

श्री मोतीचंद गिर-र-लाल जयंतिया

શ્રી આનંદધનજીનાં પદો

ભાગ બીજો

(૫૧ થી ૧૦૮ શુધીના પદાના મહાનર્થ, અર્થ અને તે ઉપર નિશાદ વિવેચન)

લેખક

સ્વ મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા

મી એ એનએન મી માનિસિ

મ પા ૨

નિયાય હીપચક દેસાઈ

પ્રકાશક

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય

ગોપાળિયા ટેકે રોડ

સુભઈ ૨૬

પ્રમુખ

ચક્રનાથ વધમાન લાલ

મનુભાઈ જુનાગઢ માધ્યમ

નવનીતાન રતન ૧૨ શાલ

માનવ મનીષો

શ્રી મદાવીન જૈન વિશ્વવ્ય

જોવાળિયા ૭૨ ગાં

મુદ્ર ૨૬

•

પત્રી આગતિ

દિ સં ૨૦૨૦ આવજી

શિરિનિર્વાણ સંવત ૨૪૮

ઈ સં ૧૯૧૪ આગત

•

દિ મત દસ રૂપિયા

•

મુદ્ર

નવતિ દસ

વસત પ્રિ ૧૧ પ્રેમ

પેનાભાઈની વાલી

ધીમંગ રો

અમદાવાદ

પ્રકાશકીય

અગ્રગ્રંથ શ્રી મોતી નંદાધારિવરના નામપ્રધાની એમ અગ્રગ્રંથ સાહિત્યકૃતિ પ્રગટ કરના અમે આના
અને કૃતકૃત્યનાની નાગબી અનુભવીએ કહીએ શ્રી આના ધનજીના પુત્ર ભાગ પાનની બીજી આદિતિ
સને વહપદમાં વિદ્યાનય તરફથી પ્રગટ કરવામા આવી ત્યારથી એનો બીજો ભાગ પ્રગટ કરવાની માગબી
અવારનવાર થતી રહતી હતી આજે એ પ્રથમનનો બીજો ભાગ ધર્મજિજ્ઞાસુઓના પ્રશ્નરૂપ બેટ ધરીને
એ માગબીને પૂરી કરનાં અમે સતોષ અનુભવીએ કીએ

આ અથવા સુધર મુદ્દલ કરી આપના મ ન અમે અમ વાળના સસત પ્રિ મીઝ પ્રેસના મચાવકોનો
આખાર માનીએ છીએ

આશા છે, યોગ અને અધ્યાત્મ જેવા મહત્ત્વ નિયત સરળ અને નુગમ ગીતે ગૂઢ કરતા આ મથનો
સામાન્ય ધર્મજિજ્ઞાસુઓ અસ્ય લાભ લેશે, અને મહા મા આનંદધનજીના શુભકૃત ત્વગમ અને મરત
કવનોના અમનનો આપના માણીને પોતાના હૃદયે આહ્વાનિત કરશે

આહ સુ ધ નિ સ ૨૦૨૦

તા ૧૩-૭-૧૯૧૪

ગાતાગિયા ટેક રો

મુખર્ ૨૬

વહવાવ સર્વમાન શાહ

મનુભાર્ગુ ગુલામચંદ કાપડિયા

જયતીવાવ રતનચંદ શાહ

માનદ મ નીચો

શ્રી મહાવીર જીન નિરાચય

જરૂરી સૂચના

આ પુસ્તકને અતે આપેલ ગુદ્ધિત્રમ પ્રમાણે પહેલા
મુદ્રારીને મળી જ પુસ્તકને ઉપયોગ કરવા વિનવિ

દ્વિતીય ભાગની પ્રસ્તાવના

શ્રી આનંદનંદ પદ્મ સ્નાતકીના પ્રથમ પચાસ પંક્તી પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે અમર પચાસ પદો સ ૧૯૬૭ના ઉનાળામાં પચાસ શ્રી ગણેશનિઝય ગણિતે અને ભાવનગરમાં સમગ્રના કુલ સત્તર વિવેક સત્તર માસમાં તેઓશ્રી જેટલું બોલ્યા તેમ જ નગરમાં સર્વે મે લખી લીધું મારા સહાધ્યાયીની સખ્યા આર લગભગની ચર્ચ પ્રથમ પદોના અર્થપ્રકાશન અને તેને અંગે પચાસટની અર્થજગતવટની પ્રવૃત્તિ હકીકત ત્યાં રજૂ કરવામાં આવી છે

બાકીના પદો સમજવાની વિચારણા મધ્યમ હતી, પણ મળ પૂરી થતી હોવાથી મુખ્ય અન્યો અમારી બારની સખ્યાના વર્ગ પૈય શ્રીયુત નરેશ્વરભાઈ ભાણાજીભાઈ દાપડીઆ એમ હતા તેમણે તે જ વર્ષના વ્યાનુભાસમાં બાળીના પદો પચાસ શ્રી ગણેશનિઝય પાને બેળી સમજી લીધા અને શબ્દાર્થની નોંધ મરી લીધી ત્યાર પછી લગભગ ત્રીસ વર્ષો ગાળીના પદોનું વિવેચન તખી લખ્યું તે અર નોંધનું પરિણામ છે નર નોરનો મે પચાસ પછીનાં પદોના અર્થ અને વિવેચનને અંગે ખૂબ ઉપયોગ મ્યો છે એ શબ્દાર્થ માત્ર નોર છે ના ખૂબ ઉપયોગી નીવડી છે પચાસ શ્રી ગણેશનિઝય ગણિતે અર્થ પ્રકાશન મઠે અને સુરંગી શ્રી નરેશ્વરભાઈ દાપડીઆનો નોર મરી લેવા મઠે તેને જાળવી રાખવા મઠે અંગે અને સોપના મઠે ખાત્ર આભાર માનુ છું

આનંદનંદ પદ્મ સ્નાતકીના સ ૧૯૭૧માં પ્રકાશન પછી શ્રી નરેશ્વરભાઈએ એ નોંટશુક મો આપી હતી અને એ નોંટ મારી પાસે મોલૂ છે આવી રીતી સકાય ન મળી હોત તો બાળીના પદોનું વિવેચન શક્ય થાત નહિ આ સંગઠના પ્રથમ વિભાગની પ્રખ્યાતના તરફ આનંદનંદ પદ્મ આપે છે

એ પ્રસ્તાવનામાં એમ અનામિ- (nameless) ભાણા-ટયાકારનું વગન કરવામાં આયુ છે બાળીના પદો પૈય આઠ પદ પર ટમો તે પ્રત્યક્ષી મને મત્યો છે તેનો ઉપયોગ વિવેચન કરતી વખતે મે કર્યો છે મને હજુ એ ટયાકારનું નામ મળ્યું નથી મારી પ્રત પલ્લુ અધૂરી છે એના ટયાકાર ખૂબ રસિક અને આદરભરવેલી જણાય છે તેમનું નામ મળી આવશે તો જરૂર પ્રગટ કરીશ ટમો લખનાર આત્માર્થી અને આનંદનંદજીના ભાણાના જાળકાર છે તેઓ કોઈ સ્થાને વળે પલ્લુ છે કે આનંદનંદ મનારાજનો આશય તેઓ સમજી શક્યા નથી ટયામાં આપેના ઉપગના આંડે પદો ઉપર મને તો મોહાભાવ દેવાભાઈ જવેરીનું વિવેચન મળી ગયું હતું તેમણે મરેન વિવેચન બહુવા ટયાને અનુસરતું દોલાયી મને વિવેચન લખવામાં ખાત્ર ઉપયોગી નથી નીવાયુ, જતા ભાણેશજીના તેથી સહજ ચર્ચ છે તેથી અત્ર તેની પલ્લુ નોંધ લેતી આવશ્યક જણાય છે

આ બાળીના પદોનું વિવેચન લખી નાખવાનો વિચાર સ ૧૯૬૦માં કર્યો વચનો બાવ ન લાો અથવા મનની ભાવના મનમાં ને મનના ન રહી જાર એમને એ કામ શરૂ કરું ૫૧ ૧૨ ૫૩, ૫૮ ૫૫, ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯, ૬૦, ૬૧ અને ૬૨ તથા ૫૦ ૧૦૦૦ વિવેચન જૈન ધર્મ પ્રકાશ મા બહાર પામ્યું

ચાર ત્રીંતીના નાલકયા પચાસનામાં ૫ મા ખૂબ ભાવ લાગ્યો વાંટી વિચારણા કરી પલ્લુ ખરે મુરો જગત્તો નહિ લગભગ બે વર્ષ સુધી એના પર વિચારણા કરી સ્વાદા મજરી દીગમાયી દાષ્ટિક

લાવ બેઠા એ નાનકા પૃ ૫૦ સુધી તેટલું વિવેચન અને ૧૯૬૭માં લખી પ્રકટ કરી દીધું અને બાબીનું વિવેચન તેને મળતા ૮૯માં ૫ પર સુતતરી રાખ્યું

ત્યાર પછી તાર વર્ષ સનત ૫ પરનું વિવેચન નખરાતું ચાતુ મ્યુ સ ૧૯૬૭ થી ૨૦૦૦ સુધીમાં પહેલું વિવેચન લખ્યું તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે રાખ્યો હતો —

એ પૃ ૬૯૦ તેનો અર્થ ધારી લેવો તે પર દસ દિવસ વિચાર કરવો રાત્રે સૂતા, બસમાં સમય મળતા અન્ય નવરાસ મળતાં તેનો જપ કરવો, અને મનનાં ઘાત બેઠે એમ એનું વિવેચન લખી નાખતું વિવેચન લખતી રખતે ૪૨૦ લાખ થયે કે કોને ઉપયોગી થયે, તેનો મે કંઈ વિચાર કર્યો નથી અને પોતાને જે શુભલા થાય તે નોંધી લેવી અને કોઈ તેનો ખર્ચ નીકળે તે તેનો ઉપયોગ કર તો બંધે, મે નહિ જે વિવેચનમાં રાખી છે અને એવી આલ્ત પડી ગઈ છે કે કોઈ લખુ અથવા તૈયાર થઈને કોઈ રિતિ પર લાગણી કરું ત્યાર તે વાત મારા મનમાં બરાબર જમી જાય છે પહેલે અંગે લખાણ વિવેચન કોઈને મધ્યુ લાગે કોઈને નિરર્થક લાગે, કે કોઈને અપ્રસ્તુત લાગે એ બંધાવેલો છે મે આ પહેલે ફરી દૃષ્ટિથી વિચારું છે તેનો ખ્યાન આપના આ નોંધ કરી છે અમુક ૫ લીના પછી તે પર ખૂબ વિચાર કરેલો અને મનમાં ક્રમ ૧૮ થાય ત્યાર વિવેચન લખતું મે પહેલું અનુક્રમ પ્રમાણે વિવેચન માટે લીધું નથી પણ બીજાની માલોમતો ક્રમ જાળવી રાખ્યો છે જે વખતે કયા પત્ર વિવેચન લખ્યું તેની નોંધ રાખી છે આજીવાનના વાતાવરણને એ તારીખો કામગીરી છે કોઈ જગ્યાએ એ તારીખોની નોંધ મળી આવશે

આ પછીનું વિવેચન શ્રી જૈન ધર્મ પ્રમાણ માસિકમાં પ્રકટ કરવાની વાસ્તુ પ્રથમ તરી ૫૧ થી ૬૨ પુત્રીના પત્ર તે રીતે તેમાં પ્રકટ થતા પછી મને વાચ્ય કે માસિકમાં તેને માટે જોડતું થયું! એ અકા માં તેમાં વિવેચન પૂરું લખાઈ તો તેમ નથી અને પત્ર વિવેચન દૂર કરવાનો ધારો નહોતો વાસ્તવને તુરંતજ વિવેચન મારે લખવાનો હિત્ત મારો જતો હતો, એટલે ફરમા પડતી આખર ૧૬ માસિકમાં તેનું પ્રકાશન બંધ કર્યું માસિકમાં બાંધેલા વિવેચનને સુધારી પુત્ર પ્રમાણ પ્રકટ કરવાની કોઈ તૈયારી નહોતી તેનો ઉપયોગ વિવેચનના પ્રકાશનમાં થયો

મારી ઇચ્છા હવે પછી મારા કામ મ કુવરટબાઈ વાંચી આપે તેરી હતી, તેરી વચ્ચે વખતે લાગતાર જો ત્યારે તમા સુધી તૈયાર થયેન પછી વિવેચન તમની પાસે લઈ જતો અને સમાજે (શ્રી જૈન ધર્મ પ્રમાણ સત્રામાં) અથવા તેમની પાસે ત સત્ર તે હતો તેમાં ઉર સુધીના પૃ વિવેચન નાથ વા વા સુધારો અને સુધારો થઈ છે ત્યાર પછીના પછી વિવેચન તેઓ આખતી અમરથી પાંચી ન સમજા તે ખતી મિના છે તેમજ શાબસત્રામનુ જ્ઞાન જ્ઞાનક્રિયાની તુલનાત્મક શક્તિ અને જૈન તત્ત્વની જાગૃતિઆત્મા અભ્યાસને આ તોઓના સુધારા સર્વમાં થ જ હતા અને અગ્રાંતી તેમજો ક રી સુધારગા મે સાર સ કાચે રીખતી હતી તેઓ મારે તેના રિમાયો એ- જ્ઞાનનુ પ્રમાણપત્ર મારે છે એવી મારી માન્યતામાં મીંગળ અનેક રોગોઓનો સહકાર હતો ઉર પછીના બાળીના પછીના વિવેચન માટે મારી જ્ઞાનતાની આ રીતે વચાગે થયો છે તેમજો ૫ ૮૮-૯૦ની દરિયાગીઓ વિવેચન સામે પડી છે તે આન નો વિચાર છે

તેઓથી પછી બહુ મળતા વિવેચન ખાસ પસ આવતું અને જરૂરી સુધારા સુધારામાં ખાસ રમ પડતો તેમના ન ૨૦૦૧ પોસ્ટ ૩ ૧૧ના ફોલ્ડમાં તે રીતે હવે એમના તરફની ચૂંચનારો અરકામ નથી રમતો અસ્માનની વાન છે ૫ મારી લખાન છે, કે મે છે ના પત્ર વિવેચન તેમના ચારાનાને

વિરમે જ પુરુ મુરું । ત્યાં પછી તુરત ભાસ્તનગર જઈ આગતાં વિવેચન કરના પદો સલામી લીધા અને મુન્નુની સગવડને અંગ જાળવી રાખ્યા

સવન ૧૬૮૭થી ૨૦૦૦ સુધીના ચાર વા મુખ્યત્વે કરીને ઉત્તર (પૃથ્વી બાત સુધીના) પદોના વિવેચનમાં મત્તન લીધા કે એ કોઈ પદોનું વિવેચન કરતા ખૂબ ન માણું કયું છે અને એમાં મોજ આવી છે અને એને અંગે ખૂબ વાચવાનું મુરું છે અને અનત માગમાં મોઈ સમાનપર્માં એને વાચ્યો તો અને તેનો વાક્ય મળ્યો—એ થી સિક્કર્મિ મહારાજની દૃષ્ટિએ એને સામ્યની પેગીમાં ભરીને જાતે જાનના સમસ્ત મુશ્વતો સકપ્ત થઈ છે એમાં નિમ્નગોષ્ઠ અજ્ઞન તત્ત્વનીતિ ૨ પા ૧૧ અને મહાપ્રાણામ્ બોજન રાખી હામીને બધાં ડે ૨ અને ખૂબ વિચાર કરીને વિવેચનો કર્યાં છે જેને ધિરતા હોય તેમને આ વિવેચનો વાચ્યા એ થી સિક્કર્મિ મહારાજના નજરમાં કું તો, મપાવમાં મકરા યોગ્ય છે એની યોગ્યતા મુરુર્મ કે જગત પાત મટોની નથી તે ઉપરાંત એ જે મકે વમેન જોનાથી એમાં પુનઃસનનો પાણુ જરૂર થયા છે બનના સુધી રાજસમ્રાજ્યને અનુસાર નખરા ખાસ ચીવર રાખી છે જતા હોપોવતમની તગમતાને કારણે તેમાં સ્થપનાનો સભર પાણુ અંગે આટલી હનીકત વત્તમાં રાખી વિવેચન વાચ્યું જેને તેની જરૂર ન હો । પાણુ યોગીરાજ ॥ પદો સીધા સમજવા હોય તેમને રાખાઈ અને સીધા અર્થો રાસી જવા અને વિવેચન છોડી દેવું વિવેચન નખરામાં એ બહુ અન્યાય મરોં કે એ મનની ચીવર રાખી છે અને નુ ૨ વાતાવરણુ દાન ત્યાં જ નમ કાયમાં લીધી કે પા ૧ જે એમાં નાનારણ એને માટે જોઈએ જે અનાસક્તિભાવ એના વિરયો પડે તેમ જરૂરનામાં જોઈએ જે આનુ એમપ્રના ઠી સોરમ એને અંગે જન્મારની નોઈએ એ મારા અંગે વિર જ્વસાયોને અંગે પ્રાપ્ત થયે ન હવાને કારણે હુ તો આ પોને અન્યાયીની દૃષ્ટિની વિરગી ગયો હુ માખા, એના પર વિવેચન નખવાની મારી યોગ્યતાના સ રમમાં માર મટે હમે ॥ મારા નિમા આચકા જ રહી કે જાણ્યું તેની ગોધ કદાચ અન્યને અ પ રાખ મરાર પાણુ ધાર તે દૃષ્ટિએ આ વિવેચન બહાર પાળવાની છૂટના કરી છે તેને માટે જન્મારની સમજ મીમરી યેથી એમાં જ મોજ જણાય છે

અપરતું વિવેચન મરુ એ એ રીતે સત્ની વાત કે પછા એને રૂની જગણુ એ મુરુન વાત છ એ જીવવાની ભાસના મરવી એ એક વાત કે એને જીવુ એ જીજી રાત કે અને કે કાન્યવમારમાં એને જીવવાના પ્રયત્નો કરતા એ ભાસનાદૃષ્ટિમાં મુદર દેખાત તેની રાત કે પણ એ જીવવાની ભાસના અને વ્યવહાર વચ્ચે વચો તફાવત કે એટલી જ મુમી ૧૧ પરિણતિની નિર્મળતાને અંગે જાણાર કે અના સન્નિ ભાન પર વિચારો કરતા એ રીતે મદસ્તનો મુરો કે આ મુખ્ય રાખુ મુના (૧ અપરતું વિવેચન ૨ પરિણતિની નિમળતા અને કે અનામ્મિ ભાવ) પર પોનો મૂલ્ય છે એ જગકાવતા એ પ્રયત્ન કર્યો કે પણ જીવી શકો હાઉ એમ લાગીવાર અને વાગુ નથી અને આરા વિરય પર નખવાની મારી યોગ્યતાને અંગે માગ મનમાં અને વાર શકા બેઠી છે જના મારા મનમાં વિચારપટલા ધાર તે સારુ દુ પ્રયત્ન કરતો રજોહુ સામાન્યના જે સમયમાં એ માર થતું તેની મીમાગ મારા અતગતમાં એ અનુભવી છે એટલા માટે જન્મા જન્મા ધોરણુ નીચું પડી જતુ જણાય, ત્યાં મારી વિજ્ઞ મનોદશા સમજતી

હુ યોગી નથી હુ યોગીની રક્ષિત કરી શકતો નથી એવી ખુ ની જાહેરાત મરવા સાથે યોગાભ્યાસી હુ અને યોગને જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રાપ્તિ પ્રયાસ કરનાર હુ આપની હનીમ્ન મારી આ મપ્પાતિ માટે રજૂ નથી કરતો પણુ ખરા ત્યાગીને જન્મા જન્મા મારુ ધોરણુ ગિધિન માનુષ પદે ત્યાં મારો અધ્યાસ કારણમ્ ગાંડી તેને બનાવી યેવા માટે આ પ્રયત્ન કરુ હુ અને એ પ્રમારની મુનાન વજર સંકોને કરુ

હું માથો પગના વિવેચનમાં મોઝૂમ રમવાનો છે, એને નાંચે મેં ઘણું તોડ્યું છે, વાન્યા દરના પગ વધાર વિચાર્યું છે અને વાત રજૂ ન થાય ત્યાં સુધી ગ્રાપ કનમ નવાડી નથી

પદોમાં રિયોડી પૂત રિવિયના છે એમાં ભક્તિ છે, જ્ઞાન છે, ગાંધી, ટાન્કાસ છે અને જ્ઞાન તત્ત્વ તો એનું જુદું છે કે એને જેમ જેમ વચાગ રિચારવામાં આવે તેમ તેમ એમાંથી નવા તત્ત્વો આવે. સુકું તેમ છે અવનવા તરનો અને સત્યો સાપડ તેમ છે અને મજામાં આવે શાંતિ ધર્મ સાત નવરંગારને જુનાની ભાવનામાં ઉત્પન્ન કરાવે તેવી તેમાં સાદગ્રિક કરામત છે નવ-પ્રમાણની વાત ખત્તુ એમાં આવે છે અને તે તે ભાવો આવે ત્યાં તેને સમજવા માટે મેં ઘણું સાચું કરી તે પર જાણ તપ્પી છે એમાં શુભનિ, શ્રદ્ધા અને ચેતનાને પાત્રો તરીકે કલ્પ્યા છે એમાં અનુભવિતને જ્યાં-યો છે અને કુનિતિ અને શુભનિતી તુમ્બન જ્ઞાન સુકો પિંડાત્મા છે કુનમયી જટ યથેની ચેતનાનો એમાં ગીતરી છે અને શુભનિ કે ચેતનાની રિરદગાનો ગાથા છે એ સર્વની અદર જ્ઞાનર નિવંન રપટ છે જાણ ભાવ તથા અતર ભાવમાં ઊત્તરના પ્રેરણા છે અને શાંત્ય ભાવમાં ખેતરાની કીડી આવડું છે આમાં બોલે ભાવો મવેલપૂરક અમુકવચા અથવા અન્ત મરવા અને પ્રમાણ પોતા થતા છે અને તેને રપટ કરતા મેં જનનો પ્રવલ્ન કપો છે ખાસ રિચા જાને અ. ૧. જાનની જાગતો રજૂ કરી મને પ્રાસ્તાવિક લાગે છે

ભા.પં. સા. સાન સાધીઓ આવી છે ઉત્તર વિભાગમાં તે પૈકી ત્રણ આવી છે સાધીઓમાં અમલદારોના હાથ એમ અને જળાયુ છે અને તેનો ભાર રૂ.૫ કરતાં મે ન્યા વિભાગમાં ખૂબ લખાવું થયું છે આઠમાર્થી વાચનારને કલાય એમાં રસ પામે એન માત્ર માત્ર છે બારી દટિ તે એમાં વિચાર સ્પષ્ટતાની જ રહી છે

૫ ૬૮-૬૯ માં બે હુનિયાળીઓ આવી છે મુઝરાની ભાસામાં એને 'અવગાલી' કહેવામાં આવે છે હરિયાળી શ્રે ૦ પ્રચલિત મુઝરાની સામિત્યમાં અવગાલીવાળી ના અથવા કપરાતો અન્યત્ર વનગામાં નથી પણ જે પઞ્જાબમાં એની અવગાલી દરિયાથી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે એ પોને સમગ્રતા અને યથાયથ સ્વરૂપે રજૂ કર્યાં મેં નવાબ તો દરિયા તરફે લખી છે એ બંદ પહેા ગાતા આનંદ અનુભવે તેવા છે અને વિરાટતા બદ્ધિને કમી આવે તેવા છે પણ બાદદિએ તત્ત્વ નીતિ બાન પામે તેવા છે એ પને અંતે આવી અવગાલી કે અવગાલી નાનીતા લખતાઓ રજૂ કરવાનું એક પરિશિટ મુકાયાથી એરી વાળીના દાખતાઓ ધ્યાન પર નાવવા જેવું છે એમ લાગતા તેણે પ્રસાસ આનંદ છે આ પરિશિટ પોને અતે બીજા પરિશિટ તરીકે મુખ્ય છે કમીર વગેરના પ્રવાસ દાખતાઓ તેની સામ્યતાને અંગે વિરાટથીય થઈ પડ્યા સહવ છે થી બીનખા આગ્રમમાંથી નુરામ ગર્ભાએ 'જીનગી રાખીનું રૂપટી પ્રગ' નામની એ નાની પુનિદ પ્રગ રી છે તેમાં વિષય વગેરના અર્થ કરતા બજા યુદ્ધ કે એક પ્રકાળની સય જાનને તેથી પ્રગ જીનગી રીતે મ્હરી કે જેની માગમને મય વાન અમભવિત જેની લાગે તે મ્હન 'નિર્ધર્થય મ્હરાવ છે આ લાલો ગ્રહ મ્હવા પોતા રિવેચનો અતે આપેન બીજુ પરિશિટ જેરા વિત્તિ છે એમાં સુદરિતાસ અતર્થાત વિષય ના હુ અગ અને તેો મગતા કમીર તથા ધીરા ભખતા પડે પતાવ્યા છે તેનો પા ઉપોગ થયેનો જેરામાં આગે સર મે પોનુ રિવેચન લગાવુ થયું છે પણ તે સંતુષ્ટ અને ખાસ જુદી છે એનને ઝોળખાવે તેવું છે અને પના આતર નાહન અપનાવે તેવું છે જૈનનો અનેકતરના પ્રેસ વિતાગ ક તેની અચૂ વાનમ જેરામાં જનગુવામાં પણ એ રિવેચન ખૂન સહાય કરતો એમ નાગરાથી એમાં યુક્ત હગ્તે પ્રવેગ અને વિમાસ કર્યો છે એ મલ પોના રિવેચનો ૧૯૪૦ના ઉનાળામાં લખાયા

૫૦ જામાં કર્મનો વિરા હાથ ધર્યો છે આત્માના મુગ્ધ સ્વરૂપે ૫૧ ગુણો વિચારતા કર્મનો સિદ્ધાંત ધારા અરૂપે નખવા વિચાર્યો છે એ પંતુ વિવેચન લગભગ છે ને લગ્ન અને તેને પરિણામે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાનયના વિદ્યાર્થીઓ પામે કર્મના વિરા પર બાલ્યશ્રેણી આપી કદાચ કર્મના વિરા પર એકાદ પુસ્તક પણ લખાઈ જાય એવી વ્યાપકતા એ વિચાર કરતા અને સર પંતુ વિવેચન તૈયાર કરતા લાગી છે ૧ પદોના વિવેચનની તૈયારીએ મને પોતાને કેટલો નાખ કર્યો છે તેનો આ એક નમૂનો છે લાભ ધર્યો કે નહિ તે શાની કહી શકે પણ પ્રસંગ તો જરૂર સાપડશે કે એ ઉપાડી વાત છે માધી ૧૪૫ મને તો એમ એમ અથ જોયું લાગે છે મને એના પં વિવેચન કરતા ખૂબ આનંદ થયો છે એને પૂર્ણ કરવા હજુ હું મને ત્યારે આનંદ મળે પર એ હળવો પણ વિચારપૂર્ણ લેખ લખવાની ભાવના રાખુ છું અને આશા રાખુ છું કે, કદાચ મનીશંકરે તો આનંદનજી મહારાજની ચોડી ૧૧ પૃષ્ઠ મારા વિચારો એમ જ કર્યા સમય પ્રાપ્ત થશે મને એ પ્રયેક સ્વતંત્ર એ એક અથ જોવા લાગે છે પ્રયેક સ્વતંત્ર રીતે વિચારણા માટે છે મધ્યાવધિ એ મારી બનાવવાની તૈયારી ભાવના છે કારણ કે એ આત્મસંવેદના પ્રમુખ સ્થાન ધરાવે છે

૮૯માં ૫૦ પરવે પચાવનમા પનો ઉ નેમ ઉપર ચર્ચા કરી તેમા નવ-અસતતી વ્યાખ્યા પર અને અન્ય-અતિરેક હતુ પર જે વિવેચન થયુ તેની મનને પૂર્ણતા નાળી તે પરવેની હમી ત ૮૯માં ૫૦માં હાથ ધરી તેનો લાભ આનાર્થની સાગરભદ્રચરિત્રે વર્ણવેલો તે પંતુ લખી લીધા અને અન કાયમ કર્યો છે છતાં એ પં મા ઘણી મૂલતા રહી ગઈ છે એમ મને લાગ્યા કરે છે એ બંને પંને અનુભવી અભ્યાસી હતુ પણ વધારે અપનાવશે એવી આશા રખાય

૫૧માં વ્યવહાર-નિશ્ચયનો સમન્વય કરવા થયો છે (૫-૮૮) અલ્પચર્ચ જેવા માનસ અને મેવનનત્યક્ત વિરપને હાથ ધર્યો છે (૫-૮૭) અને ભજનનો મહિમા પણ ગાયો છે (૫-૧૩) વૈગમ્ય-અન્યામનો ઉપાન થયો છે (૫-૧૦૫) અને નિર્ધર્મના સગનો ત્યાગ કરવા વિચારો બતાવ્યા છે (૫-૧૦૮) ઉદિ પોતાને શુ જોઈએ છે તેની માગણી પૂરવણીના પંખા કરી છે (પરિશિષ્ટ ૧ પૂરવણી ૫) આવી રીતે ૫ ને અગ્રે વિવેચન કરતા મને જે જે સમજી તેની આ દૂડી નોંધ પ્રસ્તાવનારૂપે કરી લીધી છે આ પંતુ પ્રમાણ હાન તો થઈ જાય તેમ નથી કાળગ અને મુલના ભાવો નથા બધોનો આશ્રય છે અને આવા પુસ્તકના ક્રમવિધ્યની નજરે કોઈ એ કાન હાથ ધરે તે બંને તેમ નથી આવું પરિશિષ્ટમાં એની મુજબની તો છે જ અને એવું પ્રમાણુ પંતુ વધાર મોટું થઈ જાય છે તથા તેના તેનો વધારો થાય છે

અથ પ્રસિદ્ધ થાય તે પછેના આનંદ 'શમ' પર નિમગ્ન લખવાની ભાવના જે મધ્ય આ પદોના કર્મરતને અગ્રે કેવીય તપાસ કરવાનું મનસાભેગ છે કેના-પરો અન્યાના બતાવેના હાન છતાં આનંદ ધનજીને નામે થઈ ગયા છે આ વાતમા તમ કેવું છે તે શોધ મેળો માટે છે એને મટે અન્યાસ અને તપાસની જરૂર છે એ કાય કરતા પ્રવૃત્તિ મરી। બાધી આનંદ નજી મહારાજને પ્રેમા પોતાનું નામ કાળવાળો આગવ હોતો નહિ અને પોતે તો કાઈના બતાવેના પંને પોતાના નામ પર કે જ નહિ એમને એ ચર્ચારૂપ વિરામાં મુલ બેસવા જોયું નથી બધા મનને તે સ્થાન હાન ત્યા માત્ર ચર્ચા આનંદ ચર્ચા ઉપરિચન કરી અને નિર્ધર્મક માજીય કરવો એ આત્માર્થિકને પાડે નહિ આને અગ્રે એક વાન તો વગર રાખ્યો કની શકાય તેમ છે અને તે એ છે કે કુને ૧૦૮ નહિ તો મોગ ભાગના પદો તો ખુ આનંદનજી મહારાજ

અવસર બેહર બેહર નહી આવે !

(મ પાઠ્યકીય)

ભરતીયા ધૂધવતો મદાસાગર બિન્ને બિઝી બિઝીને પછાડા ખાતા મોનચોની અપર પાટ પર પરા
બલો નિતિજ મુધી વિસ્તરતી, ખાડા-ટે મની અનત હારમાળા દેવો અને નવોએ આદેશ સમુદ
મથનુ ધમ્મરવોણુ જ નેઈ દેવો જ્યા નજર નાખો ત્યા નરે સક્ષોભ જ સદોભ ! અને ખારાશની
તો ટાઈ મીમા જ નહી ! ત્યા સગેવરના મિનોરી કાય જેવા નિર્મળ ચમન્ના, ગાત ગભીર મીરા-મધુરા
નીરના દર્શન દોલના !

જેવો ભ તીમા ધૂધવતો ડાળતો અગાન મહેરામણુ એવુ જ કામના વાસના અને લાનસાની
ભરતીયા સપડાયેના સસારીઓનુ જીવન કઈ કઈ પ્રતિઓ કઈ કઈ દોડધાઓ અને કઈ કઈ આશા
- નિરાશાના ખાડોમ્મરાથી સ ન બનેનુ એ જીવન ન સુખ ન પાતિ ન નિરપ્ત આડે પટાર અને
સાંઘે ધી જ્યારે જીવે ત્યારે વસ ધમાત, ધમાત અને ધમાત !

આવા અશાન જીવનમા મ્હાગેક કોઈક વિરના જીવનરીર સતનો સદ્વાસ નાપરે એમની મેવાનો
લડાવો મગે અથવા હ વના નિર્માનથી લડી નીમ્મેથી આ મચ્છુલવની ખુમારીમરી એમની વાણીકુ
અમ્મન આપના રાનો વચ્ચ અવસર મગે તો ના જાણના રજીયા શીથી છારી અને મીડી વીરડી લાધી
મયા જેના આસાથેજ અને આદનાની દિન્ય અનુભૂતિ થાય સતો અને તેમની વાણી એ જ સતમ
સસારની સાની શાનિ દુષિસા દિનનો સાચો વિસાઓ અને જીવનની દનાશાને દનાવનાર સાચી સજીવની !

યોગીરાજ આનંદધનજી આના જ આત્મશર નત શર્મ મરા જેવા બનામન એના જ મસ્ત
આત્મભાવના ખમ્મરા આશ્ચ પુદગતભાવ તો એમને સ્પર્શતો જ નહી પડી પરાનાની ખેવના ટ્રી ?
મેમલે જીવનના અમનનો ખ ખેડો આપવા માણી જાણ્યો એ અમ્મનના બોક્તાએ જેમ કુનિયાની પરવા
ન મગી તેમ પોતાના જીવનની ધમ્માઓની પણ મરી ખેવના ન કરી નામ એનો નાશ એ જ વિશ્વનો
અટન નિરમ પડી કરા જ આ ? કાગે જ આ કાલ માતા પિતા અને કાલ લાઈ-ભગિની કરા
ખન્યા અને કરા મોળા થરા કાણુ ગુરુ અંશે કાણુ એના શુ નામ અને શુ કામ—એ બધી વાતોની
સાચવણીની ચિંતાનો ભાગ માથે ના મટે વેગરવો ? જીવનની પહેપણ અપ્રમતપહે આત્મભાવનામા વિતારીને
નિર્ગળ ના અનુભવરમ્મન પાન કરવાનો અવડ મચો એટલે જમ ? મગ્ગ યોગી આનંદધનજી જીવન આ
અતરમા ? એટલી નિઃશ્વાસો જાગે છ ! અને જતા કામનો અનત અતરપટ યોગીને એ યોગીશ્વરે
પોતાની જાનને એવી તો નુષ્ટ કરી દીડી કે કે એ જિજ્ઞાસાને મતેણવાનુ મમ અતિ મુશ્કેલ બની ગયુ છે !

અને જતા નાના એ અનત સીમાઓને ભેગીને ધણુ એ અવગૂનુ જીવન લોખલેશમા જાલો
મજર-અમર પ ને ધામી ગયુ છે ! લગા જેને જીવનુ અમૃત વાણુ દોલ એવુ ભલુશ માળ કેવી રીતે
કરી શકે ? યોગીશ્વર આનંદ ધન લોખલેશમા જીવત છે એમની જીવનવગ્નાઓથી નહી પણ મસ્તીભર્યા
આત્માનુભવસથી જીભરાની એમની મધ્યમથ હ ધમ્મ અમર વાણુથી એ મુર વાણીના યોગે પણ આરવાદ
નેનાર એ વાણીના સ્વામીના કાચનર આ માનો આત્મ બની ના અને એની જીવનવગ્નાઓને જાણવાની
નાલાવેલી અનુભવે તો એના નવાઈ શી ? મહામા આનંદ ધનજીના પદો અને સ્તવનો એ તો સમારની

અપૂર્ણ સપત્તિ છે એવો કહી આત્માએને મોહનિદ્રામાંથી જાગ્રત કરીને નિમ્નમહતી મસ્તીના આશ્મ બનાવ્યા છે

જેવી સરિતા એવી જ કવિતા મનેના ઉદ્ભવ અને વિકાસમાં ખૂબ મરખાપડ છે મરિતાનો જ મ વરમાં થી પરિપૂર્ણિત થતા પર્વતમાંથી થાય કવિતાનો જ મ વાગળીથી સિંચાયેલા લ્લપમાંથી થાય વરસા ના અનરાધાર નીર પવત ઉપર નભે પહાડના પેટાળમાં એ નીર સમાર્પિત થકે ખગખમ પ્રવાહકરે એ વહેવા લાગે અને લોકમાના-સરિતાનો ઉદ્ભવ થાય સવેનલીન માનસીના દેવામાં લાગગીર્ના પૂર ઊઠે એવો વેગ હ થના મીમાગ વીંટી હ રપર્ટી વાળીકરે વહેતા લાગે સસારમાં માતા શારદાની લાડકમાંની પુત્રી કરિનાનો પ્રાદુર્ભાવ યાવ

કુળી રિનાએમાં ન શરૂ થય રોય હ ન ઉપમા કે અનમરનો આદ્ય મર હાય છે સાવ સીધી માદી સરળ કાવ્યકૃતિ જતા એ હ વને રપર્ટી જાવ છે કેવીક કાવ્યકૃતિને મળે, ઉપમા અને અનકારના વૈમનથી સમર રોય છે એ જુદી જગર ડાનારો આજી મે છે જતા જુદી રીતમાં પાર કરીને જે ન મુખી પહેલથી શમ્ભી નથી ન રામાંથી અનામને પ્રગેની મિના ન પ ઉપર સ્વેદ જોત મે જાવ છે અપ્યાસ ઓ પ્રપનપૂર્વ જુલિની પ્રતિભામાંથી જ મેની કવિતા જુદી ડાનાવવાની અમદૃતિ સજીને દૃત્ય થાય છે

સતો અને સાધકાની વાણી અતરના જાગમમાંથી પ્રગે છે નો લોભ વમા સધાર્પ જાય છે જે કવિનાને જેટલો છે તેનો આશર એવી એ ન રપર્ગી ઓ મર્મવેધન શોભીરાજ આનંદવન આરા જ હ વરપર્શી વાળીના સ્વામી હતા એ વાળીએ એમને અમર બતાવ્યા કહી સુપુત્ર આત્માએને જાગ્રત કર્યા કહી સતત જીવને શાંતિ આપી

આરી લ્લપમ નાળીનુ આચમન કરાવેના સુયોગ પ્રાપ્ત થયો એ પખુ જીવનમાં કપાગે જ માપકતો અતિવિગ્રહ અવસર છે આનો અવસર વાગ વારે નથી મળતો—અવસર મેડર મેડર નડી આવે । કાંઈક લાગ્યમ્માં જાગતી હાથ તો જ આવો લાભ મળે છે હા અત્યારે મેરો લાગે રોજ અને મેની મઠે દોડવામ મરુ મારા જેવાનુ સમન અને ઉપાસના રહિત જીવન અને જા પ્રગમરસથી સમર યોગીરાજની ધીગ-અબીર-પ્રનાત-મુર વાળી । એના મે-પાથ મિદુએનો આગ્રહ કરતા પચુ અતર લાગ સાતા અનુભવે છે અને ધડી લર નિનાની દોડધામ જુનિના અને પ્રતિઓની સમનતાનો સતાપ વીમરી જવાપ છે

આ પ્રથમ સપા ન નિમિત્તે શ્રી મહાવીર જેન વિજ્ઞાનયે આ સતાપાળીનુ આચમન મરારો અને મહાત્મા આનંદવન જેવા યોગજર અતના અજ્ઞ દેહનુ ચર્મિગિત સાનિધ સાધવાનો, વારવાર । મળેતા વિરન અવસર મને આપ્યો એ મરો આરભમાં જ વિજ્ઞાનમતા સમારોનો અત કરજથી આભાર માનવો ઉચિત છે આવા જ એક નાનો સરખો વિરન મુઅવસર અમ નાનાની શ્રી જીવન-મણિ સદવાચન મળા દૂરેત તરની શ્રીમદ્ ગજઅદ પ્રખીત રાજપ્રજાનુ સપા ન કમતા સાપચો હતો અને એ કાર્ય નિમિત્ત જાનગરીમાંની ઝાપના એ જીવનસાધક સતતી બનતાના રવ પ દર્શન કરી શકપો હતો આનો અપૂર્ણ અવસર મળ્યો જોઈને મનમાં એવી મેમેની ઘર્ષ આવે છે કે આવી અખનસાળીનો અતરમાં સતને મરો સધરી રાખવાનુ અને એને જીવનના ઉતારાનુ ચોડક પા હ વચળ મેળવી શકો રોત તા કેડુ સાડુ । પચુ એ તો જેવા લાગ્યયોગ ।

પ્રસ્તુત અથ અને તેનું સ પાદન

આ પ્રથમ શ્રી આનંદવનજીના ૫૧ થી ૧૦૮ એમ ૫૮ પદો અને એ ઉપર સદગત શ્રી મોનીય દનાર્ધ કાપટિનાએ કરેન સન્દાય અર્થ અને વિવેચન આપવામાં આવ્યા છે ધ્યાનપૂર્વક પદો સાથે એના પાઠાતરો

પણ મૂંઝામાં આ-આ છે આ એમ ધર્મગ્રંથ છે અને એમાં યોગ અને અધ્યાત્મ જેવા ગંદન વિષયને બની શકે તેની સરળતાપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવ્યો છે

ખે-એ વર્ષ પછેના વિદ્યાનય તરતથી આ પુસ્તકની પ્રેસકોપી અને આપનામાં બની અને એને કેવી રીતે છપાવવું-એટલે કે પ્રેસકોપી પ્રમાણે અર. ૧. ૫૫૫ નું એમાં કંઈ સંક્ષેપ મરી શકાય એમ છે-એ જણાવવાનું મને મહેતવામાં આવ્યું હતું જે-જણ પહેલું વિવેચન બે-બે ૧ જાણ-જાણ વાર પ્યાનપૂર્વક વાંચી ગયાં એ વાચતા અને રપટ લાગ્યું કે આમાં સંક્ષેપને પૂરે અવગણ છે એવું જ નહીં એમ કદાચ આવે તો, એમાંથી વિવેચન અને પ્રાપ્તિ-દરીનોની કેટલીક પુનરુક્તિ એટલી થવાને લીધે, પુસ્તક નિષ્ફળ વાચનનું પણ બને

શ્રી મોનીશ દર્શાવેલા વિદ્યાન્યાસગ બુધ્ધિવેદાન્ત મુદ્દા-પોતાના આત્મસંતોષ-જેના ઉત્તર આગયતી પ્રેશયેના દત્તો અને એમની તત્ત્વજિજ્ઞાસા અને ધર્મ-ચિંત્ન એટલી હતી કે અને-વિવેચ પ્રકૃતિઓની બીજીની વચ્ચે પણ તેઓ એને માટે એમ તેમ કરીને મગન મેળવી લેતા આ જ્ઞાનપ્રકૃતિ એમને મન શ્યાસ અને પ્રાણ જેવી મહત્ત્વની હતી અને એ માટે તેઓ યથાશય પૂરેપૂરી નિરામિતતા સાચવતા એટલે પ્રકૃતિ થી આનંદ મનના પદ નિમિત્તે કે નીચ કોઈ નિમિત્તે કોઈ પણ ગંદન તાસ્તિ-મુદ્દા ઉત્તર દિવસો સુધી મુખ્ય મને ચિંતારવાની અને જ્યાં મનના મુકુલા થાય ત્યાં રિત્તારપૂર્વક નખરાની એમની આત્મ હતી આમ કરતા કદાચ પુનરુક્તિ થઈ જતી તો તેની તેઓ રિત્તાર ચિંતા કરતા નહીં આ પુસ્તકની પ્રત્યાવનામાં તેઓએ પોતે જ લખ્યું કે—

‘વિવેચન લખતી વખતે મનુ વાણ થયો કે અને ઉપયોગી થયો તેના મે કદી વિચાર કર્યો નથી અને પોતાને જે સુરજા થાય તે નોડી લેવી, અને કોઈ તેના ખપી નીમંગે તે તેના ઉપયોગ કરે તો બને એ દિલ્લે જ વિવેચનમાં રાખી છે અને એવી આત્મ પરી રાઈ છે કે હું કોઈ લખુ અથવા તૈયાર થઈને કોઈ નિયમ પર લાલજ કરું ત્યાં તે વાન મારા મનમાં બરાબર જમી જાય છે પોને આ લખાણ વિવેચન કોઈને નમસ્કાર લાગે કોઈને નિર્મલ લાગે, કે કોઈને અપ્રસન્ન લાગે એ મનવાન્ને છે (૫૦ ૬) એ કદાચ કરે નોડ હોવાથી એમાં પુનરાવર્તનો પણ જરૂર થયા છે (૫૦ ૭)

આ પુનરાવર્તનો કદાચ કરવામાં આવે તો પુસ્તકના લખાણને માર્ક પણ જાતની ક્ષતિ પામવાના મને એની શુભચિન્તા યોગ્ય વધારે થાય એમ અને લાગુ, એટલે એ પહેલાં એ રીતે જરૂરી સંક્ષેપ કરીને એ નમ્ને મે વિદ્યાનના સચા-કોને મોકલ્યો અને માંગે અલિપ્રાય થાઈને એ માટે અનુમતિ માંગી એ અનુમતિ મળતા આ પુસ્તકનું સંપાદન મે હાથ ધર્યું અને સાથે સાથે એનું મુદ્દા આદરૂ રજૂ એના પરિભ્રમરે આ ગ્રંથ બાજે પ્રમુદ્ધ થાય છે આ સંપાદન મુદ્દા થયું છે એ અંગેનો અભિપ્રાય ઉચારવાનું કામ આ વિષયના જાણકાર માનુષ્યોને છે

અર્ધી ૮ નમ્નપૂર્વક એવું જણાવવાની રજા લઉં છું કે આ ગ્રંથનું સંપાદન કરના એમ ધર્મ-ગ્રંથનું સંપાદન કરવાની જવાબદારી માથે નીધી હોય એવી વિતાની લાગણી મે સતત અનુભવી છે એટલે વિવેચનમાંથી પુનરુક્તિ વગેરે દૂર કરીને એના મંદ્રેપ કરવામાં મે એ માન્યતા પૂરેપૂરી ચીવટ રાખી છે કે જેની અર્થસંજ્ઞિતિમાં જરા પણ ખામી ન આવવા પામે વિવેચનમાં જરાય અધુરપણું ન રહે કે કોઈ પણ મુદ્દા અગ્રજ ન રહી જાય મતલબ કે વિવેચનકારના મૂળ હેતુને કે કથનની મૂળ વસ્તુને જરા પણ હાનિ ન પહોંચે એ રીતે જ આ સંક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે આમ છતાં આની કોઈ ક્ષતિ આમાં આવી જવા પામી હોય તો તે તરફ ખ્યાન દોરી વિનંતો અને આભારી મે એવું માંગી લઉં છું

આ સંક્ષેપ એવી રીતે કર્યો છે કે એવી રચનાનું અનુકૂળ અર્થ જગ્યા જ્યાં આગમપાત્રોના સંબંધ બરાબર મળી રહે અને અપ્રમતિ, વાક્યમંત્રિ કે વિવિધનિર્માણો પત્ર સ્વતંત્ર રીતે રાહ રહેવા ન પામે આ રીતે લખાયાની મનમના સ્વાતંત્ર્ય માત્ર તરફથી એ એક પત્ર અપર હોવાથી એ કઈ છે તે શી મોતીચ દર્શાવે છે શી મોતીચ દર્શાવે છે મુદ્રા મનમનાની (પ્રેમ-પ્રાપ્તિમાર્ગ) ન લખાતા મ કમી કહ્યું છે તે તા પત્રોની કમી કહ્યું છે એ જો આખી રચના માયસી રખી છે એમ જગ્યા તો ત્યાર એનો ઉલોચ કર્યો મન આ રીતે નક્કી કરવાથી આ પુસ્તકનું મ આગરે ઓપેન બેસાડવા બેસા પાસ જેવું નાનું થઈ શકે છે

આ પુસ્તકના પહેલા ભાગમાં દેખે પના વિવેચના સંબંધમાં તે તે પ ની એક કમી મળે પના તો અર્થ અને ભાવ આગમમાં આ રોડ અને પ ની પના પામના એ સંજોગો અપા આપ્યા છે બીજા ભાગનું અમાલ વાચના મો વાનું કે શી મોતીચ દર્શાવે છે સંબંધમાં રહે પત્રો મુદ્રા આગમ સમજાવતી ઉદાહરણ આપી છે રચના અને એ પ નો અર્થ એક વિવેચન પાસર અને એ પ નો આપે છે, એ સંજોગોની વિવેચન પત્ર પ ના સમજાવવાનો અને વિવેચનનો ઉપમદર કરી છે અનુકૂળ મથના વિવેચનની આ પત્રને એક દર્શાવે પદ્ધતિ છે એ ત ને આ બીજા ભાગના લખાણને એ પત્રને પ્રમાણ મોઢાને દરક પના પ્રમાણમાં મુદ્રા, પત્ર અપ એક કમી, એનો અર્થ, એનું વિવેચન પા નીમા તે તે કમી નાથ પાસર એ સંજોગ એ મળી કમીઆના વિવેચનો અને ઉપસાર—એ પ્રમાણે બધા પદો લખાયા છે

વિવેચના પુસ્તક રચે શી મોતીચ દર્શાવે સંજોગો જેવી ના મથના આગ તો આપે છે આ મથા અત્ર બો વિદ્યાર્થીઓ પ્રેમસાથે જોઈ શકે એ દરિએ લખા પરિચિટાને મેનો સમજ પ્રમાણ આ પો છે એ બની શકે એના અત્ર બોતો રચના સંજોગ આપામાં આ મ છે

શી મોતીચ દર્શાવે દેખે પના વિવેચને વિગિટ નામ આપેનું પત્ર પહેલા ભાગમાં તે તે પના વિવેચન સાથે મેના વિવેચન નામ આપેનું નવી એ પનામ પના વિવેચન નામે મથને અત્ર આપેનું વિવેચન પાસર પના તથા વિવેચનના વિવેચની વિવેચન અનુક્રમિકામાં આપેની રના એ તરફ માનું આન મુદ્રા હો એમને આ બીજા ભાગનું વિવેચન પા પના ભાગની એમ, માન પના અપ મથને જ આપનાનું મે નહી કહ્યું આ રીતે પાન-સત પના દર્શાવે મથા ત્યાં મુદ્રા આ મો પના આપના જોઈએ એ વાતનો ખ્યાન મને ન આપે પત્ર પત્રી મો લાગ્યું કે મથમ પના વિવેચન નિ સ કરતા આ નામ જર ઓપરા જોઈએ એમને પાસમાં પગિટમાં પના થી ૧૦૮ સુધીના મુદ્રા પદો એકસાથે લખ્યા છે, ત્યાં તે તે પના મથાને વિવેચન નામ મળે દેરામાં આ મુદ્રા આમાં પક, પદ, ૧૧ એ મુદ્રા પદોના વિવેચના નામ આપના બાબે રચા દેરા એમ પ્રેમથી ઉપરથી જમ્યા છે વાચકો વિવેચન વાંચવાની જ આત પ્રેમ આ વિવેચનમાં મળી રહે તો એથી પના મુદ્રા અત્ર સમ ત્યામાં એમને સંજોગ કર્યો પને

કયા પત્ર વિવેચન કઈ તારીએ પૂરું થયું એની નેમ શી મોતીચ દર્શાવે તે તે પના લખાણ સાથે આપી છે આ પનાની ઉપસારિતના અંગે તેઓએ પોતાની પ્રસ્તાવનામાં (પૃ ૧) કહ્યું છે—
' કયે વખતે કયા પત્ર વિવેચન લખ્યું તેની નેમ સખી છે આનુયાયિકના વાતાવરણને એ તારીએ કામની છે કઈ જગ્યાએ એ તારીએની નેમ મળી આપે'

વિવેચન પૂરું કર્યા પી તારીએ મોથી રચનાની શી મોતીચ દર્શાવે આ અપને પૂરી કરવા માટે પદોની અનુક્રમિકામાં તે તે પના રચના નામના અને કમીએ પી સંખ્યાના નિર્દેશ સાથે આ તારીમ પશુ આપી દેવામાં આવી છે

અચૂત દામ્પતી શ થતુ પ તરત મળી જન એ મળે ના પહેલો અમારાં અનુક્રમ મુખ્ય અનુક્રમજિમની પડો આપવામા આવ્યો છે

રી મોતીચદ્વાર્ધએ આ બીજા ભાગની પ્રસ્તાવના તો તા ૨-૨-૧૯૪૧ પૂરી કરી અને તે આ પુસ્તકમા ઠાપવામા આવી છે પણ ૧૯૪૧ પહેલુ વિવેચન નોના (દા ત પ ૧૫૭ ૧૬૦ ૧૬૮ ૧૬૪ ૨૮૦ ૨૮૭ ૩૦૦ ૩૧૧, ૩૨૮ ૩૪૫ ૩૪૬ ૪૦૮ ૪૩૭ ૪૪૫ ૪૫૫ ૪૬૭, ૪૭૩, ૪૭૭ ૪૮૪ ૫ ૨) આ ગ્રંથ આ વિષ્ણુ ઉપોદ્ધાન નખાને એમા ૧૯૪૧ શરૂઆત ૧ મહત્વના મુદ્દાઓની વિશ્લેષણ કરવાની તેઓની ઇચ્છા હતી એમ ચોક્કસ જણાય છે પણ વિજ્ઞાનય પામેના તેઓના મૂળ લખાણોની મારીમાં તરામ કરવા ઇત્તા ઉપોદ્ધાનનુ કોઈ નખાગ મળી શકુ નથી એ કુખની વાત છે એમ લાગે છે કે તેઓ એ લખી નખાજ નહીં હાથ આમ કેમ થતુ એનો ખુલાસો આ પુસ્તકની એમની પ્રસ્તાવનાના અંતિમ શબ્દોમાથી જ મળી રહે છે તેઓએ કહ્યુ છે કે મારી ઉપોદ્ધાન, ગ્રંથપરિચય યોગીપરિચય અને અન્ય જગી તામતો ૫ વિવેચનના ઉત્તર ભાગની પ્રસિદ્ધિ વખતે થો (૫૦ ૧૦) પણ ખીજી વિષ્ણુક પૂરુ થતુ ત્યાર પછીના કેક વસ્તુની તળીના ૧૯૪૫-૪૬ના સમયમા આરા મોગા પુસ્તકનુ મુખ્યાર્થ હાથ ધરતુ નુ મુદ્દા ૧૧૨૫ આ બધે પડુ રી મોતીચદ્વાર્ધએ પોતે જ આ પુસ્તક ની પ્રસ્તાવનામા (૬ ૯) નખ્યુ છે કે—

આ પોલુ પ્રમશન હાન તો થઈ શકે તેમ નથી મગજ અને મુશ્કુલા ભાવો તના રાધેનો આશરો છે અને આરા પુસ્તકમા કસ-વિષયની નજરે ઈ એ માર્ હાથ ધરે તે મને તેમ નથી

એમને એમની હયાતિ જરૂરમા આ પુસ્તકનુ મુખ્ય જ્ઞાન થતુ તો પછી એ મુશ્કુલ દરમ્યાન કરવા ધાગેની નોરોને આધાર ઉપોદ્ધાન નખાની તો વાત જ માં રહી ? ને તેઓના હારે આવે ઉપોદ્ધાન નખાથો રોલ તો જિજ્ઞાસુઓને આ નજના કેવળ અગમ્ય કે અમરના મુદ્દાઓ અંગે વિગેર પ્રમશ મગજ અને કેવળ વિરો જણવાનુ પગ મગજ

પ્રસ્તાવનામા (૬ ૯) રી મોતીચદ્વાર્ધએ જણાવ્યુ છે કે આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થાન તે પહેલાં આન ' શાં ૫૦ નિમધ નખાની ભારના છે ' પણ તેઓ આ ભારના પૂરી કરી શકના રોલ એમ નથી લાગતુ આ કે આરી બીજી લવના તેઓ પૂરી કરી શકના નહીં એ તો ભારી યોગની વાત છે પણ આ ઉપરની એનુ તો ચોક્કસ સ્થિતિ જ શકાય છે કે તેઓ જાનોપાસનાના રો કેના રમાથેવા હતા અને કોઈ પણ વિચરને ઉપર જોના નખીને સતોત માનવાને મને એમા બને તેના વડુ ઠીકા જીતરવાની એમને હમેશા કેરી તમના રોતી ।

એમને જ્ઞાનયધ દ્વાર પ્રશ્નજોની વચ્ચે પણ પોતાની તત્ત્વજિજ્ઞાસા અને જાનોપાસનાના દીપખને જીવનમગ મીમ રાખ્યો એમના દમ્બાહરના જિજ્ઞાસુઓ જર્મન કરી ક્રે એ નિષ્ક્રિય એમના રાવે નખાનેન એ પદ પ ન ૬૭)ની જગી આ પુસ્તકમા આપી છે

પોતાના વમાયુમા કોઈ પણ જાનની જૂન રહેવા ન પામે એ માટે તેઓ જાતે જૂન મીમ રાખતા એનુ જ નહીં પોતાનુ લખાણુ પોતાની વિશ્વાસ અને આ રનાત ' ઈ યોગ્ય વ્યક્તિ પામે વચારી-તપાસવારી પડુ નેતા આ પદમાના ૧૯૪૧ પોલુ વિવેચન તેઓએ જૈનધર્મના મમજ અભ્યાસી અને નુપ્રસિદ્ધ ધર્મપરાયણુ આજેસાન અને એમના કામ રી કવરજમાર્ધ આજુબુટ પામે વચારુ હતુ એ તો આ પુસ્તકની એમને લખેરી પ્રસ્તાવના ઉપરથી જ જાણી શકાય છે આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના તેઓએ તા ૨-૨-૧૯૪૧ ગજ પૂરી કરી તે પછી પણ જૈનધર્મના જાણીના અભ્યાસી રી ક્રેતદ્યંત્રે કવેરમાર્ધ શાહની સાથે બેસીને આ સર્વ પો જોઈ લેવાનુ કામ તા ૬-૨-૧૯૪૧ રોજ પૂરુ કરાંની નોધ એમને

પોતે પોતાના જ હાથે આ મથની પ્રેરકોપીના એ પૂઠા ઉપર પોતાની દૂધી અમેશ મદી સામે મરી છે તેમા વખ્યુ કે કે આ મર્ પદો કૃત્યદર્માઈ સાથ જોઈ લીધા” આ દૃઢ નોધ શ્રી મોતીચંદનાઈના જીવનના એક વિશિષ્ટ પાસાના સાક્ષ્યરૂપ દેખાઈ એનો બેન્દ ગવાવરાલી આમા જાપરામા આ પો છે ત્રી મોતીચંદનાઈ એક કમલસાજી હતા એને પ્રેમના પ્રયેક મળમા મારનાઈ, ચીરદ અને વ્યવસ્થા દેખાઈ આનતી હતી આ નોધ એનો એક વધુ પુરાવા મળી રહે એવી છે

જ રી ચીવ રાખરા જા મરત્યુથી આમા કેનામ જુલુએના ત્વી જવા પામ્યા છે આ મરિ પુસ્તકને અતે શુદ્ધિપત્રક આપ્યું છે મથનુ વાચન કરતા પતના એ મૂનો મુધારી લેના વિનંતિ છે આદતુ આ પુસ્તકના સપાન અંગે

પંદાના સરોધનની જરૂરી

આ પુસ્તકમાના બધા પદો ઝીરવપૂર્વક અને ખાસ કરીને અર્થસંગતિની દૃષ્ટિએ જોવા-વાચવા નિવારણો સર્જા અવસર મળી ગયો આ કામ નિમિત્ત પડેલા ભાગના કાઈકેઈ પદો પશુ જોવાને પ્રસંગ આ પો આ પદો જોના મો એમ વાગતું જ રચુ છે કે આ પદોમા દેખાતી અ શુદ્ધિઓ દૂર કરવા મરે આ પોતી સખ્યામય હસ્તપ્રતો મેળી કરી અને આ વિષયના જાણકાર મે-ગ વિદ્વાનોએ આથે મળીને, આ પદોનુ શ્રી તટપૂર્વ સંશોધન કરાડી પૂન જન્મ હ કેનામ પદો મીમતી જેન આ ૧૯૧૭ના નામે નડી ગરા હાવ એવી આડા પાડુ બને છે ત્રી મોતીચંદનાઈએ પોતે જ અનેક પોના વિવેચનમા (દા ત, પૃ ૩૮૬, ૪૦૦, ૪૩૭ ૪૪૫, ૪૪૮ ૪૫૪, ૪૫૫, ૪૭૩, ૪૭૭, ૪૮૪) એક કર્તવ્ય અંગે શકો મારી છે કેમુ પ મધ્યમ પદો કરતા ૧૪ મી જોડતુ અસાધારણ બાબુ છે જ્યાં હદમા પંદમા મનાં તરીકે આન વાજના નામનો નિર્દેશ જ નરી આ બધી બાગતો સમીક્ષાની પૂરી અપેક્ષા રાખે છે

સ્વર્ગસ્થ આચાર્ય મહારાજ શ્રી શુદ્ધિમાગરચૂરીશ્વરજી મહારાજ તો ચોમાન્યાસો નાતુમહારમા હતા એને આનંદનંદની કૃતિઓ એમની સારીસાસનાથી અસરદ રહે એ તો ન બનવા જોતી વાત છે એમજો પણ એ બે બહુ નિવારુ અને નખ્યુ છે અને એમજો પોતે પાડુ શ્રી મોતીચંદનાઈની જેમ હર મરતા પડુ પદોનુ-૧ ૮૪૮-૧૨૨ પોતુ-વિવેચન એમના ત્રી આનંદનંદન પ મઠભાસાર્ય પુસ્તકમા ક્યુ છે અને સારે સાથે રિસ્ત્રત પ્રતારા રચુ એમા બધી છે આમ જા કર્તવ્ય અથ મતિ અને પાકુ શુદ્ધિની દૃષ્ટિએ આ પદો પુ જ સરોધન માગી રજા છે અને જો આતુ સરોધનમાઈ કાઈ હાથ ધરના આગળ આવે તો એ મરે અત્યાર મુધીમા આવ્યામ શ્રી શુદ્ધિમાગરચૂરીશ્વરજી ત્રી મોતીચંદનાઈ તથા બીજાઓએ જે કઈ મમ કય છે તે ઉપરાંત બીજી પજી ધરી સામગ્રી મુનબ મર્ શકે એમ છે

શ્રી આનંદનંદના પોતી સખ્યા મગા કરવાનુ મમ જોતુ જરૂરી કે એટલુ જ મુરકેન છે સરિતાના પ્રવાહમા નાના નાના વહેણો બળી જવા અને પડી આગળ વધવા પ્રવાહમાથી એ નરા નવા વહેણોએના પ્રવાહો પારખી મ લા નરી જ્યા પડુ જેને તે તે ના પ્રવાહોનુ મુગ મોધરાની પૂરી નમજા બાડી હાવ તે તો કદીના પ્રવાહની સામી ગતિએ પ્રસન્ન બેડીને એ કામ કરી શકે છે એતુ જ કહકે આ મમ મરે પડુ કરી સમય સામાન્ય રીતે ત્રી આનંદનંદના પોતી સખ્યા મમ જાની હારી જોઈ એ એમ આનંદનંદનંદનેત્રી કે આનંદનંદનંદનેત્રી’ એના લેકિર્મા પ્રચલિત નામનિર્દેશ ઉપરથી સમજી શકાય છે શ્રી મોતીચંદનાઈએ પોતે પજ આ પુસ્તકના પદોના ભાગની પ્રસ્તાવનામા (૫ પૃ) આ નાનની જીવ્યાન મરી છે તેમજ રા લાસરન નો મોહનનાન દરીયદ દેસાઈએ પાડુ ત્રી મધારીર જેન નિધાનપના રજત-મટોલસવ-સ્મારક મથમા એમના અધ્યાપી શ્રી આનંદનંદન અર્થે શ્રી યશોચિન્મય’ નામે લેખમા (૫ ૨૦૮) ત્રી આનંદનંદનને મતિર પદો રચ્યાનુ ક્યુ છે ચોમનિર આચાર્ય શુદ્ધિમાગરચૂરીશ્વરજી

આ સર્ક ૫૬૧ ફોલો ૫૬ ભાઈ

સાથે ભોજન દો

૧-૨ ૫૦

પદો નોર્થ લીધાની સ્વ થી મેળીય લોકોએ કરેલી નોંધ
નોંધની નીચે એમની અંગ્રેજીમાં M G K એવી દૂધી સહી અને તારીખ છે

સત સગી

૫૬ ૬૮ સુ

(રાગ-આશાવરી)

સાધુ સગતિ ભિન્ન કોસે પઈયે,

પરમ મહારસ પામરી

કોઈ ઉપાધ કરે ને બોરી,

અનુભવ કદા વિસરામરી સાધુ ૧

શીતલ સદૃશ સત સુર પાદપ,

સેવૈ સદા સુહાઈરી,

વહિત ફલે રલે અનવહિત,

ભવસત્તાપ બ્રુજાઈરી સાધુ ૨

અનુર વિરયી વિરલ ન ચાહૂ,

ચરણ કમલ મકરદરી,

કો દરિ ભગતિ વિહાર દિષાવે,

શુદ્ધ નિરંજન ચદરી. સાધુ ૩

તેન સમુર ઇન્દ્રપદ ચાહૂ ન,

રાજ ન કાજ સમાજરી,

સગતિ સાધુ નિરતર પાપુ,

આનંદધન મહારાજરી સાધુ ૪

પણ આમ માને છે એને ત્રીજા આનંદના પોતાના મનોરથ પોતાના મનોરથના એક કેન્દ્રે પોતાના મનોરથના રાખીને આજના પાત્રોને આજે એ સમયે પણ જાણી તેવી ઉપરોક્ત યજ્ઞ પાત્રો કે હસ્તિપિપ્પિત પ્રતોમાં આનંદનંદની આ કૃતિઓના સંગ્રહ પાત્રોને સંગ્રહ નાથને અધ્યાત્મગીત સંગ્રહ એવું નામ મળે છે

આ સંગ્રહમાં ઉપરોક્ત યજ્ઞ મંત્રો એવી રીતે સામગ્રી આ પ્રમાણે છે (૧) ડા. પ્રિન્સિપાલ ધી મોરન વર્નાક્યુલર નિગ્ગર એલ દિલ્હીના (૫ ૬૦ મળા ૫૫૭)માં આનંદ અને આનંદનંદ એમ પોતાના મનોરથના આ પાત્રો છે (૨) નાગરી ત્ર્યયાર્થિ સનાના મનોરથના વિરચના એ બેને જુદા માન્યા છે (૩) આ આ રાજ કૃતિઓના સંગ્રહમાં માસિ નાનવેમ્બર ૧૮૮૮ના વર્ષમાં જૈન મર્મી આનંદનંદ 'સીરિસ' લેખમાં જણાવના આનંદનંદ અને જૈન મર્મી આનંદનંદ એ પોતાની સભાના શ્રીચી છે (૪-૫) આ વિશ્વનાથ પ્રમાણે પોતાના ધનઆનંદ અને ધનઆનંદનંદનંદ એ બે પાત્રોની પ્રત્યાનના આનંદનંદ અને આનંદનંદ જુદા પાત્રો છે (૬) તેમની પાત્રોની વિવેચિત્તે એમના 'ધનઆનંદ' નામે સમીક્ષા-પુસ્તકમાં ધનઆનંદ અને જૈનમર્મી આનંદનંદના અમ ની સભાના કરી છે (૭) શિવસિંહ મેઘે એમના સંગ્રહ નામે પુસ્તકમાં (૫ ૩૮) શ્રી આનંદનંદ દિલીવાલના સમયનો વિચાર કર્યો છે (૮) તેમની સભાના સોથી મોળા ગ્રંથ રાજ-પુસ્તકમાં પણ આવી વચના આવી છે (૯) પતિ શ્રી પ્રભુભાઈ મેઘેર સા પાત્રોનું પ્રમાણ નામની વિવેચનાયુક્ત ત્રીજા આનંદનંદનો સીલીના આજના વિવેચના એમના સમય આજે તેમજ બીજી રીતે વિચારના કરી છે આ પાત્રો ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ હિતિ થાય છે કે શ્રી આનંદનંદ તરફ આ વિશ્વના રોધી અને અધ્યાત્મિકોનું પાત્ર સારા પ્રમાણમાં ગણ્યું છે

યોગીરાજ આનંદનંદનંદ જીવન અને મૃત્યુ એ જૈન સંવતો તો અમર ધર્મનારસો છે જ પણ એ આખા દેશનો પુત્રોનો વારસો છે એને મોજામર સાચવી રાખરો અને એને એના વિશુદ્ધ રૂપમાં પ્રગટ કરવો એ આપણું અર્થવ્ય બની રહે છે

ઉપમહાન

આવા ધમધમમાં એના રચનાઓ—મળાના આનંદનંદનંદ અને મૃત્યુ શ્રી મોતીના ભાઈ—ના સક્ષિત પરિચય પે મારી અજાણિ ન આપુ તો મારા મનને સતેષ ન થાય પણ એ અજાણિ મારા આ સપાત્ર નિવેદનમાં ન મળ્યા આ પુસ્તકમાં અન્યથા મળી છે

વિદ્યાનંદ તરફથી અત્યાર સુધીના જ ગ્રંથો પ્રગટિત થયા છે તેમાં આ ગ્રંથના પ્રગટનથી એક મોડપાત્ર ઉમેરા થાય છે આગા છે વિદ્યાનંદના અન્ય પ્રકાશનોની જેમ આ ગ્રંથ પણ આ રૂપાન અને વિદ્યાનંદને મોડે મોડે પણ બન્યો અને પછીના ભાગમાં પ્રગટન પછી બીજા ભાગના પ્રગટનની લાખા નમરથી મોડે લેવાની હતી તેથી આ ગ્રંથ દ્વારા વિદ્યાનંદને યોગીરાજ ત્રીજા આનંદનંદનંદના અનુરોધનો વિચાર સપક સાધવાનો લાભ મળશે

મે પ્રારભમાં જ કહ્યું તેમ અને પ્રગટિતોના જાણ-જાણનાથી આપ્ત જીવનમાં આના નિમજ મનોરથ અને પ્રધાન મનોરથ નથી નાહિત્યકૃતિઓનું ચિંતન-મનન કરવાનો અવર વારવાર મળતો નથી આવો અવર જીવનને જ મળે છે એને લેને એ દિલ્હી મનોરથ જેવું નામે આ આ લખાણ પૂરું મળે પાત્રો, હુ એની જ પ્રાર્થના કરું છું કે અસર મેટર મેટર પ્રભુ આવે !

મા નુર અમવા - ૬

આપણા પ્રવચનવિષે વિ સ ૧ ૨૦

તા ૧૦-૭-૧-૧૬

રતિવાન દીપચંદ દેસાઈ

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયનાં પ્રકાશનો

શ્રી મોતીચંદ મપહિયા ગ્રંથમાળાના પુસ્તકો

(૧) અધ્યાત્મકંઠપદ્મ

આચાર્ય શ્રી મુનિસુદરશ્ચિ મહારાજની ત્રાગ-વૈરાગ્ય-સંયમ બોવક સંસ્કૃત પદ્યમય કૃતિનું

શ્રી મોતીચંદભાઈએ કરેલ લાખાતર તથા વિવેચન

ચોથી આવૃત્તિ, કિંમત રૂ. ૬-૨૫ અપ્રાપ્ય

(૨) જૈન ઈષ્ટિએ યોગ

લેખક—શ્રી મોતીચંદ ગિરધરનાન મપહિયા બીજી આવૃત્તિ કિંમત રૂ. ૩-૫૦

(૩) શ્રી આનંદધનજીના પદો ભાગ પહેલો

શ્રી આનંદધનજીના ૫૦ પદોનું શ્રી મોતીચંદભાઈએ કરેલ લાખાતર તથા વિવેચન

બીજી આવૃત્તિ, કિંમત રૂ. ૭-૫૦

(૪) શ્રી આનંદધનજીના પદો ભાગ બીજો

શ્રી આનંદધનજીના ૨૨ થી ૧૦૮ મુખીના પદોનું શ્રી મોતીચંદભાઈએ કરેલ લાખાતર તથા વિવેચન

શ્રી મોતીચંદભાઈના પરિચર સાથે સંપાક શ્રી રતિનાન ત્રિવ્યં દેસાઈ

પહેલી આવૃત્તિ, કિંમત રૂ. ૩ પિયા

અન્ય પુસ્તકો

(૧-૨) કાંઠાનુગામન ભાગ ૧-૨

પૂર્વના ભાગમાં કનિકાનસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય રચેલ સાહિત્ય-અનુભવગ્રંથોના મૂળ ગ્રંથ તેમ જ

સ્વોપદ દીપ વગેરે આપવામાં આવેલ છે બીજા ભાગમાં ગ્રંથ અને ગ્રંથગ્રંથો પરિચય

તેમ જ ગુજરાતનો ઇતિહાસ અંગ્રેજી ભાષામાં આપવામાં આવેલ છે

સંપાક—શ્રી રસિકનાન ડોંગનાન પરીખ

પહેલી આવૃત્તિ, કિંમત બેઠે ભાગના રૂ. ૬-૦૦ અપ્રાપ્ય

આ પુસ્તક અપ્રાપ્ય હોવાથી શ્રી રસિકનાન ડોંગનાન પરીખ અને શ્રી હા થી એમ કુળકર્ણીએ

મ પાડિત કરેલ છેનો પ્રથમ ભાગ સુધાગવધારા માથે દુકામાં જ પ્રગટ થશે કિંમત ૫૬૨ પિયા

(૩) યોગશાસ્ત્ર

કનિકાનસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય પ્રણીત ગ્રંથના ચાર પ્રમાણનું ભાગનાર

બીજી આવૃત્તિ, કિંમત રૂ. ૧-૨૫

(૪) અમરક પ્રકરણ

કર્તા—આચાર્ય હરિભાઈ કિંમત રૂ. ૦-૩૫

(૧) આચાર્ય શ્રી વિજયનંદભાઈસુરિઆરકચ

કિંમત રૂ. ૧૭-૫૦ (સપ્તમો આદે રૂ. ૧૨-૫૦)

સ્વ આ મ શ્રી વિજયનંદભાઈસુરિઆરકચના પરિચર તથા જૈનગર્ભ તત્ત્વજ્ઞાન ઇતિહાસ

કળા સાહિત્યને લગતી લેખમાગધીથી સમૃદ્ધ સંપિન ગ્રંથ

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, ગોવાલિયા ટેક રોડ, મુખર્ષ-૨૬

પદોના પ્રણેતા અને પદોના વિવેચકને અંજલિ

❧

સતસમાગમ જેમ જીવનને નિર્માણ કે યતન બનાવવાનું એક ઉત્તમ સાધન છે, તેમ સારા ગ્રંથોનું વાચન એ પણ જીવનનો વિશિષ્ટ સાધવાની પ્રેરણા બેળાવવાનું ઉત્તમ સાધન છે. સતસમાગમના અભિવ્યક્તિ અથવા એ શુન્ય દોષ ત્યારે પણ યોગી કેદિના ગ્રંથોનું વાચન એ શાશ્વત મિત્રની માગદર્શક મુરબ્બીની અને પ્રાગ્જ્ઞતા તો જ્ઞાની યુગની ગરજ સાથે છે. એમાં પુસ્તકના વાચનને તીવ્ર વાચનારના ચિત્ત ઉપર સચોટ ચોટ લાગી હોય અને એના કલ્પન પરિવર્તન થતું હોય એવા દાખલાઓ મળી આવે છે.

જે સતો સાધકો વિશ્વાનો કે વિચારો આરા યતન ગ્રંથોનું સર્જન કરે છે તેઓ જનસમાજ ઉપર મોટો ઉપકાર કરે છે. એમના ગ્રંથો સ્વયં અમર મનવાની સાથે પોતાના સર્જકને પણ અમર મનાવે છે. કાઈ પણ પ્રજાના ગૌરવશાળી આરંભિત વારસામાં આવા ગ્રંથોનું સ્થાન સૌથી આગળ પડતું હોય છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો જ સમગ્ર કષેત્ર વિચાર મરીએ તો એનું ગૌરવ વધારવામાં શાક્ય શૈલ અને બૌદ્ધ સાહિત્યે કેમકે મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. દેવદાસે અન્ય ત્રિપરચાપત્યો લોકજીવનમાં આનંદપ્રદ બની ગયેલી ધર્મભાવના ધાર્મિક-સામાજિક આચારો તેમ જ રીત-રિવાજો અને પોકાળી સામાન્ય રહેણીસ્થી તથા જીવનપદ્ધતિ — એ બધાંયનો લોકોના સંસ્કારગતરમાં ધરો અગ્રવંતો દિસ્યો છે અને તેથી સાંસ્કૃતિક અધ્યયનને માટે એ બધાંયનો ખૂબ ખૂબ ઉપયોગ થયું છે. આમ છતાં એ દિસ્યો સાહિત્યના દિગ્ગજાનો તોને બાંધે જ આવડી શકે છે. મતનમ કે જે પ્રજાનું સાહિત્ય જેટલું વિપુલ અને ઉત્તમ તે પ્રજાનું સંસ્કાર ધરાવતો એટલું જ સમૃદ્ધ અને ગૌરવશાળી.

યોગીરાજ આનંદનંદ મહારાજ આના જ સરકારના અમર સાહિત્યના પ્રણેતા એ ઉપકારક સતપુરુષ ધર્મગ્રામી શ્રી મોતીલાલબાઈ ગિરવરનાન કાપડિયાએ પણ આના યોગીપુરુષને સવગમ્ય કરના માટે એમની કૃતિઓનું વિવેચન કરના દ્વારા તેમ જ બીજા સખ્યાનક કૃતિઓ દ્વારા સમાજધાર્મિક ધરો નોંધવાના કામે આપ્યો છે. એ બંને પુરુષોને અજનિતે એમનો યોગદાન પરિચય બદલો આપવો ઉચિત નાજે છે.

આત્મનિષ્ઠ યોગીરાજ શ્રી આનંદનંદ

મત્તામાં આનંદનંદએ પોતે જ પૂરા વિશ્વાસ માથે કહ્યું છે (પ ૬૭) કે —

યા પુરુષાન્ના કયા નિસગસાદૃ હૈ મુખનેના વાસા
ચમઠર નિચ્છો દે જૈસા, પાની વિચ પનાસા,
યા દેહીન્ના ગર્વ ન કરના, જગલ હોયગા વાસા ॥૧॥
જૂઠ તન ધન જૂદ જોવન, જૂઠ હૈ ધરવાસા,
'આનંદધન' કહે સન હી જૂઠે, સાચા નિરપુરવાસા ॥૨॥

આ નાના સરખા પદમાં જોએ એના ઉદ્દેશ્યો પોતાની જીવનશૈલી અને ધર્મસાધનાની અધ્યાત્મ દૃષ્ટિનો મર્મ રજૂ કરી દીધો છે અને સંક્ષેપમાં આત્મભાવ અને પુરુષગત્યવ વચ્ચેની ભેદના સમગ્રની દીધી છે.

પુદ્ગલભાવ-એટલે સસાર-પ્રત્યે વૈરાગ્યભાવ કેળવીને આત્મભાવ-એટલે નિર્મલ-પ્રત્યે અનુરાગ કેળવવોનો ખોલ આપતી વૈરાગ્યભાવની તો અન્ય સતો કે કવિઓએ પણ ઉચારી છે પણ આનંદનજીએ પોતાની અપ્રમત અને ઉત્કટ આત્મસાધના દ્વારા પૌત્રિનિઃ કૃતિથી સાચા અર્થમાં મુખ્ય યોગીને આત્મભાવ સાથે ખરેખરી પ્રીતિ જોડી બતાવી હતી એને ત્રીરે એમની વાણીમાં આત્મવિશ્વાસ અને ધ્યાનુભવનો મનુર રજકો સાબળ્યા મને છે આ રજકો એ વાણીનો મનુ મળ્યો અને હૃદયસ્પર્શી મનાવે છે આના તો એમ એકથી ચરિયાતા કેવલ પોતા અને સ્વવનો એ યોગસાધક મતપુરુષના અતરમાંથી ની નીકળ્યા હતા એ બધી માનકૃતિઓ એના કર્તાના મમકાળી અને સરસ્વતી જ્ઞાનની ત્રી આત્મસ્પર્શી સયમસાનનાની સનાતન પ્રીતિગ્રાધારી બની રહે તેની છે જ્ઞાન અને કિરાના માદસાદ મનીને એ કા પો દ્વારા જનજો આનંદનજી કોઈ ઉત્તિ બ્રહ્મિના બ્રહ્મિનારૂપે આપ્યુંને દર્શન આપે છે — ને એમની આત્મસાધનાને જીનવા જોડવી આપણા ચિત્તની મોકળાસ લાય તો ફરી અર્થસમર અને ફરી આત્મનરી છે એ કૃતિઓ ! — જાણે યોગી આનંદનજી જીન અને દ્યન એમ એકાકાર બનીને આપણને આત્મસાધનાના વિન્ય રસાયનનું લાન મે છે

અમીરતી ગાળી

જે સાનિ આત્મા અને પદ્મનના બે ને સ્પર્કપે પારખી ત્રીરો લાય એને પત્રી કુન્ધરી સમરડોની અપેક્ષા અને નામાતાબની મચુનરી રહે જ નહીં શ્રી આનંદનજીના જીવન સભધી જે કઈ અપર પ સામથી ઉપનમ્બ થાય છે તે મેમની કેળ આત્મનિઃ-એટલે સ્વ-ભાવમા રમમાણુ-પ્રતિનિરી જ વાન કો છે આનંદનના કોઈ ગમા-અલગમા નહીં સાનુમને ઉચિત જે કઈ લુપ્તોચ્છે નિર્દોષ આદાર મને તે માન હેતે નંપુ આપવાની કૃતિથી જ આરોગી જરાતો વસ્ત્ર પાનની પણ કાઈ પિતા નહીં જે કાજે જેવાં રહિન-જોન મગી જન એનાથી કામ ચરાની લેવાનું અને કોઈ નો એલા પણ ન મને તો એમ પશુ આન અને નરા મગી જન તો એથી હરખાઈ જવાનું કેવું ? પુસ્તક-પોથીનું પશુ કાઈ રમગમ નહીં જેના લ ન-પાતાગમાથી જ્ઞાનનો અખૂર ઝગ વહેરા વાતો લેાડ એને એ બરાની ઓરિતાગ પશુ કેવી ? નામનાની કોઈ કામના નહીં અને માનાપમાની ની ચિંતા ની મેક-શાકાર કે મોગ મુખી પણ કાઈ પરના નહીં જે આને (અને ન આને) તે ધાય એમને મન સમાન લતા જનજો મહાત્મા આનંદનજી સમગ્ર જીવન સમનાનનો મહારામણુ બની મનું હતું જે ॥ જીવનમા મમત્વની આની એતના પ્રમરી હોડ એ જ નિજસ્વરૂપમા મરન મનીને ઉચારી શકે કે — જલ્લા આરમ્બો કયા કીવે જ્ઞાન મુષારસ વીવે (પ ૨૮) — આત્મજ્ઞાનના અમૃત પામે બીજા બધા મ્મ હીમ છે પત્રી એલા રમોની આધાના લામ ॥ મોઢે બાણુ ? સાબળનારમા પણ રમપુરુષાર્થી સિદ્ધશિષ્ટે જમાવે એવી એ વાણી ની અમીરતી છે !

એ બાલગી યુગના ત્રણ મહાપુરુષો

જે યુગમાં આનંદનજી ચર્ચ થયા એ યુગ જન શાખનો એક તેજસ્વી અને મહાભાગી યુગ હતો વિક્રમની મતમગી સર્ગના ઉત્તરાવનો કેવોમ ભાગ્ય અને આરથી સર્ગો મૂર્ધા-પોદ્ધોમોએ વર્ધના એ સમને સ્વત્રય સમા નજુ જાની સતોએ અજ્ઞાતો હતો યોગીરાજ આનંદનજી મહાનાર્દકિં, મર્મર આગ્રમિઃ અને ભામસાહિત્યના વિચિટ પ્રતેના ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી અને સમર્થ દ્વિયોદાર પન્થાસ ત્રી સમર્થ સ્વજી મની એ યુગના અમર મહાપુરુષો ચર્ચ થયા ત્રણેની સાધનાનું ક્ષેત્ર આમનું હતું આનંદનજી તો પોતાના આ માના લઈ મરને એવી યોગસાધના સિવાય મીનું કઈ અપનું જ ન હતું

શ્રી યોગવિજયજી મહારાજ તો જ્ઞાનના એવા ખપી અને ક્રિષ્ટ ઉપાસક હતા કે એમણે અનેક વિદ્યાઓ આત્મસાત્ કરીને પોતાના આત્માને જ્ઞાને જ્ઞાનમય બનાવી દીધો હતો અને પંચાસ સત્યવિજયજી ગણિની સચમસાધના એવી નિર્મળ અને ઉચ્ચ હતી કે સઘના ચારિત્રની શિથિલતા પ્રવેશી જોઈને એમનો આત્મા કમળી જાતો હતો અને સઘની શુદ્ધિની પુનઃપ્રતિષ્ઠા કરવા ક્રિયાદાર જેવા ભયીરથ કાનતુ એમણે ગીડું ઉઘાડું હતું આમ આ ત્રણેનું કાચક્ષેત્ર જુદું હતું અને છતાં એ ત્રણેની વચ્ચે એવી તો અપરિતતા રહેતી હતી કે એ ત્રણેના ઓગકલ્પમા જ જૈનધર્મે પ્રવેશી સમગ્ર સાધના પૂર્ણ થતી હતી — જેમ દગાન જ્ઞાન અને ચારિત્રની એકપતામાં મોલમાર્ગની પૂર્ણતા થાય છે તેમ અને વિરોધ પુરવનસીની વાત તો એ હતી કે આ ત્રણે જીવનસાધક સતોત્ર મિત્ર થયું હતું, એટલે જ નહીં તેઓ એકબીજાનું મહત્ત્વ આરી રીતે પિઠાની રાખા હતા આ સતમિત્ર અને પિઠાનો લાભ એ યુગને અને એણે કે વડુ મળ્યો હોય પણ એનો લાભ શાસનને માટે શાશ્વત છે એમા સંક નથી

આત્માના સાત આશરક

શ્રી આનંદપદ્મજી મહારાજનું વતન (અન્યારના મધ્યપ્રદેશમાં આવેલ) જુદેનખરમાં હતું એમ માનવામાં આવે છે કેટલાક એમને મારવાના કહે છે તેઓનું મુદ્ધ્યાસ્થાનું નામ માતા-પિતાનું નામ દીદાગુરુ વિદ્યાગુરુ અને સાધનાગુરુનું નામ--એ ત્રણ જ અત્યંતે તો અજ્ઞાનવાસમાં હોવાનેતુ એમનું સાદુપણનું નામ લાભાનંદ હતું અને વિશ્વ્યાન સાધક અને પ્રવિ તરીકે તેઓ આનંદનના તખ્ત નુસથી જનસમુદાયમાં વિશેષ જાણીતા હતા આમ તો તેઓ ધર્મ રથને વિરતા રથા પહોં મેળતા અને એની આસપાસના મારવાક-શુભરાતા પ્રેરણા વિરોધ વિચાર્યો હોય એમ લાગે છે જેને સતી મીરાં બાઈનું જ મરથળ જનતાનું ગૌરવ પ્રાપ્ત થયું હતું તે મેળતા સત આનંદનની સાધનાશ્રમિ બંધુ એ પણ એક મુકમલ જોમાનુએમ લેખાય એમની જીવનમનાઓ આ ખસાના, કાન્યરચના ભારા, વિદારશ્રમિ વગેરે અંગે શ્રીયુત મોલીય બાઈ મિરધરવાન કાપિયાએ આ ગ્રથના પટ્ટેલા લાગતી રાગઆનર્મ 'શ્રીમદ્ આનંદપદ્મજી અને તેમનો સમય' એ નામે ઉપોદ્ધાનમાં ખૂબ લેખાય અને ઠીકાણથી જમાવ્યું મરી છે એટલે એની પુનઃપ્રકાશન કરવાની અહીં જરૂર નથી ઠીકાણાએ એ બધું એ પુનઃપ્રકાશી જોઈશું

શ્રી આનંદપદ્મજી આત્માના જ સાથા આશરક હતા એટલે આત્મર્જનમાં સત્ય કરે એ નિરાયન બીજું બધું જ એમને મન આગળ પાગળ હતું જે આત્મભારતો ઉપાસક અને અને જેને પોતાના આત્મામાં પરમાત્મસાર પ્રગટાવવાની અજ્ઞાન અને અજ્ઞતાનાવેતી લાગી હોય એનું ચિત્ત નાણકાશનાઓમાં રાત્રી જ ન શકે એ તો આત્મા ઉપર વાગેલા બહિર્બાંસના-મોંના પડોને એ પડી એક જોળેને-દૂર મરીને-એ બાજુ એના સુદ્રમતમ રૂપના ર્જન કરવા અને ગીડું બાજુ વિશ્વના સમગ્ર પ્રાણીઓમાં વસતા આત્માઓ સાથે એ રૂપના સાધવા પુરુષાર્થ કરે છે અને એમ કરીને અપા સો વરમળા અને મિત્રો મે સમ્મતમુનિ ઉત્તમ ધર્મવાણીને પોતાના જીવનમાં સામગ્ર કરે છે

જે સતપુરુષની જીવનસાધના આત્મી C ન અને ઉચ્ચાતરી હોય એને અર્થ પથ કે સત્રારની વાગમધી તરફ અણુઓ હોય એ રસાભાસિક છે ગરબા એ જુનપણ નીકાશતા તત્ત્વની વાત કરતા ન લાગે (શ્રી અનંતાચરિત્રનું રતન) એવી અર્થ પથ કે સત્રારના આમોદમાં ભાનજીને આત્મા એને રાખખા જેવી માર મારીને જગાડે એવી રાણી ભાખરાનું મળુ તો થોડીરાજ આનંદનજી જ!

અને આટલું જ શા માટે? એ તો જાણે મિથિય-અધિય બની જવા કમળતા હતા, અને સત્યાગતે સર્વ સાધના આ માગા પરમાત્મભાવના દશન મરતા હતા જેની આત્મસાધનામાં વિશ્વ સાથે તૂટી બની

જવાનું બધા ઠાકરાણુ દોષ એ જ ધર્મ આે ઈશ્વરના નામે અનેક બે-પ્રત્યેની બુદ્ધિનુતામળીમાં અપાર્થ પડેલી દુનિયાને બુદ્ધિ ૨૨૨ અને પૂર્વ આત્મવિશ્વાસ સાથે ઉદ્ધોષી રહે કે—

રામ કહો રહેમાન કહો કોઝ મહાન કવો મહાદેવરા,

વારસનાથ કહા કોઝ વ્રજા, સન્નિવ્રજ સ્વયમેવરા ॥ (૫ ૧૭)

વિશ્વશાન્તિ રિશ્વમેત્રી અને રિશ્વનધુલત્રી જાતનાને ગાનની આ વાણી કેરી મદ્દર, પરિન આે ઉત્પત્તિથી છે ।

દુર્લભ માન-રહેલો ખરો લાભ

બધા ધર્મેએ માનવચરિત્રને ઈશ્વર તૃ છે અને એની દુર્લભતાનો રસીખર કરો છે જૈનધર્મે તો આર દુર્લભ વસ્તુઓમાં (મનુષ્યજન, શાસ્ત્રજ્ઞ, અદ્વા-સમ્પદ ઈત્યાદિ અને સવમનુ આગાધાન કરનાર પરાક્રમ) મનુષ્યભવને સૌથી પહેલો દુર્લભ વર્ણવ્યો છે પણ કાઈ એમ ન માોકે મનુષ્યભવ મળવામાનથી કામ પતી જાન છે ખરી વાન એ હકે ઉત્કૃષ્ટતા ઉત્ક્ર આત્મસાધના મનુષ્યરેલ દ્વારા જ થઈ શકે છે એવો જો સાબર ને । પણ પ્રમા મેઆ વગર પોતાની પગેપગનો ઉપયોગ જીવનસાધના માટે કરી લે છે તે જ દુર્લભ મનુષ્યનો પગ નામ ઉઠારી શકે છે આ પરમ સત્ય આનંદધનજી જેવા સત્ય સાધકના આનંદ બાર હાથ મે અને જ નહીં તેથી જ તેઓએ પોતાની જાતો સમોધર્મો આ મોખતા રમમ વિશ્વને સમજાવી દીધું કે—

વેહેર વેહેર નહિ આવે, અવસર વહેર વેહેર નહિ આવે,

ગ્યુ જાણે છુ ફલ મળા, જનમ જનમ સુખ પાડે ॥ (૫. ૧૦૦)

—રે ભાઈ આવો અમર વારેવારે સાપડો નથી, માટે આ દેવથી દુનિયાની જાનાઈ કરીએ એવી તો કમાણી કરી લે કે જેથી તારા જન્મ જ માતર સુખસાતિમય બની જાય લોકકલ્યાણમાં જ આત્મસાધનું દર્શન કરાવતી આ વાણીમાં ભગવદ્ગીતાની ન હિ વચ્ચાણદ્વર કથિત દુર્ગતિ તારા મનુષ્ય— એ વારીના જ પાયા સમજાન છે

અમૃતત્વની પ્રાપ્તિ

મે પ્રિયજ્ઞે પોતાની કપિતા-આનીમા તો આ માને જગદે અને સાધનાનો સાચો રાહ મનાવે એવા કઈ કઈ ભાવો સજ્જ ભાવે મમારી દોરા છે એમના કા મોખા મૂલવાણીની ગદનતા, અવગવાણીની અજ્યુતતા અને મર્માથી વાણીની વેધમતા ઠેર ઠેર જેવા મગે છે અને તેથી જ આનંદધનજીના રતવનો અને પગેમાના યોગમને બાંધે કરતા મોખા ભાવના રતવનો અને પહેલે મગજવા માટે તરતોત જ્ઞાન, આત્મસાવનાની ભાવના અને ચિત્તની એમગ્રતાની અપેક્ષા રહે છે આ વાણી એ માન વામરોતો સમ્પદ અને રાગેના જાતકમા નથી, પણ યોગીરાજના જીવન અને સાધનાની એમ્પત્તાએ પ્રગાથેતુ કાન્યકવનીત યા જીવનને અમરતા મળું સજીવની-રસાયમ છે એ વાણીમાં સત આનંદધન અમર મતી મના ।

જે આત્મમાયક યોગીને પોતાની સાધનાને બધે આરા અમૃતત્વની પ્રાપ્તિની પ્રતીતિ થઈતે । એના અતરમાથી જ આત્મવિશ્વાસથી સખર અને પ્રતીતિમર વાણી વગી નકે કે—

અન હમ અમર મય, ન મરેંગ (૫ ૪૨)

જે અમૃતત્વની પ્રાપ્તિ થવાની પ્રતીતિ યોગીરાજ આનંદધનજીને થઈ એ અમૃતત્વ માટેની ઝખ્ખના આપણા અતરમા જાગે એવી આપણી અભ્યર્થના હો ।

આત્મવિશ્વાસ યોગીરાજને આપણી ચત ચત વદતા હો ।

સસારમૂર્તિ શ્રી મોતીચદ્માઈ

જીવન એકેને સતત ગતિશીલતા એમાં રુમવચ્ચુ નામ ની પીઠેઠકડુ કામ ની (સ આગળ ને આગળ ચાલ્યા કરવાનું—પ્રિયારપ્રેરણા નવા નવા સીમાસ્ત્રબોને ગણવા માટે અને અધ્યયનના નવા નવા સીમાડાઓને પહેળી વળાસ વાસ્તે ગતિ એ જ જીવન રિયલિટી એ જ જીવન ગતિ એ જ પ્રગતિ રિયલિટી એ જ અપ્રોગતિ ! તેથી જ તો આપણા સમિયુનિઓએ આદિ આપ્યો છે ચરવેતિ ચરંવતિ ચરાનિ ચરતો મૃત — એ માનવી ! તું આગળ ને આગળ ચાલતો જ રહે જમ ચાલતો જ રહે ચાલતા—જરતા નરને ભાગ્ય યાગી આપ્યા વગર રહેતું નથી

શ્રી મોતીચદ્માઈ આવાજ એક સતત પ્રગતિલીન મનભાગી પુરુષ હતા સનિલીનતા આત્મસાત્ કરીને એમણે જીવનને ચેતનવતું બનાવી જાણ્યું અને આ મનાકિન પ્રત્યેની આસક્તિના મોતે તેઓ અમરત્વના અ ના ઉપાસક અને અધિમરીબતી ગયા જન્મોવા સરખારિતા અને આદિત્યપ્રીતિના ક્ષેત્રે એમનું નામ ચિરમાય પર્વત યાજ્ઞાગ મની ગરેગે

શ્રી મોતીચદ્માઈ જેમ ચિરિવર મના ધીર હતા એમ સાગર મના ગચીર હતા મુગીમતોના પ્રજાવાન એમને નામના ન કરી શકતા નિઃપ્રાનાના તર્કો એમની ગચીરતાને ન ગપર્શી શકતા તેઓ નિમજ્જ બુદ્ધિથી પ્રિયારતા અગ્રથ ચિત્ત મોઝના કરતા અમે એ યત્નાપૂર્વક એ વાગી જતા એમની અનેઅધિક કાલમિહિની આ જ ચારી હતી પૂર્ણિમાના ચદ્મી ચા ની જેમ સર્વત્ર ગનાઈ રહે એમ ધ્યેયનિ કાની આભા એમના સમગ્ર રિચાર અને આચાર ઉપર પથરાઈ રહેલી અને એમના જીવનને ભાગ્યનાના નિયમે રસી દેતી મોઝાચાલ એ આત્મ ત્યાગનો ગજભાર છે ન દિવસ વાળજીવન કાંઈ દુર્ગતિ તાત ! મળતે—વિષયુ મત્યાજી કરનારુ પોનાનુ મત્યાજી તો આ એમે જ ચર્ચ જતર છે શ્રી મોતીચદ્માઈ આવા જ એક મત્યાજીજી મહાનુભાવ હતા

વનન, કુંડળ, જામ, અભ્યાસ, વ્યવસાય

સૌરાષ્ટ્ર જેવી ખમીચવતી જમિ અને જાવનજર જેવું સમ્પારિતાના વામ સમુ નજર શ્રી મોતીચદ્માઈની એ જ જ મજમિ એમનું વિગ્રામ્યન અને સમ્પારિતાને પગ ત્યા જ થયું અદી રહીને પહેલી પચીસી વરમાન એમને જીવનપાથક મેળવ્યું એ એમનામા જીવનજર બધા પ્રેરતું રડું, અને એમના જીવનને વડુ ને વડુ ઉભન બનાવતું રહ્યું

શ્રી મોતીચદ્માઈનું કુટુંબ ખૂબ નામાકિન આજે રત્ન શ્રી મોતીચદ્માઈના વરવા શેક શ્રી આજીજી પરમેશ્વરના નામે સૌરાષ્ટ્રના કુન મુખાર છે ગવન અને પ્રગત મતેમા મમાન રીતે આ ર પામરાનુ સૌનાચ આ કુટુંબને વગડુ લ મી, મરજવતી અને સરખારિતા — વિશ્વની આ રતે મનાકિનએના આવીર્વા આ કુટુંબ ઉપર વરમેના

આ કુટુંબના એ પ્રનામી પુરુષો ચર્ચ ગયા શ્રી ચિરંજીવમાઈ અને શ્રી કુવરજીમાઈ બન સમા ભાઈ—ગેક આજીજીના મુપુતે મન વર્મપરાયણ મર્વવપગથત અને મેવાપરાયણ અને છતા કાર્યક્ષેત્રના નેના ગઠ કષ્ટિ જી ! મોટાભાઈ ચિરંજીવમાઈ ભાગ વ્યવહાર એકેને વેપારવ્યવહાર અને કુટુંબ વ્યવહાર એમણે માયચો શ્રી કુવરજીમાઈ તો ધર્મના અને રિલાતા જ જી એકેને ધર્મવ્યવહાર અને વિદ્યાઆચાર એમને સદગસિક બની ગયા ધર્મદાઓના નિઠા અમમાની અને ધર્માચારના મમત તરીકે એમની ખૂબ ઠામના ચર્ચ કષ્ટિ આજુ—સાધીઓ શ્રી કુવરજીમાઈ પામે શાસ્ત્રઅધ્યયન કરામના એક પ્રખરને આજુના અનુભવના ધમસાહિયનું પરિવીનન અને પ્રકાશન એ જ કુવરજીમાઈનો જીવનવ્યવ

સાર બની ગયા હતા ધર્મબાવનાથી સુગંધિન સમ્યક્જ્ઞાન એમ । એ નિર્મળ માર્ગ જ કૃતકૃત્ય બનાવ્યું
આ બધુંબોધેની કષ્ટિના સુખદુઃખની સાથી બનીને વાગ્યા આ ચિરસ્મરણીય બની ગઈ

આ એ પુરુષોએ એ તે તરીકે પુરોગણે પોતાનો સરમરણ મા મનાવ્યો એ વાધો શ્રી ગિરનારબાઈનો
પુત્ર તે શ્રી મોતીચંદ્રબાઈ અને શ્રી કુવરજીબાઈના પુત્ર તે શ્રી પરમાનંદબાઈ મોખા ખમીર હતું,
પ્રજ્ઞા હતી અને શીરનિગ હતી બંનેએ પોતાના વળીતો ૥ મરમરધર્મો સવાયું કરી સમાધાને બે
ધનુ શ્રી મોતીચંદ્રબાઈએ પોતાના પિતાથી પામેથી કારદાતા અને અપારકુશળતા મેળવી અને
પોતાના કાકાશ્રી પામેથી ધાર્મિકતા અને શાસ્ત્રાધ્યયની નિઘારુનિ પ્રાપ્ત કરી અંગ્રે પ્રતિઓની
સંજ્ઞા વચ્ચે પણ એમની આ સરકાર-સાનના અખડપને નાનની રહી જાગે એ માટે જ શ્રી મોતી
ચંદ્રબાઈ જીઆ અને એ માર્ગે જ કૃતકૃત્ય બની ગયા શ્રી પરમાનંદબાઈ એક ક્રાંતિપ્રિય વિચારક છે
એમનું ચિંતન હમેશા સવરોધક અને મમગ્રાની અને સર્વપથી દાષ ૭ યાવુ બીને યાવુ એને તેઓ
માનસિક કમજોરી માને છે અને વહેમ અને અધનદાતા પાવુ એ એમને આપધાન જેવું નમધુ સાં
છે એમનો આત્મા કળામનનાનો ભાર આવક છે તેથી જ સર નિયતુ દરે એ મુદ એમને ખૂબ પ્રિય છે
ભૌતિક ચિંતનથી ધન્યની પોતાની ધીમ-મબીર-ચાન કનમ હારા આજે ૭૦ વર્ષની ઉંમરે પણ તેઓ
રાષ્ટ્ર ધર્મ, સમાજ અને માનિત્યની મુશ્મરી મેલા મળતી રચા છે

શ્રી મોતીચંદ્રબાઈનો જ મ ભાવનમરમા વિ સ ૧૯૩૬ માગસર વર્ષે ૨ તા ૭-૧૨-૧૯૭૮માં
થયો હતો એમના માતાનું નામ સમરત બાલન કુડુનુ રાનારત્નુ જ ધર્મ આ વિદ્યામય હતું, એને
બચપણથી જ એમને ધર્મ તરફની પ્રીતિ અને અધ્યયન તરફની અમિતુચિત્ત વરતન મળ્યું હતું એમાં
તેજસ્વી અને રિધર છુદિનુ બગ બાવુ શ્રી મોતીચંદ્રબાઈનું બાગપણ સડજ રીને ઉત્તમ્ય બાવીનું
પુરોગામી બની ગયું

બા એ મરીનો અધ્યાત્મ એમનો ભાવનમ મા ક્યાં પણ આ અધ્યયન કર્યા ૧૯૧૧ કોનેજના
પાઠપુસ્તકો ૧૧ અધ્યયનથી સગુ યાન એનું એમનું મન ન હતું વિદ્યા પ્રત્યેની બાપુ મુશ્કિએ એમને
દેગ-પરગના બુ ૧ ૭ ૧ વિશેના સાહિત્યના પરિચીન તરફ મેર્થા—ખાસ કરીને ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાના
સાહિત્ય તરફ તેઓ વિરોધ આપ્યાંયા અને તેમાય જે ધર્મ ૧૧ સાહિત્યનું ગ્રીબુમપૂર્વક અધ્યયન કરાનો
એમને નિશેર સુરોગ સાપડો મરજ કે આ ૧૧ સમર રચ્યા ૧૧ જે ૧૧ર્મના મર્મન વિ ૧૧ અને એમના
કામ શ્રી કુવરજીબાઈનો એમને સતત મપક મળેતો હતો

એમના સાહિત્યમર્મની તતારીખ તપામતા એ પખ સ્વીકારવ પડે છે કે એમનામા સાહિત્યમર્મ
એને કે એમ તરીમી પ્રતિબાનો C મેશ યોજના આરબથી જ થવા રામો હતો એમનો કમ વીસ
ર્ષની રથે (વિ સ ૧૯૫૧મા) શ્રી સિદ્ધર્થ મહિવિગિરન સમૃત શ્રી ઉપમિતિશવપ્રપચ મ્યા ૧
તેવા સરત મદામચના પીકમકષપ પહેલા પ્રમારો આનુના મરમી હામ બીકી અને માવીમ ર્ષની
ઉમરે (વિ સ ૧૯૫૮મા) “જેન ધમ પ્રમ ૧” માસિમમા આત્મનિરી ૧૧” કે નામનો વિચાર અને
ચિંતનમર્મ તેખ તપ્યો એ બીના આ રાનની સાતી પૂર છે

૧ આ અનુના ‘જેન ધર્મ પ્રમ ૧’ માસિ મા વિ સ ૧૯૫૬ના પૈશાખ માસના અ મથી હપ્તે હતો
છપારા અને વિ સ ૧૯૫૧ની સાનર્મ ૧૧ મોતીચંદ્રબાઈની અન્યામપૂર્વ પ્રસ્તા ૧૧ સાને પુસ્તકપે
શ્રી જૈનધમ પ્રમારમ સમા તરફથી પ્રમ થયો હતો

૨ આ નેખ શ્રી મોતીચંદ્રબાઈના ‘સાધ્યને માર્ગે’ નામે તેખસમહર્મા પ્રથમ થયો છે

બી એ નો અભ્યાસ પૂર્ણ કરીને શ્રી મોતીદલાઈ દાસના એનુએટ થયા—એન એન મીનો અભ્યાસ કરવા—મુમર્ઝ ગયા અને સો ૧૯૧૦માં વડોદરાની પરીક્ષા પાસ કરીને મોનિસિપલ થયા દ્વેષે તો એમને મુમર્ઝમાં જ રિયર થયાનો નિર્ણય કર્યો અને ત્રીણાજી શ્રી દલીસ જેમ્સનના સેસાઈની સાથે મળીને એસર્સ મોતીય એન્ડ દેલીસ નામની મોનિસિપલની પેન ગઝ કરી ૮૬૧ તત્ત્વરથી હતુ, હુદિ સમરોપક દત્તી અને જુલિ નાનુ કે મોડુ દેરે મમ પૂરી નિગ એમકતા અને મોમસાઈથી મગવાની હતી એને કાયદાના સનાહ રતી” આ પેનને અને શ્રી મોતીયદલાઈને ખૂબ નામના મળી

પણુ ધીમ્ની વગ્યાનના બેરે આનની પૈમાની દલસાઈથી સત્પુષ્ટ થાય એવો શ્રી મોતીયદલાઈનો આત્મા ન હતો. પૈસા એને નહોતા ખપતા એવું તો નર્તી પણ પેના તરફ પાત્રપત્ર એને હરગિજ નહાતુ ખપતુ એને તો જીવનના બચાવ મુંદર પાસાએનો આસ્વાદેરો હતો એને વિવાદગાનુ પુરવખાનુ મરુ હતુ સમાજ અને દેશની મેવાના મીઠા મનમેશ આ જવા દના ધમામ્મનુ પાન કરતુ હતુ અને એ મનાના બળે જીવનને સમરિતાની સુરમિત બનાવતુ હતુ પોતાની મ્લચ માત ચોખનામક હાવળી અને કનામય જીવનપદ્ધતિથી શ્રી મોતીય દલાઈએ એ બધુ પોતાના જીવનમાં સિદ્ધ કરી બતાવ્યું — જાણે તેઓ માનવ શમિતા વિમલના એક આદર્શ મની હતા

પ્રમી અને તે ક્ષિપ્ર કષ્ટ પા એના શ્રામ તો આનના જ રાં ૭ શ્રામ એ જ જીવતપમાને પુરાવે મની રહે છે ધાર્મિકના એ શ્રી મોતીયદલાઈના જીવનનો શ્રાસ હતી અને એમની વ્યાદહારિ કે પારમાર્થિક એકેએક પ્રતિભા હમેશા વિશાળ ધાર્મિકતાનો પ્રાણુ ધન-તો રહેતો એમણે પોતાના પ્રત્યેક પ્રતિજ્ઞેત્રમાં સ્પષ્ટતા પ્રાપ્ત કરી તે આ ધર્મશક્તિના બળે જ શ્રી મોતીય દલાઈ તો ધમ શક્તિમાં પાકિત માનવમોતી હતા

શ્રી મોતીયદલાઈની ધાર્મિકતાને મિતુનપણાએ જ માટેની સમ્મિલતાના મીમાંગ મધારેય મબ્દુ ન હતા અનમત, તેઓ કાંતિવીર ન હતા, ખંડુ એમને પ્રતિજ્ઞા અને પ્રતિભાર બળેને પારખના વાર ન નાગની અને પ્રતિભાર બળેને આવગારવા તેઓ સૌ તૈયાર રહેતા એમ કહી શકાય કે તેઓ મધ્યમમાર્ગી સુધારક હતા અને વિસ્મર્તન કરના સર્જનમાં પોતાના સમય અને રમિતો ઉપયોગ કરવામાં એમને વિશેષ રસ હતો

જેવું એમનું હૃદય વિશાળ હતુ એવો જ એમનો ગેરનો જોરોયો હતો પરિચિત-અપરિચિત બૌ કાઈ એમને આગેરે મમાન આદર પામતા અને માર્ક પડુ મા રતમાં સા રી અને નિખાનસ સતાહ આપવી એ તો શ્રી મોતીયદલાઈનું જ મમ તેઓ જેટલા આનાવાદી હતા એના જ સમજાવી હતા ન હુ હરખાણ ન વિનાનુ આવેન કામ રસથપલે પૂરુ મરુ એ જ એમનો સ્વભાવ હતો

શ્રી મોતીયદલાઈએ જે વાર લગ્ન થ્યાં હતા એમના મનેના પળીતુ નામ શ્રી મગિ હેન અને બીજાનું નામ ન નમ્મેન એમના પાંચ પુત્રોનાં નામ છે શ્રી સિનરખાઈ રિમનખાઈ રસિખાઈ રીન્ડલાઈ અને પ્રસનખાઈ એમના નજુ લાઈઓ તે શ્રી નેમલ બાઈ ઉતમચ બાઈ અને રતિનાનખાઈ એમના બેનનું નામ મોલી મેરે

શ્રી મોતીયદલાઈ ૫૧-૫૨ વરેની ઉમરે ચિંતુર થયા હતા પણ વિદ્યાપ્રાપ્તિ અને મેવાપ્રાપ્તિમાં પોતાના મનને પેરેડી દર્શને એમણે જીવનને માત્તિક પ્રતિજ્ઞેથી એવું સમર મનારી દીડુ હતુ કે રિન્ડ પીના અત મુધી કથારેય એમને એમના કે જીવનમાં અનુભવ કરવે પડે ન હતો સદાય શુભ પ્રતિભા આનદમન બનીને એમણે જીવન વિના નુ અને કર્મરૂપાનના પૂર્ણ સંતોષનુ લાનુ વર્ષને તેજો આપ્યા મરા

મેનાપત્રયાદા જાહેરજીવન

મુમર્ઝમાં મોનિસિપલનો ધધો શઝ કોષ ત્યારે વિવાદમાં તો ખૂબ જામ્યા જ હતો સામે ત્રાય સમાજસેરા અને દેગસેવાની જાવનાએ એમનામાં જોરજીવનનો રસ વધેતો કર્યો એમણાં જાગ જવામદારીથી ભરેરો

અને ખૂબ સમય અને શક્તિનો બોલ માગી લેતો. જાનનાનો ધંધો—સમય અને શક્તિ તો મારું અનુભવી પડ્યું. અસીને સતોર આખા વચર । ચાને ચીડ બાળુ જાણુજીવનની સખ્યાનક પ્રગતિઓ પણ સમય અને શક્તિનો એવો જ દિરોળો મારો હતો. એવો જ કે શ્રી મોતીચંદલાઈએ પોતાના જીવનમા વધો અને સેરા એ બંનેની સમજના જાણની જાણી હતી એવું જ નહીં છરે મેરાના પત્નાને વધાર નમતુ જનારેને પોતાના જીવનને વધારે ફાઈલ મનાયું હતું એમના ચતુરસી જીવનો આ જ અપૂર્વ આનંદ અને પરમસંતોષ ।

એમના જાણુજીવનના અને પામા છ રાષ્ટ્રીય ધાર્મિક તેમજ મહાજાનેવાની અને સાહિત્યમેવાની અને સરથાઓ અને પ્રગતિઓ સાથે તેઓ સક્રિય રીતે માન્યજે જાકગારેના દત્તા પડ્યું એ જાણમા એમનું સૌથી મોટું અર્પણ શ્રી મોતીચંદલાઈને વિદ્યાનરને હતું. યુગવાર આચાર્ય વિજયવંશ મમુરિજીની સમરાનુકૂળ પ્રેરણાને ઝીરીને જે મહાનુભાવોએ વિદ્યાતપની ગ્યાનાનુભાવીરથ કાર્ય ઉપાધ્યુ તેઓમા શ્રી મોતીચંદલાઈ એક હતા. સને ૧૯૧૫મા વિદ્યાનરની સ્થાપના થઈ ત્યારથી તે ૧૯૨૧ માં સા. ૧૫ થી એક વાર ૩૪ વર્ષ સુધી, તેઓ સરથાના માન મની અને દૂગી તરીખી બાર જવાન મી હોમપૂર્ક ઉકાસતા રથા આ માન મનીપ એકઈ માન મોખાનુ પ ન હતું એ તો બાર સમય મક્તિ નિરા, મમજી અને કાય તા માગીને એવું ગા. હતું. આ સથાને રીતે એક મમતુ જો મેતાજ માતાના મમનાથી વિદ્યાનરની માદગત મીને એમને વિદ્યાનરો વિસ્તાર હતું. વિદ્યાનરને ૧૫ દિવસના ૧૫ થી મુન્ય વસ્થિત કરતા મો એને આર્થિક રીતે સખગ માનવા મો અને મમે તેરી મુગીમરના જઝાવાન મામે દી રીકે એવું પ્રાણાન જનારવા મો શ્રી મોતીચંદલાઈએ જે જાદમત ઉકારી હતી તે એમની યમાન્યવગ કારમિદાની સુવર્ણગણ જની રહે એવી છે. એમની આ મરાઓનુ નજી સરથા અને સમાજ ના માટે થા કરા કરશે એમ હતું. એવો જ કે વિદ્યાનર એ શ્રી મોતીચંદલાઈની અપૂર્વ મેરાઓનુ ચિરજીવ સમાર છે.

શ્રી મોતીચંદલાઈની સુધર્માનીન સેવાઓ વિદ્યાનરની નકાજીરિપે તેમજ એમના ઉપકારની યતિચિત્ત સખ્યુમુક્તિની દિદિએ, એમની આરસી અપ્રતિમાની વિદ્યાનરમા સ્થાપના કરીને એને આનારજીવિધિ તા ૨૭ ૭-૧૯૬૦ને સંવિવારના મજ કેન્ડ સરમારના પ્રાણ માન રીય શ્રી એસ કે પાટિનના હાથે કરવામા આ થો હતો. મેનામર્તિ શ્રી મોતીચંદલાઈની આ પ્રતિમા ગિરમા પર્વત કાય કમેરે સેવાવર્જની અને કર્મચિત્તની તેમજ વિદ્યાર્થીઓને જીવનના તરની અને વિદ્યાવિગની પ્રેરણા આપતી રહેશે.

શ્રી જૈન મેતામગ કો દર સને પણ શ્રી મોતીચંદલાઈને મેરાઓનો દામઓ સુધી લામ મગતો રથી હતો. કો દર સમા જનરન સેકેમરી તરીકે તેમજ બીજી રીતે પણ એમો લામા સમય સુધી કો દરસને પોતાનો સહમાર આપ્યો હતો. કેટલી વાર તો મિત્રુસ્તનાએ જામાવેન જઝાવાત મામે કો દર સની નોમને દમણી રાખવામા એ કામેન સુમની તરીકે શ્રી મોતીચંદલાઈનો ખૂબ જાદમત અને ચિતાનો બાર ઉકાસવા પડ્યા હતા.

એ જ રીતે બાવનજરની જૈનધર્મ પ્રસારક સમાની માથે પણ તેઓ મુ. મા. રીતે સકળાયેના હતા. શ્રી મોતીચંદલાઈના મણા ખરા મથા આ સરથા તરફથી પ્રજા થતા હતા તેમજ જૈન ધર્મ પ્રકાશ માસિમે મો પડ્યું તેઓ હમેશા વેબસામગ્રી આપતા રજતા આમ આ સરથાને એ નામાકિત પ્રમાણ સરથા તરીકેની પ્રતિમા અપાવવામા શ્રી મોતીચંદલાઈનો કામે થતા નોધપાવ હતો.

આ ઉપરાંત જૈન એગ્રેસીએશન આદ છંડિના માગમા જૈન સમા અને કે યાસામા ધોવારી વીસા શ્રીમાણી જૈન દમખાલુ, શેક શ્રી દમખલુ જીજી દ્રુ. શ્રી ગોડીજી દ્રુ. મુજવાની સાહિત્ય પરિષદ કાર્યસ

સાહિત્ય સભા દરકિશન ઇન્સ્ટિટ્યુટના વચેત્ર મુખર્ષી અનેક જૈન અને જૈનેશ્વર સાર્વજનિક સ્થાઓ સાથે તેઓ જોડાયેલા હતા મુખર્ષીના જાતે જૈન જીવનને ઘાટ આપવામાં અને તે દ્વારા સમાજ-સેવાની પ્રવૃત્તિ એને વિસ્માવવામાં શ્રી મોતીચંદ્રભાઈએ બહુ કીમતી ફાગો આપ્યો હતો મુખર્ષીના જાહેર જૈન જીવન ઉપર શ્રી મોતીચંદ્રભાઈએ એવી તો અમિટ ઝાપ મૂકી છે કે વારે વાર તેઓજ સ્મરણ થતુ જ રહે છે

અંતરીહસ્ય તીર્થ અંગેના કેસ માટે સને ૧૯૨૬માં વિનાયકમાં પ્રિન્સિપલ્સનીમાં રજૂઆત કરવાની જરૂર પડી તો એ માટે કાયદાશાસ્ત્રી તરીકે શ્રી મોતીચંદ્રભાઈની પસંદગી કરવામાં આવી ચીરમ ખત બીજીવટ મર્મમાદી છુદ્ધિ અને કાયદાકાર્યો તેઓએ કેમના મદદ થઈને આપ્યા

આ એમની પરદેશી પહેલી યાત્રા હતી બીજી વાર તેઓ પોતાના કોઈ અમીનના કામે વિનાયક ગયા હતા અને વખત તેઓ ગયા હતા તો કાયદાશાસ્ત્રી તરીકે જ, પણ એમની સમ્મારિતાએ એને સરકારવાનાઓ પુરવાર કરી હતી

જેના અતરમાં લોકકલ્યાણની ભાવના ધમતી હાથ તે વ્યક્તિ દેશભક્તિની ભાવનાથી અરપૂટ રહી જ ન શકે દેશભક્તિ એ તો નાન-જનન ધર્મ સમાજ પ્રાપ્ત કે ભારાના બે બાર વચર દેશની સમગ્ર જનતાની મેવા દારા જીવનને કૃતકૃત્ય કલ્પનાને રાખનાર છે મહાત્મા ગાંધીજીના નેજા નીચે દેશની રચન નતાના અર્થિક સમામના ધીમેથી મહાત્મા ત્યાં એ સ્વામ્યપ્રેમથી મહાત્માના શ્રી મોતીચંદ્ર ભાઈ પણ એક અબ્બા સૈનિક બની ગયા અને ૧૯૩૦ના સત્યાગ્રહસમામના એ વા માટે જેનવાસતુ ઔરવ પણ તેઓ લઈ આપ્યા મુખર્ષી પ્રાતિક કેએમ કમીનીના તેઓ વર્ષો સુધી સમ રથા હતા સને ૧૯૨૬માં તેઓ મુખર્ષી કોંગ્રેસે શનના સભ્ય બન્યા અને છૂંક છૂંક મળીને પછર વર્ષ સુધી એમણે કોંગ્રેસના દ્વારા મુખર્ષી સહરની મેવા કરી હતી મુખર્ષી મુનિવર્સિટી સેન્ટના સભ્ય તરીકે પણ એમણે સિલ્હુ-સુલની બીમની મેવા બજારી હતી

જે માઈ માર્ગે લોકકલ્યાણ સાધી શકાય એમ હોય એ માર્ગે શ્રી મોતીચંદ્રભાઈ સામે ચાલીને પગથી જના અને એમાં દિન દર્શને મહેવાગી જતા એ માર્ગની જવાબ દરી રીકારી પડી તેઓ એમાં ન થાકે ન મરગે ન માનાપમાની પરા કરે નથી બીજાઓનો પોતાના કાયદા સાથ મેળવેને એમની શક્તિએનો નોખના લાભ માટે ઉપરોક્ત કરી વેવાની શ્રી મોતીચંદ્રભાઈની આવડત પણ દાખલાતપ હતી આ રીતે એમણે પોતાના જીવનમાં ન્યાયદાર અને ન્યા ડાને અને જાનોજ અને કમચોગનો સમન્વય સાધ્યો હતો અને સદ્ વતા નમ્રતા, સરજતા ઉપમાર દત્તિ, યુષ્માદક દષ્ટિ વચે સદ્ગુણોથી પોતાના જીવનને સુરભિન બના શું હતુ

પોતાની મર્યાદાનો ખ્યાલ

શ્રી મોતીચંદ્રભાઈએ ધધાના ક્ષેત્રે સેવાના ક્ષેત્રે અને વિદ્યોપાસનાના ક્ષેત્રે મોટાં અને ધા ગાર મ્હી રામન એવા કાર્યો કર્યા છે જના તેઓ એમાં બનાસખત અને નિરબિમાની રહેતા પોતાની મર્યાદાઓને તેઓ નેટનો ખ્યાન રાખતા તેથી વિશેષ તેઓ પોતાની મર્યાદાનો ખ્યાન રાખતા અને જે અમિત પોતાની ખૂબીઓ કળા ખાતીઓનો વિશેષ ખ્યાન રાખે છે તે મિત્રાભિમાન કીતિનો અલખપત્રે અને બ નેના દોરોથી પોતાના જીવનને બવારી લે છે પોતાની જીવનને તપ્સ અને કડક રીતે તપાસવાની અને પોતાની મર્યાદાને સમજવાની એમની બાજીતિના થોડામ નખા નેઈએ —

બારીસ વર્ષની બિજ્જી સુવાનીમાં નખેન ‘આત્મનિરીક્ષણ’ નામે લેખમાં આત્મનિરીક્ષણનો મહિમા વણવતા તેઓ કહે છે કે—

ત્રિ સ ૧૯૫૬માં - માત્ર વીસ વર્ષની વરે - આતા આરે મથનુ ભાગીતર કરતાની દામ પગાર થી મોતીચ દાખનુ સાનમેતાનુ ખગીર કેનુ દસે તેનો અદામ આવી રહે છે આ પુનઃ જૈનધર્મ પ્રસારક સમા, ભાવનગર તરફથી પ્રગ્ન થયું છે

(૨-૪) ઉપનિવિભાગપ્રધાન આદ્યવાચનના ભાગ ૧, ૨, ૩ - થી મિત્રિ મિત્રિવિચિત્ર મરુદ્ધ ધર્મજોષ-વૈરાગ્ય-પ્રધાન ૫૫૬ મહાધ્યાનુ ભાગીતર-વિચિત્ર પ્રસારક થી જૈનધર્મ પ્રસારક સમા ભાવનગર પડેનો ભાગ - પડેની આગતિ ત્રિ સ ૧૯૭૭માં ગીજી આગતિ ત્રિ સ ૧૯૮૧માં બીજે ભાગ - પડેની આગતિ ત્રિ સ ૧૯૮૦માં ત્રીજે ભાગ - પડેની આગતિ ત્રિ સ ૧૯૮૨માં

(૫) અધ્યાત્મપદ્મ - થી મુનિમું ચરિત્ર પદ્યગદ સંમૂત પ્રથમુ ભાગીતર તથા વિમુત વિચિત્ર મોતીચ દાખના પ્રાથિક અધ્યાત્મ અને વિચિત્ર-મગિતના આ મથ નાગ ખ્યાત આપે છે આ મથની પદ્મની આગતિ ત્રિ સ ૧૯૬૫માં ગીજી સ ૧૯૬૭માં અને ગીજી ૧૯૮૦માં થી જૈનધર્મ પ્રસારક સમા ભાવનગર તર થી, અરે જોથી આગતિ ત્રિ સ ૨૦૦૮માં થી મળીતર જૈન વિદ્યાતપ મુનર્ધ તરફથી પ્રગ્ન થઈ હતી અન્ના આ મથ મળેતા રી તે નિત્ત પગ્ન જેની સોમપ્રિયતાની સાખ પૂરે એવી છે

(૬-૭) વિનયનિગ્ધયજી ઉપાધ્યાયજી શાતમુધાનુ ભાગીતર-વિચિત્ર ભાગ ૧ ૨ - પ્રકાશક - થી જૈનધર્મ પ્રસારક સમા ભાવનગર પડેનો ભાગ પડેની અગતિ ત્રિ સ ૧૯૮૨માં બીજે ભાગ પડેની આગતિ ત્રિ સ ૧૯૮૪માં

(૮) જેન દિષ્ટિએ થો - જૈનર્મે પ્રગ્નેની આતમસાધના એનેકે થેગસાધનાની પ્રક્રિયા સમજવા માટે ચાલીકપ આ મૌસિમ પ્રથ થી મોતીચ દાખના આગા વાચન-વિચિત્ર-મથની નિ પતિત્ર છે પદ્મની આગતિ ત્રિ સ ૧૯૭૧માં થી જૈનધર્મ પ્રસારક સમા ભાવનગર તરફથી, અને બીજી આગતિ ત્રિ સ ૨૦૧૦માં થી મળીતર જૈન વિદ્યાતપ મુનર્ધ તરફથી પ્રગ્ન થયેન છે

(૯-૧૦) શ્રી આનંદધનજીના પડે ભાગ ૧, ૨ - પદ્મના ભાગમાં શ્રી આનંદધનજીના પડે પડેનો અર્થ અને એનુ વિચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે પડેના ભાગની પડેની આગતિ ત્રિ સ ૧૯૭૧માં થી જૈનધર્મ પ્રસારક સમા ભાવનગર તરફથી શ્રી આનંદધનજીના પડેના નામે પ્રગ્ન થઈ હતી એની બીજી આગતિ ત્રિ સ ૨૦૧૨માં થી આનંદધનજીના પડેના નામે, શ્રી મહારીર જૈન વિદ્યાતપ મુનર્ધ તરફથી થી મોતીચ દાખના પ્રથમાગના નીમ પ્રથામપે પ્રગ્ન થયેન છે આમા શ્રી મોતીચ દાખના શ્રી આનંદધનજીના ઇવન અને આત્મિક નિસાં પડ્યાવટ કરતી વિમુત પ્રસારના વખી છે આ પુનઃકના બીજા ભાગમાં શ્રી આનંદધનજીના ૫૧ થી ૧૦૮ મુધીનાં ૫૮ પડેનુ ભાગીતર અને વિચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે અનં તે ત્રિ સ ૨૦૦૦માં શ્રી મહારીર જૈન વિદ્યાતપ મુનર્ધ તરફથી પ્રગ્ન થયું છે

ચરિત્ર-પ્રથા

(૧૧) સિદ્ધહસ્ત મુગપ્રધાન થી સિદ્ધિ - ઉપનિવિભાગપ્રધાનના કનો અગેનો અધ્યાસ પૂર્વ સંગોનાતમ પ્રથ આ દગર પ્રથ થી મોતીચ દાખની મર્મગાતી અને વ્યાપક અધ્યાત્મવિદ્યા અધ્યાસ આપે એનેકે આ વિદ્યાપૂર્ણ કૃતિ નિમિત્ત થી મોતીચ દાખને સને ૧૯૪૬નો થી વિજયધર્મચરિત્ર જૈન સાહિત્ય મુગપ્રધાન - આપવામાં આવે હતો પ્રસારક થી જૈનધર્મ પ્રસારક સમા, ભાવનગર પડેની આગતિ ત્રિ સ ૧૯૮૫માં

* આ બને ભાગો ઉપરથી સાધ્વીજી શ્રી લાખશીજીની પ્રેરણાથી તેષાર કરવામા આવેન સહિત પુનઃ શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સમા તરફથી પ્રગ્ન થયેન છે ત્રિ સ ૧૯૮૫માં

(૧૨) કનિષ્ઠવર્ગીય હોમ્ય દ્વાયાર્થ — જર્મન વિજ્ઞાન ડૉ. જુલિય લાન્ડેન યરિન્કુ ભાતર ભાવનગરથી પ્રગ્ન થતા “જૈન” સાપ્તાહિકની વિ સ ૧૮૯૦ની શેટ

(૧૩) મુખર્ષિના નામાકિત નાગરિક શેઠ મોતીશાહ — મુખર્ષિના જાણીતા શાહમોહાનર દાનથર ધર્મભા શ્રી મોતીશાહ શેઠની આ ચરિત્રમથા શ્રી મોતીચંદભાઈની ઇતિહાસ અને ચરિત્રની સામગ્રીને આધારે આધારભૂત અને નાનકડા પ્રથમચાલી દરેકગીતો પરિચય આપે છે આ પ્રથમ આ એમને એ પ્રભાવશાળી ધર્મભાસાશીન અને જલેરજનના પશુ એના જ જોલપ્રોત ધર્મ જનાર જૈન મનાજનોના ઇતિહાસ સુરક્ષિત બતાવે છે તે મોટું ઉપકરણ કામ થયું છે આ પ્રથમ તેઓના અવસા ૧૮૮૬ નિ મ ૨૦૧૦મા મુખર્ષિના શ્રી મોતીશ જૈન દેગસર અને ધર્મી ૧ ખાનાઓ તરફથી પ્રગ્ન થયો છે

(૧૪) પતિ શ્રી વીરવિજયજીનું જ અચરિત્ર — આ નાના અરખા પુસ્તકમાં વિવિધ પૂજાઓના અચરિત્રો મંચિતર પડિત શ્રી વીરવિજયજીનો આધારભૂત પરિચય આપવામાં આવ્યો છે પ્રગ્નશ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા ભાવનગર પાસેની આજ્ઞા વિ સ ૧૮૮૧મા

(૧૫) યશોધરચરિત્ર — અર્ધસાનો મહિમા સમજવના આ સરજૂત મજબન પ્રથમની રચના વિ સ ૧૮૮૮મા મુનિશ્રી કામનાત્યાજીએ મરી છે શ્રી મોતીચંદ ભાઈએ એનું ભાવનર કંઈ હતું આ પુસ્તક વિ સ ૧૯૫૫મા ની જૈનધર્મ પ્રસારક સભા, ભાવનગર તરફથી પ્રગ્ન થયું હતું ૧-૧૧ની બોલોની વધે શ્રી મોતીચંદભાઈએ આ ભાવનર કંઈ હતું

ઈતર ગ્રંથો

(૧૬-૧૭) બહોત ગર્ ઘોડી રહી યાને દાક્ષિણ્યનાથ મુદ્દવં (નવવકથા) ભાગ ૧, ૨ — જૂની કથાસ્તુને આધારે નખાનેની આ એ પ્રેમની અને ઉરેશ્વરના નવનથા છે નવનથાની વિષ્ણુની કથાની દૃષ્ટિને બાજુએ રાખીને શ્રી મોતીચંદભાઈની સર્જકશક્તિની દૃષ્ટિએ જ આ પુસ્તકનું મૂલ્યાંકન કરવું પડે છે શ્રી મોતીચંદભાઈ નવનથાના સર્જનમાં પશુ પોતાની મનમોહક એ નમૂનો મૂલ્યાંકન માની સાથે આ પુસ્તક પૂરે છે પ્રગ્નશ્રી-સરજૂતિદેશ સરજૂતિ સાહિત્ય માર્ગદર્શક વડોદરા પહેલો ભાગ વિ સ ૨૦૦૭મા બીજો ભાગ વિ સ ૨૦૦૫મા

(૧૮) યુગોપના સરમરો — યુગોપના પ્રવાસના સરમરો રજૂ કરતું આ પુસ્તક શ્રી મોતીચંદ ભાઈની આપક અને સૂક્ષ્મ નિરીચકશક્તિ અને ચીન/બરી અને સ્થાન વર્ણનશક્તિનો પુરાવો બની રહે એવું છે જેમ એની ભાષા મુર છે તેમ એમાંના એ એ વિષયની રજૂઆત મનને રમ મરી ને એકાદેશ્યક છે પ્રગ્નશ્રી શ્રી મોતીચંદભાઈ પોતે જ પહેલી આજ્ઞા વિ સ ૧૯૭૭મા ન્યાય પશુ વાચીએ ત્યાં તાજી લાગે ને રીતે આ પુસ્તકમાં વિવિધ નિષ્કલ્પ થયેનું છે

(૧૯) નવયુગનો જૈન — વિજ્ઞાને જ માવેન નવીન યુગમાં જુદાગીતો યુગનવર્ધનના જંગમી ગિરિસા આને આમનાની રજૂઆત કરીને અનેક બામતેલી મોનિ તેમ જ માર્ગદર્શક રિચારણા કરતું આ પુસ્તક આજે પશુ વાચનકામ મળી રહે એવું છે શ્રી મોતીચંદભાઈની સામાજિક અને ધાર્મિક ન્યાય દૃષ્ટિના આમાં પ્રશ્ન્ય દગન થાવ છે સમગ્રની સાથે ગતિવીન રહેવાની શ્રી મોતીચંદભાઈની દીર્ઘદૃષ્ટિ આ એક દૃષ્ટ છે પ્રકાશક, જ્યોતિષ કાર્યાલય અમદાવા વિ સ ૧૯૯૨મા પ્રકાશિત પહેલી આજ્ઞા

(૨૦) સાધ્યને માર્ગ — વિ સ ૧૯૫૪થી વિ સ ૧૯૮૩ દરમિયાન ‘જૈન ધર્મ પ્રસાર’માં પ્રગ્ન થયેનું અને ધર્મસાધનાનો ખ્યાન આપના રથ નેખોનો સમગ્ર પ્રગ્નશ્રી શ્રી મોતીચંદભાઈ પોતે પહેલી આજ્ઞા વિ સ ૧૯૮૬મા

(૧૧) કોલેજ છૂટક અને ધાર્મિક શિક્ષા — આજે પણ વિચારકોનું ખ્યાલ ૧૫૧ રહ્યું પ્રચલુ
જગ્યાના કરતી નાની પુસ્તિકા પ્રકાશન થી મજાવી જેનું શિક્ષણ મુખર્ષી પડેલી આદતિ નિ સ ૨૦૦૫

(૧૨) ધર્મકૌશલ્ય — અધ્યાત્મમાર્ગની પ્રાપ્તિ પૂર્વબુદ્ધિભર્ય નીતિ સંચાર વગેરે શુભોની પ્રગણી
હાનુ ધન મા મેગ નેત્રી રીતે પ્રાપ્ત થી શકાય તે વાત, પ્રાપ્તિ-અર્થાચીન નરુત અગ્રેજી મુબારિતોના
રિવેચન હારા આ પુસ્તકમાં શ્રી મોતીચંદાઈએ સરળતા પૂરક મમતથી છે પ્રગણ, શ્રી આ માનદ
જેન સમા હાનનગર આચર્યુ પ્રાપ્ત શ્રી મોતીચંદાઈના સર્ગવાસ જા નિ સ ૧૦૧૫માં થતું છે

(૧૩-૧૪) વ્યવહારકૌશલ્ય ભાગ ૧, ૨ — જોનાવી વ્યવહારક્ષના પ્રાપ્ત ધર્મ શકે એવી પ્રતીક
કેળિયા વ્યવહારમાં, પ્રગણ અને સમાજમાં ઉપયોગી ધર્મ શકે એવી નામતો શ્રી મોતીચંદાઈએ
અગ્રેજી મુબારિતોના આનાર લખેને સામાન્ય માણુ પચુ મમત શકે એવી સરળ અને ગાયક હાતામાં
રજુ કરી છે પ્રગણ શા કુવરજી આગ્રહજી હાનનગર જન ભાગ નિ સ ૧૬૮૮માં પ્રગણ થયા છે

(૧૫) વ્યાખ્યાનકૌશલ્ય — આપારમાં કુશળતા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થતી છે વાન શ્રી મોતીચંદાઈએ
અગ્રેજી અનુભવ-નામોને આધાર લુ લુ । એમના રિવાસ ચર્ચાને સમગ્રથી છે આ પુસ્તક 'જેન'
સાપ્તાહિકના બંદુગ પે સને ૧-૫૦ (નિ સ ૪૦)માં પ્રગણ થતું હતું

શ્રી મોતીચંદાઈના અપ્રગણ નવા

(૧) ની આપ વ્યવહારકૌશલ્ય નોનીતી — અર્થ તના રિવેચન

(૨) ની ઉમાસ્વાતિ વાયમૃત પ્રગમરતિ — અર્થ તથા રિવેચન

(૩) મર્મઅધના બે ભાગનું વિવેચન

(૪) મહાવીરચરિત — ૨૬ પૂર્વજ

(૫) મહાવીરચરિત — ૨૭મો ભાગ

નિવાનયનો રિપોર્ટ - ની મહાવીર જેનું નિવાનયના વાર્ષિક રિપોર્ટમાં પણ ની મોતીચંદાઈ
ભાઈના સાહિત્યસર્જનની નોધમાં C નેખ થયો જેમને વળેરે અસ્થાએના રિપોર્ટમાં નિવાનયનો રિપોર્ટ
મેની વ્યવસ્થિત આનાગ્રથન અને નિગતારે મારિતી નિરિવ પ્રતિઓનું સ્પષ્ટ નિગપણ તેમ જ ઉપાધિ-
સહાઈની દૃષ્ટિએ રિપોર્ટ ભાત પાડે એના હાથ છે આ નિરિવતામાં પાયામાં પણ શ્રી મોતીચંદાઈના
સાહિત્યરુચિ અને આનંદ રહેતી છે એમ એમના મતીપણા હીને આગ્ર ૫૦ વર્ષ પછી પ્રગણ થયેન
નિવાનયનો પર્લો રિપોર્ટ જોના જ સ્વીકારતું પડે છે

શ્રી મોતીચંદાઈએ પોતાની સખ્યામય પ્રતિઓ અને માનમાંથી લગીકના જગ્યા મારિતમાં
વ્યવસાય નચે પાડુ આપના રિપુન સાહિત્યનું સર્જન થયું છે એમની હાનુ વ્યવસ્થિત અને ધરિવણા
કાગ જેવી નિયમિત છૂટકરતિનું જ રજુ છે એમને જ સામાયિક કરવાનો નિશ્ચય તેમ અને ગમે તે
રીતે સમગ્ર મેગાઈને નહુ નહુ સાહિત્ય નાનવાની દેવ દત્તી એમના સામાયિક અનેક વાચનનમ અથોરે
ઉપમાગ અને વાગાર જની ગયા પછી પગિત નીજે નખના લલિયો (લેખક) થાન — એ લેખકિત
શ્રી મોતીચંદાઈના છૂટકમાં પૂર્ણપણે માત્રી પડેલી દેમાર છે તેમજ જ મથી પડિત કે લેખક હતા કે
નહી એના પ્રશ્ને એમને જો પોતાને માટે અવમાજ જ રહેવા દીધો નહી વિરિવ વિરિવના નેકડા પ્રયો
વાચતા રાચતા તેઓ જાનુન નિશ્ચય મની ગયા હતા અને વિચારપૂર્વક નિમિત લખતા નખતા તેઓ
સિદ્ધહત લેખક જની ગયા હતા

સાહિત્યમર્જન પાછળની દૃષ્ટિ

સાહિત્યમર્જનના એમની એક દૃષ્ટિ સમાજને વહેમોથી મુક્ત કરવાની હતી ' જૈન દૃષ્ટિએ યોગ ' ના ' આયુષ્ય 'ના શબ્દાત્મક જ તેઓ કહે છે કે —

યોગી, જોગી સન્ધ્યાથી વેરાળી એ નામથી જાણીતા યોગીઓના જાણે માર્ક જડીયુગીને ચમત્કાર દોષ તેઓ બખૂતિ નાખી દેનારા દોષ કરતાની અર્થ સત્તાને વશ કરનારા દોષ એવો ખ્યાલ લોકોમાં એમી થયો કે સ્વાથ સાધવાની ધૃતગતિના સાસારિક પરતુઓ કે રિખ્યા તિની એકચુલાગા અને લોકના વલ્લભ અને બુદ્ધિમાન ઉપર આશ્ચર્યના ચતુરતાઓએ લોકોના આ ખોટા ચિંતારને ઉત્તેજન આપવા ઘણ કષ્ટ છે એમ જણાય છે આ ખ્યાલ તદ્દન ખોટો છે એ જ જો મોક્ષપ્રાપ્તિના પરમનિદ્ધ ઉપાય છે તેને જડીયુગી ? ચમત્કાર સાથે ખાસ સંબંધ નથી અને જાન્યર વિચાર કરના નર્મિ અને મિદ્ધિઓ પરમાત્મા રમણના બતાવનાર છે, અને આત્માનો આ પાત મગવાનાર છે તેમ જ વિશિષ્ટ પુરુષો તેનો ખાસ કારણ વગર ઉપોગ કરતા નથી એમ સાસ્ત્રદૃષ્ટિએ બતાવવાનાં ઘણી જ રીતે લાગી

શ્રી મેળીયદમાર્ધના અનેકમુખી વિદાસમાં દગ્ધ વસ્તુને સમજવાની જિજ્ઞાસા અને Catur—સ ૧, ઉઠાડી—શુદ્ધિએ ધસો મોટો ભાગ લખ્યો છે આપમે મુઆદરી મ્મ દૃષ્ટિએ કરી જોઈએ એવું સૂચન કરતા ' પુરાણના સંસ્કરણો ના આયુષ્યમાં તેઓ યથાર્થ કહે છે —

' મુસાદરી આખ ઉઘાડી રાખીને કરવાની જરૂર છે દેશમાં ત્યાથી ધણુ લઈ આવવા જેવું છે, રીતરિવાજો સરખાવવા યોગ છે સમાજ—નિધારણુ રિચારવા જેવા છે મોજરોખ ખાનર પ્રવાસ કરવા જાય તે કરતા જો રીખવાની નજરે જાય તો સ્વાનુભૂતિપૂર્વક કંઈ અવ લોખ્ખ દેશને ધણી રીતે લાભ થાય તેમ છે એવો અને અનુનવ થયો છે "

જે વાન પ્રવાસને માટે સાચી છે તે જ વાન સમય જીવનના વિકાસને માટે પણ એવી જ સાચી અને જરૂરી છે શુદ્ધિ અનરૂપ સંચિન મર્મ કુદિન ધર્મ તો તરવરી રાત ચિત્તમાં પેસતાં અટકી જ મર્મ સમને !

એમની કનમની કાલ્ય છે ની કે છેતીનાની એક લખી શકાય એવી ત્રમાની તે બાપારમૈશલ્ય પુસ્તકનુતા ૧૩-૬-૧૮૫૦ના ગજ નખાયેન પ્રારંભિક નિવેન કોઈ પણ વિચારને સરળતાપૂર્વક—સૌ સરેના ધર્મી સમજ શકે એવી રીતે—રજૂ દરવાની એમની ખાસ ટેવ હતી બાપારમૈશલ્ય પુસ્તક કેવી રીતે તેઓએ લખ્યું છે તે અંગે તેઓ નિવે નમા મ્હે છે કે —

' ગુજરાતી ચાર બોપડી લગેન હામરી હોય તે પણ તે વેખને સમજ શકે એમ પણ અનગ શા તેના લખાણમાં ન આવે તેની નીવ રાખડી કેટલાક ગુજરાતી વેખકોની રીત હતી કે તેઓ સરળતમય-જડયાતોડ ગુજરાતી ભાષા રખતા હતા તેને આત્માનરૂપે આ નિરમ રાખ્યો હતા

અને માહિત્યપેરા અને સાહિત્યમર્જનની ધૂને એમને માહગીમાં પણ જીવનને કેવો સધિારો આપ્યો હતો તે તેમના ઉપયુક્ત નિવે નમાના નીચેના શબ્દો ઉપરથી જાણી શકાય છે —

અને મારી કુરસ ને પણ એક મામ મળતુ હોઈ અને છે ની માહગીમાં આખ અને મગજ અમાધિત રથા તેનો પૂરતો વાન લેવાનુ અને તે દ્વારા બાપારમૈશલ્યની સેવા કરવાનુ યોગ્ય લાગ્યુ '

શ્રી મોતીચંદલાઈને માર્ક લેને ૪ અર્થમાં અધ્યાત્મી ન બહે પણ એમનું જીવન કાર્યપરાયણતાથી સુરભિત ધર્મપરાયણતાના અધ્યાત્મમાર્ગે જ વહેતું હતું, અને જરાય પ્રસાદને સેના વગર નિર્ભય સરિતાની જેમ કર્તવ્યને માર્ગે સ । વહેતું રહ્યું હતું

અર્ચાગમન

પોતાની અનેકરિધ સેવાઓ અને સાહિત્યકૃતિઓ દ્વારા પોતાના ચિત્તને આહવાનિત અને સમાજને આભારિત કરીને અને વિશ્રાંતિના સાચા અધિપતી બનીને, ૭૭ વર્ષની વયે મુમુક્ષુમાં, તા ૨૭-૩-૧૯૫૧ ના રોજ (વિ સ ૨૦૦૭ના કાગળ વહિ પાંચમે) શ્રી મોતીચંદલાઈ ૨૪મું સિધાન્યા ।

અવસાનના આગળે દિવસે જ શ્રી પરમાનંદલાઈ કાપડિરા અને શ્રી મોતીચંદલાઈ વચ્ચે એ સવાન -જવાન થયેન તે જાણના જેવો છે શ્રી પરમાનંદલાઈએ પૂછ્યું ‘ લાઈ એમ ખડના મીમાડે ઊમેના માણસને બીજા ખડના પ્રેરણાની જેમ જાણી થાર છે તેમ તમને મૃત્યુથી આગળના પ્રદેશની જાણી થાય છે ખરી ? ’ શ્રી મોતીચંદલાઈએ જવાબમાં કહ્યું એવું તો કશું દેખાતું નથી પણ સમજાનિ તો થશે જ એમ મને મટે છે ”

પાણું કરનારનું તો સ । કંપાણું જ થાય છે ! આત્મપ્રતાપની આવી પ્રતીતિ ઉચ્ચારી તેના બીજે દિવસે જ તેઓ પોતાના ઉચ્ચ સ્થાન તરફ પ્રયાણ કરી ગયા ।

તે દિવસે એમનો નંધરદેક બને નટ થયો, એમના અંગપદને આપણે હમેશા સભારતા રહીશું, અને એક ઉપકારી તરીકે એમને અભિવાન કરતા રહીશું

માનપુર અમ ૧૧૬-૬
આરાધી પૂણિમાં વિ સ ૨૦૨૦
તા ૨૪-૭-૧૯૬૪

}

—રતિવાય હીપચ દેસાઈ

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશની	૩
દ્વિતીય ભાગની પ્રસ્તાવના	૫
સપાટીય	૧૧
પદોના પ્રણેતા અને પદોના વિવેચકને અર્જન	૧૬
આત્મનિઃ શોભીરાજ થી આનંદધનજી	૧૯
સરનારમૂર્તિ શ્રી મોહનિયજીભાઈ	૨૩
અનુક્રમણિકા	૩૫
પદોની પહેલી પકિતનો અકારાદિ અનુક્રમ	૩૮

શ્રી આનંદધનજીના પદો

પાક	પં.ની પહેલી પકિત	રાગ	કડી	પૃષ્ઠાક વિવેચન પૂરું કર્યાની તારીખ
૫૧	ભાદુખી ગત મળી-સી વહે	ધમાન	૫	૩ *
૫૨	મેરે પ્રાન આનંદધન, તાન આનંદધન	જયજયવતી	૩	૧૧ *
૫૩	સારા દિન લગા હૈ અસીવાગેસ	સોરકમુનનાની	૨	૧૭ *
		નટરાગિણી સદેવી		
૫૪	મૂનડો થોડો ભાઈ! બ્યાજડો ધણેરો	પ્રભાતી આસાવરી	૩	૨૧ *
૫૫	ચેતન! આપા કેસે લહેઈ	ધન્વાશ્રી	૨	૨૮ *
૫૬	બાનુડી અમના જોર કિરણુ કું	ધન્વાશ્રી	૫	૪૧ *
૫૭	દેખો એક અપૂરવ ખેના	આસાવરી	૪	૪૯ *
૫૮	ધ્યાયે આપ મિનો કહા ચેતે જાન	વસત	૫	૫૮ *
૫૯	મોઢૂ મજી કેરી હ તો	કલ્યાણુ	૩	૬૫ *
૬૦	અ! મેરે પતિ ગતિ દેવ નિરજન	સારંગ	૩	૭૩ *
૬૧	મેરીસુ તુમતે છુ કહા	જયજયવતી	૩	૮૨ *
૬૨	પિના મિન મુખ મુદ મુદી હો	ભાદુ	૬	૮૬ *
૬૩	મજનાથ સે મુનાથ નિમ	ભાદુ	૧૮	૯૬ જાન્યુ ૧૯૪૭
૬૪	અ! જગો પરમ શુભ	વસત	૫	૧૦૯ ફેબ્રુ ૧૯૪૨
૬૫	સાખી રાસ સસિ તારા કના	સાખી	૧	૧૧૭ ૫-૩-૪૨
	પ પીના વિન કોન મિગવે રે	ગોડી	૫	૧૧૬ ૫-૩-૪૨
૬૬	સાધુ ભાઈ! અપના ડપ દેખા	આસાવરી	૨	૧૨૫ ૨૨-૩-૪૨
૬૭	રામ મહા રહેમાન મહો	આસાવરી	૪	૧૩૪ એપ્રિ ૧૯૨૪
૬૮	સાધુસગતિ મિનુ કેસે પર્ધાએ	આસાવરી	૪	૧૪૭ મે ૧૯૪૨
૬૯	પ્રીતકી રીત નહિ દો પ્રીતમ	અનહિયા વેનાવન	૩	૧૫૪ ૨૬-૫-૪૨
૭૦	પૂર્વાર્ધ-સાખી આતમ અનુજવ ગમગ્યા	સાખી	૧	૧૫૮ ૧૫-૧૦-૪૨
	ઉત્તરાર્ધ-પં. ૭મીને લાના નરમ કહે	વસત-ધમાન	૪	૧૬૮ ૧૧-૭-૪૨

પાના	પાની પાંચી પદ્ધિ	રાગ	કડી	પૃષ્ઠાક વિવેચન પૂરું ધ્યાની તારીખ
૭૧	નનન ઘડપી અચિત સાસનો હો	ભાટુ	૫	૧૭૮ —
૭૨	જો માણ મરુતી ! મન એક વાતા	કે રો	૪	૧૮૨ ૧૩-૧૧-૪૩
૭૩	ખાને તાજાં દૂં રફુ તુમ બનં હામા	કે રાગ	૪	૨૦૦ ૨૫-૧૧-૪૩
૭૪	યા કુપુરે કુમરી કૌન જાન	વમત	૫	૨૦૬ ૭-૧૨-૪૩
૭૫	ખા લાનન મિન મંગી કુન દવાન	વમત	૫	૨૧૭ ૨૩-૧-૪૪
૭૬	ખારે પ્રમુદ્ધવન એ આલ જાન	વમત	૫	૨૧૯ ૯-૨-૪૪
૭૭	દમી ગય તારી રુનુ નામ	રામખી-રામખી	૫	૨૨૬ ૨૦-૩-૪૪
૭૮	જાન મુડુ મન મે જાનમ નેરા	રામખી	૪	૨૪૧ ૬-૩-૪૪
૭૯	ઐસાં ઇમી ધનમો જાનસ બોસાં મી	જેરની	૩	૨૪૭ ૧૪-૩-૪૪
૮૦	નનન ! શુદ નમકે ખ વો	સારમ	૮	૨૪૨ —
૮૧	મનન ! એસા નાન વિચારો	મારમ	૪	૨૪૭ ૧૬-૬-૪૪
૮૨	પ્રમુ ! તો મન અવર ન કોઈ ખનકમે	મુખી રોગી	૨	૨૫૭ ૩૦-૬-૪૪
૮૩	નિરુદ્ધ રેય માનમો	માટુ	૫	૨૬૨ ૧૧-૧૧-૪૪
૮૪	લામી સમન દમગી ગિનત	વમન	૨	૨૭૩ ૨૩-૭-૪૪
૮૫	વરી દું જોના મીકક	માનરી ભા	૩	૨૭૮ ૭-૮-૪૪
૮૬	મરુજો સનિન અ રો મે	ધમાન	૪	૨૮૬ ૪-૧૦-૪૨
	પનો જ વ સદા મા	—	—	૨૮૫
૮૭	રિરો રિાં સુરો ન પર	ધમાન	૪	૨૮૮ ૩૧-૮-૪૨
૮૮	પૂરારં અ પો ખમર લી	ધન ન	૮	૩૦૮ ૩૧-૭-૪૨
૮૯	જાન મકા રિસાધક રોઈ	ધન્યાત્રી	૩	૩૧૮ ૩૦-૧૩-૪૪
	પ નમોરે રાગ અનુર મીલા અથ	—	—	૩૧૯
	રિરે રિરે	—	—	૩૨૨
	શોર ના નક મુગીપરણીનોપા આપાં	—	—	૩૨૫
	પુન વિચયન			
૯૦	પૂરારં - માળા અનુ મેના લાખ	માખી	૧	૩૨૮ ૨-૧૧-૪૨
	રિસાધક - પત ન મી વ એ મલમનુ મી	રૂરો	૩	૩૩૮ ૧૫-૧૧-૪૨
૯૧	૧ ૧ ૧ રોઈ મરુદ રનવાનો દ ૧	માર	૩	૩૩૯ ૬-૧૨-૪૨
૯૨	રિરે પ્રમુદ્ધવન ! મન રોગ	મરો પૂરમી	૩	૩૮૬ ૧૦-૧૨-૪૪
૯૩	કુલો અર મ ના વને મરવાના રો	મુલો મ વા મલિયાઓ	૩	૩૫૧ ૫-૫-૪૪
		મરવાના રો-એ રેલી		
૯૪	નિરુદ્ધ રેય મહો આન	રાનરી	૬	૩૫૮ ૨૮-૧૧-૪૪
	મન ન રોઈ મુલો અવરેસા ખા	—	—	૩૬૫
૯૫	અન રિરે રિરે રિરે રવ કે ન અના	અનરો રોગવન	૮	૩૬૩ ૨૫-૧૦-૪૨
		વાને આનવા દર સિ		

પાક	પની પહેલી પકિત	રાગ	કડી પૃષ્ઠા	વિવેચન પૂરું ક્યાની તારીખ
૬૬	અરી મેરી નાહેરી અતિસારો	ધનાશી	૨	૪૭૫ ૧૦-૭-૪૪
૬૭	યા પુદ્ગનકા કયા વિસવાસા બીજી વિવેચન	કન્યાજી	૨	૪૭૬ ૨૪-૪-૪૪
૬૮	અવધૂ સો બેગી શુદુ મેશ	—	—	૪૮૬ ૧૬-૨-૪૩
૬૯	અવધૂ એસો શાન વિચારી	આસાવરી	૬	૪૯૦ માર્ચ ૧૯૪૩
૧૦૦	મેહેર મેહેર નહિ આવે અવમર	આસાવરી	૬	૪૦૬ ૧૨-૬-૪૩
૧૦૧	મનુ પ્યારા મનુ પ્યારા રિખવહેર મનુ પ્યારા	આસાવરી	૫	૪૩૨ #
૧૦૨	એ બિનકે પાલ લાજ રે	આસાવરી	૪	૪૩૭ ૨૮-૬-૪૩
૧૦૩	પ્રભુ ભાજ લે મેશ દિન રાજ રે	કાશી	૩	૪૪૫ ૧૭-૧-૪૩
૧૦૪	હીની આખ્યા ટેક ન મેરે	નથી આખો	૩	૪૫૧ ૨૨-૧૨-૪૨
૧૦૫	અવધૂ વૈરાગ્ય બેગ બવા	આસાવરી	૪	૪૫૫ ૩૦-૧૦-૪૩
૧૦૬	મિન શુન ભયો રે ઉાસી ભમરા	આસાવરી	૪	૪૬૩ ૨૬-૭-૪૩
૧૦૭	ગુમ શાન વિમો ફૂની નમત	નહ	૩	૪૭૩ ૬-૨-૪૩
૧૦૮	તજ મન હરવિમુખનકા સગ	વસત	૪	૪૭૮ ૧૭-૮-૪૩
	પરિશિષ્ટ ૧ પૂરના પ મેરે એ પ્રભુ ચાહિયે વેનાવળ	નથી આખો	૩	૪૮૪ ૨૮-૧-૪૩
	પરિશિષ્ટ ૨ હરિયાળી અથવા અવજાગી		૩	૪૯૧ ૨૪-૬-૪૩
	પરિશિષ્ટ ૩ શ્રી નિત્યનિમજ્જન શ્રી વીરનિમજ્જન પાલ સમવાયકારણુ સન્ન			૪૯૭ ૭-૩-૪૫
	પરિશિષ્ટ ૪ વિવેચનમા આવના અવતરો			૫૦૩
	પરિશિષ્ટ ૫ મૂળ પત્ર			૫૦૮
	શુદ્ધિપત્ર			૫૩૩

નોંધ—(૧) વિવેચન પૂરું ક્યાની તારીખના ખાનામા જ્યાં આવું નિશાન કરેલ છે તે પાંચી ૬૨ મુધીના પદો તથા ૧ ૦૫ પદ એમ કુલ તેર પદો અને એનું વિવેચન બાવનગરના શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ ' માસિકમા પ્રગટ થયેલ હોવાથી તેની લખ્યા તારીખ મળી શકી નથી આ પદો અને વિવેચન શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ 'ના નીચે મુજબ અંકમા પ્રગટ થયા હતા —

૫	૫૧—વિ સ	૧૯૬૦	પૈતાખ	૫૬	૫૮—વિ સ	૧૯૬૮	જેઠ તથા
૫૦	૫૨—વિ સ	૧૯૬૦	આસા				આસા
૫	૫૩—વિ સ	૧૯૬૧	મારગ	૫૬	૫૬—વિ સ	૧૯૬૮	આવળ તથા
૫	૫૪—	(જાણવા મહેલ નથી)					ભાદપ
૫૦	૫૫—વિ સ	૧૯૬૭	આવળ	૫૬	૬૦—વિ સ	૧૯૬૮	આસો તથા
		તથા ભાદપ				૧૯૬૯	કારતક
૫૦	૫૬—વિ સ	૧૯૬૭	વૈશાખ તથા	૫૬	૬૧—વિ સ	૧૯૬૯	પોહ
		જેઠ		૫૦	૬૨—વિ સ	૧૯૬૯	વૈશાખ જેઠ
૫	૫૭—વિ સ	૧૯૬૮	ચૈત્ર તથા				તથા આસા
		વૈશાખ		૫૦	૧૦૦—વિ સ	૧૯૬૪,	માહ

(૨) ૫૦ ૭૧ તથા ૮૦નું વિવેચન લખ્યાની તારીખ, લખાણુ આગળ પાલ સમવાયું નહીં હોવાથી, મળી શકી નથી

પદોની પહેલી પંક્તિનો અકારાદિ અનુક્રમ

પદોની પંક્તિ	પાના પૃષ્ઠા	પદોની પંક્તિ	પાના પૃષ્ઠા
અનુભવ સાથે	૬૦ની સાખી ૩૨૮	અનુભવ સાથે	૬૦ની સાખી ૩૨૮
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૭૧ ૧૭૮	અનુભવ સાથે	૭૧ ૧૭૮
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૬૪ ૧૦૬	અનુભવ સાથે	૬૪ ૧૦૬
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૬૦ ૭૭	અનુભવ સાથે	૬૦ ૭૭
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૬૬ ૩૩૧	અનુભવ સાથે	૬૬ ૩૩૧
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૬૦ ૪૦૬	અનુભવ સાથે	૬૦ ૪૦૬
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૧૦૧ ૬૬૩	અનુભવ સાથે	૧૦૧ ૬૬૩
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૬૮ ૬૦	અનુભવ સાથે	૬૮ ૬૦
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૭૦ની સાખી ૧૫	અનુભવ સાથે	૭૦ની સાખી ૧૫
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૧૦૦ ૪૮૪	અનુભવ સાથે	૧૦૦ ૪૮૪
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૭૮ ૨ ૭	અનુભવ સાથે	૭૮ ૨ ૭
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૮૫ ૩૬૭	અનુભવ સાથે	૮૫ ૩૬૭
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૧૦૬ ૮૭૩	અનુભવ સાથે	૧૦૬ ૮૭૩
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૫૫ ૮	અનુભવ સાથે	૫૫ ૮
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૮૧ ૨૭૭	અનુભવ સાથે	૮૧ ૨૭૭
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૮૦ ૨૪૭	અનુભવ સાથે	૮૦ ૨૪૭
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૮૬ ૩૧૮	અનુભવ સાથે	૮૬ ૩૧૮
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૭૭ ૧૬૮	અનુભવ સાથે	૭૭ ૧૬૮
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૧૮ ૨૭૧	અનુભવ સાથે	૧૮ ૨૭૧
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૧૦૮ ૪૮૮	અનુભવ સાથે	૧૦૮ ૪૮૮
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૧૦૭ ૮૭૮	અનુભવ સાથે	૧૦૭ ૮૭૮
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૬૨ ૩૬૧	અનુભવ સાથે	૬૨ ૩૬૧
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૫૭ ૪૬	અનુભવ સાથે	૫૭ ૪૬
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૬૮ ૩૫	અનુભવ સાથે	૬૮ ૩૫
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૮૩ ૦૬૭	અનુભવ સાથે	૮૩ ૦૬૭
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૬૭ ૮૧	અનુભવ સાથે	૬૭ ૮૧
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૧૫ ૩૧૩	અનુભવ સાથે	૧૫ ૩૧૩
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૮૮ ૩ ૮	અનુભવ સાથે	૮૮ ૩ ૮
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૫૧ ૫૮	અનુભવ સાથે	૫૧ ૫૮
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૭૬ ૧	અનુભવ સાથે	૭૬ ૧
અનુભવ સાથે અનુભવ સાથે	૭૭ ૪૩૩	અનુભવ સાથે	૭૭ ૪૩૩

શ્રી આનંદધનજનાં પદો

[શબ્દાર્થ, પાઠાત્તર, અર્થ તથા વિવેચન સહિત]

ભાગ બીજો

॥ ॐ परमात्मने नमः ॥

પદ એકાવનમુ

ભૂમિકા—એગણપચાસમા પદમા ચેતના પોતાના પતિનો મેળાપ કરવા યાચના કરતી જેવામા આવી એની વિરહદશાનો એવો લાક્ષણિક ખ્યાવ આપ્યો એ આખા પદમા વિરહકાળ ભોગવતી આર્યહૃદયાનુ આગેહૂળ ચિત્ર રજૂ કરી તેમા વિશિષ્ટ રહસ્ય દર્શ્ય ધ્યું છે

હવે જરા પચાસમા-પ્રથમ ભાગના છેલ્લા-પદ પર નજર નાખી જઈએ

‘વિરહી ચેતના પોતાના પતિનો ‘શુદ્ધ નિરજન નાય’નો, ‘આનંદધન’નો મેળાપ કરવા ઘણી આતુષ છે, પણ હાડના ઘેનમા પડેલા ચેતનજીને ‘હેહ’ કે ‘ગેહ’નું ભાન નથી, ‘સ્નેહ’ (નેહ)નો તત્તુ એનામાથી આગમી ગયો છે અને એ સુમતિ કે ચેતનાને કદી યાદ પણ કરતા નથી, એટલે વિરહધેલી વામા ‘અનુભવ’ નામના એક મિત્રને યોગદાવી પતિને કેમ મનાવવા તે સખધી સૂચના કર છે આમા વર્તમાન પતિ સખધી મિથિતિનું જ્ઞાન, મમજાવટની નીતિ રીતિનું જ્ઞાન અને પતિનતાને યોગ્ય આતર સૂચિત છે એનો આતુ લય વિશિષ્ટ અધ્યા મમય છે એ છેવટે પતિને મળવાની તાવાપેલી જતાવી, પૂતી લલામણ કરવા સાથે, છેવટે જરા જોસથી એમ પણ ઠહી દે છે કે તો પતિને મેળવા આપ અને નહિ તો તુ પણ ધનાક્ષી નર-બાહતો થા ! મમતા અને અનુભવનો સખધ શુદ્ધ ચેતનરાજ માથે એનો છે કે એમા આ સર્વ લાવ બેને છે આવા આવા પ્રયત્નો મમતાએ-સુમતિએ પતિને મળવા ક્યાં એના મનના કોઠ પતિને આનંદ સ્વરૂપે મળવાના છે એ ધ્યાનમા ગહે પણ પતિરાજ તો હજુ નાટકમા પડ્યા છે એ તો કોઈ વખત શકે (ઇદ્ર)નો વેશ લે છે, તો કોઈ વખત દેહી દેવા યોગ્ય છાશનો આકાર લે છે અને અનેક વખત એ જોગ ખાતા ખતવવા મઠી પડે છે એ પોતાને માથે ઘણું (કર્મરૂપ) દેણ હોવા છતા ક્રોધ વધારતા જ જાય છે અને વધારે વધારે ભારે થતા જાય છે આવી એ ચેતનરાજની વર્તમાન મિથિતિ થઈ રહી છે આવી સ્થિતિમા આપણે સમતા અને ચેતનરાજને પચાસમા પદની આખરે મૂકી આવ્યા

હવે આપણે ચાલુ પદ પર આવી એ

આ પદ યોગભાવમા લખાયેલું છે એમા બહુ પ્રચ્છન લાવ ભરેલો છે એમા ધ્યાનનો પ્રાગતિક રસ્તો જતાવ્યો છે તે આપણે હમણા જ જોઈશું પ્રથમ ભાદ્રપદ માસની અધારી રાત્રી શી ચીજ છે તે સમજીએ એ અતિ દારુણ સત્રી વર્તતી હોય ત્યારે ચારે તરફ અધ કાર લાગે છે, એમા કોઈ વસ્તુનો સાચો ખ્યાવ આવતો નથી શરીરપ્રવૃત્તિ, ખંડારની સ્થૂળ અગવડોને કારણે, થઈ શકતી નથી અને ચિત્તમા ભારે વ્યથતા લાગ્યા કરે છે આવા પ્રકારની ગત્રી એટલે શુ ? એ ચેતનની વિભાવદશા ~ અધી ચેતન પરવસ્તુને પોતાની માને છે અને તેમા રમણ કરવામા આનંદ માને છે, ભાદ્રપદ માસની રાતો જ વર્ત્યા કરે છે એ

શાનુ અપદ પૃથક્કરણ કરી શકાય છે અને તેમ કરીને એને બેઠે દશામા બગબગ યોગબધવાની આવશ્યકતા છે આ પદમા સ્વભાવદશાની ચેતના પરભાવમા રમણ કરતા ચેતનને યાદ કરી વસ્તુસ્વરૂપનુ ભાન કરાવે છે અને એનું સુદર પરિણામ આવે છે

આ પદમા જે વિશિષ્ટ ભાવ વ્યવહારુ નજરે મૂક્યો છે અને તેમા ચેતનની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ સુધી નજર પહોચાડી છે, તે બરાબર સમજવા યોગ્ય છે ગુદ્ધ દગા ચેતનને અત્યારે દ્રશ્યી ભુજો છે એ નિર્માત્ર્ય મસારરમમા બદબદી રહ્યો છે, એને ધન, પુત્ર, પત્ની, ભાવ પર પ્રેમ આવે છે, એને ખાવા પીવામા, નાચવા કૂદવામા, નાનડ મિનેમા જોવામા રમ પડે છે, એને મોટરગાડીમા ફરવામા જીવનના લડાવા દેખાય છે, એને ધધા ઠગવામા બેકતાન થાય છે, એને જ્ઞાન, ભક્તિ, ક્રિયામા જન ગસ લાગે છે તોપણ ત્યા તાદાત્મ્યનો અભાવ, અપભાવ કે વિરલતા દેખાય છે આવી પરિસ્થિતિ અનત શુભના ધણીની જોઈ વિશિષ્ટ ચેતના ખૂબ ખેદ કરે છે અત્યારે પતિ એવી દશામા વર્તે છે કે એને પોતાના બગબગ છે તેનો ખ્યાલ પણ બરાબર આવતો નથી પતિની આવી દશા વર્તે એ વિશિષ્ટ ચેતનાની દિગ્ધે ભાદરવા મહિનાની યોગ અધારી મેઘની રાત છે એ સત્રિમા-એ વિરેકવિહીન દશામા-ગુદ્ધ ચેતનાને કેવા કેવા વિચારો આવે છે, તેનું અત્રે વિવેચન હયુ છે

એ વર્ણન કરવા પહેલા 'વિરેક' શુ છે તે જરા તપાસી જઈએ આપણે નોગમા પદમા મિત્ર વિવેકને બાબુ પર આભળ્યો છે (પૃષ્ઠ ૨૨૮) આ જીવનમા 'વિરેક'ને એ બગબગ યોગબધ તો બેડો પાર થતા વાર લાગે તેમ નથી વાત એ છે કે આ ચેતન-પ્રાણી પોતાનુ શુ છે, પારકુ શુ છે, તેનું ભાન ભૂલી ગયો છે જે ઘર, વસ્તુ ધન આદિને એ પોતાના માને છે તેના તેની માથે અપ કાળનો મળ ધ હોઈ તે તેના નથી તે જ પ્રમાણે મ્નેહમળ ધ કે સગવળ અપ કાળના છે તેના જે પાત્રો હોય તેને પોતાના ન ઠહી શકાય આપણી નજરે આપણા અતલગના [છેક નજીકના] મ્નેહીઓ આપ્યા ગયા, અને આપણે જોસી રહ્યા જીવનમા એ ઉપગત મ્નેહસબ ધની અનિત્યતા બતાવનાર પાત્ર વગરના પ્રસંગો આપણે અનુભવ્યા માઈ-ભાઈના કલેશો, પિતા-પુત્રના કલેશો, મિત્ર-મિત્રના કલેશો અને એવા એવા અનેક પ્રસંગો પ્રત્યેકે એટલા અનુભવ્યા હશે કે આ જીવનમા કોને પોતાના માનવા અને કોને પર માનવા એની શકા પડી જાય તેમ છે જેને આવા અનુભવો નજરે ન પડ્યા હોય તેમને અહીં જણાવી દેવું પ્રાસંગિક ગણાય કે આ જીવનમા સ્થાયી સબ ધની આશા રાખવી, એ પાયા વગરના મહેલને રચવાના મનોગ્ય તુલ્ય છે

ધનની અસ્થિરતા તો આ કાળમા બહુ બતાવવી પડે તેમ નથી આવી રીતે જે થરીરને અનેક ઉપચારોથી પોતાનું માની પોષવામા આવે છે તે અનેક વાર દગો દે છે, અને, બીજાઓના સબ ધમા બનતું જોયું છે તેમ, અતે એ અહીં પડયુ રહે જી

આવી રીતે જીવિથી માડી સર્વ વસ્તુ અને સર્વ સબ ધીઓનો પ્રસંગ અપ કાળનો છે, એ સમજી લેવું, એ વિવેકજ્ઞાનનો પ્રથમ પાયો છે એ સર્વ સબ ધો, વસ્તુઓ અને

દેહધી પર એક અવિચળ શાશ્વત તત્ત્વ છે એ તત્ત્વ તે ચેતન, આત્મા છે એ અમર છે, નિન્દ્ય છે, વ્યવહારથી કર્મોના કર્તા અને લોકતા છે, પણ એના મૂળ સ્વરૂપે એ અનત જ્ઞાન દર્શન-ચારિત્રમય છે અને એના પરથી કર્મના આવરણો દૂર થાય ત્યારે એ નિઃશુષ્કનો લોકતા છે એ આત્માને બરાબર ઓળખવો એ વિવેકનો બાંને પાયો છે આ બે મુદ્દાના વાત છે

વિવેક એટલે સ્વ પગ્નુ વિવેચન સ્વ એટલે આત્મા, પર એટલે એ સિવાયની દેહાદિ સર્વ વસ્તુઓ આ મ્મને અને પરને ઓળખાય, એને વિવેકજ્ઞાન કહેવામા આવે છે એ વિવેકજ્ઞાન પ્રમાણે વર્તન થાય તેને ચારિત્ર કહેવામા આવે છે એમા મ્મનો સ્વીકાર અને પરનો ત્યાગ એ અનિમ ધ્યેય છે એને પ્રાપ્ત કરવા માટે અનેક સાધનો, અનુધાનો, ધ્યાનો, ત્યાગ અને ક્રિયાની યોજના કરવામા આવી છે

વિવિધ કર્મના યોગે, અત્યંત વિશુદ્ધ ચેતન અત્યારે દુર્દશામા વર્તે છે એ કર્મને વશ પડી ૪૪ પરભાવમા રમણ કરે છે અને પછી એ એવા વેગ લાજવે છે કે જેનુ વર્ણન કરવુ એટલે આખી દુનિયાના વિચિત્ર ભાવોનુ વર્ણન કરવા જેટલુ મહાભારત કામ થાય આપણે અનેક પ્રાણીઓના વર્તન જોઈએ છીએ અને અને પ્રકારના અભિપ્રાયો તે પગ આપવા લાગ્યાઈએ છીએ [પણ] એ વખતે આપણે [પોતે] વિકાસકર્મની કડક કક્ષામા છીએ, તેના બહુધા વિચાર જ કરતા નથી અથવા બહુ ઓછા કરીએ છીએ

આવી સ્થિતિમા વર્તતા ચેતનમા સત્તાગતે શુદ્ધ ચેતના ધણી ડાહ્યુમા રહેવી હોય છે તે જ કર્મથી સાથે ત્રાસ પામે તો એનામા સર્વ કર્મોના ક્ષય કરી શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવાની ગતિ છે એ શક્તિનો વિશિષ્ટ સાધનો દ્વારા એ ઉપયોગ કર તો એની દશા ધીમે ધીમે ફરતી જાય અને અતે એ વિશુદ્ધ સ્થાન પ્રાપ્ત કર

એ સત્તાગત રહેલ વિશુદ્ધ ચૈતન્ય લાવ, એને બહુઅર્થી લેવા જવાનો નથી, એ તો એની પાસેની ચીજ છે, માત્ર અદર રહેવ છે તેને પ્રગટ કરવાની છે એની અદર બગહળતો પ્રકાગ્બાનુ છે એની આડા આચ્છાદનો લાગી ગયેલા છે તેને દૂર કરી દીપકજ્યોતને પ્રગટ કરવાની છે આ અદર બગહળતી જ્યોત તે શુદ્ધ ચેતના છે એ શુદ્ધ ચૈતન્યદશાને અત્ર એની પત્નીનુ રૂપક આપ્યું છે એ વિશુદ્ધ દશા અત્યારે સત્તામા-ચૂદ આચ્છાદિત સ્થિતિમા-છે

એ શુદ્ધ ચેતના પતિનો ખરા વિરહ ખમે છે એને પતિની વર્તમાન દશા જોઈ-વિચારી ભારે થોડ થાય છે એ જેમ જેમ પતિની વર્તમાન દશાનો વિચાર કરે છે, તેમ તેમ એને વિરહદશા આકરી લાગે છે એ શુ બુએ છે ?

એના પતિ અત્યારે મનુષ્ય થયા છે, એને મુંદર ચરીર મળ્યું છે, ખાવા પીવાનુ મળ્યું છે, પહેરવા કપડા મળ્યા છે, રહેવાનુ સ્થાન મળ્યું છે આ સર્વને પરિણામે એ ખાવા પીવામા લહેર રે છે, મુંદર કપડા પહેરવામા ગૌરવ માને છે, ધન કમાવામા જીવનનુ સાર્થક માને છે, અને આવા આવા નાટકો કરે છે ખેદની વાત એ છે કે એ બાહ્ય ભાવમા એટલો

બધા આસક્ત થઈ ગયો છે કે એ સિવાય એને બીજું કશું સૂઝતું નથી પતિરાજ અદર જોતા નથી, એની પતિપ્રાણ પત્નીનો ખ્યાલ કરતા નથી.

શ્રી અસાધારણ ગુણવાળી છે, મહાપતિમત્તા છે, આર્થહૃદયા છે એ અહર્નિશ પતિનો જ વિચાર કરે છે એના ભાલવા-આલવા-હરવા-હરવામાં પતિ સિવાય બીજું ચીજ નથી આ દશામાં વર્તતી શુદ્ધ આત્મદશા-વિશુદ્ધ ચેતના-અત્યારે ભાદરવાની રાતો ગુનરે છે એ સ્થિતિ પતિની જ સારસ્થિતિને અપેક્ષાને થયેલી છે આવી અત્યંત વિલક્ષણ સ્થિતિમાં એકનિષ્ઠાવાળી શ્રીની શી દશા થાય તેનું આ પદમાં યૌગિક પદ્ધતિએ વિવેચન કર્યું છે

૫૬

(ત્ર-પ્રમાણ)

માદુની રાત્રી કાતી-સી રહે, છાતીય ઝીન ઈન ઈના; માદુફી ૦ ૧

પ્રીતમ સન છત્રી નીરખકે હો, પીડ ! પીડ ! પીડ ! કીના,

રાઈ ધીચ ચાતક વર હો, પ્રાન હરે પરવીના માદુફી ૦ ૨

અર્થ—ભાદરવાની રાત કાતીના જેવી લાગે છે એ છાતીના તલ તલ જેવા ટુકડા કરી નાખે છે પ્રીતમની આખી છબી નીચીને એ ‘પિયુ ! પિયુ ! પિયુ !’ કરવા લાગી. તે જ વખતે ચાતક (અવાજ) કરે તે (મારો) પ્રાણ હરણ કરવાને પ્રવીણ થયો (૧-૨)

વિવેચન—ભાદરવાની રોષની ગતે પતિનો વિરહ વલ્લભાને વ્યાકુળ કરવા માટે પૂરતો છે પતિની છબી એની ક પનામાં છે એમાં એ પતિનું વર્તમાન રૂપ અને એનું શુદ્ધ મૂળ સ્વરૂપ ભેદ નહીં છે એ ગગ, દેવ, મોહનો નાશ થતા, કર્માવરણ દૂર થતા, પતિનું સહજ રૂપ બરાબર ભેદ શકે છે એની સાથે મેગ ન ખાય તેવું કદરૂપું વર્તમાન રૂપ પણ એની સન્મુખ ખડું થાય છે વિરહધેલી લલના તે વખતે બોલી જોડે છે ‘પિયુ ! પિયુ ! પિયુ !’ ‘મારા નાથ ! નાથ ! નાથ !’ આ ઉદ્ગાર એની હૃદયદશા સૂચવે જ વિરહાતુર વલ્લભાનો આધાર આવા નિસાસાઓ છે, એમાં નીકળતા ઉદ્ગાર છે અને એ વખતે થતી અતશદશા છે

પાકાતર-બાંકુ-બાંકુ * છીના-લીન સગ-સમિ નીરખકે-નગની પીક પીક પીક કીના-કહે હો પીક પીક કીન પરવીના-પરવીન

શબ્દાર્થ—માદુફી = ભાદરવા માસની (ગુજરાતી શ્રાવણ માસની) રાત્રી = રાત્રી કાતી સી = કાતીના જેવી કાતી નામનું હથિવાર ખાલે છે, તે મારવાથી જનારનું મગજ ઘાય છે એ જગ્યાને મગનું હોય છે વહે = જમ, પસાર થાય છીન છીન = બહુ ખારીક, નાના નાના ટુકડા છીના = કાપી નાખે છે પ્રીતમ = પતિ સગ = આખી સર્વાંગ નીરખકે = ભેધને કીના = કહે, અવાજ કર્યો વાલી જોય = તે વખતે પાન હરે = જીવ લેતા માટે. પરવીના = પ્રવીણ કક્ષિતમાન.

* અહીં તેમ જ આજળ બધે જો જો શબ્દના બદલે જો જો પાકાતર ચળે છે તે આ રીતે મૂળ શબ્દની સાથે મૂકેલ છે

—સંપાદક

એના ઉડગારમા પતિ તરફ પ્રેમના દર્શન સાથે પતિની વતમાન સ્થિતિ તરફ આતની ચોક ઊર્મિનો અવલાસ રૂપ છે પણ એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો પોતાની વિરહદશા પ્રવર્ણિત કરવાનો જ છે એ હજુ એવા ઉડગાર કાઢી રહી હતી, ત્યાં ચાતકે અવાજ કર્યો એટલે શુદ્ધ ચેતનાને અદરથી પ્રાણ નીકળી જતા હોય એવું દુઃખ થયું

આ 'ચાતક' કોણ ?—એની ખરી શોધ કરવાની છે શુદ્ધ ચેતનાને પતિનું ખરું સ્વરૂપ યાદ આપનાર વ્યક્તિ કે તો સ્વાનુભવ હોઈ શકે અથવા નિગિદ્ધ જ્ઞાની હોઈ શકે એ જ્યારે શુદ્ધ ચેતનગજનું સ્વરૂપ વ્યક્ત કરે અથવા દર્શાવે ત્યારે શુદ્ધ ચેતનાની અતરવ્યથા, એના પતિની દશાના વતમાન સ્મરણે, જરૂર પ્રાણહન્ય કરે તેવી આકરી થઈ જાય (૧-૨)

एक निसि प्रीतम नाउरी हो, मिसर गई सुध नाउ;

चावरु ! चतुर मिना रही हो, पीउ पीउ पीउ पीउ पाउ मादुकी० ३

અર્થ—એક રાત્રે પ્રીતમના નામને વીસરી ગઈ, એની સ્મૃતિ જ ન રહી પણ હે ચાતક ! 'પિયુ-પિયુ-પિયુ-પિયુ' (અવાજ) પામીને (પણ) ચતુરપતિ વગરની જ રહી (૩)

વિવેચન—એક રાત્રે તો એ ખરેખર પતિના વિરહથી એટલી વ્યાકુળ થઈ ગઈ કે એ પતિ નામની સ્મૃતિ-શુદ્ધિ પણ વીસરી ગઈ પ્રાણીને માથે હાથથી વધારે આહુ દુઃખ પડે છે ત્યારે એ દુઃખમા એટલો તરબોળ થઈ જાય છે કે દુઃખને પણ ભૂલી જાય જી અતિ દુઃખમા સળડતા કોઈ પણ જીવને અવલોકતા આ મહાન સત્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે વખતે વળી અનુભવે એને પતિની સ્મૃતિ આપી, પણ એની તો એ જ સ્થિતિ રહી પતિશબ્દ વગરની એ રાત્રી પણ ગઈ (૩)

एक समे आलापके हो, कीने अढाने गान,

सुघर वपीहा छर घरे हो, देत है पीउ पीउ तान मादुकी० ४

અર્થ—એક સમે-એક વખત-તે તો હઠાપણુ વગરનો વિલાપ કર્યો, પણ બપેથો સુધક હોઈ સૂર મેળવે છે-કેળવે છે, અને 'પિયુ-પિયુ' તાન (મારી સાથે) દે છે (૪)

વિવેચન—બપેથાના મનથી તો હઠાપણુ વગરનું એક વખતનું ગાન થયું પણ આ વિરહાતુર વદ્યભાને એમા પણ સમાન દુઃખની સાથે પોતાના દુઃખની મિલાવટ કરવાની તક

પાસતર—નાઉકી-નાઉનકી બીજી પક્તિ અશુદ્ધ છે એક પ્રનામ આ પ્રમાણે છે 'નીકિ અઘુર માતક વિના રહી હો પીઠ

શબ્દાર્થ—નિસિ = રાત્રે નાઉકી = નામની વિસર ગઈ = ભૂલી ગઈ, વીસરી ગઈ સુધ = સ્મૃતિ. ચતુર = પતિ. પાઉ = પ્રાપ્ત = પામીને

પાસતર—સુધર બપીહા-સુધર બપીહા

શબ્દાર્થ—એક સમે = એક વખતે આલાપ = વિલાપ, જસ અઢાને = વગર હઠાપણુ કીને = કર્યો. સુધર = સુધ. બપીહા = બપેથો. (ગાનાર પદો). ઘરે = મેળવે, કેળવે તાન = સમીતનો સમ્પદ છે

મળા બધેયા ખરેખર સુઘડ છે એ પોતાનો મૂઠેળવે છે અને તેમ કરીને ચેતના સાથે તાન પૂરે છે મગીતમા તાન લેવાથી ગાનનું માધુર્ય ઝૂળ વધે છે એ જાણીતી વાત પર અત્ર ઉલ્લેખ છે ન્યારે પ્રેમનો ઉન્માદ થયા છે ત્યારે સરખાપણું ઊઠી જાય છે ચાતકનો અવાજ સાલગીને એ વિગદી સ્ત્રી પ્રાણ નીકળી જાય તેટલું ધ્રુવ થવાની સલાવના કરે છે, તે જ અર્થેયાનો અવાજ સાલગીને જાણે તે પોતાના તાનમા સૂર પૂરતો હોય એવી ઠપપના નિહરવેલીને કરાવે છે (૪)

રાત રિમાવ રિલાત હૈ હો, ઉદિત સુમાવ સુમાન,
મુમતા સાવ મતે મિછે હો, આઈ 'આનન્દન' માન

માદુત્તી ૦ ૫

અર્થ—વિભાગ (અધારી) રાત ખપી જાય છે, વીતી જાય છે, અને સ્વભાવભાનુનો ઉદય થાય છે, એટલે મમતાના માન્ય મત (માન) મા આવીને આનંદના પૂર મળી ગયા, એમ તે માન, સમજ (૫)

વિવેચન—પણ એ તાનમા ભારે મન આવી ગઈ પતિનો વિગ્ધ આ શુદ્ધ ચેતનાના તાનમા જ દૂર થઈ ગયો ન્યારે વ્યાનમા ધ્યાતા, ધ્યેય ને ધ્યાનની એકતાનતા થાય છે ત્યારે જે પરિણામ થાય તે અત્ર વાય છે શુદ્ધ ચેતનાની એકતાનતા અત્ર પતિરાજ તરફ થાય છે, પતિની વિભાવદશા પૂરી થાય છે, એ સ્વસ્વરૂપ જુએ છે, એને સ્વનો ખ્યાલ આવે છે, એ બાહ્ય વસ્તુની અમાપતા જોઈ-જાણી-અનુભવી એને માથી નજરે જુએ છે અને જેવો સાચો ખ્યાલ અતત્ત્વદિષ્ટી આ પો કે અધારી રાત પૂરી થાય છે

અને રાત ગઈ એન્ને મૂર્ખનો પ્રશ્ન થાય છે, ત્યાં તો પછી મર્વ અવિદ્યનો નાશ થઈ જાય છે, સ સારદશા ઊઠી જાય છે, પછી બહાર જોવાની ટેવ પૂરી થઈ જાય છે અને બાહ્ય દશાને બદલે અતરદિષ્ટિ આવી જાય છે, સ્વ-પરનું વિવેચન થઈ જાય, સ્વને ઝોળખાય અને સ્વીકારાય, પરને પિછાનાયા અને ત્યાગ કરાય અને એ માત્ર ઉપર ઉપરથી વાતો કરવા કે માત્ર જાણવારૂપે નહિ પણ વર્તન તરીકે પ્રાપ્ત થાય, એન્ને રાત્રી પૂરી થઈ ગઈ, ભાનુનો ઉદય થયો અને શુદ્ધ ચેતનાનો આનંદધન સાથે મેળાપ થયો, ચેતનાની લાખા વખતની વિરહદશા પૂરી થઈ અને શુદ્ધ ચેતનાના મનોરથ નિર્દ્ધ થયા

અથવા ચેતના પોતાના મનિરમા બેગી પતિવિરહના ગાન કરતા, નિશ્વાસ મૂકતા છેવટે જાણે છે કે ન્યારે આ વિભાવગત પૂરી થશે અને વિવેકભાનુનો ઉદય થશે, ત્યારે

પાસાતર—સુમાન-સુમાનુ માન-માનુ

શબ્દાર્થ—વિભાવ = ભાવ પ્રશ્ન વગરની અધારી વિવાત = વીતી જાય છે, પસાર થઈ જાય છે સુમાન = સુપ્રકાશવાળો સુમાન = સુમાનું સર્વ સુખતા = સમન્વિત સમ્યક્મત = સાચો અનિપ્રાય સમ્મથાન આમે = આવીને આનંદધન = આનંદની પૂર, જો, વિચાર કેમકર કર

આનંદધનનો ચેળાપ સમતા સાથે થવાનો છે, એમ તું મમજ આનંદધનમા ને 'આનંદ' શબ્દ ॥ એ અતિ વિસ્તૃત અર્થમા સમજવાનો છે એતના અનંત શુભમા રમણ કરવું તે એનો નિબંધ છે એ આનંદને વ્યવહારના કોઈ પણ આનંદ માથે સરખાવી શકાય તેમ નથી સ્થૂળ આનંદ કરતા માનસિક આનંદ ઉચ્ચતર છે, એનાથી આત્મિક આનંદ વિશિષ્ટ છે, એનાથી પાર ગયેલ અને અતિ વિગિષ્ટ પરમ આનંદ, જે સર્વ ત્યાગને પરિણામે પ્રાપ્તવ્ય છે, તે આનંદ મહાતેજસ્વી, અનુપમેય, અવર્ય, અસ્ખલિત, અધારિત, નિરવધિ અને પરમ પવિત્ર છે એનાથી આગળ કોઈ આનંદ ન હોઈ, એ સર્વના શિખર પર વિરાજિત છે એ આનંદને પ્રાપ્ત કરવાનું અનિમ ધ્યેય છે

વિલાવદશા પૂરી થાય અને અનંત પ્રકાશરૂપ ભાનુનો ઉદય થાય ત્યારે એ આનંદનો ધન સમભાવ સાથે પ્રાપ્ત થાય અને ત્યારે એતનાની ભાદરવા માસની રાત્રીઓ પૂરી થાય. અત્યારે તો એ 'નિશર્જિત ભેડ લાવી વાટકી' એમ બોલીને એનું માર્ગનિરીક્ષણ કરી રહી છે જ્યારે પતિરાજ 'માગમતે' મળે ત્યારે એનો વિરહકાળ જરૂર ભાગશે, અને ભાગશે ત્યારે હમેશને માટે પતિ સાથે એનો ચિર સુખ ધર્મ જશે 'આ વાન તું સમજ', એમ છેવટે ઠહી આ ભાવપૂર્ણ પદની પર્યાપ્તિ કરવામા આવી છે અત્યારે એના આશામા રહી છે, કોઈ દિવસ ભાનુનો ઉદય થશે એની તેને ખાતરી ॥ એ ભરોસે હાવ તો એ ભાદરવાની વિરહી રાતો પણ પસાર થશે જાય છે (૫)

ઉપસ હાર—આ વિલાવરાત્રી કોઈ પણ રીતે પૂરી થાય અને અતિમ ધ્યેયરૂપ સાચા ભાનુનો ઉદય થાય, એ આદર્શ નિરંતર મમીપ રાખવા યોગ્ય છે મ્હૂળ જગતના બ્રમજો રાગદ્વેષાગ્રત ચિત્તિમા એટલા આકર્ષક ધર્મ પડે છે કે એનો ત્યાગ ભાર મુશ્કેલ છે, પણ એમા સાર નથી, આનંદ નથી, સ્થિરતા નથી, આધિતા નથી, અને એ સર્વ જાણવા છતા અધકારમા જ ગહેવાનું થાય છે એ ભારે નિષિત્ર વાત છે પણ છતા એમ ને એમ ચલાવી લેવાની ટેવ પડી છે, તે જતી નથી બાકી, જરા હાંગ બિતરીને વિચાર કરવામા આવે અથવા અવલોકનની સાચી નિષ્ઠાથી આશુબાળુ ભેવામા આવે તો સ્વતઃ જાણાય છે કે એ વાતમા કાંઈ માન નથી ગમે તેમ કરીને આ વિલાવરીનો છેડો લાવવો ઘટે અને એકવાર એનો છેડો આવ્યો એટલે પછી સર્વ રસ્તા ખુલા થઈ જાય તેમ છે

ચોગીની નજર રાત પડી તુરંત ભાનુનો ઉદય દેખાય છે, પણ ધણાખરા એ સીધો માર્ગ લેતા નથી, લઈ શકતા નથી તેવાઓને માટે શિષ્ટતા અનેક માર્ગો છે ત્યાગ વગર એ રસ્તા પ્રાપ્તવ્ય નથી અને ઘરમા બેસી રહી ભાનુઉદય-આત્મદર્શનની આશા રાખવી એના જેવો બ્રમ નથી પોતાને યોગ્ય માર્ગ ચોધી ગમે તે રીતે આ વિલાવ રાતના અધકારમાથી પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવો આવશ્યક છે એ માર્ગનું દર્શન કરાવવાનો આ ચોગપદનો આશય સમજાય છે (૫૧)

૫૬ બાવનમું

ભૂમિકા—‘આનંદ’ યોગનો બહુ રહસ્યભરપૂર શબ્દ છે એતન એના અસલ અર્થે ‘આનંદમય’ છે એ આનંદ એટલે શું ? એ સમજવાનો પ્રથમ પ્રયત્ન કરીએ એકવીશમા પદની આખરે ગાન કર્યું કે—

‘અનુભવગૌરવ વસ્તુદો રે, ભજુવો યજ્ઞ ઈલાજ
કેવળ સુનનદો કણુ નહિ પ્યારે, આનંદધન મહારાજ’

ત્યા જે અનુભવગૌરવ વસ્તુની વાત કરી છે, એમા કાંધુ-દય્યુ કાંઈ ચાલે તેમ નથી એ અનુભવગૌરવ વસ્તુનો ખરો ખ્યાલ તો સાક્ષાત્ અનુભવે જ આવે સાકરનેા સ્વાદ સાકર ખાવામા જ છે, એનુ વર્ણન ગમે તેટલુ કરવામા આવે, પણ જેણે સાકર ન ખાધી હોય, તેને એનો ખ્યાલ આવવો કે આપવો ઘણો મુશ્કેલ છે, લગભગ અશક્યની કોટિમા આવે છે આપણે પામણુ એ કોટિમા ડીએ, છતા પ્રયત્ન કરીએ

એનો કાંઈક ખ્યાલ ઠરવા વ્યવહારજીવન તરફ નજર કરીએ સ્થૂળ જીવનવાળા પ્રાણીઓને ખાવાપીવામા આનંદ આવે છે ભીંડાના એવા શોખીન ભેયા છે કે ગમે તે ભાવના ભીંડા ખરીદી ખાશે ત્યારે એને આનંદ આવશે. દારૂની લતમા પડેલા ઘરખાર વેચી, શ્રી સાથે ઠલેશ ઠરી, છોકરાઓને ભૂખ્યા ગખી દારૂ પીશે અને તેમા આનંદ મેળવશે આ સર્વ આનંદો ઈદ્રિયજન્ય અથવા ઈદ્રિય મજબી હોઈ સ્થૂળ છે

સ્થૂળ આનંદમા ધનસચય, રમતગમતના અનેક પ્રમ ગો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે આ સર્વ આનંદમા તરતમતા જરૂર હોય છે, પણ એ સર્વ આનંદ જઘન્ય પ્રકારમા આવે છે એ સર્વ આનંદ તદ્દન ક્ષણિક છે, વ્યવહારુ છે, અનિત્ય છે અને પૂરા થાય એટલે માત્ર સસ્કાર મૂકી જાય છે દૂધપાક ખાધો એટલે વાત ખલાસ થઈ ગઈ ધનપ્રાપ્તિનો આનંદ થોડો વધારે વખત ચાલે છે, તો એમા અન્ય અકળામણોનો પાર નથી

આનાથી ઉપરની કોટિમા માનસિક આનંદ આવે છે એક વખત લોગ આપીને સત્યને વળગી રહેવામા આવે અથવા જોલવામા સયમ રાખવામા આવે ત્યારે સ્થૂળ લોગ અપાય છે, પણ મનમા ભારે આનંદ થાય છે પ્રામાણિક વર્તન, નિરભિમાનતા, સ્પષ્ટવક્તૃત્વ, નિર્વોભવૃત્તિ, ઢલ રહિત જીવન, નિષ્કપટ ભાવ, મહાઉસ્કેરણીના પ્રસંગોમા લમા, દ્રાવક પ્રસંગોમા ધૈર્ય, દેશકાળની ગણતરી કરી વિવેકપૂર્વકનું ઔદાર્ય, હક્કના પ્રશ્નોમા દાક્ષિણ્ય વગેરે વગેરે અનેક સદ્ગુણો માનસિક આનંદ આપે છે અને એની મુદત સ્થૂળ આનંદ કરતા મોટી હોય છે એવા પ્રસંગોએ મનમા જે છાપ પડી જાય છે તે બહુ આનંદ આપનારી છે સદ્ગુણોના સવ્યવહારમા મન અને હૃદય જોતેની એકતા થઈ જાય છે, એ ધ્યાનમા રાખવુ

માત્ર માનસિક આનંદનો પ્રસંગ નવીન શોધ કરવામા, કોઈ મુશ્કેલ કોયડો ઉકેલવામા

પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે વર્તન સાથે મળે ધરાવનાર મદ્દગુણના સંવ્યવહારના પ્રસંગોમાં માનસિક અને હાર્દિક આનંદનો અનુભવ વાય છે આ મધ્યમ પ્રકારનો આનંદ છે

‘આનંદ’ માં અદરજી કોઈ તત્ત્વ ગાલે છે, તેને એ અનુભવે છે, પણ જો એનું વર્ણન પૂર્ણતામાં આવે તો ખામ ઘણું કહી શકાય નહિ, એ અનુભવગોચર વાન છે

આ પાયા ઉપરથી આપણે હવે અદર ઊતરીએ આ આનંદ અનુભવનાર કોણ ? સમાન પરિસ્થિતિમાં એકને આનંદ થાય છે, બીજાને દુઃખ થાય છે અને ત્રીજાના પેન્માંથી પાણી પણ ચાલતું નથી, એનું કારણ શું ? એનો જવાબ એક જ શક્ય છે એ મૂળ, માનસિક કે હૃદયના આનંદને અનુભવનારમાં જે પ્રકારના મન્ગ પડ્યા હોય તે પ્રકારે તે અનુભવ કરે છે એ આનંદનો અનુભવ ‘મે’ કર્યો એમાં જે ‘મે’ ને સૂચવનાર છે તે ચેતનરામ છે, એ આત્મા છે એ દેહથી ભિન્ન પણ દેહમાં રહેવ તત્ત્વ છે એની હયાતી મૃત દેહમાં લાગણી, ક્રિયા કે જ્ઞાનનો અભાવ જોતા સમજી શકાય છે એને ‘આત્મા’ ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે

એ આત્મા પોતે શુદ્ધ, નિર્વેપ વસ્તુ છે એ અનત જ્ઞાન-દર્શન-ચાહિમય છે એ અનત ગુણોનો વિદ્યામ છે એનામાં અનત શક્તિ છે જેમ દીવાની આડુ ધાનમ હોય, જ્ઞાનમના કાચમાં ડાઘા પડ્યા હોય, તેના ઉપર કપડાનું આચ્છાદન થયું હોય, તો પ્રકાશ મંદ, મંદતર થતો જાય છે, તેમ ચેતનની-આત્માની જ્યોતિ અદર અગ્રહણી હોય, પણ આવરણો આડા આવે ત્યારે તેના પ્રકાશને મંદ, મંદતર કરતા જાય છે, એ આવરણો આત્માની શક્તિનો અવરોધ કરે છે એ આવરણનું કાર્ય કર્યો કરે છે કર્યો જાતે અણવ છે, પણ આચ્છાદન દરવાની શક્તિવાળા છે તેઓ આ પ્રાણીને અનેક પ્રકારના વેશ લેવડો છે અને તેની પાસે નવા નવા એવ કરાવે છે આપણે એના વિચિત્ર નાટકો અન્યત્ર તપાસ્યા છે, જાણ્યા છે

આત્મા જ્યારે પેલા આવરણોથી મુક્ત થતો જાય ત્યારે જે કેવી સ્થિતિ અનુભવે એ વાત અત્ર પ્રસ્તુત છે ત્યાં પ્રસ્તુત આવરણ ગુપ્તચયા અજ્ઞાનનું પ્રાપ્ત વાય છે અજ્ઞાનના આચ્છાદનથી પ્રાણી સ્વૃગ-ખાદ્ય વસ્તુમાં આનંદ માને છે, એની નિત્યાનિત્યની તુલનાશક્તિ ઘણી જાય છે અને એ પરભાવમાં રમણ કરે છે એ અજ્ઞાનને પરિણામે મોહ એના ઉપર અધકારને ધારી દે છે આ આવરણ જેમ જેમ ફર થતુ જાય છે, તેમ તેમ એનામાં સ્વભાવો પ્રગટ થતા જાય છે પછી એ કેવી કેવા સામાન્ય બાળતોમાં રીઝી જતો હતો તેનો એને સ્પષ્ટ ખ્યાલ થાય છે પછી એ ધન, ઘન્યાર, મહેલ, બગીચા અને શરીરાદિ સર્વ બાહ્ય વસ્તુઓનું સ્વરૂપ ધીમે ધીમે સમજતો જાય છે એને ત્યાર પછી બાહ્યના તનાગમાં મગ્ન આવતી જાય છે પૂર્વકાળમાં એને જે બાહ્ય વસ્તુમાં લેવ હતો તે ફર થતો જાય છે,

૧ કર્મપરિણામ-રાગનાં નાટકોનું નજીવ ઉપમાનિર્મલપદ્યો કથામાં સચિત્રના આધે છે તેની નાટકપ્રિયા અને કાર્યપદ્ધતિ માટે લુપ્તો પ્રસ્તાવ ત્રીજો પૃ. ૨૫૮ થી ૨૭૦ (અ આ) ભાષાનર

અને પોતે કેવી બાબતમાં રસ લેતો હતો તેના વિનાયથી તેને ગમત પડે છે આવી રીતે તેનું આખું દૃષ્ટિબિન્દુ ફરી બળ્ય છે આ દૃષ્ટિબિન્દુનો ફેરફાર એ ‘આનંદ’ની વાનકી છે

અજ્ઞાન જેમ જેમ ફર થાય તેમ તેમ વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાન થતું બળ્ય છે અને જો તે જ્ઞાન અનુમાન વર્તન થતું બળ્ય તો બાહ્ય આનંદને જાહેર આનંદ થતો બળ્ય છે પડી એ વર્તન અનુસાર એની પ્રગતિના કુલ માર્ગો ધીમે ધીમે જાહેરતા બળ્ય છે પડી એને વસ્ત્રો પહેરવામાં આનંદ થતો હતો તેને જાહેર તેનો ત્યાગ કરવામાં મગ્ન આવે છે આવી રીતે સર્વ મધ્યગ ભોગો અને મધ્યગ વસ્તુ સંબંધનું સ્વમજ્જુ

ત્યાગમાં તે શો આનંદ હોઈ શકે ?—એ માર્ગ પ્રાણીઓ માટે સ્વાભાવિક પ્રશ્ન છે સ્વર્ગ દાખવા લઈએ તો યોગ્ય પાત્રને આપણે ધનની મહાય કરીએ, ગરીબ વિદ્યાધાનિ પુસ્તક કે વેનન આપીએ અથવા દુઃખગ્રસ્તિત જનોને અન્ન-વસ્ત્રાદિ આપીએ ત્યારે કેવો આતર આનંદ થાય છે ! નિઃશ્ચય ભાવે સેવા કરતા કરો અતરનો આનંદ આવે છે ! દેશસેવામાં જેલ સ્વીકારનારાનો ભોગ આ કક્ષાના આનંદમાં આવે છે ત્યાગમાં તો ખરો આનંદ છે અને આપણે જરા સુશ્મ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો તે અનુભવમાં આવે તેવો છે આ પ્રમાણે મધ્યગ આનંદ ધરતો બળ્ય છે અને આતર આનંદ વધતો બળ્ય છે

આ આતર આનંદનું આખું દૃષ્ટિબિન્દુ અવગ છે, વિશિષ્ટ છે અને માત્ર અનુભવગમ્ય છે એમાં જેમ જેમ વધારે પ્રવેશ થતો બળ્ય છે, તેમ તેમ નવા નવા માર્ગો સૂઝે છે અને વિશેષ પ્રકાશ અદરથી પડતો બળ્ય છે એના વિશુદ્ધ થના જતા આત્મારૂપ રૂપમાં સ્વયં જ્યોતિ છે એ જ્યોતિનો ધીમે ધીમે પણ મક્કમપણે સાક્ષાત્કાર થતો બળ્ય છે

અહીં તદ્દન નિરાવરણ થયેલ આત્માનો આનંદ શો હશે અને કેવો હશે ?—તે વિચારવાનું સહજ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે ચેતન પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થાય ત્યારે આત્મશુભમાં રમણ એ જ એનો આનંદ છે ત્યાં સંસારના તોફાન નથી કે મોહના આક્રમણો નથી, ત્યાં અભિમાન, આજ્ઞા, ક્રોધ, શોક, ભય કે કોઈ પણ પ્રકારના મનોવિકારને સ્થાન નથી, અને ત્યાં વ્યાધિ, આધિ કે ઉપાધિનો પગરવ નથી આ શાત નિઃસ્વરૂપ-રમણમાં લીલા કરવી, એમાં એકતાનતા કરવી એ પરમ આનંદ છે અને એ પરમાત્મપદમાં પ્રાપ્ત છે, અને માર્ગે ચડેલ સર્વ જીવને સાધ્ય છે એ આનંદ સુસાધ્ય છે કે કષ્ટસાધ્ય છે, તે વ્યક્તિના આતરનીય, ત્યાગભાવમાં દેહતા, સ્વૃણ દૃષ્ટિના ત્યાગ અને સાધ્યતા માર્ગમાં ગમનની ગતિ ઉપર આધાર રાખે છે જેમ જેમ જ્ઞાન-ક્રિયાની એકતા વધી બળ્ય, જેમ જેમ વસ્તુસ્વરૂપની પિંડન થતી બળ્ય, વિવેકનાં ભગૃતિ થતી બળ્ય અને દૃષ્ટિબિન્દુ સ્પષ્ટ, સરળ અને આત્મમન્મુખ થતું બળ્ય, તેમ તેમ એ આનંદ સમીપ આવતો બળ્ય છે એ આનંદ અનુભવગોચર છે આ કક્ષાની વ્યક્તિને જનનાની વાહ વાહ મેગવલી ઇંદ લાગતી જ નથી એ દશા અનિર્વચનાય છે એ દશાનો વિચાર પણ આનંદમય છે

આ ધીમે ધીમે વધતો આત્મગુણમા પતાકાણા પામતો આનંદ આ અદ્ભુત પદનો વિષય છે અને 'આનંદધન' નામમા જ ભારે દિવ્ય જ્ઞાન છે 'આનંદ' શબ્દ યોગમા શોભે છે એ આત્મગમ્ય વસ્તુ છે એ વસ્તુત અવર્ણ્ય છે એ મહાન શબ્દનો વિસ્તાર 'ધન' શબ્દમા છે આનંદની માન એટલકરી નહિ, જ જાગમા પડેવા જાગિન મસારમિક જીવડાની મોઢી આકન્નિત ધન નહિ, પણ એનો મમૂડ, એનો જાગ્યો

પોસ મામમા કોપચલ કરી જાય અથવા ધી બધાઈ જાય તેને 'ધન' કહી શકાય એવી રીતે આનંદનો સમૂહ, એતુ દમ યઈ જાય અને આ તરફ વાતાવરણમા પણ નિર્વિશેષ શાંતિ-આનંદગુણરમતા અનુભવાય એ આનંદધન છે, આનંદનું દમ છે, આનંદનો નિરતર ધતો વિકાસ છે, આનંદની રાહ છે એ આનંદના નમૂડનો વિચાર કરવાથી, એ આનંદસમુદ્રમા પડવાથી અને જેમને એ આનંદ પ્રાપ્ત થયો તેણે તેનો વિચાર કરવાથી આનંદમય ધર્મ જવાય છે એ આનંદમય-કર્મમયથી રહિત થયેલ-સિદ્ધ આત્મદશા છે ત્યાં એ આનંદ એની પગાકાણાએ પ્રાપ્ત થાય છે મતવન, આનંદધન એટલે અનંત આનંદમય સિદ્ધ આત્મા એમ મમજલુ

કોઈને અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ પદના પ્રગોલાએ પોને સિદ્ધ યોગ્ય નામ શા માટે નાખ્યું હશે ? એનો જવાબ આ પદ આપે છે માત્ર જો મન ધવાની ઇચ્છા હોય તો હું 'મન' તાની વાત કરું, માર ધનની ઇચ્છા હોય તો ધનપતિ નામ ગણુ આવા ઉપનામો સહજ છે અને પ્રાણીની મનોમયચરિત્રના બોધક છે શ્રી કર્પૂન-વિજયે મર્વ પદો 'ચિદાનંદ'ના નામથી લખ્યા, આં લાભાનંદે મર્વ પદો 'આનંદધન'ના ઉપનામથી લખ્યા, એ સર્વ માધ્યમુ લક્ષ્યત્વ બતાવે છે એમને પોનાના નામની પરવા નહોતી એમના જીવનતુ જે માધ્ય હતું તે નામ તેમજો શખ્યુ છે અને આ પદને અતે 'લાભ-આનંદધન' કહી તે વાત સ્પષ્ટ કરી છે

૫૬

(રામ-અનંદધન)

મેરે માન આનંદધન, તાન આનંદધન * (દેવ)

માત આનંદધન, તાત આનંદધન,

ગાત આનંદધન, જાત આનંદધન

મેરે ૧

અર્થ—મારો આનંદધન પ્રાણુ મમાન છે મારી તત્તાનીના આનંદધન છે મારી માતા આનંદધન છે મારા પિતા આનંદધન છે મારા શરીરના જાગે આનંદધન છે મારી જાતિ (સ્વરૂપ) આનંદધન છે (૧)

વિવેચન—આ પદ અદ્ભુત છે એમા લક્ષ્ય માથે એકાકાર બતાવ્યો છે પ્રથમ શરૂઆત પ્રાણથી કરી મનુષ્યને દસ પ્રાણ છે પાચ ઇન્દ્રિય, મન-વચન-ક્રિયાના બળો,

* આ પદના સ્પષ્ટો સમગ્રય તેવા છે એટલે એના અર્થ આપવાની જરૂર નથી.

આયુષ્ય અને શ્વાનોશ્વાસ અલ્પ-જડમા અને ચૈતન્યમા તદ્વાત પાડનાર આ પ્રાણો છે આ સર્વ પ્રાણો આનંદમય છે એને ઇન્દ્રિયોમા આનંદ દેખાય છે, એ વિશ્વમા આનંદ બુદ્ધિ છે, એના મનમા આનંદ છે, એની વાણીમા આનંદ છે, એના આખા શરીરમા આનંદ છે, એના શ્વાનોશ્વાસમા આનંદ છે અને એનું આખું જીવન આનંદમય છે એને તાન પણ આનંદનું જ વાગે છે જ્યાં મન-વચન-ક્રિયામા આનંદ હોય ત્યાં તાન ખીજ કંઈ બાળતનુ હોય ? એ પોતાની સર્વ ભાવના આનંદમય કરી દે છે અનાહત નાદ એને આનંદમા ઉતારી દે છે એને અદરથી જાપ પણ આનંદનો જ હોય છે એકે વસ્તુનું તાન હાગે ત્યારે આખી દુનિયામા ખીજ ચીજ સ્પર્ગી નથી.

માતાનો પ્રેમ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે, માતૃપ્રેમનો ગદલો વગી શકે તેમ નથી, અને તેથી મ્વાભાવિક રીતે માતાની પૂજા થાય છે વ્યવહારમા જે સ્થાન બાળકની અપેક્ષાએ માતા લે છે, તે સ્થાન સાધ્યદ્રષ્ટાના સળધમા આનંદ લે છે એ આનંદને મૂર્તિમાન શક્તિ તરીકે પૂજે છે એને પિતા સ્થાને પણ આનંદ જ છે બન્ને પૂજ્ય સ્થાનો એ આનંદને આપે છે એને અગ્નિ-મન્મથમા આનંદની લય લાગી હોય છે, તેથી એના ગાત્રે પણ આનંદમય જ હોય છે એના ગરીબના પ્રત્યેક અવયવમા આનંદ હોય ॥ અને વાત જોટલે સુધી થાય છે કે ખુદ એની જાત પણ આનંદમય થઈ જાય છે, આખું શરીર, આખી વિચારમાગા અને આખો વાણીવિવામ આનંદમય થઈ જાય છે (૧)

રાજ આનંદધન, રાજ આનંદધન,

રાજ આનંદધન, રાજ આનંદધન

મેરેં ૨

અર્થ—માડુ રાજ આનંદધન છે માડુ સર્વ કાર્ય આનંદધન છે મારી સર્વ સામગ્રી આનંદધન છે મારી સર્વ લાજ-મર્યાદા આનંદધન પર નિર્ભર છે (૨)

વિવેચન—એને આનંદમા આખી દુનિયાનું રાજ હાગે છે બહો પોતે રાજવૈભવ અનુભવતો હોય, બહો એ વિસ્તાર ઉપર પોતે રાજ ભોગવતો હોય એવું એને હાગે છે એનું કર્તવ્યસર્વમ્બ આનંદનો તાન છે એને આનંદનો રસ એવો હાગે છે કે બીજું કામકાજ એને છાશબાકગા જેવું હાગે છે એની સર્વ સાધનસામગ્રી પણ આનંદમય જ છે કોઈ પણ કાર્ય માટે ત પ્રાયોગ્ય સામગ્રી બધીએ છે યોગીનો સાજ આનંદ છે એની મર્યાદા પણ આનંદની જ હોય છે એ જ્યાં જુએ ત્યાં આનંદ જ દેખાય છે એના દિલ્લિદુમા છેવટની મર્યાદા આનંદમય જ હોય છે પ્રારભથી તે છેવટ સુધી આનંદમય એનો માર્ગ છે (૨)

ગામ આનંદધન, ગામ આનંદધન,

ગામ આનંદધન, ગામ આનંદધન

મેરેં ૩

અર્થ—માડુ આકાશ (ગગન) આનંદધન છે મારા પહેરવાના વસ્ત્રો આનંદધન ॥

મારુ નાલિકમળ આનંદધન છે અને મારો સર્વસ્વ લાલ આનંદધન છે (૩)

વિવેચન—એ દષ્ટિમર્યાદા ઠેક આકાશ સુધી જાય તો ત્યાં પણ એને આનંદ જણાય છે એનું વિશ્વ આનંદમય જ છે એના કપડાં પણ આનંદમય જ હોય છે એવું શું પહેર્યું એનું એને જ્ઞાન પણ હોતું નથી, કારણ કે એની નાલિથી નીકળી આનંદ આકાશ સુધી જાય છે અને એની કમાણીમાં આનંદ જ છે વ્યાપારો કે ધીરધાર કરનાર જેમ સરવૈયામાં નફો કેટલો યથો તેની પ્રતીક્ષા કરે છે, તેમ આ યોગવ્યાપાર કરનારના નફામાં આનંદ જ હોય છે (૩)

ઉપસહાર—જ્યારે આનંદની લય લાગે ત્યારે સર્વસ્વ અર્પણ થાય છે આખા વિશ્વમાં અને પોતામાં અને પોતાના પાનાવરણમાં આનંદ દેખાય છે આ અર્પણમાં કથાશ રહે તેટલો આનંદાનુભવ ઓછો થાય છે એમાં અહંભાવ ન ટોચ, એમાં મનોવિકાર ન હોય, એમાં લોઝમશ માનો એવળા ન હોય, એમાં મનને મનાની લેવાના જામાં ન હોય, એમાં નિરતિશય પ્રેમ હોય જ્યાં સુધી પ્રમાદ કે દુન્યવીત્વ ટોચ ત્યાં સુધી આ આનંદને મ્યાન નથી જ્યાં સુધી આનંદમય જીવન વહવાની ઇચ્છા ન થાય ત્યાં સુધી અનેક બાધાચારો કરવામાં આવે છે આનંદસના લિપ્તુના જીવન અનેરો હોય છે દુનિયા એને ગાડો કહે કે મૂર્ખો કહે, એના તરફ એની નજર જ હોતી નથી એની એને પરવા નથી એમ કહેવું એ પણ બિનજરૂરી છે પરવાની વાત કરીએ ત્યાર બાદ એમાં પણ કાંઈ કતોંચ હોય એવો ભાવ રહી જાય છે આ લબ્ધલક્ષ્ય યોગીનું આનંદરાજ્ય વ્યવહારથી પર હોય છે અને એવા આનંદસના પિપાસુને બાળવા, સમજાવવા કે યોગબળ એ પણ જીવનનો એક લક્ષણો છે, અને એ માર્ગે ગમન કરવું એમાં જીવનનું સાર્થક્ય છે

લાલનંદે આનંદ પાછળ જીવન અર્ધ્યું હતું લાલનો આનંદ આનંદમય હતો, આનંદધન હતો, એ એનો પરા મા હતો, એ જ એનો પરમ સાધ્ય હતો અને એ એણે અહીં ગાઈ જતાવ્યો છે ‘લાલ’ને-‘લાલાનંદ’ નામને એમણે આ સ્થાનકે જ યાદ કર્યું છે, કારણ કે એ જાન કરતા એને એની આનંદ સાથે એકતા કરવી હતી આવા વિશિષ્ટ પ્રવાહમાં આત્મનિમજ્જન કરનાર યોગીને માત્ર વ્યવહારમાં રસ લેનાર ‘નિશ્ચયગામી’ આદિ ગમે તેવું ઉપનામ આપે, આપણે તેમને યાદ કરાવે આ અતિ વિશાળ પદની ભાવનાને ક્રિયત્વ ન કરીએ ‘આનંદ’ યોગનો અતિ ઉચ્ચ કક્ષાનો શબ્દ છે એને યોગબળમાં મળ છે, એને જીવવામાં રસ છે અને એને પોતામય કરવામાં સિદ્ધિ છે ‘અથ હમ અમર ભયે, ન મરે ગે’ એવું વિશિષ્ટ જ્ઞાન જે યોગીની ગહન ચિદ્ગુહામાંથી નીકળે, તે જ આખા વિશ્વને, પોતાના શરીરને અને નાલિથી મારી નલોત્પન્નને આનંદમય બોધ શકે એ મહાન યોગીને આપણે ગહલાવીએ

પૂજ્ય શ્રી ગણીરવિજયજીએ આ પદ આપ્યું સમતાના સુખમાં મૂક્યું છે નોંધ કહે છે કે “સમતાનો અને આનંદધનનો એક મત મળ્યો, ત્યારે મમતા માને છે કે મારે પ્રાણ

પણ આનંદધન છે, તલાનીનતા આનંદધન છે, અને માતાપિતા પણ આનંદધન છે, અને શરીર પણ આનંદધન છે, કુળ પણ આનંદધન છે, તેમ જ સભ્ય તેમ જ ઢાજ પણ આનંદધન છે આનંદધન મળ્યા એટલે સર્વ મળ્યું ” આ દૃષ્ટિબિન્દુ પણ વિચારવા યોગ્ય છે

ગમે તે દૃષ્ટિબિન્દુથી જોઈએ, પણ એમા આનંદને ઓગળવાની આવશ્યકતા છે, અને ઓગળીને અટકી જવા જેવું નથી એ પ્રાપ્ત્ય તરીકે અવગત થાય તો તેને માટે પ્રયાસ આદરી દેવાની આ ઉત્તમ તક છે એક વાર ઢામ સરેડે ચઢી જશે તો પછી ચેતનરામ પોતાનો રસ્તો આગળ કરતો થઈ જશે આનંદમય થવાની દૃઢ ભાવના કરવા યોગ્ય છે વિશાગતાથી આનંદને ઓગળવો અને આદરવો એ આપણું પ્રધાન કર્તવ્ય છે એ માર્ગે જેટલી પ્રગતિ થાય તે સર્વથા ઇષ્ટ છે હિંદુનું તત્ત્વજ્ઞાન નિઃકૃતાદર્શક (pessimistic) છે એનો [એમ કહેનારને] આ જવાબ છે જે તત્ત્વજ્ઞાન આનંદમા લહેર કરાવે તે કની નિઃકૃત ન હોઈ શકે, નિગણાવાદી ન હોઈ શકે, એમા બ્યવહારની ઉત્કૃષ્ટતા ન બતાવી હોય તેથી એ નિઃકૃત ન ગણાય આત્માનંદ એ અનુભવ વિષય છે, સાન્નાહી છે, પરમ નિધાન છે અને અનુભવગમ્ય છે એ પામવાની મુશ્કેલી હોય તેથી એ નિઃકૃતાસૂત્રક ન જ ગણાય. એ તત્ત્વજ્ઞાનમા હું ખનો વિચાર જરૂર કર્યો છે, પણ એના ઉપાય બતાવી છેવટે પરમ શાંતિ અને હું ખની સાથે આત્મિક અભાવના માર્ગો બતાવા છે એ બતાવનાર શબ્દ ‘આનંદ’ છે એ જ્ઞાનને નિઃકૃતાસૂત્રક કહેવું, એ મુદ્દા મમજવાનું અર્થે બતાવે છે

આનંદના ધનને બહાવાવવા અટક જોવું, અદર રાચવું, અદર અનુભવ કરવો, એમા લાક્ષણિક મોજ છે, અપૂર્વ રસ છે, અનેગી હવક છે, જે જોઈએ તે ત્યા મળે તેમ છે (૫૨)

૫૬ ત્રેપનમુ

ભૂમિકા—આ ૫૬ પ્રથમ દૃષ્ટિએ કૃષ્ણ મહારાજને ઉદેશીને લખાયેલું દેખાય છે જૈન યોગીઓની અદ્ભુત કાવ્ય-અભૂતિમા એક નૈમર્ગિક શુભ એ છે કે એ સર્વ મ્થાનકેથી પ્રેરણા લઈ શકે છે યોગીરાજે કૃષ્ણ મહારાજની જીવન-નીલાનો કેવો સદુપયોગ કર્યો છે, તે આ પંચામી માત્રમ પડશે ઉત્તર વિશાળ ભાવના અને પરધર્મસંહિષ્ણુતાનો આ સાગે દાખલો ■ પ્રેમનો પથ ભક્તિમાર્ગમા ખૂબ વણ્યો છે અધિકારી પ્રમાણે ભક્તિઅનુષ્ઠાનને જૈન શાસનમા નિયન મ્થાન છે જૈન દર્શન જ્ઞાન અને ક્રિયાના સહયોગમ મોક્ષ માને છે એ એકની ક્રિયાને અધ બતાવે છે, એકલા જ્ઞાનને પણ બતાવે છે, એ અધ અને પગુને સહચાર થાય તો પણ રસ્તો બતાવે અને અધ પોતાની ખાધ આપે જ્ઞાનની દોરવણી અને તેની સાથે તદનુસાર ક્રિયા-અનુષ્ઠાન થાય તેમા ખરી મજા આવે છે

અનુષ્ઠાનમા પણ વિષ અને ગરલ-અનુષ્ઠાનને વચ્ચે ગણવામા આવ્યા છે આ

ભવના સુખની અપેક્ષાપૂર્વક કરેલ અનુષ્ઠાનને વિષ-અનુષ્ઠાન કહેલ છે, જ્યારે પરલવમા દેવ, દેવેન્દ્ર આદિ પદપ્રાપ્તિની આશાથી કરેલ અનુષ્ઠાનને ગરલ-અનુષ્ઠાન કહે છે. દુઝાપેક્ષા વગર માત્ર મત્કર્મ કરવાની ભાવનાથી આત્માનુભાવપૂર્વક ક્રિયા થાય તેને અમૃત-અનુષ્ઠાન કહેલ છે. આવા છેલ્લા પ્રકારના અનુષ્ઠાન કર્તવ્ય છે. યોગી કે માધુ પણ અનુષ્ઠાન-ક્રિયાથી વિમુક્ત નથી. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પછી ક્રિયાની જરૂર નથી એ અભિપ્રાય જૈન દર્શન સ્વીકારતુ નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયા પછીની અવસ્થા માટે જુની વ્યવસ્થા છે. અહીં પ્રસ્તુત વાત એ છે કે અનુષ્ઠાનની આવશ્યકતા છે અને તે સાધુ અને શ્રાવક બંનેને હ્રદયસ્થ અવસ્થામાં ઉપયુક્ત છે. અનુષ્ઠાન પૈકી પ્રભુપૂજન અમત્યનો ભાગ ભજવે છે એ પૂજનમાં દ્રવ્ય અને ભાવ એવા બે પ્રકાર છે. દ્રવ્યપૂજનમાં સાધનગામગ્રી, વિધિ વગેરેનો આશ્રય લેવામાં આવે છે અને દ્રવ્યશુદ્ધિનો ભાવશુદ્ધિ અને નિર્મળતા માથે ખાસ મબદ હોવાથી તેની સાધન તરીકે ઉપયોગિતા ગણાય છે.

ભાવપૂજન અતરંગનો વિષય છે. ભાવપૂજનમાં અતર ઠોલે છે, ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે, અને અતરામાં પરમાત્મદશા સાથે સાર્થક સાધે છે એવા પ્રકારની ચિત્તની એકાગ્રતા કરવા માટે પ્રભુસ્તવનાની અનેક પ્રકારની યોજના કરી છે. પરમાત્મભાવ બહારથી ભાવવાનો નથી, પણ અતરંગને એકાકાં વૃત્તિએ કરતા ધીમે ધીમે અભ્યાસથી તે પ્રાપ્ત થાય. સાધ્યપ્રાપ્તિ માટે ભાવપૂજન કરતા અતરામાં ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકતા અનુભવે છે.

જેને જે સાધનો દ્વારા ચિત્તની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થાય, મન્દારમબદ ભૂલ્લી જવાય અને પરમાત્મભાવમાં રમણ થાય, તે સાધન તેને ઇષ્ટ હોઈ આદ્યત્વીય છે. ભક્તિના અનેક પ્રકારો બતાવ્યા છે, તે પસંદગીનું વિશાળ મેત્ર પૂરું પાડે છે. અમુક પ્રકારે જ ભક્તિ કરવી અને બીજી રીતે નહિ એવો નિયેધ નથી. એના સામાન્ય નિયમો બતાવ્યા છે, તે અપરા અને અપસત્ત્વી પ્રાર્તીની દોરવણી માટે છે.

જૈન દર્શનમાં ભક્તિને સ્વાન છે અને તે અધિકારીની અપેક્ષાએ કેટલીક વાર ઘણું મહત્ત્વનું ઘર્ષ પડે છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેને મહત્ત્વાન બંનેને મહત્ત્વાન આપનાર જૈન દર્શન ભક્તિનો મહિમા માધ્યમી અપેક્ષાએ ગાય છે. આ વાત ખૂબ મમજવા યોગ્ય છે. વીતરાગ પ્રભુ કાઈ આપી શકતા નથી, તેમની પામે માગણી કરવી તે ઉપચાર માત્ર છે, એ ધ્યાનમાં રાખવા સાથે આદર્શ તરીકે એ પરમ તત્ત્વ હૃદય મન્મુખ કોઈપણ રીતે રાખવાની જરૂર ખાસ બનાવી છે અને તે ભક્તિમાર્ગે સિદ્ધ યર્થ શકવાની જેને શક્યતા હોય તેવા અધિકારીને બહુ ઉપયોગી છે. આપણે જેવા થવાની ભાવના, ઇચ્છા હોય તેના આદર્શ બસબં સ્પષ્ટ કરવાની પ્રથમ જરૂર છે. વ્યવહારમાં આપણે ધન એકઠું કરી સદ્વ્યય ઇચ્છીએ તો એન્દ્રીય કાનેગીનો આદર્શ રાખીએ, પ્રધાન ગજદારી રમતમાં ગ્લેડ રન જેવાનો આદર્શ રાખીએ, દેશહિતને અગે મહાત્મા ગાંધીનો આદર્શ રાખીએ—એવી

અનેક બાબતોને અંગે અમુક આદર્શ રાખી તેને પહોંચવા યત્ન કરીએ તે પ્રમાણે આત્મ શુદ્ધપ્રાપ્તિ માટે જેમણે તેવી આત્મભાવના સિદ્ધ કરી હોય તેવાનો આદર્શ જરૂર રાખીએ

જૈન સપ્રદાયવાદી નથી એની વિશાળતા ચારે તરફ છે એ પ્રત્યેક આદર્શમાથી શુદ્ધ ગ્રહણ કરે અને પોતાના આદર્શ માથે એને ઓતપ્રોત કરી નાખે એ કાષ્ટિદેને નમે, અલ્લાને સેવે, કૃષ્ણને સ્મરે, પણ એના મમ્યકત્વને વાધો ન આપે એને તો શુદ્ધ જોવા છે, શુદ્ધ લેવા છે અને શુદ્ધની માથે એકતાન કરવું છે જેનામા જેટલા પૂરતા શુદ્ધ જણાય તેટલા પૂરતાનો જ તેને સ્વીકાર કરવાનો છે જૈનની ભક્તિમા આ વિશિષ્ટતા છે, એ ખાસ લક્ષ્યમા ગ્રહે. એને ક્રિયાના ફળની કામના ન હોય, પણ પ્રત્યેક ક્રિયા ફળવતી તો જરૂર છે એમા તેને મદદ નથી હોતો આથી એ આદર્શ તરીકે વિવિધ કલ્પના કરી શકે છે એનું સાધ્ય તેના શુદ્ધની પ્રાપ્તિનું, શુદ્ધના અભિમુખમણનું છે તેના બીતરમા ભાવના છે અને ભાવનાના બીતરમા આદર્શ છે આથી એ જ્ઞાન ધરે છે કે —

પ *

(રામ-ભારતમુનતાની નગરાગિણી સદ્દી)

સારા દિલ ત્યા હૈ વસીવારેસૂ, વસીવારેસૂ પ્રાનપ્પારેસૂ, સારાં
મોરમુકુટ મરરાકૃત વુણ્ડલ, પીતામ્બર પટવારેસૂ સારાં ૧

અર્થ—(માનુ) પરિપૂર્ણ—આખું મન બસીધારી ઉપર લાગી રહેલ છે એ બસીધારી મારો પ્રાણપ્રારો છે, તેના ઉપર દિલ લાગ્યું છે (એ બસીધારીએ) મોરમુકુટ અને મગરની આકૃતિના કુડળ ધારણ કર્યા છે, અને સોનેરી ગંગા વસ્ત્ર ધારણ કર્યા છે (૧)

વિવેચન—મારું દિલ બસીવાળા ઉપર લાગી રહ્યું છે મને એ બસીવાળો પ્રાણ પ્રારો છે અત્યારે મારે તેની સાથે એકતાનતા થઈ ગઈ છે જેમ એક મસ્ત યુવક પત્નીમા આસક્ત હોય તે વિક્રમની પેઠે સર્વત્ર ઉર્વશીને જ દેખે, જેમ હાડની લતવાળાને હાડતું પીઠું એ આખી દુનિયાનું કેન્દ્ર અને અને ઘરે કલેશ કરીને પણ એ પીઠે પહોંચી નાથ, તેવી રીતે ભક્તને મન એના પ્રભુ છે એનો આકાર બસીધરનો હોય કે પ્રશમરસનિમગ્ન વીત રાગનો હોય તે અહીં પ્રશ્ન નથી એ પોતાને અભિમત ધ્યેય હોય તેના ઉપર ધ્યાન લગાવી તેમા પોતાનું સર્વ ચિત્ત ચોટાડી દે છે એને આખી દુનિયામા એક જ ચીજ દેખાય છે

* પાઠાતર—આ ૫૬ મર્ધ પ્રતનારી મને મળ્યું નથી એને મૂળપાઠ હાપેન મપી પ્રમાણે આપ્યો છે

શબ્દાર્થ—સારા=સપૂર્ણ, આખું નિઃમન લગા દે=લાગ્યું છે એકાગ્ર થયું છે બસીવારેસૂ=બસી ધારણ કરનાર ઉપર બસી એ મોજનો શબ્દ છે મોરમુકુટ=મોરપીંજોના મુકુટ કૃષ્ણની મૂર્તિ પર ધારણ કરાવાય છે તે મુકુટ મકરાકૃત=મકર-મગરમગ્જની આકૃતિવાળા કુડળ=કાનના અનકાર પીતામ્બર=પીટુ વસ્ત્ર સોનેરી વસ્ત્ર અથવા પીટુ આકાશ પટ=વસ્ત્ર વારેસૂ=પહેનાર

એનું ધ્યેય એને લક્ષ્ય સાધવું છે, તેથી અચ્યુતની પેઠે એ તો આખી દુનિયામાં બીજી ચીજ નેતો નથી, એના ધ્યાનમાં એનું ધ્યેય જ આવે છે

મીરાબાઈની લક્ષિત જેમ સર્વત્ર અને સગુણ શ્રદ્ધામ્વરૂપે કૃષ્ણને જ નેઈ રહેતી હતી, તેમ તુલસીદાસ સર્વત્ર શબ્દમય જગત ભેગા હતા યોગમયો તેટલા માટે અમુકનું જ ધ્યાન કરવું એમ કહેતા નથી યોગીને માટે ટપામિતવષ્યાનાદ યા (૧) એવું સૂત્ર પત્તજલિએ એટલા માટે મૂક્યું છે કે જેને જે પસંદ આવે, તેના તેલે આદર્શ કરવો અને તે મય થવા સર્વ સાધનો યોજવા આમાં આદર્શ નાના-મોટા કરના આદર્શનાં સ્પષ્ટતા, એને પ્રાપ્ત કરવાની ધગદગ અને એ મય જગતને ભેગાની આવડત ઉપર યોગમગતિનો ધણો આધાર રહે છે

અહીં જે આદર્શની વાત કરી છે તે વ્યવહારથી કૃષ્ણને વાગ્યું પડે છે મારું મન અત્યારે બસીવાળા તરફ લાગ્યું છે એના માથા પરનો મોર-મુગટ અને જે કાનો પર લટકેલા કુડોળો, એનું પીતાબર-પીઠું વસ્ત્ર, મારે તો અત્યાર એની જ લગની લાગી છે (૧)

ચન્દ્રવસોર મયે પ્રાન પપૈયા, નાગરનન્દુલારેષુ, સારાં

ઝન સર્લોકે શુન ગન્દ્રપ માવે, 'આનન્દધન' ઝમીયારસું સારાં ૨

અર્થ—ચકોરના પ્રાણ નદ્ર તરફ અને પપૈયા-ગપૈયાના પ્રાણ (જળ) તરફ લાગે, તેમ (મારું દિલ) નગરમાં વસનાર, ચતુર એવા નહના લાડકવાયા પુત્ર (શ્રીકૃષ્ણ) ઉપર લાગ્યું છે આવી મંખીના શુણ્ણ ગધર્વો આનંદકલોવના ધનના પ્રકાશથી ગાય છે એવા બસીધર ઉપર મારું દિલ લાગ્યું છે

વિવેચન—જેમ ચકોર પક્ષા ઉપર ચઢતું લક્ષ્ય થાય તેમ મારું મન અત્યારે બસીવાળા તરફ લાગ્યું છે એવું ધ્યાન કરનારના શુણ્ણ દેવ-ગાધર્વો ગાય છે (૨)

ઉપસહાર—ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકતા યદ્યં ન્તય ત્યારે ધ્યાનની મિદિ થાય છે ધ્યેયની સાથે તન્મયતા થાય એમાં ધ્યાનની અતિમ મિદિ છે એ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણી પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થવું પડે છે

પ્રથમ આત્મ અને શૈઠ્ઠ ધ્યાનમાં પડી જવાની અનાદિ કાળની પદ્ધતિમાંથી પોતાની બંતને જોએ લાવવી પડે છે અને મનનું ઘડતર એવું છે કે અમુક વિચાર ન આવવા દેવાનો નિશ્ચય કર્યો એટલે એ વિચાર પ્રાથમિક દશામાં વેગથી આવે છે જાહુ પ્રથામથી અનેક પ્રકારની ઠસોટીમાંથી પસાર થયા પછી જ આ હુધ્યાન પર કાબૂ આવે છે, નહિ તો માગા દેરવતા પણ એ-ચાર નવકાર ઠીક ઠીક ગણાય અને પછી તો કામ ચત્રવત યદ્યં

ગાજ્ઞાર્ય—પપૈયા-ગપૈયા નાગરનન્દુલારેષુ નદ્રના લાડકવાયા પુત્ર ઉપર [શ્રીકૃષ્ણ ગોકુલમાં નદને ત્યાં જન્મ્યા હતા નદ શ્રીકૃષ્ણના પાનકપિતા હતા, અને એમને શ્રીકૃષ્ણ ઉપર ઘણું વહાન હતું એ મિત્રા ખૂબ જાણીતી છે] ગપૈયાધર્મ ઉચ્ચારેષુ-પ્રથમસાર્થ

જાય છે અને મનદુ તે અમેરિકા-યુરોપ જઈ આવે છે ! એ જ કારણે આનંદધનજી જેવા પ્રખર યોગીઓ કહે છે કે 'મનદુ કિમહી ન જાજે' અને પછી કહે છે કે 'જેમ જેમ જ્ઞાન કરીને ગણુ તેમ તેમ અગણુ લાગે' એ મુમુક્ષુ જીવને પણ 'અવળે પાને' નાખી દે છે અને ઝોની ખૂબ નિવારણ કરનારને પણ ધૂનવાજામાં નાખી દઈ 'મારો માળો ન સમજે' એવું વચન ઝોની પાને ઉચ્ચારે છે

આવા મનને યમ અને નિયમથી કબજે કરી, એના આખા મનને કબજામાં લઈ, જ્યાં ધ્યાનયોગ મિદ્ધ ડગ્ગામાં આવે ત્યાર ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયનાં એકતા થઈ જાય. કારણ કે એ પતંગ બંધાયેલો, તેનું ધ્યાન કર્યું, તો પછી આ દુનિયામાં પતંગ સિવાય કંઈ ન હોવાય ત્યારે એ ઈચ્છિત આવે છે અને એ ઈચ્છા વાત છે એ લાખવી સહેલાં છે તેટલી ટપ્પી સહેલી નથી, પણ અસાધ્ય કે અશક્ય નથી એ વાતનું લક્ષ્ય કમવવા આ પદની રચના થઈ છે એમાં અભિમત ધ્યાનનું ધ્યેય કોણ વ્યક્તિ છે તે વિચારવાનું નથી તમને જે અભિમત હોય તેનું ધ્યાન કરા, પણ જ્યારે ધ્યાન કરા ત્યારે તન્મય થઈ જાઓ, એક જ થઈ જાઓ અને પછી જોયો તો તમે અનેનાં દુનિયામાં નિહા છે એમ લાગશે.

આનંદધન બ સીવાલાને ઉદ્દેશીને પદ લખે નહિ, એની દૃષ્ટનાં પણ કરવી નહિ જેઓ વ્યવહારથી ઉચ્ચ કક્ષા પર ગયેલા હોય છે, તે ગમે ત્યાંથી ધ્યેયને લઈ આવે છે, હીપારે છે એનું મનોરાજ્ય અનેક હોય છે એના આગ્રય ધ્યેયની સ્પષ્ટતા કરવાનો અને ત્યાં અનન્ય ભાવ સ્થાપવાનો હોય છે, તેથી એ ધ્યેયના સ્વરૂપ કરતા ધ્યેય, ધ્યાતા અને ધ્યાનની એકતા કરવા પર જ લક્ષ્ય આપે છે પરમ યોગજગ ધરાવનાર વગર આ પદ બને નહિ અને માનસિક નિરપેક્ષ વૃત્તિ વગર તેમ જ સન્યસોધનનાં જડ પકડયા વગર એને વાણીને નિવાસ બનાવી શકાય નહિ (૫૩)

પદ ચોપનમુ

ભૂમિકા—આ પદનો ભાવ સમજવા માટે પ્રથમ કેટલીક સામાન્ય વિચારણા કરીએ જેમ ચરમા ઉપર પડેલ પ્રત્યેક ધૂળના કણની ઢાંચ ઉપર અસર થયા વગર રહેતી નથી, તે પ્રમાણે આપણી પ્રત્યેક કાયિક, વાસિક, માનસિક ક્રિયાની અસર એના સૂત્રધાર. [આત્મા] પર જરૂર થાય છે બીજી વાત એ સમજવા જેવી છે કે પ્રત્યેક ક્રિયા નાનું કે મોટું, કાઈક ક્ષણ તો જરૂર આપે જ છે દરેની ક્રિયા કોઈ પણ વખતે વધ્યા (ક્ષણ વગરની) થતી નથી

એ કાર્યની અસરને કોઈ વાતના કહે છે જૈન પરિભાષામાં એને 'કર્મ' કહેવામાં આવે છે જેમ શરીર પર તેવ લગાડી જમીન પર આળોવામાં આવે તો કેવીકે જ શરીરને ચોટી જાય છે, તે પ્રમાણે પ્રત્યેક આત્મા આથે કર્મરજ ચોટે છે

એ કર્મરજને જૈન પરિભાષામાં ‘કર્મવર્ગણા’ કહેવામાં આવે છે એ અતિ મૂંઝવણી ધોવા છતાં અતિનિશુદ્ધ આત્માને—વૈતન્યને ભારે કદે છે

કોઈ પણ ક્રિયાને પરિણામે આત્મા આવે એ વર્ગણા લાગે તે વખતે એની ચાર બાબતો સુકરર થાય છે એક તો એ વર્ગણા કેવા સ્વભાવની છે? બીજી, એનો આત્મા સાથે સહયોગ કેવો વખત રહેવાનો છે? ત્રીજી, એ બી ગાઢતા કેટલી છે? અને ચોથું, એ કેવો પરમાણુની બનેલી છે? આ ચારે બાબતને અનુક્રમે ‘મૃતિ’, ‘ચિતિ’, ‘રસ’ અને ‘પ્રદેશ’ એ પાંચાલિક ગણેલાં કહેવામાં આવે છે

એ ચારે બાબતો મગજવા માટે લાગવાનો દાખલો આપવામાં આવે છે કોઈ મોઢક સૂઈનો બનાવેલ હોય તો તે વાયુને ફર કરે, કોઈ પિત્તનાશક હોય, કોઈ કફનાશક હોય, તે પ્રમાણે કોઈ કર્મ મુખ આપે, કોઈ આગરૂ આપે, કોઈ જ્ઞાનનું આવરણ કરે વગેરે એને ‘મૃતિમય’ કહેવામાં આવે છે

કોઈ મોઢક ૨૫ દિવસ સારા જહે, કોઈ વીસ દિવસ મારા જહે પડી એનો બધ, સ્વાદ મરી જાય છે અને છેવટે એ નાશ પામે છે એમ કર્મની ઓછી-વધતી સ્થિતિ હોય તેને બીજો ‘ચિતિમય’ કહેવામાં આવે છે

કોઈ લાડવો સાધાગજી મીઠો હોય, કોઈ વધારે મીઠો હોય, કોઈ ટડવો હોય, કોઈ ખારો હોય, તેમ કર્મવર્ગણા કોઈ વધારે રમનાળી અને કોઈ ઓછા રમવાળી હોય જ એ ત્રીજો ‘રસમય’ કહેવાય છે

કોઈ લાડવો પાશેર, કોઈ અરપો શેર, એમ વધારે ઓછો હોય તેમ કોઈ કર્મદગ ઓછો હોય, કોઈ વધારે હોય એ ચોથો ‘પ્રદેશમય’ કહેવાય છે

એ કર્મવર્ગણામાં રસમયનો આધાર વધાય ઉપર રહે છે કપાયોની જેટલી તરતમતા તેટલી કર્મની વિશેષ વિશેષતર ગાઢતા થાય છે અને પછી તો, ચિકાશ કાઢવા માટે જેમ ઘસારાની કે માણુની કે હથિયારની જરૂર પડે છે તેમ, કર્મને ફર કરવા માટે વધારે પ્રયત્નની જરૂર રહે છે

એ કર્મબધ પ્રત્યેક સમયે થાય છે એક આખી મીંચને ઉઘાડીએ તેમાં તો અસખ્ય સમય થાય છે કોઈ પણ સમય એવો જતો નથી કે જે વખતે કર્મબધ ન થાય. એ બધ કરતી વખતે શુભ અધ્યવસાય હોય તો સારા કર્મબધ થાય છે, અશુભ અધ્યવસાય હોય તો ખરાબ કર્મબધ થાય છે

અહીં સારો અને ખરાબ કર્મબધ કહેવામાં આવ્યો, તે પણ વ્યવહાર-વચન છે મામાન્ય લોકદષ્ટિએ સારા કે ખરાબ એને ગણવામાં આવે છે કે જેમાં માન્યતાના સુખ અથવા દુઃખનો અનુભવ થાય વસ્તુતઃ વાત એ છે કે શુભ કે અશુભ બને કર્મબધ આખરે ભાર કરનાર છે, બધન કરનારા છે, રખડપટ્ટીમાં રજદોળનારા છે અશુભને લોહાની

બેડી ગણવામા આવે, તો શુભ કર્મને સોનાની બેડી ગણવામા આવે છે, અને બેડી તો આપદા જ છે એમા સોનાની બેડી હોય તોપણ આપણી કુદરતી ગતિને તે અટકાવનાર જ થાય છે. આપણે અહીં મુદ્દાની વાત વિચારવાની છે તે એ છે કે આપણી પ્રત્યેક ક્રિયાને અગે આપણે સારી અથવા ખરાબ ભાવનાને અનુસરતા શુભ અથવા અશુભ કર્મો પ્રત્યેક કાલે બાધીએ છીએ એ કર્મને માદા સ્વરૂપમા મમજવા માટે એના આંક વિભાગ કરવામા આવ્યા છે એ પ્રત્યેકનુ કાર્ય શુ છે તે મક્ષેપમા જોઈ જઈએ (વિશેષ મક્ષિત વિવેચન ૭૨મા પદમા આવશે)

જ્ઞાનવરણીય કર્મ આત્માના જ્ઞાનશુભને આચ્છાદન કરે છે જેટલો અથે આવરણુ તેટલો અદરનો પ્રકાશ બોલે થાય છે

દર્શનાવરણીય કર્મ આ માના દર્શનશુભને આચ્છાદન કરે છે દર્શનનો અર્થ કેપલુ થાય છે

વેદનીય કર્મ ગારીરિક સુખ અથવા દુઃખ-તદુસ્તી કે વ્યાધિ-રૂપ રૂણ આપે છે મોહનીય કર્મ ગગ-દ્વેષ દ્વારા કષાય વગેરે મનોવિકારોને સ્થાન આપે છે જ સાર સાથે એકતા કરાવનાર કર્મો પૈકી આ કર્મ મર્વથી વધારે આકરુ છે

આયુષ્યકર્મથી પ્રત્યેક ભવના આયુષ્યનો મમય નિર્માણ થાય છે

નામકર્મથી આજી જીવન ચીતરાય છે યજ્ઞિતનું વ્યક્તિત્વ આ કર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે એમા ગતિ, ભતિ, શરીર, મસ્થાન, આબરૂ, સ્વર આદિ મર્વ રચના થાય છે

ગોત્રકર્મથી ઉચ્ચ-નીચ વિભાગ પડે છે

અતરાયકર્મથી પ્રાપ્ત આનંદ આદિમા અને શક્તિના ઉપયોગમા પ્રત્યાઘાત થાય છે *

કર્મજનના આગ કારણો છે ૧ મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન), ૨ ત્યાગબુદ્ધિએ ત્યાગ ન કરવો તે (અવિરતિ), ૩ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ (કષાય), અને ૪ મન, વચન અને કાયાના યોગ

અહીં જે વાત ખાસ જોવાની છે તે એ છે કે કેટલીક વાર થોડા સમયના સુખ માટે એલુ પાપકર્મ થાય છે કે જેથી અતિ ગાઢ કર્મ બધાય છે અને તેનુ રૂણ બહુ લાભો વખત લોગવલુ પડે છે કાર્ય દરતી વખતે ત્રીમ ગાઢતા હોય તો એક-બે મિનિટના માનેલા સુખની ખાતર સેકંડો, હજારો કે લાખો વર્ષ સુધી એના રૂણ લોગવવા પડે છે આમા અન્યાય જેલુ કાર્ય નથી

કર્મની બાબતમા એક બીજી વાત ધ્યાનમા રાખવાની એ છે કે એમા હવાવો પડતો નથી જમે બાજી પાચનો હોય અને ઉધાર બાજી બસો હોય તો બાકી ત્રણસો રહે

* આ આડે કર્મો ખૂબ વિસ્તારથી સમજવા યોગ્ય છે સમજવા માટે એની ૧૫૮ પ્રકૃતિ પાઠવામા આવી છે એ સર્વના વિસ્તાર માટે જુઓ મારો 'કર્મ' સળધી લેખ -વિવેચનકાર

એવો કર્મનો હિમાળ નથી. ત્યાં તો મારા કે ખરાબ મર્વ કર્મો ભોગવ્યે જ છૂટકો થાય છે કર્મનિરાનનું આ સ્વરૂપ છે

આર્યોવર્તના દરેક દર્શનોએ એક અથવા બીજા આકારમાં મર્મના મિદ્ધાતને માન્ય ગણ્યો છે, પણ જૈન દર્શનની એ વિષયની ચર્ચા ખામ ધ્યાન એ એ તેવી છે અને ઊંડા ઊતરીને અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે બોદ્ધ કે વેદાન, નૈયાયિક કે વૈશેષિક મર્વ દર્શનોમાં કર્મવાદ જરૂર આવે છે, માત્ર ચાર્વાકો અહીં જ સર્વ હિમાળ પૂરો કરે છે

આટલા પીકિકા કઠી માપણે હવે યોગિરાજનું જ નિરાકર એમાં કર્મના મિદ્ધાતનો વિષય ઉદયની દૃષ્ટિએ આનુચંધી ચર્ચ્યો છે

૫

(રાગ-પ્રભાતી આગ્રાવરી રાતડી રમીને દેહાથી આવિયા—એ દેશી)

મૂલડો ધોડો માર્ડ ! વ્યાજડો ઘણેરો, કેમ કરી નંધો રે જાય ?

તલ્લપ પૂજી મ આપી સપ્તકી ર, તોફ વ્યાજ પૂર નવ થાય મૂલડો ૧

અર્થ—અરે ભાઈ, મૂળ વક્રમ નાની છે અને વ્યાજની રકમ ઘટી મોટી છે એ તે કેમ કરીને આપી શકાય ? એ મારી પોતાની આપી પૂછ-વચ્ચામત હતી તે આપી દીધી છે, તોપણ વ્યાજ પૂરુ થતુ નથી (૧)

વિવેચન—એક દેવાદાર માણસ માથે હાથ દર્ધને વિચારવમગમાં અથડાય છે જેને માથે કંઈ હોય તેની આપી જ દશા હોય છે એ લાલેચાલે કે સૂરે પણ એના મગજ પર દેવાનો ધોળો મદૈવ ભગતો જ રહે છે એને જગ જરામાં વિચાર થાય છે કે મારો લેણદાર મને હેગન કરશે કે નાન જનાવશે વગેરે પડી એને પોતાની ઉપજ નિર્વાહ કરતા બાગબચ્ચા કે અંનો ખાવ આવે છે અને માથે હાથ દર્ધ પોક મૂકી રહે છે પણ આ દેવાદારની (આપણી પોતાના) નિયતિ તો ભાગ આકરી છે માધારણ રીતે મૂળ વક્રમથી વધારે વ્યાજ લઈ શકાતુ નથી એ નિયમથી લેણદારને એની નિરાત રહે છે કે વ્યાજની રકમ મૂળ દેવાની રકમથી વધારે તો નહિ જ આપવા પડે ગમે તેટલા ટકા વ્યાજના હોય, પણ એકીવખતે મૂળ વક્રમથી વધારે રકમ વ્યાજની ન આપવી પડે ત્યારે હેડું મર્યાદામાં રહે છે હવે આપણા દેવાદારની સ્થિતિ તપાસો

એને તો મૂળ રકમ નાની અને વ્યાજ ઘણું મોટું લગવાનું છે એને કર્મ કરતી વખતે કાઈ વિચાર નહોતો એણે પોતાના એક નાનકડા કાર્યની પ્રશસા કરવા માડી તો પોતાના

પાકાતર—ભાઈ-ભાઈડા ઘણેરો-ઘણો દીવો-દીધો આપી સરળી-સરળી આપી તેહો વ્યાજ-વ્યાજને તોની

શબ્દાથ—મૂડો=મૂળ રકમ [મુદત] વ્યાજડો=વ્યાજ તનપ=મૂળ અસન ધરની પૂછ=માન મિત્રતનો સરવાળો તોહો=તોપણ નમનગી

જેવું કામ કરનાર કોઈ નથી એવી ધૃષ્ટતા બતાવી દમ વગરની વાતમાં એની પ્રગલ્ભતાને પાર નથી, એની અભિમાનવૃત્તિને મર્યાદા નથી આમાં મૂળ રકમ થોડી અને બ્યાજ વધારે મોટું ધણું વધારે પડતું કેવી રીતે થઈ જાય છે તેનો એકાદ દાખલો લઈએ

ધારો કે આપણે એક સઘ કાઠચો સાથે સો-બસો માણસ આવ્યા પાચ-દસ મુકામ રસ્તે થયા. આપણે અને આપણા મળધીઓએ સાથે આવનારને જમાડયા મધમાં મુખ્યવસ્થા, દુર્ભવસ્થા અને અન્યવસ્થા થઈ આપણે છેવટે ઘેર ગયા પછી આપણે એ મધની વાત કરીએ, ત્યારે જલણે ભરત ચકવર્તીથી તે આજ સુધી કોઈએ એવો મધ કાઠચો નથી, આવી આવી વાતો કરી આપણી અનેક દુર્ભવસ્થા, જેનું આપણને પોતાને પણ ભાન થયેલું હોય છે, તેને છુપાવવા પ્રત્યક્ષ કરીએ છીએ આમાં મૂળ રકમ કરતા ઉધાર બાબતનું બ્યાજ જરૂર વધી જાય તેવા આપણા ધંધા છે

શ્રી ધર્મદાસ ગણિ શ્રી ઉપદેશમાળાની^૧ ૧૭૭ અને ૧૭૮ મી ગાથાઓમાં કહે છે કે —

“એક વાજ કરેલ શુભવધ, મારણ (મારવું તે), ન હોય તેમ (ખોટો) આરાપ લગાવવો (અભ્યાખ્યાન) અને પગના ધનનો વિલોપ (ચોરી વગેરે) કરવો, આ પ્રત્યેક પાપકર્મનો જથ્થો ઉંચકે દશગણો થાય છે અને ત્રીજ દેવથી કરેલ હોય તો સોગણો, હજારગણો, લાખગણો વિપાક ઉંચકે આઠગણો થાય છે અને કરોડગણો પણ થાય છે અથવા તેથી પણ વધારે થાય છે ”

આ રીતે મૂળ રકમ કરતા પણ બ્યાજ વધતું જ જાય છે તેથી અહીં ચેતનરામ વિચાર કરે છે અરે બાઈ! મૂળ થોડું અને બ્યાજ ઘણું એ તે કઈ રીતે દીધું જાય? આ મેં તો મારી કુલ મિલકત જે કાઈ હતી તે સર્વ આપી દીધી, પણ મારું હેતુ નીકળતું બ્યાજ પણ પૂરું થતું નથી, અને જ્યાં બ્યાજ પણ પૂરું ન થાય ત્યાં પછી મૂળ રકમની તો વાત જ ગી કરવી? અને મૂળ રકમ દેવાય નહિ ત્યાં સુધી બ્યાજ તો ચઢ્યા જ કરે આ રીતે બ્યાજ પૂરું દેવાતું નથી અને મૂળ રકમ તો જીભી જ રહે છે, ત્યારે દેવામાં ને દેવામાં તો ઘસાઈ જઈએ, દરરોજ નીચી મૂડી રાખી મવાર પડતા દેવાનો જ વિચાર કરવો પટે એટલે પછી દેવાદાની જેવી મનોદશા થાય છે તેવી જ મારી દશા થઈ રહી છે

માણસ પોતાની પાસે હોય તે સઘણ આપી દે, તેથી વધારે શું કરે? પણ આ કર્મગળને તો કોઈ ભતની ચરમ નથી એ તો દેવી કાળપરિણતિ સાથે નાટક જુએ છે અને નાટકના સર્વ ભાવો આનંદમાં આવી જોયા કરે છે મહારાજ કર્મપરિણામ અને દેવી કાળપરિણતિના ખેડ આપણે ‘ઉપમિતિભવપ્રપચ્યા’ કથાના છીબ પ્રસ્તાવમાં વાંચી ગયા

૧ વ્રહ્મારણ્ય મંત્રાગદાનપરમપરિવેશાદ્ય । સવ્યજહનો ડદમૌ દસગુણો દ્વલિકવાણ ૧૧૭૭।

તિવ્યયરે ડ પમોસે સદગુણો સવસદસ્વકોદિગુણો । કોદાકોદિગુણો વા દુઝ્ય વિવામો નહુતરો વા ૧૧૭૮।

છીએ એ નાટકની વિગિજતાનો પાર નથી એ નાટકના મૂલધાર જેમ નયારે તેમ પાત્રોને નાચવું પડે છે આ ભવનાટકમાં મેં તો મારી પાસે જે હતું તે સર્વ આપી દીધું, પણ મારું હેવું પૂરું થતું જ નથી હવે મારે શું કરવું ? (૧)

વ્યાપાર માગો જલ્લદ ચઢવડે રે, ધીર નહિ નિમાની માય,

વ્યાજ છોડાવી ફોડે સદા પરઠવે ર, તો મૂલ આપુ સમ ગાય મૂલદોં ૨

અર્થ—દરિયા ઉપર અને જમીન ઉપર મારો વેપાર પડી લાગ્યો, અને વેપાર ચલાવવાનો મૂળ સુદો-પૈમાની ધીરધાર, તે તો કોઈ ત્યા ધીંગતુ જ નથી, બતાવવું જ નથી હવે તો વ્યાજ લેવું જતું કરીને કોઈ કાંધા કરાવી આપે તો ભોગન આઈને કહું છું કે, મૂળ રકમ ચૂકવી આપુ (૨)

વિવેચન—પૂછ તો મવ આપી દીધી અને કોઈ પણ વેપાર કર્યો હોય તો પૈમા તો જરૂર જોઈએ આવડત હોય તો પગ્ગુ ધનના અભાવે અનેક લોકો વેપાર કરી શકતા નથી અને હું તો મારી કુલ પૂછ તો આપી જોઉં છું, એટલે મારો જે કાંઈ જમીન પરનો કે દરિયા પરનો વેપાર હતો તે ભાગી ગયો મેં પૂછ દેવામાં આપી દીધી, એટલે નવી ધીંગધાર કોઈ કરતું નથી. બહારના લોકો તો સામા માણસની મ પત્તિ જોઈને તે પર નાણાની ધીરધાર કરે છે જે પોતાની પૂછ પગ્વારીને જોઈ હોય તેને કોઈ કૂટી બદામ ધીરતુ નથી

મૂળ પૂછ તો પડોયે તેમ નથી, ત્યારે જેવું કેમ હેવું ? હવે તો લેણદારને મગનવીને કોઈ કાંધા કરાવી આપે તો પડી પણ ધીમે ધીમે હેવું આપી હવે ઉપગન, એમાં બીજો લાભ એ છે કે એમાં વ્યાજ ભગ્ગુ પડતું નથી એક હજારનું હેવું હોય અને સો સો રૂપિયાના છ છ મહિનાના કાંધા કરે તો પાચ વરે ચૂકતે હેવું પડી જાય છે કાંધાથી હેવું પતાવનાર પાકો સાહુકાર તો ન ગણાય, પણ તેને માથેથી દેવાનો જાણે તો ધીમે ધીમે ઊતરી જાય છે

વાત એમ છે કે જળચરમાં એટલે કાચબા, મગરમચ્છ પ્રમુખ જળજાતિમાં અને સ્થળચરમાં એટલે અતુષ્ઠ વગેરે અનેક સ્થાનકે ઉત્પન્ન થયો દેહમાં કહીએ તો તિથિયાના અનેક ભવ ધર્મ, પણ એમાં કાંઈ નિમાની મગતી નથી, માર્ગદર્શન થતું નથી અને પ્રગતિ સધાતી નથી માય એટલે માતા-ભવસ્થિતિ દરેક સ્થાન પર નવા નવા યોગિયાં ધાગણ કે રે છે અને પ્રાણીને નાચ કરાવે છે, પણ એમાં કાંઈ હેવું પતતું નથી. જળચર,

પાકાતર—ભાગો-ભાગો કે ભાઈના નહિ—ન આજ-આજનો ખદા-તાંધા

શબ્દાર્થ—ભાગેભાગી ગયો નાચ પામ્યો જનન = જળમાર્ગ (સમુદ્ર) થનવડે = જમીનમાર્ગ ધીરે = ખાતે માંડે ભાવે સિસાની = મુરો ધન માય = માતા ખન = કાંધા પરકવે = ફરાવે, નક્કી કરી આપે મૂળ = મૂળ રકમ સમ ખાચ = સોજન આઈને

સ્થળચરના ગમે તેટલા વેપાર કરવામા આપે પણ એમા દેવાદાર મળી શકાતુ નથી ત્યા તો બધાય વધારે, છૂટે થોડા, એટલે લાઘવીનું દેતુ તો વધતુ જ જાય. અશુભની રાશિ વધે એટલે શુભનો વેપાર ઊંધી પાવીએ ભરવા જેવો જ થાય

હે માતા ભવસ્થિતિ ! ‘નિશાની’ એટલે વેપાર ચલાવવાનો મુદ્દો-ધન કોઈ ધીરે નહિ, ધન વગર વેપાર થાય નહિ, વેપાર વગર કમાણી થાય નહીં અને કમાણી વગર દેવુ દેવાય નહિ, ત્યારે ઊંચા આવવાનો રસ્તો કયો ? એ તો કાઈ ભવસ્થિતિ (માય-માતા) પાકી જાય અને વેપારનો મુદ્દો (નિશાની) હાથ લાગી જાય તો કાઈ રસ્તો થાય એનો રસ્તો એ છે કે કોઈ પથ મળીને બ્યાજ ઝેડાવી દે, એટલે વિરતિ (ત્યાગભાવ) આપીને નવો કર્મબંધ થતો અટકાવી દે, અને મહાવ્રત અપુવ્રતમાથી ધીમે ધીમે એક પછી એક કે વધારે અંગીકાર કરાવે, તો પછી મૂળ રકમ એટલે મૂળ કર્મ લોગવી લઈ અને બ્યાજ ન ભરવુ પડે એટલે ત્યાગને પગિષ્ઠાએ વિરતિભાવને લઈને નવો કર્મબંધ ન થાય, તો મૂળ રકમ, મોગન ખાઈને ઠહું છું કે, આપી લઉં

આમા બ્યાપાર અને વિરતિભાવ પર જબર ભાર મૂકી ઊંડો ભાવના રબૂ કરી છે કાંધા એટલે એક એક વ્રત, નિયમ, વિરતિભાવ, શક્તિ પુરુષાર્થ પ્રમાણે દેશથી કે સર્વથી જેમ જેમ એનો સ્વીકાર કરતો જાય તેમ તેમ કાંધા પતતા જાય કેમપ્રાપ્ત મુક્તિમા કાંધા પતાવવાનો આ જ માર્ગ છે, એમા સંકસંકાત વડી જવાતુ નથી અને બહોળતાનો માર્ગ તે કેમપ્રાપ્ત મુક્તિનો જ છે એટલે એ રસ્તે એના કાંધા પતતા જાય છે નવીન કર્મબંધ ન થવાને અગે વિરતિના સ્વીકારથી આ દશા આપે છે બાકી, જે આવો રસ્તો હાથમા ન આવે તો તો મૂલડો થોડો છે અને બ્યાજડો ઘણો છે એ દેવુ ઠઈરીતે પૂરુ ભરાય અને કયાથી છુટાશે મળે ? જે ટાકીમાથી પાણી નીમ્ળે તે કંતા વધારે આવતુ હોય તે ખાલી કંથે હહાડે થાય અને એને સાફ ઢેમ કરાય ? (૨)

હાટકુ માહુ રે રૂડા માળેચોન્મા રે, સાજનીઆનુ મનડુ મનાય,

‘આનન્દધન’ પ્રમુ શેઠશિરોમણિ રે, ગાહડી જ્ઞાનમો રે આપ મૂલડો ૦ ૩

અર્થ—મારા સગા-સ્નેહીઓનુ મન મનાવીને મોટા માણેકચોકમા નાની હુકાન માડુ હે શેઠ, મહાન શેઠ, આનન્દધન ! તમે આવીને મારી બાહ્ય આવજો, મારો હાથ પકડજો, મને ટેકો આપજો ! (૩)

વિવેચન—હવે તો માણેકચોકમા મારી હુકાન માડુ, મારા સાજનીઆનુ મનડુ

પાકાતર—હાટકુ—હાટકો સાજનીઆનુ—સાજનો મનડુ—મનડો ગાહડી—ગાહડી જ્ઞાનમો—જ્ઞાનને નોંધ—ત્રણ કડીની છબે પકિતને અતે ૩’ મૂકેન છે

શબ્દાર્થ—હાટકુ—પાની હુકાન માણેકચોક—વેપાર કરવાનુ મધ્ય સ્થળ સાજનીઆ—સગાસબધી શેઠશિરોમણિ—એટલો મેઠ ગાહડી જ્ઞાનમો—ટેકો આપજો, બાહ્ય પકડને આપ—આપીને

મનાવુ પણ આ માલોકચોક કયા આવ્યો? એ જળચર કે યજ્ઞચરમા નથી, એ તો મનુજગતિમા છે ત્યાં એવું હાટકું મઠાય છે કે જે શેઠ સોદાગર આનંદધનની કૃપા હોય અને એ હાથ જાણે તો ખાતું તરતુ થઈ જાય અને દેવાદારપણાની સ્થિતિનો છેડો આવે એ આનંદધન પ્રભુ એ પ્રસન્ન થાય અને ક્ષદ્ધિ આપે તો માલોકચોક (મનુષ્યગતિ) મા નાનકડી દુકાન ખોલુ એટલે દેશવિરતિ આદરુ

પડી એ દુકાને તો આવકનો જ વેપાર નહુ દેલુ કંવાનું નહિ અને કરેલા કાંધા ભરપાઈ થાય એટલે ધીમે ધીમે હેલું વચ્ચે અપાતું જાય. આમ માલોકચોકમા નાની દુકાન માહુ અને પડી સર્વવિરતિ અગીકાર કરીને ક્ષમાદિક દશ પ્રકારનો ચતિધર્મ, જે આરિત્ર રાજના છોકરા છે અથવા ત્રિજ્ઞાત્મા, તિતિજ્ઞા આદિ સગાવહાલા છે, તેમને સતોષ આપુ હે આનંદધન પ્રભુ! મારો હાથ જાણો અને મને તારો એક વાર આપ મને ઊંચો લઈ આવશે એટલે પછી મારો રસ્તો હું ગોધી લઈશ મારો કુલ આધાર આપના ઉપર છે જેની બાધ આપે પકડી છે તે ના સસાર વટાવી ગયા છે, દેવાભાથી મુક્ત થઈ જયા છે અને જન્મ-જરા-મરણથી દૂર થઈ ગયા છે (૩)

ઉપસહાર—આમા ન્યાજ, કાંધા, દેલુ, સાજનીઆ અને પૂજા એ ગાંઠો સમજીને ઉપયોગમા લેવા યોગ્ય છે અને માલોકચોકને બગબર ઝોળખવા જેવો છે મૂળ દેવાની રક્ત અને વ્યાજ વચ્ચેનો સળધ સમજવા યોગ્ય છે, અને માય (ભવસ્થિતિ), સત (શેકશિશેમણિ) આનંદધનને પિતાનવા યોગ્ય છે એ ગાંઠમા રહેલ અનુપમ ગાભીયં અને રક્ત્ય સમજે તે દેવાભાથી મુક્તિ મેળવવાનો માર્ગ શોધી શકે એમ છે માલોકચોકમા દુકાન માહવા યોગ્ય છે અને જો એમા શેઠમાહેજ મહેરબાની કરી બાહ્ય પકડે તો કામ થઈ જાય તેમ છે એ શેઠ તમારા ઘરમા જ બેઠા છે, એને દૂધવા પડે તેમ નથી દેવાભાથી મુક્ત થવાની પ્રત્યેક સમજીની પ્રથમ દરજ છે (૪)

પદ ૫ આવનમુ

ભૂમિકા—આ પદમા ચેતનને ઉદેશીને પૂછ્યું છે કે ‘હે ચેતન! આત્માને કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરશે?’ ત્યારે આમા ચેતન કોણ? પૂછનાર કોણ? અને આત્માને પ્રાપ્ત કરવાનો, તે આત્મા કોણ? આ ત્રણે વચ્ચે કાઈ સળધ ખરો કે નહિ? ત્રણેની એકતા ખરી કે નહિ? બિજાતા દોય તો તે સર્વ કાળની છે કે અમુક સમયની? વગેરે વગેરે અનેક સવાલો થાય છે એ સવના વખાણ નીચેની આત્મવિચારણામા જ આવી જશે

આત્મા છે એમ માનીને જ આપણે ચાલ્યા છીએ. પાચ ધંદિયો અથવા શરીરને પ્રેરવાર, મુખદુખનો અનુભવ કરનાર, અંદર રહેલ સ્થાયી તત્ત્વને ‘આત્મા’ કહેવામા આવે છે મૃત ગરીરમા ધંદિયો, અગો, ઉપાગો અને અવયવો સર્વ દેખાય છે, છતાં એ

હાલતુ—આલતુ નથી કે વિચાર કરી શકતું નથી, એટલે એમાંથી એક તત્વ નીકળી ગયું છે, જેની ગેરહાજરીમાં એની સર્વ બેદરબોધી નાશ પામી છે એ ગેરહાજર તત્વ તે આત્મા છે કરેલ સારાનરસા કૃત્યની લાભજાનિ ભોગવનાર અદર એવ સ્થાયી તત્વને આત્માના નામથી ઓળખવામાં આવે છે એની હયાતી ચાર્વાક સિવાય સર્વ દર્શનકારો સ્વીકારે છે આપણે આ મા જેણે તત્વ છે એમ સ્વીકારીને ચાલીએ છીએ આત્મા જેવી ચીજ ન હોય તો કર્મકૃણ ભોગવનાર એક સ્થાયી તત્વ ન હોવાને પગિવાસે અન્યવસ્થા થઈ જાય છે, એટલે આત્માનો સ્વીકાર મહત્ત્વ ધર્મ જાય છે

આત્માને બરાબર ઓળખવાની જરૂર છે એ કાર્ય જેમ મુશ્કેલ છે તેમ ઘણી ગૂચ્છ વળથી ભરેલું છે એના અસલ સ્વરૂપની વિચારણાને અગે દર્શનના લેહો પડ્યા છે એ લેહોનો સમન્વય પ્રમાણદૃષ્ટિથી જૈન દર્શને કર્યો છે, તે વાત ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે, અશ-સત્ય તો સર્વ દર્શનકારના હાથમાં આવ્યું છે, પણ જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુના અદર રહેલ એકતા માટે જે નયપ્રમાણ જ્ઞાન ભેદે છે તેની મુખ્યતા અન્ય દર્શનમાં ન હોવાને કારણે દર્શનનો લેહ ઉપલક દૃષ્ટિએ દેખાય છે વસ્તુતઃ એ અનેક દૃષ્ટિબિન્દુઓનો સમન્વય શક્ય છે આ વાત સમજવામાં આવી જાય, તો સર્વ પ્રકારની વિવિધતામાં રહેલી અપેક્ષિત એકતા વિચારપથમાં આવી જાય તેમ છે

મૂળવળની પહેલી વાત તો એ છે કે આત્મા કેળું છે ? કેરો છે ? તે વિચાર કરનાર પણ આત્મા, એને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરનાર પણ આત્મા અને જેને ઓળખાયો છે તે પણ આત્મા આનો અર્થ તો એ થયો કે આપણે આપણી જાતને જ બરાબર ઓળખતા નથી આ તદ્દન વિચિત્ર લાગે તેવી વાત છે, છતાં તે ખરી છે અને સહજ લગાણને કોગે પણ સમજવા યોગ્ય છે

૫૦

(રામ-ધ-પાથી)

चेतन ! आपा कैसे लहोई, चेतन०

सत्ता एरु अग्रड अगधित, इह सिद्धात पम जोई चेतन० ?

અર્થ—ચેતન ! આત્માને (આપસ્વભાવને) કઈ રીતે લેશો—પ્રાપ્ત કરશે ? સત્તા (સત્ત્વ) એક છે, અખડ છે, બાધા-પીડા રહિત છે, એ સિદ્ધાંતનો અભિપ્રાય ભેદને આપા—સ્વસ્વભાવને કેમ પ્રાપ્ત કરશે ? (૧)

વિવેચન—આ તદ્દન નાનું લાગતું પદ અર્થસ્હસ્યથી ભરેલું છે અને એક વાર

શાસ્ત્રાર્થ—ચેતન=જીવ આપા=આપણાપણ સ્વસ્વભાવ કેસે=કેમ કરીને લેહોઈ=લેશો, મેળવશે સત્તા=સત્ત્વ હોવાપણ અખડ=ન ભાગે તેવી અગધિત=અસંગતિ રહિત ૨૦ નહીં કરાયેલું બધમેસતુ આને તેણે કહ્યું=એ પ્રકારનું સિદ્ધાંત=આગમ પમ=પદ અભિપ્રાય

એને બરાબર સમજવામા આવે તો આત્માનુ જ્ઞાન થઈ જાય તેવું તેમા રહસ્ય છે આત્માનુ સ્વરૂપ બરાબર ધ્યાનમા આવી જાય તો કામ થઈ જાય તેવી વાત છે ‘જે એકને જાણે છે, તે સર્વને જાણે છે’ એ વાતમા બહુ જોડાણ છે એકને બરાબર જાણવા માટે, તે જાણ છે? કે શું છે? તે જાણવા ઉપરાંત તે શું નથી? તે પણ જાણવું જોઈએ અને તે શું થી? તે જાણવા માટે તે નથી એવી મર્મ વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ એટલે એને પરિણામે એક વસ્તુના જ્ઞાનમા મર્મ વસ્તુઓનું જ્ઞાન થઈ જાય છે ત્યારે આ એક વસ્તુના જ્ઞાનની વાત કરી તે વસ્તુ કઈ? વસ્તુનું સ્વરૂપ શું? વસ્તુને બરાબર સમજવા પ્રયત્ન કરતા આત્મવસ્તુ ઓળખાઈ જશે આની જડ (આનુ મૂળ) ત્રિપદીમા આવે છે ત્યારે તીર્થંકર મહારાજ તીર્થની સ્થાપના કરે છે, ત્યારે એ પ્રથમ દીક્ષા લેનાર મુખ્ય શિષ્યોને ત્રિપદી આપે છે તે વખતે તીર્થંકર મહારાજ ત્રણ પદો બોલે ॥ ઉપનેદ વા, વિગમેદ વા ધૂવેદ વા (ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે અને ધ્રુવ રહે છે) એટલે સર્વ વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે અને છતાં એમા ધ્રુવતા છે આ ત્રણ પદની વિચારણામા સમગ્ર જૈન મિદ્ધાત આની જાય છે, સમગ્ર દર્શનશાસ્ત્રોની મુખ્યત્વે નીકળી જાય છે અને વિવિધ જ્ઞાનમા રહેલી એકતા અને વાસ્તવિક બેદાબેદનું જ્ઞાન સ્ફુરેલી આવે છે

આ ત્રિપદીને સમજવા માટે મતનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ ‘ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રોય મુખ્ય હોય તે મત’ આ સત્ત્વી બ્યાખ્યા—આ આખી દુનિયાના, નામ આપી શકાય તેવા પદાર્થનું લક્ષણ—એ દ્રવ્યાનુયોગનો અતિ મહત્વનો વિષય છે એની વિચારણા એ સ્વાધ્યાય છે, એ અભ્યસર તપ છે

ગણધર મહારાજ આ ત્રણ પદમા શું વિચારે છે? વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે, ખેત રમા અનાજ બીજે છે, કુલારના બાકડામા ઘડા-હાડલા થાય છે, આમ સર્વ નવી ઉત્પત્તિ દેખાય છે બીજી રીતે જોતા અનાજનો લોટ થાય છે, ઘડાઓ ભાગતા દેખાય છે, આમ આરે તરફ નાશ ને નાશ જ દેખાય છે આખી દુનિયામા સર્વ વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થતી અને ખલાસ થતી દેખાય છે આત્મા તરીકે એક પ્રાણી મનાગમા જન્મતો કે મરતો દેખાય, એની બાળ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા કે વૃદ્ધાવસ્થામા હાનિ-વૃદ્ધિ દેખાય એ બહારની નજરે દેખાતા ફેરફારોની અદર ડોઈ એકતા છે કે નહિ એનો વિચાર કરના એ અનેક ફેરફારોની અદર એકતા જરૂર દેખાઈ આવે છે આજે જે દેવચંદને જોયો તેમા કાલે ફેરફાર તો જરૂર થાય છે, છતાં આપણે એને દેવચંદ તરીકે ઓળખીએ છીએ, એ ફેરફારની અદર રહેલી એકતા છે અને એ ધ્રુવ વત્ત છે એટલે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને છતાં સાથે જ તેની અદર રહેલી ધ્રુવતા એ વસ્તુને વસ્તુ તરીકે બતાવે છે આ સત્ત્વી-વસ્તુની બ્યાખ્યા છે અને તે હોવાપણ એ સત્ત્વ છે સત્ત્વ અને સત્તા એ એક જ પર્યાયવાચી શબ્દો છે આ સત્ત્વી બ્યાખ્યાને નજરમા ગંભીર હવે આપણે આત્માને ઓળખવા પ્રયત્ન કરીએ

શાકર વેદાંત સત્ત્વ પદાર્થને કેવળ ધ્રુવ (નિત્ય) માને છે બૌદ્ધો સત્ત્વ પદાર્થને નિરન્વય

ક્ષણિક માને છે એટલે તે દર્શનના મતે સત્ પદાર્થ ઉત્પત્તિ અને વિનાશશીલ ■ સાખ્ય દર્શન ચેતનતત્ત્વરૂપ સત્ત્વને કેવળ ધ્રુવ-કૂટસ્થનિત્ય^૧-માને છે, અને પ્રકૃતિતત્ત્વરૂપ સત્ત્વને પરિણામી નિત્ય માને છે એટલે એ દર્શન પ્રમાણે ચેતન નિત્ય અને પ્રકૃતિ પરિણામી નિત્ય હોઈ એ દ્વૈત તત્ત્વનો સ્વીકાર કરે છે ન્યાય અને વૈશેષિકમત પરમાણુ આત્મા, કાળ આદિ તત્ત્વોને કૂટસ્થનિત્ય અને ઘટ, વસ્તુ આદિ કેન્દ્રાક મત્તને માત્ર ઉત્પાદ યયશીલ માને છે આ મર્વ મતોથી જૈન દર્શનનું સત્ત્વનું લક્ષણ તર્કન જુદા પ્રકારનું છે આ દર્શન પ્રમાણે કોઈ વસ્તુ-સત્-પદાર્થ માત્ર કૂટસ્થ નિત્ય નથી અથવા કોઈ તો કૂટસ્થનિત્ય અને કોઈ પરિણામી નિત્ય^૨ [એમ પણ] નથી, તેમજ તે મત પ્રમાણે વસ્તુનો કોઈ ભાગ તો ક્ષણ નિત્ય અને કોઈ ભાગ તો માત્ર અનિત્ય એમ હોતુ નથી એ દર્શન પ્રમાણે ચેતન અથવા જડ, મૂર્ત અથવા અમૂર્ત, સૂક્ષ્મ અથવા મૂળ બધી સત્ કહેવાતી વસ્તુઓ ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રોચરૂપે ત્રિરૂપ છે આમા માત્ર દિણ્ણેદ છે જ્યારે વસ્તુના અશાશ્વત સ્વરૂપ પર ધ્યાન જાય ત્યારે તે ઉત્પત્તિ અને વિનાશને આધીન લાગે છે, અને જ્યારે એની અદર રહેલા શાશ્વત ભાવ પર દિણ્ણ જાય છે ત્યારે ધ્રુવ લાગે છે એ અશાશ્વત અને શાશ્વત ભાવ એકીવખતે પ્રત્યેક સત્ પદાર્થમા થાયે જ રહેવા હોય છે વસ્તુની મિથસ્તા અથવા અસ્થિતતા માત્ર દિણ્ણની બાજુને અવગણીને જણાય છે, પણ બન્ને બાજુ તરફ દિણ્ણ આપવાથી વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે જૈન દર્શનગર મત્તની વ્યાખ્યા આપે છે તે બન્ને બાજુની દિણ્ણને સરવાળો છે આ વ્યાખ્યાને આધારે જૈન દર્શન નિત્યાનિત્ય ભાવ સ્વીકારે છે, એનો ભેદાભેદભાવ આ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે અને દ્વૈતાદ્વૈતની એની વિગિદ્દ શૈલી આખા દિણ્ણવાદ-નયવાદ-પ્રમાણવાદ પર રાખેલી હોઈ, એની અનેકાતના બતાવે છે, અને એ વાતના જ્ઞાનમા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે

આ ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રોચનું એક પ્રત્યેક પદાર્થમા હુમેશા દેખાય છે આ સ્વરૂપ માથી કોઈ પણ અંશ જ્યારે પણ સુક્ષ્મ થતો નથી માણસ બાળ, યુવાન કે વૃદ્ધ થાય —પ્રત્યેક સમયે તેમા ફેરફાર થાય—છતા મનુષ્યત્વ તો એનું તે જ કાયમ રહે છે અને એ રીતે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ ચાલે છે, તે જ વખતે તેની અતર્ગત ધ્રુવ તત્ત્વ આજુ જ હોય છે

દ્રવ્યનું દ્રવ્યપણું સદાકાળ એક જ રહે છે એના સહભાવી ધર્મોને શુષ્ક કહેવામા આવે છે એના ક્રમભાવી ધર્મોને પર્યાય કહેવામા આવે છે પર્યાય દેશકાળ અનુસારે પલટો લીધા કરે છે, શુષ્ક ત્રણે કાળ દ્રવ્ય સાથે રહે છે, જ્યાં દ્રવ્ય હોત ત્યાં તેના શુષ્ક તો હોય જ છે આને લઈને પર્યાયો—એના બાહ્ય આકારો, નામ રૂપ વગેરે—ફેરે, છતા એમા

૧ દેશમળ આના ત્રિવિધ ફેરફાર થવા બના વસ્તુમા જરા પણ ફેરફાર ન થાય તે ‘કૂટસ્થ નિત્યતા’ કહેવાય

૨ મૂળ વસ્તુ અને કાળના સ્થિર રહ્યા બના દેશમળ આદિ નિમિત્ત પ્રમાણે ફેરફાર પામ્યા કરે એ ‘પરિણામી નિત્યતા’ કહેવાય

શુણધર્મોના સહસ્રાવ તે જ વખતે ચાલુ હોવાથી એમાં મુવતા માથે જ રહે છે એટલા માટે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને મુવતા યુક્ત હોય તેને સત્-પદાર્થ કહેવામાં આવ્યો છે

દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જોવામાં આવે ત્યારે વસ્તુ નિત્ય દેખાય છે, પણ એ જ વસ્તુને પર્યાય-પવટણુભાવની નજરે જોવામાં આવે ત્યારે અનિત્ય દેખાય છે, અને તે બન્ને સ્વભાવ દરેક પદાર્થમાં એકીવખતે એકમાથે હોવાથી વસ્તુમાં નિત્યાનિત્યભાવ એકીવખતે સમભવ્ય છે આથી કોઈ પદાર્થને એકાત નિત્ય માનવો તે, અને એકાત અનિત્ય માનવો તે પણ અયુક્ત છે આ નિત્યાનિત્યભાવ બરાબર સમજવા માટે મત્-પદાર્થની વ્યાખ્યા બરાબર સમજવાની જરૂર રહે છે એને માટે ઘટ-મુકુટનો દાખલો બાળીતો છે સોનાના ઘડાનો મુકુટ બનાવ્યો એમાં ઘડા તરીકે નાશ થયો, મુકુટ તરીકે ઉત્પત્તિ થઈ અને હેમ-સોનાની એ જ વખતે મુવતા રહી એ રીતે ઉત્પાદ, વ્યય અને મુવતા એક કાળે એક જ વસ્તુમાં રહે તેમાં કાંઈ વિરાધ જણાતો નથી આ રીતે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને મુવતા યુક્ત લક્ષણવાળા મત્-પદાર્થને સમજવાની જરૂર છે આ મત્પણું સમજવા સાથે વેદાત કે નૈયાયિક આત્માને નિત્ય માને છે, એમાં દ્રવ્ય વસ્તુ ઉપર નજર રહે છે, અને ખૌદો એના પવટણુ ભાવ ઉપર નજર રાખે છે, એમાં પવટણુભાવની સુખ્યતા છે પણ એ સર્વ અશ-મત્યો છે, એ નમજાવનાર તત્ત્વની ઉપર કરેલી જૈન વ્યાખ્યા છે અને એમાં રહેલ અનેકાત તત્ત્વની સમજણમાં સમય વિશ્વના મૂળ તત્ત્વોનો ભાગીક અભ્યાસ અને વિશિષ્ટ અવલોકન રહેવા છે

વારવાર પવટણુભાવ પામે તે પર્યાયો અને ત્રિકાળ માથે રહે તે શુણ હોઈ, આત્માનો ચૈતન્યભાવ તે શુણ છે અને એનું મનુષ્ય, તિર્થંચારિક રૂપ તે તેના પર્યાય છે રૂપ ક્રયા વરે, શુણ સર્વદા સાથે રહે અને શુણ તથા પર્યાય જેને હોય તે દ્ર વ્ય કહેવાય આ પરિસ્થિતિમાં નય-દષ્ટિબિન્દુઓ ભારે મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે દગનના બેઠો આ બુદ્ધા બુદ્ધા દષ્ટિબિન્દુના બેઠે પડ્યા છે જેણે શુણ પર ધ્યાન આપ્યું, તેણે આત્માને નિત્ય માન્યો, જેણે પર્યાય પર ધ્યાન આપ્યું તેણે આત્માને અનિય માન્યો આ નય-જ્ઞાનને લખાવતા જે સર્વ શુણ અને પર્યાયને ધ્યાનમાં રાખી વાત કરી શકે તેને પ્રમાણજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે દ્રવ્ય, શુણ અને પર્યાયમાં દેખાતી ભિન્નતામાં રહેલી અભિન્નતા આ રીતે ખાસ સમજવામાં આવે એટલે પછી સત્-પદાર્થના ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને મુવતા નજરમાં લઈ લેવા ઘટે છે પછી એને ચાવડ દ્રવ્ય-ઉપવટના દ્રવ્યો-સાથે સમજતા ઉત્પાદ, વ્યય અને મુવશીલતા એ સત્પદાર્થનું લક્ષણ છે, એ સમજણમાં આવી બધ છે

આ સત્પણું-સત્તા એ એક જ છે, એ ત્રણ કાળ એક જ રહે છે, આ હકીકત સમજવા માટે વૈગેમિક દર્શનનું સ્વરૂપ ઉપયોગી થઈ પડશે એ દર્શન પ્રમાણે સત્તાને અવગ પદાર્થ માનવામાં આવે છે દ્રવ્ય, શુણ અને કર્મ ઉપરાંત સામાન્ય અને વિશેષને એ દર્શનકાર અવગ પદાર્થ માને છે દાખલા તરીકે ગાય, બેસ, ઘોડામાં જે જનાવરપણું સામાન્ય તત્ત્વ છે, તેને સામાન્ય કહેવામાં આવે છે અને આકૃતિવિશેષે રગ, રૂપ વગેરેને

વિશેષ કહે છે આ સામાન્ય અને વિશેષ, દ્રવ્ય અને ગુણથી અલગ છે એમ તેમની માન્યતા હોઈ, દ્રવ્યત્વથી મત્તા સિત્ત છે એમ ગણી એને (સામાન્ય-વિશેષને) ભિન્ન પદાર્થ ગણે છે આ વિષયમા ખૂબ ચર્ચા છે દ્રવ્યથી દ્રવ્યત્વ ભિન્ન પદાર્થ છે કે દ્રવ્યમા તેનો સમાવેશ થઈ જાય છે, એનો ખુવાસો જૈન મિદ્ધાન્ત જલુ મુંદગ ગીતે કરે છે જૈન મતે તો ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને ધ્રુવતા યુક્ત હોય તેને મત્-પદાર્થ માનવામા આવે છે, એવે દ્રવ્યનું દ્રવ્યત્વ દ્રવ્યથી અલગ નથી, પણ દ્રવ્ય વચાન જે હોય તેને મત્-પદાર્થ માનવામા આવે છે આથી સત્તા-સત્ત્વ એ એક જ પદાર્થ ગહે છે, અને સામાન્યને અલગ પદાર્થ માનવાની જરૂર રહેતી નથી

આ વસ્તુનું સત્ત્વ-વસ્તુત્વ એક જ છે અને તે અખંડ છે, એના વિભાગ થઈ શકતા નથી, એને માત્ર મમજી જ શકાય, કારણ કે એના ઉત્પાદ, વ્યય તર- લક્ષ્ય રહે તો એનું અનિત્યત્વ દેખાય છે, એની ધ્રુવતા તન્દ્ર લક્ષ્ય રહે તો એનું નિત્યત્વ દેખાય છે અને છતાં એ બને એકમાથે વર્તે છે, માટે મત્નું લક્ષણ ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રોવ્યરૂપ બતાવવામા આવ્યું છે તેપણુ-દોષાપણુ એ એક જ છે, અખંડ છે અને એને કોઈ પણ પ્રકારની બાધા-પીડા થઈ શકતી નથી અતિમ દ્રવ્ય સાથે એનો વિચાર કરવામા આવે તો તે ત્રણ કાગ એક જ રહે છે અને જરા પણ દુઃખ વગર એકમગ્નુ ચાલ્યા કરે છે આ દૃષ્ટિએ જોતા સામાન્ય અને વિશેષને અલગ પદાર્થ માનવાની જરૂર ગહેતી નથી, ગાન્ધી કે દ્રવ્યના દ્રવ્યત્વથી તે અલગ પદાર્થ નથી

હવે અહીં પ્રશ્ન એ ધાન છે કે આ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતા પરસ્પર ભિન્ન છે કે એકરૂપ છે? એના મમાધાન માટે ઉપાદ, વ્યય અને ધ્રુવતાને જરાબર મમજવા ઘટે પ્રત્યેક પાર્થક્ષરો શણે બદલાયા કરે છે, છતાં એમા સર્વથા ભિન્નપણુ નથી, આકૃતિ વગેરે રૂપો કહે, છતાં એની જાતિ નિત્ય ગહે છે, તેથી ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રો વના લક્ષણભેદ તો જરૂર છે અને તેથી એમા કથચિત્ત ભેદ છે બાકી અમત્ની ઉત્પત્તિ એ ઉપાદ, સત્ત્વો વિનાશ એ વ્યય અને દ્રવ્ય એક જ રહે તેથી તેમા ધ્રુવતા છે

આ કારણથી ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતા એનામા હોય તે સત્ છે, એ દૃષ્ટિએ જોઈએ, ત્યારે પરી એના સામાન્ય તથા વિશેષને અલગ દ્રવ્ય માનવાની જરૂર રહેતી નથી આ અપેક્ષા ધ્યાનમા ગમવાથી બેદાબેદભાવ જરાબર મમજી શકાય છે ભેદ દેખાય છે તે પર્યાયની અપેક્ષાએ છે, અભેદ દેખાય છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે, અને બંને વસ્તુ એકી વખતે એકમાથે દ્રવ્યમા ગહે છે તેથી બેદાબેદનું ગહસ્થ સમજાય છે વસ્તુધર્મના સ્વરૂપની વિચારણાનો પાયો સત્ની વ્યાખ્યા સમજવામા રહેલો છે આ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્ય દરેકે ભિન્નવશણુવાળા છે, છતાં પરસ્પર અપેક્ષિત છે

આ મત્પણુ-સત્તા એક છે, એમા ખંડ-વિભાગ પડી શકે તેવું નથી અને તેને બાધા થઈ શકે તેવું પણ નથી આ અભિપ્રાય જુતનો છે નિશ્ચય નયે આ વાત

મુયોગ્ય છે અને એ આખ્યા પૃ મનનાં આખી સમજણ નહેતી છે જે દર્શનકારો ગુણ ઉપર નજર રાખે છે તે આત્માને નિત્ય ગણે છે, જેનું લક્ષ્ય પર્યાય ઉપર ગ્રહે છે, તે અનિત્ય માને છે, અને ગુણ તથા પર્યાય બન્ને પર દૃષ્ટિ ગળનાર કૌન દર્શન આત્માને નિત્યાનિત્ય ગ્રહે છે મા મવ દૃષ્ટિબિન્દુને ધ્યાનમાં ગળવાથી પ્રમાણજ્ઞાન થાય છે એ વિચારવાના તત્ત્વરૂપી જ્ઞાનને આ મજાન કહેવાય છે અને તેની માથે બાકીના સર્વ દ્રવ્યનું જ્ઞાન થવાના જરૂર જ પડે છે, એટલે માત્રજ્ઞાનમાં મર્વ દ્રવ્યોનું જ્ઞાન સાહજિક હોઈ એ દ્રવ્યાનુયોગનો ભોગો અગન્યનો વિચય બને છે (૧)

અન્વય અર વ્યતિરંક હેતુ કો. સમજ સ્વપ્ન મોઈ,

આરોપિત મન ધર્મ જોઈ દે, 'જાનમ્' તત મોઈ ચેતન ! આપા કેસે મોઈ ? ૨

અર્થ—હમગતમક અને નકારાત્મક અન્વયવૃત્તિનું મમજી, બાહ્ય રૂપની જમભાગ છે તે મર્વ આરોપ કરેલ છે તેને છોડી દો (એનો) ધર્મ તો અનૈશ છે અહો આનંદ ધન ! તત્ત્વ તો તે છે (આરોપ વગરનો જમની બહારનો અસવ ધર્મ છે તે ખરું તત્ત્વ છે) (૨)

વિવેચન—મતની વ્યાખ્યા માથે પ્રથમ અન્વય અને વ્યતિરંકહેતુ સમજવા યત્ન કરીએ. ત્યાર પછી 'એના એક, અખડ અને અખાધિત' સ્વરૂપને સમજવું મહેલુ ધર્મ પડશે આ અન્વય અને વ્યતિરંક હેતુની મમજણ મ્યાદાદમ જરી ગાયા ૨૧-૨૨ ની ટીકામાં ખૂબ નિઝારથી આપવામાં આવી છે

'જ્યા ઉત્પાદ, ત્યથ અને ધ્રુવપા છે ત્યા મતપણ છે'—આ અન્વય હેતુ મમજવો મર્વ વસ્તુ દ્રવ્યનાં અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન થતી નથી તે નાશ પામતી નથી, તેથી દ્રવ્યનાં અપેક્ષાએ પ્રયેષ વસ્તુ સ્થિર છે પરાયમાં ઉત્પત્તિ-વિનાશ થાય છે, તે પર્યાયની અપેક્ષાએ થાય છે આ રીતે ઉત્પાદ, ત્યથ અને ધ્રુવતા હોય ત્યા મતપણ છે આકૃતિ ફર, આકાર ફરે, પણ મૂળ વસ્તુનું સામાન્ય-એની જાતિ-તો કાયમ જ નહે, આનો વસ્તુસ્વરૂપનો પ્રાપ્ત એ અન્વય હેતુ છે એક હોય ત્યા મન્ય હોય એ અન્વય-આસિ છે સોનાનો ઘટ હોય, તેનો મુજબ બનાવવો હોય તો ઘડા તરીકે તેનો નાશ થાય છે, મુગટ તરીકે તેની ઉત્પત્તિ થાય છે, પણ તે આખા સમય દરમિયાન સુવર્ણ તરીકે તો તેની સ્થિતિ કાયમ

ગામ્પર્ય—અન્વય = અ વાજ (સાધનોગ)ની એક પદ્ધતિ અમર અર્થ જ્યા જ્યા હોય તે સર્વગી જ્યાંજ્યાંના જે જ મીએ સરસાગરણ અર્થ મગી આવતો હોય તો તે મે અર્થો ધણ કરીને કાર્ય-મરણુ ડ, અથવા કાર્ય-કારણુ સમધવાળા ડ એમ સમજવાની પદ્ધતિ અરુ = તથા, ઓર. વ્યતિરંક = અમરુ પ્રેષ હવું ન હોય તો બીજી અમરુ વસ્તુ પડું ન હાય એવો સમધ કે નિયમ સમજ = સમજને જાગીને (આ સ્થાને સ્વચિત્ સમજ પાડ પણ ડ) જમ = જમજમ જોડુ જ્ઞાન જોઈ = છોડી દે આરોપિત = તમાગી કીરેન મ્યાપેન મજ = મર ધમ = સ્વરૂપ ઓર = મીલું તત = તત્ત્વ સ્વરૂપ સોઈ = એ જ તે પેલે

રહે છે આ દષ્ટાત બરાબર ધ્યાનમાં આવે એટલે અનવય યાસિનો ખ્યાલ થાય છે ન્યા ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રુવતા હોય ત્યા સત્ત્વ છે, મત્પણુ છે, એ અનવય યાસિ થઈ

પર્યાયિનો તો પાર નથી, તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનતધર્માત્મક છે, એટલે ‘ન્યા ન્યા અનતધર્માત્મકપણુ ન હોય ત્યા ત્યા મત્ પણુ ન હોય’ એ ચતિરેખ્યાસિ છે આમા વસ્તુતત્ત્વ-મત્ત્વ પક્ષ છે અને અનતધર્માત્મકત્વ સાધ્ય છે, એમા ચતિરેકી હેતુ છે, એટલે ન્યા સાધ્ય ન હોય ત્યા માધન ન જ હોય એ રીતે જ આ વ્યતિરેક્યાસિનાં ત્રિવિધ થાય, કારણ કે દષ્ટાત વગર પક્ષની અદર જ હેતુથી માધ્યનાં સિદ્ધિ થાય છે, એટલે એમા પક્ષનાં બહારના દષ્ટાતનું પ્રયોજન જ નહેતું નથી આ ચતિરેક્યાસિને બરાબર સમજીએ

આત્મામા જ્ઞાનોપયોગ, દર્શનોપયોગ, કર્તૃત્વ, લોકનૃત્વ, આઠ ભુવક પ્રદેશની નિશ્ચયતા, અમૂર્તત્વ, અમખ્યપ્રદેશપાત્ર વગેરે એના સહસ્રાવી ધર્મો છે એ એની માથે નિરતર રહે છે (જૈન પગ્ગિાયામા એને ‘શુણુ’ કહેવામા આવે છે)

નૈયાયિકા આત્માની માથે નાનનો નમવાય મળે છે એ આત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન નથી માનતા અને તેટલા માટે અમવાયને અવગ દ્રવ્ય માને છે જૈન દર્શન જીવને ઉપયોગરૂપ માને છે જૈન દર્શન આત્માને કર્તા માને છે માખ્યો આ માને નિર્લેસ માને છે ધર્મનો કર્તા માત્રમા છે અને તેથી જોનાઓ કર્તૃત્વ એનો ‘શુણુ’ માખ્યો છે જૈન દર્શન આત્માને લોકના માને છે ટરેલ કર્મનું ફળ એ લોગવે છે એ રીતે ધૌદ્ધ-શબ્ધિકવાદીથી જૈન દર્શન જુદુ પડે છે

આત્માના આઠ ભુવકપ્રદેશો સ્થિર રહે છે મિદના સર્વ પ્રદેશ સ્થિર રહે છે બાકી સસારી જીવોના વ્યાયામ, દુ ખ, પગ્ગિતાપને લઈને આઠ સિવાયના બાકીના સર્વ પ્રદેશો પ્રવૃત્તિશીલ ગહે છે

આ જીવ સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણથી સંહિત હોઈ નિશ્ચયનયથી બાતે અમૂર્ત છે પ્રત્યેક આત્મામા લોકાકાશના પ્રદેશો જેટલા પ્રદેશો છે વૈશેષિક-નૈયાયિકની માફક જીવને પ્રદેશની અપેક્ષાએ વ્યાપક માનવામા નથી આવતો, પણ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ વ્યાપક માનવામા આવે છે

જીવપણુ (જીવત્વ) બ્યવહારથી દશ પ્રાણુ ધારણુ કરવા તે, અને નિશ્ચયથી ચેતના, આ જીવનું જીવત્વ છે આ સર્વ સહસ્રાવી ધર્મની વાત છે હર્ષ, વિષાદ, સુખ, દુ ખ કમલાવી (પર્યાયધર્મ)મા આવશે, જેની વાત હવે પછી થશે

એવી જ રીતે ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યો અનતધર્માત્મક છે ધર્માસ્તિકાય ગતિમહા યક છે, અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિસહાયક છે એ પ્રત્યેક પદાર્થ અસખ્યાતપ્રદેશી હોઈ જ્ઞાનથી બાણી શકાય તેવા છે અને એ ચોતાના સ્વરૂપમા કાયમ ગહે છે, તેથી અવસ્થિત

ઠે એમા સ્પર્શાદિ ન હોવાથી એ બંને બંને અરૂપી છે, એકવ્યક્તિરૂપ હોવાથી એક છે અને સ્વયં ક્રિયા રહિત હોવાથી નિષ્ક્રિય છે આવી રીતે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય અનતધર્માત્મક છે

પુરૂષોત્તમ અનતધર્માત્મકત્વ તો દરરોજના અનુભવનો વિષય છે એક ઘડો લઈ એ તો તેનું કાચાપણ, પાકાપણ, મોટાપણ, પહોળાપણ, જળધારણશક્તિપણ, એનું સ્વેચ્છ, નવાપણ, જૂનાપણ વગેરે એમા તો અનંત ધર્મો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે

આવું અનતધર્માત્મકપણ જ્યાં ન હોય ત્યાં સત્ત્વ ન હોય એ વ્યતિરેક-આસિ ધર્મ જૈન દર્શનનું આ સત્સ્વરૂપ છે ચેતનને ઝોળખવા માટે તેના જ્ઞાનની જરૂર છે કોઈ કોઈ દર્શન મધુલ સત્પદાર્થને કેવળ ધ્રુવ માને છે આ મન શક્યનાર્થના, નેકાત દર્શનનો છે કોઈ દર્શન મત્-પદાર્થને નિઃસ્વય ક્ષણિક માને છે એટલે એ પદાર્થને માન ઉત્પાદ અને વ્યયશીલ માને છે એ મત બૌદ્ધ દર્શનનો છે કોઈ દર્શન ચેતનતત્ત્વરૂપ સત્ત્વને કેવળ ધ્રુવ (કૂટસ્થનિત્ય) માને છે તે મત આખ્યદર્શનનો છે અને નૈયાયિક તથા વૈશેષિકો અનેક મત્પદાર્થોમાથી પરમાણુ, ઝાળ, આત્મા આદિ ડેટલાડ સત્ત્વત્ત્વને કૂટસ્થનિત્ય અને ધન, વસ્ત્ર આદિ ડેટલાડ સત્ત્વને માત્ર ઉત્પાદ યયશીલ (અનિય) માને છે જૈન દર્શનનું સત્ત્વ સ્વરૂપ એ સર્વ દર્શનકારોની વ્યાખ્યાથી અલગ છે તે અહીં બતાવ્યું છે તે ત્રિકા લાભાધિત છે અજ-સત્ય એ સત્ય તો છે, પણ એ ત્રણે ઝાળે ટકે નહિ, તેથી એમા બાધ આવે છે જૈન દર્શનની સત્-પદાર્થની વ્યાખ્યા એક જ છે, અખડ છે અને અબાધિત છે તેની સાથે સ્વાત્ લગાડવાથી તેના સાચા ખ્યાલ આવે છે, ઝાણ કે સત્ત્વની અપેક્ષાએ સ્વ 'છે,' પણ અસત્ત્વની અપેક્ષાએ 'નથી' તેથી સ્વાત્ લગાડ્યા વગર તો આખો અર્થ ખોટો ધર્મ જાય આ વાત પણ સાથે જ ધ્યાનમા રાખવાની છે

ચોગી શ્રી આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે ઉપરની રીતે મર્યાદા સ્વરૂપ બ્રહ્મજા બાણવા માટે અન્વય અને વ્યતિરેકોત્તુને બરાબર સમજી લેા અને રૂપબ્રમને ખોઈ નાખો, તજી દો આ રૂપબ્રમ એટલે બાહ્ય રૂપથી થતો બ્રમ-મિથ્યા જ્ઞાન કેટલીક વાર આપણી આખમા કમળો હોવાથી બહારની વસ્તુનો ગંગ ખોળો લાગે છે અને કેટલીક વાર વસ્તુ-વિષયક વર્તન જાય છે અને તેથી મૂળ સાચી વસ્તુનું કે તેના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી, કેટલીક વાર ભાવદુ જ્ઞાન ધર્મ જાય છે વસ્તુને બરાબર સમજવા માટે એની ત્રિકાળ સ્થિતિમા ઊતરવું જોઈએ, એનું પૃથક્કરણ કરવું જોઈએ, એના લક્ષણના વિલાસોને બરાબર ધ્યાનવા જોઈએ, એ લક્ષણમા અ-આસિ કે અતિ-આસિ થતી નથી એમ ખાતરી કરવી જોઈએ, અને એ સર્વ પ્રકારની કસોટી સામે ટકી શકે અને એમા કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ ન રહેતો હોય ત્યારે જ તે 'લક્ષણ' કહેવાય છે આ લક્ષણવિચારણામા ઘણીવાર રૂપબ્રમ ધર્મ જાય છે બાહ્ય આકારને લક્ષણમા ઘુસાડી દેવામા આવે તો અતે એ લક્ષણ ટકી શકતું નથી અને 'રૂપ' એ આખરે તો વસ્તુનો આભાસ છે, બાકી એના બશ

સ્વરૂપના જ્ઞાન માટે તો એનું મૂળ પડતું જોઈએ જ્યારે અતિમ પદાર્થને પકડીએ ત્યારે જ પદાર્થનું લક્ષણ સાપડે બાકી એના જુદા જુદા રૂપો (manifestations) ઉપર ચાલ્યા ગયા તો તો જરૂર જનજ્ઞાન થઈ જવાનું, અને તેમના માટે આ જનને છોડી દેવાની વાત ઠરી છે

નૈયાયિક દર્શનને સામાન્ય અને વિશેષને અનગ પદાર્થ માનવા પડ્યા એ આ ‘રૂપજન’ને લઈને છે એણે જો મહાભાવી ધર્મો અને કમભાવી ધર્મો (શુભ અને પર્યાય)ને આત્મા શબ્દા હોત તો એક મનુષ્યની મનુષ્યતા (સામાન્ય)ને મનુષ્યથી અલગ પદાર્થ માનવાની જરૂર ન પડત, તેમ જ એ જ મનુષ્યના દેવ-૨૬ કે હીરાચંદ નામના અલગ સ્વરૂપને (વિશેષને) વળી એમાં પણ અલગ પદાર્થ માનવાની જરૂર ન પડત આ ‘રૂપજન’નો તાત્વિક ભાવ ‘પર્યાય’-વિચારણામાં આવી જાય છે એ પર્યાયવિચારણા ઉપર બહુ ભાર મૂકવા જતા બૌદ્ધો આખો આત્મા ચૂરી ગયા એને પશ્ચિમમાં પદ એટલી ચોટ લાગી કે આત્મા કે પુણ્યલક્ષ્મી કેડાં સ્વાર્થાભાન પણ છે અથવા દોલો જોઈએ, નહિ તો એમાં સ્થિતિ કે સ્થિતતા જેવું તત્ત્વ જ રહેતું નથી, એ વાત પર ખ્યાલ ન રહ્યા, અને પરિણામે દુનિયાને પર્યાયની નજરે અશ-અન્યો બતાવા શક્યા જે પ્રમાણજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો આ ‘રૂપજન’ ખોખો જ રહ્યા, અને તંતુ સૂરમ જ્ઞાન ઠરી તેના મર્વ અશો પર નજર નાખનાર પ્રમાણજ્ઞાનનો આગમ લેવો જ ગયો

આ રૂપજન આરોપ કરેલો ધર્મ છે, અને તથા આરોપ દ્વારા એના અશ-જ્ઞાનમાં મર્વ મત્ત મનાવવાનો મિથ્યા પ્રયાસ થાય છે પછી એમાંથી માયાનો મિદ્ધાત કાઢવો પડે છે રૂપ દેખાય છે તે પણ જન છે, એમ માની આખો બધ સમજાવો પડે છે અને તે રીતે ચેતનજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન બાકી અધારી આવા જાય છે

રૂપ કે આરોપ એ આત્મા નથી, એના ધર્મો તો તદ્દન જુદા છે એને પામવા-જનમજવા મુશ્કેલ છે અને એને મમજવા માટે રૂપ અને આરોપનો જનમ્યાગ એ પ્રવચન અગત્યની ગામત છે બાકી આત્માની માથે એના અનેક નામો થાય, રૂપ થાય, આકાર થાય, રંગ થાય—એ મર્વ આરોપ ઢરેલી બાબતો છ આત્મા ચેતે નથી દેવ-૨૬ કે નથી હીરાચંદ, એ કાળો નથી કે ગોરો નથી, એ વૃત્તો નથી કે લગટો નથી એના નામ અને રૂપ જુદા જુદા થયા છે, તે સર્વ આરોપ ઢરેલી બાબતો છે

એના ધર્મ તો બીજા જ છે એનું લક્ષણ ઉપયોગ છે જોઈરૂપ વ્યાપાર એ એની વ્યાખ્યા છે એના પર્યાય રૂપો ઢર છે, કારણ કે એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા કેટલાક પર્યાયો એક અવસ્થામાં હોય છે તો કેટલાક પર્યાયો બીજી અવસ્થામાં મળી આવે છે આ પર્યાયોની જુદી જુદી અવસ્થાને ‘ભાવ’ કહેવામાં આવે છે એ ભાવો કર્મના ઉપશમથી, ક્ષયથી, ક્ષયોપશમથી અને ઉત્થયથી થાય છે દ્રવ્યના અન્તિત્ત્વથી પોતાની જાતે જ તેમાં

પારિણામિક ભાવ કાયમ નહોતો છે મનારી અવસ્થા મુક્ત આત્માને આ પાત્ર ભાવો પૈકી કોઈ ને કોઈ ભાવ મવન્ય હોય જ અભુવમા એ પાત્ર ભાવો પૈકી ત્રાગ્ના પર્યાયોનો ન ભવ નથી, તેમા એક પારિણામિક ભાવ જ હોય છે

અહીં એક બીજી વાત ધ્યાનમા રાખવાની છે આ પાત્ર ભાવો (ઔપચારિક, દાયિક, દાયોપગમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક) જીવમા એકસાથે બધા હોય છે એવો કોઈ નિયમ નથી દા ત, મુજબ જીવોમા દાયિક અને પારિણામિક પ્રે ભાવ જ હોય છે, જ્યારે સસારી જીવોમા કોઈ નહીં પણ ભાવવાળા, કોઈ બાર ભાવવાળા અને કોઈ પાત્ર ભાવવાળા હોય છે એમા વાત અટવી છે કે સસારી જીવ જે ભાવવાળા હોતા નથી એટલે મુક્ત જીવોના પર્યાયો જે ભાવોમા અને મનારી જીવના પર્યાયો ત્રણમાં પાત્ર ભાવોમા પ્રાપ્ત થાય છે ઉપયોગરૂપ લક્ષણ મવ જીવોમા પ્રાપ્ત થાય છે જ્યાં જ્યાં જીવ હોય ત્યાં ત્યાં ઉપર પ્રમાણે બેથી માંડીને પાત્ર ભાવો જરૂર હોય છે એ પાત્ર ભાવો પૈકી જે ભાવ પણ ન હોય ત્યાં જીવત્વ હોતું નથી

આ રીતે ચેતન-મા માનો ધમ તો તદ્દન શુદ્ધ જ જ માત્રમા અનત ગુણપર્યાયો છે, પણ એ નર્વમા ઉપયોગ જ મુખ્ય છે અને ઉપયોગ સ્વપરપ્રકાશ હોવાથી તે પોતાનું તથા ઇતર પર્યાયોનું જ્ઞાન ડગવી ગઈ છે આપણે આ બધાં કરી પ્રે છીએ, એમ મ કા કરીએ છીએ, એનું મમાધાન કરીએ છીએ-એ મર ઉપયોગને સીધે જ થાય છે અને સ્વરૂપરૂપથી ભિન્ન ન હોવાને કારણે અને ઉપયોગ બધા પર્યાયોમા મુખ્ય હોવાથી ઉપયોગ જ આત્માનું લક્ષણ અને છે

આ સ્વરૂપરૂપનમા પારિણામિક ભાવને બગબગ સમજવા યોગ્ય છે એ જીવત્વરૂપ છે અને ચેતનનો સ્વભાવ છે એ ન હોય તો ચેતન ન હોય એમ સમજવું બીજા સર્વ ભાવો કોઈ વાન હોય અને કોઈ વાર ન પણ હોય, પણ આ જીવત્વરૂપ પારિણામિક ભાવ તો મર્વ આત્મામા મર્વ ઠાળે પ્રાપ્ત થાય જ છે અને તેથી તેને મુખ્ય લક્ષણ ગણવામા આવેલ છે બાકીના ભાવોમાંથી કેટલાક અથવા સર્વ કોઈ વાન હોય છે, કોઈ વાર ઓછા-વધતા હોય છે, પણ પારિણામિક ભાવ તો મવ કાળે હોય જ છે અભુવમા અભુવત્વ પારિણામિક ભાવે છે આ પારિણામિક ભાવ દ્રવ્યનું પર્ણિપામ છે, જે દૃક્ષા દ્રવ્યના અસ્તિત્વથી જ પોતાની બાંતે જ ઉત્પન્ન થયેલ છે, એટલે કોઈ પણ દ્રવ્યનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપરિણામન જ પારિણામિક ભાવ કહેવાય છે

બીજા ભાવો કોઈ વાર મળે અને કોઈ વાર ન પણ મળે, કારણ કે એ કર્મની અપેક્ષા નાળે છે તેવી લક્ષ્યાશમા નેનારા હોવા છતાં કાદાચિત્ત છે, અને તેથી તેને ઉપલક્ષણ કહી શકાય જીવનું ઉપયોગ લક્ષણ કહેવામા આવે ત્યારે તેના જીવત્વને અંગે તે સમજવાનું છે, અને તે પારિણામિક ભાવને અંગે છે એમ ધ્યાનમા ગણવું સસારનું આશુ સ્વરૂપ પર્યાય છે અને પર્યાય તો પવટલુભાવ પામતા બંધ છે આ સસારમા નામ અને

૩૫ દુર્ધા કહે છે એ પચાવનમુ છે, અને એને લઈને ઈશ્વર થાય તે પણ નજરે પડે છે એતનનો ધમ તો કોઈ અવગ વસ્તુ છે અને તેને મમજવાની ખાસ જરૂર છે તે સમજાય એટલે ખૂબ સ્પષ્ટતા થાય છે વસ્તુસ્થિતિની આ મમજણ તે આનંદ છે, એ તત્ત્વ છે, એની પ્રાપ્તિ એ માધ્ય છે વૈજ્ઞેયિક મત પ્રમાણે મત્તા દ્રવ્ય, ગુણ અને કર્મમાં રહે છે, પણ મામાન્ય અને વિશેષના નહેતી નથી-હોતી નથી આ વાત મમાની નથી એ તો ઉપર બતાવ્યું અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવો અને ઈત્યા તેનું અસ્તિત્વ (મત્તા) ન સ્વીકારવું એ બધેએસતી વાત નથી એને દ્રવ્યથી જુગી માનવા જતા તો અને દોષ દેખાય છે ઘટતું ઘટત્વ ઘટમાં અવગ માનવા જઈએ તો ઘટ પોતે અમત્ થઈ જાય છે, એટલે મત્તા દ્રવ્યથી જુગી ન હોઈ શકે

જાન પણ આત્માથી સિદ્ધ ન હોઈ શકે આત્માને જ માનવો અને પડી બુદ્ધિ દ્વારા મમવાય મ બધી તેને જ્ઞાન થાય છે એમ માનવું એ વાતમાં ઘટી નુબવણ દેખાય છે એમાં કર્તા કોણ હોવાય અને કરણ કોણ હોવાય એનો ઘાટ જ એસતો નથી ખરી વિચારણા મુક્તદશાના આનંદની છે વૈજ્ઞેયિકો માને છે કે આ જાન પણ ઉપાદિ છે, અને મોક્ષદશામાં જ્ઞાન ગહેતું નથી આત્માનાં બાવા પ્રકારનાં લગણા અગ્રાધ છે અનંત સુખનું મવેદન એ મોડ છે ત્યાં સુખદુખની ત્યાગશક્તિ કટપનાનો અભાવ છે, પરંતુ જાનનંદનું નિરતિશય સુખ તો મવ દાગ ગ્રાધ છે એમ ન હોય તો જ અવસ્થા જેવી પરિસ્થિતિ કે જેમાં કોઈ પણ પ્રકારના આનંદનો અનુભવ નથી, તેને પ્રાપ્ત કરવા કોણ પ્રયત્ન પણ કરે?

દ્રિઘના નિરયોગ પ્રવૃત્તિને સુખ માનવું એ તત્ત્વ કારણ છે, પણ મોક્ષસુખનો અનુભવ એ કાર્ નિર્યાદિ પ્રવૃત્તિનું કારણ નથી, એટલે એ બધનરૂપ નથી અને ઉત્ક્રમ્દ દશાએ પહોંચેવા આત્માને એના દમ્દા વાય તેટલો ગગ પણ આખર ન હોતો હોવાથી એમાં રાગદ્વેષને સ્થાન જ નથી ન પૂર્ણ કર્મેનાં કાય થવાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પરમ સુખ અને આનંદરૂપ આ મોક્ષ છે અને એ મોક્ષને કુદ્ધિસુદ્ધ મમજવાનો આ પ્રયત્ન છે

ઉપમહાર—આ આનંદની વિપુલતા એ ખરું તત્ત્વ છે એની દમ્દા કરવામાં નિયમસુખની વાછા ન હોવાથી બધન નથી થતું, અને અતે ત્યારે સાચું તત્ત્વ સાપડે છે ત્યારે તો મોગે મગે જ સગ્રજ નિરુપ્દો મુનિસત્તમ એટલે ઉત્તમ મુનિ તો મોક્ષ અને મસાર બનેમાં નિરુપ્દ રહે છે ખૂદ આનંદવનનજ પોતે જ શાંતિનાથજીના સ્તવનમાં કહ્યું કે ‘મોક્ષ સસાં જિહ્વ સમ ગણે, દમ્દો હોય તું જાણ રે’ એટલે તને જાણ નારો મોક્ષ અને મસાર બનેને મરખા ગણે છે આ સગ્રખા ગણવાની વાત જુરી છે, પણ માર્ગિક મોક્ષ થયા પછી જ્ઞાન પણ રહેતું નથી, એ વાત માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ બધેએસતી નથી, કારણ કે એમ હોય તો પછી પચર કે ધૂળના ગેડા વચ્ચે અને આત્મા વચ્ચે કશો તદાવત રહેતો નથી અને આપણે પદાર્થની ત્યાગ્યા બોધ ગયા એમાં જે ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિની વાન વિચારી તે પણ અર્થવગરની જાજાય છે જ્ઞાનના પચાયો

કર્યા કરે એ પાંગિણામિત્ત ભાવ છે પાંગિણામિત્ત ભાવ એ ઉપયોગ છે અને ઉપયોગ એ જીવત્વ છે-જીવતુ લગણ છે, તેથી અનંતજ્ઞાનનો આસ્વાદ કરો એ ખરું તત્ત્વ છે, અને એના વિલામમા નિરતિશય આનંદ છે, માધ્યપ્રાપ્તિ માટે કરેલા અનેક પ્રયત્નની પરાકાષ્ઠા છે અને એ પરાકાષ્ઠામાં પ્રાપ્તિન્ય મસાધાગળ ધ્યેયનો સુદાં છે

આત્માના મહાભાવી ધર્મ-ગુણો પોતે નિર્ગુણ છે પરંતુ ક્રમસઃ કર્યા કરે છે અનંત ગુણોનો અખંડ સમુદાય તે દ્રવ્ય છે જેમાંથી ચેતના, આનંદ, ચીર્ષ, ચાગ્રિત વગેરે પરિમિત ગુણો જ નાધારણ બુદ્ધિવાળા હનસ્થનાં કંપનામાં આવે છે, જ્યાં ગુણો મુમજવામાં આવતા નથી જેટલા જાણી શકાય છે તેના અનંત પર્યાયો થાય છે અને એ રીતે જેટલા જાણી શકાય છે તેના કાગળભૂત ગુણોનો બચહાર કરાય છે પર્યાયો પ્રવાહરૂપે શાસ્ત્રમાં આવે છે એ પ્રત્યેક પ્રવાહની કારણભૂત મેક એક ગુણશક્તિ હોય છે અને એવી અનંત શક્તિઓનો સમુદાય તે દ્રવ્ય છે આમાં પણ બેનાં માપેગતા તો જરૂર જ છે અર્થે દૃષ્ટિથી પર્યાય પોતપોતાના કાગળભૂત ગુણસ્વરૂપ, અને ગુણ દ્રવ્યસ્વરૂપ દોવાથી દ્રવ્યગુણ પર્યાયાત્મક જ કહેવાય છે દ્રવ્યમાં કે/લાક ગુણો મર્વમાધાગળ હોય છે દા.ત., અસ્તિત્વ, પ્રદેશત્વ, નેયન્ય વગેરે, અને જેટલાક અસાધારણ હોય છે, જેમ કે ચેતનાગુણ આત્મામાં હોય છે, રૂપગુણ પુદ્ગલમાં હોય છે અસાધારણ ગુણ અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા પર્યાયને લઈને જ પ્રત્યેક દ્રવ્ય એકબીજાથી જુદું પડે છે

આ દ્રવ્યની મત્તા એક છે, અખંડ છે અને અભાષિત છે એનો ખ્યાલ આ રીતે ઠાકો થયો આત્મા દ્રવ્ય છે, એના અનેક મહાભાવી ગુણો છે અને ક્રમભાવી પર્યાયો છે તેને જોળખી, ઉપરઉપરનાં દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરી, રૂપજનમ છોડી લઈ, અસવ આગેપ કરેલી બાબત છે એની ખાતરી કરી, ચેતનના મૂળ ધર્મ તો અલગ છે, એને શોધી કાઢવા એ આનંદસ્વરૂપ છે, આનંદનો હગલો છે, આનંદનો ભગ છે અને એ ખરું આત્મનત્ત્વ છે

ચેતન ! આ ગીતે આત્માને પ્રાપ્ત કરી શકાય પૃથક્કરણ કરી એને સમજાવે ત્યારે એનું વિકૃત સ્વરૂપ ધ્યાનમાં આવે, એનું અમલ સ્વરૂપ માપડે, એના વિનશિ જોળખાઈ જાય, એની વિલાવદશા ખ્યાલમાં આવે, અને એનું અનંત આનંદસ્વરૂપ નજરમાં આવે એના ગુણપર્યાયોનો ભાવ મમજતા, એનું લક્ષણ જરામત લક્ષ્યમાં લેતા, એની સાથે જોડાઈ ગયેલું પણ તારવીને અવગ પાડી શકાય તેવું મવમાવિન્યમય ધર્મપ્રાધાન્ય સ્વરૂપ મમજાય, ત્યાર એ અનંતજ્ઞાનનંદમય, વિશુદ્ધ ચારિત્રમય, અનંતગાઠિતના ધણીને જોળખાય. ખરું તત્ત્વ એ છે અને એને મમજવા માટે જ અનંત તકેપર પરા અને હેતુવિચારણા કરવામાં આવે છે

આનંદના સ્વરૂપ પર દરેક પદમાં કાઈ કાઈ વિરોધન થયું છે એના પર એક મધ્યસ્થ લેખ પણ તૈયાર કરવા માગ્યો છે એ આનંદને સમજાવે આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન

કન્નો એમા જીવનયાત્રાનું સાક્ષ્ય છે, પ્રયત્નની સિદ્ધિ છે અને ચક્રબલ્યનો છેડો છે' (૫૫)

૫૬ છપ્પનમુ

ભૂમિકા—આ ૫૨ આત્મદષ્ટિએ વખાયેનું છે એમા શુદ્ધ ચેતના કડગાટ કરે છે અને અનત શુદ્ધતા ધરી ચેતન—આત્માની અત્યારે થઈ પડેલી દશા માટે ખેદ બતાવે છે, અને એમાથી છેવટે માર્ગ કેવી રીતે નીકળે તે એના ૫૭ પંક્તિ વિવેચન કરે છે

આત્મા પોતે તો અનત શુદ્ધોથી ભરેલો છે, પણ એના પુદ્ગલ માથેના સ્વભાવને પરિણામે એની મૂળ સ્વભાવ સ્થિતિ પર આવરણ ચડી ગયા છે અને અત્યારે તો બાહ્ય એ અનેક શુદ્ધોના નિકેતનને બદલે ૫૭ ભાવમા રમણ કળાર પરાધીન થઈ ગયો છે અને એની સ્થિતિ સમાગ તરફ વધારે ને વધારે ઘમડાતી દેખાત છે આત્મામા અનત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ભરેલા છે, પણ એ ત્યારે દ્રવ્યમા, શરીરમા, સગામજા ધીએમા કે વિષય કષાયના કીચડમા લેપાઈ જાય છે, ત્યારે એ પોતાના મૂળ શુદ્ધ વીમરી પરભાવમા રમણ કરે છે, ત્યારે એના કેવા જાલ ધાય છે તે ૫૭ અહીં લાક્ષણિક ભાષામા ગાન કયું છે

આત્મા મૂળશુદ્ધમા હોય ત્યારે એ શુદ્ધ ચેતન કહેવાય છે એની શુદ્ધ દશાને ચેતના કહેવામા આવે છે જ્યાં મુખી એ મૂળ સ્થિતિમા ન આવે ત્યાં મુખી એ પોતાનું અસવ સ્વરૂપ ભૂરી પરધમે રખડ્યા કહે છે

પતિનતા ધર્મપત્ની પોતાના પતિમા જુલ આમકાન દોય એ પતિના વિરુદ્ધમા અર્ધગાડી અવસ્થામા રખડતી હોય, ઘરમા એના માન—સન્માનની આગળી પણ એના પર એના પતિના પ્રેમની ગાઢના કે અપતા ૫૭ રહે છે જે ઘરમા પત્નીનું મન્માન હોય, ત્યાં સુધી હોય છે, આનંદ—લેન હોય છે, પણ જ્યાં શ્રીની અવગણના થતી હોય, પતિદેવ રાત્રે રખડવા જતા હોય, એને તો દિવસે અપમાન અને રાત્રે રડવાનો જ વારો આવે છે આવા

૧ આ ૫૧નો અર્થ વિચારતામા મે લગભગ મે વર્ષ ત્રીના કે છેડે એનો અર્થ ભાખ્યો તેવો સમજ્યો છે પણ તેમાં ખૂટતો સતોત થયો નથી તેણે જરૂર થયો છે આને મળતુ ૫ ૮૭મુ છે ત્યાં જરૂરી નિર્દેશનાનો ભાગ થયો તે પ્રસંગ વર્ષ વિચારણા આગળ ધપાવના પ્રયત્ન થયો આ ૫ અને અનેક દષ્ટિનો સમુચ્ચ પ્રવાનાર નિશ્ચય નવનો આશાસ કરાવનાર અને ચોળીના અપ્રતિમ આત્મભાવને વ્યક્ત કરનાર આત્માના ાડાજમાથી નીમળી પડેનું જણાયું છે ત્રણ લીનીના પદમા અસાધારણ ભાવ ભરી દોવો છે આ સર્જન ક્યન છે આ મોદારની વિભૂતિ જે ચોળનો મકાન ચમત્કાર છે ૬૭મુ એ ૫૦ મુ મળ્યો છુ એવો મારો દાવો નથી પણ જેનું સમગ્રપણું તેનું અહીં લખ્યું છે એની વિચારણામા સ્વાતંત્ર્ય મળતી તત્ત્વાર્થ ટીકા દ્રવ્યશુદ્ધિપાંથનો રાસ અને બીજા અનેક ગ્રંથોનો ઉપયોગ કર્યો છે એ વિષય પર આગળના પહેલી વિચારણામા અવારનવાર લખવાનું જરૂર થશે એમ જણાય છે —વિવેચનકાર,

પતિની આર્થભાવનાસમિત પત્નીને મનમાં ઘણુ દુઃખ થાય, પણ એ જો- મું કરે ? આર્થ ભાવનાભૂષિત ચેતના પોતાના પતિને અંગે કેવા નિષાઢ કરતી હશે, તેનું શબ્દચિત્ર અત્ર આપવામાં આવ્યું છે આપુ પદ મુદ્ધ ચેતનાની કોઈ બહેનપત્નીના મુખમાં મૂક્યું છે ના ભાવ પદને છેટે વ્યખ્ત થાય છે

૫

(રાગ-પન્નાથી)

ગાલુડી અરઝા જાર રિચ્યુ કર, પીડહો પરપર જાય,

પૂર દિસિ પન્નિમ દિસિ રાતહો, રતિ અન્તગત થાય ગાલુડી૦ ૧

અર્થ—જિ રાત્રી બાગદી જેવી અબગા (ચેતના) તે કોઈ પણ જોર કેવી રીતે કરે ? મું કરે ? (કારણ કે) પતિરાજ તો પાડે ઘેર બનકે । (ત્યાં ચેતના કોના ઉપર જોર કરે ?) હા ન, પૂર્વ જિયાનો પતિ સૂર્ય જ્યારે (ડિવગી બાગુએ) પશ્ચિમ જિયામાં આસકત થાય ત્યાં તો પછી એ આયત્રી જ નાય. (૧)

વિવેચન—મુદ્ધ ચેતનાનું અન્યારે જગ પણ જોર નથી, ઘરમાં એનું સામાન્ય નથી અને પતિ તો એની સામે જોતા પણ નથી એવા સંયોગમાં એ બાવુડી, બચ્ચા જેવી અબગા જોર મું કરે ? કોના ઉપર કરે ? કેવી રીતે કરે ? એને હરીફીને જોવું તો પતિરાજ તરફ અને પતિરાજ તો ચેતનાના ઘરને નાલુતા કે મલાગતા પણ નથી

એ ચેતનાનો પતિ પગેર નાય છે, અન્ય વિભાવોમાં ગપ્ટ છે, જ્યાં ત્યાં માથા માર્યાં કરે છે, પણ પોતાના ઘર તરફ અન્યારે તો નજર પણ કરતો નથી પોતાના મૂળ અભાવથી અન્ય ભાવમાં જખનુ એ પરધન બનકવા નુન્ય છે ના ના—ચેતનાના મૂળ અભાવના પુનઃગતની વાત ન હોય, વિપયધાયનો સ્પર્શ ન હોય ન મારવહેવારના ચેતનાના ન હોય, એમાં અનત જ્ઞાન, દર્શન, ચાત્રિની મમ્તી હોય, અનત શાન્તિ હોય, સમતાના પૂર વહેતા હોય, એમાં મુત્તમદીગીરી કે ગજમીવૃત્તિનો અભાવ હોય. પણ અન્યારે તો પતિરાજ પાડે ઘેર આધટે છે, એને ન માગ્યા કોઈ પણ ભાવોમાં રમ પડે છે અને પોતે જે સંયોગમાં હોય ત્યાં મળતા પોદ્ગતિષ્ઠ સાધનોનો લાભ લેવામાં આનંદ આવે છે એમાં એ મુખ માને છે અને એવા પોદ્ગતિક મુખ રધારે મેળવવા માટે એ પ્રયત્ન કરે છે એની નૃણુને મર્યાદા નથી, એના અભિમાનને દેડા નથી એના દબને આરો નથી અને એવા અનેક વિભાવમાં એને એવો આનંદ આવે છે કે એ પોતાનું ઘર જ ભૂટી નાય

પાઠાતર—મિતુ-કિરી નય-અર્ધ ગિનિ-દિસ તઠ પન્નિમ સિસિ-પન્નિમ અસ્તમન-અસ્તગતિ

સામ્યર્થ—પાડી = ગચ્છા જતી, ગાળળ મિયુ = કલ્પ સુ ? પીડી = પતિ ધણી વર પગધર = પાડે ઘેર કમતિને ઘેર પૂરન સિસિ = પૂરન પન્નિમ દિસિ = પશ્ચિમ દિશા રાત્રી = આસકત તિ = સૂર્ય સૂરજ અસ્તમન = આયત્રુ તે

છે આવા પતિની પત્ની જોઈ પણ શું કરે? એવા ચેતનગજ-પતિની દશાના વર્ણનનો મળધ ચેતના પરત્વે જ છે, જોઈએ અતે મર્વ વાતનો મેળ મળી જાય છે

સૂર્યનો ઉદય પૂર્વ દિશાએ થાય છે અને એને ‘પૂર્વાધિપતિ’ કહેવામા આવે છે, પણ એ લાઘસાહેબને તો આખો દિવસ ભટકવું છે, ઘેર રોકાવું નથી, ‘પૂર્વા’ પત્નીને લાડ લડાવવા નથી, અને મનમા પશ્ચિમ દિશાને રાખી ત્યાં પહોંચી તેની સાથે આનંદ માણવો છે આખો પરસ્પ્રામા રાતો (આમત્ત) સૂર્ય જ્યારે ઘડને કાંઈ ચાદ પણ કરતો નથી, ત્યારે અતે આધમી જાય છે

તે જ પ્રમાણે પરભાવમા રમણુ ડરના પતિ પોતાની ચેતનાને ન ઓળખતા કુમતિને મળવા માટે ગમડચા ડર છે, એને મળવા તલવવાટ કરે છે અને એ ગમડપટ્ટીમા અતે પોતાનું તેજ શુભાવી આધમી જાય છે પતિનો વિજય થતો નથી અને ચેતનાનો વિગ્ધકાળ છૂટતો નથી એ હકીકત છે પારકે ઘેર રખડનારને કાંઈ વધારે પડતું કહેવામા આવે તો એ વળી ન કરવાનું કઠી બેસે, અને આર્યજ્ઞાને પતિ તો દેવતુલ્ય હોય, એટલે એને રિસાન્યા બોલે પણ નહિ આવા રખડુ પતિની વકાદાર પત્ની જોઈ પણ શું કરે? આખર એ તો અખગા ગહી, અને એનામા શક્તિ ગમે તેટલી હોય, પણ એ આયમનગમા જીઠરેલી, જોટલે ઘણું તાણે પણ નહિ, તોડે પણ નહિ, ઠના પતિને ઠેકાળે લાવવા નવા નવા પ્રયોગો કર ચેતનાએ કેવો પ્રયોગ એ બાબતમા જ્યો તે માપલે જોઈએ

આ પક્ષિનો એક બીજો અર્થ પણ લાગે છે આ પ્રમાણે સૂર્ય જ્યાર પૂર્વ દિશા અને પશ્ચિમ દિશા એમ બન્નેમા રક્ત-આમત્ત વાય છે, ત્યારે એનું પરિણામ એના અસ્ત થવામા આવે છે એમ જે પ્રાણી સ્વભાવ અને વિભાવ બન્નેમા થોડો થોડો રાચવા માટે છે, ત્યારે એ બંનેથી બ્રહ્મ થાય છે ઘણા પ્રાણીઓ એવા વિચારના હોય છે કે વેપાર કરે ત્યારે વેપારમય થઈ જાય, વેપારને સ્થાનકે વર્તનનું ભાન જ ન રાખે, અને ધર્મકરણી કરવા મટે ત્યારે તેમા પણ આમત્ત વર્ધ જાય આ વિચિત્ર મનોદશાને પરિણામે પ્રાણી ઉભયબ્રહ્મ થાય છે ‘ન મન્યા રામ અને ન મળી માયા’ એટલે એ આત્મપ્રગતિનું કામ કરી શકતો નથી અને મસારને લોગવા શકતો નથી શાસ્ત્રકાર તો છાતી ઠોકરીને કહે છે કે, જે પ્રાણી આત્મામા જન્મીત છે તે સમારમા જીવે છે, અને સસાગમા જન્મીત છે, તેણે આત્માને વિમાર્યો છે સમારને ચાટતા જવો, ઘરઘરેણુમા રાવવું અને પડિછમણું કરવાથી પાપની આલોચના થઈ જશે એમ ધારી કૃતકૃત્યતા માનવી, એ વાતમા વસ્તુતઃ કાર્ત્ત્વ્ય નથી કાંઈ ન કરે તે પ્રમાણમા ઠીક, પણ શુદ્ધ સાધ્યની અપેક્ષાએ એમા બહુ માલ જોવી વાત નથી સમારમા સરસા રહી, મન તેનાથી અનગ ગમ્મવું અને સસાગમા લપટાવું નહિ એ વાત સિદ્ધાંતદષ્ટિએ વાચતા સારી લાગે છે, પણ વ્યવહાર રીતે લગભગ અશક્ય છે કામદેવના ઘનમા ગહી કામદેવને છૂટી આવનાર તો સ્ફૂગભદ્ર જેવા કોઈ અસાધારણ વિરલા નીકળે, જોટલે એ મુખ્ય માર્ગ કે રાજમાર્ગ ન કહેવાય

ચેતન કોઈ વાર શુદ્ધ વિચારણામાં ઊતરી જાય છે ત્યારે એ પોતાને જ કહે છે— ચેતનજી ! તમારી શુદ્ધ ચેતના તો અત્યારે બન્યા જેવી છે, હજી એને ચૈવન પ્રાપ્ત થયું નથી, એનામાં જોર વધ્યું નથી, તમારા ઘરની એ વત્સલા અને પ્રેમી પત્ની તમારા પર જોર પણ કેમ કરીને કરે ? કારણ કે તમે તો પારકે ઘર ગયા કરો છો અને જ્યારે ત્યારે વિભાવદગામાં પડી જાઓ છો પૂર્વ દિશાના પતિ સૂર્ય જેવા તમે પોતે છો, તમારામાં અળહળતું તેજ છે, તમારી સામે કાંઈની નજર માડવાની તાકાત નથી, પણ જ્યારે તમે પોતે જ પશ્ચિમ દિશામાં પારકી આમા-પન્ધરમાં આમકત થાઓ, ત્યારે તમારું તેજ હાનિ પામતું જાય છે અને અતે તમે અસ્ત થઈ જાઓ છો, અને અતે તમારું અસ્તિત્વ પણ શોધ્યું જડતું નથી (૧)

પૂનમ નિમિ સમ ચેતન જાણીય, ચંદ્રાતપ સમ નાણ,

વાદલમર જિમ દલયિતિ આણીય, પ્રકૃતિ અનાગત જાણ રાઝુડીં ૨

અર્થ—પૂનમની નાનતા ચંદ્ર જેવા નિમળ ચેતનરાજને જાણવા અને ચંદ્રના પ્રકાશ જેવું જ્ઞાન જાણવું (જ્ઞાન-જ્ઞાનીની એકતા જાણવી) વાદગાના સમૂહ જેવી (કર્મ) દળની સ્થિતિ જાણવી અને (ચેતન) સ્વભાવે આવજણ વગરનો છે એમ જાણવું (૨)

વિવેચન—હવે ચેતનરાજ પોતે કોણ છે તેનું પૃથક્કણ કરે છે આ અનંત આત્મનિચારણા છે અને કોઈક જ વાર લખ્ય છે, પણ થઈ આવે ત્યારે તે કણ ખરી મુખી છે ચેતનજી પોતે એની શુદ્ધ દશામાં હોય ત્યારે જીવ છે અને કર્માવરિત દશામાં હોય ત્યારે જીહા દેખાય છે આ અને લાવ સન્મુખ રાખી આપણે આગળ વધીએ (ચેતનની ક્ષમી આ વાત ચોખી કરે છે) શરદ-ઋતુની પૂનમની રાત્રિએ ચંદ્ર જેવો નિર્મળ-સ્વચ્છ લાગે, તેવા ચેતનરાજ નિર્મળ છે અને એવા ચંદ્રના પ્રકાશ જેવું તેનું જ્ઞાન છે જ્ઞાની અને જ્ઞાન જીહા નથી, જ્ઞાનનો ચુપ જ્ઞાન છે અને શુભ ટોવા ઝતા બનેનો મનુક્ત સમય છે આત્મા પોતે ચંદ્ર છે અને જ્ઞાન ચંદ્રનો પ્રકાશ છે ચંદ્ર વગર પ્રકાશ ન હોય એ વાત ખરી છે, એટલી જ ખરી વાત ચંદ્રનો એ શુભ છે એ પણ મનજવા યોગ્ય છે

ચંદ્રના શુદ્ધ પ્રકાશને દૂર રહેલા વાદળા વચ્ચે આડા આવી બ્યક્ત થવા હેતા નથી, તે પ્રમાણે નાનાવ દ્વીપ કર્ષો આત્માના જ્ઞાનશુભને બહાર આવવા હેતા નથી પણ તે જ વખતે એક વાત ધ્યાનમાં ગણવા યોગ્ય છે કે ચંદ્ર પોતે તો પ્રકાશમય જ છે, પણ વાદળાને લઈને અવરોધ ગયો છે, છતાં પ્રકાશ ત્યાં છે, એટલે પ્રકાશ એટલો દેખાય કે

પ્રાકાતરે—જાણીએ—જાણીઈ ચંદ્રાતપ—ચંદ્રાતપ આણીએ—આણીઈ

શબ્દાર્થ—પૂનમ=પૂર્ણિમા ૧૫મે તિસ નિતિ=રાત ચંદ્રાતપ=ચંદ્રનો પ્રકાશ નાણ=જ્ઞાન ભર=પૂર (નાખને અતે વાગતા તેના જેટલું=આણુ એવો અર્થ થાય છે દા ત, કાનુભર સ્વિસભર) ૧=અનર્થ ધનના આણીએ=જાણીએ પ્રકૃતિ=સ્વભાવે અનાગત=નહિ અરણ્યના, / કાયા-જવાયા વગરનો

ન દેખાય તેથી ત્યાં તે જાય છે કે લગભગ નથી એમ ધારવાનું નથી. એ જ પ્રમાણે ચેતન પેતે તો જ્ઞાનમય-પ્રકાશમય છે. જેનામા જ્ઞાન ભરેલું છે અથવા એ પોતે જ્ઞાનમય જ છે અને એ એની શુદ્ધ દશા છે, જે એનો મૂળ શુદ્ધ છે જેમ પ્રકાશ વગરના ચંદ્રની કંપના અશક્ય છે, તેમ જ્ઞાન વગરના આત્માની કંપના કે એનું અસ્તિત્વ અકલ્પ્ય છે. કારણ કે એ સ્વભાવથી જ અનાદ્યુત છે એ કદી આવડણ પાનતા નથી, એમ સમજવાનું નથી, પણ સત્તાએ અભ્યુદયરાયેલો છે એમ સમજવું એટલે બહારથી એ આવરિત લાગે, પણ એનો સ્વયં પ્રકાશ અદ્વૈત જગદ્ગતો જોલો જ છે, એ વાત સમજીએ ત્યારે જ આ મા બરાબર યોગ્યાય. આત્માની આ સ્થિતિ ચેતનાની મળી યાદ કર છે.

પ્રકૃતિએ અનાદ્યુત છતાં કર્માવરિત વર્ષ મયેલા ચેતનનો પ્રકાશ અદ્વૈત છે, એનું એક વાગ જ્ઞાન થાય ત્યાં એની શુદ્ધ ચેતના અદ્વૈત પડેલી છે અને છતાં ભેર કરી શકતી નથી, એ સર્વ વાત અષ્ટ થાય છે. શુદ્ધ જ્ઞાનપ્રકાશનો માલેક અત્યારે વિભાવમા પડી જઈ લસારમા મન્ત થઈ ગયો છે અને તો રખડતો અને હવકટ હોય તેવો દેખાય છે, તે બેત વાનનો મેગ આ ગીતે થાય છે. અદ્વૈત શુદ્ધ પ્રકાશ ભરેલો છે અને તે અવગાઈ ગયેલો છે, એટલે એના ચેતના ભેર કરી શકતી નથી. (૨)

ચેતનરાજ, ચેતના અને તેની બહેનગણી સર્વનો એકીભાવ છે, તે ધ્યાનમા રાખવાનું છે. ચેતનરાજ પોતાને આગળ સમજાવે છે, અને જણાવે છે તે આ પ્રમાણે —

પરચર મમતા મ્વાદ નિશો ન્હ? તન ધન યાચન ઢાળ,

નિન દિન દીસે અપચ રાષતો, નિજ જન ન માને કાળ વાલુડીં ૩

અર્થ—પારકે ઘેર અડવામા તને ત્વાદ શો આવે છે? તેમા તને મજા શી આવે છે? (એથી તો) શરીર, પેસા અને જુવાનીની નુકમાની થાય છે અને દિવસાનુદિવસ તારી અપકીર્તિ વધતી જાય છે તારા પોતાના માણસો તારો હુકમ (પણ) માનતા નથી (૩)

વિવેચન—ચેતન! તું પરભાવમા રમણ કરે છે, સ્વયં ઇન્દ્રિયમુખોમા મોજ માણે છે, મનોવિનાશમા પડી જાય છે, તેમા તને શો આનંદ આવે છે? વિકારતૃપ્તિને પ્રાણી

૧ આ ગાથાની બીજી પંક્તિમા જ્ઞાનુ રમ્મનો ઉપયોગ કયો છે તે જેમે તેમ નથી જાણ્યું એટલે 'સર્વ' થાય ચેતના પ્રમાણ જેવો સ્વ એ અર્થ કોઈ રીતે બધમેસતો નથી. ૫ ગભીરવિગ્નપ્રત્ના મહેવા પ્રમાણે લેખનદોષી નાણુને જ ને જાણુ લખાણુ જણાય છે એ પાઠ સાચ થાય છે તેથી મૂળપાઠમા મુદ્ધાગ કરવા યોગ્ય બાજે જ જાણુ શબ્દ રાખવાથી કોઈ પણ અર્થ સમ્યક થઈ જમ્તો નથી. —વિવેચનકાર

પાડાતર—જન ન માને—જન માને નહ

અનુદાર્થ—પરચર=પારકે ઘેર લખના=રખના કિંગો=ગુ તન=શરીર નિજ સ્વરૂપ ધન=પેસો વર્તનભાવ યોગન=જુવાની આત્મશક્તિ હાણુ=દાનિ નુમાની દિનનિ=નિમે વિમે દિમે=દેખાર અપરત=અપચ અપકીર્તિ વધતો=વધતો નિજ —પોતા (ધરના) માણના માને=બનવે કાલ=આણુ હુકમ હાલ

ભૂતથી સુખ માને છે, અથવા પારકા ઉપર કાષ્ઠ કર્યો, ઈલા કરી, કે પોતાની છતી-મહતી મામારિક મહત્તા પર અભિમાન ઝુકું-એમા એજ શા ? મોઘઈ મા ?

ખરી રીતે તો એમા તારા શરીરનાં, તારા પૈમાની અને તારી જુવાનાનાં હાનિ થાય જ દુરાચારી મનુષ્યના શરીરના કેવા હાનિ થાય છે, તે વાત તો ઉઘારી છે. ધનવાનનું ધન જવાનું કારણ ગર્વિનો નબળપાન-દુઃખનાં મુખ્ય અણુય છે અને નાની વયમા માથે ધોળા વાળ, માનમા કરચલી, આખના તંજનો નાશ અને મમળે ઘટપણ, એ એની સાથે અનિવાર્ય હોય છે મનોવિકારની બાળતોમા ભેઈએ તો તન એટલે નિજમ્વરૂપ સમજવું ધન એટલે પ્રગતિપાપક ધર્મધન અથવા ધર્મસ્વભાવ સમજવો, અને ભોળન એટલે આત્મ રાખિ નમજવાં કાર્ડ પલુ મનોવિકારને તાણે થતા અથવા તંમા ગમલુ કરતા નિજ મ્વરૂપ, ધર્મધન અને આ મગભિનો ફાલ થતો એવામા આવે છે એતનરાજ ! જગવિનાં જ્યાં સુખ નથી ત્યાં સુખ શોધવામા કે માનવામા તારા કેવા હાવ થયા છે અને થવાના છે ? ખડુ પળા બન !

આ પરભારમા જમાનું કરનામા તારા અપચલ દિવને દિવ ! વધતા જાય છે રખડુને ઠાઈ ઘેર બોવાને નહિ, બનાં પા ! વહુ-ગીકરીને જવા કે નહિ, આ આછી વાત છે ? જેમ જેમ એની રખડુજાની અપકીર્તિ ધની જાય, તમ તેમ એ એટલા ખડકડ થાય છે કે બેને પોતાનું જીવન અકાળ લાગે છે એ જ પ્રમાણે મનોવિકારમા એ જેમ જેમ વધતા જાય છે, તેમ તેમ કાઈ તેને ઈચ્છ્યાડું, કોઈ અભિમાનો, કોઈ કોપી, કોઈ કામી, ઠાઈ રખડુ એવા અનેક ઉપનામ આવે છે અને આ રીતે વ્યવહારમા પણ એની જીવનની મીકાગ સુકાઈ જાય છે.

ઠેવટે એની એવી દલા થાય છે કે એના ધરમા માણસો પલુ એની આનામા જોતા નથી આ સ્થિતિ ઘડપણમા થાય છે નિકારી નાપુતો ઘોં લાગે બરજીવાનીમા જ પાવાસ થાય છે, કંઈ વધાર જીવે તો એનું ઘટપણ ભાર દ ખમય થાય છે એને ધરમા માન મળે નહિ, એણે ખાધું કે નહિ એ કોઈ પૂછે નહિ, અને ધરના એક ખુલ્લામા એ ઉધરસ ખાધા રહે અને જીવાનો એણે શુભાવી તેનો પચાસપા કર્યા કર ! જીવાનીમા કરેલા અત્યાચારના કળ ઘડપણમા જરૂર ભોગવવા પડે છે.

એતનજી ! આવી રીતે પારકે ઘરે જમા જતા શરીર, પૈમા અને જીવાની ખવામ થાય છે, અપજશ વધે છે અને ઠેવટે ઘરમા પણ હટધૂત થવાના હહાડા આવે છે, માટે

૧. માનિ અથ મો ૧૫ થઈ શકે મળ પાળ્ય રહનાને મોકાલ મ્દનાય છે અને એટીને અર્થ કરીએ તો એના નાજસ મટે ત્યાં એની કોઈ મોમલ પળુ કરુ નથી કાલ નાકતુ નથી એવો અર્થ નહીં છે એવા મારમ ખરી ગયા તો કાઈ એનો ખરખરા કરતું નથી એ મથા એ વાતનો કોઈને શોક થતો નથી એવો અથ થાય પણ મરલ પડી માનુડી અમળાનો એ વાત સાથે ધાટ મેસતો નથી અને કાણુ ૧૮૬ મ્દા ૧ કહેતું તે દુકમ આલના અર્થમા મરાનર ૧૫રાન છે એમ મેરતાના પ્રતેગના અનુભવી કહે જ તેથી એ અર્થને પ્રાધાન્ય આપવામા આવ્યું છે -નિરિચનકાર

કઈક વિચારે અને વખતમર ચેતો તમાવ તુલ્યુ અને પાણી નીડળવા માડ્યુ, પડી વિચાર કરવા માડ્યો તો કાઈ વળશે નહિ, એ તો પછી તમાવ ખાવી થયે જ છૂટે ! આવી તમાગી સ્થિતિમા બિચારી ચેતના-અમળા ભેર શું કરે ? કેમ કરે ? કોના ઉપર કરે ?

જીવનનો ઉદ્દેશ નિર્વિકારતા પ્રાપ્ત કરવાનો છે એ ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે વિકારી દશાનો ત્યાગ કરવો ભેઈએ વિકારી દગા એ પરકુ ઘર છે અને એ ઘરમા ગમણુ કરતા આત્માના કેવા હાવ થાય છે અને થવાના છે એ પત્ર આ આખા પત્રની ચલના છે (૩)

કુલ્લવટ ઝાઢી અવટઝવટ પડે, મમ મેહવાને વાટ,

આપો આપો મિલે રહુ જળ, કોણ દેસાહે વાટ ? વાલુડીં ૪

અર્થ—પોતાના કુળની આબડ છેડી બે આડે રન્તે ચડી જાય, તે અત્રવીમા (સવાટવીમા) પડી જાય અને મનરૂપ વરસાદના ઘાતમા ગડી જાય, અને જાણે આધગા ભેગા થાય એમા રસ્તો પણ ડોણુ દેખાડે ? (૪)

વિવેચન—જે પ્રાણી પોતાની કુળમર્યાદા ઊંડી આડે રન્તે ચડી જાય છે, એ તો પછી જગતમા ભૂલો પડી જાય છે સારા દુટુળમા એક જાતનાં આબડ જાણેલી હોય છે કુળવાન માણુનો હલકા કામ કરે નહિ, ગત્રે રખડે નહિ એવા કુળમા કોઈ કુલાગાર જાણે અને આડે રન્તે ચડી જાય તો તેણે આબડ ગુમાવી કહેવાય છે આ કુળવટ તે નિર્જીવવટપ સમજાયુ પ્રાણી આ મગ્ગરૂપ ઊંડી આડે રન્તે ચડી જાય એટલે સમારના વિકારમા પડી જાય, તો પછી એની બાર ખગળ દશા થાય છે

નજમાર્ગ—મૂળમાર્ગ છોડી આડે રન્તે ચડી જાય તે તો પડી જોગી અત્રવીમા પ્રમાઈ જાય છે, અને અહીંતહીં શક્ષા માર્યા કરે છે પ ઘરે ભત્રકનાર ચેતનરાજ ! તમે પણ કુળવટ છોડી આડે રન્તે ચડી ગયા છો અને મનોવિદગ્ધને માર્ગે આગળ વધતા જાઓ ઠો અત્રવીમા પત્રા એટલે પછી તો પત્તા નહિ

દશિણના ઘાટો એવા હોય તો ત્યા તો એક ઘાટ ચડયા એટલે પાછી ગાળી આવે, એ ઠાન્યા એટલે વળી ઘાટ, એમ ચક્કરમા પડી જવાય મૂળમાર્ગ છોડ્યો અને મનરૂપ મેથે કબજો લીધો એટલે તો પછી ઘાતના રસ્તા આવે એમા તો આડીઅવળી ફેડીઓ અને ચડવા-ઊતરનાના ચૂલળા જ હોય. મનજીભાઈને અકુશ વગર છોડી દીધા હોય તો એ તો કુગર ને ગાળીમા ચડીતર કર્યા જ કરે, પણ એનો છેડા આવે નહિ

પાકાતર—ઠાડી-ગોળી અત્રજીવ-અવગવ મેહવાને-મત્તાને મિને બે જણ-મિત્ર જગ દેવીઈ કોણ-કુલ

ગણદાર્થ—કુળવટ = કુળની રૂ આ રૂ (નિર્જીવવટપ) ઠાડી=છાગી તથા અત્ર=આડો રસ્તો (વટ=રસ્તો) જીવ=અત્રવી (સવાટવી) મેહવા=મેથ વરસાદ ઘાત=પહાડી રસ્તો (સવાટિરેય) આધો=આધગા વાત=રસ્તો

આ અકુળ વગરના મનજીભાઈ અને પગથરે ભક્તતા ચેતનજી, એન બને આધ્યા
એકકા થયા મોગા ગાઠ જ ગલમાં બે આધ્યા ભેગા થાય ત્યાર બંને કોણ દેખાડે ?
માર્ગદર્શક તો કોઈ થઈ શકે નહિ, એવે બંને શક્ષા માર્યા કરે વિકારમાં પડી નયેલ
પારકે ઘેર રમણ કરતા ચેતનજીના આવા હાલ થયા છે

કુળવંતો મીઠો માર્ગ હતો તે મૂળી નીધા, આઠ માર્ગે પડી ગયા, ત્યાં નનકપ
મેળ વગર્યો એતે નવા રંગો પૂયા, અને કપનાનિરો દોરલ નીધા, તૂટ્યા એવી નદીઓ
મળી, તે બે કાઠે થઈ ગઈ, એના ધારેની ભયકરતાને મોજ ગળી, આવી સ્થિતિ વિભારો
આત્મા અને ચલન મનનો ભેગ થતા થાય, પછી માયો માર્ગ કયાળી સૂઝે ? કોણ દેખાડે ? (૪)

વધુ રિવેક પીઝડો પૂઢવ્યો. વાર્યો પરવર-સર,

‘આનંદમ’ સમતા ઘર આજે, વારે નર નર રાગ પાઝડો ૦ ૫

અર્થ—(મા પ્રમાણે કહીને) ચતનાના ભાઈ વિરેકે પનિને સમજાવ્યો, એનો
પારકે ઘેર રખાનાનો-પારકો મગ વાગી દીધો (પછી તો) એને આનંદસ્વરૂપ સમતાને
ઘેર આપ્યો અને તે પછી નવા નવા રંગ વધના ગયા (૫)

વિવેચન—આવા સ્થિતિ થઈ છે એ કની બનાવા વિવેકબધુએ ચેતનરા ને જૂઠા થો
એ સજ્જન ભાઈએ પિયુડાને-પતિગરને આવી વાત કહી દીધી, એને જણાવ્યું કે તે
પરભાવમાં ફસા પડ્યા છે, પુરૂષભા રાચી રહ્યા છે, આત્મભાવને લીમગી ગયો ॥ અને
દેહમાં, ધનમાં, પુત્રપુત્રીમાં, નગામબધીમાં મોજ માળી રહ્યા છે, એ સર્વ ખોટું છે

‘વિરેક’ એવે નાન અને ખસણ શુ છે તે પારખવાના છુદ્ધિ એ અદરશા જ
પ્રાપ્ત થાય છે અને બહારના ઉપદેશમાં ખીલે છે એણે ચેતનજીને પારા વાત સમજાવી,
એને સમજાવ્યું કે જેમાં પોતે આનંદ માના ગેઠો છે એ આનંદ શાસ્ત્રિક છે અને પદિણામે
મહાહુ ખકર અને જમણુ કરાવના છે એ થોટો વખત મન આપે, પણ અતે પારકા
તે પારકા છે, એ કદી પોતાના થાય નહિ અને ધ્યામી આનંદ આપી શકે નહિ, માટે
શાયો માર્ગ પગથરમાં રખડવાનો નથી, પણ વધરને આગળી ચેતનાના રંગમાં રંગાયું તે
નાયો વસ્તો છે આ જૂઠાવળી અતિ મુરકેલ, પણ ખાસ જરૂરી છે એમાં પારકા કોણ છે ?
તે જોણખવાનો પ્રનગ છે અને તેનો મગ ભર્વા ત્યાગ કરવાનો આમહ છે

હવે આ રીતે ચેતનરાજ સમતાને ઘેર આવ્યા, એના રિવેકચક્ર પૂર્યા, એની અધતા
ફર થઈ, એને પગથર સમજતામાં દોષ દેખાયા, ચક્રપરિજમણુ નજરે પડ્યું અને અપાર
અટવી અને છેડા વગરના માર્ગોનું ભાન થયું આ બાબતુ વધરમાં ગડાડાના દીપકોની

પાકાતર—આનંદ વન સમતા ઘર આજે-રવિ સિનિયા ચેતન ચેતના વાધે નર નર રંગ-વસ્તો
પરમ મુરક

ગાઢાર્થ—જૂઠા થો = માર્ગ સુઝાડ્યો વાર્યો = અટકા થો નર નર = નવા નવા

જે થાતો જ રહેશે એને મત્યશોધનની કાંઈ પડી નથી, એને આત્મારામનું અતે શુ થશે તેની પરવા નથી એને તો પોતાના મઠ ગિવાય અન્યત્ર કોઈ મ્યાને સત્ય નથી, એ વાતનો પ્રચાર કરવો છે આવો બકવાદ સર્વત્ર છે આ વાત જેન મઠધારી માટે સત્ય છે, તેમ વ્યક્તિગતે લગભગ માર્વાદિક છે

અવા સચોગોમા કોની વાત કરીએ ? શુ બોલીએ ? બોલવાની ઇચ્છા યતી નથી, અને બોલવાથી કાંઈ લાભ થાય એમ જણાતુ પણ નથી બહુ મદ્યેષમા આ સ્થિતિનું પરિણામ રજૂ કરતા દ્વકમા કહી દે છે કે હે ચેતન ! તું આનો 'પથ્થરનો ભાર' નકામો શા માટે ઉપાડે છે ? જો સંસારમા નજર કરશો તો જણાશે કે આ પ્રાણી એન જ માને છે કે એના ઉપર જ દુનિયા ચાલે છે, અને એ નહિ હોય તો શુ ને શુ થઈ જશે ! અને એમ માની એ વિના ઠારણ બધો ભાર પોતા ઉપર વેઢાગીને ચાલે છે ધરમા ત્રી હશે તો તે એમ માનશે કે એના વગર ધર ચાલે જ નહિ, ખાર રૂપિયાનો પટાવાળો શેઠની કે અમલ દારની ઓફિસ પોતે હોય તો જ ચાલે એમ માને છે ! આન મર્વ પોતપોતાના તાનમા મસ્ત રહી પોતાને માથે નકામો બોલો ઉપાડીને ચાલે છે અને આ દુનિયામા 'હું પણ કાંઈક છું' એમ માની લઈ પોતાને મોટો ગણે છે આ મર્વ ફેગટ પથ્થરનો ભાર ઉપાડવા બરાબર છે

અતે તો સવને એક તારવાણુ કપડું ઓઢવાનું છે જ્યારે પ્રાણી મરણ પામે છે ત્યારે એકતારુ ઊલુ કપડું ઓઢાડવામા આવે છે એટલે તું ગમે તેટલો પથ્થરનો ભાર ઉપાડ, 'મારુ મારુ' કરીને ગમે તેટલું ધન ગ્રેણવ, પણ અતે તો તારા નમીબમા એકતારો ચોલો જ છે આ વાત યાદ રાખીશ તો બાણીની અજબતા અને બાણગરની બુદ્ધિમત્તા કે મહતા યા મૂર્ખતાને તને પોતાને જ ખ્યાલ આવી જશે આવી અજબ બાણ, માડી છે અને તેનો બાણગર નકામો તણાઈ મરે છે

અહીં એક ખીલો ભાવ પણ બેસે છે વાણીનો વિલાસ તો સર્વવ્યાપી છે, દરેક દર્શન કાર કે મતવાળા એમા મસ્ત બને છે, એમા કોની વાત કરવી અને કોની છોડવી ? એને સમભવતા કહે છે કે એ સર્વ પથ્થરનો ભાર છે, નકામી માવાકૂટ છે તું બરાબર વિચારીશ તો તને સમજશે કે એ સર્વ એકતારના વિવિધ પ્રકારો છે, એટલે તબૂરાના એક તારમાથી વિવિધ સૂરો નીકળે છે, પણ અતે મૂળ તાર તો એક જ છે અને પ્રત્યેક સૂરનું મૂળ ત્યા જ છે એટલે ચેતનજીનું સ્વરૂપ સમજવામા આવે, એની વર્તમાન સ્થિતિમા કારણોના અભ્યાસ કરવામા આવે, એની સ્થિતિમા મહાન પલટો આપી શકાય તેમ છે તે વાત સમજીને તેનો સ્વીકાર કરવામા આવે, તો કામ થઈ લય તેમ છે આ સર્વ જુદા જુદા સૂરો એક જ તારમાથી નીકળે છે, એ વાત સમજતા બાણગરની આખી બાણ સમજી જવાય અને એ બાણ છોડી સવથી ઉપર જઈ બેસાય તેમ છે, મોટે આ સર્વ અતે તો એક તારના ચોલા-રૂપો છે, એ વાત સમજી મૂળ તારને પકડી લેવા પ્રયત્ન કરવા જેવો છે એમ થયો

ત્યારે આ વાગવાદ-બકવાદ દૂર થઈ, પથ્થરનો ભાર જિતરી જશે અને કોની વાત કરવી એવો સવાલ પણ જિલો નહિ થાય

‘ચોલા’નો અર્થ પહેરો પણ થાય છે સીઓ પહેરે તે થાય વારનો લાડલો કે તાડી કહેવાય, છોકરીઓ છૂગ લૂગડા પહેરે તેને ‘ચોલા’ કહેવામાં આવે છે ઉપરના અર્થને મળતો જ તેનો ભાવ હોઈ તેને માટે વધારે વિવેચનની આવશ્યકતા નથી

એક હિંદી ભાષા બજુનાગ સાથે પ્રસંગ પડતા એમણે આ પદ્ધતિનો નવીન અર્થ સૂચવ્યો હિંદી ભાષામાં ‘ચોલા’નો અર્થ શરીર થાય છે શરીરનો સર્વ આધાર તાર પર-શ્વાસોશ્વાસ પર-રહે છે એ એમ કહે છે કે હે ચેતનરાજ ! શ્વાસોશ્વાસને બાદ કરીએ તો શરીર તો પથ્થરના બોજ જેવું છે શ્વાસોશ્વાસ પૂરા વત્તા સાગ્રણ મણનો ભાર-પથ્થરનો બોજ-બાકી રહે છે આવો પથ્થરનો ભાર તુ શા માટે વેઠારે છે ? શરીરને ઉપાડનાર-વડાવનાર અને એનો ભાર વહન કરનાર તો તું પોતે જ છે, ત્યારે આવા એક તાર ઉપર આધાર રાખનાર શરીરનો ભાર શા માટે વહે છે ?

‘ચોલા’ શબ્દનો આ અર્થ આગળપાછળનો મળ્યો નેતા મને સુસંગત લાગે છે સર્વ મતવાગામાં કે દર્શનકારોમાં તો ખટરાગ છે, એમાં કોની વાત કરીએ અને કોને શું કહીએ ? તું તો ખાલી પથ્થરનો ભાર ઉપાડી ‘મારું માન’ ફૂટ્યા કરે છે, પણ અતે એ તો એક શ્વાસોશ્વાસ ઉપર આધાર રાખનાર શરીર છે એની ખાતર આ સર્વ ખટપટ ન થઈ તું આવા તાર ઉપર લગ્ન રહેલા શરીર ખાતર અજળ ખેલ ખેલી રહ્યો છે એમાં તારી શોભા નથી ખાલી નાનકે માઝુ છે અને એ તર્કન અર્થવગરનું છે, એ જરા સમજી લે અને જિ હો ડિતર (૩)

પદ્મ પદક જોગ સિરિ રસ, વર્ષા કર ગજ પદ તોલા ?

‘જાનદધન’ પ્રશ્ન આવ મિલો તર, મિટ જાય મનકા ફોલા, દેલો ૦ ૪

અર્થ—ભમરાના પગ નીચે ચ પાઈ મરે છે, હાઈ જાય છે અને યોગલક્ષ્મી ખસી જાય છે, તો શા માટે હાયાના પગને તોળે છે-કટે બહાવે છે ? (આવા સયોગમાં તો) હે જાનદધન પ્રભુ ! આપ પોતે આવીને મળો તો મારા મનની ભ્રમણા મટી જાય. (૪)

વિવેચન—મન, વચન, કાયાના યોગને અકુશમાં રાખનાર મહાલક્ષ્મી તારામાં ભરેલી છે પરમ સુક્ષ્મની સાથે આત્માને જોડી દે, આખી બાજુનો છેડો આણી મૂકે તેને યોગ

પાડાતર—સિરિ ખસ-સિરિખસડે ડ્યો-કયુ કરે-કરે આવ-આહુ તગ-તુમ્હ મિટ જાય-મિટ જાય

શબ્દાર્થ—પદ્મ=ભમરા ભમર જેવ=મન, વચન અને કાયાના યોગ ખસ=ખસી જાય છે ગજ=હાથીનું પગનું આર=આરિત તગ=ત્યારે મનમ=મનના પ કે=ચ પાઈ મરે છે, હાઈ જાય છે સિરિ=શી લગ્ન કરો કરે=કેવ શા માટે તોલા=તોળે છે, ઉપાડ કે કાટે ચગાવે છે મિનો=મળો મિ જાય=મટી જાય, દૂર થાય ડોલા=ભમણ

કહેવામા આવે છે એના સમ, નિયમ આદિ આઠ પ્રકારો પર અન્યન વિવેચન કર્યું છે એ તારી યોગલક્ષ્મીને તારે બરાબર મગજવી ઘટે. આખા જૈન શાસનના નીતિવિભાગનો સાર ‘અહિંસા, સયમ અને તપ’ એ ત્રણ શબ્દોના વર્તનમા માવી જાય છે એમા યોગને સયમ સાથે સીધો સબંધ છે અને અહિંસા તથા તપ સાથે આડકતરો સબંધ છે આ જોગ (યોગ) મહાન વિભૂતિ છે, મગજવા યોગ્ય આતરવરન છે, આચરવા યોગ્ય જીવન રૂઝા છે, અને તેટલા માટે એ સાચી લક્ષ્મી છે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય વગેરે મહાન લેખકોએ એ યોગલક્ષ્મીને ખૂબ બહુલાવી ભાષાગમ્ય બનાવી છે અને છેવટે એને ‘અનુભવગમ્ય’ કહી છે.

એ યોગલક્ષ્મીમા વસ્તુતઃ કાંઈ ભાર નથી એમ કહીએ તો ચાલે એ મહામૂલ્યવતી લક્ષ્મી છે યોગમા મુખ્ય વાત ત્યાગની છે, અને ત્યાગમા બોલે વધતો નથી પણ ઘટતો જાય છે એટલે ખરી રીતે એનો ભાગ કાંઈ નથી અને ભાર હોય તો તે ભમરાના કે માખીના પગ જેટલો છે હા ત, ‘આજે ઉપવાસ કર્યો છે’ એન આપણે બોલીએ છીએ. હવે ઉપવાસમા કરવાનું શું ? ખાવાનું નહિ એટલે ઉપવાસ કર્યો છે એમ કહેવા પૂરતું જ નથી, વસ્તુતઃ ઘણું કરવાનું બધું કર્યું છે, એટલે ઉપવાસ એ ખરી રીતે તો નકારાત્મક પ્રયોગ જ છે એવી જ રીતે યોગમા સયમની મુખ્યતા હોઈ, એમા ભાર કે બોલે કાંઈ નથી, પણ છતાં માનીએ કે એમા સહજ ભાગ છે તો તે માખી કે ભમરાના પગ જેટલો ગણાય એટલો ભાર સ્વાંતરવાનું કારણ એ છે કે આ પ્રાણીનાં નિસારવાનના હજુ એટલી જાડી છે કે એ સયમ કે ત્યાગ કરે ત્યારે શરૂઆતમા એના મગજ પર બોલે રહે છે, જરા ત્યાગ કર્યો છે એ વાત એના મન પર આ યા કરે છે તને એક ઉપવાસ કરતા કે ધનનુ દાન હેતા જાણે નો મણુનો ભાર લાગે છે, પણ એ વાત ખોટી છે, એમા ભાર જ નથી અને દૂરથી લાગે છે તે પણ દેખાવ માત્ર છે અને થોડો વખત શરૂઆતમા ભાર લાગશે તે પણ માખીના કે ભમરાના પગ જેટલો જ જણાયે. છતાં તુ તો બાજુ એવા જ કરે છે, પણ ધ્યાનના રાખ કે એમ કરવામા યોગલક્ષ્મી જેવી અપૂર્વ બીજ જ ખસી જાય છે.

આમ છે ત્યાર હાથીના પગ જેટલો કર્મનો ભાર તુ શા માટે ઉપાડે છે ? ત્યાગ-સયમ રૂપ જ્ઞાનલક્ષ્મી કે યોગલક્ષ્મીથી તુ દૂર ખસી જાય છે, અને થોડો ગેરુપવંત જેવો કર્મનો ભાર ઉપાડે છે ! તારી બાજુ કેટલી ખોટી છે તે તુ સમજાવે સતારમા ચક્રબ્રમણ કરાવે, તારો છેડો આવવા જ ન દે, એવી કર્મનો ભારભૂમિને તુ તોળી રહ્યો છે, અને માખીના પગના ભાર જેવી યોગલક્ષ્મીને ખેસવી રહ્યો છે—આવી તારી બાજુ છે, આટલી તારી અક્ષવ છે ! તું પોતે વિચાર કરીશ ત્યારે તને મમજશે કે આ પ્રમાણે થોડો વિરોધ પડ્યો છે એક બાજુએ ભમરાના પગ જેટલા ભારવાળી મહાન લક્ષ્મીનો ભાર આકરો લાગવાથી ચેતનરાજ તેનાથી દૂર ભાગે છે, અને બીજી બાજુ ગેરુપવંતના જેટલો કર્મનો ભાર તોળી રહ્યો છે !

આવી રીતે અપૂર્વ જેલ જેલાય છે, વિના કારણનો ભાર ઉપાડાય છે અને ખટરાગના સોના થાય છે હવે તો હું આનંદધન પ્રભુ ! સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ ચેતનરાજ ! તમે આવીને મળો તો આ મનની ભ્રમણા દૂર થઈ જાય અને અજ્ઞાન જેલ જેલાતા અટકી જાય. અત્યારે તો ચેતનરાજ પોતે ખટરાગમાં પડી ગયો છે, દુઃખમાં દસાઈ ગયો છે, ભવાટવીમાં ભૂલેા પડ્યો છે એને લોક અને અલોકની વચ્ચે બેસાડવા માટે એનો આનંદધન પ્રભુ સાથે મેળાપ કરાવવાની જરૂર છે, તેમ થાય તો જેલની મમાસિ વાય અને મુખસિંધુ સાથે એનો મેળ જાશે.

આનંદનો સમૃદ્ધ ચેતન પોતે જ છે એ સ્વરૂપ એટો બહારથી મેળવવા જલુ પડે તેમ નથી, કોઈ તેને તે લાવી આપે તેમ નથી, અને તે માટે ગઈની પ્રાર્થના કરવી પડે તેમ નથી. અનંત આનંદનો ધણી ખોટી ભ્રમણામાં પડી ગયો છે, ખોટા વાદવિવાદના ચક્કર ચઢી ગયો છે, ખોટા નામમાં તણાઈ ગયો છે અને માનસિક ભ્રમણાનો ભોગ વધી ગયો છે એને તો હવે માધ્યરૂપે રહેલ અનંતજ્ઞાનમય, મહાપ્રવાવચાળા, શુદ્ધસ્વરૂપી પરમાત્માનુ દર્શન થાય, એને એ સ્વરૂપનો અપાર ખ્યાલ થાય અને એનો એ સ્વીકાર કરે, ત્યારે એની અત્યારની માનસિક ભ્રમણા સર્વથા દૂર થાય (૪)

ઉપસહાર—નાટક રમતા રમતા એ નાટકની વાત જ ભૂલી ગયો છે નાટકિયાની રીતિ હોય છે કે એ ગજનો કે મહાગજનો પાંઠ ભજવે, છતાં પોતે તો ચોટી રૂપરસીનો પગારદાર નોટર છે એ વાત એના ખ્યાલમાં નિગર ગ્દે છે, પવુ આ વાત ચેતનરાજ ભૂલી ગયો છે, અને જાતે નાટક, નાટકની બાજુ, નાટકનો સાજ પોતે હોય, પોતાનો હોય, પોતે તદ્દરૂપ હોય એવી ભ્રમણામાં પડી ગયો છે જ્યારે એ ભ્રમણા દૂર થાય ત્યારે એનું નાટક અટકે એ ભ્રમણા દૂર થવા માટે નાટકનું, નાટક તરીકેનું સ્વરૂપ એને સમજવું ઘટે અને તેને માટે પોતાનું શુદ્ધ સાચું તેના સમક્ષ જલુ વડુ ભેઈએ ચેતનની માનસિક ભ્રમણા પણ ચેતનને જ થાય છે બાજુ પણ એ જ માટે છે, બાજુગર પણ એ જ છે, ખટરાગ કરનાર પણ એ જ છે, એને છોડનાર પણ એ જ છે, પચ્ચરનો ભાર ઉપાડનાર પણ એ જ છે અને એક તારવાળા શરીરનો માલિક પણ એ જ છે અને છેવટે આનંદસ્વરૂપી અનંતશક્તિમય ચેતનરાજ પણ એ પોતે છે અત્યારે એ દુનિયાની જાળમાં ફસાઈ ખોટી રવાડે ચઢી ગયો છે જ્યારે એ આનંદસ્વરૂપ આત્માને ઓળખશે, એનો અસલ સ્વરૂપે મેળાપ કરવાની એનામાં તીવ્ર ભાવના વશે, એ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવાનો એના મનમાં નિર્ણય ધશે અને વિવેકપૂર્વક એ પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા એ પુરુષાર્થ કરશે, ત્યારે એ આનંદસ્વરૂપને મળશે અને ત્યારે આ મનના સર્વ જૂનવાડાનો છેડો આવી જશે. (૫૭)

૫૬ અઠાવનમ્

ભૂમિકા—આ પદમા વિશુદ્ધ ચેતનાની વિરહદશાનુ મચોટ વણન ઈર્થ છે, અને આખુ પદ ચેતનાના મુખમા મૂક્યુ છે એમવનમા પદમા ચેતનાની રાત્રિની વિરહવધા વર્ણવી છે આ પદમા તેની અહોનિશ કેવી દશા થાય છે તે બતાવ્યુ છે ચેતના શુદ્ધ સસ્કારી આર્થ અબળાને સ્થાને છે એના જીવનનો ઉદ્દેશ પતિ છે, એના સૌભાગ્યનો આધાર પતિના જીવન પર છે આવી સાધ્વી ભાર્યાના પતિ પોતાની પત્નીને વિસારી રાત્રે પારકે ઘરે આથડયા કરે છે, અને ઘરની બેરીને પૂરી જોળખના પણ નથી સસ્કારી આર્થ બાળાની ડેવી દગા થાય અને તે ‘અનુભવ’ જેવા સસ્કારી મિત્રને વચ્ચે પડી નાથને ઘેર લઈ આવવાનુ-સમન્તવી લાવવાનુ-કેવા યાજ્ઞોમા કહે તે અહીં લાક્ષણિક રીતે બતાવે છે

પતિ ઘેર આવ્યા નથી, રાતદિવસ ચેતના એમની રાહ જોયા કરે છે, એકાતમા જૂરે છે આ સર્વ પતિની ગેરહાજરીમા અને તદ્દન એકાતમા બને છે એ ખાસ ધ્યાનમા રાખવું શરીરે દુશ થઈ ગયેલી, જાંઘ વગર અકળાઈ ગયેલી ચેતના હાથ લાખા કરીને વસત રાગમા ગાય છે પ્રસંગ દિવસનો છે, વાતાવરણ વિચિત્ર છે અને એકાત મહેલમા વિરહી દશામા ચેતના એટલી જૂરે છે

શુદ્ધ દલાવાળી ચેતના અને નમારરસપરાયણ ચેતનજીનો કોઈ રીતે મેળ મળતો નથી ચેતનજીને અત્યારે વિભાવમા ભટકેલુ છે, એને સસારના ભોગો ભોગવવા છે, એને અભિમાન, દભ અને ચાલાકીમા મહત્તા માનવી છે, એને ધન, હરે-રી, ગાડી, વાડીના સમ્રાટમા જીવનનુ સાર્વજન્ય માનવુ છે, અને આવી રીતે અનેક જાળતોમા એને પરભાવમા રચ્યાપચ્યા રહેલુ છે, એટલે શુદ્ધ ચેતનાનો અને એનો મેળ ન મળતો નથી ચેતના તો અનેક રીતે જૂતી જ રહે છે અને ચેતનનાજ માટે વવખા મારે છે આવી સ્થિતિમા સસ્કારી આથ બાળાની કેવી દશા થાય તેનો ચિતાર આપવાની લાગ્યે જ જરૂર હોય જો એને સ્થાને નવયુગની સ્ત્રી હોય તો એ પતિને વિસારી બીજે માર્ગે જીતરી ભય, પણ આ તો શુદ્ધ પતિવ્રતા, ઉત્તર ભાવનાશીલ આર્થકુળની અબળા છે એના વિચારપદમા અન્યત્ર જવાની કે અન્યને હસ્થવાની વાત જ આવે નહિ, અને પતિરાજ તો જ્યા ત્યા-ગને ત્યા-ભટકયા કરે, પણ ઘેર આવે જ નહિ એવી ભયડર દશામા આર્થસસ્કારી અબળા વિરહદુઃખના ગાણા ગાય, કે જોળખીતા નેહીને વચ્ચે પડી પતિનાજને સમન્તવીને ઘેર લઈ આવવા વીનમે. આપણા દેશની આ પ્રાચીન પદ્ધતિ બાપીતી છે

શ્રીમદ્ આનંદધનજીએ આ વિરહદશાનુ વણન અનેક સ્વરૂપે ચીતર્યું છે એણે બપેયાને બોલાવ્યા છે, એણે અધારી રાતોએ એકાતમા વિરહીની દશા વર્ણવી છે, એણે ચેતનાને રાહ જોતી એટલે કે પરસાળમા એનાના છે ઉત્તર ભાવ બતાવનારી વિરહગાથા અહીં તેમણે તદ્દન વિશિષ્ટ સ્વરૂપે ગાઈ છે અહીં એકાતમા જૂરતી શુદ્ધ ચેતના ગાન કરે

છે પોતાની વિરહદશાનુ ગાન કરતા માણસ ભલે એકલો હોય તોપણ એક જાતની શાંતિ અનુભવે છે કેટલીક વાર મનમા હોય તે બોલી બતાવવાથી મનની વ્યથા હોય તે શાંત થઈ જાય છે અને કોઈ વાર તદ્દન બેગી પણ જાય છે, અથવા કાંઈ નહિ તો તેથી થોડી નિરાત તો જરૂર થાય છે એવના ભલે ગમે તેટલી વિશુદ્ધ હોય, એના ઉદ્વેગ ગમે તેટલા આત્મિક હોય, પણ એને પોતાની મનોદશાનુ દિગ્દર્શન તો દુઃખથી સાધારણ જ કરવું પડે છે એટલી વાત ધ્યાનમા રાખી આપણે આ પરમ માધ્યી અને ભાવનાશાળી આર્ય અબજાની વિરહકથા સાંભળીએ

પ્યારે આય મિલો કહા ચેતે જાત,

મેરો વિરહ વ્યથા અકુલાત ઘાત પ્યારે ૧

અર્થ—વહાલા! આવીને મળો આમ (બહાર) કયા જગ્યા છે? વિરહને લઈને થતી મારી પીડાની અકળામણનો ઘાત કરો, નાશ કરો (૧)

વિવેચન—ચેતનરાજ! તમારી પાછળ હું પ્રાપ્ત પાવતો છું, તમને મળવા તત્ત્વી રહી છું, માટે નાશ! હું આવીને મળો આમ બહાર ને બહાર કયા જશે? કયા ભટકયા કરશે? આપના વિરહમા એ બહુ કાળ પસાર થયો, આપ અહીં આવી મારી સેજડી ચોભાવો, એ માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પણ આપ તો હજી બહાર જ ર્યા કરો છો, આપની સાથે મારા મનના વાત કરવાનો મનગ પણ પ્રાપ્ત થતો નથી! આપ બહાર જાઓ છો પડી આપને ઘર થાક આવતું નથી, આપ આવીને મળો અને મારી વિરહસિંધા ધ્યાનમા લો

મારી વિરહની પીડાથી મને સારે અકળામણ થઈ છે એના પતિ ઘેર ન આવે, એના કિંવસ કેવા ઢોહવા જતા હશે, એને માનસિક પીડા કેવી થતી હશે, તેનો ખ્યાલ કરો અને હવે હયા કરીને આ વિરહવ્યથાનો ઘાત કરો, એનો છેડો લાવો, મારી અકળામણને હવે તો કાંઈ સીમા રહી નથી તો આપ આવી મારી અકળામણનો નાશ કરો એમ કરવું એ તમારા હાથની વાત છે (૧)

एक पेसाभर न भावे नाज;

न भूषण नहीं पट समाज प्यारे ૨

અર્થ—(વિરહવ્યથાને લીધે) એક પૈસાભાર અનાજ ભાવતું નથી, ધરણી ગમતા નથી, વસ્ત્રો ગમતા નથી કે કોઈ સામગ્રી પસંદ પડતી નથી (૨)

પાઠાતર—મિત્રો-મિત્રો કહા-કહા ચેતે-એતે વ્યથા-રિથા ઘાત-ઘાત

શબ્દાર્થ—પ્યારે=વહાલા (સંબોધન) આય=આવીને મિત્રો=મળો કહા=કયા ચેતે=જાન=આવીને જાઓ છો મેરો=મારો વિરહ=લુદ્ધા પડતું તે વ્યથા=પીડા અકુલાત=અકળામણ ઘાત=નાશ

પાઠાતર—ન ભાવે નાજ—નાજ ભાવે નહીં પાઠાતરવાળી પ્રતમા આ શબ્દ નથી

શબ્દાર્થ—પૈસાભર=પૈસાભાર (૫૨ પૈસાભારનો એક શેર થાય) નાજ=અનાજ, ફાલો ખાણું=આખાણું, ધરણી પટ=વસ્ત્ર સમાજ=સામગ્રી

વિવેચન—મારી વિરહ-વથા કેવી આકરી છે તેનો આપ ખ્યાલ કરો વિરહી જનની પીડા તો વિરહી જ મમજો જે આનંદગમ્ભીરતા પડયા હોય, તે વિરહીની વેદના સમજી શકતા નવી આવા વિરહીનું વર્ણન અનેક કવિઓએ કર્યું છે, ખુદ શ્રીમાન આનંદધન મહારાજે વિરહવ્યથાના વર્ણન અનેક રીતે કર્યા છે એકતાળીશમાં પદમાં વેલાવલ રાગમાં બહુ વિસ્તારથી વિરહીનું વર્ણન કર્યું છે, વિરહીના હૃદયમાં મોટી હોળી સળગતી બતાવી છે તેની સાથે પદમાં આતકની વિરહદયા વર્ણવા ડમાલ કરી છે, મુડતાલોતમાં પદમાં વિરહીની જૂરણા વર્ણવી છે, અને એકાવનમાં પદમાં ભાદરવાની રાત વર્ણવીને વિરહીનું તાદરશ ચિત્ર ખડું કર્યું છે

આ પદમાં આ વિરહવ્યથાના વર્ણનને તર્કન જુદા દૃષ્ટિબિન્દુથી રજૂ કરવામાં આવ્યું છે એમાં પતિ ઘરે આવ્યા નથી, પણ બહેન સામે ઊભા હોય તે રીતે તેને ઉદેશીને ચેતના પોતાની માગણી રજૂ કરે છે, પછી અનુભવ દ્વારા એને સમજાવવા ગોઠવણ કરે છે અને પછી તેનું પરિણામ બતાવે છે વસત રાગમાં બહુ મુજ રીતે ગાઈ શકાય તેવા પદમાં ભારે મોજ માપી છે એમાં બ્યવહારની બાબ વાતોનો આતરલાવ તો યોગવાનો હોય જ છે એના પર જેમ જેમ વિચાર થાય, તેમ તેમ ભારે ડાહ્યુના લેલે સૂઝે છે, અને માનસિક ગભેરપણે પરિણામે આતર આત્રમગ્નતિ થાય છે આ વાત નર્વ પદોને અંગે લાગુ પડતી છે, એમ અનેક વાર બતાયું છે કે જે પ્રભુપદ લખવા કે ગાવા ખાતર લખાયું નથી, એ તો હૃદયના ઉદ્ગારો છે, ચેતનગતની એકાતની ઊર્મિઓ છે એને હૃદયથી દૃષ્ટિએ જોતા એમાંથી કાંઈ સાર ન જ પાડાય, પણ રહસ્ય તો શોધના પડે

ચેતના પોતાની વ્યથા વર્ણવતા કહે છે કે અત્યારે વિરહકાગમાં નથી ભાવતું અનાજ, નથી પહેરવા ગમતા કપડાં, નથી શરીર પર આભૂષણો લાન્વા ગમતા કે નથી કોઈ બાતની શરીર પર શોભા-સામગ્રી કરવી ગમતી વિરહકાગમાં બહેન આખું શરીર જ પારકું હોય તેમ લાગે છે, એમાં એની દરકાર કે એના પોષણની વાત હોય જ નહિ. સ્થૂળ દૃષ્ટિએ વિરહીની આવી દશા વાય છે અને આત્મિક દૃષ્ટિએ ચેતન પોતે અરૂપી હોઈ, એને અનાજ ખાવાની કે વસ્ત્રાભૂષણ પહેરવાની વાત સલાવે જ નહિ એટલે ચેતના એની શુદ્ધ દશાની વાતોમાં સોપાન સેવા કરે છે, અત્યારની દશાએ ચેતનરાજ પન્સાવમાં બદલ્યા કરે છે, અને ઘરને, ઘરનાં સ્ત્રીને કે પોતાની વાતને ખરા ગીતે પિધાનતા નથી (૨)

૧ 'સમાજ'નો અર્થ મારા જનમહારાજે લખાવ્યો તે અહીં લખ્યો કે કાશમાંથી તે અર્થ નીકળતો નથી સમજી જોતા તે અર્થ કીમતો છે ગીતી રીતે સમાજ એટલે 'સમુદાય' કે 'જનતા' અર્થ કરીએ તો સમુદાયની રીતરિવાજ કે પેશવકા ચેતનાને ખતા નથી એવો અર્થ નીમી રોકે છે વાત એક જ છે કે ચેતનાને ગાજી ભાવ ગમતા નથી અને સત્તારના સ્વીપની પહેર ચેતનરાજને એ ડોડરા ગમતા નથી, એટલે ચેતનાનો અને ચેતનનો મેગ વાગતો નથી અને પરિણામે ચેતનાની વિરહ-જૂરણા મટતી નથી

મોહન રાસ ન દૂસત તેરી આસી,
મદનો મય હૈ પરફી દાસી પ્યાર૦ ૩

અર્થ—મનોહર રાગ ગમતા નથી, પારખ દોષ કાઢવા પણ ગમતા નથી હવે તારી આશા છે વળી કામદેવનો ભય છે અને આખરે તોહું તમારી પોતાની ઘરની દાસી છું (૩)

વિવેચન—એ જ લયમાં આગળ વધતા ચેતના પોતાની વિરહદશા વ્યક્ત કરતા જણાવે છે કે પોતાને મુદર રાસો ગમતા નથી રામડા છેતી વખતે સ્ત્રીઓને આનંદ ઠેવો હોય છે, એ તો અનુભવ કર્યો હોય ત્યારે જણાય તેવું જ એનારસની રમઝટમાં એ પોતાના શુદ્ધકાર્યને કે પોતાના બાળબચ્ચાને પણ બૂલી ભય છે અને નસ રમવામાં કલાકોના કલાકો ગાગી નાખી તેમાં આનંદ મારો છે, ચિરહી આને તો એના પાપુ આનંદ આવતો નથી. એના પગ ઠેકા આપે નહિ, હાથ તાળી આપે નહિ, શરીર વળાકાર લે નહિ અને દેરફૂદડી દરવી એને પાલવે નહિ

એણું જ નહિ પણ અન્યને દુષ્ટ દેવા પણ ગમતા નથી સ્ત્રીઓ આ ભેગી ધાય ત્યારે પારફી વાતો કર અને નડામી દુધલી ઠે નિંદા કરે, એ ધપું બનવા ભેગ છે અને તેથી તો કહેવત આટી આવે છે કે ‘નાર મળે ચોટલા તો ભાગે બે—નાર ચોટલા’ કેળવાણના પ્રચારથી હવે સ્ત્રીઓને પોતાની શ્રમિતનો ઉપયોગ કરવાના અન્ય માર્ગ મળતા ભય છે, તેથી તેની આ સ્થિતિમાં આ યુગમાં મુધારો જરૂર થતો ભય છે સ્ત્રીમાંજમાં આ દુર્ગુણ સ્વાભાવિક છે, એવું તો ધપું વાર અત્યારે પણ લાગે છે, પણ આ શુદ્ધ ચેતનાને તો વિરહકાળમાં એવી મનોદશા થઈ ગઈ છે કે એને બીજી સ્ત્રીઓ સાથે મળીને વાતો કરવી પણ ગમતી નથી શુદ્ધદશાવાગાની એ સ્થિતિ હોય પણ નહિ, એટલે એ તો માત્ર પોતાની દશા કહી જતાવે છે અને નાઈ સભાણે છે

ચેતનગર્જા મારા નાથ હવે તો તારા આશા છે તું મારે ઘેર જલની આરે એટલે મારી વિરહદશા પૂરી વાય હું તો તારી પર મીટ માડી ભેમી રહું છું, અને મારા વિરહ કાળનો છેટા લાવવો એ તારા હાથમાં છે વિરહી આને મદન-કામદેવનો ભય હોય છે એની વિરહદશામાં જ્યારે એને કામદેવ આકુળ યાકુળ કરે છે, ત્યારે તેના કેવા હાલ ધાય છે, એ અત્યારે તમારી વહેવાર દશા છે એનાં નજરે ભુઓ તેનું એક બીજું પણ દારણ છે હું તો તમારા ઘરની-તમારી માલિકીની-દાસી છું, ભાડુત કે માગી લીધેલી દાસી નથી તમારી છું અને તમારી રહેનારી કે શુદ્ધ પતિવ્રતા માર્યસર પગવાળી છું અને આપની આગામી જીવન ગાળી રહેતી છું તમે કામદેવના ભયની નજરે ભુઓ અને મને આવીને મળો તમે જ્યાં ત્યાં રખડ્યા કરો છો તે બધ કરો, મારી વિરહદશાનાં અકામભણનો અંત લાવો

પાકાતર—મોહન-મોહન ન દૂસત તેરી આસી-તિતેરી દામ તુમ તુમ મનો ભય-દામોભય

શબ્દાર્થ—મોહન=મનોહર, નનગમતા રાસ=રાગ આપન દૂસત=દુષ્ટ તેરી=તારી આસી=આશા મદનો ભય=કામદેવની બીક પરફી દાસી=આપની પોતાની દાસી, ચગોઝી દાસી

શુદ્ધ ચેતનાને મદનનો ભય ન હોય, પણ ચેતનરાજ સસારદયામા વર્તે છે, તેના મનમા ત્રિસાસા ઉત્પન્ન કરવા માટે આ પ્રકારની ધમકી વખતસરની લાગે છે પતિરાજ ગમે ત્યાં ભટકનારા હોય, પણ એને પોતાની સ્ત્રી અન્ય પુત્રપત્ની સાથે વાત કરે એ જરા પણ ગમતુ નથી એવા સસારી જીવડાને મદનના ભયની ચેતવણી આપવામા આવે ત્યારે તે જરૂર અસરકારક નીવડે છે વિરહી સ્ત્રીઓને માટે આ મ્વાભાવિક અને લેવે ભેળેતો માર્ગ છે (૩)

અનુભવ જાયક કરો વિચાર,

કદ દેવે દ્વે મારી તનમ સાર પ્યાર૦ ૪

અર્થ—અનુભવ ! જરા જઈને વિચાર તો કરા કે આ શરીરમા સારભૂત બંને આખો (એને-નાથને) ક્યારે દેખશે ? (૪)

વિવેચન—ત્યારે અખગા સ્ત્રીનો ઠોઈ ઉપાય રહેતો નથી, ત્યારે એ મિત્ર 'અનુભવ' ને ઉદ્દેશીને કહે છે અનુભવવાલી જાગે ત્યારે પતિની કેવી ઘાત સ્થિતિ થાય છે, એ વાત અગાઉ અનેક મ્થળોએ કી છે, ત વાતનુ અન પુનરાવર્તન ન કરતા માત્ર અનુભવનુ વિકાસમા સ્થાન મનજી લઈએ વસ્તુતત્વનો વિચાર કરતા મન ક્યા વિશ્રાંતિ પામે, મનની અસ્ત-અસ્ત દશા ઊડી જાય અને જેનો મ્વા કરતા અખડ નિર્વિક-પ સુખ જીવને એનુ નામ અનુભવ છે એમા બાહ્ય ભાવ અને ખોટી દોડાદોડીને બદલે અખડ શાંતિમા પ્રવેશ થાય છે અને એમા ચેતનરાજે ઘેર આવી પોતાનુ શુ છે અને પારકુ શુ છે એનાં ખોજ પોતાના વીત-ને આધારે વિચારવાની હોય છે આ અતિ મુદ્દ મ્માતરદયા છે અને એમા ધ્યાન, વિચારણા અને ચાંતિને સુખ્ય સ્થાન છે અનુભવ માટે દરેક યોગીએ ખૂબ લાખ્યુ છે યોગીરાજ આનંદધનજીએ તો અનેક પન્મા એનો ઉપયોગ કર્યો છે

અનુભવ મિત્ર છે, સાચો સખધી છે, પતિરાજ અને પત્નીને વાધો પડે ત્યારે વચ્ચે પડીને પતાવટ ટરનાર પાકો પચાતીઓ છે અને જાતે પવિત્ર હોઈ અતિ વિશ્વાસપાત્ર છે ચેતના અનેક રીતે ખૂશ્ણા કરીને પોતાની સ્થિતિ બ્યક્ત કર્યા પડી અનુભવને કહે છે કે ભાઈ અનુભવ ! હવે તો તમે જઈને મારા પતિરાજને મળો ને સમજાવો હવે મારા આખા શરીરમા સારભૂત આ મારી બે આખો છે અને જે અત્યારે જૂરી ન્હી છે, તે મારા પતિના દર્શન ક્યારે કરશે ? પતિનુ સુખ એવુ પણ અત્યારે તો હુલ્લ થઈ પડ્યુ છે નાથ તો મને ભૂલી ગયા છે શરીરમા બે આખો જ સારભૂત છે વ્યવહારુ સુભાષિતમા પણ કહ્યુ છે કે—

મુખમર્ધ શરીરસ્વ, સર્વે વા મુપમુચ્યતે ।

તત્રાપિ નાસિકા યેષ્ટા, નાસિકાયાથ લોચને ॥

પાકાતર—દેને-દેખુ ૧-૨

શબ્દાર્થ—અનુભવ=વીત- (સમોધન) જાણકે=જઈને કદ=કદા ક્યારે ૧=૧ ને વાણી=આખો તનમે સાર=શરીરમા સારભૂત

—‘શરીરનો અર્થો ભાગ મુખ છે, અથવા તો મુખ તે સર્વસ્વ છે, એમા પણ નાસિકા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે અને તેનાથી પણ વધારે શ્રેષ્ઠ બે આગે છે’

મિત્ર અનુભવ ! ભાઈ અનુભવ ! અત્યારે મારે પતિરાજના દર્શન દોહાલા થઈ પડ્યા છે, પતિ પરધર મ્હડચા કરે છે, તો તું પતિરાજ સાથે વિચાર કર તું પતિરાજને ઢહીશ ત્યારે જ માગ વિરહકાળનો જત આવશે અત્યારે મને પતિરાજનો મેળાપ થાય એટલું તો કરી આપ, અને ઊંચે એ પણ ન બને તો હું પતિના દર્શન કરી નારી આખને ટાઢક વાળુ એટલું તો જરૂર કરી આપ અત્યારે તો પતિરાજ જડમા હુલ્લ થઈ ગયા છે, અને એણે ઇદ્રિયના ભોગેમા પોતાપણુ માન્યુ છે આ સર્વ વાત ભારે અનિદ્ર બની છે, હું વિરહ દયામા ગાઢા જેવી થઈ ગઈ છું એનો છેડા લાવ અને મારા આ રઘવાટને હરે દૂર કર ’ (૪)

જાય અનુભવ જઈ સમજાયે રૂઠ,

ધર આય ‘જાનદધન’ મયે રસત વ્યારે ૦ ૫

ટીકા—અનુભવે પોતે જઈને પતિરાજને સમજાવ્યા એટલે સ્વામીનાવ ઘેર આવ્યા અને વસતને મોટા આનંદ—મસ્ત ઉત્સવ—થયો (૫)

વિવેચન—અહીં આખુ દ્રવ્ય ફરે છે ચેતનાની વિરસિલી અનુભવ પતિરાજ પાસે જાય છે પતિ—ચેતનજી અને અનુભવ એકઠા થાય એટલે શું બને એની અહીં વાત કરી છે પતિરાજને પછી વિગત આપે છે કે આપણે તો અત્યાર મુખી ઇદ્રિયમુખમા માણ્યા મને ધન, હવેલી, સી, પુનાદિકને પોતાના ગણ્યા, શરીરને પોતાનું માન્યુ અને એ જરા નાહુ પડે ત્યારે અનેક પ્રકારના દુધ્યાન કરી, એની સેવા માકની કરી દુનિયામા માન-પ્રતિષ્ઠા મેળવરા ખાતન અનેક કૌભાંડો રચ્યા જડ વસ્તુઓમા અને નનોવિદ્યારની તૃપ્તિમા સર્વસ્વ માન્યુ અને એનો વિશેષ થતા લાણે જીવન હારી જવાનું હોય એવું મનને મનાવ્યું પણ આ તો આખી રમત જ ખોટી મઠાણી છે કોઈ પર વસ્તુ પોતાના નથી, પોતાની થઈ નથી, અને ઘોડો વખત માલિકી હક્ક ભોગવાવે તોમણુ અતે તે પારકી થઈ જવાની છે વગી પરભાવે તો ભારે અનવડ કરનારા છે કપાય કે નોડપાય, વેદોદય કે કામવાસના એ તો માન ઉપલક આનંદ આપે છે, પણ પોતાની પાછળ ભયકર દુધ્યાનની સેના મૂકી જાય છે એ જાતની ટેવને લઈને પોતે હલકટ બન્યો, પોતાની જાતને જ ભૂલી ગયો અને જાણે એ પરભાવરમજતા જ પોતાનો સ્વભાવ હોય એમ પોતાને લાગવા માડયુ એ સર્વ વાત એને યાદ આવે છે ‘અનુભવ’ એને એ સર્વ પરિસ્થિતિ ચોખવટથી ફેડ પાડીને

પાઠાતર—નનિ—સમજને—સમજાવે આપે—આપે

શબ્દાર્થ—નય=નવો સમજાવે=સમજાવે કત=પતિને આપે=આપે ભયે=થયો, ધરી વસત=લીલાલહેરે મતુરાજનું કોનુકુનું—તે ૩૫ આનંદ

૧ આ ગાથામા ‘દેવાઈ નો અથ મને ૫ થી ગતીરનિજજી મહારાજે લખાવ્યો તે પ્રમાણે થયો છે તેવો અર્થ કોઈ કાશમાથી મળ્યો નથી તે અપસ કરવા થોજ છે

ખતાવી આપે છે ત્યાં અનુભવ એને સમજાવે છે, પૃથક્કર્મ કયીં ખતાવે છે, નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુ અને ભાગોનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી ખતાવે છે અને જ્યાં ત્યં ચેતનજી સાર તરફ જવા પ્રયાસ કરે છે, ત્યાં ત્યાં એને ટોકે છે, રોકે છે અને યોગ્ય પ્રસંગ જણાય તો ધમકાવે પણ છે, અને તેમ કરીને એને સાધ્યક્રમુખ કરી દે છે

આ અનુભવની મમજાવટ કેરી હોય ત પર વિચારણાની જરૂર છે પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાનું આશુ જીવન વિચારી લાય, તો એને પાં વગરના બોધપ્રદ પ્રમગો યાદ આવશે. ધનની અભિવરતા, માનનાં કે ફલની નીરસતા, ક્રોધનો ધમધમાટ કે કામદેવની શેષાઓ, વેપારની ધમાલો, રખડપટ્ટીની અગવડો કે માની બીધેત્રી મહત્તાઓ—આવા આવા અનેક પ્રમગો એને યાદ આવશે જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગોના જાદના ધ્રુવો અને એને યથામ્વડપે વિચારવા, એમાં પોતે જ તરફ કેટલો બે-ચાઈ ગયો હતો અને આત્મિક બાળતમા પણ એની રાગદ્વેષની પરિણતિઓએ કેટલું નુકસાન કર્યું હતું અને પોતે કેવા કેવા નાટકો ભજવ્યા હતા, એનો યથામ્વડપે ખ્યાલ કરવો એનું નામ ‘અનુભવજ્ઞાન’ છે

કેટલીક વાર એ જ્ઞાન નાની વયમાં પણ આવી શકે છે, પણ દુનિયાના ખડકો સાથે અથડાયેલાને એવું જ્ઞાન થવાનો સંભવ પ્રમાણમાં વધારે છે અનુભવજ્ઞાનનો મહિમા પાર વગરનો છે અને એની મહત્તા યોગીઓએ જૂળ ગાઈ છે અને તે તદ્દન વાસ્તવિક છે ચેતનને એ બરાબર લાઈનસર કરનાર મદરતુ આત્મિક તત્ત્વ છે અને તેથી એને ચેતના અને ચેતનની વચ્ચે જોડાણ કરાવી આપનાર નાકજનુ મ્યાન આપવામાં આવ્યું છે બાળી ખરી રાતે તો ચેતના અને અનુભવનો ચેતન સાથે એકાગીભાવ છે અને ચેતન જેમ સજા રમાં રખે, જા પદાર્થના સંબધમાં આરે કે મનોવિજ્ઞાને વચ થઈ અનાત્મિક શેષાઓ કરે ત્યારે તે પણ એના જુલુદા પર્યાયો છે (અવિર્ભાવો છે), તેમ જ અનુભવ-વિચારણાને અગે એ પરભાવમાંથી એમરવા માટે છે તે પણ એનો પર્યાયભાવ છે ચેતનરાજ તો એ નર્વ પ્રમગોમાં મુવડપે અદર બિજાનાં થયેલા જ છે, બ્યખિતગતે એક જ, અવિભાજ્ય છે, અજરઅમર છે અને તેના એ સ્વરૂપને સમજવાનો આ સર્વ પ્રયત્ન છે

અનુભવને ચેતના જોડે છે તે પ્રમાણે એ ત્યાર પછી પતિ પાને લાય છે એ ચેતન જાળને જોડે છે કે, “તમે જેને તમારા માની રહ્યા છો, અને જે મનોવિકારોને તમે આધીન પડી ગયા છો, તે તમારા નથી, તે તમને રખડાવનાર છે, ફરડાવનાર છે તમે તો અલખ નિરજન ત્યોતિસ્વરૂપી છો, અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગાદિ અનંત શુભોદી ભરેલા છો અને અત્યારે પરભાવમાં ફનાઈ ગયા છો તમારી એ શુદ્ધ દશા નથી” એને શુદ્ધ દશાનો ખ્યાલ આપી કુમતિ કે પરભાવરમણતામાં રહેલી અસારતા અને રાગ, દ્વેષ આદિ મનોવિકારની વિષમતા મમજાવી એને ચેતના પાસે લઈ આવે છે ચેતન રાજને આ રીતે અનુભવ ઠેકાણે લાવે છે અને ‘આનંદધન’ યોગ પધારે એટલે ચેતનાને તો વસતનો આનંદ થાય છે (૫)

ઉપસ હાર—ચેતનાના આનંદમાં ગુલાલ ઉઠાવવાના હોય નહિ એમાં શું હોય ? એમાં જે હોય તે આપણુ સાધ્ય છે, એટલેા જો ખ્યાલ બેસી બંધ તો પછી ચેતનાને તો વસત જ છે, જીવનની સફળતા છે, અને જ્ઞા સસાગ્ના ચક્રબ્રમણનો છેડો જ એ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે આ સર્વ પ્રયાસ છે અને તેનો સંગ્રહ માર્ગ અનુભવજ્ઞાન છે આખ ઉઘાડીને ચાલીએ અને પડતા ઝાસોને એના ચથાર્થ સ્વરૂપમાં સમજીએ એટલે આખી રખડપટ્ટીનો છેડો આવે તેવું છે અને ત્યાં જોકે ધમાલ નથી, ઠાવાદાવા નથી, પણ ત્યાં એવી વસ્તુ છે કે જે દુનિયાના કોઈ પ્રસંગમાં નથી, જે અનનુભૂત છે, અને જે ન મળે ત્યાં સુધી ઉપર-નાચે હેરાફેરા કરવાના છે અને ધક્કા જ ખાવાના છે

ચેતનાએ શરૂઆતમાં ચેતનને ઉદ્દેશીને પોતાની વિરહ-ચથા વર્ણવી, અનુભવને ચેતન રાજ સાથે વિચાર કરવા મોકલ્યો અને છેવટે અનુભવનો સમજાવેલ કાલેર આવ્યો એટલે એને વમતોત્સવ થઈ પડ્યો, એની વિરહ-ચથા દૂર થઈ અને એને ડેડા વગરનું શાશ્વત સ્થાન પતિના સહચાર સાથે પ્રાપ્ત થઈ ગયું

આ પદમાં આનંદધન આત્મા—આનંદસ્વરૂપી ચેતનરાજ—છેવટે ઘેર આવ્યા એમ બતાવ્યું છે, અને તેમાં અનુભવની—સ્વાત્માનુભવની દરમ્યાનગીરી ઘરપુરૂપ જણાવી છે, એ આખી હકીકત બરાબર લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે આનંદધન—ચેતનરાજ ઘેર આવ્યા પછી કેવી રીતે વર્ત્યા તે આગળના પદમાં બતાવશે (૫૮)

૫૬ ઓગસ્ટસાઠમું

ભૂમિકા—નીડર આત્માને જગતના બધન નડતા નથી, એ તો પોતાની ધૂનમાં રમ્યા કરે છે, અને તે વખતે એ બણતો પણ હોય છે કે દુનિયા એને ભગડભૂત ગણે છે, પણ એને એ વાતની લેશનાજ પણ ફરકાર હોતી નથી દુન્યવી અપેલાવાળા દુનિયાના મતને માટે બહુ ચીવટ રાખે છે અને તેની ખાતર પોતાની માન્યતાને બાબુએ મૂકી બ્યવહારમાં પોતાનું સ્થાન જે રીતે જળવાઈ રહે તે રમ્તે પોતાનો જીવનક્રમ ગોઠવે જ પણ પ્રગત આત્માની દશા તદ્દન ભુલી જ હોય છે એને દુનિયાના અભિપ્રાયની ફરકાર હોતી નથી, અને એ તો પોતે નહીં કરેલ ચીલે ચાલેો બંધ છે જ્યારે જગતની પ્રશસા કે સ્તુતિથી ઉપરવટ ચાલ્યા જવાની તાકાત પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે બહિરાત્મભાવમાંથી અતરાત્મદશામાં જવાઉપ પ્રગતિ થાય છે, જ્યારે પુદ્ગલાનદીપણામાંથી આત્માનદીપણાની સ્થિતિ જામતી બંધ છે, ત્યારે આવા પ્રકારનો ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે પછી એના જીવનનું ધ્યેય લોકપ્રશસા કે બાહ્ય અભિનંદનોને બદલે અંદર જોવાનું થાય છે, પછી પરમ અતિમ ધ્યેય તરફ ચેતનરાજે પોતે કેટલું પ્રયાણ કર્યું એ જોવાનું લક્ષ્ય થઈ બંધ છે,

મેં આપો પ્રભુ સરન તુમારી, લાગત નાહી થકો,

સુજન ઉઠાય રૂઢુ ઔરનસૂ, રૂઢુ જ કર હી સકો મોકૂં ૨

અર્થ—હું તો હે પ્રભુ ! તમારે શરણે આવ્યો છું, માટે હવે કોઈ રાગાદિકનો ધક્કો-માર લાગે નહીં, હાથ ઉઠાવીને ખીન્નને ઠહું છું કે તમે કરી યજો તે કરી લો, તમારાથી થાય તે કરી લો ! અને એવું બોલતી વખતે પ્રભુ ઉપર અને તેના શરણાગત પણા ઉપર બધો આધાર રાખુ છું (૨)

વિવેચન—હે પ્રભુ ! હે શુદ્ધાત્મા ! હવે તો હું તારા શરણે આવ્યો છું, મારી સસાર દશા ખલાસ થઈ ગઈ છે અને તેથી રાગ, દ્રેષ વગેરે કોઈ મનોવિકારો મને ધક્કો મારે એવી સ્થિતિ જ રહી નથી આત્મામાં બન્યારે ચેતનધર્મની મસ્તી આવે છે, ત્યારે એના સંવ્યવહાર અને સ્થિતિમાં ભારે મોટો ફેરફાર વર્ધી જાય છે ન સારદશામાં-ખંડિરાત્મકતામાં એ વર્તેતો હોય ત્યાં સુધી તો રાગ, દ્રેષ વગેરે મનોવિકારો એને વ્યારે તરફથી ધક્કા મારી એને દીલો બનાવી દે છે, પણ જેવો આત્મા મનોવિકારના કબજામાંથી છૂટે છે કે તેને ત્યાર પછી રાગદ્રેષજન્ય ધક્કાઓ લાગતા જ નથી

અહીં ‘પ્રભુ’ એટલે શુદ્ધ આત્મા સમજવો અસલ આદર્શ આત્મતત્ત્વના ધ્યેયે પહોંચવાનું જે વાંચુ હોય એનું ધ્યેયપદ વારંવાર ધ્યાવવામાં આવે ત્યારે જ તેવા થવાના માર્ગનું સેવન થઈ શકે છે અને ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકતા વાય ત્યારે જ સાચી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે એટલે અહીં શુદ્ધાત્માને પ્રભુ તરીકે ઉદ્દેશીને કહે છે કે—‘હે પ્રભુ ! હું તમારે શરણે આવ્યો છું, અને તમારા ટેકા પર મને એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે હવે મને રાગ, દ્રેષ કોઈ પ્રકારનો ધક્કો મારે એવો ભય નહોતો નથી.’ સમારમાં રખડતા આત્માને અત્યાં સુધી બનાય વગેરે મનિન ભાવોથી વારંવાર ધક્કા લાગતા હતા એ જરા જાણો આવવા જાય ત્યાં કા તો અભિમાનથી, દલથી કે એવા ખીન્ન મનોવિકારથી એની પરિપુતિમાં મોટો ધક્કો લાગી જતો અને એ પાછો સસાર તરફ સરી જતો પણ હવે તો એણે પોતાનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે, પોતાનું ધ્યેય મદદુ છે અને એ ગુરૂ ભાવ સાથે પ્રેમ લગાડી એમાં જ પોતાનું સર્વસ્વપણું સ્વીકાર્યું છે, એટલે એના અપરાધભાવમાં નિર્ણય થઈ ગયો છે કે હવે બહારના મનો વિકારો તરફથી કોઈ ભતનો માર પડવાનો સંભવ નથી એનામાં હૃદયબળ ખૂબ જાગેલું હોઈ એની ગૂંચવણો મોટે ભાગે ખતમ થઈ ગઈ છે અને એવા પ્રભુશરણમાં એને પૂરતો વિશ્વાસ ભેસી ગયો છે આવા સંયોગોમાં કદાચ કષાયનો ઉદય થઈ જાય તો તેથી પણ

પાઠાતર—મેં—૨ તમારી-તિહાજે ઔરનસૂ-ઔરનીસુ

રાખ્દાથ—મેં=૨ આપો=આપો પ્રભુ=ભગવાન, ચેતનાજ સરન=તરણ તુમારી=તમારા નાગત=નાગે નાની=નહીં થકો=ધક્કો, હરનેનો, માર ભુજન=ભુજ હાથ (ભુજનું બંધનન અથવા દિવન) બંધાય=બંધા કરીને કુ=વડુ ઔરનસૂ=ખીન્નને કરુ=કમ જ=જે કર=કરી હી=નિશ્ચયે સંકો=સંકો

એને ધક્કાનો ભય રહેતો નથી એ કપાયની પરિણતિ થવાની સાથે એનામા આત્મનગૃતિ પણ થાય છે અને એને લઈને એ ઉભયમા આપેલા કપાયોને નિષ્ફળ બનાવી દે છે બ્યારે શુદ્ધાત્મકથા વ્યગૃત થાય છે, અને અસાધારણ આત્મવિશ્વાસ સાપડે છે, ત્યારે એને મનોવિકારો (રાગદ્વેષ કપાયો)નો ભય ઊઠી ભય છે અને એ પોકારીને સર્વને કહે છે કે- 'હવે તેને આતરિક શત્રુનો ભય નથી, તેઓમા હોય તેટલું જોર તેઓ પણ વાપરી લે, તેનો સામનો કરવા પોતે તૈયાર છે'

પોતે કોણ છે ? આ દૃષ્ટ જગત નું છે ? તેનો અને પોતાનો સંબંધ કેટલો છે ? કેટલો વખત રહેવાનો છે ? આ મર્વ બાળતનો વિચાર કરી તેમા ત્યાગ કરવા થોડ્ય અને આકરવા થોડ્ય ભાવોનો વિવેક કરી તેની સાથેના પોતાના સંબંધની ઓખવટ એક વાર આ પ્રાણી કરી નાખે અને તદનુસાર પોતાનો જીવનક્રમ ગોઠવી નાખે, તો પછી એને દુનિયાની ઓશિયાળા તો મટી ગયેલી હોય જ છે, પણ આત્મ રિપુનો ભય પણ નાશ પામે છે જીવન સફળ કરવા માટે ભગવાનને શરણે જવાની જરૂર છે, અને ભગવાનનું શરણ એટલે શુદ્ધાત્મકથાની પ્રાસિની વાત સમજવાની છે બહારના ભગવાન તો માત્ર આદર્શ પૂરો પાડે છે, બાકી આપણા ખરા ભગવાન-પ્રભુ તો અંદર બેઠા છે એને સુખ્ય સિંહાસને બિરાજમાન થયાં એટલે ભવની ભાવક ભાગી ભય છે, અને શુદ્ધ આત્મભાવની આતર ઉત્તતકથા પ્રકટ થાય છે *

* આ ગાથાનો અર્થ ૫ શ્રી મંબીરવિજય એવિએ લખ્યો છે તે નાન લુહા પ્રમાણે છે ઉપર અર્થ લખ્યો છે તે મને એ નોટ-ટાંખો મળ્યો હતો તેને આધાર તૈયાર કરેલ છે ૫ શ્રી મંબીરવિજય એવિએ કરેલ અર્થ વિચારવા લાયક હોઈ તે પણ અહીં નોંધી લીધા છે ઉપર વૃજમા કરેલ અર્થ આ ગાથાઓનો સંબંધ વિચારતા વધાર ભેગ ખાતો હોય એમ મને લાગુ છે ૫ શ્રી મંબીરવિજયના અર્થ પ્રમાણે 'જીવન મા ન' નકામે છે (આ ન ને નકામે માનવાની જરૂર નથી ન' મુખ્યમને પ્રત્યય છે અને તેથી તે ઠી જ છે 'ન નો અર્થ નિરોધાત્મક થાય છે તે પેલાની અરે જરૂર નથી) હ પ્રભુ ! હુ તો તમારે શરણ આવેનો છુ માટે રામદેવાઈ કોઈનો મને હરે ધ મે લો તેમ નથી અને એ ઔરનસ એવેને જે રામદેવાઈ છે તેમને મે હાય ડિવા કરીને છુ છુ કે જ કર લી સકો એટલે જમ મારીને રહો એટલે સાત પડ્યા રહો અર્થાત્ સત્તામા રામદેવાઈને રહેતુ હોય તો રહી નમ્ને પણ ઉભયમા નહિ રહેના હૈ—આ પ્રમાણે સમતા રામાઈને કહે છે આ અર્થમા 'રહે' નો અર્થ 'જેમ' થાય છે

જક જેવો ચન્દ્રચોજા ગુરુનામીમા નથી જમ મારવી નો અર્થ પસ્તાવો કરવો અથવા વાકા રહીને દેકાણે આવનાનો થાત છે એટલે તમાર હુ પણ વામ થઈને રહેતુ જ હાંથ તો અદર પડ્યા રહો સમતા અત્યારે જોરમા આવી ગઈ છે એટલે આ પ્રમાણે બોલે છે

આ પ્રમાણે અર્થ રૂપમા 'આયો' ના પુર્નિમ-પ્રભોમને વાધો આવે છે સમતા અને ચેતનના પ્રભોગની ભેગસેગ થાય છે અને અર્થ તાણી ખેંચવો પડે છે પૂજ્ય પન્થાસહએ કરેલ અર્થ પણ વિચારવા થોડ્ય દોઈ અન તેને ત્યાં આપ્યું છે રામદેવાઈને જોર કરીને કહેવાની સ્થિતિમા સમતા આવે તે ઘણી સુર પણ આપરી વાત છે, ઉ રમા ન આવના દેવાનો નિશ્ચય પ્રસન્નપાન છે પણ એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી ઘણી મુશ્કેલ છે એ પણ સાચોસાચ ધ્યાનમા રહે

અપરાધી ચિત્ત ઠાન જગત જન, કોરિક માત ચક્રો,

‘જાનન્ધન’ પ્રભુ નિહવે માનો, ફઠ જન રાસરો થકો

મોરૂં ૩

અર્થ—અપરાધી ચિત્તનું સ્થાન હે જનો! જગત-સંસાર છે, કોરા પદાર્થ (મન) પણ ભરાબર ભાત ઉપસાવી-પાડી શકાય છે હે આનંદધન પ્રભુ! આપ નક્કી માનો કે આ જન-હું પોતે, આપના થકી છું—આપનો હું (૩)

વિવેચન—જ્યાં મુધી ચિત્તમા રાગ, દ્વેષ વગેરે હોય છે, ત્યાં મુધી તેમા શુદ્ધાત્માનું પ્રતિબિંબ અથવા આત્માનુભવ પડતા નથી, અને તેથી તેવા ચિત્તવાળાઓનું સ્થાન મસારાજ છે મનમા આત્મતત્ત્વનો જાગૃતિ ન થાય, અને સ્થૂળ મમારના વિષયલોગમા કે રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, મોહપાયાની પરિણતિમા મન ભટક્યા કરે, ત્યાં મુધી તે ગમે તેટલી ઓટી વાતો કહે, પણ એનું કંઈડાગણ સમાર છે, અને પ્રગતિ સંસારને વધારનાર જ છે

‘મન વય મનુષ્યાણા કારણ લઘમોક્તયો’ મોક્ષનું કે સંસારબંધનનું કારણ મન જ છે, આ તો જાણીતી વાત છે મન મસારવા નામા પ્રભુ ઠરે ત્યારે તે ‘અપગધી’ ગણાય છે, કાણુ કે એમા ‘મગ’ ભરલો છે અને નાવણા મનનો અપગધ ઉઘાડો છે આનું ન સારસંમુખ મન હોય ત્યારે તે અનેક પ્રમાણા ઈર્ષ્યે આત્મા ગાયે જોડી દે છે

કોરા પદાર્થ ઉપર ભાત પાડી શકાય છે એક ભીંત પર ચિત્ર પાડ્યું હોય તો પ્રથમ તો તેને સાદુ-ડાઘદુધ વગરનાં બનાવવી પડે છે તુરંદ ચિતારે કોઈ વખત ચિતરામણનું કામ ઠરે ત્યારે તેને મર્મથી વધારે ચિત્તા ચિત્તનો ભૂમિજાને તફન સાદુ કરવાનાં હોય છે જેમ કોની જગ્યા હોય તેમા જ સાગી ભાત પાડી શકે છે, તેમ જ ચિત્ત સ્વસ્થ હોય તો જ તેમા આત્માનો વિચાર ટકી શકે છે

આવે અર્થ કરવામા ભાવ એ આવે છે કે મન જ્યાં મુધી નાગ, દ્વેષ, ક્રોધ વગેરે મનોવિકારને આધીન હોય છે, ત્યાં મુધી એ સંસાર-સંમુખ જ રહે છે, માટે એના પણ સંસારકલાને ખંડે મુખ્તિ-સંમુખ દલા લાવવી હોય તો પ્રથમ તો એને તફન કોર બનાવવું, અને એના પર સંસારના ડાઘ લાગેલા છે તે સર્વ કાઢી નાખવા જોઈએ

આ વાતનો સ્વીકાર કરી ચેતનરાજ કહે છે કે—મારા આનંદધનજી પ્રભુ! મારા અતર્થાથી ચેતન! આપ હવે ચોક્કસ માનો કે હું પોતે (આ જન) હવે આપના થકી છું

પાકાતર—જન-જિન ભાત-ભાતિ બીજ વખત જે ના પડેમા જન-જિન

શબ્દાર્થ—અપરાધી=કુનેગાર, અપાણુ ચિત્ત=મન(નું) ઠાન=સ્થાન જગત=સંસાર જન=નાક કોરિક ભાત=કરોડો પ્રકાર કરીને અથવા કોરિક=કોરી સાદુ (ઉપર) ભાત=પ્રકાર, અથવા ગપ નોકા=તકસો જોઈ રહો નિહવે=નક્કી રાસરો=આપનો, પકા કોરો=દાસ, (આપનાથી-આપનો પોતાનો)

છુ, આપનો પોતાનો છુ, આપમય ૩ હવે મારે બીજા કોઈની સાથે લેવાદેવા નથી, હવે તો મારે માત્ર પ્રાણજીવન પ્રભુ પરમાત્મા સાથે કામ છે અને એ શુદ્ધ પ્રેમમય દશા પ્રાપ્ત કરવાને અગે મને તો હવે મારા પ્રાણજીવનની તાલાવેલી લાગી છે અને મેં એનું શરણ વગર શરતે સ્વીકાર્યું છે માત્ર મનમાથી હવે મૌરન-પારકાનો ભય નાશ પામી ગયો છે હવે તો એના તરફ લાખા હાથ કરી એને ‘જે યાય તે કળે લો’ એટલું કહેવાની મારામા વાકાત આવી ગઈ છે

આ દશા પ્રાપ્ત કરવાં ઘણાં મુશ્કેલ છે, એને જીવવાં વધારે મુશ્કેલ છે અને ચાહુ રાખવી ઘણી વધારે મુશ્કેલ છે નીંડર આત્મા આવો હોય, એના મનોરાજ્યમા ભવ્યતા હોય, એના આગળ પ્રસારના મક્કમતા હોય અને એની જ્ઞાનદલામા ઉત્તમવગતા હોય, ખૂબ પ્રયાસથી આ દશા પ્રાપ્ત છે એ વાત તદ્દન ખરી છે, પણ એ દશા પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે, એમ માનનારમા ઘણી વાગ આત્મવચકતા હોય છે જ્યારે અતરાત્મદશામા પ્રવેશ થાય, મનોવિકારો પગ સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય, ડરાયપન્થિતિ દ્રુ વધે જાય, ત્યારે તો આ ચેતન ‘રાવશે થકો’ જ છે, એટલે તે આનંદધનનો જ થઈ જાય છે, એ આનંદમય જ છે, એમા અને આનંદધનમા માત્ર નામનો જ ફેર રહે છે જ્યારે આવી પ્રભુશરણાગત દશા પ્રાપ્ત થઈ જાય, જ્યારે પ્રભુને પોતાનું મર્વસ્વ સોપાઈ જાય, જ્યારે આત્મભાવન પગરણ મહાઈ જાય, ત્યારે તો બીજી ડોઈ વસ્તુ મેળવવાની રિકર રહેલી નથી * (૩)

ઉપસહાર—નીંડર આત્માની આવા પ્રકાશના દલા થવી તે ઘણી જરૂરી બાબત છે આનંદધનજી પોતે જ સભવનાથસ્વામીના સ્તવનમા પ્રભુસેવનની ભૂમિકા તૈયાર કરવાની પ્રાથમિક નિયતિમા ‘અભય, અદેર અને અખેદ’ એ ત્રણ વિશેષણો વાપરે છે એટલે પ્રભુની સાચી સેવા કરવાનાં લાયકાત મેળવવા માટે ખેતરની ભૂમિને પ્રથમ તૈયાર કરવાની હોય ત્યારે તેમા નીંડરપણુ પ્રાપ્ત કરવું પડે છે જે ભૂમિદામા કચરો પડ્યો હોય, જ્યાં છત્કાવ ઠી વાળીઝૂડીને ભૂમિ નાદ કરી ન હોય, ત્યાં સેવન યોગ્ય ભૂમિકા પણ નથી પડી એના પગ વારેતગ કે ચિત્તભણુ નું થાય ? અને એક વાર નીંડરપણુ પ્રાપ્ત થઈ જાય પછી આત્મદલા કેવી વિશુદ્ધ થાય અને અદરવી વીર્યસ્કુન્ધા થતા એનું ભેર કેન્દ્ર વધી જાય તેનું આ પંચમા દિગ્દર્શન કરાવવામા આજીય છે

* આ છેલી ગાથાનો અર્થ ૫ ત્રી ગભીરનિજ્ય એ છુગી રીતે લખાયો છે ‘ચિત્ત ઠાન નો અર્થ’ નનની પ્રતિભા કરી અને જગન નો અર્થ રખાઈ નોક કરી તેને અપરાધી-ગુનેશાર ગણવામા આ પુ છે ‘મરિક ભાતે’ એટલે કંગોડા ત્રગર કરીને પણ ચમ એને ભેઈ રહેો ખગર રાખો કે એ કપાદ ચળાવમાન થઈ જાય છે આમા પ્રગરનું મન સસાર વધારનાર છે એ વારવાગ નળાવમાન થઈ જાય છે અને એમ થનાલા કંગોડા માર્ગે-રીતો છે એની ખગર રાખો સળા થઈ છે કે હે પ્રભુ ! આપ નિશ્ચય સમજો કે આ મેનનાડી જન એટલે માણસ છે તે તો હવેથી આપના થમા છે, પેના ચતાવ માન થના ચિત્તને વસ જના તેમ નથી આ અર્થ નિવારના જેવો છે પણ એમા આગળપાળના સજધને જરા ખેચવો પડે છે

અતરાતમદશામા વર્તેતો ચેતન મનોવિકાસ પર એટલું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કર છે કે એ વિકાસને આકૃષ્ટવાન પણ કરવાની સ્થિતિમા આવી જાય છે એ વિકાસને ઉદયમા તે આવવા ન જ દે ત્યાર પછી એ ઉપશમત્રેણી માટે તે કપાયો અદર દગાયા રહે એટલે એ વચ્ચે જરા નરમ વાત કર છે, પણ એવી શ્રેણી તો આખા લવપર્થકનમા વધારેમા વધારે ચાર વાર માટે છે, બાકી તો અતે એ કપાયોને મારીઝૂને આગળ વધે જ નય છે

આ સ્થિતિ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય છે તે ધ્યાનમા રાખતું જ્યાર ચેતન માત્ર આત્મ ભાવમા વર્તે, જ્યાર એ મગવાળા મનને ઝોળખા શકે અને સાફ હાથ પર ભાન પાડી શકે છે એમ સમજતો હોય છે ત્યારે બાહ્યાત્મભાવ અને શુદ્ધાત્મભાવ વચ્ચે એકતા થાય છે પછી એની દશા તફાત જુદા પ્રકારની થઈ જાય છે, પછી એ બ્યવહાર અને નિશ્ચય વર્તન વચ્ચે સમન્વય કરી શકે છે અને પછી જગતન્યનહારની ઉપન્યવ જઈ ખરી આતર વિભૂતિનું પાન કરતા મન પર ભાત પાડતો જાય છે અને ચેતનને અવિરત આનંદ આપી વિરહકાળનો છેડો નજીક લાવતો જાય છે

કપાયો કે મનોવિકાસને બરાબર સમજવા જોઈએ તેઓ અસાવધ અવસ્થામા ભારે આક્રમણ કરી ધૂસી જનારા છે, અને આ આતરનિકારોમાં જેમ મહારાવાની જરૂર નથી તેમ તેની માથે દીનાપણાવી કામ લેવા જેવું નથી, તે સમજવું જોઈએ અનંત યમિનો ચેતન આત્મશ્યામા વર્તે ત્યારે એનો માર્ગ જરૂર મોકળો થાય છે એની ના નથી, પણ એ માર્ગે દૃઢ નિર્ણય, પૂર્ણ આત્મપ્રદા અને યોગો પર અમાધારણ સુચમની જરૂર છે અને એ જ અતગત્મભાવ છે, એ જ પ્રાપ્તિજીવન પર એકાત પ્રેમ છે અને એ જ હુનિ યાના અભિપ્રાય તરફની ભેર ભરી છે ખૂબ પ્રયાસ કરીને આ સ્થિતિ મેળવવા યોગ્ય છે અને મેળવ્યા પછી જમાવવા યોગ્ય છે અને જમાવ્યા પછી અનંતકાળ સુધી જીવવા યોગ્ય છે બાકી 'ઇહ જન શવરો યકો' -એવું વચન બોલવાનાં લાયકાત પણ સાધારણ રીતે આવતી નથી, અને આવી છે તેમ માને તે હજુ અતર્થાગીને બરાબર સમજ્યા નથી. એ દશા અશક્ય નથી, મુશ્કેલ છે, પણ ચીવટથી સુસાધ્ય પણ છે એ દ્રવની વચ્ચે એના સળધમા વિહરવા જેવું છે અને એ દશા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી નિસ્તાર નથી એ હમેશા ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે (૫૬)

ભૂમિકા—અતરઆત્માની સાથે પગિય ચર્ધ નય, બાહ્ય ભાવ ખરેખર ત્યાગવા યોગ્ય છે એવી હૃદયના જમાવ ધર્ધ બય અને પરનો ત્યાગ કરી જ્વના આદરનો દંદ નિર્ણય ધર્ધ બય, ત્યારે હૃદયની અંર એક બતનુ મન્તપણુ આવે છે ડોર્ધ વખત અણુધારી મં. આવી પડે ત્યારે મનની નિર્બળતા તો ઊઠી જ બય, પણ અદરથી ખરેખરો ભેસ ભગી ડોઠ છે, તે વખતે અદગના માન્વા ભાગે ઉદ્ગારરૂપે નીકળી પડે છે આવો હૃદય-શુભરવ આપતો બેતાલીશમા પદમા અનુભવ્યો હતો ‘અમ હમ અમર ભયે ન મરે ગે’ આવી વાત સાધાગણુ ચેતનથી વર્ધ શકતી નથી, દુનિયાની ધમાલમા લપટાયેલા ચેતનને એની કપના પણ આવી શકતી નથી

અસાધારણુ આત્મમસ્તી બતાવનાર ધૂની યોગીની વિભૂતિ બેયુ આ પદ છે એવી મસ્તીને વર્ણવનાર પણ સાગ્યે જ બેવાના આવશે એવી મસ્તીને માણુનાર તો તેથી પણ એટા છે અને છતાં આ ભવ્ય મનોરાજ્ય વિચારતા એ જરૂર ઇચ્છવા યોગ્ય અસાધારણુ આત્મવિભૂતિ છે એમ લાભ્યા વગર નહિ રહે શુદ્ધ આત્માનુ સ્વરૂપ યોગિનને બેયુ ત્યારે તેમને અર્પૂ આનંદ થયો અને તે વખતે શુદ્ધ ચેતનાએ વિશુદ્ધ ચેતનસાગ પતિને અગે જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા તે આપણે પ્રથમ વિચારી જઈએ પછી એ ઉદ્ગારને આત્મવિકાસમા શુ મ્યાન છે તે પર ડેવટે ચર્ચા કરશુ

૫૦

(૨૧-ભાર ૧)

અમ મરે પતિ ગતિ દેવ નિરજન,

મટકૂ મ્હા મ્હા સિર પટકૂ, મ્હા રુઠ જનરજન ખવ૦ ૧

અર્થ—હરે તો મારા સ્વામીનાથ મારો આધાર છે, મારા દેવ છે, મારા મગ વગરના (નાથ) છે (હરે) (ભ્યા ત્યા) શા માટે ભટકતી રુઠ ? શા માટે માથુ ફેડુ ? અને શા માટે લોકોને રાજી કરુ ? (૧)

વિવેચન—ચેતનાનો વિરહકાગ ભાગ્યો, એની મોટામા મોટી ઇચ્છા પૂરી ધર્ધ તે શુદ્ધ ધયેલી ચેતના કહે છે કે હવે તો મારા નાથ એ જ મારો માથો આધાર છે મારે ગમે તેવી અગવડ હોય તો તે વખતે મારે બીલા કોઈની સલાહ કે ત્રહાયની જરૂર નથી, મારો કુલ આધાર મારા નાથજી છે

પાઠાતર—જનરજન-જિનરજન અથવા દુસજન

શબ્દાર્થ—અમ = હવે હવેથી મેરે = મારે પતિ = સ્વામી ગતિ = દારવાયાત્રાની શક્તિ આવાર, આત્મ દેવ = પ્રભુ નિરજન = અજ રહિત ભમ્ફ = રખકુ મ્હા = શા માટે સિર = માથુ પટકૂ = ફેડુ જનરજન = લોકોને ખુલી કરવા

શુદ્ધ નયની અપેક્ષાએ આત્મા અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, ઉપયોગાદિ અનેક ગુણોથી ભરેલો છે, અને ચેતનાને જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે છે, ત્યારે ત્યારે તેનો પતિગજ માથે અલેક્ષ હોઈ એ જ એની ગતિ છે એ મારા નાથ એ જ મારી ગતિ છે, એ જ મારા દેવ છે અને કોઈ પણ પ્રકારના મેલ વગરના એ મારા નિરજન નાથ છે દેવતાત્વમા મહિનતા ન હોય ત્યારે તે તર- ખરો ભાવ આપે છે

અથવા, બીજી રીતે જોઈએ તો, યોગિગજે આત્માનુ પરંપરુ સ્વરૂપ બોધુ ત્યારે તેમને અપૂર્વ આનંદ વધે અને તે આનંદમય ત્રિવિધિમા નિશ્ચયનયને આગળ કરીને તેઓએ આ પદમા કવન ડરેલુ ઉદ્ગાર-વચન ગાઈ નાખ્યું તે ડરે છે કે એ માનુ આત્મસ્વરૂપ અનુભવ્યુ છે અને તેથી મને માલૂમ પડે છે કે મારો આત્મા જ મળ રહિત છે, તેમા અસલ રૂપે કર્મરૂપ મળ નથી અને તેથી તે નિરજન છે, તેમ જ તે દેવ છે, ઘરણુ કે લોહાલોકને પ્રકાશ કરે તે દેવ ઠહેરાય અને તે મારા પતિગજનો સ્વભાવ જ છે (અનંત જ્ઞાનમય દોઈ લોકાલોકપ્રકાશનુ દેવકાય તે ડરે છે)

આ પ્રમાણે હોવાથી હું હવે જ્યા ત્યા ચા માટે આટા માર ? પ્રાણી પોતાના દેવને શોધવા અનેક મ્યાને જાય છે મંદિરે જાય છે, તીર્થોએ જાડે છે, પણ મારા પતિ પોતે જ દેવ છે, પોતે અશરીરી છે, પોતે મળ રહિત પવિત્ર છે અને પોતે આનંદમય છે, તો મારા દેવને શોધવા હું જ્યા ત્યા કયા જાડકુ ? એને બહાર શોધવા જવા પડે તેમ નથી, એને મળવા માટે જેની તેની પાને શિર ઝુકાવણુ પડે તેમ નથી

લોકોનુ રજન ડગી તે ઠાગ આત્મપ્રતિ શોધવા ચા માટે પ્રયત્ન કર ? ‘જનરજન’ કરના ‘નિનરજન’ પાડ એ- રીતે વધારે બધગેમતો છે હું જિન-પ્રભુને રીઝવવા પણ ચા માટે પ્રયત્ન કર ? મારા ચેતનગજ માગમા બેઠા છે, હું પોતે જ છું, તો પછી જ્યા ત્યા જાડા મારવાને બરલે મારા દુઃખમળમા સ્થપાયેના માગ દેવાધિદેવ ચેતનરાજને હું ચા માટે ન રીઝવું ? આ સબધમા આનંદધનજીએ પોતે જ લખ્યું છે -

દા'ત દા'ત દોહત દાડિયો, જેતી મનની રે દોહ જિનેધર૦
પ્રેમ પ્રતીત ત્રિચરો ડૂકડી, યુરુનમ લેગયો ર બેડ જિનેધર૦

દોડી દોડીને દોડયા, જ્યા સુધી મનની દોડ પહોચી શકી ત્યા સુધી દોડી ગયો, અને તે ચા માટે ? પ્રભુને શોધવા માટે પણ એ તો પ્રેમમય છે, તારી નજીક જ છે, તારામા જ છે, તેને શોધવા માટે દોડાદોડ ડરવી પડે તેમ નથી માત્ર એને ઝોળખવા માટે શુરે ગમતો જરૂર પડે તેમ છે

આત્માની આવી ત્રિવિધિ બતાવનાર યોગીરાજ જ્ઞાનસારના અનેક ધ્યેનો છે તેમાના બે-૧૫ નમૂના અહીં જોઈ લઈએ —

અથ મોખ નિદ્રા નહિ, પુન નિદ્રા સાર અનત,
અચન અખાધિત દેખતુ હો, પ્રેમ સગી વખત,

નિજ સરૂપ નિશ્ચય નય નિરખૂ, શુદ્ધ પરમપ મૈરી,
હુ હી અકન અનાદિ સિદ્ધ હૂ, અજન્ન અમર અનૈરા

અથ મોખ નહિ હમરે કમહી, નહિ ઉપપાત મિત્તાસ,
શુદ્ધ સરૂપી હમ સખ કલે, આનસાર પં નામ

આવા અનેક દાનવો દ્વાન મમજય છે કે આત્મરાજનુ સાનુ આન આનદધન મહા
સજે પતાવ્યુ છે શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના સ્તવનમા અનેક યોગના વાત કર્યા પછી તે મોશ્રી
ખેલી નાખે છે —

અહો અહો હુ મુજને નહુ, નમો મુજ નમો મુજ રે

આ રીતે પોતે પોતાને જ નમનાની વાત કેને સૂઝે ? ક્યારે સૂઝે ? અને એ વાત
જેને સૂઝે તેને પછી જ્યાં ત્યાં ભટકવાનુ રહેતુ નથી, ગમે ત્યાં ગિગ પટકવાનુ રહેતુ નથી
અને પોતાને જે જોઈએ છે તે અદર જ છે, એનો એને અનુભવ થઈ જાય છે અને એ
કલાએ પહોંચેલા યોગિરાજને પત્રી જિનજન કરવા માટે જ્યાં ત્યાં ભટકવુ પડતુ નથી
યોગસિદ્ધાસન પર ચેતનરાજ બેઠા હોય, આજપા બાપનો અતઃ ઉચ્ચાર જામતો જતો હોય,
ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકતા થતી જતી હોય, ત્યાં પછી અનેક સ્થાને ફેરવે શોધવા
જવા પડતા નથી સાકત્રીગના પદમા જે યોગમા ચિત્ત પરોવવાનુ જણાવ્યુ છે, તે યોગ
પ્રાપ્તિ થઈ જાય અને યોગસિદ્ધાસન પર બિરાજમાન થઈ જવાય, એટલે એનુ સ્થાન ઘણુ
આગળ વધી જાય છે ત્યાર પછી એ કલિ(કાલ)મા તો ન જ આવે

યોગની આ મહત્તા છે, આનદધનજીની શૈલીની આ વિશિષ્ટતા છે, આત્માગમ-રમણ
તાનો આ મહાન લક્ષણો છે એમા કોઈને નિશ્ચયનયની વાત આવે તો તેનો જવાબ
એક જ શક્ય છે કે જે અધિકારીને ઉદેશીને આ વાત કરી છે, તેને જ્યાં ત્યાં ભટકવાનુ
ન હોય, કે ગમે ત્યાં માથુ પટકવાનુ ન હોય

વ્યવહાર અને નિશ્ચયનો મમન્વય ટરવો, બન્ને વચ્ચે ફેણાતો વિરોધ ટાળવો અને
બન્ને વિરુદ્ધ માર્ગમાથી પોતાના અધિગર પ્રમાણે પોતાનો માર્ગ શોધી લેવો, એ જૈન
તત્ત્વજ્ઞાન અને ખાસ કરીને નયનાનથી સુવાગિત થયેલ બુદ્ધિનો વિકાસ છે, અને બુદ્ધિ કે
અભ્યાસના પ્રસંગ ન હોય તેને નૈસર્ગિક રીતે પણ આ સ્થિતિ પ્રાપ્ય છે એ દશા પ્રાપ્ત
થઈ ન હોય અને વ્યવહારમાર્ગોનો ધ્વસ ટરવા વૃત્તિ થઈ આવે, તો કોઈ વાર બેતમાથી
બ્રહ્મ થવાનુ બને છે વાત કહેવાની એ છે કે, આત્મા પોતે જ દેવ છે, એ વાત એ અત્યાર
મુખી બૂની ગયો હતો હવે એ પોતાને ઝાળખતો વચો છે એટલે એને પોતાની ઝાળ
ખાણુ માટે ખીજને રાણુ રાખવા પડે તેમ નથી. આ ભાવ સમજતા એક વાતનો ખ્યાલ

રાખવો. યોગીની આ લબ્ધ દશા છે, અતિ ઉત્તમ આત્મસંપત્તિ છે અને એને પ્રાપ્ત કરવાને આદર્શ જરૂર નાખવા યોગ્ય છે, પણ એ બે-ચાર યોગીની વાતો દરવાધી યોગપ્રાપ્તિ પોતાને થઈ ગઈ છે એમ માની લઈ અવહારને વિચારી મૂકવાની બૂનના પડવા જેવું નહીં જે એ અધિકાર વગર નિઃશ્રય માર્ગનો આશ્રય કરી જેને અથવા વગર લાયકાતે પ્રગતિ નાની અવહાર ક્રિયા મૂકી દે, તેની જી દશા થઈ છે તે એમજ નજર કરવાથી સ્વહૃદ સમન્વિત બધ તેવું છે જેઓ નિરાલબ્ધન ધ્યાનનાં અવસ્થાએ પહોંચ્યા વગર આલબ્ધનને મૂકી દે છે, તેઓ બન્નેમાથી બ્રહ્મ વાય છે, કાગ્ય કે નિરાલબ્ધનત્વની હદ તેમણે પ્રાપ્ત કરી નથી અને આત્મ પ્રવાહ છોડી દેવાને પરિણામે તેઓ આખા દિવસમા આત્મતત્ત્વ વિચારવાનો કે પરમાત્માને ઘાઈ નહિ તો દષ્ટિ અમીપ રાખનાનો પ્રગગ પણ દૂર કરી મૂકે છે, અને તેમની સ્થિતિ આત્મપ્રગતિને અંગે પસંદ કરવા યોગ્ય નથી એ વાત સમજી રાખવા આ વાત અને કહી છે તે ચેતનમા કિતરી ગયેલા, સ્વપરનો ભેદ મમજનાર અને બાહ્ય ભાવને તણ અતર આત્મતત્ત્વ જોળનાર માટે છે. આત્મસ્વરૂપનું ત્રિન સ્વરૂપ થાય અથવા તેને પ્રાપ્ત કરવાની જાડી સાચી તમ જાય, ત્યારે જ આવા અતરના ઉદ્ગાર નીકળી પડે છે એ ભાવને સમજીને પચાવવા જેવો છે, એ ભાવ જેમ નહીં પ્રાપ્ત થાય તેવો નથી, તેમ જ અપ્રાપ્ત કે અગ્રમ્ય પણ નથી.

આવા ચેતનનાં ચેતનાનો આ ગર્ભાવ છે આ એનો અવિચલિત આદર્શ છે આ દશાએ જે પ્રાણી પહોંચેલ હોય છે તે પાડી જનન જન ઇચ્છતો નથી, એને લોકો માન આપે કે એને માટે ખરાબ યોગ્ય એની દરકાર આ દશાનો પ્રાણી ભાગ્યે જ કરે અને વસ્તુતઃ ખરું છે કે 'જનમનરજન ધર્મનું, મૂલ ન એક બદામ'—લોકો પાસે વાહવાહ યોગ્યાવવા માટે કરેલ ધર્મ કે સ્વીકારે ન ક્રિયાનાર્મની વસ્તુતઃ કાઈ કિંમત નથી, આત્મપ્રગતિની નજર એ શૂન્યમા પરિણમે છે ચેતનનાં આશ્રય તરફ પ્રગતિની નજર નેહાએ તો એવા ધર્મની કે એવી ક્રિયાની કાઈ કિંમત નથી આવા પ્રગતિ આત્માને જિન રજનની ચાહના કે જરૂર પણ રહેતી નથી. એ મમજ છે કે જિન ભગવાન પોતે તો રાગદ્વેષ રહિત છે, એને રજન કે વિરાગ દોષ નહિ અને એ તો માન તેના આદર્શ સ્થાનને યોગ્ય છે અને ત્યાં તે બિગજમાન વચેલ છે આ રીતે બન્ને પાઠ સમીચાન જણાય છે (૧)

સજન દગન દગ ન લગાડું, ચાહું ન ચિતવિત ખજન,

સજન ઘટ અતર પરમાતમ, સકુટ દુરિત મયમજન અનં ૨

પાઠાંતર—ચિતવિત-ચિતવન સજન-સજન દુરિત-દુરિત

શબ્દાર્થ—ખજન=ખજન લાગી આખનાતું પક્ષી ન માની ભત મકાન જેવું હાય છે અને તાર થી રીત નહુ સુધી દેખાય છે દગન=આખો ખજનદગ=ખજનના જેવી લાગી આખ છે જેને તેના ઉપર દગ=આખો ચાહું=છત્તુ લાગુ ના, નિરાતુ મેળુ ચિતવિત=ચિતવન ધન ચિતવન ચિતવન ધન ધન અજન=આજન કાળજ સજન=ઉત્તમ જન ઘટ અતર=દરીસી અદર અતર્મી પરમાતમ=પરમાત્મા સકુટ=સર્વ ભય=બીક દુરિત=પાપ દારિદ્ર ભજન=દૂરકરવાના, ભાગવાવાળા

અર્થ—ખજન પક્ષી જેવી ચકોર આખને (પરમાત્મસ્વરૂપ જોવા માટે) ન લગાણ અને ચિત્તનુ ધન ચિતવન છે તે કાજળની પણુ ચાહના ન કરે, (કારણ કે) સર્વ પાપ અને ભયને દૂર કરવાવાળા સત્જન-મહાપુરુષ પરમાત્મા (મારા) શરીરની અદર બિગળ માન થયેલા છે, સત્જન ધર્મને (મોક્ષ જવા માટે) જોડા છે

વિવેચન—પરમાત્મસ્વરૂપ સમજવા માટે ખજન પક્ષીના જેવી લાખી આખો લગાણ નહિ. ખજન પક્ષીની આખો મોટી અને લાખી હોઈ વધાર શક્તિવાળી હોય છે અને તેથી તે વધારે દૂર, અને વધારે સ્પષ્ટ ભેઈ શકે છે માગી આખો આવી લાખી કે તીક્ષ્ણ કરીને મારે મારા આત્મસ્વરૂપને જોવાની જરૂર નથી, કારણ કે આત્મસ્વરૂપ જોવા માટે આવી રૂઝૂમ આખ લગાવવાની જરૂર નથી, રૂઝૂમ આખે કેળી શકાય તેવી એ વસ્તુ (આત્મસ્વરૂપ) નથી વળી, એ પરમાત્મસ્વરૂપ સમજવા માટે આખમા ડાજળ પણુ ન આણુ અથવા એ (ડાજળ) મેળવવાની ચાહના પણુ ન કરે ચિત્ત એટલે મનનું ધન ચિતવન છે અનેક બહારની વસ્તુને એ ચિતવ્યા કરે છે અને રાગદ્વેષાદિ મળને વધાર્યા કરે છે હું તો માન આત્મસ્વરૂપને જ ભેઉ અને આ મન-કાજળની ચાહના જ દોડી ફેરે, કારણ કે સર્વ પાપ અને બીકને દૂર કરવાવાળા સત્જન-સત્જન મહાપુરુષ-મારા અતર-ધટમા જ બિગળનામ થયા છે

આ પ્રમાણે નરત અર્થ થાય છે, અને તે પ શ્રી ગણીરવિગયજીએ લખાવ્યો છે તેમના મતે ખજન પક્ષીની આખ ઘણી અકોર હોય છે એવા ખજન પક્ષીના જેવી ચકોર આખો છે એવા નિર્દોષ સ્વામી પ (નિજ સ્વરૂપ પર) મારી આખો લગાણ, દષ્ટિ લગાણ, અર્થાત્ નિજ સ્વરૂપમા જ દષ્ટિ ફેરે છુ નહીં 'દગન' શબ્દને બંને સ્થાને બહુ વચનમા વાપર્યો છે, પહેલેક કરીને તેમથી 'ન' ને જુલો પાડવાની જરૂર રહેતી નથી વળી, ચોર રૂપના ચિતવનને હું ચાહુ નહિ, એટલે આત્માના રૂપને જ ભેઉ એમતે હાપેલ સુન્દરનો 'ચિતવન' પાઠ કાયમ રાખી 'ખજન'ને રામાદિક આજણ-મેળ-મસુનો અર્થ લીધો છે આ અર્થ પાડ બરાબર ભાવ આપે છે

ટપાડાઝ અર્થ જુલો રીતે કર છે આ પરમાત્મસ્વરૂપ અવલોકવા, અથવા મારા પોતાના તે ધ્યેય અને મારી વચ્ચે અલેદ હોવાને કારણે તે મારા ધ્યેયને જોવા માટે મારી આખોને ખજન પક્ષીની આખ સાથે મેળવુ નહિ તેમ જ મારી આખમા બજન આજવાની પણુ ઇચ્છા કરે નહિ કરેવાની વાત એ છે કે, ડોઈ કાળે સ્વરૂપ અપ્રકટ હોય તો પ્રકટ કરવા માટે, અથવા ડોઈ વસ્તુ મેળવવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે તે મેળવવા માટે, પ્રયાન કરવામા આવે છે અને તેના સાધનો તરફ લક્ષ્ય દોરે છે આત્મારૂપી સુસ વસ્તુ, જે પોતાના શરીરમા જ છે અને જે પોતે જ છે, તેને મેળવવા અનેક પ્રયાસ કરવામા આવે છે યજ્ઞ, પૂજા, વીર્યગમન, જપ, તપ, ધ્યાન એમ અનેક પ્રકારે આત્માની ઓગળાણ કરવા પ્રયાસ કરવામા આવે છે તે લક્ષમા લઈ જેમને આત્માનુ સ્વરૂપ જણાય છે એવા યોગીસાજ કહે છે કે—

હવે મારે સાન નેત્રી અથવા ડોઈ પલ્લુ પ્રકારના સંજનની જરૂર રહી નથી, કારણ, સમસ્ત પાપો અને ભયનો નાશ કરનાર પરમાત્માને મે માન શરીરમાં જ સ્થળ વધેલા-મોક્ષ જવાને તૈયાર વધેલા-તેવા છે સ્વરૂપ અપ્રકટ હોય ત્યારે એન થાય કે કે ઉદ્ધવજી દ્વંદ્વ અને નેત્ર હશે તો ચિત્તપકવ જોઈને પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રકટ કરીશ આ આખી બ્રાતિ છે તે જતી રહે તદાકાર વૃત્તિ પ્રકટ થઈ તથી કાર્યકારાણાવને અલે. ભણ્યા, જ્ઞાન-વ્યાન-આત્મા અલે છે એવો પરમાત્મ એલે પરમાત્મા મારા શરીરરૂપ ઘટ-અતરનાં સંજન એટલે સંજન મધને નહો કાળે મારા આત્મા પરમાત્મ-સ્વરૂપી છે જ અને તે સકલ પાપ અને ભયને દૂર કરનાર છે આ પ્રમાણે અર્થ ટળાકાર કર્યો છે તેમા માત્ર સહજ ભાષાકેર કહી અન નોવી કીધો છે.

ટળાકારનો અર્થ પાકાતર માથે વધાર મેળ ખાય છે નિજન પતિરાજના આશ્રયનો જે લય શરૂ કર્યો છે, તેની સાથે મેળ ભેગી બન્ય છે આનો વિશુદ્ધ માત્મા મર્વ પ્રકારના પાપ અને ભયને ભાગી નાખનાર છે, એ વાત તો બંને અર્થમા નમાન છે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય, અથવા એનો પતિદેવ તરીકે સ્વીકાર વાય એ પશ્ચિમિતિ સર્વ દોષનો નાશ કરનાર છે, અને એમા ઇહલોક ભય, પરલોક ભય કે જગલના પશુ આદિનો ભય રહેતો નથી (૨)

એ પરમાત્મા કેવા છે ? ત્યા ધન-અતરમા બેકા બેકા શુ કરી નહા છે ? તેની વાત કરતા ઉદ્ધવાન્નરૂપે છેવટે નીચે પ્રમાણેની વિક્ષિત મુક્તવ કે કહી નાખે છે, તે આખા પદનુ સહમ્ય બતાવે છે

एहि कामगति एहि कामघट, एहि सुधारस मजन,

‘આનંદધન’ પ્રશ્ન ઘટ વન કે હરિ, કામ મતગ ગજગજન. અનં ૩

અર્થ—એ (ઘટની અંતર રહેલા પરમાત્મા) કામદુષા ગાય છે, એ જ કામઘટ છે, અમૃતરસમા આનંદ પલ એ જ છે મારા શરીરરૂપ વનમા રહેલા સિંહ પલ એ જ છે અને કામદેવરૂપ મહોન્મત હાથીને અકુશમા સખનાર પલ એ જ છે (૩)

પાકાતર—પ્રાગર્ભી-પ્રગ્રહ કામ-કામ લખે છે મતગ-મત પ્રતમા કે તુ પ. ‘કામમતગજ મજન’ પણ છે

શબ્દાર્થ—એહિ = મે જ ધન-અતરમા રહેના પરમાત્મા કામગર્ભી = કામદુષા ગાય કામઘટ = કામ દુષ્ય પ્રાપ્તિના મુધારસ = અમૃતરસ મજન = આનંદ પ્રતુ તે આનંદવન પ્રતુ = આનંદસમૃદ્ધના સ્વામી ઘટ = શરીર હન વન = જગત-તેના, તેના હરિ = સિંહ કામ = કામદેવ મતગ = મહોન્મત ગજ = હાથી મજન = (તેને) ઇતનાર, હરાપનાર, હડાકનાર અકુશમા સખનાર

૧ ‘સજન’ અને ‘સજન’ બે પાક હોઈ પ શ્રી ગબીરવિજય ગાંધી સજનનો અર્થ સતજન-ઉત્તમ માણસ-કરે કે સારા માણસ આ શરીર-વગી અંતર રહેના એવા પરમાત્મા, તે સર્વ પ્રકારના ભયને ભાગનાર છે મદિ ખીજને શુ કન ૨ આ અર્થ પલ્લુ બધેસેતો થાય છે

વિવેચન—કામદુધા^૧ ગાય સર્વ ઐહિક ઇચ્છિત આપે છે, એ પ્રચલિત માન્યતા પર આ સૂત્ર છે. ઘટની અદર-હોલ પરમાત્મા સર્વ મનોવાહિતને પૂરતાર છે અને તેથી તેમને કામધેનુ કહેવામા આવે છે, તેને કામ-ધ્વજા પૂરતાર ગાયની ઉપમા બરાબર આપી શકાય તેમ છે.

‘કામઘટ’—એવી જ કંપના કામઘટ-કામકળશની છે એ પ્રાપ્ત વધ જાય તો તેની પાસે જ જો વસ્તુ માગે તે અદરથી હાથ ધારીને લઈ શકાય. આ કામકુલ-કામઘટ-કામકળશ પણ કામધેનુ ગાયની કક્ષામા આવે છે વગર પ્રયત્ને તૈયાર વસ્તુઓ મળી આવે તેવા ઇચ્છાપૂરક પદાર્થોનું આ સૂત્ર છે.

એવી જ કંપના ‘કંટપવૃક્ષ’ની છે એની નીચે જાલા રહી માગે તે વસ્તુ કંપવૃક્ષ નામના ઝાડ પરથી પડે, તેવી પ્રાચીન માન્યતા છે તેવો જ ચિત્રાવતીનો વેલો ઢોઈ ઘડાના ગળા પર બાધ્યો હોય તો તેમા ધી ડે તેલ બરલ હોય, તેમાથી ગમે તેટલું કાઢતા બઓ, પણ તે ભરેલું જ રહે.

આ હકીકત બરાબર હશે કે નહિ, પાન્થમણિની કે ‘ફિલોસોફી-સ્ટોન’ની વાસ્તવિક હયાતિ હતી કે નહિ, એના ગુણદોષમા ઊત્તરવાનું આ ન્યાન નથી પ્રચલિત લોકમાન્યતાનો સ્વીકાર કરી યોગિરાજ કહે છે કે પરમાત્મસ્વરૂપ એ મારી નજરે તો લોકો જેને કામધેનુ કે કામઘટ માને છે તે જ છે, કાળુ કે તેનાથી નાત નર્વ મનોવાહિત ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

આત્મદર્શન થયું મુરકેલ છે, પણ યથા પડી ઢોઈ વાતની ઝમીના રહેતી નથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ વાય એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન વાય, પડી સચ્ચારિતપ્રાપ્તિમા પ્રગતિ થાય અને આત્મદર્શનનો અનુભવ થાય એટલે પ્રાણી ધન્ય અને કૃતૃત્વ બને છે એ મહાનિર્ઝરતા પણ ઉચ્ચ ન્યાન પ્રાપ્ત કરે છે અને પછી અતીવ લલપતિનું ન્યાન એને સ્વત મળી જાય છે આ અતશત્મદર્યા ઉચ્ચ ચારિત્રમા પ્રગતિ વથા પડી અપ્રમત્તશ્યામા જ મન્ય છે, એટલે એવા નિરિપ્ત આત્માનો અનુભવ એ ખરેખર અપૂર્વ જ્ઞાનદનો અવસર છે એની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂરી થઈ જઈ છે અથવા સ્થૂળ ઇચ્છાઓ પર એણે વિનય મેળ થો છે, એટલે એને શામ શામ શાન્તિ વાય છે, એ અમૃતનનુ જ્ઞાન છે.

આત્માનુભવ અને આત્મદર્શન, અમૃતરસમા દૂળકી માગતા બાહ્ય શાન્તિ જેવી ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની અતર શાન્તિ આપે છે, એ વાત અનુભવે સમ વય તેવી છે, કીધી કંઠી બંધ તેવી નથી બાવી રીતે આ આત્મદર્શન સર્વ ઇચ્છા પૂરના કામદુધા કે કામકુલ છે, અને શાન્તિની દૃષ્ટિએ એ અમૃતસરોવરમા અવગાહન તુલ્ય છે બાવો ‘ઘટ-અતર પરમાત્મ’ નો અદ્ભુત મહિમા છે બાવો ઈર્ષમય વગગ્ના માન નાથ મારો સર્વ આધાર છે અને

૧ કામદુધા નો સમ્પ્રસિદ્ધ માગે કે પ્રાપ્ત એ ‘કામદુધા’ કહે છે મારો પ્રયોગ પ્રચલિત લોકમાન્યતા છે -વિવે:

એ મારા નાથ તો ઇચ્છા પૂરનાર અને સુધાસ્નાનની શાંતિ આપનાર પરમ સત્ય હોવા ઉપરાંત એ સર્વ આત્મિક આનંદનો સમૂહ હોઈ મારા અતર-ઘટના મિહ છે

એક મોટા વિનુત જગલની કંપના કરીએ એમા એક ડેશરીસિંહ છે આખા જગલમા સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર તેનો હુકમ ચાલે છે તેને કદી એન લાગતુ નથી કે પોતે એકલો છે એ નાનકડો હોવા છતાં મોટા હાથીનો મદ ઉતારી નાખે-તેવી, તેનામા શક્તિ હોય છે હાથીઓને હડાવનાર આ બળવાન નિહાંગનુ તાબ્ય જેમ આખા જગલમા પ્રવર્તે છે, તેમ મારા ઘટ-અતરમા આનંદધન પ્રભુ મિહ-સ્વરૂપે બેઠા છે એ આનંદધન પ્રભુ, જે મારા અતર-વનના સિંહ છે, તે કામદેવરૂપ હાથીનુ ગજન ડરનાર છે, કામને અકુશમા રાખનાર છે આ સજ્જન-ઘટ-અતરમા રહેલ પરમાત્મ પ્રાપ્ત કરવાના અત્યારના મર્વ વલખા છે અને એનો પ્રાપ્તિ થાય તો અનેક પ્રકાંની ઢોડાઢોડ મટી જાય

આ આખુ પદ સતુષ્ટ થયેની ચેતના મથવા વિશિષ્ટ પદે આરોપિત કરેલ સુમતિ જોલે છે જેને સ્વાત્માનુભવ થયો હોય તેજ આવા ભવ્ય વિચાર કરી શકે નિશ્ચય નયને પકડવા જતા બ્યવહારને ભૂલવો ન જોઈએ તે જેટલી અગત્યની વાત છે, તેટલી જ અગત્યની વાત એ છે કે બ્યવહારમા માખા ભવ સુધી એવડા ઘૂટવામા પડી ન રહેવુ ઘટે આની નાથે, પોતાનો યોગ્યતા ન હોય તેવા પ્રગતિ કરી નાખી છે, એવા આત્મવચના કરી વિશેષ પ્રકારની લાયકાત પોતામા ધારી લેવામા આવે તો પ્રગતિ અટકી જાય છે, અને પ્રગતિને ખલે પચ્ચાટગતિ પણ થઈ જાય છે

અહીં ચેતનરાજને કામદેવરૂપ હાથીનો મદ ઉતારનાર કહ્યા છે, એમા ભાષે અનુભવ દશન દેખાય છે બીજા મનોવિકાસ કરતા કામદેવ-અનગનો વિચાર ભારે આકર્ષ છે એ સમજુ લાગતા પ્રાણીને પ્રથમ વિલગ બનાવે છે, પછી પરવશ બનાવે છે અને છેવટે એને માણનાઈમાથી દૂર કરી વિરેકહીન કરા મૂકે છે એને આધીન પડેલો પ્રાણી અનેક પ્રકારના ચેનચાળા કરે છે, અને આજો વખત દુર્વ્યાનમા પડી રહે છે મોટા દેવો પણ એનાથી ભાનભૂના થઈ ગયા છે, અનેક ઉત્તમ દેખાતા ઋષિઓને એણે એકાતમા પાપાચારી બનાવ્યા છે, મોટા પન્થેયોને અને નાનીને એણે પગ તળે કચરી નાખ્યા છે અને રાવણ જેવા રાતઓના મિહાસન ડોલાવ્યા છે

હાથીને ગજન કરવુ એટલે હાથી પર અકુશ રાખવો એ એક વાત છે; અથવા હાથીને નસાડી મૂકવો એ બીજી વાત છે જે વનમા આવો આનંદધન પતિ બેઠો હોય, ત્યાં હાથી આવે જ નહિ અને આવે તો સિંહની એક ગર્જના સાલળી બિલી પૂછડીએ નાસી જાય. આવા મારા હૃદય-વનના સિંહ-મારા નાથ-માન દેવ-ગુપ્ત હતા તે હવે પ્રગટ થઈ ગયા છે, એટલે હવે મારે જ્યાં ત્યાં દેવને શોધવા જવુ પડે તેમ નથી. પરમાત્મદર્શન થાય, આત્માનંદનો અનુભવ થાય, સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય એટલે આ પદમા વર્ણવેલી

દશાનો અનુભવ થાય છે આવી ઉક્તિ સામાન્ય લેખકને અશક્ય છે, વિદ્વાન્ લેખકને હુ શક્ય છે અને એની શક્યતા માત્ર યોગીઓને જ છે માલાત્કાર ધર્મી વગર કે એના રમને જાણ્યા વગર એવા વચન નીકળે નહિ યોગીના ઘર તો જુદા જ છે, એનો આત્મા નુભવ અવગ છે શુદ્ધ ચેતનની નિશુદ્ધ ચેતનાના આ ઉદ્ગાર કટીએ કે એ ચેતનાને યોગ ખતાર યોગિતાજનો આ આત્મોદ્ગાર ઠહીએ—એને જમે તે મહિધાન આપીએ—પણ એ અલગ ચીજ છે, મહાન્ જીવનરંગ છે, અશ્વ આત્મવિલાસ છે (૩)

ઉપન હાર—વ્યવહાર-નિશ્ચયનો સમન્વય કન્વાની ખાન શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે અને તે જેને ન હોય તે ડોઈ વાર જમણાના પડી જાય છે અહીં તો ગ્સાયણુ ભયું છે એને વિધિસર ઉપયોગમા લેના આવડે તો બગ, તુદિ, પુદિ અને વૃદ્ધિ કરે છે અને એની સાથે કુપશ્ચ ધર્મ જાય તો એ આખે શરીરે કૂન નીડળે છે આ બેસેનો સમન્વય કે વામા ભારે મોજ આવે તેમ છે, માટે હવે તો જેને આ નિગજન નાથ મળ્યા હોય, તેણે એને બરાબર યોગખી એનો પરિચય વધાવ્યો, એને જીવનસર્વસ્વ માનવું અને પછી સર્વ દુરિત અને ભયનો નાશ કરનાર એ અતર-પરમાત્મમય વવા પ્રવત્ન કરવો.

આવા ચેતનશબ્દને યોગખ્યા અને એની માથે એકાત માધના કરી, એનામય થયા એટલે બેડા પાર છે, માધિ યાધિનો નાશ છે અને જગતજાગની ઉપરવ જઈ મર્વ કર્મવી મુક્ત ધર્મ લોડને ડેડે વાસ છે એ ઘટ-અતરમા ગહેલ પ માત્મને યોગખ્યો એટલે મર્વ વસ્તુઓ યોગખી, સર્વ ભારો જાળ્યા અને નાધ્યને ફરવાળે આવી ખારણા ઠોકયા આ પરમાત્મમન્વરૂપનો માલાત્કાર સૂચવનાર પદ, જે આત્મવ્યવનિધી નીકળ્યું છે, તે વ્યવત કરનાર મહાન્ આત્માને ધન્ય છે

અહીં જે દશા વર્ણવી છે તેનો ભાવ યોગોવિજય ઉપાધ્યાય શ્રીપાગના રાસની યોધા ખાંડની અગિયારમી ઢાળમા લા યા છે

‘મહાવીર જિનેશ્વર ઉપાનિ, તુમે સાબળળે ચિત્ત લાઈ રે,
ભે. છે ફરી આતમા, અન્નિહતરૂપી વાય રે. મહાનીગ જિનેશ્વર ઉપારો’

આ પ્રમાણે કહીને પછી પોતાનો આત્મા જ અન્નિહત છે, સિદ્ધ છે, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ છે, એટલું જ નહિ પણ એ જ દર્શન છે, એ જ જ્ઞાન છે, એ જ ચારિત્ર છે અને એ જ તપ છે એમ બતાવતા એમા ‘ભેદ’નો ‘ઢેદ’ કરવાની હમીદત ઠહી છે એના પિધાન ઘાય તો બેડા પાર

આત્મમન્વરૂપનું તીવ્ર સવેદન થાય અથવા તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઠાડી સાચી તમતા વાય ત્યારે જ આવા અતરના ઉદ્ગારો નીકળી પડે છે, એ ભાવ સમજીને પચાનવા જેવો છે એમા નિશ્ચયનયનો આશ્રય છે એની વાત કરી, એ ભાવથી વચિત ગહેવા જેવું નવી નિશ્ચય અને વ્યવહારને વિરોધ નથી એ વાત સમજાય અને બેસે વચ્ચે સમન્વય સાધતા આવડે ત્યારે જ કામ થાય તેવું છે, એ વાત મનમા બાજાર સમજવી અને જે બન્ય દશામા

‘ઇહ જન રાવરો થકો’ (પદ ૫૮ સુ, પૃ. ૭૦) એવું બોલી શકે તેને જાગૃત કરવા પ્રયત્ન કરે, એ દુનિયાના ચાલુ ચીલાથી જુદી વાત લાગે, પણ અતે તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કય સિવાય રસ્તો નથી, એ વાત બરાબર વિચારી, ધ્યાતા અને ધ્યેયની એકતા વિચારી, બાવ સમજવો અને સમજીને વ્યવહાર-નિશ્ચયની ચૂચવણમાં પડી ન જતા એની ઉપતરી આવડુ, એ દશામાં કામદુષ્ટા કે કામકુલનો ભાવ થઈ જાય અને મન કામના દુન્યવી મંદી આત્મિક થઈ જાય એટલે સર્વ કર્તવ્ય થઈ ગયું અને ઇચ્છિત આવી મળ્યું એમ જાણવું ? (૬૦)

૫૬ એકસંક્રમ

ભૂમિકા—શુદ્ધ પતિભક્તતા આર્યભાવનાવાળી પત્ની રખડું પતિને પોતાને ઘેર આવવા વીનરે છે એતનાને એનું સર્વસ્વ પતિ છે, પણ એ એને બોલાવતો પણ નથી વિરહી સ્ત્રીના વિલાપ આપણે ૪૧મા પદમાં વિચાર્યા પતિને મળવા માટે એને અનેક પ્રકારના વલખા મારતી આપણે ૩૩મા પદમાં વિચારી ગયા ૪૭મા પદમાં વિરહકાળમાં એની જૂરણાઓ જોઈ પતિમેળાપ માટેની એની આતુરતા તેરીશમાં પદમાં જોઈ અને ૧૬મા પદમાં એને પતિની રાહ જોતી વિચારી ગયા અહીં પતિની સામે ખડી થઈ એ પોતાની પવિત્રતાની ખાતરી આપે છે, અને જે રખડું વેશ્યા પાછળ પતિરાજ પડયા છે, તેનો તો તેજી (પતિ રાજે) પરિચય પણ કરવો ઉચિત નથી એ વાત સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે, અને એ વાત કહેવાના જોમમાં જે વખત તો સોગન ખાય છે એક વાર પોતાના અને એક વાર આનંદ ધનના-પતિરાજના શુજરાતી ભાષામાં જ્યારે વાતની ખાતરી આપવી હોય, ત્યારે ‘આપને ગળે હાથ મૂકીને કહું છું,’ ‘મારા પોતાના સોગન ખાઈને કહું છું’ વગેરે શબ્દો બોલવાનો રિવાજ છે, તેમ મારવાડી હિંદીમાં ‘મેરી સુ,’ ‘આનંદધનકી સો’ બોલવાનો રિવાજ છે આ અર્થ પ્રચલિત મારવાડી ભાષા જોનારને મુશ્કેલ છે અને તેના જાણકારે (૫ ગલીરવિજયજીએ) લખાવ્યો છે

૫૦

(રામ-જયજયવતી)

मेरीसु तुमसे जु रुहा, दूरीक होंनै स पैरी रे. मेरी० १

અર્થ—મારા સોગન ખાઈને કહું છું કે—મારાથી દૂર રહેવાનું જેણે આપને કહું હોય તે ખરેખર (આપની) માની શકું (વેરણું) છે (૧)

પાઠાતર—પહેલી પંક્તિ આપણી આ પ્રમાણે મળે છે ‘मेरीसु तुमसे जु रुहाउस, करोने स पैरी री’
 ગાંધાર્થ—मेरीसु = મારા સોગન ખાઈને ક. છું, મારા સમ છે તુમને = તમારાથી જુ = જે કાઈએ જેને કાઈએ કહા = જ્યે દોડ દૂરીક = દૂર દૂર ને હોને = થાને સ = તે ખરી = દુરમન પેરી
 ૧ આ પત્નીના ભાવ સમજવામાં પ્રાચીન યુગના ટોચ અને મિનતી નોંધ મળેલી છે, તેથી વિચેતન કરવામાં ધણી સગવડ થઈ છે —નિવેચનકાર

વિવેચન—હું બાલુ છું કે મારા ઉપર આપનો વિશ્વાસ ન રહે તે માટે તેઓ મારા સબધી આપની પાસે અનેક ચાલી-જૂઠી વાતો કરે છે, અને જાણે આપના પર એ રખડુ સ્ત્રીઓ વારી જતી હોય અને આપને જ ચાહતી હોય એવું બતાવે છે પણ આપને ખાતરી આપુ છું, મારા મોગન ખાડિને વહુ છું, કે માનવી દૂર રહેવાની આપને વાત કરનાર ખરેખર આપની દુરમન છે અને આપને મહાયાતનામા ઉત્તરનાર છે જેને અત્યારે આપ પોતાની માની બેઠા છે, તે ખરેખર આપની નથી અને અત્યારે આપની પાસે મને એ ન્યામી બતાવે છે, એ સર્વ વાત ખોટી છે ખરે વખતે હું કોણ છું, કેવી કુળવાન છું, તે આપ વિચારો અને આપને ન સારમા રખડાવનાર, પરલાવમા રમણ કરાવનાર, ઇન્દ્રિયસોગોમા મોજ મણાવનાર, કપાયને ચકરાને બદાવનાર કુમતિ આપની હિતેષ્ઠુ નથી, આપની પ્રેમાળ ભાર્યા નથી, તે આપ વિચારો (૧)

ઠઠેસ દસ મરી, મનસા દુઃખ વરી રી,

જાકે સગ સલો સો તો, જગતકી ચેરી રી મરી૦ ૨

અર્થ—(તમને) રિસાયેલા દેખીને મારી મનપા (મારું મન) તો દુખથી ઘેરાઈ ગયેલ છે અને જેની માથે તમે બેઠાં બેસી રહ્યા છો, તે તો દુનિયાની લોટી-ચુલામડી-દામી છે (૨)

વિવેચન—આપ મારાથી દૂર નહોતા ત્યારે તો હું વિરહતાપમા બગીચગી જાઉં છું, એ વાતનો આપ વિચાર ન કરો, પણ આપ મારાથી રિસાયા છો, અને મારી સાથે બોલતા નથી એટલી વાતથી પણ મારી મનપા દુખથી ઘેરાઈ બંધ છે અને મને મારું જીવતર નકામું લાગે છે એટલે આપને આટલા રિસાયેલા પણ બેઈ ન ચકનારનો આપ તરફ કેવો પ્રેમ હશે, તેનો આપ બ્યાન કરો

‘રીસ’ના સબધમા બે પ્રકારની હકીકત આવે છે અઠારમા પંચમા ચેતનાને રિસા થેલી બતાવી ચેતનરાજ તેને લમજાવે-મન્યારે એવી ભૂચના કરી છે અને તેમ કરવામા વચ્ચે કેઈ દલાવ કે ચોવડિયો ન રાખે એવી પણ ભલામણ કરી છે અને બહોં ચેતના પતિમહાશયની સામે ઊભી છે ત્યારે કહે છે કે તમને-પતિરાજને રિસાયેલા જોઈ છું ત્યારે મારું મન દુખથી ઘેરાઈ બંધ છે આ બન્ને પ્રકાર ઉચિત છે આ બંને પરિસ્થિતિ વિકાસમાર્ગની બિન્ન ભિન્ન અવસ્થા બતાવે છે

પાકાતર—દેખ-દેખી મેરી-મેરા

શબ્દાર્થ—મેરી=રિસાયેલા, દુઃખે મયેલા દેખ=દેખીને મેરી=મારી, મારું મનસા=મનપા પંચા, મન દુઃખ=પીડા (થી) મેરી=ઘેરાઈ બંધ છે, ચારે તરફ વીટળાઈ બંધ છે જોકે સમ=જેની સાથે બેનો=રમે, લહેર ઉડાવે છે સા=તે ચેરી=લૂડી, લોડી (હિંદી લગ્ન) જગતકી=દુનિયાની

પત્ની એ પતિરાજને કહે છે કે—માપ જેની સાથે અત્યારે જોડા જોડી ગયા છે, તે તો જગતની લોડી છે તમે અત્યારે કુમનિમા રાયા ગયા છો, મારો સગ છોડી વારવાર એની સાથે આ-આ ન્હાઓ છો, પણ હું તો તમાગમય છું, તમારા ઘરની દાસી છું, તમાગમા છુવનસર્વસ્વ અર્પણ કરનારી છું અને એ તો ઘેર ઘેર ભટકનારી શુભામદી છે એને મન આપ પતિદેવ નથી, છતાં આપ તેમા રન લો દે, આ વાત મેંજ વગરની છે, પરિણામને સૂન્યતામા લઈ જનારી છે

હું આપને પીનડુ છું કે આપ જરા વિચાર કરો આપ મમભુ છો, અને સાચા જ્યા છે તેની પુલના કરી ગઈ તેટલી ગતિવાળા છો, અને વિવેકમિત્રની સાથે હો તો આખા જગતના દેસલા કરવાની આવડતવાળા છો તમારા જેવાને તે મારા પરિવચ ઘટે કે આપી શુભામદી અને જ્યા ત્યા ભટકનારી પરચાગના માથે પરિવચ ઘટે ?

‘દામી’ અથવા ‘ચેરી’ની પ્રથા સત્તરમી સદીમા હિંદમા જાહુ મોટા પાયા પર આલતી હતી દામી અથવા દામનુ લેવાણુ-વેચાણુ થતુ, એની કિંમત યોલ્લાતી, એની મલુનના જનાવરની પેઠે નજ્યામા થતી અને મોટા માપુને ઘર જુલારા દાસ-દાસી રહેતા રાજ્ય કે ગરામિયા રીઝીને દાયને કરે અથવા આણું વળાને તે વળતે દાયલમા સારી નજ્યામા દાસીઓ માથે આપે આ દામીને પોતાના છુવન પર ડોઈ લવતને અકુરા ન હોય એને જ્યા વેને અગર મોકલે ત્યા ઘેરા, ગામ, જકરાની માફક એને જવાનુ હોય એનુ શિયળ એના હાથમા નહિ આરી દામીઓ જેવી કુનતિના હાથમા પતિગજ પડ્યા છે અને એને પોતાની માની બેઠા છે, એ શુદ્ધ ચેતનાને મન મોકલે વિવચ છે

અથવા ‘ચેરી નો અર્થ’ વેશ્યા પણ થાય છે જે તેનો પ્રેમ કરવા પૈસા આપે તેની તે બોલો વખત થાય, તેને હાથભાવ જતાવે, પણ એને હૃદયનો લાવ ન હોય આવી પરચાઈ જેવીની નામે પતિગજ જોડા જોડી ગયા છે એટલે ચેતનાને તો ઉડવાટ થાય તેમા નવાઈ નથી (૨)

જીજુથે વધારે ખાતરી ભરેલી મનગમન કરતા શુદ્ધ ચેતના આગળ કહે છે —

જિર ટેડી જામે ધરે, જોર નદી તેરી રી,

‘આનંદધન’ રી સાં, જો કહુ ટુ અનેરી રી. મેરીં ૩

અર્થ—પોતાનું માથું ઢાપી આગળ ધરે (તે તમારી નમજી), બીજી તમારી

પાડાતર—ઓ—ઉં સો—મુ

રાખ્દાર્થ—જિર=માથું ટેડી=ઢાપી આરે=આગળ પૂર્વે આરે ૧૨=અર્પણ કરી ?, સામે ધરે જોર=બીજી તેરી=તારી તમારી આનંદધનજી સો=આનંદધનના સોન પાઈને, તમારા સગ મારી નાત તજન સાની છે જે ને = ? જે = છું કે = છું છું = પેતે અનેરી=જુદી, અગમ, અનન્ય અસાધારણ મોખી વહત (વચુ)

નહિ અને હું આપને આનંદધનના મોગન ખાઈને - હુ છુ કે હું તમને ભુદા પ્રકાગની જ છુ સાચી વાત પ્રતિજ્ઞા ઉપર ઈહુ છુ કે હું તો એક મોળી વહન જ છુ (૩)

વિવેચન—જ્યારે ખરે અવસર આવી પડે ત્યારે પોતાનુ માથુ ડાળીને તમારા હાથમા આપે તે ખરેખરી તમારી ઠહેવાય મીઠી મીઠી વાતો કરે તેમા શુ વળ્યુ ? જ્યારે સ્કટ આવી પડે ત્યારે પોતાના બનને બેખમે જે પડખે ડાલી ને, તે જ પોતાની ગણાય મુખના અવગરે તો અનેક મગા વવા આવે છે, પણ અડીભડી વખતે જે ડાલા રહે તે જ સાચા સગા કહેવાય

આપ જેની સાથે અત્યારે એલ એટી રહ્યા છે, તે આવા પ્રાર્થની નથી. એ તો તમારા બાહ્ય વૈભવમા માણુનારી છે એ ખરેખરી રીતે તમારી છે નહીં, તમારી થઈ નવી અને ઠી થવાની પણ નથી, અને હું તો આનંદધનના મોગન ખાઈને—આપને ગળે હાથ મૂકીને—કહું કે, હું પોતે તમને ભુદા પ્રકાગની છુ (આ વાત વારવાર ભાગ મૂકીને હેવાનુ કારણ એ છે કે આત્મરાજને એ મળધમા અને વખત કહેવામા આવ્યુ, એમના નિરહના ઠંકાટ ગાયા, પણ એ તો પારકે ઘે બન્યા જ રહે છે અને એને પોતાનુ જોણ છે અને પાંચુ કોણ છે, તેનો માત્રો ખ્યાલ ધર્યો નથી, થતો નથી અને એ રાહ—ધાટ પગ આવના નથી)

માટે મારા નાથ ! ચેતનરાજ ! જેણે આપને મારાથી દૂર રહેવાનુ સમજાવ્યુ હોય, તે ખરેખર આપની દુશ્મન છે તમે મને સનએ (જોળખો) અને મારા મનમા આપને માટે કેટલુ દુખ ધાય છે તે વિચારો આપને જગ રિસાયેલા બેઈ હુ, ત્યા મારા મનમા હું છુ થઈ બધ છે આપ આ વાત બરાબર સમજી મારો સ્વીકાર કરો

શિરસ્થેનો ભાવ એકાકીભાવ કવનો જણાય છે જે પોતાની બતનો પતિમા લય કરી નાખે, જે અડીભડીને વખતે પડખે જાબી રહે, તે સાચી પતિપરાયણ પત્ની કહેવાય. આપ જેને અત્યારે બાહી રહ્યા છો, તે અવસર અને ત્યારે આપને માટે માથુ આપે તેવી નવી એને તો પુરૂગગાનદી વડે મોને માપવી છે આનાં જાણુ વેશ્યામા આપ મોહ કરી રહ્યા છો અને તમારે માટે જીવ પટકી આપનારને આપ એજાખતા પણ નથી, આ અધ્યા શિરસ્થે ગળ વપરાયો છે આનંદધનના વિગ્ધ ગાનાર, એને પોતાને મરિદે પદાન્ત વિજિતિ કરનાર અને એનાં અનેક પ્રતજે સહ બેઈ બેતનાર ચેતના અત્યારે પતિની પ્રત્યુજા ખડા ધર્મ ગઈ છે, પતિ એની નજીક આ યા છે, અનાદિનો વિરહકામ દગવાની પ્રત્યુજા બાળી છે, તેવે વખતે પોતાની સાચી જોળખાણ શાપવા નારુ આ પ્રમાગની પ્રત્યુજા ચેતના કરે છે અને પતિ પોતાની બનબર પિબન કહે તેવા માટે તેને સ્વ-પ્રત્યુજા સોન ખાઈને પ્રતિતિ આપે છે (૩)

ઉપમહાર—એકત્રીયમા પદમા ત્યા (કુમતિને ઘેર) ગુ હે અને અને ઘેર) શુ છે તેનો ખ્યાલ દૂરથી ડોડો એ છે આ પદમાને તેને

સામે જોલી રહી તેને પોતાના ગ્રેમની-પાતિવ્રત્યની ખાતરી આપે છે અને પોતે તદ્દન 'અનેરી'—બુની જ ભાતની—છે તે વાત ભાર મૂકીને કહે છે પતિ દ્વારા હોય ત્યારે વિરહના ગાન ગાના પતિની સન્મુખ કેટલી સબ્યતાથી છતા મક્કમપણે વાત કરે છે, તે જોવા જેવું છે વિભાવદશા છોડા આત્મભાવ સન્મુખ ચેતન આવે ત્યારે ગરુડાતમા એના મનમા જે આહુદ્દેહોહટ્ થાય, ઘડીભર એને ચેતના સન્મુખ જવા ઇચ્છા થાય, ઘડીભર વગી પોતે ન સાર તરફ ઢળાં પડે, તે વખતે થતા વિચારોનો ખ્યાલ આ પદમા આવ્યો છે ચેતનને હજી શુદ્ધ ચેતનાની ઓગળ બરાબર થઈ નવી, એ મારી છે એવો ભાસ માત્ર થયો છે, મનકું જ્યારે ત્યારે પરભાવમા—પુરુષમા રાગવા લલચાર્ધ જતું હોય છે, છતા અદ્ભૂત પ્રકાશ જાગતો થયો હોય છે તે વખતે સ્વમા અને પરમા રમણ કરતો ચેતન જે અચોક્કસ પણ સ્પષ્ટ દશા અનુભવે છે તેનું મન ચિતરામજી છે

આ પદનો ભાવ વિચારવામા એક વાત છેવટે ધ્યાનમા રાખવાની છે ચેતન અને ચેતનાનો અગાગીભાવ છે, ચેતનની જ ચેતના છે, માત્ર એનો શુષ્ક આવરિત થયેલો છે અને જ્યારે એનામા દલાપલેટો થાય અને પરભાવની તુલ્યતા એનામા જામતી બીજ અને એ પોતાને યે આવતો થાય, સ્વરમણમા રસ જમાવતો થાય, ત્યારે આ પદના ગાનમા રહેલ ભાવ તેને થાય છે એ પણ પ્રગટદલા પૂરતી તો ન કહેવાય પણ ચાતુ વ્યવહાર દશા કરતા ખૂબ આગળ પડતી દશા છે એ વાત ધ્યાનમા રહે માથે એ પણ ધ્યાનમા રહે કે વિચાર બતાવનાર ચેતન તથા વિજ્ઞાપિ કંનાર ચેતનાનો હંતુ એકીભાવ થયો નથી, એટલે અતર તૂટ્યું છે, પણ અતન્તમદશા પૂરી જામી નથી, કે અનાહત નાહ થયો નથી આટલી સ્પષ્ટતા લક્ષ્યમા રહેવાથી પંનો ભાવ સમજવામા વધારે મોજ આવશે. (૬૧)

પદ પાસંબુ

ભૂમિકા—આ આખું પદ સનતા-શુદ્ધ ચેતના-ના મુખમાથી નીકળ્યું છે પતિદેવ તો વિભાવદશામા રખડ્યા કરે છે, એ એક ગતિમાથી બીજમા બીજ છે, પૌદ્ગલિક વિદ્યાસમા આનંદ માને છે, કષાયપરિણુતિમા રસ લે છે, પોતાની આદર્શ વિશિષ્ટ દશાનું એને જ્ઞાન પણ નથી, પરભાવરમણતામા કેટલી ઉપાધિ વહોળવામા આવે છે તેનો તે વિચાર પણ કરતો નથી અને પોતાના વેનમા એ તો મસાર તરફ વધારે ધમકાતો બીજ છે મમતા એની પરમ નાધ્વી આર્થ પત્ની છે એ પતિને ઘેર આવવાની અને આવીને અતરાત્મદશામા પરિણુત વવાની રાગ જોયા કરે છે પતિ કયે માર્ગે અને ક્યારે આવશે તેની રાહ જઈ રહેવી સમતા-સુમતિને વિરહકાળ અતિ લીધે લાગે છે, અસહ્ય લાગે છે પછી તો જ્યારે ધીરજની હદ માવી બીજ છે, ત્યારે એ પોતાની દલા કેવી થઈ છે તે અનુભવ-ગિર પાસે વર્ણવે છે

પ્રાણી જ્યારે પોતાનું દુષ્કળ બીજ પાને વર્ણવે છે, ત્યારે હૃદય પરનો જોગે હળવો

પડે છે અને જરા ઠગક વળે છે અનુભવ મહાકાબેલ અને મોટો આશાવાદી છે એ સન-
તાની મૂઝવણ સમજે છે અને પ્રસંગે સમતા પાસે આવી આશા આપી બચે છે, ધીરજ
ધરવાનું કહે છે અને સર્વે સારા વાના વર્ષ ગહેરો એમ કહ્યા કરે છે આજે અનુભવ
સનતાની નજીક થઈ નહિરે પધાયા છે, તે વખતે સમતા-ગુહચેતના પોતાના વિરહદશાનું
વર્ણન તેની પાસે કરે છે આ વિરહદશાનું વર્ણન સાત્રાગિ દષ્ટિએ કરેલ હોવા છતાં એમા
યોગીને હાજતી લાગતા છે, એના મનની ચેતનાગાનો અભાવ છે, એમા દિવ્ય ગેયતા છે,
હૃદયોર્મિના ઉલ્લાસ છે અને ધ્વનિકાન્ધની રેલ છેલ છે

સમતા-ગુહ ચેતના-ચેતનની પત્ની છે એની પડખે અનુભવ-મિત્ર આવ્યો છે એ
મેળાપનું સ્થાન ચેતનનું હૃદયમંદિર છે એ વખતે ચેતનરાજ ઘેર નથી, પણ એ ઘર ચેતન
રાજનું જ છે આ દશા ક્યારે વાય તે ખૂમ નિયા વા ચોમ્ય છે આ અત્યંત આકર્ષક
વિષય પર આ પદના વિવેચનમા વિચાન્ધા કરી છે આપણે ચેતનાની-સમતાની વિરહદશા
તેના પોતાના શબ્દોના જ વિચારી જઈએ, અને સાથે તેનું રહસ્ય પણ વિચારતા જઈએ

પદ

(રાગ-માઝ*)

પિયા વિન સુધ સુદ સુદી હો,

વિરહ-શ્વયમ નિસા સમે, મેરી સેજડી મૂની હો પિયા૦ ૧

અર્થ—પતિ વગર માગ મરીનું જ્ઞાન અને મનનું જ્ઞાન-માત્ર જ્ઞાનમાન-સર્વ
ખોઈ નાખ્યું-ચૂં ૧ | ઈ રાતને વખતે વિરહરૂપ સાપે મારી શય્યાને કડકી નાખી-ચૂંથી
નાખી (૧)

વિવેચન—પતિને મુખે મુખી અને પતિની અવકૃષ્ટ થતા જીવનને અદ્વિજ માનનારી
આર્યાગાને પતિ સર્વસ્વ છે એવા પતિરાજ બ્યારે પત્નીને યાદ કરે નહિ, એના મંદિરે
પધારે નહિ, ત્યારે પત્નીના દુખનો પાર રહે નહિ એ પતિની હમી જોઈને સમસની
બચે એનું નામ યાદ કરીને એ રડવા મડી બચે તેનું આજેડૂમ વર્ણન જાણી પદમા
કંઈ એની વિરહ-યથા પાનીશમા પદમા વર્ણવી, તેત્રીસમા પંચમા અનુભવ-મિત્રને મેળાપ
કરાવી આપવા વિનંતિ કરી અને વિરહના અનેક પ્રસંગો આપણે વિચારી ગયા આ ચાલુ

પાકાતર—સુધ સુદ—સુધિ સુધિ મુદી—મૂદી ખૂદી—ખૂદી

શબ્દાર્થ—પિયા = પ્રિય પતિ જરતાર મિન = વગર સમાસના પૂર્વ પદ તરીકે નિષેધ કે અભાવ સૂચવે
છે સુધ = ધરીગની ગુદિ જ્ઞાન સુદ = મનનું જ્ઞાન સુદિ = સુધસુદ = જ્ઞાનસાન સુદી = તુપ્ત થઈ મઈ,
બધ થઈ મઈ ઊપાઈ મઈ વિરહશ્વયમ = વિરહનુશ્વય વિરોધરૂપ સાપ નિસા = નિસા, રાત. સમે =
સમયે, વખતે મેરી = મારી મેઝડી = પધારી શ્યા ખૂરી = કંચળી નાખી, ચૂંથી નાખી

* આ પદ 'વેતાવન' રાગમા પણ મતાનર માર્ગ રાગ્ય છે આ પદ સાથે એન્તાળીસમું પદ સરખાવે

પદને લગભગ બગબગ મગનું આવે તેવું પદ ૪૧નું આ સાથે ખાતર વિચારના યોગ્ય છે એ પદ ૫૦ ટોચે પણ ઉપરબધ થયો હતો આ બંને પદના ભાવના બહુ સામ્યતા હોઈ સદૃશ પદોના અન્ન ખાતર ઉલ્લેખ કરવાના આવે છે આનું વ્યવહારના પતિપ્રેમી પત્નીને જેવું દુઃખ થાય તેવું અન્ય વર્ણવ્યું છે એની અદ્ય માતાનાં જન્મ ઊટો છે તે આવશ્યક પદ-વિવેચનને અતે વિચારશુદ્ધિ હાત તો અનુગ્રહ વિગ્ની શ્રી ધી દેવી આ થાય છે તે વિચારી ગઈએ

ચેતના અને સુમતિ રાખીએ છે અનુભવ-મિત્ર પાડે બેઠો છે ચેતના પતિના વિરહથી પોતાનાં કર્ણ દશા ઘઈ છે તેનો આઠો ખ્યાલ એ સખીને આવે છે નજીકમાં બેઠેલ અનુભવ આ સર્વ હરીકૃત સાક્ષી છે તેનું ઝાન છેવટે આવશે. ચેતના અને સમતા એક જેવી છે, સુમતિ છુટી સખી છે, પણ ચેતનરાજની સાથે એકમેક છે આવી ચેતના સુમતિ પાસે પોતાના મનના દુઃખની વાત કરે છે ચેતના કહે છે કે-પતિ વાર મારી તો નુકસાન અને ખુદ નર્વ બલામ ઘઈ ગઈ છે નુકસાન એટલે શરીરની નુકસાન અવધા બાન, અને ખુદ એટલે માનસિક ખુદિ એટલે પતિરાજ વગર મારું સર્વ બાનસાન હું ખોઈ બેઠી છું આવી દશા પ્રાણીની પોતાની મુશ્કેલી પાન પડે ત્યાર થાય છે જ્યારે વિગ્ન દશાના પ્રાણી ઊંડા શોકમાં ગરકાવ થાય છે, ત્યારે એના શરીરનું ઠંડાનું રહેતું નથી, એના મનના આહવાનો વિચારશક્તિના અકુચ વગર આનંદઅવગા રખડ્યા કરે છે પુનઃ વિરહે માતાની, ભાણિ મળે ગહેનનાં અને મિત્રના વિશેષે મિત્રની જે દશા થાય છે તેવી પતિનિરહ ચેતનાની દશા ઘઈ છે

ચેતના કહે છે કે એક તો મારી પોતાની શુદ્ધ-ખુદ નાથ પામી ગઈ, અને તે ઉપરાંત રાત્રિને વખતે વિરહક્રોધ મર્ષ નાગી આખી પથારીને ઢગપડા વારનાં મનાવી મૂકી આ રીતે વિવ્રતા વખતમાં નુકસાન આવી ૧૫ અને રાત્રે મેજડીના વિરહભુજંગ હેરાનગતિ કર્યા કરે એટલે પતિનતા સ્ત્રીની તો બરાબર ઉન્મત્ત દશા ઘઈ જાય પથારીમાં સર્પ પડ્યો હોય તો કેવી હાલત થાય તે કપનારી વિચારવા જેવી છે એક વખતે નિદ્રાનાશ (Insomnia) નો વ્યાધિ વધે હોય તો પ્રાણીને જંગ પણ શાંતિ થતી નથી, મર્ષની હાજરી ભયકર છે, તેમાં પણ સૂવાની પથારી નજીક એનો સળવળાટ શાંતિનો ભગ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ એક પડખે નિરાતે સૂવા દેતો નથી આવી રીતે વિલાવ-રૂપ મર્ષ જ્યારે શય્યાને ખૂદી નાખે, ત્યાર ચેતનાની દશા કેવી થાય તેની સંહજ કપના કરી શકાય તેવું છે

વિરહી સ્ત્રીને દિવસના કરતા પણ રાત્રિનો સમય વિતાડવો ભારે આકરો પડે છે એને પતિના સ્વપ્ના આપે છે, એને તન્મયોની પરપરા આવે છે, એને આખા શરીરમાં બગતરા થતી લાગે છે અને એને જીવન અસહ્ય લાગે છે વિરહસર્પ તો કપના માત્ર છે પણ જેમ મર્ષ નિરાતે સૂવા દેતો નથી, તેમ વિરહી સ્ત્રી જમણે પડખેથી ડાબે પડખે

અને ડાબે પડખેથી જમણે પડખે અગાથા કરે છે, અને શારીરિક અસ્થિરતા વ્યક્ત કરે છે

વિભાવદશામા પ્રાણી વર્તેલો હોય, એની દશા થોડા વખત સસાર તરફ થતી હોય અને કોઈવાર અતર ન-સુખ થવાની આવી પર હોય, ત્યારે ભારે અસ્તવ્યસ્ત પરિસ્થિતિ થાય છે સસારનો એક નાનો બનાવ એને આકુળ-આકુળ કરી મૂકે છે એને બાપે પોતાનું કાઈ ખોવાઈ ગયું હોય કે નાન પામ્યું હોય એવું લાગે છે અને પછી તો તે હાકોહાકો થઈ નાથે હાથ દઈ પોક મૂંચી રહ્યા લાગી જાય છે અને અનેક ચેતનાગા કરે છે આ સર્વ વિઠ્ઠલુજીની આસનતા, રાત્રિનો સમય અને સેજડીની ખૂદામણ સાથે સરખાવવા ચોખ્ય છે ચેતના ચેતનની જ છે, વિભાવ-ગા પણ ચેતનની છે અને અસ્તવ્યસ્ત વ્યાકુળતા પણ ચેતનજીનો જ છે આ વિરહાગમા ચેતનાની જે દશા થાય છે તે વિરહી સ્ત્રીની પતિની ગેરહાજરીના થતી દશા સાથે બરાબર બધેબધે આવે છે (૧)

મોંપળ પાન રથા મિટી, મિસકુ રહુ સૂચી હો ?

આજફાલ ઘર જાનકી, જીંડ આમ વિનુદી હોં પિયાં ૦ ૨

અર્થ — ખાવાની અને પીવાની વાત તો તમે ગઈ છે, સાલગતી પડ્યું નથી, પછી એની વાત મીઠી-સમી રીતે કોને કહું ? (નાન નાથ) આજે > કાલે ઘરે આવશે એ આશાને અવનબીને ટગાઈ-લટકી રહી છ (એટલી આશા ન હોત તો પ્રાણ પણ ટગત નહીં) (૨)

વિવેચન—રાત્રિના વખતમા ગુઢ ચેતનાની કેવા દશા થાય છે તે એકો વળુંડી હરે ધોળે દહાડે એની કેરી નશા વાય છે તે પડ્યું પોતે જ ભતારે છે ચેતના મહે છે કે મને તો ખાવુંપીવું ભાવતું નથી, એટલું જ નહિ, પણ એ મનઘી વાત પણ અટકી ગઈ છે ત્યારે પ્રાણને એ વાતની લત લાગે છે ત્યારે એના ઉપર નવું મનોવૃત્તિઓ કેદિત વાય છે અને તે વખતે કોઈ ખાવાપીવાની વાત કરે તો એ જાન આડા હાથે દે છે અને ‘એ વાત બોલતા જ નહિ’ એવું જણાવી દે છે

દરેક મહાકાવ્યમા વિઠ્ઠલને એક પ્રમગ જરૂર આવે છે તે વખતે વિરહીની દશાતુ વળુંન વાચ્યું હોય તેને આ વળુંન આગેહૂબ લાગે તેવું છે લક્ષના બગીચામા સતી સીતાનું વા-મીઠિએ કરેલું વળુંન કે પવનજયપત્ની અજનાના બાવીસ વર્ષના વિરહને પ્રનગે થયેલી દગાનું વળુંન વાચતા ગેમગ્રાથ ખડા થાય તેમ છે એને મગતુ વળુંન અહીં

પાકાતર—ખાનગી-આવનગી જીંડે-જીંડ

શબ્દાર્થ—ભોજન=ભોજન ખાવતું, નક્કર ચીજનું જમવું તે પાન=પીણું પ્રવાહી પદાર્થને પીવું તે મ્યા=વાત મિઠી=મીઠી મર્ધ, ટળી મર્ધ, બધ મર્ધ મર્ધ મિસકુ=મને સૂચી=સીધી-સમી વાત આનકી=આવવાની, આવશે તેવી જીંડે=જીંડુ ધુ આત=આરાએ વિનુદી=વિનુમ્બ બધાયેલી

ચોગીરાજ દ્વારા મુદામરના માર્ગિક ચણ્ડોમા કરી નાખે છે પ્રાણીનો જયો પ્રયાસ ખાવા પીવા માટે હોય છે ‘કપાળે કપાળે ભુદી મતિ, પણ ખર જયોએ એક મતિ’ એ વહેવનમા ભાર અકલ છે ભુદી ભુદી દરેક જાળતમા મતલેદ પડે, પણ ભૂખ લાગે ત્યારે ખાવુ જોઈએ એ વાતમા જો મત પડતા નથી પણ આ માર્વજનિક વહેવનને વિરહી સ્ત્રી ખોટી પાડે છે એને ખાવુ ભાવતુ નથી, એની પારે ખાવાપીવાની કોઈ વાત કરે તો તે તેને ગમતી નથી એટલે એ કહે છે કે જેની વાત પણ બધ ઘઈ ગઈ છે તેની નીધી-સમી વાત બીજાને શુ કહેવી? ખાવાપીવા નબધીની કે બીજી કોઈ વાત એને ગમતા નથી, એ તો પતિના નામની રંગના અને એના ચિન્હની ચોતા પર વચેલી અસંગના વિચારમા ગરમાવ થઈ ગઈ છે

ત્યારે ગમે છે શુ ? મારા પતિગજ આજે ઘરે આવ્યો, તલે ઘરે માપશે-એ આશાના તાતણા પર મારી હવાહોરી ટીંગાઈ રહી છે આરા ઉપર જીવન છે સરીગમા અનેક વ્યાધિઓ વચા હોય, વૈષ કે ડોક્ટર કેતને અપ્રાધ્યની કોટિમા બાહરે ઢોઈ હોય, તો-પણ મનમા રહે છે કે કદાચ લાગુ વર્ષ જયે લાખો રૂપિયા સદામા ખોઈ જોડા હોય તેને પણ તે પાછા મેળવવાની આશા ટોચ છે આરા ન હોય તો જીવનમા પ્રકાશનો એણો પાડુ રહેતો નથી અને પત્રી હવવાની હોશ પણ રહેતી નથી (આ આરા અને ‘આરા ઔરતકી કયા દીજે’મા બતાવેલી આશા તદ્દન ભુદી ચીજ છે એ ધ્યાનમા રાખવું) મારા દિલમા પૂરી આરા છે કે મારા પતિરાજ આજકાલ મારે મદિરીએ પધારશે મારો વિરહનાળ પૂરો વશે અને મારે ત્યા પતિમેળાપના હર્ષનો નોખતોનો ગડ ગડાટ વશે અત્યારે તો આ આરાને હોરડે હુ મીંગાઈ રહી છુ (૨)

વેદન વિરહ અગમ હૈ, પાળી નર નેજા હો,

જાન હર્ષાવ તરીય હૈ, ટારે નર કરેજા હો પિયાન ૩

અર્થ—વિરહ (વિયોગ)ની પીડા તો કાઈ અધાગ છે, એનુ નવ નેબ પાલી પડ્યું છે અને એ (વિરહ) હાથે જગીને કાળજને ઢાલી નાખે છે અથવા એ કાળજને કળ

પાડાતર—હખીય-ટીમાન ૫૨-કરે

શબ્દાર્થ—વેદન=વેના, પીડા વિરહ=વિયોગ અથાદ=અથાત્ર પાર વિનાની જેત=વારો, નિલાન કૌન=કોણુ હખી ૧=૧૧મ યુનાની વૈદુ કરનાર અથા નડગૂનનુ કામ કરનાર તમી ૧=૧૧મ અથા વૈદુ કરનાર દસ ટારે=મની નાખે ટારે કર=મરીને, હાથે કરી ક ૧૧=કનેજ, કાગજુ અથા કળ મૂર્તી, તમર

૧ જુઓ ૫૬ ૨૮મુ ૫ ૨૫૧-૨૬૭ ત્યા આ વિષય પર વિસ્તારથી ક્યુરેશન ક્યુ છે સાતમા પદમા એક માખી આખી છે ‘જા આતા જીજી’ એના વિચેનમા આ વિષયની જરૂરી સ્પષ્ટતા થઈ ગઈ છે (૧ ૬૯-૭૧ આનંદવનસ્થનાની સાગ પ્રથમ) -વિચેનકાર,

વડાવી કે છે એવા વિગ્ધના રોગને શમાવે અથવા ઝાળજની કાગ ઉતારે એવો કોઈ હકીમ કે વૈદ્ય અથવા કોઈ ઇલાજ-ઉપાય છે? (૩)

વિવેચન—મારી વિરહની પીડા તો એટલી અપાર અને આઠરી છે કે એતુ નવ ને ન પાળી વદયુ છે આ પીડાની મને તો કળ વઢી જઈ છે એને લઈને મારું માથું ભરે છે, અને મારું બાન વાંચુ ગયું છે હવે તો એવો કોઈ હકીમ કે તખીબ મળે તો આ મારી રાગ-મૂર્ચાને ટાળે, દૂર કરે એતના તો અત્યારે પોતાની ગુદ્ગુદુધ ખોઈ ખેડી છે એટલે હકીમ કે તખીબ કોની પાસે જેવું તે નક્કી કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં પણ નથી એટલે એ તો વલવલે છે કે એવો કોણ હકીમ કે તખીબ મળે કે જે આ મારા મનની કાગ વાળી આપે, મારા અતરની ઝળને ટાળી નાખે ઝાળજની રાગ એટલે કહેતની મૂર્ચા, હૃદયના ધા સમજવા માણસને શારીરિક ધા વાગ્યો હોય તે તો કોઈ રીતે મટે છે, પણ હૃદયના ધા વાગ્યા હોય તો તે ટગવા કે મટવા બહુ સુરકેવ છે એતના પૂછે છે કે એવો હકીમ કે તખીબ છે, જે મારા હૃદયની કળને ઠેઠાણે લાવે, એને મગાડી આપે, એ કાગ મટી નય એવું એવું આપે?

અથવા ‘ઠર’નો અર્થ હાથ ઠરાંએ તો એ ઝાળજને હાથે ઠરીને બહાર ઠઠે-એવો પણ અર્થ વાય ‘ઝાળજુ ઠરયુ’ એટલે ‘ઝાળજુ કાઢી નાખયુ’ એવો અર્થ પણ વાકય છે ‘આ વિગ્ધ છે તે હાથે (ઠર) ઠરીને ઝાળજને કાઢી નાખે છે, તે વિરહના રોગને શમાવે-દૂર કરે-તેવો હકીમ કે ઇલાજ કોઈ છે?’ આ પ્રમાણે અર્થ ૫ શ્રી ગબીરવિજયજીએ લખાવ્યો છે અને તે પણ બધેબધે લાગે છે

વાત એ છે કે પતિપ્રેમા શુદ્ધ ચેતનાને ચેતનસજ્જના રમઢગ જોઈ મૂઝવણ વધતી વાય છે, એની અસહ્ય વિગ્ધશાનો એના હૃદયને કારી ધા વાગ્યો છે અને એમાથી બચવા માટે, એ સ્થિતિમાંથી બહાર નીકળવા માટે, એ અનેક પ્રકારના તત્ત્વસાદ કરે છે (૩)

ગાલ હથેતી લગાય કે, મુરસિંધુ સમેલી હો,

અમુઅન નીર વઢાય કે, સિંધુ કર-વેલી હો પિયાં ૪

અર્થ—(વિરહની પીડાને પગિાગે) મારી હથેલીને લમણા પર લગાવી-મૂકીને હું ચોક્કસમુદ્રમાં ડૂબી જઈ ડું અને આસુની જળધારા વહેવડાવીને હું મારા હાથની વેલડીને બીજવી રહી છું (૪)

પાઠાત્મ-સમેલી-સમેલી અમુઅન-અમુઅન સિંધુ-સિંધો

શબ્દાર્થ—ગાન=વમણા હારી=પવનો સ આગ લગાવકે=લગાવીને મુરસિંધુ=રોકસમુર (મા) સમેલી=ડૂબી મઈ અમુઅન=આડ્યો (ન) પાણી જળ, જળધારા વઢાન= વહેવારીને. સિંધુ = બહુ, જીભનું કરવેની હાથો

વિવેચન—જ્યારે કોઈ નજીકના મજાનુ રાખુ યયુ હોય અથવા લાખો વિગ્ધ યથો હોય ત્યારે માણસ ચોક્કસ પડી વાય છે, તે વખતે તે કપાળે કે ગાલે હાથ ઢઈને બેઠે છે એ દેખાવમાં કે મુદ્રાના કોઈને બેઠા એને કાઈ મોટી નૂચળ પડી હશે કે મેના નજીકના સગા કે સ્નેહી મૂઝવણમાં આવી પડ્યા હશે એવું જરૂર લાગે છે અને તે વખતે ‘કેમ છો?’ ‘ગી ખિતામાં પડી ગયા ટો?’ વગેરે પ્રશ્નો સ્વાભાવિક છે

શુદ્ધ ચેતના ઠહે છે કે પોતે અત્યારે તો જાત પર પોતાની હથેળી વગાડીને આખી ને આખી ‘મુરસિધુ-ચોકસમુદ્ર-મા રૂબી ગઈ’ છે એના હોરા પર બેઠો તો બાંહે બાંહે મોટા દુખનાગરમાં એ રૂબી ગઈ હોય એમ જણાયો એની મુદ્રા, જાત પર લગાડેની હથેળીથી, ચોકનો ભાર દેખાડ્યો અને એને આખી ને આખી કોઈએ મોટા દુખના દગ્ગિયાના ધકેલી હોય અને ત્યાં એડલી અટ્ટવાં એ ગોવા ખાતી હોય એવું મેના માન દેખાવ પરથી પણ લાગ્યો એણે પોતાની આખમાંથી એટલા આસુ વહેવડાવ્યા છે કે એનાવી એનાં હાથેલેડી જળવી સિંચાઈ ગઈ છે જ્યારે હુપચીએ હાથ મૂવામાં આવે અને આખમાંથી પાણી આ-આ જતા હોય ત્યારે ગાલ પર લગાડેલ હાથ પર પાળીના રતા આવે, ચેતનાના વિરલ શોભો પાર નથી, એ ખૂબ રડે છે, એટલે એના જ્ઞાનના આસુથી લાંબો એની ડરલતા ખિચાઈ જાય છે થોડા જઠને ગાલ બનાઈ જાય, વધાર રડે તો આસુ પડે અને આ તો મુસકે મૂડકે રડે છે, એટલે એના આસુની હાથ બનાઈ જાય છે આ વિરહી આનું આભેદૂળ ચિત્ર છે (૪)

શ્રાવણ-માહુ પનગટા, ચિત્ર રીજ કુતુકા હો,

સરિતા સરવર સર ભરે, મેરા ઘટસર સર સૂરા હો પિયાં ૫

અર્થ—બાવધુ-ભાદરવાના વાદળાનો જમાવ થયો છે, વચ્ચે વચ્ચે વીજળી ઝબકારા મારે છે, નદી-નાળાઓ અને તળાવો સર્વે ભરાઈ ગયા છે, (પાણી) મારું હૃદય-સરોવર તો (વિરહને કારણે) તદ્દન સૂકું પડ્યું છે (૫)

પામત—રિવ-ગિને સરિતા—ચિત્રતા સર-હિર

રાખ્યાર્થ—રાવધુ-ભાદુ = રાવધુ અને ભા રોડો વગનાના મહિના ધન=મેવ વાળા ઘટા=કુડ જમાવ, સમૃદ્ધિ વિન=વચ્ચે રીજ=રીજળી ગ્રૂમ=વમકારા દે છે કમકે છે સરિતા=નદી સરવર=સરોવર, તળાવ સગ=તદ્દન ભર=ભરાઈ ગયા બનાઈ ગયા ધમ્મર=તદ્દન સરોવર સગ=સર્વે સૂકા=સૂકાઈ ગયું છે કમકે પડ્યું છે

૧ મુરસિધુ એટલે દેવોકનો દરિયા સહાયે પાણી દત્ત થા પ્રમાણે આમગમા એવો દરિયા દોલ એવું મારા બાપુવામાં નથી દરિયા જેવી મોટી નગરે નિંદુ કહેવાના આવે છે આ સમુદ્ર કહેવાય છે સિંદુ મમુદ્ર કહેવાય છે એમ આ આકાશ। ધને ઉદ્ધીને નુ દોલ તે બનવાએમ છે સમેરી ‘મેા અર્થ’ ‘રૂમી’ બરાબર છે અને સમય પરથી તે અર્થ એમ પૂજ છે આ અર્થ ૫ શ્રી ભીરવિજયજીએ પ્રતા પ્રમાણે છે

—વિવેચનકાર

વિવેચન—અત્યારે શ્રાવણ-ભાદ્ર-પો માસ વર્તે છે, આમાય વાદળાથી ભરાઈ ગયું છે, ઘનઘન ચારે તરફ જવાઈ રહી છે, આમી દુનિયા વરસા થી લીલીછમ વર્તી ગઈ છે, નગીઓ પોતાના પટથી દૂર દૂર ફેલાઈ જઈ પોતાના અમુદ્રપતિ તરફ દોડતી દેખાય છે. આવી ઘનઘન વચ્ચે વીજળી થાય છે, ચાત્ર તરફ લીલી વનરાજી ફાવીફૂની રહી છે, નરોવરમા પાળી સમાતા નવાં, તળાવો ભરાઈ ગયા છે, ફૂવાઓ માઘા સુડી આવી ગયા છે અને આખી કુદરત આનંદમા આવી જઈ નાચતી હોય તેવી લીલીછમ દેખાય છે.

આવે વખતે, જ્યારે કુદરત કંલી નહીં છે અને નરોવર ભાઈ ગયા છે અને નગીઓ બે ઝડે થઈ ગઈ છે ત્યારે, મારું હૃદયસંગેવર તવન સૂકાઈ ગયું છે એ સ્વરાનરમા નથી કહીશ કે નથી રમકડાં સરોવરનો ઉલ્લાસ પૂર તેવા પતિરાજ હેર આવતા ન હોય, એની બેરીની કેવી દશા હોય ?

દુનિયાને શ્રાવણ-ભાદ્ર-વાનો કઠોન ધાય ત્યારે એને વિગ્હના અધાની ગતોમા પોતાની આપનાયાં શ્રાવણ-ભાદ્ર-પો રહાવનો શ્યા તેત્રાંચમા પમા એવું વળુ છે 'જાહુ કાહો મે કિયો પ્યારે, અસુખન ધાન વહાઈ' એટલે આસુઓની ધાન વહાવીને મે ભા રના મહિનાને ઠાઠવવાળો ક્યો છે ? આ હકીકત વહેવાન છે અને વિગ્ધી સ્ત્રીની દશાનો ખ્યાલ કરવાની બરાબર નમનતથ તેવી છે. વાત એ છે કે પતિના વિરહે આર્થ સ્ત્રીને તો આખો સંસાર ખારો મૂધવા થઈ પડે છે. જ્યારે પૂરવી પિડોળે વહી છે, જ્યારે કુદરત આનંદ-પનનટ ફેકી રહી છે, જ્યારે વનરાજી ખીની રહી છે, ત્યારે ચેતનાને ત્યાં સર્વ સૂકું છે, ઉલ્લાસલીન છે, દુખદર્દમય છે ચારે બાજુ ડરોવરો પાણીથી છલકાય છે ત્યારે ચેતનાનું હૃદયસરોવર સાવ સૂકું છે (૫)

જનુમય ગાત વનાય કે, કહે જૈસો ભાવે હો,

સમતા, દુક ધીરજ ધરે, 'આનંદધન' નાવ હો પિયાં ૬

અર્થ—(આવે વખતે) અનુભવ હકીકત બનાવીને મને જેવા વાત ગમે તેવી જાહે છે સમતા ! યોડી ધીરજ ધારણ કર, આનંદધન આવશે. (તારે મદિરે પધારી તારો વિચેન દૂર કરશે) (૬)

વિવેચન—પણ આશા અમર છે, એના તાતણા પર જીવન પડે છે અનુભવમિત્ર તે વખતે ચેતના પાસે આવે છે એ જાહે ચાલાક, અમરક અને આશાવાદી છે એ

પાઠાતર—જેની-જેની ધરે-પરો

મહાર્થ—આત બનાવ=વાત મનાવીને જેની=જેની જાહે=અને પનદ-આવે દુક=જરા, યોડી ધીરજ=ધેય ધરે=ધારણ કર

ચેતનાને ધીરજ આપી એને નાસીપામ થતી અટકાવે છે અને એને ટકાવી રાખવા બેઠે છે —

બહેન સમતા! તુ ગભરા નહિ, આમ હિમત હાર નહિ, આમ ગુદબુદ્ધ જોઈને હેરાનપરેશાન થઈ જા નહિ અને આમ ઉન્નતગરા કરીને વલોપાત ઠર નહિ તું તને ખાસ આશ્રય કરીને ઝડું છું કે તું ધીરજ ધર, મોટી હિમત રાખ, બોટા વખત નભાવી લે અને મને લાગે છે કે માનદધન-તારા પ્રભુ ચેતનરાજ-ખુદ આનંદધન-અનંત આનંદના સમૂહ-જરૂર તારે મહિરે આવશે, આનંદ આનંદ વધે રહેશે અને તારી વિરહની પીડા દૂર કરશે પતિરાજ ગમે તેટલા બહાર ભટકતા હશે, પણ અતે એ સમજાણના દરિયા છે એ કાઈક દિવસ પોતાનું ઘર સભારશે, પોતાની ઘરવાળીને ઓગાંખશે, પોતાનાને બાણશે અને કુમતિનો સગ તજશે આવી વાતમા ઉતાવળા થવામા માલ નથી, તાણતા તૂટી જશે અને નજીક આવેલા પતિરાજ પાછા કુલટાને ત્યાં આડ્યા જશે જરા ધીરજ રાખ, પતિની નૈસર્ગિક વિચારશક્તિ પર ભરોસો રાખ અને અત્યારની અકળામણ છોડી દે

વિરહ, વિરહના પ્રસંગો, વિરહીનાં દશા અને વિરહ વખતની પરિસ્થિતિ પર ૪૧ મા પદમા જરૂરી વિચેચન, મને સમજાયેલ અર્થ અને પ્રાપ્ત થયેલ પ્રાચીન ટીખા પ્રમાણે, આવી ગયું છે ત્યાં પ્રાપ્ત માપની હકીકત છે, મહીં વાવણુ-ભાદરવાની વાત છે પતિ પરભાવમા રમણુ કરે છે એ વિભાવદશા છે અને ચેતના માયે પ્રેમ ઠરે તે તેના મૂળ ગુણો છે અને ચેતન અને ચેતના વચ્ચે વસ્તુતઃ અલેદ હોવા જતા પરભાવરમણુતાવી દ્વિધાભાવ લાગે છે એ દ્રુ વાય એટલે સ્વભાવની જમાન થાય, તેમા રમણુ થાય અને એટલું થતા દુન્યવી ખટપટ, ગૂંચવણ અને ગોટાળાનો અંત આવે આ સર્વ હકીકત સ્પષ્ટ છે, અનુભવનો આશાવાક આનંદ આપે છે અને તે વગર બીજો ઉપાય પણ નથી એ પણ ઉઘાડી વાત છે અહીં 'હૃદ' શબ્દ વાપરી આશાને નવપ લખિત કરી છે તે આશાની નજરે તે સુંદર છે, પણ ચેતનજીનાં રગદગ તપાસી તે વાતને સાચી બનાવવી એ ડોનું કામ છે તે પતિરાજેએ વિચારવા જેવું છે બિચારી આર્થ પત્ની કંઠજાટ કરે, ઉન્નતગરા કરે અને પતિ-રાજ નકટાર્થ કરી પારકે ઘેર ભટકે, એ વાત ઉચિત છે? ઉચિત નથી માટે અનુભવ કહે છે તેવી દશા થાય એવી પરિસ્થિતિ નીપજવી ઘેર આવવું સારું છે નિરહજાણ દૂર થતા ભારે મોજ આવશે ઘરની ભેરીની વાત જુની જ છે પારડી તે અતે પારડી છે માટે ખરો આનંદ અનુભવવો હોય તો અનુભવમિત્રની વાત માનો, એને સાચી પાઠો, ઘમ્મા લહેર ઠરા, આનંદ મનાવો અને ઘરસરોવરને આનંદજળવી ભરી દો (૬)

ઉપસહાર—પતિ ચેતના સન્નિપ્ત વધાના માર્ગ પર આગ્રા હોય, જરા જરા એને નગવળાટ વવા લાગ્યો હોય, જરા સમારસ ઓછો વવા લાગ્યો હોય, જ્યારે બાહ્યાત્મ-દરિને બદલે અતરાત્મદશાનો ઝળજાટ થનાનાં ગરૂઆત થઈ હોય, જ્યારે સ્વપરનો વિવેક થવા માડ્યો હોય, ત્યારે આ પંચમા બતાવેલ ભાવના બને છે, એ ખાસ ધ્યાનમા રાખવા

ચોખ્ખ છે બાહ્ય ધર્માલ્પમા સમતા કે ચેતના કયા પડેલ છે તેનો વિચાર, ખ્યાન કે ઉચ્ચાર પણ હોય નહિ, પણ પરભાવ સહજ ઘટતો આવે અને આત્મલ ઊપલ્પ પ્રાપ્ત કરનાનું તુરં, ત્યારે અન્ય વર્ણવેલી વિવાગ્ન્યા અદરવી બળે છે પરી અતન્ના બે ભાગ પડે છે કોઈવાર એનું પાત્રુ આત્મા તરફ ધાય છે ત્યારે એની નજમ્મા સમતા-ચેતનાની વિરહદથાનો ખ્યાલ આવે છે, વળી પાછા ભાઈશ્રી સમાગ તરફ ઓસરે એટલે સમતાને તો ધર દી ને ધર દહારા ધાય છે નીતી બળુતિ, અતરનો સળવળાટ મને અભાવમનુષ્યતાની શક્યાત આવી વિચારભામા ધાય છે એટલા માટે મનુભવ ધીરજ ધરવાની વાત કહે છે તે મુયોચ્ય છે, અને હિંમત હાગતી ચેતનાને વખતસરની લગામણ છે આ માખો ભાવ ૪૧મા પદમા અને આ પદમા ભર્યો છે, અને વિચારણા કરતા સ્પષ્ટ રીતે સમબલ્ધ બલ્ય તેવો કે અનુભવે જે નતાહ આપી તેનો અમલ કરવો ચેતનજીના હાવમા છે, પણ તે ન અને ત્યા મુખી ધીરજ ધરવાની તેની સલાહ કીમતી છે (૬૨)

૫૬ ત્રેમંસુ

ભૂમિકા—આ પદ આનંદપ્રતિજ્ઞા સર્વ પદોમા મોટામા મોટું છે એના પર પૂર્ણ વિવેચન કરવામા આવે તો મોટો મેવ વર્ષ બલ્ય એટલું અર્થ-ગુસ્થથી એ ભરપૂર છે એ પદમા ભારે અમત્તા અને ગૌરવ છે એની કૃતિના નબધમા ઘાતુ વિમાગ કરવા ચોખ્ખ છે, જે પર વિવેચન ઉપોદ્યાતમા જોવામા આવશે આ પદના વિવેચનમા મુદ્દા સ્પષ્ટ કરવાનું જ અને તેમ છે શક્યાતમા શુભાનીનો ખ્યાલ કળવા જેવો છે અત્યારે દા.૧-દા.મી કે શુભાનીની પ્રવા લગભગ બધ છે, એટલે એને લગતી હરીકત લગભગ વિનારે પરી ગઈ છે શુભાની બાલતી ટોચ ત્યા શુભામને લગભગ જનાવર જેવા ગણવામા આવે એના ક્યવિક્ય ધાય એની બબર ભરાય, ત્યા તેના સોદા ધાય એને ગમે તેલુ ધરકામ કરલુ પડે એને ખાવામા, પીવામા, પહેરવામા, હરવાકરવામા મ પૂર્ણ પરત્રતા જ હોય એને અધારી કોટીમા પૂરી સખવાનો આવે. કલ્પના પણ ન કરી શકાય તેવી સર્વ આશ્તો-આપત્તિઓ તેને માથે પડે

આવા શુભામ તરફ સારુ વર્તન રાખનાર શેઠને સુનાય-સારા માલેક-કહેવામા આવતા

કોઈ નમીજદાર શુભામને આવા ઉદાર શેઠ-સુનાય મળી બલ્ય તો એક સ્થાનકે કામ કરીને બેસે, એને મનુષ્ય તરીકેના સર્વ હકો બેડીની નીચે મળી બલ્ય અને પરાધીન છતાં એ જીવનરસમા ઠાઈક માણે આકી આવા સા. નાથ ન મળે તો એ તો એક ઘેરથી બીજે ઘેર અને એક બબરેથી બીજી બબરે મેવાયા કરે એની સ્થિતિ અચેતન ઉપસ્ક જેવી વાય અને એ વસ્તુના મ ક્રિયનું સાધન અને

૫.

(સમ-માત્ર)

ત્રજનાથસેં ગુનાથ યિણ, હાયોહાય વિનાયો;

વિવકા સોડ જનહુપાળ, સરન નજર નાયોં ત્રજન ૧

અર્થ—મર્વં જીવગણિ-હકાય જીવના ગમલુ કરનાર મારિક અસ્થિત દેવ જેવા નારા સ્વામી વગર એક હાથથી બીજે હાથ વેચાયો અને વચ્ચે પડીને—આવીને ટેકા આપે તેવો કેઈ મહેરબાન કૃપાળુ માણસ નજર પડ્યું ન આયોન પડયા (મજનાથ ગેરહ કૃપા પળ ધાય તે પર વિચેન જુઓ) (૧)

વિવેચન—આ ગાથાના જે છે કે, નજનાથ જેના કારા પાણી વગર હું તો જાધો હાય વેચાયો, ધન ધેર યો અને જ તરે મળરે નારા ડોહા ધયા સામકાં કહે છે કે—

ન સા જાફ ન સા જોળા, ન ત ટાગ ન ત જુડ ।

ન જાયા ન મુજા ત્રપ્ય સન જાવા મળતસો ॥

‘એવી કેઈ જાતિ નથી, એવી કેઈ યોગિ નથી, એવું કોઈ મ્યાન નથી કે એવું કેઈ કુવ નથી, જ્યાં આ જીવ અનત વાર જન્મ્યો ન હોય કે તરફ પામ્યો ન હોય

એવું કારણ ? મારી ગુણથી, મારી પરાધીનતા એ મારી પરાધીનતા તો જુડ પળ આતુ છે, પણ અત્યાગ સુધી મને મારા નાથ પડ્યું મળ્યા નહિ એટલે મારી સ્થિતિ તો દુખાય અને પરાધીન આતુ જ રહી ‘નજનાથ જેવા સાગ નાથ મન મળ્યા નહિ, એના એક આતુ ચવજાગ્નો ભાન છે અને બીજા યોગિક તાર જહાય છે ‘નજ’ પ્રેર્ય તે મધુગની આસપાસનો પ્રેર્ય એના નાથ એટલે શ્રીકૃષ્ણ એમનું આયુ અરિન નિવારતા એમનું ગોપીઓ આયેનું વર્તન બ્યવહાર નજરે એમને ગોપીના નાથ બનાવે છે ગોપીઓ એના સાન્નિધ્યમાં સુખ માનવી હતી, અને એ હોય એટલે જાતે પોતાની જાતને નાથવાળી નાની એમા આનંદ ધરતી હતી આવો નાન અને નજરો નહિ, જે મારા જીવનનો સ્વામી ધાય, જેના મહવાસમાં મને સુખચેન ધાય, જેની ભક્તિમાં ગોપીઓ પડે હું મારા જીવન મમર્ષણ કરી કહી અવધા નાથ એટલે રક્ષણ કરનાર સ્વામી મજ એટલે જ કાયનો નસુદાય, મર્વજીવરાસિ શ્રવ જીવોની રક્ષા કરનાર, સર્વને મલયદાન

શબ્દાર્થ—નજ=સર્વ જીવોનો સમુદાય તરિક હકાય જીવજીવ્ય સર્વજીવરાસિ નાથ=સ્વામી મારિક, રક્ષા કરનાર ત્રજનાથ=હકાય જીવની રક્ષા કરનાર અસ્થિત આનંદપન, કૃપા-મજાલેતા નાથ એના પર અતકાર ત્રજનાથને=ત્રજનાથ જેવા કુનાથ=ઉત્તમ સ્વામી, મોગ પડ વિજુ=વગર હાયોહાય=એક હાથથી બીજે હાથ વિનાયો=વેચાયો વિવકા અજ્ઞાતા મિત્રો=બીજો કેઈ કેઈ પણ જનકૃપાળુ=કૃપાળુ માણસ, મહેરબાની કરે તેવા ગ્રાણી સરન=મરણ આસાર, ટેકા નજર=દેખવામાં નાયો=ન આવ્યો, ન મળ્યો

આપનાર અરિહત પરમાત્મા જેવા સુનાય વગર હું તો ગતિએ નતિએ રખડ્યો, નીન્દ્યા નીન્દ અને અધમમા અધમ યોજિએ ગયો અને મારે માથે થવામા બાકી રહી નથી આ બીજી યૌજિક અર્થ ૫ શ્રી ગણેશવિજયે બતાવ્યો છે અને તે પણ ખાત નિચારવા યોગ્ય છે

આવા શરણાગતવત્સલ મારી નગરે હજુ મુખી કોઈ પડ્યા નથી એટલે મારી રખડપટ્ટી અને એક ખાડામાંથી બીજાના પડવાની મથવા કરીદામ ન બેસવાની સ્થિતિ બાહુ જ છે (૧)

આ આખું પદ પ્રભુ મનમુખ જિભા રહી અતિ નમ્ર ભાવે પ્રચલ્લ વદને પણ ખેદ ભરેલા ચિત્તે બોલાયેલું છે અને એની ચાવી હાથમા આવી ગયા પછી એનો માખો ભાવ બરાબર ઝમઝવા સ્ખલ છે પવન મારે માથે ડેવા ડેવા નસ્કા પડ્યા છે અને એ ડેવા સગપણો કર્યા છે તેની વાત કહે છે—

જનની કહુ જનક કહુ, સુત સુતા સુધાયા,
માઈ કહુ મગિની કહુ, મિત્ર શત્રુ માયો વ્રજ ૦ ૨

અર્થ—(કોઈને) મા કહો પત્ની, (કોઈને) બાપ કહો, (કોઈને) દીકરા-નીન્દી હેવા પડ્યા, ભાઈ કહો, બહેન કહી અને (કોઈને) શત્રુ અને (કોઈને) મિત્ર માન્યા, માનવા પડ્યા અથવા કોઈ વાર મા થયો, કોઈ વાર બાપ થયો, કોઈ વાર દીકરા થયો, વગેરે (૨)

વિવેચન—કોઈને મા કહી, કોઈને પિતા કહો, કોઈને નીન્દરા કહો, કોઈને નીન્દરી કહી, કોઈને ભાઈ અને કોઈને બહેન કહી, કોઈને દુશ્મન માન્યા, કોઈને સ્નેહી માન્યા અથવા કોઈ વાર હું મા થયો, કોઈ વાર બાપ થયો, કોઈએ મને દીકરા કહ્યો, કોઈએ દીકરી કહી, કોઈ વાર ભાઈ થયો, કોઈ વાર કોઈની બહેન થયો, કોઈએ મને શત્રુ માન્યો, કોઈએ મને મિત્ર માન્યો આ બધે રીતે અર્થ થઈ શકે છે મહારાજ કર્મ-પરિણામ અને એની દેવી (પત્ની) દાસ-પરિભૂતિ નાટના ભાર શોષીન છે એ ચેતનશ પાતે નવા નવા નાટક કરાવે છે, અને એનું નાટક જોઈ એના આનંદ માને છે*

વાત એ છે કે કર્મ-પરિણામને લઈને પ્રાણી આજે જેને નાતા કહે, તે જ પાછી આગળ જતા તેની ઘેરી થાય, ભાઈ હોય તે દીકરા થાય, આજે જેનો પોતે મિત્ર હોય

રાખ્દાર્થ—જનની = મા કહુ = કહેલી પત્ની મી રાઈ વાર કોઈ અનિશ્ચિત મ્યાનમા જનન = માપ સુત = પુત્ર, દીકરા સુતા = પુત્રી, દીકરી કહાયો = કાવગાઓ, મહેવા પડ્યા, ભગિની = બહેન ભાણે = મનાયો, કહેવા-માનવા પડ્યા

* એ નાટ્ય આખું વર્ણન વાનુ હોય તોમ ખેન ખેનારના રૂપોનો અભ્યાસ કરવો હાય તો તે માટે રીઠપમિતિભવપ્રપચાચ્યાનો બીજો પ્રગાવ જોવો -વિવેચનકાર.

આવા અનેક નાટકો મેં કર્યાં. અવધા વિધિ-નિરોધના નાટકો કરી 'ભેખ ઠાય હાયો' એટલે ભેખના ચાનોથી હવાઈ ગયો.

અથવા પૂર્વનાં ઉપોત્તે છેડવા તે 'નિરોધ' અને નવાં ઉપોધારણ કરવા તે 'વિધિ.' આ વિધિ-નિરોધના અનેક નાટકો કર્યાં. અને ભવિત-ન્યતા જોવાં શાષે તે હઈ એક એક ભવ કરી આવ્યો અને આવા નવા નવા અનેક વેશ લીધા અને છેડવા આ રીતે અનેક પ્રકારના સાજથોં હવાઈ ગયો અને હું ઢોઈ વાર છ સાથાં લખ્યો, ચાર પેઢીં લખ્યો, એના છ અગોનો^૧ મરાઠર અજ્યાસ કર્યો. જ્યારે મેં આ પ્રવર્તક ધર્મોનો અજ્યાસ કર્યો ત્યાર અશુક વિધિ આ ૧૪ કેટલી જોઈએ એવાં જાતનાં વિચારમ્મ કાવ્યાઈ ગયો અને તે પર મેં ખૂબ ધ્યાન આપ્યું.

આ વિધિ-નિરોધની ચલા શાખણો હાય તો તેમા એક નાની વસ્તુ આવી જ હોવી જોઈએ, આટલાં લાખી જ હોવી જોઈએ, આવા રંગની જ હોવાં જોઈએ વગેરેની ખૂબ રડાં ચાલે છે. આ વિધિ-નિરોધ નવર્તક ધર્મોનું મૂળ છે અને તેની ચર્ચા આવતી હોય ત્યાર ખૂબ ૧૮ની રૂખાય છે કહેવાની વાત એ છે કે જ્યારે જ્યારે નને પ્રકરન મળ્યો અને હું કાઈકે લખ્યો ત્યાર મેં વિધિ-નિરોધના નાટક કર્યાં, ઝીજવતી એનાં ચર્ચામા ઓતપ્રોત ધઈ ગયો અને જાણે ગ્રાધનધર્મો તે અતિમ ધ્યેય અને નામ્ય હોય તેમ માની મેં મા, વર્તન રહ્યાં હું મેં વિધિ-નિરોધનાં જાભતમા ઇતિકર્ત-ન્યતા માની અને અનેક વેરો ગાઢમા (૫)

તુમસેં મજરાજ પાય, ગર્દમ ચઢી વાયો,

પાયસ ઘુમ્મદકા વિમારી, મીલ નાજ રાયો વ્રજ ૦ ૬

અર્થ—તમારા જેવો મોટો હસ્તીરાજ મેળવ્યા જતા (તેને છોડી દઈને) ગપેડે એલીને (હું તો) હોડયા ચારા પરની મતની ખીર કે રૂધપાકને બાજુએ મૂકી કે વીસરી જઈને મેં તો બિજાનું અનાજ ખાધું (૬)

વિવેચન—મને તો તમારા જેવા મોટા ઐશવ્ય લાગી-જાધીના રાત-ગળ્યા, હતા

ગણદર્થ—તુમમે = તમારા જેવા. મજરાજ = મજેરાજ, મોટા હાથી. પાય = પાની મેળવી મળ = મળકા. ચર્ચા = તે ૫ સમારી કરી વાયો = દો. તે ખાવલ = દૂધ, ખીર. ઘુમ્મદકા = સારા પરની, સારી વિમારી = મીસરી, બૂરી જઈને લીખ = મારગુતા. તુ ના / = અજાણ, ખાવાનું ખાયો = ખાધું.

૧ ૭ લાસા સરૂત, પ્રાટ, સુસેલી, ગણધી, પિડાડી, અપખલ તે વગરના આ ૭ લાસાઓ ગણાતી હતી. ટીક પ્રવર્તિત હતી અને કેટલીં નિદ્રાભોજ હતી.

૨ ચાર પેઢીં કમ્પુરે, ચમ્પુરે, સામવેદ (આ પ્રથમના વર્ગ નવું પેઢી) અને મોરો અર્ધાં વેદ. સા. ૧ પેઢી ૭ મગ છે તે સહિત છ અગ આ પ્રમાણે—સિદ્ધા, કપ, આકરણ, ૭૬ નિરુક્તિ નોંધાતી.

તેને તજી દઈને ગધેડે ચઢીને હું તો દોડ્યો માણસ ડાહ્યો હોય અને તેને ઘોડા પર સવારી કરવાના મળતી હોય અને પછી હાથીની મવારી કરવાનું મળે તો તેને વધારે સન્માનભરી સમજી તેના પર જોને, ત્યારે મારાના એટલી ઓછી બકલ કે હાથી મળ્યો તેને વિસારી મેં તો ગધેડાની સવારી કરી! આટલી મારામા અઘર છે! મને સારે ઘરથી જમવાનું નોતરું મળ્યું, જમણુમા દૂધપાક કે ખીરનું લોચન હતું, એને વિનારી મૂક્યું, અને ભીખ માગીને કંટકો-ટુકડો જ્યાં ત્યાંથી મળ્યો તેવું બનાવ ખાધું આવી રીતે પોતાના અજ્ઞાન પર-પરલાવરમણ્યતા પર-વિચાર કરવામા આવે તો ઘર ઘરના ટુકડા ખાવા એ વાત બરાબર જેમતી આવે તેમ છે સાન ઘરનો દૂધપાક કે ખીર તે ઉત્કટ આરિત્ર છે એનો નસાસ્વાદ અપૂર્વ છે અને એનું વિન્મરણ ખડું ખેડ કરાવનાર છે પ્રાણી પરભાવમા એટલો રાચી રહ્યો છે કે એને સારી ખીર ગમતી નથી, પણ ઇન્દ્રિયના વિષ થોડું ક્ષણિક સુખ તારુ લાગે છે એને કદી તૃપ્તિ થતી નથી, અને એ ભીખ માગવાના ધધામા સતોષ માને છે (૬)

લીલામુદ્દ દુક નચાય, વહો જુ દાસ આયો,

રોમ રોમ પુલ્કિત દુ, પરમ લાભ પાયો પ્રજા ૭

અર્થ—(આપની) નમણૂભિમા મને થોડો વખત નવાલીને કહી દો કે ‘(મારો) સેવક આવ્યો’—તો (મારા) રૂવાડે રૂવાડા પ્રકુલિત થાય (અને હું નાનીશ કે) મને મોટામા મોટો લાભ થયો (૭)

વિવેચન—આવી રીતે અનેક જગ્યાઓએ જઈ, અનેક પ્રકારની ભિડાઓ માગી, અનેક સગપણ-મળધ કરી, અનેક પ્રકારના નામ-રૂપો ધારણ કરી, હું આપની પાસે આ થો છું, આપનું ગરણ લેવા નેવાના હાજર વયો છું અત્યાર સુધીનો અનાથ અત્યારે સનાથ થવા મોટી આશાથી હાજર વયો છે આપની લીલાભૂમિમા દૂક વખતને માટે નવાલીને એક વાર તો કહી દો કે ‘મારો દાસ આ થો છે’ એમ થાય તો મારા રોમ રોમ પુલકિત થઈ જશે, મારું સાધ્ય મારી ધવહારભૂમિમા આવી જશે, મારી જીવન યાત્રાનો આખો ઝોક ફરી જશે, અને મને મોગામા મોટા અલસ્ય લાભ મળશે

ભગવાનની લીલાભૂમિ કઈ તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે ઇન્દ્રિયના રિપયો પર સ્વયમ સખવો અને મન પર બરાબર કાબૂ ગળવો એ સાચી લીલાભૂમિ છે એ ભગવાનની

પાઠાતર—શીનાજી-લીનાજી

શબ્દાર્થ—શીનાજી = શીનાભૂમિ, રમણભૂમિ (સવમભૂમિ)મા દુક = થોડા વખત નયાપ = નવાલીને કહે છે. લુ = મહો ૧, ૨, ૩ કહે છે દાસ આવ્યો = દાસ આવ્યો, નેવ = આવ્યો —એવા વસ્ત્રો એકવાર મોટી ધો ગેમ રોમ = રૂવાડે -વાડ. પુલકિત = પ્રકુલિત હું = ધઈને પરમ નાભ = મોગામા મોટા રાસે પાયો = મેળવ્યો (મને મળ્યો)

લીલાભૂમિમા નાચ કે રાસ હોય તો તેનો પ્રકાર જ જુદો છે ત્યા અપ્સરાના ગાંત કે ગોપીઓના નૃત્ય, રનાલીઓના રામ કે બાળાઓના ગરબા જૂદા જ હોય ત્યા માન્દવીના નાદ કે રેલુના રણકાજ અવગ જ હોય આવી લીલાભૂમિમા છે પ્રભુ ! નને યોડો વળત નવાનો, માચી લીલાભૂમિનો મને બરાબર ખાલ કરાવો અને એક વાર તો ઠી ઢો કે 'મારા હાસ આજ્યો છે' આપના આટલા એક ટકા વચનથી મારા હૃદયમંદિરમા જ્યોત ઝગડી જશે અને મારે આનંદની પરપરા ચાલશે.

ભગવાન 'મારો હાસ આવી પહોંચ્યો છે' એમ કોને માટે કહે ? ક્યારે કહે ? એ કાઈ જેવા તેવાનું કામ કે નામ નથી ભગવાનના 'હાન' કહેવરાવવાની આકાશા રાખનાર પપ્પુ જે તે ન હોય, એ તો અનેરી ભૂમિકા છે આનો પન્થ લાભ પ્રાપ્ત થાય તો જીવન અનેરું ધર્મ જાય ત્યાર આત્માનંદ થાય છે, ત્યાર જનુ સાચુ જ્ઞાન વાય છે, ત્યારે જે અનિર્વચનીય આનંદ થાય છે, તેનું બાહ્ય સ્વરૂપ પ્રભુનું વચન 'હાન આ પો' એ જ આ વચન પ્રાપ્ત થાય તો પરમ લાભ ધર્મ જાય (૭)

પરિ પતિત ક ઉગારન તુમ, રૂઢિસો પીસત માર્મા,

મામુ તુમ કન ઉગારા, કૂર કુટિલ રામી પ્રજા ૮

અર્થ—અર, પતિતનો ઉદ્ધાર કરનારા તમે મને કહેશો કે 'તું તો મ મતાને પીનારા છે-પીવાવાળો છે' તો (જવાબ આપો કે) મારા જેવા નિર્દય, વાકી ચાલવાળા અને સર્વ કામનાથી ભરેલાને આપે ક્યારે નથી તાર્યા ? એવાનો ઉદ્ધાર ક્યારે નથી કર્યો ? (૮)

વિવેચન—હવે જરા આલેપક ગૈરીએ પ્રભુ સાથે વાત કરે છે માન નાય ! આપ તો પતિતનો ઉદ્ધાર કરનારા છો, 'પતિતઉદ્ધારજી'નું બિરુદ ધરનારા તમે મારે માટે કાંઈ એવું કહી દેશો કે હું તો મામી-મમતાને પી જનારા છું એટલે આ માડું-આ માડું એમ કરી મોહજલજમા ફેરવેલો છું, ધન, માવ, સ્ત્રી, પુત્ર, વાડી, બગિચા અને અનેક વસ્તુની મમતા મારાના ભરેલી છે, તો એની માયાથી ભરેલા અને ભંતે કૂગ-દયા વગરના મને-મારા જેવાને-આપે ક્યારે તાર્યા છે ? હું આપને વહું છું કે આપ મને નિર્દય, વાકી ચાલ ચાલનારા અને અનેક ધ્રુષ્ટાઓથી ભરેલો જાણો છો, તો આપ કહો કે આપે મારા જેવાને ક્યારે તાર્યા છે ? આપનું 'પતિતઉદ્ધારન'નું બિરુદ માન્ય હોય તો હું તો જેવો છું તેવો તું, તેમા કેન્દ્રાર નથી, પપ્પુ આપ કહો કે આપે મારા જેવા કૂર, કુટિલ અને કામીને ક્યારે તાર્યા છે ? કૂરતામા હિંમતનો ભાવ આપે છે, કુટિલતામા માયા, દલ અને

પાકાતર—મોસુ-મોસુ એરિ-ઝેરી

રાખ્યર્થ—એરિ=અર, હે પતિત=પડેલા કે=ને ઉગારન=ઉદ્ધાર કરનાર, પાવન કરનાર મહિમા=મહેશ પીસત=પીનારા મામી=આ મામો 'આ માડું'-મમતા મોસુ (મોસો ?) મારા જેવાને મન=કરાવ ઉદાગે=ઉડાવેલો, પાસન કયો કૂર=નિર્દય કુટિલ=સાધી નાવ વાનનારો મામી=સર્વ ધ્રુષ્ટાથી ભરેલો

મુત્તદીગીરી આવે છે, અને ગામીમા ઇન્દ્રિયના વિષયો આવે છે આ ત્રણે વાત ન હોય તો પ્રાપ્તિ સીધો મોક્ષે જાય તેમ છે ત્રણે વિશેષોમાં જૂગ સૂચક છે માપે આવવાને ક્યારે તાર્યા છે ? તેથી કા તો આપે જોડું બિનુદ્ધ ધારણ કર્યું છે, અને કા તો આપ મારા જેવાને તારો તો આપની નામના સાચી કહેવાય !

પ્રાર્થના કરવાની અને ઇચ્છા પ્રમાણે નાગપ્રી કરવાની આ પણ એક રીત છે જ્ઞાના મોટા માણસને આ પ્રમાણે કરેલાથી પણ કોઈ વાર જામ બની જાય છે અને અનેક નાન-મહાગા તથા ભાન-વાન પણ પોતાની નામના ન બગડે તે ખાતર આમેય કરનાર પણ વરચ્યા છે, એવા જાણતા બાપુવામાં છે બાકી ખત વાત તો ભગવાન સાથે એકાગર થવાની છે ભગવાન કાંઈ આપતા નથી, અને આપુ મોક્ષ મળતુ પણ નથી, પણ ભગવાનને યાદ કરવાની મા એક રીત છે (૮)

જાર પતિત કેઈ ઉધાર, કરણી વિનુ કરતા,

પ્રકાશી નાડ છેડ, મૂઠે વિરુદ્ધ ધરતા ત્રજા ૯

અર્થ—આપે ખીન અનેક પતિત થયેલાનો ઉદ્ધાર કર્યો છે (એવુ આપનુ બિનુદ્ધ છે—આપની તેવી પ્રસિદ્ધિ વધેલી છે), (જ્ઞાની-જરૂરી) ક્રિયા નહિ કરનારા એવા એવનુ તો આપ નામ દો (જેનો આપે ઉદ્ધાર કર્યો હોય) (મને તો લાગે છે કે) આપે (પતિત ઉદ્ધારનારનુ) જોડું બિનુદ્ધ ધારણ કર્યું છે (૯)

વિવેચન—મારી વાત જવા દો આપને હું સીધો મવાવ પૂછુ છું કે જે ધર્મ જારી ન જતા હોય, જે આખો વખત તપયોગ, સયમયોગ કે ક્રિયાયોગમાં પોતાનો નમય જતીત ન કરતા હોય, જે મનુષ્ય ત્યાગ કરી પરમાવનો સમય થોડી સારાથી નિજા ન જોતા હોય, જે મા જે કોઈ પણ પ્રજાની શુભ કરણી ન કરતા હોય, તેવાને આપે તાર્યા હોય એના એવનુ તો નામ આપે આપ જેવા મોટા માણસને નાચા અજારા કહેનાર મારા જેવો કોઈ મનુષ્ય નહિ હોય હું તો આપને સાક્ષી સાક્ષી કહી કહી છું કે આપનુ 'પતિતઉદ્ધારણ'નુ બિનુદ્ધ જ જોડું છે (૯)

જરૂરી જરી પાર મયે, રહોત નિગમ સાચી,

શોમા દર્શી તુમકુ નાય, અપની પત રાણી ત્રજા ૧૦

અર્થ—(પ્રુદ્ધ) ક્રિયા કરીને તો ઘણાંયે પાર પામી ગયા અને એની સાક્ષી તો

શબ્દાર્થ—જીગ=ખીજા મધ=દારો નાપ ઉવાર=ઉવાર ઉવાર મ્યાં તાર્યા કરણી=ક્રિયા, જૂગ ક્રિયા વિનુ=નહિ કરના=કરનારા એ મ હિ=એવનુ તો નાડ=નામ વેડ=નો આપો નતાવો જૂઠે=જોડું વિનુ=પ્રસિદ્ધિ, પરી ધરતા=ધારા કરો છો

શબ્દાર્થ—જરૂરી=ક જરી જરૂરી પ્રુદ્ધ ક્રિયા પારબરે=પાર પામ્યા તરી મયા મોત=ધણાંયે નિગમ=વે પુરાણ વગેરે શાસ્ત્રો સાચી=સાચી જોખા=માન ક્રેડિટ (credit) તુમકુ=તમને અપની=આપની પોતાની તમારી પત=આપના

વેદ, પુરાણ વગેરે નિગમો આપી રહ્યા છે અને તેમજે તમને ચોખ્ખા દીધી છે (અને એ રીતે) આપે પોતાની આબરૂ સારી છે। (૧૦)

વિવેચન—ખરી વાત, ખરી ત્રમજ પ્રમાણે તો, એવી છે કે જેઓ પાર પાની યા છે, જેઓ આ સનાતની જીવનમાર્ગી મુક્તિ ધ્યા છે, તેઓ તરીકે ‘ગુણ કરાણી’ કરીને જ ત્યાં ગયા છે કેાઈએ તપયોગ આધી, તો કેાઈએ ધ્યાનથી આધી, કેાઈએ યશીયતાના સેવા તો કેાઈએ રસધ્યાય યુ-કરા-યુ, કેાઈએ ‘યોગ્યતા’ કર્યા તો કેાઈએ વિનયગુણ કેાઈએ, કેાઈએ ક્રિયાઓ આધી યો તો કેાઈએ જ્ઞાનગો આધી—આવી રીતે વિવિધ-કપાયની નજીક કરી પોતાને યોગ્ય લાગી તેવી કરાણી કરી તરીકે પાન પામ્યા છે આધનધર્મો અનેક છે તેમાં જેને જે માર્ગ પામ્યો તેમાં તેમાં જેમાં આવી વધ્યા છે અને એ રીતે પાર પામનાર તરીકે કેાઈ કેાઈ પ્રકારની વિશિષ્ટ ‘કરાણી’ જરૂર કરી છે અને અનેક નિગમો* જેની નામાં પૂરે છે કેાઈ પણ પુરાણમાં જુઓ—અને ખાત્ર કરીને કથાનુયોગ વાચો—તો તેમાં અને પાર પામનારની કરાણીનું વર્ણન આપ્યા વગર નહિ રહે

હું આવા દાખલા વધારે આપવાની જરૂર જોતો નથી, હું તો ઉપાડી રીતે આરૂપાન કરીને સ્વાપના કંડુ છું કે કરાણી કર્યા વગર કેાઈ પાર પામ્યો નથી, અને એવા કરણી કરાને પાર ગયેલા લોકોએ આપ નાહોબની આનંદ સાર્થ છે તેમજે કુનિયાને એમ કહ્યું છે કે ભગવાને (આપે) તેમને તાર્યા, ભગવાને તેઓને ઉદ્ધાર કર્યા અને એમના પાર ઊતરવાનું કુલ માન આપને પટે છે પણ ખાત્રી વાત તો આપ બાહ્ય છા કે એ પતિત થયેલા લોકોએ પોતાને રત્નો ઊડી દીધા, કરાણી કરી અને પગિજાએ તેઓ તાર્યા આમા ખરી રીતે આપને માન કેમ પટે? (૧૦)

નિષ્પટ અજ્ઞાની પાપકારી, દાસ હૈ અપરાધી;

જાનુ જો મુધારદા, અર નાથ નાજ સાર્થી.

પ્રગ્ન ૧૧

અર્થ—આ દાસ (હું) તો બેશરમ, અભણ, પાપી કાર્ય કરનારો અને ભારે શુનેગાર છે નાથ! આપની લાજ સંભારીને આ મુધાન્વા લાયકને હાથ મુધારવા યોગ્ય ભણુતા હો તો મુધારો (એમાં તમારી લાજ રહેશે-વધશે.) (૧૧)

ગાજીર્થ—નિષ્પટ = શરત અત્યંત અજ્ઞાની = અજ્ઞાન અભુક્તમણ પાપકારી = પાપી, પાપ કરતા હાસ = સેવક પોતે અપરાધી = શુનેગાર ભણુ = ભણતા હો કે ભણુ અર્થ = હાથ મુધારવા = મુધારવા લાયક, મુધાન્વા સાર્થી = સંભારી, સાર્થી

* નિગમો સમાન્ય અથવા વેદ પુરાણ જેવા નિગમો જેન સરકૃતિમાં ખબર હતા એવી માન્યતા છે, પણ વચના સમયમાં એ નાથ પાની મત અથવા તીલકાર્થ મત હોય એમ ના છે ‘અગમનિગમ’ એ જાણીતા શબ્દ છે અને નિગમ અર્થથી હમીકત અનેક ગ્રંથો આવે છે

વિવેચન—હવે આપ બિરુદધારીને મારી માચી વાત કહી દઉં અને આપને આપનું બિરુદ સાનુ કરવું હોય તો તે માટે યોગ્ય વિગતો કહું પ્રભુ ! હું તો તદ્દન લાજ વાળો છું, અબલુ પ્રાણી છું, પાપ કરનારો છું અને ભારે મોટો ગુન્હેગાર છું માન હોયોનો પાર નથી હું બાદ્ય દષ્ટિએ અને આતર દષ્ટિએ અનેક અપરાધોથી ભરેલો છું મને પાપ કરતા શરમ નથી, પાપનો બચાવ કરવામાં શરમ નથી અને પાપમાં પચ્યા રહેવામાં લાજ નથી. મારું અમાન શરમાવનારું છે મારામાં સદસ્યવિવેકનો છાટો નથી અને વિષય કષા યમાં રૂબેલો, સનારવાસમાં ગ્યોપવી રહેલો છું અનેક રીતે અપરાધી છું મારી નબળાઈએ છું બાલુ છું અને આપની પાસે ખુલા દિવથી તેની ઠબૂલાત કરતા મને સંકોચ થતો નથી. આવા પાપી અને અપરાધી પ્રાણીને જે મુધાન્વા લાયક મણે, એને મુધારો, તો આપે આપની લાજ રાખી એમ હું માનું અત્યાર સુધી આપે કરાવી કરનારને તાર્યા છે અને 'પતિતઉદ્ધારણ'નું ખોટું બિરુદ લીધું છે, પણ માગ જેવા પાપી, અજ્ઞાની અને અપરાધીને આપ તારો તો હું માનું કે આપે જતે દડાડે પણ પોતાની લાજ નાખી છે અમારી દુનિયામાં તો માણસો પોતાનું નામ બળવી રાખવા ખાતર અનેક પ્રયાસો કરે છે તો નાથ ! આપ આપનું નામ નહિ બળવી રાખો ? આપની આબરૂનો ખ્યાલ નહિ કરો ? આપની નામનાનું મૂલ્ય નહિ કરો ? (૧૧)

ઔરતો ઉપાસક હુ, કૈસે સૌં ઉપાર,

દુવિધા યહ રાસો મત, ચાવરી વિચાર ત્રગ્ ૧૨

અર્થ—હું પારકાનો સેવક છું, એવા કોઈનો તું શા માટે ઉદ્ધાર કરું ?—આવું મારા તારાપણુ આપ ન રાખો, આપ તો બીવી હૈની—આપના મોતપણુને શોભે તેવી—વાત વિચારો, ગોઠવો (૧૨)

વિવેચન—મારા નાથ ! એક વાતનો ખુલાસો કરી નાખું આપના મનમાં એમ આવશે કે હું તો બીજાઓનો ઉપાસક છું અને તેવી આપને મારો ઉદ્ધાર કરવાનું કોઈ ખાસ કારણ નથી, તો મારો આપને એક જ જવાબ છે કે આપ જેવા મોટા માણસને આવું મારાતારાપણું ન હોય આ પ્રાણી તો રાગ-દેવનો ઉપાસક છે, કપાયનો સેવક છે, વિષયમાં રાત્રી રહેલો છે અને બાદ્ય ભાવોની ઉપાસના કરનાર છે, આવા અન્યના ઉપાસકને કેમ તારી શકાય ?—કદાચ આપના મનમાં એવો વિચાર આવતો હોય તો આપનું જે મહાન સ્થાન છે એને અનુરૂપ એ વિચાર નથી એમાં તો મારાતારાપણું દેખાય. આપનું કામ તો તારવાનું છે અન્યનો 'ઉપાસક' એટલે બીજા દેવની સેવા કરનારો કે તેનો

શબ્દાર્થ—ઔરતો = પારકાનો ઉપાસક = સેવક હું = છું કૈસે = કેવી રીતે મારું = કોઈને દુવિધા = દ્વિધાભાવ દેખાડે, મારાતારાપણું ચાવરી = એક, મોટા માણસને બાજે તેવી વાત વિચારું = વિચારો, મનમાં લાવો

અનુયાયી ટોવાયી ભગવાન મનમાં દુવિધા ગણે, એવો અર્થ કરવા કોઈ વાતમાં કાપ,
પણ તે અર્થ અચૂત છે અને જે મતઙ્ગિયુના આનંદનમાં કામકામ દેખાઈ છે તેને
અનનુરૂપ છે આ પદ કોઈ દેવે ઉદેલીને લખાયેું નથી. એવો જ્ઞાન આદર્શ તરીકે
'મુનાથ' મેળવવાનો ક્ષિ અને રખડપટ્ટી દૂર કરી દેકાણે પહોંચવાનો છે એવી વિશાળ
દશામાં અન્ય દેવ કે પોતાના દેવની ઉપાસનાની વાત બધેએસતી આવે તેન નથી. અને
આવોનાવ દેવ તો હૃદયમંદિરમાં બેઠા છે દુ ખની વાત એ છે કે દેવની ઉપાસના ઠોડી દુર્ધ
આ પ્રાણી રાગદોષની ઉપાસના, એમને દેવ માનીને, કરે છે પણ એનાના નિવેક બગ્યો છે,
તેથી એ પોતાની રખડવન' વાતને છે અને અન્યની ઉપાસના પોતે કર છે એ વાત એના
'મુનાથ' સારી રીતે જાણે છે એવી એને ખબર છે એટલે એમણી પણ ચ્તો કાઢવા
ખાતર ભગવાનને દુવિધા ન રાખના એ વીનવે છે 'દુવિધા'ના ઉપયોગની પાછળ પણ
આશય છે અને 'મુનાથ' જેવા મોટા માણસને એ શોભે નહિ એવો અદરથી અગતો
ભાવ છે એ હવે પછીની ગાથામાં બરાબર સ્પષ્ટ થઈ જશે. (૧૨)

ગઈ સો તો ગઈ નાથ, ફર નહીં ફીજે,
દારે રહો દીંગ દાસ, અપનો યરી લીજે યજન ૧૩

અર્થ—અત્યાર મુખી બન્નુ તે તો બની ગયું, પણ એ વાત હવે ફરીવાર ન કરી
છે આપને દરવાજે ખટા રહેલો આ અતિ મૂખ દાસ-સેવક છે તેને પોતાનો
કરી લો. (૧૩)

નિવેચન—નાથ ! અત્યાર મુખી તો બનવાનું હતું તે બની ચૂક્યું, આપે અત્યાર
મુખી મારી સલામ ન લીધી અથવા આપે આપના મનમાં મારા શ્રબધમાં દુવિધા રાખી,
એ વાત તો યઈ ગઈ ટાંગાઈ ગયેલા દૂધ પર વિલાપ કરો એ સમજીનું કામ નથી હવે
તો એક જ વાત કરવાની કે એ વાતનું પુનરાવર્તન ન થવા દેશે. અત્યાર મુખી મારી
તરફ ઉપેક્ષા થઈ છે તે મુધારી લેવાનો હડ અવસર છે હવે આપ ભવિષ્યમાં એ પુરાણી
રીતિએ ન ચાલો એવી મારી વિનંતિ છે આપને દરવાજે આપનો મૂખ સેવક ખટો રહ્યો
છે, એને આપ પોતાનો કરી લો. આપ સારી રીતે જાણો છો કે વહેવારું સમજી માણસ
જો ઠોઈને એવાર પોતાનો કરી લે છે, તો પછી એને નવાજવામાં બાકી રાખતા નથી
તો મારે આપને એક જ વિનંતિ કરવાની કે આપ મને પોતાનો દાસ કરી લો. પછી
મારે બધા સારા વાત થઈ રહેશે.

પાંદાતર— સો તો 'નાથી' 'તો' ઉઘડી દે છે
સાબ્દાર્થ—ઈ સો તો ઈ=ઈઈ ગઈ તે તો ઈઈ ઈઈ બની નઈ ફર=ફરિ, ફરીવાર દારે=
દરવાજે દીંગ='તા જેવા મજબૂત પણ અછપ વગરનો, મૂખ' અપનો=પોતાનો તમારો કરી લીજે=
કરી લો, સ્વીકારી લો

આપનો દાસ ઈંગ છે એટલે શરીરે લઠુ છે, મનનો મજબૂત છે અને આપને દારે હરે તો ખટો થયો છે એને હવે પોતાનો કરી લેા, એને સેવક કહી દો, એને ધરના માણસ તરીકે અપનાવી દો અને અત્યાર સુધી આપે જે બિગુદ ધારણ કર્યું છે, અને મારી આબતમા સાચુ થઈ શક્યુ નથી, તેને સાચુ કરી નાખો (૧૩)

દાસનો સુધારી હેઠુ, રઝુત કહા રહિયે,

‘આનદયન’ પરમ રીત, નાડકી નિવહિયે પ્રજા ૧૪

અર્થ—વધારે શુ કહેયુ ? દાસને સુધારી લેા અને હે આનદયન ! આપના નામની ઉત્તમ રીત છે તેનો નિર્વાહ કરો, તેને બાળવી રાખો, તેને પાળો (૧૪)

વિવેચન—હવે પ્રભુ ! આપ જેવા સમજી અને કૃપાળુને બહુ બહુ તો ॥ કહીએ ? એકની એક વાતનો પુનરાવાપ શુ કરીએ ? જુઓ સાહેબ ! આપે દુનિયામા પતિત ઉદારકની નામના કાઢી છે, તો આપ આપના પતિતઉદારકના બિગુની જે સાચી રીત છે તેનો નિર્વાહ કરો, તેને ટકાવી રાખો, તેને બાળવી રાખો અને તેટલા માટે આ દાસને સુધારી લેા, દાસનુ કામ રસ્તે નહાવી દો, દાસને પોતાનો માની લેા આપ તો આનદયન છે, અત્યંત આનદના મૂર્ત સ્વરૂપ છે, આનદમય છે આપનુ નામ, આપની બિગુદાવલી, આપની કીર્તિ એક વાત તો જરૂર માગે છે આ દાસને સુધારી લેા મારી સમજ પ્રમાણે જે હવે તો એવા નાથને પકડયા છે કે એ માન મને એકવાર દાસ તરીકે સ્વીકારે તો મારો બેટો પાર છે ‘આનદયન’ નામનો એ અમલકાર છે હવે હું વધારે કહેતો નથી, એક જ વાત આપ આપની કીર્તિ બાળવો અને મને સેવક તરીકે સ્વીકારી લેા (૧૪)

ઉપસહાર—મોટા માણસો પોતાનુ ગૌરવ ન ભૂલે, આપના નામને શોભે તે રીતે મારુ સુધારો, મને તમારા જેવો બનાવો અથવા આપને ગમે તે રીતે મારો ઉદાર કરો અને મારી સખલનાઓને સુધારો હું તો હાથી મળે તોયે ધિકા પર ચઢી દોહું તેવો છું ! પણ જે છું તે છું, આપે મારી તામું જેવા જેવુ નથી આપની રીતે આપ મને સુધારો અને

શબ્દાર્થ—દાસકો = દાસને લેઠુ = લેા બહુ = ઘણું કહા = શુ પરમ = ઉચ્ચ રીત = રીતી, વિશાળ નાઉકો = નામની, આનદની નિવહિયે = પાળીએ

૧ ઈંગ આ શબ્દ હિંદી કે ગુજરાતી શબ્દોમા મળતો નથી વિશાળીકના શબ્દોમા ‘ધિંગ’ શબ્દ મળે છે તેનો અર્થ ‘બહુ મજબૂત લઠુ’ એવો આપ્યો છે આનદદયનના સમયમા આ શબ્દ પ્રચલિત જણાય છે શ્રી વિમળનાથના સ્તનના ‘ધિંગ’ ધણી માથે કીસા રે ત્યાં આ ધિંગ કે ઈંગ શબ્દ વપરાયો છે ત્યાં એ શબ્દ ભક્તનાના વિશેષ તરીકે વપરાયો છે એ પ્રાચીન રૂ પ્રચલિત શબ્દ જણાય છે ધિંગો ધણી એટલે પાળેપોરે અને પ્રગત કરે એવો માનેક જણાય છે પણ સેવક સાથે એ વિરોધજનનું આવતુ નવી ધિંગ એટલે રથૂગ રીતે મજબૂત એ અર્થમા એ જેને અઠતાળીશમા પદમા ‘ધિંગી’ દુબળોને ઠેલીને, ઈંગે ઈંગો માળે ત્યાં પણ આનદયને એ શબ્દ વાપર્યો છે અર્થ એ જ છે જુઓ ૫ ૫૪૮ આ પ્રચલિત શબ્દ જણાય છે આની આતુ બાતમા ખૂન વપરાતો હતો એમ લાગે છે

મારી તરફ ન જોતા કાઈ નહિ તો એકવાર કહી દો કે ‘મારો દામ આપ્યો !’—આટલું કરો એટલે મજનાથ જેવા સુનાવ વગર હું હાથોહાથ વેચાયો છું અને ઘેર ઘેર ભટક્યો છું તે મટી જયો, મારી લાઈન બદલાઈ જશે અને મને નાચો માર્ગ સાપડી જયો. (૬૩)*

૫૬ ચોસઠમુ

ભૂમિકા— આ આખું ૫૬ ચેતનાના યુગમા મૂક્યું છે ચેતના શુદ્ધ આત્મદશા છે અને એ ચેતનની પત્ની છે, લાખા વખતના વિરહથી અકળાયલી છે, પણ ભતવાન છે અને પતિને ઠેકાણે લઈ આવવા માટે અનેક પ્રયામ કરે છે એ સસારદશાને ઓળખે છે, એ વિભાવને બરાબર પિછાને છે અને કુમતિને સારી રીતે બોલે છે કુમતિએ પતિરાજની કેવી દશા કરી મૂકી છે, એનો એને બરાબર ખ્યાલ છે, છતાં એ ભાર આશાવાદી છે એને પતિના શુદ્ધ શુભોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ છે, પતિ પરભાવ છોડે અને કુમતિનો સગા પણ મૂકે કે તુરત પોતાના પરિવ્યયમા આવી શકે તેવા અને બંતે મનતલક્રિતશાળી છે, એ વાતનું એને બહુપાણું છે પતિની ગેરહાજરીમા ચેતના આ આખા પદમા રહેલા સુદર ભાવનો ઉદ્ગાર ગંઢે છે અને અત્યારે તો પોતાનો વખત વિરહકાળમા બંધ છે, પણ અતે વમત કાળ આવવાનો છે એનો એને વિશ્વાસ છે વાતનો સાર પતિના વિરહકાળના અતની સમીપતાનો છે અને એનો ઉપાય પણ પોતે બંધે છે તે પ્રમાણે કહી બતાવે છે પતિ આ આખો ઉદ્ગાર સાંભળે છે અને છતાં હજુ બિંધ ઉઠાડતા નથી, પણ એક દિવસ એ જરૂર બગશે એની ચેતનાને ખાતરી છે

૫૬
(રામ-વસત)

અન જાગો પરમ શુર પરમ દેવ પ્યારે,
મેટહુ હમ તુમ વિચ મેદ અવ૦ ?

અર્થ—નારા પરમ શુર ! મારા મોટા દેવ ! ખ્યારા ! હવે બહુત થઈ બંધો, આપની બાંધ ઉઠાડો અને મારી અને તમારી વચ્ચે જે અથડામણ થઈ છે, અતર પડ્યું છે, તેનો અંત લાવો, છેડા લાવો (૧)

શબ્દાર્થ—અન=હવે જાગો=જાગૃત થાઓ, ડિધ ઉઠાડો મેટહુ = મટાડો, છેડા લાવો બિચ = વચ્ચે ભેદ = આતંગે

* આ ૫૦ થી આનંદનજી મનાવેલું છે કે નહિ તે પર ઘણી ચર્ચા કરવાની છે પણ વિવેચનમા ખૂબ જાણી થયું છે તેથી તે ચર્ચા ઉપોદ્ધાત પર સુન્તરી રાખી છે આનંદનજી કોઈ પદ આટલું નોંધુ નથી એ વાત પર ખાતર આનંદ બેચવામા આવે છે ચર્ચા યોગ્ય રથને અને પ્રસંગે સુન્તરી રાખી છે
—વિવેચનકાર

વિવેચન—પ્રથમ પતિ મહાત્મને ઉદેગીને કહે છે 'મારા નાથ ! મારા પરમ ગુરુ ! મારા દેવ ! આપ તો અનંત ગુણવી બરેલા છે, આપને હવે બિધવુ કેમ પાવે ? આપ આપની વ્રતને સલામતા નથી, આપના ઘરને ઝોળખતા નથી અને વિભાવદશામા ચાલુ ધસઘસાટ ડાખ્યા જ કરો છે ! આથી આપ જાણે મને-પોતાના વરની પતિપ્રાપ્તિ પતાવે-તદન વીસરી ગયા છે, અને જાણે આપ અને હું તદન જુદા હોઈએ એવી સ્થિતિ ધર્મ ગઈ છે પણ આપ તો નમ્રજી છે, અનંતગુણના સાગર છે, તો હવે જાણો, ખડા ધાઓ અને આ મારી અને તમારી વચ્ચે જે લેહ પડી ગયો છે તેને ભાગી નાખો ! અત્યારની સ્થિતિ તમને રખડાવનાર અને મને વિરહદશામા અરડી ઢળી નાખનાર છે તો મારી અને તમારી વચ્ચે જે આતરો પડી ગયો છે તેનો ગમે તેમ કરાને છેડા લાવો ગુરુ માર્ગ બતાવનાર હોય છે અને દેવ આદર્શ સ્થાને હોય છે, દેવને ઝોળખાવનાર ગુરુ છે અને ગુરુના આરાધ્ય દેવ હોઈ દેવ બનેને આરાધ્ય છે, પણ આપ તો માસ ગુરુ અને દેવ બને છે, આપમા પ્રવૃત્ત રહે દેવના સર્વ ગુણ છે અને એ પ્રયત્નમાધ્ય ગુણને બતાવનાર અને સૂચવનાર પણ આપ પોતે જ છો તો મારા નાથ ! આપ હવે આપની બિધ ઉડાડો, અને મારી અને તમારી વચ્ચે જે આતર પડી ગયો છે તેનો અવ લાવો (૧)

જાલી લાજ નિર્ગારી ગમારી જાત,

મુદિ આન મનાવત વિવિધ માત અવ ૨

અર્થ—સખી લાજ તો બાપડી અપુમમજુ મૂર્ખ જાતની હોઈ મારી પાસે આવીને જુદી જુદી રીતે મને સમજાવે છે (૨)

વિવેચન—અને મારા નાથ ! આ લજ્જત-શરમ નામની મારી સખી છે, તે બાપડી તદન અણસમજુ અને મૂર્ખી છે એ કાંઈ બાપડીગણેલી નથી, નમાર છે એણે કાંઈ વિદ્યાળ દષ્ટિવાળા ગુરુ પાસે શિક્ષા લીધી નથી એટલે એ તો પેલા જૂના જમાનાના લોકોની પેઠે ઠડી ઠડી વાતો કરે છે જૂના જમાનાના લોકોમા જૂનો વહેવાર (સબધ) જાગવી રાખવાની ખાસિયત હોય છે એને નબુ કરતા કે તડતડ કરતા અનેક વિચાર આવે છે અને સારા-ખરાબના વિચાર વગર એ તો 'જૂનુ તે સુનુ' (સોનુ)ના મતવાળા હોય છે એ ધક મારીને કે પોતાની આંધલ વાપરીને કાંઈ નવીન પ્રકારની લાઈન દોરી કરી શકે નહિ એ તો પડયુ પાનુ નિભાવી લેવાની વાત કરનારી છે અને આગલો સબધ જાગવી રાખવાના ઝોણવાળી છે લાજ-શરમમા રહેનાર પ્રાણીને ઘડી વાત નભાવી લેવી પડે છે અને કેટલીક વાર પોતાના પક્ષવાળાની વાત અથોથ કે અણધટતી હોય તોપણ

રાખદાર્થ—આરી=સખી સાહેબી લાજ=શરમ નિર્ગારી=અપ, મૂખ (જેણે ગુરુ પાસે શિક્ષા લીધી નથી તેવી) ગમારી=અણસમજુ, ખમડિયુ જાત=જાતિ, વર્ગ મુદિ=મને આન=આવીને મનાવત=સમજાવે છે વિવિધ=જુદી જુદી માત=રીત

તેની સાથે જોવા રહેવું પડે છે આ બાપડી લાજ સખી છે, એ આપણ અને જમાર છે એનામા લાખી નજર કે અક્ષર નથી એટલે તો તો બહારી આવીને મને મનાવવા માટે બલ તત્તા પ્રયત્ન કરે છે એ મને કહે છે કે 'તુઓ ને! આપણે આ કુમતિ કે વિભાવદશા સાથે ઘણા કાળનો નબળ રહ્યા એટલે એને કાઈ ધકેલી મુકાય? એ તો ધીમે ધીમે એના સખધમા યોગ્ય રમ્યા બધું રહેશે' પતિરાજને તકડક વાત કમને સાનાને સ્વીકાર કરવાનું અને અહિત ઠરનારને લાત મારવાનું કહેવાને બંહે એ તો જીવડી મને મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે, અને મને કાઈક લીની વધા કરા કરે છે એ બાપડીને જાત પણ નથી કે કેટલીક વાર તો હમ હઈને કામ કરનાર ન વિનય મેળવે છે, પણ જાજને તો બનેલું રાખવું છે એટલે એ કાઈ સાચી વાત વરી ગકે નહિ જ્યાં ધરખાર જવા બેગ હોય ત્યાં લાજ કેવી મને ચરમ કેવી? પણ લાજ પોતે એ વાત સમજતી નથી અને બલદી મને મનાવે છે અને બાજે મેં કાઈ ખોટું કાન કર્યું હોય એ! પારકાનું ઉપરાણું લઈ વાતને ગોઠવે છે (૨)

અત્રિ પર નિર્મૂલી કુચ્છી કાન,

મુનિ તુહિ મિલન ત્રિચ દેત દાન અવ૦ ૩

અર્થ—અને પેલી બીજી મખી (મમતા-વિભાવદશા) તો મૂળ વગરની અને બલતી કુલગ હોવાથી પતિના (તમારા) કાન કૂકયા કરે છે અને મને અને તમને મળવામા વચ્ચે વચ્ચે બાધા કર્યા કરે છે, કાસ ધાયા વરે છે (૩)

વિવેચન—લાજ આથી રીતે જીવડી મને અનેક રીતે મનાવે છે, સમજાવે છે અને પેલી પર-પારકી છે તે મારી વહાની (અલી) તો મૂળ-પાયા વગરની છે અને બલતે વેશ્યાના સ્વભાવવાળી છે અને પતિ મહારાજના કાન લાભેયાં કરે છે પારકી સ્ત્રી તે વિભાવ દશા અથવા મમતા છે એ તો ધક કે મૂળ વગરની છે એને કાઈ પાયો જ નથી, એનું ધર નથી, એનું કામકેકાણું નથી એ તો રખડુ, હેરાન કરનારી, ઢગધડા વગરની અને સ્વભાવે કુલટા-વેશ્યા જેવી છે વેશ્યાને જેમ ધર નહિ, કેકાણું નહિ, એક પતિ પર પ્રેમ નહિ, તેમ આ કુમતિ કે વિભાવદશાને થેં થેર ભટકવું છે, અને ઉપર ઉપરનો પ્રેમ બતાવી પતિરાજને બાહ્ય આનંદમા રાખવા છે એને પતિનું ભવિષ્યમા શું ધાય તેની પરવા નથી એને પતિની રખડપટ્ટી માટે ચરમ નથી એને પતિની બ્યાકુળતા માટે દોષ નથી પતિ રજારામા પડયા રહે, અદર જિતરે નહિ અને બાહ્ય-ચારમા સર્વસ્વ માને એટલે આનંદ ધાય તેવો તેનો સ્વભાવ છે પોતાનો પાયો નથી એટલે એ પતિના પાયને

શબ્દાર્થ—અત્રિ=અપી બહેનપણી પર=બીજી, પારકી, વિભાવદશા, મમતા નિર્મૂલી=મૂળ-પાયા વગરની કુલગ=જિનાળ પરપુરુષ સાથે હજેરી કાન=ચાવનારાળી, કાન કૂકયાળી મુનિ=મને તુહિ=તમે મિલન=મળવામા ત્રિચ=વચ્ચે, ત્રી દેત=દે છે દાન=દાન, બાધા, અટચણ, કાસ.

ભમવા કે સ્થિત થવા દેતી નથી. એ પતિરાજના કાન ફૂંચ્યા ઢગે છે એ પતિને આડું અવળું સમજતી પૌદ્ગલિક સુખમા કે મનોવિકારમા મનાવી ભરમાવ્યા કરે છે એનો બધો એક બાહ્ય વ્યવહાર અને સત્કારસિકતા પર છે એની વાતોમા પુદ્ગલાનદીપતુ અને કથાય-નોકથાયમા કે કામનેવનમા ગમજતા છે અને એ રીતે એ મારો અને તમારો મેગ મળવા દેતી નથી

આપ જરા શુદ્ધ દશામા આવો, જરા અતરાત્મભાવ તરફ પ્રવૃત્તિ કરો, જરા આત્મેન્શાસનસુખ થવા માટે મારી વહાલી મમતા ડોઈ ને ડોઈ તૂટ બિલુ કરી તમને વિષયસ્થાયના રગરાગમા ગમી દે, તમારા વખાણુ કરે, તમારી પાને રડી પડી તમને તસારમા બોલારે અને હજાર પ્રજારના જુદા જુદા ચેતનાળા કરી તમારો અને મારો મેગપ ન થાય એવી ત્રિથિતિ ઉપજાવે એ બંધુ છે કે મારો અને તમારો મેગપ તો શુદ્ધ દશામા શક્ય છે અને એકવાર આપ મારી પાને આન્યા એટલે વિભાવદશા કે મમતાનો વારો આવવાનો નથી, એટલે એ મારો અને તમારો મેગ થવા દેતી નથી. આ રીતે આપ અને મારી વચ્ચે લાખા વખતથી લેદ પડી ગયો છે નારા નાથ ! હવે આ લેદ મટાડી દો અને સાચાને ઓળખો ! (૩)

પતિ મતવાર ઔર રગ,

રમે મમતા ગણિકાક પ્રસંગ ૫૪૦ ૪

અર્થ—અને પતિ મહારાજ તો નશામા ચક્રચૂર રહી બીબ ૪ ગજમા ગાઈ ગયા છે અને મમતા નામ નાચિકાના પ્રમગમા પડી મોજ માણે છે (આવી મારી દશા છે) (૪)

વિવેચન—વિશેષ ઉદ્ગાર કાઢતા બિઘતા પતિની બાલુમા બેઠેલી ચેતના કહે છે કે આ પતિ મહારાજ તો ‘મતવારા’ થઈ ગયેલા છે મતવારા એટલે નિશામા ચક્રચૂર અથવા એકાત મતનો આશ્રય લઈ તન્મય થઈ ગયેલા છે ‘મતવારા’ કેવા હોય, તો તેની વિગત અહતાગીશમા પદમા ‘માયદી મુને નિરપખ કિણુરી ન મૂઠી’ એમ શરૂ કરી અનેક પ્રાન્નાવિદ વાતો ગી દીધી છે,^૧ અને એકાત મતના આશ્રયથી શુદ્ધ ચેતનાની કેવી દશા

શબ્દાર્થ—મતવારે=નિશામા ચક્રચૂર મદમત મનાદિ મનવી ભરેલા ઔર=બીજો પોતાનો નહિ રગ=(પર) ભાવન્યા રમે=આન માણે, મોજ માને પ્રસંગ=સહવાચ

૧ અથવા પતિરાજ બિઘતા છે તે વખતે ચેતના પોતાની સખી મમતાને કહે છે કે પેલી પારશી મમતા છે તે તો જાતે કુવટા હોઈ પતિના કાન ભભેરવાવાળી છે અને મને અને તને બંનેને પતિને મળવા દેતી નથી, અને બિઘતા વચ્ચે મસાઓ ડ્રગ કરે છે આવો અર્થ સમ્ય છે અને તે પાંચ ગભીરવિન્ય ગણિએ લખાવ્યો છે આતપ એન્સરખો પિતરી આવે છે એટલે તે પણ વિવારવા ચોખ્ય છે અને પ્રથમ અર્થ વવારે સુધરિત લાગે છે —નિવેચનકાર

૨ શ્રી આનંદપ્રજ્ઞા પદો લાગ ૧, ૫૦ ૫૦૪

કરી મૂકી છે તેનો સાચો ખ્યાલ આપ્યો છે. મત્તાવીશના પંના ‘અવધૂં રામ રામ જગ
ગાવે, વિરજા અલખ લગાવે’ એમ શરૂ કરી ‘મતવાલા તો મતમે માતા’ની હકીકત
કહી ‘મતવાળા’ કેવા હોય તે પર વિચારણા કરી છે. આવી દશા ચેતનાની ધર્મ છે તે
પર વિવેચન કરતા અન્ય વિચારકોના અને યોગીઓના તે પરત્વે વિચારો પર સક્ષિપ્ત
વિવરણ ત્યાં કેયું છે. આવા મારા પતિ મહારાજ છે (એમ ચેતના પુનરુચ્ચાર કરે છે.)

અથવા પતિ મહારાજ તો હજુ પરભાવની નિશામાં પડેલા છે અને પોતાના કોણ
છે એનું જ્ઞાન નથી, એને પોતાની આત્મ યક્ષિતનું મૂલ્ય નથી. એ મમતા જેવી રખડેલ
નાયિકા સાથે પ્રસંગમાં આનંદ માને છે એ પુનઃ કે ધનમાવ-ખનનામાં જીવનસાક્ષ્ય
માને છે અને એક અથવા બીજા આકારમાં સનાતનમાં ગમડયા કરે છે એને પોતાનું ધર
કયા આગ્ય છે તે પણ જડતું નથી અને ઢાંડડિયો માપુન જેમ ગમે તેની સાથે લટી
જાય, તેમ પતિદેવ અત્યારે તો મમતા ગણિયાના પ્રમગમાં પડી ગયા છે, અને ત્યાથી
સુખ મેગવવાના ફાંફા મારે છે. આવા પતિરાજ તો ‘ઝોર રગે’ એટલે પોતાના નહિ
એવા પારકા રગે રગાઈ ગયેલા છે અને પોતાનો મૂળ સ્વભાવ છોડી વિભાવને સ્વભાવ
માની સ્વીકારી રહ્યા છે. આવી વર્તમાન પરિસ્થિતિ યદ્દ રહી છે (૪)

જય જડતો જડરાસ અતઃ

વિત્ત ફૂલે ‘આનંદધન’ મય રસત ૫૨૦ ૫

અર્થ—આ (અત્યારે વર્તતા) જડ સાથેના મહુવાસનો અત-છેડો આવે ત્યારે
વિત્તમાં પ્રસન્નતા થાય અને આનંદના સમૂહ માથે વસતની બહાર વાય. (૫)

વિવેચન—આ રીતે અત્યાર તો પતિદેવ જડવાસમાં મુગ્ધ વર્ધ ગયા છે જે
વાસમાં એ વને છે ત્યાં જડની ઉપાસના છે એમાં ધ્વનિ-વિષયોનો ભોગવટો છે એમાં
પુદ્ગલ સાથે આરામચેત છે એમાં ભોગવિલામને જ સ્થાન છે એમાં બાહ્યાચારને જ
માર્ગ છે એમાં પરભાવમાં રમણતા હોઈ જડની ઉપાસના છે. આવા જડવાસમાં અત્યારે
તો પતિ મહારાજ ફસાઈ ગયા છે એ આમ કરે કે તેમ કરે, એ એકની સોખત શોષ
કે બીજાની, પણ એનો ‘વાસ’ જ એનો છે કે એના બારે તરફ જડમાં જ આનંદ દેખાય
તેણે વાતાવરણ છે અને આવા વાતાવરણના ભોગ પતિરાજ યદ્દ પડયા છે એ ધર્મક્રિયા
કરે તેમાં પણ એને કૃપાકાક્ષા ‘રમણી-ધન-સુદરણા’ની થાય છે સાધ્ય સ્વર્ગપ્રાપ્તિ કે
આનંદચમનના જડવાસનું જ હોય છે અને એમાં એ એક જ વાસમાંથી બીજામાં
અવડાયા કરે છે. આવા જડવાસનો ત્યારે અત મગો આવે, એટલે પતિદેવ ત્યારે એ

શબ્દાર્થ—જન=જે કોણે જડતો=પ્રાપ્ત થતો, મળે જડવાસ=મૂર્ખ સાથે વસવાટ નિવાસ
અત=છેડો ફૂટે=પ્રસન્ન થાય ભય=ભયે, થાય વસત=બહારની મોસમ

જડની ઉપાસના છોડી દે, જ્યારે એ પોતાનાને બગાડર યોગ્યે અને અતરાત્મદલામા જીનરી સ્વાધ્યને માથે માર્ગે આપી બધ ત્યારે મન વિઝવર થાય. જો હવે મારા નાથ પોતાનો જડવાસ મૂકી દે અને 'ચેતનવાત'મા રહેવા આવે, તો ચિત્ત પણ કૂલે, અને સુપ્રસન્ન થાય. આવી સ્થિતિ લાય ત્યારે આનન્દના ગ્રમૂહ સાથે ચેતનનો વસત થાય, ચેતનરાજ પોતે કહેકૂલે, વિલાસ પામે અને વસતકાગમા જેમ વનગનિ હિતોળે બેઠે છે તેમ પ્રસન્ન મન સાથે ચેતનરાજનો આનન્દસમૂહ યનગની ઠેઠે (૫)

ઉપસ હાર—એટલે મારી તો એક જ પ્રાર્થના છે કે ચેતનરાજ ! મારા પતિદેવ ! મારા શુરુરાજ ! આપ હવે જાગો, આપની ઠેઠે ઉડાડો અને મારી અને તમારી વચ્ચે જે આતરો પડી ગયો છે તેનો અત લાવો એમા આપને લાજ આપી આવે છે એ તફાન ખોટી વાત છે લાજ તો બલે મૂળી છે કુલટાઓ સાથે રખડવું, એ આપ જેવા મારા દેવને શોભતું નથી અત્યારની ઉપાધિનું ઠારણુ પતિદેવનો જડવાન છે અને એ જડવાસને લઈને આપુ વાતાવરણુ ડોઝાઈ ગયેલું રહે છે જ્યારે પતિદેવ પોતાની હાલકવાલ સ્થિતિ જડવાસને કાંઈકે ધયેલી નમજશે, જ્યારે એમને એ વાતમાથી બહાર નીકળવાતું મન થશે, ત્યારે ચિત્ત વિકરવન થશે, ચેતનરાજ (આત્મા) પોતે માનકના ધન બની જશે અને અત રાત્યમા વસતની વનગનારી થશે અત્યારે જે બહાગની શોભા, પૌદ્ગલિક આનન્દ અને વિલાસમા જીવનસાકંથ્ય મનાય છે તેને બદલે અનેરો નાઓ દીર્ઘ કાગનો આનન્દ થશે અને આત્મપ્રદેશમા અજવાળું ઝોકાર થઈ જશે (૬૬)

૫૬ પાસઠમું^૧

ભૂમિકા—આ આપુ ૫૬ ચેતનાના મુખમા મૂક્યું છે મુમતિ, મુમતા, ચેતના એક જ છે મુમતિની નજરે જોઈએ ત્યારે એના જ્ઞાનશુભને આગળ કરવામા આવે છે, સમતાની નજરે જોઈએ ત્યારે એના ચારિત્રશુભને આગળ ધરવાનો હોય છે અને ચેતના તરીકે એને વિચારવામા આવે ત્યારે એમા અનતજ્ઞાનદર્શન-ચારિત્રાદિ અનેકશુભોનો વિચાર કરવાનો રહે છે આ વાત ધ્યાનમા રાખવી

આનન્દનજાએ કુલ સાત સાખીઓ બનાવી છે ૬, ૭, ૮, ૧૨ પદની ઉપર ચાર સાખીઓ પ્રથમ ભાગમા આવી ગઈ, આ ખીબા વિભાગમા ૬૫, ૭૦, ૮૦મા ૫૦મા મળીને ત્રણ સાખી છે સાતે સાખી અતિ જાલ્ય, હૃદયસ્પર્શી અને ધ્વનિદાબ્યના નમૂના

૧ આ પના વિવેચનને અર્થ અને ૨ મળીરવિવેચનના અર્થ ઉપરાત ટનામરનો અર્થ અને મારા એક મિત્રની મોષ સાપકચ છે તેથી વિવેચન કરવામા વિસ્તાર જરૂર થયા સહાર છે, પણ અનેક દિષ્ટિબિદુઓથી ૫૬વિચારણાનો લાભ મળશે -વિવેચનકાર.

છે માખીનો સળધ દરેક પ્રસંગે તેની સાથે પદને બરાબર લગતો હોય છે. આ સાખીનું કાવ્યમયોદ્યા ખામ સ્થાન છે તે પર ઉપોદ્ધાતમા વિરેચન જુઓ. અહીં તેના હૃદયસ્પર્શ પાણી પર ખાસ ધ્યાન એવું પ્રસ્તુત છે.

૫૮
(સાખી)

રાત્ર રાશિ તારા ત્રણ, જોસી જોઈને જોસ,
રમતા સુમતા કન મિલે, માગે વિરહાસોસ.

અર્થ—(સાખીનો) અહો ભેશીરાજ! રાશિ, ચંદ્રબળ, મંદુબળ અને લક્ષ્મી-અશબળ બેઈને કહે કે રમતારામ ચેતન મહારાજ અને સમતા-સુમતિ ક્યારે મળશે કે જ્યારે આ વિરહનો શોક મંદી નાથ ?

વિવેચન—ચેતના દીર્ઘકાળના વિરહથી વાકી ગઈ છે એ પતિને સમજાવી ઘેર લઈ આવવા અનેક પ્રકારના પ્રયાસ છે. કોઈવાર વિરહની તૂરણના આવાપ કરે છે, કોઈવાર અનુભવ મિત્રની પાસે કકળાટ કરે છે અને કોઈવાર સખી સમતાની પાને બહેનપણી તરીકે પોતાનું હૃદય ઠાલવી મન હલકું કરે છે. આજે વળી એ પોતાની દગામાથી મુક્ત થવા એક નોંઠા કિસ્મો કરે છે. માણીને જ્યારે દિશા સૂઝતી ન હોય ત્યારે એ અસ્પષ્ટ ભવિષ્ય જાણવા માટે ભેશી મહારાજનો આશ્રય લે છે. લોકો ભેશમા માને છે એ માન્યતા પર આધાર રાખી ચેતના પોતાનો વિરહકાળમાથી છુટકારો ક્યારે થશે તે પર સવાલ કરે છે.

બાર રાશિ છે (ધન, મકર, કુંભ વગેરે), એ બાર રાશિમાથી સૂર્ય પસાર થાય છે, ચંદ્રનો યોગ અને સ્થાન પણ ભવિષ્ય જાણવા માટે ગણવાના હોય છે તારા એટલે અહીં મહો સમજવા મગજ, બુદ્ધિ, બૃહસ્પતિ, શુક્ર, શનિ, સૂર્ય, રાહુ, કેતુ, ચંદ્ર મહો છે એ મહોના સ્થાન, અરમપરસનો સળધ, એને અગે પડતા ખૂણા અને એની કળા એટલે અશો, એની ગણતરી કરીને કુંડળી મુકાય છે. કુંડળીમા ગતિ, વ્યાપાર, લાભ, મેળાપ વગેરેનાં સ્થાનો હોય છે અને મંદુની ગતિ, સ્થાનો, અશો અને રાશિનો હિસાબ કાઢી તે પરથી મેળાપનો સમય મુકરર કરી શકાય છે એવી જ્યોતિષની માન્યતા છે.

ચેતના કહે છે કે જ્યારે તો રમતારામ ચેતનજી અને પતિવત્સલા સમતાનો વિયોગ

પાઠાંતર—સાખી રાસ-રાસ રાશિ-સાસિ બેઈને-જૂલે, બેઈન 'રમતા સુમતા કન મિલે' ના બંને 'આતમ મિતા કન મિલે' આતમ સમતા કન મિલે, 'રમતા સુમતા કન મિલે' ભાગે-ભાગે, ભાગે વિરહાસોસ-વિરહકે સોસ

ગાઠાર્થ—સાખી રાત્ર=બાર રાશિ રાશિ=ચંદ્ર, ચંદ્રમાનુ બળ તારા=મંદુબળ કળા=અલ બેટી=જ્યોતિષી જો નેનાર અશબળ પરથી ભવિષ્ય ભાખનાર જોસ=મહારણ (જો) રમતા=પતિ, આતમા સુમતા=આતમાની સ્ત્રી, સમતા કન=ક્યાં ભાગે=ભાગે, દૂર થાય, મટે નાથ પાને સોસ=અસ્પૃશ્ય, શોક નિગીરી

ધર્મ રહેલો છે, બન્ને એકબીજાને યોગબળતા પણ નથી, અથવા પતિદેવ સતી સમતાને ભૂની જ ગયા છે અને પરિણામે સમતા તો અત્યારે ભારે ચોકમા રૂબી ગઈ છે આ વિરહનો તેનો અફસોસ કીધો કહ્યો બધ તોમ નથી, પણ સમતાનામ ચેતન મહારાજ તો હજુ બધા ત્યા રખડયા જ કરે છે, અને ઘઁની બેરીને યોગબળતા પણ નથી. અત્યારે સમતાના ઘરમા નજર કરીએ તો ત્યા બાણે સ્મશાનની દશા દેખાય છે તો ભેશી મહારાજ ! તમારુ ટીપણુ કાઢો, આ સમતા અને સમતાનામ (ચેતન મહારાજ)નો મિલનકાગ ક્યારે થશે તે બરાબર જોઈ આપો તે માટે તમે રાશિવક તપાસો સમતાની કુલ રાશિ છે અને સમતા (ચેતન)ની તુલા રાશિ છે, તો આ બન્નેનો મેળાપ ક્યારે થશે તે તેની કુળી પરથી જોઈને કહી દે. તે માટે તમે ચદ્રનુ સ્થાન, સૂર્યનો અશ, નક્ષત્રનો યોગ અને રાશિસ્થાનો સર્વ તપાસજો

‘રમતે કિતિ રમતા’—‘આત્મા’—આ પ્રમાણે અર્થ ટપાકાર વડે છે ‘આત્મારામ’ એમ એનો તે અર્થ કરે છે અને તે મચુચિત છે આત્માના ગ્રહભાવી ધર્મેને ‘ગુપ્ત’ રહેવાય અને કમભાવી ધર્મેને ‘પર્યાય’ કહેવાય પર્યાય દર વખત ક્યાં કરે છે અને જે પર્યાયમા હોય, તેમા તે રમણ કરતો કહેવાય છે શુદ્ધ શુભમા આત્મા હોય ત્યારે પણ પર્યાય પલટન થાય છે અને તે મોક્ષમા હોય ત્યારે પણ તેમ જ બને છે અને તેવા પર્યાયમા રમણ કરનારને ‘રમતા’ કહેવામા આવે છે ‘આતમ મિત્તા જળ મિલે’—આત્મામિત્ર—ચેતન સખા—ક્યારે મળે એવા પાઠાતરવી પણ આ અર્થના વાજબીપણાની ખાતરી થાય છે મોક્ષમા-શુદ્ધ દશામા-પણ પર્યાયરમણતા હોઈ આ અર્થ બરાબર સુધરિત થાય છે

‘વિરહાસોસ’—અમિલાપ જ બધી સોચ—અફસોસ, ‘બાર્ગે’ એટલે દૂર થાય આ સર્વ ચેતનાની મેલાપની આતુરતા, ચેતનની સન્મુખદશા, લાધ્યની સમીપવતી પરિસ્થિતિ અને સુક્તદશાના માર્ગે પ્રગતિ બતાવે છે આવી આતુરતા કઈ દશામા વર્તતા ચેતનની ચેતનાને થાય એનો ખ્યાલ કરવામા આવશે તો આ ચિતાની સ્થિતિમા રહેલ લબ્યતાનો ખ્યાલ થશે

મને મળેલ આ પદની નોખા લખે છે કે—‘વ્યગ્યાર્વ’ એ છે કે જે ચેતનને સમતા ઇચ્છે છે તો પ્રીતિની રીત મુજબ આત્માએ પણ તેનો સખ ધ ઇચ્છ્યો જોઈએ અને બન્નેની ઇચ્છા થતા એકસાથે રહેતા પણ પરસ્પરને અણુઇચ્છતા જે અસદ્ય દુખ બન્ને યોગવે તે દૂર થયા વિના રહેશે નહિ તેથી આત્મા મને—સમતાને ક્યારે ઇચ્છશે તે રૂપ પ્રશ્ન પર આ પદ રચ્યું છે’ આ દષ્ટિગિન્દુ પણ વિચારવા યોગ્ય છે અને લગભગ ઉપર કહેલા ભાવને મળતું છે, પણ પેટાસુદામા જરા તકાવત પડે છે, તે ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે

જેશીની પાને ચેતના વિરહબ્યથા કેવી થાય છે તેનુ વર્ણન કરે છે બંતે ચેતના અને સમતા એક જ છે અને જે વિરહ કોણ પૂરો કરશે અને કેવી રીતે કરશે તે છેવટે

જણાવશે, પણ તેનો કાળ પોતે જાણતી નથી તેથી જોશીને ટીપ્પણુ જોઈ તે શોધી જતાવવા સલાહ પૂટે છે જોયી લવિષ્યકાળ જતાવવાનો ધધો ડર છે તેની પાસે આવો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે પોતાનો આ પ્રશ્ન રજૂ કરતા પોતાને વિરહદયા કેવી લાગે છે, તેનું હું ખ કેવું ભારે છે અને તેનો અવ કયારે આવશે અને કોણ લાવશે તે સર્વ ચેતના પોતે કહી નાખે છે એ રમતા (આત્મા) અને સમતાનો જોગ ક્યે વખતે થશે તે જોશ જોઈ જતા વધા પ્રશ્ન મૂકે છે (સાખી)

વિરહકશાનુ તે વખતે નીચે પ્રમાણે વર્ણન કર્યું —

(રાગ-ગોરી)

પીયા વિન કૌન મિટાવે રે, વિરહવિયા જસરાલ પીયા૦ (દેઠ)

નીદ નિમાણી આપ તેરે, નાઠી મુજ દૂપ દેપ;

દીપક સર હૌંછે પરો પ્યારે, તન ધીર વરે ન નિમેષ પીયા૦ ૧

અર્થ—વિરહની જે અત્યંત ભારે પીડા થયેલી છે તે પતિ મહારાજ વગર બીજો કોણ મટાડે, જોશી કરે, દૂર કરે ? લાડકી નિશા તો મારું હું ખ જોઈને નાસી ગઈ છે અને આખ તો વાકી થઈ ગઈ છે, દીવાની પેઠે માથું ખરેખર ડાલે છે અને તેને ચરીર એક ઘણવાર પણ નિદર રાખી શકતું નથી (મૂળે છે) (૧)

વિવેચન—ચેતના ડહે છે કે અત્યારે પતિના વિરહની પીડા અતિશય વધી પડી છે અને આવી આડરી પીડાનો પાર પતિ વગર બીજા કોઈના હાથમા નથી. એકને એક પુત્ર જાય તો કદાચ બીજો દીકરો આવે, ગયેલ ધન કદાચ સાપડે, સર્વ સ્ત્રીઓમા કે સખ ધીમા અન્યને જોડવી શકાય, પણ પતિનાવાને પતિને સ્થાને બીજો કોઈ આવી શકે નહિ એટલે પતિના વિરહની વ્યથાને તો માન પતિ જ દૂર કરી શકે આ વાત ચેતના પોતા માટે કહે કે સમતા માટે કહે તેમા વાધો નથી

લાડકી બેઠ આખને વાકી કરાને માડુ હું ખ જોઈને નાસી ગઈ છે વહેવારુ નજરે જોઈ આવકામ્હાયક વસ્તુરિવતિ છે ગમે તેવો હુખી માણસ જોઈમા પડે ત્યારે હુખને વીસરી શકે છે અને ઘડિભર તાતિ અનુભવે છે પણ માડુ (ચેતનાનુ) વિરહદુખ નજરે જોઈને જોય તો મારી સાથુ વાકી નજરે જોયુ અને મને છોડાને નાખી ગઈ છે વિરહીને એકાત રાત્રિએ

પાઠાતર—નિન-નિન કૌન-કૌન રિયા-વ્યથા નીન-નિન નિમાણી-નિમાણી આપ-આખ તેરે-તેરે દુખ-દુખ દેવ-દેખ સર-સર પરે-પરે ડોને-ડોને

શબ્દાર્થ—પીયા=પતિ વિન=વિના વાર મેન=કોણ મિટાવે=મટાડે વિયા=વ્યથા, પીડા, વેના અસરાગ=અતિશય, અધાર, અપ્રમાણ નીન=નિદ્રા, બેઠ નિમાણી=નાડવાઈ આપ=આખ, અનુ તેર=તારી, વાડ નાઠી=જતી રહી ભાની ગઈ દુખ=દુખ દેવ=દુખીને દીપક=દીડો સર=નાથ, સિર પર પરે=ખરે તન=ચરીર ધીર=વગર ડોને નિમેષ=પગાર

નિસાસા નાખવાનું, વહાલા પ્રિયતમને યાદ કરવાનું અને આખી ગત વગર ાવે જ પસાર કરવાનું હોય છે એટલે વહાની જિંદગી તો મારાથી દૂર જ ખસી જાય છે અને માથું તો દીવાની પેઠે ખગેખગ ડાની રહ્યું છે જિંદગી અને માધાના ડાલ વચ્ચે કરે એટલે કેવી દશા થાય તે કંપી શકાય તેવું છે અને તેની ત્રાવે આખું શરીર એક આખના પલકારા જેટલા સમય સુધી પણ ગિરતા ધારણ કરતું નથી આવી મારી વિરહની વ્યથા ચાલુ છે તે પતિરા ન વગર કોણ મટાડે ?

આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ એક બીજે ભાવ ટળાકાર અને નોટ કરનારે સારી રીતે રજૂ કર્યો છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે શુદ્ધ ચેતનાને તો નિદ્રા-સ્વપ્ન-દશા-હોતી નથી, એને તો જાગૃત અવસ્થા પણ નથી અને ચોથી ઉલ્લગર દશા હોય છે એ રીતે શુદ્ધ ચેતનાને નિદ્રા ન હોય એ એક વાત થઈ અથવા વ્યવહારમાં વિરહીને ાવ ન હોય તે વાત જિંદગી અંગે થઈ ટળાકારના ભાવમાં વાધો મને એમ જણાય છે કે શુદ્ધ ચેતનાની ઉલ્લગર દશા હાલ દશાઈ ગઈ છે, એનું વર્ણન અત્ર ન સહને એ દશા તો ધ્રુવવા યોગ્ય છે અને અહીં તો સખધ પરવી જિંદગી ન આવે ત્યારે ધના ધનપ્રાપ્તિનું વર્ણન હોય એટલે ટળાકારના અર્થનો ઘાટ વિચારવા લાયક હોવા ાતા બધ બેનતો થતો નથી

દીવાની માફક માથું ડાલે ત્યાં આધ્યાત્મિક ભાવ ‘અનુભવ’ને અંગે જણાય છે અનુભવની જ્યોતકેય દીવો છે તે માથું-શુદ્ધ ચેતનાનું-દુખ દેખીને ડાલે છે એ પતિની વિભાવના જોઈ, એ અધમ સ્થિતિ માટે પોતાનું માથું ડાલાવ્યા રે છે એને એ વાત ગમતી નથી, એ પોતાના મસ્તકના ડાલવી જણાવ્યા રે છે અથવા દીપક અસ્થિરતાની નિશાની હોઈ તેની પેઠે ચેતનાનું માથું ભમ્યા કરે છે એમ અર્થ લેવામાં આવે તોપણ આધ્યાત્મિક ભાવ બરાબર આવે છે

વ્યવહારમાં વર્તતા ચેતનમાં સ્થિરતાશુભ્ધ હોતો નથી, એની અગિરતા ઉઘાડી દેખાય છે સિદ્ધદશામાં ચારિત્ર સ્થિરતાકેય હોય છે પણ સમારના એ શુભ ધીમે ધીમે ખીલતો બંધ છે પણ ત્યારે ચેતનજી વિભાવનામાં હોય છે ત્યારે તો એનામાં એક ક્ષણ વાર પણ ગિરતા હોતી નથી અને એની એ અસ્થિરતા અનુભવ રુએ છે અને તેની નોંધ લે છે પર્યાય-પરગ્ન પ્રત્યેક સમયે થયા કરે છે અને અસ્થિરતા એ પલટન-ભાવમાં દેખાઈ આવે છે આવી રીતે શરીરની અને મગજની અસ્થિરતા ચેતનની દેખાઈ આવે છે અને ચેતન અને ચેતનાને અજોડ હોઈ એની જે દશા વાય તે અનુભવ દ્વારા ચેતના જાણી લઈ પોતાની દશા તરીકે વર્ણવે છે વિરહી સીની પણ આવી જ દશા હોય છે અને ચેતનમાં ચાલુ વિભાવને કારણે ચેતનાની એવી જ દશા વર્તે છે એને જિંદગી નથી, એનું માથું ભમે છે અને એનું શરીર ફરે છે, ચેતન અને ચેતનાના એ ગીલાવ વિચારતા આ વિચારણાનો આધ્યાત્મિક ભાવ મમબઈ બંધ તેવો છે (૧)

સસિ સરિણ તારા જગી રે, વિનગી દામિની તેગ;

રયણી દયણ મતે દગો વ્યારે, મયણ સયણ વિનુ વેગ પીયાં ૨

અર્થ—અદ્ર (તારાનો પતિ) તારાઓની નજીક જઈને ચળકે છે અને ખડગની ધાર જેવી વીજળી ઝબૂટે છે (અને વિરહ વ્યથાને વધારે છે) અને રાત મને છળ દીધા કરે છે અને મારા સ્વજન (પતિ) વગર કામદેવનો દોર વધે છે (૨)

વિવેચન—વિરહી સ્ત્રીની સાત્ત્વો કેવી બંધ છે, કુદરત તેની નાથે કેવી રાંતે વતે છે અને તે વાતમા આનુષંગિક બાળતો કેવો ભાગ ભજવે છે, તે પ્રથમ ચાલુ વિરહી વ્યવહાર પત્નીની નજરે વિચારી જઈએ પ ગભીરવિજયજીના અર્થ પ્રમાણે તારાના પતિ અદ્રને તારાઓ (તેની સ્ત્રીઓ) સાથે રમતો કેળીને મારો વિરહ વધારે બલ્લે છે ‘સરીણુ’ એટલે નમીપ જઈને અને ‘જગી’ એટલે રમે છે અને વીજળી ખડગની ધાર જેવી ઝબકે છે અને એ પણ વિરહભરે જગાડે છે હે રાત્રિ! તું મને ઢગો દર્શિ નહિ (મતે નહિ પણ ‘મત’ પાઠ જોઈએ એવો તેમનો અભિપ્રાય છે) કામદેવ પતિ વગર પોતાનો વેગ વધારી મૂકે છે આ પ્રમાણે તેઓ પીધો મરગ અર્થ કરે છે આ અથ વિચારવા યોગ્ય છે આમા અદ્રમાને તારા નાનની તેની સ્ત્રીઓ સાથે રમતો બતાવી તેનાથી અને વીજળીથી વિરહવ્યથા વધે છે એ ભાવ રજૂ કર્યો છે

ટખાગર જુદી રીતે વિરહવ્યથા તારવે છે તેનો કરેલો અથ સાદી ભાષા કરી અન નોધી લઈ છુ વેગ એટલે તત્કાલ ઉતાવળી થઈને રાત્રી (ચતુરી) મને પ્રેરિતપતિકા (જેનો ધણી પગદેશ ગયો હોય તેવી નાચિકા-સ્ત્રી)—એકલી બાપીને ઢગો દેવા તૈયાર થઈ છે એ રાત્રીનું વર્ણન કરતા કહે છે કે અદ્રમા પોતે છુપાઈ રહ્યો અર્થાત્ કાળી અમા વાસ્થાના અધકારરૂપ રણભૂમિકા છે અને જગી દામની—અગૃત-ઝળઝળાટ કરતી વીજળી—તેમ જ જગી તારા-ઝળઝળાટ કરતા તારા-એ ‘વિનગી તેગ’ છે એટલે વગર ઝડપ કરેલ તરવારો હોઈ તેનાથી મને ઢગો દે છે હું અશુદ્ધ ચેતના હોઉં તો તો કામદેવ મને શુ તુ શુ કરી નાખે, પણ હું તો શુદ્ધ ચેતના રહી તેથી કામદેવ, મારો સ્વજન ઘેર ન હોવાને કારણે, મને ઢગો દેવા વાછે છે રાત્રાં, તારા, દામિની એ સર્વ મળી કામોદીપન દ્વારા મને ઢગો દેવા વાછે છે આ ટખાકાગનો અર્થ પણ વિચારવા યોગ્ય છે આપણે તે વિચારી જઈએ

વિરહવ્યથા, અધારી રાત, વચ્ચે વીજળીના ઝબકારા અને એકાંતવાસ સાથે જોધનો અભાવ, એ સર્વ એવા પ્રસંગો છે કે મનુષ્યના મગજનો માનસિક અવ્યાસો તે વખતે

પાઠાંતર—સરીણુ-સતાણુ વિનગી-નાનગી. દયણુ-દબન વિનુ-વિણુ વિણુ

શબ્દાર્થ—સસિ=અદ્ર સરિણુ=સમીપ જઈને પાસે જઈને, સરી જઈને તારા=બીજા મહેલો (સાથે) જગી=રમે છે ચમકે છે વિનગી=ઝબકે છે (ક્રિયાપદ) વમર મહાપુ કરવી (વિરોધ) દામિની=વીજળી તેમ=અડગ, તરવાર રમણી=રાત મતે=મને લખ=દે છે દો=છળ મયણુ=મદન, કામદેવ સયણુ=સ્વજન, પતિ વિનુ=વમર વેગ=ગળ

કામદેવની અસર કેવી થાય તે જરાબર સમજાવડે વદ્રમા પણ કામોદીપન કરનાર છે, પણ વિરહી સ્ત્રીને અધકાર (વદ્રમાની ગેરહાજરી) તેથી પણ વધારે મૂઝવણ કરનાર છે એના વગી વચ્ચે વીજળી વધા કરતી હોય, તારા પોતાનો પ્રભાસ નાખી રહ્યા હોય, એ સર્વ વગર તરવારે મહાન્યથા કરે છે

તેમ કરનાર મિત્ર આ ગાથા પર ભાવ જણાવતા લખે છે જેમા વદ્ર છુપાઈ ગયો છે અને તારા અને વીજળીના અવકાશવાળી, વગર અણલુ કરેલી તરવાર વડે મને—મદદરૂપ સ્વજન વિનાનીને—તાત્રિ જલનીથી ઢગો ઢેવા ઇચ્છે છે (સમતા અવવા શુદ્ધ ચેતનાનો આત્મા સાથે વિયોગ છે એટલે આ શુદ્ધ ચેતના પ્રોપિતપ્રતિપ યદ્ય, તેને સત્તી છાગવા આવે છે એ ભાવ અત્ર ખતાવ્યો છે અધારી સત વગેરે કામોદીપન કરનારા છે અને એકની સ્ત્રી હોય તો આવા કારણોથી બ્રહ્મ થાય, પણ સમતા તો તેમ છતાં દુઃખ ભોગવે છે માટે તેના તેના પતિ સાથે ક્યારે મેળાપ થશે તે હે ભેશી ! ભેશ ભેઈને કહે આ પદ દરેક ગાથા સાથે અધ્યાહારથી લેવાનું છે)

ગત્રીને ઢગો ન ઢેવાની પ્રાર્થના કરવી કે સત્તી ઢગો ઢે છે એવી ફરિયાદ કરવી, એ બહેનો ભાવ એક જ આવે છે એટલે જુલ જુલ દષ્ટિબિંદુઓથી કરેલા અર્થમા એકતા આવુ રહી છે વિરહીની દશાનુ વર્ણન માનનિત દષ્ટિએ લગ્ય અને વિચારણીય હોઈ કવિની કવિતાને નૈવર્ગિક રૂપ આપે છે (૨)

શુદ્ધ ચેતના હંડુ પણ વિરહકથાને વધારે વર્ણવે છે —

તનપિંજર ચૂંરં પર્વાં રે, ઝઢી ન સકે જીઝ હમ,

વિરહાનલ જાગ્ગ જલી પ્યારે, પવ મૂલ નિરવસ પીયાં ૩

અર્થ—જીવ(ચેતન)રૂપ હંડુ સ શરીરરૂપ પાજરામા પડયો પડયો ખેદ પામે છે, કકળાટ કરી ક્ષીબુ થાય છે અને વિરહ—અગ્નિની જ્વાળાઓ તો ભારે બગી રહી છે, તેથી (એની) ઊડવાની પાખો તો મૂળમાથી સમૂળગી નાશ પામી ગઈ છે (૩)

વિવેચન—આ ગાથામા ક પના લગ્ય છે એમા શુદ્ધ ચેતના જીવથી બંધે જુદી હોય તેવો ભાવ ખતાવ્યો છે એ તે તો ચેતન—ચેતનાની એકતા છે, પણ આપણે ચેતના અને ચેતનને જુલ કંપી વાત્યા છીએ એ વાત ધ્યાનમા ગ્રહે ચેતનાનો જીવ અત્યારે તો શરીરરૂપ પાજરામા પડયો પડયો ચૂંચા કરે છે, આખી દુનિયાના ઊડીને જવાની તેની શક્તિ હતી તે અત્યારે ઢબાઈ ગઈ છે અને વિરહરૂપ અગ્નિની જ્વાળાઓ એવી આકરી ભભૂની નીકળી છે કે એણે એની ઊડવાની પાખોને નિર્વંશ કરી દીધી છે

પાઠાતર—પિંજર-પજર ચૂંરે-ચૂંરે ૯૮-૯૮

શબ્દાર્થ—તનપિંજર=શરીરરૂપ પાજરુ (તેમા) ચૂંર=ખે. પામે છે, ત્યાતથી ક્ષીબુ થાય છે પર્વો=પરેનો. ઊડી=ભેશી થાનુ જીઝ=જીવ ચેતન વિરહાનલ=વિરહરૂપ અગ્નિ બતા=જ્વાળા. જલી=બગી પખ=પાખ ચૂંર=મૂળમાથી નિરવસ=સમૂળગી નાશ થવો તે

અથવા ચેતનરાજ (જીવ-હસ) પોતે મૂળ પાજરામા પડી ગયા હોઈ એની જીડવાની શક્તિ નાશ પામી ગઈ છે અને એ તો તનપિચરમા પડ્યા પડ્યા જૂર્યા કરે છે અને વિરહની જ્વાળા તો એવી આકરી બળે છે કે એણે પાળોને મૂળમાથી નકામી કરી દીધી છે અહીં ચેતન અને ચેતનાનો અલેહ લઈએ તોપણ અર્થ ખેસતો આવે છે અને ચેતનાને જુદી વ્યક્તિ ગણી એની શક્તિ ઘટી ગઈ છે, એમ નર્થ કરીએ તોપણ ભાવ ખેસે છે. પાત એકની એક છે કે ચેતનરાજ અત્યારે મૂળ વસ્તુઓમા રાખી રહ્યા છે અને એ કારણે ચેતના હખાઈ ગઈ છે.

ટળાકાર આ ભાવ બહુ સાદી પણ અસરકારક રીતે લાવે છે એમણે જીડવાની શક્તિનો અર્થ ગુણધાનકમારોહ કર્યો છે એમનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે મારું ચેતના કેપ શરીર પાજરામા પડ્યું પડ્યું અત્યંત દૂરે એટલે શુદ્ધાત્માના મેળાપને વાછે અને એવો મેળાપ ન થતો હોવાથી અત્યંત આરતિ (પીડા) કરે આવી સ્થિતિમા વિરહને કારણે ગુણધાનના આરોહણરૂપ મારું ઉદ્વેગન સામર્થ્યવાન ન થાય, ગુણધાન આરોહણ ન કરી શકે એટલે તેનામા જીડવાનું સામર્થ્ય ન રહ્યું—જેમ ભારીપૂછો હસ જીડી ન શકે તેમ એટલે ગુણધાનનું આરોહણ મૂળથી મટી ગયું. આ રૂપ વિરહઅગ્નિની જાળ, જે અનંતાનું બધીની ચોકડીના ઉચ્ચવત છે તે, આત્માનું પોતાની આખોથી ભેલું તેથી, ગુણધાન કમારોહ રૂપ પાળ, તેનું મૂળ એટલે પ્રથમ ગુણધાનકથી જ (ખીજેથી નહિ) એટલે મૂળથી જ નિર્વંશ થયું છે—આત્મારામથી રહિત થયું છે.

બની શકે તેટલી સાદી ભાષા કરી ઉપરનો ટળાકારનો ભાવ બતાવ્યો છે તેમા ચમત્કાર છે, ભાવ સમજવાનો પ્રામાણિક પ્રયત્ન છે એમણે ઉદ્વેગનને ગુણધાન-આરોહણ ગણ્યું છે તે ખામ સમજવા યોગ્ય છે આ પાળોના મૂળ જ ઘેઘાઈ ગયા છે એટલે આખી પ્રગતિ અટકી ગઈ છે આ ભાવમા પાળ બળી જતી નથી, પણ એને ભારે આકરી બનાવી દે છે આ ભાવ વિચારવા યોગ્ય છે એક રીતે હસ પાજરામા પડે તેથી તેની પાળો નકામી બની જાય છે, પણ નાશ પામી જતી નથી એટલે ‘નિર્વંશ’નો અર્થ ‘નકામી’ એવો કરીએ તો લગભગ ભાવ ખેનતો આવી જાય છે.

‘તનપિચર’ એટલે સ્થૂળ ભાવમા રમણતા સમજવી એને ધનનો વિચાર, સ્ત્રીનો વિચાર, ડોકરાઓનો વિચાર, પોતાના શારીરિક તદુરતી જાળવવાનો વિચાર—આ સર્વ તનપિચરદશા છે, સ્થૂળ વર્તના છે ચેતનને પોતાને પોતે કોણ છે તેનો કદી સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવવા ન દેનાર મર્યાદિત-આવરિત જ્ઞાનદશા છે અને શુદ્ધ આત્માની નજરે કેદખાનાની સ્થિતિને રજૂ કરનાર તુચ્છ વતના છે.

મારા મિત્ર મોઘકારે વળી નવો જ ભાવ સૂચવ્યો છે તેઓ મોઘે છે મમતા કહે છે કે હું ચેતનના મેળાપ વગર હ ખી થઈ છું, જીવ પણ જઈ શકતો નથી, કારણ કે એને હજુ ચેતનના મેળાપની આશા છે આત્મા જીડી શકતો નથી, કારણ પતિ મળવાની

આશામાં તેની પાખોના મૂળ ડેઘાઈ ગયા છે, અથવા, વધારે સારી રીતે કહીએ તો, વિરહા નનમાં તેની પાખો બળી ગઈ છે આ મોઢમાં કરેલ ભાવ ઠીક છે અને તે વિનાશવા યોગ્ય હોઈ અત્ર રજૂ કર્યો છે

જીડવાની હકીકતમાં મને જ્ઞાનશુભને આગળ કરવો ઠીક લાગે છે જ્ઞાની જ્ઞાનવી ગમે તે સ્થાને જઈ શકે છે, ભૂત-ભાવીના ભાવોને બલે છે, પણ એનો તે શુદ્ધ અવસ્થા બંધ ત્યારે એની જીડવાની શક્તિ હીન થઈ બંધ છે પોપટને પાજરામાં રાખ્યો હોય તો તેની જીડવાની શક્તિ તો રહે છે, પણ એની પાખ એવા ભારે થઈ બંધ છે કે એને છૂટા કરવામાં આવે ત્યારે પપ્પુ એ થોડો વખત બેઠી યાકતો નવી આત્માનો જ્ઞાનશુભ પાજરે પડ્યો છે અને એ નિર્વંશ થવાથી એ પગિવારહીન (sterile) થઈ ગયો છે ત્યારે આગ બરાબર લાગે ત્યારે એ ઝાડને મૂળમાંથી બાળી નાખે છે અથવા મૂળને પરિવાર વગરનું— ન ફાલેફૂલે તેવું—બનાવી દે છે ચેતન અને ચેતનાના વિરહનું આલુ પગિયામ આલુ છે એક તો ઉદયન ગયું અને બીજું પાખો લગભગ નકામી થઈ ગઈ (૩)

ઉસાસાસેં પઢાડકો રે, વાદ વદે નિશિ રાઢ,

ન મને ઉસાસા મની પ્યારે, ફટકે ન રપણી માઢ પીયાં ૪

અર્થ—નિસાસાની ગતિથી પણ આગળ વધી જવાની ઇચ્છાવાળી રાઢ રાત તો હોડ કરીને સામે બેસી ગઈ છે, અને નિસાસાને મનાવીએ તોપણ એ લગભગ માન પણ રોકાતી નથી, વધતી જ બંધ છે (૪)

વિવેચન—આ ગાથાનો નાધો અર્થ, પન્થાનશુ મહાગજના કહેવા નમાણે, અત્યારે વિરહકાળના જે નિમામાં આવે છે તેની માથે રાત્રી વાઢે ચઢા છે રાત કહે છે કે હું મોટી અને નિન્નાસા કહે છે કે મારી પોતાની મજબા મોટી નિસામાં ગમે તેટલી મોટી સખ્યામાં આવે, પણ એનાથી એ રાત વધારે મોટી થાય છે, એન્ડે નિસામાં ઉપર નિસાસા આવે, પણ રાત વાઢે ચઢી છે તે ખૂટતી જ નથી કહેવાની વાત એ કે વિરહને પરિણામે રાત પૂરી વતી નવી અને આ નિસાસા ગમતા નથી, અને મારો એના તરફ જરાયે પક્ષપાત નથી, પણ ગમે તેટલું કહીએ તોપણ આ નાઢ રાત તો એને જરા પણ રોકતી નથી, બલકી એને વધાગનારી વાય છે રાત્રી એ અત્ર વિલાવદશા સમજવી વિરહી સ્ત્રીની રાત્રાઓનું આમાં આબેહૂબ વર્ણન છે અને અધભૂત દશામાં નિસાસાઓ રાતને ડેટવી લાખી કરે છે તે તો વિન્હદવા મનુભવનાર બાપુ તેવી વાતો

પાઠાતર—ઉસાસાસેં—ઉસાસામે વાઢિકા—વટાકા રાઢ—રાઢ ન મને—ન મને—ન મેં હટ્ટે—હટ્ટે

શબ્દાર્થ—ઉસાસાસેં=આસોઆસથી નિસાસાથી વાઢિકા=વધવાની ઇચ્છાવાળી, વેગથી આગળ વધવાવાળી વા =હોડ ફરીફાઈ નિશિ=રાત ન મને=ન મને ન ખૂટે ઉસાસા મની=નિસાસાએ મનારી (તોપણ) હટ્ટે=રોકાય અટકે રપણી=રાત માઢ=જરા પણ

ટખાકાર આ ગાથાનો અર્થ તદ્દન ભુલો કરે છે તે બરાબર બળકતો નથી, પણ નોધી લેવો જરૂરી છે તે આ પ્રમાણે લાવ ખેંચે છે શ્વાસોશ્વાસરૂપ વટાઉકો એટલે મોટો મુમાદર એક સ્થાને લઘુમાત્ર ન રહે મુસાદરમા પણ મોટો મુમાદર એક રાત્રે અહીં તો બીજી રાત્રે કયા હોય શ્વાસોશ્વાસરૂપ મુસાદર રાત્રિ સાથે વાદ વહે, તેને ઠહે કે આત્માને એક રાત્રે તો આત્માની ગતિમા જોવા દે પણ આત્મા સોપકમી આઉખાવાળો છે અને સત્ત્વિહ જિજ્ઞાસુ જાડો એટલે માત્ર કારણે આયુષ્ય તૂટી જાય છે એ સાતમાના ઢોઈપણ પ્રકારે આયુષ્યસ્થિતિ તૂટવાવાળી છે એને જો શુદ્ધ ચેતના વિચારે છે કે અત્યંત અવસ્થાએ શુભ પરિણામીપણુ થાય તો પોતાનો આત્મા સાથે મેળાપ થાય પરંતુ હું ખતો વાત એ છે કે આત્માની અશુભ ગતિ તો અગાઉ બધાઈ ગઈ છે, કારણ, ભવસ્થિતિના પછવાડેના ત્રીજા ભાગમા પ્રાયે આયુષ્યબંધ પડે છે, એટલે એણે જેવું આયુષ્ય બાધી ફીધું હશે તેને અનુસરતી તેની બુદ્ધિ થશે. જ્યાં જ્યાં મદ એટલે જેવી ગતિ થવાની હોય તે તેવી અત્યંત મમથે મતિ થાય છે એટલે અશુભ પરિણામી આત્માથી શુદ્ધ ચેતનાના મેળાપનો તો તે અવસરે પણ અસંભવ જ જોઈ છે અને સાત પ્રકારના ઉપક્રમમાથી કોઈપણ પ્રકારે આયુષ્ય નિયતિ તૂટી જાય છે આ કારણે ‘ઉસાસા મની’ એટલે શ્વાસોશ્વાસને મનાવી હુઈ રાત્રે ન માને અને એ પ્રમાણે ન મનાવી શકાતી રાત્રના મનામણા થતા નથી આવા પ્રકારની રાત્રે શ્વાસોશ્વાસ માડ માડ-હઠમાહીપણે કરીને-રાત્રી તરફ હટકતો નથી, એટલે એ રાત્રે એ ગતિમા આત્માને રહેવા હેતો નથી આ પ્રમાણે અર્થ ટખાકાર કરે છે

નોંધ કરનાર મિત્ર લખે છે શ્વાસોશ્વાસરૂપ વેગગામી પતિ ગતિરૂપ શ્રી સાથે વાદ કરે છે કે તું કાંઈ ચોક્કસપણે વસ્તુ પણ તે કશું માનતી નથી અને આત્માને કયાય પણ ઠરીકામ ઠવા નહિ હેતા આગળ ને આગળ ખેંચે જાય છે શ્વાસોશ્વાસ ધણી વેગથી આત્મા જાય છે તે ગતિરૂપ રાત્રી સાથે વાદ કરે છે કે તું આત્માને ચોક્કસ વખત સુધી એક ગતિમા રહેવા દે, પણ ગતિરૂપ રાત્રે માનતી નથી અને આયુષ્યરૂપ ચોક્કસ વખતમા પણ કાપદૂપ કરીને તેને સોપકમી બનાવી દે છે તેથી છતે આઉખે વચમા અનેક પ્રકારની તૂટો પડવાથી આત્મા અનિયમિતપણે ભટકતો રહે છે અને ગતિરૂપ રાત્રી શ્વાસોશ્વાસથી પણ આગળ ફોડતી જઈ લગારે પાડી પડતી નથી. આયુષ્યમા અનેક ઉપક્રમ પડતા તેને ભરોને રહેવું સુક્રા નથી

૧ આયુષ્ય સોપકમી અને નિરુપકમી એ મે પ્રકારનું હોય છે આવાત-ઉપવાત લાગતા તૂટી જાય તેવા આયુષ્યને સોપકમી કહેવાય છે નિર્દાશિત આયુષ્ય ગમે તેવો ઉપવાત નાં તોપણ તૂટતું જ નથી એ તો અવસ્થા આયુષ્ય ભોગવવાનું જ હોય છે તીર્થ કર ચક્રવર્તી, વાનુદેવ આદિ આયુષ્ય અવસ્થા નિર્દાશિત હોય છે સોપકમી એ કાવા આયુષ્યન ધના તૂટવાના પ્રયત્નો છે તે સાત પ્રકારના હોઈ નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) અધ્યનસાય (રાગદ્વય અને ભય) (૨) નિમિત્ત- (૩) વસ્તુ આદિ (૪) આહાર (૫) વેના (આખા આદિમા ધની પીંગા) (૬) પરાંત (કુસમા પાંચુ વગેરે કારણે થતા આધાતથી) (૬) સ્પર્શ (સાપ વીંછી વગેરેના ડાખથી) (૭) શ્વાસોશ્વાસનો નિરોધ [સ્થાનગ્ર ૫૬૧]

આ પ્રમાણે જુના જુદા દંપ્તિમિન્દુથી આ ચોથી ગાથાનો અર્થ સમજના પ્રયત્ન કર્યો છે
મને આ ગાથા ઘણા રૂઢ ભાવથી ભરેલી જણાય છે કોઈકોઈ સ્થાને આધુધ્યતુ માન
શ્વાસોશ્વાસથી ગણાય છે જ્યારે કોઈ કેસ આશા વગરનો ધર્મબદ્ધ ત્યારે લોકવાયકા બોલે
છે કે હવે તો એ પોતાના શ્વાસોશ્વાસ પૂરા કરે છે કરોડ, બે કરોડ, જેટલા શ્વાસોશ્વાસ
પૂરા કરવા લખાવી લાવેલ હોય તેટલા ભોગવવા પડે છે રાત્રી-નિશા એ ગતિ હોય તે
વાત પણ સમુચિત લાગે છે પણ ગતિ-આગતિનો લાભી નજરે ખ્યાલ કરતા માણી એક
શ્વાસને લાભો વખત ટકી શકતો જ નથી, હજુ જરા ઠેકાણે પડે ત્યાં શ્વાસોશ્વાસ પૂરા ધર્મ
બદ્ધ છે, એટલે ચેતના અને ચેતનની એકતા થવાનો વખત જ આવતો નથી આ ગતિરૂપ
સંસારના ભન્કરું, એક ખાડામાંથી બીજામાં પડવું અને ચક્રબ્રમણ કર્યા કરવું એ બાણે
અત્યારે તો ચેતનાનો સ્વભાવ ધર્મ પડ્યો છે રાત્રિ એટલે વિભાવદશા પણ ગાળી શકાય.
એ ચેતનને ચિંથરતા પ્રાપ્ત થવા દેતી નથી, એનું કામ રહે આવવા દેતી નથી અને
ચેતનાનો અને તેનો મેળાપ થવા યોગ્ય કોઈ રહેતો આવે ત્યાં તો ગમે તેવું ખડાતું કાઢી
એને બીજે ઠેકાણે ધકેલી દે છે એ નાડ રાત્રીનો દોર ભારે આકરો અને એમદાર છે
આ રીતે આ ગાથા બેસે છે અર્થ સમજવાના આ પ્રયત્નો છે અત્યંત યોગગમ્ય ભાવના
વાળી ગાથા છે, વધારે પ્રકાશ માગે છે, ખાસ વિચારણીય છે (૪)

ફઠ વિધિ છે જે ઘરધણી રે, ઉસસુ રહે ઉદાસ,

ઠર વિધિ આઈ પૂરી કરે પ્યારે, 'આનદધન' પ્રભુ આસ પીવાં ૫

અર્થ—જેનો ઘરનો ધણી-પતિ મહાતાજ-આવા પ્રજારનો છે તેનાથી તો (સમતા)
ગમગીન રહે છે, ઉદાસ રહે છે (હવે) આનદધન પ્રભુ પોતે પધારીને તેની આશાને હરેક
પ્રકારે પૂરી કરે (ત્યારે એની આત્મા પૂરી થાય તેમ છે એને આધાર આનદધન
પ્રભુને છે) (૫)

વિવેચન—ચેતના છેવટે બોલે છે કે જેનો ઘરધણી આવા પ્રજારનો છે તેના તરફ
સમતા ઉદાસ રહે છે, ઘરધણી અત્યારે ઘરને જ ભૂની ગયા છે એ પરભાવમાં એટલા
આસક્ત ધર્મ ગયા છે કે મારી આવી સ્થિતિ ધર્મ ગઈ છે એ વાતની પણ એને દરકાર નથી

ટબાકાર લખે છે કે 'એ રીતનો ઘરધણી છે ઘર-અશુદ્ધ સ્વભાવ રૂપ ઘર-નો ધણી
સ્વાની તે આત્મારામથી ઉદાસ રહે' આ ભાવ પણ ઠીક છે

કુમતિના તાબામાં પડેલા જીવથી સમતા બહુ ઉદાસ રહે છે, તે અશુદ્ધ ભાવવાળા
આત્માનો અને સમતાનો મેળાપ થતો નથી' આવો ભાવ મિત્ર નોંધ કરનાર લાવે છે તે

પાઠાતર— ૬૬ વિધિ છે જે ઘરધણી ના મદને '૬૬ વિધિ છુટે જે ધણી રે રહે-રહે ન વિધિ-વિધ
શબ્દાર્થ— ૬૬ વિધિ=આવા પ્રજારનો ઘરધણી=પતિ ઉસસુ=તેનાથી ઉદાસ=ગમગીન બિન
ઠરવિધિ=હરેક-દરેક પ્રકાર આર્થ=આત્મા.

પણ સમુચિત જણાય છે વાત એ છે કે ચેતનની આત્માની સ્થિતિએ ધનુ આપુ વાતા પરણ બગાડી નાખ્યું છે

આ તો દુ ખુરુ છુ અને પતિ પોતે બેદરકાર રહે છે, એનો મેઝ કઈ રીતે ધાય ? હરે તો આનંદના સમૂહ પ્રભુ હરેક પ્રકારે ભલે આવને આશા પૂરી કરે ત્યાર આશુ કામ ધાય તેમ છે

દબાકાર જરા દુરી રતિ એ જ ભાવ લાવે છે એના અર્થ પ્રમાણે આનંદનો ધન-સ્વરૂપ-પ્રાપ્તિરૂપ પરમાનંદનો સમૂહ-એરો પ્રભુ-નામધર્મવાન આત્મા સ્વરૂપ-નાના પ્રકારના-શુભ્રધાન-આરોહણરૂપ આશા શુદ્ધ ચેતનાને સ્વભાવરૂપ ધર 'આય' એટલે આવીને પૂરી કર-આશા ન પૂર્ણ કરે આનંદધન પ્રભુ, જે શુદ્ધ સ્વભાવવાળો આત્મા, તે હરેક પ્રકારે સમતાને આવને મળીને તેની આશા પૂરી કરે છે આવો ભાવ દબાકાર અને મિત્ર નોધકાર લાવે છે, નોધમા લખે છે પદ્ય જ્યાર આત્મા શુભ્રધાનમા આરોહણ કરે છે ત્યારે તેનામા સમતા આવે છે અને ત્યારે જ તે નમતાના સજ્જધથી આનંદના નમૂને પ્રાપ્ત કરે છે પર વસ્તુમા રમણ જવાનાં ટેવ હોય ત્યાં મુખી સમતા આવતી નથી અને ચેતન રાજ પોતે જ આનંદસ્વરૂપ છે, સત્તાગતે તે આનંદધન છે, નમતા તેણે જ પ્રાપ્ત કરવાની છે અને ચેતના પણ તેની પોતાના જ છે જે આદર્શ સ્થિતિ ઉપજાવવાની છે તે ક્યારે પ્રાપ્ત થશે તેના આ જખના છે એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં મુખી માત્રા એન્દ્રીનો તો વિયોગ જ રહેવાનો છે અને એ વિયોગઠાગમા તો ચેતનના ઉદ્વેગન અટકી જ બંધ છે અને ચેતનાના નિસાસા વધારે હાડા અને આકરા વતા બંધ છે આ સ્થિતિનો અત લાવવાની ઇચ્છા પતિપ્રાણ ચેતનાની જરૂર હોય તેમા નવાઈ નધા એકવાર સમતા અને ચેતન મળ્યા એટલે શુદ્ધ ચેતનાની વિરહદશા હમેશને માટે ભાગી જવાની, એ વાત પણ સુયોગ્ય છે એટલા માટે એ જખનામા એ જોરીને પૂછે છે કે ભાઈ જોશીડા તારો જોશ જોઈને કહે કે આત્માગમ અને સમતાનો મેઝ ક્યારે મળશે ? અને આનંદધન પ્રભુ-મારા નાથ-પોતે ભલે પધારાને અગારી આશા ક્યારે પૂરી કરશે ? (૫)

ઉપસહાર—આ લાવવાહી પદમા બેટો યોગાભ્યાસ છે, અતરની તાલાવેલી છે, ચેતનાના વિકાસમા પ્રશાત આશા છે અને માર્ગજમનની શુદ્ધ દિશાનું દર્શન છે અત્યંત વિશુદ્ધ આત્મમ ધનનુ આ પરિણામ છે અને હતા ભાર ઉદાગ્રીનતાના દર્શન સાથે આશાનો મોટો આશ્રય છે ઉદાગ્રીનતા અતે આશામા પરિણમે છે ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનના એકતા ધાય, એનો અતરભાવ સમજાય, એની અદર રહેતા આત્મગ્ધાનનો અનાહુતનાદ સજાગાય, પ્રભુ આનંદધન પોતે પધારીને સર્વ આશા પૂરી કર, અને તેમ યાય એટલે નિસાસા અને ઉદાગ્રીનતાનો સદાને માટે છેડો આવે બહારનો કોઈ ક્રિયા, બહારના કોઈ સ્નેહી સાવ્યપ્રાપ્તિ કરી આપે તેમ નથી આનંદધન પ્રભુ અદર જ બેઠા છે, એને સુયોગ્ય સાધન મળે એટલે એ અતરથી જ બંધે તેમ છે, બગ્યા એટલે પરભાવ અંકચો, રખડપટ્ટી દૂર થઈ, અને ચેતનાની વિરહદશા છૂની ગઈ

આ મિથિતી નીચબવવાનો અર્થ ભાવ છે. વ્યવહારમાં વિરહી ગ્રી બોલે તેવી વાત સાદી રીતે ઉચ્ચ કવનમાં મૂની યોગીરાજે આ પદના ઘણી વિચિત્ર વાત કરી નાખી છે અને અતરાતમદશાની વાલાવેલી દેવા પ્રકારની હોય તેનો આગો ખ્યાલ કરા થો છે આશા અમર છે, સાધન બળીતા છે, ઇચ્છા બ્રહ્મવાન છે, અને ચેનનરાજ એને પ્રાપ્ત કરે તે તેનો સહજ સ્વભાવ છે. માત્ર પરભાવ તરફ સાનુ પારકાપણ જણાય અને પરને દૂર કરી અવેના આદર કરવાનો નિર્ણય થાય તો હૃદયમદિરમાં બેઠેલો આનંદપ્રભુ સર્વ આશા પૂની કરી શકે તેમ છે (૬૫)

૫૬ ઇસકમું

ભૂમિકા—પ્રભાણમાં નાના આ ૫૦માં બહુ સુદાસરના અને ખાન વિચારણીય વિચારો કવિના અતરનાથી નીકળી ગયા છે એમાં અવહાર અને નિવચનો મદ્રુત સમન્વય કર્યો છે એમાં દિલની એવી વાતો કરી દીધી છે કે તે અનેકાત મતનો બરાબર ખ્યાલ ન થયો હોય, વિધિ નિરેધના સૂનોની મર્યાદાનો હિસાબ ન જણાયો હોય, અધિકારી પરત્વે ભેદ કેટલો અને શા માટે પાડવામાં આ થો છે તેની વિચાર-પદ્ધતા મગજમાં ન થઈ હોય, તો આ પદના લખનારને કે કવનનારને નિશ્ચયમતવાળી કહેવાની ધૃષ્ટતા નામાન્ય ભૂમિકા પર મિથિત થયેલા કરી નાખે તેવું છે આ અનિઅગત્યની વિચાર-પદ્ધતાનું પૃથક્કરણ પદને અતે કરવાનું મુલતવી રાખી પ્રથમ યોગીરાજ શુ કહેવા માગે છે તે વિચારી જઈએ પણ આખી પદવિચારણામાં વ્યવહાર અને નિશ્ચયને વિરોધ નથી અને તેનો સમન્વય કરવાની આવડત એ જ જોઈ તત્ત્વજ્ઞાનનું રહસ્ય છે, એ વાત પર ખાસ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે પ્રથમ યોગીરાજને સમજાવે

વિચારણા જે પ્રકારની હોય છે આત્મિક (subjective) અને બાહ્ય (objective) આત્મિક વિચારણામાં અદર ભેવાનું થાય છે, ચેતન સાથે એકાદી ભાવ થાય છે પોતાની પ્રગતિ કેમ થાય ? કયા કારણે અટકી ? અતિમ ધ્યેય શુ ? પોતાનું કે પોતાના માન્યા તેની સાથેનો સંબધ કેટલો ? કયા સુધીનો ? કયારે થયો ? શા માટે થયો ? કયા એનો અંત આવશે ?—આવા સર્વ વિચારણા આત્મસન્નુષ્ઠ છે, હૃદયસન્નુષ્ઠ મીટ મડાવનાર છે, એકાત સાધ્ય સમીપ જનાર છે અને વિવેકને બ્રમ્મ કરનાર હોઈ ભારપૂર્વક ભાવ વિશુદ્ધિ દર્શાવનાર છે બીજી વિચારણા બહાળા ભાવોને વિચારવાની હોય છે તેમાં ચેતનેતર ભાવો તરફ નજર રહે છે, બાહ્ય વસ્તુનો કે પર વ્યક્તિઓનો ચેતન સાથેનો સંબધ દેખાય છે એમાં ચેતન તરફ મીટ મડાવી નથી, એમાં પોતાના મત્તા, નામર્થ્ય કે શુણ તરફ લક્ષ્ય ન રહેતા સાચા ભાવો ઉપર ધ્યાન જ રહે છે અહીં આત્મવિચારણા ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે આવી વિચારણાની બહુ જરૂર છે ઘણી વખત

પ્રાણી વિનાશ જ કરતો નથી, પરનનો તપાસે આવે કે પરિચિતિ તમચારે તેમ એ ગતાનુગતિક રીતે તારો નાહી ક્રિયા કર્યા કરે છે એવો આત્મચારિત્રિ પ્રાય કેટલા તબક્કા છે તે પણ એ વિચારતો નથી, બાદ નજર, વિરેકન્યૂન દષ્ટિએ, જોયતાંએ કામ કર્યા કરે છે અને મગજ આવે ત્યાર જ ન પણ આગળ વધ્યા સિવાય ખાલી પ્રાય ચાર્યો વાય છે આ પંચા અતિ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાની આ નવિચાર જા કરી છે અને આદિવિકાસને જ એ સ્પર્શે છે એના વિચારમાં કંઈ હોય તે તાપુઓને ઉદ્દેશીને એ કહે છે —

૫૬

(શન-આધારી)

સાધુ માર્ગે ! અપના રૂપ દેવા,

સાધુ માર્ગે ! અપના રૂપ દેવા

જરતા કૌન કૌન કુની જરની ?

કૌન માંગતા સેવા ? સાધુ માર્ગે ?

અર્થ—જાણુ તાપુઓ ! ત્યાર આપણ (પોતાનું નિર્વિનય જ) રૂપ જોયું (ત્યારે વિચાર લયો કે) આમા કરનારા કોણ અને વળી કરણી ની અને એનો વિચાર કાણ માંગ્યો ? (૧)

સાધુ સમિતિ મઠ ગુરુકી ઠુપા તે,

મિટ માર્ગે ગુરુકી રેવા;

‘આનંદધન’ મઠ પરનો પાવો,

ઊતર ગયાં નિલ મળા. સાધુ માર્ગે ૨

અર્થ—સાધુપુરોહીની નોખત અને ગુરુમહાગુરુની કૃપાથી કુળનું વિદ્ય કરતું તે મઠી ગયું, આનંદધન-પરનાદમાનો પરિચય થયો અને જોખ-રેશ રૂપરથી દિવસ જીવરી ગયું (૧)

વિવેચન—અહો સાધુ ભાઈ ! ત્યારે પોતાનું રૂપ કેવું, પોતે કોણ છે તેનો વિચાર કર્યો, ત્યાર મનમાં સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થયો કે આ જર્ણવો કર્તા કોણ ? ક્રિયા ની ? અને

પ્રાધાતર—જરતા કૌન કરણી કુની કેસિ કુણ માંખા લેવા

શબ્દાર્થ—અપના=આપણા, પોતાના જન=જ્યારે કરતા=કર્તા કરનાર કુની=વળી, કરની=કરણી, ક્રિયા લેખા (૧)=દિશાન

પ્રાધાતર—મઠ-ઝોર કૃપાઈ-ક્રિયાતે રેખા-રેખા પાવો-પાઈ ઊતર-ઊતર લેખા-લેખા

શબ્દાર્થ—સમિતિ=સોમત અનુ=અને ઝોર કૃપાઈ=મહેરમાનીથી મિટ માર્ગે=મળી મર્ધ કુની=કુળની મોટા, મળા જ મ સળખીની, આન નીની મોગાઈની રેખા (૧)=વિદ્ય હદ પરનો=પરિચય અનુસર, પૂન પૂન મગજુ તે પાવો=મળ્યો, થયાં ઊતર ગયો=ઊતરી મળો ખનાસ મર્ધ ગયો નિ=મન લેખા=લેખ, રૂપ વેશ, જો (૨)

અત્યારે જે કરી રહ્યા છીએ તેનો જવાબ કોણ માગશે ? એનો હિસાબ કોની સાથે સમજવો પડશે ? પ્રશ્નો સાદા છે અને સહજ રીતે ઠીકે એવા છે પ્રાણી જમો તેટલી દોડદોડ કરે, પણ એને કોઈ વાર આ અર્થ જાને માટે, કોને માટે અને ક્યા સુધી ?—એવા સવાલો બહાર ઠીકે છે

૫ ગભીરનિઃશ્વર મહારાજ આ પ્રમાણે અર્થ લખાવે છે હે સાધુઓ ! બધુઓ ! આપણું રૂપ (નિઃશ્વર-સ્વરૂપ) કણ માત્ર બેયુ ત્યારે વિચાર-વિવેક જાગ્યો કે કર્તા કોણ છે ? મારા સિવાય બીજો નથી હું જ કર્તા છું અને વળી કરણી પણ કોણ છે ? એટલે કરણી પણ હું જ છું, કારણ કે કર્તા (ચિત્ત)ની જે જ્ઞાનાદિ કંઈક છે, તે બંદે એક જ છે અને હારણતનો સરવાળો કોણ માગશે ? પોતે જ હારણતનો સરવાળો લેશે. આવો ઉપર પ્રમાણેનો વિચાર નિઃસ્વરૂપ દેખવાથી થાયી થયો ? સજ્જન પુરુષની નાત અને શુભહારાજની દૃષ્ટાધી થયો અને અનાદિ કાળની જે ટેવ હતી તે રૂપરેખા (હક) મટી ગઈ, આનંદધન પ્રભુનો પરચો (પુન પુન મળવું તે-પરિચય) વયો તેથી હૃદયનો જે ભેખ-ખેડ હતો તે ઊતરી ગયો આ પ્રમાણે સાદો મીઠો અર્થ પન્થાનજીએ લખાવ્યો છે

મારા મિત્ર મોઢ કરનારે આ પદનો જુદી રીતે અર્થ કયો છે તે આખો મોઢી લેવા લાયક હોઈ લગભગ તેના જ શબ્દોમા અત્ર મોઢ્યો છે તેઓથી લખે છે કે, હે સાધુઓ ! જે જ્યારે મારા પોતાનું સ્વરૂપ બેયુ ત્યારે મને જણાયું અથવા જ્યારે તમે તમારું સ્વરૂપ બેયો ત્યારે તમને જણાયું કે તમામ ક્રિયા-કરણી એ બધું સ્વરૂપપ્રાપ્તિ સુધી છે, પછી કાંઈ કરવાનું રહેતું નથી તેવી જ્યારે સ્વરૂપ જણાયું ત્યારે પછી આત્મામા ઈમનું કર્તાપણું નવાં, તેમ કાંઈ કેણી કન્વાની રહેતી નથી અને તેથી કરેલા કર્મોના ઇય થતો જાય છે, તેથી નવા કર્મો મળથી કોઈ હિસાબ પૂરનાર પણ નહીં. પોતે જ સ્વરૂપ જાણવા પડી ૫ માનવદશાને પ્રાપ્ત થાય છે એવે ઈર્મનું કર્તાપણું, ક્રિયા અને કર્મ રહેતા નથી. આ સળધના બીજી જગ્યાએ આનંદધનજી મહારાજે કહ્યું છે કે “કરમ કરમદ્વિજ કામી”—જીવ કર્મનો કર્તા છે અને ગુણાગુણ કર્મોના લોકતા વા ઇચ્છુક છે, તે વિલાવદશામા હોય ત્યાં સુધી જ છે, અથવા ક્રોધાદિક પરિણામે પરિણમ્યો હોય ત્યાં સુધી છે એમ જાણવું વળી બીજું વચન “કર્તા પરિણામી પરિણામો, કર્મ જે જીવે કરિયે રે” આ વચનથી પણ બાધ નથી. ‘પરિણામી ચેતન પરિણામો જ્ઞાન કરમ દ્વિજ ભાવી’—એટલે ચેતનતા પરિણામી છે એટલે ચેતન જ્ઞાન પ્રગટ કરવારૂપ આત્મશુદ્ધિનો કર્તા છે અને તેનું દ્વિજ સ્વરૂપપ્રાપ્તિ રૂપ છે જ્યારે સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે આ વાત રહેતી નથી, તેથી સ્વરૂપપ્રાપ્તિ પછી ચેતનમાથી કર્મ કરવાનું ન હોવાથી કર્તાપણાનો તથા કરણનો અભાવ થાય છે સાધુપુરુષો માત્ર સ્વરૂપ પ્રકટ કરવાના ઈચ્છી જ કર છે, તે મિવાય બીજી કરણી કરે તો તે સત્તારવૃદ્ધિના હેતુરૂપ થાય છે જ્ઞાનસારજીએ કહ્યું છે કે “જ્ઞાન વિના સયમ આવરણા,

ઐગતિ ગમન ઉપાયો ” વળી આનંદધનજીએ કહ્યું છે કે “ કૃષ્ણ અનેમત કિરિયા કરી બાપડા, રડરડે ચાર ગતિ માહી લેએ—” તેવી સ્વરૂપપ્રાપ્તિ કરવા મિલ્યા અન્ય કરણી કરવાની સાધુઓને હોતી નથી વળી અન્ય સ્વળે જ્ઞાનસારજીએ કહ્યું છે કે “ આતમતત્ત્વ પેદાતમ વિજ્ઞાની અન્ય શ્રમણ ન હોય ” શ્રીમદ્ આનંદધનજી અન્યત્ર કહે છે “ નિજ સ્વરૂપ જે કિરિયા માથે, તેહ અન્યાતમ કહિયે ર ”—તેવી નીજ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવા વા પ્રત્યક્ષ કરવા જે ક્રિયા કરવી તે જ સાધુઓની કરણી છે, જ્યારે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકટ થઈ ગયું, ત્યાર પછી તે કરણી રહેતી નથી અને જ્યારે સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ થયું ત્યારે કર્મ બધને અભાવ થયો (આ અભાવને કર્મબંધના અપ કાળની સ્થિતિને નહિ જેવી ગણીને કહ્યા છે, ઠારણ, મિહિરવસ્થા પ્રાપ્ત થતા મુખી પણ કર્મબંધ થાય છે, પણ તેમા સ્થિતિ બંધ અટપડાળનો હોવાથી તેને ગણ્યો નથી) અને જ્યારે કર્મનો આ પ્રમાણે બંધ ન હોય તો પછી ઉદય શાનો ? અને જ્યારે ઉદય ન હોય ત્યારે કર્મનું લેખુ—હિસાબ શાનો ? હિસાબ નહિ તો પછી હિસાબ માગનાર પણ નહિ—એ રીતે આ પદનો ભાવાર્થ લાગે છે, પછી જ્ઞાની જાણે

તે જ નોંધ બાહ્ય છે અત્ર બીજી ગાથા શરૂ થાય છે

સાધુઓએ પૂછ્યું કે તમને સ્વરૂપપ્રાપ્તિ શી રીતે થઈ ? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે સાધુપુત્રની સગતથી—સત્તમગથી અને યુગની દુપાલી માડુ મિથ્યાત્વ દૂર થયું છે, મારી અન્ય મત પર શ્રદ્ધા હતી તે ગઈ છે, અને મને સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થઈ છે અને તે આનંદધન પ્રભુનો પરચો જોયો છે અવવા આનંદધનજી કહે છે કે મને શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ થયો છે અને તેવી માગ મનમાથી બેજનો—વેશનો લેદ જતરી ગયો છે બંને ગાવાને પરમાર્થ—હે મુનિજનો ! મુસાધુઓ ! તમે જે ક્રિયા કરો તે સ્વરૂપપ્રાપ્તિને માટે જ દરો, બીજી ક્રિયા કરશો તો સસારમા ભટકવું પડશે અને જે સ્વરૂપપ્રાપ્તિને માટે ક્રિયા કરશો તો સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થશે અને સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો અનુભવ થયા પછી જગતની ક્રિયામાથી કર્તાપણ જશે, કરવાનું કાઈ રહેશે નહિ, એટલે કર્મનું કર્તાપણ જઈ માત્ર પૂર્વકર્મ લોગવવા માટે શરીરની પ્રવૃત્તિ થશે અને તમામ કર્મોનો કાય થતા સ્વતાયુક્ત થશે (આ પદ ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે)

આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલ માર્ગદર્શક નોંધ અને પંચાસજીનો બતાવેલ અર્થ વિચારી આપણે કેન્દ્રીક સ્વતંત્ર વિચારણા કરીએ—હવે વિવેચન કરનારના વિચારો આવે છે —

જ્યારે પોતાનું ખરું સ્વરૂપ શું છે તેનો તાત્વિક વિચાર કરવામા આવે છે, ત્યારે એને આલોચના થાય છે કે અત્યારે જે ધમાલમા પોતે પડી ગયો છે તે સર્વનો કરનાર કોણ છે ? આ સર્વ ક્રિયા બાલી રહી છે તે શી વાત છે ? અને સરવાળે અત્યારના સર્વ કાર્યનો હિસાબ કોણ માગશે ? અનેક જનો એમ માને છે કે આપણા કાર્યનો હિસાબ

કોઈ નામે છે, ત્યાં મોટા ચોપાઓ હોય છે, તે જમ્મે ઉધાર કર છે, મરણ પછી ત્યાં જવાબ આપ્યો પડ્યો એવા લેખા લેનાર કોણ ? ફક્ત આપનાર કોણ ? અને એનો અમલ થયો છે કે નહિ એ જોનાર કોણ ?

—આ તર્ક ન્યાયાધિક પ્રશ્નો છે વિચાર કરતા કરતા એને અદ્યતી સૂઝી આવે છે કે (૧) આત્મા છે, (૨) આત્મા નિત્ય છે, (૩) એ કર્મનો કર્તા છે, (૪) એ કર્મનો ભોક્તા છે, (૫) એનો સર્વ કર્મથી મોક્ષ છે અને (૬) એ મોક્ષ મેળવવાના ઉપાયો છે આ વિચારણા શુદ્ધ નામે આવનારને જરૂર થાય છે, અને નિર્ણય પણ તેને મૂકે છે સમ્યક્ જ્ઞાનનું એ લક્ષણ છે, સમકિતની એ નિશાની છે અને જો પરિભાષામાં એને પર્યાયન કહેવામાં આવે છે

આત્મા છે એ મૂળ પાયો પ્રથમ સિદ્ધ થયો જોઈએ અને તેની શુદ્ધિએ નિત્યતા સનલય ત્યારે કામ આત્મા રાલે છે પરી મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોધી કર્મનો અને જીવનો સબધ થાય છે અને કરલ કર્મોના ફળ ભોગવવા પણ આત્માને જ પડે છે એનો હિસાબ પણ પોતે જ રાખે છે અને એ હિસાબમાં જરા પણ ગોટાળો થતો નથી એ વાત તેને બરાબર સ્થાપની ન કરે જોઈ લાય છે પ્રિયશુભના ચોપા પોતાની પાને જ રહે છે અને ફક્ત સંભાળનાર અને અમર કરનાર પોતે જ છે આત્મા આત્મા કર્મો એમાં થાય હતા એ સર્વથી સુદ્ધિ પામી વર્ધ શકે છે, અને એ સુદ્ધિપ્રાપ્તિના ઉપાયો પણ છે આ સર્વ વિચારણા અને નિર્ણય સ્વરૂપજ્ઞાનને પાળીએ તર્ક પ્રાથમિક દશામાં થાય છે, પણ એ ન થાય ત્યાં સુધી સાચી પ્રગતિની શરૂઆત પણ થતી નથી આ ‘હ સ્થાન’નો આખો વિષય બહુ રમિક છે અને જૂન વિચારણા નામે છે અત્ર તો તેનું અશુદ્ધિનિર્દેશ શક્ય છે

બીજી રીતે જોઈએ તો આ આખી ઇષ્ટિ આપણા પાસે ખડી થયેલી છે તે સાચી છે કે માયારૂપે છે ? એનો કર્તા કોઈ ખરો ? એને આવા રૂપે બનાવવાનો કોઈ હેતુ ખરો ? કોઈ સનજી પ્રાણી આવી દુખ-દુઃખ-ત્રાસથી ભરેલી પૃથ્વી બનાવે ખરો ? એવા કર્તા લીલા કરે તો તે આવી હોય ? પાંગરને પીડા થાય તે જોઈને તેમાં આનંદ માણનાર કોણ હોય ? અનંત દયાના સમુદ્રની ભાવના માથે આવી ઢગધડા વગગની અને શોક, સતાપ, વિયોગ અને ત્રાસથી ભરપૂર રૂઢિનો ધાર જોએ છે ? અને તેનું નરૂપ, તેની શરૂઆત હોય તો તેનો કાગ, તેના ચેતન અને અચેતનનો સબધ, તેમાં પલટાતા અને સ્વાચી રૂપોનો સબધ — આ સર્વ વિચારો આવે

જીવ, જાત અને ઇશ્વરના પ્રશ્નો અનાદિકાગથી ચાલ્યા આવે છે આત્માનો જગત સાથે સબધ શા માટે, ડેટલો અને કેવા સ્વરૂપવાળો છે, તે પર મનુષ્યે પોતાની ઉપલબ્ધ બુદ્ધિશક્તિનો ઉપયોગ થોડો છે અને આપણે અહીં જે જે ઠરો કરીએ છીએ, વિચારો કરીએ છીએ કે વાણીનો પ્રસાર કરીએ છીએ, તેમાં છેવટનો હિસાબ કોણ કરશે, કપારે કરશે ? એ કરેલા

કાર્યો અહીં જ રહી જવાના હોય તો પછી ફળી નજરે નિષ્ફળતા થાય અને અહીં ધન, સ્વાસ્થ્ય, સગવડની વિષમતાઓ ખુલાસા વગરની રહી જાય. એટલે પ્રાણીને નૃષ્ટિકર્તૃત્વના, કર્મનબળધના, કર્મફળના, આત્મ સુક્રિયા અને કર્મનીના હિત્તાળના વિચારો આવ્યા વગર ન જ રહે આ જગતમા પોતાનું સ્થાન, પોતાના ત્યાગી ધર્મો, પોતાના પર્યાય-પલ્લભો, પોતાની પ્રત્યેક ક્રિયા, અદરના ભાવો, વિભાવ સાથેનો સંબંધ, ક્રિયામા રક્ષતા, સલાહમા સરખા, પરભાવનો વર્ષ ખેડેલો સ્વભાવ, ક્રિયાની આવે કયાયને સ્થાન, ક્રિયાનો પ્રગતિ સાથે મળેલ વગેરે સર્વ બાબતોનો વિચાર આવે છે આ પ્રત્યેકની અદર અમ્બલિત વહેતો ચેતનપ્રવાહ નજરમા આવે છે, ક્રિયા અને ક્રિયાફળનો સંબંધ બેસી જાય છે અને ચેતનને ક્રિયાની કયા મુખી જરૂર છે, શા માટે જરૂર છે વગેરે અવ્યવસ્થિત કે ખુલાસા વગરની લાગતી પ્રત્યેક વાતનો સંબંધ સમન્વય છે અને આખી વ્યવસ્થાની સાથે પોતાનો કેવો, ધ્યારનો અને કયા મુખીનો સંબંધ છે એની જાણી થાય છે

પછી એ ક્રિયાની જરૂરિયાત સમજે છે, ક્રિયા એ સાધનધર્મ છે, એ અમુક હદ મુખી જરૂરી છે એ પોતાની નજરમા આવે છે, ક્રિયામા સર્વસ્વ માનનાર પ્રગતિમાર્ગની પ્રાથમિક દશામા એ એમ તે જુએ છે અમુક ક્રિયા અમુક રીતે જ થવી જોઈએ એવા આશ્રદ્ધમા રહેલ શિસ્તની મહત્તા એ જુએ છે ક્રિયાને જગે ઝલકા કરનાર ક્રિયાનું રહેલ સમજના નવી અથવા શુભસ્વાન પ્રગતિમા ઘણા પાઠ્ય છે એમ તે વિચારે છે અને સાધનધર્મોના ઝલકા કરનાર સાધનને સાધનના સ્થાનમાથી ફેરવી લગભગ સાધ્ય બનાવી દે છે, તેમા તેમનું અ પ જ્ઞાન કે અજ્ઞાન છે, તેમા તેની ધર્મભાવનાની અદર રહેલ ધર્મો ભાગ્યપાત્ર છે, એ જોઈ શકે છે એ જનૂન અને જ્ઞાનનિષ્ઠતા વચ્ચેનો તફાવત સમજી શકે છે અને એ સાધનધર્મોના જૂથવાડામા ધૂન્યાઈ ન જતા ચેતન તે દ્વારા પ્રગતિ કેમ સાધી શકે તેના રસ્તા તેને સૂઝે છે

આત્માર મુખી અમુક માર્ગે ચાલવું, પહેરવું, પરણવું, વેપાર કરવો વગેરે ફળધર્મો થઈ ગયા હતા, એ બધું પોતાના સ્વધર્મો હોય અને તેને અનુસારે જીવન ધડવાનું હોય એવી એક ઘરડ પડી ગઈ હતી આત્મા આપતા રસ્તે ચાલવું એમા મોટાઈ માની હતી

માધુર્યુરોની નોખતથી અને ગુડમહારાજની કૃપાથી એ આખી ચાલુ પદ્ધતિની રીત દૂર થઈ ગઈ કારણ કે પ્રાણી નિમિત્તવાસી છે, એનો સ્વભાવ વેલા જેવો છે, એને જેવી આવ મળે તેવો અને તેટલો તે ધીરે ચડે છે એ સસારજગમા ચઢી જાય તો ગાયા બળવવામા કે લહેર કરવામા મગૂત થઈ જાય છે, એ જ પ્રમાણે એને સાચા માધુર્યુરોની સોખત થઈ આવે તો એ ત્યાગમાર્ગે ચડે છે સોખત ઉપર જનતાના મોળ ભાગના વિકાસ માર્ગનો આધાર રહે છે 'સાધુસંગતિ' પરત્વે ૬૮મા પદમા વિવરણ આવવાનું છે

પ્રાચીન પદ્ધતિમા સમગ્ર જ્ઞાન ધાતુ મહત્ત્વનું સ્થાન ભોગવતું હતું આત્મલક્ષી

આનંદધનજીએ આ સપ્રદાય જ્ઞાનને કેટલું અગત્યનું ધ્યાન આપ્યું છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે તેઓ (નેમિનાથ સ્તવન ગાથા ૮મા) કહે છે કે

સુરણી ભાષ્ય સૂત્ર નિયુક્તિ વૃત્તિ પરંપરા અનુભવ રે,
સમયપુરુષના અગ કહ્યા એ, જે એકે તે દુર્લભ રે

પૂર્વધરજીત છૂટક પદની વ્યાખ્યા તે શૃંગિ, સૂત્રમા કહેલ અર્થ તે ભાષ્ય, ગણધરરચિત મૂળ સૂત્ર તે સૂત્ર, પૂર્વધરરચિત હોય તે નિયુક્તિ અને ટીકા તે વૃત્તિ આ પંચાગી જેટલું જ મહત્વનું સ્થાન તેમણે સપ્રદાયજ્ઞાનને-પરંપરાના અનુભવને-આપ્યું છે, અને એમાના એક પણ અંગને છેનારને દુર્લભી કહ્યા છે

સાધુપુરોની સોખતથી અને શુરુમહારાજની કૃપાથી અત્યાર સુધી જે કુળની મહત્તા મારા મનમા પેસી ગઈ હતી તે સ્વરૂપજ્ઞાનને પરિણામે મટી ગઈ વ્યવહારમા હું અમુક કુળનો છું, અમુક જ્ઞાતિનો છું, એ વાત પ્રાણીને બહુ સ્વાભિમાનમા ગયો છે અને પ્રાણી, પ્રજાના મુખમાથી અવતરેલા, અમે યોગવાળા, અમારા બાપબાદા દ્વારિય, અમારા વડીલોએ લોકસરક્ષણ માટે જીવ આપેલા, તીર્થોના બનાવ કરેલા, અનાગ બાપબાદાએ સઘ કાઢેલા, વગેરે ભતિ-ગુણ-મહત્તા પ્રકાશે ભણીતા છે એ જ પ્રમાણે સાધુવર્ગના કુળ, ગણ, ગરુડની રેખા ભારે આકરી હોય છે એ કુળમહત્તા રેખા જવી બહુ મુરકેલ છે ખરું સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એટલે વૃત્તિમા વિશાળતા આવે છે અને ઢમકુક્તિને આતર તરવ સાથે જ સંબંધ છે, બાદ્ય ભાવને એમા કશું સ્વાન નથી, એમ મનનય છે એને પછી સમનય છે કે હરિકેશિ ચંદાળના કુળમા જન્મે કે મેઘાચંદ્રનિ મેતર (૮૬) હોય તેને આત્મવિશ્વાસ સાથે સંબંધ નથી જૈન ઇતિહાસનો અભ્યાસ વિચારતા એમા વર્ણાશ્રમને ઘઈ પણ સ્થાન નથી એ વાત દીવા જેવી ખેતે છે એટલે સાધુપુરોની સોખત વાય, શુદ્ધકૃપાથી સાચું રહસ્ય સનનય ત્યારે ગરુડમોહનો નાશ થાય છે ત્યારે પ્રાણી સ્વરૂપ જુએ, શુદ્ધપર્યાયનો પરંપરા સંબંધ અમળે, ત્યારે આ સંકુચિત માનસદશા નીકળી બંધ છે, ત્યારે એ ચૈતનના ગુણોની એકતા અને મહત્તા સમજે છે, ત્યારે વર્ણાશ્રમ કે કુળમહત્તાની અંદર રહેલ પર્યાય ભાવ એના ખ્યાલમા આવે છે, એ પર્યાયભાવ નિત્ય ફરનાર હોઈ ધ્યાથી નથી એ વાત એના લક્ષ્યમા આવે છે અને આ રીતે સ્વરૂપનું ઢેખણ વતા કુળની રેખા નટી બંધ છે

વર્ણાશ્રમધર્મને અંગે થોડી વાત કરી નાખવી પ્રાસંગિક છે વેદાનુયાયીઓ ચાર વર્ણ પાટે છે અભ્યાસ કરનાર બ્રાહ્મણ, લડનાર અને રક્ષણ કરનાર દ્વારિય, વ્યાપાર કરનાર વૈશ્ય, એ ત્રણે વર્ગની નેવા કરનાર શૂદ્ર જૈનધર્મમા આવા વર્ણ નથી શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ શુદ્ધ, શુદ્ધ ધર્મમા ઘડ્યા રાખે તે જૈન અને તેના માતાપિતા કયા કુળના છે એ જોવાનું જ નહિ, તે જૈન વિકાસકર્મ બ્રાહ્મણોએ ધર્મનો ઇન્કાર રાખ્યો હતો, વેદાધ્યયનનો કુલ ઢખલો કર્યો હતો, એ આખી પરિસ્થિતિ સામે જૈનનો મોટો વાધો અને વિરોધ હતો મૂળ સુદા વીસરાઈ જતા આ દીવા જેવી ભાગતમા જાણે વચ્ચેના વખતમા વધે છે

પ્રકાશયાત્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સન્યસ્તાશ્રમ—એ જીવનક્રમના ચાર મુકામિક પ્રવૃત્તિપથો વેદાનુયાયી માને છે જૈનધર્મ સ્વરૂપપ્રાપ્તિમા વય કે આશ્રમમા નહિ આત્મોત્થાન ધાય તો એ ગમે તે વયે છેલા આશ્રમે પહોંચી જઈ સ્વરૂપપ્રાપ્તિ છે મુદ્દાની વાત એ છે કે જ્યાં આત્મપરિણતિ પર જ પ્રગતિનો એક બધાતો હોય વર્ણ કે આશ્રમને સ્થાન ન જ હોઈ શકે

આનંદધન પ્રભુ—આનંદનો સમૂહ લખાઈ, પહોળાઈ અને ઊંડાઈ—એ ત્રણ જેને રૂપી હોય એને ભૂમિતિમા ધન (cube) કહે છે એક લાંડાનો ઠટકો તઈએ તો તે ત્રણે વિસ્તારમા લાંડું, લાંડું અને લાંડું જ હોય છે એવી રીતે જ પ્રભુમા માત્ર આનંદ, આનંદ અને આનંદ જ હોય છે તેને આનંદધન કહેવાય. આ સ્વસંવેદ આનંદસમૂહ પરમાત્માનું વર્ણન યોગી આનંદધનજીએ ઠામ ઠામ કર્યું છે

પરચો—આ યોગમા જાણીતો તખ્ત છે મૂળ ‘પરિચય’ શબ્દનો અપભ્રંશ જણાય છે પણ યોગ ભાષામા તેનો ઉપયોગ ખાસ પ્રકારનો થતો જોવામા આવે છે હિંદીકોશઠાર એનો અર્થ ‘પરીલા, પરિચય અવવા જાચ’ ઠરે છે વિદ્યાપીઠના શુભસતી કોશમા એનો અર્થ ‘પરિચય અવવા અમતકાર’ આપ્યો છે ‘જઈ સરે મને સ્વપ્નમા દલીય દલ મહારાને પરચો આપ્યો’, ‘આજે મને વિમલેનર દેને પચ્યો વરાયો’—આમા ‘પરચો’ શબ્દનો અર્થ દેખાવ, મેળાવ, કર્શન ધાય એમ મને લાગે છે આનંદધન પ્રભુનો પરચો ધાય તો ધન્ય દિનમ અને ધન્ય ઘડી! એટલે એતન પોતે કહે છે કે જ્યારે પોતાનું રૂપ દેખ્યું ત્યારે ખુદ આનંદસ્વરૂપ પરમાત્માનો પરચો થયો, તેમને આતર નજરે નિહાળવાનો લાલ મળ્યો

એટલે પછી શું થયું? ‘ઠિતર ગયો દિલ લેખા’ આ પંક્તિના મને એ અર્થ સૂઝે છે (૧) મારા દિલમા લેખ જિતરી ગયો, (૨) મારું દિલ લેખ ઉપરથી જિતરી ગયું આ જાનને અર્થ સમીચીન અને જાનનેમા ગલીર વિચારવા છે આમા અવહાર નિશ્ચયનો સમન્વય કરવાનો છે અને તે ઝરાબર શક્ય છે માત્ર અધિકારીતા અધિકાન્તેહની વિવિધતા અને પ્રગતિમાર્ગના શુભસ્વાનુભવોહણના લેખને લઈને કશંચયતા કે વિરોધ જણાતો હોય તો નીચેની નજરે એ સર્વ પ્રકારના ભાવાર્થની શક્યતા અને ઉપયુક્તતા ધ્યાન પર આવશે, એટલું જ નહિ પણ એની પરસ્પર સંગતતાનો ખ્યાવ પણ અપ્પ થશે

‘લેખ’ એટલે વેશ સાધુપણાનો કે સન્યાસીપણાનો વેશ એટલે લેખ મોહનીય કર્મના જોરને કારણે મચારનો ત્યાગ ઘણા મુશ્કેલ છે ધન, માલ, વૈભવ, સ્ત્રી અને સ્વજનોનો ત્યાગ કરી જિલ્લા પર નિર્વાહ અને પરિવ્રજનો લગભગ સર્વથા ત્યાગ કરવો એ અતિ મશ્કરું મનોબળ બતાવે છે બાહ્ય ત્યાગ કરવો પણ ભારે આકરો છે રાબતે રાબત પર એટલો મોહ હોય છે અને નેને તેનો ત્યાગ એટલો મુશ્કેલ જણાય છે, એટલો જ મોહ લિખારાને તેના લીખ માગવાના ડબલા પર હોય છે અને તેને તેનો ત્યાગ એટલો જ મુશ્કેલ હોય છે

જ્યારે આનંદધન પ્રભુનો પરચો થાય, જ્યારે સ્વરૂપના દર્શન થાય, ત્યારે આવો બાહ્ય લેખ મનમાં ધિતરી બંધ એ સીધી વાત છે પ્રાણી જીવનની નશ્વરતા, વસ્તુની અનિત્યતા બંધે એટલે એને લેખ પર મન જગત લાગે, એને સસાર ખાસે જેર જેવો જણાય, અને એના ઉપર એને જ્ઞાન ભિંત વિગત થાય. આ લેખની શરૂઆતમાં બાહ્ય ત્યાગ થાય છે

બાહ્ય ત્યાગથી સસારના ઘણા પ્રસંગોનો ડેડો આવી નય છે જૈન લેખ હોય તો ભૂમિશયન, પાદવિહાર, શિક્ષાઅશન, છર્જાપ્રાય વસ્ત્રપરિધાન અને આરભ સમારભના ત્યાગથી સસારનો ખાર આના લા । તો છટા નય છે અને સાથે અતર યત્રુ પર વિજય મેળવવાની ઇચ્છા, ભાવના અને આદર્શો બંધે છે કપાય, નોકપાય પર વિજય અને આતર પાપથી દૂર રહેવાની વૃત્તિ ધતા આતર ત્યાગ વધતો બંધ છે આવી રીતે આત્મદર્શન અને આનંદ-પ્રભુના પરચાથી બાહ્ય અને આંતર લેખ દિલમાં જિતરાં ગયો, આ પ્રથમ અર્થ જેમતો જણાય છે

આથી વધાર પ્રગત સ્થિતિવાળા લેખધારીઓને તો લેખ-વેશ પણ ઉપાધિ કરાવનાર થઈ પડે છે અમુક વેશ ધારણ કર્યો એ પણ નવો આતરવૃત્તિનું બાહ્ય પ્રદર્શન કગવ વાના ભાવની પોપણાને અતે એક જાતનું ડિડું જિડું અભિમાન જગૃત કરે છે, એમ એને લાગે છે એને વેશમાં પડી વિકળતા લાગે છે જ્યારે બાહ્ય ભાવનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો, ત્યારે કયા કે કપડો શા માટે લેઈએ, ઝોળી કે પાતશ શા માટે લેઈએ, કમ ડળ કે દાડો શા માટે લેઈએ ? ખરી વાત તો આતર વૃત્તિ પર જ છે અને અતરાત્માને બાહ્ય ઉપાધિ સાથે ડોઈ જાતનો સબધ નથી અને જ્યારે આનંદધન પ્રભુનો પરચો થાય, જ્યારે સ્વરૂપદર્શન વાય, જ્યારે ટુગ-ગમુ-ગચ્છની રેખા જ જિડી થાય, ત્યારે આગળ વધતા લેખ-વેશ ઉપરથી પણ દિન જિતરી બંધ, અને એની નજર તો ચિદાનંદધન પર લાગેલી રહે. પછી લગલગ જિન-રૂપી જેવી દશા થઈ બંધ અને આતર અધ્યત્મદશામાં ઓતપ્રોતતા જામી બંધ. પછી એનાથી ઉચ્ચારી પણ યકાય કે —

ગચ્છના લેખ બહુ નયા નિહાળતા, તત્ત્વની માત કરતા ન લાગે,
ઉર ભરલાગિ નિજ કાજ કરતા થકા, મોહ નડીયા કવિમય નરે ?

અને પછી એને બહિરાત્મભાવમાં પણ એક પ્રકારનો જગતનો ચવહાડ જ દેખાય ॥ —

બહિનામ મૂળ જા બેતા, માયા કે ફેદ નહેતા,
ઘટ અતર પન્માતન ભાવે, દુરનભ પ્રાણી તેતા,
અનૂ રામ રામ જગ ગાવે, નિરતા અવખ વગારે ?

બાકી આનો ઠાકો ભાવ 'નાવડી મુને નિરખખ કિલુદી ન મૂડી' ના (૪૮મા) પંખા બહુ સારી રીતે પ્રદર્શિત થયો છે

‘જોગીએ ચિદીને જોગા કરી, જતીએ જતાણી ખનારી’ અને આ રીતે

કોર્ડએ મુડી, કોર્ડએ લોચી, કોઈએ કેમ લપેટી,

કોઈ જાણી, કોર્ડ મુતી છાડી, વેદન કિપુદી ન મેડી.’

આ આખા પદમાં જે વાત કરી છે તે દયા ન્યારે પ્રાપ્ત થાય, ત્યાર લેખ ઉપરથી પણ મન લાડી બંધ તેવું છે એટલે લેખને છોડી દેવાનો એમા વાત નથી, પણ લેખના બાહ્ય ભાવ ઉપર જે ચીવટ, ચર્ચા અને ભ્રમણ દેખાય છે તે ભાવ પડતો મૂડી અતરમા જિતરવાનો નિર્ણય થાય છે, અને તે વખતે ‘લેખ’ ઉપર નિર્ભરતા હતી, એક જાતનું વિશિષ્ટ અભિમાન હતું, તે પણ દૂર થઈ જાય છે

લેખ એ બચ્ચાના એક નવી. એ પણ પચાવવી પડે તેવી આત્મપ્રાપ્તિ છે, જમા વધી પડે તેવી અતરાત્મદશા છે અને ગારવના પાટી કે તો ગાંધે માર્ગે ઉતારી કે તેવી અદ્ભુત ગિદિતિ છે અને એનો પણ મોહ ન થઈ આ વિદ્યુદ્ધ અતરાત્મદશાની વાત છે અને નિષ્ણાત યોગીને સુવલ છે એ દયા પ્રાપ્ત ન વાય ત્યાં સુધી ‘લેખ’ પર અનુચિ ન થવી જોઈએ, કારણ કે ત્યાં વગર મુક્તિ અશક્ય જ છે અને ત્યાગનાર્મના પગથિયામાં શરૂઆત બાંધી વાય છે, પછી બાહ્ય ત્યાગ આવે છે, પછી અતર ત્યાગ થાય છે, પછી મનોવિકાસ પર વિજય થતો જાય છે, અને છેવટે ન્યારે ચેતન પ્રગટ થાય છે ત્યારે એની અતરાત્મદશા લગભગ પરમાત્મદશાની પાંચે પહોંચી નહીં હોય છે તે વખતે એની માનસ દશામાધી ‘લેખ’ પણ જિતરી જાય છે (૧-૨)

ઉપસંહાર—પોતાનું રૂપ ન્યારે દેખાય, બાહ્ય ભાવનો ત્યાગ થાય, ત્યારે સત્પુરની સગતિ અને શુરુમહારાજની કૃપાથી આ માર્ગે પ્રગતિ વતી જાય છે સ્વરૂપદર્શન એ જીવનનો લઘાવો છે, પ્રયાગનો પરિપાક છે, આદર્શની અંતિમ નિદિ છે અને અનુભવ કરવા યોગ્ય અનુપમેય આત્મદશા છે એ ન સમજાય તો બેસી રહેવું, એ દશા ન મળે ત્યાં સુધી એની ઇચ્છા કરવી, પણ એની નિંદા ન કરવી લેખ વગર મુક્તિ નથી એ સીધી, સાદી અને સાચી વાત છે, માટે યોગના માર્ગો સમજવા ચત્ન કરવો અને ન સમજાય તો એટલા આત્મવિકાસની રાહ જોવી સ્વરૂપદર્શન એ પ્રયાસસિદ્ધ, પતિતપાવની આંતર દશા છે આહુ વ્યવહારમાં એ ન પણ સમજાય, તો એની રાહ જોવી, પણ એની અવગણના ન કરવી એ દશા સમજાય ત્યારે વ્યવહાર અને નિશ્ચયનો મમન્યવ કન્યા આવડ્યો એમ જાણવું અને એ તો નયવાદની ઝીણવટની વાતો છે, પણ ખાસ મમજવા યોગ્ય છે અને પ્રયાસથી સમજાય તેવી છે આ સ્વરૂપદર્શન કરવાનો આપણે પણ યોગીરાજ સાથે પ્રયાસ કરીએ. (૬૬)

૫૬ સંડસકમુ

ભૂમિકા—આ પત્રનો હાવ બરાબર સમજવા માટે ‘આત્મા’ ને સમજવો જરૂરી છે. ‘સર્વ’ પ્રાણીઓમાં રહેલ આત્માના ત્રણ પ્રકાર પાડવામાં આવે છે બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા.

શરીર, ધન, સંપત્તિ આદિમાં વિજ્રમને પાછાં આત્મબુદ્ધિ વાચ તે બહિરાત્મા. આમાં મોહનું સામ્રાજ્ય હોય છે, મધ્યપાનથી નશો વધે તેવી દશા હોય છે અને અંતરની ચેતના લગભગ ઠીક ઠીક હોય એવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે એમાં અવિદ્યા(અજ્ઞાન)નું ભેર એટલું બધું હોય છે કે પ્રાણી પોતાને રાજા માને છે, બિખારી માને છે, શેઠિયો માને છે, શુદ્ધાન માને છે એને પોતાની બાત પર બાહ્ય હાવ સાથે એકતા લાગે છે અને એ ધન બધ તો બહુ પોતે જ ગયો હોય તેમ રડવા બેને છે, અને શરીરમાં બ્યાધિ વાય તો પોતે માઠો પડ્યો છે એમ માને છે એ જ પ્રમાણે ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં એ એક રસ ધઈ બધ છે, ઠઠા-મરકરી કરવા બેસે તો તેમાં તદ્દૃષ ધઈ બધ છે, શોક કરવા લાગે તો ડોચે સ્વેદ ગડવા બેસી બધ છે અને આવા બાહ્ય મનોવિકારોમાં પડે ત્યારે તે તન્મય ધઈ બધ છે શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ, પરભાવમાં ગ્રમણતા અને મ્વ અને પરની ઓળખાણના વિવેકની ગેન્હાજરી, એ આખી બહિરાત્માદશા છે.

અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રસ્વરૂપ આત્મા બ્યારે પોતાના સ્વરૂપનો ખ્યાલ કરે ત્યારે તેને સમજાય છે કે ઇંદ્રિયો પણ પર છે, પોતાનું શરીર પણ પર છે અને બાહ્ય સબધો પણ પર છે એને આત્મા પાપદોષ રહિત દેખાય, એને સમારસબધ ત્યાગ્ય લાગે, એને નિવિઠ્ઠ અને વિજ્ઞાનમય આત્માના સોણુલા આવે, એને પોતાની દ્વારા પોતામાં પોતાપણાનું જ્ઞાન વચાની દશા લાગે, એને લિંગ અને સખ્યાનો લેહ છૂટી બધ, એને રાગ દ્વેષ પર વિજય મેળવવાની તમજા લાગે અને પોતે અતિ વિનુદ્ધ સનાતન ત્યોતિમંથ છે, એનો ખ્યાલ થાય ત્યારે આત્મપ્રસન્નભાવ લામતો બધ આ અંતરાત્માનું સ્વરૂપ છે અંતરાત્માદશાના વર્તતો ચેતન સસારમાં હોય છે, એ દેહધારી હોય છે, એને દેહપોષણ અને મનોવિકારો હોય છે, પણ એ પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બાહ્ય ભાવને પરભાવ તરીકે ઓળખે અને પોતાની અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર શક્તિ, શક્તિરૂપે અદર પડેલી છે તેને વ્યક્ત કરવાના કાર્યમાં ઉદ્ધમવત વાય અને શરીર, ધન, સંપત્તિ કે મનોવિકાર સાધેનો સબધ ઓઠો કરતો બધ, અને દગ્ધ્યાન તે સર્વને પર-પારગ તરીકે ઓળખે તે અંતરાત્મા છે અને એ દશામાં પ્રાણી વર્તતો હોય ત્યારે એ અંતરાત્માદશામાં વર્તે છે એમ સમજવું સામાન્ય પ્રાણીને વિચારદિઢમાં આનંદ આવે છે, આ દશામાં વર્તનાર પ્રાણી તેમાં આપત્તિધ્યાન દેખે છે અને તપત્યાગમાં સામાન્ય પ્રાણી લય માને છે, ત્યાં આ દશામાં વર્તનારને આનંદ દેખાય છે આ દશામાં વર્તતો આત્મા આત્મામાં જ અવસ્થિત થાય છે, એની વિચારણા આત્મિક દષ્ટિએ જ થાય છે. આ અંતરાત્માદશા યઈ

પરમાત્મદશા તે અદ્ભુત છે એનું વર્ણન કરતા ચૈાગીઓ કહે છે કે ‘એ સાકાર છે અને નિરાકાર પણ છે (પુદ્ગલ સમાન એનો આકાર નથી), એ નિષ્ક્રિય છે, પરમાક્ષર સ્વરૂપ છે, વિકલ્પ રહિત છે, નિષ્કલ્પ છે, નિત્ય છે, આનંદમદિર છે, વિશ્વરૂપ છે, સમસ્ત જ્ઞેયોનો આકાર એમા પ્રતિબિંબિત છે, અવિજ્ઞાત સ્વરૂપ છે, સંભાગ્ય ઉદયરૂપ છે, રૂપરૂપ છે, શિવ છે, કલ્યાણરૂપ છે, શાંત છે, નિષ્કલ (શરોર રહિત) છે, ઇન્દ્રિય રહિત છે, સમસ્ત જનમનરણુથી ઉત્પન્ન થતા કલેશવૃક્ષને બાગી નાખવાને માટે અગ્નિ સમાન છે, શુદ્ધ છે, કમં રહિત છે, અત્યંત નિર્લેપ છે, જ્ઞાનગન્ધમા પ્રતિષ્ઠિત છે, નિર્મળ દર્પણમા પ્રાપ્ત થતા પ્રતિબિંબ જેવી પ્રભાસ્વરૂપ છે, જ્યોતિર્મય છે, અનંતવીર્ય યુક્ત છે, પરિપૂર્ણ છે, પુરાતન છે, આઠ શુણ્ઘી ઉપેત છે, નિર્દોષ છે, ‘રાગ અને રોગથી’ રહિત છે, પરિશ્દિ છે, સમસ્ત તત્ત્વથી વ્યવસ્થિત છે અને જે બાહ્યભાવથી મહત્ત્વ કરવા યોગ્ય ન હોઈ અતરંગ ભાવથી ક્ષણમાનમા મહત્ત્વ કંવા લાયક છે આ પરમાત્મસ્વરૂપ છે, એ તદન સ્વાભાવિક છે સંસારઅવસ્થામા આત્મા વર્તેલો હોય ત્યારે શક્તિરૂપ છે અને યુક્ત અવસ્થામા વ્યક્તરૂપ છે’^૧ આ ત્રીજી પરમાત્મદશા વધ

આમા ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય વાત એ છે કે પ્રયેક આત્માના આ નવું સ્વરૂપો છે એ બાહ્ય-સાસારિક ભાવના વર્તેલો હોય ત્યારે તે બહિરાત્મા, અતરદશામા વર્તેલો હોય ત્યારે અંતરાત્મા, અને સર્વ બાહ્ય અંતરભાવ ત્યાં કરી એકાંત શુદ્ધ દશામા-મૂળ શુણ્ઘી-રમણુ ઠરેલો હોય ત્યારે પરમાત્મા

પર્યાવનમા પંની વિના છામા આત્માનું સ્વરૂપ વિચાર્યું ત્યાં જણાયું હતું કે આત્માના સહજાવી ધર્મેને ‘શુણ્ઘ’ કહેવામા આવે છે અને આત્માના કમભાવી ધર્મેને ‘પર્યાય’ કહેવામા આવે છે પર્યાય દ્વરતા બંધ છે, આને તે અમુક રૂપ ધારણ કરે છે, ઘડી પછી તે અન્ય રૂપ ધારણ કરે છે પણ શુણ્ઘને લઈને આત્માની ધ્રુવતા કાયમ રહે છે એના મૂળ શુણ્ઘ સાથે જ હોય છે, તે વધતા ઓછા આસ્પદાદિત થયેલા હોય, ત્યારે પણ તે શુણ્ઘ ત્યાં છે એ શુણ્ઘો વ્યક્ત થાય અને એના આસ્પદાદનો સર્વથા દ્વર ધાય ત્યારે તે પરમાત્મસ્વરૂપ ધારણ કરી તે દશામા અનંતજાળ સ્થિત વધે બંધ છે પણ એના શુણ્ઘો થોડા આસ્પદાદિત હોય ત્યારે તે અંતરાત્મસ્વરૂપે તે દશામા વર્તે છે આ દશામા તેના પર્યાયો પલ્લવજીવાવ મામ્યા કરે છે, પણ તે વખતે શક્તિરૂપે તેનામા પરમાત્મદશા જરૂર વર્તેલી હોય છે એ દશા વ્યક્ત સ્વરૂપે કરવાનો આપણો અત્યારનો પ્રયાસ છે

પરમાત્મા જ્યારે સંસારદશામા વતતા હોય છે ત્યારે તેના નાના પ્રકારના નામો પડે છે તેને ધ્યેયસ્વરૂપે ભાવવામા આવે છે અને તેનું પરમાત્મસ્વરૂપ, જે પોતામા શક્તિરૂપે પડેલું છે, તેને પ્રગટ કરવાનું ધ્યેય સાપડે છે ત્યારે જે આપણામા ધ્યેયની સ્પષ્ટતા હોય

૧ જાનાર્થવ પ્રકરણુ ૩૧, શ્લોક ૨૨-૨૭

અને આપણે વિવિધ નામોમા રહેવ પરમાત્મસ્વરૂપની ઝાળી કરી શકતા હોઈએ તો આપણુ માધ્ય સુસ્પષ્ટ વાય અને આપણો પવ બરાબર પગપાઈ આવે

આટલા માટે અનંત જ્ઞાન-ર્થન-વાગ્દિ મૂળ શુભોપેત પરમાત્મદશા તેના વિવિધ નામોમા બેઈ શકતા હોઈએ તો આપણને ધર્મને નામે થતા મતભેદમાથી પણ એકતાનુ દર્શન થાય અને વિચારભેદ અથવા વિરોધની પાછળ રહેલી સાધ્યસાપેક્ષ દૃષ્ટિની ઝાળી થાય આવા પ્રકારની સહિષ્ણુતા રાખવાથી અતરશાતિ ઉપરાત પ્રગતિને માર્ગે પ્રયાણ થાય છે, તેથી એક અતિ સુદર નયદૃષ્ટિ ખીલવવાની જરૂર છે

એ દૃષ્ટિ આ છે ફરેક મત, ફર્લન કે ધર્મમા અશ સત્ય જરૂર હોય છે એમાથી પરમાત્મસ્વરૂપને અનુરૂપ સત્યનો અશ ચોખી તે તરફ તેટલા પૂરતુ માન ઉત્પન્ન થાય, શુભદૃષ્ટિએ પરમાત્મસ્વરૂપ ચોધાય, તો ગમે ત્યાંથી પ્રાણી સારો અર્થ મેળવી શકે છે ધ્યાનમા રહે કે આપણે તો ઉપર બતાવેલ પરમાત્મસ્વરૂપ ગોધવુ છે અને તે જે કોઈ સ્થાનેથી જેટલે અશે માત્ર થાય તેટલે અશે તેને ધ્યેય તરીકે ચોધવુ છે, તો આપણે એ દૃષ્ટિએ શોધ કરીએ આનંદધનજીમા મતઔદાર્ય ખૂબ ભમ્મુ હતુ, તે વ્યક્ત રૂપે પરમાત્મ સ્વરૂપ સારા વિશ્વમા બેઈ શકતા હતા તેમની દૃષ્ટિમા નિર્મળ આત્મપ્રેમ હતો એમણે એ સાપેક્ષ સ્વરૂપદૃષ્ટિ ઢેલી રીતે વિદ્યાવાળી તે હોને વિચારીએ —

૫.

(આવાનરી)

રામ રહો રહેમાન રહો કોઝ કહાન રહો મહાદેવ રી;

પારસનાથ રહો કોઝ ત્રહા, સમ્મલ વ્રહ્મ સ્વયમેવ રી રામ૦ ૧

અર્થ—એને રામનુ નામ આપો, કે કોઈ રહેમાનનુ નામ આપો, કોઈ એને કહાન-કૃષ્ણનુ નામ હો કે એને મહાદેવનુ નામ આપો, વળી કોઈ એને પારસનાથ કહો કે બ્રહ્મા કહો, પણ તે સર્વ આ ચેતન પોતે જ છે (૧)

વિવેચન—તમે એ પરમાત્મસ્વરૂપને રામ કહો કે રહેમાન કહો, તમે એને કહાન (કૃષ્ણ) કહો કે મહાદેવ કહો, તમે એને પારસનાથનુ નામ આપો કે એને બ્રહ્માનુ અભિધાન આપો—એ સર્વ આ ચેતન સ્વય જ છે નામની સાથે વસ્તુત ખાસ સંબંધ જ નથી, જ્યાં પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ વાય ત્યાં ચેતન પોતે જ છે, એ અનંત શુણ્યનો સમૂહ હાજરાહજૂર છે અને એને જુદાં જુદાં નામ આપવાથી ફેર પડતો નથી.

પાંડાતર—મહાદેવ-માહાદેવ

રાખ્ધર્થ—રામ=એ નામથી પ્રસિદ્ધ રામાનુજના દેવ રહેમાન=મુવનમાના દેવ કાઉ=કાઈ કહાન=કૃષ્ણ વૈષ્ણવના દેવ મહાદેવ=સૈવના દેવ પારસનાથ=જૈનોના દેવ બ્રહ્મા=ત્રિમૂર્તિ પૈશ્વના એક દેવ સકન=પૂજા સ્વયમેવ=પોતે જ

પરમાત્મસ્વરૂપ શક્તિરૂપે તો પ્રત્યેક આત્મા અદર પડે જ છે, તેને માત્ર વ્યક્ત રૂપ બહાર લાવવાનું છે અને તેને બે બસબર ઓળખી બહાર લવાય તો સર્વ ક્રિયાનું સાર્થકરૂપ છે બે સ્વરૂપ બસબર સમ તથા હોય તો તેને પ્રમટ કરવાનું ધ્યેય વાય અને ધ્યેયની સ્પષ્ટતા હોય તો પ્રયત્નિકાર્ય નરજ થઈ તથા માટે નાનને અગે ચૂકવવાના ન પડી જતા એ સર્વ પરમાત્મસ્વરૂપ, સકલ ક્રિયાક્રિયકરૂપ છે અને વાચનિક રીતે એ સ્વયં બ્રહ્મ છે આપણે બેતન, આપણે બેતે બ્રહ્મસ્વરૂપ છીએ, પરમાત્મસ્વરૂપ છીએ, અનત શુભશક્તિ ધરાવનાર છીએ અને પ્રયત્નશિદ્ધ પરમાત્મદયાની શક્તિરૂપ છીએ, એ વાત એક વાર ધ્યાનમાં આવી નાય તો પડી એ દયાનું નાન શું આપવાના આરે છે તેની સાથે તકનર ન જ હોવી બેઈએ (૧)

માનનભદ્ર સ્વાસ્થ નાના, પદ મતિરા રૂપ રી;

તૈસેં રાડ સ્વપનારાપિત, નાપ અરુડ સ્વરૂપ રી. રામ૦ ૨

અર્થ—પ્રત્યેક વાચનું અચલ માટીરૂપ હોવા છતાં જાનનસેદે જુદા જુદા નામે ઓળખાય છે, તે જ પ્રમાણે એક વિભાગની કપના પર આરાપણ કરી (બેતનના વિવિધ નામે બોલાય છે), પણ પોતે તો એક અખડ સ્વરૂપી છે (૨)

વિવેચન—શુભ અને પર્યાય બેનામાં હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય છે શુભવર્ણવચ્ચ દ્રવ્યમ્' એ 'દ્રવ્ય'ની બળીતી ગ્રાહ્ય છે ફરેક દ્રવ્યમાં પરિણામ પામવાનો સ્વભાવ હોય છે અને તેને નિમિત્ત મળે તે પ્રમાણે તે શિત સિત સ્વરૂપમાં પરિણામ પામે છે અને તે પરિણામોને વ્યક્ત કરે છે દ્રવ્યમાં પરિણામ ઉપજાવવાની શક્તિને 'શુભ' કહેવામાં આવે છે અને એ શુભ જે પરિણામ પીપતે તેને 'પર્યાય' કહેવામાં આવે છે એટલે કે શુભ કારણ છે અને પર્યાય કાર્ય છે ફરેક દ્રવ્યના શક્તિરૂપે અનત શુભો હોય છે અને દ્રવ્ય માથે એકરૂપ થયેલ હોવાની વિભાજન છે આ શુભશક્તિના શિત સિત સ્વભાવે થતા પ્રેક્ષાનિક પર્યાયો અનત છે શુભ તો દ્રવ્ય આવે લાગેલા હોવાની અવધા તેના અશરૂપ હોવાથી એ નવા ઉત્પન્ન થતા નથી અને હોય તે નાશ પામતા નથી, અને તે કારણે શુભ નિત્ય છે અથવા અનાદિ અનત છે આથી જિવદુ, પર્યાયો તો પ્રતિશજી ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે તે કારણે અનિશ સાદિસાત છે બાકી ધારાપ્રવાહની અપેક્ષાએ તો તે પણ અનાદિ અનત છે, કારણ કે એક પર્યાયનો નાશ વતા તેની પાછળ બીજો

પાકાતર—મૃતિકા-મૃતકા તૈસે-તેને સ્વરૂપ-સરૂપ

શબ્દાર્થ—આ રન=બસબર, હામ વાચણ બેદ=તકનત કહાવત=મટેસાય છે નાના=જુદા જુદા મૃતિકા=નાગી તૈસે=તે પ્રમાણે ખડ=વિભાગ પનાગેપિત=કપનાથી આરાપણ કરી આપ=પોતે અખડ=ખડ નરનો, એક

૧ તત્ત્વાર્થસૂત્ર ૫-૭ સ્વર સૂત્રની પદ્ધિ સુખસાનજીની મોટ અનુસાર આ વિભાગ લખ્યો છે

પર્યાય ચાર્યો આવે છે આ શુણ્ણપર્યાયનુ સ્વરૂપ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે આ પરિણામો નીપ નવવાની શક્તિ અનત હોવાથી દ્રવ્યમાં વતા પર્યાયપ્રવાહ ત્રેગલિત અને સત્તતીય છે અને એ અનત પર્યાયપ્રવાહ એકીસાથે બાહુ રહે છે પર્યાય ઉત્પન્ન કરવાની ભિન્ન ભિન્ન શક્તિઓથી ઉત્પન્ન થયેલા વિનતીય પર્યાયો એક સમયે મૂળ દ્રવ્યમાં એકીસાથે મળી આવે છે

આત્મામાં ચેતના, આનન્દ, વીર્ય વગેરે શુણ્ણ છે એ પ્રત્યેક શુણ્ણનો પર્યાયપ્રવાહ બાહુ રહે છે એ રીતે પુદ્ગલમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ વગેરે અનત શક્તિઓ માલૂમ પડે છે આ રીતે પર્યાયો અનત થાય છે અને એ પ્રત્યેક પર્યાયની કારણભૂત એક એક શુણ્ણશક્તિ, અને આવી અનત શક્તિઓનો સમુચ્ચય તે દ્રવ્ય છે આ વાત લેન્દ્રિયોએ થઈ અલેન્દ્રિયોએ જોતા પર્યાય પોતાના કારણભૂત શુણ્ણસ્વરૂપ અને એ શુણ્ણ દ્રવ્યસ્વરૂપ હોવાથી દ્રવ્ય શુણ્ણપર્યાયાત્મક કહેવાય આ પ્રત્યેક શુણ્ણશક્તિનો એક સમયમાં એક જ પર્યાય વ્યક્ત થાય છે આત્મામાં ચેતના, આનન્દ, વીર્ય આદિ શક્તિના ભિન્ન ભિન્ન-વિવિધ પર્યાયો એક સમયમાં થાય છે, કાણુ કે આત્મા કે પુદ્ગલની અનુક્રમે ચેતના અને રૂપશક્તિ પણ નિત્ય છે, માત્ર ચેતનાથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉપયોગ-પર્યાય અથવા રૂપશક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલ નીલ-પીતાદિ પર્યાય નિત્ય નથી આ પર્યાયો વ્યક્તિશઃ અનિત્ય છે

આ હકીકત એ બરાબર જાહેર તો પર્યાયપ્રવાહનું અનિત્યત્વ સમજાઈ જાય તેમ જ માટી નામના દ્રવ્યમાં અનેક રૂપો ઉત્પન્ન કરવાની શુણ્ણશક્તિ છે એનાથી હાડલા બને, બધુ બને, માટલું બને, તાવડી બને, રમકડાં બને એ સર્વ એની રૂપશક્તિના પર્યાયો છે અને પર્યાયો હોઈ અનિત્ય છે પણ એનામાં માટીપાત્ર અથવા એની રૂપશક્તિ નિત્ય છે અને આપણે તો નિત્ય પદાર્થ સાથે કામ છે માટીના વિવિધ રૂપોની અકર રૂપશક્તિ કાયમ છે, નિત્ય છે, અખંડ સ્વરૂપ છે એનો દેખાવ આજે હાડલારૂપે હોય, કાલે ફરીને પીટા થઈ જાય, ત્રીજે દિવસે એનું માટલું બની જાય, પણ એમાં રૂપશક્તિ તો શુણ્ણસ્વરૂપે નિત્ય છે તે પ્રમાણે પરમાત્મામાં ખડકત્વના સ્તરી શુણ્ણશક્તિના અવિર્ભાવરૂપે કોઈ એક પર્યાયને લઈ એમાં કંટપના કરી મધુર્ણ પરમાત્મભાવ ધારી લેવામાં આવે તે તેટલે અથો શુણ્ણશક્તિનો અવિર્ભાવ છે અને એ વિવિધ પ્રસંગો વખતે દ્રવ્યની અનત શુણ્ણશક્તિ તો તેનામાં કાયમ જ રહે છે શક્તિનું વ્યક્ત સ્વરૂપ એકીસાથે, એકીવખતે તો થઈ શકતું નથી, પણ જો શુણ્ણધર્મનું વ્યક્ત દર્શન થયું હોય તેને તોલ કરવામાં આવે, તેને દ્રવ્યના અલેન્દ્ર સ્વરૂપે વિચારવામાં આવે તો આપ પોતે અખંડ સ્વરૂપ ॥ એ વાત બરાબર નજરમાં આવી જાય તેમ ॥ ચેતનના એક એક શુણ્ણનો વિસ્તાર એના પ્રત્યેક પર્યાયમાં જોઈ શકાય અને એના મૂળ સ્વરૂપ સાથે સમજી લેવાય, શક્તિ અને વ્યક્તિના સ્વરૂપ ધ્યાનમાં આવે, તો શુણ્ણપર્યાયની દૃષ્ટિએ વાત બરાબર મગજમાં જગી જાય તેમ છે શબ્દનયની અપેક્ષાએ ચેતનના શુણ્ણને આ રીતે વિચારીએ તો આત્માના

મૂળ શુદ્ધિ સાથે એના બુદ્ધિ બુદ્ધિ નામનો મેળ ખાઈ જશે આત્માના પર્યાયપ્રવાહમાવી માત્ર થોડા જ બાકી રહેવા છે, કારણ, આપણા (છત્રનરચના) જ્ઞાનની મર્યાદા ઘણી દૂરી છે પણ જે આનંદ, વીર્ય, ચેતના, આદિત્રિ આદિ શુદ્ધિ આપણા વિચાર અથવા વાણીનો વિષય થઈ શકે છે તે નજરે નોતા ચેતન પોતે મખડ સ્વરૂપ છે અને ખડકડપના કરી તેમા એકાદ શુદ્ધશક્તિનું આરોપણ કરી તેને શબ્દનયે અમુક નામે ઓળખવામા આવે છે અને ત પ્રભોનો અખડ મચુદાય તે જ દ્રવ્ય હોઈ એના ચિત્રવિચિત્ર પર્યાયની પાછળ એનું શુણ્ણસમુદાયરૂપ અખડ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે આ ગીતે નોતા છેવટે એનું અખડ સ્વરૂપ છે એ વાત બ્યાનમા આવશે આપણે ચેતનના આ પ્રકારના સ્વરૂપને વિચારીએ ચેતનનું સ્વરૂપ શુદ્ધદષ્ટિએ અહીં બ્યાનમા રાખવાનું છે અને પર્યાય તો શુણ્ણના માત્ર આધારાંવ છે, એ વાત સાથે જ નજરમા રાખવાની છે (૨)

નિજ પદ રમે રામ સો કહિયે, રહિમ કરે રહિમાન રી;

કરપ કરમ કાન સો કહિયે, મદાદર નિરાણ રી. રામ ૩.

અર્થ—નિજ સ્વરૂપમા જે રંગણ કરે છે તેને રામ કહેવામા આવે છે અને ખીજ ઉપર મહેર-કૃપા કરે તે રહેમાન કહેવાય છે કર્મોને જે એથી કાઢે તે કહાન (કૃષ્ણ) કહેવાન અને મહાદેવ એટલે તો સાક્ષાત્ નિર્વાણ કહેવાય-હોય (૩)

વિવેચન—શબ્દનયમા નામનો વ્યુત્પત્તિ કરવામા આવે છે એ 'નિરુક્તા'—પદ્ધતિ છે આ નય પર્યાયાધિક છે એટલે એમા પર્યાય-પદ્ધતિનદષ્ટિ પર ખાસ નજર રહે છે, અને વિશેષતા ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત થાય છે આ દષ્ટિએ આપણે ભગવાનના થોડા નામો વિચારશુ તો એના પરમાત્મસ્વરૂપમા હોઈ કોઈ વ્યક્ત ભાવ શોધી શકશુ અને એ ખડકડપના દ્વારા આપણે અસલ પરમાત્મસ્વરૂપની અખડ સામાન્ય દશા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ હાથ લેવી શકશુ

રામ-રામ એટલે શુ ? રમતે રતિ રામ —રમે-રમણ કરે તે રામ એટલે જે પોતાના પદમા રમણ કર્યા કરે તે રામ ચેતન જ્યારે પોતાના જ્ઞાન-દર્શન-આદિત્રિ અથવા આનંદ, વીર્ય કે ચેતનાશુણ્ણમા રમણ કરે ત્યારે તે 'રામ' કહેવાય છે નહર તો આ શુણ્ણ છે જ, પણ તે શક્તિરૂપ છે તેને વ્યક્ત કરવો તે આત્મરમણતા છે મૂળ પદમા 'રમણતા' છે અને એ જે કરે તેને શબ્દનયની દષ્ટિએ 'રામ' કહીએ

રહિમાન-જે રહિમ કરે તે રહેમાન 'રહેમ' કે 'રહમ' એટલે કરુણા, કયા, કૃપા જે પોતાની અને દયાનો ઉપયોગ કરે, કરુણાદષ્ટિથી જનતાને જોઈ શકે, કોઈના ઉપર

પાઠાતર—કહિયે—કહીઈ રહિમાન-રહેમાન ૫૨૬-૬૨૭

રાખદાર્થ—નિજપદ=નિજ રવર (મા) રમે=રમણ કરે રહિમ=મહેર, કરુણા (રહેમ) કરે=જેને, કાં કહાન=કૃષ્ણ નિરવાણ=પૂરણ સદગુણની

કદી ગુસ્તે ન થાય, પણ પ્રાણી સ્વસ્વ કર્માધીન છે એવી દૃષ્ટિએ બોધ માધ્યસ્થ વૃત્તિ ધારણ કરે તે 'રહેમાન'

કહાન—એટલે કૃષ્ણ કૃષ્ણાનુ બીણ નામ કાન, કહાન છે કૃષ્ણ શબ્દ કૃષ્ ધાતુમાથી નીકળ્યો છે એનો અર્થ 'વારુ, બેસવું, કાઢવું' એવો વાય છે એનો અર્થ 'દાબવું, નાથ કરવો,' (vanquish overpower) પણ વાય છે દા ત. પલવાનિન્દ્રિયપ્રાપ્તો વિદ્યાસમપિ કર્પતિ (મનુસ્મૃતિ. ૨-૨૧૫) એટલે જે કર્મો ઉપર વિજય મેળવે તે કહાન, કાન પરમાત્મદશામા કર્મો પર મ પૂર્ણ વિજય વ્યક્ત રૂપે બાળીતો છે એટલે આ આત્માની પરમાત્મદશાને સૂચવનાર 'કાન' કે કૃષ્ણાનુ નામ સ્વયં બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે એનો ખ્યાલ તાબે કરે છે

મહાદેવનુ સ્વરૂપ બતાવવા શ્રીમાન્ હરિશ્ચંદ્રસૂરિએ એક આયુ અષ્ટક લખ્યું છે 'જેને કલેશોત્પાદક રાગ બિલકુલ નથી, જેને સમતારૂપ ઇધનનો નાથ કગનાર દાવાનગ જેવો દ્રેષ નથી, જેને સદ્જ્ઞાન આન્ધારાદક અગ્રહ મોહ પણ નથી, તે ત્રણ લોકમા પ્રસિદ્ધ મહિમાવાળા 'મહાદેવ' કહેવાય છે જે વીતરાગ છે, સર્વજ્ઞ છે, શાશ્વત સુખના સ્વામી છે, કલેશકર કર્મ-જથી રહિત છે, શરીર રહિત છે, સર્વ દેવને પૂજ્ય છે, સર્વ યોગીઓને આરાધ્ય છે, સર્વ નીતિના ઉત્પાદક છે તે 'મહાદેવ' છે' આ મહાદેવ શબ્દ કોઈ જગ્યાએ શિવના પર્યાય-શબ્દ તરીકે પણ વપરાયલો બોવામા આવે છે મહાદેવની ઉપર જણાવેલ વ્યાખ્યામા જે પરમાત્મસ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે વ્યક્ત પરમાત્મદશા સૂચવે છે અને એમા શરીરનો પણ ત્યાગ જણાય છે મહાદેવ એટલે તો સાક્ષાત નિર્વાણ નિર્વાણ એટલે શુદ્ધ આત્મદશાનો સાક્ષાત્કાર, પરભાવરમણતાનો સર્વથા ત્યાગ અને અનંત આનંદમા રમણતા આ સ્વરૂપે મહાદેવને પિછાનવા, સમજવા કે ધ્યાવવા એ તો ભવનનો ખરો લઢાલો છે, સ્વયં બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર છે, આત્મવિભૂતિની પ્રાપ્તિ છે અને ભાજનભેદમા ગ્હેલ વૈવિધ્યનુ સમીકરણ છે (૩)

પરસેં રૂપ વારસ સો વઢિયે, બ્રહ્મ ચીને સો બ્રહ્મ રી;

હૃ વિધ સાધો આપ 'આનંદધન,' ચેતનમય નિઃકર્મ રી. રામ૦ ૪

અર્થ—જે પોતાના સ્વરૂપને સ્પર્શે-દેખે તેને પારસ કહીએ અને નિજ શુદ્ધ

પાઠાતર—સો-નથી યુગી દીધુ છે નિઃકર્મ-નિજકર્મ

શબ્દાર્થ—પરમે=સ્પર્શે અડકે ચીને=બહે બ્રહ્મ=નિજ શુદ્ધ સ્વરૂપ ૪૬ વિધ=એ રીતે સાધો=અનુભવસિદ્ધ કરો આપ=પોતે જ આત્મા ચેતનમય=ચેતન-સ્વરૂપ. નિઃકર્મ=કર્મ રહિત

૧ યસ્ય સજ્જેનનનો રાગો નાસ્ત્યેવ સર્વથા । ન ચ દ્રેષોઽપિ સત્ત્વેષુ શ્મશેષનદવાનહ ॥

ન ચ મોહોઽપિ સજ્જ્ઞાનચ્છાદનોઽનુદ્વચ્ચક્રત્ । ત્રિલોકરયાતમહિમા મહાદેવ ॥ ઉચ્યતે ॥

યો વાતરાગ સર્વનો ય આશ્વતમુલ્લેધર । દ્વિદકર્મકલાતીન સર્વથા નિષ્કલસ્તથા ॥

ય પૂંચ સર્વદેનાના યો ધ્યેય સર્વયોગિનામ્ । સર્વનાતીના મહાદેવ સ ઉચ્યતે ॥

સ્વરૂપને જુએ તે બ્રહ્મા કહેવાય. આ રીતે ઉવમે કરીને સ્વભાવ સિદ્ધ કરે. તે આપ (આત્મા-પોતે જ) આનંદધન છે, ચૈતન્યસ્વરૂપ છે અને કર્મ (મગ) થી નિવૃત્ત છે (૩)

વિવેચન—પારસ-પરતપું એટલે સ્પર્શતું પુરુષાદિ કવાના પારસમણિની વાત આવે છે એ એક જાતનો કીમતી પથ્થર અથવા રત્ન હોય છે એનામા એવી દૈવી શક્તિ હોય છે કે એને લોહાનો અર્થ થાય એટલે લોહુ મોનું થઈ બધ છે. અમેજીમા એને Philosopher's stone કહે છે અને આપણી પ્રયત્નિ જાણના પારસમણિ કે રત્નમણિ કહેવામા આવે. મત્રતત્ત્વના યુગમા દરેક તામિકનુ સાધ્ય આવે. પારસમણિ પ્રાપ્ત કરવાનું રહેતુ હતું મૂળ સ્વરૂપમય બનાવી દે તે પારસ (પારસનાવ-પાર્થનાય) કહીએ એટલે એનો પ્રસંગ પડતા એ, પારસમણિના સ્વભાવની જેઠે, ચેતનને જ્ઞાન-દર્શન-આદિત્ર-વીર્યમય બનાવી દે છે અને શક્તિરૂપે પડેલા શુભોને ચમત્ કરે છે.

બ્રહ્મ—એટલે સત્ય બ્રહ્મ એટલે પરમાત્મતત્ત્વ બ્રહ્મ એટલે સર્વશુભાતીત અમાયિક વિશુદ્ધ ચિત્તસ્વરૂપ બ્રહ્મસ્વરૂપ જાણવુ મુશ્કેલ કાર્ય છે એના સગુણ-નિર્ગુણ વિભાગ થાય છે એ શબ્દ પર ભાષ્યો લખાયલા છે બૃહદ્વેદ્યકમા અદ્વૈતબ્રહ્મસ્મિ એ એક સૂત્રનાભાષ્ય પર પચાસ પૃષ્ઠો લખાયલા છે સામાન્ય રીતે આત્માનુ મૂળ સ્વરૂપ, એનો ચેતના શુભ, એના અનંત રત્નત્રય, એનું અચિત્ત્ય વીર્ય—એ તર્વનો સમાવેશ એક બ્રહ્મ શબ્દમા થાય છે આ બ્રહ્મને બિહુને-બદ્ધે-દર્શાવે તે બ્રહ્મ

આવી રીતે ચેતનરાજને સાધો, જ્ઞાનધનને સમજો, આનંદધનને એના સ્થાન પર લઈ આવો. આવા પ્રકારની માધના કરશે ત્યારે જગ્યાએ કે આપ-પોતે જ આનંદનો ધન છે એ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે અને જાતે નિ કર્મા છે એને કોઈની પ્રાર્થના કરવી પડે તેમ નથી. પોતે જ અખંડ આનંદ સ્વરૂપ છે અને આનંદનુ પ્રાપ્ત છે અને ચેતનને પુરૂષગથી જુદો પાડનાર શુભ-ચેતનાશક્તિ-એનામા છે માત્ર જે શક્તિ અત્યારે અદર સત્તારૂપે પડેલી છે તેને વ્યક્ત કરવાની છે એ ચેતનની આસપાસ કર્મનું જાગુ લાગેતુ છે એ પણ પરાઈ વસ્તુ છે, ચોટી ગયેની છે પણ છૂટે તેવી છે, માત્ર એને દૂર કરવા પુરુષાર્થ કરવો પડે તેમ છે (૪)

ઉપસહાર—આ પદમા ભારે વિશાળ દૃષ્ટિથી સહિષ્ણુભાવ લયો છે અત્યારે ધર્મને નામે જે વાડાળધી અને ધમસાણુ જોવામા આવે છે, અગાઉ નાના મતભેદને કારણે જે ચોટા તોફાનો ચાલ્યા છે, અને હાલમા પણ ગચ્છ, મત, દિરકા અને દર્શનના લેદો, હિંદુ મુસ્લીમના અઘડા ફાટી નીકળતા જોવામા આવે છે, તેની પાછળ ધર્મની સાચી પિઠાન નથી ધર્મને નામે તકશર ન હોય ધર્મને નામે લોહીની નદીઓ ન હોય. ધર્મને નામે તો અખંડ શાંતિ, આત્મવિચારણા અને શમ, સવેગ અને નિર્વેદના ઉભરા હોય.

વાત ગોટે ચઢવાનો પ્રકાર કાષ્ટકે આવી રીતે જન્યો લાગે. આત્મસાધન દરેકને

છટ લાગ્યું, તે માટે સાધનો ચોખ્યા, પણ જાતે જિવે એ સાધનો જ સાચું મનાઈ ગયા, અને પછી તો બાવનો કોઈ બાવ જ પૂટે નહિ! જ્યાં માધનધર્મમાં સાધ્યપદ્ધતિનો આરોપ થઈ જાય ત્યાં પછી મતભેદની બાકી જ ન રહે ખરી વાત એ છે કે સાધન ધર્મના મતભેદમાં પ્રાણીએ મૂઝાઈ જવું ન ઘટે આ ભવસમુદ્રનો પાર પામી સમારની ધુસરીમાંથી મુક્તિ મેળવવી છે પછી કોઈને ચોખ્ય લાગે તો તપયોગે મેળવે, કોઈ જ્ઞાન યોગે મેળવે, કોઈ ક્રિયાયોગે મેળવે અને કોઈ ધ્યાનયોગે મેળવે, એમાં વાંધો શો હોઈ શકે? પ્રત્યેક આત્માના વિગ્રહના માર્ગો અવગ-અલગ હોય છે કોઈને ક્રિયામાં મગ્ન આવે, કોઈને જગલમાં ભેરી આત્મચિંતનમાં મગ્ન આવે અને કોઈને સમજાવવામાં મોજ આવે એ સાધ્ય સ્વરૂપ હોય તો માર્ગનો ઝંઘટો સમજવું વગરનો ॥ આ એક વાત ધર્મ

અને દરેક દર્શનકારોએ પોતાને સૂચ્યું તેવું અને તેટલું સત્ય જ પ્રકાશિત થયું છે સંપૂર્ણ સત્ય શોધવા માટે જીવનભરનો અભ્યાસ અને વિશિષ્ટ તત્ત્વમાહી બુદ્ધિ જોઈએ, પણ એ સર્વને પ્રાપ્ય નથી તો સત્યના અરોને નમજી-સ્વીકારી વિગ્રહના જાણીતા માર્ગો પ્રયાણ કરવામાં આવે અને દર્શનો તરફ મમજીવિ રાખવામાં આવે તો કામ ધાય તેમ છે શાંતિથી પોતાનું આત્મસાધન કરવું, પોતાની ચેતનાનો વિકાસ થાય તેવા માર્ગો શોધવા, તેને અનુસરવું અને કદી પણ વિધિ નિયમની જૂથવલ્લમાં પડી જઈ અન્યની ટીકા કે અવહેલના ન કળી—એવું એ કરવામાં આવે તો આત્મસાધના ધર્મ શકે તેમ ॥ અને અશ-સત્યો સર્વ દર્શનમાં છે તે વાત સમજવામાં આવે તો સર્વ ઠેકાણેથી સારો અર્થ સમજી શકાય તેમ છે જે ધર્મક્રિયાથી આત્મસાતિ થવી ઘટે, જ્યાં સસારના તાપથી બળેલ પ્રાણી ઠંડક મેળવવા જાય, ત્યાં જ ધમધમાટ, મારામારી અને ઉરફેરાટ મગી આવે તો પછી આત્મવિકાસ ક્યા થાય? ક્યાં વાય? ક્યે માર્ગો થાય?

એટલા માટે રામમાંથી કે રહેમાનમાંથી, જાનમાંથી કે મહાદેવમાંથી, પારસનાથમાંથી કે બ્રહ્મામાંથી એનું મૂળ અખંડ સ્વરૂપ શોધી લો, એના નાના-નાના ભેદમાં ભૂલ્યા ન પડી જાઓ, શુદ્ધ ચિદ્ધનમય આત્મદશાનું અનંત અને અનંત્ય સ્વરૂપ વિચારી-ચ્યાવી તેને ત્યાંથી મેળવી લો, સર્વાંશે ન મળે તો મળે તેટલે અંશે પ્રાપ્ત કરો અને અનંત સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાને માર્ગો ચઢી જાઓ બાકી જ્યાં ત્યાં ધર્મને નામે વાડા બધાઈ ગયા હોય કે દુકાનદારીઓ ચાલતી હોય તેના ઝપાટામાં ગાવી ગયા અને ત્યાં બંકરના ચઢી ગયા તો કબચ નામના યશો, પણ સ્વરૂપપ્રાપ્તિ તરફના, સાધ્યમાર્ગો ગમનના કે આતરદશા પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગદર્શનની આશાને નામે મીંડુ સમજવું

વિશાળ દષ્ટિ કેળવવાના અનેક દાખવાઓ નોંધાયતા ॥ ઘોડાક દાખલા અત્ર જોઈ જઈએ —

પ્રસંગ સોમનાથ (પાટણ)ના મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનો હતો, કુમારપાળ મહારાજ

હાજર હતા હેમચંદ્રનાથ એક બાજુએ અને બીજી બાજુએ જૂનસ્પતિ નદિરાધિકારી હાજર હતા તે વખતે જેનાચાર્ય હેમચંદ્રમહારાજે ઠીંગે પ્રમાણે દેવ સોમેશ્વરની સ્તુતિ કરી —

મવરીજાદુરજાના, રાગાવા હયસુપાગતા यस્ય । મસા વા વિધુર્ગા, હરો જિનો વા નાસ્તરતૈ ॥

—ભવ (સસાર) બીજેના અકુરને ઉત્પન્ન કરનાર રાગ વગેરે (કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર) જેના કાય પામી ગયા છે તે પછી બ્રહ્મા હો, અથવા વિષ્ણુ હો, અથવા હર (શિવ-મહાદેવ) હો, અથવા જિન (તીર્થંકર) હો—તેમને હું નમસ્કાર કરું છું

આ પદ્યને જે વસ્તુ બતાવી છે, તે જ અત્ર બીજા આકારમાં બતાવી છે મારે નાન સાથે કામ નથી, જેનામાં આત્મસ્વરૂપ બ્રહ્મ હોય, જેના રાગદેહ ગયા હોય, તેને મને તે નામે હું નમસ્કાર કરું છું મારે નાન કે બાહ્યાકાર સાથે સંબંધ નથી, મારે સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ કરવી છે અને એ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રગટ થયું હોય ત્યાં મારે નમસ્કાર છે, માટે તે આદરણીય આદર્ય છે

આવે જ વિનાર શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિએ બતાવ્યો છે —

પશ્ચવાતો ન મે વીર, ન દેવ કષિણદિયુ । શુક્લિમદ્ધન यस્ય તસ્ય કાર્યે પરિમહ ॥

—વીરપ્રભુ પ્રત્યે મારે પશ્ચવાત નથી, તેમ જ કષિણ કે કલ્યાદ, બ્રહ્મા કે બુદ્ધ કેઈ તરફ મારે દેવભાવ પણ નથી, જેનું વચન શુક્લિયુક્ત હોય તેના જ સ્વીકાર કર્યો છે એથી

આ એક જુદું જ દષ્ટિબિન્દુ છે બુદ્ધિશાળી માણસની બુદ્ધિને અસર કરે, એની પરીક્ષામાં પતાર થાય, એની તાવણીમાં શુદ્ધ કલ્પનસ્વરૂપે નીકળી આવે એવું જે વચન હોય, જે ન્યાય-તર્કના ત્રણ નિયમોને અનુરૂપ હોય, જેમાં હેતુબોધ કે ગોળગા ન હોય, જેમાં પરસ્પર વિરોધ ન હોય, તે વચનનો અને તે દ્વારા તેના પ્રણેતાનો સ્વીકાર કરવા દારા આ સૂત્રમાં ખૂબ વિશાળતા દાખવી જણાય છે

જે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાની તમના લાગી હોય, જે રૂબાવ કરવાની વૃત્તિ શાંત થઈ ગઈ હોય, જે સત્ય કે તેના અશો જ્યાં જેટલા મળે ત્યાં તેટલા પૂરતો તેના ઉપર અતરંગ રા । થતો હોય, તો બાહ્ય દષ્ટિ છોડી અંદર કિતરવાનો આ માર્ગ છે, પણ એને રાજનાર્ગ કહી શકાય તેમ નથી આવી વિશાળ દષ્ટિ ઇચ્છનીય હોય છે, પણ એ સફળ પ્રાપ્તીય નથી કારણ, ધર્મના વિકાસ સાથે એક સાકડી દષ્ટિ ધણાખરાને સાથે જ ખીલે છે અને પછી તો પોતાની વાત જ ત્રાચી હોઈ શકે અને બીજે સત્ય ન જ હોઈ શકે એ વાત એના મનમાં એવી જડબેસલાક બેસી જાય છે કે એને અન્ય ધર્મીઓને મિથ્યાત્વી કહેવામાં રસ લાગે છે, અને પછી તો પશ્ચેદ એવો નમતો જાય છે કે એનામાં અધતા આવતી જાય છે, બાકી આમાં મજા નથી, મજા વિશાળ દષ્ટિમાં છે, અશ મત્યોનું સ્વરૂપ જ-નાવવામાં છે, મધ્યસ્થ બાવને પોષવામાં છે અને ખાસ મળ ચેતનને ઓળખવામાં છે આ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે

એ પ્રકટ કરવા માટે શરૂઆતમાં આદર્શ ભેઈએ એ આદર્શ ધ્યેય પૂરું પાડે છે એના સ્વરૂપને સમજવામાં બની શકે તેટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે પણ એ વિચારસ્પષ્ટતા ન થઈ શકે તોપણ એક વાત જરૂર કરી શકાય તેવી છે બની શકે તેટલી સમઘર્ષિતા રાખવી, ક્ષયોપશમ પ્રમાણે સત્યશોધન કરવું, અથ સત્યોને સત્ય તરીકે સમજવા અને સ્વીકારવા, એ ધ્યેયના નામમાથી પણ આત્મશુદ્ધિ મેળવવા અને કેળવવા અને જ્યાં નજર ન પડે એ ત્યાં વિરોધ ન કરતા પોતાની જ્ઞાનમર્યાદા સમજી લેવી, પણ એવું કોઈ કામ કરી ન બેસવું કે જેથી પ્રગતિના દ્વાર બંધ થઈ જાય. આત્મપ્રગતિના માર્ગે પગથિયે પગથિયે આગળ વધાય છે, પણ એમાં આતર વિકારો આવે તો પ્રગતિ બંધી જાય છે, અને એવું જોર વધારે પડતું થઈ પડે તો પશ્ચાદ્ગતિ પાપ થઈ જાય છે સાથે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે આપણે મોટા આપણે જ નાથવાનો છે, બહારનો કોઈ વિમાન લઈને આવે અને આપણે મોક્ષ નામના મંદિરે સડસડાટ ચઢી જઈએ એ વાત બનવાની નથી

આથી ઉત્તરતાપૂર્વક જ્યાંથી આત્મતત્ત્વ જેટલે અશે પ્રાપ્ત થાય તેટલે અશે શોધવું અને જ્યાં આગળ ન વધાય ત્યાં સમભાવ-મધ્યમભાવ રાખવો પરમાત્મશુદ્ધિ દુનિયામાં અશે અશે છૂટા છૂટા સર્વત્ર બરેલા છે, મારા તમારામાં પણ થોડે વધતે અશે જરૂર છે એમાંથી જ્યાંથી પ્રકટ શુદ્ધ મળે ત્યાંથી શોધવામાં જરા પણ વાધો નથી પણ અમુકમાં અમુક વાત નવી એવી નવાગતમ્ નીતિ ધારણ કરવાને બદલે જ્યાં જ્યાં જેલે જેટલે અશે પરમાત્મશુદ્ધિ મળી આવે ત્યાં ત્યાંથી તેટલે તેટલે મશે એને સ્વીકારવામાં વાધો નથી એમાં અભિનિવેશનિધ્યાત્વ ટકી ટીકા કરવામાં આવે તો તેમાં ગણરાવા જેવું નથી

અથ સત્ય માર્ગત્રિક છે, બુદ્ધિ પારદર્શી છે અને પૃથક્કરણશક્તિ પારાવાર છે આદર્શ ચેતનાધર્મને ઉકેલવાનો છે અને અંતિમ સાધ્ય આ ચક્રબંધનને ત્યાગ કરી નિર્કર્મ થવાનો છે આ આત્મશુદ્ધિ જ્યાંથી મળે ત્યાંથી લેવામાં કોઈ પ્રકારનો વાધો નથી અને એને અટકાવવા પ્રયત્ન થાય ત્યાં કયા ખાવા જેવી સ્થિતિ છે અન્યની કયા ખાઈ શકાય તેટલું પોતાનું સ્થાન ન હોય તો બેસી રહેવું, પણ ધર્મને નામે બધામાં ભાગ લઈ આત્મપ્રગતિ આડી વાડ ન થવા દેવી માર્ગે મીઠા અને સરળ છે, પણ કાગ, ટેકરા આવે તેમાં અટવાઈ પડવા યોગ્ય નથી અતરાત્મદશાના વાહુઓએ બહુ ચેતીને બાંધવા જેવું છે અને કોઈ રીતે પોતાનો માર્ગ બગડવા દેવા જેવું નથી આત્મશુદ્ધિ શોધતા સમનય તેવા છે અને તેને ડાળનાર તત્ત્વો વિચાર કરતા બાહ્યી શકાય તેવા છે ધર્મને નામે વિખવાદ, વાડાબધી કે ધમાધમ ન થટે શુદ્ધ નિરંજન નિરાકાર સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાના શુદ્ધ આશયવાળા તો પ્રત્યેક વાતમાંથી અતરાત્મસ્વરૂપ શોધી લે, ન મળે તો આખી ચીજી દે કે જીભ પર તાણુ મારે, પણ એ વિષને વધારે નહિ

આ દષ્ટિ આવે ત્યારે યોગિરાજના વિચાર સમન્વય છે

“ગન્ધતા ભેદ ખાડુ નથા નિહાળતા, તત્ત્વની વાત કરતા ન લાગે,
 ભરણનાદિ નિજ કાજ કરતા વડા, મોહ નરીઆ કવિકાવ રાગે”

(ઓત્તમા ગ્નિત્વં સ્તવન, પ્રાયા ૫)

આ વાત સમજવી મુશ્કેલ નથી, પણ આચરવી ઘણી મુશ્કેલ છે એ વિશાળતા જામે ત્યારે નિન્તાગ ધાય તેવું છે જ્યાં સુધી એ ભાવમાં ‘નિશ્ચય’ વાદ છે એમ લાગે, જ્યાં સુધી નિશ્ચય અને વ્યવહારનો સમન્વય કરવાની બુદ્ધિશક્તિ પ્રાપ્ત ન થાય, જ્યાં સુધી મધ્યમોહને લઈને સત્યશોધનનો માર્ગ ન લેવામાં આવે, ત્યાં સુધી અતરાત્રમદશાની વાતો માત્ર વાતારૂપે છે એમ સમજવું એ માર્ગપ્રયાપ્તમાં અદર ઊતરવાનું છે, વિકારો પર વિજય મેળવવાનો છે, બાહ્ય ભાવને ઓળખવાનો છે અને એકવાર એ દશા આવી એટલે રસ્તો હાથ લાગી જશે એટલી વાત ધ્યાનમાં રહે કે સર્વન ધર્મરાજના બીજે પડેલા છે, પણ તેની જ સાથે મોહરાજના વિષબીજો પણ પડેલા છે અને એમાં પણ અતર વિકારો ભારે ચક્રમાં પાડનાર અને જિંધા પાટા બધાવનાર હોઈ ચેતવણી લેવા યોગ્ય છે અને ધર્મને નામે વિકારવૃદ્ધિ થાય, અભિમાનની પોષણ થાય, સમજશક્તિ પર હુડતાળ પડે, ત્યાં વાત આકરી થઈ જાય તેમ છે માટે નામમાંથી સત્ય શોધો, વિચારણામાંથી સત્ય શોધો, વાતોમાંથી શ્રાવ્ય તત્ત્વ શોધો, અને જામે ત્યાંથી આત્મતત્ત્વમાં જિંધા ઊતરવાની વાત કરો ન બને તો બેમી નહો, પણ ધર્મને નામે વગર સમલે ઢોડઢોડ કરી પ્રગતિપથને ડાળી ન નાખો આ તો આનંદધન સાધવાના છે, નિર્ઝગીં વધું છે, આતર દુરમનો નાથે લજવાનું છે, માટે આત્મપ્રગતિ થાય તેવી વિચારણા અને વાતો કરો, પણ કોઈ પણ પ્રકારે અન્યની સમજણ વગરનાં ટીકા કરી વિરોધ કે આતરાને વધારશો નહિ અને આત્મપ્રગતિ બગડે તેવી વાટે ચઢશો નહિ પ્રગતિ મોટી વશે તો પાલવશે, પણ ટેન્ડે ચઢી ગયા કે ખાડામાં પડી ગયા તો રસ્તે આવતા નવનેશ પાણી ઊતરશે, માટે ગજમાર્ગો પકડી લો અને પછી તો સર્વ સૂઝી આવશે

જાણું તો આખી દુનિયામાં આત્મતત્ત્વ ભરેલું છે અને શોધતા મળે તેવું છે સાથે માર્ગે વિજય તમારા છે અને અતે આનંદધનનો મેળાપ છે એને સાધવામાં વિશાળ ભાવના વિકસાવવાની જરૂર છે વિશાળતામાં સત્ય છે, સહિષ્ણુભાવમાં શાંતિ છે અને શાંતિ છે ત્યાં આનંદ છે, ત્યાં ચૈતન્યસાધના છે, ત્યાં સ્વરૂપસધિ છે અને ત્યાં જ્યોતિર્દર્શન છે આ રીતે આત્મા આનંદધનને સાધે, ચૈતન્યસ્વરૂપ જાગૃત કરે, નિર્ઝગીં થઈ મુસ્તિવત મહારાજ સાથે સાતમે માળે બેરે અને ચક્રબ્રમણની ચક્ષીમાંથી સદાને માટે છૂટી જાય. (૬૭)

પદ અડસઠમું

ભૂમિકા—આ પદમાં સત્સંગનો મહિમા બહુ લાંબી રીતે ગાયો છે અને તેને ભગવતપૂર્વક કે ઇશ્વરી પદવી કે સત્સંયુક્ત કરતા પણ ઉચ્ચ સ્થાન આપ્યું છે એ વાતમાં ખૂબ રહસ્ય જણાય છે. આ પ્રાણી નિમિત્તવાળી છે એનામાં ગમે તેટલી મૌલિકતા કે શક્તિ હોય, છતાં તે પોતાનું આધાર-આધેયસ્વભાવનું તત્ત્વ તણ શકતો નથી પોતે જે સંયોગોમાં મુકાય, જે દેવકાળના સંયોગોમાં આવી બેઠે, તેને તે ઘણું ખુબ આધીન થઈ જાય છે એક માળાપના જે પોપ બચ્ચાઓની ઠંઠા નણીતી છે એક સાધુની સોબતમાં ‘આવો, પધારો, મઠમાં આરામ કરો, પરમાત્મનામનો પરિચય કરો’—આ શબ્દો બોલતા શીખ્યો, અને બીજો ‘મારો, કાપો, ધાડ પાડો, લૂટો’—એવું ચોરની પદ્વીના પરિચયમાં શીખ્યો તેથી જો સત્સંગ-સત-સાધુનો પરિચય ગમ્યો હોય તો વાતાવરણની બાહ્ય વિશુદ્ધિ રહ્યા જ કરે છે એક મનુષ્ય કેવો છે એની પરીક્ષા કરવી હોય તો તેના સોબતીઓ કેવા છે તે જોવાથી તેની વાવિત્ર-વર્તના બાહ્યી શકાય છે હમેશા સરખા અભિપ્રાયવાળાની સોબત થાય છે અને ટકે છે સમાનચીલ વસનેણુ સત્ત્વમ્—એટલે એ સરખા વાગિત્ર અને ટેવવાળાની રેડી હોય છે સોબતની અંતર જેમ પોતે બીજા પર પાડી શકે છે, એમ બીજાની અંતર પોતા પર જરૂર થાય છે માટે સત્સંગનો મહિમા ઘણો મોટો છે સાધુસંગતિ આખા પ્રગતિમાર્ગને ફેરવી નાખે છે, અને ગાડુ રસ્તે ચઢાવી દે છે તત્ત્વના સંગમાં આવનાર પડી તો દુર્જન કે દુરાચારીના પરિચયમાં આવતા પણ સંકોચાય છે સારી સોબતમાં ફરનારા ઉન્માર્ગ છોડી રસ્તે આવી ગયાના બ્યવહારમાં અનેક દાખલા નોંધાયા છે અને જોડી સોબતમાં રહેવાથી ખાનદાનના વશને મોટે રસ્તે જિતરી આખરે હેરાન-પરેશાન થતા જોવામાં આવ્યા છે એટલે સાધુસંગતિનો મહિમા જબરો છે.

છાસઠમાં પદમાં પ્રભુદર્શન થવાના કારણોમાં અને સ્વરૂપદર્શન કરવાના કારણ તરીકે ‘સાધુસંગતિ’ અને ‘ગુરુમહારાજની કૃપા’ બતાવી હતી તે ધ્યાનમાં હશે એ સાધુ સંગતિનો મહિમા આ પદમાં ગાયો છે તે આપણે વિચારી જઈએ આ પદનો અર્થ અને વિવેચન કરવામાં પૂ. શ્રીગભીરવિજય ગણી મહારાજે બતાવેલ અર્થ ઉપરાંત ટળો અને મિત્રની નોંધ પણ પ્રાપ્ત થયેલ છે, એટલે વિવેચનને છ કેવી અર્થ પર વિસ્તાર વધારે કરવાનું બનશે.

સાધુ સંગતિ વિનુ કૈસેં પદ્યે, પરમ મહારસવામ રી,

નોટિ ઉપાય કરે જો વૌરો, અનુમરુપા વિસરામ રી સાધુ ૧

અર્થ—સત-મુનિની સોબત વગર કોઈ ગાડો માણસ કરોડા (ગમે તેટલા)

પાઠાત્મ—મિત્ર-વિન પદ્યે-પૈયે ધામ-ધામ કાટિ-કાટ બોરો-વૌરો વિસરામ-વિરામ

શબ્દાર્થ—સાધુ = સત્યવત્સી શિષ્ટ આગમનુસાર કરતી કરનાર સ્વપુરુષ, ત્યાગી મુનિ. સંગતિ = સોબત મિત્ર (વિન) = વગર, વિના કૈસે = કેવી રીતે પદ્યે (પૈયે) = પામીએ, મેળવીએ પરમ = મોટા મહારસ = આત્માનુભવરૂપ રસ ધામ = (તિનુ) ધર કાટિ = કરોડા અને તેટલા ઉપાય = પદાજ કરે = કરો, કર્યા પતા જે = જે કાઈ બૌરા = બાવરો ગાડો, બોલો વિસરામ = આરામ (વિરામ = અત છેડા)

ઉપાયો કરે, પણ અનુભવકથાના આરમ્ભરૂપ અતિ ઉત્કૃષ્ટ મહારસના ધામ-સ્થાન (મોક્ષ)ને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે ? (ન જ પ્રાપ્ત કરી શકે) (૧)

વિવેચન—‘અનુભવ’મિત્રનો મહિમા આ પદોમા વારંવાર ગાયો છે એતના વારંવાર એની પાસે ફરિયાદ કરે છે, એને નાના દિયર જેવો ગણે છે ૮, ૧૩, ૧૪, ૫૦મા પદો અનુભવને ઉદ્દેશીને લખાયા છે એમા ૫૦મા એનો એતન અને એતનાની સાથેનો હિતસ્વી સબંધ વ્યક્ત કર્યો છે અને પદોમા કામકામ અનુભવમિત્રને આગળ કરીને એની સહાય એતન અને એતનાએ નાગી છે આવી અનુભવની કથા તો હારબંધ ચા-ચા જ કરે એના ઉપર પૂર્ણવિરામ ક્યારે થાય ? કયા આવે ? આ અનુભવકથાનું અતિમ વિશ્રામ સ્થાન ‘પરમ મહારસધામ’ પ્રાપ્ત કરવામા આવે છે, અને કાર્યનિહિને પરિણામે સર્વ ઈર્ષ્યાઓ અત આવે છે આ પદોમા ‘આનંદ’નો મહિમા વારંવાર ગાયો છે આ આનંદ મહારમ જ્યાં સદા પ્રાપ્ત થતો રહે તે ‘મહારસધાન’ છે, એ મુક્તિપુરી છે, એ આનંદની પરાકાષ્ઠા છે, અને એ ઉત્કૃષ્ટ અતગતમહાશાની પરાકાષ્ઠાએ આવી રહેલ પરમાત્મદશા છે આ આત્મિક આનંદ એક અનેાળી વસ્તુ છે એને વાહુ અનુભવાતા પૌર્ણિક આનંદ સાથે સબંધ નથી આ આનંદ જે સ્થાનકે મળે તેને પરમ મહારસધામ કહેવામા આવે છે એની સ્વિતિ અદ્ય, અનંત, અ યાગાધ છે એ પ્રાપ્ત કરવા સર્વ પ્રયાસ થાય છે વસ્તુતઃ એને અમુક સ્વાને શોધવાના વિચારને બદલે એ અમુક પરિસ્થિતિના અનુભવનો વિષય થાય છે, એમ સમજવું વધારે સુયોગ્ય છે

દુનિયામા વીર, યુગાર, હાસ્ય, કરુણ, લયાનક, ખીલત્મ, રૌદ્ર અને અદ્ભુત રસ ભરપૂર્ણ છે એ ઉપરાંત નવમો શાતરમ છે એ નવમો રસ એની ઉત્કૃષ્ટ દશામા હોય ત્યારે ભારે અતર આનંદ આપે છે, અને તે વખતે એને મહારસનું નામ આપવામા આવે છે એ મહારસ એની ઊંડામા ઊંચી ડોટિએ જે આતરદશામા પ્રાપ્ત થાય તેને પરમ મહારમ ધામ કહેવામા આવે છે પણ એ દશાએ પટોચવા, પહેલા એ રસની સેવના કરવી પડે છે આનો મહારસ જે આત્મિક દશામા અનુભવાય, અને આખરે જ્યાં સર્વ અનુભવકથા એનો છેડો આવી જાય, એવી પરા આત્મિક દશા કેમ પ્રાપ્ત થાય, એવો મહા પ્રશ્ન થાય છે તેના જવાબમા કહે છે કે ખીલ ગમે તેટલા ઉપાય માણસ કરે, એ સર્વ નકામા છે, એ ઉત્કૃષ્ટ મહારસમય આત્મિક પરિસ્થિતિ સાધુપુરુષની સોબત વગર કેમ મળી શકે ? એનું કારણ એમ છે કે આ પ્રાપ્તિ નિમિત્તવાળી છે, એને જેવું વાતાવરણ મળે તેવો તેને થઈ જતા વાર લાગતી નવી એટલે વસ્તુરૂપની સોબત કરે તો તેને ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને આતર સયમના જ વિચાર આવે છે પણ એ જો દુન્યવી રસવાળાની સોબતમા પડી જાય તો ત્યાં એને પૈસા, સ્ત્રી, પુત્રપરિવાર અને પરિવ્રજની જે વાતો નજર સન્મુખ તર્યા કરે છે અને એ ચોતાની છબનચાત્રાની મક્કળતા આવી પ્રાપ્તિમા માની બેસે છે પણ ખરા સત પુરુષોના પરિવચમા આવે છે ત્યારે તેને વસ્તુવિચારણા થાય છે, ધન-ચૌવનની

અસ્થિરતા સમજાય છે, ત્યાગભાવની અંદર રહેલ વિશિષ્ટતા દેખાય છે અને અંદરનું તત્ત્વ બહુવામા આવે છે, માટે સત્પુરુષની સોખત અતિ જરૂરી છે

‘સાધુ’ કોણ ? જેણે સ્વપરતુ વિવેકન કયું હોય, જેનામા સતોત અને સયમ બન્યા હોય, જેને આત્મર સ્વરૂપદર્શન દ્વારા પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવા નિર્ણય થયેલ હોય, જેના ત્યાગ-વૈરાગ્ય આદર્શરૂપ હોય, અને ખાસ કરીને જે મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ એકસરખી કરતા હોય. ગમે તેટલું શાસ્ત્રવાચન કયું હોય, ગમે તેટલા બાહ્ય તપ કર્યા હોય, કે ન્યાય, વ્યાકરણ, કાવ્ય કે સાહિત્યના મોટા પુસ્તકોનું અભ્યાસન કયું હોય, એ સર્વથી પરમ મહારસધામ પ્રાપ્ત વતું નથી, અને કોઈ બાવરો માણસ એ મેળવવા માટે લાખો-કરોડો ગમે તેવા ઉપાયો કરે, પણ એના એનું કાર્ત વળતું નથી સાધુપુરુષની નોખત ન વાય ત્યા મુધી અધ્યયન અભિમાન માટે વર્ધ બંધ છે, તપક્રિયા દેખાવ માત્ર થઈ બંધ છે, અને બીજા ઉપાયો કા તો અવ્યવસ્થા કરી મૂકે છે અથવા અતરના મનોવિકારને અવ્યકતપણે પોતે છે

સત-સાધુપુરુષની સગતિ થાય, તેમના ચરિત્રનો અભ્યાસ થાય, ત્યારે એ હગ્ગાના રહેલ મહત્તા અને આદેયતા સમજાય છે અને પછી તો એવા પુરો ઉપદેશ આપે કે ન આપે, પણ એની અસર જરૂર થાય છે માટે જો પરમ મહારસધામ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો સાધુસગતિ ખામ જરૂરી વસ્તુ છે

કોઈ અતિ ઉત્સાહમા આવી જઈ જ્ઞાન ક્રિયા કે અભ્યાસ ઉપદેશ દ્વારા પરમાત્મ દશા મળી જશે એમ નાનતા હોય તો તે ‘બાવશ’ છે સાધુસગતિ વગર હરેના ઉપાય આડા ઊતરી બંધ છે, ને ઘણીવાર દલ કે આત્મવચનાના પરિણમી બંધ છે અને નાધુ સગતિ તો આખું વાતાવરણ ફેરવી નાખે છે, માટે સાધુસગતિનો મહિમા ભારે મોટો છે (૧)

આત્માનુભવ માટે સાધુસગતિને આટલું મહત્ત્વનું સ્થાન કે એટલું સમજી લઈ તે મેળવવા માટે મુમુક્ષુ પ્રાણી પ્રાર્થના કરે છે —

શીતલ સફલ સત્ત મુરપાદપ, સૈવે સદા મુછાર્દી રી,
વહિત ફલે દલે અનગઝિત, મવસતાપ મુઝાર્દી રી. સાધુ ૦ ૨

અર્થ—સતરૂપ કપટરૂપ બાતે કડક આપનાર હોઈ દળવાળું છે અને એની સેવના કરવાથી એ સર્વના સારો દાયડો આપે છે, મનની સર્વ વાછાઓને એ પૂરી પાડે છે, અહિતકરને એ ટાળી દે છે અને સસારના તાપને ઓલવી નાખે છે (૨)

પાઠાત્—પાદપ-પાલ્લ (અશુદ્ધ) મેવ-સેવના ફેને-ફેને દને-દને દને જુઝાર્દ-જુઝાર્દ જુઝન
શબ્દાર્થ—શીતલ=કડક સાતિ આપનારુ આનંદાવી સૈવે=મેક્તા આશ્રવ નેતા સક્ત-ફળવાળું સતમુરપાદપ=સતરૂપ કપટરૂપ મુઝાર્દ=સારી બાવા આપનારુ વહિત=મુચ્છેન(દળ) ફેને=ફેને મગે, પ્રાપ્ત થાય દને=દૂર થાય અનગઝિત=અત્રિવકર, નગમે (લાલ ન કગ) તેનું ભવ=સસાર. સતાપ=મહા તાપ, સખ્ત ગરમી જુઝાર્દ=ઓતાર્દ બંધ, દૂર થાય

વિવેચન—આધુસંગતિ કેવી છે? એને કંપટક સાથે સરખાવે છે કંપવૃક્ષ એની છાયામાં બેસનારાને બહુ સારી ઠંડક આપે, એની નાંચે આવી પ્રાપ્તિ જે ચીજ માગે તે કંપવૃક્ષ તેને આપે અને મનની સર્વ વાછા પૂરી પાડે અને ન ઇચ્છવા યોગ્ય સર્વ અનિષ્ટ વસ્તુઓને ટાળે કંપતરુનો આટલો મહિમા આપણે અન્યત્ર સાબળ્યો છે મા સાધુસંગતિ કંપટક જેવી છે કંપવૃક્ષ જેમ બલે ગીતગ હોય છે અને તેની નીચે બેસનારને ઠંડક આપે છે, તેમ સાધુમંગતિ પણ બાહ્ય અને અંતરની શાંતિ આપે છે એટલે એનો પ્રસંગ કરવાથી એ જ્ઞાન, શાંતિ, વૈરાગ્ય વગેરે અનેક ફળને આપનારી નીવડે છે એની પાસે જઈને જે ફળ માગો તે મળે તેમ છે

વળી સાધુસંગતિ સારો છાયડો આપનાર છે તમે ગમે તેટલા સસારના તાપથી તપી ગયા હો, આ જાડનો આશ્રય કર્યો એટલે શાંતિ થઈ જાય છે, અને ભારે ગરમીના જેમ 'હાથ'નો ઉઠગાર નીકળી પડે છે તેવા અવાતર મનોદયા થાય છે સાધુસંગતિથી મનોવાછિત ફળે છે અને અવાછિત કે અનિષ્ટ દૂર થાય છે મત્સંગ કરનારનાં વાલા શી હોય? એ વાલા એનાં પૂરી થાય એટલે એ માગે વહાં બાય, અને ન ગમે તેવા અનિષ્ટો દૂર થાય આ તો કંપટક કે સત્સંગનો સીધો મહિમા છે તે ઉપરાંત ભવદાવાનગનો મહાતાપ સાધુમંગતિથી ભુગર્ધ નાય. કંપવૃક્ષ જેમ જરનીને ઓછી કરી નાખે તેમ સત્સંગ મમારના તાપ-તડકાને ખલાસ કરી નાખે સાધુસંગતિનો આગો મહિમા છે, સત્સંગમગમનો આવો અમકાર છે (૨)

ચતુર વિરચી વિરજ ન ચાહ, ચરણમલ્લ મકરદ રી;

કૌ હરિ ભગતિ વિહાર દિપાવે, શુદ્ધ નિરજન ચદ્ર રી. સાધુ. ૩.

અર્થ—હું તો નાનાપ્રકારના રૂપ ધરવાવાળા પ્રજ્ઞાને ન ચાહું, કે તેના ચરણકમળની સુવાસ ન ચાહું, કેાઈક માત્રુસો હરિભક્તિના વિહારસ્થાનો બતાવે અને કેાઈ મેલ-મળ વગરના શુદ્ધ ચદ્રને બતાવે, પણ (હું તો એ કેાઈ વસ્તુની વાછા) કરતો નથી (૩)

વિવેચન—કંપતરુની ગરજ સારવી આવી સાધુમંગતિ નારી સર્વ ઇચ્છા અને ભાવનાને પૂરી પાડનાર હોઈ હું તો એની જ વાહના કરું છું હું તો મારા પરમાત્મા પાને માગુ છું કે મને આધુસંગતિ આપે સાધારણ રીતે પ્રાપ્તી ભગવાનના ચરણકમળની સેવા માગે, એના એ દાખલા આપે છે અને મારે તો તે પણ જોતા નથી, એમ કહે છે એ જોડી દે છે કે હું તો અતુર પ્રજ્ઞાના મનનું રજન કરી તે દ્વારા પ્રજ્ઞાલોક મેળવવા

પાકાતર—વિરચી—વિરચદૈ આદિ—આહે ભગતિ—ભરમ દિપાવે—જિપાવે

ગાખાદર્થ—અતુર=નાના રૂપને ધરવાવાળો કાલો વિચક્ષુ વિરની=મદ્યા વિરજ=વિશેષ રજન કરવાનું મન્દ=પરિમળ સુવાસ હરિ=કૃષ્ણ (નામ) દૂર કરી, દલજી કરી ભરમ=ભ્રમ, ભ્રમજી ભગતિ વિહાર=જે સ્થાને ભક્તિ થઈ તે કેાલા દિપાવે=કેખાડે બતાવે શુદ્ધ=નિર્દોષ નિરજન=મળ-મેલ વગરનો ચદ્ર=ચદ્રમા

ધન્વતો નથી અથવા એના ચરણકમળની સુવાસને પણ ધન્વતો નથી કેટલાક લોકો મને હરિ-કૃષ્ણને હરવાકરવાના સ્થાનો બતાવે, ગોકુળમાં, વૃંદાવનમાં મને માથે લઈ જઈને બતાવે કે શ્રીવિષ્ણુ પોતે અહીં વિચર્યા હતા, અહીં બેઠા હતા, અને તેની નેવના કરવાનું કહે, અને કોઈ મેઢ વગરનો અને સ્વામતા વગરનો ચંદ્ર બતાવે એટલે બીજાને ઊગતો ચંદ્ર બતાવ્યાં તેને સર્વ સિદ્ધિના કરનાર તરીકે બતાવે, પણ હું તો તેને પણ ન વાહુ અથવા એવો અર્થ ચંદ્ર જેના લવાટ પર છે એવા ચંદ્રમૌલિ દેવ શ કરને બતાવે, પણ મારે મનથી તો એની પણ વાછા નથી આ દેવો ગમે તેવા મોટા હોય, પણ મારા આત્મા તુલ્યને અને પરમ મહારસધામની પ્રાપ્તિને જ મારે માટે કશા ઉપયોગના નથી. તેથી હું તેમને બાહ્યતો નથી કે તેમના ચરણકમળની સેવાની વાછા કરતો નથી.

એટલે હું તો ભગવાનની ભક્તિ કરતા પણ સાધુસંગતિને વધારે મહત્ત્વનું સ્થાન આપુ છું અને તેમ હોઈને બ્રહ્મપદસેવન, હરિવિહારસ્થાનોની યાત્રા કે ચંદ્રપૂજનની પણ વાછા-છાંછા કરતો નથી' (૩)

દેવ અસુર રૂદ્ર પદ વાહ ન, રાજ ન રાજ સમાજ રી,

સંગતિ સાધુ નિરતર પાવુ, 'વાનદ્યન' મહારાજ રી. સાધુ ૦ ૪

અર્થ—અને હું તો દેવતાઓનું કે અસુરોનું કે તેમના ઇંદ્રોનું સ્થાન પણ કદી

પાકાતર—વાહ નન વાહ દેવ અસુર ન ઇંદ્ર ૫ વાહ ન રાજ સમાજ ન રાજ રી' એમ પણ પાઠ એ પ્રતમા છે પાવુ-પાઠ

શબ્દાર્થ—૬૧ = માર દેવ નોક નોમનિઃ જ્યોતિરી વોઃ અસુર = બુવનપતિ અતર ઇંદ્ર = તેના ઉપરી રમરેદ વગેરે ૫ = સ્થાન રાજ = રાજ્ય આધિપત્ય રોકાઈ ન મજ = લેવા દેવા નથી સમાજ = સસાર, આવહારિક કાપની સામગ્રી પાનુ = નેળનું મેળવવા કપડું

૧ પન્નાસ શ્રી ગણેશવિજય પ્રિયે આ આધાનો અર્થ તદન નવીન પ્રમરનો લખાઓ છે તેમા 'ભગતિ સાથે' બરમ પાઠ લીધા છે અને એ પાઠ એ પ્રતમા મોજૂ છે તથા ભીમવી માસેવાળી મુદ્રિત પત્રિકામા પણ છે તે પ્રમાણે આ અર્થ ચાલુ છે તે વિચારવા લાયક છે 'અતર વિરની વિરજ ન વાહે' આ મુદ્રિત પાઠનો અર્થ સમજનતા તેઓ લખાવે છે કે અતર પુરોગતપ બ્રમર (વિરવનો અથ તેમજે બ્રમર-ભમરો મ્યો છે) તે જિ એને વિવિધ પ્રકારે સાધુસંગતિમા રજન પામવાનું કપડું એટલે અતર પુરોગતપ બ્રમર અનેક પ્રમર પ્રસન કરવાનું કામ એ સાધુસંગતિથી વાહે અને સાધુપુત્રના ચરણકમળપ મમરેદ એટલે સુગંધી ર રસને પીએ સાધુ સિવાય એવા બીજો કોયો (કો) પુરુષ છે જે બ્રમરને હરી-દૂર કરી-નસાડી ઇને શુદ્ધ નિરજન વદનો વિહાર દેખાડે એટલે બ્રમરુદિને દૂર ખીને શુદ્ધ-નિંદા અને કર્મરૂપ અજન-કળાસથી સંહિત એવા આત્મવદને રમવાનું સ્થાન (વિહાર) દેખાડે એટલે બ્રમરને દૂર કરનાર અને શુદ્ધ નિરજન આત્મવદને વિહાર કરવાનું સ્થાન સાધુપુત્ર જ દેખાડે અને તેટલા માટે સાધુસંગતિની હું વાહના મુ છું તેવા માટે આગળ કહે છે કે હું તો દેવ પદ કે ઇંદ્ર પદ પણ ન ચાહું વોઃ આ અર્થ પણ ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે એમા નિરવિ હરિ અને ચન્ને બહુ સરસ રીતે ગોઠવી દીધા છે અને અર્થ કરવાની ચત્કારિક શક્તિ બતાવી છે અને ટપાકારના અર્થ સાથે કરેલ અર્થ (મુજામા ઉપર આપ્યો છે તે) વધારે સમીચીન વાળો છે પણ આ નોખા બતાવેલ અથ જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે

ધનુ નહિ અને મારે મોટા રાજ્ય કે રોકાઈ સાથે કે વાતુ વહેવારના સામાજિક કાર્યો સાથે પણ કાઈ લેવા દેવા નથી મને તો હે આનંદન મહારાજ ! નિરતર સાધુની જોખત (માત્ર) મળે-મળે એમ હું ઇચ્છુ છું (૮)

વિવેચન—એટલે હું તો દેવ પદ ઇચ્છતો નથી, અને મારે અચૂરતું સ્થાન પણ નથી જોઈતું દેવગતિમા કે અચૂરગતિમા કદાચ કોઈવાર ભગવાનની સેવાનાં તક માપડતી હશે, પણ મારે તો તેનો પણ જપ નથી

અથવા મારે ઇન્દ્રનું પદ જોઈતું નથી અને મારે કોઈ દેશનું આધિપત્ય જોઈતું નથી કે મારે મમાજન-વ્યવહારમા રોકાઈતું સ્થાન જોઈતું નથી મારે તો હે ભગવાન ! એક જ બીજ જોઈએ છે મારા આનંદન જેતનરાજને નિરતર સાધુપુરુષની સગતિ મળ્યા કરા એ એના વિશુદ્ધ ચારિત્રની હાયામા પોતાની પ્રગતિ સાધ્યા કરે અને એ વાતાવરણમા રહી ભવદવના તાપને શમાવે અને એવું એકાદ વખત થઈ જાય તેમ નહિ, પણ નિરતર ચાલુ રહ્યા કરે, એમ હું માણુ છું

સામાન્ય રીતે પોદૂગલિક સુખનો રસિયો પ્રાણી દેવપદ વાછે, કે દેવેન્દ્ર, વિનાયક ચક્રવર્તિપદ ઇત્યાદિ દેવપદમા માત્ર લહેર કરવાની હોય છે, પણ એ મર્યાદિત બાહ્ય સુખનો છેડા આવે તે વખતે પ્રાણીની દશા શી થાય છે તે સમજે તો આવા લાભા કાળના પણ આખરે મર્યાદિત સુખને વાછે નહિ વગી કેટલાક રાજાને સુખી માને છે પણ એની અંદરની ખટપટો, કુટુંબમા કલેન અને લડાઈ અને દુકાળના સંકટો વખતની જવાબદારી બાજુનાર એ સુખ પાડુ ન વાછે અને મમાજનમા અમણી થવાનો મોહ જનતાની પ્રાકૃત વ્યક્તિને બહુ રહે છે, પણ એમા પણ માહ નથી એની ખટપટ અને મધામણ એક દરે અત્યંત નીચી હલે ઉતારી દેનાર નીવડે છે એટલે હું તો બીજુ કાઈ ચાહતો નથી, મને તો નિરતર સાધુસગતિ મળે એટલી જ મારી પ્રાર્થના છે, કારણ કે એના વગર પરમ મહારસ ધામ મળે તેવો બીજો માર્ગ મારા જોવામા-જાણવામા આવતો નથી. આનંદન મહારાજ આ પ્રમાણે સાધુસગતિ માટે અતરની પ્રાર્થના કરે છે (૪)

ઉપસંહાર—સાધુસગતિ-સત્સંગ માટે બહુ બીજી હલ આ પદમા બતાવી એમા વ્યવહારમા મનાતા કોઈ પણ સ્થાન, પદ કે હોદ્દા કરતા એને ઉચ્ચ સ્થાન આપવામા આ વુ છે સુભાષિતોમા સત્સંગતિ પર એટલું બધું લખાયું છે કે તેનો મન્નડ એક મોહુ પુસ્તક રોકે એ વિષયની મહત્તા બતાવવા માત્ર ખાસ અગત્યના ગત્યો રજૂ કરીએ —

સત્સંગ શુ શું ન કરે તે બતાવતા ભર્તૃહરિ કહે છે—“સત્સંગતિ જુદિની ન દેતાને દૂર કરે છે, વાણીમા સત્યતાનુ સિન્ધન કરે છે, માન અને ઉન્નતિને આપે છે, પાપને દૂર કરે છે, જેતનને પ્રસાદ આપે છે, દિશાઓમા કીર્તિને ફેલાવે છે—પ્રાણીને સત્સંગતિ શુ શું નથી કરતી ?”

૧ જાઢય ધિયો દરતિ સિચ્છતિ ધાત્રિ સત્ય, માનોઞ્જતિ વિરતિ પાપમપાકરોતિ ।
વેતઃ પ્રસાદયતિ દિદ્ધુ તનોતિ કીર્તિ, સત્સંગતિઃ કષ્યં કિં ન કરોતિ પુણ્ય ॥

ખરી વાત અન્યન કહી છે કે “ સર્વ પ્રાણીઓએ સર્વ પ્રકારના સગનો ત્યાગ કરવો ઘટે, પણ તેનો ત્યાગ થઈ શકે તેવું ન હોય તો સંજ્ઞાનો જરૂર સગ કરવો, કારણ કે સત પુરુષો સગરૂપ વ્યાધિનુ ઓસડ છે”^૧

આ વાતનો એક સમજવા યોગ્ય છે એકદરે અન્ય પ્રાણીનો સગ કે અન્ય વસ્તુનો સગ પ્રાણીને રાગદ્વેષનુ કારણ બને છે અને તે કારણે તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, શ્રી પુરુષસગ, વ્યસની મિત્ર સગ કે વ્યાપારી સગ કેવો ચેપી છે તે દરેકના અનુભવનો વિષય છે, ત્રેટલો જ ગભીર પૌદ્ગલિક સગ છે એ પ્રાણીને કેટલા રિખાવે છે । માટે પ્રાણી કે વસ્તુનો સગ જ ન કરવો પણ એ દશા ચરૂ-આતમા પોસાય તેમ ન હોય, તો સંજ્ઞાનો સગ કરવો સત્પુરુષ પાસે સગ-જવરનો ઉપાય હોય છે એટલે એ પ્રાણીને સાધ્ય સન્મુખ રાખી શકે છે અને સગના ઢોપોને ઢબાવી દઈ એને સાચે રક્તે લાવી મૂકે છે આ સત્સગનો મહિમા છે

બાકી સાધુને શોધી કાઢવામા બહુ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે હુનિયામા સાધુપુરુષ નથી એમ તો નથી, પણ એ બહુ સોધા પણ નથી એને વેશ સાચે ખાસ સંબંધ નથી. એની શોધ વખતે દલથી બહુ ચેતવા યોગ્ય છે બાદ્ય કેખાવ કે હુકાનકારી ન્યા ચાલતી હોય ત્યા ખરુ સાધુપણ નથી હોતું અદ્વના દલ અને સુક્ષિત પ્રમુક્ષિતાના લોભ ન થઈ જવાની સમાજ રાખવા જેવું છે બાકી ખરા સત્પુરુષનો સગ થઈ બંધ તો તો ખરેખર કામ થઈ બંધ તેવું છે માટે સોબત સાધુપુરુષની કરવી એની પ્રાપ્તિ ન થાય તો વગર સોબતે ચલાવવું, પણ ગમે ત્યા બરાઈ ન પડવું એમા પણ દષ્ટિરાગ થઈ બંધ, પરિચિતની પાસેથી ક્ષુળ-સાસારિક ધંધાતૃત્તિની અપેક્ષા થાય, તો એને અને સાધુતાને લાખો ગાઉનું અંતર છે એમ સમજવું અહીં તો હૃદયથી ખરી સાધુતા જેના અસ્થિ મનજામા બમી ગઈ હોય, જેનું એક માત્ર ધ્યેય પરમ દશાએ જવાનું હોય તેની વાત છે એવા પુરુષની સોબત, પરમ મહારસધાને જરૂર પહોચાડે આવી સાધુસગતિ નિરંતર મળે એવી પ્રાર્થના છે એવી સગતિ અત્પ વખત થાય તોપણ કત્યાણ છે એ બાહ્ય મળ્યા કરે તો આ પ્રાણીના આકરા સસાર રોગોનો ઉપચાર થાય તેમ છે નિરંતરનો સાધુસગ પ્રાણીને જરૂર પરમ મહારસધામને સ્તે બસબર વઢાવી દે છે (૬૮)

૧ સદ્ગાઃ સર્વાત્મના ત્યાગ્ય, સંવેત્યકુ ન ચક્રયતે ।

સ સદ્ગિઃ સદ્ કર્તવ્ય, સત્તા સદ્ગસ્ય મેપજમ્ ॥

૫૬ આગણાસિત્તેરમુ

ભૂમિકા—શુદ્ધ ચેતના અતિ પવિત્ર પત્ની છે એ પોતાના પતિને માટે અનેક રીતે વહાયા મારે છે, ઘેઘ વખત મીઠા મહેલ્લા મારે છે, પણ કદી મર્યાદાભંગ કરતી નથી આજે એ જે પરિભાષા વાપર છે તેમણે મહેલ્લા પણ છે અને સાથે સમજાવટની પ્રેમગર્ભિત પ્રાર્થના પણ છે, પોતાની આંતર સ્થિતિનું કથન છે અને સાથે મનામણા કરવા માટેની ઉક્તિઓ પણ છે, પોતાની વર્તમાન સ્થિતિ માટે ખેદદર્શન છે અને છતાં ભૂલી જવાની વિશાળ ઉદારતા પણ છે યોગિરાજના આ બબ્બે ઉદ્ગારો, જે તેમણે શુદ્ધ ચેતનાના મુખમા મૂક્યા છે, એ સમજતા જૂના મુમની સીતા સરીખી આર્યપત્નીને ધ્યાનમા રાખીએ

પ્રીતકી રીત નહિ હો, પ્રીતમ, પ્રીતકી રીત નહિ,

મેં તો અપનો સરવ સુગારો, પ્યારે કી ન રહ્યો હો. પ્રીતમ ૦ ૧

અર્થ—વહાલા પ્રાણપતિ! આ પ્રેમની રીત નથી મેં તો મારો સર્વ શબ્દગાર સંભળ્યો (કપડા, ઘરેણા શરીર પર ધારણ કર્યા) અને આપ-મારા પ્યારા પતિ-ના તો કાંઈ ખૂબર જ મળે નહિ, પત્તો જ લાગે નહિ (પ્રેમની આ રીત ન કહેવાય) (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતના વિવેકને અથવા ગ્રહાસખીને કહે છે કે મારા પતિ શુદ્ધ ચેતન રાજને કહે કે અત્યાગે તેઓ જે જાતની રીતિ આદરી બેઠા છે તે પ્રાતિની રીત નથી, ખરા પતિપત્ની વચ્ચે આવો વર્તવ ન હોય હું તો સારા લૂગડા, ઘરેણા પહેરને તમારી વાટ જોઈને બેઠો છું અને પતિ આ માર્ગે આવશે કે પેલે રસ્તે આવશે તેની અવલોકના કરી રહી છું અને આખી તો કાંઈ ખૂબર પણ આવતી નથી દુનિયાએ સ્વીકારેલ આ ઉચિત માર્ગ નથી આ તો ‘વિપચીને મન વેરયા અને વેરયાને મન કાઈ નહિ’-વાળી કહેવત જેવી વાત છે હું અદી રાહ જોઈ જોઈને યાકી જાઉં અને તમારા તરફથી સંદેશો પણ નહિ, એ પ્રેમની રીતિ નથી, સન્દાગી પતિના સ્વીકારાયલા ધર્મનો પ્રતિષ્ઠાપ નથી પ્રીતની આ નહિ = નવી રીત છે એનો અર્થ આજેપ રીતે વર્ધ થકે ‘નહિ’ એવો પાઠાત્મ છે એ પતિને કપડો આપતા બોલે છે કે-પતિ દેવ! આ તો પ્રેમની નવી જ રીત છે કે હું તમારા પાછળ પછાડા મારું અને આપને એ વાત ધ્યાનમા પણ આવતી નથી, આપ એ વાતને મન પર પણ લેતા નથી! (૧)

પાઠાત્મ—નહિ-નહિ મેં તો-તેતો સરવ સુગારો-સરવ સંભળ્યો હો-(dropped)

શબ્દાર્થ—નહિ (પાઠ હોય તો) = નહીં પ્રીતમ = પ્રાણપતિ સુગારો = શબ્દગાર, (પ્રિમાપદ તરીકે) વર્ણભૂષણ શબ્દગાર સંભળ્યા ન હોઈ = ખૂબર ન મળી પત્તો ન લાગ્યો

મેં વસ પિય કે પિય સગ ઔર કે, યા ગતિ કિનહી સીમ્વડ;

ઉપકારી જન જાય મનાવો, જો રુઝ મરે સો મરે. પ્રોતમ ૨

અર્થ—હું તો (મારા) પતિરાજને આધીન છું અને મારા નાથ તો કોઈ બીજાને જ સગ કરે છે આવી રીત આપને કોણે શીખવી? હે ઉપકારી સ્નેહીઓ! તમે જઈને મારા પતિરાજની મનામટી કરો (અને ઉપર જણાવેલા મવાલ પૂછો) અત્યાર સુધી તો જે ધવાનું હતું તે થઈ ગયું (તે વાત જતી કરજો) (૨)

વિવેચન—અને મિત્ર વિવેક! હું ખની વાત એ છે કે હું તો મારા પતિરાજ ચેતનજીને આધીન છું, અને પતિરાજ તો બીજાઓને જ સગ કરે છે મને મનમા થાય છે કે આવી રીત તે એમને કોણે શીખવી હશે? આ તે કાઈ દુનિયાદારીની રીત છે? વાટ જોતા જોતા મારો તો અનતો કાળ નીકળી ગયો અને પતિમહારાજ તો કુમતિને વશ પડી માયા મમતા સાથે નાશ્ય કરે છે અને મારો તો ભાવ ખપુ પૂછતા નથી આ તો સાદી રીતિથી પણ જીલદુ છે કોઈ આપણને વશ—આધીન હોય, આપણી ખાતર સર્વ સ્વ અર્પણ કરી રહ્યો હોય, એની સામે નજર પણ ન માડવી, એ તો ખરેખર વિચિત્ર વાત છે આ તો ભતૂંદરિએ કહ્યું છે તેવી વાત થઈ ‘જેને ઇચ્છુ છું અને જેને માટે નિરતર રિતવન કરુ છું તે મારા તરફ વિરક્ત છે’ ઓગણ પતિના પ્રેમનો જવાબ પીગળા નહોતી આપતી, અહીં પત્નીના પ્રશ્નનો જવાબ પતિ નથી આપતા હું ભતૂંદરિના જેવો ફિટકાર નહિ આપુ મારા પતિ મારા જીવજીવનહાર છે માટે મારાથી તેમને આકર્ષે શબ્દ પણ ન કહેવાય, ન કહેવરાવાય અત્યાર સુધી તો તેમનું મારા પ્રત્યેનું ગમે તેવું વર્તન હતું અને તેને અજે મને અપરપાર વિરહવેદના થઈ છે, એ સર્વ ધવાનું હતું તે થઈ ગયું, એ યાદ કરવાના કાઈ લાભ નથી પણ ઉપકારી મિત્રો! વિવેક! મનુભવ! તમે મારી દશા જોઈ મારા પતિરાજને મનાવી લાવો તેમને કહો કે તમારી ખાતર તમારી પત્ની જૂરે છે, પોતાનો સજેલો તપુગાર જોઈ વલોખાત કરે છે અને તમારા આવવાની રાહ જોઈ દિવસ ને રાત ન ગણતા રસ્તો નિહાળ્યા કરે છે એમને પોતાનું ઘર ઓગણખાવો, અને પારકી ભટકનારીઓના પાતમાથી છાકવો અનાદિ ણજી ચેતન વિભાવમા રખડે છે

પાઠાતર—પિય-પિયું પિય-પિય ઔર-ઔરકે ગતિ-ગત મિનહી-કીન. ઉપકારી-ઉકારી ભવ-ભઈ જે કહુ-અન જે

શબ્દાર્થ—મેં=હું વસ=વશ, તામે આ-નીન યા=આવી ગતિ=ગત કિનહી=કોણે મીખઈ=શીખાવી શીખવી ઉપકારી=પારકાનું કામ કરી આપનાર. ભવ=જઈને જે કહુ=જે કાઈ ભઈ=યથુ સો=તે

૧ યા ચિત્તયામિ સતત મયિ સા વિરક્તા, સાડ્યન્યમિચ્છતિ જન સ જનોડયસક ।

અસ્મન્મતે ચ પરિતુષ્યતિ કાચિદયા, ધિક્ ત્વા ચ ત ચ મદન ચ હમા ચ મા ચ ॥

એને મમતા માયા વળગી ગયા છે એની પર સગ-દેવની પ્રબળ અસર છે એ દ્રવિયસે વનમા સુખ માની રહ્યા છે અને જ્યાં સુખ નથી ત્યાંથી સુખ મેળવવાના કાંઈ મારતા રહ્યા છે મારા ઉપકારી સ્નેહાળ જનો ! તમે મારા નાથને મનાવો, એને સાચી સ્નેહાળ ઘરવાળીને પરિચય કરાવો

મિત્ર નોપકાર આ નાથાને આવો આશય એવો છે અથવા અનાદિકાળથી ચેતન મમતાની સોળતમા રહ્યો છે, તો તેને સમતા શી રીતે આવે એ શકાનું નિરાકરણ કર્યું છે અને તેથી જાણે સમતા એમ કહે છે કે પોતે ગર્ભગુચ્છરી વાત સભારનાર નથી, અને તે ઉપરાંત ચેતનને કહે છે કે તેણે મમતાને મૂકી દેવી અને તેને વિવેક અને શ્રદ્ધા સમજાવે અને તેઓ પોતે પોતાના સ્વરૂપમા રમણુ કરે આમ થાય તો, શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે, તેનો અને પતિદેવનો મેળાપ થાય આ પશ્ચિનો આવો ભાવ છે, વિભાવમાંથી સ્વભાવમા આ રીતે આવી શકાય છે (૨)

વિરહાનલ જાલા અતિ હિ કઠિન હૈ, મોસેં સહી ન ગર્હ,

‘આનંદધન’ મધુ સધન ધનધારા, તવ હી દે પઠઈ હો મીતમ ૩

અર્થ—(પતિ) વિરહરૂપ અગ્નિની જ્વાળા બારે આકરી છે અને એવી કંઠણ છે કે એ મારાથી સહન ન થઈ શકી એટલા માટે મારા પતિરાજ આનંદધનપ્રભુ વરસાદ મોકલી આપે, ત્યારે જ (મારી અંતર જ્વાળા કંઠી પડે, મારી ઇચ્છા પાર પામે, મારી અંદરની આગ ખુલાય) (૩)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે મારે તો પતિરાજ નાથે વિરહ એટલો લાગે થયો છે કે એ વિરહની અગ્નિ દિવસાનુદિવસ વધારે ને વધારે આકરી થતી જાય છે અને મારાથી તો એ હવે સહન થતી નથી તો હું ઉપકારી જનો ! તમે હવે કાઈક રસ્તો કરો, આ વાતનો અંત લાવો અને મારા વિરહાગ્નિને ખુલાવવા માટે મારા પતિરાજને—આનંદધન પ્રભુરૂપ વરસાદને—મોકલી આપો હવે તો વરસાદની ધારા પડશે ત્યારે મારો અંતર અગ્નિ ખુલાશે, કાઈ જોખા પાણીએ કે લોટાના જળે મારી આગ ખુલાય તેવી નથી ચેતનાએ જ્યારે પતિરાજને શ્રદ્ધા, વિવેક વગેરે ઉપકારી જનો દ્વારા કહેવશનું કે એનાથી વિરહાગ્નિ સહન થઈ શકતી નથી, ત્યારે ચેતનરાજ—પતિ ચેતનાની વિરહજ્વાળા ખુલાવવાને માટે સધનમેઘરૂપે આ-આ, એટલે તેમણે મમતાનો સગ છોડ્યો અને ચેતનાને

પાઠાતર—અતિ હિ કઠિન હૈ—અતિ પ્રીતમ મોમે—મોમે પ્રભુ-યું સધન ધનધારા—સવનધારા તપ્તહી દે—મોસેં દેહ

શબ્દાર્થ—વિરહાનલ = વિરહરૂપ અગ્નિ જ્વાળા = તિખા, ઝળ જ્વાળા અતિ હિ = ધણી જ કઠિન = કંઠણ આકરી મોસેં = મારાથી સહી ન ગર્હ = સહન ન થઈ શકી આનંદધન = મારા પ્રાણપતિ (ને) યુ = આવી રીતે સધન = મેવધારા, વરસાદ ધારા = ઘટિ તપ હી = તો જ, તે વખતે જ, એ જ કારણે કે પઠઈ = મોકલી આપે

આવીને મળ્યા, આવો ભાવાર્થ જેવી શકાય છે, પણ પછી ‘પ્રીતકી રીત નહિ’ એ પદનો છેવટે ઉચ્ચાર કરવાનો અર્થ રહેતો નથી, તેવી પ્રથમ જણાવેલ અર્થ વધારે સમીચીન જણાય છે. આ બીજા અર્થ પ્રમાણે વિવેક અને શ્રદ્ધામાત્ર થતા આત્માને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું અને તેથી તેણે કલ્પનામાત્રથી હું અને પોતાપણું માન્યું હતું તે છૂટી ગયું અને બધા પર સમાનપણું-સમતા આવી ગયા અને તેથી આત્મા આનંદધનરૂપ થઈ ગયો. આવો ભાવ આ ગાથાનો મિત્ર નોધકાર જેવો છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય જરૂર છે.

મને આ બીજા અર્થમાં પ્રક્રમભંગ દેખાય છે. ૫ ગીતરવિજયજી ‘દે પદ્મ’ નો અર્થ-‘મોકલો આપે તો’ એમ કરે છે, એમાં ઉપકારી જન સાથે માટેલો વર્તાવાપ અને તેમની સાથે મોકલેલ સંદેશો યથાસ્વરૂપે ઠેક સુધી બરાબર બની રહે છે અને કાન્યની મજાદે આ આશય ધાટસરનો અને સુમેળ ખાનારો લાગે છે. (૩)

ઉપસંહાર—ચેતનાની વિરહદશા વર્ણવનારા કેટલાક પદો આવી ગયા. ચેતનાની જૂરણા જાગમા પંચા બતાવી, મેગાપ કરાવી આપનારને મેગાપ કરવા વિજ્ઞાપિતેત્રીશમાં પદમાં કરી, વિરહની પીડા જહમાં પંચા વર્ણવી, ઉપમા પદમાં વિરહવ્યથાનું વર્ણન કર્યું, વિરહધાટ ઠાતરવા માટે જપમાં પદમાં નાવની ચાલના કરી અને એ જ પંચા વિરહ સમુદ્રને બધાક બતાવ્યો. ચેતનાની ભાવરવા માસની વિરહી સત ૫૧માં પંચા વર્ણવી અને ઘણા પદોમાં ચેતનરાજ સાથે મેગાપ વાચ તે માટે જીડી ઇચ્છા બતાવી, પ્રાર્થના કરી અને હજુ પણ એ વિષયના પદો આવવાના છે.

સંસ્કૃત કવિઓએ નાયક-નાયિકાના વિરહના વર્ણનો કરવાના તો કમાલ કરી છે. કોઈ પણ કાવ્ય વિયોગવર્ણન વગર કાન્યના નામને યોગ્ય થઈ શકતું નથી એના વર્ણનમાં કવિઓ અનેક સ્થૂળ અને કન્પિત ભાવોને લઈ આવ્યા છે. વિરહદશાના વર્ણન વખતે કલ્પનાના ઘોડા છોડી મૂક્યા છે અને હૃદયને મીઠી અમર કરે તેવું વર્ણન આ સ્થિતિનું કર્યું છે. સુભાષિત-રત્ન-ભાડાગારમાં (૪૪ ૨૮૭ થી ચાલુ) વિયોગી પુરુષની અવસ્થાવર્ણનના ૬ શ્લોક એકઠા કર્યા છે, વિયોગી સ્ત્રીની અવસ્થાવર્ણનના ૬૫ શ્લોકોના સંગ્રહ કર્યો છે, વિયોગી પુરુષના વિપ્રલાપોને અગે ૧૬૭ શ્લોકો રજૂ કર્યા છે, અને વિયોગી સ્ત્રીના વિપ્રલાપો બતાવનારા ૪૬ શ્લોકો છે. એમાં મધુકર, તમાલ, અશોક, હંમ, ચંદ્ર, ચંકાર, મેષ, પવન અને કૃષ્ણસાર કે સારંગ કે મધૂર પ્રતિની ઉજિજ્જોમા કન્વિત્વની દષ્ટિએ કમાલ કરી છે, મદન (કામદેવ)ને સભળાવવામાં બાકી રાખી નવી.

વિયોગના પ્રસંગમાં તો બહુધા યુગાર કે કરુણ રમને ગાવાનો હોય અને યોગીને તો એ પ્રસંગમાંથી શાત રસ વહેવડાવવો હોય, ત્યારે કાર્યની આખી દિશા ફરી બદલે છે. આ અતિ કઠિન કામ કેવા ચાતુર્યથી યોગીસાને કર્યું છે તે ઉપોદ્ગાતમાં ચર્ચવાનું રહે છે. શુદ્ધ ચેતના એટલે આત્મિક દશા છે. ચેતનજી પોતે માયા મમતા, રાગદ્વેષ અને તાસારિક પ્રપચમાં એટલો બધો પડી ગયો છે કે એ પોતાની સાચી સ્થિતિને યાદ પણ કરતો

નથી વિશુદ્ધ દશામાં ચેતનજીની જે સ્થિતિ હોય તેને 'શુદ્ધ ચેતના' નામની પત્નીનું રૂપક આપવામાં આવે તો તે તો પતિને પોતાને ઘેર આવવાની રાહ જોયા જ કરે છે, અને પૌદ્ગલિક સુખમાં ફસાઈ ગયેલ ચેતન પરભાવમાં-પરમભૂષીઓમાં રખડ્યા કરે છે, એ પોતાની પ્રેમી પત્નીને મળતો નથી, પરિણામે પતિના વિરહે બગડી પત્ની આ પદમાં બતાવ્યા તેવા ઉદ્ગારો કાઢે છે આની બદરનો આશય ચેતનરાજ બ્યારે કોઈવાર શાત રીતે શાત વાતાવરણમાં પોતાના-નિજ સ્વરૂપનો વિચાર કરે, ત્યારે તેના વિચારપથમાં જોડી ધારા ચાલે તેના તરફ ધ્યાન ખેંચવાનો છે ચેતનરાજ પોતાના મનમાં પોતાનું અતિમ સ્વરૂપ સમજે, તે જ વખતે સામાજિક માયા તેને સસાર તરફ ખેંચે, તે વખતે તેના મનમાં જે વિચિત્ર પરિસ્થિતિ અને ખેચતાણ થાય તે વિરહદશાના વિપ્રલાપરૂપે રજૂ કરવામાં આવ્યા છે એનું મૂળ સ્વરૂપ એને આનંદધનની દશા બાજુત કરવા તરફ ખેંચે, એની સસારોશા એને પૌદ્ગલિક ભાવો તરફ આકર્ષે એના મનમાં જે પરસ્પર વિરહ ખેચતાણોને અંગે આકર્ષણ-અપકર્ષણ વાય તેનું આ વિરહદશાવર્ણનના પદોમાં દિગ્દર્શન છે ભવાટવીમાં ભૂલો ખડેલો ચેતન કોઈ સુદર નદીના કાંઠા પર, વિશાળ તરુ નીચે બેસી, પોતાની બાતનું નિરીક્ષણ કરે, પોતાના અંદરના ભાવોની તુલના કરે અને પોતે શુ કરી રહ્યો છે અને ક્યાનો કયા ચાલ્યો ગયો છે અને કેટલો જીડો જિતરી ગયો છે અને કેવા નિર્મથક કામો કરતો આવ્યો છે એને પ્રમંથે એની જીડી ચેતના એક ખાનામાં હોય છે અને એની ભવપ્રપચ્ચદશા બીજા ખાનામાં હોય છે એ બંનેનો માલિક પોતે જ છે, પણ એક ખાનામાં એ જિતરે એટલે બીજા બધ થતું દેખાય છે એવા વખતમાં પરોક્ષભાવે શુદ્ધ દશાના જે વિપ્રલાપો થાય, જે પ્રાર્થનાઓ થાય, જે દિગ્દર્શનો થાય તેને પુરુષાકાર આપીને તેનું રૂપક સ્વરૂપ અત્ર વિરહવિપ્રલાપો તરીકે રજૂ કરેલ છે

એ વિરહદશા ભોગવનાર, અપલાપ કરનાર, ડકળાટ દર્શાવનાર, માર્ગ કાઢનાર, મેળાપ કરાવી આપનાર, મિત્ર કે લખીલાને વર્તન કરનાર એક જ છે, અને તદ્દન અયોગ્ય નાચ વરનાર, બ્યા ત્યા રખડનાર, કાદવ-કીચડમાં આળોટનાર અને વાર્યો ન રહેનાર પણ એકનો એક જ છે, એ વાતની ખરી પ્રતીતિ એ એકલા એક ઘણીને વશે અને પોતાને અસલ સ્વરૂપે એ ઓળખશે ત્યારે આ વિરહકાળનો અત આવશે ચાખો પ્રયત્ન વિરહકાળનો છેડો લાવવાનો છે અને મૂળ સ્વરૂપ પર આવી જવાનો છે આ સ્થિતિ અનુભવવા જેવી છે ચેતન, ચેતના, અનુભવ, સુમતિ, શ્રદ્ધા સર્વ એક જ હોવા છતાં, એકના જ અંગ હોવા છતાં, ચેતન પૌદ્ગલિક સુખમાં પડી જવાને કારણે, એને પરભાવમાં રમણ કરવાની ટેવ પડી ગઈ હોવાને લીધે, અને એનો મૂળ સ્વરૂપનો સ્વભાવ એ વીસરી ગયેલ હોવાને કારણે, એ આવી અતિ વિચિત્ર દ્વિધા સ્થિતિ અનુભવે છે, એના પર માયા, મમતા, મોહ, રાગ, ક્રોધ આદિ અનેક મનોવિગોનો આત્માબ્ધ્ય જોટલું બાંધી ગયેલું છે કે પરભાવમાંથી સ્વભાવમાં આવવાની ભાવના કરવી એ પણ એને માટે કોઈવાર બની આવતો બનાવ લાગે છે છતાં

આ રીતે જ એની પ્રગતિ શક્ય છે, તેથી કોઈ કોઈ વાર એ એકાતમા પોતાની બતનો વિચાર કરે છે ત્યારે ત્યાં એ ચેતનાના વિપ્રલાપો જરૂર સાબળે છે અને એ શુદ્ધ ચેતનાની દૃષ્ટિએ શું સાબળે એની અત્ર કાવ્યમય રચના છે

આ ચેતનાના વિરહના સર્વ પ્રસંગો જૂળ વિચારવા લાયક છે ચેતનાએ અનુભવ દ્વારા કહેલું મોકલ્યા હોય કે વિવેક માર્ક્ત આમ ત્રણ કથા હોય, તે વખતે ચેતનની ઝેવડી ડયાનો ખ્યાલ કરી, સ્વભાવ અને વિભાવનું બરાબર પૃથક્કરણ કરી, એ સર્વની અદર રહેલી એકતા બરાબર ખ્યાલમાં રાખવી, દેખાતો દ્વિર્ભાવ બાદ સળધને અનુલક્ષીને છે એ બરાબર અવધારણુ અને એ વિચારણામાં અદરનો આનંદ આવે તો સમજવું કે માર્ગ જરૂર પ્રાપ્ત થયો છે સાધ્યપ્રાપ્તિ ગમે તેટલી દૂર કે નજીક હોય તે વાત બાબુ પર રાખતા રસ્તો સાથો છે, રીતસરનો છે અને અતે સાર્વાત્રિક એકતાન લાવે તેવો છે, એ વાત મનમાં ધારી લેવી

એટલી માર્ગપ્રાપ્તિ થાય, તે પછુ ચાહુ પરભાવરમણુદયાની નજરે યોગ્ય છે એ વખતે અતિમ એકતાનો સાક્ષાત્કાર ન થાય તોપણ સ્વરૂપરૂપે પ્રતીતિ જરૂર થયે, એટલે એટલુ થાય તે પછુ અભિનંદનીય છે એટલા માટે આનંદધનને પ્રાપ્ત કરવાની આ વિચાર સરળી મળ્ય, હિતકારક અને આનંદપ્રીય છે (૬૬)

૫૬ સિત્તેરમુ

પૂર્વાર્ધ—સાખી અને તેનું વિવેચન

ભૂમિકા—આ સિત્તેરમાં ૫૬ સાથેની સાખી બહુ ભવ્ય છે કેટલીક પ્રતમાં એને સ્વતંત્ર મૂકેલ છે મારી પાસે જે બહુ થોડા પદની જૂની પ્રાચીન ભાષામાં અર્થવિચારણા છે તેમાં આ સાખી તદ્દન સ્વતંત્ર મૂકી છે તેમાં આ સિત્તેરમુ ૫૬ પ્રતને છેડે અલગ આપ્યું છે એ રીતે સાખીને સ્વતંત્ર ગણવામાં વાધો નથી પણ આ પદવિવેચનમાં પદની સખ્યા પર ખાસ ધ્યાન આપેલ હોઈ, ટાચણના ઉલ્લેખને અંગે એ સખ્યાનું મહત્ત્વ હોઈ, એને ૭૦માં પદનો વિભાગ ગણવામાં આવશે, છતાં અહીં સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે કે એને ૭૦માં ૫૬ સાથે કોઈ પ્રકારનો સળધ નથી, એ સ્વતંત્ર વિષય છે અને અત્રે તે પર વિવેચન સ્વતંત્ર જ કરવામાં આવશે, અને માત્ર ઉલ્લેખને અંગે એને ૭૦માં પદનો ભાગ ગણવામાં આવશે.

આ સાખીમાં ભારે ગહનતા છે એમાં જીવનના અનુભવનો ઉલ્લેખ છે, આખા જીવન પથને ઉતારે એવો ચમત્કાર છે અને ધર્મઔદાય અને વિશિષ્ટ સમાન દૃષ્ટિ અને નય ગર્ભિત સમાધાનદૃષ્ટિ અને પ્રમાણુજ્ઞાનની મહત્તા બતાવનાર ભારે મહાન સત્ય છે આ સાખી સમજવાના પ્રયાસમાં આનંદધનજી કેવા વિશિષ્ટ અનુભવી યોગી હતા, એમનામાં

કેટલું મત ગૌદાયું હતું, એમને કયો આત્મસાક્ષાત્કાર થયો હતો, એ સાક્ષાત્કારની પાછળ કેવી ભવ્યતા હતી વગેરે અનેક બાબતો જાણી આવશે. આ સાખી આનંદધનજીને સમજવાની પાવીરૂપ હોઈ એને વિસ્તારથી વર્ણવાની તક લીધી છે

(સાખી)

આત્મઅનુભવ રસકથા, પ્યાલા પિયા ન જાય,
મતવાળા તો ઢહિ પર, નિમતા પરે પચાય.

અર્થ—આત્માનુભવની કથાનો પ્યાલો પીધો ન જાય. (એને પીતા પીતા) મતાનહી પ્રાણીઓ તો ઢળી પડે, પણ મતાનહ વગરના નિર્મમત્વી એને પચાવી જાય, હજમ કરી જાય.

વિવેચન—આ સાખીમા ચાર શબ્દોના પ્રયોગો બહુ મહત્વના છે એ ચાર શબ્દો આ રહ્યા અનુભવકથા, રસકથા, મતવાળા અને પ્યાલા. આ ચારે શબ્દો અર્થથી ભરપૂર છે એની પાછળ ભવ્ય ઇતિહાસ છે એની પાછળ સંસ્કૃતિની હજારો વર્ષો છે અને એની અદર યોગની પરમ ભાવના છે આપણે પ્રથમ એ ચારે શબ્દોને ઐતિહાસિક, યૌગિક અને સંસ્કારપ્રગતિના મહત્ત્વે સમજવા ચલ કરીએ

અનુભવકથા—અનુભવના પ્રાગતિક રીતે ક્રમસર આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે આત્મદર્શન અથવા અનુભવ લગભગ પર્યાયવાચી શબ્દો છે આનંદધન મહારાજે અનુભવને પહેલા પદમા ગાયો છે, ચોથા પદમા ગાયો છે, આઠના પદમા ગાયો છે, તેરમા પદમા વર્ણવ્યો છે અને મિત્ર તરીકે ચીઠમા અને પચાનમા પદમા બજાવ્યો છે, અને બાસકમા પદમા એનું સ્થાન સૂચવ્યું છે એનું સ્વરૂપ અર્થ (અકથ્ય-ન કહી શકાય તેવું) છે એમ ચોથા પદમા યોગીરાજે જણાવ્યું છે અનુભવનું સ્થાન આનંદધનજીના યોગવિકાસમા શું છે તેની ભવ્યતા પર ઉપોદ્ઘાતમા લખાણ વિવેચન કર્યું છે,^૧ અને અનુભવ વિના આત્મપ્રગતિ અશક્ય છે એમ જણાવ્યું છે ૮૬મા પદમા ખુદ મુમતિને અને વિવેકને પણ અનુભવના દાસ ગણ્યાં છે આ અનુભવનું વર્ણન કરતા મમયસાર નાટકમા બનારસીદાસ જીએ છે કે

નસુ વિચારત પ્યાવેતે, મન પામે વિદ્યામ,

રસ ત્યાદત મુસ ઉપજે, અનુભવ યાકો તામ

—વસ્તુસ્વરૂપનાં વિચારણા કરતા મન વિદ્યામ પામે એટલે મનની અસ્થિરતા દૂર

પાઠાતર—તો-તો પણ પરે-પરે પરે-પરે

શબ્દાર્થ—પ્યાલા = ડોટા ડોટા પવાન, વાટકા મતવાળા = સિદ્ધાન્તવાદી, એકાંતવાદી અથવા નવામાં ચક્રવર્ત, અથવા મદમત, ઢહિ પરે = ગીર પડે, પોકાર પાડી બે, જૂઝ પાડી જાય, અથવા મદમત મડ પેચ થઈ જાય નિમતા = મતવાળાથી બેઠા, સ્પાહાભાગી, બીજી આંખ ઉધાડી રાખનાર, નિર્મમત્વી, અથવા જો હ મન ન હેલ તે પરે પચાય = પચારી જાય હજમ કરી જાય

૧, જુઓ શ્રી આનંદધનજીનાં પદો, ભાગ ૧, પ્રસ્તાવના, પૃ. ૬૬

યર્ જાય અને એ વિચારણાનો રત ચાખતા સુખનુ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય, એનું નામ અનુભવ કહેવાય.

સ્વાદનુ વર્ણન ન થઈ શકે ગોઝા અને સાકર બન્ને મીઠા લાગે, પણ તેના રસની અદરનો તફાવત શબ્દોમા વર્ણવી ન શકાય, એ તો ખાનાર બંને ખાઈને જાણી શકે એવી અનુભવની વાત છે જે ધ્યાન બાદ્ય પ્રદેશમા યોગવટાનું છે તે સ્થાન આતર પ્રદેશમા અનુભવનું છે આત્મદર્શનનો સાક્ષાત્કાર થવા પહેલા જે વચ્ચે વચ્ચે આનંદ થઈ જાય, આતર કન્ધોલમા હિલોગા થાય, શાત વાતાવરણમા આત્મદર્શનની આખી થાય, તેનું વર્ણન ન થઈ શકે, એવા તે પ્રચાત વાતાવરણને ‘અનુભવ’નું નામ આવવામા આવ્યું છે બ્યવહારમાથી એમદ દાખલો લઈએ મણિતનો અટપટો દાખલો હોય, એનો ઉકેલ કરવા જતા કલાકો પતાર થઈ જાય, આખરે એ સિદ્ધ થાય, તે વખતે જે આનંદ વાય છે તેનું વર્ણન ન થઈ શકે, એ માત્ર અદરનો સ્વામી જ બલ્લે અને એટલા જ માટે એકવીશમા પંખા આનંદધનજી મહારાજે પોતે જ કહ્યું છે કે ‘કહનું સુનનકો કહ્યું નહિ’^૧—એના સ્વરૂપને કહેવાનું—સાબળવાનું કાઈ જ નથી, કહેવા—સાબળવાની શક્યતા જ નથી, એ તો એને ‘અગોચર વસ્તુકો બલ્લવો યદ્દ ઇલાજ’—નપુવો, જ્ઞાનનો વિષય કરવો એ જ ઇલાજ છે અને એમા બલ્લવુ એટલે જ્ઞાન, અને જ્ઞાન એટલે સાક્ષાત્કાર ટૂંકામા વહેવારુ બાવામા કહીએ તો માકર ખાઈ જુઓ એટલે એનો સ્વાદ જણાયે—એમ વાત આવે છે આ અનુભવ કયા દર્શન આવે છે એટલે આખા ભવપ્રપચની ચાવી, તેમાથી છટકવાની ખારી અને પ્રચાતવાહિતામા ઊડા ઊતરી જવાની નિમરણીની પ્રાપ્તિ છે

રમઢયા—કયામા રસને મુખ્ય સ્થાન છે રત વગરની કયા કહેનારને મલ્લ ન આવે અને સાબળનારને ઝોકા આવે અનુભવધ્યાને રસકયા એટલા માટે કહેવામા આવે છે કે એનું બ્યારે કયન થાય ત્યારે ચેતન પોતે અત્યંત શાત દશા અનુભવે છે જેમ બહેરો માલુસ કયાને સાબળે નહિ, જેમ અલધુ ગમાર કયાનો ઉપદેશ, ખનિગેયતા કે અલકારમયતા સમજી શકે નહિ, અને રશિક પ્રાણી દોય તે જ કયાના હાઈને સમજી શકે અને રસને અનુભવી શકે, તેમ આત્માર્થ પ્રાણી હોય તે જ આ રસકયાના સુખને માણી શકે એ રસકયાનો રસ તે આપણા અનુભવેલા શેરડીના રસ જેવો છે અનુભવકયા અને અનુભવરસકયા આ રોતે સમજવા યોગ્ય છે, અનુભવવા યોગ્ય છે અને એમા રહેલા રસને સ્વળ રસ સાથે સરખાવતા એમાથી કેક નવાન સત્યો પ્રાપ્ત થાય તેમ જ આ રસની વાનકી મળી જાય તોપણ જીવન સફળ છે

મતવાળા—મત એટલે પય, સપ્રદાય ધર્મ અને સપ્રદાયમા ઘણા તફાવત છે ધર્મમા તરવચર્યા, વસ્તુસ્વભાવની વચ્ચે મુખ્ય ભાગ ભજવે છે સામાન્યત ધર્મ શબ્દના

^૧ જુઓ શ્રી આનંદધનજી પદો, ભાગ ૧, પૃ ૨૬૨

આટ પેદા ભાગ કરી શકાય છે દ્રવ્યાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ અને કથાનુયોગ આમાં ગણિતની વાત જૌણ થઈ જાય છે અને કથા માન્યતાનો વિષય જની જાય છે બાકી દ્રવ્યાનુયોગમાં વસ્તુતત્ત્વવિચિત્રવન અને ચેતન છે કે નહિ, તેની ગતિ કેવી છે, શા માટે છે, તેનો અને પુદ્ગલનો સબંધ યાથી, કેટલા કાળનો, કેવો અને કેવો પરિણામવાળો છે વગેરેનું ચિત્રવન હોય છે, જ્યારે ચરણકરણાનુયોગમાં ક્રિયામાર્ગની વિધિનિયંત્રણ કે હકીકતો હોય છે

૧. સમગ્ર અને પથોમાં આ દ્રવ્યાનુયોગને અગ્રે એકાત વાત હોય છે ક્રિયા તે મનમાં કાવે તે સાધનધર્મોંકે કરવાની, પણ મત-મત્રદાયોમાં આત્માના સ્વરૂપને અગ્રે એકાત વાત હોય છે જેણે આત્માને નિત્ય માન્યો તે નિત્ય જ માન્યો, અનિત્યવાળો તે જ વાત સ્વીકારશે, હેઠવાળો પુરુષ અને પ્રકૃતિના ભેદ પાડશે, દૈતવાળો દૈતને જ માનશે એ જ પ્રમાણે વિશિષ્ટાદૈત, શુદ્ધાદૈતવાળા પોતપોતાની માન્યતામાં ચુસ્ત રહેશે. જે આમાં પ્રજ્ઞામાં એક પરમાત્મસ્વરૂપ જુઓ તે નામે પટેરી વસ્તુમાં માયાનો આવિર્ભાવ કેજે, જે આત્મા નથી, પરભવ નથી એમ માને તે તે જ વાતને સ્વીકારે, આ સર્વ મતવાળા કહેવાય ‘અમે કહીએ તે જ સાચું,’ અને ‘અમારા અભિપ્રાય સિવાયના સર્વ અજ્ઞાની છે’ એવી જેમની માન્યતા હોય તે ‘મતવાળા’ કહેવાય

એક વખત જેની એકાત માન્યતા થઈ ગઈ એટલે પછી એ પોતાને અનુકૂળ દલીલો શોધી તેનો મત્રહ કરે છે, તેવા અન્યત્ર અન્ય પ્રકારનું સત્ય હોઈ શકે એ વિચારણા દ્વારા એને માટે બધું થઈ જાય છે અને પછી સુડતાળીશમાં પદમાં ચેતનાએ જે પોકાર કર્યો છે—‘માયકી મુને નિરપખ કીણહિ ન મૂકી’^૧ એ સ્થિતિ થાય છે અને થઈ છે એક વખત એકાતપ્રતિ થઈ, એટલે એ માત્ર પર મન લાગી જાય છે અને જ્ઞાનવશુ એક રીતે ખિડાઈ જાય છે, અવધા જ્ઞાનનો ઉપયોગ એ દષ્ટિબિન્દુનું સમર્થન કરવામાં જ થાય છે આવી રીતે આત્માની મવસ્થાના એકાત નિર્દેશ થયા પછી ક્રિયાપ્રવૃત્તિમાં અમુક વિધિ નિયંત્રણમાં મન એકાતવાસ મેવી જોડે છે, પછી દર્શન અમુક રીતે જ થાય, અને અમુક ભતના ઢોંગધતુરા કરવા જ ભેઈએ—આવી આવી એકાત માન્યતા થાય અને જ્ઞાનદાર બધું જ થઈ જાય, એ દશા મતવાળાની હોય છે

મતવાળા પોતાના મતમાં કેટલા આસક્ત હોય છે એનું વર્ણન સત્તાવીશમાં પદમાં થઈ ગયું છે ‘મતવાળા તો મતમે શતા’ અને છેવટે ‘દાસા સળ આશાકે-૨’ એ હકીકત કહી એમાં બહિરાત્મભાવ બતાવ્યો છે, એ આખો વિકાસક્રમ યોગીની નજરે જોવા જોવો છે આખો મીઝી રાખીને પોતે કહે તે જ સત્ય, પોતે બતાવે તે જ માર્ગ, પોતે

૧ જુઓ શ્રી આનંદધનજીના પદો ભાગ ૧, પૃ. ૫૦ પર ૨ થી

૨ જુઓ શ્રી આનંદધનજીના પદો, ભાગ ૧, પૃ. ૨૩૮-૨૫૧

ખતાવે તે જ તરવાનો ઉપાય, પોતે ખતારે તેવા વેશે, તેવી વિધિએ, તેવી ક્રિયાઓએ અને તેવા વર્તને જ માત્ર પાર પમાય અને તે સિવાય બીજે વિચાર છુવનને હાનિ કરે, પરબવને બગાડે અને રૌરવ નરકમાં નાખી મહાયાતના કરાવે—આવા વિચાર ધરાવનારને ચોખીઓ મતવાળા કહે છે

અને જે નયદષ્ટિ સન્નુષ્ઠ રાખી અપેક્ષા-સત્ય સમજવા પ્રયત્ન કરે, જે અશ-સત્યનો સત્ય તરીકે સ્વીકાર કરે, જે સર્વતોમુખી સત્ય તો અનેક અશોને લક્ષમાં રાખી પ્રાપ્ય છે તેમ સનજે, જે પ્રમાણ-સત્યનું દર્શન કરવા માટે બીજી આખ ઉઘાડી રાખે, જે પર્યાયના પવટન ભાવની સાથે સાથે ગુણના સહભાવને સમજી શકે, મત્યના અશને પદાવી-જરવી શકે અને સર્વદા પોતાની ભતને સત્ય સમજવા માટે તૈયાર રાખે અને સત્યપ્રાપ્તિમાં આહ્વાદ પામે તેને 'નિમતા'—મત વગરના કહેવાય.

આ સત્યના અશ (નય) અને સર્વતોમુખી સત્ય (પ્રમાણજ્ઞાન)ની વાત જોવાને પ્રાપ્ત થઈ છે, અનેકાતદષ્ટિ દરેક દર્શનજારે એકત્રિય થતે અશે જરૂર સ્વીકારી છં, પણ જૈનદર્શન કારોએ એનો વિજ્ઞાન તરીકે પૂર્ણ વિગત યોઈ છે ક્રિયામાગ મા એ દર્શનમાં પણ જ્યાં જ્યાં એકાતમતની સ્થાપના આવી હોય, જ્યાં અમુક રીતે જ અમુક વિધિ થઈ શકે એવો આશ્રદ્ધ દેખાતો હોય, જ્યાં ક્રિયાવાદને અંગે અભિનિરેશ દેખાય, જ્યાં પોતાથી જતા પણ ફેરફારવાળા અભિપ્રાયના દષ્ટિબિન્દુને સમજવાની જગર ન કરતા તેને મિથ્યાત્વની, નરક ગામી, ભવાલિનદીની તુલના આપવાની ભાવ્ય થઈ બધ, ત્યાં એ દર્શનના અનુયાયીઓ પણ મતવાળાની ઠક્ષામાં આવી બધ એવી ઢોઈ દલીલ કરે તો એનો જવાબ આપતી વખતે આગળપાછળના ઇતિહાસને જરૂર દેખવો પડે જ્યાં એકત્રિયની સ્થાપના હોય ત્યાં મતવાળાપણું સમજવું, જ્યાં બન્ને આખ ઉઘાડી મત્યશોધન અને પ્રગતિમાર્ગનું અનુસરણ હોય ત્યાં નિમતાપાતું હોય. આ વાત જેટલી દ્રવ્યાનુયોગને લાગે છે તેટલી જ અરણ્યકરણાનુયોગને લગાડના આવડવી ભોઈ એ, એ ખાસ મહત્ત્વની વાત છે

અને એવી વાત ધાય ત્યારે, એન ઢરનાર નિશ્ચયવાદી થઈ ગયા છે કે બ્યવહારહોંપી છે, એમ કહેવા પ્રયત્ન કરવો એ નિમતવાદની જામી કરવા જેવું છે, બ્યવહાર અને નિશ્ચયને વિરોધ છે નહિ, હોઈ શકે નહિ, હોય તો એને વિગતક્રમમાં સ્થાન ન થટે બન્ને એક જ માતાના પુત્રો છે અને સત્યની એ જાતુઓ છે તેનો સમન્વય કરવાની આવડત એ જ નિમતાપણું સમજવું આ સમન્વય-સિદ્ધાંતમાં મૂળ સ્વરૂપે જૈનધર્મનો વિકાસક્રમ બહુ ઉપયોગી ભાવ ભજવી ગયો, પણ જ્યારથી એનામાં 'વાડા' ભાવના આવી ત્યારથી એમાં પણ ક્રિયામાર્ગને અશે ભારે એકત્રવાસ દાખલ થઈ ગયો છે જ્યાં જ્યાં એ અશ પ્રાપ્ય થાય ત્યાં ત્યાં એ એટલે અશે મતવાદીનું ડપ લે છે, એ વાત ન ગમે તેવી લાગે તોપણ સત્યનું નિરૂપણ છે એન સમન્વય ત્યારે અગાધના અવિત્ય પ્રવાહમાં પ્રવેશ થઈ શકે તેમ છે

આ મતવાદ સળધી ઘણી મોટી ચર્ચા છે. દરેક મતોએ પોતાને સર્વ સત્ય પ્રાપ્ત થયું છે એવો દાવો કર્યો છે. નયવાદ અને પ્રમાણવાદની ચર્ચા જોતોએ અતિ ઉચ્ચ ભૂમિકાથી અને પૃથક્કરણ પૂર્વક કરી છે અને એની ચર્ચામાં જોતા એ, ઉપગ્રેહ અને પેટાભેદને પણ એમણે વિચાર્યા નથી. આ નય-પ્રમાણ-વાદનો, અનેકાતવાદનો, સ્યાદાદ સ્વરૂપનો આખો વિષય ખૂબ સમજવા જેવો છે. યવાસ્થાને એવું નિરૂપણ થયે મતવાદ એટલે એકાતવાદ અને નિમતવાદ એટલે સ્યાદાદ, એટલી વાત અત્ર ખામ પ્રસ્તુત છે.

ખ્યાલા—લગભગ દરેક યોગીઓએ ખ્યાલા-પીઆલાનો ઉલ્લેખ શુદ્ધ ભાવ બનાવનાર પદોમાં કર્યો છે. હિંદી ભાષામાં લખનાર મહાન કવિઓએ ખ્યાલા પર જાન કર્યા છે. કબીર, દાદુ અને કુરનાસે તો ખ્યાલા માટે અદ્ભુત ગાનો કર્યા છે, તેથી તે 'ખ્યાલો' રી-ચીજ છે, તે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ. આનંદવજીએ આ 'ખ્યાલા' નો ઉપયોગ નકુલીશમાં પદમાં કર્યો છે.

અગમ પીઆલા પીમે મન મારા, ચીન્ને અધ્યાતમ મારા,
આનંદવન ચેતન બહે ખેડે, દખે લોક તમારા,
મારા આત્મકી કયા કીને ?

દાડ અને અશીષ પીવાના પાનને ખ્યાલી કે કટોરી કહેવાના આવે છે અને ભાગના પાનને 'કટોરી' કહેનામાં આવે છે. નાણુત ન્યાર નરો કરે છે ત્યારે તેને અલકમલકતુ સૂચે છે એ પોતાની આમપામ ઠેાણ છે તે વીટરી જાય છે તે મસ્ત બની જાય છે તે પોતાની મનધારી બાબતમાં એકાન ધર્ષ જાય છે. પોતાની વાતને ચીવટપત્તે વળગી રહેનાર અને બીજી સર્વ વાતને ટોળ કરી દેનાર કે ભૂની જનાર જ વ્યવહારમાં પોતાનું કામ કરી શકે છે. અર્જુનની બાણ પરીક્ષા કરવામાં આવી ત્યાર તેણે જવાબ આપ્યો હતો કે હું તો આખી દુનિયામાં અત્યાર મારા બાણની આપી અને સાધ્ય પાકડાને જ જોઉં છું અને બીજી કાંઈ જોતો નથી. આ વૃત્તિ, નરો કરનાર બરાબર મગજ શકે છે આમાં નિર્વિવેકપણું કે તોફાનની વાતને મહત્ત્વ આપવાનું નથી, પણ મસ્તતા, એકાનતા અને મજનતાને ખાસ અગત્ય આપવાની છે. ખ્યાલો લઈને પીધો એટલે વર્તમાન વિગ્નરણ થતું આવે છે એ જ પ્રમાણે ધ્યાનને માર્ગે ચઢ્યો, ધ્યેયને લક્ષ્યમાં લીધું અને ખ્યાલો ગટગટાવ્યો એટલે સસાર અને સગા, ઘર અને વસ્તુ, સર્વ વિચારે પડી જાય છે અને ધ્યેય પર એકાગ્રતા થાય છે. આ વર્તમાન વિસ્મરણ, સંયોગનું ભૂલવાપણું અને અદરની મસ્તી, એટલી વાત ખ્યાલાની એકાગ્રતામાં આવે છે.

ખ્યાલાને સમજવો મુશ્કેલ છે તેટલો જ પચાવવો મુશ્કેલ છે. જો પચાવતા ન આવડે તો તોફાને ચઢી જવાય છે અને નરો કરીને તોફાને ચઢી જવાય તો બધી વાત મારી જાય છે.

હવે આપણે આ સાખીના અર્વની નિચારણા કરીએ —

આત્માનુભવ—સ્વરૂપાનુભવની રસકથા આતર સ્વરૂપમા લય કરી દે તેવી છે અનુભવ રસકથાના તો છાટા પણ મળવા મુરકેલ છે, મળે તો પીવા મુરકેલ છે, અને પિવાય તો પચાવવા મુરકેલ છે એ રસ તો સાહિત્યપ્રસિદ્ધ સિંહણના દૂધ જેવો છે એ સામાન્ય પાત્રમા તો રહી શકે નહિ, સુવર્ણ પાત્રમા જ એને ઝીલી શકાય. અને એ કાયાપોચા તો પી પણ શકતા નથી અને પીવે તો પચાવી શકતા નવી એને પીવાવાળા ને મતાત્રદી હોય તો આખો ને આખો ‘દહી પર’ એટલે જીવોવત્તો ઘર્ષ જાય અને લોસેગો ઘર્ષ જાય. આવો એ રંગલ ગનો લોગો ॥

મતવાળા એટલે એકાત પક્ષ સ્વીકારનારાને એ ખ્યાલાનો કેફ બંદ છે, એનો વિવેક નાશ પામી જાય છે, એ પોતાના અભિપ્રાયને મળતો ન હોય તેને વિરોધી ગણે છે, એને પોતાના મત માટે આત્રહ ઘર્ષ જાય છે, એ સર્વ મત્ય પોતાને સમજાણ ॥ એવો દાવો કરે છે અને પોતાના મનથી જરા પણ લુદ્ધ પડે એ મહાપાપી, દલી, રૌરવ નરકમા તનાશ અને ધર્મદ્રોહી છે એમ માને છે અને મનાવે છે અને જ્યાં એકાત મતનો આત્રહ થયો ત્યાં ગમે તેવો અને તેટલો લાગ હોય પણ વિવેકદંષ્ટિ જાધ યતી હોવાથી એનો નિસ્તાર થતો નવી એને અન્યત્ર મત્યની સલાવના પણ સૂઝતી નથી અને પરિણામે ‘એકાત વાદી રે તત્ત્વ પામે નહિ’ એ દલામા પડી ‘જઈ એ પોતાની વાતને જ સાચી માને છે અને જ્યાં આવો મતાત્રહ થયો ત્યાં પછી સત્યચોધનની આખી વૃત્તિ નારી જાય છે પડી ‘સાચુ તે મારું’ ને ‘ખતે ‘મારું તે સાચુ’, ‘મારું તે જ સાચુ’ એવી લાવના જન્મે છે અને પછી તો ગમે તે પ્રકારે પોતાની પોતે માનેલ માન્યતાનો ખચાવ કરવા વિવહા અને તર્કજળ જિભા કંપામા જ કાર્યસિદ્ધિ મનાય છે મતાત્રહ જેને પડી જાય છે તે ખ્યાલો; પીને નશાને વશ પડી ગયેલા સમજવા

(એ અગમ ખ્યાલાને આત્રહ વનરના, સત્ય જ્યાં હોય ત્યાંથી તેને સમજનારા અને સ્વીકારનારા બરાબર પચાવી શકે છે એ અનુભવરસકથાના રમને ગમે તેટલો પીએ, પણ એ પોતાના વિવેકવ્યતુ ખુલા સાખી શકે છે, અશ-સત્યને તેટલા પૂરતા સત્ય તરીકે સ્વીકારી લે છે, એકાતવાદમા પૂર્ણ-પ્રમાણ-સત્ય લક્ષ્ય નથી, ન હોઈ શકે એ વાત સમજી સ્વીકારે છે અને આવા મતાત્રહ વગરના પ્રાણી રસખ્યાલાને બરાબર પચાવે છે, અદર એની, જમાવટ કરે છે અને આત્મિક દુનિયામા શાંતિ-તુટિ-પુષ્ટિ મેળવી નિર્ભેજ આનંદનો અતરાત્મદશમા સાક્ષાત્કાર કરે છે માટે એ આત્માનુભવના રસનુ પાન કરવું હોય, તો તેની એક જ શરત છે, અને તે એ છે કે મતાત્રહ ન રાખવો, સત્ય જ્યાં હોય ત્યાંથી તેને ચોધવું, અશ સત્ય હોય તો તેનો તેટલા તરીકે સ્વીકાર કરવો અને વાત ગળે ન જિનરે તો વધારે જિહા ધિતરી સમજવા પ્રયત્ન કરવો જ્યારે આવી માધ્યમિક દશા થાય અને સાથે નિમતાપ્તુ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે અનુભવરમને પચાવ્યો છે એમ સમજવું

એ અનુભવરસ-આત્મિકરસને પચાવવો એ કાયાપોચાનું કામ નથી, તેમજ એ તદ્દન અગમ્ય પણુ નથી ઘણી વખત એક હકીકતને આકરી માની તેની ઉપેક્ષા કરવામા આવે છે, પણુ આમ થવુ ન ઘટે સત્યશોધન તો સજ્જાગ છે અને યોગ્ય કેળવણી અને પ્રમાણસરના માનસિક ઓકથી પ્રાપ્ત થઈ શક છે ઘણી વખત ધર્મની બાબતમા પ્રાણી આહ્વી થઈ જાય છે, પોતે જે મતનો સ્વીકાર કરતો હોય તે સિવાય અન્ય સાચા નથી, ન જ હોઈ શકે—એવા વૃત્તિ એ જમાવે છે, જગાડે છે અને તેને પોપે ॥ આવા મતવાળા પ્રાણી ‘ઢંહી’ પડ્યા છે એમ સમજવુ, એને ઘેન બદલુ છે એમ સમજવુ

બાકી દરેક મતવાળાને અશ-સત્ય પ્રાપ્ત થયુ છે, તેટલે અશે તેનો સ્વીકાર કરી તેને બીજી વિરોધશ્લુ ઉવાડવાનું સમજવવા પ્રયત્ન કરે, બાપાની કડવાશ છોડી દે અને વિસવાસ કે વિતરાગ છોડી સત્યશોધનને માર્ગે જિતરે તો આ અગમ અનુભવરસ કથાનો ખ્યાલો પચાવી શકાય તેમ છે, અને પ્રગતિ કરી શકાય તેમ છે અશ-સત્યને સત્ય તરીકે સમજે, પ્રમાણસત્ય શોધવા બીજા અશો વિચારે, મર્વ અશોની સમજ માટે પોતાનાં જાતને ઉઘાડી રાખે અને ખામ કરીને નય-પ્રમાણ-જ્ઞાનનો સૂક્ષ્મ બુદ્ધિએ અભ્યાસ કરે તો તેવા પ્રાણી આ અગમ ખ્યાલાને જરૂર પચાવી શકે છે

નય-પ્રમાણનું જ્ઞાન એના ભેદો, પેટાભેદો, ઉપભેદોથી ભરપૂર હોઈ અટપટુ છે, અતિ સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ કરાં શકનારને પણુ ગોણુ ખવરાવી દે તેવુ છે એ સાચી વાત છે, પણુ એવી વિરોધસંક્રિત વગરના પણુ મતસહિષ્ણુતા તો વિકસાવી શકે સમજ્યા વગર સામાને ઉતાડી પાડનાર, વાત વાતમા પોતાના મતથી જુદા પડનારને ઉન્માર્ગી કહેનાર અને નજીવી કે સામાન્ય બાબતમા હકવાદે બંધી જનાર માર્ગ ન પામી શકે અને ખ્યાલો ન પચાવી શકે એટલે બહુ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિમાન ન હોય, તે પણુ તટસ્થભાવ રાખી શકે તો દુનિયાના નિર્સ્થક ઝઘડા બોધા ધર્મ જાય સામાન્ય રીતે શાત દેખાતા પ્રાણી પણુ ધર્મની બાબતમા ઝઘડે બંધી જાય છે ત્યારે વિરેક ભૂતી જાય છે, પોતાનું સ્થાન વીસરી જાય છે, મનોવિકારની આત્મપ્રગતિ પર થતી અસરના ખ્યાલને નેવે મૂકી દે છે અને જનૂન ભરેલી બાસ વાપરવામા પોતે મહાન ધર્મી હોય એમ માની અને જ્યેનચાળા કરે છે સાધન ધર્મોના ઝઘડાના અતરમા જિતરીએ તો ઘણું દેખી શકાય છે મૂર્તિ માનનાર તેને નહિ માનનારને જે રીતે બાડે છે, કહી બાધનાર તે નહિ બાધનારને જે રીતે વગેરે છે, ઉદયતિથિ માનનાર અસ્તતિથિ માનનાર પ્રત્યે જે માનસ ધરાવે છે—તેનું અવલોકન કરતા ‘નતવાળા તો ઢંહિ પડે’ એનો ખ્યાલ આવે છે

અહીં ખુલાસાડપે પ્રામગિક જણાવી દેવાની જરૂર છે કે સાધન ધર્મોને સાધનની કક્ષામા જ રાખવા ઘટે જે સાધનથી સાધ્ય મન્મુખ થાય તેનો સ્વીકાર કરવો, પણુ અન્ય પ્રાણી આપણા સાધનોને ન સ્વીકારે કે બીજા સાધનો સ્વીકારે તો તેનો વિશેષ ન કરવો આપણી પ્રગતિને જે માર્ગ આપે તે આપણે માટે ઉચ્ચ અને જાણ સાધન છે એમ ગણવુ,

પણ સર્વને માટે એ એક જ સાધન હોઈ શકે, અને અન્ય સાધન ન જ હોઈ શકે એમ માનવાની ધૃષ્ટતા કરવી નહિ જ્યાં એકાત્મવાદ આવે ત્યાં ઢગી પડવાની વાત દાખલ થઈ ગઈ છે એમ સમજવું મતમતાતરના ઝઘડાને દૂર કરવા માટે આ વિચારધારા અતિ ઉપયોગી અને માર્ગદર્શન કરાવે તેવી છે અને અનુભવરચના પ્રાધાન્ય વગર આપણે અન્ય માં નથી એ તો આ પદોમાં વારવાર બતાવ્યું છે, પુનરાવર્તનને લોગે પણ બતાવ્યું છે માટે આત્માનુભવના રસનો કટોરો પીવો હોય, અને પીને પચાવવો હોય, તો સત્યચોધનની બુદ્ધિ રાખવી અને મતાબદ્ધ છોડી દેવો.

શ્રી જ્ઞાનસારે^૧ આ સાખીને અલગ પાડી નાખી છે, તેના પર રહસ્યાઈ લખતા કેટલીક ખૂબી કરી છે એમનો ભાવ ભારામાં આ રીતે મૂકી શકાય. એમણે આ સાખીને સત્તારીમાં પાંચની આગળ મૂકી છે મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આ સાખીને ગમે તે પદને મથાળે મૂકવામાં આવે તો ચાલે તેમ છે એનો વિષય જ સ્વતંત્ર છે તેથી તેની વિચારણા સ્વતંત્ર કરવી એ જ ઉચિત છે.

શ્રી જ્ઞાનસાર આ સાખીના ટળામાં લખે છે કે આત્માનુભવ એ શી વસ્તુ છે ? એનું લક્ષણ શું ? ભિન્નજ્ઞાનઅનુભવ એટલે આત્માનુભવ તે સબધીની એટલે આત્માના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિરૂપ પરમ આનંદરત્ન, તેની કથાવાર્તા સબધી ખ્યાલો પીપો ન બંધ પીવું એટલે સ્વરૂપ બ્રહ્મ કરવું—એટલે સ્વરૂપ બ્રહ્મ કર્યું ન બંધ આ હંકીકત સામગ્રીને કોઈ જો-ચો આવો અજર ખ્યાલો મતવાલો-મતવાલરો કરણવાળો-એટલે મહામંદને પીનારો એવા અજર ખ્યાલાને પી ન શકે ઢહી પરે એટલે ગડઢાપેચ થઈ બંધ ત્યારે પૂછ્યું કે એ ખ્યાલાને કોણ પચાવે ? તેનો ઉત્તર આપે છે મહામંદપા એને ન પી શકે, પણ નિમતા એટલે નિર્મંદી હોય તે એને પચાવી પાડે, પચાવી બંધ ત્યારે તેણે કહ્યું નિર્મંદી એટલે મંદને નહિ પીવાવાળો પચાવી બંધ અને મંદને પીવાવાળો ગડઢાપેચ થઈ બંધ એ વાત તો વિરુદ્ધ લાગે છે, એ કથન ગળે કિતરતું નથી, આ વિરોધાભાસના અક્ષરો છે હવે અર્થાતર કરીને એ વિરોધને ટાળે છે મતવાળા એટલે મમત્વવાળા એટલે મતનો મમત્વ ધાત્રે તે તો ઢહિ પરે, એટલે આત્માનુભવરસકવાનો ખ્યાલો પી ન શકે, ગિર પડે.

એટલે કહેવાની મતબલ એ છે કે મતમમત્વી પ્રાણી પોતાના મતથી ભિન્ન કથન શુદ્ધ સ્યાદ્વાદમાર્ગાનુયાયી હોય તોપણ આત્મસ્વરૂપપ્રાપ્તિને અપાવનાર (પ્રાપક) કથન સામગ્રતા જ ઢહિ પરે એટલે ટૈર થઈ બંધ, જેમ કે આનંદધનજી પોતે જ કહે છે, ‘નયવાદી પંડો અહી, કરે લરાઈ ઠાન’^૨ આવો પ્રાણી સ્વરૂપપ્રાપ્તિની કથા પોતાના મતવાદ

૧ એ નામના એક જૈન પંડિત. એમણે શ્રી આનંદજીના પદો પર યુક્તિપૂર્ણ વિવેચન કર્યું છે.
૨ જુઓ શ્રી આનંદજીના પદો, ભાગ ૧ પદ ૨૧, ગાથા ૪, ૫ ૨૫૮

આગળ પૂરી સાક્ષી ન થકે, પ્રથમથી જ ટેર થઈ જાય નિમિત્તા એટલે નિર્મમત્વી શુદ્ધ સ્યાદ્વાદમતાનુયાયી જેનું કથન સત્ ન્યાશ્રિત છે અને જેની મતિ પણ સાત ન્યાશ્રિત છે, તે તો માન્યતા જ પચાવી જાય, રોમરોમમા હર્ષવત થાય અને હું પચાવું છું એ ખ્યાલથી અત્યંત હર્ષ પામે

આ પ્રમાણે અર્થ જ્ઞાનમારે ટળાડૂંપે લીધા છે એમના વિચાર પ્રમાણે મદ, મમત્વ અને મત સર્વે પર્યાયવાચી શબ્દો છે મદપાનને આગળ કરી તેમણે પ્રથમ વિરોધ રજૂ કર્યો, અને પછી મદનો અર્થ આગ્રહ કે મમત્વ કરી વિરોધનો ખુલાસો કર્યો આ દષ્ટિ બિન્દુ પણ વિચારવા યોગ્ય છે

એક વાત નોંધવા જેવી છે જેને સર્વ પદોમા 'સાખી' તરીકે નિર્દેશિત છે તેને જ્ઞાનસાર મૂળમા 'હુહા' તરીકે બતાવે છે અને વિવેચન પૂરું કરી છેવટે 'એ હુહાનો અર્થ' એમ લખે છે આથી એક નવીન પ્રશ્ન ઊભો થાય કે ઉપર જેને સાત સાખી તરીકે વર્ણવેલ છે તે વસ્તુત 'સાખી' છે કે 'હુહા' છે?—તે સંગીતના અભ્યાસીએ વિચારવા યોગ્ય પ્રશ્ન છે આ સંબંધી ચર્ચા જરૂરી આધાર સાથે આ અધ્યાત્મ ઉપોદ્ધાતમા જોવી એને અત્યંત 'સોરઠા' પણ કહેલ છે આ સર્વ ચર્ચા વર્તમાન સાહિત્યપદ્ધતિ અનુસાર અધારલે ઉપોદ્ધાતમા થશે (૭૦-સાખી)

ઉત્તરાર્ધ—પદ અને તેનું વિવેચન

ભૂમિકા—આ પદમા સુમતિ અને શ્રદ્ધા વચ્ચે સલાપણ છે સુમતિ—ચેતના નાસી પાસ થઈ જાય છે, વિરહવી વ્યાકુલ થઈ જાય છે, અને અત્યંત કંદેરી દલામા આવી જાય છે, ત્યારે તેની મૂળી શ્રદ્ધા ચેતનરાજનું વર્ણન કરતા એને માટે 'નરમ' એવું વિશેષણ વાપરે છે એટલે ચેતન પોતે નરમ છે અને નરન પડતા જાય છે એવું તે ધીરજડૂંપે બોલે છે

આ પ્રમાણે બોલવાનો પ્રસંગ આવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે એમ આપણે વિચારપૂર્વક ગોઠવી શકીએ ચેતન સસારજટવીમા ઘડાતો-કુડાતો કાષ્ઠિક દ્રવ્ય શ્રાવકના કે સાધુના શુભોને ધારણ કરતો જણાય છે, ક્ષમા, માર્દવ, આજ્ઞવ, લોભમુક્તિ, તપ, સધમ, શૌચ, અક્રિયનત્વ અને પ્રદાયર્યમા પ્રવેશ કરતો દેખાય છે, એટલે શ્રદ્ધા એના પર આરાખાય છે એને લાગે છે કે હવે ચેતનજી માર્ગ પર આવતા જાય છે અને નરમ પડતા જાય છે

શુદ્ધ ચેતના યા સુમતિનું ધોરણ પરમ વિશિષ્ટ—અતિઉચ્ચ (absołute) હોઈ એને ચેતનરાજમા લાભો ફેરફાર લાગતો નથી કદાચ ચેતનરાજે થોડો ખાદ્ય ત્યાગ કર્યો હોય તોપણ ચેતનાની નજરે તો એની સસારસ્મીતિ જાની રહે છે એમ તેને લાગે છે અને એને શ્રદ્ધાના 'નરમ' વિશેષણ તરફ ખાત્ર ખટકે લાગે છે, એટલે ચેતનરાજના જાળધમા એ

વિશેષજી વાપરવા માટે સખી શ્રદ્ધાને ટોણો મારતી સુમતિ પ્રવચનની તપુ સાધામાં ચેતન સાથે 'નરમ' શબ્દ વાપરવામાં શ્રદ્ધા કેવી ભૂલ કરે છે તે પોતાના સખત ધોરણે કહી બતાવે છે ('સુમતિ' અને 'શુદ્ધ ચેતના' પર્યાયવાચી શબ્દ છે શુદ્ધદશામાં આત્માની પરિસ્થિતિ એટલે 'શુદ્ધ ચેતના' અને એ દશામાં વર્તના તે 'સુમતિ' એમ સમજવું)

ચેતનાની શુદ્ધ દશાનો વાત આવે ત્યારે નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ જોવાનું ગ્રહે છે અને વહેવારુ આશાવાદી શ્રદ્ધા વ્યવહારની નજરે જુએ છે આ વ્યવહાર અને નિશ્ચયને વિરોધ નથી, પણ તેનો દેખાતો વિરોધ યમાવી તેનો મમન્વય કરવો એ તત્ત્વજ્ઞાનનો અતિ આકર્ષક વિષય છે અલગ અલગ દૃષ્ટિબિન્દુને સમજવા અને તેનો સમન્વય કરવો એ જૈન પરિજ્ઞાનના અનેકાતવાદની મહાન ક્ષેત્ર છે અને એ પ્રકારની આવડત એ વિશિષ્ટ જૈનત્વ છે

શ્રદ્ધાનો આશાવાદ અમર હોય છે, એના બ્યાલો સુપરિણામવશ્ચી હોય છે અને તેથી જ્યારે ત્યારે એ ચેતનાની પાસે ચેતનના વખાણ કર્યા કરે, અને 'સૌ સાધુ યદ્યદ્દેશે' એવા શબ્દો ઉચ્ચારી ચેતનના વખાણ કરવા લાગી જાય, તેવા પ્રસંગે સુમતિ શ્રદ્ધાને ટોણાંરૂપે જવાબમાં કહે છે એની ઉછિત સુમતિના સુખમાં મૂકી છે આ પદ ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે દશાના પદમાં 'પરમ નરમ મતિ ઔરત આવે' ત્યાં 'નરમ' શબ્દનો ઉપયોગ તદ્દન જુદી રીતે કર્યો છે ત્યાં ચેતનાએ ફરિયાદ કરી છે કે ચેતનરાજ મમતા વગેરે તેની પાસે આવે ત્યારે નરમ થે ન જની જાય છે અને મારી (ચેતનાની) વાત આવે ત્યારે 'નિષ્કુર' બની જાય છે આ આખો 'નરમ' શબ્દનો પ્રયોગ ખૂબ સમજવા યોગ્ય છે આગ્રહો ઉપોદ્ધાત કરીને હને પદનો ભાવ સમજવા પ્રયત્ન કરીએ

૫

(રામ-વસત-ધમાન)

છવિછે લાગ્ન નરમ રહે, આલિ ગરમ કરત રહા વાત ટેક

માકે આને મામૂકો કોઈ, વરણન કરત મિવાર,

અજ દુ કપટક કોથરા હો, મહા કરે સરયા નાર છવિછે ૧

અર્થ—(સમતા શ્રદ્ધાને કહે છે—) (લોકો) મારા છેલ્લખીલા મનમોહન પતિને

પાકાતર—મારું-મારું માગું-મામૂં કરત-કરત અજ દુ-અજ દુ ગેથરા-કોથરી કરે-કરે-કરે સરયા-સારયા

શબ્દાર્થ—ઝગિને=જીવા, વટકાળા રૂપાળા, સુર લાસન=મોહન ત્રિર નરમ-દીનુ, મુધારમ, સમસ્તી કોમળ કહે=મોવાળ છે આનિ=સખી ગરમ=ઉમ કહા વાત=ની વાત, કેવી વાત. મારું(મા)કે=માતાની આજે=પામે મામૂકા=મામાલુ મામા સગથી વરણન=(સુપ)ખીર્ન ખાનખાન મિવાર=મમાર, મૂખ અજ દુ=હજૂ પલ આજ સુધી કપટ=નાવાના મથરા=કોથળા, ચેતા સરયા=શ્રદ્ધા કહા=શુ, વી રીતિ, કેમ નાર=સ્ત્રી, બાઈ

નરમ-સમરસી કહે છે, ત્યારે સખી ! એ ગરમાગરમ વાતો કેમ કરે છે ? (એ નરમપણું ડહેવામાત્ર છે) માની પાને મામાનુ વર્ણન તો કેઈ ગમાર પ્રાણી હોજ તે જ કરે હજુ પણ એ તો કપટના-માયાના કોથળા છે ત્યારે અહો શ્રદ્ધા બાઈ ! તેના ઉપર કેવી રીતે વિશ્વાસ કરાય ? એનો ભરોસો કેમ આવે ? (૧)

વિવેચન—સુમતિ પોતાની સખી શ્રદ્ધાને કહે છે, સખી ! તુ મારા છળીલા લાલન પતિદેવને ‘નરમ’ કહીને વર્ણવે છે ! એ લાલન એટલે એ મોહક છે એ વાત ખરી છે, પણ તું એને ‘નરમ’ કહીને વર્ણવે છે એ વાત તેમનું અત્યારનું વર્તન જોતા મને ઠીક લાગતી નથી એમને જરા ચારિત્ર સન્મુખ જોઈને, થોડા થોડા ‘ચત્તિ-મદ્દય-અજ્ઞવ’ વગેરે આત્મધર્મની સન્મુખ આવતા જોઈને તું એના વખાણ કરવા માડી પડી છે અને જાણે એ હવે જરૂર ઘેર આવી ખોટાચરે એમ ધારવા લાગી ગઈ છે, પણ હું તને એની અત્યારની દશા કહું ત્યારે તને તેના સાચા ખ્યાવ આવશે

તુ તો એને માટે નરમ નરમ વાત કરે છે, પણ એ તો ગરમ છે, પરભાવથી ઉરકેરાયતી દશામા આણું રહે છે અને વાત કરતા પણ લાલવીળા ધઈ બંધ છે એને તુ કંડા કે નરમ કઈ રીતે કહે છે તેના તુ જરા વિચાર કર આ જે નરમપણાની તું વાત કરે છે તે તો કહેવા માત્ર છે, તે વાતમા અત્યારે તો જરાયે માલ નથી અને ચેતનના અત્યારના વર્તન સાથે એ વિશેષણ અનુરૂપ પણ નથી તુ અત્યારે પતિરાજના વખાણ કરવા લાગી ગઈ છે, એ તો નાનો ભાણેજ મોમાળથી આવી પોતાની મા પાસે મામાન વખાણ ઉપર વખાણ કરવા માડી બંધ, ત્યારે મા એને જવાબમા કહે કે-ભાઈલા ! હવે બ્રમ રાખ ! તારા તો મામા પણ મારા તો ભાઈ ! હું તો એને જનમના ઓળખુ છું જો તારે ચેતનરાજનું ખરું વર્ણન બધુંવું હોય તો સાક્ષ

પતિરાજ ચેતન જો નરમ હોય તો એની વાતમા ગરમપણું કેમ હોય ? મોહરાજ ભાર ગરમી કરનાર છે એ તો બાણીતી વાત છે એની ગરમ વાત પરથી એને માટે ‘નરમ’ વિશેષણ વાપરવું ઉચિત નથી એમ મને લાગે છે અત્યારે એણે થોડા થોડા ત્યાગ કર્યો છે, તારી નજર એ પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત દશામા આવી છકું-સાતમે શુપ્તસ્થાનને વર્તતા દેખાય છે અને તેવા નજીકે એ નરમ પડ્યા હોય એમ તને લાગે છે, પણ તારી એમા મોટી ભૂલ થાય છે એ તો આજે પણ કપટના કોથળા જ છે ! એને મોટો દેખાવ કરી ધર્મને નામે ચરી પાવું છે એને અનુયાયી વર્ગ કરતા પોતાના નામની વધારે પડી છે એ દેખાવમા નરમ દેખાતા હોય તોપણ અદર કપાયથી ભરેલા છે અને કપાય દખાયલો હોય તોપણ અદરથી એ ભારેલો અગ્નિ હજુ ત્યા મોજૂદ છે તો એવા પતિરાજ પર શ્રદ્ધા કેમ આવે ? એ માટે નિદિરિયે પધારશે અને અનતકાળ આનંદ આપશે એવી વાત કેમ કરાય અને

એમને માટે 'નરમ' વિશેષજી કેમ વાપરી શકાય ? એવા પતિ પર શ્રદ્ધા કેમ ગળાય ? એને ફરીજતા વાર શી ?

આ ગાથા પર વિવેચન કરતા જ્ઞાનસારજી લખે છે કે, આ પદમા સુમતિ અને શ્રદ્ધા વચ્ચેની વાતચીત લાવવામા આવી છે સુમતિ અત્યંત ચોડમા પડેલી છે, તેના તરફ શ્રદ્ધાનાં ધીરજના વચન છે સુમતિ આત્માની કુટિલતા બતાવતા કહે છે કે હે સુખી ! મારા શોભાવત આત્મારામની બાબતમા પરમેશ્વર-પ્રવચનમા યત્તિ-અલ્પ-મહત્ત્વ આજિ ગુણ યુક્તવર્ણન કરી તેની શોભા બતાવી છે અથવા આત્મસ્વરૂપના પરિણમનરૂપ શોભા તેનામા છે, તેથી તેને નરમ કેમ કહેવાય ? એ તો સર્વ નિશ્ચયનયની વાત છે જ્યાં સુધી આત્મા વિભાવદશામા છે ત્યાં સુધી એ કસાયથી તક છે, કારણ કે જ્યાં સુધી તેનો દ્વાયનો યોગ મળે નથી ત્યાં સુધી તેમાથી કપાયો ગયા નથી જ્યાં તેને તથાપ્રકારનો કાળાદિ મામત્રીનો યોગ મળે ત્યારે તે સુખી થશે મદુક્તિ

કાન પાક કારણ મિત્રે, સહિજ સિદ્ધ પૈ જાય,
બીજ વરદા ફૂલે રહે, જ્યાં વસત વનરાય

એટલે જ્યાં સુધી કારણ સામગ્રી મળી નથી ત્યાં સુધી એ મારા પતિ આત્માને નરમ ન બહુવા વળી મમતા કહે છે કે જેમ ઢોલ ગમાર પોતાની મા પાડે મામાનું વર્ણન કરે તેમ તું કરે ■ કારણ કે મામાના ગુણ બાજેજ કરતા તેની બેન વધારે બહુ શકે તેમ છે, તેમ આ મારા પતિને તારા કરતા હું વધારે બહુ છું, માટે તું એમને સર્વ વિરતિ-છેડે સાવમે-ગુણસ્થાનકે જોઈને તેમને નરમ કહેવાનું કહેલી હો તો તેમા તારી ભૂલ છે ! હજી તેઓ કપટના કોથળારૂપ છે, તેમા હજી કપટ-માયારૂપ દ્વાય અને બીજા કપાયો પણ રહેલા છે એમ તું બહુ

આ જ્ઞાનસારના ટબા પર વિવેચન સબધમા મારા મિત્ર નોધમા લખે છે કે આ પદમા સમતા અને શ્રદ્ધાના સવાદરૂપ આત્માની દશાનું વર્ણન છે અને તેમા ગુણ અધ્યાત્મીઓ આત્માને શુદ્ધ માની ગફલતીમા રહે છે તે વાતનું નિરાકરણ કરી તેવી વાતની શુદ્ધિ માનનારાઓને ઉપદેશ આપ્યો છે કે જ્યાં સુધી વિભાવદશામા આત્મા પડ્યો છે, ત્યાં સુધી તેને શુદ્ધ માની કારણની ઉપેક્ષા ન કરે, પણ તે શુદ્ધતાને પ્રાપ્ત થાય-તેની શુદ્ધતા પ્રકટ થાય-તેવા કાણો મેળવતા રહેશે ચેતનરાજ સહેજ સન્મુખ થઈ જાય, થોડો બાહ્ય ત્યાગ કરે, વેશપલટો કરે તેવી રાચી ન જવું ઘટે, હજી જ્યાં સુધી તેની કપાયપરિણતિ દૂર થઈ નથી અને તેને યોગ પર કાળૂ આવ્યો નથી ત્યાં સુધી તેનું નરમ તરીકે વર્ણન કરી નાખવું એ સુમતિની ઉત્કૃષ્ટ ધોરણતુલાએ અયોગ્ય અને અનુચિત છે અને એ તો માની આગળ મામાના ગુણ ગાવાની બાલિયતા જેવું છે (૧)

સુમતિ પોતાના ઉત્કૃષ્ટ ધોરણે ચર્ચા આગળ બતાવતા કહે છે

નરમ-સમરસી કહે છે, ત્યારે સખી ! એ ગરમાગરમ વાતો કેમ કરે છે ? (એ નરમપણું ડહેવામાત્ર છે) માની પાસે મામાનું વર્ણન તો કોઈ ગમાર પ્રાણી હોજ તે જ કરે હજુ પણ એ તો કપટના-માયાના દેવળા છે ત્યારે અહો શ્રદ્ધા ખાઈ ! તેના ઉપર કેવી રીતે વિશ્વાસ કરાય ? એનો ભરોસો કેમ આવે ? (૧)

વિવેચન—સુમતિ પોતાની સખી શ્રદ્ધાને કહે છે, સખી ! તું મારા છબીલા લાલન પતિદેવને ‘નરમ’ કહીને વર્ણવે છે ! એ લાલન એટલે એ મોહક છે એ વાત ખરી છે, પણ તું એને ‘નરમ’ કહીને વર્ણવે છે એ વાત તેમનું અત્યારનું વર્તન જોતા મને ઠીક લાગતી નથી એમને જરા ચારિત્ર સન્મુખ જોઈને, થોડા થોડા ‘સ્તિ-મદ્દય-અજ્ઞય’ વગેરે આત્મધર્મની સન્મુખ આવતા જોઈને તું એના વખાણ કરવા મડી પડી છે અને જાણે એ હવે જરૂર થેર આવી પહોંચશે એમ ધારવા લાગી ગઈ છે, પણ હું તને એની અત્યારની દશા કહું ત્યારે તને તેનો માથો ખ્યાલ આવશે

તું તો એને માટે નરમ નરમ વાત કરે છે, પણ એ તો ગરમ છે, પરલાવધી ઉશ્કેરાયથી દશામા ચાલુ રહે છે અને વાત કરતા પણ લાલણીળા થઈ જાય છે એને તું ઠીક કે નરમ કઈ રીતે કહે છે તેનો તું જરા વિચાર કર આ જે નરમપણાની તું વાત કરે છે તે તો કહેવા માત્ર છે, તે વાતમા અત્યારે તો જરાયે માલ નથી અને ચેતનના અત્યારના વર્તન માથે એ વિશેષણ અનુરૂપ પણ નથી તું અત્યારે પતિરાજના વખાણ કરવા લાગી ગઈ છે, એ તો નાનો લાણેજ મોસાળથી આવી પોતાની મા પાસે મામાના વખાણ ઉપર વખાણ કરવા માડી જાય, ત્યારે ના એને જવાબમા કહે કે-લાઈલા ! હવે ખસ રાખ ! તારા તો મામા પણ મારા તો ભાઈ ! હું તો એને જનમના ઓળખુ હું જો તારે ચેતનરાજનું ખરું વર્ણન જાણુ હોય તો માલગ

પતિરાજ ચેતન જો નરમ હોય તો એની વાતમા ગરમપણ કેમ હોય ? મોહરાજ ભારે ગરમી કરનાર છે એ તો જાણીતી વાત છે એની ગરમ વાત પરથી એને માટે ‘નરમ’ વિશેષણ વાપરવું ઉચિત નથી એમ મને લાગે છે અત્યારે એણે થોડા થોડા ત્યાગ કર્યો છે, તારી નજરે એ પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત દશામા આવી છૂટે-સાતમે ગુણુત્થાનકે વર્તતા દેખાય છે અને તેથી ત્રણે એ નરમ પડ્યા હોય એમ તને લાગે છે, પણ તારી એમા મોટી ભૂલ થાય છે એ તો આજે પણ કપટના કોથળા જ છે ! એને મોટો દેખાવ કરી ધર્મને નામે ચડી ખાઈ છે એને અનુયાયી વર્ગ કરતા પોતાના નામની વધારે પડી છે એ દેખાવમા નરમ દેખાતા હોય તોપણ અદર કપાયથી ભરેલા છે અને કપાય દેખાયલો હોય તોપણ અદગથી એ ભારેલો અગ્નિ હજુ ત્યા મોજૂદ છે તો એવા પતિરાજ પર શ્રદ્ધા કેમ આવે ? એ મારે મદિરિયે પધારશે અને અનતકાળ આનંદ આપશે એવી વાત કેમ કરાય અને

એમને માટે 'નરમ' વિશેષણ કેમ વાપરી શકાય ? એવા પતિ પર શ્રદ્ધા કેમ રખાય ? એને ફરીજતા વાર ની ?

આ ગાથા પર વિવેચન કરતા નાનનારણ લખે છે કે, આ પદમા સુમતિ અને શ્રદ્ધા વચ્ચેની વાતચીત લાવવામા આવી છે સુમતિ અત્યંત શોકમા પડેલી છે, તેના તરફ શ્રદ્ધાના ધીરજના વચન છે સુમતિ આત્માની કુટિલતા બતાવતા કહે છે કે હે સખી ! મારા શોભાવત આત્મારામની બાબતમા પરમેશ્વર-પ્રવચનમા જ્ઞાતિ-મજ્જવ-મદ્ધ આદિ શુભ સુખવર્ણન કરી તેની શોભા બતાવી છે બધવા આત્મસ્વરૂપના પરિધુમનરૂપ શોભા તેનામા છે, તેથી તેને નરમ કેમ કહેવાય ? એ તો સર્વ નિશ્ચયનયની વાત છે જ્યાં સુધી આત્મા વિભાવદશામા છે ત્યાં સુધી એ કયાયથી તમ છે, કારણ કે જ્યાં સુધી તેનો કયાયનો યોગ ગયો નથી ત્યાં સુધી તેમાથી કપાયો ગયા નથી જ્યારે તેને તથાપ્રકારનો કળાદિ સામગ્રીનો યોગ નળયે ત્યાં તે સુખી થશે મદુક્તિ

કાવ પાક કારણ મિથ્યે, સહિજ સિદ્ધ મે જાય,
બીન નરમ ફૂલે રૂપે, જ્યૌં વગત વનનય

એટલે જ્યાં સુધી કારણ સામગ્રી મળી નથી ત્યાં સુધી એ મારા પતિ આત્માને નરમ ન બાળવા વળી અમતા કહે છે કે જેમ ઢોણ ગમાર પોતાની મા પાસે મામાનું વર્ણન કરે તેમ તુ કરે છે કારણ કે મામાના શુભ ભાણેજ વરતા તેની બેન વધારે બાણી શકે તેમ છે, તેમ આ મારા પતિને તારા વરતા હું વધારે બાણી છું, માટે તુ એમને સર્વ વિરતિ-છુટ્ટ સાતમે-શુદ્ધસ્થાનકે જોઈને તેમને નરમ કહેવાનું કહેલી હો તો તેમા તારી ભૂલ છે ! હજી તેઓ કપળના કોથળારૂપ છે, તેમા હજી કપટ-માયારૂપ કપાય અને બી ન કપાયો પણ રહેલા છે એમ તુ બાણ

આ જ્ઞાનસારના ટળા પર વિવેચન સ બધમા મારા મિત્ર નોધમા લખે છે કે આ પદમા સમતા અને શ્રદ્ધાના સવાદરૂપે આત્માની કથાનું વર્ણન છે અને તેમા દુષ્ટ અધ્યાત્મીઓ આત્માને શુદ્ધ માની ગદલતીમા રહે છે તે વાતનું નિરાકરણ કરી તેવી વાતની શુદ્ધિ માનનારાઓને ઉપદેશ આપ્યો છે કે જ્યાં સુધી વિભાવદશામા આત્મા પડ્યો છે, ત્યાં સુધી તેને શુદ્ધ માની કારણની ઉપેક્ષા ન કરે, પણ તે શુદ્ધતાને પ્રાપ્ત થાય-તેની શુદ્ધતા પ્રકટ થાય-તેવા વારણો મેળવતા રહેશે ચેતનરાજ સહજ સન્મુખ ઘઈ બધ, થોડો બાહ્ય ત્યાગ કરે, મેશપલટો કરે તેવી રાચી ન જવું ઘટે, હજી જ્યાં સુધી તેની કપાયપરિણતિ દ્વર ઘઈ નથી અને તેને યોગ પર ઢાળૂ આવ્યો નથી ત્યાં સુધી તેનું નરમ તરીકે વર્ણન કરી નાખવું એ સુમતિની ઉત્કૃષ્ટ ધોરણતુલાએ અયોગ્ય અને અનુચિત છે અને એ તો માની આગળ મામાના શુભ ગાવાની બાલિશતા જેવું છે (૧)

સુમતિ પોતાના ઉત્કટ ધોરણે ચર્ચા આગળ બલાવતા કહે છે

ચૌગતિ મહિલ ન ઝારહી હો, ફૈસે આત મરતાર,

સાનો ન પીનો દન વાતમ હો, હસત માનત કહા હાડ. ઝમિલે ૦ ૨.

અર્થ—(સમતા વધારે જણાવે છે) નાથ તો હજુ ચારગતિરૂપ મહેલને છોડતા-મૂકતા નથી (તો પછી) પતિરાજ (મારે ઘેર મહિરે) કેવી રીતે આવશે? એ વાતમા નથી ખાવાનું કે નથી કાંઈ પીવાનું—એમા દમ જેવું કાંઈ નથી (ખાલી વખત કાઢવા જેવી એ વાત છે) એમ કહીને તો તું હસતા હસતા મારા હાડ ભાગી નાખે છે (અથવા તું હસે છે, પણ તને જ્ઞાન નથી, આમા હસવા જેવું નથી એ કથા તો છેલ્લી હદની છે (૨)

વિવેચન—જો બહેન શ્રદ્ધા! હજુ તો પતિરાજ ચારગતિરૂપ મહેલને છોડતા નથી, એ તો દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ અને નરકગતિમા ક્યાં ઠરે છે એને એ ગતિ છોડવી ગમતી નથી એને મોક્ષમા જઈ આનંદનો શુ અનુભવ થયો તેની સૂઝ પણ પડતી નથી જેને ચાર ગતિ તરફ આટલી આસક્તિ છે, તે મારે ઘેર કેવી રીતે આવશે? મને તો આ વાતમા કાંઈ ખાવાપીવા જેવું—દમ જેવું—લાગતું નથી અને તું તો પતિરાજને નરમ કહી વણીવે છે, ઊભી ઊભી હન્યા ઠરે છે, અને તેમ કરીને મરકરીમા હસતા હસતા તું તો મારા હાડ ભાગી નાખે છે અથવા આવી ઠેકડી ઠરીને ચા માટે મારા હાડ ભાગે છે? મરકરી નજીવી વાતની કોઈ શકે, પણ મારો જીવ જીકળી આવે અને હું લોલેંગી થઈ જઈ એવી છેલ્લી હદની મરકરી તે હોય? બહેન શ્રદ્ધા! હવે તું બસ કર અને મારી દયા તારી મરકરીને પરિણામે કેવી ખરાબ વર્ષ છે તેનો વિચાર કર !

આ બીજી ગાથા પર મિત્રની નોંધનો ભાવ આ પ્રમાણે છે હે શ્રદ્ધા ! તું બહે છે કે ભરતાર નરમ છે અને ઘરે આવવાના છે, તે વાત (સુમતિ કહે છે) હું કઈ રીતે સાચી માનું? કારણ કે મારો ભરતાર છબીયો લાલન આત્મા ચાર ગતિરૂપ મહેલને છોડતો નથી તો પછી શી રીતે મારી પાસે આવશે? હું વિન્દિતી છું અને મને ખાવાપીવાનું ભાવતું નથી, તેના

પાઠાતર—ચૌગતિ—ચઉગતિ ઝરહી ઝરિરી, ઝારહી ખાનો ન પીનો—ખાનો ન પીનો જ્ઞાનત—જ્ઞાન ન હાડ—હાર

શબ્દાર્થ—ચૌગતિ=ચારગતિ (દેવતા, મનુષ્ય, નિર્વન, નાસ્તી) મહિન=મહેન જા રતી=જાગતા છોડતા દૈતે=કેવી રીતે આત=આવશે ભરતા=પતિ ઇન=એ હસત=હસતા હસતા જ્ઞાનત=જ્ઞાનનું કાટવું જ્ઞાન ન=તને જ્ઞાન નથી ઝહા=|| માટે કથા હાડ=હાડમ, છે ની હદની

૧ છેલી પકિતમા જ્ઞાનત અને 'જ્ઞાન ન' એમ બે વિચારવા ચોખ્ખા પાઠો છે પ્રથમ પાઠનો અર્થ ઉપર કથો છે તે જ જ્ઞાન ન એવો પાઠ લેતા તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય મારી વાત સાંભળીને તું જામી ઊભી રહ્યા કરે છે અને મારી મરમરી કરે છે, પણ તને જ્ઞાન નથી તું ચા માટે મારા હાડકાં ભાગી નાખે છે આ તો માર્કેને મરમરી થાય અને કોઈનો શ્વ જ્ઞાન એવી વાત છે છોકરાઓ પથ્થર ફેંચ દેખાને છૂન કરી દૂરથી હસે ત્યારે દેખા જોને કે બાઈઓ ! તમારે મન તો કહી થાન જ પણ અમારો શ્વ જ્ઞાન છે ! આ કાઈ હની કાનના જેવી કે હાસી કરતા જેવી વાત નથી આ પ્રમાણે પાઠાંતરનો અર્થ એવો છે

તુ સખી વધને હસતા હસતા હાડકા કમ ભાગે છે? એટલે કે હજુ સુધી તો મારા ભરતારની આવવાની નિશાની દેખાતી નથી માત્ર સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય કે દેશવિરતિ પણ પામે કે સર્વવિરતિપણ પામે તેથી મારા ભરતારે ચાર ગતિરૂપ મહેલ છોડ્યા એમ ન સમજવું આટલું ઝટા પણ તેની ચાર ગતિરૂપ શ્રમણના કારણરૂપ આશા-નૃપ્ત્યા ન ગઈ હોય તો તેને સસાર મટતો નથી અને લોભ તો છેક દશના શુભસ્થાન સુધી હોય છે, માટે માગ પતિને જ્યાં સુધી લીણમોહ શુભસ્થાન પ્રાપ્ત ન વાય ત્યાં સુધી તેની મારે ઘેર આવવાની આશા નથી માટે સખી શ્રદ્ધે! તુ મારી મરકરી-હામી કરતી જવા દે આ પ્રમાણે પરમાર્થ છે કે આત્માને સચમ પ્રાપ્ત થતા તેણે પોતાને કૃતકૃત્ય માનવો નહિ અને ગદલતમા રહેવું નહિ, એવાં આ ગાવામા સૂચના છે

અને જ્ઞાનસારના કહેવા પ્રમાણે સુમતિ શ્રદ્ધાને કહે છે કે આત્મિક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત પરમ સચમરૂપ આત્મા મારે ઘરે છે એમ કહીને તુ એવો આશય જણાવે છે કે ભરતાર શુભયોગી એટલે શુભપરિણામો વધા એટલે મારે ઘરે આવવા યોગ્ય થયા, પણ ચાર ગતિરૂપ મહેલને એ છોડે જ નહિ, તો પત્રી ભર્તાંગ મારે ઘર કેમ ટરીને આવશે? તેવા પ્રશ્નની શુદ્ધતાનો તો તેનામા અભાવ છે અને ખારના-તેરમા શુભસ્થાનકે વર્તતા થવા ખ્યાલ આપિને મારો મહેલ છે એ મંદિરે ભર્તાર કેમ આવે? એટલે તારી વાતમા મોજ મળ કાઈ નહાં, વાતમા કાઈ માલ નથી એટલે મારે મંદિરે આવશે, અને એ 'નરમ' છે, એવી નિરર્થક વાત કહેવામા શો માન છે? છળીલા લાલ નરમ છે એવી વાત હસતા હસતા કરાને મારાં વિરહીની મરકરી કરી હસતા હાડ ભાગે છે એક તો મારુ શરીર હાડ માત્ર રહ્યું છે એના ઇતિ-મદ્ધ વગેરે માસનો અભાવ છે તેના ઉપર મરકરીના વજ્રપ્રહાર કરી તું અસ્થિને શા માટે ભાગી રહી છે? તારુ 'નરમ' વડન હાડને પ્રહાર જેવું થઈ ગયું છે તેનો તુ વિચાર કેમ કરતી નથી? (૨)

સુમતિ આગળ ચલાવે છે એનું કથન ચાલુ છે

મમતા ત્વાટ પર રમ હો, ઝીર નિંદે દિન રાત,

લૈનો ન દેનો ફન કયા હો, મારે હી આત જાત છવિછે ૩

અર્થ—જે મમતા રાત-દિવસ (મારી) બદખોઈ-નિંદા કરે છે તેની મુખશબ્દો પર પતિરાજ રમે છે, મોજ માણે છે એ વાતમા કાઈ લેવાદેવા નથી એવી એ કયા ■ ઠરેરાજ પ્રભાત આવે છે અને જાય છે, સવાર પડે છે અને ચાલી જાય છે અવવા પતિ મમતાની ખાટ પર રમે છે અને બાકીમા દિનરાત બેઠે છે (૩)

પાઠાતર—ઔર-ઔર એ નિંદે-નિંદે લૈનો-લૈનો દૈનો-દૈનો

શબ્દાર્થ—ખાટ=સુખશબ્દો ઔર=જે બીજી (મમતા) નિંદે=લેવામા કાંઈ, નિંદા મરે અથવા નિંદા કર, બેખોઈ કર લૈનો ન દૈનો=નેવાદેવા નથી કયા=વાત ભોટ=પ્રભાત આત જાત=આવે છે અને જાય છે

વિવેચન—સખી ! તુ એક જ વાતનો વિચાર કર જે મમતા દાસી મારી રાત દિવસ નિદા કરે છે એની સુખશય્યા પર પતિરાજ રમણ કરે છે કોઈ મારી બેસતી નથી ત્યાં પતિરાજ આનંદ કરતા હોય તો મને બહુ દુઃખ ન થાય, પણ આ તો આખો વખત ‘તું અને માડુ’ કર્યા કરવું એમા જ એને મોજ પડે છે ચોદા બગલા-બગિચા મળે તો તેના એ આસક્ત ધર્મ તેનું અભિમાન કર છે, લાખ-પચાસ હજાર કે કરોડ જમા વધા તો બંધે તેનો પોતે માલિક છે એવું ગૌરવ ધરાવે છે, પોતાના ઘરની પર હુકમાર મમતા કરી એ જગ માડુ પડે એટલે પોતે માદો પડી ગયો એમ માને છે, ફરજના ખ્યાલ કરતા મારાપણનો ખ્યાલ વધારે કોઈ એ સેવા કે સંતૃપ્ત્ય કર છે ત્યાં પણ મારાતારાપણુ તો આગળ જ રહે છે અને મારા-તારાનો ભેદ એની મર્વ વિચારવાના અને એના પ્રત્યેક કાર્યમા એટલો ઓતપ્રોત ધર્મ જાય છે કે એના ખરખર પ્રશ્નસવા યોગ્ય કાર્યમા પણ મમતાને લઈને કાલિમા પડી જાય છે અને એ મમતા દાસી એટલી તુરંત છે કે એ તો જાણે મારી શોક હોય તમ આખો વખત મારી નિદા કરે છે એને મુમતિ (મારી) વાંધે વિરોધ છે એને ચોખ્ખું દેખાય છે કે જે પતિ એકવાર સુમતિને (મારું) મંદિરે ગયા તો મમતાનો ભાવ પૂછવાના નથી, એટલે એ તો મારી નિદા જ કર્યા કરે છે આવી મમતાના ફાદામા પડાને પતિ તો એના પર વાગી જાય છે

અથવા પતિરાજ મમતાનો ખાટ ઉપર રમે છે અને બાકીનો વખત ઊંઘે છે એટલે જે પ્રાણી મનારમા જાગતો હોય છે તે આત્મક્રોધમા ઊઘતો હોય છે એ ન્યાયે એ મમતાએ પાયેવ પ્રમાદરૂપ દારૂના ધેનમા આખો વખત ઊંઘ્યા કરે છે એને પોતાનું તું છે તેની પિંછાણુ નથી, અને કોઈવાર ઉપર જા પિંછાણુ ધર્મ જાય તો તે અનુસાર વર્તી નથી એ તો પરભાવમા મસ્ત અને આખો વખત આત્મદશમા ઊઘતા રહે છે આવા મારા પતિને તું ‘નરમ’ કહે છે એટલે મને તો તાર માટે ધોખો થાય છે કે તારા જેવી ચતુર નથી આવા ભૂલ કમ કરતી હશે ? મને તો એમ લાગે છે કે આ કથા કરવામા લેવાદેવા જેવું કાઈ નથી, એમા લાભ-તુકલાન કાઈ નથી આવી ગીતે દરરોજ સવાર પડે છે અને યુગના યુગ આવ્યા જાય છે, અને કથા તો એની એ ગૂંહા છે પતિને મમતાની ખાટ પર રમવું છે મને મારા મંદિર તરફ નજર પણ નથી કરવા

જ્ઞાનસારના ટપ્પા પ્રમાણે મમતા અને આગા એક છે, તેથી આશા તૃપ્તિરૂપ ખાટમા ખાટ ઉપર-ચારપાઈ ઉપર-પતિરાજ મમતા સાથે રમે, કારણ કે મમતા નાથે એની એકતા થાય છે તે ખાટ પર મમતા સાથે રમે અને રાત-દિવસ ત્યાં નિદ્રા કરે-આરામ કરે એ પતિરાજ મમતામા આરામ નાની નહીં છે તેથી હે શ્રદ્ધા ! એમા મારે કાઈ લેવાનું નથી કે દેવાનું નથી, એટલે એ રાતમા કાર્યસિદ્ધતા નથી એ ઉપર કહેલી એમની કથા બંને પથે નિર્વ્યક છે, એનું ઘરણુ એ છે કે વિભાવકેપ ગત જતા કોઈ વાર સ્વભાવરૂપ સૂર્યનો ઉદય આવે એટલે ચેતન સયમ-ધર-સન્મુખ આવે એટલે એમા પ્રવૃત્તિ કરે, ત્યાં તો જાત એટલે તે જ વખતે નિવર્તી જાય અને તેટલા માટે એ આખી વાત જ નિર્વ્યક છે, નકામી છે

મિત્ર નોધકાન્ત હોર એન્ડે વિવેકરૂપ પ્રભા અર્થ કરે છે અને કોઈવાર એવી પ્રભાની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ તે પાછી ખની બધ છે, એટલે પતિનજ તો માયાના પાન્નમા હુબ્ધ થયા છે, જે પ્રમાણે અર્થ કરી એ નબધી વાત નિર્નયક છે એનો ભાવ તાન્વે છે, તે શ્રી જ્ઞાનસારના ભાવને મગતો જ આત્મય તારવે છે એ છેવટે લખે છે કે બ્યારે માયાનો ત્યાગ થશે ત્યારે જ આત્માને નિજ સ્વરૂપની-નિજવરની-ધાપીઆણી મમતા-સૌ મગશે.

આત્મસ્વરૂપનો કોઈવાર અગ ૧૮ વર્ષ બધ છે, પણ એન હજુ મનતાની ખાટ પર જ રાતદિવસ રમે છે, તેથી કોઈવાર પતિનજ કલાન થોડો ઉપર ઉપરનો ત્યાગ કેખાડે તો પણ હજુ તેના માયા-મમતા ગઈ નથી અને એમ ને એમ દિવસો ગયા કર છે અને માયાના પૂતળાને નવાબ્યા કરે છે એસ પતિતાજને તુ તુ ભેઈને 'નરમ' શબ્દમા વર્ણવે છે? (૩)

આટલુ વર્ણન-વિવેચન સુમતિ-શુદ્ધ ચેતનાએ થયું એને હવે શ્રદ્ધા જવાબ આપે છે

રહે સરધા મુનિ સામિની હો, પતો ન સીજે સેંદ,

હેર હેરે મયુ જાવહી હો, વહે 'આનદધન' મેદ છવિલેં ૦ ૪

અર્થ—(જવાબમા) શ્રદ્ધા રહે-ખાઈ! સામગ, આલો ખધો ખેડ (તારે) ન કર્યો ભેઈએ પ્રભુ (પતિ જ) હળવે હળવે જરૂર આવશે—આ પ્રમાણે આનદધન નેહપૂર્વક—હેતથી રહે છે (૪)

વિવેચન—૧૬૬ ખૂબ આશાવાની છે એને ઉચ્ચ ગામિની નજરે જોવાની જેવ છે, ધીમે ધીમે નર્વ સાડુ વર્ષ રહેશે એવી જોની નજર અને આત્માના મૂળ શુભુમા ભરોતો છે એ પોતાની મજી સુમતિને ખૂબ આત્મવિશ્વાસ સાથે જવાબ આપે છે કે ખાઈ! આટલો ખધો નકામો ખેડ તુ શા માટે કરે છે? એ પ્રભુ, ચેતનરાજ ધામિ ધીમે તારે મદિરિથે જરૂર આવશે, તારી ખાટ પર આનદ કરશે અને તારી વિરહબ્યથા ભાગશે આ વાત આનદધન અત્યત નેહપૂર્વક રહે છે અને મારી તો ખાતરી છે કે તારા અભ્યારની સ્થિતિ અતે જશે, સારો દિવસ આવશે અને લીલાનહેર થશે. આ વાત હું એકલી કરું છું એમ નથી, પણ આનદધન પ્રભુ-પ મ પગમાત્મા-ના વચનને આધારે હું કરું છું કે ચેતનરાજ ધામિ ધીમે તારે મદિરે જરૂર આવશે, એટલે એની વાતમા લેવાદેવા નથી એવુ બોલી ખાલી ખોટો ખેડ કરે છે તે મૂકી કે મને તો ભરોતો છે કે આખરે ધીમે ઘટે ધી થશે અને સૌ સાડુ થઈ રહેશે. અથવા 'મેદ' એટલે 'વરણી', 'વસા' એ અર્થ લઈએ તો તેનો ભાવ 'અધિકતા' થાય છે, એટલે એ વાતની આનદધન અધિકતાથી ત્યાગ પૂર છે એ પોતે આનદનો સમુદ્ર છે, અનત બ્યોતિમય છે, ચેતનને બરાબર

પાકાતર—સામિની-સામની હૃદે હૃદે-રેરે હૃદે

ગાંધાર્થ—સરધા = ૧૬૬ મુનિ = સુખ સામગ સામિની = સ્વામિની રોકા પી, ખાઈ એતો = એટલે હરે રે = ધીમે ધીમે હળવે હળવે આવહી = આવશે રે = મોને. મે = મેદ, મેદપૂર = હેતથી અથવા અધિકતા.

પિઠાળુનાર છે અને જ્યારે તે એ વાત હોયથી કરે છે, ત્યારે તારે પણ ચેતન હતું કપટના કોયળા છે એ વાત પર ભાર મૂકી હોવા પડ્યું ન થોડે જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, મુનિ, વિરેક, અનુભવ વગેરે અનેક ગુણો ચેતનાના છે, એના અંશ રૂપના છે આ વચન ચેતનાના શ્રદ્ધાગુણને ઉદ્દેશીને છે આનંદધનું આ અધિકતાથી જોવાયતું વચન શ્રદ્ધાગુણને ઉદ્દેશીને છે હવે જ્યારે દર્શનમોહની ગર્ધ છે અને એ ચેતનરાજ ત્રયનમાર્ગે આ આ આશ્વા છે તો હવે ધીમે ધીમે તારો વિરહ ભાગશે અને સદુ સારા વાન્ય થશે માટે સ્વામિની ! તુ આટલો બધો ખેદ ન કર, નિરાશ ન થા અને એ વાતમા લેનારેવા નથી એવું આકરૂ વચન જોલ નહિ.

જ્ઞાનમારનું આ ગાથા પશુ વિવેચન વિચારવા જેવું છે તેઓ જણાવે છે આ પ્રમાણે મુમતિએ શ્રદ્ધાને કહ્યું શ્રદ્ધા એ મુનિતિને અત્યંત વિશદમય દેખીને તેને (મુનિતિને) ધીરજ દેવા ઉત્તર આપે છે તે કહે છે, હે સ્વામિની ! માલગ, આવડો ખેદ કર નહિ આવડો બધો ખેદ આ માટે કરે છે ? એમ કહેવાનો રહસ્યાર્થ એ છે કે સ્વસ્વરૂપી ભર્તાર તમારા નહેલ નિના અન્ય મહેલમા ગમ કરે છે, તેથી આટલો મોટો ખેદ ન કર સ્વામિની ! નિરૂધમી વર્ધને, બે હાથો પાની આતપાત લપેટીને, વસ્ત્રોના ભાગના માથુ મૂકીને જેમી રહેયો તો તો ડોઈ કામની નિદિ નથી થવાની, કાળ કે ઉપાત્તકદયા સૂનમા (સૂત્ર ૩૬) કહ્યું છે કે ઉદ્ધામેણ કસ્મેણ ચલેણ વીરિષ્ણ પુરિસક્ષારપરક્ષમેણ—એટલે ઉત્થાનથી, કર્મથી, બગીરી, વીરથી, પુરુષાર્થથી—આતનાનું ઉત્થાન કરતું એટલે હેરે હેરે નામ ઉદયમથી મિદતા છે તેથી તમે પણ ઉદયમ કર્યો તો સામર્થ્યવાન પ્રભુ—આતમા રામ સ્વરૂપ—ધરે આવશે—પ્રવેશ કરશે, કારણ કે એ સમર્થ છે આ તમારું મુમતિ પ્રત્યે શ્રદ્ધા કહે છે આ પ્રમાણે આનંદધન—મૂળ નામ લાભાનંદ—મનામુનિરાજ મેદ એટલે સ્નેહે કરીને કહે છે મુમતિ પ્રત્યે શ્રદ્ધા સખી કહે—સ્નેહે કરીને કહે—બહો સ્વામિની ! આનંદધન પ્રભુ હેરે હેરે આવશે આનંદ—આત્મસ્વરૂપાનંદનું ધન—સંધનપણું પ્રભુ એવા જે સ્વામી હેર્યા હેર્યા તમારું જે પશ્ચિમ શુદ્ધ સ્વરૂપ—બારમું અને તેરમું ગુણસ્થાન—જે તમારું નિજધર—છે ત્યાં આવશે આ બાજો પ્રેરક ભાવ ખાસ વિચારવા લાયક છે અને ભાવાર્થ સિદ્ધ છે

મિત્ર મોખકાર આણુ અર્થ કરી ડેનટે ઉમેરે છે એકે ચેતન વિભાવદયામા કર્મને લીધે પ્રમાદમા પડેલો હોય છે અને આશા કર્યા કરે છે, પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય એટલે તત્ત્વવિવેક વધે હોય તો અતરાયાદિ અનુભવ કર્યો રૂપી જતા તે જરૂર મુક્ત વાય છે, માટે મારી સ્થિતિ બદલાવી નથી એમ ખેદ કરી કોઈએ ઉદયમ છોડવો નહિ ઉદયમ કરવાથી મમતાનો સગ રૂપી જશે, આત્મા જાનત થશે અને સમતાને પામી રાગદ્રેષથી વિરમી મોક્ષ જશે, સુખી થશે અને આને માટે ઉપાસકદયા સૂનની પણ શાખ છે

આ બન્ને અર્થમા દષ્ટિબિન્દુ એક જ છે તદ્વજ પ્રગતિ થઈ હોય તોપણ બેદરકાર થઈને જેમી રહેવા જેવું નથી, મૂળ નિવિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉદયમ આણુ રાખવા જેવું

છે, માયામમતા ચોર છે, એનાથી નિત્ય સાવધ રહેવા જેવું છે, જરા પણ ગફલતી વતા એ ચોરા રાગદ્વેષની ગલીઝૂચીમાંથી આડે રસ્તે નિજ મદિરને ઘેરી ધર્મધન હરી લેવાની ટેવવાળા છે એને અનેક રસ્તા આવડે છે અને ગમે ત્યારે ચક્રરમા નાખી ચેતનને પરા ખીન બનાવે છે માટે તેનાથી સાવધ રહેવું, પણ હિંમત હારી બેસી જવું નહિ મનમાં ભરોનો રાખવો કે વ્યવસ્થા રહેવાથી અને સ્વતંત્રપણે જરૂર થશે અને સાચે માર્ગે ગમન હોય તો અતે નાધ્યસ્થાને જરૂર પડેલી જવાશે એના જેમ ખૂણ ભરોતો રાખી બેસી રહેવા જેવું નથી, તેમ જ મોહરાયના ચેતનાથી ગભરાઈ પ્રયત્ન મૂકી દેવા જેવું પણ કાઈ નથી (૪)

ઉપસહાર—અઠ્ઠાસીમા પદમાં મહાનંદ સુખનું વર્ણન થવાનું છે અને વિવેક તે વર્ણવી બતાવે છે તે પણ સાચી વાત છે, અને અહીં ચેતના—સુખતિ તેને દૂડ પડના કોઈક કહી વર્ણવે છે તે પણ સાચી વાત છે ચેતનની જુની જુની દશા વર્ણવવાની અને તે રીતે તેનું ખરું સ્થાન વર્ણવવાની આ અલગ અલગ ભૂમિકા છે એમાં વિરોધ નથી, પણ નય જ્ઞાન છે, પર્યાયપદ્ધતનું આલેખન છે અને ઉદય કરવાની, પુરુષાર્થ બાહ્ય રાખવાની અને આત્મરવીર્ય ફેરવવાની વિશાળ પ્રેરણા છે ઉદય ન છોડવો એ ખરી વાત, પણ ‘હેરે હેરે’ પ્રભુ મદિરે જરૂર પધારશે એ વાત જૂની નહિ, અને ઇત્યા પ્રભુ જરૂર આવશે માટે અતે તાત્પર્ય થવાનું છે તો હમણા સ્વપ્ન સુષ્ણ માણી લો, એવી તુરંત મનોદશા પણ થવી ન ધટે આ સર્વની વચ્ચે માર્ગ કઠિ અને પ્રગતિ સાધે તે ચેતન નય જ્ઞાનપૂર્વક પ્રમાણજ્ઞાન સુધી પહોંચી તે જ્ઞાનનો સાચો લાભ ઉઠાવે છે એમ સમજવું નાન જ્ઞાનથી કાઈ વળે નહિ, જ્ઞાન વગરની પ્રજ્ઞા ટકે નહિ અને તાત્પર્ય પ્રગતિ અને વિવેક સાથેની વિચારણા વગર પ્રગતિ તાલુ રહે નહિ આ સર્વ વાતની અદર ખૂણ પ્રજ્ઞા ભેઈએ, આત્મવિશ્વાસ ભેઈએ, આડાઅવળા માર્ગે વહી જતા મોટી ખુવારીનો ખ્યાલ ભેઈએ અને મા આગળ મામાની મોટી વાત ન કરતા મામાને સાચે સ્વરૂપે જોવાથી એને રસ્તા પર ચઢાવી દેવા ભેઈએ ખાતરી જોતા અકિંચ વિશ્વાસમાં બેસી રહેવા જેવું નથી, તેમજ આનો આરો આવનાર નથી એમ ધારી ગભરાઈને પુરુષાર્થ મૂકી દેવા જેવું પણ નથી

આ પદની વિચારણા કરતી વખત અઠ્ઠાસીમા પદનો સાચો ખ્યાલ કરવામાં આવશે તો વધાર મજા આવશે અને તે વિચાર્યા બાદ નિશ્ચય અને વ્યવહારનો સમન્વય થઈ જશે આ પદનો મૂળ આશય આ પ્રમાણે હોય એમ સુરુક્રિયાથી અને જ્ઞાનસારના ટળાથી ભાસ્યું છે એમાં બહુ જોડો ભાવ છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અને ચેતનને હલુ પણ ‘કપટના કોયલા’ કહી નિર્દેશ થયો છે તે બાબત પોતાને કેટલી લાગુ પડે છે તેનો ખ્યાલ કરી ચેતવા જેવું છે આ પદમાં ચેતનની તાલુ સ્થિતિનું વર્ણન વ્યવહારનયને આશ્રયીને આલેખાયું છે (૭૦)

ભૂમિકા—મૂળ સ્વરૂપે નેતનને સમજવામાં આવે તો તેનું વર્તમાન વિદ્યુત સ્વરૂપ સુધારી તેના મૂળ સ્વરૂપમાં તેને બિરાજમાન કરવાની ચતિની શોધખોળ થાય, તેને માટે સાધનો થોમય, તેને માન્ય રમ્તા પર મૂકી શકાય અને તેને ચોક્કસ દોરવટ્ટી આપી શકાય. અનત ગુણનો એ સ્વામી અત્યારે તો કાદવમાં રગદોળાય છે, અને સ્થિરતા, શાંતિ કે સંગવક વગર સર્વત્ર ફુટાય છે એના ઉપર જો બહારના આકર્ષણો ન હોય, જો એને મૂળ સ્થિતિમાં આવી જવાની જોવાના યર્થ હોય, તો પડી એ પરભાવમાં આથડે નહિ, ક્ષણિક ॥ રાગે નહિ અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણ કરવાનો એને સ્વયં પડી લાય. અને એકવાર એ માર્ગે એનું ગમન થાય એટલે પછી એને આ પરભાવના કુશ્યામાં મળ્યા પછી ન આવે માટે પોતે વસ્તુસ્વરૂપે કેવો છે, અને કયા ગુણનો ખારક, પ્રેરક, શોધક અને ધર્મીરતી છે એ વાત એના સ્વમુખ પ્રિયરૂપે રૂરી ફરીને રહ્યું થવી ઘટે એમ વાય એટલે એને વર્તમાન દશા માટે વિચાર થયો, એ વિચાર થતા તેનાથી નીકળવાનો એનો અભિપ્રાય થયો, એમ થતા તેના માર્ગોની શોધ ચાલશે અને દૃઢ નિર્ણય અને અતર ત્રદ્ધાથી એ પોતાના મૂળ સ્થાનકે આવી જશે માટે એ પોતે કોણ છે અને કેવો છે, એને વિચારી લઈ એ

આત્માનો પરિચય અનેક દૃષ્ટિબિન્દુથી થઈ શકે છે તેના ગુણનો વિચાર કરતા પછી એન જોળખાય એના ગુણો પછી એટલા છે કે એની બ્યાખ્યા કરતા જીવન આપુ પસાર થઈ લાય એક મ્થાનકે કહ્યું છે કે સુખમાં હલાર જીવ હોય અને આયુષ્ય પર્યોપમાનું હોય અને આખો વખત આત્માના ગુણનું વર્ણન આવું કર્યા કરવામાં આવે તોપણ આખા જીવનને અતે એનું પૂરું વર્ણન થઈ શકે નહિ આ વાત પ્રથમ દૃષ્ટિએ અતિશયોક્તિ ભરતી કોઈને લાગે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. નેતનજીના અનત ગુણો તો અનાખ્યેય છે, છે તેટલા વર્ણવો શકાય તેટલો મમય નથી પૂ. કેવળી પણ આત્માના સર્વ ગુણોને વર્ણવી શકે તેમ નથી, કારણ કે ભાષા અને સમયની મર્યાદા તેમને પણ જરૂર લાગુ પડે છે તેઓ નાતી શકે, પણ સર્વ કહી ન શકે આવા ચેતનજીને એના મૂળ સ્વરૂપે, એની કર્મથી અનાતૃત દશાએ, એના જગદીશ સ્વરૂપે જોળખીએ, એને જોળખવાનાં અને એનો પરિચય કરવાની—ઠરાવવાની જરૂર પડે એ જ દુ ખની વાત છે, છતાં વસ્તુગતે આપણે આપણી બતને પૂરેપૂરી જોળખી શક્યા નથી એ સાચી વાત છે એને જોળખ્યા વગર ન્યા ત્યા ભન્કરુ એ નકામું હોઈ આપણે પોતે કોણ છીએ એ બરાબર બાણુ જોઈએ. આપણે આ પંચમા તેવો પ્રયત્ન કરીએ

૫.

(૨ા-માર)

અનત ખરૂપી અગિત સાસતો હો, વાસતો વસ્તુ વિચાર,

સહજ વિલાસી હાસી નવી કર હો, અવિનાસી અવિકાર. અનત ૧

અર્થ—(ચેતનતા) અનત (છેડા-અત વગરનો) છે, રૂપ વગરનો છે, અનેક સ્વભાવી છે, સર્વ કાળ રહેનાર છે, વસ્તુના સપૂર્ણ જ્ઞાનથી વાસિત છે, સ્વાભાવિક રીતે જ મૂળ વસ્તુમાં વિવાસ કરનાર છે, ડોડ (ચેતન કે અચેતન) ની કંઈ હાસી ન કરે તેવો (ગભીર) છે, કહી વિનાશ ન પામે તેવો તેમજ કોઈ પ્રકારના વિકાર (ફેરફાર) વગરનો છે (૧)

વિવેચન—પ્રથમ ચેતનને મૂળ સ્વરૂપે ઝોળખવા એને માટે થોડા વિશેષણો આપીએ વિશેષને પરખાવનાર અને અન્યથી જુદા પાડનાર વિશેષણો છે એ તો બાણીતી વાત છે ચેતનજી માટે તો વિશેષણો પાર વગરના છે —

અનત એનો અત નથી, કોઈ કાળે એ હતો ન હતો થતાગ નથી એ તો છે, છે ને છે એના નામ ફેરે, બાહ્ય રૂપ પુદ્ગળ ન બધે ફેરે, એના ગતિ-માગતિ કર્મ સબધે થાય, પણ એ કહી નાશ પામે નહિ બાહ્ય દૃષ્ટિએ જેને મરણ કહેવામાં આવે છે, તેમાં પણ ચેતનનો નાશ નથી, એમાં અવમાન એટલે મ્યાનાતર જ છે એ સર્વ કાળ રહેનાર છે અને એ સિદ્ધ થાય ત્યાં તેનું આ વિશેષણ બતાબર સાર્થક થાય છે

અરૂપી ચેતનનો ચોતાનો કોઈ આકાર નથી, એને રૂપ નથી, શરીર નથી, કેખાવ નથી રૂપ, કેખાવ કે આઠાર તો અણવ-પુદ્ગલને હોય, મૂળરૂપે એ નિરજન-નિરાકાર છે

અવિગત વિગત એટલે મરેલ આ ચેતન ડોડ વિવસ મરણ પામવાનો નથી અથવા અનેક ગતિવાળો, અનેક સ્વભાવવાળો એ છે કોઈ મ્યાને ‘અવિગત’ પાઠ હોવા સભવ છે, તો તેનો અર્થ ‘ ન નિબાયેલ ’ એમ સમજવું એના મૂળ સ્વરૂપે એની કોઈ નિદા ન વરી શકે, એ સત્તાગત ધર્મને અગે એનું સ્વરૂપ છે વ્યવહારમાં એની અમુક નામે કે ગતિએ નિદા થાય તો તે તેના વિકૃત સ્વરૂપ અને પુદ્ગળ સગને આધીન છે એના મૂળ સ્વરૂપમાં નિદાને સ્થાન નથી, કારણ કે ત્યાં તો માત્ર અનત શુભો જ ભરેલા છે

શાસતો શાશ્વતો, ત્રણ કાળે છે, એ અને છે આ વિશેષણમાં અને પ્રથમના ‘અનત’ વિશેષણમાં ઘણું ફેર છે અહીં એની ત્રિપલ સ્થિતિ પર મહાર છે અને ‘અનત’ માં

પાઠાર—પ્રતમાં ૧૧૭ પકિતમાં હો નથી અને પ્રથમ પકિત સિવાય આખા પદમાં મોઈ સ્થાને હો નથી પણ નીચેના પદમાં તેને સ્થાને રૂ મુક્યો છે —(૨-૩ ૩-૧ ૪-૧ ૮-૩ ૫-૧) સહજ-સહજ

શબ્દાર્થ—અનત=અત વસ્તુ, છેડા વગરનું, અવધિ મિનાતું અવિનાશી અરૂપી=રૂપ વગરનું અગિત=એક ગતિ વગરનો, અનેક સ્વભાવી સાસતો=શાશ્વતો, નિરતર દોણાર વાસતો=વાસિત આપેનો વસ્તુ=કોઈ પણ ચીજ, નામ આપી લકાષ તેનું ન્ય સહજ=સ્વભાવથી મૂળ નસ્તુ ગતે વિવાસી=વિવાસ કરનાર હાની=હાસી નસરી, હાસ્ય અવિનાશી=નાશ ન પામે તેવો અવિગત=ફેરફાર જેમાં ન થાય તેવો

તો અતરહિતપણા તરફ લક્ષ્ય છે સાધ્યતામાં મ્યાપક વ્યાખ્યા છે, અનતમાં નવ પ્રતિપાદક (negative) સ્વરૂપ છે અનેનો અનિમ આશય લગભગ સરખો હતા ભાવ અલગ અને સ્પષ્ટ છે સાધ્યતામાં ભૂત, ભવિષ્યત્ અને વર્તમાન પર નજર કન્વાળી રહે છે, બંધારે અનતમાં માત્ર ભવિષ્યત્ પર નજર થાય છે આ તકાવતને કારણે આ બંને વિશેષજની ઉપયુક્તતા છે

વાસતો વસ્તુ વિચાર વસ્તુના જ્ઞાનથી એ વાસિત છે એ સ્વર્ણ દશામાં હોય ત્યારે વસ્તુગત મર્મ ભાવો તે બરાબર બાળે છે, પણ એની ગમે તે દશા હોય ત્યારે પણ એને અક્ષરનો અનતમાં ભાગ તો જરૂર ઉઘાડો રહે છે અને મત્તાનતે તો એ પૂર્ણવસ્તુ વિચારથી બદલ છે વાસિત શબ્દમાં વાસ્તવ-ગંધનો ભાવ છે તે એ ઈ સત્તા (Potency) સૂચક છે વસ્તુવિચાર માત્ર આત્માને જ હોય, અણુવર્ગ ચેતનને બુદ્ધ પારનાર આ વિચાર જ્ઞાન-તત્ત્વ ખૂબ ઉપયોગી અને ધ્યાનના સમવા યોગ્ય છે ચેતનની ઓગળાણ નાટે પણ એ વિશેષજ ખાન લક્ષ્યમાં સમવા યોગ્ય છે

અથવા 'વાસતો' અને 'વસ્તુવિચાર' એને છૂટા પાડી યાકાય તેમ કરતા આ પ્રમાણે અર્થ શક્ય છે —

વાસતો વાસલુ એટલે વાસવાળું વસ્તુ, મહેકલુ 'વાસતો' એટલે સુગંધી, પોતાની સુવાન ચોતરફ પ્રસરાવતો

વસ્તુવિચાર એ પોતે જ વસ્તુવિચાર કન્વાર છે એનામાં અનત જ્ઞાન હોવાથી એ બંને જ વસ્તુવિચાર છે આસીના પદના 'વસ્તુવિચાર' નામનો રાશ્ત્ર વર્ણુઓ છે, એના નિસ્પૃહ દેશ અને નિર્ભય નગરીના વર્ણુન માટે જુઓ આગીમાં પદનું વિવેચન

સહજ , એ સ્વાભાવિક છે, ડુદરતી છે, અકૃત્રિમ છે એને કોઈ બનાવતું નથી, એ બની ચકે તેવી વસ્તુ નથી, એનાના અનિત્ય શક્તિ અને ઉપયોગ છે તે સર્વ સહજ છે

વિલાસી આનંદ ઝરનાર, રમણ કરનાર આ શુભ-વિશેષજ ખાત વિચારણા માંગે છે સિદ્ધતા છોનો-સિદ્ધો પણ નિજ શુભમાં રમણ કરે છે અને નિજશુભમણસ્થિતતાઉપ ચારિત્ર મિદામાં પણ ઘટે છે એ દિગ્દેએ આ આતર વિલાસ ધણો મકરવનો ભાગ બજવે છે એ જ્યારે પુરુગલના સબધમાં હોય, ત્યારે પૌદ્ગલિક વિલાસ પણ કરે અને મુક્ત વાય ત્યારે માત્ર મ્વશુભમાં વિલાસ કરે આનો એ નિર્માની છે

અથવા મહાજવિલાસી સાથે લઈએ તો એનો ભાવ સ્વાભાવિક રીતે મૂળ શુભમાં વિલાસ ઝરનાર ચેતનરાજનો એ ભાવ મમનઈ બન તેવો છે

હાસિ નવિ કહે , એ અન્યની મરકરી કંઈ ન કરે, પોતે અતિ ઉચ્ચ દશામાં—સ્વભાવમાં વર્તનાર છે અને અન્યની હાસી કરવી એ તો વિલાવદશા છે શુદ્ધ ચેતન બીજના કઠ્ઠા કરે, એ વાત એને જાણે નહિ

અવિનાશી એ બલે કદી વિનાશને પામે નહિ, એ નથી એમ કદી ધાય નહિ અનતમા અતની વાત છે, આમા વિનાશની વાત છે આશય સ્પષ્ટ રીતે બુદ્ધ છે, પરિણામ લગભગ એકસરખું છે

અવિકાર એમા મૂળ વસ્તુગતે કોઈ બલતો વિકાર નથી, એ પણ કાગમા છે તેવો ને તેવો રહે છે, માત્ર પર-પુદ્ગલને સગે એનામા પર્યાયપલટન ધાય છે, પણ શુદ્ધમા જગ પણ વિકાર-દર્શક થતો નથી

આવા કશ વિશેષણો એતનજના આખ્યા એ એની ઓગખાણુ માટે જરૂરના છે (૧)

હવે એના એકત્રીય શુદ્ધ જતાવે છે એ આજો ઈર્મનો વિષય છે, અહીં તો માત્ર ઈર્મના નામે આપી તેના નાશથી કેવા શુદ્ધો પ્રકટ થાય છે તેની વાચ્યતા થવાની છે

જ્ઞાનાવરણી પચ પ્રકારનો હો, દરસણના નવ મંદ,

વેદની મોહની દોય દોય જાળીયે હો, જાડસો ચાર વિચ્છેદ અનત ૨

અર્થ—પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનના આવરણુ કળનાર કર્મનો વિચ્છે. (નાશ) કરનાર, કશનાવરણુ કળનાર નવ કર્મોનો નાશ કરનાર, વેદનીય કર્મ અને મોહનીય કર્મના બે બે બે. વિચ્છે. કળનાર અને ચાર પ્રકારના આયુધ્યનો છેદ કરનાર—(૨)

વિવેચન—‘જ્ઞાનાવરણી પચ પ્રકારનો’ વસ્તુ જ્ઞાન ધાય, એ આત્મસ્વભાવ છે મિથ્યાત્વાદિના મેળાપથી જીવના બ્યાપારથી આકર્ષણુ કરેલી કર્મવર્ગણા માહેનો વિશિષ્ટ પુદ્ગલસમૂહ તે આવરણુ જીવનુ જીવત્વ જ્ઞાન વડે જ ધાય છે તેના પર આવરણુ લાવનારનીવા આડુ પડ કરનાર-ઈર્મ તે જ્ઞાનાવરણીય ઈર્મ કહેવાય

(૧) મતિજ્ઞાનાવરણીય—ઈદ્રિય અને મન દ્વારા થનારા મતિજ્ઞાનને જે શકે તે મત્યા વરણુ આમા રોજા પેઠે કુન્નતી જિપજેલ ‘ઉત્પાતિકી’ જુદિ, ગુરુનો વિનય કરતા ઉત્પત થયેલ ‘વિનયિકી’ જુદિ, ગમ કરતા કરતા પ્રાવીણ્ય પ્રાપ્ત વતું બય તે ‘ગામિકી’ જુદિ, અને વય-અનુભવની પરિપાક કશાએ, અવલોકન, અભ્યાસ કે ધર્મા ખાઈને પ્રાપ્ત થયેલ જુદિ તે ‘પારિણામિકી’ જુદિનો પણ મનારેશ ધાય છે એમા અવગ્રહ, ઇડા, અવાય અને ધારણા ધાય છે, એટલે ‘અહીં કઈક છે’ ત્યાથી માગીને ‘હું છે’ તેના નિર્વચ ધાય છે પાંચ ઈદ્રિય અને મન દ્વારા આ જ્ઞાન ધાય છે એટલે એને પરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે એનું આવરણુ ધાય તે મત્યાવરણુ કર્મ કહેવાય

(૨) શ્રુતજ્ઞાનાવરણીયમા બીજને કહી—નમજવી સકાય તે જ્ઞાનનું આવરણુ

પાકાતર—પ્રમરનો હો-પ્રમરની (હા-બી પપુ નથી) રસજુ-રસન દોષ દોર-દોઈ દોઈ આજિઓ-આયુધુ

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનાવરણી = જ્ઞાનને અવરણે, આડુ આવે તે આગળ મનાર. રસજુ = દર્શન, દેખવું તે ની = વેળી. મુખ્ય બોલો અન્ય દોષ = ને આજિઓ = આયુધ વિચ્છેદ = નાશ

ધાય છે આ શ્રુતજ્ઞાન બોલતું છે, બાકીના જ્ઞાનો મૂળા છે દાખલા તરીકે આ પુસ્તક વાચ્ય હોય તો તેને જણાવવા માટે ‘પુસ્તક’ શબ્દ વાચક છે કેઈ વસ્તુને જણાવી આપનાર વાહન તે શ્રુતજ્ઞાન છે લેખન, વાચન, પૂઠન, સંપા, ઇશારત મર્મનો સમાવેશ શ્રુતજ્ઞાનમાં વાય છે સાધારણ વાતચીતથી અને અક્ષરજ્ઞાનથી તે મોટા વિજ્ઞાનનો સમાવેશ આ શ્રુત જ્ઞાનમાં થાય છે એ વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ લાગતું જ્ઞાન ખરી રીતે પરોલ છે, ડારણ કે એને પણ પાચ ઇન્દ્રિય અથવા મનની અથવા તેઓમાંના કેઈ ડોઈની દરમ્યાનગીરીની અપેક્ષા રહે છે મતિજ્ઞાન બુદ્ધિવૈભવ છે, પણ સ્વમર્યાદિત અને મૂઝુ છે, ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન સાક્ષર છે, પરને આપ્યું-સીધું બાય છે અક્ષરશ્રુતમાં અનેક પ્રકારની લિપિ (ઠા ત, ગુજરાતી, બાળબોધ, ફારસી, રોમન વગેરે)નો સમાવેશ વાય છે, સંજ્ઞાઅક્ષરમાં સ્વયં દ્વિ મુખીના સ્વર-વ્યંજનોનો સમાવેશ થાય છે, જ્યારે લઘ્વિઅક્ષરથી એનાથી અભિવાધ્ય વસ્તુનું જ્ઞાન વાય છે આ અક્ષરશ્રુત કહેવાય, જ્યારે ઇશારત, ઓડકાર, છીક, હંસ્તચાલન, સમસ્યા, ખાસી આદિથી જ્ઞાન થાય તે અનક્ષરજ્ઞાન આવા જ્ઞાનની સામે આવરણ થાય તે શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મ

(૩) અવધિજ્ઞાનાવરણીય—ઇન્દ્રિય-મનની અપેક્ષા વગર આત્માને સાક્ષાત્ મર્યાદિત જ્ઞાન થાય તે અવધિજ્ઞાન એ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે એની મર્યાદા રૂપી દ્રવ્યની છે અમુક હંદમાં રહેલા સર્વ રૂપી પદાર્થોને બાજે-ઢોબે તે અવધિજ્ઞાન આ જ્ઞાનમાં ઇન્દ્રિયની દરમ્યાનગીરી હોતી નથી કે મનને વચ્ચે લાવવું પડતું નથી આમાં રૂપી દ્રવ્યના સામાન્ય અશનો બોધ મીધેસીધો થાય છે એ જ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મ હોય તેને અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ કહેવામાં આવે છે

(૪) મન પર્યાવજ્ઞાનાવરણીય—મનના અતભાવિને બાપવા તે મન પર્યાવજ્ઞાન એમાં ઇન્દ્રિયની દરમ્યાનગીરી હોતી નથી એ જ્ઞાન આત્મપ્રત્યક્ષ છે એ મનના ભાવ બાજે છે આવા પ્રકારના જ્ઞાનનું આવરણ થાય તે મન પર્યાવજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે

(૫) કેવળજ્ઞાનાવરણીય—ભૂત, ભવિષ્યત્, વર્તમાન સર્વ દ્રવ્યોને દેખવા, બાણવા, સર્વ ભાવોને બાણવા અને એમાં ઇન્દ્રિય કે મનનું મારફતપણું ન હોવું, તે સીધું આત્મ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન એ જ્ઞાનનું આવરણ થાય તે કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે

દ્રવ્ય-મેદ-કાળ-ભાવ એ પાંચે જ્ઞાનમાં ઘડાવવા આખની આડું કપડું આવે ત્યારે પ્રકાશ ઘટે, એ ઘન હોય, ઘનતર હોય તેમ તેમ જ્ઞાનપ્રકારની મહતા થાય છે એ પાંચ આવરણોનો નાશ થતા જ્ઞાનદીવડનો પ્રકાશ થાય છે એ અવ્યબ્યોતિ છે બીજો આત્મા છે, પ્રકાશમય છે આ પંચાવરણના નાશથી ચેતનમાં પાંચ ગુણો^૧ ઉત્પન્ન થાય છે

‘દરસણના નવ લેદ’—વસ્તુનો સામાન્ય નિરાકાર ઉપયોગ—પ્રવચન સામાન્ય બોધ

વાય, પછી વિશેષ બોધ વાય—એના આવરણ ચાર પ્રકારના છે ચતુર્દર્શનાવરણ એટલે આખથી ઢેખવા આડુ આવરણ થાય તે ચતુર્સિવાયની બાકીની ઇંદ્રિયો દ્વારા થતું સામાન્ય દર્શન અટકે તે અચતુર્દર્શનાવરણ મર્યાદામાં રહેલ રૂપી પદાર્થોના સામાન્ય ઉપયોગ ન આપી શકાય તે અવધિદર્શનાવરણ અને સર્વ દ્રવ્યભાવનો સામાન્ય ઉપયોગ ન થઈ શકે તે ટેવળદર્શનાવરણ આ રીતે વસ્તુના સામાન્ય બોધનું આવરણ ચાર પ્રકારના દર્શનાવરણથી થાય છે ઉપરાંત નિદ્રાવી ઇંદ્રિયના વિષયો રૂપાય તેથી સમસ્ત દર્શનને ઘાત થાય, તેથી નિદ્રાના પાંચ પ્રકારો દર્શનને આવરે છે એ પાંચે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે —

(૧) સુષ્પે-માદ માત્રે-ભગે તે ‘નિદ્રા’

(૨) ધર્તુ ધધકાવવા પછી મુરકેલીએ ભગે તે ‘નિદ્રાનિદ્રા’

(૩) ભિક્ષતા-ખેસતા નિદ્રા આવે તે ‘પ્રચલા’

(૪) હાલતા-લાલતા બળ, હાથી કે ઘોડા પેઠે નિદ્રા આવે તે ‘પ્રચલા-પ્રચલા’

(૫) દિવસનું ચિત્તવેલ કાર્ય રાત્રે બિધમાં કરે તે ‘સ્થાનદિ’ અથવા ‘ચિણ્ણદિ’ એમાં વાચુદેવ કરતા અડધુ ભેગ આવે અને મહાપાપો બિધમાં થઈ જાય.

આ રીતે ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ પ્રકારની નિદ્રા સાથે મેળવતા દર્શનાવરણના નવ પ્રકાર થાય.

‘વેદની કોય’—વેદનીય કર્મની બે પ્રકૃતિ ‘શુભ’ વેદનીય અને ‘અશુભ’ વેદનીય. અનુકૂળ વિષયો મળતા સુખ લાગે તે ‘શુભ’ વેદનીય, પ્રતિકૂળ લાગે તે ‘અશુભ’ વેદનીય. જ્યારે એનો સર્વથા ક્ષય થાય કે ત્યારે સુખ-દુઃખનો ભોગવટો રહેતો નથી. આ વેદનીયના ક્ષયથી નિરુપાધિક અનંત સુખ ઉત્પન્ન થાય છે, માનેલા સુખદુઃખની કંપના ભિલટાઈ જાય છે, પૌરુષાત્વિક સુખદુઃખનો ખ્યાલ ખલાસ થઈ જાય છે, અને ચેતનરૂપ પોતાના આત્મિક સુખમાં લય પામી જાય છે.

‘મોહની કોય’—મોહનીય કર્મના બે પ્રકાર છે દર્શનમોહનીય અને ચારિત્ર-મોહનીય એનો સ્વભાવ હાફ જેવો છે એની અસર તમે પ્રાણી ભાન ભૂલી જાય છે, અને પરાધીન થાય છે વસ્તુ જેવી હોય, જેવા ધર્મચુમ્બ હોય, તેને તેવી જ જાણે તે દર્શન અને સંદેહ, વિષયય કે મૂઢપણાથી જે પ્રાણીને વિવેક કરી મૂકે તે દર્શનમોહનીય એ દર્શનમોહનીયના ત્રણ પ્રકાર છે ‘સમ્યક્ત્વમોહનીય’, ‘મિથ્યમોહનીય’ અને ‘મિથ્યાત્વમોહનીય’ સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં સૂક્ષ્મ પદાર્થબોધ ન થાય અને અદર શકા હોય. આમાં રસ એકકાણિયો હોય છે મિથ્યમોહનીયમાં કાઈક કરે, કાઈક ન કરે, એને અદર તત્ત્વરુચિ ન હોય તેમજ અરુચિ પણ ન હોય, જ્યારે મિથ્યાત્વમોહનીયમાં આખી દૃષ્ટિ જ ફરી જાય, અને તત્ત્વમાં અતત્ત્વ યુદ્ધિ થાય, અતત્ત્વમાં તત્ત્વયુદ્ધિ થાય. સાચા દેવને દેવ તરીકે પિછાનવા, સાચા શુદ્ધ પાસેથી તત્ત્વચર્ચાપૂર્વક અભ્યાસ કરી ધર્મોપદેય સામળવો અને

આ ધર્મને માથો સમજી અનુસરવો તેનું નામ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે જેનાવી હિત કરનાર ધર્મધ્યાન વગેરે ન આડરી પ્રકાર, જેને ૧૪ પદ્યા પાછી મનુષ્ય પોતાનું ખરું હિત ન રી શકે અને જેનાથી ક્રિયાઓ વિપર્યાય ધર્મ બાધ, ન કરવાનું કરી નખાય, કરવાનું રહી ય એ ‘ચારિત્રમોહનીય’ કહેવાય. આખું મનોવિકાસનું ચાર અંગી ખડુ ધાય છે કાચ પેટલે મનોવિકાસ અને કપાયના કારણો તે નોકપાય

કપાયમા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એવા ચાર પ્રકાર છે એની તરતમતા, એની સમયની લબાઈ, એની ગાઢતા અને મન પર ઘટી અસરને અને એના અનેક લેહ થાય છે એ પ્રત્યેક કપાયો અનેક ગુણોને રોકે છે અને કેટલીક વખત તો ઘણા લાખા કાગ મુખી હો છે આમાન્ય રીતે આજીવન રહે તેવા, એક વર્ષ રહે તેવા, ચાર માસ રહે તેવા અને ૧૬ દિવસ ટકે તેવા કપાયો પર વિવેચન કરવામા આવે છે જાકી એની મન પર કેટલી અસર ધર્મ છે એના પર એની ગાઢતાનો આધાર રહે છે કપાયો અનેક મહાન ગુણોની માઠા આવે છે, પ્રાણીને સસાર સન્નુખ તાણે છે અને તદન પરાધીન બનાવી મૂકે છે

કપાયને ઉત્પન્ન કરનારા નવ નોકપાયો છે કારણ વગર કે કારણસર અન્ય તરફ ધાની જીવજે તે હાસ્ય ઇદ્રિયોને અનુકૂળ વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય અને તેમા અતર-ચિત્તનો પ્રતિબંધ થાય તે રૂતિ ઇદ્રિયોને પ્રતિદૂળ વિષયોના પ્રાપ્તિ થતા ચિત્તમા જે ઉદ્વેગ થાય ને અસરતિ. ઇષ્ટ વિષયો ૪ વગર કારણે રડવું આવે, દિવગીરી થાય તે રોષ ક પારકાની ઠીક લાગે, માન પડી જવાની ઠીક લાગે, દુસ્મન કે ચેરની ઠીક લાગે કે અપકીર્તિ^૧ ધવાની આશંકા થવા કર તે ભય, અસમ વસ્તુ કે અસમ રૂપ ભેદ દુઃખ આવે તે દુઃખગુસ્તા, પુરુષ સાથે દર્શન-સ્પર્શન-કોડા કરવાની અભિલાષ થાય તે સ્ત્રીવેદ, સ્ત્રી સાથે વિષયસેવનની ઇચ્છા થાય તે પુરુષવેદ અને પુરુષ-સ્ત્રી બન્ને સાથે ભોગ ભોગવવાની અભિલાષા થાય તે નપુ સ્કંધવેદ આવી રીતે સોગ કપાય^૨ અને નવ નોકપાય (હાસ્ય વગેરે છ અને ત્રણ વેદ) મળી પચીસ મનોવિકાસગુહ ચારિત્રને આવવા ન દે તે ‘ચારિત્ર મોહનીય’^૩

આ રીતે મોહનીયના મૂળ બે લેહ થયા દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય આ બન્નેનો નાશ થતા સસારનાત્ક પૂડુ થાય છે

‘આઉખો ચાર વિચ્છેદ’—આયુષ્યકર્મના ચાર પ્રકાર તેના વિચ્છેદથી ચાર ગુણ ઉત્પન્ન થાય આ આયુષ્યકર્મ ચાર પ્રકારનું છે (૧) દેવગતિ, (૨) મનુષ્યગતિ, (૩) તિર્યંચગતિ અને (૪) નરકગતિ. આ આયુષ્યકર્મ હેઠ સન્નુ છે તે (હેડ) પ્રાણીને પકડી રાખે છે, ખસવા દેતી નથી અને કેટલીક વાર તો હાથ-પગ બનેને એવા જકડી રાખે છે કે જેનાથી સંચાર થતો નથી

૧ મૂળ કાચ ચાર કોઈ માન માયા અને લોભ એ પ્રત્યેકના અનતાનુબંધી, પ્રત્યાખ્યાન અપ્રત્યાખ્યાન અને સન્નવત્, એન ચાર ચાર બે ગણતા કાચના ૧૬ બે સમજવા —સંપાદક.

આ ચારે પ્રકારના આયુષ્યકર્મના નાશથી આટલેશ ખલાન થાય છે, અને અનંત શાંત સ્થિતિની જમાવટ વડે વધાય છે, અને બ્રહ્મજ્ય વિવિધ પ્રાપ્ત થાય છે (૨)

આ ગીતે જ્ઞાનાવરણીયના પાંચ પ્રકાર, દર્શનાવરણના નવ પ્રકાર, વેદનીયના બે પ્રકાર, મોહનીયના બે પ્રકાર અને આયુષ્યના ચાર પ્રકાર—એ ગીતે એકત્રીય પૈકી બાવીશ પ્રકાર થયા, એનું નિવારણ કરવાનું છે બાકીના નવ પ્રકારના નિવારણને હવે વિચારી જઈએ —

શુભ અશુભ નામ દોય વસ્ત્રાણીએ હો, ઉચ નીચ દોય ગોત,

વિષન પચક નિવારી આપવી હો, પચમ ગતિપતિ હોત અનંત ૩

અર્થ—(નામ કર્મના) શુભ અને અશુભ એવા બે ભાગ વર્ણવીએ, અને ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્રના બે લેહ થાય, અને પાંચે પ્રકારના વિધના સમુચ્ચયને પોતાની શક્તિથી (સ્વતઃ) અટાવી દઈને એ આખરે પાંચમી ગતિ (મોક્ષ)ના પતિ થાય છે (આ સર્વ પારિભાષિક છે, વિવેચન ભુજો) (૩)

વિવેચન—‘શુભ અશુભ નામ દોય વખાણીએ હો’—નામ કર્મના બે પ્રકાર છે શુભ અને અશુભ આ ટુનિયામા નામ કાઢવું, અમુક તરીકે એજાખાનું, એ સર્વનો આધાર નામ કર્મ પર રહે છે એના સારા અને ખરાબ વિભાગ પાડીએ તો સહોધના એનો ખ્યાલ આવી જાય છે આ કર્મના નાશથી ઉપર ‘અરૂપી’ શુભ ગણાવ્યો તે પ્રાપ્ત થાય છે આ શુભથી ચિતરામણ ખલાસ થાય છે ચિતરામણનું વૈચિત્ર્ય ખાસ ભેવા લાયક હોઈ એ સબધી જરા વિસ્તારથી પરિચય કરીએ

એ ચિતરામણ નાનું અને ખગળ બે પ્રકારનું હોય છે વ્યવહારથી સારા ચિતરામણને પુણ્ય કહેવામા આવે છે, ખરાબ ચિતરામણને પાપ કહેવામા આવે છે આ નામ કર્મની પ્રકૃતિ એક રીતે ૪૨ ગણાય, બીજી રીતે ત્રણ ગણાય અને ત્રીજી રીતે ૧૦૩ ગણાય.

આ રીતે નામ કર્મના લેહ થયા આ પાને અંશે તેના શુભ અને અશુભ એવા બે જ લેહ પાડયા છે

‘ઉચ નીચ દોય ગોત’—ગોત્ર કર્મના બે પ્રકાર ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્ર રાજસોગ, મુખમા ઉછેર, વિશિષ્ટ કુળમા જન્મ વગેરે એ ઉચ્ચ ગોત્ર એકેન્દ્રિયાદિમા પણ ફૂલ મહાપુરુષોના જગામા પડે કે પ્રભુને શિરે ચઢે, એની સરખામણી ફુલારના ઘડા સાથે કરી છે સારો ઘડો બનાવે તો તેની પૂલ થાય, મગજ કાર્યમા તેની સ્વાપના થાય અને ખરાબ ઘડો બનાવે તો તેમા દારૂ ભરાય. દારૂનો ઘડો મારો હોય તોપણ લોકો તેને

પાઠાતર—નામ દોય-દોય નામ ઉચ નીચ-નીચ બે-બે વિષન-વિધન

શબ્દાર્થ—વખાણીએ=વર્ણવીએ, વ્યાખ્યા કરીએ ઉચ=ઉચ્ચ ગોત્ર=ગોત્ર કર્મ વિષન=અતરાય પચક=પાંચનો સમૂહ-સમુચ્ચય આપથી=સ્વતઃ, પોતાના સ્વતંત્રથી પોતાની શક્તિથી પચમ=પાંચમી પચમ ગતિ=પાંચમી ગતિ મોક્ષ પતિ=માનેક દોત=થાય

જોઈ નાક ચઢાવે રાજકુળ-શ્રમિય કુળ-ને ઉચ્ચ માન્ય બાય છે અને બિદુષ કુળને નીચ ગોત્ર માન્ય બાય છે

‘વિદ્યત પચ્ચક્ર નિવાડી આપથી હો’—પોતાના વીર્યથી પાત્ર વિદ્યોને નિનારીને એટલે દૂર કરીને. પાત્ર વિદ્યો-અતગયો નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) દાનાતરાય—પોતાની પાતે આપવાની વસ્તુ હોય, સામો નાગતો હોય, અને આપવા યોગ્ય પાત્ર હોય છતાં આપી શકાય નહિ બાબુની દુકાને બંધો, આગળ નાલો—આવુ બોલે, આપવાની જાવના પદ્મ ન કરે, કપિટા દર્શાવ

(૨) લાભાતરાય—આપાના કાબેલ હોય છતાં નફો ન કર, ગુવાવસ્થા હોય, ભોગ ભોગવવા શક્તિ હોય, પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થાય, લાભ આપનાર હોય છતાં લાભ ન લઈ શકાય તે લાભાતરાય. ઢંદણ અગ્રારનો કાબલો, આદિનાય જાવાનનો વરસીવપ.

(૩) ભોગાતરાય—એકવાર ભોગવીને કે દી રેવાય તે વસ્તુઓને ભોગ્ય વસ્તુ કહેવાય છે દા ત, ફૂલ, નીકાર્થ, ખાવાના પદાર્થો પરના રસ્તુ હોય, વસ્તુ ભોગવવાની રેવડ હોય, છતાં ભોગવી ન શકાય તે ભોગાતરાય.

(૪) ઉપભોગાતરાય—એક ને એક વસ્તુ અનેક વાર ભોગવી શકાય તે ઉપભોગ્ય વસ્તુ દા ત, કપડા, ધરેણા વગેરે

(૫) વીર્યાતરાય—જાતે ગુવાન, રોનરક્ષિત અને સચકત હોય, છતાં પોતાની શક્તિ કોરવી શકે નહિ તે આ કક્ષામાં આવે. સાધુપુરુષ ભોગ માટે ક્રિયા કરવા વિચાર કરે પણ કરી ન શકે, પાગલ બળદીન માણસો પણ આ વિભાગમાં આવે.

આ રીતે આઠ કર્મની વિચારણા વિગતથી ઠગી જ્ઞાનાવશાળીય કર્મના પાત્ર પ્રકાર, દર્શનાવશાળીય કર્મના નવ પ્રકાર, વેદનીયની બે પ્રકૃતિ, મોહનીય કર્મના દર્શનમોહનીય, ચારિત્રમોહનીય બે પ્રકાર, ચારે પ્રકારના આયુષ્ય, નાન કર્મની ૪૨, ૯૩ કે ૧૦૩ પ્રકૃતિના શુભ અને અશુભ એવા બે વિભાગ, ભોગકર્મ—ઉચ્ચ ગોત્ર, નીચ ગોત્ર, અતરાય પારે પ્રકારના—આ પ્રકારે ૩૧ કર્મના ત્યાંથી એકત્રીય શુભ થાય, તે આવતી ગાથાના આવશે.

‘પચ્ચમગતિપતિ હોત’—દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને તારક એ ચારે ગતિ મૂકી ઈર્ષ્ય ને પ્રાણી પચ્ચમી ગતિ-મોક્ષનો પતિ થાય છે, એટલે મોક્ષને પામે છે વસ્તુત તો મોક્ષ એ ગતિ છે જ નહિ ત્યાં જુલુ પડતું નથી, પ્રાણી-આત્મા જ્યારે કર્મથી મુકાય છે ત્યારે સ્વભાવત ચારે ગતિની ઉપર જઈ પહોંચે છે પાણીમાં પડેન લાકડું કોઈ પ્રકારના પોતાનો પ્રયત્ન વગર જેમ પ્રાણીની ઉપર ચાલુ આવે તેમ કર્મજન્યથી જકડાઈ ગયેલો આત્મા જ્યારે તેનાથી મુકાઈ બંધ ત્યારે ઉપર ચાલશે બંધ છે ચાર ગતિની અવેશાએ મોક્ષને ગતિ કહેવામાં આવે છે અને અત્ર તેને પચ્ચમી ગતિ તરીકે બતાવેલ છે બાકી ત્યાં

જવાપણું નથી, ત્યાથી અન્યત્ર જવાપણું નથી, એટલે એને ગતિ કહેવી એ માત્ર અપેક્ષા વચન છે (૩)

યુગપદ ભાવી ગુણ જગદીશના હો, પૃક્ષીંગ મન બાળ,

અવર અનતા પરમાગમ થકી હો, અવિરામી ગુણ જાણ અનત ૦ ૪

અર્થ—(એ પ્રમાણે) પરમાત્માના એકીસાથે શરૂ થનાર એકત્રીશ ગુણને તું બાળ અને (તે ઉપરાંત) તેમનામાં તો બીજા અનતા ગુણો છે અને તે પરસ્પર બિલ્લપાસપાસા રહિત અનત ગુણો છે તેને તું પરમ પવિત્ર આગમ (જૈન જ્ઞાનનિધિ)થી બાળ (વિવેચન જુઓ) (૪)

વિવેચન—ઉપર પ્રમાણે ૩૧ ગુણો એકસાથે જગદીશમાં-ભગવાનમાં થાય છે તે તું બાળ શીછ ગાથામાં એકત્રીશ પ્રકૃતિ ગણાવી તેના નાશથી યુગપદ ગુણો થાય છે, તે આ પ્રમાણે —

(૧-૫) નતિજ્ઞાનાવરણ, ક્ષુત્તજ્ઞાનાવરણ, અવધિજ્ઞાનાવરણ, મન પર્યવજ્ઞાનાવરણ અને કેવળજ્ઞાનાવરણ ઈર્મના ક્ષયથી અનત જ્ઞાનગુણ પ્રકટે છે ઉપર પ્રથમ ગાથામાં ‘વાસતો વસ્તુ વિચાર’ ગુણ કહ્યા તે અહીં સાર્થક થાય છે લોકલોકના સ્વરૂપને, સર્વ ભાવોને એકીવખતે બાળવા, એ ગુણ આ પાંચ કર્મપ્રકૃતિના ક્ષયથી બળે છે કેવળજ્ઞાન તો આખી દુનિયાના ભાવો બાળે છે તેથી મત્યાવરણના નાશનો પછી ખાસ ઉપયોગ રહેતો નથી અને કેવળજ્ઞાન થતા નહિમિ છાન્દમચિય નાળે એ દાશસ્થિક જ્ઞાનો નાશ પામે છે—એની જરૂર રહેતી નથી, છતાં એના નકારરૂપે ગુણ તો રહેલો જ છે મત્યાવરણ હોય તો કેવળજ્ઞાન થાય નહિ બાકી પાંચ જ્ઞાનાવરણના ક્ષય થતા ગુણ તો માત્ર કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થવાનો થાય છે આ વાત અપ્રકટ થવાની જરૂર છે

(૬-૧૪) અક્ષુદ્ધર્શનાવરણ, અવક્ષુદ્ધર્શનાવરણ, અવધિર્શનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ, નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રવલા, પ્રયલાપ્રયલા અને સ્ત્યાનર્દિ એ નવ દર્શનાવરણ કર્મોના ક્ષયથી અનત દર્શન થાય છે, આમાં પણ કેવળદર્શનાવરણના ક્ષય પછી એક મૂળ ગુણ અનત દર્શન પ્રકટે છે, એટલે બાકીના આઠેના ક્ષયનો ખાસ ઉપયોગ રહેતો નથી, એટલે કે તેનાથી નવો ગુણ પ્રકટતો નથી, છતાં એમાં પણ નકારાત્મક ગુણ તો જરૂર રહે છે અહીં પણ ‘વાસતો વસ્તુ વિચાર’ વિશેષણ લાગુ થાય છે

(૧૫-૧૬) શુભ વેદનીય અને અશુભ વેદનીયના નાશથી નિરુપાધિક અનત સુખ

પાકાતર—યુગપદ—જુગપદ જગદીશના-ભગવાનના આજુ-આજુ

શબ્દાર્થ—યુગપદ ભાવી=એકીસાથે પ્રગટ થનાર જગદીશ=પરમેશ્વર જગન્ના પૂજ્ય એકત્રીત=૩૧ અવર=બીજા આ સિવાયના પરમાગમ=ઉત્કૃષ્ટ આગમ, સમગ્ર ક્ષુત્તજ્ઞાનને નકત કરનાર મૂળ સારત્રયથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો મૂળ ખજાનો અવિરોધી=પરસ્પર વિરોધ-બિલ્લપાસપાસા જેમાં ન દોષ તેવા

પ્રાપ્તિરૂપ શુભ પ્રકટ થાય છે ઉપર 'અવિનાશ' વિશેષણ પ્રથમ ગાથામાં જણાવ્યું છે તેનો અહીં ઉપયોગ થાય છે

(૧૭-૧૮) દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયથી લાયક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ હોય તેને માટે થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ યથાચ્ચાતનારિત્ર શુભ પ્રકટ થાય છે 'સહજ વિલાસી' અને 'હાસી નવી કરે' એ બન્ને શુભો મોહનીય ઈર્મના ક્ષયથી પ્રકટ થાય છે

(૧૯-૨૨) દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નરકનું આયુષ્ય બાધવાનું ન રહેતા અક્ષય ક્ષિતિ, અવિનાશી ભાવ, ગતિ-આગતિનું નિવારણ અને રાશ્વત ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે ઉપર 'અવિનાશી' વિશેષણ જણાવ્યું તે અહીં લાગુ થાય છે વળી 'અનત' અને 'સાસતો' એ વિશેષણો પણ આયુર્કર્મના ક્ષયે પ્રાપ્ત થાય છે

(૨૩-૨૪) શુભ અને અશુભ નામ ઈર્મના ક્ષયથી નામ અને રૂપ ખલામ થાય છે, 'અરૂપી' શુભ પ્રકટ થાય છે, નિરજન-નિરાકારના સાપડે છે પછી વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શના કોઈ પ્રકારનો સંબંધ રહેતો નથી, ગતિ-ગતિ ખવાન થાય છે, શરીર, અવયવો, ખંધનો આકારો, ઇન્દ્રિયો અને જવાઆવવાપણુ સર્વ ખલાસ થઈ બચે છે અહીં 'અરૂપી' અને 'અવિગત' બંને વિશેષણો બંધબેસતા આવી બંધ છે

(૨૫-૨૬) ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્રના ક્ષયથી અશુભધુ શુભ પ્રકટ થાય છે

(૨૭-૩૧) અતરાય કર્મના ક્ષયે કરી અનત વીર્ય તેનાના ઝગમગતું રહે છે અનત શક્તિને પરિણામે આત્મા ગમે તે કરી શકે ભેડે તેનો ઉપયોગ એ સિદ્ધ દશામાં કરે નહિ, પણ એનામાં અનત બળ પડેલું છે એ શુભપ્રાપ્તિ ધ્યાનમાં રહેવી જોઈએ.

શ્રમણત્વ (પગામ સન્ન્યાસ)માં સિદ્ધતા લેવાને એકસાથે ઉત્પન્ન થનારા એકત્રીય શુભો બીજી રીતે પણ ગણાવ્યા છે તેના ટીકાકાર એકનીશનો સરવાળો આ રીતે કરે છે પાંચ સંધ્યાન, પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ અને ત્રણ વેદ-આ અઠ્ઠાવીશના અભાવરૂપ ૨૮ શુભ તથા કાયરહિત, સગરહિત, અને જન્મરહિત એ ત્રણ શુભ મળીને ૩૧ શુભ થાય છે

એ જ ટીકાકાર જ્ઞાનાવરણની ૫ પ્રકૃતિ, દર્શનાવરણની ૯, વેનીયની ૨, મોહનીય (દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય)ની ૨, આયુર્કર્મની ૪, નામકર્મની શુભ અને અશુભ રૂપ ૨, ગોત્રકર્મની ૨, અને અતરાયકર્મની ૫—એ રીતે ૩૧ પ્રકૃતિ ગણાવી સિદ્ધોમાં તે પ્રકૃતિનો અભાવ બતાવે છે આ રીતે શ્રમણત્વકાર ૩૧ શુભો બતાવે છે, તે જ શુભો આનંદપ્રજ્ઞએ પદમાં વર્ણવ્યા છે

આ સર્વ શુભો એકીસાથે પરમાત્મામાં હોય છે આ તો એકત્રીય શુભની વાત કરી, પણ તમે પરમાગમનો અભ્યાસ કરો તો બીજા અનત શુભો બહુવામાં આવે એ શુભો તો એટલા બધા છે કે તેનું વર્ણન કરતા પાર ન આવે

શ્રી ચિત્તનંદજી મહારાજે ‘પરમાત્મજીવીશી’ ભાષામાં બતાવી છે તેના ત્રણ પ્રકારના આત્માનું દર્શન કરાવી પરમાત્મમયની મહત્તા દર્શાવી છે તથા પરમાત્માના અવિરોધી અનંત ગુણોના ખ્યાલ આપે છે બાકી તો ડોઢ પણ સ્તવન, સ્તોત્ર કે ધર્મગ્રંથ જોવામાં આવે તો ત્યાં પાંચાત્મતત્ત્વના અનંત ગુણોનું સીધું કે આડકતરું વર્ણન જરૂર દેખાઈ આવશે.

પરમ આગમમાં ખાસ બાવણ જેવી વાત હોય તો તે પરમાત્મસ્વરૂપ છે આત્માને ઝોળખી, ઝોના બાંધ સ્વરૂપને બાળી, અતર સ્વરૂપને ઝોળખી, એનું પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું એ જીવનનો હેતુ છે, અને તેટલા માટે તેને બરાબર અનેક દિશાઓથી સમજી લેવાની આપણી ફરજ છે (૪)

સુદર સરૂપી સુભગ શિરોમણિ હો, મુળ મુજ આત્મરામ,

તન્મય તલ્લય તમું મજન કરી હો, ‘આનંદધન’ વડા ઠામ અનંત ૦ ૫

અર્થ—(એ ચેતનરાજ) અત્યંત સુદર છે, સુદર રૂપવાળા અથવા સ્વરૂપમાં રમણ કરવાવાળા છે, ભારે મોટા નમીબદારમાં પણ સુખ્ય છે આવા મારા આત્મરામ છે, ચેતનદેવ છે, એને સાબળ, તેમજ વર્ધ, તેમાં લીન થઈ, તેનું બંધન-સ્મરણ કરી આનંદધનના પાના સ્થાનકને (પામી બા) (૫)

વિવેચન—આવા ચેતનરાજ અતિ સુદર છે, ખૂબ મનોહર છે, ભારે મજા આપે તેવા છે, ખૂબ આકર્ષક છે કેટલાક માપુનો ફરથી મારા લાગે, પણ વધારે ગાઢ સળધમાં આવતા એની અનેક નબળાઈઓ દેખાઈ આવે છે અને અતિ પરિચયે અવજ્ઞા થાય છે આ પરમાત્મા એ પ્રકારના નથી એને તો જેમ જેમ ઝોળખીએ, તેમ તેનું તેનું મૂલ્ય વધતું જ લાગે છે, કારણ કે એની સુદરતા સ્વાભાવિક છે

એ પરમાત્મા સરૂપી છે, નિજ સ્વરૂપમાં બિરાજમાન છે અત્યાર આપણા અવહારુ આત્માઓ પરરૂપમાં મૂઘવાઈ ગયેલા છે અને એના મૂળ રૂપ આડા આવરણો આવી ગયા છે, એના ગુણો અવરોધ ગયા છે, પણ પરમાત્માના ગુણો તો એના અસલ સ્વરૂપે પ્રકટ છે

એ પરમાત્મા સુભગ છે, લાગ્યશાળી છે, કારણ કે એના જન્મમરણના ફેરા મટી ગયા છે, અને પુન્રગળના સગે થતી કષ્ટપરપરાઓનો નાશ થયો છે આથી વધારે નસીબ ફાર કોણ કહેવાય? નસીબદાર પરમાત્મા-મારા ચેતનરામ છે અને એ સર્વને માથે બેસે છે, એ ખરા શિંગેમણિ છે, પૂજ્ય હોવાથી શિન્ના સ્થાનને યોગ્ય છે, કર્મભારથી મુક્ત થયેલા હોઈને લોકને અતે માથાને સ્થાને બેઠેલા છે અને સર્વ રીતે શિંગેમણિ વિરોધલુને અને ધ્યાનને યોગ્ય છે

પાઠાતર—શિરોમણિ-શિરામણી તન્મય-તનમય તમું-તેમું લજ્જન-ભક્તે કામ-પામ

શબ્દાર્થ—તુ ર=સરસ, નિંદા, સોભાવત સરૂપી=સ્વરૂપી સુભગ=સારા નસીબવાળા, લાગ્યવત

સૌભાગ્યવત શિરોમણિ=સુખ્ય સર્વ ઉપર દિખર નકાવે તેવો મુલુ=આગળો ત મય=તેના મન તે મય તન્મય=તેનામાં લીન તેમાં દાઈ જાઓ તમું=તેનું લજ્જન=ભક્તિ, સ્મરણ નામોત્પારણ કામ=સ્થાન.

એના જે શુદ્ધો ઉપર ભેઈ ગયા, એના જે અનેક નામો અને વિશેષણો વિચારી ગયા તેથી એમનું 'શિરોમણિ' વિશેષણ કે શુદ્ધનિષ્પન્ન નામ ઉચિત છે, સહેતુક જે અથવા એ ચેતનરામ 'મુલમશિરોમણિ' એટલે નસીબદારમાં પણ મુખ્ય છે

મારા ચેતનરામ ! આ સર્વ વાત તું સાલજા ! આવી વાત સાલજી, આવા વિશેષણો પર ખ્યાલ કરી તન્મય થઈ જા, તેમાં લય પામી જા અને તેનું ભજન-સ્મરણ કરી આનંદ ધનના સ્થાનને પામી જા ! પરમાત્મતત્ત્વ ચિંતવનનો આ લાભ છે, આ હેતુ છે, આ આદર્શ છે માત્ર એનો પાક કરી જવામાં કાંઈ ખાસ લાભ થાય નહિ માત્ર એટલો વખત સારી વિચારણામાં લય એ ઠીક છે, બાકી ખરો લાભ મેળવવો હોય તો તો તન્મય થઈ જવું ઘટે, તે વિચારણામાં લય પામી જવું ભેઈએ તે સિવાય બીજું કામ સૂઝે નહિ, ભક્તિ, ચાલતા, ખેલતા, બોલતા એનું બધું સ્મરણ અને ભજન થયા ઠરે, ત્યારે 'આત્મનિમજ્જન' થાય અને આત્મનિમજ્જન વાચ એટલે અતે આનંદધન સ્થાને પહોંચી જવાય કારણ કે ઉપર 'અનંત', 'અરૂપી', 'શાશ્વત' વગેરે વિશેષણોથી વર્ણવેલા તે આત્મા તારામાં બેઠો છે, તું પોતે જ તે મય છે તારું એ સ્વરૂપ અવરોધ ગયું છે, પણ અંદર વિદ્યમાન છે, એ કોઈ બહારથી જાવવું પડે તેમ નથી, તારે એને સજારી-ચાલ કરી બહાર લાવવાનું જી માટે હવે જો બહુપણ માર્થક ટરવું હોય, અનુભવનો લાભ લેવો હોય, તો અંદર છે તે પ્રકટ કર અને નકામી આગપપાગ મૂકી દે, ખોટા ઢાંગધતૂરા છોડી દે અને તન્મય-તદ્વ્ય થવા માટે પરમાત્મપદનું ભજન કર તારું આનંદધન સ્થાન નક્કી છે, તારા હાથમાં છે, તારા ઘટમાં છે, તારાના છે, તું પોતે તે છે (૫)

પાંચ સમવાય

આ પદ પર વિસ્તારથી વિવેચન થઈ ગયું છે હવે માત્ર એક વાત સ્પષ્ટ કરવાની રહે છે અને તે એ છે કે કર્મની પ્રકૃતિ પર આટલું વિમ્નુત વર્ણન કર્યું તે પરથી કોઈએ એમ ધારવા જેવું નથી કે જોના કર્મવાદી છે જોના કોઈ પણ કાર્યને અગે પાંચ સમવાયી કારણો માને છે એ પાંચેના સહયોગ થાય ત્યારે જામ બને એ પાંચ પૈકી કર્મ એક કારણ છે, પણ તે એકલું કારણ નથી જે જે કારણ ઉપર ધ્યાન આપીએ તે તે કારણ લાગે એવું છે આપણે આ વાત જરા ભેઈએ એટલે નયવાદ-પ્રમાણુજ્ઞાનનો મહત્ત્વ ખ્યાલ પણ આપી જશે પાંચે કારણોના અનુક્રમે નામો આ પ્રમાણે છે (૧) ઝાળ, (૨) સ્વભાવ, (૩) ભવિતવ્યતા, (૪) કર્મ અને (૫) પુરુષાર્થ એ પ્રત્યેકની મુખ્યતા કરનાર આ પ્રમાણે બોલે —

'ઝાળવાદી' પ્રથમ બહાર આવે વસ્તુનો સમય પાડ્યો હોય ત્યારે તે બને બાળક હોય તે લકાઈ લડી શકે નહિ, ઝેડરા-છોકરી યુવાન થાય ત્યાર જ ઘરબારી થાય, કેરી ટાણું આવે ત્યારે જ ટેરી થાય, દૂધમાં મેળવણું નાખીએ તો અમુક કલાક બધા ત્યાગ પડી જ તેનું દહીં થાય, ઉનાળામાં ગરમી જ પડે, ચોમાસામાં વરસાદ થાય, શિયાળામાં ઠંડી પડે આ રીતે ઝાળની મુખ્યતા આર્થિક દેખાય છે, માટે ડોઈ પણ કાર્ય થવાનું કારણ 'ઝાળ' છે

બીજો સ્વભાવવાદી વસ્તુ કે બ્યક્તિના સ્વભાવ પર ભાર મૂકે એ કહે કે યુવાન સ્ત્રી હોય પણ સ્વભાવે વાઝણી હોય તો તેને છોકરા ન વાચ, લીબડાના ઝાડ પર કેરી ન પાકે, મોરપીછને ચીતરનારની જરૂર ન પડે, અગ્નિની જ્વાળા જીવે જ નય, પખી આકાશમાં બેસી રહે, તુખડુ પાણીમાં તરે, પથ્થર પાણીમાં ડૂબે, માટે સ્વભાવની સુખ્યતા સાર્વત્રિક છે, સ્વભાવ વગર કાંઈ કામ બને નહિ કોઈ ચીજ કે કાર્ય યવાનું કારણ એના 'સ્વભાવ' છે

બીજો ભવિત યતા (નિયતિ) વાદી કહે કે યવાનું હોય તો થાય, નહિ તો કાળ પાક્યો હોય કે સ્વભાવ હોય તોપણ ન થાય ઘરે હજારો જતન કરે, ને કંઠો ઉપચાર કરે અને ઠતા માણસ ખવાસ ઘઈ જાય અને જગલમાં કોઈ પાણી પાનાર ન હોય ત્યાં બચી જાય, વસત નતુમાં આળા પર લાખો મોર હોય, પણ તેમાંથી એક ટકો કેરી થાય, બાકીનો કંઈક ખરી જાય, કોહાઈ જાય, એ તો જેની કેરી યવાની હોય તેની જ થાય. શિકારીએ બાણ તાકયુ હોય, માથે સિંચાણો ફરતો હોય, ઠતા કંચલ બચી જાય છે, કારણ શિકારીને સર્પ ડસે છે અને ઝડેલ બાણ સંચાણને વાગે છે આમ ભવિતવ્ય તાના યોગે કાયદ બચી જાય ■ માટે હોનહાર હોય તે થાય, તેવું થાય. એમાં ઉદ્યોગ કે કાળ કે કોઈને સ્થાન નથી

ચોથો કર્મવાદી કર્મની સુખ્યતા કહે છે નમીળમાં હોય તે મળે, તેવું થાય, રામ જેવાને બારબાર વર્ષ સુધી વનવાસ મળે, સીતા જેવી સતીને માથે આળ આવે, રાવણ જેવાનું રાજ વિસરાણ થાય, આદીશ્વર ભગવાન જેવાને વરમ વિવસ સુધી ખાવાનું ન મળે, બે ભાઈ એમાંથી એક મોટરમાં બેને, બીજો પગ ઘસડીને નોકરી કરે—એ મર્મ કર્મના પ્રતાપ છે માટે કરમમાં હોય તે મળે, તેવું થાય, બાકો એમાં ઉદ્યમનુયે ચાલતું નથી અને સ્વભાવનું વળતું નથી દુનિયામાં કર્મ કરે તે કોઈ ન કરે, માટે કર્મ પ્રધાન કારણ છે

ત્યારે પાંચમો ઉદ્યમવાદી કહે કે બેસી રહો તો કાંઈ ન મળે રામે સમુદ્ર એળચ્યો, લડાઈ કરી તો બેરી પાછી મળી અને રાજ્ય પણ મળ્યું સિંહ સૂઈ રહે તો તેના મોમાં ફરણો આવીને પડતા નથી ગરમ પાણીમાં ટકોળ એરે તો પાકે, કાંઈ બેસી રહેવાથી પાકે નહિ કર્મ તો પુન છે, આપ તો ઉદ્યમ જ છે અને ન તે કર્મનો કરનાર તો ઉદ્યમ જ છે ને ? ઉદ્યમથી તો દંડપ્રહારી જેવા એ ને એ લખના તરી ગયા અને તેમ યવામાં માત્ર છ માસનો સમય લીધો ઉદ્યમથી લડાઈ જિતાય, ઉદ્યમથી લણાય અને ઉદ્યમથી જ જગલમાં મગલ કરાય

આ રીતે કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ તથા ઉદ્યોગ એ પાંચે પૈકી એક એકને માનનારા દરેક પોતાના મતબદ્ધમાં મસ્ત રહે છે, પોતાના મત સિવાયના અન્ય પોતા ઉપર અથવા સત્ય પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી એમ ભેરચોરથી કહે છે આનું નામ નયવાદ કહેવાય, આનું નામ અસ-સત્યનું નામ કહેવાય, આનું નામ પ્રમાણસાનનો અભાવ કહેવાય. આમાં

એક આખા ખૂણ જીધડે તો ખીલુ બંધ રહે છે, હાલની એક બાબુ જ એવાય છે અને ખીલુ બાબુ છે એમ બલુવા છતાં એની ઉપેક્ષા થઈ જાય છે પ્રમાણુજ્ઞાન કહે છે કે આ પાથે સમવાયી કારણ એકઠા થાય ત્યારે જ અને તો જ કોઈ પણ કામ થાય છે એમાનુ એક પણ કારણ ઓછું હોય તો કાર્યનિષ્પત્તિ ન થાય ન શસત્યવાળા બૂડા નથી, પણ તેને સત્યનો વિભાગ સાપડ્યો છે અનેક અશસત્યનો સરવાળો અને સહયોગ થાય ત્યારે પ્રમાણુસત્ય મળે

આટલા ઉપરથી કર્મ પરત્વે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની શી નાન્યતા છે તેને ખ્યાવ થશે. એ કર્મવાદી જરૂર છે, પણ એની વિચારધારાના કર્મ અમુક સ્થાન ભોગવે છે, અને, સંક્ષિપ્તમા કહીએ તો, તે એકાત કર્મવાદી નથી પુરુષાર્થ કર્યા વગર આવા અનાદિથી વળગેલા કર્મોના નાશ થાય નહિ અને તેથી જૈનોને એકાત કર્મવાદી થવું પડ્યું નહિ. પ્રગતિને પથે પડ્યા પછી પુરુષાર્થને ઘણો અવકાશ છે મધુદ્રૂપાત, અપવર્તન, સ્વક્રમણ એ પુરુષાર્થના દાખલા છે

ઉપસહાર—આવા સુદર સરૂપી આતમરામ, જે અતત, અરૂપી, શાશ્વત છે, જે અવિનાશી અને અવિકારી છે, તેનું આનંદધનપદ હસ્તગત કરવા માટે એને બરાબર યોગબવાની જરૂર છે અને તેટલા માટે પોતાના ચેતનરામને મળવાને છે કે આવા આપ જાતે ઊ, આપ તન્મય થઈ શકો છો, આપ એમા લય પામી નિમજ્જન કરી શકો છો અને આપ પુરૂષગતના નહિ પણ આપના અતત ઉત્તમવર્ણ ગુણના સહજ વિદ્યામી છો તો આપ આ વાત સાલજો, વિચારો, સમજો, ધારણ કરો અને આનંદધનપદનું સ્થાન ઘરે ઠરે અથવા એ સ્થાને પહોંચી જાઓ એ તમારું પોતાનું સ્થાન છે, તમારા હાલમા છે, તમને પ્રયત્નસિદ્ધ છે, માટે ગુણને બાપો, જાતને યોગજો અને તન્મય થઈ જાઓ ! (૭૧)

૫૬ બહોતેરમુ

ભૂમિકા—સુમતિ શુદ્ધ હૃદયવાળા આર્થ મહિલા છે અને પતિવિરહથી અતિ આતુર થયેલી છતાં આર્થ બાળાને છાજતી સતીત્વની ભાવનાથી ભરપૂર છે તે પોતાના સુખદુઃખની વાત કરે છે એનો મિત્ર અનુભવ છે અને અનુભવની અને તેની વચ્ચેની અનેક વાતો આપણે અગાઉ વાંચી વિચારી ગયા છીએ આઠમા પદમા એ અનુભવને પોતાના પતિદેવને જગાડવા વિજ્ઞાપિ કરે છે અને તેરમા પદમા પોતે આત્મદેવની દાસી છે એમ કહી જતાવે છે, અનુભવને ચૌદમા પદમા પોતાના ખરેખરા હિતેચ્છુ તરીકે વર્ણવે છે, અને પચાસમા પદમા અનુભવની પાસે પતિદેવને મનાવવાની રીત પર પોતાના વિચારો જતાવે છે સાખીઓ પૈકી ૬, ૮, ૭૦ માં પદની સાખીઓ અનુભવ અને સુમતિ વચ્ચેનો સંબંધ વ્યક્ત કરે છે આ ઉપરાંત અનુભવ અને ચેતના અથવા સુમતિ કે સમતા વચ્ચેનો સંબંધ જતાવનાર અનેક પદો આપણે વિચારી ગયા છીએ અને હજી આવતા (૭૩ માં) પદમા અને ત્યાર પછી એકથી વધારે વાર વિચારજું

એ ચેતનાને આર્થ પત્ની તરીકે જતાવવામાં આવી છે તો પત્ની તેણે પુરુષ સાથે સબંધ કે મૈત્રી શા માટે સંબંધી જોઈએ ? આ વાતના પુત્તાસાની જરૂર છે આય મહિના પતિપગાયણ હોય, એકનિષ્ઠાવાળી હોય અને પતિ સિવાય અન્યનું પ્રાણેશ તરીકે ચિતવન ન કરે એ વાત યથાર્થિત છે, પણ તેમાંથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળતો નથી કે એ અન્ય પુરુષ સાથે સાફ દૃઢયથી મૈત્રી પણ કરી ન શકે એટલે ચેતના અનુભવની સાથે મૈત્રી કરે અથવા તેની સહાયથી પતિને ચેતનાને મહિરે આવવા માટે યોજના કરે તેમાં જરા પણ ગેરવાજબી તત્વ આવતું નથી.

સૂત્રીનો પતિ તરફ કેવો લાવ છે, અને એ આશ્ચર્યને સતી ઢેવી રીતે વળગી રહે છે તેનો ઉલ્લેખ આગામી ૧૦૪મા પદમાં આવશે આ પદમાં વ્યવહારમાં જેને શૃંગારના સાધન માનવામાં આવે છે તેના તરફ પણ વિરહી સતી સ્ત્રીને જેવાણું નથી તે વાત બતાવી છે વ્યવહારના સર્વ સાધનોનો ઉપયોગ યોગમાં ઢેવી રીતે થાય છે તેનો પણ આછો ખ્યાલ આ પદમાં આવી જશે. આટલો સંકેત ધ્યાનમાં આવી ગયા પત્ની આ પદને સ્મરણ વામાં કે તેનું તાત્પર્ય પામવામાં ઘણી સરગતા થશે.

૫.

(સમ-કેશ)

મેરે માત્રી મજીઠી ! મુળ ફક સાતા,

મિઠડે લાગ્ન વિન ન રહુ રલિયાતા મેરે ૧

અર્થ—મારા જલુકાર અને મજીઠ રંગ જેવા પ્રેમી મિત્ર ! મારી એક વાત તું સ્થાવર મારા મીઠા-વહાલા પતિદેવ વગર હું ખુશીમાં રહી શકતી નથી (૧)

વિવેચન—ચેતના પ્રેમી દોસ્તદારને ‘મજીઠ’ કહેવાય છે, કારણ કે એની સાથે ચેતાનો સ્નેહ મજીઠના રંગ જેવો લાગેલો દેખાય છે મજીઠનો રંગ પાકો હોય છે, એના પર દાર કે સાબુ લગાડતા એ જતો નથી કે ઢીલો પડતો નથી. ‘માજી’ વાખ વધારે વિચારવા યોગ્ય છે એના અર્થ અનેક વાય છે અને મહી ઘણાખરા લાગુ પડે છે ‘માજી’ એટલે નામ ચલાવનાર ખારવો ‘માજી’ એટલે ઝલિયો પતાવનાર નિષ્પક્ષપાતી લવાઈ, મધ્યસ્થ. ‘માજી’ એટલે વૃદ્ધ સ્ત્રીનું માનવાચક સંબોધન પણ થાય. મા એટલે વૃદ્ધ સ્ત્રી, વડીલ તરફ માનાથે ‘જી’ ઉમેરાય છે તે લાવ પણ તેમાંથી નીકળી શકે

પાઠાતર—મુલુ-મુન લાગ્ન-વાનન વાતા-વાત રલિયાતા-રલિયાત

શબ્દાર્થ—મેરે=મારા નાજી=દાદી (માતૃ નામ ૩૫) માહિનગાર મજીઠી=મજીઠના પામ રંગ જેવી પ્રીતિ રાખનાર, અતરના પ્રેમી દોસ્ત મુલુ=સ્થાવર વાત=હકીમત મીઠડે=પ્યારો, વનારો લાગ્ન=લાડ વડાનનાર, પતિદેવ વિન=વગર રલિયાતા=ખુશી, પ્રસન્ન.

આ રીતે વિચારતા ‘માણ મણી’ શબ્દો કોઈ સખી પ્રત્યે પણ બોલાયા હોય એ બનવા ભોગ છે સુમતિએ સમતા સાથે બહેનપણા કર્યા છે અને તેની સાથે અનેક વાર મનની વાત કરી છે એ અર્થમાં અહીં ‘માણ મણી’ સંબોધન મૂકીએ તોપણ બધાએમતો અર્થ નીકળે છે મારા શુભહાસજ એને અનુભવને ઉદ્દેશીને લખાયેલ ન સંબોધન તરીકે જણાવે છે એ અર્થ પણ બધાએમતો આરે છે

મારા પ્રિય મખા ! અથવા મારી પ્રેમાળ વડીલ બહેન ! અથવા મારા વહાલા અનુભવ ભાઈ ! મારી એક વાત સામળ મારા પ્રેમી પતિ વગર હું પ્રમત રહી શકતી નથી મારે ખાવા, પીવા, પહેરવા કે માણવાની વસ્તુની કમીના નથી, પણ મારા પતિદેવ વગર મને એ સવ વસ્તુઓ મૂંઝવનારી છે, આનંદને બદલે શ્રામ કરનારી છે

‘લાલન’નો અર્થ સર્વ કોપોમા લાલનપાવન—લાડ લડાવવા તે જ આપ્યો છે હિંદીમાં પણ પ્રેમ—લાહ—પ્યાર એ તેનો અર્થ આપેલ છે લાલનનો ખીન્ને અર્થ ‘લાલ’ નીચે પ્યારા મન્યા, કુમાર કે બાલક એમ હિંદી કોષમાં કહે છે લાલન એટલે લાડ લડાવનાર પતિદેવ અર્થ મે જૈન કૃતિઓ નિવાચ અન્યત્ર જોયો નથી ઉપાધ્યાયજીએ દ્વેષની મનઝાયના એ શબ્દ વાપર્યો છે એનો અર્થ પ્રેમી પતિ કે પ્રેમી સ્નેહી તરીકે અને જૈન સ્તવન—મનઝાયમાં વપરાતો બણ્યો છે અહીં તો પતિને માટે જ એ ચોક્કસ છે એમ સબધ પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે

‘મીઠડે’ શબ્દ જૂન સરસ છે અને સરસ રીતે અહીં વપરાયો છે મીઠા સ્નેહીને બ્યારે ‘મીઠડો’ કહેવામાં આવે ત્યારે એની મીઠાશ ઘણી વધી નય છે એ શુભરાતી ભાવામાં અપાર્થ પ્રત્યય (dhamapras) છે, પણ એના વપરાશમાં ભારે સુદર ભાવ રહેલ છે આનંદધનજી મીઠડાની પેઠે ‘બાહુડો’ (૫૦ છંદુ), ‘વાટડી’ (૫૬ સોળમુ), ‘કથડો’ (૫૬ ચાલીસમુ), ‘માયડી’ (૫૬ અઠતાનીમસુ), ‘હાટકુ’ (૫૬ ચોપનમસુ), ‘બાહુડી’ (૫૬ છપ્પનમસુ) વગેરે અનેક શબ્દ આ અપાર્થ પ્રત્યયના ઉપયોગ સાથે વાપરે છે એમાં એમનું નૈમર્ગિક કાવ્યગેયત્વ ભારે દીપ્તી નીકળે છે એ પર અર્ચા યથાસ્થાને કરવામાં આવશે

મારા અતરના મિત્ર ! મારા વહાલા સખા ! મારી એક હૃદયની વાત સામળ—આ પ્રમાણે કહેવાનો આશય એ જણાય છે કે જેની તેની પાસે આવી ઘરની વાતો થતી નથી, લોકો તો હામી કરે અને પાઞ્જથી વાતો કરે એવી વાત તો બની મિત્રો પાસે જ વાય લટકસલામવાળા ઉપર ઉપરના એહી સાથે હૃદયની વાત થતી નથી (૧)

રગીત ચૂનહી લહી ચીઢા, ઠાપા સોપારી અરૂ પાનવા વીઢા,
માગ સિંદૂર સદલ કરે પીઢા, વનઠા ઢાકોરે વિરહા કીઢા મેરે ૦ ૨

અર્થ—લાલ બકોટી રગવાળી ચૂંદડી, બાવની લડી કે હીરવીર, કાથો, સોપારી કે પાનના બીડા, સેધામા પૂરેલો સિંદૂર—આ મર્વ આકરી પીડા કરે છે અને વિરહનો કીડા શરીર-કાષ્ટને કરડી કરડીને ખાઈ જાય છે (૨)

વિવેચન—અહીં આભાવિક રીતે મવાલ થાય કે બહેન ચેતના ! તારે શી વાતની કમીના છે ? તારે તો જે જોઈએ તે છે જીને માડુ ખાવાનું, રહેવાનું અને પહેરવાનું મળે તો તે બસ છે પછી એને વધારે શું જોઈએ ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પ્રથમથી જ ચેતના આપી દે છે શૃંગારના અગત્યના સાધનો એની પાને છે, છતાં તે સર્વ નકામા છે, એટલું જ નહિ પણ બિવદ્ પીડામા વધારો કરનારા છે એ વાત અહીં બતાવે છે

ભાતીગવ રગેવી ચૂંદડી પહેરનારને નારી ગીતે ચોભારે છે તે જ પ્રમાણે માથાના વાળની નેર પણ જીને ખૂબ મરન આકારમા બતાવે છે^૧ અને પાનના બાંકામા કાથો, ચૂનો, સોપારી અને બીજા અનેક સુગંધીઓ નાખી હોય ત્યારે તેવું પાન ખાઈ તેના રગથી હોઠ રગવા એ શૃંગારનું અતિ સુદર નિમિત્ત ગણાતું હતું નવયુગમા લીપસ્ટીક (lipstick) નો જે ઉપયોગ હોઠ રગવાને અંગે વાય છે તે પ્રાચીન કાળમા પાનથી થતો હતો માથામા સુગંધી તેલ નાખી માથું ઓળવું, વચ્ચેના ભાગમા સેથો પાકનો અને તે સેથાથી ખાલી પડેલી જગ્યામા સિંદૂર પૂરવો—આ મર્વ બહુતા શૃંગારના અંગ છે

આ અને આવા આવા શૃંગારના મર્વ સાધનો મોજૂદ છે, પણ એ સર્વ મારી પીડામા વધારો કરે છે, કારણ કે તનકડીને-શરીરરૂપ કાષ્ટને આપો વિરહકીડા કરડી ખાય છે લાકડામા એક જાતનો કીડા થાય છે તે લાકડાને કરડીને ખાતો જ જાય છે અને લાકડાને બેઠાળ અને નકાસું બનાવતો જાય છે જેમ એ કીડા લાકડાને નકાસું બનાવે છે, તેમ વિરહરૂપ કીડા મારા શરીરને ડોરી કોરીને ખાઈ જાય છે અને તેથી ચૂંદડી અને સેથો

પાંકાતર—ચૂનડી-ચૂનડીકું અરુ-(આ સ્થાને કાઈ નથી) સન્-મીઠન તનકડા-તતકડ

શબ્દાર્થ—રગીત=રગેવી ચૂનડી=(ચૂંદડી) એક જાતનું ભાતીગળ રેશમી કે મુતરાઉ કપડું, કન્યા પહેરે છે તેવું રંગીન કપડું લડી=વન, ચોડા વાળની સેર ચીડા=હીરવીર અરુ=અને માગ=સેથો સિંદૂર=સીકું તથા ગંધકની મેગનલીનો લાલ જૂંડો સન=આકરી તનમ્સ=શરીર રૂપ કાષ્ટને કીડાકારે=કરડે વિરહા કીડા=વિરહરૂપ કીડા

૧ ૫૦ ગબીરનિજલ 'લડી' ને સ્થાને 'લુડી' સન્ હોવો જોઈએ એમ સૂચવી તેનો અર્થ રમખ-ગાડવા વગેરે એવું લખાવે છે અને એ અર્થનો સુમેળ બેઠો નથી તેથી અગ્રે તેની નોંધ રાખી છે

—વિવેચનકાર.

તથા અનેક શૃંગારી સામગ્રી ઊતરી પીડા કર છે અને પીડામય વધારા કરે છે મનુષ્ય કહેવા પી એ છે જે જ્યાર વિરહનો તાપ આકરા લાગતો હોય ત્યારે શૃંગારનાં સાધનો ઊભા વધારે શબ્દ કરાવે છે જે સાધનો ભો ભીની જાતરીમા આનંદ કરાવનાર હોય તે જ તેની ગેરહાજરીના પીડાને વધારનારા યદ્ય પડે છે (૨)

નહા તહા હુદુ દોલ્ન મિતા, પજ મોગી નર વિજ સવ યુગ રીતા,

રવળી વિદાળી દહાડા ધીતા, બજહ ન માવે મોહિ હેશા દોતા. મેરે ૨

અર્થ—હે મિત્ર ! (અનુભવ !) મારા રક્ષિયા પતિને હું બધા ત્યા હુદુ હુ, ગોડુ હુ, પપ મારે ઉપરો । કરનાર પતિ વગર આખી દુનિયા ન્યૂનમૂનાકાર લાગે છે આ પ્રમાણે રાતો પત્તાર યદ્ય યદ્ય અને વિવેચો પજુ વડી યા, પજુ અને વિવેચક કરનારા હનુ પધી પજુ પાછો આવતો નથી (૩)

વિવેચન—‘દાવન’ શબ્દનો અર્થ પ્રેમી કે પ્રીતન થાય છે પુરુષનાગણે તેનો અર્થ લોળો અથવા મૂળ લખાવ્યો છે કાવ્ય “દાવને માંહે પોવ” માથી એ અર્થ નીકળતો હશે. કાવ્યમા તેનો અર્થ નળતો નથી

મિત્ર અનુભવ ! મારા પતિદેવને જોતવા પાછળ હું ગાડી વર્ષ નર્ષ હુ એને ક્રિયા કલાપમા ચોધુ હુ કે તપત્યા ।મા ચોધુ હુ એને વ્યવહારમા ચોધુ હુ કે અર્ચન-પૂજનમા ચોધુ હુ, પજુ એનો પત્તો જ લાગતો નથી આખી નત એ અર્ધીથી આવશે અને ત્યા હશે એમ માની એની ચોધ કડુ હુ અને વિવેચે એમને ચોધુ હુ અને આ રીતે મારા દિવસો અને રાતો એક પછી એક બા-બા બાય છે, પજુ મારા પતિદેવનો મેળાપ થતો નથી. અને મારા લોગી પતિ વગર આખી દુનિયા મારે મારે તો તલન રૂન્યાકાર

પાકાતન—જરા તહા-મિદા તિત । મિત્ર-વિત્ર ચિતા-મિતા દહાડા-મિદાડા

શબ્દાર્થ—જરા તહા=બધા ત્યા, મિત્ર ત્યા હુદુ=ચોડુ ગેલન=પ્રીતન રક્ષિમા રક્ષિયા, પ્રેમી મિત્રા=મિત્ર ! યુગ=દુલિયા યુગ રીતા=હવે સ્વપ્ની=રાત, રાત્રી વિદાળી=ગર્હ, પત્તાર યદ્ય દહાડા=વિરહ રીતા=રીતી ગરા પત્તાર થરા (નામ દોષ તો—) સ્થિતા=ચેત, ઘાતિ, રિયરતા અજહ=હનુ પપ મોહિ=એને હંહા=રિયો । રિયાસવાન ત્યામ દીતા=દેના । કરનાર

૧ આ ગાવાના કેવા રમ્મનો અર્થ ૫ ગ્રીસિવિ નથએ જુદી રીતે રખાવ્યો છે તે જ વિનાશક યોગ્ય છે તેમજ પદન આ પ્રમાણે છે તત્ક એટલે જરા હાગ પ્રેમને કરા કર પ્રેમને આનુભાવ એટલે આ મારે સતાપ આનુભાવ ક’ગ પડવા લાગે તેટલામા તો વિરહનો મંડા આસી મારે એટલે કરડી ખાન આ અથ મરનામા કારે’ નો અર્થ આનુભાવને બંને કરડી ખાવ’ એ અર્થ કરનાથી ઘાટ બેસે છે મતનગ એડી જથ્થા ૮ કે આ મારે સતાપ આનુભાવ ક’ડે પડે તેનામા તો વિરહાવ પાછો આસીને મને કારી ખાવ છે, મરડી ખાવ છે આ રીતે પદન મરનાથી પજુ રિયારસ લાયક અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે કારે’ ને અન્યને બંને ક્રિયાપદ લેસથી વધાર રપદ અર્થ થાય છે એમ અને જાણે છે —વિવેચનકાર

૨ ‘યુગ તપ નો અર્થ’ જગત દુનિયા પજુ થાય અને વર્તેલા વખતો સમૂહ-જમાનો પજુ થાય બંને અર્થ વિવેચનમા રીકાયા છે —વિવેચનકાર

અર્થ ૧૪ ઉં એવું નમે ઘડી બનાવી છે અને એવું નારૂ જાનબુઝાબું છે 'ઉંક' એટલે દુકાદેદુકાદા કરેલ. એવી નારૂ દુકાદેદુકાદા કરનાર, અને વિશ્વમુખાર દેનાર નો વસ્તુત્ત નારૂ ત્વ ન કરનાર નારૂ પતિદેવ હજુ મુખી ઘરે રહિરે આત્મા નથી કે ઘરો નામે મે ૫ નાપના નથી.

આ નાપના પતિદેવ શોધ્યા મળ્યા નથી ન નત પૂજ વિધારણા નામે છે એ એટલા બેઘા બેઘરી મયા છે, અને પરનાથ હ એવળા બધા એવળાત ધર્મ નયા છે કે એને શોધના એ કયા છે એનો પત્તા મળતો નથી આ રીતે ૧૬ એવા અને પતિને શોધના યુવાનુ યુ : ધીની ૧વા, તત ઉપર દાન ૧વા અને દાન ૧ ઉપર રાતો મર્ષ, પત્તુ એનો પત્તા જ તો નયા, અને એ હજુ પર આપના પત્તુ નથી પરનાથના રતનુ કરત, કુલિ કમે એ : નોનરત, પોતાની ધનને પત્તુ લીલતે નયેલા નેત્રદેવની આ દયા યોના વનુષ છે તે તદન ખેપ ૧ છે અને નાક રિ ઘરણા નવન કરે તેવી છે

તદનનો આજે. ૧૩૫ પતિદેવને ઘેર ૧૪ આપવ નેા છે અને પતિદેવનો આજે વર્તાર જ્યા ત્યા રત્ન-વાનો છે એ જ્યા ત્યા રત્નપીને, પરનાથકપ રિ : પીને, એવા અલખર્ષ નયા છે કે એને શોધવા પત્તુ નુકેડ પડે છે એ છેન દેનાર પતિની યેનાગ કાપી પત્ની સત-દિનસ અને પાત્ર ૧ શોધના પડી છે પત્તુ પતિદેવનો પત્તા પત્તુ નમતો નથી, પતિ એને યાદ પત્તુ કરવા નયા અને છેક દેનારા પતિ હજુ પત્તુ દેવાને ત્યા આપના નથી. (૩)

પતિદેવ પરના વાટે આયે ત્યારે દેશ એવના કરી નતે આનકમ્પ્ર ૧ યાજે તેના રત્ન વા ૧ પાનાના મુખા ૫ ૭ કરી બનાવે છે આયા નનર છે, અત્યારે નાય પથારના નથી, પત્તુ નતે એ જરૂર પનારે મહિરે ૧વા થે એવા આવાના દેવી કેવા મનોમયા કરે ૥ તે હરે એપ્રએ —

તમામ પૂંદ મર મળા માત્ર, નુન નુન કનિયા વિનુ પાટ,

રમરાગી જૂઠી વહર્યા નાટ, માંવે 'માનગ્મન' રહ રણાટ મેરં ૪

અર્થ—શરીરને તાના રાગનુ વિલેપન જે બડને પાની અને તુસ માટે ખાન-પત્ર ૧ની પત્તુ રાખિ ધર્મ અને કૂડ પી ક પીઆને વી ધીવી પીને તેનેા આગર બનાડુ ૧, અને રમેથા રંગલા (વિરિધ ૧ ૧૫ મી) કૂડની માગાનાને પહેરીય—હરે તો આનદપન પતિદેવ આ-પધારે તો ધ ની શોખા ને. (૮)

પાઠાત્ર—તારકનારની ૧૬-૧૭ નર મળી-પાટ ખાન-માન નુન નુન-નુનિ કનિયા-કનિયાને વિનુ-૧૭ પી-કુ ધન-પા આદરન-આનદ રત્ન-રત્ની પાન-પાટા

રાગાર્થ—નરન=શરીરો રત્ન, માન ૧૬=૧૭૫ કમ્પા (અપા ૧૬=૫૬) નર=બેઘી નરી=પાની ખટ=પત્રન નુન-નુન=૧૧ પી પીનિ કનિયા=૧૫ની કમિયે વિનુ=વિરિધ, જુગ જુગ ૧૭૭ કમ્પા, આન કર, પાટ=આકાર રત્ન પીલ=રંગીની ગે ૧૬=૧૬નાગ ૫૭ મી=૫૬રીત ૧૬=નટકુ પર, ૧૫ રમય પરવા =૫૭૫ પાટ, પત્ની ય આ

વિવેચન—નાના પ્રકારના વિલેપનો મળી ગયા કે મળશે અને તેથી શરીરનો રંગ ફરી જશે વળી ગુરુજીથી ભરેલી ખાટ, હિચોળો કે પલગ પણ મળશે શરીરે વિલેપન કરવા, પતિદેવ સાથે ખાટ પર રીચલુ કે મચન કરવું એ ગૃહિણીને મન સંસારનો ઉત્કૃષ્ટ પદાર્થ ગણાય છે આ બાહ્ય પ્રેમપ્રદર્શનને દેવી મન કંપનામાં યોગ્ય રાખે છે અથવા પતિદેવ નજીક આવતા જાય છે તે વખતે આ વસ્તુઓ મળી છે તે પ્રસાદને એ આશાના ઉબરે જીભી જીભી એ વધાવી લે છે વિવેપનને મન પ્રસાદ ગળીએ તો ખાટને શરીરપ્રસાદ ગળી શકાય અને મન અને ડાયાની પ્રવૃત્તિ પર અકુશ આવી જાય તો પતિદેવનો મેળાપ જરૂર થઈ જાય, તેથી સતી દેવી વિલેપન અને ખાટને યાદ કરે છે એ અનુમાન ક્ષુલ્લ છે

પતિ પધારશે ત્યારે ફૂલની કળીઓને વીણી વીણીને તેનો આકાર બનાવીશ ફૂલ-જળીતા અનેક આકાર બને એની માથાના અખોડામાં નાખવાની વેણી બને, ગંગામાં પહેરાવવાનો હાર બને, હાથે પહેરવાના બાલુખ ધ બને, પવગ પર નાખવાની માળાઓ બને અને અનેક નાનીમોટી ચીજો બને આવી કળીઓને ચૂટી ચૂટીને તેના ઘાટ બનાવુ, તેની ચીજો બનાવુ અને આ રીતે પતિદેવ આરે તો તેનો મત્કાર ઘડુ મેજડી તૈયાર કરવી અને પોતાના શરીરને શણગારવું એ વ્યવહારમાં સ્ત્રીઓને માટે ખાસ મહત્ત્વની વાત ગણાય છે એમાં અગમ્યમાં અગમ્ય, હાથે-પગે અગતો, પગે-હાથે નાજવા, સાડીની નવનવની ભાત અને પહેરીને સજ્જ થવાની રીતો, માથાનો અખોડો વગેરે અનેક ચીજો આરે છે આ મનોરથ વ્યવહાર છે એ મળ્યા કે સખી મિત્રને જણાવી દે છે કે એ વખતે રંગોથી રંગાયથી એટલે વિવિધ રંગના પુષ્પોવાળી ફૂલનાં માળા પોતે પહેરશે આ બધા પાછળ યૌગિક ભાવ ગહેલ છે તે આપણે નીચે વિચારવું એની ભાવના એ છે કે મારા નાવ પતિદેવ આનંદધન પધારે તો ધરની શોભા ગહે અને આગત જળવાઈ રહે સ્ત્રી ગમે તેવી પવિત્ર હોય, પાંડુ પતિ તેની ખાતે જતા ન હોય તો તે બહારના આમિત્રને વગર માથે મોતરે છે, લોકો એની સાચી-જોટી વાત કરે છે એટલે દેવી અત કરણથી ઇચ્છે છે કે આનંદધન દેવ પધારે તો હું આ કરું અને તે કરું, અને મારા ધરનો રાહ જળવાઈ રહે, મારી અને મારા ધરની આગત ગહે વસ્તુતો તો એ નાટકતુ ધર છે, પણ એને એ ઠેંગણે તો રાખવું જ રહ્યું, કારણ કે એનો ઘાટ રહે તો જ અતે પતિદેવનો સ્થાયી મેળાપ થાય નહિ તો નાટકના ધરની ઢેઢકંજેલી થાય અને ઘર આખું ધનોતપનોત થઈ જાય અથવા 'નાટ'નો અર્થ સ્વાગ કે નૃત્ય પણ થઈ શકે તેમ છે બનાવટી વેશ પતિને આકર્ષણ કરવા પહેરનો પડે તે સ્વાગ છે અને તે રીતે પતિને આકર્ષણ કરવાના પણ ચેતનાના મનોરથ છે વાત પતિને ઘેર લઈ આવવાની છે અને તેને અગે અનેક પ્રકારના નાટક-ખેલ કરવા દેવી ચેતના તૈયાર છે

આમાં મન વચન ડાયાના યોગની ચિરતા આણવા માટેના પ્રયોગો છે અને તેને કવિત્વભરી રીતે ઉતાર્યાં હોય તેમ જણાય છે શરીરરંગમાં કાચયોગ પર અકુશ હોય,

ડગીઓ સૂતી વખત વચનયોગ પદ અકુશ આવે અને રગરગીલી ફૂલમાળ પહેરવામા કે સ્વાગ ધારણ કરવામા મનોયોગની એકાગ્રતા જરૂર હોઈએ આમા અજપાઅપ કે અનાહત નાદ સૂક્ષીના સર્વ પ્રયોગો યોગનજરે આવી બંધ છે અને ઘરઘાટ રાખવાની ભાવના એ વ્યવહારની—આમત્રની નજરે દોષ તે કળા સ્થાયી ઘાટને બગે બરાબર બેસતી આવે છે એટલે આત્માનાં અસદ ન્વિતિ લઈ આવવાના, એને ઘેર લઈ આવવાના મનોરથની પાછળ પરભાવત્યાગનો મુરો ઉઘાડી રીતે દેખાઈ આવે છે (૪)

ઉપમહાર—આખા પદમા સતી મુખતિ યા ચેતનાના મનોરથ છે એને પતિને પોતાને મદિરે કોઈ પણ રીતે લઈ આવવા છે, પતિદેવની ગ્રાહપાટી ફર કરવી છે અને પોતાનું સતીત્વ સિદ્ધ કરવું છે પતિ મદિરે પધારે તે વખતને અગે કરેલી કે કરવાની તૈયારીનો યૌગિક ભાષામા અર્થ કરી શકાય, પણ આનંદધનજીને સકેત ભટ્ટી ગયેલને માટે તેની બહુ જરૂર જણાતી નથી. હાખત તરીકે, ચૂદડીના વિવિધ રંગોમા કપાય પગ વિવિધ બતાવી શકાય, નેધામા સિંદૂર પૂરવામા એકાગ્રતાને સ્થાન આપી શકાય, પાનમા નાથા—જૂતાને નાખવાને પરિપૂર્ણ બદલાતા રંગમા કૃષ્ણ, નીલ કે કાપોતને સ્થાને તેલ્લે, પદ અને શુદ્ધ લેરથાને રજૂ કરી શકાય, અને વિરહકીડો એ તો વિરહનો આવાપ સૂરે છે અને ગત અને દિવસ બાંધ્યા ગયા એ તો અનાદિથી બાંધ્યો આવતો આખો ભૂતભાળ છે આ સર્વ બાણીતા સકેત છે અને વાચકને હવે સુલભ અને અપદ્ધ થઈ ગયા છે

આખી હકીકત ચેતનાના મુખમા મૂકવામા અને અનુભવ મિત્ર પાસે રજૂ કરવામા કર્તાનો ભાર સકેત છે અનુભવનો મહિમા અનિર્વચનীয় છે અને એની સલાહ કે સૂચના અનુસારે કામ લેવામા ભારે આનંદ અને દીર્ઘ કાળ માટે થવાના લાલની ન ભાવના છે ખાસ કરીને પ્રત્યેક સ્થિતિને ઠેકાણે લઈ આવવાના માર્ગો અલગ અલગ દોવાને કાગળે અને તેનો અભ્યાસ, પૃથક્કરણ અને નિર્ણય કરવાની અવગત અનુભવને જ શક્ય હોવાથી આ પરિસ્થિતિ ખાસ જરૂરી અને ઉપયોગી છે

અને ઘરઘાટ માટેની એની ખેવના ખાસ વ્યવહારુ છે અને સતીની શોભામા વધારો કરે તેવી છે એમા એના પોતાના સ્વાર્થ ડરતા પતિદેવની પ્રગતિની ચિંતા વધારે છે તે બાબતની એની તાલાવેલી દેખાઈ આવે છે આનંદધન મદિરે પધારે એ આખા સાધ્યની પાછળ પ્રયાસ છે તે ક્રિયા અને જ્ઞાનનો સહયોગ બતાવે છે અને એ પ્રયાસ પાછળ રહેલી તમન્ના મનનો નિર્ણય બતાવે છે અને એ સર્વની પાછળ રહેલી મિલન ભાવના આદર્શ સતીત્વ, પતિપ્રેમ અને આર્થ આર્થ સન્કાર બતાવે છે પદ વ્યવહારુ હોવા છતાં ઉચ્ચ આદર્શશાળી અને ભાવવાહી છે

આ અને હવે પછીનું (૭૩મું) પદ ‘કેવરા’ સંગતુ છે બન્ને સતીના મુખમા મુકાયલા છે અને જીડા જિતરીને વિચારતા એ બન્ને પૂર્ણ આનંદ આપે તેવા અને પ્રખર સંગીત વેત્તા પાસે સાબળ્યા હોય તો આરપાર જિતરી છે (૭૨)

૫૬ તોતેગ્મુ

ભૂમિકા—હે લા બહોતેરમા પદમા અનુભવ મિત્ર પાને જે વાત કહી છે તેનો તે જ લય તે જ રાગમા (કેદારમા) આ પદમા ચાલુ રાખ્યો છે એમા ચેતના પોતાની વિગ્રહશ્યાને વધારે વર્ણવે છે, સખી માહેવીઓની સહાનુભૂતિ માગે છે, હસતા-મસરી કરતા લોકોની ઉપેક્ષા કરે છે અને પતિને આડકતરી રીતે ઘેર પધારવા વિનંતિ કરે છે આગલા પંનો કેદ્રવિચાર ‘ધરધાર’નો છે અને તેને માટે દેવી ચેતનાને ભારે ખેવના છે એમ બતાવ્યું છે, તો આ પદમા ‘ધન્વાસ’ નાંટે આગ્રહ કર્યો છે પતિ પારકે ઘર જઈ રખડપટ્ટામા એવા જાડા ઠોતરી લય કે એને પોતાનું ઘર સાબરે નહિ, એનો પત્તો પલ્લુ લાગે નહિ, ભારે દેવી ચેતનાને કેટલું દુઃખ થતું હશે તેનો ખ્યાલ અગાઉ થઈ ગયો છે અને આ પદમા વધારે સ્પષ્ટતાથી વાચ છે

વાત એ છે કે આખી ઉપાધિ પરભાવરમણતાથી થયેલી છે અને પોતાની એ દશામાથી છૂવાનો એને ખ્યાલ પલ્લુ થતો હોય એમ જણાતું નથી, એની ખરી આવર વિનારણા થાય છે ખ્યાલમા રહે કે ચેતના પલ્લુ પોતાની છે અને વિભાવમા પડેલો ચેતન પલ્લુ પોતે જ છે એની બંનેની વચ્ચે જે મહાન આતરો પડી ગયો છે તેને બરાબર પિંછાની તે દૂર કરવાનો આ સર્વ પ્રયત્ન છે નિર્ભળ ચેતના કેવા કેવા ઉદ્ગારો કાઢે છે અને કેવા કેવા નવીન નવીન આકારમા પતિદેવને ઘેર આવવા વીનવે છે તેનો એક વધારે સુસ્પષ્ટ પ્રયોગ આ પદમા બતાવે છે

૫૦

(રાગ-કેદાર)

મોલે લોગા ! હુ રહુ તુમ મલા હાસા,

સલુળે સાજન રિણ કેસા ઘરસાસા ? મોલે ૦ ૧

અર્થ—ભદ્ર લોકો ! લોળા-સન્ન લોકો ! (સખીઓ અને સ્નેહીઓ !) તમે ભલે હસો, દાંત કાઢો, હું તો રહુ છું મનહર પ્રિય ત્વજન (પતિ) વગર ગૃહસ્થાશ્રમ કેવો ? ઘરકેવું અને વાત શી ? (૧)

વિવેચન—સામાન્ય રીતે બાહ્ય દષ્ટિએ જોનારા લોકો તો હુનિયાદારીની કામગીરી

પાકાતર—મોને-મોરે હાસા-હાસા

શબ્દાર્થ—મોને=લોળા, સરગ, ખેસમલુ, (અર્થ) તોગા=તોગા રહુ =મેહુ છું બહા=અન્યા, ઠીંગ, વાક્યારભ કે અપમા ‘નહિ’ સચ્ચ સન્ન સતુણે=સસાન મનોહર મન્દેહર (લલ્લુ-મીઠું-સનસ સહિત) સાજન=સતજન પતિ મિલુ=વગર કેસા=કેવો ધરવાસા=ધર માડીને રહેતું તે, ગૃહસ્થાશ્રમ.

૧ આ અંતે ઉરમુ ૫૦ પીઠ રાગમા પલ્લુ બરાબર ગાઈ શકાય છે ‘તારણી ! તુજથી નથી રે જીવઈ’-એ અર્પિતો પીઠ છે

જોઈ તેમા આનંદ માને છે તેઓ ઘરવ્યવહાર રહાવવામા તથા વ્યાપાર, નોકરી કે વ્યવસાયમા ચાલુ ફેરવે મેળવવામા એટલા બધા જોતપોત વધી ગયેલા હોય છે કે તેમની પાસે આત્માના અનંત કાળના ખર્ચ મુખની પ્રાસિની વાત કરવામા આવે તે પણ તેમને ગમતી નથી અથવા તો એવી વાતો તો કોઈ સત્તા કે ગંગીબગી સાધુડા કરે, એમા કાઈ દહાડો વળે નહિ—આ પ્રમાણે ધારીને આવી વાતો કરનારાને તેઓ હમી કાઢે, એ આપણો અનુભવ છે પણ દેવી ચેતના મધ્યમ સતી સાધ્વી છે એ કાઈ દુનિયાના અપવાદ કે મરકરીની ફરકાર કરે એવી સાધારણ સ્ત્રી નથી. એ ધર્મી ખાતર ગમે તેટલો ભોગ આપવા તૈયાર રહેતી પત્ની છે અને પતિના વધામણા માટે સર્વદા તૈયાર છે અને એના નિર્ણયમા એ જગ પણ ફેરફાર કરે એવી હરખપટ્ટી નથી એ જનતાને ઉઘાડી રીતે કહે છે કે તમારે હનુડુ હોય તો ભલે હસો, તમે મારા રહવા ઉપર પણ હસો, કે તેને અગે મારા તરફ લાગણી ન બતાવો, પણ મારી માન્યતા, માત્રુ વર્તન અને મારો નિર્ણય કાયમ છે, અને ચોક્કસ છે તમે ખરેખર ભોગા છો, માત્ર ઉપ ઉપરનો ખ્યાલ કળારા છો અને ખોટી સલાહ આપનારા છો અથવા સમજણ વગરની ટીકા કરનારા છો

તમે કહો છો કે, પતિદેવ ઘેર ન આવે તો શું થઈ ગયું? એમ ઉત્તર કરીએ કે વાટ જોઈને બેસી રહીએ અને શરીરને સૂકવી નાખીએ તો તો મરી જઈએ એ તો દુનિયામા વર્તુ આનુ છે તેમ આપણે પણ વાય—આનો તમારો વ્યવહાર છે પણ ખરેખર તમે ભોળા છો. પતિ વગર ધરવાસ કેવો? પતિ વારુ ઘર અને જગલ એકસરખા છે પતિ વગર શણગાર અગાર છે અને પતિ વગર ખાતુપીતુ હરામ છે આ આર્થ પદ્ધતિ છે, સમ્મારની રીતિ છે અને વિશિષ્ટ જન સમત છે એ વાતને વિમારી તમે ખોટી વાત કેમ કરો છો? અવુછાજતો દિલાસો આપવા જતા અઘટિત વાતનો આશરો કેમ લો છો? તમારે હસવું હોય તો હસો, મરકરી કરવી હોય તો કરો, હું તો કહું છું કે પતિ વગર ઘર નહિ, પતિ વગર વસવાટ નહિ, પતિ વગર ઠંકાણું નહિ

લોકોને ‘ભોગા’ કહેવામા ભારે ચમત્કાર છે ભોળા એટલે ‘સરજ’ પણ ધાય અને ‘વધારે બી ડાલુ વગરના મૂખ’ એવો પણ એનો અર્થ થાય ‘લોક’ શબ્દ કદાચ લાખી નજર વગરની સાહેલીઓ માટે પણ વાપર્યો હોય આ જગ આ પંખા બે ઘરણી—સમતા અને શ્રદ્ધા—આવશે તે તો આવી બાબતમા ચેતનાને હસે નહિ, પણ બીજી સાધારણ અનેક સખીઓ હોય તે કલાંચ ચેતનાના પતુલપત્તા પર હસતી હોય તો તેને દેવી ચેતના ચોખુ સુણાવી કે છે કે તેઓ ભલે હને, પણ પોતે તો પોતાની માન્યતા પર મધ્યમ

‘ભલા’ શબ્દ ઘણો સૂચક છે હિંદીમા વાક્યની શરૂઆતમા એ શબ્દ મૂક્યો હોય તો તે નકારાત્મક અર્થમા વપરાય છે ગુજરાતીમા એ ઘણો અટપટો પ્રયોગ છે ‘ભલા ભાઈ’ મા ભલા મનોધનનો ઉદ્ગાર છે અને લગભગ ‘ભાઈના’ એવો એનો અર્થ મનોધના ધંમા ધાય છે ‘ભલે’ અવ્યય છે એનો અર્થ ‘હીક’ કે ‘અસ્તુ’ એવો થાય છે તમને

જમે તો તમે તમારે હુએ—એ તમારી મરણી વાત છે આ અર્થમાં હોય તો તે અન્યથા છે અહીં તે શબ્દ આ છે'લા અર્થમાં અવ્યયરૂપે વપરાયો હોય એમ મને લાગે છે

‘સલ્લો’ શબ્દ ચવાલિવત અને સુયોગ્ય રીતે વપરાયો છે તૂણ એટલે મીઠા વગર રસોઈ નકામી બની જાય છે અને તેટલા માટે મીઠાને સખર કહેવામાં આવે છે સલ્લો એટલે મીઠાવાળું, એટલે નનોડનું, એટલે ભાવે—જમે તેવું રસોઈમાં જે સ્વાદ મીઠાનું છે તે મલીજવનમાં પતિતુ છે અને તે વાત આ ટેકના વાક્યમાં સુયોગ્ય વિશેષણના ઉપયોગની પાકી બનાવી છે (૧)

સેન મુદ્દાની ચાલણી રાતા, ફૂલડી રાદી ઓર સીતલ રાતા;

સપની સહેલી કરે સુલ સાતા, મેરા તન વાતા મૂઆ રિરંગ માતા મોંહે ૨

અર્થ—મજાની મુવાળી મેજડી (શમ્યા-પવારી) છે, ચાદની રાત છે, સામે ફૂલવાડી છે, મજાનો ઠંડો પવન વાય છે અને સપની સાહેલીઓ આનંદથી લહેર કરે છે, પણ આ મૂઆ આકરા વિરહને ધિક્કાર છે કે મારું શરીર તો એનાથી ગરમ હશે થઈ જતું છે, તપી રહું છે (૨)

વિવેચન—અવહાલથી જોઈએ તો મારે કોઈ વાતની કમીના નથી. મારી પાતે શણગારના અનેક પદાર્થો અને સયોગો છે અને લોકોમાં પ્રસિદ્ધિ માન્યતા પ્રમાણે ટું ઘણી હુબ્બી ગણાઉં તેવી પરિસ્થિતિ છે હાખલા તરીકે, મારી પાતે મુવાળી સેજડી છે, એટલે મરાડૂની તમાઈ છે અને શબ્દ પૂનનની આદની રાત હોય, માથે ચદ્રમાં ખી-યો હોય, સખીઓ ગરબા ગાઈ ગ્દી હોય અને હરિયાળી વસુધા ચોતરફ હમી રહી હોય. મારા ઉત્તેજક વાતાવરણમાં વ્યવહાર નજર ખૂબ ગમોડીપન થાય છે, મહાતાલ પુષ્પધન્વા (કામકેવ) તે વખતે પોતાના પત્નિ આજુ સાથે મોટું આક્રમણ કરે છે અને મુવક મુવતીઓ તેની અમર નીચે ચકચૂર બની જાય છે અને બહેલી ફૂનવાડીમાં ચારેતરફથી ચપો, મોગડો, માલતી, શુભાળ, બાઈ, બૂઈ, ડમરા આંબી મુગધી ચાલુ આવ્યા હરની હોય છે અને વરમાની સતુના પ્રાત ભાગમાં ચરત સતુનો ઠંડો મધુર પવન વાતો હોય છે. આને વખતે સર્વ સખીઓ મુખશાતાથી લહેર કરતી હોય છે

પણ ચેતના દેવીને આવે વખતે ઠંડકે વધારે બહેલે આખા શરીરમાં ગરમી થઈ આવે છે એને પનીના થાય છે અને આકરા વિરહ એને ખરેખર અડગાવે છે એને

પામતન—નુરાની—નુઆનિ રાતા—રાત ઓર—હર વાતા—વાત સપની—સપની

શબ્દાર્થ—મેજ=શમ્યા (રહેજે અન્યથા), પવારી કદાચી=મુવાળી તીલી અને નરમ ચાડી=ચદ્રમાં પૂનનની રાતા=રાત, રાનિ ફૂનગી=ફૂનથી ભરેલી, ફૂનગી ઓર હોય તો ‘અને’ હર=હોય તો હ પ (નામ) વાતા=પવન વાત સપની=સપની સર્વ બધી સહેલી=સાહેલી, સખીઓ કરે=રહે છે મુખશાતા=આનંદ અને લહેરથી મેરા=મારા, માડું તન=શરીર તાતા=ગરમ, તપી રહેન મુઆ=મૂઠી કોઈ કે વજાવમાં અપાતું વિશેષણ, અથવા મરેડું વિરહા=વિરહ માતા=મત થયેન, માતેવ

આદનીમા કે ફૂલની મુગધમા રન પડતો નવી એને સખીઓના નારમા કે વિનોદમા આનંદ આવતો નવી એને શીતળ પવન ઠંડક આવતો નથી વિરહી આંને આ સર્વ ઠંડા ઉપચારો વિરહતાપને વધારનારા થઈ પડે છે, એ તો કોઈ પણ ગૃહારના કાન્યના વાનનાર માટે નવું જાણવાનું નથી આવી રીતે વિરહ મને (દેવી ચેતનાને) તો ઊવડી અકળામણ કરી ગ મ ગરમ બનાવે છે જે આધનો દુનિયાદારીના ઠંડક કે સુખ કરનારા ગણાય છે, તે મને તો, આ મૂળા વિરહને પરિણામે, અકળામણ કરનારા થઈ પડ્યા છે !

‘માતા’ એટલે માતેલા, મલ્લ થયેલા, વડરી ગયેલા વિરહ અમુક વખતે બહુ આકડુ રૂપ લે છે વિરહ તો દીર્ઘ કાળનો યાદુ છે, પણ મત્યાર તે આકડુ રૂપ ધારણ કરી મને વધારે વધારે હેરાન કરી ન્હોં છે, એટલે આ સુવાળી ગમ્યા વગેરે સર્વ પદાર્થો અને સંયોગો મને ઊલટા વધારે ગરમ બનાવી રહ્યા છે અવવા મરો એ મહોનમત થયેલો વિરહ ! એણે તો મને હેરાન હેરાન કરી મૂકી છે અને માત્ર એ કોઈ રીતે ઠંડાણું પડવા દેતો નથી બાહ્ય સુખ અને સ્વસુખ વચ્ચે આ મોટો આતરો છે દુન્યવી લોકો જેમા સુખ નામે છે, તે વાત આતર દિલે ઊવડી અકળામણ વધારનાર થઈ આવે છે આ દશા શુદ્ધ ચેતનાની છે

ચેતનાની મહત્તા એ છે કે એને ખરો નબધ તો જે મળીએ, જેની વાત આવતી ગાથાના આવશે, તેની સાથે છે પણ મેની ખીજી માટેલીઓનો મહુવાર પોતે અવગણતી નથી, એ મળીએ મુખશાતાથી રમે-માલે છે તેની સાથે એ તરસાર કરતી નથી, પણ પોતાના અતરના એ રહી રહી છે, અને બાહ્ય સુખમ પત્તિ કે આનંદવિલાસમા જરા પણ ભાગ લેતી નથી માત્ર એ વિરહને જરા ધ્રાપ આપી ગરમ થઈ જઈને પડી રહે છે શુદ્ધ ચેતનાની આ મહાનુભાવતા છે (૨)

ફિર ફિર જોડ ધરણી અગાસા, તેરા ઝિપના પ્યારે ! લોક તમાસા;

ઉચ્છે તનવેં ભોહી માસા, સાઈંઢાનો વે ધરણી છોડી નિરાસા મોલેં ૩

અર્થ—હું તો કરી ફરીને નીચે જમીન પર અને ઊંચે આગાશ તરફ (તને શોધી કાઢવા માટે) જોઉં છું વહાલા ! તારું તિરોધાનપણ તો લોકોને એક ખેલ-તમાસા

પાઠાતર—એઉએ અગાસા—આગાસા જિયને—નવને સાઈંઢાની—સાઈંઢાન એ વરણી—આવો ધણુ
શબ્દાર્થ—ફિર ફિર=ફરી ફરીને વારવાર ધરણી=જમીન, નીચે અ (આ)ગાસા=આકાશ,
ઉપર તેરા—તારું ઝિપના=હુપર્ષ જણુ તે, સતાર્ષ રહેલું તે પ્યારે=વહાલા જિયને=જિયજે તઈને
ના યું જાય તમાસા=ખેન નાટક ન વગે=વગતુ નરી સાણુ થલુ નરી સાઈંઢાની=સ્વામીની
ધરણી=જમીનો ગૃહિણી છોડી=બાળ મરતા નિરાસા=નાહિમેદી

૧. ઝોર-ઝર ખીજી ગાથાની ખીજી પંક્તિના ઉર શબ્દ કવચિત્ વપરાયેલ મળે છે ‘ઝોર એને તો ‘અને’ સ્પષ્ટ અર્થ છે ‘તે’ તો અર્થ વલ્લરથન-હ ય થાન એટલે ‘હ અને ઠંડક કરી દે તેવો પવન’ એવા અર્થ થઈ શકે ઝોર’ કિયાવમી અન્ય પાઠ શુદ્ધ અને ખેલતો જણાવે છે -નિચેયનકાર,

જેવું થઈ ગયું છે સરીરમાંથી તો હરે લોહી અને માત્ર વાતુ બચ છે (ઉચ્ચાળો ભરી બચ છે), પણ સ્વામીદેવ આવ્યો જ નહિ. હરે જે ગૃહિણીઓ ઝેડીને-તેને બાદ કરતા-પતિદેવ માટે નિરાશા જ વધા કરે છે (૩)

વિવેચન—ચેતના પોતાની સ્થિતિનું વર્ણન કરતા આગળ વલારે છે. હું તો તને શોધવા માટે જરાકમા જમીન ઉપર નજર કરું છું, જરાકમા ઉપર અગાસી કે આકાશ પર નજર કરું છું અને ધાય છે કે પતિદેવ અહીં હશે કે ત્યાં હશે, એટલે આપનો મેળાપ કરવા હું તો ઉપરનીએ, આલુબાલુ ચોતરફ, નજીક અને દૂર આપને જોયા જ કરું છું, પણ આપની તો પરભાવમા એવા રૂબી ગયા છે, કે આપનો પત્તા જ લાગતો નથી! અને આવી રીતે ધરણી અને આકાશમા તનારી શોધ પાછળ રથવાટ કરી રહેલી મને જોઈને લોકોને તો ખરેખર તમારો ધાય છે એક બાલુએ પતિ પાછળ જાન ગાડુ કરતી માગ જેવી લોળી ભામિની અને તેની વિરુદ્ધશા, અકળામણ અને ઢોડાઢોડી, અને ખીલ બાલુ આપની દૂર ઊંડા ઊંડા જવાની અને નાસતા ફરવાની દશા જોઈ લોકોને તો એક નાટક જ ધાય છે. કોઈનું ઘર જળે અને કોઈને તાપાનું ધાય એવી લોકોની શહ-સમ જાણીતી છે! મારા દેવ! આ તો આપનો ઢેઢકળેતો ધાય છે અને જ્યાં ત્યાં તમારી વાતો ધાય છે અને મારાવી આપની નામ સાંભળી સહી જતી નથી. હું તો એ સર્વ માંભળીને રૂબી થઈ ગઈ છું અને મારા સરીર પરથી તો લોહી અને નાસ ઉચ્ચાળો ભરીને બાઘ્યા ગયા છે! અને હું તો હાડપિંજરનું માગણુ બની ગયો છું અને તમારી લથ લાગી છે આવા સંયોગોમા મને તો પતિદેવ (મારા નાનિ-સ્વામી) ના સખધમ્મ તદ્દન નિરાશા થઈ ગઈ છે અને તો હવે ચારતરફ નિરાશા અને અધકાર દેખાય છે. હું તો જ્યારે જ્યારે પતિદેવ સખધી વિચારું કરું છું ત્યારે ચોતરફ ઉંડળાટ, અધકાર અને કંબાલ જ દેખાય છે, પતિદેવના મેળાપની આશા દૂર દૂર જતી બચ છે અને મારી સખીઓ કે લોકો એ બાબતમા મારી તરફ હાંપી મારી નિતાશાના વધારો કરે છે. મારાં જે સખીઓ શ્રદ્ધા અને સમતા છે, તેઓ મને હજી આશા આપ્યા કરે છે કે અતે પતિદેવ એ સખીઓને નાગેં મારે નહિરે પધારશે અને વિરહનો અત લાવશે. આ જે સખીઓને બાદ કરતા મને તો ચારે તરફથી નિરાશા જ છૂટે છે.

ખીલ સખીઓ તો બાહ્ય દશાના નાચ કરી રહી છે, અને મને તરંગી કે વેદિયા કહી હસી વાટે છે અને તેમની તરફથી કાઈ આશા રહેતી નથી અને મારી શ્રદ્ધા-સમતા

૧ ઉચ્ચાળો ને બદલે ન વગે પાઠ પ્રતમા છે મહવાડ ખાધા પછી સરીર અસહ્ય દુસ્સ્થ સ્થિતિએ આવે તેને સરીર વાતુ કહેવાય છે. મારું સરીર નવજી જ રહ્યા કરે છે, મારી સ્થૂળ દશા ખરાબ ચાલુ રહે છે. આ અર્થ સચિત છે. -વિવેચનકાર.

સિવાયની બીજી કોઈ સખી અને આશ્વાસન પણ આપતી નથી આ તો બધું કોઈ રીતનો રસ્તો પણ ન સૂઝતો. ટોચ એવી મારી દશા થઈ ગઈ છે^૧ (૩)

વિરહ કુમારે સો મુજ ક્રિયા, સ્વર ન પાવો મિત્ર મેરા જીઆ,

દહી વાયદો જો વતાવે (મેરા) કોઈ પીયા, આવે 'જાનદધન' રુઝ ઘર દીવા મોલે ૪

અર્થ^૧—મારો અને મારા પતિનો કુભાવે (વિલાવે) વિરહ કર્યો છે હવે પતિના ખબર પણ ન મળે તો તો મારા અવતારને ધિક્કાર છે અને, કોઈ વાયદો પણ મારા પતિને ખતાવી આપે તોપણ સારુ છે આનંદધન આવે તો મારે ઘેર હું દીવા કડુ—મારે ત્યાં દિવાળી થાય. (૪)

વિવેચન—આવી નિરાશા વચ્ચે દેવી ચેતના પોતાના મનની ઇચ્છા ખતાવે છે, અને ચોતરફના અધકાર વચ્ચે પણ મંદિરમાં દીપક પ્રકાશવાની આશા સેવે છે એને પતિમેળાપની ભારે તમજા લાગી છે દેવી આગળ જોલે છે મારો મારા પતિદેવ સાથે વિરહ તો કુભાવે કતલ્યો છે એટલે વિલાવદશામાં પતિ ગયા અને ત્યાં મારું રહ્યા એટલે એ મને વીસર્યા, એમણે મારા મંદિરને તિલાંજલિ આપી અને એ જેમ જેમ વિલાવમાં વધતા ગયા તેમ તેમ મારી આશા નબળી પડતી ગઈ અત્યારે તો કુભાવમાં મારા પતિદેવ એટલા જીડા જીતરી ગયા છે કે એ ક્યા છે એનો પત્તો પણ લાગતો નથી ખરે ખર, જે પતિને માટે હું આટઆટલી તમજા કરી રહી છું તેના ખબર પણ ન મળે, તેઓ ક્યા છે અને ક્યારે આવશે તેની જાણ પણ ન મળે, તો તો મારા સતી જીવતરને ધિક્કાર છે !

હવે તો કોઈ બીજા ભાણસ વાયદો કરીને માન એટલું પણ ખાતરીપૂર્વક કહી આપે કે પતિદેવ અમુક રસ્તેથી મારે મંદિરે પધાર્યો કે અમુક સમય પછી મારે ઘેર આવશે, તોપણ હું તો મારે ઘેર દીવા કડુ દિવાળી આવે ત્યારે આવતું વર્ષ સારું થશે એવી આશામાં જેમ લોકો દીવા કદે છે, તેમ પતિદેવ વાયદો પણ મારે ઘેર પધારશે એટલી ખાતરી થાય તો હું તો આગમનથી દીવા કરી આનંદ માનું અને મારી આશા પૂરી થાય. અત્યારે તો ચારતરફ નિરાશાનું વાહજ ઘેરાઈ ગયું છે, અને પતિદેવનો પત્તો

પાઠાતર—કુભાવે સો—કુભાવસો ન્હી વાયદો—હદીઆ હેતુ મેરા કોઈ પીયા—કોઈ પીયા

શબ્દાર્થ—મુજ = મને. ક્રિયા = કર્યો પાવો = પામ્યા જુઆ = અવતાર પીયા = પતિ(ને) દીવા = દીપ, દીવા હાંઆ = આવો કોઈ રુઝ હિંદીમાં મળતો નથી.

૧ આ છેત્વી ગાથામાં 'સાઈકા ન આવો ધણુ છોડી નિરાદા' એવા પ્રતમાં પાઠાતર છે અને અસન પાઠ કે આ પાઠાતરમાં અનુદિ લાગે છે પાઠાતરના અર્થનો મેળ મળતો નથી હિંદીમાં ધણુ કે ધણુ શબ્દના અર્થ પડુ જડતા નથી પ ના આ વિશાળનો અસન પાઠ શોધખોળ મળે છે ઉપર અર્થ મ્યો છે તે શુરુએ લખાવે નોખે અનુસરતો કર્યો છે વિરોધ સ્પર્શની નોંધ નવા સારો પાઠ મળે તે પર બાકી રહે છે —વિવેચનકાર.

પણ લાગતો નથી આવા સયોગોમા તો આપા પર અવલભેલું મન વાયદે પણ રગરજિયાત
ઠરે જેમ ડોઈ ભેશાને પૂછે કે પુનઃપ્રાપ્તિ વશે કે નહિ અને જોશી ગણતરી કરત હા કહે
તો પ્રાણી મનમા મલકાય છે, તેમ મને જો કોઈ વાયદો બાધી પતિઆગમન જવાને
તોપણ હું તો મારે મદિરે દીવા કરું આવી પતિદેવને મળવાની મારી તીવ્ર આશા છે,
ધમ્મ છે, તમન્ના છે, લાવના છે (૪)

ઉપમહાર—આ પદમા અને ૭૨મા પદમા સતી ચેતનાની પતિમેળાપ માટેની
તમન્ના બહુ સુદર રીતે બતાવી છે અને પદો ગેય છે, સુદર ઝાઝ્ય લાક્ષણિક રીતે પૂરા
પાડે છે અને ભારે મનનુ વાતાવરણ જગાવે છે જોડા માનમમા જ્યારે પ્રગતિ કરવાની
તીવ્ર ધમ્મ ધાય ત્યારે ધરવાસ પણ ધાય, ધરનો ઘા પણ બંને અને અતે ધરમા દીવા
પણ જરૂર ધાય. આવા પ્રકારની તમન્ના બંનેત કન્વા માટે આ બંને પદ ચેતનચેવા હોય
એ તો સ્વયંસ્કુરપાવી સૂઝે તેવું છે પણ તેમા કુભાવ ગમણુમા ક્રમાર્ધ-અટવાર્ધ ગયેલ પતિદેવ
માટે જે માનમમા ભરેલા મક્કમ પણ માર્મિક રાખેલા વાત ઠરી છે તે ખરેખર, વ્યવસ્થિત
કરે તેવી રચના છે ચેતન પોતે અત્યાર કયા વિકરી રહેવ છે, તેનું બાચુ અન્ય સ્થાન
કયા છે અને તે પ્રાપ્ત કન્વા તેનામા અચૂક જાડી જાગૃતિ અને મનોરવ થવા જોઈએ
એવું જ નહિ પણ તે માર્ગે તેણે વળી જવું જોઈએ અને અત્યારના રખડારખડીના
તમામાનો છેડો લાવવો જોઈએ એ બતાવવાનો આ બંને પદોનો વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ જણાય છે

આ બંને (૭૨ અને ૭૩) પદો આનંદધનજીની દૃતિ હોવાનો ઘણો સભવ છે એમ તેની
લાપાને બગે અને પ્રતમા તેને મળેવ સ્થાનને બગે જણાય છે એમા પાઠોની અત્યુદ્ધિને
હીધે અર્થમેળ જોકે બે જગ્યાએ મળતો નથી, પણ સળધ પરથી ઘાટ ભેરી બધ છે
યોગદંષ્ટિએ આ બંને પદમા પ્રેરણા હોઈ, અને લાવનાનું પોષણ આડકતરું હોઈ, એ બંને
પદો ખૂબ વિચારણા માગે છે અને એના ઉદ્દેશમા દર્શાવેવ પરિસ્થિતિ તરફ પ્રેરણા કરી
તેનું ઉપાદેયત્વ સૂચવે છે અને એ વાત આડતરી રીતે બતાવેલ હોઈ કાવ્ય તરીકેના એના
મૂલ્યમા ખૂબ વધારો કરે છે અને યોગી વિનિ અત સ્કુરણાના નમૂના પૂરા પાડે છે (૭૩)

પદ સુમ્ભોતેરમુ

ભૂમિકા—કેદારા રાગના બે પદ ઉપર વિચારી ગયા હવે વખત રાગમા ગવાતા
ત્રણ પદ આવે છે એમા કુમતિ-કુખુદિની બરાબર ધિછાન કરવામા આવી છે, વિભાવની
માહિતી આપવામા આવી છે અને ચેતનનો સાચો માગ કયો છે તેની ઓળખાણ આપવામા
આવી છે

આનંદધનજીના પદોમા કેન્દ્રસ્થ વિચાર સ્વયન્તા વિચેચનનો અને પરિવૃત્તિની નિર્મ
જતાનો છે આ બંને વાત બરાબર સમજાઈ બધ તો આપા જીવનનો ચવટો વર્ધ બધ,
અને માર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ બધ. આ હકીકત એકથી વધારે વખત કહેવામા આવી છે, કાગ્ય

કે પરભાવરમણતા એટલી બધી વધારે પડતી થઈ ગઈ છે કે એના પર અનેક દિશાએથી મારો ચલાવવામા આવે તો જ તેના પર ઝાળૂ આવે તેમ છે અને તે કામ સ્વચ્ચેદનથી અથવા યોગીનાં પંજિલાપામાં કહેવામા આવે, ત્યારે તે અતરને જરૂર સ્પર્શે છે બાકી, અનાદિ સ્વભાવ પર અકુશ મેળવવામા ભાર મુકેલી છે, પણ પ્રબળ પ્રયાસની એ માર્ગે ગમન થઈ શકે છે અને એના પ્રાપ્તિ પણ થતી બંધ છે તેટલા માટે એ સાધ્ય હોઈને એને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રથમ દરજ્જે કુમતિ કોણ છે અને કેવી હોય છે, તેણે કેવા કેવા માહા પરિણામો નીપજાવ્યા છે એનો વિચાર કરવામા આવ્યો છે

યા કુતુહિ કુમરી કૌન જાન, જિહા રીઝ ચેતન ગ્યાન માત. યાં ૧

અર્થ—> કુતુહિ ગીધડી ઉપર ચેતનરાજ રીઝી-મોટી પડ્યા છે તે કોણ બતની છે? આ વાત જ્ઞાન ગાઈ આપે છે-સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે (૧)

વિવેચન—જ્ઞાન-સમ્યગ્જ્ઞાનનો વિષય પ્રકાશ પાડવાનો છે જે વસ્તુને વસ્તુ તરીકે ઓળખાવી આપે, સાચા સ્વરૂપે બતાવી આપે અને તેના પર સાચો પ્રકાશ પાડે તેનું નામ જ્ઞાન કહેવાય. જ્ઞાન એ ચેતનરાજનો મૂળ શુણ છે દર્શનથી સામાન્ય સ્વરૂપ દેખાય છે, ત્યારે જ્ઞાનથી વસ્તુસ્વરૂપનું વિગ્રેપતો દર્શન લાય છે ચેતનનો કુતુહિ સાથે જાદુ બળ ધર્મ ગયો છે, કુમતિ સાથે એ ઓતપ્રોત વર્ધિ ગયેવ છે અને પંજાવ બંધે એના સ્વભાવ ધર્મ ગયો છે અને એના પરિણમમા ચેતન આરે ત્યાં એને ખેદ, સંકોચ કે ધ્રુવા ધવાને બંધે એને એ સંજ્ઞા-મનબંધમા આનંદ લાય છે આ કારણે જ્ઞાન પેરી કુતુહિ બાઈનો પરિણય કરાવે છે જેના પરિણમમા ચેતનરાજ રાજી રાજી થઈ બંધ છે તે કોણ છે, કેવી છે, ક્યાની છે, તેની ઓળખાણ થઈ બંધ તો પડી તેની સાથે પગિલય રાખવા કે વધારવાના પગિદ્વામ ચેતન વિચારી શકે

કુતુહિને કુમરી કહેવામા ભારે સંકેત છે એ અનેકને પરજો, ઘેર ઘેર રખડે, ખટપટ કરી ચેતનને સ્થાને બેસી બંધ, અને ખોટા બહાના બતાવી એને એના ઘરમાથી તગડાવી મૂકે, જતા એ બાળકુમારી છે, તાજીમાજી છે, સર્વંત યૌવનમસ્ત છે, અને અપગતા, વિલાસ અને યોનીચાલીમા અન્યત આકર્ષક છે આ કુમતિમાઈનું નામ પસંદ ન આવે તેનું લાગે તેમ છે, પણ એ વાતનું આ કુમરીને કાઈ નવી એનું માડર્જણ અદમ્ય છે, એની બાળ આટીધૂનીવાળી છે અને એની ચર્ચા અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે

‘કુમરી’નો અથ હિંદી ભાષામા ‘પડુડ બતનુ એક પડી’ એમ થાય છે એ કપૂતરની બતનુ પડી છે ગીધનું નામ પણ ‘કુમરી’ કહેવાય છે આવી હલદી બતની

પાકાતર—યા-આ કુમરી-આ કુમરી ગૈન=કવન.

રાખ્ધર્થ—યા=વિમકિત લાગના પહેરાનું વહનું સંસ્કૃત રૂપ કુમરી=પિવ જાતિનું પડી, પિધગી કૌન=કઈ, કોણ આન=જ્ઞાન માત=માય છે કહે છે

શ્રી ગીધડી જેવા સ્વભાવવાળી કુણુદિ બાઈ કોણ છે અને કઈ જાતની છે તેનો પરિચય જ્ઞાન આપે છે (૧)

હવે જ્ઞાન કુણુદિની જાતભાતનો ખ્યાલ આપે છે, તે આપણે ઝીલીએ —

કુચિત્ત સાલ વિશેષ પાઈ, પરમ સુધારસ વારી જાઈ યા૦ ૨

અર્થ—ખોટી આખરૂને વધારે મોટા પ્રમાણમાં મેળવીને એ ઉત્કૃષ્ટ અમૃતરસને નિવારીને (એને ઘેર) ચેતનરાજ જાય છે (તે કુણુદિને બરાબર ઓળખેા ડો ? એની જાતભાત તપાસી છે ?) (૨)

વિવેચન—ચેતનરાજ અનેક સારા માર્ગ મૂકીને એ કુણુદિને વળગતા જાય છે તેને ખાસ ઓળખવાની જરૂર છે એ જેમ જેમ કુણુદિનો પરિચય વધારતા જાય છે તેમ તેમની આખરૂ વધારે વધારે બરાબ થતી જાય છે માણસનું જીવન કેવું છે તે તેની ‘શાખ’ પરથી માન્ય પડે છે સજ્જન વ્યાપારીની શાખ એવી હોય કે જગવમા અને દરિયાપાર પણ એના નામની હૂંડીના નાણા મળે એના એક બાલ પગ લાખેા ફરિયા મળે અને એના એક જોલ પર બજારના વધઘટનો ફેરફાર થઈ જાય આ સજ્જનનું લક્ષણ છે પણ જ્ઞાન કહે છે કે ચેતનરાજ તો અત્યારે કુત્સિત શાખ-ખોટી આખરૂ-વધારે ને વધારે મેળવતા જાય છે અને હીણઆખરૂવાળા થઈને પણ ચેતતા નથી ત્યારે એ શું કરે છે ?

આખરૂ બરાબ ઝરવા ઉપરાત તેઓ પરમ સુધારસ, જે એમના જીવનનું રક્ત છે અને જે અતિ મૂલ્યવાન ખાતો છે, તેની પણ દરકાર ન કરતા એ પેલી કુમરી કુણુદિને ત્યા જાય છે સુધારસ જેવી ચીજને લાત માગનાર પોતાની શાખ વધારે ને વધારે બગાડે એમા નવાઈ નથી અનત આનંદનો ભંડાર, અનત શાંતિનો દરિયો, અને અખંડ સ્થિરતાની ભવ્યતારૂપ સુધારસ ચેતનરાજ પાસે છે, તેને વારીને ચેતનરાજ પેની કુણુદિને ઘેર જ જાય છે, બહાર રખડ્યા ડરે છે અને અંદરને ઓળખતા નથી. આ બદેખર, વિષન સ્વિતિ છે

ચૌદમા પદમા અનુભવને ઉદ્દેશીને આવી જ વાત કરી છે ત્યા ત્રીજી ગાથામા સમતા કહે છે—“કુલટા કુટિલ કુણુદિ સગ જેલકે, અપની પત કયુ હારો” ત્યા જે પત (આખરૂ)ની વાત કરી છે તેને મળતો જ ભાવ અહીં ‘સાખ’ કે ‘શાખ’ શબ્દમાથી તારવી શકાય છે બ્યારે ચેતન ઇન્દ્રિયના ભોગોમા આસક્ત થઈ જાય, અને પરભાવમા પડી જઈ સ્વભાવને

પાકાતર—કુત્સિત-કુત્સિત સાખ-સાા પાઈ-પાય સુધારસ-સિદ્ધિરસ જાઈ-જાય

શબ્દાર્થ—કુત્સિત=નીચ અધમ, નિંદ સાખ=શાખ, આનંદ વિશેષ-(નામ) અધિકતા અનોખા

પણ પાય=મેળવીને વિશેષ=વધારે પડતી (કિંવાવિ) અસાધારણ ધર્મ (નામ) સુધારસ=અમૃતરસ

વારી=નિવારી

વીસરી બંધ, ત્યારે એની આમરૂ ખરાબ થઈ બંધ અને પડી એ પોતાની પાસે જે ખરો સુધારસ છે તેને લાત મારી સમારનાં સરનો થતો બંધ એટલે આ આખી પરિસ્થિતિનું કારણ એનો કુબુદ્ધિ સાથે લાગેલો રગ છે એમ સહજ જણાય આવડવા કારણે કુબુદ્ધિ-કુમતિ કેવી છે, અને કેવા સ્વભાવની છે એનો હજુ વધારે પરિચય નાન ઠરાવે છે ઉત્તમ સુધારસ તદ્દન એતન કુબુદ્ધિને ઘેર બંધ છે, તેનું કારણ કુબુદ્ધિના વિશેષ પરત્વે એતનનું અજ્ઞાન છે કોઈની સાથે પરિચય વધારવા પહેલાં તેનામાં વિશેષતા શી છે, શા માટે તેનો પરિચય યોગ્ય છે અને એના પરિચયથી આપણને યોગ્ય માર્ગે કેટલો લાભ થશે તે વિચારવું ઘટે અને અહીં તો એતનરાજ મુક્તિ શાખની વિશેષતા બંધવા છતાં પણ એને ઘેર બંધ છે, અને પરમ સુધારસને અટકાવીને ત્યાં બંધ છે એ તો તેથી પણ વધારે આકરી વાત છે આવી કુમતિની હજુ વધુ યોગબાણ કરવા જેવી છે ? (૨)

જી આજુ કહુ ઔર નારી, મલે પહેંગી પલ્ક મારી ચા૦ ૩

અર્થ—જીવ ! એમા કાઈ વધારે, ખીજે કાઈ માલ-દમ નથી (અથવા હે જીવ ! શુભ તો આ જ્ઞાન જ છે, ખીજું કાઈ પણ હિતકારી નથી એમ બલ્લો) એ (કુબુદ્ધિ) તો ઊલટી ક્ષણવારમા ગળે પડશે (અને મરજી વગર ધર કરી બેસશે) (૩)

વિવેચન—અને હે જીવ ! આથી વધારે એમા કાઈ માલ નથી, એની સાથે વાત કરવામા કે એનો પરિચય વધારવામા કાઈ માલ નથી એ તો એવી વિચિત્ર બાઈ છે કે એનો પરિચય વધારવા જશે તો તેમા આગળ કાઈ સાત વાતા થવાના નથી અને એમાથી કોઈ કંઈ નીકળવાનો નથી ?

આ કુબુદ્ધિ બાઈ તો એવી વિચિત્ર છે કે એક મવારમા એ સામી ગળે પડતી આવશે. એ તો બંધે ધરની ધૈરી હોય અને તમારું સારું ઇચ્છતી હોય એનો ઢોગ ઠરી તમને

પાકાતર—જી આજુ કહુ—જીઆ ગુન જનો ઔર—ઔર

શબ્દાર્થ—જી=જીવ દમ આજુ=વધાર કહુ=કાઈ પણ જમા=પ્રાણી (સંબોધન) ઔર=ખીજે. ગળે પડગી=જમા મિલકત પ્રાપ્ત થઈ પાળી પડશે પનમ મામી=ક્ષણવારમા

૧ આ ગાયના અર્થ મરવામા ૫ ગભીરવિજયજીએ લખાવેન નોટમા લાવ આ પ્રમાણે આપ્યો છે 'જેની દુનિયામા શાખ પણ મુક્તિ એટલે નિર્દોષ છે એ તેનો વિશેષ બંધવા સિવાય અહીં 'વિના' અધરથી લેતું આ અર્થ પણ વાસ્તવિક છે, પણ ઉપર જે અર્થ કર્યો છે તેમા 'વિના'ની જગર પાતી નથી અને અર્થ મરતી વખતે બનાતા સુધી હકારાત્મકનો નકારાત્મક અર્થ ન મરેલો એ વોરણ માન્ય રાખી મે મૂળમા બતાવેન અર્થ પ્રથમ કર્યો છે પન્નાસજીનો સચિત અર્થ જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે -વિવેચનકાર

૨ 'જીઆ ગુન જનો ઔર નારી' એ પાક વિનારીએ તો તેના અર્થ આ પ્રમાણે થાય હે એતન ! જીવ ! શુભ તો આ જ્ઞાન જ છે અને ખીજે કાઈ પણ હિતકાર નથી, એમ જતરો આ અર્થ બરાબર છે, પણ તેમ કરવામા પ્રથમ ગાયથી 'જ્ઞાન' જ્ઞાન કરે છે એ નિર્દોષમા પ્રક્રમબગ થાય છે, એટલે મે મૂળમા મૂકેલો પ્રત્યેક પાક સ્તીપર્થો છે -વિવેચનકાર.

નકામો નાસ આપશે જેમ કુભાર્યા કે પદ્યાગના હોય તે પોતાના ધાર પાને મીઠી મીઠી વાતો કરે અને કોઈ એનો સાચો પરિવ્રજ આપવા બય તો ઊલટી સામે વળગતી આવે એવી આ નણા-બ્રાણ બાઈ છે એનો સ્વભાવ જ ઠલેશ કરવાનો છે આવા સ્વભાવવાળી ભટકનારી કુભાર્યા છે અને તેના ઉપર ચેતનદેવ રીઝી રહ્યા છે આવી જૈરીને તે કોઈ જૈરી કે ઘરવાળી કહે ? માટે જ્ઞાન બાઈ બાઈને નમનજવે છે કે આ કુબુદ્ધિ બાઈ કોણ છે અને કઈ જાતની છે તે બરાબર નમનો એના સહચારથી થતા અને થતાગ પરિણામ પર પુખ્ત અને પુષ્ટ વિચારણાની જરૂરિયાત છે (૩)

રંગા જેદે વાહી નામ, પટ્ટીઈ મીઠી સુગુણ ધામ ચા૦ ૪

અર્થ—(માટે બાપી લો કે) જે આવી આવતી પ્રજાવીને કાપી નાખે, તેનું ખરું નામ ધાય, એવા (જ્ઞાન)ને પદીએ, કારણ કે એ સદ્ગુણનું ધામ છે. (૪)

વિવેચન—આ ગાવામા મને ઘણી મૂઠતા દેખાય છે પ્રથમ શુક્રમહારાજે બતાવેલ અર્થ વિચારીએ ભવકચ રેખાને જે કાપી નાખે, ભવજમળને તોડી નાખે તે જ જ્ઞાન મીઠું, અને સદ્ગુણનું ધામ છે આટલી વાત નળીને જે ભવજમળ ટાળે તેનું જ જ્ઞાન પદ્મું આ અર્થ બધેએ જ, પણ એ પ્રમાણે અર્થ કરવા જતા જ્ઞાને જે જ્ઞાન પ્રથમ ગાવાથી શરૂ થયું છે તે આખો લય ખલાલ થઈ જાય છે અને જ્ઞાન કેવું પદ્મું તે વાત શરૂ કરવામા આવે છે બીજી રીતે અર્થ બેસાડતા મને સૂચન ધાય છે તે રજુ કરું છું

‘વાહી’ એટલે મૂખ કે ‘ખૂરો’ જે આવતી પ્રજાવીને એટલે પ્રગતિના માર્ગને તોડી નાખે, પ્રગતિને બદલે પશ્ચાદ્ગતિ કરાવી નાખે, જે આગળ વધવાની રીતિને-માર્ગને ડેરી નાખે, તેની ખ્યાતિ ખોરી ધાય અને તેનું નામ બગડતું જાય આવા પ્રકારની એ કુબુદ્ધિ બાઈ છે, એનું નામ ખૂડુ છે, એની આબરૂ ખૂરી છે, એની રીતભાત ખૂરી છે, આ પ્રમાણે હોઈને બીજી સુગુણ ધામવાળી મીઠી મધુરી બાઈ છે તેને બરાબર અભ્યસીએ, એટલે ઉનિયામા એનો પરિવ્રજ કરે તો બરાબર ખ્યાલ આવે આ સુગુણ ધામવાળી મીઠી બાઈ તે સુમતિ કે સદ્ગુણ છે એ બાઈ ઠઠી રેખાને ડેરી નથી, પ્રગતિને પથ કાપતી નથી, ખોટું માર્ગે જ્યાં ત્યાં રખડતી નથી અને એનું નામ પણ ખૂડુ કે અકારુ નથી આ કુબુદ્ધિની નાથે સરખામણીમા સદ્ગુણનો પણ બરાબર અભ્યાસ કરીએ એમા પોતાનું અતિમ શ્રેય છે, સાચો વિગ્રહ છે અને અતરનો આનંદ છે એ બાઈ કદી ગળે પડે તેવી નથી આ પ્રમાણે અર્થ કરવામા જરા પણ પ્રકંભભગ થતો નથી વિચારણા માટે આ બેસતો થતો ભાવ રજૂ કર્યો છે (૪)

પાકાત—નામ-તામ

સાબ્દાર્થ—રેખા = આકે, લીની છદે = કાપી નાખે. વાહી = નકામો મૂખ, ખૂરો નામ = ખ્યાતિ મીઠીએ = અભ્યસીએ ભણીએ મીઠી = મજાની સુગુણ = સદ્ગુણ ધામ = ઠેકાણું

૧ આ અર્થ ૫ ગભીરવિજ્ઞાના અર્થ મુજબનો છે બીજા શક્ય અર્થ માટે વિવેચન જોવું

તે આગે અધિધાર તાહી; 'જાનદધન' અધિકેરી ચાહી યા૦ ૫

અર્થ—એની આગળ એટલી તેની વિશેષતા—અધિકાર છે અને આનદધનની એના (એવા જ્ઞાન) પર વધારે પડતી નાહના છે (માટે આવા જ્ઞાન પર નાહના શબ્દો અને કુબુદ્ધિની ભત્તને એળખી તેને છોડી દો) (૫)

વિવેચન—આ સૂચિત અર્થને જ્ઞાપતા આગળ વધીએ તો આ છે-ની નાધાને ભાવ આ પ્રમાણે થાય આ પ્રમાણે આગળ વધવાનો અધિકાર પણ તે નીકી સુગુણધામ વાળી (સદ્બુદ્ધિ)નો જ છે અને એ એનો ભવ્ય વિશાળ પ્રદેશ છે એ મીઠી સુધામ ભાગીના ઉપર આનદધનને વધારે પડતી નાહના છે આ પ્રમાણે છોડીને તમે કુબુદ્ધિની ભત્ત-ભાતને એળખો અને તેની સરખામણીમાં સદ્બુદ્ધિને પણ બરાબર જાણી-પિછાની લો આ ભાવ વિચારવા યોગ્ય છે એમાં જરા પણ પ્રક્રમનો ભગ નથી

મૂળ અર્થ પર આવતા આ નાધાનો આશય સ્પષ્ટ છે એનો અર્થ જરૂરતા શુરુમહારાજ લખાને છે કે જે જ્ઞાનને (તેને) આગળ કરીને ચાલે તે જ અધિકેરી એટલે અધિકાર છે, કારણ કે જ્ઞાનને વિષે જ આનદધનની અધિક નાહના હોય છે આ અર્થ વિચારવા યોગ્ય છે આ અર્થ પ્રમાણે જ્ઞાનનો મહત્તા અને પ્રકાર આ ચોવી અને પાંચમી ગાવામાં બતાવ્યા છે અને જ્ઞાનમાં પણ સમ્યગ્જ્ઞાનનો સાચો મહિમા વર્ણવી તેનું મુખ્ય ધ્યેય રેખા છે-નનુ બતાવી, તેને સુગુણના ધામ તરીકે વર્ણવી, તેના આદેયતા સ્પષ્ટ કરી છે અને આનદધન આવા સાચા જ્ઞાનની નાહના કરે છે એ વાતને આગળ કરી છે^૧ (૫)

ઉપસહાર—આ પદમાં વર્ણવેલ કુબુદ્ધિ દેવીને આપણે કુમતિરૂપે અને કવચિત્ કુબુદ્ધિ નામે અગાઉ પણ જોઈ ગયા છીએ બારમાં પદ પર સાખી આપી છે ત્યાં કુબુદ્ધિને કુવટા તથા કુટિલગતિવાળી તરીકે વર્ણવી સુબુદ્ધિ સાથે એની લડત બતાવી છે અને બન્નેની લડતમાં અતે કુબુદ્ધિની હાર વર્ણવી છે^૨ ત્યાર પછી ચોદમાં પદમાં ચેતનરાજને કુબુદ્ધિ સાથે ખેલતા વર્ણવ્યા છે અને ત્યાં પણ કુબુદ્ધિને કુલટા અને કુટિલતા વિશેષણથી વર્ણવી છે^૩ અને ત્યાં પોતાની આબરૂ હારવામાં શુ દહાપણુ કરે છે એ વાતની ચેતનને

પાઠાતર—અધિધાર તાહી—અધિકેરી તાહી આનદધન પ્રમુ અધિક ચાહી. (ઉ ૩ પાઠ) (પ્રતનો પાઠ)

શબ્દાર્થ—અધિકાર=અધિકાર્થ, વિરોધતા અધિકેરી=વધાર પાતી નાહી=નાહના, પ્રેમ

૧ બ ને પ્રકારે મુદ્દામ અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે અને બ ને અર્થ વિચારવા યોગ્ય ૥ રેખાટેનની હપકત બ મનન દરવા યોગ્ય છે એક રીતે ચાલતી પ્રભુવિકાનો છે- કરી નવીન પ્રગતિપથને પ્રાપ્ત કરવા નો અને તેનો વિચાર કરવાનો આવશ્ય ૥ અને બીજી રીતે પ્રગતિપથની આગળ ધપતી રેખાને ન મપવાની વાત ૥ આ બ નેમાં દૃષ્ટિ તો એક જ ૥ 'વાલી સન્નો અર્થ જુરુ કે મૂર્ખ થાય છે એ વાત હિંદી કાન દ્વારા સૂચના સ્થાનપે મીજે અર્થ કર્યો છે તે વિદ્યોત્તમી વિચારણા માટે છે

૨ જુઓ 'શ્રી આનદધનના પદો' પ્રથમ ભાગ પૃ ૧૨૨-૪

૩ જુઓ 'શ્રી આનદધનના પદો' પ્રથમ ભાગ પૃ ૧૦૬-૧૪૦

યાદ આપી છે એમાં લે 'પત'ની વાત કરી છે તેને આ પદ ૫ આરોહ 'ચાખ' કે 'ચાખ' વાંચે શો રૂબરૂ છે તેનો એક મેગવવા લેવું છે એ ૫ 'પત'નો પોતાનો અનરૂ જવા ની રીતે કરવામાં આવી છે આના કુબુદિની આજરૂ ખસા છે તે વાત પર ધ્યાન એવડાના આ રૂ છે

આ તો કુબુદિના રૂબરૂના ઉત્તરેપ થયેલ કુ બિન્ધા ઉત્તરેપો તો નીચે પદના અર્થ ગયા છે એ કુમતિ અને કુબુદિના રૂ દેર નથી. કુમતિ બિન્ધાનનો વિષય છે અને એનો પ્રકાર ઉપયોગ. થય ત્યારે કુમતિનારૂપે કુબુદિ પોતાનો વાક જાગ્યે છે પશુન જોનું મૂળ જાતના આપરખમાં છે બી જાતના ૫ નરૂ છે, સદ્ જાતના પશ્ચિમ હોય છે અને પ્રજીને જોગા રૂ દોત વાક છે આ રૂ ૫ થ નવનરૂ જોનામાં રીત છે અને એ જ પાના પર પ્રેમ ગળનાર ખરી પત્ની છે એમ સાચું જોના તરૂ લગવાયા થય છે અને એની અડર તો ધસડયા કરે છે આ ગિયતિનો જાત અને તો જ નોન રૂતે આરે અને તેવડા માટે કુબુદિ અને કોણ છે તેને નો જાવાના જરૂર હોઈ, આ પદના તે માટે કેટલાક તંત્રા પચિપો આખ્યા છે (૫૬)

૫૬ પચોતેરમુ

ભુમિકા—વસત નાનો રૂબ ૨૫ છે એ નમ્મ તા ૫ કુબુદિ અને કુમતિ કોણ છે, એના પરિનયથી આગરૂ અને મુધારાપ્રસિન્ધ રોનસાજન કે રૂ નુકલાન થયું છે તે સદ્જ્ઞાને સમજા રૂ પાડ એ તો આપો વખત કુમતિના ચાખા એટલે રૂબ ૫૬ થઈ ભેડ છે કે એ પોતાની ધરની પાને સજાતો પડુ નથી. અને જાનાના હયા તો એરોને એવી આત્યા હૈ છે ચેતના તો નયાર નર્વ પ્રમાર હેતાન-પરચાન થઈ થેલી છે, પતિના હયાન કે એજાપનો લાજ પડુ એના ચકતા નથી અને નરૂતાન જેવા સત્સની રૂબ માન જતાને તે તરૂ પડુ ઉપેક્ષા રૂતી જુએ એરૂ એને પાતાવા એક ધાય તે આજા થિક છે આવી અતિ નિરાશાજનક પરિસ્થિતિમાં પડુ એ પતિ તરૂ અવ જાના હાખવતી નથી, અને કોઈ પડુ રીતે પતિદેવ ઘેર આવે અને કુટુમ્બનો ચા હોડે તે માટે મુવિકિન પ્રયત્નો આડુ રાખે છે

ચેતનાને વિરેક-નિરની શકિત, રૂબજ અને આવડત માટે થયું માન છે વિરહ દુખમાં દિનાસો આપનાર, સાચા માઈની હોરવણી કરનાર અને આજાવાદથી ભરવા આ વિરેકે સોગમાં પદમાં વાત વાતમાં કણુ હતું કે 'આનંદવન લગવાન તારી નેજી પર આવશે અને રગરોગ કરી નાખશે' આ હુકકિત એના ધ્યાન મા હતી અને અત્યારે સદ્જ્ઞાને આજા માર્ગની દિશા આ લાડ પદમાં જતાવી, પડુ ચેતનજીએ એ વાત પર ધ્યાન પડુ

ન આશ્ચર્ય આવા પ્રસંગે ચેતના હવે વિવેક તન્દ્ર પોતાનું ધ્યાન મનારે છે અને વિવેક મિત્ર વચ્ચે પડીને ચેતનને મમનને એમ ઇચ્છે છે સદ્ગુણ જેવા માથે માર્ગ બતાવનાર અત્યાર ચેતનદેવ પાને ફાળ્યા નથી એ હકીકત ચેતના બહુતી હતી એથી વિવેકમિત્રનો સખા તરીકે ઉપયોગ કરી લેવા ઇચ્છે છે આ વિવેકમિત્રને મારી રાતે ઓગળવાની જરૂર છે

સંગેપના વિચાર કરીએ તો, સાચા-ખોટાનો તફાવત બતાવનાર, લાભી ન હોય લાભની સાચી તુલના કરાવનાર અને અનેક દષ્ટિબિન્દુને વ્યાનમાં ગણી તેનો સમન્વય કરનાર વિશિષ્ટ આત્મર વત્તવને 'વિવેક' શબ્દમાં આવે છે વિવેકનું સ્થાન ધણું ઉચ્ચ છે, પણ એ સદ્ગુણ પૂર્વકની વિવેક શક્તિ વગર આવતો નથી એ ધ્યાનમાં રહે એ આખના પાળ ઠાકી નાખે છે, સાચી ગણતરી સપડારે છે, શાવ તુલનાનો યોગ કરાવી આવે છે અને ઉકાળા, ઉધમાલ કે સહમાકારીપણને દૂર રાખે છે એને ચિત્રકારો પર્વતનું સ્થાન આવે છે અને ઉચ્ચ અસલોડના કરવાનો અને નિર્ણય પહેલા ચારે બાજુ તપાસવાનો અધિકાર આવે છે આવો વિવેક ત્રાહકાર તરીકે હોય તો તેથી લાભ જરૂર થાય

દેવી ચેતના મિત્ર વિવેક પાને મન ખોલને વાત કરે છે એ વાત કરવામાં એને પોતાના ધરના દિશ્ન ખોલવાની મુશ્કેલી નથી એ તો પતિપ્રાણી વિનયી દેવી છે એ વિના કારણ ધરની વાત બીજા પાને કરે નહિ, પણ અમુક સંયોગોમાં એ સમજુ હિતેચ્છુની પાને વાત ન કરવામાં આવે તો મુશ્કેલી વાત માની બંધ છે, અને દુઃખવાચકા ડોઢડાનો, ડોઢ રાતે નિકાલ આવતો નથી આ સંયોગોમાં ચેતના પોતાની સ્થિતિનું વિવેક પાને વર્ણન કરે છે આગળ જોવામાં આવશે કે આ વાત કરતા કરતા પણ એનામાં નિરાશા અને અશક્તિ બંધે દેખાઈ આવે છે આખા પદમાં માનસવિચારના અભ્યાસનો પરચો દેખાઈ આવે છે તે આગળ જતા અપદ થયો

પ્યાર ગલન મિન મેરા દુન હવાલ ?

સમજે ન ઘટસી નિદુર લાલ પ્યાર૦ ૧

અર્થ—(ચેતના મિત્ર વિવેક પાને વહે છે —) મારા પ્રિય વહાલા વગર મારા દેવા દેવા હાલ થયા છે અને વચે ? પણ મારો વહાલો અત્યારે તો તદ્દન કઠોર થઈ બેઠો છે તેથી તે મારી અતરની પીડા સમજતો પણ નથી (૧)

વિવેચન—વિશુદ્ધ ચેતના મિત્ર પાને કહે છે કે લાઈ ! મને લાડ લડાવનાર મારા વહાલા વગર મારા દેવા હાલહવાલ થઈ રહ્યા છે તે તું સાલજી ઓને તો પતિ એ સર્વસ્વ છે, પતિ વગર એના શણગાર કે અલકાર દૂર પડી બંધ છે, એને નિરાસાનો આશ્રય

પાઠાત—ખાત્ર-છાટી દે છે હનાન-હાન નનમી

રાખ્યાર્થ—ખાત્ર=વહાલા લાન=પ્રિય, વહાલા મિન=મર હનાન=અનરયા હાવત, સ્થા ધટી=અતરની મનની નિદુર=કઠોર પરિણામી લાન=વહાલા, ખારા

લેવાનો હોય છે અને એના ખાવામાં, બોલવામાં કે વર્તવામાં ઠગવડાનો અભાવ હોય છે મારા મનનાં અંદર વતી વ્યાકુળતા તપાસ અત્યારે બાંહે મારો કોઈ આશરો ન હોય, બાંહે મારે માથે કોઈ પ્રભુધારી ન હોય એવી મારી દશા વર્ષ રહી છે

મારી આ દશા છે અને મારા લાલ-મારા પતિદેવ-અતિ નિષ્કુર ધર્મ આ વાત સમજતા જ નવાં, એમનું દિલ એટલું કઠોર ધર્મ ગયું છે કે તેઓ એ વાતનો ખ્યાલ પણ કરતા નવાં આ તો, માર તો મારી આખી નજર પતિદેવ પર રાખવાની રહી અને એને તો એ વાતની કુછ ગણતરી જ નહિ—એવી વિચિત્ર દશા વર્ષ રહી છે મા ! મનમાં એને અંગે શુ તુ શુ ધર્મ ન્હુ છે એ મારા ઘરની વાત લક્ષ્યમાં પણ લેતા નથી ! (૧)

ચીર વિવેક ! જુ માઝી માયિ,

કહા પેટ ઠઈ આગે ઝિપાર્દ ? પ્યારે ૨

અર્થ—ભાઈ વિવેક ! તમે મવ' પ્રગરે માહિતગાર છો મુયાત્તી પાસે તે પેટને કેમ છુપાવવાનું બને ? (૨)

વિવેચન—ભાઈ વિવેક, તું પોતે પૂરતો માહિતગાર છો, તને મારી સ્થિતિનું જ્ઞાન છે, તને મારા પતિદેવની વર્તમાન અસ્ત-અમ્ત દશાનો પૂરો ખ્યાલ છે, તને મારા પતિ દેવના રહેલ અનતશુભનાં સત્તાનો અભ્યાસ છે તું મારી વિરહદશા, વિહ્વળદશા અને કુખી દશા સારી રીતે બાંહે છે સુધાપૂી પાસે પેટને કેમ છુપાવી ચકાય ? જેની સમકં લેવી હોય તેને પૂરેપૂરી હડીકત ન કહીએ તો સાચી સલાહ કેમ મળે ? માટે તારી પાને હું તો 'જુ'વે'જુ'ની વાત કરાં દઉં છું કે નાચ લાવન તલન નિષ્કુર બની ગયા છે અને મારા અતરની વાત સમજવાનો વિચાર પણ કરતા નથી આમાન્ય રીતે આવી, પતિપત્ની વચ્ચેની વાત સત્તાંથી અન્ય પાસે વરે નહિ, એ વાત હું વાપું છું, પણ મારે તો તારી

પાઠાતર—જુ—જે માજી-માઝી માયિ-માહાર્દ કહા-કાહા પેટ ઠઈ આગે-ઠઈ આગે પે ઠઈ-ઠઈ ઝિપાર્દ-છપાર્દ

શબ્દાર્થ—ચીર = ભાઈ બહાદુર જુ = જુ, જિસ, જે માજી = માહિતગાર માયિ = છે કહા = થું, કેમ ઠઈ = ઠાઈ, સ્થાનક કરનાર સ્ત્રી, સુધાપૂી, નર્મ આગે = પાસે ઝિપાર્દ = છુપાવવું સત્તાંકુ

૧ 'લાવન' શબ્દ પ્રિય પતિના અર્થમાં દિદી કોથ કે ગુજરાતી બેડણીકોથમાં મળતો નથી પણ જૈન સાહિત્યની અનેક સન્ધ્યો વોરમાં એ અર્થમાં વપરાયેલ છે ઉપાખ્યાયજીએ દ્રેપની સન્ધ્યાવમાં 'દ્રેપન ધરીએ લાવન, દાનધરીએ' એને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે અને બીજા અનેક દાખનાઓ છે કોથ કારતો એને 'લાવન પાવન'માં આવના 'લાવન' સાથે ગોટી એનો અર્થ 'સડ વડાવવાંતે' એટલો જ આપે છે લાવન શબ્દ તેના માટે જૈન પરિવારમાં યોગ્ય થયેલો શબ્દ અજ્ઞાનાને જ આ શબ્દ 'લાવ' એટલે કારની લાતામાં 'માણેક' અર્થવાળા શબ્દથી તલન લુટો છે આનંદવને આ 'લાવ' શબ્દનો પ્રયોગ સોગમાં પદમાં કર્યો છે ત્યાં તેનો પ્રતાવેલ અર્થ બરાબર છે એ શબ્દને 'લાવન' શબ્દ સાથે ગૂંચવવા યોગ્ય નથી —વિવેચનકાર.

સલાહ લેવી રહી, તેથી તારી પાસે પેટ છુપાવવાનું યોગ્ય ન કહેવાય, એટલે મારા ધરની વાત તને મારા ધરના હિતની દૃષ્ટિએ કહું છું તારી પાસે મારા પતિદેવ માટે હું નિકુર-કઠોર વિશેષણ વાપરું છું, તે માટે મને ખેદ થાય છે, પણ તે સત્ય પરિસ્થિતિ બતાવે છે અને નિરુપાયે પણ સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ મારે મારા ધરની વાત તારી પાસે ખોલવી પડે છે ' (૨)

તુમ માર્વે સો કીજે વીર !

સોઈ આન મિલાવો લાલન ધીર પ્યારે ૩

અર્થ—મારા વીર ! તને ગમે તે કર, પણ (મારા) લાલન સ્થિર દયામા ચાલુ રહે તે રીતે તેને (અહીં) લઈ આવીને મને મેળવી આપો (૩)

વિવેચન—આ પ્રમાણે પરિસ્થિતિ હોવાથી મારા વીર ! તને યોગ્ય લાગે તે ઉપાયો યોગ્ય, તને ગમે તે રીતે સમજાવટ કર, અને મારા ધીર લાલનને અહીં લઈ આવીને મારા તેની સાથે મેળાપ કરાવી આપ તુ સારી રીતે જાણે છે કે મારા અને મારા પતિદેવનો મેળાપ કરાવવાના તપ, ત્યાગ, ધ્યાન, ક્રિયા, દાન, દયા વગેરેના અનેક માર્ગો છે મારા પતિદેવ એ અસખ્ય યોગમાર્ગોમાંથી કયે માર્ગે મારે ઘેર આવશે અને મારા વિયોગ મિટાવશે તે શોધી કાઢુ તે તારું કામ છે (૩)

અમરે કરે ન જાઠ આર,

મન ચલજતા મિટે સમાધ પ્યારે ૪

અર્થ—અમારા પ્રયાસથી તો વ્યથાઓ જતી નથી, મનની ચચળતા મટતી નથી અને ચિત્તની સમાધિ વતી નથી (૪)

વિવેચન—તને આટલો બધો આગ્રહ કરવાનું અને વચ્ચે પડીને રસ્તો કાઢવાનું કહેવું પડે છે તેનું દારણ છે આપ એટલે માનસિક વ્યથા(આધિ)ઓ પાર વગરની છે પતિદેવને અહીં આવવું નથી એમને ધર તરફ જોવું નથી એમને ધરની ખેરીનો વિચાર પણ કરવો નથી એટલે અમારાથી તો આ માનસિક વ્યથાઓ દૂર કરી શકાતી નથી, અને એને લઈને જે મનની ચચળતા મારા પતિદેવના રહે છે તે દૂર પણ થઈ શકતી નથી, અને બાઈ ! તુ સારી રીતે જાણે છે કે જ્યાં સુધી મનની ચચળતા હોય ત્યાં સુધી મુદ્દ

પાઠાતર—ભાવે સો-લાવે જો સો લાન-લાન

શબ્દાર્થ—ભાવે=ગમે જો=જે સો=તે મને=કરીએ સોઈ=તે. આન=લાલન ધીર=સ્થિર

પાઠાતર—અમરે કરે-અમારા પર જાત આવ-આવિતિ અથ સમાધ-સમાધિ

શબ્દાર્થ—અમરે કરે=અમારા કરાવી જાત=જાત થાય. આધ=અધી, થોડી માન, આધિ, માનસિક અથ સમાધ=સમાધિ યોગીના કુખ દૂર થઈ જિજ્ઞાસકિત પ્રાપ્ત કરાવનાર અતિમ રુચ

૧ ' માશુ ' માહિતગાર આ અર્થ પર વિવેચન મળે જુઓ પૃ ૧૭૨, ચાયા ૧લી મુજરાતી શિક્ષકાર તેનો અર્થ ' કારમીરનો હોડીમણો એમ કરે છે એનો બાવ સબંધ સાથે મેળ ખાતો નથી —વિવેચનકાર

દશા પ્રાપ્ત થતી નથી મનકુ બધા ત્યા બટકયા કરે છે, એનામા નિયંત્રના આનતી નથી, એનો 'ધીર' પબાનો ગુણ વિભાજ પામતો નથી અને એ બહુના બહાર કયા જ કરે છે, અને ચિત્તનો સમાધિ આપી શકતા નથી, એટલે પતિદેવનો અને પ્રભાસ ને તપ થતો નથી અને મારે મારા પતિદેવને માટે 'નિષ્કુર' લેવું જાકર વિશેષજી વાપરતું પડે છે

પરિણતિનો નિવર્ણના મગડી દેવી એ યોગની પ્રાથમિક ભૂમિકા છે બધા મુખી અચળતા હોય છે ત્યા મુખી એકાનતા થતી નથી અને એમના વાચ નહિ ત્યા મુખી રિત કમળે આવતું નથી અને મન પર અકુશ વાગે ધ્યાન થતું નથી અને ધ્યાન વગર ચિત્તની સમાધિ થતી નથી અને સમાધિ વાગે ચેતનસાજ સાથે સ્ત્રીધો વ્યવહાર થતો નથી, એટલા માટે મનનિવર્ણના મગડી અને દેવદેવે પ્રનાધિ કરવી એ યોગના એ દેહડા છે, એક પ્રાથમિક છે, બીજો અંતિમ છે અને એ ન થાય ત્યા મુખી ચેતન પોતાને યેગ આપે નહિ અને ચેતન ઘેર આવે નહિ ત્યા મુખી શુદ્ધ ચેતનાનો વિગ્ન ભાગે નહિ. પરિણામની નિવર્ણતા એ ભય છે અને પ્રાથમિક ભૂમિકાના અન્ય સ્થિતિ કરવાની છે એની વાત મનદ્વધનશ્ચ એ સંજવનાથ પ્રભુના સ્તવનમા બરાબર કહી છે અને જાગને મનાવવાની વાત શ્રી કુમુદનાથ ભગવાનના સ્તવનમા પણ વિસ્તારવી જણાવી છે

ચેતના જાગરે છે કે અનાગમાં તો આધિ-માનસિક વ્યાધિ-જતી નથી, જનન-જાતા મટતી નથી અને પ્રનાધિ વધી નથી, માટે તું (વિરેક) બને તે કર અને મારા ધીર લાલનનો અને મારા મેઘાપ વાગ એમ જગી આપ' (૮)

જાય વિવેક મિત્ર કીન,

'જાનગ્યન' કીને જાન પ્યાર૦ ૫

અર્થ—(એ સાબળીને) વિરેક ચેતન પાસે ત્યા, તેની સાથે વિચાર કર્યો અને આનંદધન ચેતનને (વિરેક) ચેતનાને આધીન કરી આ ત્યા (ચેતને વિરેકના વિચાર માન્યા અને એ આનંદધન રૂપે આવ્યા) (૫)

વિવેચન—આટલી શુદ્ધ ચેતનાની વાત સાબળીને મિત્ર વિરેક ચેતન પાસે ગયો, તેની સાથે વિચાર કર્યો અને અતે શુદ્ધ ચેતનાએ કંતુ હતું તેવા પ્રયોગો કરી આનંદધનને ઘેર લઈ આવ્યો અને તેને ચેતનાને આધીન એવા બનાવી દીધા કે એ પેલી કુબુદ્ધિ-કુમતિ

પાતાતર—વિરેક-વિરેક આનંદધન-આન આનંદધન અધીન-આધીન

શબ્દાર્થ—કીન=કર્થો કીન=કર્થો અધીન=સ્વાધીન, કમળે

૧ અમરે કરે-આ સંમેલો અર્થ ૫ પ્રશ્નરવિષયજી 'સ્વતા કર્થો' એન લખાવે છે એટલે દેવ-દેવીની આરાધના કરી, પણ આધિન મર્ક, પ્રિયતાવની ઉપાધિ મગી નહિ આ અર્થ વિચારના યોગ્ય છે, પણ શુદ્ધ ચેતના દેવ-દેવીમા માને-મનાવે એના કરતા ઉપર મૂલમા કર્યો છે તે અર્થ વધારે બંધનેસતો લાગે ■ સુઝ વાચકે બંને અર્થો વિચારના —વિવેચનકાર

અને બીજી અનેક યેશા-કુલદાઓ ચેતનને વળગી પડી હતા તેને એ જૂની ગયા અને પોતે ચેતનાને વશ થઈ ગયા

વાતનો સાર એ છે કે શુદ્ધ ચેતના પ્રકટ કરવા તારે આનંદધન સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી પડે છે તે પ્રાપ્તિ માટે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવો પડે છે વિવેક જે વિચારો જણાવે તેનો અમલ કરવો પડે છે અને એન કરવાથી આધિ અને અવગતા મટી જતા સમાધિ થાય છે અને ચેતનને આનંદધન સ્વરૂપે ચેતનાને આધીન થઈ જાય છે અને એનામા અત્યાર સુધી જે નિષ્કુરતા હતી તે દૂર થઈ જતા એ ચેતનાના ઘટની-અતરની વાત સમજે છે, તે વાતનો અને પોતાનો અભેદ વિચાર છે અને પોતાનું સાચું અનંત સુખ ત્યા જ છે એ વાતનો એને નિર્બંધ થતા એની પરિપુતિની અવગતા દૂર થઈ જાય છે અને એ આનંદધન સ્વરૂપ થતા ચેતના સાથે એકાકાર (અધીન) થઈ છે

ચેતનરાજ વિવેકે બતાવેલા વિચારો માન્ય કરે, અને તે પ્રમાણે વર્તે, ત્યારે એ આનંદસ્વરૂપ થઈ જાય, આનંદમય થઈ જાય અને ચેતના સાથે એકાકાર અનુભવી તેને વશ બની જાય, એનામા જે આધિ અને અવગતા હતા તે દૂર થઈ જાય, એ એકાકાર થઈ જાય અને સ્થિરતા, શાંતિ અને નિત્યની સમતાને પશ્ચિમાને એનામા જે રખડપાટા કરાવે તેવા સ્થૂળ વિવાસના ભાગે હતા તે દૂર વઈ જાય અને સમાધિને પરિણામે સાચા સુખને આગળી એ ઘેર આવી જાય (૫)

ઉપસહાર—આ પદના વિવેકનું સ્થાન ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે એ જરૂરને વખતે શુદ્ધ ચેતનાને જે મહાય કહે છે તે ખાત નોંધવા યોગ્ય છે એના ઉપર ચેતના જે વિશ્વાસ મૂકે છે તેનું રહસ્ય ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે અને તે પ્રમાણે જીવનક્રમ ગોઠવવા યોગ્ય છે પ્રાણી બહુધા ન્યૂન સુખમાં રાની જાય છે, તાત્કાલિક બહુ દ્રેષ્ટી નજર રાખે છે અને એવા સુખને અતે મું થશે અને એ સુખ કેટલું ટકશે, તેનો વિચાર કરતો નથી વિવેક આવે વખતે સાચું જ્ઞાન કહેવે છે એ યથાચી અને ક્ષણિક સુખનો તક્ષણત મનનારે છે એ અંતિમ પરમાર્થ કયા છે અને કઈ રીતે પ્રાપ્ય છે તેની ફાડ પાડી આપે છે અને કયા માર્ગે સાચી પ્રગતિ થઈ શકે છે તેની વિાત પૂરી પાડે છે આ હકીકતને સ્પષ્ટ આકારમાં બતાવવા શ્રી સિદ્ધિપિ મહારાજે વિવેકગિરિની લખ્ય કટપતા કરી તેનું સ્થાન સાન્નિધ્ય માનસપુરની ખરાબર સામે આપ્યું છે અને એ પર્વતની પ્રભાવગીતતા બતાવી એનું વર્ણન કરતા જણાવે છે કે —

“ ભવચક્રમાં રહેનારા પ્રાણીઓ લખ્યા સુધી આ વિવેકમહાગિરિને જોતા નથી, ત્યા સુધી જ તેઓ અનેક પ્રકારના દુઃખોમાં સખડતા હોય છે જેવું એક વખત તેઓને આ વિવેક પર્વતનું દર્શન વાય છે કે તુરત જ ત્યાર પછી તેઓની જીવિ ભવચક્ર તરફ થતી જ નથી, ભવચક્ર ઉપર તેમને ગ્રેમ પણ રહેતો નથી અને ભવચક્ર તરફ આકર્ષણ પણ થતું નથી.

એ વિવેકગિરિદર્શનનું પરિણામ છેવટે એ વાચ છે કે તેઓ જાનકને છોડી દઈને વિવેકપર્વત ઉપર ચઢી બસ છે અને સર્વ પ્રકારના દુષ્ક્રિયા રહિત ધર્મ અંગીકરિત આનંદના ભોગવનારા થાય છે મધુસૂદન આનંદ હથેયને માટે પ્રાપ્ત કરવાનો નામ આ વિવેકપર્વત પર ચઢવા પડી તેઓને દેખાય છે એમ થવાનું કાગલ એ છે કે તેઓ દિગ્દર્શનપર્વત ઉપર રહે એટલે ત્યાંથી તેઓ આખા જગત્કલનરતને પોતાની હથેલીમાં રહેલા પદાર્થની માફક ભેઈ શકે છે"^૧

આ વિવેકગિરિ ઉપરથી આખા જગત્કલની અવલોકના કેન્દ્રી વિચારણ, સ્પષ્ટ અને અસરકારક તથા વૈરિધ્યથી ભરપૂર થાય છે તે માટે સદર મધના ચોવા પ્રસ્તાવના ૨૬નું પ્રકરણ આપ્યું છે (૫ ૬૬૮-૬૮૪) એનો વિચાર રૂપ આ વિવેકની મહત્તા ખ્યાલના આવે છે અને વિમલાલોક નામના યોગાચરથી એનો અહીં સાલાતકાર કરી શકાય છે એ વાત આને ત્યારે વિશિષ્ટ નામનો સમત્કાર પ્રત્યક્ષ થાય છે^૨

આવા પ્રકારની, સાચા અને પોતાની વચ્ચેના તફાવતને ઓળખવાની આવડત એ વિવેક છે એ મધ્યસ્થાનને પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે એ અંદરનો વિષય છે અને એ મળે ત્યારે આખા જગતનો કોયટો કળી જવાય છે એનું નાનું સ્થાન કયું છે, એ થાય ત્યારે કેવી મોજ આવે છે અને એ ન હોય ત્યાં મુઠ્ઠી કેન્દ્રી અગ્નિગ્તા અને અવગતા બાહુ નહે છે એ વાત આ ૫ માં કરી છે એ ખુબ વિચારવા યોગ્ય છે વિવેકપર્વત પરથી આખી અવલોકના કંઠી થાય છે, શુ શુ દેખાય છે, દેખવા પડી કેવા વિચારો આવે છે, એને પરિણામે કેવા સાચા નિર્ણયો વાચ છે—તનો બરાબર ખ્યાલ કરવામાં આવે તો વિવેક મિત્રની દનમિયાનગીરીથી વિચાર દ્વારા આનંદમન ગુદ ચેતનાને બરાબર આધીન થઈ બસ એમાં જ ના પણ શકે જેણે રહેતું નથી, કારણ કે વિવેક નાવતા મનની સચળતા અને માનસિક અવધન દ્વારા વર્ષ બસ છે અને ગાફુ એક વાર થોડામાથી નીકળી રમ્તે ચઢી ગયું એટલે આનંદસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરતા કે પ્રગટ કરતા વખત લાગતો નથી

આવા પ્રકારની પરિસ્થિતિ નિપાવવા માટે વિવેકની બહુ જરૂર છે વિવેક વિચારને આધીન છે વિચાર મહાનને આધીન છે અને આવરણ ખગેરી દેવામાં આવે કે ખસી બસ તો સદ્જ્ઞાન પોતાના ઘરનો વિષય છે, અતિ અગત્યનો વિષય છે અને પ્રયત્નથી સુપ્રાપ્ય છે આ મન વાતને જાણવાનાર વિવેકમિત્રની સલાહ, સૂચના અને દોષવાદી તેટલા માટે બહુ ઉપયોગી, ખાસ જરૂરી અને મહાન લાભકારી છે અને તેટલા માટે ગુદ ચેતનાએ તેની યોગ્ય રીતે, યોગ્ય શ્રબ્દોમાં અને યથોચિત મમયે નામણી આ પદમાં કરી છે, અને એ નામણીનો પાકો-બગબર મારફતિયો શોધી કાઢ્યો છે (૭૫)

૧ ઉપનિતિભવમ્પ્ર-આ કથા—ભાગવત ૫૭ પ્રા ૪, પ્રા ૩૩, ૫૦ ૧૦૬૭

૨ ઉપનિતિભવમ્પ્ર-આ કથા—ભાગવત ૫૭ પ્રા ૬, પ્રા ૩૮, ૧૦ ૧૧૦૭

૫૬ છાંતરમું

ભૂમિકા—આ વિભાગમા ‘વસત’ રાગના છ ૫૦ ગાથા ૫૮, ૬૪, ૭૦, ૭૪, ૭૫, ૭૬ છે. આ ત્રણ ૫૦૧ પૈકી આ છે ૩૫ પદ છે વસત રાગમા અદ્ભુત શાંતિ અને વાતાવરણના અપૂર્વ ગૌરવ હે છે એ રાગનો પુરુષાકાર (Personification) એતા એનું ભારપાત્ર અને એનાં વિચિત્રતા હૃદયગમ વાચ તેવા છે આ રાગમા હજુ એક પદ (૧૦૭) આવનાર છે તે લગભગ છે-હુ હોઈ કળદરૂપ છે

એકરીશમુ પદ શ્રીરાગમા ગાઈ બતાવ્યું ત્યારે ત્યા માયા-મમતાનો પરિવાર ફેવો છે અને અહીં શુદ્ધ ચેતનાનો પરિવાર કેવો છે તેનું મામસામુ વર્ણન કરી શારે ઠમાલ કરી હતી ત્યા ઠામ, કપટ, મદ, મોહ, માન અને અહીં અનુભવ-અમૃતનું પાન બતાવ્યું હતું, અને એ આખી વાત મમતાનાં સામે મૂકી હતી ત્યા જે વિચાર શ્રીરાગમા બતાવ્યો હતો તેને મળતો વિચાર અન વસત રાગમા બતાવે છે એ અહીં તો શુદ્ધ ચેતના પોતે જ પતિ પાસે ‘સરખામણી અને સુઝામણી’ કરી વસ્તુગતે સ્ત્રી સ્થિતિ છે તેનો ખ્યાલ આવે છે અને તે રીતે ચેતનશૂન્ય પોતાને ઘેર પધારવા પ્રેરણા કરે છે

આ બતનાં સરખામણીની માનસિક અસર બહુ વ્યાપક બને છે વાણી વખત પ્રાણી પોતાની ધૂનના આ થો બંધ છે, પણ પોતે કયા બંધ છે, ત્યા કોણ ધકેલીને લઈ જાય છે, ત્યા જવાની પ્રેરણા કોણ કરે છે, ત્યા કેવા કેવા વિકારો પડેલા છે—તેનો તે વિચાર કરતો નથી પણ એ એક વખત ત્યા શું છે અને અહીં શું છે એ વાત સામસામી મૂકી પ્રદર્શન આઠારે તેને બતાવી હોય તો, સ્પષ્ટ છે કે, એ ઠદાવ ઘેર બાવી જાય અથવા ખોટા ઘર તરફ વધારે આકર્ષણ રાખતો બેઠો જાય જ્યાં મુખી પ્રાણી વ્યવહારમા લીન થઈ આગળપાછાગેના વિચાર કરતો નથી, અત્ય પરિણામ કે રખડપાટીના કારણાનું પૃથ ધરણ કરતો નથી, ત્યા મુખી એની મર્વ પ્રવૃત્તિમા સાધ્યસામીય વતુ નથી અને અવ્યવસ્થિત ધોરણને પરિણામે એ કુટાયા-ઘસાયા કરે છે એટલે એની સમસ્ત યપદચિત્ત રજૂ કરવાની રીતિ ખૂબ જરૂરી માનવામા આવે છે તેટલા માટે ચેતના આ પદમા અહીં (એટલે પોતાને ઘેર, પોતાની પાસે) શું છે અને તહીં (એટલે મમતા-માયા-કુમતિને ઘેર, તેમની પાસે) શું છે તેની કેટલીક સુદામ વિગતો અહીં રજૂ કરે છે એ વિગતો બતાવવાનો આશય ચેતન દેવને પોતાની ખરી પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવવાનો છે અને તે દ્વારા તેના વિચાર-વાતાવરણની શુદ્ધિ કરી તેને યોગ્ય પસંદગી કરવા માટેના સાધનો પૂરા પાડવાનો છે

જે શોકનો એક પતિ હોય ત્યારે તેને પોતાને મદિરે બોલાવવા શોકો જે બતના ઝરસ્તાનો કરે છે તેમાનું આમા ગઈ નથી અહીં તો સાફ સાફ યમ્હોમા, ત્યા શું છે અને અહીં શું છે એની ઉઘાડી વાત કરી છે પણ એના હાઈમા એટલી ક્ષેત્રી વાતો, અને

આશયના પલટા માર્યા છે કે હૃદય હોય એને એ સરખામણી સોસરવી બિતરી ના સુદર શબ્દચિત્ર રજૂ કર્યું છે

માનસ વિદ્યા પ્રમાણે બે પ્રકારની વાત ધ્યાન એ ચનારી હોય છે, અને નૈતિક, તિમ્મ કે નૈમર્ગિક રીતે પ્રગતિ ઇચ્છનારે આ બન્ને વૃત્તિઓ પર બાસ લક્ષ્ય રાખવાનું શાસ્ત્રીઓ (Psychologists) કહે છે આ વૃત્તિઓ તે subjective અને objective પ્રથમ આત્મરર્શી (introvert) અને બીજી બાહ્યરર્શી (extrovert) આત્મરર્શી વૃત્તિ પોતાને જુએ છે, હૃદય તરફ નજર રાખે છે, અદર જુએ છે, અને એમાં લક્ષ્ય પોતા તરફ છે બાહ્યરર્શી વૃત્તિઓ સામે નજર રાખે છે, પોતાના ઝાંઝા કે વિચારની જનતાને-સી અસર વશે, અન્ય પોતા માટે શુ ધારશે, અન્યમાં પોતાનું સ્થાન શુ રહેશે—વિચારનાં બહુલતા હોય છે ચોગીની નજર આત્મરર્શી હોય છે એનો વિષય ચેતન છે એનો ખ્યાલ સ્વ તરફ જ હોય છે એનું સાધ્ય આત્મીય પ્રગતિ તરફ જ હોય એને દરકાઠ આધ્યાત્મિક વિકાસ પર જ હોય છે ચોગીઓને પરનો ખ્યાલ હોતો એમ નહિ, પણ એ પોતાના વિકાસને જ મુખ્યત્વે જુએ છે અને એ પરભાવમાં કરતી અને ધન, વ્યાપાર અને આબરૂના ખ્યાલમાં સંબંધ પડેલાં દુનિયા તરફ કે સમભાવ રાખે છે આ તો વ્યવહારપૂરતી વાત થઈ, પણ એ જ પ્રમાણે કેટલાક પ્રાણ સ્વમાં નજર રાખે છે, સ્વ તરફ ખ્યાલ કરે છે અને સ્વની પ્રગતિને અનુકૂળ વર્તન કરી આવા પ્રકારની આત્મ વૃત્તિમાં અને સંસ્કારના રગમાં રગાઈ રહેલી દુનિયાની વૃત્તિ વર્તનામાં કેવો તકાવત છે એ બતાવવા આ પદમાં મુદ્દામ વર્ણન કર્યું છે

એક વાત અહીં ઠરી દેવાની જરૂર છે સ્વમાં માત્ર ચેતનરાજ કે તેની વિપત્તી (પુરુષાકાર) ચેતના જ આવે છે એ દૃષ્ટિએ શરીર, ધન, માલ, સપ્તિ, આ કે પ્રતિષ્ઠા એ મર્વ બાહ્ય દૃષ્ટિમાં આવે છે આ બન્ને પ્રકારની વૃત્તિમાં શા શા તત્ત્વો તે ચેતના પોતે પતિદેવને વિગતથી પણ સંલેપમાં કહી બતાવે છે આ રીતે આ પ એકત્રીયમાં પદ સાથે વિચારવા યોગ્ય છે આવા પ્રકારનો વિચાર કરવાથી ચેતનની પર પર અસર થવાનો સંભવ હોઈ આ પદની ખાસ સાર્થકતા છે

પ્યારે પ્રાણજીવન એ સાચ જ્ઞાન,

ઉત્તરરુત નાહિ ન તિલ સમાન પ્યારે ૧

અર્થ—મારા વહાલા પ્રીતમ! આ મારી વાત ખરી છે એમ જાણજો (આગળી પાઠાતર—પ્રાણજીવન-પ્રાણજીવન એક-એ)

શબ્દાર્થ—પ્રાણજીવન=પ્રાણને જીવનપ, પ્રીતમ, પતિ સાન=સાચુ ખરુ ઉત=ત્યા (અર્થ નિર્દોષ કરી મતાવેતુ સ્થાન) ગરુત=રાષ્ટ્રો નામ ક્ષેત્ર, સિદ્ધિ, સારામટ, ભરપૂરતા નાહિ=ના છે નહિ તિન=તન લગારેક, સહજ તોનમાં હળવામાં હળવો નણો સમાન=જેટલુ તિન સમાન તન જેટલુ પણ, જરા પણ, લગાર માન

ખતાવીને-પરલાવ તન્ન નિર્દેશ કરીને) ત્યા એક તલના ફેતરા જેટલી-લગાર માત્ર-પણ સારાવાટ-ફેતેલું નવી (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતના પોતાના પતિદેવને નમ્ર ભાવે કહે છે મારા પ્રાણુ! મારા જીવજીવન! આપ મારે માટે જન્મે તે વિચારતા હો, પણ મારે તો તમારા આધાર છે, તમારા પર મારી જીવાદોરી છે અને તમારી ઉપર મારી સર્વ ગણતરી છે એ (ચેતના) કહે છે કે મારા દેવ! તમે જેને ઘેર લાવ્યો છો અને જેને પોતાની માની બેઠા હો, એ કુમતિ કે માયા-મમતામા કોઈ જાતનો લાલ નહિ થાય, એમા કોઈ સારાવાટ નથી, સારાવાટ નથી એટલું જ નહિ પણ એ વાતમા એક તલના ફેતરા જેટલી પણ અસ્કત નથી તમારા જેવા (સત્તાગતે) મહાન પુરુષને એની સાથે જુડે એનો પરિચય કરવો એ શોભતી વાત નથી (૧)

જુઓ, અહીં મારે મદિરે ઢેવી કેવી ચીને છે અને તમે જ્યાં જઈ રહ્યા છો તેને નદિરે શુ છે તે હું સંશયમા તમારી સમજ નથી બતાવું —

उनसे न मागु न्नि नाहि एरु,

इत पररि ताल उ-‘री’ पररि विरर प्यार० २

અર્થ—એની પાસેથી એક દિવસ માટે પણ તમારી માગણી કર નહિ અને મારા લાલ! અહીં તો વિવેક કરીને છ-‘રી’ પકડી લેવાની છે (૨)

વિવેચન—જે પાઠ મળ્યો છે તેનો અર્થ કરતા એમ ભાવ બેને છે કે એની (કુમતિની) પાનેથી એ દિવસ માટે પણ તમારી માગણી કર નહિ પન્થાસજી એનો અર્થ લખાવે છે કે ‘જે વિલાપ-શાવાળા છે તેની પાનેથી મે તમને (ન ?) માગ્યા હોય તેવો એક દિવસ નથી, જેટલે મવ દિવસ માગણી કરી છે ’

આ બન્ને અર્થમા બીજા પાઠમા આવેલ છ-‘રી’ સાથે કોઈ મેળ ખાતો નથી અર્થ તો સુગમ છે માગણી ન કરવાની વાત કરે તે ચેતનાનું સ્વમાન સૂચવત કરે છે એ સુન્દર, હલકી, કુલટા જેવી માયા-મમતા પાને પતિની માગણી કરવા ચેતના જાય તેમા એનું સ્વમાન ઘવાય છે આ એક દષ્ટિ થઈ અથવા તમારા જેવા મહાન પતિ માટે જન્મે તેવી હલકી સ્ત્રી પાસે હું માગણી ન કરવી હોઉં એવો એક પણ દિવસ નથી આ દષ્ટિએ

પાઠાત્મક—પ્રથમ પાઠ-ક્રમે ન ત્રીજો દિન ના દિત એ (આનો અર્થ બેગો નથી પણ અન્ય પાઠ મેળતી સાનો અસન પાઠ ગોધવાની આવશ્યકતા સ્પર્શ થાય છે) કરિ-પરે

શબ્દાર્થ—ક્રમે = એની પાસેથી ક્રત = અહીં (બતાવીને) લાલ = પ્યારા પતિ (સંબોધન)
 ૦-રી = છ શબ્દો-જેને હક રી-કર આવે તે—(૧) ભોવસચારી (૨) પરસગનિવારી (૫૦ = પુરુષ કે સ્ત્રી) (૩) એ સ્થાપકારી (૪) પાલ્યારી (૫) આવસ્થક દોનારી (૬) સનિતપરિહારી (વિગત મળે વિવેચન જુઓ)

ચેતનાની વિદ્યાગતા, નમ્રતા, દીનતા અને પતિપ્રેમમયતા વ્યક્ત થાય છે આવે અર્થ બેસે છે, પણ એનો બીજો ચરણ સાથે મેળ થતો નથી. જે સરખામણી પ્રથમ ચરણ અને બીજા ચરણ વચ્ચે મુકાબલા દ્વારા આ પદમાં નવ વ્યાપી છે તેનો અન્ય પ્રકરણમાં થાય છે અને લાગે છે કે આ બીજી ગાથાનો પ્રથમ વિભાગ તદ્દન ટુટી છે પ્રમાણની મણેલ પાછા તરનો ભાવ અને બેસતો નથી આ હકીકત અર્થરહસ્યવિચારણા અને શુદ્ધ પાઠાતરની અપેક્ષા રાખે છે ?

હવે આ ગાથાના બીજા ચરણની વિચારણા કરીએ —

બીજી પંક્તિ માટે અર્થ ઉપર રૂચો છે તે જ સ્પષ્ટ છે, પણ તેમાં પણ વિશેષ વિચારણાની જરૂર જણાય છે ‘અહીં તો વિવેક કરાને છ-‘રી’ પકડી લેવાની છે—’ એટલે શુદ્ધ ચેતનામાં તો વિવેકપૂર્વક છ-‘રી’ હાથ કરી લેવાની છે પ્રથમ આ છ-‘રી’ શું છે તે વિચારી જઈએ —

અ જૈન પારિભાષિત શબ્દ છે મનુદાયમાં જૈનો યાત્રાએ જાય ત્યારે આ છ-‘રી’ પાળે છે, એટલે બાહ્ય તપના પ્રકારમાંથી જ વતનો એવા પ્રકારના કરે છે, જેની પાળના છે લો અહાર ‘રી’ કારમાં આવે આ અનુપ્રાસના ચાખ્ખો છે અને ‘રી’ એ છે-લો અપર છે અસવ ત્યારે રે-રે ધવધાર નટાતો અને લોકો મધસમૂહમાં શુન્ય જ્યાં આદિ મહા તીર્થનાં યાત્રા કરવા જવા માટે દિવસો ગાળતા ત્યારે ઘેઘી નીકળે ત્યારથી આ છ-‘રી’ પાળતા હતા એટલે જ નિયમો સ્વીકારાં ધીમે ધીમે આગળ વધતા હતા તે આ પ્રમાણે —

(૧) લોચનચારી—એટલે પોતાનું ઘર છોડે અને તીર્થ પહોંચે ત્યાં સુધી જનીન પર રહે, ખાટલો, પલ્લવ, તમારું કે બીજું કોઈ વસ્તુ ઉપર ન રહે, માત્ર જનનું સંચારિયુ વાપરે.

(૨) નારીમગનિવારી—પરણેવ હોય તો પોતાની પત્ની સાથે પણ સંયોગ ન કરે કુવારા કે વિધુર હોય તે પ્રલસ્યર્થ પાળે, અને તે પ્રમાણે સ્ત્રી સર્વ પ્રકારે પુરુષ સંગનો ત્યાગ કરે.

(૩) એકલઆહારી—આખા દિવસમાં માત્ર એક વખત આહાર કરે એમાં જિંકતા આ અને આખો દિવસ મોડું આ થા કરે એ વાત ન હોય મધ્યાહનામાં રાત્રિભોજનનો તો સવાલ જ ન હોય.

૧ પાઠાતરે—‘ઉભે ન ગોા હિનના હિત એ’ પાઠનો અર્થ પણ બેસતો નથી પ્રવલ્ન કરતા સ્વપ્ન રૂપે આમ અર્થ થાય જે (નમતા-આપા) વી કાર્ષી છોમ્સા (એવો) ન થાય અને એનાથી એક હિન પણ ન થાય આમ સ્પષ્ટ અર્થ મળતા પાત્રુ —‘રી’ સાથે મુકાબલો થતો નથી એટલે અહીં અસન ક્રમો પાક છે તેની નિશા તપાસની આવશ્યકતા રહે છે જ આ અર્થ પણ મે પ્રવલ્ન કરી બેસાડ્યો જ પણ અને એવી સતોષ થયો નથી તપાસ આવું રહેશે વિચારક વાચકની સૂચનાની અપેક્ષા છે —
-પ્રિવેનકાર.

(૪) પાદચારી—ઘરેથી આવે ત્યાંથી પગે આવે એટલે કોઈ બાતના વાહનનો ઉપયોગ ન કરે

(૫) આવશ્યક દોષવાદી—એટલે સવારસાજ પ્રતિક્રમણ કરે.

(૬) સચિત્તપરિણામી—એટલે જીવાકુળ પદાર્થનો ત્યાગ કર એટલે લીલા શાક, ફૂટ વગેરે જીવમય હોય તે સ્થિતિમા તેનો ત્યાગ કરે અને જૈનને કદમ્બુ કે અલક્ય ખાવાનો તો મનાત જ ન હોય

આ છ-‘રી’ યોગના સઘમા યાત્રા કરવી એ એક જીવનનો લક્ષ્યો હોતો, આત્મવિકાસનું મોખાન હતું અને દેશભરના એકલખા વ્યવહાર અને આદર્શને સમતુલાએ ભળવી શામવાની વ્યવસ્થિત પદ્ધતિ હતી

આ છ-‘રી’નો યોગ શબ્દો તરફે પણ ઉપયોગ કરી તેને વધારે વિસ્તૃત અર્થમા આવ્યતર પ્રયોગ માટે બતાવી શકાય, પણ અત્ર તેવો ભાવ જોસતો નથી વિવેકપૂર્વક છ-‘રી’ને પકડી લેવાની, તે અનુસાર વર્તન કરવાની અને તેનાથી આગળ વધવાની વાત ચેતાનાની શુદ્ધ દશામા હોય છે એ વાત પર અત્ર ધ્યાન જોવવાનું છે’ (૨)

ઉત ગઠતા માયા માન કુર,

ઇત ઋજુતા મૃદુતા નીજ કુડર પ્યારં ૩

અર્થ—ત્યા હુઆઈ, માયા અને અભિમાન જેવા હલકા માપુનો(નો મહવાર) છે, અને અહીં સરગતા ડોમગતા, જેવા પોતાના મગ્ન-કુટુંબી છે (૩)

વિવેચન—ત્યા-વિભાવ દશામા-માયા-મમતાના ઘરમા-કુનતિનાં પ્રેમતમા-કેવી કેવી બીજો છે, કેવા કેવા ભાવો છે, તે આપ વિચારો ત્યા શકતા છે એટલે હુઆઈ કે અજ્ઞાન છે શિયાળના ગુણો શકમા હોય છે મુત્સરીગીરી, બાહ્ય કેખાવ, ખાલી ટાપટીપ એ સર્વનો સમાવેશ શકતામા થાય છે માયા એટલે કપટ દલ, બાહ્ય કેખાવ અને અદરની પોલાણ શકતામા મુત્સરીપદ્મ વધારે ભાવ લાજવે છે, ત્યાર માયામા શિયાળના શુણ, દલ અને

પાકાતર—ઉત-ઉત સકતા-સન કુર નીજ-અનો

શબ્દાર્થ—શકતા=હુઆઈ અજ્ઞાનપણ માયા=કપટ દલ કુળ=મળણિયા, કોળી જેવી દહરી મમતા મૃદુ ઋજુતા=સરગતા મૃદુતા=કોમળતા નીજ=પોતાનું

૧ આ પ્રમાણે અન્યથા અર્થ સાપડ્યો તે ખોઈ છે પણ મને આ ગાથાના અર્થમા મેળ ખેટો નથી લાત’ને સંબોધને મૃદુ પડે છે અને હરી તો સખ્ય અર્થ ચેતના સાથે જોસતો નથી એવે આખી ગાથા અયોગ્ય સ્થિતિમા રહી છે ‘હરી’નો પારિભાષિક અર્થ’ નેતા પણ યોગ્ય અર્થ’ મેળ સાથે ઉપરની પદ્ધતિમા એકરસ થઈ ક્ષતો નથી આવી વચાં રપદ અંધ આ ગાથાનો યથે તો તે આગળ પર પ્રત્યક્ વર્ધ મુધારી નેવાંકે કસ્યતી સમયે હાન તો સમજાનું અને સમજાનું તેની માત્ર રજૂઆત દરી છે

—વિવેચનકાર,

દેખાવને વધારે સ્થાન હોય છે અને માન એટલે અભિમાન, ગર્વ પોતાના ધનનો, રૂપનો, પ્રભુતાનો—એમ અનેક પ્રકારના ગર્વ થાય છે સુદ્ધિગારવ, રમગારવ અને શાતાગારવનો નમાવેશ પણ એમા થાય છે આવા ઢેઢ-ઝપડા (કુળ) જેવા હલકા કુટુંબીઓ ત્યાં છે એટલે માયા-મમતાને ઘેર તમે બંધો છો તેના કુટુંબીઓ આવા-શકતા, માયા અને માન જેવા-છે જે જેવા હોય તેને તેવા મળે છે અને માગ કેવ ! મારા કુટુંબીઓ તો સરુતા અને કેમળતા જેવા છે એની માથે મહવાસ કરતા પોતાની ઉન્નતિ અને વિકાસ થાય છે મારા ખાનગી કુટુંબ માથે વ્યવહાર ડગ્ગો એ પૂર્વકાળની આર્થ સંસ્કૃતિ છે બાહ્ય દેખાવ, રૂપ કે ધાધણ જોઈ પ્રેમમા પડી જવાના પરિણામો બહુ આડરા આવે છે, અને માણસને નાશને પથે દોરી બંધ છે, ત્યારે સારા સરકારી સગાઓ જરૂર વધતે સારી-સાચી સવાહ આપે છે અને અવસરે આગળાને પોતાની દીક્ષિત હાજરીથી શોભતુ પવિત્ર કરી વધારે ઉન્નતવળ બનાવે છે આણુ મારુ કુટુંબ છે (૩)

ઉત્ત આસા તિસના લોમ કોહ,

ઇત્ત શાત્ત દાત્ત સતોપ સોહ, પ્યારે ૪

અર્થ—ત્યા આશા, તૃષ્ણા (લાલચ), લોભ અને ક્રોધ છે, અહીં શાંતિ, દમન અને મતોષ શોભા આવે છે (૪)

વિવેચન—ત્યા કેવા કેવા ભાવો છે તે પણ તુઓ ત્યા એક તો આશા દેવી છે એનો છોડા જ નથી, એ આગળ ને આગળ વધતી જ બંધ છે ત્યા તૃષ્ણા દાસી છે એ આશાના જ ઘરનો છે, પણ એ વધારે ઊંડી, અતિ ભયંકર અને લાલચની લપ વાળી હોઈ પ્રાણી પાને ભારે ઉન્માદ કરાવે છે એ લોભના ધન્ય હોઈ પ્રાણીને અધ્ધર લટકાવે છે, દેશવિદેશ રખડાવે છે, નીચની સેવા કરાવે છે અને રાત્રે કે અમલદારની ખુશામત કરાવે છે અને વળી, ત્યા લોભ નામનો આકરો દૈત્ય છે એ તૃષ્ણાની જેમ કંઈ ધરાતો નથી અને ઉત્તરોત્તર વધતો જ બંધ છે આકાશનુ માપ આવી શકે તો જ એ લોભના માપનો શક્યતા છે ક્રોધ હળાહળ ઝેર છે, મહા કઠોર વિકાર છે, પોતાના ઘરને બાગી મૂકનાર છે, નરડતુ દાર છે અને મયમનો ઘાત કરનાર છે આવાં રાતે ત્યા માયા-મમતાને ઘેર ડપાયો છે, મહાપાપી વિકારો છે, અતરના વડૂરિયુઓ છે અને પ્રાણીને સસારમા રખડાવનાર પણ ઘર કરી બેઠેલા મહાઆકરા, ભયંકર, નીચે પાડનાર અતરંગ દુશ્મનો ॥

પાઠાતર—તિસના-તૃષ્ણા ક્રોધ-ક્રોધ શાત્ત-સત્ત નત્ત-નતિ સોહ-પ્યાર

શબ્દાર્થ—તિસના=તૃષ્ણા, લાલચ ક્રોધ=ક્રોધ શાત્ત=શાંતિ દાત્ત=દાન અને નોદ્રિય-
(મન) ડુ દમન (દાનિ=નમ્રતા, દમન, આધીનતા) સતોપ=તૃપ્તિ, સમાધાન મુખ સોહ=શોભે છે, વસે છે

ત્યા આવી સ્થિતિ છે ત્યારે અહીં-મારા મંદિરે-શાત અને દાત સતોત્રીની શોભા છે સતોત્રીના સુખનો પાર નથી એની માનસિક સ્થિતિ પાસે રાજા, મહારાજ કે ચક્રવર્તીની સમૃદ્ધિ નિરર્થક છે દાગિરજ તૃષ્ણાની વિશાળતામાં છે, ગરીબાઈ મનને ઓછું પડવામાં છે, અપતા મનની મ આમલીમાં છે, બિખારીપણું નજરમાં રાખેલ ઉદ્દેશ્ય ॥ મર્યાદામાં છે, અને આશા, તૃષ્ણા કે લોભ એ સર્વ વિચાર વગરના હવાતિયા છે અહીં અદરની શાંતિ છે, બાહ્ય વસ્તુઓનું કે વિકારોનું દમન છે, મળે કે હોય તેમ સતોષ છે અને એ સર્વ અતરની શોભા આપે તેવા ભવ્ય વિહાનો છે, નાના ઉમંગ છે, પ્રેમના નિર્જંશુ છે (૪)

ઉત્ત ફલા ફલસી પાપ વ્યાપ,

દત્ત છેલે 'જાનદધન' મૂળ આપ વ્યારે ૫

અર્થ—ત્યા ડગા-કૌશલ્યને એળ લગાડનાર પાપ વ્યાપીને રહેલ છે, ત્યારે અહીં તો ખુબ મહારાજાના આનંદધન પોતે ખેલ ખેલી રહ્યા છે-રમણ ઠરી રહ્યા છે (૫)

વિવેચન—આપછીનો વિકાસ ચાલુ રહે તેવી આપનામાં કળા છે આપ નૈસર્ગિક રીતે પ્રગતિપ્રીલ છે આપમાં સુક્ષ્મતા અનેક તરવો છે, શુષ્કનો સમુદ્ર છે, બિભરસો પ્રેમ છે અને નૈસર્ગિક નબળતા છે આ આપની નૈસર્ગિક કળાને કલક આપનાર, એને આખી પાડનાર, એને નૂન્ય બનાવનાર પાપ વ્યાપી રહેલ છે એ આખા ઘરમાં અધાર, અધમતા, નારા અને પીછેહઠક ભરેલી છે, એના લપસાણનો પાર નથી અને એમાં ઉન્નતવળતા, પ્રગતિ કે પ્રકાશને જ્ઞાન નથી વિભાવનશામાં સુખ્યતા તો પાપની જ હોય છે ડોઢવાર પુણ્યની સહાય કમઝી આને તો તે પણ સમાર તરફ વસડી જનાર હોઈ, અતે અધકાર કે વિકાશના વધારો જ ઠરે છે અને આ રીતે આત્માની-આપની મૂળ જ્ઞાને ખરેખર કલક આપનાર કાગા તત્વોની જ એ ભરપૂર છે આપે એને એ સ્વરૂપે ઓગળવાની જરૂર છે

અને મારે મંદિરે તો ખુબ આનંદધન પોતે નિત્ય ઉત્તમ કરી રહેલ છે, અને આત્મિક આનંદના રસકુવારા ત્યા આખો વખત બિડ્યા જ કરે છે આ આનંદધનના ખેલ આપણે અનેકવાર બુદ્ધે બુદ્ધે સ્વરૂપે બોધા-વિચાર્યા છે એટલે તેનું વર્ણન કરવાની જરૂર ન જ રહે, પણ એક ઘરમાં કળાને ઠલક આપનાર પાપ ભરેલું હોય અને બીજા ઘરમાં આનંદધન પોતે ખેલી રહ્યા હોય, ત્યા આપ શું પસંદ કરશો ? મારા નાથ ! આપને સાની વાત કંડુ ॥ કે એને ઘેર જરકત નથી, શાંતિ નથી, સુખ નથી, ત્યારે અહીં તો આનંદના ખેલ ખેલાય છે, રસના પ્યાલા બેઠે છે અને શાંતિની ફેરમ યોગમ પતરે છે એટલે તે સર્વ આપ વિચારો, સરખાવો અને વિચારપૂર્વક નિર્ણય કરો (૫)

પાઠાતર—આપ-૩૫ મૂળ આપ-આપ ભૂત

શબ્દાર્થ—કલા=રીત, વિકાસ દ્વાર કનકી=બનામ કરનાર વ્યાપ=ફેલાઈ રહે છે મૂળ=મહારાજા આપ=પોતે. ખેલે=રમે, રમણ કર.

ઉપસહાર—આવી રીતે સામસામી સરખામણી કરી ત્યાં શુ છે અને અહીં શું છે તેનું સાચું તાદૃશ ચિત્ર દેવી ચેતનાએ પતિદેવ પાને ચીતરી જણાવ્યું એમાં અતિ શયોક્તિ વગર ખત્રે સ્થાને નું શુ છે તે સુદામ રીતે વર્ણવી બતાવ્યું અને એ ખત્રે ચિત્રો પૈકી જે આદરણીય જણાય તેનો સ્વીકાર કરવા સૂચના કરવાથી ન રોકાતા અહીં તો શુદ્ધ ચેતનાએ નાફ સામ જણાવી દીધું કે એ માયા-મમતા કે ક્રુમતિમાં દહાડો વળે તેવું એક પણ તત્ત્વ નથી અને પોતાને મદિરે તો મહાશક્તિ, વિશિષ્ટ આત્મદમન અને માદવ, આજ્ઞ વ જેવા મહાકુળવાન કુટુંબીઓ છે આ પરિસ્થિતિમાં આપને યોગ્ય લાગે તેની સાથે પરિચય કરો, સ્નેહ વધારો અને આનંદ વધો (૭૬)

૫૬ સિતોતેરમું

ભૂમિકા—આ પદમાં પ્રભુનામની લય લાગવાનો મહિમા ગાયો છે પ્રાણી પોતે પોતાની ધૂનમાં હોય છે ધાન્યસામા ગગ લેનાર દર, આવક, ખર્ચ આદિ બાબતોમાં ધૂન લગાવે છે, ગજદારણમાં રસ લેનાર સમાજવાદ, સામ્યવાદ, બ્યક્તિ-વાતગ્ય આદિ બાબતોની ધૂન લગાવે છે, દાકતર કે વૈદ્ય રોગના નિદાન અથવા ચિકિત્સાની ધૂન લગાવે છે આ રીતે દરેક પ્રાણી પોતપોતાના ધધા, પેપાર કે નોકરીને લગતી ધૂનમાં પડી બંધ છે

કેઈ પરંતુ પ્રાણી માથે પરિવ્રજ વધારવો હોય તો તેને ઈ વાતની ધૂન છે એ વાત શોધી કાઢવી જરૂરી છે નહિ તો ઉપરચોટિયા વાતો ધાય, પરંતુ એમાં રસ બંધ નહિ, દિલની એકતા વાય નહિ અને તમાનું ઠામ તેનાથી કે તેની મારફત સાધી શકાય નહિ આ તો વ્યવહારની વાતો વર્ધ આ પદમાં તો પ્રભુનામમંત્રજાનું ધૂન લગાડવાનો મહિમા ગાયો છે જેને એ ધૂન લાગે તેને બીજી વાત ગમતી નથી બન્યારે પ્રભુનામની ધૂન લાગે ત્યારે પ્રાણી હાલતા-માલતા, બેઠતા-ખેડતા કે નહાતા-પોતા પણ પ્રભુનામ લે છે, પોતાના આદર્શને સર્વ નયોગોમાં પોતાના સમક્ષ રાખે છે અને એને એ સિવાયના બીજા ઠામમાં રસ કે પ્રેમ લાગતો નથી આવા પ્રાણીને પછી તો અદરથી ‘અજપાબપ’ ચાલે છે, એને વગર પ્રયાસે અદરથી પ્રભુમંત્રજ થયા જ કરે છે, એની વાણી કે વિચારપ્રવાહ હાલતા-માલતા પ્રભુનામનો મહિમા સ્થિત વર્ડ બંધ છે અને એના વાતાવરણમાં પણ પ્રભુનામનું ઉચ્ચારણ, મંત્રજ, જલ્પન અને વાદન ચાલે છે લયમાં અને ધૂનમાં બહુ તફાવત નથી ધૂન બાહ્ય તત્ત્વ છે અને લય આંતર (આક્યતર) તત્ત્વ છે ધૂનમાં બહારનો દેખાવ પણ જણાઈ આવે છે ઘણોવાર ‘સ્વપતિ રાઘવ રાબ રામ, પતિતપાવન સીતારામ’ ની ધૂન સાંભળી હશે એ બાહ્ય સ્વરૂપે ધૂન કહેવાય. અદરથી ‘લય’ લાગે ત્યારે અંતરાત્મા તન્મય વાય છે, એનું ઠામ લય કહેવાય કેટલીક વાર ધૂન અને લય બંને સાથે હોય છે, અને કેઈ વાર બાહ્ય ધૂન વગર અદરની લય લાગી હોય છે પ્રભુનામ સાથે એકાગર વૃત્તિ બનેલી હોય છે અને અદરથી અજપાબપ ચાલુ જ હોય છે એ જ રીતે કેઈ વાર

માન ખાદ્ય પૂન પલુ હોય છે અને અદર ડોરાશ કે કલેશ પલુ હોય છે

આ પદમા લય પર વિચારણા છે પ્રભુનામ સાથે એકતાન લાગે, ભાવતામનો બપ અદરથી ચાલે, એ બપ મિવાય અન્ય દુનિયાના સારસાહી તત્ત્વ ન બહુાય અને એ રીતે પ્રભુનામ સાથે અદરની સમ્રાહકતાપૂર્વક એ રસ બાંધે, ત્યારે એ વ્યામા પહોચેલા જીવામાની દશા ટેવી હોય, એનો વાજતા જ્યવહાર સાથેના સબધ કેનો હોય, તે ખાસ વિચારવા જેવી વાત છે અને, તેની સાથે, તે રીતે લય ન લાગી હોય તેવા પ્રાણીની પરિણતિ કેવી હોય તે વિચારી બંને વચ્ચે જન સરખામણી કરવામા આવશે અને એતે આનંદ કથા અને ડોને મળી રાકશે તેની આતર પ્રાર્થના વશે

લયમા આત્મનિમજ્જન વાય છે એના દષ્ટાંતમા જુનમાનના ચિત્રને વ્યાનમા રાખવા જેવું છે એના હૃદયમા 'રામ' નામ ડોરાઈ મયુ હતુ એ એનુ લાલકારી દષ્ટાંત છે અને અયોધ્યામા તેહો તે બતાવી આપ્યુ હતુ અનેક નતો અને મહાપુરુષો પ્રભુનામરતણુ વરતી વખતે ખાવા પીવાનું, હન્વા ફરવાનુ ભૂની નય છે એ આપણે સાબળ્યુ છે લયમા આ રીતે અતર્ગામી તત્ત્વને મુખ્યતા છે, પૂનમા ખાદ્ય તત્ત્વને મુખ્યતા છે લયને માટે ડોઈ વા 'લે' એવો ભાષાપ્રયોગ પલુ થાય છે, એ એનુ લઘુ સ્વરૂપ છે

લય લગાડનાર અને લય વગ નાના વર્તન, નિઝામ અને બ્યવહારમા એટલો અધે તફાવત હોય છે કે એ તફાવત ઉદ્દેશક દષ્ટિએ બ્રાહ્મમા લીધા વગર એનો અરાખર ખાલ પલુ આવે તેમ નથી તેથી ધ્યાનધ્યાનને આગળે બિલા ન્દી જિજ્ઞાસુની નજરે આ લય લગાડ નાર અને ન લગાડનારને નીરખી લઈએ પછી આપણે કયો માર્ગ લેવો તેની તૂંક પડશે

હમારી લય લાગી પ્રશ્ન નામ, હમારી લય લાગી પ્રશ્ન નામ,

આમ યાસ મરુ ગુસજાને, દર બદાલત નહિ કામ હમારી ૦ ૧

અર્થ—(અત્યારે) અમારી લે' તો પ્રભુના નામની લાગી છે અમારે રાજમહેલના ખાસ વિભાગનુ કામ નથી, કે મોટાનાના હુકમખાનાનુ કામ નથી, અમારે કોઈ છિત્રનુ કામ નથી કે અમારે ન્યાયગૃહ (કોર્ટ)નુ કામ નથી (૧)

વિવેચન—પ્રભુનામ માટે અત્યારે તો મને લય લાગી છે મને દુનિયામા બ્યવહારમા, સ્વપ્નમા કે ભગ્નત દશામા સર્વત્ર પ્રભુનામનાં રહ લાગી છે મને ખીજી ભાગ્યતામા રસ નથી, આહુ બ્યવહાર માપુનોને મોટી કાઉન્સિલોમા બેસવાનો કે તેવા સ્થાનનો લાલ લઈ અમલ ચલાવવાનો શોખ હોય છે 'આમ ખાસ' એ સર્વથી મોટી સલાહ-હાઉસ બોર્ડ હોઈ જેવી સરથા-કહેવાય જેને પ્રમુખામની લગની લાગે છે તેને આવા અમલની

પાઠાતર—આમ-અળ અરુ- (નથી) મુસલ-ગોસલ દર-અ ર

શબ્દાર્થ—હમારી = આપણી, મારી, પોતાની, લય = લીનતા, એક તાર થઈ જયુ તે નામ = રતણ આમ ખાસ = રામ-નારાયણને બેસવાના મહેલની અદરનો દિરમો અરુ = અને, કે મુસલખાના = મુસલખાના, સ્નાનાગાર, નંદાવાનુ ધર

જગ્યા તરફ રુચિ જોતી નથી ! 'ગુમસ્ટખાનુ' એટલે સ્નાન દુકાન અનંત રાજમહેલોના ગુમસ્ટખાના માટે ખાસ સગવડ અને તકેદારી રાખવામા આવતી હતી આ મોટા લોકોના રમણુધાનો હોય છે ત્યાં પોતાનો ધાક બેતર ઠે એમ તે માને છે ? 'દર' એટલે ઇંદ્ર, 'અદાલત' એટલે કોર્ટ મારે કોઈના ઇંદ્ર બેવાનું કામ નથી કે નને કોરટમા રસ નથી એક વાર જમીન માટે નવું નવું કોરટોમા લડનાર સગા બાઈએ સેક્ટો ખરવી નાખે છે ! અથવા 'દર' એટલા પૈસાટમા પૈસાનાં વાત ખીજી માથામા આવવાની છે એટલે ઇંદ્ર અર્થ સ્વીકાર્યો છે

મારે મોટી મોટી રાજસભાનું કામ નથી કે રગબેરગી હનામખાનામા નજીવું નથી મારે કોરટમા જઈ ધન માટે ધી ગાળા કરવા નથી કે વસૂલ કરવા માટે બ તવણી કરવા નથી મારે નથી મોટા અમીર કહેવસાવડું કે નવી રાજવૈભવ યોગવવા, નધા ન્યાય નામવા જવું કે નથી ન્યાય આવવાનું ન્યાય સ્વીકારવું મારે તો એક ઘરો ડેવ, એની સેવા, એના નામનું ગટલું અને એના અગ્નિમય નાડું છવન ! મને એની રદ લાગી છે મને એમા એકતાન થવું છે (૧)

પચ પચીમ પચાસ હજારી, ગણ ફિરોરી દામ,
સ્વાયે સરચે દોય મીનુ જાત ફે, માનન સ્વરુ રૂપામ હમારી ૦ ૨
અર્થ—માણસને પાચ, પચીસ કે પચાસ, હલ્લર અને કોઈને લાખ કે કશોટની પૂજા પ્રાપ્ત થઈ નય કે મેળવે, પણ અતે ખાધા, ખરચ્યા કે રીધા વગર માન પોતાનું સુખકું કાળું કરીને વાઢ્યો જાય છે (અદાલતમા હાજી જઈને અથવા યમના તેડાને આધીન થઈને) (૨)

વિવેચન—જેઓ પ્રભુનામનો મસ્તિમા બાળુતા નથી, તેઓ બ્યવહારમા જોઈઈ પૈસા એકઠા કરવાના કામમા મગ્ત થઈ નય છે ઘણાખરા તો પૈસા પણ મેળવી શકતા નથી અને પ્રભુને અમરી પણ શકતા નથી 'ન મળ્યા રામ અને ન મળી માયા' આવી હુગધામા પડી બસેમાથી એકેને મેળવી શકતા નથી અને કેટલાક માણુરો પાચ, પચીસ,

પાંચતર—પચીસ-પચીસ ફિરોરી-કરાગી દીએ-દીઈ કર કર-કરી

રાખ્દાર્થ—હજારી=હજારો, ૧૦૦૦ ફિરોરી=કોડી, ના લાખ દામ=પૈસા, ધન, પૂજા ખાચ=ખાધા ખરચે=વાપર્ષા દીયે=દાનમા આપ્યા ખીનુ=વગર ભત દે=મન છે, ખરપ પાને છે આનન=સુખ મોડું કર કર=કરીને સ્થાપન=કાળુ

૧ આમ ખાસ 'નો અર્થ' પન્થામજીએ ખાસા આમાના ફળ' એમ લખાન્યો છે સળધ જોતા એ અથ અતી મને મેમી શ તો નથી 'આમ' નો અર્થ આમેા થાય ખરો, પણ તે અતી નિયારણીય છે

૨ ગુમસ્ટખાના-ગોસન પાઠ રાખી પન્થાસજી એના અથ પક્વાનવિશેષ જણાવે છે હિંદી કોશમાથી એ શ ૬ મને જણતો નથી કલાવ પ્રાનીય સ્થા હાય મને સ્પષ્ટે અર્થ ઉપર જણાવ્યો છે
-વિવેચનકાર,

પચાસ ઉપિયા મેગરે છે એટલે નાની નાની રકમ એકઠી કરે છે અને બહુ યોડા કોઈ કોઈ વાર હજાર, લાખ કે કરોડ રૂપિયા એકઠા કરે છે. આવા એકઠા કરેલા પૈસાનો કયો અર્થ નથી. એ પોતે ખાતા નથી, આનદથી નિગતે બેસતા નથી, અને અનેક વાર ધન માટે ભૂખ્યા-તરસ્યા રાતના પાપુ સુસાફરી કરે છે. ઘાળીખરી વાર તો 'નરામા દો જૂતિયા જ' મળે છે ! પણ કોઈ વાર પાન, પચીસ, પચાસ લાખ મળી અથ છે એવા માણસો નથી ખાતા, નથી ખવરાવતા અને નથી ખરવતા. અતે મનુષ્ય પામે છે ત્યારે મુખ કાણુ કરી હાથ ખુલા મૂકી વાલની ઠાડીમા 'નન જોલો ભાઈ તમ' વર્ષને લય છે, ત્યારે એના પાલ-પડીત્ર ઉપિયામાથી એક પાઈ પણ સાથે આવતી નથી અને એ પી ઠાડીને એક કે બાર નાગિયેર બાધ્યા હોય છે ત પલ્લુ અતે અડી જ રહી લય છે ! આવા પ્રાણીના મૃતકને અવલોકવામા આવશે તો તેના મુખ પર સ્થાનતા-ઝાગાસ તરતર આવશે. જીવનમા પ્રભુનામ લેવું નહિ અને મોત આવે ત્યાં તુલી દાનપુણ્ય કળુ નહિ. આવા જીવનમા જ મનુષ્યના માન નથી એવા પ્રાણી જીવે ત્યાં મુખી ભારતીય છે પ્રભુનું નામ લવા એને ટાક વાય છે અને ડહાડ મળ્યું હોય તો લન, અને ન મળ્યું હોય તો દેવુ દીધા વગર ઠાણુ મુખ કરીને લય છે ! આવા ધનના વ્યવસાયમા મને મન નથી આવતી.

ધનવાનોની રાત્રીઓ ચિતામા લય છે, અને આ સર્વ ધમાલ કેના માટે ? અને કેટલા વખત માટે ? જો એના ખ્યાલમા જોતું નથી અને અતે પ્રભુનું નામ લીધા વગર એ મુખ ઠાણુ કરીને ના પો લય છે ! આવા ધન પાળના પ્રયાસોને દૂરથી નમસ્કાર ! દાન, લોગ અને નાશ એ ધનના મધુ ઉપચાર છે. દેતા કે લોગવતા નથી એના ધનનો અતે નાશ થાય છે એ સર્વ ધનનું શાસ્ત્ર ધનવાળાને મુખારજ ! એની સામે પ્રભુપરાયણ જીવન માગતાની જીવનમા અને મળ્યું વખતની શાંતિ જોઈ હોય તો આશ્ચર્ય થાય. એના મુખ પર તેજ દેખાય છે. અલ્પ આરાધના પલ્લુ દૈવ્યગમ હોય છે (કવિ જોડે છે કે-) મને તો પ્રભુનામની લય લાગી છે, અને પ્રભુનામમા મારું જીવન તન્મય થયું છે (૨)

इनके न उनके शिखर न जीउके, उरज रह बिनु ठाम,

सत सयाने कोई बतावो, 'जानदपन' गुण धाम हमारी० ३

અર્થ—(એવા પ્રાણી) ન રહ્યા આના કે ન થયા તેના, ન થયા શિવ-મુક્તિના કે ન થયા જીવના (પોતાના-આત્માના) એની શક્તિ ઠેકાણા વગરની રહી નાઈ કોઈ દાહ્યા કરેલા સતપુરુષ હોય તે (અનત) ગુણના ધામ આનંદધનને જતાવો હોને અમારી લીનતા તો પ્રભુનામમા એ-તાર વડે ગઈ છે (૩)

पिबेचन—अने स्वाम मुण करीने जगारा प्राणी तो नहीं आना के नहीं तेत्त,

પાલાતર—ન(નથી) પીવે-ઉત્તે પીવે-ઉત્તે ઉત્ત-ઉત્ત સવાને=સવાનપ ગુણ-ગુણ
રાખ્યાર્થ—છત્તે=આના ઉત્તે=તેના પિવે=મેહલાના શક્તિ=જીવના ઉત્ત=ઉત્ત, બન,
ચક્તિ, બર્જ ઠામ=કેડાપુ, સ્થાન સત=સાધુપુરુ. સવાને=શાણા ડાહ્યા, કરેલ પ્રકૃતિનાગ.

એટલે 'ધોળીનો કૃતરો જેમ નથી ધરનો અને નથી ઘાટનો' તેમ એ હગધડા વગર જ્યા ત્યા ડાબા માર્યા કરે છે અને લાકડી કે ડફણા ખાધા કરે છે! એ કોઈ વાર જરા સયમ કરે તો ખીજ વખત વધારે જોરથી ઇન્દ્રિયસેવનમા પડી જાય છે, એટલે એ નથી જોતો અહીંના કે નથી રહેતો તહીંના, એટલે એ નથી રહેતા મોડાના કે નથી રહેતા પોતાના આત્માના મતવળ, એ ઠેકાણા વગરના ગ્રહી જ્યા ત્યા કુટાયા કરે છે, સાધ્ય વગરનું જીવન ગાળે છે અને ભટકી આગ મારી દીર્ઘ શ્વાસ પૂરા કરી અતે ચાલ્યા જાય છે!

આવા પ્રાણીઓનું તેજ ઠેકાણા વગરનું રહી જાય છે એ મૂઝાઈ જઈ ચાર ગતિમા આગ માર્યા કરે છે અને એની અદગની અનત યક્તિ સત્તામા પડી રહી ઠેકાણા વગરની ધર્મ જાય છે પ્રાણીમા શક્તિ હોય, પણ તે કામ-ઠેકાણે ન પડે તો નકામી અને નિરર્થક ધર્મ જાય છે અને વપરાયા વગરની શક્તિ અને શક્તિ હોવાનો અભાવ એ બંનેમા કાઈ તફાવત નથી આવા પ્રકારનું અર્થ વગરનું અને પરિણામશૂન્ય જીવન એ તો મરણથી પણ ખરાબ છે આખો વખત ચાલી જોમ કામ કરવું અને અતે સર્વ છોડીને ચાલ્યા જવું અને નદામા ઝુખની સ્થામતા વહોળતા જવું, એમા કોઈ મમજણ કે અકલની વાત લાગતી નથી ત્યારે હવે શું કરવું ?

હવે તો કોઈ નાચો સત મને ગુણના ધામ આનંદધનને બતાવે તો મારો રસ્તો થાય તેમ કે હવે તો ચેતન અને વિવેક બંનેનો યોગ થાય અને આનંદધનના ગુણને ઠેકાણે પહોંચાય તો કાઈ ઠેકાણું પડે, બાકી અત્યારે તો ઠેકાણા વગરની સ્થિતિમા અહીં તહીં અવડાયા ઢરવાનું થાય છે અને સદ વગરનું વહાણ પવન પ્રમાણે ગમે તે દિશાએ ઘસડાય તેવી દશા ધર્મ રહી છે

એક વાતની ખાતરી થતી જાય છે કે અત્યારે જે રસ્તો લીધો છે તેમા તો માત્ર પ્રભુનામની લય લાગી છે એ રસ્તે ચાલતા કોઈ ચારો-શાણો સતપુરુષ મળી જશે તો આનંદધનનો માગ બતાવશે, આનંદધનનું ધામ બતાવશે અને તે રીતે આ અક્ષરે અદેની સ્થિતિનો છેડો આવશે આટલા કારણે, ભવિષ્યની આશાએ, મને તો હાલ પ્રભુ નામની લય લાગી છે અહીં આનંદધનગુણધામ એટલે આત્મપદ સમજવું એ પદ હજુ મજબૂ નથી એ વાત ધ્યાનમા રહે ચેતન નેતન કરવાથી એ મળતું નથી એ લક્ષ્યમા રહે અને એને પ્રાપ્ત કરવાના અનેક સાધનમા પ્રભુનામની લય મુખ્ય પ્રબળ સાધન છે એ વાત પર નિગાહ રહે (૩)

ઉપસંહાર—પ્રભુનામની લય લગાડવાનો મહિમા આ પદમા વિસ્તાર્યો છે અને આનંદધન પદ પ્રાપ્ત કરવા માટે એનો સાધન તરીકે કેવો સુદર ઉપયોગ છે એ વાત બતાવી છે આનંદ-આત્માનંદ પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા થાય તો પ્રભુનામથી બહુ લાભ થાય છે, એકામતાથી એકતાનતા થાય છે, નકામો કચરો જોડો થાય છે અને નવો કચરો એકઠો થતો અટકે છે આગળ વધવા માટે કચરાની ગુદ્દિ જેટલી જ જરૂર નવીન કચરો

ન વધવા દેવાની આવશ્યકતાનો અમલ કરવાની અને તે માટે પ્રભુનામમા લય લગાડવા જેવો મોટો રાજભાગ જીજ્ઞે નથી પ્રભુનામમા લય લાગે એટલે મન-વચન-કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિ એક મ્થાને થાય છે અને એથી કર્મપ્રાપ્તિ અને તેની ઘટ્ટતામા ઘણો ફેરફાર થઈ જાય છે ‘અજપાત્તપ’ની અવસ્થા ચાલે ત્યારે અદરથી ધ્વનિ થતો જાય છે, એમાથી આનંદના ઉદાળા જાગે છે, આનંદથી સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે, સ્થિરતાથી અપગતા મટે છે અને એક વાર એકાગ્રતા લાવવાની ટેવ સાપડી જાય એટલે નિજશુભરમણતા સહજ પ્રાપ્ત અને છે

એક વખતે એક મુમુક્ષુએ યોગી પાને ફરિયાદ કરી કે પોતે યોગનું અધ્યયન કરે છે, પણ યોગની પ્રક્રિયા કરતા નથી, કારણ કે યોગ બતાવનાર કોઈ સાચા શુરુ મળતા નથી એને જવાબમા યોગીએ કહ્યું કે હું તમારી ભાવના યોગનો અભ્યાસ કરવાની જ થઈ છે, એટલે અભ્યાસના સાધનો મળ્યા છે ત્યારે તમારી તીવ્ર ઇચ્છા યોગની પ્રક્રિયા કરવાની થશે ત્યારે તમને તથોચ નિશ્ચિત શુરુ સહજ મળી આવશે દૃઢ ભાવના અને પ્રમગ પુરુષાર્થ પાસે કાઈ અટકાય કે મુરડેલ નથી અને એ વાત મુમુક્ષુને બરાબર સમજઈ ગઈ પ્રભુનામમા લય લાગે ત્યારે પ્રભુપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થાય છે, પછી પોતામા પ્રભુનો ભાવ દેખાય છે અને એતે પોતે આનંદમય થઈ પ્રભુસ્થાને બેઠેલા અતયામીને ભોઈ-અનુભવી શકે છે એની શરૂઆત માટે પ્રભુનામની લય લગાડવાની જરૂર છે તેટલા માટે મુન મુમુક્ષુએ પ્રથમ પ્રભુનામની ધૂન લગાડવી અને પછી એની અદરખાનેથી લય લગાડવા અને એમા તન્મય થઈ જવું એ રન્તે અનંત આનંદસ્વરૂપ, પૂર્ણ શુભના ધામ, નિઃસ્વરૂપમા રાચી રહેન પરમાત્માનો પ્રમગ દેખાશે અને એતે તે સ્વયમિદ્ધ વઈ જશે. માટે પ્રકૃષ્ટ સાધન તરીકે આચારે પ્રભુનામની લય લાગી છે લયને પણ સાધન તરીકે જ સમજવાની જરૂર છે, એ સાધ્ય નથી એ ધ્યાનમા રહે પણ અતિ પ્રબળ સાધન અને પુદ્ધ નિમિત્ત છે એ વાત પણ એટલી જ સ્પષ્ટતાપૂર્વક લક્ષ્યમા રહે. (૭૭)

૫૬ અઠ્યોતેરમું

ભૂમિકા—જેને સમજવું છે અને પ્રગતિ કરવી છે તે અનુક્ર પ્રાપ્તિને પોતાનો શુરુ ધારે છે, એની પાસેથી પોતે પાઠ લે છે, અને પોતાની મુરડેલીઓ પૂછે છે અને એની સૂચના અનુસાર પોતાનો વ્યવહાર ચોજે છે સર્વ જ્ઞાન પુસ્તકમા લખાયેલું હોતું નથી, ખાસ કરીને સપ્રદાયથી ઊતરી આવેલ જ્ઞાન તો શુરુ પોતાના શિષ્યને સાથે બેમાડી શીખવે ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે એક ગાથાનો સીધો સરગ તરજૂમો કરવો અને એનું આતર રહસ્ય શુરુ પાસેથી મેળવવું એમા ઘણો જ તકાવત આપણા દેશની પદ્ધતિ પણ એવા પ્રકારની હતી કે રહસ્ય બહુવા માટે હરેક વિષયમા શુરુજ્ઞાનની જરૂર નહે જ વહી વખત લખદાર્થ સાથે પારિભાષિક અર્થની જરૂર રહે છે કોઈ વાર વસ્તુને નજરે બોવાની આવશ્યકતા રહે

છે કેટલીક વાર પ્રયોગ જ્ઞાનની અવવા પ્રયોગ કરતા બેવાની કે જાતે કરવાની જરૂર નહોતી અને એ સર્વમાં શુરુની દોરવાની આવશ્યકતા સમ તથા છે એક બહુ વિખ્યાત શુરોપીય સ્કોલરે 'રજોહંગ' નો કાવ્ય પ્રમાણે અર્થ કરેલો અને એનાં કદ્દનામાં શુરુ-સાવરણી એવો એનો ભાવ રહ્યો હતો એણે હિંદુ આવી માધુનો એવો બેયો-રજોહરણ બેયુ-ત્યારે એને પોતાની કંપના પર હસ્યુ આવ્યુ મરુતી ૧૧૪ પુસ્તકિયા જ્ઞાન અને અનુભવનો તકાવત જણાય છે શુરુજ્ઞાનની મકરના તૂટી જવાની વચગાળેના અધકાર યુગમાં જોનાએ બહુ ગુમાવ્યુ છે

જેમ શુરુમહારાજ ગિયંચને પાક આપે કે પ્રયોગ કરી બતાવે, તે જ પ્રમાણે આખ ઉધારી રાખી વ્યવહારમાં વર્તવામાં આવે, પ્રત્યેક બનાવોના ગુહ્યમાં જાજા ઉત્તરવામાં આવે, પોતાની આલયસંગત, વાખીવિલાસ કે કિયાનો આશય શોધવામાં આવે, તે તેમાંથી પાડી ઘણું ગુહ્ય મેળવી શકાય છે અને એ રીતે એ નુર્થ બનાવે, સુખો અને વર્તનો 'શુરુ'કાર્ય' કરે છે પ્રાચીન ગણની શુરુગિધ્યના સંગધના ભૂગિદા પણ આ પદનો ભાવ વિચરતા ધ્યાનમાં રાખવાના જરૂર છે અને શુરુ એટલે ઉપદેશક, શુરુ એટલે શિક્ષક અને શુરુ એટલે વહીવટ જન, એ સખદના જુના જુના ભાવો ધ્યાનમાં રાખી આપણે આ પદની વિચારણા કરીએ

જગત ગુરુ મેરા, મ જગતના ચેરા;

મિટ ગયા વાદવિવાદના પેરા જગત ૧

અર્થ—(આખુ) જગત માડુ શુરુ છે અને હું જગતનો ચેલો છું વાદવિવાદ-સામનામાં નવાવજવાળ-કરવાના પદ્ધતિએ મારા રર જે વરા ધાન્યો હતો, તે (હરે) ખલાન વર્ધ ગયો છે, તે પરિસ્થિતિનાથી હું જીવો આવી ગયો છું (૧)

વિવેચન—આખુ જગત માડુ શુરુ છે, અને હું જગતનો ચેલો છું મને જગતના પ્રત્યેક પ્રાણી, પ્રત્યેક બનાવ, પ્રત્યેક ભાવ, પ્રત્યેક પ્રસંગ અને પ્રત્યેક મયોગ પાનેવી પાક મળે છે હું છુલુ છું અને ચીખુ છું અને મને દરેકજ નહું નહું ગીળવાનું મળે છે, અને મારા જ્ઞાન, અનુભવ અને વિશાળતામાં વધારો થતો જાય છે

મારા ઉપર અત્યાર સુધી નિર્વાર્તાએ ઘેરો ધાન્યો હતો હું વાતવાતમાં સામાને બૂકા પાડવા કે પરાન્ત કરવાની પદ્ધતિ પકડી રહ્યા હતા, જાતે મારા નિવાય અન્યમાં બુદ્ધિ એાછી હોય અવવા લનભન ન હોય, એ ધોરણ પર હું કામ ચલાવતો હતો વાદવિવાદ એ વસ્તુ એવી છે કે એક વખત એમા રસ બાંધે એટલે એમા તો પછી પોતાનો વિજય ઝઈ રીતે થાય એ જ વાત પર ધ્યાન રહે છે એમા અત્યશોધન કે સત્યના દેલાવાની

શબ્દાર્થ—જગત = દુનિયા, પૃથ્વી શુરુ = શિક્ષક, ઉસ્તાદ નિવાહજાના અધ્યાપક, વહીવટ જન ચેરા = ચેના, ટિપ્પ મિટ ગયા = ખત્રાસ થઈ ગયા, પતી ગયા વાદવિવાદ = સામનામાં સવાજવાન ઘેરા = સંબાધિદોળાઈનો પૂરતો દેવાવ, રોકાણ, અટકાવ

હજી ક્રાંતા પોતાનો કક્કો ખરો જ છે અને તે ખરો કર્યો જ બોધ્યો એ વૃત્તિની જ સામાન્ય રીતે પોષણ થાય છે પણ જ્યારે મે જગતને બોવા માડ્યું જગતના પ્રાણીના ખુદ્ધિ કે વૈભવો, લેખનવશિષ્ટ કે આતર રહસ્યો તપાસ્યા, ત્યારે મારા મનનો ભ્રમ ભાંગી ગયો, મારા દિલમાંથી મારી મોટાઈ નીકળી ગઈ અને મને થયું કે હુનિયામાં તો મારાથી ઘેરને માથે સવાશેર ઘણા માણુનો છે ! અને આ રીતે ભર્તૃહરિ કહે છે તેવી દશા થઈ 'જ્યારે હું થોડું બાલુતો હતો ત્યારે હાવીની જેમ મદથી હું બધ વઈ ગયો હતો અને બાલુ હું સર્વજ્ઞ છું એવા મંથી મારું ચિત્ત લેપાઈ ગયું હતું જ્યારે પશિતજનો પાસેથી કાઈ કાઈ જાણુવા નવ્યુ ત્યારે 'હું મૂર્ખ છું' એવી મને ખાતરી થઈ અને તાવની પેઠે મારા મન જિતરી ગયો'.

આ વાત તો જ્ઞાનને અંગે કહી છે, તે જ પ્રમાણે તે પ્રસંગો, ખનાવો અને પ્રાણી જોને લાગુ પડે છે જ્યારે મે જગતને મારા ગુરુજીને સ્થાપ્યું અને મે પોતે શિષ્ય-બેઠાનું સ્થાન સ્વીકાર્યું ત્યારે, પ્રવચન તો મારા મનમાં વાદવિવાદ કરવાની ચિત્તિએ જે ઘેરો ધા થો હતો તે દૂર થઈ ગયો.

જ્યારે આખ ઉધાડી રાખી જગત ખાગેવી પાડ લેવાની અને પોતાની અપતા નમજવાનાં ટેવ પડે છે, ત્યારે આ ઘેરો ધાલણ વાદવિવાદનાં પદ્ધતિને તિલાંજલિ આપવામાં આવે છે અને પ્રત્યેક પ્રજાગમાંથી બોધ મેળવા શકાય છે અને આ રીતે આખો જીવનક્રમ પલગઈ બધ છે જગતને શરૂને સિંહ બુકાવવાની ટેવ પડે તેમાં સ્વપરને ધણો લાભ છે મોટે લાભ પરમાહી વાંલિવાદ કરવાની ઝઘડિયા વસ્તિ પર કાળૂ આવે છે તે છે આવા જ તત્ત્વગુના ધરમાં શુ શુ હોય છે તે જરા તપાસીએ. (૧)

ગુરુકે ધરમે નવ નિધિ સારા, ચેરકે ધરમે નિપટ અધારા;

ગુરુકે ધર સન જરિત જરાયા, ચેરેલી મદિયામે છપર ડાયા જગત ૦ ૨

અર્થ—ગુરુદેવના ધરમાં કુલકુવા નવ નિધાનો છે, જ્યારે ચેરાના ધરમાં તો કેવળ અધારુ છે ગુરુ મહારાજના ધરમાં તો ચારેતરફ જરિયાન જડેલું છે, ત્યારે ચેરાની મૂલીમાં તો માત્ર છાપરાનો શિળો છે (૨)

પાઠાતર—પહેલું પાઠ—પહેલું તિલ્લિ સિલ્લિ સપતિ સારી ચેરેકે-ચેરેકે નિપટ-નિપટ અધારા-અધારિ જરાયા-જરાયા ચેરની-ચેરેલી (કાઈ પ્રત મે પદની ગાથા કરી કુન પાંચ ગાથા મે છે)

શબ્દાર્થ—નવ નિધિ = બહાર નવનો આકડો અક્ષર છે, અક્ષર બહાર સારા = ૧, સમસ્ત પૂરા નિપટ = નિપટ, સિદ્ધ, કેળા જગિત = જ્ઞેસાત જરિયાન, જરાયા = જડેલા, છાપડેના અગિયારે = કુટિરમાં છાપરીમાં, છપર = છાપરાની ગાથા = શિળો

૧ યદા ત્રિચિત્તોઽહ દિપ દ્વ મદાપ સમમવ તદા સર્વતોઽસ્મીવ્યમદગચ્છિત મમ મન ।

યદા ત્રિચિત્ત ત્રિચિદ્ બુધચ્ચનસાસાદવગત, તદા મુચ્ચોઽસ્માલિ જ્વર દ્વ મદો મ વ્યપગત ॥

ધિવેચન—શુદ્ધા ધરમા તો અનેક ભડારો ભરેલા છે કુબેરભડારી યા અને કૈલાસના રાજા છે દત્તકથા પ્રમાણે એ વિશ્વવસ અને ઇડાવીડાના પુત્ર થાય કુદ્ર એના મિત્ર થાય રાવણ એનો નાવકો ભાઈ થાય એને પ્રણ પગ, આઠ દાત અને આખને આને પીણુ ટપકુ—એવી એના શરીરની કદપના છે એના નવ નિધિ ગણાય છે —

મહાપદ્મશ્ચ પદ્મશ્ચ દાત્યો મકરકચ્છયૌ । મુદુદુદનજ્ઞાશ્ચ સ્વર્થ નિધયો નવ ॥

આ તો બાહ્ય ભડારની વાત થઈ એ પ્રમાણે આત્મિક નિધિઓ મહાચરણ, સમતા, સનશીલતા, સુગમતા, સુવિચારતા, મરગતા, સહિષ્ણુતા, સર્વીર્યતા અને સહાગમતા એની અહર ભરેલા છે અથવા આત્મ નવ નિધિઓ નાંચેના ગાળી શકાય માર્ગાનુસારિતા, અપૂર્વકરતા, બોધિનીજ, અપ્રમત્તત્વ, અનિત્તિકરણ, કથાચવિજય, ધર્મશુકલધ્યાન, યોગ નાલિકા અને શૈલેશીકરણ

આવી ગતિ બાહ્ય અને અવાત નગત નવ નિધિઓયાં ભરેલું છે, ત્યારે ચેલાના ધરમા ઘોર અધાર છે એને હજી આત્મ જ્ઞાન પ્રકટ થી નથી એને સ્વ પરનો તક્ષાવત સમભણો નથી એને પરમ જ્ઞાના સુખનો રસ જાગ્યો નથી એને પોતાનું સાચું હિત પ્રાપ્ત કરવાની આવી મળી નથી દુનિયા રત્નોવાળી ભરેલી છે, પણ એ સર્વને મળતા નથી અને શુભદેવના ધરમા તો બારે બાજુ જરિયાન જડેલા છે, ત્યારે બાપડા ચેલાને ત્યાં તો માત્ર છાપરાની છાંયડી છે એક છાપરા નીચે એનો વાસ છે અને એ એની પૂછ છે બાહ્ય કે અંતર દષ્ટિએ એની ગરીબાઈ હૃદયદ્રાવક છે નવનો આડડો અખડિત છે એને જમે તેટલી રકમે શુભી એના અકનો સરવાળો કરવાના આ રો તો ટેનટે નવનો આડ આવશે 'નવ નિધિ' અને 'જરિત' આ ગાથામાં આવેલો અર્થમાં વપરાયેલા છે શુદ્ધા નવ નિધિ કે જડતર કે અવેશત—એ સર્વને આત્મ દષ્ટિએ પ્રમજવાના છે 'છપ' છાયા'એ ગર્ભ સ્થિતિ સૂચવે છે પ્રાણી જ્યારે આત્મપ્રગતિ ન કરી શકે અને ગતાનુગતિ નીતે વાંચા કરે કે અવશુભા પડી જઈ પડ્યાઈ ગતિ કરે ત્યારે તેના આત્મગૃહને માત્ર છપરાછાયા મળી છે એમ સમજવું જરિયાન તો જ્યાં ધ્યાનનો ધારા લાગી રહેલાં હોય, જ્યાં અનત જ્ઞાનદના આત્મ ધ્યનિ બેઠતા હોય, જ્યાં અજપાજપ ચાલતા હોય, જ્યાં અનાહતનાદના સૂર મળાતા હોય, ત્યાં હોય. (૨)

ગુરુ મોહી માર કમરકી જાઠી, ચેરેકી મતિ અપરાધીની ફાઠી,

ગુરુ ધરના મરમ ન પાયા, અરુઘ રૂઢાણિ 'આનંદધન' માયા. જગત ૩

પાઠાતર—મોહી-મોહિ શબ્દકી-શબ્દની અપરાધીની-અપરાધની નમે પાવા-પાવા મહાણિ-મહાની ભાવા-વાવા

ગાઠ્યર્થ—મોહી=મને યમળી=શબ્દની વચનની તારી=ભાગી મતિ=શુદ્ધિ અપરાધિની=પરિત ખેડેલાર કાળી=હેલી જાળી નરમ=મર્મ બિડાપ પાવા=મેળવવા, પ્રાપ્ત કર્યો અરુઘ=નવશુદ્ધી યમન તેડી મહાણી=કથા, હકી-ત વાવા=દાન (સ્થાનિક) ભાવા=પ્રિય, પ્યારા પાવા=પ્રાપ્ત કર્યું મોહી

અર્થ—શુભ અને શુભોત્પ લાકડી મારે છે, અને ચેલાની બુદ્ધિ દોષિત અને બડી છે શુભના ધરનો મર્મ (જાડુ રહસ્ય) સમજાવે—પ્રાપ્ત થયો નહિ વહાલા આનંદ ધનના ધરની કયા તો ભારે જગદી છે, કાંધી કંધી ન જાય તેવા છે (૩)

વિવેચન—શુભેવ આવા શિષ્યને તપશ્ચર્યા લાકડી મારે છે એટલે બરાબર અભ્યાસ ન કરતો હોય, એની બુદ્ધિ વ્યક્તિત્વકર કાર્ય કરતી હોય, એ ભણેલ બાગતને બેઠકારીથી વીસરી જતો હોય, તો શુભ એને ધમકાવે છે, એને વાડનાતર્જના કરે છે અને આતર દયાથી, સ્વરૂપમા દેખાતી હિંસાની અંતર રહેલ અનુભવ દયાનો દાખલો રજૂ કરે છે

ચેતનરાજ અત્યારે વિષયાત્મક પડી જઈ અનેક અપરાધો કર્યા જાય છે, પરત્વી સાથે આનંદવૈભવ કરાં રહ્યા છે, ધરે આવવાની વાત પણ કરતા નથી, ધરની ઐશીને ઓગ ખતા પલ્લુ નવો એને ઠેકાતો લાવવાની વાત છે શિષ્યની બડી બુદ્ધિ કેમ વિદ્યા અને સુખાદી થાય, એની પૃથક્કરણ શક્તિ કેવી રીતે સારા વાતને સમજી શકે અને એના આનંદમા અનતતાનો નહયોગ કરી નીતે થાય, એ વિચારવાનો વિષય છે અને એ રીતે જગતરૂપ શુભ અનેક રીતે શિષ્યને ગિરપુ આપી રહેલ છે, અનેક રીતે એને ઠપકો આપી રહેલ છે, કે અનેક શિલાબ્રહ્મારો થોભ રહેલ છે વિશાળ પ્રિથિ થાય, ખડુ અને સ્વાયાં હિત કયા છે અને કેમ મળે તેની વિનાશવાદી દીર્ઘ રત્ન બળે અને પ્રત્યેક પ્રાણીમાથી, પ્રત્યેક જાવમાથી કે હરેક જનાવમાથી બ્રાધ ભઈ શકાય છે એ બુદ્ધિ કામ કરતી થાય, ત્યાર જગત એક શુભ અને છે અને પોતે શિષ્યભારે જગત પાસેથી મળક મેળવી પોતાની બડી બુદ્ધિને નિર્ભય બનાવી શકે છે અને અપરાધ સાથે શુભને ભેડી અપરાધને કચરી નાખી શકે છે આવી રીતે જગતને શુભ બનાવતા આવડે ત્યારે બરાબર કામ થાય, ન્હોતો સાપડે અને નાબી પ્રગતિ થાય

ધણે વિચાર કરતા જણાય છે કે શુભેવના ધરનો નાચો પરમાર્થ જ હવે સમજાવે નથી જગતને ભોતા ધડીકમા એના પર પ્રેમ આવી જાય છે, ધરના ધર કરવાનું મન થઈ જાય છે, મનકામા અનેક તરંગો બહી આવે છે અને વળી તેમા વિયોગ, વિનાશ કે વિટુતિ વાય ત્યારે ચોકી ઠોકાય છે અહીંથી ખાઉ, ફલાણુને ફલાણુ, આમ નામના મેળુ—આણુ આણુ અદર થયા કરે છે અને પાંચુ સર્વ ઝોઈ બેસે કે મેનીને ચાલ્યો બાય ત્યારે વળી વિમાસણમા પડે છે જગતશુરનો સાચો મર્મ હવે નાપકચો નવી, એના અતર તત્ત્વોના પૃથક્કરણનો સાચો અનુભવ થયો નહીં આ મર્મ જે સમજ્યો હોય તેની દશા જ જુદી હોય

આ શુભને ધર તે અનત આનંદનું ધામ છે, આનંદધન સ્વરૂપ છે અનત આનંદ તે મગ્ગમય છે, સત્પત્તિ છે, ચેતનનો પરમ વિદ્યા છે અને અનત શાંતિનું ધામ છે ત્યાં કોઈ જાતનો શોક, કંઠાદ કે ઉપદ્રવ નથી, છતાં હવે પગલાવમા ઢોડી જવાય છે અને બધા ત્યાં માથું માગવાનું મન થઈ આવે છે એટલે આવા મહાન આનંદ સળંગનો સાચો મર્મ માત્ર જાવનામા દેખાયો છે, પણ એ સાચો મર્મ પ્રાપ્ત થયો હોય એમ આરે

તરફ નજર નાખતા લાગતું નથી એટલે મને તો લાગે છે કે ભાઈલા આનંદધનની કહાણી ભારે મજબ છે, કીધી કથી ન જાય તેવી છે આનંદને સમજ્યા કે આનંદને અનુભવ્યા એટલે તો ભવનો બેડો પાર થઈ ગયો એવા વહાલા આનંદસ્વરૂપને આપણે બરાબર સમજ્યા નથી, સમજ્યા હોઈએ તો પિછાન્યા નથી, પિછાન્યા હોય તો જીવ્યા નથી ખાકી આનંદધનની કથાવાર્તા અકથ્ય છે, પણ અનુભવગમ્ય છે, અનુભવવા યોગ્ય છે અને મર્મ પ્રાપ્ત કરી તનનય વધા યોગ્ય છે^૧ (૩)

ઉપમ હાર—આ રીતે આ પદમા સમસ્ત જગતને ગુરુ બનાવી એનાં પાસેથી બોધ લેવાનો પ્રયાસ કરવામા આવ્યો છે એ આપણો આદર્શ જ્ઞાન મેળવવાનો હોય અને આપણુ સાધ્ય પ્રગતિ કરવાનુ હોય તો પ્રત્યેક ચીજમાથી, પ્રત્યેક ભાવમાથી અને પ્રત્યેક પદ્મ, પક્ષી કે પ્રાણીમાથી બોધ લઈ શકાય છે, ગરણ કે જગતગુરુના ઘરમા તો નવ નિધિ અને અષ્ટ મહાસિદ્ધિ અને અદ્ભુત ખજાનો ભરલો છે અને ગોધનારને તે પ્રાપ્ત્ય છે

એક બીજી વાત પણ બેને છે જગતને ગુરુ બનાવવાની વૃત્તિની અદર ભારે નમ્રતા ગુણ રહેલો છે આ જીવ બને ત્યારે ગુરુવાન લેવા લલચારી જાય છે અને ખાસ કરીને મોટી ઉંમરે આ સ્થિતિ વધારે જામતી જાય છે ‘અમે આવ્યા’ અને ‘અમારા અનુભવો આવ્યા’ અને ‘તમે બધાઓ એવી વાતમા શુ સમજો?’ આવા અવાજની પાછળ ગુરુભાવ રહેલો છે પ્રાણી બને ત્યારે પોતાનુ ભારેખમપણુ અને સામાની અ પતા અને અ પક્ષતા બતાવવા લલચારી જાય છે નમ્રતાથી આગળ કરવુ, શિષ્યભાવે પોતાનાં જીવતને અન્ય પાસેથી શિષ્યુ લેવાની ઇચ્છાવાળી રાખવી અને બોધ આપનાર કરતા લેનાર તરીકે રહેવુ એના ભારે મન આવે છે, એમા વાઠવિવાદ કે અભિમાનનો છેડો આવી જાય છે અને જગતને ચમો શિર ગુલામ નમ્રભાવે એના કોઠામા રહેવા અનેક સચ્ચરણના આચરણોમાથી નવા નવા પાઠો શીખતા આનંદ ધાય છે આ નમ્રતાના ગુણને બરાબર શીખવાની અને શિષ્યભાવને મહા પોષવાની આવશ્યકતા છે

ચેલા વૃત્તિમા રસ લેનારમા એક હકીકત બરાબર બઢી બેઠેલી હોય છે અને તે એ કે પોતામા નિષ્ઠ અધાર છે અને બહારથી પ્રકાશ મેળવવાની બનતી દરેક તકનો ઉપયોગ કરવા યોગ્ય છે, આ વિગ્રાસધારાની અદર રહેલ નરમાશ અને માતાભાવ બહુ સુંદર પરિણામ લાવી આપે છે અને પ્રાણી જેમ પ્રગતિ કરે તેમ તેને જણાતુ જાય છે કે પોતાને માટે હજુ ઘણુ જાણવાનુ ખાકી છે જ્યારે વૃદ્ધ ઉંમરે પણ જગતને ચરણે ઝુકા

૧ લાયા ભાઈના કે વહાનાના અર્થમા પ્રેમ-રેત બનાનાર રમ્બે છે આપણા સેહીને ‘ભાઈલા’ કહીએ તે અર્થમા અતી વપરાયેર છે પાઠાનરમા ‘વાના’ શબ્દ છે તેનો અર્થ ૧૧ થાય છે ૧૧ એટલે કુટુંબના વડા અર્થમા એ શબ્દ વપરાય છે એટલે ભાઈના આનંદધનની અથવા વડીલ આનંદધનની કથા ગાંધી જય તેવી નથી એ પ્રમાણે એનો અથ મેસે છે વાવાનો અર્થ ૧૬ કોરામા નથી પણ સ્થાનિક હાઈ પન્થાસ્ટએ નખાને નોટમાથી પ્રાપ્ત થાય છે -વિવેચનકાર.

વધાની વૃત્તિ જામે ત્યારે લેવા આનંદધનની કલાણી અમ્મર છે, ખાન સમજવા યોગ્ય છે, એ ભાવ બેસે, અને એ ભાવ બેને એવી જગતને વધારે વધારે સમજવા પ્રયત્ન થાય

આ શિષ્યભાવની વિગતો તદ્દન અભિનવ દ્રષ્ટિબિન્દુથી યોગી મહારાજે રી છે અને ખાન વિચારો પચાવવા યોગ્ય છે અને એ વૃત્તિનાં પાછળ રહેલ નમ્રતા કેળવવા યોગ્ય છે ધ્યાનમાં રહે કે અતે તો જગતનું પ્રતિબિંબ સ્વભાવ પડે છે અને સમજનાર અને સમ તવનારનો ઉપર એકાકાર જ થવાનો છે, પણ બ્યવહારથી જગતનું પાનેથી શિષ્યભાવે પાઠ લેવા યોગ્ય છે

ઠેવટે એક વાત જણાવવાની રહે છે આ પદમાં ઉપર લખ્યો તે કરતા ઘણો ઊંડો ભાવ છે એમ સૂઝે છે ગુરુ અને શિષ્ય આલોકારિત અર્થમાં જણાય છે બંને અન્યોક્તિ કે જે જ આપુ પદ હોય એમ સૂઝે છે આનો ભાવ સમ તવે કે ગોઈ સમ તવનાર મળી આવશે ત્યારે પૂરવણીકે મૂકવાનું થશે બાકી સમ તવ તોટુ લખ્યું છે સૂચનાનું સાર્થક વાચક કશે. (૭૮)

પદ અગાધ્યાસીમુ

ભૂમિકા—અવહારમાં વાત છે કે ધર્મમાં કોઈ વખત કચોડુ માણસ આવી જાય તો આખા ઘરની સુખચાલિને લાગી નાખે છે પડી તેનો પડથો પાડોલી પર અને ત્યાંથી વધતો વધતો આખા જામ પડે છે અને ઘરની વાતો આ રીતે જગતને મુખે બટે છે અને ઘરની વગોવણી થાય છે આટલા માટે માણસો ઘરમાં નાપુમ લાવતા ખૂબ વિચાર કરે છે, રૂપ કરતા સ્વભાવ માટે તપાસ કરે છે અને બાહ્ય દેખાવ ક્રમ પ્રકૃતિની—ખાન જાનીની ખાખતને વધારે અગત્ય આપે છે આટલું કરવા જતાં પણ ઘરમાં કોઈ વખત કચિયાડુ કે અપુરુષવતું નાપુસ આવી જાય તો ઘરને માથે મોટી આફત આવી પડેલી ગણાય ॥ આવા સંયોગોના ધાણીવાર પ્રાણીને થાય છે કે શું કરવું અને કયા જલુ ? એ સમયમાં અન્ય કોઈ પાને જરૂર કે પ્રાર્થના કરવાને અવકાશ પણ રહેતો નથી આ કેદસ્થ વિચાર પર આ પદની રચના થઈ હોય એવું અનુમાન છે

એસી રેસી ગરસી, જનસ અનેસી રી,

યાહી ઘર રહિસે જગાહી, ખાપદ હે સી રી એસી ૧

પાઠાત્—એમી—અપમી મસી—કેસી જનન—જનનસ યાહી—આહી ઘર રહિસે—ઘર દિને દે કસી રી—કેસેરી

શબ્દાર્થ—એસી=એવી (પૂર્વે જન્ય સ્વરૂપ હતું છે તેવી) કેસી=કેવી આ સમજાવવાની વસ્તી=વરમા વસી ગઈ ઠ કૂપી ઈ ઠ, વરજમાઈ થઈ ગઈ ઠ જનન=વસ્તુ અનેસી=અનેની, અનિષ્ટ પૂરી યાની=એના ઘર રહિસે=ઘરમાં રહેવાથી. જગસી=જગતને માથે, જાહીને—વહન મે તેવી આપ=આદત, હસી=આજા પ્રમાણની

અર્થ—જે વસ્તુ અત્યંત ખરાબ (ખૂરી) છે, જે ઘરમા રહેવાથી આખા જાતને માથે લેવાનું વાચ છે, તેવી ચીજ ઘરમા કેવી રીતે વસવાટ કરી ગઈ? આવી વાત (ખની તે તો) સાચેસાચ, આશ્ચર્ય છે, બારે ખેંદનો વિષય છે (૧)

વિવેચન—કોઈ વખતે દુનિયાથી બળેલો-જળેલો ચેતન પોતાની સાચી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરે છે, પોતે માર્ગ ભૂલ્યો છે, પોતાના અને પારકા વચ્ચેની વહેંચણી તમજવામા ગોટવાઈ ગયો છે, આવી વિચારણા કોઈક જ વાર થાય છે, થાય છે ત્યારે પ્રાણી પોતાની જાત પર કે પોતાના ઘર પર નજર નાખે છે કાંઈ મોટી ભૂલ વચેલી છે એવું અનુમાન થતા ઘરમા કોઈ ઘેાડુ માણસ તો આવી ગયું નથી, તેની શોધ કરવાનો તેને વિચાર જાગે છે એને મનના ધાય છે કે આતર દિશિએ પોતાનું ઘર તપાસતા કોઈ એવી જ જણાવ થતા ઘરમા આવી ગઈ હાથે છે કે જેને લઈને પોતે જાતને માથે લઈને વગર કારણે ફરે છે ઘરમા જોડા માણસની અસર તો જરૂર ધાય અને તે અનેરી જાણ અજાણ થવા લાગે. પ્રાણી હોય તો એ તો માથા પર છાણા વાપે, વાતચીતને ચોરી લે અને અનેક પ્રકારના પ્રમથલાઈ કરાવે મૂળ વસ્તુ પારકી ઘરમા ધૂની ગઈ, અને પછી તા પારકાને કારણે એને કપાયથી ઉત્તેજિત કર તેવી, અને પરભાવરમણતા કરાવતા કરાવતા અતે સ્વને બુલાવી દે તેવાં એ નાંવડી આ વસ્તુ કઈ? કેમ આવી? ક્યારે ધૂની ગઈ? અને ક્યારે એણે ઘરના માણસ હોવાનો કાનો નોંધાવી દીધો? ચેતન વિચાર કરે છે કે આ તો બારે આશ્ચર્યની વાત છે આ વાત વિચારતા બારે દુઃખ અને ગ્વાનિ ધાય તેવું છે એને ખાતરી છે કે આ પ્રમાણે જે વસ્તુ ઘરમા ધૂસી છે એ કોઈ બારે વિચિત્ર ચીજ છે, એની શક્તિ અજાણ છે, અને આખરે એ અણધારવા ભોગ વસ્તુ છે જે આપણી રીતભાત ઉવળી નાખે, આપણને રખડતા કરી દે અને આપણુ સ્વત્વ દબાવી આપણા પર પોતાનું રાજ્ય સ્થાપી શકે તે વસ્તુ તો કોઈ અજાણ છે, અને એ ખરેખર આશ્ચર્ય છે (૧)

પરમ સરમ દેસી, ધરમડ પેસી રી,

યાહી તે મોહની મેસી, જગન સમેસી રી, જૈસી ૦ ૨

અર્થ—એ આકરા ચરમને દેનારી એ (અથવા એ બે આ સુખ-મોહનો દેવ કરનારી છે). અને જે પેલી મોહની મથ છે તે ઘરમા પેઠીને જગતના જશ ઉપર મથનો ક્યૂંકો દેરવનારી છે, અથવા આખા જગતને ગળી જનારી છે, ઘરમા ધૂસીને ઘરધણી ધઈ બેસી માલિક વઈ જાય તેવી છે (૨)

વિવેચન—પ્રાણી આ સસારની જાળખાથી છૂટવા ઇચ્છે છે ત્યારે આ પારકું, પણ ઘરમા ધૂસી ગયેલું માણસ સાચા સુખનો દેવ કરવનાર ધાય છે સસાર પર રાજ

પાકાતર—ધરમઉ-ધરમેઉ મેલી-મેસી જગન-જગત સમેસી-સમેસી.

શબ્દાર્થ—ધરમ=ધર્મ લક્ષ્મી અથવા મોહા દેસી=આપણારી અથવા દેવ કરનારી ધરમઉ= ધરમા પેઠી=દાખન મઈ યાહી=એની મેસી=મસી, મથ સમેસી=ગળી મઈ છે, મથાણું કરી મઈ છે

થયો એટલે અત મુક્તિ પર દેવ થયો અને સસારમા રાચે તે તેટલા પૂરતો મુક્તિથી અગમો વાય છે આવી રીતે પારકુ માણસ ઘરમા આવીને ઉત્કૃષ્ટ, સ્થાયી, શાશ્વત સુખ તરફ દેવ ઉત્પન્ન કરે છે અથવા એ બહારનું માણસ મોટી શરમ ઉપજાવે તેવી સ્થિતિ આપનાર થાય છે આવો સમજી માણસ લાણી નજી ન પહોંચાડતા ધન, સ્ત્રી, કુટુંબ, પ્રશસા અને ઘરખારના પ્રપચમા પડી અથ કે કષાય જેવા મનોવિકારને તાબે ધર્મ બંધ એ તો ભારે શરમ ઉપજાવે તેવી બામત ગણાય કયા એના મહાન ગુણો ! કયા એના દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જેવા રત્નો ! અને કયા એની પુદ્ગલરસિતતા એને કામ-ક્રોધાદિને વિવરત ભેયો હોય ત્યાં ખરેખર શરમ વાય તેવું તેનું વર્તન દેખાય છે અને એની એ સ્થિતિ નિપબળનાર આ ઘરમા પેઠેનું પારકું માણસ એ તો દેખી શકાય તેવી વાત છે, ઠારણ કે ચેતન પોતે તો અનત ગુણથી ભરેલ છે અને શરમમા પાડે કે શરમ ઉપજાવે તેવી એ પણ વાત તેની ખાસે કે તેના સખધમા કે સાનિધ્યમા અશક્ય છે

આ પ્રકારની સ્થિતિ કરનાર પારકું માણસ એ એને પરભાવગમણતા કહો કે પરપરિણતિ કહો, કુમતિ કહો કે કુણ્દિ કહો, કર્મ કહો કે વૈચિય કહો, પણ એ આત્મા પોતે નથી, એ બંતે વ્યથ નથી અને એ બહારની વસ્તુ છે, બહાની ચીજ છે અને અનિષ્ટ, તુષ્ટ અને નિઠનીય હોઈ ચેતનને હેગન કરે છે અને ઘરમા ઘૂમી ઘરને વેરવુંછેરણુ કરી, એનો વિસ્તારબને તેજો જગ મુખી લખાવે છે, એની વ્યથ સ્થિતિ બુદ્ધાવા દે છે, એને નખડતો-રઝગતો ઠરી મૂકે છે અને એની સ્થિરતા, એકાન્તતા અને સ્વાયત્તતા બુદ્ધાવીએને ઘર ઘર રખડતો કુત્તો બનાવી દે છે ! આ પારકી વસ્તુ, જે ઘરમા ઘૂસી ગઈ છે, જેણે ઘરને ઊથલપાથલ ઠરી નાખ્યું છે, તે મોહરાશનો મન છે, મોહની રાપીનો દોર છે, અહ-મમનો મન છે, જગતના પક્કડ છે અને ડેડો ન મૂકનાર વગાડ છે

વગી, એ બહાની ઓએ મારો જગતમા જશ વયેલો હતો અથવા થવાનો હતો તેના ઉપર મથ ફેરવી દીધી છે અને ધસને બદલે અપયશ ફેલાવ્યો છે, અનત ગુણના ધણીને વિષયકષાયના કીડમા ફરતો કરી મારી આખરે પર પળી ફેરવી દીધું છે અને મને રખડુ, નમાલો અને દગધડા વગરનો બનાવી દીધો છે એ મોહિની દેવી આખા જગતને ગળી ગઈ છે (૨)

હજી પણ એ ધરવાસ ઠરી બેનેલી અનિષ્ટ વસ્તુ પર વધારે વિચાર કરતા નીચેની સૂકીકત આપડે છે —

૧ 'શરમ દેસી' આ અપઘોડા શબ્દ છે સરમ મા રમ અથવા રરમ અને અર્થ ઢાગે રમ એટલે સુખ અને રરમ એને લાજ-વજજન આ બંને અર્થ ધરાવ્યા છે દેસી એટલે દેનાર અર્થ પણ લાગે અને દેવી-દેવ કરનાર અર્થ પણ લાગે આ બંને અર્થ પણ ધરાવ્યા છે વિવેચન આ દષ્ટિએ વિચારુ નિવેચનકાર

૨ 'સમેસી' જેવો કોઈ શબ્દ મને સમજતો નથી પણમા એવો કોઈ શબ્દ નથી એનો 'ગળી ગઈ' અર્થ ૫ મંબીરવિજયજીએ કરાવેલ નોંધ પ્રમાણે લખ્યો છે નિવેચનકાર

કોરીસી મરજ નેસી, મરજ ન વગમી રી;

‘આનંદધન’ મુને સી વદી, અરજ કહેસી રી જૈસી૦ ૩

અર્થ—ગરજ-પારકાના આશા કોરીની કિન્નતના અને ભારે ચીજ છે એ ગરજ
પ્રાપ્તમુખને) આખતી પણ નધા (આવા નયોગોમા) હાસી કેવા પ્રકારના અરજ કરે?
ને આનંદધન એવી અરજમા મળજો પણ મું? (૩)

વિવેચન—એક કોરીની ઇચ્છા કે સ્વાર્થ હોય તે ભારે ખૂરી ચીજ છે, અધપાત
પાવનાર હવકુ વનજુ છે નારો માપુસ ગરજ ઉ ન વાય આગળ વધનાર પ્રાપ્તી પારકા
પ્રાપ્ત ન કરે બીજા ઉપર આધાર સખનાર પોતાપણુ આપી ન શકે આવી અરજ-ગરજ-
ખની માહના તે કદી મુખને આખતી નથી એ તો પરની આશા પર છવે છે એને
આ ત્યા મો નાખી બને તે મેળવવા માટે વચખા મારવા છે અને આનંદી પેઠે આશાના
અરમા પૂછડી પટપટાવવી છે આવી ગરજ હરક નીતે આપુલવા ભોગ છે મા પારકી
મુ ધરમા આવી છે તે તો મારી ગરજનુ બીજુ નામ છે એ પારકી જાણુસ ધરમા
મીને મને સાચા મુખને આખવા પણ હેતી નથી આવા માની સ્થિતિ છે, આવો મારો
રનો ઘાટ છે આમા હું અરજ પણ મું કરુ? અને કોને કરુ? અને અરજ કરુ તો
મીની કે ભાટની એવી અરજ આનંદધન સાલજો પણ થેના? અરજ થાય પણ કેમ? અને
રવામા આરે તો મળજાય પણ કેમ? અરજ કરનારે ન્યાય પોતાની બાજુએ છે કે
પોતાની અરજ મુદ્દાવર છે એટલુ તો બતાવવુ જોઈએ ગરજ બિચારી બાપડી છે!
અરજ પ્રાપ્તી ગમે તેવા કામ કરે છે ગરજ અને આશા પર્યાયવાચી સખ છે અને ‘આશા’
અરજાવીગમા પદમા જરૂરી વિવેચન વડે ગરજ છે માત્ર આશામા ને આશામા કેટલી
અરજ બના બંધ છે, આખ ઉઘાડી જોઈએ તો, હરદોજ દેખાય છે આ આશાની
સાધજ રહેવ તત્ત્વ તે ધરમા ધૂની ગયેવ બહારની બાઈ સાહેબ છે, એને તે બધા મુખી
અરજ છે ત્યા મુખી પ્રાર્થના નકામી બંધ છે, અને મોહશત્રુની અમર વધારે વધારે ભમતી
કોવાને પરિણામે સસારથાત્રા વધતી બંધ છે મા ખરેખરા આકૃત છે

આવા પ્રકારની મનોહશા, કોઈ શાત વખતે, તદ્દન બેકાતમા અને ચેતનરાજ સાથે
વાતો થાય ત્યારે, અદરખાને થાય છે અને થાય ત્યારે પાગ્ગા માણસને ધરમા ધૂની ગયેવ
તરીકે બોળખાય છે તે વખતે પોતે કેટલો પરાધીન થઈ ગયેલ છે, પોતાની અરજ
સંભળાવાય તેવી સ્થિતિ પણ નથી રહી અને પોતે યશના ઉપર કેટલો કાળો દુચડો
ફેરવે છે તેનું ભાન થાય છે (૩)

પ્રાકાતર—કોરીસી-કોરીખ ગરજ-ગરજ વખતી રી-વખેમી રી મુને-મુને

સાપ્તર્થ—કોરીસી=કોરીની, ગરજ મુખની ગરજ=મતલબ ચાહ મેરી=મેરી ખૂરી, પરાગ
ગરજ=મુખની માહના અખતી રી=આખે નહિ, સ્વા ને નહિ લી=મધ ગદી=વાસી, ભાટ અરજ=

વિનિતિ કહેસી રી=મૈત્રી રી, અ

ઉપમ હાર—આ રીતે આ પદનો અર્થ કરવા અને તેને અનુસાર વિવેચન કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે કાંઈ સાધાની અપહતાથી અને કાંઈ પાઠોના વૈવિધ્યને કારણે અદરનો આત્મ સ્વરૂપ ન થવાથી સ્વચ્છ પૃથક્કરણના જતા સ્થાવના દેખાણા છે, પણ મુદ્દામાં આશય તો બરાબર જાણકારો છે એમ લાગે છે ચેતનરાજ પોતે આ પારકી ઘરમાં ધૂસી ગયેલીની હાજરી છતાં આવા વિચાર કરી શકે એ જ પારે હૃદયની વાત છે, જતા અનુભવથી દેખાય છે કે કોઈ કોઈ વાર આવો પ્રસંગ જીવનમાં આવી જાય છે આવા પ્રસંગો વધારવાની જરૂર છે ઘરમાં વસી રહેલી પારકી ‘જલ્પ’ને ઓળખવાની જરૂર છે અને એવાર એ પરાઈ વસ્તુને તત્ત્વરૂપે ઓળખવામાં આવી જાય અને એ આકત જ છે એમ જાણી જાય, તો ભારે પ્રગતિ થાય તેમ છે, કારણ કે પછી તો તેને દૂર દેખ કરી એવા ઉપાયચિત્તવનનું જ કામ બાકી રહે છે

ઘડાખરા માણતો તો આ બહારની વૃત્તિને ઘરમાં ફાપલ ધઈ ગયેલ તરીકે ઓળખતા જ નથી, એ ઘડીપાઝ એને પોતાના સ્વભાવના અંગ તરીકે જ માની લે છે અને આવી દશામાં ચેતન પરભાવમાં રાગાય, તે તેમ જ વલુ બોઈએ એમ ધારી પરભાવ અને સ્વભાવને એક માની લે છે આવા માતર ચલુથી દૂર પડી ગયેલને નિસ્તારની આશા નથી. સ્વ અને પરનું વિરોધન થાય, સ્વ સ્વીકાર્ય છે અને પર ત્યાગાર્હ છે એનું સમજાય, પર વસ્તુ અરધણી ધઈ બેઠેલ છે તે નરી નિર્બળતા છે એમ મમજાય, ત્યારે બાબત રસ્તા પર ચઢે છે અને તે વખતે આતર નિર્બળતાથી જે વિચારો સૂઝે તેની આ પદમાં આખી દશવી છે

પદનો ભાવ અતિ ગંભીર અને ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અને વાત બેસી જાય તો આચરવા યોગ્ય છે જે આકૃતના ઓળા માટે અન્યને અરજ કરી શકાય તેમ નથી, અરજ કરવામાં આવે તો તે કોઈ સાબળે તેમ નથી, જેને નાટે અન્યને અરજ કરવા કરતા અદરની સાથે વિચારણા કરવા યોગ્ય છે અને જેનો ઉપાય પોતાના હાથમાં છે તે આકૃતને બરાબર ઓળખીએ, ઓળખીને તેનું પૃથક્કરણ કરીએ અને તેને સાચોપાચ સમજી તેને માટે ઉપાય કરીએ તો તો કાર્દ દહાડો વળે, નહિ તો તો ચાલે છે તેમ ચાલ્યા કરશે અને કોઈવાર બ્યવહારનજરે મુખમાં, કોઈવાર દુખમાં, આટા ખાવાના છે બાકી સમજી વિચારકે તો આ બહારની ઘરમાં ધૂસી ગયેલીને ઓળખીને અવગ જરવા યોગ્ય છે સાચું સ્થાથી સુખ મેળવવાનો એ એક જ માર્ગ છે

આ ભાવભરપૂર પદનું વિવેચન પૂર્ણ કરતા એ વાત છેવટે જણાવવી પ્રાસંગિક લાગી છે ચેતન ગમે તેટલો ખોટો માર્ગે વહી ગયો હોય તોપણ તેને કોઈવાર સાચા માર્ગનું દર્શન થાય છે એ પોતાની જાતને ચોધે છે અને તેમ કરે ત્યારે તેને પોતામાં કાંઈ ખોટું તત્ત્વ આજે થયેનું દેખાય છે એ હકીકતને જોઈ પૂજ્યવરા ‘તત્ત્વદર્શન’ કહે છે એ જ તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy) નો ભાગ છે અને એણે દર્શન ચાલુ અવસ્થામાં પણ પ્રાણીને લક્ષ્ય છે, વિશિષ્ટ જ્ઞાનની એમાં બહુ ઘણી, પણ એ હોય તો વધારે

મોજા આરે છે વાત એટલી છે કે આવા તત્ત્વદર્શનની યક્યતા પ્રત્યેક પ્રાણીને છે અને બ્યારે એ ઝળકે કે ઘઈ આવે ત્યારે એ ધૂણે એનો લાભ લેવાની બાર જરૂર છે એમ થાય ત્યારે પછી આનંદધન પાસે અરજની જરૂર પણ નહિ રહે. અને ઘરમા દાખલ થયેલને પારકા તરીકે ઓળખાઈ જશે, તો પછી આપોઆપ નાનુંસૂન પણ ઘઈ જશે. માટે પ્રત્યેક પ્રાણીએ આ ‘અનેરી જાગૃત’ને યોધવા પ્રયત્ન કરવો અને એનું દર્શન ઘઈ બધ ત્યારે તેને તે તરીકે ઓળખી અદર રહેલા આનંદધનને સાચી અર્જ કરવી અને યોધનાર અને આનંદધન બંને ચોક છે અને ઘરના ધૂણ પારકી છે એ વાતની સ્પષ્ટતા કરવી આ પર વસ્તુ ડેવી છે તેના વિશેષ પર ૥ માટે હવે પછીના એશીમા પદની બરાબર વિચારણા કરવાથી આ ઘરમા ધૂણેવી પગાઈ જાણુઓ પગો વશે. (૭૬)

૫૬ એ શીમુ

ભૂમિકા—આનંદધનના આત્મદર્શનમા એ અને પરનું વિવેચન કરવાનો અને સ્વના સ્વીકારનો અને પરના ત્યાગનો એકધારે ઉપદેશ અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓથી કરવામા આવ્યો છે આ વાત વારવાર ઠસાવવાનું ઠારણ એ છે કે પ્રાણી વારવાર તે વાત યાદ કરે તો પણ અનાદિ કાળથી એને અભ્યાસ પડી ગયો છે કે જ્યારે ત્યારે એ જરા પણ ગફલતીમા રહે કે નુગ્ત જ વિભાવમા પડી બધ છે એને ધનદોલત, માલમલ્લીદા અને ધંદ્રિયના વિચોનો એટલો બધો મોહ લાગેલો છે અને એનો મનોવિકાર પર કાબૂ એટલો થોડો છે કે વાત વાતમા એ પરભાવમા પડી બધ છે અને એના એટલો ઓતપ્રોત ઘઈ બધ છે કે એ બધું એની સ્વભાવદશા હોય એવું એને લાગે છે એને એ સજધના ગમે તેટલું કહેવામા આવે અને એ વાતનો એ સ્વીકાર કરે, તોપણ એને લપસી જતા વાર લાગતી નથી.

ત્યાર આ પ્રનાણે વિચાર કરતા તુરંત સમઘઈ બધ અને છતા વારવાર વિસાર પડી બધ તેથી બાળતમા ઉપાય શો ઠરવો ? એનો એક જ ઉપાય છે અને તે એ છે કે એ વાત એની નિરાશાના સન્નુબ લુદા લુદા મુદાઓત્તર લાગ્યા કરવી અને એમ અર્થિતર્થજી કરતા કરતા કોઈવાર એનો આરો આપવાનો સભવ રહે દૃઢ નિશ્ચય અને પ્રચાત આત્મ ચિંતવન દ્વારા આ નિર્ણય અને વર્તન અશક્ય નથી, પણ એમા લપસામણી બહુ સભવિત છે, એટલે એના સજધના ચાહુ લક્ષ્ય ખેચવાની જરૂર રહે છે આપણે પોતાના જીવન પર નજર કરીએ તો જણાય છે કે આ સર્વ આળપપાળ નકામી છે, ચૌવન કારમું છે, મમતા ખોટી છે, આજના મિત્ર કાવના દુરમન થાય છે, આ સર્વ ધન કે ઘરબાર અહીં રહી જવાના છે—એ સર્વ બાપીએ છીએ અને છતા વર્તન કરીએ ત્યારે સેકડો વર્ષ સુધી બધે આપણો ખીલો અહીંથી ખસવાનો નથી એવું કેળાડીએ છીએ !

જૈનધર્મ નિવૃત્તિપરાયણ છે એ વાત ખરી છે, પણ એમા પ્રચસ્ત પ્રવૃત્તિનો પણ

એટલો જ મહિમા ગવાયલો છે અને આ સ્વ પર વિવેચનમાં તો સ્વીકાર અને ત્યાગ બંનેની વાત છે કેનો સ્વીકાર ત્યાગ કરવો, એની પત્તઢગીમાં આ વિરેક રાખવો અને એના વર્તનમાં કેટલી અને કેવી ચેતવણી રાખવી એ બાબત બહુ બહુ રીતે વિચારી પચાવવા યોગ્ય છે એમાં પુનરાવર્તન થાય કે એ વાત માટે નવા નવા દષ્ટિબિન્દુ બતાવવામાં આવે ત્યારે કવન કે વિવેચન પર નજર ન કરતા પોતાની ભૂતને તોળી લેવાની જરૂર છે અને એ દષ્ટિએ આ વાત વિચારણે તો પ્રત્યેક કવનની સાર્થકતા જણાયા વગર રહેશે નહિ

બાકી સ્વ પર વિવેચન કે તેને બંને કરેલ નિર્ણય અનુસાર વર્તન અશક્ય નથી, પણ મુશ્કેલતો જરૂર છે અને તે મુશ્કેલી વર્તનની અદ્ય નથી, પણ પોતાના વિચારની નિર્બળતા અને વર્તનની અસ્પષ્ટતામાં છે આપણે વ્યવહારમાં મધ્યમ વિચારનાં ઘણાં માણસો જોઈએ છીએ. આવી બાબતમાં તો દુરાગ્રહ કે જહીયાતુ હોય તોપણ ચાલે, પણ ગમે તે લોગે અને કહવી ટીકા સાબળવી પડે તેની વગર દરકારે એ વર્તન નિશ્ચયને વળી ઉભાના આવે તો આ જીવનમાં અમીરસના ધૂડા પી શકાય તેમ છે, આનંદની ઘોળો ઉડાડી શકાય તેમ છે અને અવગણને બદલ કરી શકાય તેમ છે તેથી બતાવેલ અવલોકન કરી ખરી વાત શી છે, પોતાનું સ્થાન કયા છે, અને દૂરવણુવાળી સ્થિતિ કયાથી પેઢી ગઈ છે અને પોતે જ નિષ્કામી કાઢી છે એ ચેતી એનો ઉપાય કરવાની આવશ્યકતા છે આને માટે કેવા વિચારની જરૂર છે, કેવા જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે અને કેવા ભાવે ત્યાગ કરવાની જરૂરિયાત છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે આ હકીકત સમજવા માટે ચેતનનું પોતાનું ધર કયા છે, કેવું છે, અને કેમ પ્રાપ્ત થાય તેવું છે, તે વાત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

૫૦^૧

(રામ-સારથ)

ચેતન ! શુદ્ધાત્મકુ ધ્યાવો,

પર પરચે ધામધૂમ સદાઈ, નિજ પરચે સુલ પાવો,

ચેતન ! શુદ્ધાત્મકુ યાવો ૧

અર્થ—ચેતનજી ! આત્મસ્વરૂપની મૂળ દશાનું ધ્યાન કરો-વિચારો પર વસ્તુ કે પરનો સંગ કરવાથી તો હમેશા ધમાલ-ધાધવ ગ્હે છે એટલે પોતાનો પરિચય કરીને સુખને મેળવો (૧)

વિવેચન—મારા ચેતનજી ! તમે શુદ્ધ આત્મશાનું ધ્યાન કરો, બાહ્ય આત્મદશા ટોડી દઈ અંતર આત્મદશામાં બિતરી જાઓ અને પરમાત્મદશાનું ધ્યાન કરો માન એક

શબ્દાર્થ—ચેતન = આત્મનું શુદ્ધાત્મ = શુદ્ધ શાનું આત્મસ્વરૂપ ધ્યાવો = નું ધ્યાન કરો પરનો = પ્રતાપ નમદાર, પરિચય ધામધૂમ = ધમાલ ભારે તેજારી અથવા ધામ = પર તેમાં ધૂમ = ધુમાડો નિજ = પોતાના પાવો = મેળવો

૧ પ્રતમાં આ ૫ અને મન્યું નથી તે કારણે પાઠ્યારો દોલ તો તે નોંધી લેવામાં નથી -વિવેચનકાર

આત્માને બરાબર ઓળખ્યો તો મર્વ વસ્તુસ્વરૂપને ઓળખ્યું, એ વાતમા જરા પા અત્યુક્તિ નથી એકને બરાબર જાણવા માટે તે શુ છે તે જાણવા ઉપરાત તે શુ નથી પાપ જાણવું જ પડે અને એ નકારાત્મક જ્ઞાનમા બાકીની સર્વ અનાત્મક વસ્તુને સમજવી પડે. એટલે દેવી ચેતના પોતાના પતિને શુદ્ધાત્માને ધ્યાવવા વિદ્યાપિ કહે છે અને તે કરવાના તેના કારણે જાણવે છે

પરચો—યોગને અર્થે અતિ સૂચક અને સમજવા યોગ્ય શબ્દ છે 'આજે રાત્રે અમુક માણસને અર્ધનિદ્રિત દશામા ફલીવદલ મહારાજનો પરચો થયો' એવા અર્થમા એ શબ્દ વપરાય ત્યારે ત્યાં દર્શન થયું એવો અર્થ થાય છે 'પરિચય' શબ્દનું અપભ્રંશ થયેલ એ શબ્દ પરિચય એટલે ઓળખાણ કે નહવાસના અર્થમા નથી વપરાતો, પણ એનો અર્થ દર્શન-અધિકાર એમ થાય છે પગાનો સમયકાળ બહુ અપ-સૂક્ષ્મ હોય કે તેના વિશેષ વિચારણાને સ્થાન નથી

ધામધૂમ—પારકાના પગિચમા તો હમેશા ધમાવ અને ઢોડાઢોડ જ હોય છે, એમા નિરાતે બેઠવાનો કે અદગની ગાતિનો મવાલ જ નથી હોતો એક ચિંતા પૂરી ન થાય ત્યાં બીજી, અને બીજીની પાછળ રીજી એમ વાત્યા જ કરે છે બહારથી કુટુંબ કબીલાની પરવરેલા અને સાધનસપ્ત ગેડ કે ઘરના વડીલને પૂછ્યું હોય તો તે ગહેશે કે લાઈ, રાત્રે પૂરી ડિઘ પપુ લઈ શગતી નવી પર પરવામા આવી ન્ધિતિ છે એમા શાંતિ નથી, વિદ્યાન નવી, આનંદ નથી, સ્વાધી લાવ નથી

અને પોતાનો પરચો વાય, આત્માને-મ્મને ઓળખાય, તો તેમા ખરા આનંદ છે, અદરની શાંતિ છે અને જીવનગ્લની રેલછેવ છે માટે ચેતનજી ! તમે પર પરચો છોડી દઈને નિજ પરચો ઠરો, તમારી પોતાની અદર કેવો ચમત્કાર રહેલો છે, તમારો પ્રતાપ કેટલો ભવ્ય છે તેનો પરચો ઠરીને માત્રુ સ્થાયી મુખ મેળવો, અને બહારની ધામધૂમ અને ધમાલને મૂઠી દઈ એનો મોહ ઓછો ઠરી નાખો (૧)

નિજ ગમ પ્રસૂતા હૈ તેરી, પર સગ નીચ રહાવો,
પ્રત્યક્ષ રીત લ્હી તુમ જૈસી, ગદિયેં જાપ મુદાવો ચેતનં ૨

અર્થ—તારી મોટાઈ તારા ઘરમા છે, પારકાનો મગ કરવાથી તો તુ નીચ-અધમ ગહેવાય છે તારા સજ ધમ આવા પ્રકારની પ્રભાવિકા ઉઘાડી રીતે જાણાઈ ગાવી છે, તારા લક્ષણ બોધને અનુમિતિ કરાઈ ગઈ છે માટે પોતાનો જે અસલ સ્વભાવ છે તેને મહેલ કરવો બોધ્યો. તેને તારે પડી લેવો બોધ્યો. (૨)

શબ્દાર્થ—પ્રભુના = મોટાઈ, ઠંડાઈ પરતગ = પારખી-બહારની સ્તુતિના કે પારકા માણસ-પ્રાણીનો સગ-મોત કહાવો = કેલવાઓ છે ગીત = રસમ, રિવાજ, પ્રાણિકા વખી = દેખી, વસ્તુ બોધને અનુમાન ક્યું વિચારી, ગદિયે = ગદા કરીએ, ની રીતે મુદાવો = સ્વભાવ

વિવેચન—તમારી મોટાઈ તો તમારા ઘરમા જ છે તમે શેઠ થવામા કે મોટી મિલના માલિક કહેવતાવવામા પ્રભુતા માનતા હોયો, પણ તે મોટી વાત છે તમારી ખરી પ્રભુતા તો તમારા પોતાના ઘરમા છે ત્યા આત્મવાર્થ સિદ્ધાસન ઉપર અનંત શુભના ધણી-સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મા-ભિરાલો છે તેના જ્ઞાનમા ત્રણ જગત છે તેના વિલાસમા આનંદ છે તેની પ્રભુતા સર્વવ્યાપી છે આવી પ્રભુતા તમારા ઘરમા જ છે, તે તમારે સ્વાધીન છે અને તેના પર તમારા કબજો છે આવી સ્વાધીન પ્રભુતા તમારા ઘરમા હોવા છતાં તમે પાનકાનો સગ ડગીને નજામા નીચ કહેવાઓ એ તમે જ્યારે જ્યારે પાનકાનો પરિચય કરો એ ત્યારે ત્યારે તમને ઉપનામો મળે છે કયા તમે અનંતશુભના ધણી અને કયા આ તમારા વર્તમાન હલકી દશા! જેમા તમે મહાત્મી રહ્યા છે એ તમને ‘નીચ’ કહેવળાવે છે, તમને અનંતશુભના ધણીને હસવા યોગ્ય સ્થિતિમા મૂરી કે છે અને તમારા ધરની ખરી પ્રભુતા હોડાવી તમને અનેક નીચ વિશેષણો અપાવે છે માટે પોતાની પ્રભુતા કયા છે તે શોધી તેને પ્રાપ્ત કરો સાચો સ્વભાવ ઓડી આ પુરૂષલમા રાવવાનો તમે ધધો મારી બેઠા છો તે તો સર્વ રાતે મહાન આપત્તિ આજુનાર છે, સમારમા રખડાવનાર છે અને અનંત શુભના ધણીને નીચનું વિશેષણ લગડાવનાર છે માટે એ પરભાવ ઓડી સ્વભાવમા આવી જાઓ, અને સ્વમા મહાલો ઠવિ ગાઈ ગયા છે —

આપ સ્વભાવ મે રે, અનંત સદા મગન મે રહેના ’

એ સ્વાધ્યાયમા બતાવેલ દશા આચરી ‘નીચ’ વિશેષણો છોડા લાવો (૨)

યાવત્ તુષ્ણા મોહ હૈ તુમસો, તાવત્ મિત્યા મારો,

સ્વસવેદ મ્યાન સ્હી કરિવો, છડો ભ્રમક વિમાવો ચેતન ૦ ૩

અર્થ—જ્યા મુખી તારામા સાસાંગિક મુખ મેળવવાની ઇચ્છા અને મૂર્છા છે ત્યા મુખી તારામા અજ્ઞાનભાવ છે, અવાસ્તવિક દશા છે, આત્મદર્શનનું જ્ઞાન લઈને મુદ્દાતમનું ધ્યાન કર અને આ ભ્રમને ઉત્પન્ન કરનાર પળાવો છે તેને છોડી દે (૩)

વિવેચન—પ્રસ્તુત મુદાને અમે એક ખાસ મુદાની વાત વિચારી જાઓ જ્યા મુખી તમને ધન, માલ, સ્ત્રી કે મુખની તૃષ્ણા છે, ત્યા મુખી તમાનમા મિથ્યા ભાવ છે એમ સમજી લો મિથ્યા ભાવ એ અવાસ્તવિક દશા છે, પરભાવ છે, અને સસાંગમા રખડાવનાર તુષ્ણ રીતભાત છે મિથ્યા દશામા પ્રગતિ દેખાય તો તે પણ ચક્રગતિ છે, ફરી ફરીને ત્યા ને ત્યા અવાય છે, આત્મિક નજરે મે ન તો પશ્ચાદ્ગતિ હોય છે અથવા ચક્રમનુભવગતિ

શબ્દાર્થ—યાવત્=જ્યા તુવી તૃષ્ણા=(સસારી મુખની) ઇચ્છા મોહ=મેમ અજ્ઞાન મૂર્છા તાવત્=ત્યા મુખી મિથ્યા ભાવ=અવાસ્તવિક દશા જૂડો ભાન સ્વસવે=પોતાની સ્વતંત્ર વેદન, અનુભવ આન=જ્ઞાન કરિવો=કરવો છડો=છોડો મૂડો ભ્રમ=ભ્રમ-સદેહ સ્ત્રસર વિમાવો=પર ભાન, માલ ભાવ માલ ઉપાધિથી નીપજવો વિપરીત ભાવ

હોય છે, પણ એમાં સાચું મુખ, પરમ આનંદ કે સ્થાયી શાંતિ મળતી નથી. આ મિથ્યા ભાવ તજવા શોભ્ય છે એને એવારે ચંદન ગ્રાણી બાહ્ય દૃષ્ટિએ ગમે તેટલો સુખી દેખાતો હોય તોપણ એ અતે ત્રામ પામવાનો છે માટે તૃપ્તિ કે મોહ હોય ત્યાં સુધી તમારો માર્ગ સાચો છે એમ કહી માનશો નહિ. એમાંથી બચવાનો માર્ગ સાચા જાણપણનો છે માત્ર વસ્તુનું ઉપલક્ષ્ય જ્ઞાન થાય તે ‘વિષયપ્રતિભાસ’ જ્ઞાન કહેવાય, એમાં હેય-ઉપાદેયનો વિવેક થતો નથી બીજા ‘આત્મપરિણતિમત્’ જ્ઞાનમાં રાગદ્વેષને ઓળખાય, અને રસ્તો જીતી આવે, જ્યારે ત્રીજા સ્વપ્ન વેદન કે ‘તત્ત્વસંવેદન’ જ્ઞાનમાં હેય-ઉપાદેયનો નિશ્ચય હોય, વૃત્તિની સ્વસ્થતા હોય, જીવન પ્રશાંત હોય અને ચારિત્ર જગત્નું હોય. આપું તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન મેળવી મનમાં જે બ્રામક ભાવ છે, કે જાતે અર્જુની મેળવું કે પદ્મદા મેળવું, જાહે આમ દુનિયાના નામ કાદુ કે પેલી રાતે કાદુ, જાણે આ વેપાર કરી ધનના ઢગલા કરું કે પેલી મુત્તકીંગીરી કરી બીજાને જેમાંડી દઉં—આવા આવા અનેક ઉપામા થાય છે એને છોડી દો. જ્યાં સુધી ઉપરનું જ્ઞાન હશે, માત્ર દેહનિમિત્ત કે આબરૂ મેળવવાપૂરતું જ્ઞાન હશે, ત્યાં સુધી કાઈ દહાડો વળવાનો નથી નરે ! આત્મપરિણતિમત્ જ્ઞાન થાય તો પણ આરો આવે તેમ નથી ખરી વાત તત્ત્વ જાણવાના છે, અને ઓળખવાના છે, ઓળખીને વેદવામાં છે, મમજીને જીવવામાં છે એમ વાચ ત્યારે મને જમજા દૂર થાય, મધ્યાસ ખસો નય અને જ્ઞાન જીતી શકાય. (૩)

મુમતા ચેતન પતિકુળ વિષ, રહે નિજ પરમ આગે,

આતમ ઉચ્ચ મુધારસ પીયે, મુલ ‘આનંદ’ પદ પાવો. ચેતનં ૪

અર્થ—મુમતિ પોતાના ચેતન પતિદેવને આ પ્રકારે કહે કે તમે હવે તમાગ પોતાના ઘરમાં આવો અને ચેતનરાજના ચેરડી જેવા મીઠા અમૃતરસનું પાન કરો અને તેમ કરીને આનંદપદના મુખને પ્રાપ્ત કરો માટે ચેતનજી ! શુદ્ધ આત્મચેતનનું ધ્યાન કરો—વિચારો (૪)

વિવેચન—હેવાં મુમતિ પોતાના ચેતનદેવ પતિને કહે છે કે મારા નાથ ! મારી વાત સાંભળો અને તમારા પોતાના ઘરમાં પધારો અને પાગલા ઘરમાં રખડવાની ટેવને મૂરી દો તમે એકવાર પોતાના ઘરમાં આવી તેના વૈભવ નિહાળશો ત્યારે તમને એની મહામૂલ્યતા ધ્યાનમાં આવશે, તમને એનું ગોરવ જણાયે તમારા ઘરમાં તો ભારે રત્નો ભરેલા છે, મહામૂલ્યવાન શુભો ઝાસી ઝામીને ભરેલા છે અને ત્યાં રમકસનો પાર નથી તમને એમાં એકવાર રસ લાગ્યો એટલે પડી અત્યાર જેમાં રાચી રહ્યા છો તેમાંનું કાઈ પણ ગમશે

રાખ્યાર્થ—કષ્ટ મિત્ર = આ રીતે ઉચ્ચ = ચેરડી (૨) મુધારસ = અમૃતરસ

૧ વિસ્તાર માટે જુઓ દરિયાદે ‘રાખ્યાર્થ’ નામુ વિશેષ વિવેચન માટે જુઓ પા. ૧૦૭ પાત્ર વિવેચન

નહિ. પૌદ્ગલિક ચીજોમા તમારા જેવો સ્વને શોધનારો પ્રાણી સચે એ તો ભારે ખેદની વાત કહેવાય માટે હવે તો તમે આત્મરસ-ચેરડીનો રસ-બતગર પીઓ અને એમ કરીને અનત આનંદનુ ધામ હવેગને માટે ચેગવી લો (૪)

ઉપસહાર—તુવલીદસે એક ઠંકાતે ગાયુ છે કે

જા પર જા રૂર સત્ય સનંદ, સો તહિ મિલહિ ન કહુ સન્દેહ ।

મતવળ, કોઈ પણ વસ્તુ કે પ્રાણીનો નાથો અનેક થાય છે તેને તે વસ્તુ જરૂર મળે છે અને તે વાતમા કોઈ પ્રકારનો શક ડ સદેહ રહેતો નથી માટે જો એકવાર તમે શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન કરો તેને બરાબર ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરશો અને પછી તેના પર ફેરેક હાબવશો તો તે તમને જરૂર નમશે. આપણે તો વાત એવી છે કે પ્રથમ શુદ્ધાત્મ ભાવને ઓળખતા નથી, ઓળખીએ તો ઉપરચોટિયા મીઠી વાતો કનીએ છીએ ખાત્રી એના પગ સાથે ફેરેક થાય તો પછી અત્યારની સર્વ અગવડો મટી જાય તેમ છે ડુખની વાત એ છે કે પ્રાણીને હજુ ધામધૂમ ઘણી ગમે છે, અને એને સાચા મુખને ઓળખવાની પૂર્ણ તાલીમ મળેલી હોતી નથી જ્યાં સુધી એનામા તૃષ્ણા કે મોહ હોય, જ્યાં સુધી વિષયકપાયમા આનંદ મનાતો હોય, જ્યાં સુધી તત્ત્વસવેદનજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોય, ત્યાં સુધી સાચો આનંદરસ એને મળતો નથી અને એને મળતો નથી એટલે એના સ્વાદની એને ખબર નથી, માટે જો શુદ્ધ આત્મદશાનું ધ્યાન ટરવામા આવે, એનું પૃથક્કરણ કરી એના સ્વભાવને સમજવામા આવે, એની ઉપાદેયતા અતરના વસાવવામા આવે તો એને રસ્તો વાય જો સાચું હિત સાધવું હોય તો નિજ ઘરમા આવવું જ પડશે શુદ્ધ આત્મને ધ્યાવતા એની પ્રાપ્તિ મુગમ છે, વિનુદ આત્માને એકામતાથી ધ્યાવતા ધ્યાવતા એ પ્રાપ્ત થઈ જશે અને એમ થતા તમે સાચા શાશ્વત સ્થાને સર્વ દામ માટે વિરાજમાન થઈ સ્વસવેદન જ્ઞાનનો અનુભવ કરી, સર્વ ભ્રમણા છોડી, આત્મરસના અમીના ધૂનકા પીશો, નિજ ઘરને પ્રાપ્ત કરશો, પોતાના કુટુંબીને ઓળખશો અને નિત્યોત્સવમા મહા રશો (૮૦)

૫૬ એકચાશીમુ

ભૂમિકા—બ્રહ્મ પ્રજ્ઞાસ્મિ, તત્ત્વમસિ અને સોઽહમ્—આ ત્રણે પદો જૈન દષ્ટિએ બરાબર છે, સમજી શકાય તેવા છે અને નયની અપેક્ષાએ ‘સાપેક્ષ’ સત્ય હોઈ સાચા સ્વરૂપને મ્લૂ કરનાર છે અપેક્ષાવાદ વગર એનું સ્વરૂપ કોઈ બરાબર બતાવી શક્યું નથી અને નયવાળી જ એ બરાબર સમજી શકાય છે તે વાત સમજી લેવા જેવી છે પ્રાણીને અનેક વખત એમ જરૂર લાગે છે કે અત્યાર જે વાત માડી બેઠા છીએ તે ખોટી છે, અને સસારને વધારનારી હોઈ બરાબર ભ ધબેસતી નથી. એમ વિચાર કરતા એને મમભય છે કે પોતાનું સ્વરૂપ તો અનેક જ છે, પોતે અત્યાર જેની વચ્ચે આવી બરાણો છે તે પર છે, અને અતે પોતાનું યરીર પણ પારકું છે પૈસાટકા, સગાસ્નેહી, ઘરગાર સર્વ પારકા છે આવા

પ્રજારુ લેહજ્ઞાન ધાય ત્યારે તે એ અને પરનો મિત્ર કરે છે, પોતાનો અને પાછાનો વિભા । પાઠે છે અને એ વિચારને પરિણામે એને હૃદયની અસ્થિતતા અને દેહાધ્યાય અને આત્મવિલાસ વચ્ચેનો તફાવત સમજાય છે આટલી વાત વાચ ત્યાર એને બાહ્ય મજાવ અને અતરાત્મકતા વચ્ચેનો તફાવત સમજવાના મારે છે

શરૂઆતમાં એ બાહ્યત્મકૃત્તિ અને અતરાત્મકતા વચ્ચે ઝેલા ખાયા કરે છે ખે ચીતારૂપીને અતરાત્મકતામાં આવે ત્યાં કોઈ બનાવ અને કે વળી બાહ્ય ભારમાં ફાળી જાય છે અને ત્યાં પાછો અનેક નાટકો કરવા લાગી જાય છે પછી કોઈ વખતે અતરાત્મકતામાં વધારે હોર આવે ત્યાર એમાં સ્થિરતા કેમ વાય એમ એના મનમાં આવે છે ત્યાં એને ધ્યાન દ્વારા એ અવસ્થા વધાર વધાર પ્રાપ્ત થતી જાય એમ તેના મનમાં એ દશામાં સ્થિરતા મેળવવા ભાવના વધા કરે છે અતરાત્મકતામાં નૈરતય પ્રાપ્ત કરવું એ દશાને 'પરમાત્મકતા' કહેવામાં આવે છે એ દશા હોવાને માટે મેળવવા બ્યારે એને ઔત્સુક્ય ધાય છે, તે વખતે એ પરમાત્મકતાની મહત્તા વિચારે છે, એના શુભો અભે છે, એના આધિબ્યાધિ ઉપાધિનાં હ મેશ માટે ગેરલાજરી એ બોધ શકે અને પછી એ દશા પ્રાપ્ત કરવા એને તમ સા ધાય છે પછી એ 'હું પોતે જ પ્રજ્ઞા ધુ'—જદ્દ પ્રજ્ઞાસ્મિ— એ વાત ચિતવે ત્યારે એ નિરજન નિરાશ કરે શુદ્ધ ચેતનને નજરના રાખે છે અને નજાનતે પોતે તે જ છે એમ વિચારી પોતાના સાધ્ય ભાવને માનસ નનુષ ખટા કરી કે એ જ પ્રમાણે બ્યારે એ પર પ્રત્નભાવમાં રહેલી નાત્ર આત્મકતા ઉપર વિચાર કરે છે અને પરભાવને પારકો ગણી તેનાથી દૂર વધારી નિચારણા કરે છે, ત્યારે તેને સંગમ્ય છે કે આ શુદ્ધ ચેતનભાવ તે તુ પોતે જ છે—તત્ત્વ ત્વમ્ અસિ તે તું છે આ ભાવ બ્યારે અદર જામે અને એ વાતનો બનાવર ખ્યાલ બેરે ત્યારે જે આનંદ ધાય તે અનિર્વચનીય છે અને ચોગીના પ્રેમનો વિષય છે આવા પ્રકારની અતરાત્મકતા જગાડનાર ભાવ સાથે પોતાનાં મત્તાગતે એકતા છે અને બાહ્ય જડ માથેના ધર્મ ગયેલો સમય તાદાત્મ્યરૂપરૂપે નથી, ફર ધર્મ શકે તેવો છે આ વાતનાં ચાલુ વિચારણામાં એકતા એ ઉપરના બીજા સૂત્રમાં છે અને અપેક્ષાદિએ બરાબર સમજાઈ જાય અને સમજાઈ શકાય તેવી એ સૂત્રની હકીકત છે

સંસારની વિરૂપતાથી, અનેક અનિચ્છનીય બનાવોથી તેમજ અપ્રયશ, ધનનાથ, મહવાડ વગેરેથી ત્રાસ પામેલો પ્રાણી બ્યારે અતરાત્મભાવમાં કીતરી ચેતનને ઓળખે છે, પુદ્ગળોનો પરભાવ વિચારે છે, અને નનોવિકારની તુચ્છતા સમજે છે, કળાયોની કિલહતા વિચારમાં લે છે, ત્યારે તેને દુનિયાનો આખો પ્રપચ મનન્ય છે અને એ દશામાંથી મુક્ત ધર્મ માત્ર આત્મકતામાં લયલીન થયેલાની શોધ કરવાનું મન ધાય છે એ પરમાત્માને ઓળખતો ધાય છે, પરને પર તરીકે પિછાને છે, ત્યારે તેને સ્પષ્ટ છે કે એ દશાવાળો પ્રાણી તે હું છું 'સોડહમ્' પ્રયાસથી પરમાત્મા ધર્મ શકુ તેટલી શક્તિવાળો હું છું 'સોડહમ્' 'તે હું છું' એમ ધ્યાવતા ધ્યાવતા નિખાલસપણે આગળ વધતો જાય અને સાચા પ્રાધેનોનો

આશ્રય લે તો તેનો નિત્યાર પણ શક્ય છે એ વાતને યાદ રાખનાર શ્રીગુરુ 'સોડહ'નું છે આ ત્રણે સૂત્રો પરસ્પર વિરૂધ્ધ છતાં એક જ મુદ્દો સૂચવનાર છે અને સાપેક્ષદષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય છે

આ ત્રણે સૂત્રોનો અભ્યાસ અતિ ઉચ્ચ કક્ષા સૂચવે છે એનું અવહરણ વીતરાગ દશાને લક્ષ્યે છે અને એમાં મધ્યવર્તી ખ્યાલ સ્વપરનું વિવેચન છે પોતે કોણ ? પોતાનું શું ? પોતાનો અને પરનો સબધ કેટલો અને કયા મુખીનો છે ? અને આ પરભાવ સમજૂતા કયાવી ચાલી છે ? અને એનો છેટો કેમ આવે ? તે યોગનો અતિ મહત્વનો વિષય છે અને એ એક વાત સમજાઈ જાય તો આ આખા જીવના દેશનો છેટો આવી જાય તેમ છે માટે મુદ્દાની વાત સ્વપરના જ્ઞાનની છે અને અતિ મહત્વની વાત સ્વના સ્વીકારની અને પરના ત્યાગની છે ધ્યાનયોગનાં મહત્તા બતાવવામાં આવી છે ત્યાં પણ આ જ મુદ્દો છે પરમ તત્ત્વ કે ઉત્કૃષ્ટ આદર્શનું વારવાર ચિંતન કરતાં અને એમાં એકાંતતા જમાવતાં અતે એના જેવા યર્થ જવાની લાવના જ હોય છે એટલે વતનદષ્ટિએ કે સાધ્યદષ્ટિએ, બ્યવહારુપણે કે આદર્શ વ્યવહારની નજરે આખી વાતનો આધાર સ્વપર વિવેચનના જ્ઞાનમાં આરે છે અને માત્ર જ્ઞાનથી વળે તેમ નથી, પણ તત્ત્વસાર ચારિત્ર-વર્તનની ખાસ જરૂરિયાત સ્વીકારવામાં આવે છે જ્ઞાન અને ક્રિયાના સહયોગ વગર આ વાત બને તેમ નવાં નમજ્યા વારની ક્રિયા આપણી હોઈ જેમ અસ્ત-અસ્ત યર્થ જાય છે તેમ જ વર્તન વગરનું જ્ઞાન પણ હોઈ અર્થ વગરનું યર્થ જાય છે

આ સ્વપરવિવેચનની વાત પદોમાં અનેક પ્રકારે આવી છે એની વિચારણા જુદા જુદા દષ્ટિમિત્તુઓથી થઈ છે અને થવાની છે બીજી મર્વ વાતો મૂકી દઈ, જે પ્રાપ્તિ સ્વપરને સમજવાના નિર્ણય પર આવી જાય અને તે અનુસાર વર્તન કરે તો તેની જીવનસિદ્ધિ ચોક્કસ છે, અને ઇષ્ટફળપ્રાપ્તિનો રસ્તો એના હાવમાં આવી ગયો છે, એમ સમજવું એટલે આ વાત વારવાર જુદા જુદા મુદ્દાથી કરવામાં આવે, તે સમુચિત છે, બીજાની પેઠે ફળપ્રદ છે

આ મુદ્દા મનમાં તાબી હશે આપણે પદોના ભાવ વિચારીએ —

चेतन ! ऐसा ज्ञान विचारो,

सोह सोह सोह सोह, सोह अणु न सीया सारो चेतन० १

અર્થ—ચેતનજી ! આવા પ્રાર્થના જ્ઞાન-જાણપણનો વિચાર કરો. તે હું છું, હું સોહ છું, હું અને તે એક જ છીએ, હું તે હું—આવા સોહ પદને વિચારો અને બીજો વિચાર એક સગાર માન પણ સારો નથી. સોહને વિચારો, કારણ કે તે સર્વનો સાર છે અને તેને જરા પણ વિચારે ન મૂકો, ભૂલી ન જાઓ. (૧)

શબ્દાર્થ—એસા=એ પ્રાર્થના એવા સોહ=સોડહ તે હું જુ અહ=જરા અ પ્રમાન બીસા=મીન કોઈ પણ સારો=સારભૂત, તરફ, રહ્ય બીવાસારો=નિસારો નિસાગ, ભૂડી બાએ

વિવેચન—એતનજી ! તમે આવા જ્ઞાનનો વિચાર કરો જ્ઞાન વગર સાનુ વર્તન ન થાય, મનભ્યા વગર ડરેલા વર્તનમાવી ફરી બેસતા કે તેમાથી પાત થતા વખત ન લાગે, માટે તત્ત્વ શોધવામા જેટલી જ્ઞાનની જરૂર છે, તેટલી જ તત્ત્વમા સ્થિર થવામા જ્ઞાનની જરૂર છે આ જ્ઞાન તે ગુરુમતર જેવું છે તમે બેતાલીશમા પદમા વાચી ગયા કે ‘અખ હમ અમર ભયે ન મરેગે’ તમે માન્યું કે તમે અમર થઈ ગયા છો અને હવે મરણો નહિ, પણ ત્યા છેલ્લે જેલે કેવી વાત કરી તે ધ્યાનમા હશે તે આખી ગાથા —

મર્યો અનત વાર ખિન સમન્યો, અખ મુખદુ ખ નિસરેંગ,
‘આનંદન’ નિપ નિમ્ન અદર દો, નહિ સમરે સો મરેંગો.
અખ હમ અમર ભયે ન મરેંગો, ૪

કહેવાની વાત ત્યા એ હતી કે એવા બે અક્ષરો છે, જે એકબીજાની એવા નજીકના છે કે તેનું જે સ્મરણ નહિ કરે તે મરશે અહીં ભેદજ્ઞાનનો મહિમા ગાયો છે એનો અર્થ કરતી વખતે આવા વીશ બેવડા અક્ષરો બતાવી તેમાથી કોઈ પણ ભેડલાના બે અક્ષરો પકડી લેવા સૂચ્યું છે ? છેન્ટે ત્યા ‘હ સ’ અથવા ‘શિવ’ ભેડલાના અક્ષરો સૂચવવામા આવ્યા હતા આ સૂચન કરતી વખત વિચારક વાચકને પોતાનું મગજ કસવું પડે તેની સૂચના પણ હતી ઉદ્દેશ આત્માના કે મોલના સ્મરણનો જણાવ્યો હતો, ઉદ્દેશ ભેદજ્ઞાનનો સૂચવ્યો હતો, ઉદ્દેશ અમર થવાનો અને અમર છું એમ માનવાનો હતો

વધારે સ્પષ્ટતાથી વિચાર કરતા આ બે અક્ષર તે ‘મોહ’ લાગે છે સોડહ—તે હું છું—તેનું ધ્યાન કરવું, તેમા તન્મય થઈ જવું અને એમતા-બેકતા, ખાતા-પીતા આ ‘સોહ’ નો વિચાર કરવો, અનંતની સોડહ સોડહ નો મજપામજ ચલાવવો એ પ્રમાણે જે કરશે તે કદી નહીં મરે અને તે ‘અમર’ થઈ જશે—એવી વાત એ બેતાલીશમા પદમા કરી હતી

‘અતુ ન ખીયા સારો’—જાનવિચાનણામા ૬૬૦ મંત્ર આપે છે સોડહ સોડહ પાંચ વાર ગાઈ પછી કહે છે કે સારામા મારો વિચાર અથવા વિચારનો સાર હોય તો તે સોડહ છે, એ નિવાય ખીલા કાફા છે અથવા ખીણ રીતે ભેઈએ તો એ પદનો અર્થ આ પ્રમાણે બેસે છે એને-એ સોડહને-જરા પણ વિસારી ન મૂકો, એ તો આઠ પહોર તમારી સાથે જ હોય, તમે મોહની ધૂન લગાવો, એના મય થઈ જાઓ ?

‘સોહ’—તે હું છું, એ એ આદર્શને પહોંચવા મનમા વિચાર કર્યો અને એને માટે આત્મસંભાવની શોધખોળ કરી, બાહ્ય દશા તરફ વિમુખતા થઈ એ અત્મસંભાવનામા આખો વખત રમાડ કરતા પરમાત્માને પિછાનવા પ્રયત્ન આદર્શો એ પ્રયત્ન અને અભ્યાસને પરિણામે પરમાત્મા આદર્શરૂપે જાણ્યા એ આદર્શો તે તું પોતે જ છો, હું પોતે જ છું,

૧ ‘શ્રી આનંદનંદના પંદા’ ભાગ ૧, પૃ ૪૫૫

૨ આ બીજો અર્થ બેસાડેનું છે પ્રથમનો અર્થ ગુરુ તત્ત્વથી સાપડેનું છે પાઠાતર-ગુદ પાઠ હોવો બોધ એ એની ગેરહાજરીમા અર્થ બેસાડના પ્રયત્ન કર્યો છે પાઠાતર માટે સોધની અપેક્ષા છે—વિવેચનકાર.

એ વિચારણાએ ઉત્તેજન મળ્યું, અને પરમાત્મા જેવા થવા નિર્ધાર થયો એ પરમાત્મા તે હું છું, સત્તાગતે મારો અને તેનો એકીભાવ છે, અને વસ્તુતઃ મારામા અને તેનામા કોઈ ફેર નથી—આવા પ્રકારની સત્ય જ્ઞાનવિચારણા અને અજ્ઞાપાત્રમા 'સોહ' અર્થરેના આનુ ઉપયોગથી લેદરજ્ઞાન દ્વારા અતિમ સિદ્ધિ કેવી રીતે થઈ જાય એ હકીકત ખાસ લક્ષ્યમા લેવા યોગ્ય છે તેને માટે આત્માને બરાબર ઓળખવાની જરૂર છે અને તે માટે અમુક ત્યાગ અને અમુક સ્વીકારની સૂચના કરવા યોગ્ય છે આ અતિ વિશાળ પ્રયોગ બતાવવા દ્વારા 'સોહ' ની વિચારણાને મધ્યમા સખી સ્વપ્નનિષ્પારની વારી અહીં રજૂ કરે છે (૧)

નિશ્ચય સ્વલક્ષણ અજ્ઞાતી, પ્રજ્ઞા ઈત્યાં નિદારો,

ફર ઈત્યાં મધ્યપાત્રી દુષિધા, ફરે જડ-ચેતન કારો ચેતન૦ ૨

અર્થ—ચેતનનું નિશ્ચયનયે જે લક્ષણ બતાવે છે, તેનો આધાર લઈ બુદ્ધિરૂપ છીડીને જુઓ આ છીડી જ્યારે બરાબર વચ્ચે પડે છે ત્યારે એ જે નિભા પાડી દે છે અને જડ અને ચેતનનો વિભાગ પાડી આવે છે (૨)

વિવેચન—આ પ્રયોગરૂપ વાવામાં પ્રથમ આત્માવલ્લભન ક્રમમા માટે આત્માના લક્ષણનું આપેલું દર્શન કરાવે છે એ લક્ષણના બ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી જે રીતે વાય નવ તત્ત્વનાં ચરૂ માતમા ઠહે છે તે 'બ્યવહારનયે ડગી જે શુભાશુભ કર્મનો તર્ક, કર્તા અને લોકતા છે અને નિશ્ચયનયે કરી જે જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રરૂપ નિજ શુભોનો જ કર્તા તથા લોકતા છે, અવવા હું ખ-મુખ-નાનોપયોગ લલણુવત ચેતના સહિત હોય તથા પ્રાણધારણુ કરે તેને પ્રથમ 'જીવતત્ત્વ' નીએ આ પ્રકારે ચેતનનું વર્ણન બતાવ્યું છે

આના નયવાદ છે તેમા વિરોધ નથી, પણ દિષ્ટિબિન્દુના લેદર છે બ્યવહારથી કર્મનો કરનારો અને લોગવનારો આત્મા છે આ સાચી વાત છે અને નિશ્ચયનયથી એનું લક્ષણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય અને ઉપયોગ છે તત્ત્વાર્થ, ખીજા અધ્યાયના આક્રમા સૂત્રમા ઠહે છે ઉપયોગો લક્ષણમ્—ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે એ અનાદિસિદ્ધ સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે એને આત્મા ઠહે છે, ચેતન ઠહે છે, જીવ ઠહે છે વાસ્તવિક દિષ્ટિએ અરૂપી હોવાથી એનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો દ્વારા થતું નથી જડમા ઉપયોગ હોતો નથી, જ્યારે ચેતનમા વધતોઓછો ઉપયોગ તરતમ ભાવે જરૂર હોય છે

શબ્દાર્થ—નિશ્ચય=પડો નિશ્ચય (જેન પારિશારિ—બ્યવહાર સામે જુઓ વિવેચન) નિશ્ચયના અનુસાર સ્વલક્ષણ=આત્માલક્ષણ આત્મલક્ષણ (તેનું) મનની=સહાગે વર્ષે ટેકા નઈ પ્રતા=બુદ્ધિ ઈત્યાં=છીડી, લાગ્ય ફાડવામા વપરાતી પેટાની ફાવર જેની પેટાનું તેલચિયાર નેનાથી લોડ કે પથ્થર કાઢવામા આવે છે નિદાગ=નિદાગો જુઓ ધરુ=આ મધ્યપાત્રી=વચ્ચે પડતા વચ્ચે પડેલી ટાલ ત્યારે દુષિધા=જે પ્રગટ, જે ભાગ-દુકડા ધનારી હોઈ જડ=અજીવ પૌદ્ગનિક ચેતન=આત્મિક, આત્માને લગતું, આત્માનું દરો=જાણો નિભાગ, વહેવણી પૃથક્કરણ

નિશ્ચયદંદિએ આ પ્રમાણે આત્માનુ જે સ્વરૂપ છે, તેને પકડી લેવું મોઢં એ. અત્યાગ વ્યવહારમા એને હરતોફરતો, રાજા ધનવાન કે બિખારી કહેવરાવતો, ગ્રામોગ્રાહો દેખીએ, પણ એની એ દિયતિ વ્યવહારથી છે, જગ (કર્મ)ના સખધથી ડિપજેલી છે, અને એ ાયથી લાગે છે, છતાં ક્ષણે ક્ષણે પવટાતી અને બહાગની હોઈ આ તુલક છે ત્યાર મૂળ સ્વભાવે તો જ્ઞાન, દર્શન, આરિત, એના અનલ શુભો છે એમા ગમખ કરવું એ એની સ્વાભાવિક દશા છે અને એનો અભ્યાસ કરવો-એનું જ્ઞાન કરવું-એ સાચું આત્મજ્ઞાન છે

જીવ અને અજીવતત્ત્વ માન નાના યોગ્ય છે પુણ્ય, ત્રવગ, નિર્જરા અને મોહ એ નાગ મહાપુ ણવા યોગ્ય છે એમા પણ પુણ્યતત્ત્વ વ્યવહારથી મહાપુ કરવા યોગ્ય છે, નિશ્ચયનયે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને પાપ આશ્રવ અને બધ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એટલે જીવતત્ત્વ બાબુવા યોગ્ય હોઈ આપતો તેને બરાબર સમજીએ એનો કર્મ સાથે દેખાતો ધનિક મળધ પણ વારવાગ પવટાતો અને નસા નસા સ્વરૂપો ધારણ કરનાર હોવા છતાં પ્રયત્નથી દૂર ધઈ શકે તેવો છે એટલે એ દેખીતો, જીવ સાથે મગી ગયેલ લાગતો સખધ પણ એનું લક્ષણ નથી, છતાં ચાતુ યવહારમા એને ધનવાન, કમળ, નિર્જળ ઠહી શકાય પણ પાગ પોરો તો એ મરં નકામુ છે, છેડવાણુ છે અને જીવનુ પોતાનું ન હોઈ વળગી પડેનુ છે વ્યવહારસ્વરૂપ તરફ ન નેતા એ(ચેતન)નું નિશ્ચયસ્વરૂપ બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે, કારણ કે સાધ્યદંદિએ નિશ્ચયસ્વરૂપ અનલબન કરવા યોગ્ય છે, પરમ આદર્શ છે અને આજીબાજીનો કચરો ઠીકઠી જતા અવશેષ રહેતી મૂળ વસ્તુ છે

આ ચેતનના મૂળ સ્વરૂપના લક્ષણનુ અનલબન લો અને પછી તમારી પાસે બુદ્ધિ-પ્રજ્ઞારૂપ છીણી છે તેને જીએ છીણાં એકના બે કરવામા ઉપયોગી ધઈ પડે છે બુદ્ધિરૂપ છીણી ચેતનની અદગ બિતર છે, એની વર્તમાન દશા અભ્યસે છે, એના મૂળ સ્વરૂપને વિચારે છે, એની ફરતો લાગેવ મેડ બોળખે છે, એ એની મૂળ વસ્તુ નથી પણ આગતુડ છે એ વાત એ બતાવી આપે છે જેમ બાણુમ્મથી નીકળતા મુવર્ણમા માટી સાથે હોવા છતાં મુવર્ણનુ મુવર્ણત્વ બહાર લાવવા અગ્નિ અને રસાયણનો પ્રયોગ કરવો પડે છે તેમ ચેતન અને જડનો ભેદ પાડવા માટે પ્રજ્ઞારૂપ છીણીનો ઉપયોગ કરવો પડે છે આ સ્વભાવ અને વિભાવનુ પૃથક્કરણ કરી આપનાર પ્રજ્ઞાનો મહિમા મોટો છે, અને નિરતરના અભ્યાસનો વિષય બનાવવા યોગ્ય છે પોતાના અને પારકાની વહેંચણીની ગેરહાજરીને પરિણામે ભારે કેલેશ અને રખડપાટા વધ્યા છે તેથી આ પ્રજ્ઞા-છીણીને નિહાળી તેને ઉપયોગ કરવા માટે તેને મધ્યમા રાખો અને છીણી જેમ લાડાને ચીરીને તેના બે ભાગ કરી આપે તેમ તેની મારદત જડ અને ચેતનનો કાળો કરો લો આ જડ અને ચેતનનુ જ્ઞાન વહેંચણી સ્વિરતા પ્રાપ્ત કરવાનો સમગ્રાપુ ઉપાય છે, અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો રાજાયણિડ પ્રયોગ છે અને હાલે કનીને બેલી કરલી કે માથે આવી પડેની અનેક ઉપાધિનો ડેટો લાવનાર છે એ કારતો પ્રજ્ઞા-છીણાના ખાસ અગત્ય છે (૨)

તસ ઝૈનો કર શ્રદીયે જો યન, સા તુમ સાહ ધારો,
સોહ જાનિ દટો તુમ મોહ, જૈ હૈ સમકો વારો ચેતન ૩

અર્થ—એવા પ્રકારની છીણીથી જે વાતને હુન્નગત ડગીએ તે ધન છે અને તમે ધારી હો કે એ ધન તે સોડહ છે એ સોડહને બાળીને તમે મોહને દાટી દો આ પ્રમાણે ધાય તે ચોક્કસ સમતાનો વારો છે, એટલે એમ ધાય ત્યારે સમતાને તક મળે અથવા એમ ધાય તો સમતાને તક મળે. (૩)

વિવેચન—છીણીનો ઉપયોગ જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરાવી આપે તે સાચુ ધન છે અને તે ધન તે સોડહમ છે એટલે આ રીતે મોહ કોણ છે અને તેનું મહત્ત્વનું મ્યાન કયુ છે અને કયા છે તે લક્ષ્યના આવશે. પ્રજા જડ અને ચેતનનો ફાળો કરી આપે, તમે જાતે મુતુર નહા, જડને ડીટી કેવાનુ અને સાચા ધનને હાથમા રાખવાનુ તો તમને સ્વાભાવિક રીતે આવડ આ રીતે તમને મોહ ની ઓગખાણ બાપી હવે તમે જેમી ન રહેતા, આગળ વધો

તમે આ જડ અને ચેતનનો ફાળો નો ત્યારે તમારા ખ્યાલના આવશે કે આપણુ તો અત્યાર સુધી નકામો તપાઈ મૂળા, અને ખોટી રીતે પરદાનીના પાસામા સ્વડયા પડી જણાશે કે પોતે અત્યા સુધી જે ઇદ્રિયના વિષયોમા કે મિત્રોના સ્નેહમા, કુટુંબ કબિલાના ગંગાના કે રાજ્ય, દોલત કે મોટાઈની મહેલાતોમા બૂબાઈ ગયા હતા, તે તો ખોટો મોહ હતો, અને પોતાના જેવા મોહ પદ પ્રાપ્ત કરવાના આશયવાળાને અણુદટનું હતુ માટે એ મોહને બરાબર જાણીને પેલા અત્યાન મૂલકે મોહને દક્ષતાથી દો મોહ તો મહા આકરે તોફાની છે એના તાબામા આવનારને એ પરાધીન કરી મૂકે છે અહુ અને મમ એના મન છે અને કપાય, નોકરાય, વેલ વગેરે એના આવિર્ભાવ બતાવનાર સ્વરૂપો છે અને એની મંદમા ચૌવન, કામદેવ, રાગ, દેવ, માન, લોભ, કલ, ક્રોધ જેવા અનેક ગણાધિપો છે આવા મોહને તમે કાઢી ન મૂકી મોકો તો એને જમીનમા દબાવી દઈ એના પર રાખ વાળી દો (એનુ ઉપદ્રમન કરો) એટલુ યથે ત્યારે સમભાવનો વારો આવશે, અદરની સાચી શાંતિને સ્થાન મળશે, તમારી અસ્ત-વ્યસ્ત ચિત્તિનો છેડો આવશે અને તમારુ સાચુ સ્થાયી સુખ શું છે અને કયા છે તે વાત દષ્ટિપથમા આવશે. અને એમ થશે ત્યારે તમને જાણશે કે નિશ્ચયદષ્ટિએ જે ચેતનનુ લક્ષણ છે તે જ ખરુ છે, તે જ સાધ્ય છે, તે જ તમે પોતે છો મોહનો સાક્ષાત્કાર આ રીતે વાય, એ ખરેખર, સાચુત તત્ત્વ છે આવી રીતે પ્રજા છીણીએ કરેલ જડ-ચેતનના વિભાગને પરિણામે જે પોતાનુ ધન પ્રાપ્ત ધાય તે શાંત્યત ધન છે માટે હવે તો સમભાવનો વારો આવવા દો અત્યાર સુધી સમન્વયા વગર જ્યા

શબ્દાર્થ—તમ = તે તેવા પ્રકારની (કેવી અથવા તેવી) ૨૨ મંત્રી = હાથમા ૧૪એ, હસ્તગત કરીએ સો = તેજ જાનિ = જાણીને દો = દાટી દો જમીનમા દબાવી દો વ્હ = તે ૧-નિશ્ચયમુદ્ય-અન્દ વડનુ મહાવન સમકો = સમતાનો સમનો વારો = કમ તમ, પ્રસંગ

ત્યા ઘણું રખડયા, હવે તો મોહને છાટી દો અને તમારા પોતાના ધનને ઓળખી-પિઝની લો અને એને મેળવવાના સીધા સરળ કામમાં પડી બંચો (૩)

કુલટા કુટિલ કુલુદિ કુમતા, છઠો જૈ નિજ ચારો,
સુખ 'આનંદ' પદે તુમ મેસી, સ્વપરકૂ નિસ્તારો ચેતન° ૪

અર્થ—હુમંતિ છે તે તો દુરાચારી છે, હડીલી-દુરાગ્રહી છે, ખોટી બુદ્ધિને આપનારી છે, માટે તેને છોડી દો, એટલે પોતાનો ચોક્કસ ચાર-છલાજ થાય પછી તો તમે સમાધિ સુખમાં આનંદપદે બેસી પોતાને અને પારકાને ઉગારી લો, તારી દો. (૪)

વિવેચન—દેવટે આ અતિ રનમય ચેતન-જડ-વિવેચનનો વિષય હોડતા એક અગત્યની વાત કરી નાખવી ખાસ જરૂરી છે બુદ્ધિથી વિચાર થાય છે, વિચાર પછી નિર્ણય થાય છે અને નિર્ણય અનુસાર વર્તન થાય છે આ બુદ્ધિ બે પ્રકારની હોય છે સદ્બુદ્ધિ અને કુબુદ્ધિ બુદ્ધિનો સારો ઉપયોગ થાય છે, તેમ તેનો ખરાબ ઉપયોગ પણ થઈ શકે છે સદ્બુદ્ધિ (અથવા સુમતિ) અને કુબુદ્ધિ (અથવા હુમંતિ કે કુમતિ) એ બુદ્ધિના બે પાસા છે આપી કુબુદ્ધિમાં પડ્યો હોય ત્યારે પોતાની ભૂતને, ખગબર પિઝને નહિ, પોતાનું સાનુ સ્વાન બાપે નહિ જ્યારે સદ્બુદ્ધિ કે સુબુદ્ધિની અમર નળે હોય ત્યારે સ્વને સમજે અને સ્વમાં રહે પડે, અને રમે ખારમાં પદમાં આ મળધમાં એક મળતની સાખી ગાઈ નાખી ચોગીરાજે કમાવ કરી જે આનંદધનજીની નાત સાખીઓનો મહિમા અને એનું રહસ્ય જાણના પદના વિવેચનમાં અને પુરવણીના ઉપોદ્ધાતમાં જોવામાં આવશે ખારમાં પદની સાખીમાં કહે છે કે —

કુબુદ્ધિ કુબળા કુટિલગતિ, સુબુદ્ધિ સધિકા નારી,
ચોપદ જેવે સધિકા, છતે કુબળા હારી°

અહીં સધિકા અને કુબળા વચ્ચે ચોપાટની રમત થાય છે તેમાં જતે સધિકા રૂપ સુબુદ્ધિ છતે છે અને કુબુદ્ધિ રૂપ કુબળા હારે છે આ આખી ચોપાટની રમત સમજવા જેવી છે ખારમાં પદમાં ભાવવિવેકરૂપ પગડુ (પાઉ) ન આવે ત્યાં સુધી બાજી કાચી રહે એન લે બતાવ્યું છે, તે ભાવવિવેક સોહના પિછાન, પરિચય અને સ્વીકારથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને એ ન મળે ત્યાં સુધી બાજી કાચી રહે છે માટે ભાવવિવેક-પાઉ મેળવવા માટે સ્વપર-વિવેચનની જરૂર છે ચૌદમાં પદમાં સુમતા અનુભવ દ્વારા ચેતનજીને સદેગો પાકવે છે, ત્યાં ત્રીજી ગાથામાં કહે છે કે —

કુબળા, કુટિલ કુબુદ્ધિ સન જેવકે, અપની પત કચુ હારો°

શબ્દાર્થ—૧.૧૧=દુરાચારી ખરાબ ચાલી શી કુટિલ=વાગ, જીભાગી હડીલી, કપગી
કુબુદ્ધિ=નકારી બુદ્ધિ કુબાઈ કપ કુમતા=કુમતિ હુમંતિ, ખરાબ બુદ્ધિ ઠે=ઉપર ત્રીજી ગાથામાં
જુઓ મુખ=મુખપૂર્વક સુખ સારે happily (ફ્રિ વિ) નિજ=પોતાનો ચારો=પ્રવૃત્તિ, પ્રવાસ,
ઉપાય કારણાત, નવન નિર્માણ=પાર ઉતારો, ઉગારો

અહીં કુબુદિ માટે જે વિશેષણો ચાતુ પદમા છે તે જ બનબર ચૌદમા પદમા વાપર્યા છે અને ચેતનજીને સૂચવ્યું છે કે તમારા જેવા ચારા માણસ તે આવી સ્વચ્છ, કુટિલ, વાકી, કુબુદિ જેવી રખડુ બાઈની સોબતે ચઢાને પોતાની ઇબ્જત શા માટે બગાડે છે ? આને મળતો જ લાવ ચાતુ પદમા જુદા સ્વરૂપે બતાવ્યો છે અહીં ચેતનને સીધા ઉપદેશ આપી કુટિલ કુલટા કુબુદિને છોડી દેવાનું સૂચવન કરે છે

‘લૈ નિજ ચારો’—આ પ્રમાણે કુબુદિનો ત્યાગ કર્યો એ પોતાનો સાચો ઇલાજ છે આ રસ્તે મનાર-આધિનો છેડા છે, દુ ખદ્દનો ઉપાય છે અને ભવવ્યાધિનો ઇલાજ છે અથવા કુમતિને તણ દો એટલે પોતાનો ઉપાય-ઇલાજ થાય. આ રીતે પ્રજ્ઞા-છીપીથી જડ-ચેતનનો ક્ષણો કરી, સોફને બનબર ઝોગળી, ચોહને દાટી, સમસાવનો વારો લાવો અને કુમતિને છોડા દો એમ કરીને તમે આનંદ-પદમા ખેંસી તમારો પોતાનો અને અન્ય ભવ્ય પ્રાપ્તિઓનો નિસ્તાર કરો આનંદ-પદનો મહિમા અન્યત્ર ખૂબ ગાયો છે ચોગીરાજે પોતાના નામ સાથે આનંદ શબ્દ જોડી અથવા આનંદને જ પોતાનું નામ બતાવી આનંદનો મહિમા અનેક પદમા ગાયો છે અને આનંદ શબ્દ બલતે અતિપ્રેમ ઉત્પન્ન કરનાર હોવા ઉપરાંત ઉચ્ચારણ અને અનુભવમા ભારે લહેર કરનાર છે સ્વ-પરનો નિસ્તાર કર્યો સાદી વાત છે, પણ ક્યારે ? જ્યારે ઉપરની શરતો પૂરી પાડવામા આવે ત્યારે, એની વર્તનામા સ્વપરનો નિન્તાર છે (૪)

ઉપસહાર—આ રીતે આનંદ પદે બેઠવાના માર્ગનું દર્શન કરાવ્યું જ્ઞાનવિચારણા વગર આટલી પૃથક્કરણશક્તિ આવે નહિ અને વ્યવહાર-નિશ્ચયના પાસાને બરાબર પિલાન્યા વગર તુનનાશનિતિ ખીલે નહિ. જ્ઞાનવિચારણાની આખી વિચારધારા બતાવવા ઉપરાંત ચારિત્રમાર્ગમા કઈ રીતે જમન કરવું એનું શાસ્ત્ર અહીં સક્ષેપમા બતાવી દીધું છે એમા ખરે બમતકાર નિશ્ચય-સ્વલક્ષણના અવલબનમા બતાવ્યો છે ચાતુ વ્યક્તિ આત્માનું ‘વ્યવહારુ’ લક્ષણ વિચારે, અને તેના પર ચર્ચા-વિચારણા કે ઉપદેશની પ્ત્યના કરે ચોગી વ્યવહાર પર લક્ષ્ય રાખે, પણ એની નજર નિશ્ચય પર હોય છે, અને એના ધ્યાનમા ‘સોહ’ જ હોય છે

૧ ‘લૈ’નો અર્થ હવે થતો હોય એમ જણાય છે ‘વહુ’નું કપક હોય તો યાચમાથી તે લભ્ય નથી કોઈ અપત્રય તત્ત્વ જણાય છે લાવ સબધ પત્યી કુમાલ છે કુબુદિને છોડી દેની એ ભવવ્યાધિમાથી છૂટવાનો ઉપાય છે

‘ચાર’નો અર્થ કારાગાર’ પણ થાય છે એ અર્થમા લાવ બરાબર મેસતો આવે છે કુબુદિ એ કેન્દ્રમાન છે અને તે કારણે એને છોડી દો ‘લૈ’નો અર્થ ‘અહીં’ તે’ કરવો લાવ એ રીતે વધારે સ્પષ્ટ બને છે અથવા ચારો’ એટલે પશુ-પક્ષીનો ખોરાક અર્થ કુજરાતી ભાષામા થાય છે ત્યા અર્થ સ્પષ્ટ છે તમાગે અત્યાર જે ખોરાક ચર્ધ પડ્યો છે તેને છોડી દો આ રીતે પણ મળતો લાવ આવે છે

—વિવેચનકાર.

જ્ઞાનવિચારણાની જે ધારા અત્ર બતાવી છે એમા આત્માના નિશ્ચય લક્ષણ પર સાર મૂકી વિચારણા કરવા પ્રેરણા કરી છે, એટલે એમા ચેતનના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય અને ઉપયોગ લક્ષણ પર સાર મૂકવાની વાત કરવા સાથે 'પ્રજ્ઞા' ધીણીના ઉપયોગમા સ્વપરતુ વિચેચન કરવા કહ્યું છે અને એાહને ઢાટી દઈ 'સમ'નો વારા લઈ આવવાનું બતાવ્યું છે એમા માત્ર જ્ઞાનવિચારણા કરી એસી ન રહેતા વિશુદ્ધ અને વિશિષ્ટ વિચારણા કરવા આમંત્ર સે યો છે તે ખૂબ સમજવા જેવો છે માત્ર નિશ્ચયદષ્ટિની વાનો કરવાની સાધ્ય નજીક પહોંચી શકાતું નથી, સમતાનો અનુભવ વતો નથી અને આનંદ-પદે પહોંચી શકાતું નથી માટે જો સ્વપરનો નિસ્તાર કરેા હોય તો સ્વને ઓળખવો, સ્વનો સ્વીકાર કરવો, એાહને ઢાટી દેવો અને તે માટે 'એાહ'નો નિરતર લપ કરવો, અને વિષય પાચની ખુદિને ઓડી દેવી

આ વિચારધારા ખૂબ પચાવવા જેવી છે શુભ વાતોની કે જીવી ભૂમિકા સબધી ઓલ ઓલ કરવાથી કાઈ વળે તેમ નથી માત્ર જ્ઞાન નજારું છે, માત્ર ક્રિયા ખરેખરો રીતે પૂર કામમા આવે તેમ નથી, તેથી ખુદ્ધિશક્તિનો ઉપયોગ વિચારણા કરવા ઉપરાંત તનુસાર વર્તના કરવામા કરવાનો છે આ રીતે આનંદ-પદે એસાય, આ રીતે સ્વનો નિસ્તાર વાય, અને આ રીતે સાશ્વત આનંદને પોતાનો કરી શકાય આવી રીતે પરમાત્મા હું પોતે જ (નોહ) છું, એવો ભાવ એસે, ત્યારે સમજવું કે ખરી જ્ઞાનવિચારણાની ચાવી સાપડી છે

આ પદમા કેટલાક શબ્દપ્રયોગો તફાવત યુગગતી છે 'સારો', 'ધારો', 'દારો', 'એમી' વગેરે એ ઉપરાંત 'અણ ન બીયા સારો' જેવા વિલક્ષણ પ્રયોગ છે, એ હકીકત આનંદધનજીની ભાષાના નબધમા જે વિચાર અને નિર્ણયો ઉપોદ્ધાતમા બતાવ્યા છે તેને પુષ્ટિ આપે છે એકદરે આ પદ આનંદધનજીના બીલા પદોને અનુરૂપ છે એમા કુખુદ્ધિ માટે વાપરેલ વિશેષણો અન્યત્ર એ જ રૂપે લગભગ વપરાયલા છે, અને ભાષાપ્રયોગ, ભાવ વાહિતા અને આદર્શ દર્શન અતિ ઉચ્ચ છે, છતાં પ્રતમા એ પદ નથી એ નવાઈની વાત છે શુભપ્રાસિની દષ્ટિએ, આદર્શ સ્પષ્ટતાની ખ્યાલાતે અને વર્તનનિર્ણયની અપેક્ષાએ આ પદ ઘણું ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવે છે એમ વિવેચકની માન્યતા છે એના કર્તૃત્વની વાત બાકુ પર મૂકાએ તોપણ એમા ભારે ભાવદર્શન છે, એમા કાચનું જેય તત્ત્વ છે, અને હૃદયને અસર કરે તેવી વિચારસરણી છે આ પદને વારંવાર વિચારવાથી અને એના પુન પુન પરાવર્તનથી માર્ગ સૂઝી આવશે એમ જરૂર લાગે છે એના પર પૂરતી વિચારણા કરવા વિજ્ઞસિ છે (૮૧)

પદ વ્યાસીમુ

ભૂમિકા—જૈન યોગનો સાર વિષયકાચ પર વિજય છે વિષયો સ્થૂળ ઇદ્રિયોને સબધે છે, ત્યારે આતર રાજ્યમા મનોવિકારો કષાયને સબધે છે આ બાહ્ય અને આતર સબધો પર સચમ એટલે યોગ, યોગનો વિજય એટલે આદર્શમિદિ, અને જૈન યોગ એટલે યોગવિજયની યાત્રામા પ્રવેશ અને પ્રયાસ ઇદ્રિય પાચ છે તેના વિષયો નેવીશ છે તે પર અન્યત્ર વિવેચન થયુ છે સ્પર્શન, રસના, માણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર એ પાચે ઇદ્રિયો પ્રત્યે જેટલી પરાધીનતા તેટલો સ્પર્શ, અને તેના પર જેમ જેમ વિજય થતો જાય તેમ તેમ નિવૃત્તિનગરીની સન્મુખતા આ દીવા જેવી વાત છે, છતા પુનરાવર્તનને ભોગે પણ માનમ સન્મુખ વારવાર ધરવા યોગ્ય છે પ્રત્યેક ઇદ્રિયો પોતપોતાના મ્થાને હોય છે ત્યારે તે ચાલુ ભાગ બાજવે છે, પણ જ્યારે એમા લપટતા થાય છે ત્યારે તે ચેતનજીને સસાર સન્મુખ બેની જાય છે યોગીને પણ પાચે ઇદ્રિયો હોય છે અને તે ખાય છે ત્યારે તેને સ્વાદ આવે છે, અને જુએ છે ત્યારે આખ ઝામ કરે છે, પણ એમા જ્યારે ગાંઠ થાય, એમા જ્યારે મોજ આવે, એ ન હોય ત્યારે જીવન અકારુ લાગે, ત્યારે એ પ્રાણીને સસારમા રજહોગાવે છે, એને મોક્ષવી પગડ્મુખ કરી દે છે અને એને તદ્દન પરભાવમા રસ લેતો, અનાત્મશ્યા અનુભવતો અને બાહ્યાત્મભાવમા રસલેતો વરી મૂકે છે^૧ આ પરાધીન દશામાથી મુક્ત વધાનો ઉપદેશ યોગીએ પોતાના દાખલાથી કે ગેય કાવ્યો કે ઉપદેશ દ્વારા આપી રહ્યા છે તેઓ બતાવી ગયા છે કે એક એક ઇદ્રિયો જ્યારે પરાધીન દશાએ પરાગાધા સુધી પહોચે છે ત્યારે પ્રાણી સમારમા મૂર્ખા પામે છે સાબળવાના રસમા શ્રોત્રપટ હરણ જીવન ગુમાવે છે ખાવાના રસિક બનેલ માછલુ મીઠી ગોળી દેખી પકડાઈ જાય છે કે ભોકાઈ જાય છે અને બનાવટી હાથડીનો સ્પર્શ કરવા દોડી આવતો હાથી હાથડીને જુએ છે, પણ ખાડને સામે હોવા છતા દેખતો નથી અને પકડાઈ જાય છે પતંગિયુ ઝળહળતી દીવાની જ્યેષ્ઠ જ જુએ છે, પણ એની ગરમી કે એનો દાહસ્વભાવ વિચારતુ નથી એક એક ઇદ્રિયમા પરવશ થનાર પ્રાણીની આવી

૧ દરેક ઇદ્રિયોમાં લપટતા કેવો જ્ઞાન બળવે છે તેની આખી રચના સમજવા માટે નીચેના પાત્રોનુ કાપ નિવારમા નાખી દે તે રીતે શ્રી સિદ્ધિએ ઉપનિષદભાષ્યમાંયામા ચીતારુ છે

સ્પર્શન સાથે અકુશળગણા (પ્રસ્તાવ ૩ પ્રકરણ ૫) રક્તા સાથે નેનતા (પ્રસ્તાવ ૪ પ્રકરણ ૨)

ધ્રાણુ સાથે જીવનતા (પ્રસ્તાવ ૫ પ્રકરણ ૧૮) અશ્વુ સારુ યોગિની દર્શિદેવી (પ્રસ્તાવ ૬ પ્રકરણ ૧૨)

શ્રવણુ સાથે સજ (પ્રસ્તાવ ૭ પ્રકરણ ૧૨)

આ રથાનોમા ઇદ્રિયો અને તેમા લોનુપતાનો જેવો વિવેચક દષ્ટિએ બતાવ્યો છે તે ખાસ સમજવા યોગ્ય છે ઇદ્રિયોમાં આસક્તિ એ પરભાવમણુતા છે એને ઝોળખતી એ દિવ્ય નયન છે અને એના પર વિજય મેળવવો એ સસાર પર સ્થૂળ વિજય મેળવવાની આરભસિદ્ધિ છે નિવેચનમા.

દશા થાય છે એ વાત ખાત્ર ધ્યાનમાં રહે તેની ત્રાસે જે પાવેને પરવશ હોય અથવા જેની પાસે ઇદ્રિયો પોકળી હોય—જે આજે શ્રીને આધીન થઈ જતો હોય તે ત્રાસે મીઠાઈ ખાવામાં રસ લેતો લેતો હોય—આવા સર્વ ઇદ્રિયોને પરાધીન બનેલા પ્રાણીના કેવા હાલ થાય તે વિચારવા જેડું છે

અહિંના, સયમ અને તપ પર આખો જૈન ચોડ રચાયેલો છે તે પૈકી સયમ યોગમાં ઇદ્રિયસયમ બાહ્યાત્મભાવ પર વિજય સૂચે છે, જ્યારે કષાય પર વિજય અત્તરાત્મ ભાવ પર વિજય સૂચે છે ‘બાહ્યાત્મ ભાવ છડી અતરાત્મ દશામાં નિયમ થાય તે પરમાત્મપદ પામે’—એ બાહ્યતા સૂચનો મુખ્ય આધાર સયમ ઉપર છે અને સયમમાંજો ડાહ્યનાર નાટે ઇદ્રિયો પર ત્રાસુ એ અતિ મહત્ત્વનો વિષય છે

એ ઇદ્રિયતા વિષયોમાં પણ સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય બહુ મારકો છે સ્પર્શનો વિષય સ્ત્રી-પુરુષના નબધને સૂચે છે એના પર સયમ લાવવો વધારે આકર્ષે છે એટલા નાટે પાંચ ઇદ્રિયો પૈકી સ્પર્શન પર વિજય કરનારને ‘બ્રહ્મચારી’નું સુદર બિંદુ આપવામાં આવે છે કામદેવ-પુષ્પધન્યાની અંત નીચે કેટલાંક વાર મોટા યુનિવર્સા પણ ચળી જાય છે, કેટલીક વાર આગેવાન કે ટોચવાળી આપનારા પણ એને વશ પડી જાય છે વિનમિ કે નદિયેણુ જેવા ત્યાગી એની અંતર તળે આવા જતા પરાધીન બની જાય છે, છતાં યોગ્ય મનોનિમગ્ધી એના પર વિજય મેળવવાના પણ પાયા છે સુદર્શન ચેક કે સ્ફૂલિભદ્રના ચરિત્રો વાચીએ કે વિજય ચેક જેવા ગૃહસ્થીના ત્યાગો વિચાર કરીએ ત્યાર એ ગુણ પ્રચલનિદ છે એન લાભમાં વગર નહિ રહે બ્રહ્મચર્યની બાબતમાં લીલાપોષાપણું બતાવ નાર ટોઈ પણ મહાન કામ કરી શકના નથી, ચેનનને આ બધા ધપાવી શકના નથી અને સંસારના ચક્રમાં પડી જાય છે, તેનું કારણ એ જાણાય છે કે બ્રહ્મચર્ય વગર સર્વ શક્તિનો મન્નહ વર્ધ થતો નથી એટલા માટે યોગમાં આગળ ધપવા નાટે, ધ્યાનની લાયકાત મેળવવા નાટે અને સમાધિયોગ પ્રાપ્તિ માટે બદ્ધકંઠ રહેવાની પ્રાથમિક આવશ્યકતા છે, એ વાત વૈકાંસ્ય દિષ્ટિએ માન્ય છે, યોગ દિષ્ટિએ ન્વીકાર્ય છે અને આત્મિક દિષ્ટિએ આકર્ષણીય છે આ બ્રહ્મચર્યનો મહિમા અનેક મથોમાં ગવાયો છે સર્વ શક્તિનો મન્નહ કરનાર, શરીર ફરતો તેરપુજ બનાવનાર, અન્નાધારણ વીર્યવત્તાને પ્રાપ્ત કરાવનાર એ બ્રહ્મચર્યને પિતાની એની મહત્તા શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન-તેવીશમાં તીર્થ કર-ની સ્તુતિ દ્વારા માર્ગ છે

આ શુભ કાનમાં પરની નિહા કરવાનો કે તેની અદ્વિતા બતાવવાનો આશય નથી, એવી કૃત્તિ આનંદનંદનાં હોઈ પણ ચક્રે નહિ જે ઉચ્ચ ભાવનાથી એ યોગી ‘શમ કહે, રહેમાન કહે, કાઉ જાન કહે, મહાદેવ રે’ એવું માર્ગ ગયા છે (પદ સડસકમું), તે કોઈ પણ પ્રસંગે ટીકા કે નિંદા કરે નહિ પણ એમના ચરિત્રો પરથી સરખામણી કરી વામાં નંદનનો સ્તુતિ કર, એમાં એમનાં વાચાનકનનાં વીતરાગભાવનાને અને મહન પરના વિજયને બહાર લાવવાની વાત જ હોય આવા મહાયોગી અન્યની ટીકા કે અપજાવના ન જ કરે.

આ સુદા પર ચોમ્મ સ્થળે વિવેચન વિસ્તારથી કરવામા આવ્યું છે અને પુરવણીની ઉપોદ્ધાતમા આવશે.

૫૦૨
(રાત્ર-સુસ્તી ટોડી)

મમ્મ ! તો સમ અવર ન કોઈ સ્વલ્પમ;

હરિ હર પ્રહા વિગૂતે સોતો, મદન જીત્યો તે પલ્લમ મમ્મ ૦ ૧

અર્થ—મમ્મ ! તારી સમાન આ જગતના બાને કોઈ નવાં કહેવાતા મોટા દેવો વિષ્ણુ, મહાદેવ અને પ્રહા (જેનામા) નૂચવાઈ ગયા તેવા કામદેવને તો તે એક ક્ષણવારમા છતી લીધો (૧)

વિવેચન—વામાદેવીના પુત્ર ત્રેવીંચના તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે મમ્મ ! અગે દુનિયામા સર્વ આદર્યોને તપામ્યા, પણ તાગ જેવો આ જગતના અન્ય કોઈ જોવામા આવ્યો નથી એ મનનગર કામદેવની નજરે જ જોઈએ તો એણે મોટા હરિ, હર અને પ્રહાને વધેરમા નાખી દીધા છે એટો મોટા દેવોને મોટાજો બનાવી દીધા છે આવા આકરા કામદેવને પણ તે તો એક ક્ષણવારમા છતી લીધો છે તેવા તાગ જેવો આ દુનિયામા અન્ય કોઈ નવાં કામદેવે પોતાનું સામ્રાજ્ય અન્ય દેવો પર કેટલું બઢાવ્યું છે તે પર વિવેચન કરવાની જરૂર નવાં ધર્મપરીક્ષાના રાત્રમા આ નહે દેવોનો મકરંધજ સાથેનો સબધ સમજવામા આ પો છે અને એ પ્રસંગોને ઉપમિતિ ભવપ્રપચાડયાના પાનમા પ્રસ્તાવના પરિગિષ્ટ ન ૨ મા ૨૪૭ કરવામા આવ્યા છે જે મકરંધજ જેનો મહિમા શ્રી સિદ્ધર્ષિએ ગાઈ બતાવ્યો છે એને મહાભોજગયના પાટવી રાગકેસરીની પદવાડે બેઠેલ નાના રાજા તરીકે વર્ણવેલ છે એ બ્યારે પ્રાણી ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવે છે ત્યારે જો તે પ્રાણી પોતાની બાવને અત્યવ સ્વાધીન ન હોય તો તેને પરવશ બનાવી તેની પાસે ત્રિનરિચિત્ર બાગા કરાવે છે આવા મકરંધજે હરિ, હર અને પ્રહાને નૂચવી નાખ્યા, જોગળે બઢાવી દીધા, તેવાને પણ હે મમ્મ ! તે તો ક્ષણ માનમા છતી લીધો તે વીનરાગ ભાવ મન પર રાખી કામદેવનો સામનો લ્યો, લડતમા એનો પરાજય

શબ્દાર્થ—તો = તારા સમ = સમાન તરખા અવર = બીજે ખતમ = દુનિયામા, જગતમા હરિ = વિષ્ણુ, વાસુદેવ. (૨૪૭ કરનાર દેવ) હર = મહાદેવ પાર્શ્વતપતિ (સહાર કરનાર દેવ) મમ્મ = ઉપમિતિ કરનાર દેવ. વિગૂતે = નૂચવાઈ ગયા વડે બાતી દીધા એ તો = તે તો મન = કામદેવ. પલ્લમે = ક્ષણવારમા, પમર પ્રસંગે આપ સમજામા.

- ૧ શ્રીઆન ધનજીવી પદો, ભાગ ૧, ૫ ૨૭ ૪૪ અને ૮૮૯ વિવેચન
- ૨ આ ૫૦ મનમાથી મમ્મ નથી પાકાતમે ઉપન્યવ થયા નથી
- ૩ ઉપમિતિભવપચાડયા ભાગાવનગ્નુ, ભા ૨ ૫ ૧૩૫૩-૬૧
- ૪ વિગૂતે તો આ અર્થ મારા પુરુએ બતાવે છે અને એ સિવાય બીજે અર્થ બોલો કે સમજા નથી કાવ્ય પાકાતર મગે તો નવીન અર્થ સુરતા સભવ ગણાય - વિવેચનકાર

કર્ષો અને તેનું આધીનપાત્ર સ્વીકારવાની ના પાડી આ વાત બહુ અદ્ભુત છે, ભારે મુશ્કેલ છે મીઠાશયી કામ કરનારને ઝળગે કરવા બહુ મુશ્કેલ પડે છે, છતાં તે એને છતી લીધા એ તારા મહિમા છે કદાચ ન કર, વિપ્લવ, ગ્રહાની વાતમા કાઈ આશય હશે, કાઈ રૂઢ ભાવ હશે, પણ હકીકત ઉપર જણાવેલ આકારમા સાપડે છે તે ગમે તેમ હોય, પણ તે તો કામદેવને બગાડે છતી લીધા છે એમા શક નથી (૧)

જ્યોં જલ જગમે બગન પુણાવત, વડવાનલ સો પીયે પલકમ,

‘આનંદધન’ પ્રભુ વામાર નદન, તેરી હામ ન હોત ફલમ્મેં પ્રભુ ૦ ૨

અર્થ—જેવી રીતે દુનિયામા પાણી આનને ઓલવી નાખે છે, તે પાણીને વડવામિ એક પળમા પી લય છે, (તેવી રીતે દુનિયાને અને દેવને રૂચવી નાખનાર કામદેવને તમે છતી ગયા) આનંદધન કહે છે કે પ્રભુ વાનાનદન ! મારા પાર્શ્વનાથ ! તારી હિમત છે તે કાઈ મહેનમા સાપડતી નથી (એ હામ અલોકિક છે) (૨)

વિવેચન—પાર્શ્વનાથ પ્રભુની એ નકરત્વજ પરની છતનો મહિમા એક સરલ દાખલાથી કાયમ કરે છે દુનિયામા પાણીનું એક કામ આગ જુલાવવાનું છે પણ વડવામિ દરિયામા થાય છે તે પાણીને પી લય છે, તેમ છે પ્રભુ ! તમે કામરૂપી જળને પલક માનમા પી ગયા મામાન્ય પ્રાણીઓ કે બીજાં દેવો જ્યારે અમિ જેવા છે, ત્યારે આપ વડવાનલ જેવા છો કામદેવરૂપ જળને ઓપવા સારુ આપ વડવાનલ જેવું કામ કરો તે વડવાનલ જેમ સમુદ્રને પલકવાનમા પી લય છે, તેમ આપ પણ કામરૂપ જળને પી લઓ છો અર્થાત્ આપના ઉપર કામદેવ કોઈ પણ પ્રકારની અમર કરી શકતો નથી

જે પાણી (જળ) જગતમા આગ જુલાવનાર છે, તેને પી જનાર વડવામિ છે, તેમ દુનિયાના છવોને વશ કરનાર કામદેવને પી જનારા આપ જેવા વડવાનલ પડયા છે કામદેવ જેવા બહાદુરને છતી, એને પી જઈ, એને નહિવત્ કરી મૂંઝી આપે જબરી કરી છે આવી હામ ભીડવી એ કાઈ રે છપે છતાં ખેલ નથી વામાનદન પ્રભુ ! આપને આનંદધન નમે છે, આપ પોતે જ આનંદધન છો, આપની હામ અદ્ભુત છે અને આપનો વિજય નોંધના, અનુસ વા, આદરવા યોગ્ય છે ? (૨)

શબ્દાર્થ—જ્યોં = જે રીતે (જેસે કિસ ભાતિ) જન = પાણી, વારિ અગન = અમિ જુલાવત = ઓળવે છે કારીફ છે વડવાનન = સમુદ્રમા રત્નો અમિ પીએ = પી લય, ગજગટાવી જય વામારે = વામા માતાના નનન = પુત્ર નામારે નન = પાર્શ્વનાથ ત્રેનીશમા તીર્થ પર તેરી = તારી હામ = હિમત નક = ગંગાની નળી મર લખુ હનકમે = જળનારમા સહેજમા કપાટામા (કિ વિ)

૧ ‘હામ’નો અર્થ હિમત થાય હિંદીમા તેવો શબ્દ મળતો નથી ‘હામી’ એટલે નાપધરી -વનનીન અર્થ થાય છે વિવેચનમા વિચાર કરી અર્થ કર્યો છે હનકમેનો અર્થ રમન, શોભા, રોનક એમ પણ થાય છે એ ક્ષિપ્રવિશેષ છે એનો અર્થ મસ્-કઠ થાય છે તેનો ભાવ પણ મેસાડવા યોગ્ય છે -વિવેચનકાર

ઉપસ હાર—આ પદમા બ્રહ્મચર્યના ગુણગાન દ્વારા પ્રભુ પાર્થનાથની સ્તુતિ કરી છે. એ ગુણ એટલો મોટો છે કે એને અગે અહીં સ્તુતિના શબ્દો વાપર્યા છે તે વધારે પડતા નથી કામદેવ ત્યારે પ્રાણી ઉપર જોર ચલાવે છે ત્યારે પ્રાણી આકરા કર્મો બાધે છે, મહા તીવ્ર અધ્યવસાયો મેવે છે અને અનેક રીતે નીચો જીતરી બધ છે એને પ્રેમપાત્ર સિવાય બીજુ તૃપ્તુ નથી, એને ખાણુપીણુ ગમતુ નથી, એને વિરહપીડા મહાબ્યથા કરે છે, એને સગપણ, સબધ કે રનેહ અકારા લાગે છે અને વિક્રોધવર્ગીના વિક્રમની પેઠે એ તો, જગલે જગલે, નદીકાઠે અને મરોવ ની પાળે પ્રિયાને જ બાળે છે ! એને જમરના શુભરવમા કે જમણમા પત્નીના પડધા દેખાય છે અને એની જોવીચાલી કે વર્તનમા વિવેકીના નજરે ઘેલછા, ઘેન અને પરાધીનતા દેખાઈ આવે છે એના ચાળા હાડ પીધેલ જેવા જણાય છે સ્ત્રી-પરાધીન પ્રાણી એવા આકરા કર્મ બાધે છે કે રસબધની દૃષ્ટિએ એની કર્મોની ગાઠતા બહુ તીવ્ર બની બધ છે અને એમાથી છૂટતા પ્રાણીના અદરના બધ તૂટી બધ છે

એક જગ્યાએ શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે કે બીજી સર્વ ક્રિયા કરતા પ્રાણી કર્મબધનો નાગ વરી મોહ મેગવી શકે છે બાહ્ય દૃષ્ટિએ સમાન ક્રિયા કરનાર એ વ્યક્તિઓ પૈકી એક કર્મનો બધ કરતો હોય છે, ત્યારે બીજો કર્મની નિર્જરા કરતો હોય છે પણ સાસેવન કરનારને તે ક્રિયાના પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે મોહ મળ્યો નથી મળવાનો સબબ નથી, તેમજ એ વખતે કર્મની નિર્જરા થવાનો દાખલો બન્યો નથી એનુ કારણ ઉઘાડુ છે સર્વ દ્રિષ્ટિઓની એકાગ્રતા થાય, મન-વચન-કાયાના યોગો દુરવસ્થામા એકતાન ધર્મ બધ અને વિરેક, વિચારણા અને ધ્યાન સુઘર્ષ જર્ધ વિષય પર એકરસવત્તા થાય, ત્યારે જ એ સેવનની ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય છે, અને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે એમા વિરાગનો છેદ ધર્મ બધ છે, શમભાવને તિલાંજલિ મળે છે, નિર્વેકનો નાશ ધર્મ બધ છે અને સ્વનુ જ્ઞાન ભૂલી પ્રાણી એકાગ્ર પુદ્ગલ વશ બની બધ છે, પરાધીન ધર્મ બધ છે અને જાત ઉપરનો કાબૂ ખોઈ ભેરે છે અને તેટલા માટે બ્રહ્મચર્યનો મહિમા સર્વ શાસ્ત્રોમા ગાયો છે, હુનિયામા એની પ્રશંસા ધર્મ રહી છે અને એનામા એક રસ જમાવનારનો મહિમા ગવાઈ રહ્યો છે

જે બ્રહ્મચર્ય યોગની પ્રથમ ભૂમિકા ગણાય, જે બદ્ધકચ્છતા વગર એક પણ યોગ ભૂમિકામા પ્રગતિ ધર્મ શકે નહિ, જે બ્રહ્મચર્યનો મહિમા સ્મૃતિભરે વર્તા બતાવ્યો, જેના પ્રતાપે શેઠ સુદર્શનની તૂટી ચાલી ગઈ, જેણે સુભદ્રા પાંચે કાચે તાતલે ચાલણીમાથી જળ કઠાવી ધર્મનો મહિમા દાખવ્યો, જેણે અનેક રાજપૂત ગણ્યુચીઓને નામ અને નામના અપાવ્યા અને જેણે મહાઅભ્યાસી, પ્રખર ન્યાયશાસ્ત્રી ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્દય્યોતિજયજીને મુખે-

મૂળ ચારિત્ર એ બધુ, સમસ્તિવૃદ્ધિ નિ ન,

શિવ સનિવ ધરે ત્રિકે, તમ હુવે સુજસ વખાલ

એમ ગવરાવી શિલને ઉચ્ચ પદ અપાવ્યું—આ બ્રહ્મચર્યને નમસ્કાર છે, એના પાગનાર

ધન્ય છે, એને નમજનાર વિરલા છે અને એને જીનનાર દેવના પણ દેવ છે આ વડે જનતમત શુભને અગે જોકે નથો લખાયા છે, પણ એને પકડવા ૪૫૦ તે સહજ નથી થઈ આવે તેવું કામ નથી. અને તેથી આનંદધન વામાનદત શ્રી પાર્શ્વપ્રભુને અભિનંદન માપતા તેમની 'હામ'ની સુચોન્ય પ્રથમ વર્ષ છે

આવા પડવાનજા જેવા કામાગિને પી જના નહાયોગી જે હોય, ત્યા હોય, જેમ હોય, તેને ત્યા, તેવા હોવાને કાન્થો, હૃદયની નનન છે ! (૮૨)

૫૯ ત્યારીમુ

ભૂમિકા—આનંદધનજી આ ૫૦ જુદી જાત પાટે તેવું છે એ અત્યંત આકર્ષક હોવા ઉપગત એમા ઉપકો દાખલ કર્યા છે આત્મજોધન માટે રૂપકના ઉપયોગની પદ્ધતિ યોગિન? કોઈ કોઈ પંના સ્વીકાર છે? રૂપકોનું ઉપદેશના શુધ્ધ આનંદ, એ પદ્ધતિ જૈન મધ્ય પ્રાકૃતિક કોણે દાખલ કરે છે, ત્યારે વાતુ વર્ષ, એને મધ્ય રેખા ત્યાં પહોં મોટા તાલિયકારને જેવી રીતે માપ્યા અને જૈન-જૈનેતન તાલિયકાર એ પદ્ધતિના મર્યાદા કયે વાપરે છે તે પર વિસ્તારથી નથી. ૧ શ્રીઉપભિનિભવપ્રપન્નાકયાના ઉપોદ્ધાત તરીકે લખેલ 'શ્રીસિદ્ધર્થિ' નામના નથના કરત છે શ્રીસિદ્ધર્થિ નહારાજે મોટી રૂપકકથા લખી આજ સંસ્કાર્યકનું વર્ણન મારકાંક રીતે કર્યું અને 'શ્રીરતમ્યકરપદ્ધતિ'મા તેનું અનુકરણ શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયે કર્યું એ તો મોગ જ થાય છે આ પદ્ધતિ શ્રી આનંદધનજી મહારાજે અત્યંત માન્ય આનંદધનમા ઉપનામોનો ઉપયોગ કર્યો છે અને મુદર રૂપક મૂક્યા છે એ હરેક રૂપક આનંદ દર્શિને વિચારવા કાયક છે અત્ર એ રૂપકરૂઢી પર વધારે વિચરન ન કરતા માત્ર 'શ્રી સિદ્ધર્થિ' અવનો લખાણે આપી આ પંના ત્રણ મુદાને સૂચવી દઈએ

પ્રથમ એમા જે સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાનું છે તેનો નિર્દેશ કરવામા આવે છે તેનો હેશ, પ્રાત, ત્યાના રાત, પ્રધાન કોણ હોય, જેવા હોય તેનો પરિચય કરાવ્યો છે એમા એ સ્થાન-શેરીનું વર્ણન, એના પોગિયાનું વર્ણન, એ નગર કઈ નદી પર આવેલ છે એનું વર્ણન કર્યું છે સાથે સાથે એ નગરનું વાતાવરણ કેવું છે, એ સ્થાનનો મહિના કેરો જાની છે અને એ નગરમા અનેક નગવડો ઉપરાત અનેક પ્રકારની અનવડોનો અભાવ છે તે બતાવેલ છે, અને આવડે પડે આવે અનસર વારવાર મળતો નથી, માટે મળેલ આવસર ન ચૂકવા પ્રેરણા કરી છે અવર ન ચૂકવા માટે ૧૦૦મા પદમા પણ પ્રેરણા આવશે, પણ આ પ્રેરણા તદ્દન હુદી રીતે આવનાર છે ત્યાં જીવનની અસ્થિરતા, ધનમાત્ર અહીં રહી જવાની અપેક્ષા બતાવી અવતરનો તાજ લેવા વાત કરી છે અહીં સાધ્ય સ્થાનની

૧ ૫૦ ૯૮, ૯૯ ની હિસાબી તથા ૫૦ ૧૦૫મા વૈરાગ્યને મોટા કંઠી વર્ણવેલી તથા ૫૦ ૧ ૨મું પ્રશ્નને પ્રીતન કંઠ એ એના સાદા દાખલા છે -નિવેશનકાર.

જાવ્યતા, સુદરતા અને આકર્ષકતા બતાવી તેને પ્રાપ્ત કરવાની અત્યારની તક જવા ન દેવા સૂચન છે આ પાના પ્રત્યેક જાગ પર વિવેચન કરવાની આગ જરૂર લાગવાથી પ્રસ્તાવનારૂપ પ્રાથમિક ઉપોદ્ધાતના માત્ર ઉપર બતાવી તે માત્ર વિષયસૂચિ આપી આગ વધીએ,

૫૬

(૧૫-આકૃ)

નિ સૃદ્ધ દેશ સોહામણો, નિર્ભય નગર ઉદાર હો, વસે અતરજામી,
નિર્મલ મન મત્રી પડો, રાજા વસ્તુચિત્તાર હો વસ ૦ ૧

ટેક-આકૃષ્ટી—

કેવલ કમલાગાર હો, મુળ મુળ શિવગામી !
કેવલ રમતાના હો, મુળ મુળ નિ કામી !
કેવલ રમલાવાસ હો, મુળ મુળ શુભગામી !
આતમા ! તુ ચૂકીશ મા, સાહેવા ! તુ ચૂરીશ મા !
રાજિના ! તુ ચૂકીશ મા, અસર લઈ જી (એ આકૃષ્ટી)

અર્થ—એક નિ-પૃષ્ઠ નામનો સારી રીતે શોભતો દેશ છે તે દેશમાં નિર્ભય નામનું અતિ સુદર નગર છે ત્યાં અતર્યાની નહે છે ત્યાં નિર્ભય મન નામનો વડો પ્રધાન છે અને વસ્તુચિત્તાર નામનો એ નગરનો ગભ છે (૧)

અર્થ—ટેકનો : મોહમાં ગમન કબનાર માન કેવળજ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મીના ઘર ! તુ બરાબર સાંભળ, સાંભળ ! અને કેવળજ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મીના પતિ ! મારા નિષ્કામી નિરિચ્છક

પાઠાર્થ—નિરપૃષ્ઠ-નિલચ્છ નિરહ નગર-નામર. વસે-ટેકમાં નિં ૦ મૂકે છે અતરજા પુનરાવર્ત નિરપૃષ્ઠ કમજનુ અને પ્રથમ ગાથા પૂરી કરી વસે અતરજામી થી બીજી ગાથાની લક્ષ્યાત કરે છે ટેક—નિ કામી-નિકામી ચૂકીશ-ચૂરીશ રાજિના-રાજના

શબ્દાર્થ—નિરપૃષ્ઠ=રહા અગરુ નિ મામ નિરિચ્છક અજ્ઞાતર દેશ મૂકા=કમ્પા તથા, દરકાર પરના દેશ=પ્રદેશ વિમાન ક્ષત સોહામણો=કુદર, મુરોહિનિ નિર્ભય=જેમાં કોઈ પ્રમારનો ભય-શીક નથી ઉાર=શ્રેષ્ઠ, સુદર વને=રહ નામી રહ છે અતરજામી=અતરવામી, અતરમાં વ્યાપી રહેલ આતમા, અતરતામા, પરતામા નિમળ=મેન વગરનો સ્વદ્વ પવિત્ર મત્રી=પ્રવાન વડો=મેટો, ચીફ (chief) વસ્તુચિત્તાર=સત્તને જાણુ તે તે સબધી વિચાર કરવો તે રાજનુ વિચાર નામ

શબ્દાર્થ—ટેક આકૃષ્ટીનો-કેવળ=માત્ર, કેવલજ્ઞાન (પાયનુ) મનાગાર=લક્ષ્મીનુ ઘર રૂબુ સુબુ = બરાબર સાંભળ શિવગામી=મોહમાં જનાર (અધોધન) કમતાનાય=રહનીના પતિ નિ મામી=નિરિચ્છક કામના અગરના (સધોધન) કમતાવાસ=લક્ષ્મીના નિવાસથાન શુભામી=સારા માર્ગે જનાર (સધોધન) ચૂકીશ=ચૂરીશ, તક જવા દઈશ. સાહેવા=મેટો માણસ રાજિના=મહારાજ, ધણીવારી, લકી શ=પામીને.

દેવ ! જરા માલજી, માલજી ! અને દેવજ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મીના નિવાસ ! અને શુભ માર્ગે જનાર મારા દેવ ! તું બરાબર શ્રવણ કર, શ્રવણ કર ! મારા સાહેબા ! તું આ તક ચૂકીશ મા ! મારા રાત્રી ! તું આ અવસર જવા દઈશ મા ! તને અત્યારે તક મળી છે, અવસર માપડયો છે (ટેક)

વિવેચન—એક 'નિરપૃહ' નામનો મોહમયો દેશ છે 'અપૃહ' એટલે ઇન્દ્રિયા, આશા, પારકો માણસ ધન આપશે, મહેરબાની બતાવશે આવી આશા રાખવા એ 'રપૃહ' છે અઠ્ઠાવીશમા પદમા 'આગા'નું જે ચિત્ર આપવામા આવ્યું છે, એના પુત્રોને જગતના કાસ તરફે રજૂ કર્યા છે અને આશા મેલીઓને ઘર ઘર ભગવાન કૃતાર સાથે સરખાવ્યા છે, તે આશા અને રપૃહમા બહુ જોઈએ તફાવત છે અને એ અપૃહ-ઇન્દ્રિયા પર વિશ્વ થાય એટલે પછી સસારમા રખડવાપણું રહેતું નથી નિરપૃહવૃત્તિ વર્ધી જાય, ધન, માન, પ્રશંસા કે અન્ય ડોહા આપ્યા, ઇન્દ્રિયા કે રપૃહ ન રહે ત્યારે સસારનો છેડો આવી જાય છે આ નિરપૃહતા એ શી ચીજ છે તે બતાવવા શ્રીમદ્ યથોવિજયજી ઉપાધ્યાયે એક અષ્ટક (જ્ઞાનસાર, બારમું અષ્ટક) લખ્યું છે જ્યારે પ્રાણીને મનમા નિશ્ચય થાય કે પોતાના મૂળ સ્વભાવ (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ) સિવાય અહીં બીજું કંઈ મેળવવા યોગ્ય નથી અને આત્મનિશ્ચયથી એ મ પત્ર વર્ધી જાય ત્યારે એ ખરો સુમુખ બને છે, ત્યારે એ પોતાના 'મુનિ' નામને સાર્થક કરે છે સદર અષ્ટકમા બતાવ્યું છે કે—'અપૃહવાળા માણસોને અનેક વાર સુખશોષ થાય છે, પોતાનું ગણું નવાસું સૂકવવું પડે છે એને બાદ મૂર્ખા આવી જાય છે અને એના સુખ પર, વર્તનમા અને યોગીમા દીનતા દેખાઈ આવે છે સ્વાર્થ એવી વસ્તુ છે કે એ પ્રાણીનાથી વિવેકને પલાયન કરાવી દે છે, અને છતાં જ્યારે એનો મધક થાય કે નિનાશ થાય ત્યારે પ્રાણીમા જરૂર દીનતા આવી જાય છે પુશામતખોરો, રાડિયા, ખખર આપનારા અને ચોકીની મહેરબાની મેળવવાની લાલચમા પડેલા કે જાહેર સેવામા આત્મપ્રશંસાની કે સત્તા હસ્તગત કરવાની દાનતે બહાર પડેલાની આંતર દીનતાનો જોડો અભ્યાસ કરવાથી આનો ખરોબર ખ્યાલ આવે અને અહીં થોડા વર્ષ માટે રહેવું તેમા તે અહીંથી લઉં, ત્યાંથી લેશું કહું, પછેથી તફાવત, પેલાને મમજવું, આને કાસવામા નાખું, પછે નામના કહું—આ સર્વ અપૃહ છે, પારકી આશા છે, પેટ યોગીને જીભી કરેલી પીડાઓ છે પારકી રપૃહ એ મહાદુષ્ટ છે અને નિરપૃહતા એ જ સાચું સુખ છે' સુખદ બનું આ લક્ષણ શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે અને ઉપાધ્યાયજીએ એને અપનાવ્યું છે આવું રપૃહાનું ચિત્ર છે

આની સામે નિરપૃહતાને વિચારીએ જમીન પર સૂવાનું હોય, બિજાથી ભોજન લઈ આવવાનું હોય, પહેરવા માટે જીર્ણ વસ્ત્રો હોય અને ગામમા ઘર ન હોય, સીમમા ખેતર ન હોય, એવા નિરપૃહી મહાત્માને જે સુખ છે તે મોટા ચક્રવર્તી, કે વડાપ્રધાનને નથી. જ્યાં આશા આવી, ત્યાં અદરની ગોજ આવી જાય છે નિરપૃહી તો નિબનદમા મસ્તી કરનાર, મહારાજાને પણ મહારાજા છે એ મન પર મયમ રાખનાર જડવીર છે આવી

વૃત્તિ જે આત્મભૂમિકામા પ્રસરતી હોય તેને 'નિઃપૃહ' દેશ કહેવામા આવે છે આ ભૂમિકામાથી અતર્થાંગી મેળવનો છે એટલે એ ભૂમિકાને બરાબર જોળખી લેવાની જરૂર છે

નિઃપૃહ દેશે નિર્ભય નામે નગર છે સસારમા ભય-બીડ અને પ્રકારની હોય છે શાસ્ત્રકાં સાત પ્રકારના ભય બતાવે છે (૧) મનુષ્યને મનુષ્યનો ભય તે ઇંહલોકભય, (૨) મનુષ્યને સર્પાદિ હિંમત પશુનો ભય તે પન્હલોકભય. (૩) પોતાની વસ્તુ ચોરાઈ-લૂટાઈ જશે તેવી બીક તે આદાનભય, (૪) વીરગી-મોટરના અકસ્માત, જોબ પડવાનો ભય વગેરે અકસ્માતભય, (૫) ખાશુ શુ, બાજરો બટેલ મગરો તેવો ભય તે આછીનિકા ભય, (૬) મરી જશુ અને મા બધી જમારેલી રચાસત મૃતીને હાની નીડળવુ પડશે તેની ખિતા તે મરણભય અને (૭) દુનિયામા આબરૂ પર પાણી ફરશે એની ખિતા તે અપયશભય

ભય તો પાર વગરના છે ઉપરના સાત મુખ્ય ભય છે ભયથી પ્રાણી દીન બની જાય છે, સાનુ જૂકું બોલે છે, પોતાના વ્યભિત્તવને માગી નાખે છે અને મનની મનમા રાખી અકળાયા કરે છે એને સાચી સ્વતંત્રતાનો ખ્યાલ પશુ થતો નથી અને ગરીબ-ખાપડા બની જાય છે આનંદધનજી પોતે સેવાની ભૂમિ મા 'અભય, અદ્વેષ અને અખેડ'ને બતાવી શ્રીસત્ત્વનાથ મહારાજના સ્તવનમા ભયને પરિભાષીત ન વળતા તરીકે વર્ણવે છે અને નિર્ભય પશુા સિવાય વિકાસ નથી તે વાતને ંચાવવા 'ેવાની શરૂઆતની ભૂમિકામા' મૃતી નિર્ભયતાને બહુ અગત્યનુ સ્થાન આપે છે નિર્ભયપણાને અ જે ઉપા યાયજી મહારાજે એક આખુ અષ્ટક (જ્ઞાન સાર-સત્તરનુ અષ્ટક) લખ્યુ છે, ત્યાં ભયનુ કારણ અપેક્ષા-આશા જ બતાવ્યુ છે અને અપેક્ષા વગર ના પ્રાગતિક ઇચ્છુકને કોઈનો ભય નથી એમ બતાવીને પરી જણાવે છે કે જે મહાત્માને કોઈ પણ વસ્તુ ગોપવવાની કે છુપાવી રાખવાની નથી, જેને કોઈ વાતનુ આરોપણ કરવાનુ નથી, કોઈ ત્યાગ્ય નથી, કોઈ દેવા યોગ્ય નથી, અને જેને જ્ઞાન દ્વારા સર્વ નેય છે, તેઓ ખરે ખરા નિર્ભય છે આમા કેટલો અનાક્રિતભાવ દેખાઈ આવે છે તેનો વિચાર કરીએ ત્યારે નિર્ભયપણાની ભયતાનો ખ્યાલ આવે જેને પોતાના ચારિત્રમા રમખાંડેલુ છે, જેની પાસે અખંડ પાનનુ મહાસામ્રાજ્ય છે, તેવા સત્ત પુત્રને કોનો ભય હોય? આવા રીતે નિર્ભયપણાની મહત્તા નોતોએ અને સાધુઓએ ગાઈ છે

અને વ્યવહારમા નિર્ભય પ્રાણીને નાનુ મરણુ સભ્ય છે એ જાહેરમા યનાવસર યોગ્ય ભાષામા સાચો અભિપ્રાય આપી શકે છે અને ચારિત્રગળથી સમાજનુ કે મધનુ હિત સાધી શકે છે મોટાની શેહમા અબ્દી જનાર, સભ્યો કે ધનાઢ્યોની પ્રુથામત કરનાર, દલી કે દ્રોહી માત્રસો કી નિર્ભય થઈ શકતા નથી, અને સ્વપરતી પ્રગતિ સાધી શકતા નથી આવા વાતાવરણવાળુ 'નિર્ભય'નાર છે

વસે અતરભાગી—એવા નિઃપૃહદેશમા આવેલા નિર્ભયનગરમા અતર્થાંગી વને છે

અર્થાની પ્રત્યુ પોતે છે, અને તું પોતે અર્થાની વડ શકે તેવો છે, તુ તે છે જ ક્યારે
કેહી દે, ધમાલ ડોરી દે, શાંતિમા બેગી લા, એકાન્તતા કા અને ત્રામે લેવાને બંડ
મદર લે એટલે ત્યા અર્થાંત્રી દેખાશે આ મતર તનીની શોધ-ઓગ્રખાપ્રમા આગમ વધી મે

રાજા વસ્તુવિચાર—એ નિર્ભયનગરનો રા ૧ ‘વસ્તુવિચાર’ નામનો છે વસ્તુના
પૌરુષલિંગ, સ્ત્રીપૌરુષલિંગ મર્મ ચીત્તે ગાવે વસ્તુનાં વ્યાખ્યા નમજવા માટે પચાવનના
પદમા નનની વ્યાખ્યા ઉપર વિવેચન કર્યું એ રીતે ‘અર્યા’ને ઓગ્રખી-મેગવાં રામય
આવી રીતનો વસ્તુઓનો વિચાર કરી ગરે ને આત્મા કહેવાય એનામા અનન જ્ઞાનની શક્તિ
છે એ ભૂત, ભાવા, વર્તમાનને બાણી-કેળી ગરે છે, અને સાગનાર વિચારી આદર-સ્વીકાર
અને ત્યા ૧ કરી ગરે છે વ્યારે એ અતરાતનંશામા આરે ત્યારે એની વસ્તુવિચાર
મપ્ત વાય છે વસ્તુવિચાર અને અર્થાંત્રી વચ્ચે ચોખ્ખો ફેર છે અર્થાંત્રી તો આ ર્થ
છે, આદર્શ-આનંદ પહોંચી થયે છે અને વસ્તુવિચાર તો બાહ્ય છે આત્મ બંને દશામા
પ્રાપ્ય છે એની તરતમતા હોય, પણ એ પ્રત્યક્ષ આ માને જરૂર હોય છે અને દેવટે મર્મ
નલિ તો અત્રનો અનતમે ભાગ તો - કા ઉધારો દોય છે એ ‘વસ્તુવિચાર-રા ૧’ એટલે
ગમે તેવી દશામા વર્તતો આ ચેતનરાજ પોતે અનજવો જતા નિમ્પ્રહદેશના નિર્ભયનગરનો
રાજા છે તે તદ્દન બાહ્ય દશામા વર્તતો ચેતનરાજ ન સમજવો, પણ અતરાતનંશા સુધી
પહોંચી ગયેલ ચેતનરાજ સમજવો એ જ વિશિષ્ટ ચેતનના અનેક વિશેષો સાથે પદ ૭૦
માની પ્રથમ ગાથામા વાપર્યુ છે આ ચેતનના મૂળ ગુણને અગે સ ૧૪૩ આ વસ્તુવિચાર-
નલ પ્રાપ્તિને પથે ચલી ગયો છે, અને એની નજર અર્થાંત્રી તરફ છે, પણ હજી એ
અર્થાંત્રી (પરમાત્મા) વચે નથી આ તદ્દાવન આનંદ રાખતો

નિર્મળ મન મંત્રી વડો—એ વસ્તુવિચાર-રાજાને નિર્મળ માનસરૂપ મોટો મંત્રી છે
‘નિર્મળ ચિત્ત’ આમેલૂળ વલૂન શ્રીકૃષ્ણમિતિલવપ્રપચાકનાના ચોવા પ્રસ્તાવમા આપ્યું
છે (પૃ ૭૧) મનની નિર્મળતા ઉપર વસ્તુવિચાર-ન નની પ્રગતિનો ઘલો આધાર રહે
છે મનની નિર્મળતા હોય તા જ વસ્તુવિચારમા પ્રજ્ઞતા અને ચક્ષુતા માને આ પ્રમાણે
અર્થાંત્રીના રેશ-નગર બનાવી રાજ-પ્રધાન કાલ છે તેનો પશ્ચિય દશામે

આત્માનું પદસ્થાપન—આવા વસ્તુવિચાર રાજા! અતે તો તુ કેવળજ્ઞાનરૂપ
લક્ષીનું ધર છે, તુ કેવળજ્ઞાનરૂપ લક્ષીનો પતિ છે, તુ કેવળજ્ઞાનરૂપ લક્ષીનો વામ છે.
આવા નારા વસ્તુવિચાર-મહાગન ૧ પ્રા ચેતનરાજ ૧ તું તો ખરેખરે મોહમા જનાર છે,
તુ નિષ્કામી છે અને મારી દિગાએ જનાર છે માટે આ વાત સાલગ, જરૂર સાલગ, બરાબર
આનંદ રાખીને પ્રાણ ચેતનને કેડાણે લઈ માવવાની આ રિશિદ રીત છે ખરી રીતે એને
નરકગામી, રખડ, નીચગામ વગેરે વિશેષોની નવાજી શકાય તેમ છે, બરબુ કે એ
પરસગથી અનેક રીતે પતિત થયેલ છે, અને અનેક કામનાની ભરેલો છે પણ શાત
ચોગીરાજની ભાષા લુલી જ હોય એ કોઈને ધમકાવી દેવાની ક આશ્વેષની ભાષા ન વાપરે,

એ ચેતનનું સત્તાગત સ્વરૂપ લક્ષ્યમાં રાખી એને સુયોગ્ય વિશેષણે મળાવે, અને એ નીતે એનામાં આનામાં ઉત્પત્તિ કરે આ યોગીશ્રુની ભાષા પ્રદિ અનુગુપ્ત યોગ્ય છે

અનમર મુકીંગ મા—માવા માગ ચેતનદેવ ! અત્યાં તને અવનગ મળ્યો છે તુ અત્યારે જૂઠાના ન રહી જતો આખો અવનગ સત્તા યાત્રામાં વારવાર આવતો નથી, મગેવ તકને હારી બેસતો નહિ આગમ એમ્સો (૧૦૦)ના પંચમાં આ મળેલા અવન ના મૂલ્ય મૂનવશે અત્યારે તારે જાવના દેરા મટાડવા છે, માટે ચાલતે પથે તા ! આદમશુણને નમરી સમરી તેના ગાન કરે, આ ઢગધડા વગરના આદાદાને મૂળી દે, તને ઝાડપી લે અને પોતાની નગરાંએ પહોંચી જ (૧)

એ અતર્યામીના સ્થાનનો વધારે પવિત્ર આપવા સારુ માગના વાળુંન આપે છે —

ગદ સતોષ મામામોદયા, સાધુ સગતિ દદ પાઠ ફો,
પોત્રિયો વિવર સુનાગતા, માગમ પાયક તોર ફો રસે૦ ૨

અર્થ—સતોષકિંદાની અંતર પેટ જાણ તેમલો આમોદ—આનંદ જયો છે એ નગરમાં સાધુપુણ્યના સગતિરૂપ નજાન પોગ છે એ પોગના દુઝવાત પર પુવિવેર આખો વખત લગતો ગી પોત્રિયા—પોત્રીકારનું લાભ ખડે પગે જ છે ત્યા માગમરૂપ પાયક છે તેનાં તુલના ન—કિંમત કર (૨)

વિવેચન—ગદ સતોષ—એ નિમ્મુલ્લદેશમાં આવેલ નિર્જનનગર, જેમાં અતર્યામી વસે છે, તે નગરની દરતો સતોષ નામનો ગદ છે હિંદિતા તૃષ્ટ્યામાં છે જ્યાં એવા સતોષ વર્ધિ ગયો ત્યા પછી રાજ્યમાં કે રક્ષા દેવ નવી રહેતો મન તૃપ્ત થયા પછી કોણ સત અને કોણ દરિદ્ર ? પછી તો એને જગલ તે મનજ છે, ભૂશ્યા એ આરામ સ્થાન છે અને અતરનો આનંદ એ એની પૂજ છે

કામામોદસા—એ કિંદામાં દાડગોળો બરેલો નવી, પણ હંઠામાં આરે તેમલો આમોદ—આનંદ બરેલો છે સાધારણ નીતે કિંદા દરતી ડાલી ખાઈ હોય અને તેના મેલા, વાલી, પડતર પાણીની ગંધ માંખા કરે, ત્યાર આ સતોષકિંદાનાવી તો મનને ગમે તેવી મુગધ પસાર્યા કરે છે ‘ના’ એવે સદથ, સમાન એ માનનાતક ચન્દ છે દા ત. જગસા

પાઠાત્મ—જ-દ-દ-દ પોત્રિયો-પોત્રિઓ

ગાદાર્થ—જ = પો ૮ = મજાનૂત જાન = જાણ, ર્થ (મા) આમોદ = પ્રસન્નતા, આનંદ, હા પુછી સગતિ = મોગત દ = નજાનૂત પોગ = દરસાવનારો મને તો સા = સત નમાન માન સ્વયં શ્રુ પોત્રિયો = રસાન નોખીલ, જાહાર મુજાતો = આખો રખત જાનૂત ઉપગી પોત્રીકાર નહિ રાખ = દૂત તાસ પાગ મેવ પાગાનુ લખર તોગ = સિચાર કર કિંમત કર

સા એટલે મગીએ, સમાદ કામોદ નાનનો ધગીએ દોષ તે પી તમાન ત્યાથી દુષ
પચરતી રહે છે આવો સતોતમદ છે ।

સાધુસંગતિ દઢ પોળ—એ વિશંયન રત્ના ત્રતોતકિટવાથી સુન્દરિન એવી
સાધુસંગતિ નામના નરજૂત પોળ છે પ્રાપ્તિ વિનિતવાની છે, એ જેના પરિચયના હેતુ
હોય તેવો થઈ લાય છે સાધુ પી ઝેળનના રહે તો તેનુ વાત્સલ્ય સુંદર યનુ લાય છે
સાધુસંગતિ એ પોળની પેઠે નાકે રમતુ આપે છે

પોલિયો વિવેક સુભગતો—એ પોળને નાકે 'વિવેક' નામનો દરવાન મોટી કરે
છે માલા-ખોટાને તથાગુ, સાલાનો સ્વીકાર કરવો, ખોટાને ત્યાદ કરવો એનું નામ વિવેક
આખા જૈનધર્મનો પાયો વિવેક ઉપર મૂક્યો છે સમ્યક્ વિચારણા કરે ત્યારે તેને સ્વપ્ન
મમત્વ છે અને નયરના જાન પછી સ્વપ્ને સ્વીકાર લાય અને પરનો ત્યાદ થય એટલે
ખેટો પાર છે આરો વિવેક પોળને નાકે પેલી દરવાનનું કામ કરતો દોષ, તો પછી કષ્ટ
ગો ? સાધુની રાત્રિની વાતાવરણ નુકસાન અને રિતે-વિચારણાથી સાવખોટનો આવશ્યક
ધાય એટલે પ્રગળિનો સ્તો ઉઘાટો લાય

આગમ પાયક તોળ—એ ન રતે નવાવનાર આગ લૂપ મોટુ લશ્કર છે ના,
આજમણુ માટે તો વિવેક-પોળિયો લાતો છે અને મોટુ તોડાન આરે તો તેના જામે
રક્ષણ કરનાર આગમતપ પાયક છે મૂળ આગમો-જૈન સિદ્ધાંતન થો-ના પરિગીઝનથી
ચકાઓ દૂર લાય છે અને ના રૂપલ ગીને સૂચી આરે છે આવા પાયકને તુ તોડ
તેની કિમત ન (૨)

દઢ વિમયાસ વિતામરો, પુતિનાદ વિવહાર હા,

મિત્ર રેસાગર વિઠે નહિ, ક્રીડા પુરતિ અપાર હો રસે ૩

અર્થ—વીતજ ઉપર પાડો વિશ્વાસ ત્યા હોય છે અને જિવા પ્રકારના વિતાનો
ત્યા વેપાર છે વેગમ નામનો દોન્તાગ ત્યા છે તે કોઈ વખત અવગ ધતો નથી પા
રતિની કિટાનો તો ત્યા ગઈ પાગ નથી (૩)

પાકોતર—નિશ્ચાસ-વિતરમા (૨) વિનિહાર-વ્યવહાર વિલક-જેનકે મુરતિ-પુરત.

ગાળાર્થ—નિશ્ચાસ=વિશ્વાસ, આરમા વિતામરો=વીતસા ઉપર (૨) પુતિના=ઉત્તમ પ્રકારનો
વિતા, પ્રમા, હાનન. નિશ્કાર=વ્યવહાર વેપાર વિઠે=જુલો પક, અનયયાર, વિગટે પુરતિ=(પમ)
રતિ, રમણુ=આતિ

૧ અહીં હા પાકોતરનો અર્થ પોત સતોત લાય છે એવેએ સતોત મમત્વાઉ નથી, પણ સ્થાપી
છે અને મોદના પાગ વઈએ તો અર્થ આવતો નથી. કામોદ પછી સા' નકામો, અર્થ વગરનો થઈ
નય છે અને એક જ ગાથામા દઢ રાગ ને વાર આવે તે કામની નર કીક પણ તમનું નથી જોયી
ગ' પાકે તમીચીન પડો છે -વિવેચનકાર

વિવેચન—દંડ વિશ્વાસ વિતાગરો—એ નગરમા અરસપરસનો વિશ્વાસ ઘણો મજબૂત છે એટલે એને દરવાજે તાળા દેવાની જરૂર પડતી નથી એક તો નગરના લોકો નિર્ભય છે, એને મજબૂત ગઢ છે પગિણામે બહાન્યો ત્યા આવી કોઈ ગુનો કરી જતુ નથી અને વિશ્વાસને લઈને અદર અદર ગુનાનો સવાલ ન્હેતો નથી આરથાના અર્થમા એ ભાવ સમજાય છે ?

સુવિનોદ વિવહાર—એ દેશ—નગરમા વેપાર-ધંધો ઊંચા પ્રમાણે વિનોદનો છે, એટલે ત્યા લોકો હર્ષ, આનંદ કે ક્રોધનો જ ધંધો હોય છે, પણ એમા તુચ્છતા કે ધમા ધમી હોતી નથી 'ભૂરખ મિત્રો મળી ગાગ હર્ષ ગમ્મત કરશે' એવો વિનોદ ત્યા નથી આમાને ઉત્તર કરે તેવા મહાપણો, વ્યાખ્યાનો અને આનંદો ત્યા હોય છે અને તેનો ત્યા વેપાર ચાલે છે અથવા પ ગૃહીરવિજયજીના અર્થ પ્રમાણે એ નગરમા વીતગગ પરનો દંડ વિશ્વાસ છે અને તે કેપ અનિ આનંદદાર (સુવિનોદ) વેપાર-વ્યવહાર છે મા અર્થ પ્રમાણે 'વિતાગરો' અને 'સુવિનોદ' બંને વિરોધો થાય છે આ અર્થ પાપ જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે

મિત્ર વૈરાગ્ય વિહુડે નહિ—એ નગરમા વૈરાગ્યકેપ મિત્ર કદી અવગ થાય નહિ. એ કાઈ તાગિયો કે ગાગિયો હોસ નથી, એ તો જીવન મિત્ર છે સસારના અવગપને ઓળખી તેનો પરભાવ સનજવો, જતા ચરીરનો સાધન તરીકે લાભ લેવો, પુત્રક-પાનાનો જ્ઞાન માટે લાભ લેવો અને જતા એ બાલ્ય વસ્તુમાની ટોઈની પણ સાથે તાદાત્મ્ય મળે ન થવા દેવો એનું નામ વૈરાગ્ય છે એવી મનોભા માત્ર કોઈ જ વાગ ઉભરાની પેઠે આવી જાય તેમ નહિ, પણ એકવાર વર્ષ તે ઘથમને માટે બની ન્હે, એવી નગરના લોકોમા થયેલ દોષ્ટાશીની મિત્રતા છે

ક્રીડા સુરતિ અપાર—ત્યા ઉચ્ચ પ્રકારની ધર્મક્રીડાને પાર નથી ઇદ્રિયજન્ય પૌદ્ગલિક વિચારો આ આનંદ માનનો એને આમાન્ય ગતિ કહેવામા આવે છે એમા અતર વિત્તનો પ્રતિષ્ઠા થાય છે આ નગરમા સુરતિ (સુ એટલે સારી-પ્રશમ્ય) હોવાને વારણે મનમા આનંદ થાય છે પણ એ ક્રીડાઓને અગે પ્રતિષ્ઠા થતો નથી (૩)

હજુ એ દેશ અને નગર કેવા છે, એ વિચા વા યોગ્ય છે આપણે આગમ વધીએ —

૧ વિતાગરોનો અર્થ ક્રમક્રમો નથી કોઈ પણ પ્રશ્નમાથી અને એ અથવા એને મળતો શબ્દ મળ્યો નથી ગ્રામીણવિજયની નોખા વિતાગરોનો અર્થ વીતરાગ સંબંધી એમ ન્હેત છે અને કોઈ પાદાતર મળશે કે અથ ત્રામ થયો તો આગમ ઉપર સૂચના થયે વાગ્યાર વિચાર કરી અર્થ જણાવ્યો તો તે પર-વિચાર કરી નહી-આશ્ચર્યમા તેને સાતાર લખવ કરવામા આવશે —વિવેચનકાર

માનના ગાર નદી વહ, સમતા નીર ગમીર હો,
યાન ચઢિવચો મર્ગ રહે, સમપન માન સમીર હો. વસે૦ ૪

અર્થ—ત્યા (જે નગરને પાદર) બાર ભાવનારૂપ નદી વહે છે એ નદીના સમતારૂપ અગ્રાધ-ગ્રેહ પાડી વહે છે એમા ધ્યાનરૂપ ધરો હ મેથા બરેલો રહે છે અને સમપરિણામરૂપ પવન ત્યા હમેલા વાયા કરે છે (૪)

વિવેચન—ભાવના બાર નદી વહે—બાર ભાવનારૂપ નદી એ નિર્ભયનગરી પાને વહે છે ૧ અનિત્ય, ૨ અશરણ, ૩ અસાર, ૪ એકલ, ૫ અન્યત્ર, ૬ અતુલિ, ૭ આદ્ય, ૮ સવર, ૯ નિર્જરા, ૧૦ લોહસ્વભાવ, ૧૧ યોધિદુર્લભ, અને ૧૨ ધર્મ ભાવના—આ બાર પૈકી કોઈ પણ ભાવના વિચારમા નાખી દે તેવી છે એ પ્રયેક ભાવના પર વિસ્તારથી વર્ણન શ્રીચિત્રવિજય ઉપાધ્યાયે ‘ચાતુધાર’ ૧ અવમા કર્યું છે અને મે તેના પાંચ વિવેચન કર્યું છે ૧ આ ભાવનાઓ ખરેખર ની જેવી છે શ્રીસિદ્ધિ મહારાજે ચોથા પ્રસ્તાવમા આગ્રિધર્મ ૧૪ને તુલ્યું ખીનગ એના દાન, ગાલ, તપ માથે આ ભાવનાને ચોથા મુખ તરીકે બતાવાં તેનાં આપના ચિત્તમાધાનમરૂપમા આરેલ નિષ્પ્રહતા વેદિક ઉપર માટેના છવનાય નિહાનનમા બતાવાં છે ૨

મમતા ની ગમીર—મે ભાનના-નગીમા સમતાનુ પાડી બરેલુ હોય છે સર્વ સયોગોમા મનને નમભારે ગાખવુ, એમા ખળભાગટ વવા દેમે નહિ, એમા આક્રમક કાળો કે કોઈ વાતનો મનોવિકાર વવા દેમે નહિ—એ સમતા છે મમતાના ગમીર નીર ચાલે ત્યારે તેમા ગુચવણ, ઝાવાઢાવા, અભિમાન કે કલ નથી એનો અખડ પ્રવાહ ધીરે ધીરે આ ચો બલ્ય છે એ નગીમા કદી પુર આવે નહિ અને ઝડપા યોદે નહિ. આખો વખત પાણીનો અખૂટ ભાગ પ્રવાહરૂપે અખલિત વહ્યા કરે એ પ્રવાહ ધણો જીગ હોવાને કારણે એને ગમીર કહ્યો છે ભાવનાનદીના આ ગમીર જળમા ડુબી મારવા જેવું છે શ્રીસિદ્ધિએ ‘સમતા’ નું આન બીજી રીત બતાવ્યું છે ચિત્તવૃત્તિમા ધાણા નદી છે, ત્યાંથી નિવૃત્તિનગરીનો આખો માર્ગ બતાવ્યો છે તેમા ‘સમતા’ નામની ચો નનિકા આરે છે એ લગભગ દુરથી જોવી નાલિકા છે ‘ઉત્તમ રાજ્ય’ને અંગે આ આખું

પાકાતર—ચઢિવચો-નીચે રેખા (૨) સમપન-સમન

મગ્ધાર્થ—ભાવના ગાર=અનિત્યાગિ બાર ભાવના (જુઓ વિવેચન) નીર=પાની ગમીર=અગ્રાધ, જે શ્રી નંદી તેનું ચિત્તવે=મેથા નહ, ધરા (વહવારૂપ=પાણીનો હો)

સમપન=સમપરિણામરૂપ સમીર=પવન

૧ ચાતુધારસ, ભાગ પહેલામા પહેલી નવ ભાવના ઉપર અને ભાગ બીજામા બાકીની ચત્તરમા મેની રીતે ચાર ભાવના ઉપર વિવેચન કર્યું છે પ્રકાશ-શ્રી જૈનમર્મ પ્રગટક સમા, ભાવનમરૂ
૨ શ્રીપ્રમિતિઅપ્યયાકથા-જ્ઞાનાનર પ્ર ૬, પ્ર ૩૩-૩૪, પૃ ૧૦૪૮-૫૬ અને ૧૦૬૨-૬૨

અતરસાજ્ય છે (ઉપમિતિ બ્રાહ્મતર પ્રસ્તાવ ૬, પ્રકરણ ૧૪, પૃ ૧૬૦૮) સમતાને અગે શ્રીઅધ્યાત્મકપદ્રુમ અથમા મુનિનુર મહારાજે આજો પહેલો પ્રસ્તાવ રચ્યો છે અને તે પર મે વિવેચન કર્યું છે શ્રીવિનયનિરયણ મહારાજ આરાધનાસ્તવનમા કહે છે કે—

નમતા વિજ જે અનુસરે, પ્રાપ્તિ પુખ્તના કામ,
હાર ઉપર તે વીંપણ, ઝાખર ચિનામ, ધન વન તે દિન માહરો

કથાન ચણિવચો ભર્યો રહે—નનીના ડાઘાકમા વચ્ચે વચ્ચે ધરા આવે છે ત્યા પાણી ભરેલું રહે છે અને આગળ ઉપર પાડુ વાનતુ વાય છે પૂનામા મૂળા-મૂળાના સંગમ પર પાણીનો સમ્રક થાય છે તે ‘ચણિવચ્ચ’ રહેવાય, પાણીનો હોજ પણ ‘ચણિવચ્ચ’ રહેવાય. મોટી નદીઓમા માવા દ્રક હોય છે છનોઆ પાને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમા હોનના મોટા દ્રકને લેક એફ છનેવ (Lake of Geneva)નું નામ આપ્યું છે નનીના પાણી તો ચાલ્યા જતા હોય, પણ દ્રકમા પાણી ભરેલું રહે છે વ્યાનમા વિચારની સ્થિરતા અને એકાગ્રતા હોય છે ભાવનામા પાણી નાલે, વ્યાનમા એક ધ્યાનકે ચિર થાય નિર્ભયનગરને નાકે આરેન ભાવનાનરીમા દ્રક છે, એ પાણીવી ભપૂર રહે છે અને અનરથી વ્યાન-ધરે ડાઘાવધી સ્થિર રહે છે ધ્યાનયોગને શ્રીસિદ્ધિ મહાગજ કૈનધર્મનો માર રહે છે, તેના પર વૈધ કથા બતાવી તેનો ઉપનય ઉતારી કમાલ કરી છે વ્યાનનું ધ્યાન કમજવા માટે આ વિભાગનુ વાચન ખૂબ લાભકારી વાય તેનું છે ‘ચણિવચા’નો અર્થ ડોશને આધારે કર્યો છે

સમપન ભાવ અમીર—એ નગરી ઉપર સમપાપિાનકેપ પવન નિગતન વાયા કરે છે ત્યા ડોઈ ગરીબ તનગ નથી, ત્યા ડોઈ ઉચ્ચ નીડ નથી, ત્યાનું આજુ વાતાવજુ સમાનતાની ભપૂર છે આ સમાનપણાનું વાતાવરણ અતિ મહત્વની વાત છે (૪)

ઉચાલ નગરા નહીં, તુષ્ટ દુઝાલ ન જાગ હો,

ઈતિ બનીતિ વ્યાપે નહિ, ‘જાનક્યન’ પદ મોગ દો વસે ૫

અર્થ—એ નગરીનાના ઉચાળોભવપાણ્યું જ નથી (એક ડેકાસેધી બીજા કામે ૫ હો ક ઇન્ડાએ જવાપણું નવી) ત્યા ચોર, હરામખોર કે એવા પાપીઓનો સબધ નથી, તેમજ ત્યા દુકાગનો સબધ નથી એ નગરીમા નાત પ્રગરની છતિઓ કે ઉપદ્રવો થતા નવાં ત્યા ડોઈ પ્રગરની અનીતિ-અન્યાય થતા નવી, અને ત્યા આનદધન પદનો વિલાસ થાય છે આવા નિરુપ્ત નામના દેશમા આવેલા નિર્ભય નામના નગરમા અત ચીની વમે છે (૫)

પાકાતર—દુમી-૧૮ બ્રેજ-ચોગ છતિ-બતિ

સાપ્તાર્થ—હિયોનો=ઉપ ૧ વરુ ફરી શકે તેનું ફરનીવર (પરવખરી) નગરી=એ નગરીમાં દુકાગ=વસ્તુની તગી ફેમિન (famine) દુષ્ટ=ચોર વગે હરામખોર પાપીઓ બ્રેજ=સબધ છતિ=અનાજ વગેને નુસાન કરનાર ઉપદ્રવ અનીતિ=દુરાચાર પાપ, અન્યાય બ્રેજ=વિનાસ

વિવેચન—એ નગરીની કેટલીક સામાન્ય વાત પણ બેઈ લઈએ —

ઉચ્ચાળો નહિ—આ નિર્ભયનગરો તો એવી છે કે એમાંથી કોઈ પણ ઘરેણે કોઈ પણ દિવસે ઉચ્ચાળો ભગવાનો પ્રમગ જ આવતો નથી ત્યાં તમે વગર શકાએ સાતિથી, સ્થિરતાથી, આનંદથી રહી શકા છો અને ભાવના—નદીના ગણીર પાણીમાં આન કરી સમપણાની હવા ખાઈ શકો છો અને બને ત્યારે ધ્યાનધરામાં અવગાહન કરી સ્વિચર થઈ શકો છો.

એ નગરમાં દુષ્ટ લોકોનો મળધ થતો નથી, કારણ કે એ અતરંગ રાજ્યમાં દોષિત આત્માઓને સ્થાન જ નથી ત્યાં તો મહાપુણ્યવાન, ઉચ્ચ ચારિત્રશાળી, મમતાવાળા જીવોને જ સ્થાન છે.

આ નિઃસ્પૃહદેશ અને એની નિઃસ્પૃહનગરી એવી છે કે ત્યાં કદાપિ દુકાળ પડે જ નહિ દુકાળમાં માણસ સપત્તિવાન હોય તોપણ દેરાન—પરેશાન થઈ જાય છે, અને ગરીબ માણસોનો તો ખુડહો નીડળી જાય છે આ નિઃસ્પૃહ દેશવાસીને તો પર સ્ત્રીની સ્પૃહા જ નથી એટલે ત્યાં દુકાળનો સ્વાલ જ ન હોય.

ત્યાં ઈતિ—ઉપદ્રવ નથી ઉપદ્રવના ત્રાત પ્રકાર ગણવામાં આવતા હતા ૧ અતિ વરમાદ થાય, ૨ અનાવૃદ્ધિ થાય, ૩ પાકેલ અનાજ પર ટીક પડે, ૪ પાકેલ અનાજ પર જીરેનો ઉપદ્રવ થાય, ૫ પરાઓ—સૂડા વગેરે ઝોટી સખ્યામાં આવી અનાજ ખાઈ લેય, ૬ પર ચક્રનો ભય—અન્ય રાજાઓ ચઢાઈ લઈ આવે, ૭ ચોર અનાજને ઉપાટી લેય. આવા કોઈ ઉપદ્રવ એ નિર્ભયનગરમાં થાય નહિ જ્યાં સ્પૃહા કે ભય નથી ત્યાં પછી ઈતિ—ઉપદ્રવ શેના થાય અને કોને થાય ?

અનીતિ—એ નગરમાં કોઈ જાતનો અન્યાય કોઈને વાય નહિ ત્યાં કોઈ જાતનું પાપ નથી, ગેરઈન્સાફ નથી, અત્યાચાર નથી, દુરાચાર નથી એવું એ નિઃસ્પૃહદેશમાં આવેલું નિર્ભયનગર છે.

ત્યાં એક વાત એવી છે કે જે બીજે ભાગ્યે જ એવામાં આવશે ત્યાં આનંદધન પદનો વિલાસ છે, અત્યંત ઉર્મિલ આતર ભાવ છે અને ભવ્ય ભૂમિકાની ગતિ છે ત્યાં અતરાત્મકશાનો પરમ આનંદ, પરમાત્મપદનો સાક્ષાત્કાર, સાચા આનંદપદના અનુભવો છે, અને પારકી આશાથી નીપજતા પરાભવ, આશ્રયત્વ અને દીનતાની ગેરહાજરી છે સર્વ જીવ તરફ સમભાવ, ગુણગુણ, દીનદુખી પર ગુણુ અને બાહ્ય ભાવમાં રાચી નીચ—અધમ કાર્ય કરનાર તરફ મધ્યમ્યવૃત્તિ હોય છે.

આવા દેશમાં અને આવા નગરમાં અતર્યામી વસે છે એ ખરો ચેતનનો પ્રદેશ છે વસ્તુવિચાર રાજ અને એ અતર્યામી વચ્ચે એક રીતે જરા પણ ફેર નથી, પણ એને શોધી કાઢવાનો છે, અને, સાચુ ઠીકે તો, તે તું પોતે જ છે ધ્યાનમાં રહે કે એ અતર્યામી

અનત આત્મવક્ત્રીનું ધ્યાન છે, અમૂલ્ય તેજોલક્ષ્મીના પતિ છે અને જાતે શિવગામી અને શુભગામી છે આ આનંદપદનો આભોગ કરવો હોય તો નિઃસ્પૃહદેશને ગોત્તી એના નિર્ભયનગરે પહોંચી વાળો ત્યાં અનત આનંદ છે, વિજ્ઞાન છે અને મર્વ છે, એટલું જ નહિ પણ ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારના ઈતિ-ઉપદ્રવને સ્થાન પણ નથી માટે મન થાય તો અતર્થામીને શોધી કાઢો (૫)

ઉપમહાર—આ પદને ઉપસહારની ભાષે જ જરૂર હોય. અતર્થામીની શોધમાં નોકળેલ યોગિરાજે એનું સ્થાન, એનું નગર વિગતવાર જતાવી એનો પત્નો આપ્યો છે આવા અતર્થામીના પ્રદેશમાં પગ મૂકતા આખો વિશ્વજન દરી જશે, સમસ્ત વાતાવરણમાં મોટો પલટો આવી જશે

શ્રી યોગીરાજે રૂપકોનો ઉપયોગ સારી રીતે કર્યો છે શ્રી ત્રિવંધિ' મહારાજે ઉપક રૂપે જતાવેલ આદિરાજ મહારાજના જૈન નગરમાં અને આ વસ્તુનિવાર-મહારાજના નિર્ભય નગરમાં ફેરફાર થયો છે પણ જે અવર્ણનીય આનંદ એની નિસ્પૃહતાપેદિકાની કંપનાથી થાય છે તે જ ભાવ હેવ, નગર અને પોણ વગેરેનું ઉપકોમાંથી આવે છે બધી વાતનો સાર એ છે કે તારે આત્મ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવો હોય, તો તેની આખી સ્થિતિનો ખ્યાલ આવી શકે તેવી, તને મમજાય તેવા ઉપમાવાગો કાન્યભાષામાં તને માગદર્શન કરાવ્યું છે આવો અવગ્રહ વારંવાર આવતો નથી પોતાનું સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવું હોય અને હૃમેશને માટે અત્યારની મહોળું સ્થિતિને દૂર કરવી હોય તો મા ! હેવ ! મારા રાજેદ્ર ! મારા નાહિમા ! આ તક ચૂકીશ નહિ તારા ખરા ભાગને સ્વસ્થ અને તારા પોતાનું વાતાવરણ જમાવ આ તો પાગકા ધરણ્યારના માલિક બનાવે ગયા છે, અને પોતાનાં જાનને કે પોતાનાં વસ્તુને પિછાણે એનાં એની શક્તિને પણ હાથે રહ્યા છે માટે આ જીવ્ય દેશ નગરના અશુભ રાજાના પ્રદેશમાં ફાંખલેલા અને ત્યાં રહેતા રાજાને એના મત્રીની સલાયથી જો તને લાગશે કે એ રાજા તારી પાસે જ છે, તું પોતે જ છે માટે મળેલ ધન્ય તજ ન સુમાવતા સાચા શેઠ્ય માન્યત શુભ કરનાર સાધ્ય સ્વામીને જસબર પિનાળી લે તું કેમણે છે ? કેનાં ધરને ? કયાનો રહેવાસ ? અને કયાનો કયા ચઢી ગયો છે ? જરા અદર જો, ઠીકો જિતર અને તારા પોતાના દેશમાં આ-યો વા ! (૮૩)

૫૬ ચોરાશીમુ

ભૂમિકા—યોગીએ ધ્યાનને પૂર્ણ પ્રાધાન્ય આપે છે તેનું કારણ છે પ્રાણી જ્યારે ધ્યાનાવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તે સર્વ આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિને વીમરી જઈ પોતાના ધ્યેય સાથે એકતા અનુભવે છે અને પછી તો એને આખી દુનિયામાં ધ્યેય જ દેખાય છે અને છેવટે એમાં પ્રગતિ કરતાં જો ધ્યેયની સાથે એકતા અનુભવતા તત્ત્વ ધર્મજન્ય છે યોગ

શાસ્ત્રના સાતમા પ્રસ્તાવના યોગિગજ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય ધ્યાન કરનારનું વર્ણન કરતા જણાવે છે કે “ધ્યાન કરનાર નયમની ધુરીણતાને પકડી રાખે છે, પરને પોતા સમાન જુએ છે, સ્વસ્વરૂપમા અપરિચ્છિત રહે છે, ઠંડી, પવન કે તડકાથી પરિતાપ પામતો નથી, આત્મારામને મનન કરે છે, સર્વ કાર્યથી નિર્લેપ રહે છે, કામભોગથી વિરક્ત રહે છે, પોતાના શરીર પર પણ સ્પૃહા વગરનો હોય છે, રાત્ર અને ગરીબ મર્વતા કદ્યાણુને ધમ્મે છે, મર્વ છૂનો પર કનુણ્યા ભરેલો હોય છે, સસારના સુખથી વિરક્ત હોય છે, મેરુ જેવો નિશ્ચળ હોય છે, ચંદ્ર પેઠે આનંદ આપનાર હોય છે, પવન પેઠે સગ રહિત હોય છે અને સદ્બુદ્ધિશાળી હોય છે”^૧

એ યોગ પ્રથોમા ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનના ભેદો, પેટા ભેદો, ધ્યેયનું સ્વરૂપ, સમાધિની ઈર્તવ્યતા આદિ અનેક ઉપયોગી હકીકતો બતાવવામા આવેલી હોય છે વિશિષ્ટ ધ્યાનમાર્ગ એ આખા યોગ પ્રથોનો સાર છે, જૈન પ્રથોમા બતાવેલ સાયમની પરાકાષ્ઠા છે, સર્વ ઈર્મથી રહિતપણાની સ્થિતિ માટે અતિ ઉપયોગી, આદેય અને આરાધ્ય તત્વ છે, પ્રથોના ઠોહરનું નવનીત (માખણ) છે અને બુદ્ધિ-વિચારણા અને ઈર્તવ્ય-ક્રિયાનો સુમેળ બતાવનાર ભવ્ય ભૂમિકા છે

આ ધ્યાનમાર્ગને પ્રાપ્ત કરવાનું અમીર મેળવવાનો પ્રયાસ કરવા યોગ્ય છે યોગીએ ધ્યાનયોગનાં વાતો કરવાને બદલે પોતાના જીવનમા જીવી બતાવે છે એના વાતાવરણમા અધિસૂત્રની ફેજમા જામી મથેલી હોય છે અને એના દેખાવમા, વર્તનમા, વિકાસમા અને વાલીમા અદ્ભુત ચૈતન્ય પ્રસરેલ હોય છે ધ્યાનયોગનો મહિમા બતાવવા માટે શ્રીઉપમિતિ ભવપ્રપચાકથાની છેવટે અનુબંધર આચાર્યના સુખમા બહુ સુદર વિચાર રજૂ કરી દીધા છે ત્યાં પુકરીક મુનિ, ગીતાર્થ હોવા છતાં, પોતાના શુરુમહાગવને પૂછે છે - ‘સાહેબ ! દ્વાદશાંગી તો મોટા ફરિયા જેવી છે, એ ભગવાને જાણેલી કે તેનો દૂકામા સાર થો છે તે આપ કહી બતાવો’ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા અનુબંધર આચાર્ય નીચે પ્રમાણે હકીકત કહે છે -^૨

“આય ! આખા જૈન આગમનો સાર તદ્દન નિર્મળ ધ્યાનયોગ છે બધી વાતનું મહત્ત્વ એ એક શબ્દમા આવી બસ છે એનો હેતુ એ છે કે જૈન શાસ્ત્રમા નીતિવિભાગને અંગે દ્રાવકોના અને સાધુઓના જે અનેક મૂળ ગુણો બતાવ્યા છે, જે ઉત્તર ગુણો બતાવ્યા છે, જે બાહ્ય ક્રિયાઓ કટી છે—તે સર્વનો અતિમ ભાવ, સર્વનું લક્ષ્ય ધ્યાનયોગ છે એ સર્વ ગુણો અને ક્રિયાઓનો હેતુ વ્યાનયોગ સાધવાનો છે શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે મુક્તિને માટે ધ્યાનમિદિની જરૂર છે અને તે ધ્યાનની સિદ્ધિને માટે મન પ્રસાદ સાધવો ભોઈએ અને તે અહિંમા વગેરે શુદ્ધ અનુષ્ઠાનથી સાધી શકાય છે આવાં રાતે સર્વ અનુષ્ઠાનોનું

૧ યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ ૭, પૃષ્ઠ ૨-૭

૨ ઉપમિતિભવપ્રપચાચાર્યના જ્ઞાતાતર, પ્ર ૮, પ્ર ૯, પ ૨૦૩૯

અતિમ ધ્યેય મન પ્રસાદ થયું, એ તારા સમજવામા આવ્યું હશે એટલા ઉપરથી તારા બલ્યવાના આવ્યું હશે કે સર્વ અનુષ્ઠાનો ચિત્તનુદ્ધિ માટે કરવાના છે વિશેષ પ્રકારે શુદ્ધ (વિશુદ્ધ) અને એકાગ્ર મન તે સર્વથી ઉત્તમ પ્રકારનું ધ્યાન છે તેટલા માટે ભાઈ! આખી દ્વાદશાગીનો સાર શુદ્ધ ધ્યાનયોગ છે અને જે પ્રાણી મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેણે તે યોગને સાધવો જોઈએ, તેણે ધ્યાનયોગને સિદ્ધ કરવો જોઈએ ખાકીના સર્વ અનુષ્ઠાનો છે અને ખી ન જે મૂળ અને ઉત્તર ગુણો છે તે સર્વ એ ધ્યાનયોગના અંગ જેવા છે, એના પેગમા આવી જાય છે અને તેટલા માટે ધ્યાનયોગને સર્વનો સાર કહેવામા આવ્યો છે "

યોગાચાર્ય શ્રીમાન્ હેમચંદ્રસૂરિએ સ્વાનુભવસિદ્ધ હકીકતો યોગશાસ્ત્રના બારમા પ્રમાણમા કહી છે યોગભિન્દુમા શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ, જ્ઞાનસારમા શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાયે અને જ્ઞાનાર્ણવમા શ્રી શુભચંદ્રાચાર્યે એ ૪ વાત જુદા જુદા આકારમા કહી છે 'મન ત્રાધ્યુ તેજો મધણ સાધ્યુ' એ વાત આનંદધનજીએ પણ કહી છે અને તેથી આખા ધ્યાનયોગનો મહિમા બરાબર લક્ષ્યમા આવી જાય છે

ધ્યાનના અનેક પ્રકાર છે એનો આખો ક્રમ છે એની જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓ છે અને તેની પૃથક્ પૃથક્ વ્યાખ્યા છે ધર્મ-શુકનધ્યાનના લેહો અને એના વિભાગો વિચારીએ, એના પિન્દ્ર્ય, પદ્મધથી માકીને રૂપાતીત દશાના આકારો અભ્યસીએ ત્યારે ધ્યાનનું ધારાપ્રવાહ જ્ઞાન અને એના પ્રગતિમાર્ગોનો ખ્યાલ આવે છે ધ્યેયની વિવિધતા હોય છતાં પણ મોટા તો એક જ છે અને વિશુદ્ધ આદર્શ નજર સન્મુખ રહે તો માર્ગલેહ, અનુષ્ઠાનલેહ કે સાધનલેહ હોવા છતાં છેવટની એવકાંચતાની શક્યતા કાયમ રહે છે એટલે સર્વ અનુષ્ઠાનોનો માર ધ્યાનયોગમા આવી જાય છે,

ધ્યાનયોગની ઉપયુક્તતા અનેક પ્રસંગે વિચારી છે, છતાં એને અનેક આકારમા અને જુદા જુદા દૃષ્ટિબિન્દુથી સમજવા-સમજાવવા યોગ્ય છે, કારણ કે એ આગમનો સાર હોઈ ક્રિયા-વિચારણાનું મધ્યબિન્દુ બને છે અને એને બરાબર હસ્તગત કરવામા આવે તો ઘણા ફેરનો છંદો આવી જાય અને અનેક નૃચવતોને દૂર કરી શકાય છે એ ધ્યાનયોગમા ધ્યાતા પ્રાણી પોતે, ધ્યેય આદર્શ મૂર્તિ અને એ બન્નેને એનાર સાકષ્ય તે ધ્યાન ધ્યાન એ ક્રિયા હોવા ડતા નિષ્ક્રિયપણાને અનુલેહ છે, સ્વય નિષ્ક્રિયતાને મળોધે છે અને ક્રિયામાથી એાસરવાનો એનો ઉદ્દેશ હોવાથી એ એક રીતે નિષ્ક્રિયતા જ છે અને છતાં એ ક્રિયા છે એ વાત વિચારવાથી બેસી જશે.

આવી અમાધારણ ક્રિયા, આવી અદ્વિતીય નિષ્ક્રિયતા, આવી આત્માની નજીક પહોંચી જવાની પ્રક્રિયા ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે દુનિયાની સર્વ ઉપાધિ બૂલી જવાય છે, પરલાવની ઓગળણ થાય છે અને આદર્શ સાથે એક થવાના પ્રયત્નમા તન-મયતા થતી

નય છે આવા ધ્યેયને પકડી લેવાને માટે પસંદગી તો કરવી જ પડે, પણ પસંદગી કર્યા પછી તો તેના સિવાય કાઈ સૂઝતું નથી સર્વત્યાગી વીતરાગ દેવને આવા ધ્યેય કર્યા હોય, વીતરાગભાવના હૃદયમાં બની ગઈ હોય, ત્યારે એના ઉપર કેવી લગની લાગે, એવી લગની લાગે ત્યારે ચેતના કેવી દયા અનુભવે, તે વાત અહીં ખતાવવાનું પ્રયોગન છે એનો વિચાર કરતા એક વાતની સ્પષ્ટતા કરી નાખવાની જરૂર છે યોગ માર્ગના ધ્યાનમાર્ગની જટિલતા છે, તેને માટે શરીર અને ખમીઝ બેઈએ તેણે આ કાગમ ન મળે તોપણ તેની લાવના થઈ શકે છે અને તે માટે 'ત્રાટક' વગેરેની પ્રાથમિક કેળવણી લેવા યોગ્ય છે આવી પ્રાથમિક દશામાં પણ ધ્યેય સાથે ઈવી એકતા ધાય, ધ્યેયને અંગે માનસ ફેરવારો કેવા ધાય, હૃદય અને મનનો મેળ કેવો મળી જાય, દુનિયા તે વખતે કેવી લાગે તેનો વિચાર રજૂ કરવાનો બીજા પ્રયોગ છે લક્ષ્યમાં રહે કે મહાન ધ્યાનયોગના તો હંતુ પ્રવેશ થયો નથી, હંતુ તો વ્યાનમદિર ક્રાંતા ફેરા મરાય છે, હંતુ એના અભ્યાસ ધાય છે, તે વખતે પણ એની લગના કેવી લાગે છે તે દશાનું અંત વળાંન છે ધ્યાની યોગીની અવધૂતતા, એકાગ્રતા અને સમચિત્તતાની તો અંત લાવના જ છે, અને પ્રાથમિક અવસ્થાને માગણું હંતુ તો ઊભા ઊભે, એ વખતની એકાગ્રતા, લયનીનતા અને પ્રસન્નતા એકવાર અનુભવાય તો પછી પ્રભુની ખલિકાની બોલતા જે આનંદ આવશે તે પણ ભલ્ય થઈ પડે.

પદ

(રાત્રિ-મન)

લાગી લગન હમારી, જિનરાજ ! મુજસ ઘન્યો મે. લાગી.
કાહૂક કહ ફગહ નહિ છૂટે, લોકલાજ સવ હારી,
જૈસે અમલી અમલ ફરત સમે, લાગ રહી જ્યુ મુમારી જિનરાજ. ૧

અર્થ—જિનરાજ ! (તમારો) સારો યથા મે આલખ્યો છે (તેથી અથવા ત્યારથી) મારી લગની તમારામાં લાગી રહી છે, મને તમારી રહ-લે' લાગી છે (એ રહ કેવી છે?) ગોઈના કહેવાથી ઈહી ન છૂટે તેવી એ લય છે અને એણે (એ રહે) લોકલાજનો સર્વ ભય પણ તફન છોડી દીધો છે જેમ અફીળી માણસ કસૂખો પીએ તે વખતે તેને તેણે ઘેન ને, તેમ મને લયનુ ઘેન થયું છે અને તમારામાં મને રહ લાગી ગઈ છે (૧)

શબ્દાર્થ—યાગી=યોગી, જમી મન=રૂ, પ્રીતિ, લહે હમારી=અમારી મુજસ=સારો વા, આમર સૂચો=સામનો, કાહૂકે=ગેસી કોઈ હે=પહેવાવી કમલ=કળી જી, હી પણ છૂટે=નષ્ઠ ધાય મુકાઈ જન પોકાજાજ=તમાજની-અણીતાની-વરમ પોકામા નકારુ કહેવાવાનો ઈ વન=આખી, પૂરી હારી=છાતી પીવી, ખનાસ હરી જૈસે=જેમ અમલી=અફીણની, નવાનાજ કસૂખો કરનાર અમન=નરો, સત્તા સમે=વખતે ના રહી=લાગી રહી, ચાનુ રહી જ્યુ=જેમ મુમારી=આખા દેખાનુ ઘેન, નજો વન વૈલખ જોદા વોરેનો મર્વ

૧ પ્રત્યક્ષી આ પદ અર્થુ નવી પાઠાંતર મોધી રાકાવા નથી

વિવેચન—જિનદેવ! મે તારો મુચક સાબર્યો, મે તારો વિવચકાપ્ય પરનો વિજય સાબર્યો, મે તારા અદ્ભુત મૈત્રી-પ્રભોદ-કુણ્ડા-માધ્યમ્ય-ભાવના સાબળી, એટલે હવે મને તો તારી લગની લાગી છે, અને તારે પગલે ચાલવાની હોસ થઈ છે અને તને મે આદર્શ તરફે સ્વીકારી તારા જેવા થવાનો નિર્ધાર કર્યો છે જ્યારે પ્રાણીને કોઈની લગની લાગે ત્યારે તે તેને જ દેખે છે, તેનો જ વિચાર કરે છે, તેના મય થવાની ભાવના કરે છે પ્રથમ પ્રભુને પિછાન્યા, પછી એના ઉપર ભક્તિ થઈ, પછી એની બાદ્ય (દ્રવ્ય) સેવા કરવા માંડી, પછી એની ભાવસેવા ભમી, પછી એનો મૂર્તિ દૃઢ્યમા સ્થાપવામા આવી, પછી એનું ત્રાટક વયુ, પછી ત્રાટક દ્વારા મૂર્તિ મનમા ભમી ગઈ અને પછી તો એના પર એવો પ્રેમ ભમ્યો કે જ્યારે ત્યારે એ જ ચાહ આવે, અને એનામા લય થઈ જવાનું મન થઈ બન્ય.

વિચારણા, અભ્યાસ, શાસ્ત્રવલ્લુ અને વિશુદ્ધ પરિચયને જો સમજણ પૂર્વક જે નિર્ણય લાય તે ભગબર સચોટ થઈ બન્ય છે, અને પછી તો એની લગની લાગે છે, અને આખી દુનિયામા પોતાનું પ્રેમપાત્ર એક જ છે, એમ લાગે છે ધ્યાનયોગની પૂર્વસેવામા દેવગુરુ પૂજન, સદાચાર, તપ અને મોક્ષ અદ્રેષ, એ ચાર બાળતો પૂત્રપાદ શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ બતાવી છે તેમા આ લગની લાગવાનાં પાત્ર પ્રથમ પૂર્વસેવામા (દેવપૂજનમા) આવી બન્ય છે

પ્રભુના મુચકાવાચી શુણ્ઠો તો એવા છે અને તે એવા ઉચ્ચગામી છે કે એક વાર એના ઉપર છવ ચોટયો એટલે પછી તો કોઈ એને માટે ગમે તેવું કહે પણ એ લાગેની લગની કદી છૂટતી નથી અને પછી એમ કરવામા શરમ પણ લાગતી નથી લોકો આવીને કહે કે ભાઈ! તમે તો ભગત થઈ ગયા કે બાવા થઈ ગયા, તમે ખૈરી-ઝેકરાને વિસાર્યા કે વેપારધંધા પર ખાપણ મૂકી—જેને જે મનમા આવે તેવું મુજાવે—પણ સાચી લગની લાગી હોય તે પોતાની લત છેડ નહિ માધારણ વહેવારે દાખલો લમજવા માટે લઈએ તો અક્ષીણનો કસૂળો પીનાર જેમ અક્ષીણ માટે તલમ્યા કરે, એની આખમા અક્ષીણનું ઘેન તરવર્યા કરે, એ કસૂળો કરે ત્યારે જ એના છવને ચેન પડે, એ પ્રમાણે લોકલાગની ચિંતા કર્યા વગર પ્રેમી પોતાના છટ દેવ જિનરાજમહારાજમા લગની લગાવે છે આગળ પચાણુમા પદમા ‘એસે જિનચરણે ચિત્ત ટ્યાઉ રે મના’ની ટેક નીચે જે પ્રકારની મન લગાડવાની પ્રેરણા કરવામા આવનાર છે તેવા પ્રકારની લગની પ્રભુમા લાગી બન્ય છે અને તન્મય થવાના માં ઉઘાડા થતા બન્ય છે આવા પ્રકારની ખુમારી જ્યારે લાગે ત્યારે પૂર્વસેવા પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે, સાધ્યની નજીક પહોંચી જવાય છે અને ધ્યાનયોગના ઉપરના થર પર પહોંચવાના પગરણ મઠાય છે અક્ષીણનું દષ્ટાત હીનોપમા જેવું લાગે છે, પણ તાદૃશ્ય છે અક્ષીણનો રગ લાગે ત્યારે તન્મય થઈ જવાય છે, એ પ્રમાણે પ્રભુમા

લગની લાગે ત્યારે આખી દયા ફરી નય છે અને પછી તો બ્યવહારમાં કહેવાય છે તેમ

ફિરસી નીત હનમ મે, તૈરસી હરિ સે હોય,
અન્યા નય વેકુંક મે પન્યા ન પમ્મે કોય

એ વાગી વાન થાય છે લગની લાગે ત્યારે હુનિયાના બીજી કાઈ સૂઝતું નથી, બીજી તો ગમતી નથી

जैमें योगी योग-यान म, मुस्त टरत नहीं टारी;

તૈસ 'આનંદવન' અનુહારી, મસુંકે હુ મનિહારો. બિનરાજ ૦ ૨

અર્થ—જેમ યોગી યોગ-યાન માં, મુસ્ત ટરત નહીં ટારી; પ્રમાણે આનંદવન નમાન પ્રભુને હું નિજાવર લઉં છું, એની વાલવાલ બોલુ છું, આખા બિનરાજ પર મારી લાલ લાગી છે (૨)

નિવેચન—જગ વધાર ડાહ્યા કાખવો આપે છે યોગી યોગના કિતરે છે ત્યારે તેના ધ્યાનમાં મેઝ આદર્શભૂતિ હોય છે યોગપ્રાપ્તિના રાડઆતમ પ્રાપ્તિ પોતાને 'અભિમન' આદર્શનું ધ્યાન કરે છે કાઈ મહાવીરનું ધ્યાન કરે, તો કાઈ આદિદેવનું કરે, કાઈ નાથેન્દ્રનાથનું કરે, તો કાઈ ગંગા, કૃષ્ણ મહાદેવનું કરે. એ વખતે જે ધ્યાનભૂતિ દેખાતા સુકરર થાય તેને 'મુસ્ત' કહે છે યોગી ત્યારપછી ધ્યાનમાં કિતરે તોપણ પેલી મુસ્ત તો ટાળી ટળતી નથી મા વાતની સ્પષ્ટતા સોમમાં પાંચા મિત્તારથી કરી છે અને આખો યોગનો વિષય જૂઠું પઢના વિવેચનના કાર્યો છે, તેથી અન્ય પુનરાવર્તન ન કરતા તે તે સ્થાનોનો નિર્દેશ કરવાથી કાન સગશે 'જેમી મુસ્ત સમાધિમે'ની વ્યાખ્યામાં જરૂરી વિવેચન થઈ ગયું છે અને જૂઠું પઢના વિવેચનમાં પ્રત્યાહાર મુધીના યોગનાં અંગેનું સ્થાન અને સમાધિયોગનું સ્થાન બતાવ્યાં ગયું છે તે થાક કરતા મૂલ્યવન કરી તેવા યોગી વ્યારે યોગમાં આત્મનિરાકર ધ્યાનભૂતિમાં મનને સ્થિર કરે તે વખતે જે મુસ્ત સુકરર કરે તે ગંગાવા ધારતા ણી શકતી નથી—જે વાત લગની કેવી લાગે તેના દાખલારૂપે બતાવે છે

'મુસ્ત'નો અર્થ 'લસોગ' પણ વાય છે, પણ તે અહીં લાગતો નથી અહીં સબધ પગથી ભૂતિની લાવનાનો પ્રેમ બનમ જેવો છે યોગી જેવી રીતે પોતાની યોગભૂતિમાં નિમજ્જન પામી જાય, અથવા અરીસી—અમલો જેમ પોતાના નિશામાં ચક્રર વઈ જાય, તેમ મારા પ્રભુમાં હું મારી લાગી જાગી દઉં છું, પ્રભુને જ જગતમાં બેઠો છું અને પ્રભુમય થવાના પ્રભુતાને પથે આગમ પથમાં હું પ્રભુની બનિહારી જાઉં છું મારી ધ્યેયભૂતિ, જેનામાં મને લગની લાગી છે અને જે લાગેવી લગની કાઈ કાળે પણ છૂટે તેમ નથી, તે ભૂતિ આનંદવન સમાન છે, આનંદવનને અનુરૂપ છે

શબ્દાર્થ—મુસ્ત=સજો. પ્રેમ-ધ્યાનભૂતિ ટરત=ફર થાય તૈસે=તેમ અનુહારી=અનુરૂપ, અનુસાર, સમાન બનિહારી=ખૂબી માલવાહ, યોગવર કરવું

‘સુરત’ શબ્દ વધારે વિચારણા માગે છે એની સાથે ‘સુરતા’ શબ્દ પણ છે એનો અર્થ પણ ધ્યાન, ચિંતા અને લગની થાય છે ‘સુરતાનાં વાડીના મીઠા મેરલા’ને કલાથીએ અમર કર્યો છે એ સર્વની ધ્યેય-મૂર્તિમા મૂળ કે આત્મિક એકરસની વાત છે અને ધ્યેયને આતર વચ્ચે સમર રજૂ કરવાની હકીકત છે આવા પ્રકારનાં મુગ્ધ કે સુરતા, જેના ઉપર યોગી સ્થિરતા કરે છે, તે એક વાર લા યા પછાં ટાળી જળતી નથી આવો મુગ્ધાનો મહિમા છે

પ્રભુની બલિહારી ગાતા ગાતા અદરવી પ્રભુ નીકળી પડે છે, મતરાતમા સત્તાગત પરમાત્મશા અનુભવે છે અને એની ગાળી અંત વાય એટલે લોકલાજ કે જનમન રજનને સ્થાન જ રહેતું નથી આવા પ્રભુની બલિહારી છે માવા ચેતનરાજનો જય છે (૭)

ઉપસહાર—ધ્યાનમા રહે કે આ પદમા બનાવેલ લગનીની વાત ધ્યાનયોગપ્રાપ્તિની પૂર્વદશા સૂચવે છે શુદ્ધધ્યાનના પ્રથમના બે પાયા પ્રાપ્ત થાય તે પહેલાં આવી વિચારણા થાય છે, પ્રભુમા લગની લાગે છે, પોતાની પ્રભુતા ઓગળાય છે અને વ્યવહાર તરફ ઉપેક્ષા થાય છે એ ધર્મધ્યાનના ચાર પાયા પહેલાની સ્થિતિ છે, અને એતુ જ્ઞાન યોગની પૂર્વસેવામા આવે છે એકવાર પ્રભુમા લગની લાગે એમું એને ઓગળવા નિર્ણય થાય છે અને પછી તે તે પોતામા જ બેઠા છે એમ સમજતા જે આનંદ થાય છે તે પેઢી ‘લગની’મા વધારો કરે છે આવી લગની પ્રભુમા લાગે એટલે સ્વાભાવિક રીતે વિષય અને કથાવની મદતા થતી જાય છે અને હૃદયના વિષયો પર સ્થન આવે અને કથા પાતળા પડતા જાય તેમ તેમ પ્રભુતા પ્રગટ થતી જાય છે એમ સમજવું આખા પંની ચાવી ‘જમલી’ અને ‘સુરત’ શબ્દોમા છે એક હિનોપમા હોવા છતાં વ્યવહારમા બરાબર વર્ણન કરના સ્થિતિસૂચક શબ્દ છે, અને ખીતે યોગપરિભાષાના બરાબર સ્પષ્ટ ભાવ દર્શક શબ્દ છે જિનરાજનો મુયશ એ નત્તાગતે ચેતનનો પોતાનો મુયશ છે અને એ હૃદયે જિનરાજમા લાગેની લગની ગાવાના પોતાનો પ્રાપ્ત્ય મુયશ ગાયો છે એ વિચારણામા આ પદતુ મૂલ્ય છે અને લોકલાજ છોડવાની વાતમા આહુ વ્યવહારથી જાવા આવવાની વાત છે પછી તું તારી જાતને ઓગળીશ, અને આખો તેને નની પડીશ ધન્ય મારા દેવ! (૮૪)

૫૬ પચાસીમું

ભૂમિકા—શુદ્ધ ચેતનાને ચેતનનો વિરહ પડ્યા છે એ વિરહના અનેક ગાન એણે ગાયા વિગ્ધી સ્ત્રીની દશા બતાવવામા કવિઓને ખૂબ આનંદ આવે છે, એ વખતે કવિત્વ એની ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકા પર આવે છે, કારણ કે એ દશામા માત્ર મનની કલ્પનાઓને પરાભૂમિ પર લઈ જઈ શકાય છે ગમાયણમા સીતાને રાવણ ઉપાડી ગય છે તે વખતની રામની મનોદશા વામિકી રામાયણમા વાચીએ કે અશોકપાટિકામા સીતાનું લખણે હાય દઈ બેઠેલ

ચિત્ર અવલોકીએ, સ્થુવશમાં અજવિલાપ વાચીએ કે હનુમાનની માતા અજનાનુદરીને બાવીશ વર્ષનો વિયોગ વિચારીએ, ત્યારે વિરહીની દયાનો ખ્યાલ ખરાબર આવો બધે છે

યોગી જ્યારે આંતર તત્ત્વના વિભાગ પાડી નાખે છે, ચેતનદેવ એની શુદ્ધ દશામાં હોય તેના ચિત્રો રીતરવા બેસે છે અને શુદ્ધ દશાવાળી ચેતના તેની જ ય કંપના કરે છે, તે ચિત્રની સામે ચેતનની વર્તમાન વિદ્યુત દશા નજરમાં રાખે છે, ત્યારે અતગતમાં એક અલિન તાન અનુભવે છે એને પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું ચિત્ર ખ્યાલમાં આવે છે અને એ દશા પ્રાપ્ત કરવા તેની જોડાણમાં ધ્વજ બગૃત થાય છે અને એવી આઠદશા ખરેખરી અદ્યતી ઠીકે તો એનું કામ થઈ બધે છે એ નજરે આપેલો વિરહગાનો અનેક સાહજ્યા અને એની આસપાસ આપણી ભવ્ય કંપનાઓ ઊભી કરી આનંદધનના લગભગ અરધા જેટલા પદોની પાછળ આ ભાવના એના જીવંત જીવંત આકારમાં દેખાઈ આવશે. અને જ્યારે જ્યારે શાંત વાતા વરણની અદ્ય એનું ગાન કરવામાં આવે ત્યારે એ અદ્ભુત મનોદશા બગૃત કરે છે એમ લાગ્યા વગર રહેશે નહિ આવા પ્રકારના વિરહગાન ગાવામાં આનંદધને ખરેખર કમાવડ કરી છે એમના વેધક શબ્દોની અસર અદ્યના તાતને હલાવે છે અને એની ગેયતા પ્રાણીને મુગ્ધ બનાવી દે છે ચેતના અથવા સમતાની અતિનિર્મળતા, એના શબ્દોની વેધકતા અને એની પતિદેવ તરફના વફાદારી અનુસરણીય, આકર્ષક અને મનોહર જ હોવા ઉપરાંત એની અત નગમાં ખૂબ સ્વચ્છતા હોય છે, એની ઉચ્ચઆહિતામાં ખૂબ તેજ હોય છે, એના સાથે લક્ષ્યત્વમાં ખૂબ જોજવા હોય છે આ દૃષ્ટિએ વિરહગાનના પદો વિચારવાની વિનંતિ છે

પદોમાં જે અનુકારક તત્ત્વ છે, તેમાં જે ઉચ્ચ રહસ્ય છે, એ રહસ્યની અદ્ય જે ઉચ્ચ આશય છે, એ આશયની અદ્ય જે ભૂમિ છે, અને એ ભૂમિ પાછળ જે વિશિષ્ટ અધ્યાત્મભાવ છે તે અભાધારણ છે, ઉચ્ચઆહિતા છે, વિગિહ છે, વારવાર વિચારમાં નાખી દે તેવો છે અને સંસ્કારને નિયુદ્ધતર બનાવનાર હોવા ઉપરાંત અસંસ્કારીને પણ સંસ્કારની ભાત પાડે તેવી ઢળાટી છે અને એ વિરહગાનના પદોમાં જરા પણ કૃત્રિમ ભાવ નથી, એનો સ્વાભાવિક રસ એને ઉચ્ચ પદ પર મૂકી દે છે આ દૃષ્ટિએ વિરહગાનના પદો વિચારવાના છે એમાં કાવ્યયમતકાં સાથે હૃદયગમતાનો ભવ્ય આસ્વાદ અને એની પાછળ યોગનું દંઠ બળ છે એટલે એને વિરહની ચાલુ ભૂમિકા પર ન વિચારતા એના આંતરિક તત્ત્વને ગમેયતા ભારે આનંદ આવે તેમ છે આ વિષય પર એના યથાસ્થિત સ્થાને ઉપોદ્ધાતમાં વર્ણન થશે

આ પદમાં શુદ્ધ ચેતના પોતાના પતિના અનેક ગુણો યાદ કરી એની સાથેનો વિરહ દૂર થાય તે માટે ભવ્ય કંપના કરે છે, વિક્ષેપચર્ચાના વિક્રમની પેઠે જ્યાં ત્યાં એને દેખે છે અને કોઈ રીતે પોતાની સેજીમાં પ્રભુ પધારે એ માટે ભવ્ય સંકટપ કરી પોતાની ભૂમિલતા ગૂંચુ કરવા છતાં પોતાનું પદસ્થ ભવ્ય સ્થાન જરા પણ નીચું થવા દેતી નથી એ એની મહત્તા છે આખું પદ શુદ્ધ ચેતનાના મુખમાં મૂક્યું છે

બીજી રીતે વિચાર્યો તો આ પદને લક્ષિતભાવના સ્તવન તરીકે વર્ણવી શકાય તેમ છે પ્રભુ પાને પહોંચી જવાના સ્પષ્ટ ઇચ્છાવાળો અધ્યાત્મ સિક વિતન પ્રેરણાવાળો સુસુક્ત શુદ્ધ આત્મદશામાં વર્તતા પ્રભુની સભાવના કરી એને યથાસ્વરૂપે માનસ ચિત્રમાં કલ્પે છે અને એને ચોતાની મેજડીએ ધધા વા વીનવે છે, એને બ્યા ત્યા શોધે છે અને હજુ પોતાની બદર તે હાજરાહબૂર બેઠેન છે એ વાત પૂરી બહુતો નવી એટલે મદિરે મદિરે બધ છે અને જેની તેની પાને એના વાત કરી એને મેઘવવા તલસે છે આ દષ્ટિએ આ પદ ચાહુ મવાહવાગા સન્મુખ વતા સુસુક્તના મુખમાં મૂક્યું હોય તોપણ બરાબર ભાવ આપે છે સુસુક્ત ઉત્સાહી અને માર્ગ બદેલ છે, પણ અત્તરાત્મદશામાં વધારે ઠોઠા ભિતરેલ નથી એવી કંપના સાથે આ પદનો મજકૂર તેના મુખમાં મૂકવાથી પણ સારો ભાવ આપે તેમ છે આત્મા પ્રસ્તાવ સાથે હવે પદને વિચારીએ

પ.

(રમ-માની આગ)

વારી હુ મોઢે મીઠઢે,

તુજ વિનુ મુજ નહિ સર ર મુરિજન, રાગત ઔર બનીઠઢે વારી. ?

અર્થ—(તમારા) મધુરા-રસિવા બોલ પર હુ તો વારી બાંડ હુ હે સ્વર્ગન! તારા વગર મારે નહિ નભે, કા જુ કે તા ! વાગ્યા નવે અને તો ખૂસ લાગે છે (૧)

વિવેચન—જિજ્ઞાસુ સાવક સુસુક્ત પેતનનુ સ્વરૂપ બાંધે છે, દેવને પિલાંધે છે, એના વાલીના પાત્રીમ શુણ બાંધે છે, એની ભાષાની મીઠાશ બોળખે છે એ સત્ય, ત્રિય, હિત, મિત, અને તથ્ય બોલના છે એ (દેવ) ગમે તેવા અભિમાની, પાપી કે ખૂની પ્રાણીને પત્તુ ‘દેવાનુપિય’ હીને બોલાવે છે એની ભાષામાં ઉપદ્રવ, વિરોધ અને અવન ભરલો હોય છે એની ભાષા સહેલી, અર્થ અને સ્થૂંચવા ભરપૂર અને ઠોઠા આશયવાળી હોવા છતાં ધૂમ મીઠી હોય છે સુદર વારી બોલનારને ઉદેશીને ચેતના પોતે કથે છે—હે મુરિજન!

પાઠાત્મ—તમા વારી હુ મીઠડે બોલશે મીઠડે’ એમ પ્રથમ પદ્ધિ છે રાગમાં મોનતા સાથે પાઠ જગી આવશે ‘મીઠડે’ એ વાર આવે છે તે લલિતાની અશુદ્ધિ જણાય છે વિનુ-વિન નહિના મુરિજન લાગત અનીકડે’ એવા શક આપ્યો છે ઔર’ મૂઢી દીધું છે રાગમાં બોલતા ‘મુરિજન’ નીજ પદ્ધિના પેતા મગ આવે છે નહિ ને બાને ના’ બોલવામાં આપને મગ આવે તેમ છે

શબ્દાર્થ—વારી=વારી જઈ એવારણુ લઈ બોલ્યું=વાળીથી, વચલીથી મીઠડે=મધુર રસીકી ગુણ-તું તારા વિનુ=વગર મુજ=મને સર=સારે વડે નહો મુરિજન=સ્વર્ગન, સર્ગન, ઉત્તમ પુણુ ઔર=બીજા અનીકડે=અનિહિ ખૂસ, અનિહિરિત અવ્યક્તિ

૧. છાપેન પુસ્તિમર્મા રાગ કાફી આપેન છે પ્રતમાં માની આગ વચાલ છે ગોડી રાગ પડી આવેલ છે આ સંગીતનો નિય છે કાફીમાં રાગતો નથી એ પદ ૧૦૨ સાથે આવથી જણાવે સંગીતવાદી આનો નિકાલ કરે —વિવેચનકાર.

હે સ્વજન! હું તો તમારા મીઠા જોવો પર વારી જઈ છું. ખન્ય છે તનાગી કહીને! તમારા એક એક મીઠા જોવ એકવાર નાભળ્યા પછી કાનનાથી એનો સુન્દર્ય ખન્યતો નથી. આપની મીઠાજોડી જીલનો જ્યારે જ્યારે ખ્યાલ જડુ છું ત્યારે ત્યારે મને લાગે છે કે ના! સ્વજન! તારા વગર મારું નહિ નહિ! જેની વાણી આત્મની નનમા વગી માર્ગ હોય, તેને કેમ બુલાય? અને, તારા પાંચે જાણી વાત કહું તો, તારા વગરના સર્વ મને તો અનિદ્ર-ખૂંદા લાગે છે મને એમના ઉપર દેશ નહાં, પણ જ્યાં તે અને જ્યાં તું? મેં ખૂબ વિચાર કર્યો, પણ તારા ગૌરવ, તારા મીઠાઈ, તારા ભવ્યતા મેં કયાય દીડાં નહિ તારી ભાષામાં વિવેક, નીમ્યતા, જીવંત અને નાવજનિક હું અમુક્તિ કરવાની એવી તોમનર ભાવના દેખાઈ છે, જે ભાષા પર હું તો વારી જાઉં છું અને હું તો એના રમમા આત્મવિસ્મરણની હક મુખી પહોંચી જાઉં છું (૧)

મેરે જીયકુ રૂલ ન પરત હૈ, મિત્રુ તેર મુઝ દીઠદે,

પ્રેમ પીયાલા પીરત પીરત, લાગ્ન! સર નિન નીઠદે

મારી ૨

અર્થ—તારું મુખ દીડા વગર મારા જીવને તો કયાય જેન પડતું નથી, આત્મ મળતો નથી (તારા) પ્રેમના ખ્યાલ પીતા પીતા તો હે લાલન! વહાલા! મારા નર્વ દિવસો મુખયેનમા જાય છે (૨)

વિવેચન—માન નાવ! મને તારી એવી લગની લાગી છે કે તારા મોઢુ જોઈ નહિ ત્યાં મુખી મને તો નિરાત થતી નથી તારાથી મારો જીવ જુદો હોય એમ કે પુ તો મારા જીવને જગ પાપ જેન પડતું નથી અને તું જેમ જેમ વધાર કાં ને દૂર ભાગ્યા કરે છે તેમ તેમ તારું મુખ જોવાની અને તારી નાચેનો મારો વિરહ પૂરો કરવાની મારી તાલાવેની વધતી જ જાય છે. હું જગમા પૂછે છે કે તો પછી આત્મા દિવસ કેવી રીતે ગાંધ્યા? તો એનો જવાબ આપું છું પ્રેમના ખ્યાલ જે પ્રકારના હોય છે એક તો આલેખ્યાલો પતિદેવની હાજરીમાં લાવે જોની, જેની, આનંદ કરી પિવાય છે અને બીજા પ્રકારનો ખ્યાલો કે પનાના પ્રેમ પર ઠોરાણધ પિવાય છે એમ ન હોય તો વિહી આને તો આ જીવનમાં ઠોઈ આધાર જ ન રહે અજનાસુદરી, સીતા, દમયંતી, તારામલી વગેરે વર્ગો મુખી વિયોગમાં રહી ત્યારે પણ એ કંપનાથી ભરેલા પ્રેમ 'પીયાવા' ભરી ભગીને પીવાને ઠારલે જ નબી શકી હતી હું પણ મારા પતિદેવના (તારા) પ્રેમને યાદ કરીને અને એવા તરંગ-કંપનાના ખ્યાલ પી પીને આટલો વખત ટકી શકી છું મને ખાતરી

પાકાત—નક-મન, ન-જ- નીકડ-નીકડે

શબ્દાર્થ—મેરે=મારા અને અને જગ=શાંતિ (પાણીવિન્યજ) લાનિ, પરાભવ લગ્ન્ય (દિન્દી ૩૧) કન=એન આરામ ન પરત હૈ=પડતી નથી, થતી નથી મિત્રુ=વગર પીયાવા=ખ્યાલ પીનત પીવત=પીતા પીતા નીકડે=નીટ (કાકાર એનો અનિદ્રિ=અરુચિ અર્થ કરે છે) સુખે જાય છે, લહેરથી જાન છે (ગણીરવિન્યજ) લાન=પ્રારા, પ્રિય, આદર્યુક્ત પ્રેમનું સંબોધન.

છે કે એક દિવસ મારો નાવનીઓ મારે મદિરીએ પધારશે, મારી નેજા પાવન કરશે અને મારા દીર્ઘ વિરહનો છેડા લાવશે.

પ્રાણીનું આખું જીવન આશા પર લટકેલું હોય છે અને મારી આશા તો કાંઈ સ્ફૂળ નથી અને જે આશાને યદ્ ૨૮મા આનંદધને વગોવી છે તે પ્રજારની પલ્લુ નથી, એટલે મારું જીવન તો આશાએ અવલોકેલું દોઈ હું દરેક જ દરપણે પ્રેમપીયાવા પીધા જ કળ હું આ રીતે સાચો પ્રેમ નથી મળતો ત્યાં સુધી તરંગપ્રેમમા પલ્લુ હું મસ્ત છું અને એના આધારે બધા દિવસ હું કાઠું છું !

ચેતનનો પ્રેમ ખૂબ વિચારધૂા માગે છે એનો સાર્વજનિક પ્રેમ આખા વિશ્વ પર પથરાયેલો હોય છે એની પ્રેમી-ભાવનામા માન મનુષ્યનાં મર્યાદા જ ટોટી નથી, એ તો નિર્ધન અને જળાર ખેતર અને મધજગ, અને એક, બે, ત્રણ, ચાર ધરિયોવાળા જીવોની પલ્લુ દયા પ્રે એને નર્વ જીવોના હું ખ પર એક થાય અને સર્વની હું પ્રમુક્તિ કરવાની અદ્ભૂત સાચી તાત્પર્યની એનામા ખરખરી જાગે ત્યારે એની પ્રગતિ આગળ વધતી જાય છે, અને છેવટે એ તીર્થ પાપામા પગિયુએ છે સર્વ જીવની મુક્તિની ભાવનાને 'ભાવ દયા' કહેવામા આવે છે અને તીર્થ કર વના જીવની ઉદ્ભૂત પ્રેમભાવના અતાવનાર એ જાણીતું તત્ત્વ છે 'મધિ જીવ કળે ચામનગમી'ની ભાવનામા એનો ચામન તરફનો સ્વાર્થ નાં નથી, પણ એમને હુનિયાને હું ખ, આપત્તિ, ઉપાધિ અને ક્રમભાટમાથી ડોળાવવાની તીવ્ર ભાવના અને તે દ્વારા અદ્ભૂત જામતો સાર્વજનિક પ્રેમ છે તીર્થ કરની ભાવનામા પલ્લુ કોઈ સ્થાને દ્વેષ, ટીકા કે અદરથી હું ખ થાય એવું તત્ત્વ જોવામા ન આવે, એ અશક્ય સામે પ્રમાણમત્ય મૂકે ત્યાર પલ્લુ એનાં ભાષાનાં અદર સૌમ્ય ભાવ લદ્દખડતો દેખાય છે એના મનમા એકદેશાયતા હોય નહિ, એને કોઈ મારા તારા હોય નહિ એને પોતાના શિષ્ય તરફ કે સેવક તરફ પણ પદ્મભાવના ન હોય અને એના મનમા અન્ય મત, પદ્ય, દર્શન કે ધર્મ તરફ તિરસ્કાર ન હોય.

આવા પતિદેવના પ્રેમ 'પીયાલા' ઉપર સમતા વારી જાય, એની પ્રાપ્તિ માટે અખના ઠરે અને એવા 'પ્રેમ'મય પતિના દર્શન વગર એને એન ન પડે એ વાત શુદ્ધ પ્રેમી પતિ પ્રાણ પત્નીની નજરે જરાખર સમજવા જેવી છે આવા પ્રેમપીયાલાનું પાન કરતા સમતાએ બધા દિવસ કાઢ્યા છે આવા પ્રેમી પતિદેવ ઘેર આવી પહોંચ્યો એની આશામા એણે

૧ 'નીકોડ'નો અર્થ અરુચિ એવો કરીએ તો બધા દિવસો ક્રમભાટમા જાય છે, એ ભાવ પલ્લુ મનમેતતો આવે છે ચેતનાએ ભા રવાની રાતના અને બીજા અનેક વિરહજનો મારા છે તે દૃષ્ટિએ જેતા નીકોડ નો અર્થ ક્રમભાટમા વિતાવ્યા એમ કરીએ તો તેમા પલ્લુ વાધો નથી મે ઉપર અર્થ લખ્યો છે તે પ ગભીરવિજયજીનો નોટ પ્રમાણે ક્યો છે અને રીતે ભાવ જરાખર સચિત થાય છે પ્રતમા 'નીકોડ' પાઠાતર છે તે પ ગભીરવિજયજીના અર્થને પ્રુષ્ટિ આપે છે -વિરેચનકાર.

હે સંભળન! હું તો તમારા મીઠા બોલો પર વારી જઈ છું ધન્ય છે તમારી મહત્તાને! તમારા એક એક મોઠા બોલ એકવાર આલજ્યા પછી ઝનમાવી એનો ગુલરવ ખગતો નવી આપની મીઠાબોલી જીભનો જ્યારે જ્યારે ખ્યાલ કરું છું ત્યારે ત્યારે મને લાગે છે કે નાત સ્વજન! તારા વગર મારું નબે નહિ! જેની વાણી આટલી મનમા વસી ગઈ હોય, તેને કેમ બુલાય? અને, તારા પાને સાચી વાત કરું તો, તારા વગરના સર્વ મને તો અનિદ્ર-ખૂરા લાગે છે મને એમના ઉપર દ્રેષ નવો, પણ કયા તે અને કયા તું? મેં ખૂબ વિચાર કર્યો, પણ તારુ ગૌરવ, તારી મીઠાશ, તારી લવ્યતા મેં કયાય દીઠી નહિ તારી ભાષામા વિવેક, નોમ્યના, જીવદયા અને સાર્વજનિક હું અમુક્તિ ડરવાની એવી તીવ્રતર ભાવના દેખાઈ છે, કે જે ભાષા પર હું તો વારી બહુ છું અને હું તો એના રસમા આત્મવિસ્મરણની હલ મુખી પહોંચી બહુ છું (૧)

મેરે જીયકુ રલ ન પરત હૈ મિતુ તેરે મુખ દીઠહે;

પ્રેમ પીયાલા પીયત પીયત, લાલન! સવ દિન નીઠહે

વારી ૨

અર્થ—તારુ મુખ દીઠા વગર મારા જીવને તો કયાય ચેન પડતું નથી, આમ મળતો નવી (તારા) પ્રેમના ખ્યાલા પીતા પીતા તો હે લાલન! વહાલા! મારા સર્વ વિવેકો મુખચેનમા જાય છે (૨)

વિવેચન—મારા નાથ! મને તારી એવી વગની લાગી છે કે તારુ મોઠું એક નહિ ત્યાં મુખી મને તો નિરાત થતી નથી તારાથી મારો જીવ બુદ્ધો હોય એમ કંપુ તો મારા જીવને જરા પણ ચેન પડતું નથી અને તું જેમ જેમ વધારે દૂર ને દૂર ભગવાન કરે છે તેમ તેમ તારુ મુખ જોવાની અને તારી માથેનો મારો વિગ્રહ પૂરે ડરવાની મારી તાનાવેની વધતી જ જાય છે તું કટાક્ષના પૂછે છે કે તો પછી આજલા કિવચ કેવી રીતે કાઢ્યા? તો એનો જવાબ આપુ છું પ્રેમના ખ્યાલા બે પ્રદારના હોય છે એક તો માથે ખ્યાલો પતિદેવની હાજરીમા સાવે જોની, જોની, આનંદ ડરી પિવાય છે અને જીન પ્રદારનો ખ્યાલો કંપનાના પ્રેમ પર ડોરણધ પિવાય છે એમ ન હોય તો વિરહી જાને તો આ જીવનમા કોઈ આધાર જ ન રહે અજનાસુદરી, મીતા, દમયતી, તારાનતી વગેરે વર્ગો મુખી વિયોગમા રહી ત્યારે પણ એ કંપનાથી ભરેલા પ્રેમ 'પીયાલા' ભરી ભરીને પીવાને જાણે જ નથી શકી હતી હું પણ મારા પતિદેવના (તારા) પ્રેમને યાદ કરીને અને એવા તરંગ-કંપનાના ખ્યાલા પી પીને આટલો વખત ટકી શકી છું મને ખાતરી

પાઠાતર—અચક-મનઃ કન-જલ નીહડ-નીહડે

શબ્દાર્થ—મેર=મારા અચક=અચે જલ=લાતિ (પ ગબીરવિજયજી) હાનિ, પરાભવ, વગળા

(દિની મા) કન=ચેન આરામ ન પરત હૈ=પાતી નથી થતી નથી મિતુ=વડ પીયાલા=ખ્યાલો પીયત પીયત=પીતા પીતા નીહડે=નીદ્ર (કાકાર એનો અનિદ્રિ=અનુચિ અર્થ કરે છે) મુખે જાય છે લહેરથી જાન છે (ગબીરવિજયજી) લાલન=પ્યારા, પ્રિય, આદર્યુક્ત પ્રેમનું સંબોધન

છે કે એક વિવેક મારો નાવનીઓ મારે મદિરીએ પધારશે, મારી સેજડી પાવન કરશે અને મારા દીર્ઘ વિરહનો છેડા લાવશે

પ્રાણીનું આખું જીવન આશા પર લટકેલું હોય છે અને મારી આશા તો કાંઈ સ્વપ્ન નથી અને જે આશાને ૫૦ રૂપિયા આનંદધને વગોવી છે તે પ્રકારની પણ નથી, એટલે માનુ જીવન તો આશાએ અવલંબેલું હોઈ દુઃખ દરદોષ દરપણે પ્રેમપીયાલા પીધા જ કરે છું આ ગીતે સાચો પ્રેમ નવાં મળતો ત્યાં મુખી તર પ્રેમમા પણ હું નસત છું અને એના આધારે બધા દિવસ હું કાઢું છું ?

ચેતનનો પ્રેમ ખૂબ વિચારણા માગે છે એનો માર્વાજનિક પ્રેમ આખા વિશ્વ પર પથરાયેલો હોય છે એનો પ્રીતિ-લાવનાના માત્ર મનુષ્યની મર્યાદા જ હોતી નથી, એ તો તિર્થંકર અને જગન્નર એવો અને મધ્યમ, અને એક, બે, ત્રણ, ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા જીવોની પણ દયા કરે એને સર્વ જીવોના દુઃખ પર એ વાથ અને સર્વની દુઃખમુક્તિ કરવાની મદદની માની તાકાવેની એનામાં ખરેખર બંધે ત્યારે એની પ્રગતિ આગળ વધતી નથી, અને છેવટે એ તીર્થંકરપદમાં પરિણમે છે સર્વ જીવની મુક્તિની લાવનાને 'લાવ દયા' કહેવામાં આવે છે અને તીર્થંકર ધનાર જીવની ઋણ પ્રેમલાવના બતાવનાર એ નાટ્યો તત્ત્વ છે 'સવિ જન કરુ શાસન સી'ની લાવનામાં એનો શાસન તત્ત્વનો સ્વાર્થ રાગ નથી, પણ એમને દુનિયાને દુઃખ, આપત્તિ, ઉપાધિ અને કંકળાટમાંથી ઓડાવવાની તીવ્ર લાવના અને તે દ્વારા અદ્ભુત ભક્તો માર્વાજનિક પ્રેમ છે તીર્થંકરની લાવનામાં પણ ડોઈ સ્થાને દેવ, દીકા કે અદરવી દુઃખ થાય એવું તત્ત્વ એવામાં ન આવે, એ અશક્ત્ય સામે પ્રભાવશક્ત્ય મૂકે ત્યારે પણ એની લાવના અદર સૌમ્ય લાવ લગતો દેખાય છે એના મનમાં એકદેવીયતા હોય નહિ, એને ડોઈ મારા તારા હોય નહિ. એને પોતાના શિષ્ય તરફ કે કેવલ તરફ પણ પદલાવના ન હોય. અને એના મનમાં અન્ય મત, પદ, દર્શન કે ધર્મ તરફ તિરસ્કાર ન હોય.

આવા પતિદેવના પ્રેમ 'પીયાલા' ઉપર સમતા વારી જાય, એની પ્રાપ્તિ માટે ઝખના કરે અને એવા 'પ્રેમ'મય પતિના દર્શન વગર એને ચેતન ન પડે એ વાત શુદ્ધ પ્રેમી પતિ પ્રાપ્તિ પત્નીની નજરે બરાબર સમજવા જેવી છે આવા પ્રેમપીયાલાનું પાન કરતા સમતાએ બધા વિવેક કાઢ્યા છે આવા પ્રેમી પતિદેવ ઘર આવી પહોંચે એની આશામાં એણે

૧ 'નીકુંડે'નો અર્થ અનુચિ એવો કરીએ તો બધા દિવસો કળાટમાં જાય છે એ લાવ પણ બધેનેલતો આવે છે ચેતનમાં ભા રવાની રાત્રા અને બીજા અનેક વિરહના ગાથા છે તે દૃષ્ટિએ એતા 'નીકુંડે'નો અર્થ 'કળાટમાં વિતાવ્યા એમ કરીએ તો તેમાં પણ વાધો નથી મે ઉપર અર્થ લખ્યો છે તે ૫ ગભીરવિજયજીની નોટ પ્રમાણે કર્યો કે મને રીતે લાવ બરાબર સચિત થાય પ્રતમાં 'નીકુંડે' પાઠાતર છે તે ૫ ગભીરવિજયજીના અર્થને પુષ્ટિ આપે છે -મિનેચનકાર.

મોઢો દીર્ઘ કાળ વિતાવ્યો છે પણ આશામાં પડેલ પ્રાણીને કોઈ કેલ્કવાર વિમાસણ જરૂર થઈ આવે છે (૨)

પુણ્ય મૌન વહાણ હુલ્લ મિસકુ મેણુ ચીઠડે,

‘જાનદાન’ પ્રશ્ન સેજડી પાડ, (તો) માગે આન વસીઠડ.

વારી૦ ૩

અર્થ—હું તે ડોને પૂછું ? અને કયા કયા શોધ કરું ? અને ઢાગળપત્તર પણ ડોને ડોને મોકલું ? હવે તો હું મારા આનંદધન પ્રશ્ન ! મારા નાથ ! (કોઈ રીતે) સુખશ્રધ્ધા પ્રાપ્ત કરું તો મારા બાકીના સર્વ હું ખો ભાગી બન્ય, નાથ પામી બન્ય, હવે વધી બન્ય. (૩)

વિવેચન—એ ચિત્તવે છે કે પતિદેવની વાટ ભેઈ ભેઈને યાત્રી ગઈ, પણ પતિદેવનો તો વાઈ પત્તો નહિ, એને ઘર મળ્યા પિયાર નહિ, પતિ અત્યારે જાહાર રખડે છે, નવા જૂના ખાડાના અવશ્યા કરે છે અને જન્મમરણના દ્વેષમાં એક કામ કરીને બેસતા પણ નથી અહીં હું એની ખાતર ઝૂંચું છું, અને એ તો મારો વિચાર નરખો પણ કરતા નથી, ત્યાર માટે તે હવે પૂછું પણ કોને ? અને પતિદેવને દુઢવા પણ કયા ? અને એમને લઈ આવવાને ઢાગળપત્તર પણ ડોને ડોને આપું ? મારો ન દેશો એમને કોણ પહોંચાડે ? મારી ઢશાની એમને ખબર નથી, એ મને યાદ પણ કરતા નથી અને વિભાવમાં પડી ગયેલા તેઓ જહાન મને જૂની પણ ગયા હવે ત્યારે આમ મારે તે ન દેશો પણ કોની સાથે મોકલવો અને એનો મારો સંદેશો લઈ પણ કોણ નથ ?

એમની પાસે અત્યારે જે ટોણુ એકહું થયું છે તે તો મારો ન દેશો લઈ બન્ય નહિ, અને ઢાગળ-ચિઠ્ઠી આપું તો મારા દેવને પહોંચાડે પણ નહિ ત્યારે મારે કરવું શું ? હવે તો મારી હૃદયની એક ઇચ્છા જણાવું હું કે કોઈ રીતે માગ નાથ મારી મેજડીએ પધારે, અથવા હું મારા નાથની મેજડી પ્રાપ્ત કરું તો મારા બાકીના સર્વ હું ખો દૂર થઈ બન્ય અને હું સભર પ્રીતમના સાથે મતરના આનંદ-લોલ ઉડાવું

આર્થ પત્નીની આ એકની એક ઇચ્છા મંદવ બનતો હોય છે આવી ઉત્તત ભાવના ભાવનારી ચેતના કે સુમતિ અવશ્ય મમતા નિરતર પતિચિન્તન માટે તલમ્થા કરે છે અને પતિ મળે તો પોતાના અવશેષ સર્વ હું ખોનો છેડા આવી જશે એમ વિચાર છે આવી રીતે ભાવી મેજાપને તલસતી વિરહી ચેતના પતિદેવના વાટ ભેઈને બેડી છે, કોઈ દિવસ પતિદેવ પોતાના મેજડીએ પધારશે અથવા પોતે પતિદેવની મેજડીએ પહોંચી

પાઠાત્મ—જોન-કન વિસ-મિસે તો-અનમા નથી આન-આન

શબ્દાર્થ—જોન=કોને મહાનુ=કદા સુધી, મિસે જગ્યાએ (મહાત્મા) હું હું=શોડુ કિસક=કોને બેજુ=મોકલું મીકડે=ચિઠ્ઠી કાળજી, પત્ર મેજડી=તપ્પા પત્રજ વારપાઈ પાઉ=પામું ભાગો=દૂર થાય આન=દુખ (મનિરવિજયજી) વસીકડે=(અવશિષ્ટ) બાકી રહેના

જ્યે એ શ્રદ્ધામાં ગિર ૨૬૫ પતિને અનેક આકાન્માં વીનવવાના આદેશનો વાપરી રહી છે, એનો આ પદ એક વધારે નમૂનો છે' (૨)

ઉપસહાર—આ પદમાં આરેલ પૂન મન્ય પદોમાં પણ આવી છે વિરહગાન એ આનદધનની કૃતિમાં અનેક મ્યાન ભોગને છે એની ભવ્યતા, ગેયતા અને અદ્વારિતાની પાળ આપે ન સ્કાર છે, પતિપદનીભાવની ઉત્તરત આદર્શ દશા છે અને કેન્દ્રીક વાર નવયુગને ન મમનતય તેવી આવીધૂટી છે અને વિરહના ગાન ગાવાના આનદધને ખરેખર કમાલ કરી છે આ પદની પ્રગ્નાવનામાં તેનું કાઈક દર્શન કર્યું છે તેતેરમાં પદમાં પતિના ચિરહો ધરવામનું ઠેકાણું નથી રહી ચક્રતુ એ પગ વિવેચન કરી પતિમેગાપ માટે જે તમન્ના 'કેદારા' રાગના બતાવવાના આવી છે અને વાયદેથી મુલાગત કેઈ ડશવી આપે તેા ઘર-મદિરે સીવા કરવાની જે વાત કરી છે અથવા હવે પછી આવનાગ ૧૦૪માં પદમાં મેગાપને અગે જે ભવ્ય આતુરતા ચેતનાએ બતાવી છે તેને અનુરૂપ આ પદ છે પતિવિરહને પરિણામે લગભગ ધંધી થયેલી ચેતના પતિનું રટણ કહે છે, પતિની વિમુદ્ધ દશાની ભેલીની કપના ઠરે છે અને પતિના પ્રેમપીયાલા પીવાશે એની આશાની નસ્ટીમાં અનેક પ્રકારના મનોરથો કહે છે

અને વ્યવહારમાં અનુભવાય છે કે કોઈને મગવાની તમન્ના બળે અને એ આપણાથી દૂર ને દૂર ભાગે ત્યાં એ મિત્ર હોય કે પત્ની હોય, સગો દોય કે મ્નેહી હોય, પણ આખો વખત એતા મેગાપની વાત / ચાહ આવ્યા -રે છે આવા પ્રગરની ચેતનાની તમન્ના બતાવનારા પદો આવેલા છે, તેનો કેદ્રસ્થ વિગાર ચેતનનાં વર્તમાન પરભાવપરિણતિ અને એના અંદર રહેલ વિગારક દિષ્ટી થતી સ્વભાવપરિણતિ વચ્ચેની સરખામણી છે એમાં ચેતનદેવ વિમુદ્ધ દશામાં આવે ત્યારે તેનાના થવાના સ્પષ્ટ ફેરફારના આદર્શો છે અને એની અંદર એ દશાએ પહોંચવાની ઊંચી જીંદી વાલાવેલી છે વસ્તુત વેતના અને ચેતનનો અલેહ છે, પણ શુભી ઉપર શુભનો આરોપ કરવામાં આવે ત્યારે શુભને બહાર લાવી ચકાય છે અને તે રીતે ચેતનદેવનું ખડુ સામ્રાજ્ય, સાનુ સ્થાન અને પ્રકૃતિગમ્ય પ્રગતિ અને છેવટનો નિવાસ સમગ્ર ચકાય છે એ દિશાએ જેનું ગમન વામ તેટલો માર્ગ કપાય છે અને એ જેટલો કપાય તેટલો માતરો જોડો થાય છે મા દિષ્ટિએ આ વિરહગાનને આત્મવિસના ગ્તામાં અનેક સ્થાન છે અને અતિમ આત્મવિદ્ય અને સ્વરૂપસાધનાના આદર્શ ફાળને મ એ એનો અતિ વિશિષ્ટ ઉપયોગ છે

આવા પ્રકારનો વિરહગાનનો અદ્ભુત ઉપયોગ અતિમ આત્મજ્યાતિની દિષ્ટિએ થયો

૧ આન વસીદેનો અર્થ ૫ ખબીરવિજયજીએ કહેલ અર્થ પ્રમાણે કર્યો છે અને એ નન મુદો કોણને આવાગ પ્રાપ્ત થયા નથી અને એની વ્યુત્પત્તિ ૮ મૂ. ૧ નાપકલ નથી એ તત્ત્વમ ઠમ્ને છે કે તદ્ભવ છે તેનો પણ નિર્ણય થઈ વકર્યો નથી -વિવેચનકાર

છે એમા અવહારમા પ્રવર્તતા વિરલ વખતે થતી મનની સ્થિતિની બાબત ઠપ્પનાઓના સુમેળ સાધી એનો ઉપયોગ સ્વરૂપતાધનાના અતિ આકર્ષક રીતે કરવાના આ થો છે અને એમા ડોઈ વાતનો મેળ ન બેસે તો દષ્ટાંતની સર્વદેશીયતા ન હોઈ શકે એન ૧૦૧ લેખુ નિદાયોગી કવિવરે બનતી એકાકારતા કે અનેકગણી દેશીયતા દષ્ટાંત સાથે સાધી છે, એ દેખાઈ આવે છે પણ એ ઉપરાંત એની દૃબ્યગમના અને પશ્ચિમમહાનિતા તો અદ્ભુત છે આ દષ્ટિએ આ વિરલગાનના પદો જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે (૮૫)

૫૬ છયાશીમુ

ભૂમિકા—આનંદધનશુભાએ કેટલાક પદો સુમતિ અવધા એતનાના મુખમા મૂક્યા છે

કોઈ સુમતિની નિરહદશા વર્ણવે છે, કોઈ સુમતિને દૂરતી અને નિસાડા નાખતી બતાવે છે, કોઈ પદ એને પતિની સમ્મતિ વર્ણવે છે, કોઈ પદ સુમતિને તેના મગાભાઈ વિરેક નાથે વાત કરતી કે અનુભવને તદ્દત કરતી બતાવે છે આ પદ તે કોટિના આવે છે વિરેકનું વામ સાનુ અને જોડું શુ છે, તાત્કાલિક લાભ દેખાડનાર અને સ્વાર્થી અખડ અખાધિત ગાનક આપનાર ઈ વસ્તુ ઠ ઠ્યા સાનો છે અને અતિમ પરમ સાધ્ય તથા હિતમાર્ગે મળી ગઈ તેવું છે તેનું માર્ગદર્શન કરાવનાર કોઈ એ પાત્રને બરાબર જોગબવા જેવું છે એ પાત્રની હાજરી વિચાર-સાતાવરણમા અપૂર્વ શાંતિ ઉત્પન્ન કરનાર કોઈ ખૂબ ધ્યાન એચનાર છે એની વાણીનો સચન વિચારવા યોગ્ય છે અને એના સિદ્ધ નિર્ણયો પર ખૂબ મનન કરવાની જરૂર છે વિવેક એ જ્ઞાનદશા સૂચવે અને અનુભવ વિરેકને પરિણામે થયેલ દર્શનશુદ્ધિ બતાવે છે શ્રદ્ધા અને અનુભવમા પણ ઘસો તફાવત છે શ્રદ્ધા જ્ઞાનને પરિણામે થયેલ પણ કોઈ શકે કે સ્વયસ્કુરપુથી થયેલ પણ કોઈ શકે શ્રદ્ધા પોતે દર્શનનો વિષય છે એના આવવા પછી વિવેક આવે ત્યારે શ્રદ્ધા સ્થિર થઈ જાય છે, અને એતનાનો ભાગ બની જાય છે આથી શ્રદ્ધાને મળીનું સ્થાન આપવામા આવ્યું છે એ એતના-સુમતિની બહેનપણી થાય, એમ અનેક સ્થાને બતાવ્યું છે તે યોગ્ય છે અનુભવ એ તર્કન જીવી જ વસ્તુ છે એ દર્શન અને જ્ઞાનને પરિણામે-શ્રદ્ધા અને વિવેકને પરિણામે-થયેલ એતનની પરિસ્થિતિની ચાદગીરી, ખૂબ વિચારણાનું બગતું પરિણામ અને બળવી રાખેલ ચાદગીરીની લોકાત્મ્યતા બતાવે છે અનુભવનો પાયો દર્શન છે, પણ એનું માથું ચણતર જ્ઞાન પર રચાયેલું હોય છે અને જ્ઞાન અને દર્શન બન્ને મળીને જ પરિણામ સ્વાર્થી રીતે નીપજાવે તેની તેમા લભ્યતા કોઈ એની સુવાસ અતિ અદ્ભુત પરિણામ નિપજાવનાર હોય છે પાત્રોના આ વૈવિધ્ય પર અકચારીમા પડના વિવેચનમા વિશેષ ઉલ્લેખ થશે

આ સુમતિ, વિવેક અને અનુભવને લગતા ધણાખંત પદો પર જ્ઞાનસારનું વિવરણ છે અને જ્ઞાનસારે ૪૨૯ ૧૨ પંક્તિ વિવરણ પ્રાપ્ત થયું છે, તે ઉપરાંત-તેમનું વિવરણ લખ્યું હતું નથી જે જે પંક્તિ તેમનું વિવરણ પ્રાપ્ત થયું છે તેનો તે તે પદોના વિવેચનમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે અને એમ લાગે છે કે જ્ઞાનસારે માત્ર જાદુ જ થોડા પદ પર વિવરણ લખ્યું છે, ત્યારે ચોવીનીના બાવીસ સ્તવનો ૫૦ વિવેચન કર્યું છે એટલે એમની વિશાળ આત્મીય દૃષ્ટિએ જે પદો ખાસ ધ્યાન ખેંચવા લાયક લાગ્યા હોય તે પર તેમણે ભાષામાં વિવેચન તૈયાર કર્યું હોય એ માને ધારણા સત્ય હોય તો તેમથી એક ફિલિપ્પાઈ નીકળે છે અને તે એ કે એ પદો જ્ઞાનસારજીને ખૂબ ગમ્યા હોય અને તે અનેરી ભાત પાડનાર હોઈ એમને એવા જ પદો પર વિવરણ કરવાનું મન થયું હોય. આ પદોની સંખ્યા ૧૨ થાય છે ૬, ૧૭, ૩૨, ૬૧, ૫૦, ૬૦, ૬૫, ૬૮, ૭૦, ૮૬, ૮૭ અને ૮૮. અને સાષી એ ૫ અને ૭૦ માં પદ પર મૂકેલી તે છે આ એક-સગી વિચારણાવાળા હતા પ્રત્યેક પૃથક્ પૃથક્ અનેરી ભાત પાડના. પદોને જ્ઞાનસારજીએ શા માટે પ્રાધાન્ય આપ્યું હોય તે અતિ મહત્ત્વનો કોયડો (problem) છે અને તે ખૂબ વિચારણા માગે છે એ પર વિશેષ વિવેચન આનંદપ્રદ બીજા વિભાગની ઉપોદ્ધાતમાં જોવા અહીં કહેવાની વાત એ છે કે આ ૫૦ પર જ્ઞાનસારજીનું ભાષાવિવરણ મને પ્રાપ્ત થયું છે અને આ વિવેચનમાં એ તેનો ઉપયોગ કર્યો છે આ પદ યોગગણનામાં અતિ મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે

મનુષ્ય સ્વભાવમાં એક નબળાઈ છે જેને આપણે આપણા માનતા હોઈએ, જેની સાથે આપણો ધરોળો હોય, તે જો આપણા વગર ચલાવે, કે આપણી ઉપેક્ષા કરે તો તેવા મયોગોમાં મે જે દામ કરે તેમાં એ મારે નહિ, તો આપણી અનિચ્છાએ પણ આપણને અગ્રણીની એમ ધાય છે કે એ તો એ જ લાગનો હતો ઉપર ઉપરની બેઠકારી યાત્રાવાળા હતા અદરથી એ શુ ઠગ છે, એનું કેન ચાલે છે, એ લાલચવાની ડાહી જાડી વૃત્તિ જરૂર રહે છે આપણો ઢિલો નન મિત્ર બીજાની નોખતમાં લઈ કે સગો પતિ પારકી સ્ત્રી સાથે રમણ કરે ત્યારે મિત્રની કે સ્ત્રીની જે દશા થાય તેનું માનસિક પૃથક્ પૃથક્ આ સ્વભાવમત્ય રજૂ કરે છે સુમતિના પતિ પારકે થોડું રખડે છે, પરત્વી-વેશ્યા-કુમતિ સાથે સળધા જોડે છે અને પતિનતા પત્નીને વિચારી બેઠા છે તે વખતે તે (પત્ની)ના મનના જે નિત્ય, સવાલો અને ભાગ્યગડો બેઠે તેનો અત્ર લાલાતકાર કરવામાં આવ્યો છે એટલી ઉપોદ્ધાત કરી આપણે પદનું હાઈ વિચારીએ

૫૦

(રાત્ર-ધમાક)

સલૂળે સાદિન અવેગે મેરે, ખાલી રી, વીર વિવેક મહો સાચ સલૂળે૦

મોઘુ સાચ કહાં મેરી સાં, મુલ વાવો કે તાંદિ,
કહાની કહા રહુ કહારી, હોરે ચતુર ગતિ માદી.

સત્વળે ૦ ?

અર્થ—ગ્રામી ધંધા! આપણે બાઈ (બાપુ) વિવેકને જાતે નગાને પૂછીએ કે બઈ
વીરા વિવેક! અસર સત્તા સાક્ષિયા (વેતનસાજ પતિ) મારે (ગેર) આપણે (કે
નહિ)? તેનો જાવો જવાબ આપો અને (બાઈ વિવેક!) આપણે ઘન સોન છે,
આપ તને તારો સાપુ-રેડું હોય તેડું-કહો કે પતિસાજ (ત્યા) મુખ પાન્યા કે નહિ?
(વિવેક જવાબમાં કહે છે) ત્યાં બી ક્યારે તે તમને શી કહું? એ તો ચાર ગતિમા દોડે
છે (અહીંથી ત્યાં અને ત્યાંથી બીજે દો હાડ કરી રહ્યા છે, હીં હા આપણ રખડી છા
છે અથવા એને ચાર ગતિમા હારે ગયા ન આપણા છે) (૧)

વિવેચન—પણ તારા કામના વિરૂધ્ધો નાથી નવે બી નુમતિ-વેતન પતિમેળાપની
નહુ જોઈ જોઈને વાપી ગઈ છે, એની ધીરજ પૂરી પડી છે, પણ હનખા હનખા વિવેક
મિત્ર નજીક આવતો ધણો છે તેથી એને ધીરજ અથવા નાથી છે અને પતિમેળાપનાં નાચા
બધાવા માડાં છે પતિનો મિત્ર પાસે આવે ત્યારે કહાચારી સી મર્યાદામાં રહી પતિ
સબધી જેવી જેવી વાતો કરે તેથી વાર નહીં કરી છે ‘આવી’ એવે સખી ધંધા!
આપણે તો નહુ જોઈ જોઈને કટાગી યા છીએ, પણ હનખા વિવેકભાઈ દેખાવ રહ્યો
રહ્યો છે, તો તેને ખબર-અતર તો પૂછીએ પતિમકાસાજ તો ખરેખર ‘સત્તા છે’-મનોહર
છે, પણ મત્યા પરમાવડાં ની રહ્યા છે, પરમજીના કાલાના કસી ગયા છે, તો આપણે
વિવેકભાઈને પૂછીએ તો ખબર કે પતિમકાસાજ અહીં-આપણે ઘર-પધારણે કે નહિ? જે
શાક, હોરે કે રહારી મીઠા ગર નાંચ લાગે, અને લગુ-નીચ સજિત મુદર લાગે, તેમ પતિદેવ
બાને તો મરત છે, પણ એ માર નહિ આવશે કે હાર એ વાતના ખબર ના હનખા
આવી પહોંચેવ વિવેક ભાઈને પૂછીએ, વેતનજી નાર ગતિમા દોડે છે, અહીંથી તહીં આપણ
મારે છે અને ખાસાં કિંજોગે ચઢ્યા છે એને મુખ મર્યું કે નહિ? એ સવાલનો
જવાબ અહીં તો અનુમાન પર રાખ્યો છે, પણ એ સબધમાં એક ડરસ વાત છે

નવથુ ૧૫૧ નનમાગાના બોધા પુસ્તકમાં ૧૪ મો પાઠ ‘મુખી માળમું પહેલુ’ના મથાગા

પાઠાનર-સખી-સખીએ આવે-આવે! સાર-સાય મોલું-નોચ મેરી સો-મેરી સુ નાહિ-નાલી,
નાહિ જાહાજી-ઉહાજી રોજ-દિહાજ

સાબ્દાર્થ—સખી=સખી મનોહર, રસથી ભરેલ સ્વાદિષ્ટ, મનેદાર (લગુ એવે મીઠું, મીઠા
વગર સ્નેહ નમમી છે) આદિય=સ્વામી માનિય, સાચી આવે-આવડ મેર=મારે ગેર ઠીર=ભાઈ,
પહારુર, રહુ, લાહરી પરાકની સાર=સાચી વાત ખરખટ મોતુ=મને મેરી સો=મારા નોખડ,
નારા સમ પાથો=નગરો મહાની=કહાની, કયા, વાર્તા કથની કહા-લી જાહાજી=ત્યાની રોરે=રોડે.
હોરોરે=હોરે છે, રખડ્યા છે હોયકાવે છે ચતુર ગતિ માદિ=નાર ગતિમાં (દેવતા મનુષ્ય, તિર્થ-ન,
નારકી-આ ચાર ગતિય સસારમાં)

નીચ છે, તે ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે એક વખત એક રાબતને એવો ખ્યાલ થઈ આવ્યો કે તેને કોઈ રોગ લાગુ પડી ગયો છે તેણે મોગ મોટા વેધો બોલાવ્યા, ઉપનારના હનરો રૂપિયા ખર્ચ્યા, પણ જરાયે ફેર પડયો નહિ પરિણામે એની મૂંઝવણ વધતી જ ચાલી. એક વિવસ એક ફોર એ નાચના પાટનગરના આવી ચડ્યો મહેલમા જઈ કેટલાક સવાલો પૂછતા ફેરીગને ખાતરી વઈ ગઈ કે રાતને મનની ખીમારી છે પછી જિંડો વિચાર કરી બોલ્યો “મહારાજ ! તમારો મનવાડ દૂર ઠરેલો હોય તો એક જ ઉપાય છે કેઈ મુખી માણસનું પહેરણ નાની આપ પહેરો” રાબત આ જવાબથી ખૂબ રાજી થયો, કાનજ કે, એની માન્યતા પ્રમાણે, ઉપાય ઘણો નહેવો હતો પ્રધાનને હુકમ આપ્યો કે મુખી માણસનું પહેરણ હમણા ને હમણા લઈ આવે. પ્રધાન પહેરણની શોધમા નીકળ્યો. આ ઘેર, પેલે ઘેર, તવગરને ત્યા, ગરીબને ત્યા, એમ બધે ગયો બધા પાસે પહેરણ તો જોઈએ તેટલો હતો, પણ કોઈ જ મુખી ન હતો, એટલે તેમના પહેરણ શા ખપના ? આખરે નિનસ થઈ તેણે એક નાના ઝરાના પાણીમા પગ રાખી એક જણને પથ્થર ઉપર બેઠેલો જોયો તે માણસ આનંદમા મસ્ત હતો, ધીમે સાદે ગીત ગાઈ રહ્યો હતો અને તેને ઘ્યાની સ્પૃહા ન હોય એમ દેખાતું હતું પ્રધાન પેલા માણસ પાસે ગયો અને પૂછ્યું, “અચા, તું મુખી છે ?” પ્રધાન સામે જોઈ તે હસવા લાગ્યો તેણે કહ્યું, “કોણ હું ? અરે, માગ જેવો બીજો કોણ મુખી હશે ?” પ્રધાન રાજી થયો તેને લાગ્યું, કે અતે મુખી માણસ જડ્યો ખરા તેણે પેલાને કહ્યું, “અરે ભાઈ, હું ક્યારનો તને જ શોધતો હતો બસ, હવે માનુ કાન થઈ ગયું તું મને તારું પહેરણ” બોલતા બોલતા જ પ્રધાન અડકી ગયો પેલા માણસના યગીંગ પર પહેરણ હતું જ નહિ ! વાર્તા પૂરી વઈ હકાકત આમ છે પૌરુષલિક વસ્તુની પ્રાપ્તિના સરવાળામા મુખ શોધવું એ ઝાઝવાના નીરની પ્રાપ્તિ પાળના પ્રયાસ જેવું છે અને વસ્તુતઃ એ વાતમા કાઈ માન નથી

આ પ્રથમ ગાથાના વિચેતનમા જ્ઞાનસાર ખૂબ ખીંચા છે માત્ર ભાષાનુદિ કરી વર્તમાન સુજરાતીમા તેમનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે રજૂ કરી શકાય ભાઈ વિવેક આવી પહોંચ્યા, તો તેમને સુમતિ બહેન પૂછે છે કે ભાઈ ! માસ પતિ, જેઓ સવૃક્ષા છે, એટલે આત્માનુભવસથી ભરેલા છે તે સાહેબ આવશે ? આ પદ સદેહ સહિન વાક્ય છે અને સખી શ્રદ્ધા ! જેમ હું વિવેકભાઈને પૂછ છું તેમ તું પણ તેને પૂછ છે વીર ! સાચે સાચું કહો, આવવાના હોય તો આવશે એમ કહો, ન આવવાના હોય તો નાવશે (નહિ આવે) એમ કહો—આટલું વાક્ય સુમતિનું છે વિવેકભાઈ ! સાચું કહો—એટલું વાક્ય સખી શ્રદ્ધાનું છે હરે એકલી સુમતિનું વચન છે અર માસ ભાઈ ! વીગ ! તને માગ સોનન છે, મને સાચું કહે, તારે ને મારે શો આવશે છે ? અના ધી વિહૂર્યા પછી એ મારા પતિસાજ સુખ પામ્યા કે નહિ, એગ્ગે સુખશાતાથી પ્રવર્ત્યા કે નહિ, એટલે શાતા

પામ્યા કે ચાતા ન પામ્યા ? આવું સુમતિએ વિવેકને પૂછ્યું તેનો વિવેક ઉત્તર આપે છે હે બહેન ! તું મને ત્યાની કહાણી શું પૂછે છે ? એ વાત પૂછવા જેવી નવી, એ પૂછ મા હું ત્યાનાં વાત (કહાણી) શું કહું ? એ વાત મારા મુખથી કહી જાય તેવી નથી આ પ્રમાણે વિરેકે જવાબમાં કહ્યું એટલે સુમતિએ કહ્યું કે હે વીર ! જેવી હોય તેવી વાત કહો, કે એ ચૌ ગતિમાં એટલે ચારે ગતિરૂપ સંસારમાં કોરે એટલે ગત્યાગતિ કરે છે આ પ્રમાણે ભાવ સ્થાનસાર જણાવે છે

આ ગાથા પર મિત્રની નોંધ પણ વિચારવા લાયક છે તેઓ લખે છે કે સુમતિ પોતાના વિવેકરૂપ બાઈને પૂછે છે કે અમારા સર્વજ્ઞ સાહેબ આત્મા અમારે ઘેર આવશે કે ? વળી પોતાની શ્રદ્ધા સખીને કહે છે કે તું પણ પૂછ હે વિવેકવીર ! સાચું કહો, અમારા પતિ ત્યા અતુર્ગતિમાં કેલુક મુખ પામ્યા છે ? આના ઉત્તરમાં વિવેક કહે છે માની વાત શું કહું ? કહેવા જેવી નવાં તમારા પતિ ચાર ગતિમાં એલા ખાય છે, ભટકે છે, પણ હવે તે આવશે (જ્યાં મુખાં વિવેકનાં બહેન સમતા અને શ્રદ્ધા ન આવે ત્યાં મુખાં આત્મા ચાર ગતિમાં જમાવું કરે છે તો એ સંસારમાં છૂટવું હોય તો વિવેક પૂર્વક શ્રદ્ધા રાખી સમતાને ઘેર જવું, તો ચાર ગતિમાંથી આત્મા છૂટી શકે, નહિ તો ગમે તે ઉપાય કરે તોપણ આ ચાર ગતિરૂપ સંસાર મટશે નહિ)

‘ઠાકા’નો અર્થ ક્રોધ પા અભીરવિજયજી લખાવે છે કે ઠાકા (ત્યાની) એટલે કુબુદ્ધિના ઘરની અથવા કુબુદ્ધિને ઘેર રમતા પતિરાજની

મને ‘જોર’ અને “હિડોર” બન્ને પાઠ મંત્રીચીન લખે છે બન્નેમાં હિલચાલ છે, એમાં મન ગતિ છે, જ્યારે ણીનમાં ગતિ અને આગતિ બન્ને છે હિડોગામાં તો જવું અને આવવું બન્ને વાય છે આ હિડોગાનો-એલાનો-વિચાર ખૂબ વિચારીને સમજવા જેવો છે, મને ચેતનના ઉલ્કાનને બતાવનારા છે (૧)

મલી મરં રત જાવહી હો, પચમ ગતિકી મીત,

સિદ્ધ સિદ્ધત રસ પાકી હો, દેચે અપૂરવ રીત.

સદ્ગુણે ૨

અર્થ—(સુમતિ આ જવાબ સાલગીને કહે છે) એ વાત તો બહુ સારી થઈ હશે એ (ચેતનરાજ) અહીં આપશે, માર મદિરે પધારશે, એને પચમ ગતિ (મોક્ષ)ની પાકાતર-દેખે-દેખે હો

શબ્દાર્થ—મની=માન આરી વાત, રીટી ભાઈ=થઈ, થયું છત=અહીં આવહી=આવડે

પચમ ગતિ=પાનમી ગતિ મોક્ષ સિદ્ધ=નિર્જીવિત તૈયાર, પાકા પરિપક્વ થયેલો સિદ્ધત=સિદ્ધાંત ઉપપત્તિ યુક્ત ગ્રંથ પાક=પરિપાક (દૃઢ, ઘી, ચાસણી વગેરેમાં રાધી-પકવી બનાવવાના આવેલો ખાવાનો પાઈ) દેખે=જુએ, પરીક્ષા કરે, નવન કરે અપૂરવ=પૂર્વે કદી ન અનુભવેલી, ન જાણેલી રીત=રીતિ, મર્થાત, વર્તન

પ્રીતિ થશે અને અતિ પાકા અને સિદ્ધ થયેલા સિદ્ધાંતના રસની જાતજાત પાકેલી ચીજોમાં કેવી અદ્ભુત અને પૂર્વે ન જોયેલી નવોટી અસાધારણ રીત છે તેને બાતે દેખશે, તેની પોતાને પરીક્ષા થશે (૨)

વિવેચન—સુમતિ વિવેકભાઈનો ઉપર પ્રમાણેનો જવાબ તાજાની કહે છે કે એક રીતે તો એ સારું થયું હશે એજે ત્યા આટઆટલા હિલોળા ખાધા તો ચારે ગતિ છોડીને એને પાચતી ગતિ પર જરૂર પ્રેમ થશે પ્રાણી ધક્કા ધમેલા ખાઈને જ ઠેકાણે આવશે કર્મથી મુક્તિ મેળવ્યા પછી જ્યા જવાનું વાચ તેને (મુક્તિને) ચાર ગતિને આશ્રયોને પાચતી ગતિ કહેવામાં આવે છે ત્યા ચાર ગતિના ગમન-આગમન નથી, ત્યા ઢોલઢોલી નથી, ત્યા ભૂખતરત નથી, ત્યા આડીઆપાડીઆ નથી, ત્યા શોક, વિરક કે રતિ નથી અને ભાઈ વિવેક, તારી મદદથી એને પચમ ગતિની પ્રીતિ તો થશે, પણ તે પહેલા એક બીજી વાત પણ થશે એ ઘણી મારા વાત વધ સિદ્ધાંતમાં મૂળ વસ્તુની હકીકત પૃથક્કરણ પૂર્વક લખેલી હોય છે, દ્રવ્ય શુદ્ધ પચાનની વાતો જણાવેલી હોય છે, અનેક દષ્ટિગિન્દુઓનો સમન્વય કરેલો હોય છે, છવ અને પુદ્ગલનો ભેદ જતાવેલ હોય છે આ સિદ્ધાંત-આગમનો રસ ધાય, એમાં આનંદ આવે, ત્યાર ચેતનની આખી રહેણીકરણી ઝુમી થઈ જાય છે આ સિદ્ધાંતનો રસ એ એક ચીજ છે એ રસનો પાક ધાય, એમાં પ્રાણી તરબોળ થઈ જાય, એ અભિવર્ધિત પ્રગતિ જતાવે છે ચેતનજી અહીં આવશે ત્યારે આ સિદ્ધ થયેલ સિદ્ધાંતના રસના પરિપાકમાં કેવી અપૂર્વતા છે એ બાતે દેખશે, એ રસને પચાવશે, એ રસમય થશે અને એ બહુ બલી વાત વશે મારે ઘેર (સુમતિને મદિરે) ચેતનજી આવતા આ રીતે ખેવડો લાભ થશે એક તો એને પચમ ગતિની પ્રીતિ વશે, અને બીજું એને સિદ્ધાંતરસની અપૂર્વ રીતિ નજરમાં આવશે અહીં દર્શન અને જ્ઞાનનું અજબ મિલન કયું છે તે પર ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે સિદ્ધાંતરસપ્રેમ એ જ્ઞાનમૂલક છે અને પચમ ગતિની પ્રીતિ દર્શન સૂચક છે જ્ઞાન હોય તો જ દર્શનશુદ્ધિ ચાલુ બની રહે છે

આ ગાથા પર જ્ઞાનસારના વિવેચનનો ભાવ નીચે મુજબ છે પણ હવે તારે સાહેમ 'ધત આવહી' એટલે તારા સમગ્રપી મરેલે આવશે-આ પ્રમાણે વિવેક વીરે કહ્યું તે સાલજાને સુમતિ વિવેકને કહે છે 'ભલી ભઈ' એટલે એ વાત તો ઘણી રૂઝી થઈ, કારણ કે કેટલાયે કાળનું વિરહદુખ હવે જશે, અને અહીં આવશે તો આજની પહેલા કેઈ જગ્યાએ ન દેખેલી એવી અપૂર્વ પચમ ગતિ-મુક્તિગતિ-મળધી પ્રીતિ-અભિલાષા-વાછા દેખશે એટલે પરીક્ષા કરશે સિદ્ધાંતથી મિદ્ધ વયો એટલે નીપજ્યો એવો જે રમ-આત્મિક સ્વરૂપાનુભવ સળધી જે પરમ રસ-તેનો પાક-પરિપાક એટલે સર્વથા પાકેલ એટલે આત્મા સ્વરૂપને અનુભવવાથી આત્મસ્વરૂપનું તદ્દાકાર વૃત્તિરૂપ પરિપાક અવસ્થાની અપૂર્વ રીત દેખે-પ્રત્યક્ષ કરે

આ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરતા મિત્ર નોંધકાર પોતાની નોટમાં લખે છે કે—મુમતિ કહે છે કે સારું થયું કે નારા પતિ હવે છેવટે પોતાને ઘેર આવશે. અહીં આ આવવાથી તેમને મોક્ષ મેળવવાની દૃષ્ટિ થશે અને તેઓ સિદ્ધાંત સ્વરૂપ વ્યવસ્થા અને સિદ્ધાંતના અર્થ અનુભવને પણ બતાવી શકશે (જ્યારે આત્મામાંથી સંનિદ્રા બંધ છે અને સમસ્ત શુભાશુભ પદાર્થો ઉપર સમપાત્ર આવે છે, ત્યારે તેનું નજર મોક્ષ તરફ વલણ થાય છે, અને તેને જીવનમુક્તિ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે આવી સ્થિતિ—પોતાની સિદ્ધ ભગવાનના જેવી—ને બરાબર બતાવી શકે ત્યારે આ મોતુ રહ્યું, જે આત્માની ઉચ્ચતર દશા પ્રાપ્ત કરાવવાના અનેક સાધનો બતાવવાનું છે તે સાધનો વડે પોતાની સિદ્ધ થયેલી અપૂર્વ આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ દશાથી આગમોના રહસ્યોનો ખરખર અનુભવપૂર્વક ચાર તેના સમજવામાં આવે છે) આ વિશિષ્ટ નોંધમાં માર્મિક અભેદકાર છે તે સોધતા જડી આવશે (૨)

રીર કહે એવી રહુ હો, આને જામે નુમ પાસ,

કહે સુમતા પરિવાર સુ હા, હમ હૈં અનુમત્તાસ.

સરૂળે ૩

અર્થ—ભાઈ (વિવેક) કહે છે એટલું તો કહું હું કે એ (એતનરાજ) તમારી નજીક તો જરૂર છે (એટલે જવાબમાં) મુમતા પોતાના આખા પરિવારને કહે છે કે હું (અથવા આપણે કે) અનુભવના—સ્વરૂપાનુભવના દાસ—આજર છીએ (૩)

વિવેચન—ઉપર પ્રમાણે સમાવણ થયા પછી મુમતિ જોવાં કે એ વાત તો કીક વડે, એના જેવડો ભાવ વિચારી શકાય છે (૧) પતિરાજ અહીં આવ્યા તે સારું થયું, અથવા (૨) આટલા કિંચિત્તો ખાઈને અવડાઈ—કુટાડને અહીં આવ્યા તે સારું થયું આ અને ભાગે બરાબર બને છે આ વાત સાંભળીને બધું વિવેક કહે છે સારી વાત થઈ કે કેમ એ તો આનંદ જતા બખર પડે, પણ એટલો વાત તો જરૂર કહી શકું છું કે બહેન સમતા ! એ જરૂર તારી પાને તો આવ્યા જ છે હવે તમે એની માથે મારી રીતે લામ લો અને એને ઘરના ઉચિત સ્વાનંદે મૂકો એ તમારું કામ છે તારા પતિરાજ ઘરની મામુ જોતા નહોતા તે જરૂર તારી પાસે તો આવ્યા છે એટલે મુમતા પોતાના પરિવાર તરફ નજર નાખી કહે છે કે હું તો અનુભવની દાસ છું, અથવા આપણે સર્વ અનુભવના દાસ છીએ, એટલે અત્યારે તો આરેલ પતિને ઘેર રાખવા, એને પોતાના ઘરની ઓગળાણ આપવી, એ મર્વ વાત તો અનુભવના હાથમાં છે આવી રીતે પોતા પર જે જોએ વિવેકભાઈ એ નાખવાનો ઇરાદો કર્યો હતો તે એણે ઘણી મીઠાસથી અનુભવ પર નાખ્યો પરિવારમાં શાંતિ,

પાસેતર—કહ—કહે મુમતા—સમતા

નજીક—રીર=ભાઈ (વિવેક) એતી=એટલું આએ આએ=આવ્યા આ-યા, જરૂર આ-યા

મુમ=તમારી પાસ=પાસે, નજીક પરિવારમુ=(પોતાના) પરિવાર—સમારનેહીમ હળને દાસ=નોકર, અનુયાયી, ચાકર

સુમતિ, સુભુદિ વગેરે સમજવી રિવેકથવત પર ચારિત્રધર્મરાજનો મોટો પરિવાર વર્ણવ્યો છે, તેમા સચમને ખાસ ધ્યાન છે, અને ત્યા દત્ત યતિધર્મોની વાત કરી છે^૧ અહીં સુમતાનો પરિવાર બતાવ્યો છે એનો મુખ્ય પરસ્પરનો અને ખાસ છે

જ્ઞાનસાર આ ગાથાનો ભાવ સમજવતા જણાવે છે આ પ્રમાણે સુમતિ બોલી એટલે રિવેકભાઈ સુમતિબહેન પ્રત્યે કહે છે તમારા પતિ આવ્યા, આવ્યા, જરૂર આવ્યા, એમા લગાર માત્ર લીલ નથી આ પ્રમાણે રિવેકે કહ્યું, એટલે સુમતિ પોતાના પરિવારને-શ્રદ્ધા, ખતી, મદ્દ, અજગવાદિ પરિવારને-કહે કે હું તો અનુભવની દામી છું, સ્વરૂપાનુભવનાં વાકર છું અહીં કાર્યકારણનો અલેક્ષ હોવાથી આત્માનુભાવી આત્માની દાસ છું, વાકર છું, આશાકારી છું

આ ગાથા પરની મારા મિત્રની નોંધ પણ વિચારી જઈએ તેઓ જણાવે છે આ પ્રમાણે સુમતા તથા રિવેક વાત કરે છે એટલામા આત્માને સુમતાને ઘર આવતા જોઈ રિવેકે કહ્યું “હે સુમતા ! લે, આ તારા પતિ આવ્યા” આ વચન લાભળીને સુમતા ખુદી થઈ ગઈ અને પોતાના ભાઈને કહેવા લાગી કે હવે હું સપરિવારે પતિની મેવા કરીશ ‘અનુભવદાસ’-આત્માની વિભાવિક દશા-મા તેને પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ હોતો નથી, પણ જ્યારે તે વિભાવને મૂકે છે ત્યારે તેને પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે અને તેથી સુમતાએ કહ્યું છે કે જેને સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે તેની હું સપરિવારે દાસ વઈ મેવા કરીશ. (૩)

સરથા સુમતા ચેતના હો, ચેતન અનુભવ માદિ,

સગતિ ફોર નિજ રૂપ કી હો, લીન્દ ‘આનંદધન’ માદી સન્નૃણે ૦ ૪

અર્થ—શ્રદ્ધા, સુમતા, ચેતના, ચેતન તેમ જ અનુભવ એ જ્યારે પોતાના મૂળ રૂપની શક્તિને ફેરવે છે ત્યારે આનંદધનમા (અસલ ચેતનસ્વરૂપમા) લીન વઈ જાય છે, એકાદી ભાવ પામી જાય છે (૪)

વિવેચન—શ્રદ્ધા, સુમતા, ચેતના, ચેતન અને અનુભવ એ સવ જુદા જુદા દૃષ્ટિબિન્દુઓએ ચેતનના જ આવિર્ભાવો છે, પર્યાયશબ્દો છે અને કુટુંબીજનો છે એ જ્યાર પોતાના મૂળ રૂપની શક્તિ ફેરવે છે, ત્યારે ચેતન મૂળ જનત આનંદમા લીન વઈ જાય છે અને એ સ્વરૂપી થઈ ધ્યાતાને બદલે ધ્યેય થઈ જાય છે અને ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનનો એકી ભાવ રજૂ કરે છે, મતલબ, ચેતન આનંદસ્વરૂપ બની જાય છે સુમતા પોતાના પરિવારને

પાઠાતર—અનુભન-અનુભો આદિ-આદિ સગતિ-સગત ફેર-ફેરવે લીન્દે-લીન

શબ્દાર્થ—આદિ = છે (૬) સગતિ = સક્રિય પરાક્રમ ફેર = ફેરવીને, વાપરીને લીન્દે = લીન થઈ ગયા, એકાદીભાવ પામી ગયા

કહે છે કે ચેતન તો હવે આપણે ત્યાં આવ્યા છે, તમારી (પરિવારનાં) પાસે આવ્યા છે એટલે શાંતિ, સુખતિ, સુખદિ પરિવારની પાસે આવ્યા છે અને આપણે સર્વે તો, ઉપર જણાવ્યું તેમ, અનુભવના દાસ છીએ હવે અત્યારે તો શ્રદ્ધા, સુમતા, ચેતના, ચેતન અને અનુભવ—યે મળીને એ પોતપોતાની શક્તિ ફેરવે—પ્રકાશે તો આપણે બધા આનંદધનમાં લીન થઈએ, લીન થઈને રહીએ

શ્રદ્ધા વગેરે શું શું કરે તે કહે છે શ્રદ્ધા આઠરી રુચિ કરે, સુમતા મારી વિચારણા કરે, ચેતના પોતાના સ્વરૂપમાં નિર્મળ જો એટલે પ્રકટ થાય, ચેતન (આત્મા) તે શ્રદ્ધા, સમતા, ચેતનાની તરફ નજર ઢરી તેમને અપનાવે અને અનુભવ સાગ્ર અમાર વિચાર દર્શાવે તો આનંદધન પદમાં સર્વનો નિવાસ થાય આ પ્રમાણે અર્થ પ શ્રી ગણેશ વિજય ગણિએ લખાવ્યો છે

જ્ઞાનનાર આ ગાથાનો અર્થ કરતા ઠીક વિવેચન કરે છે તેઓના લખવાનો ભાવ આ પ્રમાણે છે ઉપર પ્રમાણે (ત્રીજી ગાથાનું વિવેચન થયું તે પ્રમાણે) કહેતા જ શ્રદ્ધા, સુખતિ, ચેતના (ચેતનતાવાળું) તેમજ ચેતન છે એટલે ચેતનતાવાળા ચેતન જેમ પોતે જ કહે ‘ચેત ચેતન’ અને અન્યત્ર કહ્યું છે કે ‘ચેતનતા પરિણામ ન થકે, ચેતન કહે જનન્યકો’ તેમ જ અનુભવ પણ એમના સાથે જ છે, એટલે જેમ શ્રદ્ધા, સુખતિ વગેરે છે તેમ અનુભવ પણ જોણો જ છે ત્યાં જ અને આહી બતલાવે છે એ નવે નવ સ્વરૂપ સખધીની શક્તિ—પગકેમ ફેરવીને, એટલે પોતાના હોય તેવું સામર્થ્ય ફેરવીને આનંદધન માહી (આનંદ શબ્દે ચિદાનંદ—જ્ઞાનાનંદની સધનતા—ભરાવ, તેમાં એટલે સધનતામાં) લીન થયા, તદ્દૂપ થયા એટલે આનંદધન સ્વરૂપ થઈ ગયા

મિત્ર નોંધવો સહેજ જુદા દૃષ્ટિબિન્દુથી આ ગાથા પર વિવેચન કરે છે તેઓ જણાવે છે કે શ્રદ્ધા, સુમતા અને ચેતના એ પોતાની તમામ શક્તિ મહિત આત્મામાં લીન થઈ ગઈ એટલે ચેતનનો અને તેની શુદ્ધ શક્તિઓનો વિયોગ હોતો તે ગયો અને તેથી ચેતન પરમાનંદ પદ પામ્યો (જ્યાં સુધી આત્માની અંદર રહેલી શ્રદ્ધા, સુમતા અને ચેતના શક્તિઓ પ્રકટ થતી નથી, ત્યાં સુધી તેની વિભાવદશા મટતી નથી અને તેથી તે પર-પુદ્ગલના સખધમાં ચાર ગતિમાં રખડે છે, પણ જ્યારે આત્માને ખરા તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા થાય છે, એટલે કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેને સમતા પોતાની જેણે આવે છે અને સમતાની નાથે જ ચેતન્યશક્તિ, જે પરમ જ્ઞાન, તે પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાર પછી જ આત્મા ખરેખરા અખાધિત અદ્વય સુખનો લોકતા થઈ આનંદધન થાય છે) (૪)

૧ આ જોસમરની ભાષા છે એક પ્રતમાં એને ગવાનેર—ગ્વાનિયરની ભાષા કહી છે ‘આહી’નો અર્થ કાપા ‘હૈ, બૈ’ એમ આવ્યો છે જેમ શ્રદ્ધા વગેરે છે તેમ અનુભવ પણ છે એમ કહેવાનો ભાવાર્થ જણાય છે દેવભાષા હોઈ તેને તે સ્વરૂપે સમજના પ્રયત્ન કર્યો છે —વિવેચનકાર

પદનો ભાવ સવાદમા

આ પંતુ સલાવલુ (Dialogue) નાંચે પ્રમાણે ગોઠવી શકાય —

સુમતિ સખી ઇન્ને! આ વિવેકભાઈ આવી પહોંચ્યા છે, તે તેને પતિદેવના ખબર અતર પૂછીએ

ઇન્ને હા બહેન! વિવેકભાઈ તો આપણા ઘરના માણસ છે, તેને પૂછ્યું તો બગબર પત્તો લાગે

સુમતિ (વિવેક પ્રત્યે) ભાઈ વિવેક! પતિ આજે ઘર આવ્યો, કાલે માવશે અને અમારે ત્યાં આનંદ-વધામણીનાં છેળો બેસશે, એવી આશાના અમે તો હવે કરાવ્યા તો, તમારી રજા હોય તો, તમને પતિરાજ સખી કેટનીક પ્રમુખ કરીએ!

વિવેક તમારે જે પૂછવુ હોય તે નિગતથી પૂછો હું તમને બરાબર જવાબ આપીશ

સુમતિ પતિરાજ અત્યાર તો પર રમણીમા મોઢી નહા છે, અને પોતાના ઘરને સભારતા પણ નથી તો હું તમને માગ સોગમ આપીને પૂર્વ છ કે પતિરાજને ત્યાં સુખ મળ્યું છે કે નહિ, તેની સાચેસાચી વાત કહો

વિવેક બહેન સુમતિ! તમને એ ઘરની શી કવા ઝલું? એની વાત તો આખી અત્યણીથી બહેલી છે ત્યાં તો એ આરે ગતિમા અફળાય છે માણસ મરી ગયેડો થાય છે, દેવતા મટી જાડુ કાઢનાર થાય છે, નારકીના અત્યત આકરા હુ ખોમા રિખાય છે, જૂ કે લીખ વધે લોહી પીએ છે!

સુમતિ પણ પતિરાજને એમા કાઈ સુખ મળ્યું છે નહિ? એમને કાઈ મોજ આવી કે નહિ?

વિવેક બહેન! આમા મોજનો સવાલ જ કયા રહે છે? પૌરૂગલિક સુખ થોડા વખત મળે તોપણ શું? સુખની પછવાડે હુ ખ આવે ત્યારે તો પાચપચાસ કે હ તરો ગલો ખેદ કરાવે છે એ સુખ સ્વાચી ન હોવાથી નિરવક છે અને વધારે ખેદ કરાવનાર હોઈ અતિ કદર છે આ પ્રમાણે વાત વર્તે છે

સુમતિ તમારા ડોહવા પ્રમાણે, આખી કથા અખડ સામ્રાજ્યના ધણી અને સત્તાગતે મહાસુખના માલિકની દશા માટે ભારે ખે. કરાવે તેવી છે ત્યારે એના સખી હવે શું સમજવું?

વિવેક વાત એ છે કે એને હજુ સુધી ખરા સુખનો સાચો ખ્યાલ આવ્યો નહોતો, એટલે એને ખાવામા, પહેન્વામા, મહેલાવમા કે સુવાગી શય્યામા સુખ લાગતું કે ધનના દગલા એકઠા કરવામા કે પોતાની નામના કરવામા મોટપ લાગતી હતી, પણ એ સર્વ ફાદા હતા, એના કોઈ પ્રકારનું સ્થાયી તત્ત્વ નહોતું વાસ્તવિક વિચારે તો એની આખી માન્યતા જ ખોટા પાયા પર સ્થાયેલી હતી

સુમતિ એટલે એને સુખ નહોતું છતાં એ એમા સુખ માનતા હતા ? એમ કેમ થયું ?

વિવેક દૂધપાક કે ઘેબર ખાધા, પણ પેટમા કિતરી ગયેલ વસ્તુ સોનું હોય કે રોટલો હોય એમા કાઈ ફેર નથી અને વિષયમેવન પછી તો બહુધા ઘૂણા જ થાય છે. આવા આગવાના નીર પાછળ એ દોડયો, એણે સુખની આશા રાખી અને એ છેતરાયો. એમ કેમ થયું એનો જવાબ એક જ છે કે એ સાચુ સ્થાયી સુખ કયા છે, કેને મળે, કયારે મળે, એ સમજ્યો જ નહોતો, એટલે અત્યાર મુખી પ્રાતિમા ભટકયા કર્યો છે અને નકામા આટા ખાઈ એક ખાડામાથી બીજામા અને અહીંથી તહીં અફડયા તફડયા જ કર્યા કર્યો છે.

સુમતિ ભાઈ વિવેક ! તમે કહો છો તેમ, જો ચેતનરાજ માત્ર ચારે ગતિમા અફડયા ને તફડયા જ હોય તો તો એક રીતે તો ઠીક થયું કહેવાય.

વિવેક એવું શું ગોલી, બહેન ? એ રખડપટ્ટીમા સારી વાત શી છે કે એ ઠીક થયું એમ કહેવાય ?

સુમતિ એ તો અપેક્ષાની વાત છે પ્રાણી જ્યારે આટા મારે, અને મૂઝાય ત્યારે જ તેને સાચા સુખની ઝઠ્ઠ થાય છે એટલે ચેતનરાજ જો ચાર ગતિમા રખડયા અને તફડયા તો હવે તેને પચમ ગતિનાં પ્રીતિ જરૂર થશે.

વિવેક એ વાત ખરી, ચારે ગતિમા કુટાતા-પીગતા એ હવે કટાણી ગયા હશે, એટલે એને પાચમી ગતિ પર ગ્રેમ થાય ખરો, પણ એ વાત તો કેમ અને ?

સુમતિ એ તો તારા જ હાથમા છે એને જો સિદ્ધાંતના નસ પર પ્રીતિ લાગે, એ સિદ્ધરસમા મોજ પડે, એ રસપાન કરવાની એને સાચી જિજ્ઞાસા બને, તો એ જરૂર પચમ ગતિનાં પ્રીતિ કર અત્યાર મુખી એને પચમ ગતિ શું છે અને કયા છે તેનો સાચો ખ્યાલ જ નહોતો, એટલે એ એક સ્થાનેથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે ભટકયા કરતા હતા, પણ સિદ્ધાંતરસના પાઠમા બતાવેલી અપૂર્વ રીતિ જો તેને સાપડી બંધ તો કામ ભારે મળતું થઈ બંધ ભાઈ વિવેક ! તને લાગે છે કે ચેતનને પચમ ગતિની પ્રીતિ થઈ છે અને સિદ્ધરસપાનની જિજ્ઞાસા બાળી છે ?

વિવેક એટલું તો ખાતરીપૂર્વક કહેવાય તેમ હજી જણાતું નથી પણ એક વાત તો મને જરૂર દેખાય છે કે અત્યાર મુખી એ તારી પાસે પણ આવતા નહોતા, તે હવે તારી પાસે તો જરૂર આવ્યા છે, તારી ઉપર નજર તો જરૂર ફેરવી રહ્યા. ■

સુમતિ એન ઘાય તો ઘાતું સારું, કારણ કે એક વાર એને સિદ્ધના તરફ રસ બાળે, એ સિદ્ધાંતરસમા નસ લે, તો તો પછી એના રાગદ્વેષ મોળા પડે, અને એ કુમતિની સોળત છોડે અને વિભાવમાથી સ્વભાવમા આવે.

વિવેક અત્યારે પતિદેવ તારા ઘર તરફ આવ્યા તો છે હવે એને બીજે ભટકવા ન દેવા એ તો તારું કામ છે તારામા પતિને વશ કરવાની આવડત હોય તો અત્યારે વખત આવી લાગ્યો છે અવસરનો લાભ લેવામા આવડત અને સાવધાની નોંધાવે.

સુમતિ ભાઈ વિવેક! મારો પરિવાર મોટો છે આ ખાતિ, મદવ, અનુભવ જેવા મારા પરિવારમાં છે અને વળી અનુભવ તો મારે જબરો છે અને તો યાદા એ અનુભવના દાસ થઈને રહીએ છીએ અને એ અનુભવ એ પાસરા હોય તો કાર્યસિદ્ધિ હાથવેતમાં જ છે એમ હું તો ધારુ છું

વિવેક સ્વરૂપાનુભવ સાથે તો મારે ખાસ મૈત્રી છે એને હું બતાવણ કરું, એ તને જરૂર મદદ કરશે

સુમતિ એને ભાઈ! શ્રદ્ધા, હું પોતે અને ચેતના એ સર્વ એ પોતપોતાની શક્તિ દેશીએ તો કામ જરૂર થઈ જાય, પણ જનને સર્વને અનુભવની મંદની જરૂર છે

વિવેક એની મદદ મેળવી આપવી એ મારું નામ છે હું માયાજોડાના વિવેચનને પરિણામે ચેતનને સાચાનો સ્વીકાર કરવા તો કહું જ છું અને એ વાત એ ધ્યાન પર લે, તો પછી આગળપાછળના દાખલા એના ધ્યાન પર લાંબા કરીશ આ મીતે અનુભવ થતો જશે તો કામ થવાનો સ્ત્રાવ થશે દેખાય છે

સુમતિ આ આજો પરિવાર જે પોતાની શક્તિ દેશવે, અનુભવ એમાં મદદ કરે, તો તો આનંદ આનંદ થઈ જાય, અને અને, તમે અને અનુભવ સર્વ વિગ્નદના ભરાવ (ધન)ના લીન થઈ જઈએ

વિવેક એટલે હવે વાત અનુભવનું આધિક્ય કરવા ઉપર આવી અટકી છે, તો એ કામમાં નાનાથી બનતું હું કહ્યા લાગી જઉં છું તું અને તારો આજો પરિવાર પોત પોતાની શક્તિનો પૂરતો પરચો વસવો

સુમતિ મારો પરિવાર તૈયાર છે, અનુભવને ગતિમાં મૂકી દેવો એ તારે માથે છે અને પરિણામે ચેતનજીને સ્વરૂપાનુભવ માથે એટલી જ વાર છે પત્રી એ, તું, હું અને આજો પરિવાર જ્ઞાનનદમય થઈ એક થઈ જશું અને પોતાની શક્તિ દેશવવાને પરિણામે જનન આનંદમાં લીન થઈ જશું

આ પ્રમાણે વાત થયા પછી શ્રદ્ધા અને સુમતાએ કેવી રીતે કામ લીધું, મહાન દના સુખનુ ગાન કેવી રીતે ગાયુ અને આનંદનનો તાન કેવી રીતે જમાવ્યો તે આગળ કહેવામાં આવશે (જુઓ પદ ૮૮)

ઉપસહાર—વિવેચન જરા લખાણ થયું છે તેથી અત્ર પદનો સમુચ્ચય સાર આપવામાં આવતો નથી વિવેચનમાં અને મલાવણમાં એના ભાવ આવી ગયો છે આનંદધનજીના ખાસ ભાવવાહી ઉત્તર પદોમાં આ એક પદ છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રહે અને એના વિવેચનમાં જ્ઞાનસાર પણ ખૂબ ખીંચ્યા છે એ લક્ષ્યમાં રહે. આર્તુ એકાદ પદ અદર બામી જાય અને અનુભવ ભાગૃત થઈ જાય તો કામ થઈ જાય તેવું છે, તેથી સૂચ્યુ તેવું અને તેટલું આ પદના વિવેચનમાં લખી નાખ્યું છે, તેની અદરનું સ્ફુટ્ય પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવા વિનંતિ છે (૮૯)

૫૬ મત્યાગીમુ

ભૂમિકા—પતિના મુમતા-મુનિતિ-ચેતના મનિ વત્તલદ્વંદ્વયવાળી શુદ્ધ તરંગવત્તાથી છે એ ચેતનશુન્ય અનન્ય વારનું મૂળ સ્વરૂપ વસ્યે છે એ ચેતનશુન્ય સ્વભાવી પ્રભેને રચ્ય કરે છે એ ચેતનના શુણ્ણી પ્રતિનિધિ છે એક આર્ય શ્રી પોતાના પતિને પરમપીમા રમણ ક્રાંતા દેખીને જો. પામે અને પોતાની મર્યાદા ૫ સ્ત્રી એને કુત્રનતથી વારવા અને પાતાને ઘેર લઈ આવવા વિવિધ પ્રયાનો આદરે, તેના અનેક પ્રયોગો આનંદ ધનશુન્ય પદોમા એવામા આવ્યા છે એ પ્રયોગોમા જે પ્રકાર મુખ્યત્વે કરીને એવામા આવ્યો એક તો એ અનુભવસખાનાં મનંદ લઈ ચેતનના મને ધર આનવા અને મૂળ સ્વરૂપ પર ધ્યાન આવવા અનેક વાર રીતે છે (દાખલા તરીકે જુઓ પદો ૮, ૧૩, ૧૪, ૫૦); અને કોઈવાર વિવેકમિત્રી મહદ ૧૬ ચેતનને નદ્દુલ્લિ અર્પણ કરવાનો યોગ મેળવી આપે છે (દા. ત. ૫૬ ૭, ૧૬)

અનુભવ એ જ્ઞાનનુ-અવલોકનચક્ષિતુ પરિણામ છે, જ્યાં વિવેક એ જ્ઞાન પાતે છે અનુભવનો નમારેલ 'ઉપયોગ' થાય, જ્યારે વિવેકનો નમારેલ 'જ્ઞાન' થાય. જ્ઞાન અને ઉપયોગ એ બંને ચેતનના મૂળ શુણ્ણ છે અને ખૂબ ઊંડાણથી સમજવા યોગ્ય છે.

ચેતનની વર્તમાન દશા મિ. ૧ છે એનાના જ્ઞાન શુણ્ણ તો અનાદિ મખધથી છે, પણ એના પર ભાર આચ્છાદનો (આવરણો) આવી ગયા છે એને ખોટા-સાચાના નિઘ્રમ્ભથી પોતાનું નુ છે અને પારકું નુ છે તે પારખતા ઘણીવાર ખોટાઓ ધઈ બાય છે એને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ નામેનો સખધ ઘણા વખતથી ધઈ ગયો છે, તેનાથી છૂટુ ગમતું નથી અને છૂટવાના માગો નૃત્તતા નથી. વિવેક એને આ સ્વપરની ઓગળાણ, સ્વનો સ્વીકાર, પરનો ત્યાગ અને માર્ગદર્શન કરારે છે વિવેક એનામા ચદ્દુલ્લિ રેડે છે અને ચદ્દુલ્લિને પરિણમે એના નાનને ખૂલા દાય છે આ આખી પ્રક્રિયા આકરી છે, પણ વિજ્ઞાનક્રમમા ખૂબ વિચારણીય છે અને એને સમજી-તરી લેવી બહુ ઉપયોગી છે કેટલાક ચેતનશુને વિજ્ઞાન અનુભવને માર્ગે થાય છે, મને કેટલાકનો જ્ઞાનમાર્ગે થાય છે, તેથી આ બન્ને દષ્ટિ ધ્યાન ૫ રાખવા યોગ્ય છે અનુભવદષ્ટિનો સિકાસ દર્શનશુણ્ણ વિજ્ઞાન સાથે પણ સખધ ધરાવે છે ચેતન-વિકાસના વિવિધ માર્ગોના નમનવચ કરવામા જૈન દર્શનનું મને તત્ત્વ સ્વરૂપ વસ્યમા આવે છે આ મત્તવનો વિષય આકર્ષક હોઈ તલોગ્ય સ્થળે ચર્ચવાનો છે.

ચેતનને મૂળ શુણ્ણ તરંગ-એના ધર તરંગ-આવવામા વિગ કરનાર અને એને બહાર રખાવનાર અનેક તત્ત્વોમા સર્વથી વધારે ભયકર તત્ત્વ મોહનીય કર્મનું છે એ પૌદ્ગલિક પદાર્થો અને પરભાવ પર ઓટુ તો આકર્ષક કરાવે છે કે ચેતન પોતાનું મૂળ સ્થાન, મૂળ શુણ્ણ અને અદગક ન પત્તિ ભૂતી જઈ દાણવિનાશી અને આખરે અત્યંત ખેદ કરાવનાર પર પદાર્થો

મા રાત્રી લય છે એ ધનના લગવામા નાણે છે, એ સીના પિ હે જુરે છે, એ પુત્રના નરણે માયુ દૂટે છે, એ નાના દુકકા લેટલા જમીન ખાતર ઝાટકે આરે છે કે સરકાર દરબાર લય છે એના મનોવિકારાની વિવિધતાને પાર રહેતો નથી, એ લોભમા વધતો જ લય છે, અભિમાનનુ પૂતણુ બને છે, દલમા ખોળા દેખાવો કરે છે અને ક્રોધમા ધમ ધમી રહે છે એના હાન્ય, નિ કે અસ્તિ જોયા હોય તો એનુ ચેનનત્વ પણ ચકામા નાખી દે છે શોકના અવિભાવ એને પાકો સંસારસિક બનાવે છે દુઃકમા કહીએ તો, આખા નસારવકનુ મૂળ મોટે ભાગે આ મોહિની છે તેમાં તેને ઓળખી લઈ તેનાથી દૂર થઈ જવાની ચેતનને જરૂર છે

ચેતનજી કોઈવાગ શાત અવસ્થામા ચેતાની લતને અવલોકે છે ત્યારે એને કેવી વિચારણા થાય તે અહીં ચેતનાની વિરહવ્યથાના ગાનના આગરમા રજૂ કરી અતે તે રૂપકને લભ્ય નવરૂપે ઉદય સાથે જોડી હા વિભાવકમનુ એક સફળ ચોપાન દર્શવરૂપે બતાવ્યું છે, તેમા મોહનીની લાચંગીતિનુ મુદાયજ રીતે દર્શન રાત્રી વિરેક સાથે વાત કળવી છે તે બહુ વિચારણીય દોઈ આપો તે ધ્યાનમા લઈ લઈએ

૫૦

(રાગ-ધમાવ)†

વિવેકી વીરા! સયો ન પરે, વરજો રુઝુ ન આપકે મીત વિવેકીં
રુઝા નિગોઢી મોહની હો, મોહત લાઝ ગમાર,
રાકે પર મિથ્યા મુઠા હો, રીઝ પર રુઝા યાર વિવેકીં ?

અર્થ—વિવેકી ભાઈ! મારાથી તો હવે (બનતી હકીકત અને વિરહ) સહન કરેઈ જતો નથી, તો આપના મિત્ર (ચેતનજી) પાસે દેખ ઓગાવતા નથી? શા માટે ત્યાગ કરાવતા નથી? પેલી દુરાચારી બ્રહ્મા મોહની પર તે આપણા ચેતનજી તફન ગમાર-મૂખઈ થઈને શુ મોહ પામતા હશે! એ મોહિનીને ઘેર તો મિથ્યા નામની દીકરી છે, તેથી (મોહિની) પર તમારા મિત્ર તે શુ જોઈને રીઝી પડ્યા હશે? (૧)

પાંદાતર—વિવેકી-વિવેક મુઝાઈ જતમા આ અક્ષર ઝોડી દીધો ઇ મીત-મિત્ર નિગોઢી-નિગોરો મોહન-મોહ ગમાર-ગિયાર પર-પર રીઝ-રીઝ પર-પરે કહા-મુઝુ તુમ

શબ્દાર્થ—વિવેકી=સમજાર ૧ નતુર વીગ=ભાઈ નધુ સયો ન પર=અમ્યુ ન જાય વરજો=છોડાવો, ત્યાગ કરાવો મુખવો કયુ=તા માટે મીત=મિત્ર દોસ્તાર મહા=કથા નિગોઢી=અનાથ, દુરાચારિણી, દુષ્ટ દુષ્કર્મી (નયુરા મા-રી નીમ્બેન જાણાછ) મોહની=મોહિની મુદ્દમ-પરભાવ આસકત તા આસકિત મોહન=મોહ પામે છે આસકત થાય છે તાર=આદ્યારામ ગમાર=(ગિયાર) મૂખઈ, ગામડિયો વાટે=તેના મિથ્યા=વિરુદ્ધ આચરણ દ્વારા મિથ્યા નામની મુઠા=બેટી, દીપ્તી રીઝ પરે=મોહી પડ્યા, રીઝી ગયા કહા=શા માટે યાર=મિત્ર પ્રિય, દોસ્ત

† એક પ્રતમાં આ પદનો રાગ 'કાફી' લખેલ છે

વિવેચન^૧—શુદ્ધ ચેતના-અમતા પોતાના બાઈ વિવેકને કહે છે કે બાઈ વિવેક ! અત્યારે જે સ્થિતિ તમારા મિત્ર અને માસ પતિરાજ શ્રી ચેતનદેવની યદ્દ રહી છે તે માસથી સહન થઈ શકતી નથી તો મારા વીરા^૨ ! તમે તમારા મિત્ર-માસ પતિ-ને વારો, કોઈ ઉપાય શોધી માર્ગદર્શન કરાવો અને એ પોદ્ગલિક અબધ છોડે, મનોવિહારને મૂકી દે એમ કવો તમારા મિત્ર અત્યારે મોહનીમા મોહ પામી ગયા છે, અને મોહની નિવાય બીજા દોષને દેખતા નથી કયા એ અનત શુભના ધારણ કરનાર ચેતનરાજ અને કયા પેલી દુરાચારી નશુરી નશુણી દુધા મોહિની ! પતિ જેવા સચ્ચાગતે અતિ પવિત્ર મહાશયને દુરાચારી મોહિની સાથે સબધ શોભે ? એ એમના નામને મુયોગ્ય ગણાય ? કોઈની સાથે પરિચય કરવા પડેલા એના મળ ખી, એહી, કુટુંબકળીલા કેવા પ્રકારના છે તે બરાબર તપાસ કરવી ધટે એ રીતે જોતા એ મોહિનીનો આખો પરિવાર એવો છે કે ગમાર-મૂખ^૩ વગર કોઈ એની સાથે સબધ જોડે નહિ તો પ્રથમ એ મોહિનીનો આખો પરિવાર કેવો છે તેનું દેશમાં નિહ ગાવલોકન કરા બજો અને જુઓ કે એમા એક પણ માણસ સબધ કરવા લાયક છે ?

જુઓ, એ મોહિનીને ઘેર 'મિથ્યા' નામની દીકરી છે એવી અતિ નધમ દીકરી જેને હોય તેના પર તે ચાર-તમારા મિત્ર-ચેતનરાજ શુ જોઈને રીઝી પડયા હશે ? મિથ્યા એટલે અમત્ય, મૂયા એ નામ પ્રમાણે જ એના શુભ છે એ અધર્મમા ધર્મભુલિ કરાવે, કેવ ન હોય તેનામા કેવભુલિ ઉત્પન્ન કરે, તત્ત્વ ન હોય તેમા તત્ત્વભુલિ મનાવે, કુપાત્ર કે અપાત્રમા પાત્રપાપુ ઠસાવે, નામનો ગુણ પાપુ ન હોય ત્યા ગુણનો સમૂહ બતાવે અને સત્ત્વર વધવના હેતુએને મોહના હેતુ નાનવાની જાતિ ઉત્પન્ન કરે^૪ આવી તદ્દન વિચિત્ર વાત કરનાર અને ડિધા પાટા બધાવનાર તો જેને દીકરી છે, તેના ઉપર તે તમારા મિત્ર ચેતનરાજ શુ મોહી પડયા હશે ? આ ત્રીપો અર્થ સમજાય તેરો છે

આ આખી ગાથા પર જ્ઞાનસારે વિસ્તાર્યા વિવેચન કર્યું છે તેના દષ્ટિબિંદુ વિચારના લાયક છે તે જરા વિસ્તારભયે પણ જોઈ લઈએ સુમતિનું વિરેડવીરથી અહીં કથન છે અહો વિવેચનાઈ ! 'સદ્વા ન પરે' એટલે અમ્યુ બલતુ નથી આ માટે ખમાતુ નથી ? જોડની ઉપાધિ એ જીના અને મરણથી પણ વધારે આકરી લાગે છે તો તમારા મિત્ર કેમ વચનતા નથી ? અનાદિકાગથી અશુદ્ધ આત્મા-સ સારી આત્માઓ-સાથે નધ ઉધાડીને રમનારી, અનેક પતિવાળી (બહુભર્તૃકા) એટલે હુન્ની (શક) અને તેટલા માટે અનિપુણા (મૂખા)^૫—આવી મોહિના પર ચેતન કેમ મોહ પામે છે ? 'મોહક' એટલે મોહ પામવા

૧ આ પના વિવેચનમાં જ્ઞાનસારના ટાનો અને મિત્રની મોક્ષનો વાગ્ય નબો છે તેનો પણ વિવેચનમાં ઉપમેલ મોં છે -વિવેચનકાર

૨ ઉપમિતિઅપ્રપન્નામ્યા લાપાતર નિવાજ ૨, પ્રતાપ ૮ ૫ ૮૪૪-૪૫

૩ એમની પ્રતમા 'મોહક' પાઠ છે અને તે પ્રમાણે તે અર્થ કર છે એ 'મોહક' પાઠ સ્તીકાર્યો છે -વિવેચનકાર.

વાળા, આસક્ત થવાવાળા 'લાલ' એટલે આત્માસમ ગના એટલા માટે કહ્યા કે એમા તે એવી રીતે ચીજ છે કે જેના ઉપર એ મોહી પડયા છે, એ મોહનીમા તે એવા શા રૂપરંગ છે કે જેની ઉપર લાલ ગમાર રીતી પડયા છે ! એ તો કૂવડ છે, લબોદરા છે, ખરદશની છે એનો ગુણ તો બુદ્ધર પુત્રપુત્રિયાદિ જણવાનો છે, ત્યારે આ બાઈ (મોહની)ને તો તેના પર પોતાના જેવી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરાવનારી મિથ્યા નામની દીકરી છે, તેમા ઉપર મિત્ર તિમે રીતી પડયા ? 'રીત પડે કહા ચાર' એવો પાઠ હોય તો 'શુ ભેદને રીતી પડયા' એવો અર્થ કરવો આ ગાથામા 'કહા' શબ્દ બે વાર આવે છે પ્રથમ 'કહા' આવે છે તેનો અર્થ અતઃ બતાવનાર છે, ચાલુ વાત કે સ્થાનથી અતિગ્રસ્ત, અનુપયુક્તતા અર્થમા સમજવો અને બીજી વાર 'કહા' શબ્દ આવે છે તેનો અર્થ 'શુ ભેદને' એમ સમજવો. આથી રીતે એક શબ્દના બે અર્થ દેવાથી અર્થભેદને કારણે પુનરુક્તિ હોય નથી આ પ્રમાણે ભાવ જ્ઞાનસારજી લાવે છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે (૧)

એ જ દ્રવિયાદ આગળ ચલાવે છે —

ક્રોધ માન પંડા મય હો, દત્ત વપેટા લોક,

લોમ જમાઈ માયા છુતા હો, યદ્ વદ્યો પરિમોક્ષ વિવેકીં ૨

અર્થ—એને (એતનજી જેના પર રીતી પડયા છે તે નગોડી મોહનીને) તો ક્રોધ અને માન નામના બે બેટા (દીકરા) થયા છે, જેને લોકો તમાચા માટે છે, જેને લોભ નામનો જમાઈ છે અને માયા નામની દીકરી છે અને એ એનો પરિવાર વધતો જાય છે (૨)

વિવેચન—એ મિથ્યા દીકરીને ક્રોધ અને માન નામના બે દીકરા થયા છે. એ દીકરા એવા, ઠાવસ્થાની થયા છે કે લોકો એને તમાચા માટે છે અથવા એ નાનપણથી જ એવા તોફાની થયા છે કે હાલતાચાલતા લોકોને ધક્કા મારે છે, અને અનેક પ્રકારના ધિગાણા કર્યા કરે છે (લોક એને મારે છે અથવા એ લોકોને મારે છે એ બન્ને અર્થ બધેબધા છે)

એ મોહિનાને માયા નામની દીકરી છે અને તેને લોભ સાથે પરણાવી છે અથવા,

પાદાસર—એક વાગો પરિમોક્ષ—એક વાગો પરમોક્ષ વાગી પરિમોક્ષ પરમોક્ષ

શબ્દાર્થ—એગ = દીકરા ભયે = થયા વપેટા = તમાચા મ'તાપાટુ એક = એ પ્રકારનો વદનો = વધ્યો, ચ'ગો પરિમોક્ષ = પરિવાર

૧ જ્ઞાનસારના મતે નગોડી ૧૨ દેશવાસીનો છે એ શબ્દ કોઈ દિંદી મરના અને મૃત્યો નરી જ્ઞાનસાર તો એનો અર્થ 'દેવલાસાએ નેસવકષ્ય કર છે, પશુ મર્દી' અર્થ આપતા નથી અને એનો અર્થ 'નગુલી નડી, કુરાવારી, સદા નુચી' એમ બોલે છે અને નિબોગ શબ્દનો તે અર્થ દિંદી કોમ્પા આપ્યો છે અને એની વ્યુત્પત્તિ 'નિડુરા' શબ્દમાથી તારી છે એ શબ્દ સ્વીડિશ સંભવે છે અને આગળપાછળના સંબંધ સાથે એ અર્થ મળતો આવે છે -નિવેચનકાર

છે એટલે લોભ મોહનીને જમાઈ થાય છે. આ લોભ, આશા, તૃષ્ણા અને મિધ્યાત્વના સંયોગથી તેમને માયારૂપી પુત્રી થાય છે અને આ રીતે મોહનાં પરિવાર છે, છતાં તેના પર તત્કારા મિત્ર કેમ મોહી પડ્યા છે તે સમજતુ નથી અને મારામાં અહન થતું નથી. ૫૮૬ હે વિવેકભાઈ, તેમને વારા (આ પ્રમાણે મોહનીરૂપ સ્ત્રીના સબધથી જ ચેતનમાં ચાર કપાયો ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેનું મૂળ કાઢવા મોહને જ દૂર કરવો મોઝ્ય છે.)

આ પ્રમાણે સમતાએ વિવેકનિત્ર ઘેર આવતા તેની પાસે ફરિયાદ કરી અને પોતાના પતિ અને વિવેકના મિત્ર ચેતનરાજ પાસે મોહનીને અયોગ્ય સબધ વગલાવવા વિજ્ઞાપિ કરી ચેતના-સુમતાના આ પ્રવચનમાં બેઠી બેઠી કદુતા હતી, ખેડ હતો, કાંઈક તિરસ્કાર પણ હતો અને નિરાશાનો ભાવ હતો અને સાથે મિત્રધર્મની સ્મૃતિ પણ કરાતી હતી. વિવેક-સરસદૃષ્ટાન-થાય ત્યાર પછી આ સર્વ વિચારણા આવે છે, પોતાના અને પારકા દોષ છે તેની તુલના થાય છે અને અહરથી પાછો એ જ વિવેક જવાબ આપે છે (૨)

વિવેક સામે પ્રતિધ્વનિ કરે છે તે હવે જાણો —

ગઈં તિથિ રહા વમળા હો, પૂજે ચુમતા ભાવ;

ધરકો છુત તેર મંતે હો, કહા નો ફરત રદાર વિવેરી ૦ ૩

અર્થ—સમતા વિવેકનિત્રને આગળ કહે છે ભાઈ વિવેક, અત્યાર સુધી તો જનવાનું હતું તે બની ગયું, ગઈં તિથિ તો પ્રાક્ષણ જોયી પણ વારતા નથી, પણ હવે તો તમે સુમતાનો (મારો) ભાવ પૂછો, કારણ કે અત્યાર તો ધરનું આયુ તન-સૂન તમાન અભિપ્રાય પ્રમાણે આતી રહ્યું છે પછી પેલી (વિભાવદયા-મોહની) વધારા-વધાનો કપાતી કરશે કેથી રીતે કરશે? અથવા વિવેક માત્રી વાત આજગીને ભાણી મુમતાને કહે છે કે ગઈં તિથિને તે પ્રાક્ષણને-જોશી મહારાજને-પુ પૂછે છે? જોવી વાત સુભાવને શા માટે પૂછે છે? તારે તે શી ફિકર છે? જો, તારો ધરનો દીકરો (કેવળજ્ઞાન) તારા પશ્ચાત્ત અને વિવેકની રીતે આવવાવાળો છે એમ છે તો પછી પેલી વિભાવદયા-મોહિની વધી વધીને કયા સુધી વધશે? (૩)

વિવેચન—વિવેક કહે છે બહેન સમતા! થવાનું હતું તે થઈ ગયું વહેવારની વાત છે કે ગઈં તિથિ તો પ્રાક્ષણ પણ વાચતા નથી એ પ્રમાણે તમે આગલીપાછલી સંવારી નાહકના દુખી ન થાઓ, તમારે દિવાસો લેવા લાયક તો એક શીછ જ વાત છે

પાંડતર—તિથિ-તિથિ, બહાન-બહાન, ભાણે ધર-ધર, છુત-ચુત, તેર-તેર મતે મતે મતે, મતે હો કહા મે-કહા હો, કહા નુ, કરત-કરુ

સામ્યાર્થ—ગઈં=પસાર થઈ ગઈ, બેગમાઈ ગઈ તિથિ=તારીખ દિવસ કળા=શુ બહાન=આજીવને, નેશીને, બહા બહુનારને, ભવિષ્ય ભાનારને મુમતા=સમતા, ચેતના ભાવ=દૃઢાઈ અથવા ખર. ધરકો સૂન=પોતાનો દીકરો, ઓરસ પુત્ર ચુત=અન્યાર, તર તેર=તારા મતે=પહેલે દર્દી કટને કટનુ લો (હો)=તક ખર્ચ ત વધાર=વધવાપણું

અને તે તમારે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની છે તે એ છે કે ઘરનો દીકરો તમારા મક્કામાં છે આ તમે વર્ણવ્યા તે તો પારકા કંદરૂપા ગ્રન્થાકર્યા છે, પણ અતિ સુદર 'કૈવલ્યજ્ઞાન' રૂપ બાળક તો તમારા ઘરનો દીકરો છે અને તમારા પોતાના પત્નમાં છે અને તમે આત્મા રામને મંગલો ત્યારપછી એ પુત્ર તમને આવીને મળવાનો છે એ બાપનું નામ મળવાનો છે અને કદી સામા પક્ષમાં બચ તેવો નથી એ પરભાવ-વિભાવનો પવિત્ર ડેટલી હાથ સુધીનું જોર કરશે ? એ ચેતનને ચઢાવશે તોપણ વધારેમાં વધારે નવ ઐવેયક સુધી લઈ જશે, કારણ કે એની શક્તિ નવમાં ઐવેયક સુધીની જ છે પણ ચેતનનું સિદ્ધિગમન તો કેવળજ્ઞાન વગર થાય તેમ જ નથી અને એ ઘરનો દીકરો તો તારા જ પક્ષમાં છે, એટલે તારે મુલાવાનું કાઈ કારણ નથી. ઉપર પ્રમાણે ભાવ શ્રી જ્ઞાનસારે કોર્થો છે એમના અર્થ પ્રમાણે આ આખી ગાથા વિરેકના મુખમાં મૂકી છે

૫ ગભીરવિનયે જે અર્થ લખાવ્યો છે તે પણ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે એમતો સુત શબ્દને 'સૂત' ગણ્યો છે સૂત એટલે વ્યવહાર, નૂન, તન, હોઠા-આ પ્રમાણે અર્થ કરી એમણે આ આખી ગાથા આનું સુમતાના જ મુખમાં મૂકી છે અને તે રીતે થતો અર્થ પણ બરાબર બેસતો આવે છે તેથી તે પૂર ધ્યાન આપીએ —

સુમતા કહે છે કે વવાનું હાથ તે યડ ગયું, એ ભૂતકાળની વાતને તો જોડી પણ વાચે નહિ, પણ વિરેકભાઈ ! તમે હવે તો સુમતાનો ભાવ પૂઠો, ઘઈ આ ભાભીનો ખખડ લો અને પેલો મોહનીનો પરિવાર વધતો જાય છે તે વાત ખ્યાલમાં રાખો તમારે ખીજ વાત એ ખ્યાલમાં રાખવાની છે કે ઘરનો મર્વ વ્યવહાર અત્યારે તમારે આધાર ચાલે છે, ઘરનું આખું સૂત્ર તમને સ્વાધીન થયેલું છે અને તમારા ઘરના પ્રત્યેક કાર્ય કે હલન ચલનમાં તમારો હોઠ ચાલી રહ્યો છે અને એને લઈને વ્યવહાર થતો નારો ઘઈ ગયો છે તો હવે એ (વિભાવ) વધી વધીને ડેટલે સુધી વધશે ? કયા સુધી પોતાનો પવિત્ર વધારે જશે ? એનું જોર ડેટલે સુધી દારવી થઈશે ? માટે તમે પાઠની વાત ભૂની નહો અને ઘરનો આખો વ્યવહાર બરાબર ચલાવો અને સારી રીતે ચલાવેના તરનો લાભ અમને આપો પછી પેલો વિભાવ જખ માટે છે ! એનું જોર પડી કયા સુધી વધશે તે સમજી શકાય તેવું છે માટે હવે તમે સુમતાભાભીના-મારા ખખડ લો અને ધરના વ્યવહારમાં તમારી મત્રાનું અને સલાહનો લાભ અમને આપો આ અર્થમાં ખીજ ગાથા પછી ત્રીજી ગાથા એક જ સુમતા ચાલી આવે છે અને પ્રક્રમભંગ વધા મગર વિશેષ અર્થ આપે છે એમાં 'સુત'નો અર્થ જરા એનીને કેવળજ્ઞાન કરવો પડતો નથી અને નવ ઐવેયકની વાત તારીખેનીને લાવવી મઠતી જાય અને અર્થ સુદર ભાવ આવે છે અને ખાસ વિચારવા અને મનન કરવા યોગ્ય છે

મિત્ર નોંધકારે આ ગાથાનો ભાવ જણાવતા નોંધ્યું છે કે હે સુમતા ! આ માટે ખેડ કરે છે ? અને આ માટે ચેતનની પરાધીનતા વર્ણવે છે ? જે ઘઈ ગયું તેનો શોક કરવો મિથ્યા છે

છે જ્યારે ચેતનગજ મોહનીમા પડી ગયા હોય છે, જ્યારે એનો આખો મસાગ પૌદ્ગલિક આનંદ, પરભાવરમપ્રતા અને બાહ્યાત્મભાવમા રસ લેતો હોય છે, ત્યાં સુધી એને સાચાખોટાનાં ઝોળખાણુ ન પડે એને પરિણામે એ જિજ્ઞાસા આવતો નથી, તુલ્ય આતર દશામા ઊતરતો નથી અને આડાઅવળા હેરાફેરા માર્યા કરે છે કઠાચ કોઈવાર ટુખથી કે મોહથી મસાર પગ ઢટાળો આવે તો એનો એ ભાવ લાળો વખત ટકતો નથી વિવેકપૂર્વક સમજણ સાથે તત્તાનુચાચી ચેતના થાય, ચોક્કસ નિર્ણયપૂર્વક ત્યાગબુદ્ધિ જીવતી થાય અને તદનુસાર સાચાનો સ્વીકાર કરવા નિર્ણય અને તેને માટે ઉદ્યમ થાય એટલે નવું કામ હાર પડતુ જાય છે અને એ રીતે વિવેકની સહાયથા ચેતના આનંદધન પાસે મોહનાનો ત્યાગ કરાવે છે અને પતિદેવને રાજ અપાવે છે છઠ્ઠા પદમાં આ ભાવ ખડુ અપદ્ધ કર્યો છે ત્યાંથી તેનાં વિગત જોઈ લેવી

આનંદધનને ગજ્ય દીધું—અપાંચુ એટલે ચેતનરાજે પોતે રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું એમ સમજણ ચેતના અને ચેતનનાં એકતા, વિવેક એનો સહભાવી શુણ અને મોહની એનો પરભાવ, પણ જાનાં જઈ લગભગ તેનો ન્વભાવ જની ચૂકેલો તેનો ત્યાગ—એ સર્વનો ખ્યાલ કરવામા આવે તો ગજ્યપ્રાપ્તિનો કંમ બરાબર બેસી જાય તેમ છે એમા વિવેકનુ સ્થાન, નમતાની પ્રાપ્તિ અને મોહની આંદિ પૂર્વપરિચિતનો ત્યાગ કેવી રીતે વાય છે તેનો કંન બેમી જાય તો પત્રી 'પગમ' સાથે ગ્રેમ જોડાઈ જાય છે અને એની પ્રાપ્તિ એ આનંદધનનુ રાજ્ય છે, એ અતિમ સાચાપ્રાપ્તિ છે અને વિશિષ્ટ ઉદ્યમનુ અતિમ બિંદુ છે (૮૭)

૫૬ અઠ્યાસીમુ

ભૂમિજા—વિવેકને દશમે નિધિ કહ્યો છે એ ખરે આત્મિક ખજાનો છે, સમ્યક્ જ્ઞાનનુ ફળ છે, માત્રા ને જોતા વચ્ચે બરાબર ફેડ પાડી આપનાર મહા તત્ત્વ છે, ચિત્તસ્થાયી અનંત સુખને માધ્યમથાને લાવી મૂકનાર વિશિષ્ટ ભાવ છે અને શ્રદ્ધાને—દર્શનને સ્થિર કરનાર અતિ ઉત્કૃષ્ટ આતર તત્ત્વ છે માત્ર શ્રદ્ધા હોય તેનો પણ ઉપયોગ તો થયો છે, એને દર્શન સાથે સંબંધ છે, પણ જ્યાં સુધી જ્ઞાનતત્ત્વનો આધાર ન હોય ત્યાં સુધી શ્રદ્ધાને ખમી જોતા વાર લાંગતી નથી નાચુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એટલે સત્ અને અસતનો વિવેક જરૂર આવે છે, કોઈ પરિણામે લાભ કયા અને કેમ મળે તેની વિચારણા જાગે છે, અને લવિધ્યતા માર્ધ્યપ્રાપ્તિનો કાર્યનો લાઈનદોરી આવી વિચારણાને પરિણામે વાચ તે ખૂબ ટકે છે અને કોઈવાર પન્થુનિ થઈ નીચ તોપણ વિવેક એને ઠેકાણે લઈ આવે છે આથી આત્મ વિકાસમા સમ્યક્જ્ઞાનને ભારે અગત્યનુ સ્થાન છે સમ્યક્જ્ઞાનનુ પરિણામ વિવેક છે અને વિવેકમિત્ર હોય ત્યારે ચેતનાને ભારે પ્રેરણા મળે છે સોળમા પદમા એ વિવેકમિત્ર સમતા—સુખતિ પાસે આવી ગયા હતા તે ધ્યાનમા રાખવુ તેજી તે વખતે સુખતિના બોલો

માલગીને કહ્યું હતું કે આનંદધન પ્રભુ તારી (સમતાની) મેજડીએ આવશે અને રંગ જમાવશે

‘મિત્ર રિવેક નાતે કહે, સમતા સુનિ જોવા,
આનંદધન પ્રભુ આવશે, મેજડી રંગ રોવા’

ત્યાં તો એની લખકગ્રંથક ઓળખાણ થઈ હતી અહીં વિવેક પોતે ચેતનરાજનો આખો પરિચય આપવાના છે એટલે આપણે એ વિવેકને બરાબર ઓળખી લઈએ

દર્શનમોહનીના કથોપકથાથી શ્રદ્ધા પ્રથમ આવે છે એનાથી સામાન્ય યોધ થાય છે, પણ વિવેક ભગ્વતિ ન થાય તો પાછું દર્શનમોહનીનું ભેર વધી જાય છે દર્શનથી થતા સામાન્ય યોધ કરતા જ્ઞાનથી થતો વિશેષ યોધ વિશેષ વિચારપૂર્વકનો અને ચિરસ્થાયી હોય છે અને એનો મહિમા અપાર છે વિવેક જ્ઞાનનો વિષય છે, પણ એના મૂળમાં શ્રદ્ધા હોય તો જ એ આવે છે અને ટકે છે શ્રદ્ધા આવે એટલે એ તો શુદ્ધ ચેતનાની સ્ત્રી બની જાય છે, જ્યારે વિવેક ચેતનાના મિત્રનું કામ કરે છે

આનંદધનજીના નાટ્યભૂમિના પાત્રોમાં ચેતના, સુમતિ, શ્રદ્ધા, વિવેક અને અનુભવ એટલા આગળ પડતો ભાગ લેનારા જણાય છે ચેતનાને શુદ્ધ ચેતનાનું નામ પણ આપવામાં આવ્યું છે કોઈ વાર તેને ‘સમતા’ અને કોઈ વાર તેને ‘સુમતિ’નું નામ આપવામાં આવ્યું છે આ ત્રણે નામ એક જ પાત્રના છે શ્રદ્ધા ચેતનાની સખીનું કાર્ય કરે છે અને વિવેક તથા અનુભવ સાચી મિત્રનું કામ કરે છે છતાં હરેક પ્રસંગે શ્રદ્ધા અને ચેતનામાં એકતા જોવામાં આવશે, ત્યારે વિવેક અને અનુભવનો પ્રકાશ બજરમાન છતાં સ્ત્રીસ્વભાવના નિયમ પ્રમાણે ચેતના અને આ પુરુષમિત્રો વચ્ચે સહજ અંતર રહે છે એ અંતરને ઓળખવા માટે દર્શન અને જ્ઞાન વચ્ચેનો તફાવત ખામ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે અને તે આ પંચમો બરાબર કોણોઈ આવે તેમ છે

આ મુખ્ય પાત્રો ઉપરાંત કુમતિનું પાત્ર પણ આનંદધનજીએ વર્ણવ્યું છે એને કોઈવારે કુબુદ્ધિનું નામ પણ આપ્યું છે, પણ એને નાટ્યભૂમિ પદ કની આવડુ નથી એ નેપથ્યમાં જ રહે છે, જ્યારે વિવેક, અનુભવ, શ્રદ્ધા તો અનેક વાર હાજર થયા છે, બોલ્યા છે, તેમણે મિત્ર ચેતનાને દિલાસા આપ્યા છે, અને આખરે સર્વ ઠીક થઈ જશે એવી સાચી આશા આપી ચેતનાના વિરુદ્ધ અને નરમ કયું છે આ અગત્યનો તફાવત ચોખ્ખી રાજની ચોખ્ખી સાબિત કરે છે અને એ વિશિષ્ટ તત્ત્વમાં કેટલી મહત્તા છે તે આ વિભાગની ઉપોદ્ઘાતમાં જોવામાં આવશે

નિશ્ચયથી આત્મસ્વરૂપ કેવું હોય તે મુશ્કેલી છે તે એક વાર પ્રાપ્ત થઈ જાય, બરાબર સમજાઈ જાય, તો પછી બરાબર ચોખવટ થઈ જાય છે અને એની વર્તમાન પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં એનું વ્યવહારસ્વરૂપ ધ્યાન પર આવતાં એનું અસવ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાના

પ્રયાસ થાય છે મિત્તેરમા પદમા ચેનનાએ પોતે ઘડા પાને ચેનનનું 'નરમ' વિદ્યેશ્વ વાપરવા માટે ઠપકો આપી તેની નિવૃત્તિ વર્ણવતા તેને 'અ' મૂ કપકા કોથરા' કહી વર્ણવતી વખતે તેની વર્તમાન સ્થિતિ વર્ણવી હતી તે વ્યવહારનયનાં વાત હતી, આગે વિવેક એતુ નિશ્ચયનયે અત્રત્ત ઉપે વર્ણન કરી એને અસત્ત સ્વરૂપે આખેદુષ્ણ ચીનરે છે માન વર્તમાન સ્વરૂપ વિચારતા નિતય યર્થ જવાય તેવું છે, માન નિશ્ચયસ્વરૂપ વિચારતા અકિચિત્કર યર્થ જનાય તેવું છે, પણ આ બંને સ્થિતિ ધ્યાનમા રાખવા જેવી છે આ વ્યવહાર અને નિશ્ચયનો મમનય કરી સ્તો શોધી લઈએ તો જ આત્મિક જ્ઞાનનો મહિમા પ્રાપ્ત થાય છે અને એ મહિમાને બળબર સ્વરૂપે બતાવનાર તત્ત્વ વિવેક છે

માન 'જ્ઞાન' પણ કોઈ વખત કેવા ખોટા અનિષ્ઠ પરિણામો વાવી મૂકે છે તે તો આપણો કંપોજનો અનુભવનો વિષય છે જુદાનો ઉપયોગ કોરટમાયે પુ કળ થાય છે અને મનુષ્યને મોટી સખામા નારી નાખવા માટે બેળ, હિન્દોયર વગેરનાં શોધખોળના થતો જોવામા આવે છે આ જ્ઞાનનો હુડપયોગ કહેવાય સમ્યજ્ઞાનથી વિવેક આવે છે, વિવેક માન્યાખોળની પારખ કરાવે છે અને સાચુ અને ખોટુ મું છે તેની વિચારણા આત્મવિશ્વાસને અગે જ થાય છે એમા પૌરુષાર્થ ધનપ્રાપ્તિ, સમ્યકપ્રાપ્તિ કે સત્તાવાદી પાપાને ન્યાન ન હોય આ સમ્યજ્ઞાનને ભ્રમત કરવાની જરૂર છે એને પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલ વિવેક ચેતનને એના મૂળ સ્વરૂપે ઓળખાવે છે એટલે આ પદના વિષયને પૂજ અમત્યનુ સ્વાન છે આપણે ચેતના, ઘડા અને વિવેક વચ્ચેની વાત સાંભળીએ -

પૂઝીયેં જાલી' તરર નહીં, જાયેં વિવેક રધાય. પૂઝીયેં (દેઠ.)

મહાનદ સુલસી રરનિજા, તુમ જારત્ત રમ ગાત,

માનજીરન જાધાર સી હો, સેમકુઝાત્ત રહો તાત પૂઝીયેં ?

અર્થ—વિવેક આવી પહોંચ્યા છે તેનો સત્કાર કરીને હે સખી ! આપણે તેને પૂછીએ, કારણ કે (હાવમા) (તેમની) કાઈ ખબર નથી, તેમના તરફના કાઈ સમાચાર નથી (તેમને -વિવેકને કહીએ) તમારા (અરે) આવી પહોંચવાથી મહાનદના મુખના વર્ણનના અને ગાન કરીએ છીએ હવે તમે અમારા પ્રાણપ્રભુ અને જીવનના આધાર (ચેતનરાજ)ના શેમકુઝાત્ત-આરોગ્ય તબિયત આનંદ સબ ધી વાત-કહો, કરા (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતના પોતાની સખી ઘડાને કહે છે કે બહેન ! હવે વિવેકસખા

પાકાતર—નહીં-નહીં વધાય-વધાર્થ પૂઝીયે-પૂઝીયે કહો-કહો મહાનદ-મહાનદની વરસી કહો

રાખ્ધાર્થ—આપી = સખી નહીં = નવી (નર્થ = નવી) આવે = આવે છે, આવે ન વધાય = વધારીને, સત્કારીને મહાનંદ = પૂર્ણાનંદ વરનિકા = વર્ણન આવત = આવવાથી ગાત = ગાઈએ ખેમકુઝાત્ત = (શેમ = માંમ નરતુની રતા કુઝળી = આરોગ્યવાણ) રાજપુસી, સુખશાંતિ અને આરોગ્યરાગી, કહેર-આનંદ મળવાળી સ્થિતિ

પધાર્થ છે તે તેને વધાવી લઈએ અને પ્રાણપતિ ચેતનતાજની હાલમા કાર્ધ ખબર મળી નથી તો તેમને પૂછીએ કે શી રીતિ છે? એ મિત્ર આવી પહોંચ્યા છે, તો મહાનંદ સુખનું વર્ણન પણ તેની પાને કરાવશું એ વર્ણન કરશે એટલે આપણે તેનું ગાન કરશું, 'આનંદ' શબ્દ પાગિભાષિક છે એ આત્મિક આનંદ બનોછી વસ્તુ છે, એ પોદૂગલિક આનંદથી પર છે 'આનંદ' શબ્દ પર તો મોટા ભાષ્યો લખાયલા છે અન્યત્ર વિવેચકે પણ પ્રયાસ કર્યો છે તે વાચવા લલામણ છે 'આનંદધન' શબ્દમા એનું રહસ્ય ઠલવાયુ છે અને અનેક પદમા એની ગેયતા મિદ્ધ થઈ ચૂકી છે ચેતના કહે છે કે મિત્ર વિવેક, તમે આવ્યા તો સારુ થયુ, તમે મહાઆનંદ સુખનું વર્ણન કરો અને અમે ગાન કરીએ, અને સાથે તમને જણાવીએ કે પતિ મહાવયના જેમકુશળની વાત તમે કરો પતિરાજ હેમખેમ તો છે ને?

જ્ઞાનસાર આ ગાથાના ટિપ્પણમા બહુ સારો ભાષ લાવે છે એને ચાહુ ભાષામા મૂકતા તે આ પ્રવચનની આખી ગાથા સુમતિ શ્રદ્ધા તરફ જોવે છે એમ બતાવી સુમતિ પાસે નીચે પ્રમાણે જોવાને છે હે આલી! ખ્યારી સખી! ઉતાવળી ધર્મને વિવેકને વધાવ વિવેક સબધી ઉત્તિ વર્ણનરૂપ વધાવણે-વિવેકને વધાવીને, એટલે તમારા આવવાથી સયમ સબધી ધરનું આગણુ ભર્ષ પાચુ છતુ નાચે છે—આવા સુલલિત મીઠા વચને તેને વધાવીને તેને નવી-પૂર્વેન સાબળેલાં એવી-ખબર પૂછીએ નવી કહેવાને હેતુ એ છે કે કર્મની વિચિત્રતા છે, માટે નવી ખબર એ બરાબર વાત છે અથવા શણે કણે મિત્ર હોય છે, થાય છે માટે નવી આ પ્રમાણે સુમતિએ શ્રદ્ધાને કહ્યું એટલે શ્રદ્ધા વિવેકને બતલાવીને કહે છે કે અહો વિવેકજી! તમે કૃપા કરીને આવી પહોંચ્યા તે વખતે મહા-અદ્વિતીય સુખની વરણિજા-સુખનું વર્ણન અમે ગાઈએ તમે કથન કરો એમા રહસ્ય એ છે કે તમારા અમાના મેળાપને પરિણામે સદા મહાનંદ સુખનું જ કથન હોય, બીજી વાત હોય જ નહિ પણ પ્રાણજીવન-પ્રાણોની જીવાઈ, પ્રાણોના આધાર-ની એટલે સુમતિ શ્રદ્ધાના પ્રાણજીવન આત્મા, તેની, જેમ-નિરુપદ્રવ (દીન ગતિએ ગમનરૂપ ઉપદ્રવથી રહિત) અને કુશળ-અશાતાના અભાવની-વાત-કહાણી તમે કહો, વચનગોચર કરો આવો અર્થ જ્ઞાનસારજી કરે

જ્ઞાનસારનો અર્થ ગ્રોઠ છે એમા સયમને વધા થો છે અને શ્રદ્ધા વિવેકને ઉદેશીને તેની પાને મહાનંદના સુખનું વર્ણન કરાવે છે અને તે વર્ણન કરતો બીય તેમ પોતે ગાન કરે છે આ હૃદીકત સમીપીન છે વિવેક વર્ણન કરે એટલે શ્રદ્ધા એના ગાન કરે, એને ઝીલે. આ વાતમા આત્મિક જ્ઞાનનું રહસ્ય છે તેઓ તેમનો અર્થ પણ ભારે સુદર કરે છે અને તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

મિત્ર નોધકાર આ ગાવાનો જાવ જુદી જ રીતે તારવે છે એમની સૂચના પ્રમાણે સમતા સખી શ્રદ્ધાને કહે છે કે પોતાને ઘેર વિવેક આવ્યો છે તેથી હવે મહાનંદના સુખનું વધુન આપણે જાઈએ માટે હવે વિવેકભાઈ! કૃપા કરીને અમારા પતિ (આત્મા)ના શ્રેષ્ઠ કુશળની વાત કરો વિવેકને પોતાને ઘેર આવતો જોઈ સમતા શ્રદ્ધાને કહે છે કે સખી! આપણે આપણા પતિનું શ્રેષ્ઠકુશળ વિવેકને પૂછીએ વિવેક આવે તો જ આત્માનું શ્રેય કરી શકે છે અને વિવેક વિના સમતા અને શ્રદ્ધાનો આત્મા સાથે સંબંધ રહી શકતો નથી, માટે વિવેકને પૂછવાનો આ પદ્યમાં વિચાર જણાવ્યો છે આ વિચારસરણી પણ વિચારવા લાયક છે (૧)

અચલ અવાપિત દેવકુ હો, સ્વેમ શરીર ત્યજત,

વિવહારી ઘટવધ કયા હો, નિહવેં સરમ અનત પૂછીયે ૨

અર્થ—(વિવેક જવાબમાં કહે છે) અચલ અને અવાપિત ચેતનરાજ શરીર જેમ કુશળ જ જણાય છે (ચેતનરાજ પોતે ચલાયમાન થતા નથી અને બાધા-પીડા રહિત છે તેથી તેમનું શરીર જેમકુશળ જ જણાય) એમના વધારાઘટાડાની કયા તો વ્યવહારની વાત છે, બાકી તો નિશ્ચયથી તો (તેમને) અનત સુખ-આનંદ વતે (૨)

વિવેચન—વિવેક જાહે છે (આ બીજી અને ત્રીજી ગાથા વિવેકના સુખમાં મૂકી છે) વિવેકમાં જે સાચા જોડાનું જ્ઞાન થાય છે તેને પરિણામે નિશ્ચય વ્યવહારનો દ્રોહ પડે છે અને બાધા મિથિયે જે વાત વ્યવહારમાં દેખાતી હોય—પોતે જોયે છે એમ માનતો હોય—તેને અમલ સ્વરૂપે જોવાની શક્તિ પણ આવે છે વિવેક ચેતનજીના મહાનંદના સુખનું જે વર્ણન કરે છે તે હવે વિચારીએ

આપણા દેવ પોતે અચલ છે અને અવાપિત છે અચલ એટલે પોતાના સ્વરૂપથી જરા પણ ખસે નહિ તેવા એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપી અને કોઈ પણ પ્રકારની બાધા-પીડા રહિત એવા મૂળ શુણના ધણી પતિરાજનું શરીર શ્રેષ્ઠકુશળ જ હોય નિશ્ચયદષ્ટિએ આત્મા અચળ છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને કોઈ જાતની પીડા-ઉપાધિ વગરના છે, એટલે એ તો સદાકાળ શ્રેષ્ઠકુશળ છે એમ તમારે માનવું, સમજવું જ લેવું અને આત્મરાજમાં જે વધઘટ થતો દેખાય છે અને કોઈવાર એ નીચ ગતિમાં આવડતો દેખાય છે અને કોઈવાર એ ઓટો મહારાજ થઈને જોડે છે, તે સર્વ વ્યવહારથી દેખાય છે બાકી નિશ્ચયદષ્ટિએ તો એ અનત સુખનો ધણી છે સાતિનાથના સ્તવનમાં ચોમિરાજ પોતે લલકારે છે કે—

પાડાતર—વિવહારી—વ્યવહારી ધર્મવધ-ધર્મવધ ઘટવધ નિહવે—નિહવે

શબ્દાર્થ—અચલ=સ્વરૂપથી ચલાયમાન ન થાય તેવા અવાપિત=જેને બદલારની બાધા-પીડા નથી

જેમ=કુશળ લખત=લખાય છે, સમજાય છે, અનુમાન્ય છે સરમ=શર્મ, સુખ આનંદ, હાઈ વિવહારી=વ્યવહારમાં, ઉપરખતી ચાતુ સમજાવવામાં ઘટવધ=વધારાઘટાડો

‘આપણે ચેતનભાન જે, એક ચેતનાધાર જે,
અવર સવિ સયોગધી, એહ નિજ પરિકર સાર જે
સાતિજિન એક મુજ વિનિતિ’

એક (અદ્વિતીય) સ્વરૂપમયી ચેતના એટલે આત્મા, અને એ ચેતના વિના બીજા સર્વ સાથે જે પૌંદ્રગતિક સખ ધાય છે અને જેમા શરીર અને સુખદુઃખ સર્વનો સમાવેશ ધાય છે તે સર્વ સયોગજન્ય છે આ પાછળના સર્વ આરોપિત ધર્મો છે જ્ઞાનાદિ મૂળ શુદ્ધો છે એટલે એનામા જે વધઘટ ધાય છે તે સયોગને કારણે અને આરોપિત હકીકતને અંગે ધયેલ છે એમ સમજવું બાકી તો સચારાપોરિંમીમા જણાવ્યું છે તેમ—

एगो मे सासओ अप्पा, नाणदसणसज्जओ ।

સસા મે વાહિરા માયા, સજ્જે સજ્જોગલ્લક્ષણા ॥

મારા સાથેત આત્મા તો એક છે, જ્ઞાનદર્શનથી સચુકત છે, બાકીના સર્વ બાહ્ય ભાવો છે અને તે સર્વ સયોગજન્ય છે

આ હકીકતને પચાવનમા પદમા અપદ્ધ કરી છે “આરોપિત સખ ધર્મ ઔર હે” અને “સત્તા એક અબદ અબાધિત” એ બન્ને વર્ણનો નીચે આ વાતની છલ્લાવટ ધર્મગર્હ છે એટલે આ વધઘટ વતી દેખાય છે એ સર્વ પર્યાય છે, અનિત્ય છે, અને વારંવાર ફર્યા કરનારા છે, બાકી તો અનત શર્મ—અનત આનંદ—એ ચેતનસાજનું પોતાનું છે, પોતામય છે અને તે અનિમ સત્ય છે (૨)

उष मोख निहचें नही हा, विवहार म्म दोंय,

कुदद खेम जनादिही हां, नित्य अराधित होय पूछीये० ३

અર્થ—કર્મનું બધન અથવા કર્મથી મુક્તિ નિશ્ચયનયથી તો છે જ નહિ, વ્યવહારથી એ બન્ને લક્ષ્યને બાણું એટલે (ચેતનસાજનું) શ્રેમ અને કુશળ તો અનાદિ કાળથી છે અને હમેશને માટે એ બાધા-પીડા વગરના જ છે (૩)

વિવેચન—આ અતિમ સત્યની નજરે જોવામા આને તો આત્માને બધ નથી અને બધ નથી એટલે મોક્ષનો (—બધનમાથી મુક્તિવાનો) સવાલ જ નથી આ નિશ્ચયનયનો મત છે આ નજરે—નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ—અનાદિથી ચેતનસાજ શ્રેમકુશળ છે અને એ નિત્ય

પાકાતર—નિહચે—નિહચે. અનાદિહી હા—અનાદિહી હા

શબ્દાર્થ—બધ=કર્મનો બધ આત્મા સાથે કર્મનો સખ ધ એખ=એક આત્માનું કર્મથી સર્વધા મુખનું નિહચે=નિશ્ચયનયથી, (વિવેચન જુઓ) કુદક દૃષ્ટિમિ દુથી વિવહારે=વ્યવહારનયથી, આનું દૃષ્ટિમિ દુથી હમતી નરે વખ=જાણુ, લક્ષ્ય દોન=મે અનાદિહી=આદિ વરના કાળથી જેની શરૂઆત જ ન માલૂમ પડે તેના કાળથી નિત્ય=હમેશ, નિરતર અબાધિત=જેને કોઈ બાતની બાધા-પીડા થતી નથી તેવા

હોઈ બાધા-પીડા વારના છે, મહાપવિત્ર કે, અનન શર્માના ધર્મી જે દુષ્ટની નજરે સત્તાગતે ચેતનમાં અનત મુખ બહેવું છે અને તેને ત્રિશ્યદષ્ટિ દેહેવામાં આવે છે અને સત્તાગત એમ છે કે વ્યવહારનય ઉપદેશપ્રધાન છે અને ત્રિશ્યનય મૂલ્યમ્ ॥ ૧ ॥ અને તત્ત્વપરથી દોષ, એ દષ્ટિએ જોતા, ચેતનમાં અનત શર્મા રહેવ છે એનો ભાવ સમજવાનો છે વ્યવહારથી એને વધારે ઘટતો, આગમ જોતો, પાછળ પડતો દેખી જો ॥ એમકુશળ નાદે ચક્ર પડે, પણ એની અતિમ અનત શર્માની દષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખી એને કુશળજેમ કહી શકાય.

આ રીતે અનન અબાધિત રહેને શર્મા કામ એમકુશળ જ છે, એમના વધઘટની હકીકત તો 'વ્યવહાર માત્ર છે મૂળ વસ્તુ તો એ અનત શર્માનો ધર્મી છે અને બંને અવિભક્ત હોઈ વધઘટને આધીન નથી.

તત્ત્વ-પરથી દષ્ટિએ જોતા આ રીતે ચેતનને બધા કે મોક્ષ નથી, એ તો એના અનત શર્મામાં અવસ્થિત છે, માત્ર વ્યવહારના એ મુખી, દુર્ખા, વ્યાધિનન્ત્ર પ્રગેરે રેખાય છે ત્રિશ્યદષ્ટિએ અનન શર્માનો ધર્મી હોઈ બંને નિત્ય છે અને બાધા-પીડા રહિત છે અને ખરખર મહાન છે જ્યારે જ્ઞાનાચરણીય કર્મને ક્ષયોપશમ સાથે, જ્યારે હૃદયની જેમ હીર અને નીરની તારવાણી કરતા અવકે, ત્યાર આ વિચારખા મુકટ થાય છે.

તો વિવેકનિન અતી પહોંચ્યા છે તેને ચેતનશાસ્ત્રની ખબર પૂછતા એ દોડ પાડીને જણાવે છે કે ચેતનના સબધમાં અર્ધનયે વિચાર કર્યો તો એને બધા કે મોક્ષ કાઈ નથી, અને અનાદિકાગવી એ જો કુશળ પડે છે અને બંને શુણ્દષ્ટિએ નિત્ય હોઈ કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધિકે પીડા નહિ છે.

આ બીજી અને ત્રીજી ગાથા પર જ્ઞાનસારજીએ વિચારણા કરી છે તેઓ અચલ અબાધિત રહેવામાં અનત સિદ્ધોના ચરીરને વાંચે છે, ત્રિશ્યદષ્ટિ દય એટલે અનત સિદ્ધોના ચરીરને નિરુપદ્રવપાત્ર છે, એટલે તે છોડેને કોઈ પ્રકારના ઉપદ્રવ નથી અને તેથી સિદ્ધોના અસખ્યાત આત્મપ્રદેશાત્મક પિંડને ક્ષમકુશળ પડે છે આ ત્રિશ્યનયની અપેક્ષાએ કૃષ્ણ કૃષ્ણ પ્રધી વ્યવહારનયનું કથન કરે છે ગતિ-આગતિકૃપ વ્યવહાર ચેતનનો થાય છે તે વ્યવહાર છે કમવ્યાપારવત માત્રાની કવા ઘટલીવધતી ચાલ્યા કરે છે, એ એકચરખી રહેતી નથી અને પુગિજાએ કોઈ ગતિમાં ચાતા, કોઈમાં અચાતા એમ ચાલ્યા કરે છે ત્રિશ્યનયની અપેક્ષાએ આત્માને શર્મા એટલે ચાતા જ છે, એતે અચાતા હોય નહિ, છે નહિ, કારણ કે એ જરૂરી બિન છે દાખલા તરીકે ગજસુક્રમાળે માધાની ખોપરી બળતા વિચાર્યું કે જળે છે તે હું નહિ અને માત્ર કાઈ જળે નહિ એ વિચારથી ચાતા જ છે, તેથી જ્ઞાનસિદ્ધોની અપેક્ષાએ અનતા સિદ્ધોને અનત શર્મા છે અને વિવેક વધારામાં કહે છે કે આહો સુભવિ રહે! ત્રિશ્યનયની અપેક્ષાએ વાધા કરતા છતાં પણ બધા નથી કે મોક્ષ નથી, એટલે વ્યવહારી આત્માને બધા મોક્ષ છે ચેતનાવત ચેતન જ્ઞાન કર્મરૂપને

કર્તા છે, કર્મબંધનો અકર્તા છે, બે ધાલાવે મોક્ષનો અભાવ હોવાથી નિશ્ચયનયે આત્માને બંધ-મોક્ષ નથી તે હે સુમતિ શ્રદ્ધે ! વ્યવહારી આત્માને એ બંને (બંધ અને મોક્ષ) છે એમ તુ બાલુ બંનેને વ્યક્તિગત કહે છે તેથી 'હે સુમતિ ! તુ બાલુ' અને 'હે શ્રદ્ધે ! તુ બાલુ' એવું એક વચન વાપર્યું છે અને તે બંનેને ઉદેશીને કહે છે કે પૂર્વે વર્ણન કર્યો એવો બંધ-મોક્ષ રહિત, અનાદિનિર્મલ એવો ચેતનરાજ છે એ અનાદિ છે એટલે આદિ કે અત વગરનો છે અને પરપરિણતિની ઉપાધિરૂપ અકુશળ ઉપદ્રવથી રહિત હોવાને કારણે કુશળ છે અનાદિઅબાધિત એટલે અનાદિ કાળથી બાધા-પીડાએ રહિત, એવો ચેતનરાજ છે આ ભાવ પાપ વિચારવા યોગ્ય હોઈ આખો લખી લીધો છે ।

આ બીજી અને ત્રીજી ગાથાનો મર્થ કરતા મિત્ર નોધકાર લખે, તે કે આત્મારૂપી દેવ અચળ છે અને તેથી અબાધિત છે અને તેને યારીર હુમેશા મેમ છે એન વિવેકે પ્રત્યુત્તર આપ્યો પાલુ અવહાનયથી આત્મા ચાર ગતિના ભટકે છે, ત્યાં કોઈ ગતિના સુખી થાય છે તે કોઈ ગતિ ના હુખા વાય છે, એટલે વિભાવશ્યામા ધટવાવધવાપણું હોય છે, પણ નિશ્ચયના અનત યાતિ હોય છે । મતા મને શ્રદ્ધાએ આત્માની ડેવી મિતિ છે તે પૂછ્યું અને વિવેકે તેનો ઉત્તર આપ્યો કે આત્માના નિશ્ચયનયથી સુખ દુખ રૂપ દ્વંદ્વ છે જ નહિ, પણ સુખદુખ વિભાવશ્યામા વ્યવહારથી છે, માટે જેને વિભાવશ્યા મટે તેને પ મ સુખી બાલુનો ગાગળ ત્રીજી ગાથાના વિવેક કહે છે કે હે શ્રદ્ધા અને સુમતિ ! નિશ્ચયનયમા વાસ્તવિક આત્મામા બંધ અને મોક્ષ નથી, પણ વ્યવહારથી એ બંને (બંધ અને મોક્ષ) તમે આત્મામા ભરો, છાકી નિશ્ચયનયથી આત્મા અનાદિઅનતકાળ સુખી અને મેમકુશળ છે, કારણ, આત્મા નિત્ય અબાધિત છે, અહીં આત્માનુ સ્વરૂપ કેવું છે અને તેમા સુખ-દુખ કેમ કરે છે તે બતાવું છે ।

આ પ્રત્યેક દષ્ટિબિન્દુથી ચેતનને સમજવાની ખાસ જરૂર છે (૩) ।

સુન વિવેકમુખર્તે નઈ હો, વાની અમૃત સમાન,
સરધા સમતા દો મિલી હો, લ્યાઈ 'આનંદગન' તાન । પૂઝીયે ૦ ૪

અર્થ—(ઉપરે પ્રમાણે) વિવેકના સુખેથી અમૃત જેવી નવી વાની સાંભળીને શ્રદ્ધા અને સમતા બંનેએ મળીને આનંદગનને જેથીને આપ્યા અર્થથી તવાદીનતામાં એકરસ કર્યા (૪)

વિવેચન—વિવેકના સુખેથી આની અમૃત સમાન નવી વાની સાંભળીને શ્રદ્ધા અને

પ્રોક્ષાતર—નર્મ-નરી વાની-આની સમાન-સમાન સંભા-સરધા

ગાંધાર્થ—સુન=સાંભળીને સંભળીને સુખતે=મોક્ષથી નર્મ=નરી નર્મ સાંભળે તેનું હૃદય વાની=વાણી, વચન સ્પર્શ=લક્ષ આત્મી, લારી તાન=તાણીને જેથીને અથવા તવાદીનતામાં ।

સમતા બન્ને આનંદધનમા તલાલીનતા લાગ્યા એટલે બન્ને આનંદધનમા તલાલીન થઈ ગયા, અથવા આનંદધન પોતાની પત્નીમા તલાલીન થાય, પરચેર રખડવાનું બધ કરે અને પરપરિણુતિમા જતા એટલે એવી પરિસ્થિતિ નિબળવવામા સફળ થયા

કોઈ પણ બાબતમા તાન લાગે ત્યારે ખરી એકાગ્રતા થાય છે આનંદધનનું તાન લાગે ત્યારે પ્રાતી આતર આનંદમા રસબોળ થઈ બંધ છે, એને બાદ્ય વસ્તુમા રસ લાગતો નથી, એ વ્યવહારના કામો કરે તોપણ એમા એની એકતા થતી નથી, એ ખાવા પીવાનું, બોલવાચાલવાનું કે હરવાફરવાનું ભૂલી બંધ છે આનંદરસમા બ્યારે તાન લાગે ત્યારે પછી ચેતનરાજ એઆઈને એમા ચોતપ્રોત થઈ બંધ છે

આવી રીતે ચેતનાને જે વિરહનું દુઃખ અનેક વાર થતું હતું એણે એક વાર (સિત્તેરના પરમા) ચેતનજીને 'ફૂડકપટના કોથળા' ઠહી ઢીધા હતા અને શ્રદ્ધાની નરમ વાતને ઉકાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો અને ભર્તાર પોતાને ત્યા આવવાની બાબતમા શકા બતાવી હતી તે વખતે શ્રદ્ધાએ તેને 'હેરે હેરે પ્રભુ આવહી હો-' એટલે પ્રભુ ધીમે ધીમે જરૂર ઘેર પધારશે, આ વાતની ખાતરા આપી હતી તેની સિદ્ધિ માટે વિવેકની હાજરીની જરૂર હતી વિવેક આવે એટલે પ્રભુ ઘેર જરૂર આવે, એટલું જ નહિ, પણ પછી તો એને ઘરનું તાન લાગે, ખેરીની લગની લાગે અને ખીલ સર્વ વાત જોણ કરી તેનામા એકરસ થઈ બંધ આ ગર્થ યવા માટે બ્રહ્મા ઉપરાત વિવેકની જરૂર છે, એટલે દર્શન ઉપરાત જ્ઞાનની જરૂર છે અનેનો સહયોગ વતા જે એકાગ્રતા બને છે, તે અનિર્વચનીય છે વિવેકને ચેતનરાજના સમાચાર પૂછતા એણે જે ખેમકુશળતા ચેતનરાજની બતાવી તેને પરિણામે શ્રદ્ધા અને સમતા બન્ને આનંદધનના તાનમા આવી ગઈ, એમને અસાધારણ આનંદ થયો, ચેતનરાજના ભવિષ્યત્ શર્મ માટે ખાતરી થઈ અને એમના અબાધિતપણા માટે અને એમની શુણ્ણિત્યતા માટે નિર્પુર્ય થતા આર્થબાળા ચેતના પ્રસન્ન થઈ અને સખી શ્રદ્ધા બહેનપણીના સુખથી રાહ રાહ થઈ ગઈ

જ્ઞાનસાર આ ચોવી ગાથાનો ભાવ વિસ્તારતા કમાલ કરે છે તેમનો અર્થ ભાવામા મૂકતા આ પ્રમાણે ભાવ નીકળે છે અનાદિ કાળથી આત્મા મિથ્યાત્વમા સળડતો હતો તે મુમ્યકત્વપ્રાપ્તિને પરિણામે સ્વરૂપાનુયાયી અને અતર્વિવેકને લઈને આત્મિકસ્વરૂપાતુ ભવઅમૃતતુલ્ય વાણી-કથન સાલણીને 'નઈ' એટલે અવિલખિત એટલે દીલ રહિત હર્ષનિર્હર થઈ આત્મિકસ્વરૂપાનુયાયી નિર્ભળ બ્રહ્મા તેમ જ સ્વરૂપાનુયાયી દશમા શુણ્ણ સ્થાનકે વર્તતી અને ખારમા શુણ્ણસ્થાનક સન્નુય થતી સુમતિ બન્ને ઓઝીભૂત વઈને આનંદધન શબ્દે ચિદાનંદ-ચિત્ત જે જ્ઞાન-જ્ઞાન શબ્દે ઢેવજ્ઞાન-તે સળધી પરમ આનંદ પ્રત્યે તાન લઈ આવી એટલે એને તદાકાર વૃત્તિએ-સ્વરૂપે મળી જ્ઞાનસાર શ્રદ્ધા, સુમતિ અને વિવેકના કાર્યનો વિલાસ પાડી આવે છે બ્રહ્માથી ચેતના સ્વરૂપાનુયાયી થાય છે એ

ચોથા ગુણધાનકની હકીકત છે, વિવેક એને આગળ ધપાવે છે, સુમતિ દશમા ગુણ ધાનકે કાર્ય ખલવી વિવેકની મદદથી અને શ્રદ્ધાના ટેકાથી કેવળજ્ઞાન સુધી ચેતનગજને તાન ઉપલ્લવે છે, તેમા તેનો રસ જમાવે છે અને સ્વરૂપમા એની જમાવટ કરી દે છે આ ભાવમા સુમતિનુ પાત્ર ન્યામા ગુણધાનક બતાવ્યુ તે વિશિષ્ટતા છે અને ખાસ વિચારખા માગે છે

મિત્ર નોંધકાર આ ગાવા પર નાત્ર આટલી જ નોંધ કરે છે આ પ્રમાણે વિવેકને મેહોદે એવી અમૃત જેવી વાત સાંભળીને ત્રહ્વા અને સમતા બંને મળીને પોતાના પતિ આત્માને વિલાવદલામાથી ન્વભાવદશામા ખેંચી લાવી (૮)

૮. ઉપસહાર—આ રીતે આ પંનો ભાવ જોસાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે એમા મહાનદના સુખનુ વણું છે, એમા મૂઝાઈ જતી ચેતનને વિવેકનુ આધ્યાસન છે, એમા સુમતિ અને શ્રદ્ધાના કાર્યની વહેવણી છે, એમા વિવેકજ્ઞાનની ખાસ મહત્તા છે, એમા વિવેકની વાણીને અમૃત સાથે સરખાવી છે, અને એમા બવહાર અને નિશ્ચયનો સમન્વય છે

ગાંડીના પંમા સમતા અને વિવેક વચ્ચે જે વાતચીત વાય છે, સત્યાગ્રીમા પદમા નિવેક પાસે પારકા છોડરા-સગાને પોતાના માનવાની ભૂલ પછી પૂર્વગ્રીતિ યાદ કરીને આનંદધનજીનુ રાજ ચેતનજી મેળવે છે તે પછી આ પદમા એની ક્ષેમકુશળતા બતાવી આ સમાન ભાવના પદો પર શિખર ચઢા યુ છે પદો ૭૦, ૮૬, ૮૭, ૮૮ને એકબીજા સાથે સંબંધ છે એ નાદે પર જ્ઞાનતાનો ટળો ઉપલબ્ધ છે અને ખૂબ વિચારવા લાયક આનંદપરિણતિ બતાવનાર છે એના વિવેચનમા અનેક દષ્ટિબિન્દુ બતાઆ છે, તે સર્વ પદોના ભાવ સમજવાના પ્રયત્નો છે અને ચોખ્ખાપરિભાષામા કેટલુ જગ સમાવી શકાય છે તેનો ખ્યાલ આપનાર એ નમૂના છે એ પદો પર જેમ વિચાર કરવામા આવશે, એનુ પદચ્છેદ અને પ્રુલાતો વધાર એકામતાથી કરવામા આવશે, તેમ તેમ એમાથી ભારે અણમૂલ આત્મ તત્વોનો ઝગકાટ થશે. એ પદો રહસ્યવી ભરપૂર છે, અને વિચારણા કરતા અનનુભૂત માર્ગો દાખવે તેવા છે આનંદધનજીના વિશિષ્ટ કવનમા રસ લેનાર એ પદોના રસમા રસભોગ વધ સ્વચ વિચારણા કરે તો જ તેનો લાભ વધારે મેળવી શકે તેવું લાગવાથી આ વિવેચન વધારે લખાવડુ યોગ્ય નથી

ઉપરોક્ત એક વાત ધરવાની જરૂર જણાય છે: નયજ્ઞાન સમજી લેવાની જરૂર છે, બવહાર અને નિશ્ચય સમજી જવા જેવા છે, દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાર્થિક દષ્ટિએ ખીલવવા યોગ્ય છે અને વિશિષ્ટ અનુભવીઓ દષ્ટિબિન્દુની ખીલવણીથી કેવા સુદર પરિણામો દાખવી શક્યા છે અને કેળીતા વિરોધનુ શમન કેવી સુદર રીતે કરી શક્યા છે એ વસ્તુ, સક્રિય હોય તો, જરૂર સમજવા યોગ્ય છે આખું જૈન શાસ્ત્ર સમજવાની ચાવી આ નયજ્ઞાનમા છે અને એ ચાવી ચોરીઘણી સાપડી બંધ તો વિશાળ શાસ્ત્રજ્ઞાનના તાળા ખૂલી બંધ તેમ છે એમા જે અનેક દષ્ટિબિન્દુઓનો સમન્વય

શક્તિ છે, એ શક્તિમાં જે આત્મ જ્ઞાનનો અમલકાર છે અને એને પરિણામે જે મહાદેવ દૃષ્ટિ ખીલે છે તેનું વર્ણન મુશ્કેલ છે પણ એ ભવનના પ્રશ્નોનો નિર્માલ કરનાર હોઈ, આંતર દૃષ્ટિમાં સમાધાન લાવનાર હોઈ અને શકાકુલકા કે આકાશ પગ હડતાળ કરનાર હોઈ ખૂબ આદેય છે અને એ જ્ઞાન વાય ત્યારે જ આ પદનો ભાવ સમજાય તેમ જિવાય તેમ છે, ચેતન સાથે જોતજોત કરી શકાય તેમ છે આમ વાય એટલે સ્વર્ગનીમાં રહેલ અશક્ત સમજાય, એને જો સત્યચોધનશુદ્ધિને પ્રેરણા થાય અને પદે એ સમાધાન-સમન્વય-પૂર્વકનું પ્રમાણજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવે આ પ્રમાણે થાય ત્યારે આનંદધનનું જ્ઞાન, સમતા અને શ્રદ્ધા મળીને લઈ આવે' એ આખો ભાર મહાત્મની વાત સમજાય. આ સર્વાંગસુદર પ્રયત્ન કરવા પ્રેરણા કરવાની હવે બાગ્યે જ જરૂર હોય. વિવેક કેવળે જે જોળખો હશે, તે આ નવપ્રમાણજ્ઞાનનો અમલકાર વિષય ધ્યાનમાં આવી જાયો હશે પણ એ ન્યાયનો અને જરા બે ડો વિષય હોઈ વિચારણા અને પ્રેરણા માગે. આ રીતે આનંદધનમાં જ્ઞાન આવે એવો ભાવના કરી અત્ર વિરમીએ. (૮૮)

૫૬ નેપ્થારીમુ

ભૂમિકા—રહસ્ય અને રહસ્યથી ભરપૂર આ પદમાં આત્મવિચારણાનો ટીકા ભાવ થાયો છે. ૫૫ (પચાવન)માં પદની વિચારણાને અતે આ પદમાં જરૂરી વિશેષતા ઉમેરવામાં આવશે એમ જણાવું હતું, તેને અર્થે આ પદના રહસ્યની વિચારણામાં પ્રથમે લક્ષ્ય સદર વિચારણામાં પદના વિવેચન પર એથી તે તાલ્યુ કરવા વિચારણા કરવામાં આવે છે આ પદમાં જૂઠું યોગવિચારણા છે અને આત્મભાવની મુશ્કેલી છે આ પદના વિવેચનની ભૂમિકા કે પ્રસ્તાવના ન કરતા પ્રથમ પન્થાસ શ્રી ગણી-વિજય મહારાજે જે નોટ કરાવી છે તે અનુસાર તેના પર વિવેચન કરું છું' ત્યારપછી એની વિશેષ વિચારણા કરવામાં આવશે અન્ય વિદ્વાનો તે પર વિચાર બતાવશે કે લખાવશે તે તેને સાભાર રજૂ કરવામાં આવશે માત્ર આટલી ઉપસૂચના કરી પન્થાસજીએ કરેલા અર્થ ઉપર વિવેચન કરીએ

૫૦

(રામ-ધન્વાત્રી)

ચેતન સમ્ભવિયાપક હોઈ ચેતનં

સત્ત્વ અસત્ત્વ ઘન પરજય મરનીત, માત્ર સુમારગતિ દોઈ ચેતનં ૧

સ્વ પરસ્વ પસ્તુર્કો સેવા, સૌજ્ઞે એક ન દોઈ,

સત્ત્વ એક અપદ્ધ અરાધિત, યહ સિદ્ધાંતપત્ત હોઈ ચેતનં ૨

અનવય વ્યતિરંક હેતુકો, સમજી રૂપમ્ત્રય રોઈ,

આરોપિત સર્વ ધર્મ ઔર દૈ, 'આનંદધન' તત્ત્વ સોઈ ચેતનં ૩

અર્થ—૫ ન્યાસ ગુણીરવિજયજી અનુસાર સીધો અર્થ —

(૧) આત્મા સર્વ ઠેકાણે વ્યાપક છે એમ કોણે તો સત-અસતનો ભેદ નહિ રહે, એની સત અને અસત વચ્ચેની ભેવડી પ્રાપ્તિ થઈ બંધ, ગુણ અને પર્યાયની ભેવડી ગુણિ વચ્ચે સુભક્ષાની અને પર્યાયપલટણની ભેવડી ગતિ છે તેમા વાધો આવે અને પૂરિણતિ પલટણ તથા સ્વભાવ અને વિભાવ (અથવા ભાવ અને સુભાવ)મા પ્રાપ્તિ થાય છે (તેમુ પ્રજ્ઞ વાધો આવે) (૧)

અર્થ—(૩) સ્વરૂપ અને પરરૂપની એક જ સત્તા રહે, એમાથી એક જ સત્તા રહેશે, બે ભેદ (સ્વ અને પર) રહેશે નહિ સત્તા-સ્વરૂપનુ સરખામણુ અખડ અને અખાધિત છે-આગ્રો સિદ્ધાંત પક્ષ છે તે જ અતે કાયમ રહે (એટલે એને-એકને જ સર્વવ્યાપી માનીએ તે વાત નહિ, પણ સિદ્ધાંતમતે સત્તા-નો એ એક છે, વ્યક્તિગત છે અને એની સુત્રા અખડ-અખાધિત છે એમ માનવુ જ રહે) (૨)

અર્થ—(૩) અન્નયદેતુ અને વ્યતિરેકદેતુ(વિવેચન ભુઓ)એને પારામર સમજી, રૂપમને છોડી દઈ, પ્રત્યુસ્થિતિ સમજો (દાનાદિક) ધર્મો આગ્રેપિત છે, બાકી આનદધ્વન એ તત્ત્વધર્મ છે અને તે ખરુ પ્રત્ય છે (૩)

પાઠાંતર—ધન્યાઝી-ધન્યાસરિ પરબ-પરબે પરનીત-પરનીતિ (૧)

શબ્દાર્થ—સક+સર્વ ઠેકાણે (૫ ગુણીરવિજય) નિર્ગુણ શક્ત તથા સમુજ્ઞ પ્રકૃતિ વિભાપક=વ્યાપક, આગ્રેક, સર્વ સ્થાનોમા ફેલાયેનો દોષ=દોષ (તો) સત=હોવાપણુ અસત=નહોવાપણુ ડગ=નેવનના) સદભાગી ધર્મો પરબ=પર્યાય આનના કમભારી ધર્મો પરનીત=પરિણતિ પરિણામ પામવુ નેવનના અવ્યવસાય ભાન=હાવાપણુ પ્રતિ=નામિ દોષ=ખેડકાલી (૧)

પાઠાંતર—સ્વ-સમ કનુખી-કનુખી સત્તા-સત્તા અખડ-અખડિ સિદ્ધાંત-સિદ્ધાંત (૨)

શબ્દાર્થ—સ્વ=પોતે પોતાનુ પર=પારક પારમના સબધથી થયેનુ ર+પરિભાષિક શબ્દ છે (નામ-કપ સાથેનો સબધ વિવેચન ભુઓ) સત્તા=હોવાપણુ થવાપણુ સતપણુ સીઝે=યરી સિદ્ધ થી દોષ=બે અખડ=અવિચાલ્ય આણુ અખાધિત=અસત ન કરે તેવુ વિશ્વ રહિત યદ=એ સિદ્ધાંત=આગમ મૂળ સૂત્રો પખ=પક્ષ નાણુ મત (૨)

પાઠાંતર—હુકો-હુકોએ બમ-બમર બૌર-બૌર (૩)

શબ્દાર્થ—અનય=અન્ય પરપર યોગ સબધ કાર્યમારજુસબધ કારણ હોય ત્યાં કાર્ય હોવુ તે નિયમ અમુક અર્થ ત્યાં બન્યા દોષ તે સનના દાખનાઓમાં એક જ બીજે સર્વસાધારણુ અર્થ મળી આવતો હોય તો તે બે અર્થો વાપુ કરીને મર્ચમારજુ છે અથવા મર્ચમારજુસબધમા છે એમ સમજવામા આવે છે અન્ય-આપ્તિ=સાધન દોષ ત્યાં સાધ્ય દોષ એમાં સબધનુ ર્ન વ્યતિરેક=અમુક એક વસ્તુ ન હોય તો નીજ અમુક વસ્તુ પણુ ન હોય એવો સબધ કે નિયમ કારણ ન હોય ત્યારે કાર્ય ન દોષ એવા વ્યતિરેકના નિયમને આવારે બધાયેની, મર્ચમારજુ નહી કરવાની અન્યેજુપદતિ. દેતુ=પચાવપવ વાકયમાં સબધ ગતાવનાર કથન કે વાકય સમજી=નિચારી ચર્ચા કરી ગ્રાહમા લઈ કપખમ=કેખાનથી થયેદ સદિદ, બ્રાતિ બોઈ=તજ નઈ છોડી દઈ આગ્રેપિત=આગ્રેપ કરાયેના સ્થાપના કરાયેના ઓક=બીજા, ચામીતા છે આનદધ્વન=નેવનપરૂપ તજ=પ્રત્યધર્મ ચોઈ=ત્રેજ છે (૩)

વિવેચન—(૧) પ્રથમ પ્રશ્ન એ થાય છે કે ચેતન પોતે સર્વવ્યાપી કે નહિ? અને તેને સર્વવ્યાપી માનવામાં આવે તો વાધો શો આવે છે અને કયા આવે છે? આને અંગે પપમા પદની વિચારણામાં સત્ (પદાર્થ)ની વ્યાખ્યા 'વિચારી ગયા ત્યાં ચેતનના સહભાવી ધર્મો (ગુણ) અને કમલાવી ધર્મો (પર્યાય)ની વિચારણા કરતાં આપણે જોયું હતું કે અનતધર્માત્મક ચેતનમાં અમુક ધર્મો કાયમ છે અને અમુક ધર્મો પલટાતા જાય છે આ ગુણપર્યાયના ધર્મોની વચ્ચે એક ક્ષુબ્ધતત્ત્વ કાયમ છે અને તેટલા માટે ઉત્પાદ, વ્યથ અને ક્રોધસ્વરૂપ સત્ શબ્દની વ્યાખ્યા ચેતનને સર્વાંશે લાગુ પડે છે અને સત્તાનું તે લક્ષણ લક્ષણ તરીકે બરાબર જવાબ આપે છે

જો ચેતનને સર્વવ્યાપક માનવામાં આવે, તો પછી સત્ અને અસત્નો ભેદ રહી શકતો નથી, ગુણ અને પર્યાયનો ભેદ રહી શકતો નથી, અને દ્રવ્યોમાં જે પારિણામિક ભાવ છે—એટલે એકબીજા દ્રવ્યમાં પરિણામ પામે છે, છતાં એનું વ્યક્તિત્વ સ્વતંત્ર રહે છે—એ આખી વાત જીદી જાય છે ચેતનને વિષુ અને નિત્ય માનવામાં આ મોટો વાધો આવે છે એને કૃતસ્થનિત્ય માનવામાં પણ એ જ વાધો આવે છે તેટલા માટે જૈનદર્શન કારે ચેતનને અંગે પરિણામી—નિત્યવાદ સ્વીકાર્યો છે માખ્યો પ્રકૃતિ (જડ)ને પરિણામી માને છે જૈન દર્શન ચેતન અને જડ બન્નેમાં પરિણામી ભાવ માને છે એટલે, પ્રાણીમાં જે પર્યાયલેહો દેખાય છે તે પર્યાયપલટનનો ખુલાસો જૈન દર્શન પારિણામિક ભાવને વિવરીને બરાબર આપે છે જો ચેતન સર્વવ્યાપક હોય તો મનુષ્ય, તિર્થંક વગેરે લેહોનો અર્થ જ ન રહે, એનામાં ફેરફાર થાય નહિ, અને એ છે તેવો ને તેવો રહે એટલે ગુણ, પર્યાય અને પરિણમન, એ સર્વ પલટનભાવ સર્વવ્યાપકતાની સાથે મેળ ખાય નહિ

ભાવના બે પ્રકાર છે ગુણ ભાવ અને અશુભ ભાવ આ બન્ને પ્રકારના ભાવો પણ ચેતનના સર્વવ્યાપીપણા આગળ ઘટે નહિ સર્વવ્યાપી ચેતન એક હોય તો પછી એ કા તો એક સરખો શુભ હોય અથવા એકસરખો અશુભ હોય સર્વવ્યાપી એક પદાર્થ એક સ્થાને શુભ ભાવ લે અને અન્યત્ર એથી ઊલટો ભાવ લે એમ બને નહિ અને દુનિયામાં શુભ અને અશુભ એવા બે પ્રકારના ભાવો આપણને સર્વત્ર પ્રાપ્ત થાય છે એટલે જો ચેતનને સર્વવ્યાપક માનીએ તો આ સર્વ વ્યાખ્યાઓનો, લક્ષણોનો અને વ્યવહારોનો મેળ બેસે નહિ, આપણા દરરોજના અનુભવથી એ તદ્દન ઊલટી વાત લાગે છે

'આ ભાવનો' વિષય પ્રાપ્ત સમજવા જેવો છે જૈન દર્શન પારિણામિક નિત્યતા માને છે ચેતનના પર્યાયો એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા જુદા જુદા પર્યાયોની અવગત અલગ સ્થિતિને ભાવ કહેવામાં આવે છે એ ભાવો એ જ આત્માનું સ્વરૂપ છે, આત્માને અન્ય દ્રવ્યથી અલગ પાડનાર તત્ત્વ છે ગુણ અને પર્યાયની વ્યાખ્યાપદવી પલટનભાવ સમજવામાં આવે છે. મૂળ શુદ્ધો કાયમ રહે, છતાં પર્યાયમાં પલટનભાવ થયા કરે છે આ ભાવોનું સ્વરૂપ શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રના બીજા અધ્યાયની શરૂઆતમાં આપવામાં આવ્યું છે

સત્તારીકે મુક્ત કોઈ પણ ચેતનમા ભાવો જરૂર હોય છે, એની સખ્યામા વધઘટ જરૂર થાય છે, પણ ભાવો વગર કોઈ જીવ હોઈ શખ્તો નથી અજીવ પૈઠી પુરૂષમા માત્ર પરિણામી ભાવ હોય, બાકીના અજીવમા ભાવ ન હોય આ ભાવો અને પલટનો પ્રત્યેક ચેતનમા છે, ઉપયોગ એનું લક્ષણ છે વાત કહેવાની એ છે કે એ ચેતન સર્વવ્યાપક હોય તો આ ભાવ તેનામા હોય નહિ. (૧)

(૨) અને ચેતનને સર્વવ્યાપક માનવામા આવે તો પછી સ્વરૂપ અને પરરૂપની સત્તાનો ભેદ રહી શકશે નહિ. સર્વવ્યાપક હોય પછી સ્વરૂપ મને પરરૂપ ? આવા સ્વ અને પરના ભેદ સ્વગત્યાપકમા સિદ્ધ થઈ શકે નહિ એનામા એક જ સત્તા સિદ્ધ થાય એટલે કે સ્વપરરૂપસત્તા એમા સાપડી શકે જ નહિ.

સિદ્ધાંતપદ્ધતિ-મત તો એવો છે કે સત્ત્વ એક છે, અખંડ છે અને અબાધિત છે એ મત પ્રમાણે સત્-વસ્તુ ઉત્પાદવ્યથાદૌવ્યયુક્ત છે દ્રવ્ય ભવે અખંડ છે અને બાધારહિત છે (એના પર વિરોધન પચાવનના પદમા થઈ ગયું છે) એ રીતે તો સત્તા દ્રવ્યની અખંડ અને અબાધિત છે, એ વાત જાણે, પણ એ રીતે ભોલો તો ચેતન સ્વગત્યાપક થઈ શકે નહિ. સિદ્ધાંતપદ્ધતિ તો સત્તા-સત્પણ દ્રવ્યનું છે, પણ એનું સર્વવ્યાપકપણું થઈ શકતું નથી અને સત્તા અબાધિત પણ અખંડ હોવાને કારણે સ્વગત્યાપકતા સાથે એનો મેળ એને તેમ નથી એટલે પાઠો અનુલ સવાલ ઊભો રહ્યો કે ચેતન સ્વગત્યાપક હોય ? હોઈ શકે ? હોય તો જે અનેક નૂતનવસ્તુ કે બાકી તેની સાથે સિદ્ધાંતપદ્ધતિ સત્તાની વ્યાખ્યા, સત્ત્વ ન્વરૂપ મને વર્ણન વિનાશતા પણ મેળ ખાય એમ બેસતું નથી આ ઉપરાંત ન્યાયની નજરે સ્વગત્યાપકતા બેસતી નથી

(૩) અન્વય કે એક હોવામાં સત્ અને અસતની એકતા થઈ વ્યથા, કારણ કે સર્વ વ્યાપક તો પછી એક જ રહે અને એક હોય તો પછી એના સત્ અને અસત્ એવા પરસ્પર વિરોધી બે વિભાગ પડી શકે નહિ સ્વપરનો ભેદ એ વ્યતિરેક આ અન્વય અને વ્યતિરેક હેતુનું રૂપ બરાબર સમજી લેવા જેવું છે જ્યાં ઉત્પાદ, વ્યથા અને ધ્રુવપાત્ર છે ત્યાં સત્પણ-સત્તા છે અને જ્યાં જ્યાં અનતધર્માત્મકપણું ન હોય ત્યાં ત્યાં સત્ ન હોય એ વ્યતિરેકવ્યાસિ એનો વિન્તાર પપમા પદમા થઈ ગયો સજ્જાતી ધર્મોનું સ્થિર તત્ત્વ અને કેમજાતી ધર્મોનું અસ્થિર તત્ત્વ—આ ગુણ પર્યાયને અંગે પ્રાપ્ત થતી અન્વય વ્યતિરેક વ્યાસિનો બરાબર ખ્યાલ કરી, એનું સ્વરૂપ બરાબર નજરમા રાખી, સર્વવ્યાપી એક ચેતન છે એ જામને કાઢી દો-તણ ૧

આ સિવાય બાકીના દાનાદિક ધર્મો છે તે વ્યવહાર છે અને તે ધર્મના સાધન હોવાથી આરોપિત ધર્મો છે અને આનંદધન, જે ચેતન સ્વરૂપ છે, તે તાત્ત્વિક ધર્મ છે માટે આરોપિત ધર્મ અને તાત્ત્વિક ધર્મનો તફાવત લક્ષમા રાખી ખ્યાલ કરવામા આવે તો ચેતનની સ્વગત

વ્યાપકતા લાધે નહિ આત્માનુ વ્યક્તિત્વ છે અને કાયમ છે એ વાત બરાબર લક્ષ્યમાં રાખવા નાટે સકળ-વ્યાપકતા હોઈ શકે કે નહિ એ પ્રશ્ન ઉપાડી તેને અંગે અતિ ઉચ્ચ તત્ત્વવિચારણા કરી બતાવો

આ દષ્ટિબિન્દુ લક્ષ્યમાં સખી આખા પદનો અર્થ ૫ નક્ષીરવિજયછએ મોઢના લખાવ્યો તે પ્રમાણે તેનો અર્થ અન રજૂ કર્યો છે આ મુદ્દા પર ૫૫મા પદમાં બુદ્ધા બુદ્ધ દષ્ટિબિન્દુઓની વિસ્તાર કન્યામાં આવ્યો છે તેનો હવાલો આપણની તક લેવા ॥ આવે છે, બીનજરૂર પુનરાવર્તન કરવાની તેથી જરૂર નહિ રહે. આ એક પ્રકારનો ટૂંકમાં પળો વિચારણા પન્યાસછના અર્થ પ્રમાણે ધર્મ

[૨]

નિરોધ વિચારણા

મને આ પદમાં ધાપી મુદ્દાર્થતા દેખાય છે નયજ્ઞાનને પણ જ્ઞાનનો અંશ નાનનાર, સમન્વયની મહાન બાબતને અનન્યાન આપનાર જૈન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ દરેક અશ્વસ્ત્યજ્ઞાનના દષ્ટિબિન્દુઓનો મેળ મેળવવા પ્રયાસ કરે છે આત્માને વિશુ અને નિત્ય નાનનાર તત્ત્વ જ્ઞાનીઓનો સમન્વય કરનાર જૈન દર્શનકારો, પ્રત્યેક આત્માનુ વ્યક્તિત્વ અને શુભ-પર્યાયની દષ્ટિએ નિત્યાનિત્યત્વ સ્વીકારતા હોવા છતાં, એક દષ્ટિએ ચેતનને મર્ગવ્યાપી પણ કહી શકે તેવું જણાય છે જ્ઞાન અનત છે અને તે પ્રત્યેક ભાવ અને પદાર્થ સુધી પહોંચી શકે છે જ્ઞાનના આવરણો ખરી બંધ, સર્વ ભૂત, ભાવી અને વર્તમાન પદાર્થો, ભાવો અને તેમાં ઘટેલા, ઘટા અને ઘવાના દેશ્વરો બધા શકે તે દષ્ટિએ જોઈએ તો જ્ઞાનની અપેક્ષાએ ચેતન નકળ થાયક પણ ધર્મ શકે છે, એમ કહી શકાય

આ મુદ્દાથી વિચાર કરતા મને આ પદમાં એક નવો ભાવ સૂઝે છે તે અન્ન રજૂ કરી હઈ એ રીતે અર્થ કરતા યોગીરાજ એમ કહેતા જણાય છે કે ચેતન સકળ-વ્યાપક -સર્વવ્યાપી હોઈ શકે છે, તે તે કેવી રીતે બતાવે છે તે જોઈ જઈએ આ અપેક્ષાવાદ છે એટલે એમાં વિરોધ નથી, પણ નયવાદની સમીક્ષા કરનાર પ્રમાણજ્ઞાનની મહત્તા અને જૈનદર્શનના એક મહાન તત્ત્વજ્ઞાન મનેઝાતવાદના વિજયપતાકા છે, વિશાળ દષ્ટિનો પાકો પુરાવો પૂરો પાડનાર તાપે લાદની સિદ્ધિ છે અને દર્શનને અમજવાની બાપી પૂરી પાડનાર અગાધ જ્ઞાનદ સ્વરૂપના દર્શનના દ્વાર છે આખો તે મુદ્દાથી પદને ફરી વાર તદોપમા વિચારી જઈએ

(૧) મતિ શ્રુતજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ સર્વ દ્રવ્યમાં થાય છે, પણ મર્ગ પર્યાયોમાં થતી નથી, પરિમિત પર્યાયમાં વાય છે, બ્યારે કેવળજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ સર્વ દ્રવ્યોમાં અને મર્ગ પર્યાયોમાં થાય છે (તત્ત્વાર્થ-અ૦ ૧, સૂત્ર, ૨૭-૩૦) આ પ્રવૃત્તિની નજર આત્મા સર્વવ્યાપી ગણી શકાય કારણ કે જોઈ દર્શનના મતે આત્મા એઝાત દલ્લિક હોઈ નિરવય પરિણામોનો

પ્રવાહમાત્ર છે, જ્યારે સાખ્ય અને વેદાન્ત દર્શન આત્માને કૃતસ્થનિત્ય નાની એના કોઈ બતનો પરિણામ માનતા નથી. ગુણદુષ્ણ અને જ્ઞાનને તેઓ પ્રકૃતિના જ માને છે. વૈશેષિકનૈયાયિક દર્શન જ્ઞાનને આત્માનો શુણ્ણ માને છે બરા, પણ તેઓ આત્માને અપરિણામી નિત્ય માને છે જૈનદર્શન આત્માને પરિણામી નિત્ય માને છે, એટલે મૂળ વસ્તુ ત્રણ કાગમ સ્થિર રહ્યા છતાં દેશ, કામ આદિ નિમિત્ત પ્રમાણે ફેરફાર પામ્યા કરે છે એ પ્રકારની પરિણામી નિત્યતા આત્માની છે નાન આત્માનો નહંભાવી ધર્મ હોઈ તે નજરે આત્માને સકળવ્યાપી કહી શકાય.

એની ત્રાયે સત્ અને અસત્ની પ્રાપ્તિ તો રહેવાની એટલે આપણે 'સત્'ની ઉત્પાદ, વ્યય અને દ્યુવતાની શુદ્ધતાની વાત કરી ગયા તે અને તે જ્યાં જ હોય તે અસત્ એ વાત તો જરૂર રહેવાની એટલે જ્ઞાનદર્શનની નજરે આત્મા અર્વાચ્યાપક હોય તોપણ સત્ અને અસત્ની બે પ્રકારની ગતિ (પ્રાપ્તિ) તો જરૂર રહેવાની અને તે જ પ્રમાણે એના હંભાવી ધર્મો (ગુણ) અને એના કનભાવી ધર્મો (પર્યાય) એ બન્નેની પ્રાપ્તિ પણ જરૂર રહેવાની આ શુણ્ણપર્યાય એ પરિણામવાળી ત્રાયે લાગેલા જ છે અને સ્વભાવ અને પરભાવ એ બન્નેની પ્રાપ્તિ (ગતિ) પણ જરૂર રહેવાની આ રીતે જૈન દષ્ટિએ જે શેઠાશેઠાવ છે તેની જ અતે તો પ્રાપ્તિ થવાની.

મતલબ, ચેતનને ઓળખવા માટે એના ઉપર કઈ નજરે જેવડા આવે છે તે પર તેના જવાબનો આધાર રહેશે એના શુણ્ણ જોતા એ નિત્ય જણાય, તે જ સાથે એના પર્યાય પર નિગાહ કરતા એ અનિત્ય જણાય, અને એ બન્ને હકીકત એકીનાથે પ્રાપ્ત થતી હેવાથી એનામા નિત્યાનિત્યભાવ જણાય. આનુ નાન અનેઠાવવાક છે કહેવાનો આશય એ છે કે ચેતનને સકળવ્યાપક માનવામા આવે ત્યારે પણ એના શુણ્ણપર્યાયની પરિણુતિની નજરે એ બે પ્રકારની ગતિ તો જરૂર દેખાય છે જ્ઞાનથી એ સકળવ્યાપક હોય ત્યારે પણ એના શુણ્ણપર્યાયને અંગે એનો નિત્યાનિત્યભાવ કાયમ રહે છે. (૧)

(૨) આવી બે પ્રકારની ગતિ હોવા છતાં સ્વરૂપ અને પરરૂપની સત્તા, સત્ત્વ એક જ હોય છે તે એકીવખતે એકસાથે જ હોય છે અને એ ચેતનનુ સત્ત્વણુ એક જ છે એમ સમ નશે, એકપણુ જ એવી સિદ્ધ થશે કારણ કે સ્વસ્વરૂપે એ છે તે જ વખતે એ પરરૂપે નથી, એ સત્ રૂપે છે, તે જ વખતે એ અસત્ રૂપે નથી. આ એનું સત્ત્વણુ (સત્તા) એક જ છે, બે નથી સત્ત્વી વ્યાખ્યા સાથે એ બરાબર બધબેસતું આવે છે એમા ઉત્પાદ, વ્યય અને દ્યુવતા છે અને તેથી તેનું સત્ત્વ-સત્તા એક જ છે અને બે નથી એટલે એનું સત્ત્વણુ સિદ્ધાન્તની નજરે એકજોતો અખંડ અને અબાધિત છે અને છતાં એ જ્ઞાનશુણ્ણ-સહંભાવી ધર્મ-ને અપેક્ષીને સકળવ્યાપક હોઈ ચકે છે આ વાત બરાબર જિહા બિતરતા લક્ષ્ય પર આવી બાય છે.

આમા પોતે સત છે, તે ઉત્પાદવ્યયપ્રૌઢ્યરૂપ છે, કારણ કે નત વસ્તુ તે કદા સમગ્ર દૃઢસ્થનિત્ય, અથવા ક્ષણ નિરન્વયવિનાશી, અથવા એનો મનુક ભાગ દૃઢસ્થનિત્ય અને અનુક ભાગ પરિણામી નિત્ય, અથવા એનો કોઈ ભાગ તો ક્ષણ નિત્ય અને કોઈ ભાગ તો માત્ર અનિત્ય એમ કોઈ શકતું નથી જૈનદર્શનના નત પ્રતાણે જેનન અનવા જડ, મૂર્ત અથવા અમૂર્ત, સૂક્ષ્મ અથવા રૂઘ્મ બધી મત કહેવાતી વસ્તુઓ ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રૌઢ્યરૂપે ત્રિરૂપ છે? અને સત પોતાના સ્વભાવથી કદી સ્થુન થતુ નથી નાટે સત નિત્ય છે આ રીતે સત્તા એક છે, અખંડ છે અને અમાધિત છે સત્ત્વી એકતા અને નિત્યતા આવા પ્રકારની છે વસ્તુમાત્રમા ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રૌઢ્ય કચારેક હોય અને કચારેક ન હોય એવુ હોતુ નથી પણ પ્રત્યેક સમયે ઉત્પાદાદિ ત્રણે અથ અવરય હોય છે અને એ જ સત્ત્વનુ નિત્યત્વ છે, એ જ બતાવે છે કે સત્તા એક છે, અખંડ છે, અમાધિત છે (૨)

(૩) આ રીતે અન્વય અને વ્યતિરેક હેતુઓ નમજવા જોઈએ અનુક અર્પ હોય ત્યા સર્વત્ર બીજા સર્વસાધારણ અવ મળી આવે તે અન્વય હેતુ સાધન હોય ત્યા સાધ્ય હોય એવા મળધનું દર્શન એ અન્વય અને અનુક વસ્તુ ન હોય તો બીજા મનુક વસ્તુ પણ ન હોય એવો સબધ કે નિયમ તે વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ આ અન્વય-વ્યતિરેક અન્વેરણપદ્ધતિ છે આ અન્વેરણપદ્ધતિ સમજવા સાથે ચેતને ઉપજમ છોડી દેવા જેવો છે રૂપજમ એટલે બાહ્ય કેખાવ-આકારનો જમ માત્ર બાહ્ય આપરથી કોઈ વસ્તુનો, સ્વભાવનો કે વર્તનનો નિર્ણય કરવામા આવે, અદરતુ તત્ત્વ વિચારવામા ન આવે, તો દુનિયામા પણ આપણે માર ખાઈ બેમીએ છીએ માત્ર રૂપ ઉપરથી નિર્ણય કરવામા આવે તો ઘણીવાર જમભ્રમક જ્ઞાન વાય છે અને પ્રાણી તકે વિતકમા પડી જઈ ગોટે ચડી બધ છે માટે આ રૂપજમને ઝોડી દો.

રૂપજમથી જે જ્ઞાન થાય છે તે સર્વ આરોપ કરેલુ જ્ઞાન છે રૂપજમથી લેવાઈ-દોરવાઈ જવાય છે માટે અન્વયવ્યતિરેક હેતુને સમજી, રૂપજમ છોડીને બાકી લેવુ ધો કે અત્યારે જે સમજાય છે તે સર્વ આરોપ કરેલી વાતો છે અને આરોપમા ધર્મ નથી, રૂપજમના ધર્મ નથી કે માની લીધેલ માન્યતામા ધર્મ નથી આત્મધર્મ તો કોઈ ચોર ચીજ છે એને ઉપર ઉપરના રૂપ સાથે સબધ નવી, એને આધારે જ્ઞાન થાય તો તે પણ ઘણીવાર જમભ્રમક હોય છે અને આત્મજ્ઞાન એ સાચુ જ્ઞાન છે એ જીવનસિદ્ધિ છે, માટે તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવુ, તેના ઉપર મદાર બાધવો અને આરોપિત ધર્મ ઉપની થતા ઉપરદલ્લા જ્ઞાનથી નિર્ણય ન કરતા વસ્તુધર્મ વિચારવો, તે તદ્દન ભુગી વાત છે

ચેતનનું વિશાળ જ્ઞાન સર્વ પદાર્થો સુધાં પહોંચી શકે છે એ અર્થેનાએ સકળવ્યાપકતા માનવામા આવે તોપણ શુણ્ણ પર્યાય, સત્ત્વસત્ત્વી બ્યાખ્યાઓ અને સ્વભાવ પરભાવને

વિસારા શકાય તેમ નથી એમ જણાવી, અન્યવ્યતિરેક હેતુ ધ્યાનમાં લઈ, રૂપબ્રમ દૂર કરી આરોપને વિસારી તત્ત્વધર્મની મુખ્યતા બતાવી, અને ત્યાં આનંદનું સ્થાન બતાવી સર્વ પાતનો મેળ મેળવી આપ્યો. આ પ્રમાણે ભાવ અને સૂચ્યો છે (૩)

[૩]

શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરની નોંધના આવારે પુનઃ નિવેચન

ઉપર પ્રમાણે વિવેચન લખ્યા પછી આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરને આ પદ બતાવ્યું તેના વિવેચનમાં તેઓશ્રીએ નોંધ કરાવી તે આધારે આ પદનું વિવેચન ફરીવાર લખવામાં આવ્યું છે તેઓશ્રીએ લખાવેલ નોંધનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) ચેતક સર્વવ્યાપક છે તે આ પ્રમાણે જણાવવા જે સ્વચ્છ જાણદ—એકને બાકી તે સર્વને બાકી પર્યાયો બે પ્રકારના છે સત્પર્યાય અને અસત્પર્યાય સત્પર્યાય એટલે સ્વપર્યાય આપણે તે માટે વાચ્ય અને વાચકનો ભાવ પ્રથમ વિચારીએ વાચ્ય પદાર્થ છે જેની વ્યાખ્યા કે જ્ઞાન કરવું હોય તે વાચ્ય બાબત તરીકે ઘટ ઘટ વાચ્ય છે ઘ ણ ડ ણ મળીને ઘટ થયો જે જે અક્ષર જે જે વાળેમાં મળીને અર્થને કહે તે સર્વ સ્વપર્યાય. એ સિવાયના બાકીના અક્ષરો તે પરપર્યાય

કોઈ પણ પદાર્થના ભૂત કાળના જે પર્યાયો થયા, વર્તમાનમાં જે પર્યાયો છે અને ભવિષ્યમાં જે પર્યાયો થશે, તે સર્વ સ્વપર્યાય. આ રીતે સ્વપર્યાયનું જ્ઞાન થાય અથવા બીજી રીતે ભેદે તેો વિધિ દ્વારા અને નિષેધ દ્વારા સ્વપર્યાયનું જ્ઞાન થાય અમુક પદાર્થ લઈએ, તે પદાર્થ બીજા પદાર્થ સાથે મળે તેથી થતી ભુલી ભુલી અવસ્થાઓને વિધિરૂપ પર્યાય કહેવાય કોઈ ચીજમાં બીજી ચીજ ન મળે ત્યાં સુધી તેનામાં જે ધર્મો હોય તે તેનો શુદ્ધ કહેવાય. દ્વંદ્વમાં હાલ ન મળે ત્યાં સુધી દ્વંદ્વમાં અમુક શુદ્ધ હોય તે, હાલ મળ્યા પછી ન રહે એટલે દ્વંદ્વની અવસ્થામાં છાશના મેળાપ પડી થવાના પર્યાયોને નિરેધરૂપ સ્વપર્યાય કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય.

ભાવનું જ્ઞાન હોય ત્યારે જ અભાવનું જ્ઞાન વાય મૂળ પદાર્થ બહુવામાં આવે તેટલા સારું પ્રતિયોગીનું જ્ઞાન ખાસ જરૂરી છે, એટલું જ નહિ પણ અભાવના જ્ઞાનમાં પ્રતિયોગી જ્ઞાનનું કારણપણું છે ઘટાભાવનો પ્રતિયોગી ઘટ ઘટ બહુવા વગર ઘટ નવી એવું બહુ શકાય નહિ એટલે અન્યોન્યાભાવને નિયમિત કરનાર ઘટપણું છે અને એ સર્વ અન્યોન્યાભાવો ત્યારે જ જણાય જ્યારે તેના મૂળ પદાર્થો બહુવામાં આવ્યા હોય એટલા માટે સ્વપર્યાયો બહુવા માટે પર, પર્યાય બહુવા જ પડે, અથવા, વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો, પર પર્યાયનું જ્ઞાન સ્વપર્યાયના જ્ઞાન સાથે જોડાયેલું જ છે

જ્ઞાતૃત્વનો અર્થ જ્ઞાનકર્તૃત્વ હોવાથી સર્વ ભાવનું જ્ઞાતૃત્વ તે પણ સર્વભાવવિષયક

જ્ઞાનકર્તૃત્વ છે આ રીતે વિચાર કરતા સત્ અને અમત્ પર્યાય દ્વારા એક પદાર્થને બહુવાચી સંજ્ઞા પદાર્થ જણાઈ જાય છે અને તેટલા માટે એક પદાર્થના જ્ઞાનથી ચેતન સર્વવ્યાપક બને છે

હવે એ જ વાત શુષ્કપર્યાયની નજરે ભેઈએ ‘સહભાવી’ એટલે અવિરોધપણે સાથે રહી ગકે તે ધર્મો સહભાવી બહેવાય, હા ત નિત્યત્વ, જ્ઞાતૃત્વ, સ્થિરત્વ અને એકની નાથે બીજે ન રહી શકે તે ‘ક્રમભાવી’ ધર્મ, હા ત દેવત્વ અને મનુષ્યત્વ હા ત તદ્ (thas) અને પત્તદ્ (that) એટલે શુષ્કપર્યાયની નજરે ભેઈએ તોપણ આત્મા સર્વ વ્યાપક બને અને પરિણુતિ-પરિણામ-પર્યાય રૂપ નજરે ભેઈએ તો કોઈ બાકી ન રહે. પરિણામક (પરિણામ પામનાર)ની અને પરિણામની નજરે ભેઈએ તો એના ભાવ અને સુભાવ બે થાય ભાવ એટલે પદાર્થ-ઘટ અને તેના સુભાવ-સ્વભાવ તે ધનત્વ એટલે ભૂતિ અને વ્યક્તિની નજરે ભેઈએ, ભાવ અને સ્વભાવને વિચારીએ, તો સર્વ આવી જાય બે ગતિ-બે રસ્તા એટલે પદાર્થ અને તેના સ્વભાવ, ઘટ અને ધનત્વ આ બે રસ્તા દ્વારા એની વ્યાપકતા બતાવી અને એ રીતે ચેતન સંકળ-આપક વાય અહીં જ્ઞાતૃત્વની નજરે સંકળવ્યાપકતા બતાવી અને પદાર્થ અને પદાર્થપણુ એ બે ગતિ મતાવી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ દ્વારા આ રીતે ચેતનની સંકળવ્યાપકતા થઈ (૧)

(૨) પ્રથમ ગાથામા બે રસ્તે જ્ઞાન દ્વારા ચેતનની સર્વવ્યાપકતા બતાવા હવે એક રસ્તે બિતર્યા ચેતનની સર્વવ્યાપકતા બતાવે છે પોતાની સીધી આગળી અત્યારે એ સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની અપેક્ષાએ વિગ્રહાન છે એ સીધી છે, વાકી નથી એટલે એ સજ્જત્વેન અસ્તિ, હવે બીજી પબે એને વાકી કરી એટલે એ સજ્જત્વેન આસીત્-સીવી હતી એન થયુ, આ હણે વાકી થતા સજ્જત્વવાળી પાસરી હતી તે નાથ પામી ગઈ આ રીતે સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને સ્વભાવની અપેક્ષાએ દરેકનુ સત્પણ છે પરંપુ અભાવ દ્વારા અને સ્વરૂપે સત્તા દ્વારા એ સત્ છે સત્તા એટલે વિદ્યમાનપણુ

આ રીતે દરેક પદાર્થને સ્વરૂપે અને પરરૂપે વિચારીએ તો પછી કાઈ બાકી ન રહે સ્વરૂપે વિદ્યમાન હોય તે પર રૂપે વિદ્યમાન બને નહિ એટલે સ્વરૂપની સત્તા એક જ સીઝેન્સિદ્ધ થાય, એ બે ન હોય આગળી સીધી હોય તે હણે એ અન્યથા રૂપે ન હોય, એટલે વિદ્યમાન અવગ્યામા સત્પરૂપે એ એક જ હોય આ રીતે વક સિચયતિ ન હે-એક જ સત્તા-વિદ્યમાનતા સિદ્ધ થાય છે અને બે વાત સિદ્ધ થઈ શકતી નથી પ્રથમ આખામાથી બેમા બિતર્યા (પ્રથમ ગાથા) અહીં બીજી ગાથામા સ્વપર રૂપમા એકમા બિતર્યા, હવે આ રીતે સંકળવ્યાપકતા બતાવે છે

સત્તા-સત્ત્વ, પ્રમેયત્વ, જેયત્વ વગેરે ધર્મોને નૈયાયિકો માત્ર કેવળાન્વયી માને છે એટલે એનો માત્ર અન્વય જ થાય. અન્વય એટલે વર્તાવું તે એનો અભાવ નૈયાયિકો ન માને સત્તા એવી વસ્તુ છે કે જે એક જ છે, પદાર્થમાત્રમા સત્ત્વ છે, હોવાપણુ છે

સત્તા એક ॥ તેમ જ તે અખંડ છે એના કટકા ન થાય. નો કે હ્રાર ઘડા હોય તોપણ તે સર્વનું ઘટત્વ અલગ અલગ ન હોય ઘટત્વ તો ઘડાનું નો નહિ, એ તો એક જ રહે. તેમ જ ઘડાના અવયવે અવયવે ઘટત્વ નથી, તેમ જ ભુદા ભુદા ઘડાએ અલગ અલગ ઘટત્વ નથી ઘટત્વ એક જ છે અને અખંડ છે ઘડાના એક ભાગ પર આગળી મૂવી ત્યા ઘટત્વ છે એમ ન કહેવાય, આખા ઘડા પર અને સોયે ઘડામા અખંડ અને એક ઘટત્વ ॥

અને એ સત્તા બીજા પ્રમાણથી તૂટી જાય તેવી નથી બાધા એટલે દ્વિપિતપણુ દ્વિથી કેશનો ડગલો હેખાતો હોય, દ્વિથી એક લાગે, પણ નજીક જતા એમા દ્વિપણુ જણાય છે એમા ખડ ખડ ઘઈને દ્વિથી એકપણુ હેખાય છે તે પ્રમાણે સત્તાનું એકપણુ દ્વિપિત નથી, એ અખંડ છે, અને અન્ય પ્રમાણથી અદ્વિપિત છે, અબાધિત છે, કોઈ એને માટે હોય કાઠી શકે તેવું નથી

આ સિદ્ધાંતપદ્ય છે ચોક્કસ વસ્તુ છે મતલબ, સત્તા-હોવાપણુ-વિધમાનતા એક છે, અખંડ છે અને અબાધિત છે આ રીતે સત્તા એક છે, અદ્વિતીય છે અને તેના જ્ઞાનવી ચેતન સકળવ્યાપક બને છે

(૩) અન્યથા એટલે સમાન ધર્મો જ્યા ધૂમ ત્યા અગ્નિ. વ્યતિરેક એટલે જે ન હોય ત્યા નહિ. ઘડો બતાવે ત્યારે ગોળીપણુ નહિ અને ગોળીપણુ હોય ત્યા ઘટપણુ નહિ દરેક વસ્તુના નવા નવા ધર્મો થાય છે, જૂના જાય છે કાળાતરે માગીના ઘડાની ગોળી પણુ થઈ જાય, પણ ઘડો હોય ત્યારે ગોળી નહિ અને ગોળી હોય ત્યારે ઘડો નહિ. એટલે ધર્મો ડગમગતા છે, સત્તા મિવાયના બીજા ધર્મો ડગમગતા ગણાય

આ રીતે અન્યથાએ અને વ્યતિરેકેતુઓ સમજવામા આવે તો વર્તમાન વસ્તુઓ અગેના સર્વ બ્રમો ટળી જશે ઘટ વખતે ઘટત્વ જ રહેશે એટલે સત્તા સિવાયના સર્વ ધર્મો આરોપ કરેલા છે હાથની મૂઠાને એક વખતે ફણાડે પકડે, બીજા ફણે તેની જ મૂઠી વાળે-તેમા કાઈ જતું નથી, આવતું નથી એટલે ફણા ઘઈ કે મૂઠી ઘઈ એ આરોપિત ધર્મ છે

ખડુ તત્ત્વ તો સત્તા ॥ ચેતન સર્વજ્ઞાથક બન્યો એટલે સર્વવ્યાપક બન્યો એટલે કર્તૃત્વની અપેક્ષાએ નહિ, પણ જ્ઞાતૃત્વની અપેક્ષાએ સર્વવ્યાપકપણુ બને છે એમ થવું તે યોગ્ય છે, ઉચિત છે શ્રી વીતરાગન્તોત્રમા હેમચંદ્રાચાર્ય જગત્કર્તૃત્વપ્રકાશ (૭-૭)મા યોગ્ય રીતે કહે ॥ કે -

સર્વમાવયુ કર્તૃત્વ, જાતૃત્વ યદિ સમ્પત્તમ્ ।

એ શ્લોકનો ભાવ વિચારવામા આવશે તો તેમા જણાશે કે જ્ઞાતૃત્વની અપેક્ષાએ જ સર્વવ્યાપકત્વ શક્ય છે આ રીતે જ્ઞાતૃત્વની અપેક્ષાએ ચેતન સર્વવ્યાપક હોય છે, હોઈ શકે છે, એમ જણાય છે આ પ્રમાણે આનંદધન કહે છે કે એ તત્ત્વ છે, એ સાચી વાત છે, એ પાકો નિર્ણય ॥

ઉપમહાર—આ રીતે આ પદના અગાધ રાગ જમું છે એના પર જેમ જેમ વિચાર કરવામાં આવે છે, તેમ તેનું તેનાથી નવા તરનો નગતા જાય છે કેઈ અલગ આતર દર્શન પ્રસંગે થોડીસાજે આ પદનું કવન કયું હોય એમ જણાય. આ પદ સામાન્ય કોટિના આગું કવનો કરતા તદ્દન અગ્ર છે, પરંતુ, બાવમય છે અને આત્માસમને વિચારમાં નાખી દે તેનું છે એના પર વધારે વિચાર કરતા કોઈ વિશેષ અન્ય નાતૂન પડી આવે તો જણાવીશ વાચકવરિને પણ એ વાત નોખાં લેવા અને અને તો લેખકને સ્વપર લાભાર્થે જણાવવા વિરમિ છે દ્રવ્યગુણપર્યાયનુ વિશિષ્ટ જ્ઞાન, તર્ક-માયના રહસ્યો, અવપરતી પિછાન માદિ અનેક વાતની અહીં એતનનો પરિજ્ઞાનવાદ બગબગ અનન્ય ત્યાર આ પદ જગદે તેનું છે એ પૂર્ણ રહસ્યજ્ઞાનની અપેક્ષા રાખે છે અને એ અનન્યવાદ જોટલી મુરકેલા દેખાય છે તેની જ એતનને જોગપવામાં મુરકેલી છે આ પદ પર પૂર્ણ વિચાર કરવો અને અહસ્ય જાણનાર તરવેરીઓ ગાયે એના અબધમાં અર્થા કરવી, એ રીતે વાતની સ્પષ્ટતા થશે. હાલ તો આ વિરમીએ. (૮૬)

પદ નેત્રુ

પૂર્વાર્થ—સાખી અને તેનું વિવેચન

ભૂમિકા—સિત્તેરમાં પદનાં માથે મૂકેલ સાખીમાં સાખી એ રી વસ્તુ છે તે પર વિવેચન કરી તે પદ વિચાર ઉપોદ્ધાત પર ગુવતરી રાખ્યો નેત્રુ. આનંદધનજીના પદોમાં વચ્ચે વચ્ચે સાત સાખીઓ આવે છે એમાંથી કોઈને નથાળે 'નોરકો' એમ પણ લખ્યું છે અને કોઈમાં 'સાખી-રાગ નોરકો' એમ લખ્યું છે કોઈ કોઈ સાખીને પદના વિષય સાથે સબધ હોય છે, કોઈ પ્રતમાં અનેક સાખી એક સ્થાનકે મૂકેલી હોય છે, તો બીજી પ્રતમાં અન્ય સ્થાને મૂકી હોય છે આ પ્રકારની સાખીની સ્થિતિ હોઈ સિત્તેરમાં પદ પરની અને આ નેત્રુમાં પદની સાખીને અલગ અને સાથે ગણી તે પર વિવેચન કર્યું છે સાખી એટલે બે ચ જુનો એક પ્રકારનો દોહરો કે પદ. ગદ્ય, લાવળી કે ગરમીમાં આવતી લખાવીને ગાવાની દૂકી પદ્ધતિઓ—'સાથે ગુજરાતી એકબીકાં' માં તેનો આ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે આ સખ્દ, દોહરો, સોરકો ઘટી વિચારણા માગે છે, તે ઉચિત સ્થાને ઉપોદ્ધાતમાં થયે એટલું જણાવવું અત્ર પ્રસ્તુત છે

આ સાખી ઘણી નૃદાર્થથી ભરેલી હોય તેમ લાગે છે એમાં દેખીતો વિરોધાભાસ છે એનો વ્યવહાર રીતે અને આદિમક પ્રગતિની દૃષ્ટિએ ભાવ સમજવા અત્ર પ્રયત્ન કર્યો છે એની અર્થવિચારણામાં ૫ ગ શીરવિજય ગણિના સૂચન સિવાય કોઈ મદદ મળી નથી.

સાખી (સેરકો)

જળ જોરતા લાસ, જીવ તો ફરો નહિ,
લાખી જોવણ સામ, વાહાલા વિષ પછે મર્ડ

અર્થ—ન ભેઈએ તેને લાખ (મળે) અને ભેઈએ તેને એક પણ ન મળે આ જીવાનીના વિશ્વાસ મળ્યે અથવા જીવાનીરૂપ પાકુ ફળ પ્રાપ્ત થયું, પણ પ્રેમી પતિ વગર એ પણ ફાકટમાં નાનું મયુ-નકાનું યઈ મયુ

વિવેચન—અવકાશમાં એનાં વાત છે કે આપણે જેની પાછળ હોડીએ તે મળતું નથી, જેને લાત મારીએ તે પાછળ પડે છે અને ભારેભારથી પણ વધારે મળે છે પ્રભુત્વ, ધન-દોહત, માલ-ખજાના અને લક્ષ્મીદેવી આધળા છે, ન ભેઈએ એને ત્યાં એ હોડતા બચે છે, ભેઈએ તેનાથી એ દૂર નામે છે આ તો વહેવારની વાત યઈ આત્મિક સુધિમાં પણ આ નિયમ લાગુ પડે છે એક કર્મજનનના જ હાખલો લઈએ જ્યારે પ્રાણીને કર્મજન ધન ધાય છે ત્યારે, અથવા કર્મનાં મોક્ષ કરવો હોય છે ત્યારે, આવી જ દશા થાય છે પ્રાણીને આજે એ છે, પણ તે માટે પ્રયાસ કર્યો નથી, એટલે પરિણામે ન ગમે તેવા કર્મો મોટી મજ્યામાં બધાય છે અને જે શુભ કર્મોને પરિણામે અનુકૂળ ભોગપાઈ મળી શકે, તેવા કર્મો મેળવી શકાતા નથી મોક્ષ અને સારારને સરખા ગણે, વઢક અને નિંદકને સમ ગણે, કનક અને પાણીને સમ ગણે ત્યારે મો : ધાય છે ઇન્દ્રિયથી મોક્ષ મળી શકેતો નથી અને મોક્ષની ઇચ્છા જ મોક્ષને દૂર રખાવે છે

આ અનિશ્ચય યદ આશયવાગી નાખીના આ પ્રથમ વિભાગનો ખીજો અર્થ પણ મુકુરે છે કેઈ જાગત ન ભેઈએ ત્યાં સુધી તે લાખો હોય તેમ જણાય છે, પણ અવલોકતા-તપાસતા એક પણ રહેતી નથી આ તદ્દન અશક્ય જેવી વાત સાચી છે હાખલા તરીકે આપણા કર્મો કેવા છે, કેટલા છે, કેવું ફળ આપનારા છે તેને ભેઈએ નહિ ત્યાં સુધી તે તે લાખોની સખ્યામાં હોય છે, તેની ગણતરી કરતા અછલ છલક ખાઈ બાય તેવું લાગે છે, પણ જ્યારે તેને ચોધવા માટે, તેના મૂળ સુધી ધિતરવામાં આવે, ત્યારે એ કર્મમાનુ એક પણ રહેતું નથી, સર્વે ખલાસ વઈ બાય છે એટલે જ્યાં સુધી ચેતનરાજ ભાતે ભેતા નથી ત્યાં સુધી જ સારાવટનાના લાખો પ્રસંગો હાજર રહે છે, દ્વરથી ડેખાય છે અને

પાઠાતર—વાખ-લા : ભેવે-ભેવો એકો-એ જોવણ-જોમન, જોમન સાખ-સાવ વાહાલા-વહાલા, વાના

શબ્દાર્થ—મળગેવના = ન તેવું દોષ તેને ન ભેઈએ ત્યારે છપ્પા : હોય તેને-ત્યારે, વાખ = નમ્કો દનગે દગનાયધ ભેવે = ભેઈએ, છપ્પા દોષ લાખી = પ્રાપ્ત યઈ, સાખી જોવણ = જીવાની, મરદાન પી, ચૌરન સાખ = સાખી વિશ્વાસ ઝાડ ઉપર જ પાકેલ ફળ (ધ ન કેરી) વાહાલા = રેમી પ્રિય વિયુ = વગર એને મર્ડ = નકામી યઈ નિંદક યઈ

એનું કામ બળ-ત્યા કરે છે, પણ જેવું એણે પોતે જોવા માડ્યું, એનું પૃથક્કરણ કરવા માડ્યું, એના આગમન-કારણોને સમજવા માડ્યા કે એક પણ કર્મ રહ્યું નહિ, સર્વથી એનો મોક્ષ થઈ ગયો. આ રીતે જોઈએ તો સર્વ હકીકત બલુવામા-સમજવામા આવવાની જરૂરીઆત પર ધ્યાન રાખ્યું જણાય છે જોવાની હકીકતને જ્ઞાન સાથે સંબંધ છે.

આ દૃષ્ટિએ ચેતનરાજ ઈર્ષ્યે, તેનો મર્મ સમજે, તેના ઝરણો તપાસે, તેના પરિણામો લક્ષ્યમા લે તો એક કર્મ રહે નહિ. પણ જ્યાં સુધી એને ન સમજે, ન તપાસે, ત્યાં સુધી તો એ લાખોની સંખ્યામા લાગેલા રહે છે, થોડા ભોગવાઈને ફર હકી જાય ત્યાં ખીજા ચોટી જાય છે અને એ રીતે ઘટનાજ ચાલે છે. આ દૃષ્ટિએ પદ્મ સૂચક અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે પ્રાણી પોતાનું સ્થાન સમજી ક્ષપકંત્રેણી માટે છે, જ્યારે કર્મને યથાસ્વરૂપે જુએ છે, ત્યારે એક પણ કર્મ રહેતું નથી બાકી એની ઓળખાણ ન હોય, એના કારમા પરિણામ સીધી રીતે મન પર લીધા ન હોય, ત્યાં સુધી એ લાખોની સંખ્યામા હાજરા હજાર રહે છે.

અથવા સમતા પોતાની સખી ચેતનાને કહે છે કે જેનો ખપ નથી, તેવી બીજા લાખોની સંખ્યામા મળે છે ઘરખાર, માલખર્ચનો, પુત્રપરિવાર અને દુકામા કહીએ તો આપણા સંબંધમા આવતી સેકંડો હજારો વસ્તુઓ, જેની પોતાને પરવા નથી, તે મોટી સંખ્યામા મળ્યા કરે છે, અને મૂળમા અપરપાર વધારો જતાવ્યા કરે છે અને જેની ચાહના કરવામા આવે છે તેવા ચેતનરાજને ઘેર લાવી શકે તેવી અનુકૂળ વસ્તુઓ કે લાવો—શમ, દમ, દયા, શાંતિ, આસ્તિક્ય, અનુકંપા કે ઉદારતા, સસારખેદ, પર-પરિણતિરમણતાને ત્યાગ એવા એવા લાવો—તે શોધ્યા જડતા નથી આ સ્થિતિને પરિણામે વાત એવી બની છે કે મને જીવાનીરૂપ પાકી કેરી મળ્યા છે, ઝાડ પર એ પરિપક્વ થઈ છે, પણ એને ભોગવનાર વહાલો ન હોવાથી એ અત્યારે તો નકામી થઈ પડી છે, અને જીવંતર અર્થ વગરનું થઈ જાય છે આ અર્થ વિચારતા આખી સાખી કુમતિના મુખમા મૂકી હોય એમ લાગે છે અહીં સ્વામીના વિયોગ માટે મનનું દુઃખ વ્યક્ત કરવાની ભાવના જણાય છે.

જરા મનજને જે-વીએ તો આ આખી 'લાખી' કુમતિના મુખમા પણ મૂકી શકાય અને એમ કરીએ તો આની નીચે નેવુસુ પદ આવે છે તેની સાથે એનો ઘાટ પણ મળતો આવી જાય આ સૂચક અર્થ પણ વિચારવો. આ સાખી એટલી નૂઠ જણાય છે કે એમાથી અનેક નવા નવા ભાવોની સ્ફુરણ થયા કરે છે આ દૃષ્ટિએ કુમતિના મુખમા આ સાખી મૂકીએ તો કુમતિ તો પરવાવમા રાચનારી છે, ઇદ્રિયોમા માણનારી છે, મનોવિકારમા સખડનારી છે અને રખડપટ્ટામા લહેર કરનારી છે એનો વખત અત્યારે પરવારી બેઠો છે એ વખતનું વાતાવરણ કેવું હોય ?—એનો ખાલ ડરવો એ બહુ સહેલી વાત છે કુમતિનું સામ્રાજ્ય ચાલતું હતું ત્યારે તો અનતાનુષ વીવી માડીને સંજ્વલન સુધીના કથાયો, રાગ દ્રેષ,

બય, શોક, દુઃખ છા, વેદ, અનેકાનેક અતરભાવો એની કરતા ક્યાં કરતા હતા અનેક વ્યસનો આગ નાસતા હતા ચોરી, હુચ્ચાર્થ, દલ, વિશ્વાસઘાત, નિંદા, કલહ, અભ્યાખ્યાન આવા આવા અનેક ભાવો કુનતિને ભેઈએ કે ન ભેઈએ, પણ જુદા જુદા આકારમા એની પાસે કરક્યા જ કરતા હતા એ વખતે એ માનીતા મહારાણી હતા આજે માનીતીના માન મોચડાણા, આજે માનીતીની જગ્યાએ મોટી વહુ—સુમતિ ભાઈ પધાર્યા, આજે રાજમ દિરનો કાળો રંગ સ્વેત ઘઈ ગયો, આજે લાલ રંગને બદલે મેદલ રંગના તોરણો બધાણા, આજ દાસનાસીને પગિવાર પવટાઈ ગયો, આજે સામાયિકાંઈ ચારિત્રની હાજરી ઘઈ, આજે ગૃહીધર્મ—યતિધર્મનો મોટો પરિવાર રાજમ દિરે આવી પહોંચ્યો, એટલે કુમતિને આખો પરિવાર ગમ્મતી કરી ગયો કુમતિ વિચાર કરે છે કે ખપ નહોતો ત્યારે તો લાખો વિકાશે હાજર રહેતા, પણ આજે પતિ મોટી વહુના માન વધારી રહ્યા છે ત્યારે તો પેલા મનોવિકાશે અને ભાવોમાનો એકે શોધ્યો જડતો નથી. કુમતિ અત્યારે માનીતી નટી નજીમ માનીતી ઘઈ એટલે પતિ વગર એની જીવાની નકામી નય છે એન તેને લાગે છે

આવો ભાવ નાખીમાવી નીડગી શક છે અને તે આ પછીના નેવુના પદના ભાવને અનુરૂપ થાય છે એમા એક દેખીતી સ્ખલના લાગે તે પણ વિચારી નાખીએ કુનતિ તો વેશ્યા છે, પતિની હાજરીમા પાપ પનિનો છેડ કરનારી છે એટલે એ પતિની ગેરહાજરીમા પતિને માટે ઝરણા કરે તે એના વાર પોતાની જીવાની નકામી નય છે એમ વિલાપ કરે એમ વિચારતા કાંઈક વ્યાધાત થાય તેવું છે, પણ સુમતિના નજરે એ નાની વહુ છે એમ આ નીચેના પદમા બતાવ્યું છે તે નજરે આ ભાવ પણ વિચારવા યોગ્ય છે એટલે દેખીતી સ્ખલનાનો ખુલાસો ઘઈ નય છે નેવુમા પદને અનુરૂપ આ ભાવાર્થનું દક્ષિણિન્દુ પણ તેટલા માટે બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે

જમ્મે તે દષ્ટિએ જોતા આ નાનકડી નાખી ઘણા ઊંડા ભાવથી ભરેલી હોય તેમ લાગે છે એમા યોગનો મહિમા છે, ભાવની વિપુલતા છે, આદર્શની ઊંડાઈ છે (સાખી)

ઉત્તરાર્ધ—૫૬ અને તેનું વિવેચન

ભૂમિકા—સસાર તરફ અભિદુષ્ટિ, પુરુગલાનદીપણના વિલાસ, વ્યવહાર વધારવાની તમત્તા, નામ કાઢવાનો મોહ, ધન-માલ-ખજાનાના સંગ્રહની તીવ્ર આકાંક્ષા અને અતરંગ રાગ કે રગથી ત્યાગભાવ કે વૈરાગ્યનેવનને બદલે વહાડી લેવાની વૃત્તિ—આ સર્વ ભાવો મમતામાથી બને છે, અને પોષણ મેળવે છે

શમ, સવે, નિર્વેદ, આસ્તિક્ય, અનુકંપા વગેરે લક્ષણો સમતાના ધરના છે ભાવ દયા, પરોપકાર કરવાની વૃત્તિ, દીનને જોતા અતરમા થતું દુઃખ, સસારથી વિરાગ, સ્વને સ્વીકાર અને પરને ત્યાગ અને મનનું કુમળાપણ—આ સર્વ ભાવો સમતામાથી બને છે, પોષણ મેળવે છે

આ મમતા અને સમતાને બરાબર જોગખાય તો જીવનચાલના આખા ઝોકમા મોટે ફરક પડી જાય તેમ છે અને એ જો પૈવી એકના ત્યાગ અને બીજાના સ્વીકાર પાછળ ચેતનરાજની ઉત્તિનો અતિ નિશ્ચિત આશય છે વાત એવી છે કે વિચાર કરતા તદ્દન સાદી, સાદ અને સ્વીકાર્ય લાગે તેવી વાત છતાં અનાદિ અભ્યાસને ગાંઠે વર્તન એકો જુદા જ પ્રકારનું થાય છે, પોતાના પિર કાળના મુખને બદલે તાત્કાલિક આનંદમા પડી જવાય છે અને મૂર્ખાઈ ભરેલું તત્તન યર્ષા નય છે આ કન? કમલુ બલકાર પત્ર કેન જુલતા હશે?—આવા પ્રશ્નો સ્વજ થાય તેણે તેનો ઉત્તર આપવા આ અને આવા પદોની કૃતિ થયેલ છે

મમતા અને સમતાને વિરોધ છે, એક હોય ત્યાં તેટલે અગ્રે બીજીની ગેરહાજરી જણાય છે બન્નેને જો શોક ગાળીએ તો એકબીજાની ઈર્ષ્યાના એમણે જીવન પરિણમે છે બન્ને શોકો પતિદેવને પોતાના મંદિર એવે, પોતાની વાત પતિ પાસે ગાળી મારીને કહે, અને પતિનું મન શોકમાયાં વિરકત યર્ષા પોતાને વચ થાય તે માટે કામલુદ્દનજી પલુ કહે. આ રીતે શોકો વચ્ચે જોશાના ઝઘડા ચાલ્યા કરે છે નનતા પરભાવ તરફ એવાજુ કર્યા કરે, પૌરુષલિક ચીજોમા રસ બતાવે, ચેતનરાજને મનોવિકારને સ્વાધાન બતાવ્યા કરે અને ઇન્દ્રિયમુખપ્રાપ્તિમા જીવન ચાર્ક મનાવે એ એક બાજુની વાત છે, અને ત્યાં, વૈરાગ્ય, ઉપશન, ધૃતિ, યાતિ, ચિરંજીવ, એકાગ્રતા અને આનંદમા તરબોળ ૪ વાના માર્ગો ચેતનરાજને બતાવ્યા કરે એ બીજી બાજુના મમતાના માર્ગો છે જો શોકોના માર્ગો એકમેકથી ઊલટા હોઈ એક હોય ત્યાં બીજી આધાં ખમી જાય છે અને માં પ્રતીક્ષા કરતી, લાગ આવે કે પોતાનું અને પોતાના કુટુંબીઓનું પરિબળ મ્યાપવા મથ્યા કરે છે

મમતા અને સમતાના અથવા કૃતિ અને સુમતિના આવા પ્રકારના પવનઓ આખા જીવનના ચાલ્યા જ કરે છે કેટલાક પ્રાણીઓ તો નનતામા જન્મી, તેના ઊર્જા, તેમજ રહી, ધનહોલત મેળવવામા, સતતિને સ્વાપન કરવામા અને દગવાઓ મૂકી જવામા જીવન પૂરું કરે છે, બીજી વાત જીવનમા હોય કે હોવી જરૂરી છે એમ જાણતા પલુ નવી, અને આ ભવમા પીટાતા અને અફળાતા ચાલ્યા જાય છે એવા પ્રાણીને સુમતિ સૂઝતી નવી, અતરાતમાનો પરિચય પલુ થતો નવી અને આજળ હિનાજ આપવાના છે કે ફળ ભોગવવાના છે એ વાતનો ખ્યાલ પલુ આવતો નથી એ જીવોની વાત હાલ ન કરીએ તો સમતા કે સુમતિને જોગખનાર પપ્પ મમતાના ચકરાવામા પડી જાય છે, અને કોઈ વાર સમતાની રાહે આવે અને કાંઈક દૃઢ્યપૂર્વકનો ત્યાગ-વૈરાગ્ય જરા બતાવે, ત્યાં પાછા મમતાના વમળમા અટવાઈ જાય છે, એ વાત ખાસ ધ્યાન પર લેવા જેવી છે આવા વિમધ્યમ પ્રાણીઓના અતરમા મમતા અને મમતા વચ્ચેના ઝઘડા ચાલ્યા જ કરે છે કોઈવાર સાચી શાંતિમા આવી ચેતનરાજને વ્યાવે, ત્યાં વગી મન મમતામા જો ચાઈ જાય છે એટલે પુરમોહમા, સ્ત્રીના આકર્ષણમા, ધન-માલ-ખર્ચનાના સમ્રાટમા લપટાઈ જાય છે વગાં, કોઈ

ચેતવનાર આવે કે અદરનાં જાગૃતિ થાય ત્યારે ભાઈશ્રી અતરાત્મભાવમા આવે છે, ત્યાગ વૈરાગ્યમા સાચો રસ લે છે, સસારને ઉપાધિરૂપ માને છે, વગી પાછો ઝપાટો આવે એટલે મનોવિકારને તાળે થઈ જાય છે અને જોડાળે પડી જાય છે

આમ અક્રાંતા-પિટાતા જ્યારે ચેતન્યસ્ફુર્તિ થાય છે, જ્યારે પરભાવ અને સ્વનો પરિચય થાય છે, જ્યારે સ્વનો સ્વીકાર થાય છે, પરભાવ તરફ ખરેખરી ઘણા થાય છે, ત્યારે આખા જીવનમા પલટો આવી જાય છે, આત્મિક ભાવનો વિજય થાય છે અને પડી તો વિશગ એટલો વધતો જાય છે કે પ્રાણી જેમા આનંદ માનતો હતો ત્યાવી ખમી જાય છે, અને તદ્દન નવીન આદર્શો તરફ જાય છે. આવી પરિસ્થિતિ મુરકેલ છે, પણ અશક્ય નથી અત્યાર મુખી મમતાએ વારંવાર તેના પર ભેર કરી સમતાનો સાથ થવામા વિશ્વો નાખ્યા હતા તે હવે પ્રયોગભાષી નીકળા જાય છે અને પતિરાજ જ્યારે મમતાની તરફ નજર પણ નથી દરતા તે વખતે મમતાનાં જે સ્થિતિ થાય તે આ પંચમા જતાવી છે અતરાત્મ દશામા જિતરી જનારને આ સ્થિતિ અનુભવમા આવે છે અને એક વાર જો એ બરાબર જામી જાય તો પડી આખું જ્યેષ્ઠ, જ્યેના માર્ગો અને જ્યેના સાધનો તદ્દન ફરી જાય છે એવું વાય ત્યારે મમતા પોતાની શોક માટે શુ બોલે તેનું આ બાળેહૂબ વર્ણન છે

જુદા જુદા પંચમા સમતા કે ચેતનાના, સુમતિ કે શ્રદ્ધાના વિરહગાન માલજ્યા છે, ભાંજાની રાતની વિરહવેદના (૫૦ ૫૧ મામા) સાલળી છે, ચાતક ચંદોરની આરક (૫૬ ૩૩મા મા) સાલળી છે, ચેતનાની સૂષ્મબૂધ ચાલી ગયાના વિવાપ (૫૬ ૪૧મામા) સાલજ્યા છે, વિરહકાળની આતુરતાની આરાટીઓ (૫૦ ૨૩મામા) કણ્ઠજોગ્યર થઈ છે, ચેતનાની જૂરતા (૫૬ ૪૭મામા) વિગતવાર કાને અક્રાંતાપી છે, આતુરના ઉદ્વેગાર અને વિરહી ચેતનના ગાડપણ (૫૬ ૩૩મામા) સૂણ્યા છે અને એવી રીતે અનેક વિરહગુજનો સમતા, સુમતિ કે ચેતનાને અજો વિવિધ આકારમા સમજાય છે અને તે પર વિવેચન થયા છે નિશ્ચિન વાડી જોતી ચેતનાની માર્ગપ્રતીક્ષાના ગાન પણ (૫૬ ૧૬મામા) શ્રવણે દ્રિયમા પડ્યા છે, રિસાયલી સમતાને મનાવવા માટે (૫૬ ૧૮મામા) સૂચનાઓ થઈ છે અને આવી રીતે જુદા જુદા દષ્ટિબિન્દુથી સમતા-ચેતનાના ઢકળાટ ચીતરાયલા આપણે ગયા છે પણ આ પંચની વિશિષ્ટતા તદ્દન જુદા પ્રકારની છે અહીં સ્વાધીન પતિ સમતાને ઘેર ગયા પડી, એની શોક મમતા ડેવી રીતે હતાય થઈ જાય છે તેનું વર્ણન છે આ વર્ણનમા અમત્કાર છે, શોના સ્વભાવનું વર્ણન છે અને પાકી ઈર્ષ્યાનો સાચો ખ્યાલ છે આટલી અપદ્ધતા કરી આપણે મમતાની નજરે પ્રગટ થયેલા પતિનો અભ્યાસ કરાએ

પતિદેવ મમતાને છોડી અત્યારે સમતાને ત્યા ગયા છે, એને પોતાની વસ્તુ સી છે તે સમજાઈ છે, એને પરભાવ તરફ અતરનો અભાવ થયો છે અને પતિદેવની પ્રગતિ માટે સમતા પણ ઝખતા કરી રહી છે અને મમતાનો વિચાર પણ નથી કરતી—એ ભૂમિકા પર આપણે ચેતનરાજને નીહાળીએ છીએ

જ્યારે શોક હોય છે, ત્યારે જોમાથી એક મોટી (Senior) કહેવાય છે, બીજી નાની બહેન (Junior) કહેવાય છે એતના ઉર્દુ સુમતિ અસલ ધર્મે તો પ્રથમની પત્ની છે, તેના ઉપર શોક આવે એટલે સમતાના માનપાન તો જરૂર ઓછા થાય, છતાં એ મોટી બહેનને સ્થાને જ ગણાય છે નવીબૂનાની સાથેના વર્તાવની આ બાબીતી રીત છે એમા નવીના માન વધારે હોય છે, છતાં મોટા વહુ તો જૂની સ્ત્રી જ ગણાય છે અહીં યુદ્ધ એતના કે સુમતિ કે મમતા, જે સર્વે પર્યાયવાચી ચપ્પો છે, તેને મોટી વહુને સ્થાને સમજવી ખૂબ માનઅકરામ પામેલી, સ્વભાને વેશ્યા જેવી મમતા જ્યારે પુરબહારમા હોય છે ત્યારે એના ધમધમાટ ભારે જબગ હોય છે પણ જ્યારે ત્યાગ, વૈરાગ્ય એતનમા પ્રધાનપદે આવે છે, જ્યારે મોહનુ પરિબળ નહિવત્ બનાવે છે, જ્યારે કપાય અને નોકપાય પાતળા પડી જઈ અતે નાશના પાટા પર આવી જાય છે, જ્યારે પરભાવ ફર થઈ આત્મરમણતા બંધત થાય છે, ત્યારે મમતાના માન ધીમે ધીમે ઘટતા જાય છે, મમતા અતે વીસરાઈ જાય છે

આ સ્થિતિ બે પ્રકારની હોઈ જરા ખુલાસો નાગે છે કેટલીક વાર સમજાણવાળો દીર્ઘદર્શી એતન પૂર્ણ વિચાર કરી એતનાને અનુસરે છે અને મોહ પર જરા વિજય કરે છે, પણ વળી પાછો સામારિક બનાવ બને કે એ મમતાની નજીક ચાલ્યો જાય છે આવા ઉપશમભાવ આવે અને જાય કોઈ વાર મમતાનુ જોર થઈ જાય, વળી પાછી સમતા આવે, એ પ્રમાણે સમતા-મમતાની વચ્ચે ઠણસાધ્ય દલાવાળો એતન હિલોળે વહે છે અને મમતાને પણ સ્થાન આપે છે આવી સ્થિતિને કાથોપનમિત્ત ભાવ કહેવામા આવે છે એમ વસ્તા કરતા જ્યારે કોઈ વાર અચિત્ત આત્મવીર્યની સ્ફુરણા વાય ત્યારે મોહ-મમતા પર ક્ષાયિક ભાવે વિજય પ્રાપ્ત થાય છે અને અતે જ્યારે મોહરાયના લરકરના હાલહવાલ થઈ જાય છે, એનો નાશ થઈ જાય છે, ત્યારે નટખટ થયેલી માયા-મમતા પોતાની શોક સુમતિ-સમતાને ઉદેશીને તદ્દન હતાશ થઈ આ પ્રમાણે બોલે છે —

પં.

(રાગ-સોરઠી)

મોટી વહુ મનમમતુ મીધુ, મોટી વહુ

પેરમ પેસી મસ્તક રેસી, વેરી સાહી સ્વામીજીને દીધુ મોટી ૦ ૧

અર્થ—મોટી વહુ (સમતા)એ અતે પોતાને ગમે તેવું ઈચ્છું એતું સામાના (દુશ્મન-શોક-મમતા-કુમતિના) પેટમા પેસી-એનું રહસ્ય બાહી લઈ-એનું સાથુ કાપીને અને

પાસતર—પ્રતમા ‘વાર રે’ સમ્મ વડઆતમા વધારે છે, તે જાપેન પુસ્તકમા નથી પ્રત પ્રમાણે પાક—‘વાર રે મોગી વુએ મનમમતુ કીધુ મોગી-મહોગી રમી-રેહમી, રેસી સાહી-સાઈ દીધુ-દિધો

રાખાઈ—મોગી વહુ=સમતા, (મમતાની શોક) મનમમતુ=પસદ આવે તેવું, મનમાં વસે તેવું કીધુ=કીધું પેટમે પેમી=જેડા બીતરી, રહસ્ય સમજી, ખાન પી ચાન બાપી લઈ રેસી=કાપી વેરી=દુશ્મન સાહી=પકડી

દુરમનને પકડીને સ્વામીજીને (ચેતનરાજને-પતિદેવને) મોખ્ય, સામાનુ માથુ કાપી પતિ દેવના હાથમા એણે મૂકી આપ્યુ (૧)

વિવેચન—ખરેખર, મોટી વહુ સમતાએ સ્ત્રીપણુ આતરચુદ્ધ ચલાવી અતે મારા મહાગારોને હેરાન-પરેશાન કરી પોતે ધાર્યું હતું તે પ્રમાણે જ કર્યું એ માટે પ્રથમ તો એ મુમતા મારા પેટમા પેસી ગઈ, અને બરાબર ઓળખી લીધી, મારા આખા પરિવારનો લેડ બંધી લીધો, ચેતન અને મારો જખરો મેળો યઈ ગયો હતો તેમા આતરા પડાવવા નાહયા પછી જ્યારે એનો લાગ આગ્યો ત્યારે એણે મારું માથુ વાઢી, એના દુરમન (મિહરાય)ને પકડી સ્વામીને ચરણે ધરી દીધુ, અને જા રીતે મારો તો પગ જ ચેતનના ધરમાવી હમીશને માટે દૂર કર્યો

જ્યારે મહામોહ અને મહાપરિમહ પર સત્તા ચેતનરાજના હાથમા આવે ત્યારે આ મિતિ પ્રાપ્ત થાય છે એમ વચા માટે નમતાને ઓળખવી પડે છે, એ થોડો વખત સુખ આપનારી છે, પણ પરિણામે આપદામા નાખનારી છે એણે આપેલા કે બતાવેલા પૌદ્ગલિક સુખમા લાગુ સુખ નથી એ વાત સમજવી જોઈએ, અને એ સમજણ સુમતિ કરી આપે છે સદાગમના નહકારથી, બુદ્ધિદેવીના પરિચયથી, વિવેકના પ્રકાશથી જ્યારે સ્વ પરની પિછાણ થાય ત્યારે વાસ્તવિક સુખ ક્યારે અને કેમ મળે તેનો સ્પષ્ટ નિર્ણય થાય છે નિર્ણય થયા પછી તેને વગળી રહેવાના ચીવટ લાગે છે અને, અતે ધનપગડા અને અનેક સ્પંદનાઓ કરતા, આખરે મમતા પર વિજય થાય છે આવી સ્થિતિ સમ્યક્જ્ઞાનને પરિણામે થાય. તે મમતાના મન્તકને રેસી નાખવા બરાબર છે અને ખરેખરા વૈરી મહામોહને પકડી કેક કરવા બરાબર છે મમતાનુ આવી રીતે પકડાયતુ મન્તક જ્યાં સુધી ચેતનરાજના હાથમા ન આવે ત્યાં સુધી ખરા ત્યાગ થતો નથી વચ્ચે વચ્ચે જરા ઉપર ઉપરનો વૈરાગ્ય થઈ જાને, ત્યારે ચેતન સ્વસ્થ જધાય, પણ પાછો એ નિભાવમા ઊતરી જાય છે એમ કરતા જ્યારે એ મમતાને બરાબર ઓળખી એનો સર્વથા ત્યાગ કરે, ત્યારે એના પર હમીશનો વિજય થાય છે આ વાત સ્ત્રીમોહ ગુણસ્થાનકે થાય છે એ વાત મુશ્કેલ છે, પણ પરમ છદ્મ અદ્ભુત સાધ્ય છે અને સર્વ હેરાફેરાનો અત લાવનાર પ્રાપ્ય પરિસ્થિતિ છે ! (૧)

૧ ૫ મહારાજિજ્ઞાની તોટમા એમ નવીન પાઠ અને સરસ અર્થ લખેન છે એમા પ્રથમ પંક્તિમાં પાઠ આ પ્રમાણે આપ્યો છે પેટમે પેસી મસ્ત કર હેમી —એ પ્રમાણેના પાઠનો અર્થ કર્યો છે સમતાએ પેટમા પેસી તેનો સાર સમજી લઈ અને મસ્ત થઈ એને તેમા મસ્ત થઈ પડી એ મસ્કરી (હાસી) કરે આન અર્થ જમાનો છે આ પ્રમાણે પણ સાત બરાબર મેની જ્ઞય છે સમતા સામેવાળીના પેટમા પેસી ગઈ મમતાનું રદગ્ય સમજી મમતાના મહાગારોને ઓળખી ગઈ પછી ત્યાં મસ્ત થઈ ગઈ અને પછી તો એણે મમતાની હાસી-મસ્કરી કરવા માંડી આ અર્થ સરસ છે પણ એમા પછીની પંક્તિમાં 'દીપુ' ક્રિયાપલ્લુ કર્મ મસ્તક દહી ચમત્તું નહી અને આખી વાત મેગ વચરની બની જ્ઞય છે પ્રતમા 'મસ્ત કરે હસી' એવો પાઠ જરૂર છે પણ હેમી નો અર્થ 'હાસી' કરી વચાય તેમ કોણ પરથી મસ્તું નથી અને એવો અર્થ કરતા જતા બીજી પંક્તિ લાગીને બુઝો થઈ જાય છે એક દષ્ટિનિ દુ તરીકે આ અર્થ વિદ્વાન વાનખી વિચારપૂર્ણ માટે નોંધી લીધો છે —વિવેચનકાર

આ અદ્ભુત પ્રયોગ સમતાએ કેવી સિદ્ધતથી કર્યો અને મનતાને સદાને માટે કેવી રીતે મારી હકાવી દીધી તેની વિગત નીચે આપે છે તે હવે જોઈ જઈએ

જોલે મેસી મીઠુ મોલે, માર્ડે અનુમત અમૃતજલ પીધુ,

છાની છાની છરકડા કરતી, ઝરતી આસે મનદુ મિંયુ મોટી ૦ ૨

અર્થ—એ તો જોળામા બેસે, મીઠુ મીઠુ બોલે અને વળી એણે કેટલુક અનુભવ અમૃતજળ પણ પી લીધુ અને વળી હળવે હળવે છલુકા કરતા કતરાતી આપે એણે તો મનડાને પણ વીધી નાખ્યું, બેદીને એના દુકડા કરી નાખ્યા (૨)

વિવેચન—પાશ્ચી નાટકો કે પુસ્તકામા નેકાને અને બદીને કોઈ કોઈ સ્થાને ખ્યાલ આપવામા આવે છે, તે પ્રકારે તો નહિ પણ તેને મગતો ખ્યાલ આ મમતા અને સુમતાને છે કુમતિ અને સુમતિ આ રીતે એક જ માનગમા પ્રવર્તે છે, એક જમણે ખલે બેસે છે, તો બીજી ઢાબે ખલે બેને છે કુમતિ હવે સુમતિની કાચ પદ્ધતિ બતાવે છે લાગ આવે ત્યારે એ સુમતિભાઈ-મારી મોટી બહેન, અને ચેતનરાજની મોટી વહુ-પતિદેવના જોળામા બેસી સદ્ગુણાનુસારને બોલાવે, વિરેકને જ માટે, ચતિધર્મેને આવાહન આપે, મયમને બોલાવે અને આદિરાજના પુત્રને પડખે રાખી પતિ માથે મીઠી મીઠી વાતો કરે, પતિને સમાર પર વિરાગ આવે તેવા પદો ગાય, અને પતિદેવને અનત સુખના ધણી અને વસ્તુ ગતે નિરજન નિગકાર તરીકે ઉદ્ગ્રેષ્ઠે પતિદેવ તો બાપડા લોગા રહ્યા એમને અત્યાર સુધા મારા સુખનો ખ્યાલ નહિ, એટલે એ તો ખાડામા કુટાયા કરતા હતા, ત્યારે આ મોટા ભાઈએ તેમને સ્વર્ગના સુખની અને મોક્ષના અનત સુખની માંડી મીઠી વાતો કરી, એણે યૌગનિક સુખની તુલ્યતા પતિને સમવરી પતિદેવને જ્યારે સ્વાનુભવ યથો ત્યારે એ પ્રથમ તો ધીમે ધીમે નારાથી ફર જતા ગયા, પણ પાછા આવે, વળી બાથ, વળી આવે, એમ કરતા કરતા એમણે જ્યારે સુમતિના પ્રયાસથી અનુભવ જળપીધુ ત્યારે એ આખા ફરી ગયા અને મારે મદિરેથી સદાને માટે ચાલતી કરી ગયા અનુભવજ્ઞાનનો મહિમા અજમ છે તે આપણે તેરમા અને ચૌદમા પદમા જોઈ ગયા છીએ ત્યાં ચેતન-વિકાસને અંગે અનુભવનુ કયુ સ્થાન છે તેનો નિર્દેશ કર્યો છે એ અનુભવ જ્યારે ચેતનને પ્રાપ્ત થઈ ગયો અને એના ધરના વખી ગયો, ત્યારે કુમતિ કે મમતાને સ્થાન જ ન રહ્યું સદર બને પદો આ માથે વિચારવાથી અનુભવનું સ્થાન ધ્યાનમા આવી જશે.

પાછી એ સુમતિભાઈ હારે પાકી નીકળી જ્યારે મારુ જોર થાય અને પતિદેવ મારે મદિરે આવે, ત્યારે એ મને ખબર ન પડે તેમ ઝાનામાના મારા સ્વબધમા કટાદ કર્યા કરે, એ પતિદેવને કેળાડયા કરે કે જુઓ તમારા મમતાભાઈ! એ કેવા વિચિત્ર છે!

પાકાતર—જેમી-જેડી ઝાની ઝાની-ઝાને ઝાને જરકા-જરકડા વિંધુ-વિધુ

શબ્દાર્થ—ઝાની ઝાની=હળવે હળવે જરકડા=ખજમ, કટાદ જરતી=આડી ઢળતી, કતરાતી વિંધુ=બેઝુ

એ તમને કેવા રખડાવનાન છે! એ તમાગ સર્વ દુખના મૂળ છે, વજેરે લાગ આવે ત્યાર મને જલ્દાય તેમ આવ્યા આવ્યા ળજુકા કર્યાજ કરે અને વળી કતરાતી આખે એવુ સ્વરૂપ ધારણ કર કે એનાથી પતિદેવનું મન જ વીંધાઈ જાય.

આ 'છરતી' આખે મનકુ વીંધવાની વાત ખૂબ મહત્વની છે જ્યાં સુધી સુમતિ ચેતનરાજનું મન વીંધી એને એકાગ્ર ન કરે, એના પર વિજયપ્રાપ્તિ ન થાય, ત્યાં સુધી મમતા પાછી આવ્યા વગર રહેતી નથી આ જાયા પ્રમાણે પોતાનું આત્માજ્ય સ્થાપવા માટે સુમતિએ નીચે પ્રમાણે કામો કર્યા —

(૧) સુમતિએ પતિના જોડામા બેસી મીઠી મીઠી વાતો કરી

(૨) એ મીઠી વાતમા સુખ્ય સ્વાન સ્વરૂપ દર્શનને આપ્યું

(૩) એણે ભાવનાને અમ્ર સ્થાન આપી અનિત્ય, અશરણ, એશ્વર્ય, અન્યત્વ અને નસારાદિ સાના સ્વરૂપો પતિ પાને વારવાર ગાતી બતાવ્યા

(૪) એણે ચેતનને તેનું પોતાનું શુ છે અને પારકુ શુ છે, શબ્દિક શુ છે અને નવાથી શુ છે, તે સમજાવ્યું

(૫) જે ભારે ભારે પતિને લાગા કાગનો પશ્ચિય હોતો તેની નયનરત્ન, કુન્દિલતા અને યદ્ગાપણના એણે વ્યક્ત દર્શન કરાવ્યા.

(૬) એણે પતિને વારવાર અનુભવનો મન પાયા કર્યો અને તે વાતને મજબૂત કરવા અનેક દાખલા આપતી રહી

(૭) એણે, બની આરે ત્યારે, મારા પર ળજુકા થવું કર્યા, પતિદેવની પાને મને હલકી પાડી બતાવી, મારામા કાઈ રૂપ કે જાન નહી, માત્ર નબંધારે મતલબી મને મધન છે એમ અનેક વાર બતાવું અને માત્ર આખુ વાતાવરણ ચેતનરાજ જેવા મહાપુરુષની બધી વાને માટે અનુચિત અને અશ્વરૂપ છે એમ જણાવ્યા હયું

(૮) એ મને ચોક્કી પાઠ અને ચેતનરાજની સર્વ આપત્તિ અને ગ્રંથપાઠનું કારણ હું છું એમ ઉઘાડી રીતે બતાવ્યા કરે

(૯) એણે કતરાતી આખે ચેતનને વારવાર દમ વગરના વહી અંધી એવું વીર્ય વાપરવા હજી, ચેતનની ખરી તાકાત પાને મારો આખો પરિવાર અને હું પોતે તમામા છીએ એમ બતાવ્યું

(૧૦) અને એણે મીઠી વાતો એવી નિકૃતથી વાલુ તપી કે એણે ચેતનરાજનું મન વીંધી નાખ્યું

આ છે ની મનકુ વીંધવાની વાત બહુ ઉચ્ચ કક્ષાની છે જ્યારે પ્રગતિ કરતા ચેતન રાજનું મનકુ સુમતિ વીંધી હો, ત્યારે પછી એની પ્રગતિ ચોક્કસ રીતે ખૂબ આગળ ધરે છે અને એના વર્તવ અને હજી તફાવત ફરી જાય છે સુમતિની કાર્યકુશલતા અને પદ્ધતિ બતાવનાર આ આદર્શ વચન છે

આવી રીતે ચેતનરાજની માથે વર્તાવે ઢરીને સુમતિએ તો પોતાનું સ્થાન જમાવવા માડ્યું મારું (મમતા-કુમતિનું) સ્થાત હોય પાડતા પાડતા બેઠે એણે પતિ પર પોતાનો દોર વધાવવા માડ્યો, પતિગજને ડાચ, વિકાર, મોહ વગરના ઢરી નીધા, એને મારું તારું ભુલાવી દીધું, એને વૈરાગ્યે વામિત કરો દીધા, એને પરભાવમાથી સ્વમા લઈ ગઈ અને પૂત કરનાર કે નિંદા કરનાર એકસરખા હોય એવી સમભાવના એનામા કેળવી અને આવી રીતે ભારે યુક્તિથી એણે તો મારો કાટો જ કાઢી નાખ્યો પણ એ મોટી વહુ બાંહેધી અટકી નહિ (૨)

લોકાલોક પ્રકાશક હૈયુ, જળતા કારજ સોયુ,

અગોઅગે રગમર રમતા, 'આનંદધન' પદ લીધુ મોટી ૩

અર્થ—(એ મોટી વહુએ) લોક અને બલોક પર પ્રકાશ પાડનાર બન્યું જવું એટલે એનું કામ પાર પડી ગયું, મધાર્થ ગયું અને પછી તો પ્રત્યેક અગને અગ લગાડીને હરખભેર-ઉદ્ઘાસથી રમણ કરતા એટો તો આનંદધન પદની પ્રાપ્તિ કરી લીધી—એ પોતે નિવૃત્તિસ્થાનને મેળવી ચૂકી (અને આ ગીતે એણે મનગમતું કામ કરી લીધું) (૩)

વિવેચન—પછી તો એ સમતાએ એક ઝેડરાને જન્મ આપ્યો એ બાળક તો અનુભવજ્ઞાનથી પદ્ય આગળ વધી ગયો એનો પ્રકાશ લોકલોકમા પડવા વાગ્યો. એ સર્વ વસ્તુઓને, પ્રાણીઓને અને એના મૂળને પ્રકાશે એટલું જ નહિ, પણ ઊંડામાં ઊંડા ભાગોને, હૃદયની અંદરની વાસાનાઓને પ્રકાશી શકે, ભૂત, ભવિષ્ય અને બનતા બનાવો પર પણ સંપૂર્ણ રેખક પ્રકાશ નાખી શકે એવા સુદર બાળકને એણે જન્મ આપ્યો.

આવા અદ્ભુત ઇકરાની માતા બનનાર એ સમતાના માન વધ્યા, મારું સ્થાન હમેશાં માટે ગયું, પતિરાજ એ મોટી વહુને જ ઢેખે એમ બન્યું અને મારે તો વિરહની ઘડીઓ રાત્રે થઈ પણ મમતા કઈ ઝેડે એવી નહોતી એણે પતિને એક દાનુ પણ અગગા ધવા ન દીધા અને પતિદેવે આનંદધનનું સ્થાન લીધું, આનંદમય થઈ ગયા, તોપણ એટો પતિદેવનો પનારો છોડ્યો નહિ. એણે પતિદેવના ધન્યાં ઝેડાવ્યા, પતિદેવનું શરીર પણ

પામતર—ઠેડુ-પો સીડુ-મીધો લીડુ-નીવો

રાજદાર્ય—નોમનોમ = નામ (તો રાજ) અને અનોમ (જેન પારિભાષિક વિસ્તાર નાટે વિવેચન લુઓ.) ઠેડુ = ઝેડ, જપ્તા = જ મ આપતા કારજ = કામ મુનો મીધુ = સફળ થયું સિદ્ધ થયું અગોઅગ = સર્વ અગે, સન પ્રદેશે, એ-એ અપવે રાજર = રસમર હરખભેર ઉદાસથી

૧ આ નોમનોકપ્રકાશ ઠેડુ ખાસ સમજવા યોગ્ય છે એ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે બલજ્ઞ એને આત્મા મેન સમજાવે ત્યારે આત્માને પ્રત્યક્ષજ્ઞાન એ અનુભવ મનપરવ અને કેવલ્ય છે એની અગાડીની ગિતિમા મતિ-ચુત-નાન નેય છે ખરા પણ તે મન કે ઈર્ષ્યા દ્વારા થતા હોઈ 'પરોક્ષ' છે બ્યારે આ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વરા પડી નોમનોક પર મીના પ્રકાશ પડે છે અને કન-વસર્વનો પ્રમજ થાય ત્યારે તો એ ઠેડુ અગમ્ય તેજ પાડે છે -નિવેચનકાળ.

છોડાવ્યું, અને બ્યવહારના પદ્ધતિઓ ભુલાવી ગયા આ ગતે એ માન શોડે મોહરાખને બદીવાન બનાવી દીધા અને માત્ર માથું સ્વામીદેવને ચતો ધી દીધું

આ દૃષ્ટિએ શરૂઆતની સાખી વિચારીએ તો તદ્દન નવીન ભાવ બેખી જોયે હ્રમતિનો ઠકળાટ તે સાખાંમાથાં તારવી શાય છે હ્રમતિ કહે છે કે મારે બ્યારે ખપ નહોતો ત્યારે કોધ, માન વગેરે અનેક મનોનિકારા મારે મદિરે આટા પેતા હતા, અને આજે એનાનો એક શોધ્યો પણ જડતો નથી આજે હું એલી પડી ગઈ છું, મારે પરિવાર વગરનો વઈ ગઈ છું ! અને મારું ભ્રમન એજે મારું બંધ છે અને પતિદેવ વગર મારો અપતાર નકામો વઈ બંધ છે આ ગતે નાખીનો ભાવ પદનેવું સાથે મેળવી શકાય છે (૩)

ઉપસંહાર—આ આખું પદ અને ઉપજની સાખી તદ્દન નવીન હવે પર વ્યાયત્તુ જણાય છે અત્યાર સુધીમા ચિરકાવાપ કે નિસાસા આપણે સુમતિ કે મમતાના જ આભળ્યા છે, કોઈ પણ પદમા મમતાનો ઠકળાટ જણ્યો નથી, ઠારણ કે મમતાદેવી એવી લપટી છે કે ગમે ત્યાંથી ધૂની નય, અને મોગા મોગા યોગીગોને પણ રજ્જરના નાખી ને ચીંપૂવં ધનો રણ પાન ઠરાવી નાખે અને અનન્ય નમાગમ્ય મધડાવાં ઘટે મહાપુણ્યનો ઉદય થયો હોય, અનરવાં આત્મદશા બળી હોય, સ્વપગ્નુ પાન થયા ઉરાત સ્વનો સ્વાત અને પરનો ત્યાં નિર્ણયાત્મક થયો હોય, લાલચ કે દુન્યવી ઈચ્છાને તાળે ન વળા જેટલી આત્મશક્તિ આવી હોય અને ત્વ નિર્ણયને વળગી રહેનાનાં વાંચનુદ્ગુણ વઈ ટાય તો જ મમતાને ઠકળાટ ઠારવાનો વારો આવે છે ખાસ એક વાર તેની મૂર્ખા હાર વઈ મને એનો ખટો સંભાને માટે નીકળી ગયો, પછી તો જે આનંદ થાય છે, જે લો લોડના ભાવો નજરે દેખાય છે અને જે આત્મરમણતા થાય છે તેનું વર્ણન અશક્ય છે એ મમતા ખાઈ (નાનાં વહુ)નો વધાર પરિવચ આવતા સંભા હંભુ કરવાનો છે, પણ એની ચિકાશ શક્તિ અને લાખીપણાનો ખ્યાલ અગાઉ પણ ઘટો વઈ ગયો છે એવી મમતાને ઠકળાટ કરવાનો વારો આવે એ નૂતન વિષય છે, અદ્ભુત નિવલ છે, મવનુભૂત અકલ્પ્ય પરિસ્થિતિ છે બધી વાતનો ત્યાર અનુભવઅમૃતજળ પીવામા અને લોકલોકપ્રકાશક હૈયાને જલાવવામા છે, એ એક વાર થયું એટલે ‘કારજ’-કામ થઈ બંધ છે અને અતિ વિશિષ્ટ અનનુભૂત આનંદમા રગદોળાઈ જવાય છે (૬૦)

પદ એકાલ્પસુ

ભૂમિકા—નેવુમા પદમા સુમતિની આખી ગર્વપદ્ધતિને નાની વહુ-મમતા કેવી નજર ભુએ છે, એના પર કેવા મેહાટોલા કરે છે, એને લોકલોકપ્રકાશક છોડેલા થયા તેના તર્ક કેવી માઠી નજરે છે અને નારા મુદ્દા પર પણ કેટલી અદેખાઈ ઠરે છે તે નિરાશી ગયા એની નજરે અનુભવઅમૃતપાન કેવું વિચિત્ર લાગે છે તે આપતો ભેયુ અને અતે આનંદધન પદ લઈ લીધું અને પોતે પતિદેવને હમેશને માટે ખોઈ બેઠી એ વાતનો

એના કાળો કડગાટ આપણે વિચારી ગયા એ પદમા આપણે એ પણ જોયું કે તારામા સારુ કાર્ય હોય, પણ ને અદેખાઈની નજરે જોવામા આવે તો તેને ખરાબ તરીકે જોઈ રાહાય છે બચાવના કામને ખૂનનું કામ દેખાડી ચકાય છે અને અતિ મુઠ્ઠર બાળકને, તે શોનું હોવાને નરણે, વગેવી ચકાય છે મતલબ, જ્યારે હલકુ ગ્રાણી વાડ કાઢવા બેસે છે ત્યારે એ સમ્યક્તાના સર્વ નિયમોને નેવે મૂકે છે આવી શોકની પદ્ધતિ જગજહેર છે પણ એમા એક વાત ધ્યાન એવે તેવી છે શોકમા ડોઈ ખાનગાન કુદૂળની હોય છે અને ડોઈ હલવાડિયા હવડા ખાનદાન (પિયર)ની હોય છે એક વસ્તુની બંને અધિકારી ડોઈ, ખાનદાન પિયરિયાવાળી પોતાની શોકની અદેખાઈ કરે તો ખરી, પણ તેની રીતજાનમા અને બોલીમા વિશિષ્ટપણુ જરૂર હોય છે

સુમતિ એ ખાનદાન છે, ઉચ્ચ સ્વભાવની છે, એનું આપું મ્થાન મમતા-સુમતિ પન્નાવી પડેલ છે, છતાં એ જ્યારે પાટોશીની પાસે પોતાના વિરહકુળની વાત કરે છે ત્યારે પણ એની ભાવાની ભવ્યતા, એના ઉચ્ચ આચાર્ય અને એની અદ્ભુત વિશાળતાને બતાવી આપે છે આ પદમા મોટી વહુ-સુમતિ પાટોશીને વિજ્ઞપ્તિ કરી પોતાની નાની શોકને લાચો નાગે સમજાવવા વીનને છે, એના કાર્યનાં અસર ડેવી જોટી થાય છે તે બતાવે છે અને આવા અતિ સુન્દર પતિની બેરીને ન છાગે તેણે વર્તન ચલાવવા નાટે પોતાનો હૃદયનો ઠાક પાટોશીએ પાસે ખાલી કરે છે

સુમતિ જ્યારે નવાં વહુ-મમતા-શોક-ને અચોક્ક્ય આચરણ કરતી જુએ છે અને પોતાના અતિ પ્રિય અને અનેકજીપુ ધારા કરનાર પતિને જોડે માર્ગે ઉતારવી ફેણે છે, ત્યારે તેને તેમ કરતી અટકાવવા નાટે એ પોતાના ઓળખીતાઓને વિજ્ઞપ્તિ કરી શોકને લાચે રસ્તે િનરી આવવાનું સમજાવવા કહે છે આ પદ્યાદ્ભૂમિકા પર આ પદ રચાયતું છે અને તેને આગલા નેણુમા પદ આવે વિચારવાથી સુમતિની વિશાળતા અને મમતાની અદેખાઈ અને બોલવાની હલકી રીતિનો બરાબર ખ્યાલ આવશે આ ભૂમિકા પર હવે આપણે આ પદને વિચારીએ

૫૬
(૨૧-માન)

વારો રે મોઈ પરધર રમવાનો ઢાલ, નાદાની વહૂને પરધર રમવાનો ઢાલ,
પરધર રમતા થઈ જૂઠાંતોલી, દેશે ઘણીજીને આલ વારોજીં ?

અર્થ-નાની વહુ (સુમતિ-મમતા)ને પારકે ઘેર રમવાના હેવા પડી ગયા છે અરે, એની એ (ખરાબ) ટેવને તમે ડોઈ અટકાવો, એને એ હેવા પડ્યા છે તેને અજાણવો

પાકોતર-પ્રથમ પદિત આખી પ્રતમા નરી ત્યાં નહાની વડુ થી પ શરૂ કરે છે નાદાની-નાની રાજ્યાર્થ-વારા=મટાડો અટકાવો ૧૧૧=પદ્ધતિ ૬૫, ટેવ નાદાની=નાની વડુ કે સ્થાનમાં બેસતી જુઠાંતોલી=અસલ જાણી કરનારી આગ=ખેટા આરોપ કલક તટોમત

પારકે ઘેર રમતા રમતા એ તો ખોટાખોટી વર્ષ ગઈ છે અને (કોઈ એને કપકો આપશે તો એ તો બ્રહ્મ) પતિદેવ ઉપર કલક ચઢાવશે, દેવ ઉપર આરાધ મૂકશે ! (૧)

વિવેચન—અતિ શાત, ચઢવ્યા દેવી સુમતિ પોતાની શોકના આખા વર્તનનો દ્વંદ્વ રહી રહી અભ્યાસ કરતી હોય છે, એને પોતાના દુખ કરતા પણ પતિદેવની યથેચ્છ દુખદંત્રિયિતિ, એમના આખા વિકાસક્રમનો ધ્યેયો જોતાજો અને તેમની લપસી જતી કારકિર્દી માટે બારે ખેદ ધાય છે એના વાત કુભાર્યા મનતા તો સાબળે પણ નહિ, એટલે એ પોતાના પાટોશીઓને વિવ્રમિ કરે છે

પોતાના શોક મમતાને—નાનાં વહુને—પર ધરમા લટકવાના હેવા પડી ગયા છે એને મોહરાધને ઘેર રમવું ગમે, નોગ કાચે સાથે ઠૂકા કરવા ગમે, માન—પ્રતિષ્ઠાઓ ગમે, ચાર ગતિમા દોડાદોડ કરવી ગમે, શાતા—અશાતાને ઘેર લપટાવું ગમે, જ્ઞાન—વ્યાનના આવર છોમા નાચવું ગમે, કામદેવને ઘેર આટા ખાવા ગમે એનો પગ ધરમા દમે જ નહિ, એને પતિદેવની તક તેવડ લાગવવા કરના પાર । ધરમા પોતાની સાથે એને રખાવવા ગમે નાનાં વહુને આવી ગતે પારકે ઘેર રખડવાના અને પતિને રખડવાના હેવાજ પડી ગયા છે સુમતિ કહે છે કે નરે ભાઈ ! આ મારાં શોખને પારકા ઘર રખડવાની અને રમવાનાં ટેવ પડી ગઈ છે, એને કોઈ અટકાવો એક વખતે પ્રાણીને અમુક વાતનો ચરસ લાગે એટલે પછી એને બીજું સૂઝતું નથી આનાં દશા મારાં શોક મમતાની ધઈ પડી છે

‘દાહ’ એટલે રીત અથવા દગ અર્થ થાય. એક જાતનાં ટેવ જ પડી જાય એ દાહ કહેવાય. એ પ્રમાણે ઉપર અર્થ થયો અન્ય ‘દાગ’ એટલે ઉતાર જાયેની જગ્યાએવી નીચે જીતરવાનો માર્ગ દાગ કહેવાય. ચઢવું દોહાવું છે, પપ્પા બિતરવું મહેવું છે પરધર રમણતાનો દાગ સહેલો હોઈ એ વગર મહેનતે સ્વાકારાઈ જાય છે મમતાના માર્ગો દાગ જેવા જ હોય છે ત્યાં જીતરી જતા વાર લાગતી નથી આ બીજો અર્થ પણ ખ્યાલમાં રાખવા યોગ્ય છે

અવવા દાગ એટલે ધાતુ—સોનારૂપા—ને ગાળીને પાટેલી લગતી મમતામાં પરધર રમણતાના અનેક તરવો એકઠા કરી તેની દાળ પાડવામાં આવા છે, એ પરભાવોનું સમુચ્ચયોતરણ છે, પરભાવની દાગડી છે, પરભાવની પેટી છે, એ અર્થ પણ જાને તેવો છે

મારે અને દેવવદને ‘દાગ’ મારો છે, ત્યાં દાળનો અર્થ ‘સળધ’ અવવા ‘ધરોભો’ થાય છે મમતાને પારકા ઘરો સાથે દાગ—સળધ એવો બેની ગયો છે કે એ એનો ધરોભો ધઈ રો છે અને એ સળધ સાથે એ એકમેક વર્ષ ગઈ છે આ અર્થ પણ વિચારવા જેવો છે

સર્વથી બધેએસતો અર્થ ટેવ, દબ, હેવા તરકો અથવા દગ, એ જ લાગે છે, અને એ સર્વ એકાધવાલી—પર્યાયો છે બીજા દૃષ્ટિબિંદુઓ પણ અથ નજરે વિચારવા યોગ્ય જરૂર લાગે છે, એટલે તે અહીં સૂચવ્યા છે

સુમતિ નાની વહુ મમતાને પંથર રમતા વાગ્યાની ગ્રેન્ડા ઠર છે તેના ધણા કારણો
અનંત જતાયા છે આપણે તે વિચારોએ નાની વહુ પારકે ઘર અડતા પોતાની મર્યાદા
વીચરી ગઈ છે એ કેવા ખાનદાન-કુળવાન પતિને યેર આવી છે તેનો તેને ખાલ નવા
મમતા પારકા ઘરોમા રખડતા અડતા જૂઝણોની ધઈ ગઈ અને એક વાર જૂઝુ જોવવાની
યેવ પડે એટલે એના પર કોઈનો વિશ્વાસ રહેતો નથી આ જોડાજોડાપણાને લીધે બ્યારે
કોઈ વાતમા એની ખરેખર ભૂન હશે અને કોઈ એને કપકા આપશે તો એનું આગ પલ્લ
એ પતિદેવ પર મૂકશે એ ઠામદેવને ઘેર રમવા જશ અને એમા લોલતા પતિદેવની છે
એમ જણાવશે એ પૌદ્ગલિક ઘરોમા વિલાસ કરશે અને એ સર્વજ્ઞ આગ પતિ પર ચકાવશે
એ પોતા પર કોઈ જાતનો આગ્રહ રાખશે નહિ આવી એ મમતા ખાઈ છે (૧)

નરવે ચાલુ કરતી હિંદે, આસડા રહ કે ઝિનાલ;

ઔઠમડા જળ જળના નાન, હરદ ઉપાસે સાલ વારો ૦ ૨

અર્થ—જહીં તહીં જોતી અને નખરા ઠરતી ચાલે અને એવી નીતમાત કંદે છે કે
લોકો તો એને કુનડા-બ્યલિચારિણી કહે છે એ તો (નગેન) લોકોના કપકા-મહેણા લાવે
છે એને માટે હિંદુમા પીડા ધાય છે (૨)

વિવેચન—એ નાની વહુ આવે ત્યાર પછી આડુઅવળુ જોયા ઠ તી ચાલે અને
ચાલતા ચાલતા નખરા કરતી જાય કુળવાન શ્રીનાં ચાલમા નમ્યતા, નરમતા અને
સૌમ્યતા દેખાશે ત્યાર આ બાઈનાં તો ચાલ ભેઈને જ લોકો એને બ્યલિચારી, રખડુ
કે કુલટા કહેશે અને કોઈ આને બ્યલિચારી કહેવી એ જોને માટે મોટામા મોટી અને
ખરાખમા ખરાખ ગાળ છે લોકો જેને માટે આવુ ધારે તેનું છુનતર ધૂળ મળેલું કહેવાય
છે, પલ્લ જેને 'છિનાજ' કહી વગોવે તે તો હદ આવી ગઈ કહેવાય આવી રીતે નાની
વહુની ચાલમા અને વર્તનમા આર્થ શ્રીને ન છાજે તેવું વર્તન હોઈ, પાસવાર દુખ
એને માટે થાય છે, મારા પતિદેવ માટે વાય છે, અમારા ઉત્તમ કુળ માટે વાય છે

અને મારા નાના બાઈ (મમતા-સુમતિ) તો એવા છે કે એ તો હરદોજ લોકોના
કપકા અને મહેણા જ લઈ આવે છે. કોઈ એને ઠટકેલ છિનાજ કહે છે, તો કોઈ એને
રખડુ વેશ્યા કહે છે સારા માણનો કે સાધારણ માણસો, સરે એને માટે હલકો મત
ઉચ્ચારે છે તરણ સમન્વય તેવું છે એ કોઈને રમાડે, તોપણ અતે પૌદ્ગલિક બાબતમા

પાલતર—હિંડે-રેખી

રાખ્દાર્થ—અનંવ = આદી અનગી અહીં તહીં નાના = નાના નખરા, મરમરી ખાતર નક્કલ હિંડે =
રાને ઝિનાન = ઝિનાજ, કુનડા = અભિચારિણી (ઝિનાચારી = ઝિનાર) લોકડા = માણસો, જળતા
ઓનલડા = ઉનલડા, કપકા = મહેણા જાગજાગના = જમના રઈડ = નનમા ઉપાસે = આરાધે સેવા કરે,
હરદે, જગાવે સાન = આડખીની નકતર, પીગ

તો પ્રસંગ પૂરો થતા વિષયગ, હાનિ કે હિનના થાય, એટલે એને માટે તો લાલિષ આનંદની પ્રાણ ઓગળા જ રહે એનામા સ્થિરતા નહિ, બેડાલ નહિ અને સ્વાધી ભાવ નહિ એટલે એના પરિચયના આગળ અને પાછા ડગલા અને ઉખાટ જ હોય, એટલે એના નામના દરરોજ ફિયાદો, એના નબધમા દરરોજના કપકા અને એને માટે દરરોજના હસરડા જ ચાલ્યા આવે છે

પરંપર, એ તો હૃદયમા નાવ બેસુ કરે છે એ બાઈ પોતાનુ નાધવાને બંહે નવા નવા તોફાનો મનમા ઊભા કરે છે ‘ઉપાસન’નો અર્થ ‘ઉકેરણી’ પણ થાય છે આ બાઈ સાહેબ તો એવા છે કે એ સામાના હૃદયમા નકામુ તાલ બેસુ કરે છે એનુ નામ લેતા આનંદ થવાને બંહે, એના તરફ નજર કરતા સહાનુભૂતિ, પ્રેમ કે ઉદ્ધાન થવાને બંહે, એ તો બેડી હૃદયમા નાવ કરે છે અતિ પવિત્ર પતિના નામને આવી રીતે વગોવનાર એ બાઈને માટે શુ ડહેવુ? અને શુ કરવુ?—એની સમજ પડતી નથી એટલા માટે આ નાની વહુને પારડે ઘેર ખડવાનો ઢાળ પગ્યા છે એને અટકાવો, એને એમ કગતી વારો અને એ કુજવને જાજો તેવી રીતે વર્તે એવી એને પ્રેરણા કરો (૨)

વાઈ ર પાડોસણ! જુઓ ને જગારક, ફાગટ જાણે માલ,

‘જાનબન’ મુરગે રમતા, મોરે માઠ ગ્રનુક માલ વારો ૩

અર્થ—જરે પાડોશી બાઈઓ! બહેનો! તમે જરા જુઓ તો ખરા! (મને લાગે છે કે) એ તો નખતી ગાળો ખાળો! આનંદધન એની સાથે રજ ગમે છે ત્યારે એના ગોરા ગાન પર અગ્નિની જ્વાળા જામશે એ અથવા આનંદધન એના સાથે રજો ગમે છે અને એના ગોરા માલ અપટલા કાઢીને રમે છે (૩)

વિવેચન—અને એ મનતાની નથકમા રહેનારી પાડોસણ બહેનો! બાઈઓ! તમે જરા નજર ડાલી કરાને જુઓ તો ખરા! આવી નિપત્તિ આને ત્યારે પડોશણને અપીલ કરવાની ભારતીય રીતિ બાપીતી છે પાડોશીને વાત કરવામા નાની વહુની વગોવણી કરવાનો ઇરાદો નથી, પણ પાડોશીઓ સાી લાગવગ વાપરી બાઈસાહેબને (નાની વહુ-શોકને) ઠેકાણે લાવે તો ઘનુ સૂઝ સુધરી બધ, એટલા માટે એ પાડોશીઓને ડહે છે કે તમે જરા જુઓ અને મમતા બાઈને સાચી સલાહ આપો મને તો લાગે છે કે એ મમતા બાઈ કોઈની ગાળો ખાણે આવા શુદ્ધ પતિને એક ખાડામાથી બીજા ખાડામા પાડનાર અને

પાડોસણ—પાડોસણ—પાડોસણ ફાગટ—ફાગટ પ્રનુર—પ્રનુર

શબ્દાર્થ—પાડોસણ—જાગર માન ફાગટ=વિના માલ નખતી ગાળો=અવગણ મુરગે=આનંદ ગોરે=સફે, બેડાલ આનંદ=નુખ (પર) કમુકે=રૂપરૂપી રમે જગડા ન થાય (કિવાપો) કડપથી (અન્ય) કાન=કાનમા પહેરાવ એક ઘડેણુ જુથી કરેતુ ધાતુનુ સાધણુ અથવા ‘કાગ એને જ્વાળા, આય કાન’ એને કાળીને પડીને

એને મોટો સ્વપ્ના કાગવા મૂકનાર એ નાની વડુને કોઈ આપા અક્ષર કહેનાર નામજી
તો એ જરૂર આજો ખાશે, અને આ બાળનના આપા વડુનો નિગન્ધાર સાથે કોઈ કહે
ત્યારે એનું મોતુ નું રહેશે? અત્યાર ભલે આનંદધન પ્રભુ એની નાથે રાગ પડી રમી રહ
છે, પણ જો કોઈ મુશી ય આ સાથે રમતા હોય તો એના ગાલ પર ચેરડા પડતા હોય
એના મુખ પર શાંતિની ગાથા દેખાતી હોય, પણ અત્યાર તો એના ગાલ પર આ
અગમ્ય છે મારા પતિદેવની આવી વડે જરૂર ફાગડની ગાથો ખાશે એમ મને તો લાગે
છે તો પાડોશીઓ! તમે જરા નુજો! અને નાની વડુને શિખામણ માપી કાઢે મારો
લઈ આવો.

આ પાડોશીનું આનંદ કોઈ પણ સદ્ગુણ લઈ શકે છે રામ, સુવેદ, નિરોદ્ધાદિ એ આનંદ
આને, સૌજન્ય, પ્રામાણિકતા કે અત્યંતિ ત્યા આને, ગમે તે યતિધર્મનો કે ગૃહિધર્મનો
પરિવાર ત્યા હોય, તેને મુનિ નિત્તસિ ઠરી કહી શકે છે ચોકોને અડભડાટ ધાય ત્યાર
પાડોશી પાસે વાત કરવાથી છવ હાથો પડે છે પાડોશીમા તો જેની સાથે છવ મળે
તેની સાથે આવી વાત થઈ શકે છે મુનિ પોતાનો છવ મળે તેવી કાઈ પણ બાઈ
પાડોશીને હૃદયોને આ કથન કહે છે

‘જાલ’ નામનું કાનમા પહેરવાનું એક ધરતું વાય છે તે અગમ્ય અગમ્ય! અગમ્ય
છે મોઢા પાના આ દષ્ટિએ અર્થ વિનાશીએ તો એના ભાવ આ પ્રમાણે ધાય એ મમતા
સાથે આનંદધન નુજો રમતા, એ આ ગોરા ગાલ ઉપર ગાલ નામનું ધરતું અમકે છે પ્રે
મને તેટલા ખરાબ ધાય તોપણ એના ગાલ રબક પ્રદેશ તો જીજગા જે રહે છે એ
મને તેવા છે તોપણ અનત જ્ઞાન-દશન-વારિન સત્તાનત તેમની અંદર ભરેલા છે અને
અતે સિદ્ધસ્વરૂપી અને જ્યોતિ સ્વરૂપી છે, એટલે એ મમતા સાથે રમે ત્યારે પણ એના
જાલ (ધરતી)નો કબકાટ તો રહે છે પણ પાડોશીનું બહેન! મને બધ લાગે છે કે એ મારી
નાની બહેન અતે કોઈની નાજ જરૂર ખાશે ક્યમમસુતદ આપો તો એના હાથબેહાલ
કરી મૂકશે અને વારિનસાજનું લશ્કર આવી પહોંચ્યું તો એને વગોવશે એની વગો
વડીમા મારા નાથની વગોવડી સાથે રહેતી છે એટલે મને ચિંતા ધાય છે અને તેથી
તમને વિનંતિ કડુ છું કે એ નાની વડુને પારકે ઘેર રમવા-રખડવાનો દાળ પડી ગયો
છે તેને તેમ કરતી કોઈ વારો-અટકાવો!

અથવા ‘જાલ’ એટલે ‘ઝાલીને’-‘પકડીને’, ‘અબૂક’ એટલે ‘અડપધો’ ‘જાલ’
એટલે ‘મુખ’ એટલે એના ગોરા ગાલને અડપધી ઝાલીને આનંદધન એની સાથે અત્યારે
રમેય જે નાથી-હુદી-રમી રહ્યા છે, પણ પાડોશીનું બહેન! એમ કરવામા એ નકામી ગાગ
ખાશે, માટે હું તમને વિનંતિ કડુ છું કે એ મારી નાની બહેનને પારકે ઘેર રખડવાના
હેવા પડી ગયા છે તેને તેમ કરતી વારો (૩)

ઉપસ હાર—નેતુમ અને આ એકાલુંબુ પદ તદ્દન નવીન દબના છે એમા સુમતિ-કુમતિના આચરણોને જુની જ દબે બતાવ્યા છે નેતુમ પદ કુમતિના સુખમા મૂક્યુ છે, ત્યારે એકાલુંબુ પદ સુમતિના સુખમા મૂક્યુ છે નેતુમ પદ વાચતા આશા બધાય છે, ત્યારે એકાલુંબુ પદ વાચતા ચેતનરાજની વર્તમાન દશા માટે ખેંચાય છે અને ત આનંદનો ધણી, શિવસુખનો સોગતા, અખનિરજન, અદ્ભુત યોગી ઘેર ઘેર ભટકતો ફરે, ચોતાની અમૂલ્ય પરિસ્થિતિને ન પિછાને અને જાણુ વચરના મેણટોણા ખાજો એ ખેંચાય તેવી વાત છે અને એવા અખડ, પ્રૌઢપ્રતાપી, ઉત્તમ શુભના ધણીને રખડતા અને લોકોના કપડા ખાતા એવાના આરે ત્યારે કોઈ પણ અદ્ભુત જાણીને એના વલખા અને અપકીર્તિ માટે જરૂર હુ ખ ધાય, તો પછી ધરની ભેરી, જે વિચ્છતાપથી તપી રહેલી હોય, હુ ખમા દહાડા કાઢતી હોય, ધરના ઢેફજેતા આભળતી હોય, તેને તો જરૂર હુ ખ ધાય એમા નવાઈ નથી

સુમતિની ભાષા પ્રૌઢ અને સુન્દર છે, પણ એક જ્ઞાને આ પદમા ‘છિનાજ’ શબ્દ મહાયોગીએ વાપર્યો છે એનો ખુલાસો નને આ રીતે બેસે છે—આનંદનજીએ સર્વ પદોમા અને આખી જોવીશીમા ભાસાપ્રયોગ જલ્પુ નુંકા અને યોગીને નજરે પડે છે એમની ભવ્ય વિચારસરણી અને અતરંગીગાની સાથે ‘છિનાજ’ અથવા સત્તરમા કુશુનાથજીના સ્તવનમા ‘સાળો’ શબ્દ જરા કાનને નાલે તેવા મને લાગ્યા તે પદ વિચાર કરતા મને એક ખુલાસો બેસે છે

‘સાળો’ શબ્દ એમ ખરામ અથમા સુચિતાદર્શક વાય છે તેમ જ તેનો પ્રયોગ સાન અવમા પણ ધર્મ શકે છે ‘સાળો’ એટલે ‘વહાલો’ એ મર્થમા વપરાય છે અને ધણીવાર હુવાનજાના અર્થમા હંતમા પણ વપરાય છે ‘નાલો એવો પાકો છે કે એની વાત સાબળતા આપશે તો ચૂપ ધર્મ જઈએ’ ત્યા ‘સાલો’ સુચિતા નવી બતાવતો, વહુના ભાઈના અર્થમા પણ નથી જણાતો અને ગાળના અર્થમા પણ નથી વપરાતો કોઈ વખત લાટ પ્રદેશમા ‘હું સાળો એવો લોળો’ એવો ભાસાપ્રયોગ પણ સાબળ્યો છે ત્યા ‘સાળો’ એટલે ‘વહાલો’ સમજવું આવી રીતે ‘છિનાજ’નો કોઈ વાક્યપ્રયોગ દેશવિશેષે થતો હોય તો મારી જાણમા નથી વિચારીના વિચારને આડનાર, શુભદીનની ભવ્ય ભાસા કવનાર, ‘અમ હુમ અમર ભયે ન મરેજે’—એવા અદ્ભુત આતર કવન ગાનાર ‘છિનાજ’ જેવો સુચિત અર્થપ્રયોગ કરે એ જરા ખટકતું લાગે છે અને કદાચ દેશવિશેષે પ્રયોગ હોય તો તેમા ગાળ જેવું નહિ હોય, તોપણ આનંદધનજીની ભાષાવિમૂર્તિને અને એ પ્રયોગની ભૂમિકાને ઝેળ ખાતો નથી એમ તો જરૂર લાગ્યા વગર રહે તેમ નવી આ ભાષાવિચારણાની વિશેષ ચર્ચા ઉપોદ્દ્રધાત પર મુલતવી રાખીએ પ્રથમ વિભાગની ઉપોદ્દ્રધાનમા પૃષ્ઠ ૩૮ થી ૫૫ સુધી ભાષાવિચારણા થઈ છે તે કરતા તદ્દન જુદા દિશિબિન્દુથી ભાષાની પર વિચાર તદ્યોગ્ય સ્થાને યશે

આ વાત બાળુએ રાખીએ તો તેવું અને એકાદાં મું પદ ખરેખર નમૂના છે, આતર દિપ્તિ બ્યવહારુ પ્રયોગો છે, હિંદુ સમારના આરત્તા છે, યોગબુધિકાના ચોરસા છે અને ચેતનજીને એક વિશિષ્ટ અને બ્યવહારુ આકારમા બતાવનાર અસાધારણ ગેય પ્રયોગો છે આ નજરે ચેતનને જોવામા આવે ત્યારે તેને માટે અસાધારણ માન અને ખૂબ ગ્લાનિ થાય તેવું દેખાય છે યોગ્ય દિશાએ પ્રવૃત્તિ થાય તો તેનું ભવિષ્ય ભારે ઉજ્જવળ દેખાય છે અને એની વર્તમાન પોદ્ગલિત લોલતા પર નજર પડે તો એના જેવા ભવ્યાત્મનાની દશા માટે ખેદ થાય તેમ છે એના લોકલોકપ્રકાશક છેયાની વાત આવે ત્યારે ઝાતી ગજગજ ભ્રષ્ટ્રો છે અને કુમતિ તરફ લોકોમા એલભડા પર નજર પડે ત્યારે છાતી ખેસી જાય છે

આ બંને મુમતિ-કુમતિ, સમતા-મમતા આપણા પ્રત્યેકમા છે આપણી મહોબ્બત કોની નાથે વધાવ્યી તે આપણી શક્તિનો અને ઇચ્છાનો વિષય છે આપણે નિદ્રધનનંદપદ લેવું કે ખાડામા પડતા-આખડતા ટટલા માર્યા કરવા એ આપણા વીર્યવ્યાપારનો વિષય છે પાડોશીની ગાળ ખાવા કે અનુભવઅમૃતજળનું પાન કરવું એ તર્ફન આપણી પસંદગીનો વિષય છે મુરોગ્યને પગખી, તમારા ગૌરવને ધ્યાનમા રાખી, તમારા વિકાસની સ્વશક્તિની તુલના કરી, તમારા અનંત સુખ અને દક્ષિણ સુખનો તફાવત લક્ષ્યમા રાખી, ફોરે તે દેવીને મદિરે માણો સુમતિના મદિરે જયો તો લોકલોકપ્રકાશક છેયાના પિતા થવાનો લહાવો મળશે, કુમતિને મદિરે જયો તો આખી દુનિયામા આટા ખાવાનો, હરવા દરવાનો અને ટિપાતા કુટાતા રખડવાનો લાભ મળશે નિવારી તમને ફોરે તેના આવાસમા હીપમાળા પ્રગટાવો

વાત તમારા હાથમા છે તમારા ભવિષ્યના કર્તા, લોકજ્ઞા અને નિર્માતા તમે પોતે છે તમારા સ્વીકાર પર તમારી ભૂનિર્માના આકાળી છે વિચારો, પૂછો અને છેવટનું પગલું નિર્ણયાત્મક રીતે પગમર્થ કે સ્વાર્થને અનુલલિને લો એકમા આનંદધનની સુરંગી રમત છે, બીજી બાજુ ગાલ પર ગાલ અખૂકવાના છે ચેતો, જંગો, ડોઠો, વિચારો અને આગળ વધો (૯૧)

પદ બાણુ મુ

ભૂમિકા—ચેતના અને ચેતનના વિરહગાનો અનેક દિપ્તિબિન્દુઓથી ગાયા પ્રત્યેક સ્થાને દિપ્તિબિન્દુમા અને મુદ્દાને બહાર લાવવામા એટલી વિશિષ્ટતા અને નવીનતા જોવામા આવી છે કે ગાનો વિરહના હોવા છતાં પ્રત્યેક પ્રનુજે નવો નવો ભાસ થાય છે, અને જાણે અભિનવ પ્રસાંગી પ્રાપ્તિ થતી હોય તેમ લાગે છે એટલે આ સર્વ વિરહગાનોની અત્ર મમાવોચના નહોં ડરીએ, એ કાર્ય ઉપોદ્ધાતમા દરવામા આવશે અને મરેપમા પદ ઉડના વિવેચનમાથી એનું સમુચ્ચયીકરણ મળી આવશે એ સર્વના દિપ્તિબિન્દુઓ પૃથક્ પૃથક્ હોવા છતાં મુદ્દા સ્વપરવિભાગનો છે, ચેતન પરલાવના રમણુ ડરે છે તે તરફ ખેદ છે અને ચેતનદેવે પોતાના મૂળ શુભમા આવી જવું જોઈએ તેવી પ્રેરણા છે

આ નજરે જોઈએ તો બધા પદોમાં આ સ્વપરવિવેચનનું તત્ત્વ ઝગઝગાવે કરે છે. આત્મવિચારબામાં સ્વની ઓળખાણ અને પન્નો ત્યાગ વાં મુખ્યત્વે કરીને પ્રમુખ ભાગ ભજવતો હોય છે અને જોકેથી વધારે વખત સ્પષ્ટ કરવા પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવ્યો છે કે આત્મિક વિચારણાનું કેન્દ્ર સ્વપન્ન વિવેચન અને પરિણતિની નિર્મળતા છે એક રીતે કહીએ તો અહિંસા, સયમ અને તપ પર નિર્ભર થતા જૈન દર્શનના નીતિવિભાગ (Ethics) નો સાર સ્વપરના વિવેચનમાં અને પરિણતિની નિર્મળતામાં સમાઈ જાય છે અને તેટલા માટે જુદા જુદા મુદ્દાઓ દ્વારા એ વાતને મુખ્યતા આપવાનો પ્રયત્ન જૈન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને યોગીઓ શૂંકયા નથી.

જ્યારે ચેતના પતિવિરહની કુખલરી કહાણી વર્ણવે ત્યારે તે સારી રીતે બજતી હોય છે કે તેનો અને ચેતનરાજનો અલેખ છે, પણ તે નાચે જ તે બરાબર બજતી હોય છે કે ચેતનના જ અત્યાર પરભાવમાં રમણ કરી રહ્યા છે અને પારકે ઘેર ભટકી રહ્યા છે. આવા વખતના પતિવિરહે થેની ધથેલી ચેતના જેવી વિદ્વસિ કરે, જેવા ઉદ્ગારો ઢાંઢે, તેનું પ્રદર્શન આ પદમાં તમ અન્યને જમ્મ કરવામાં મા મુ છે.

આ પ્રાપ્તિના ભવબ્યાધિ એટલો આકરો છે, એનો સ્વભાવ એટલો પગલાવ ધર્મ ગયો છે, એની અને શુદ્ધ ચેતનાની વચ્ચે એટલો આતરો વડ ગયો છે કે એને ઠાકી ઠાકીને નીવડે રાખવાનું કહેવામાં આવે, ત્યારે કાંચ તે કોઈ વાર ડાંચે જાય છે, આગળ પાછાગેના ખાલ કરે છે, અને ડાંધમાંથી જગ ભગવાના ચમકારા બતાવે છે આ પદમાં તદ્દસતી ચેતના પતિદેવને તેમના દર્શન દેવા વીનવી ગઈ છે, પોતાની શ્રદ્ધા, મુમતિ આદિ મૂખીઓને પોતાના એ કાર્યમાં મદદ કરવા મિનતિ કરી રહી છે એ સર્વનો આશય ચેતનરાજને માની વસ્તુમિતિનું જ્ઞાન કરાવવાનો છે અને એ જ્ઞાન કરાવીને એને શુદ્ધ દશા તરફ લઈ આવવાનો છે આ આશયથી શુદ્ધ ચેતના પારકા ધરમાં રખડતા પતિદેવને વીનવે છે આ પ્રકારની અનેક વિદ્વસિ અગાઉ ધર્મ શૂંકી છે આ પદમાં એ દિશાએ એક વધારે પ્રયત્ન છે.

૫૦

(રામ-કાનકા પ્રત પ્રભાલે-પૂરની)

દરિસન પ્રાનજીવન ! મોઢે દીજે,

વિન દરિસન મોઢી વલ ન પરતુ હે, તત્ત્વ તત્ત્વ તન ઝીજે દરિસન૦ ૧

અર્થ—મારા પ્રાણાધાર ! મારા જીવનના આધાર ! મને હવે તો આવના દર્શન

પ્રાણાધાર—દરિસન-દરિસન મોઢે-મોઢી તત્ત્વ તત્ત્વ તન ઝીજે

રામ-કાનકા—દરિસન = દર્શન સાક્ષાત્કાર પરનો પ્રાનજીવન = નાથ જીવનના આધાર મોઢે = મને દીજે = દર્શાવે, દો, આપો મિન = વગર, વિના કર = તપ્તિ આરોગ્ય, આરામ નેન. પરતુ હે = પડે છે, વાપ છે તત્ત્વ તત્ત્વ = તત્ત્વ તત્ત્વને ટમટમીને, ઝૂંઝૂંઝૂંઝૂંને છીજે = ક્ષીણ થાય છે કમ થાય છે

ઠરાવો, આપનો આજ્ઞાકાર કરાવો. આપના દર્શન વગર મને જરા પણ ચેન પડતું નથી અને ઝૂરી ઝૂરીને મારું ચારી-લીણુ થતું જાય છે, નમણું પડતું જાય છે (૧)

વિવેચન—હુંકુ ચેતના-નિરહચેદી ભાગિના-પતિની ગેરહાજરીમા પતિદેવને ઉદેશાને વીનવે છે ધ્યાનમા રહે કે અત્યાદે પતિદેવ તો પર રમણીઓ સાથે ધ્યાના કયા રખડતા થઈ ગયા છે, અને પોતાની પત્નીને યાદ પણ કરતા નથી આરે વખતે વિરહતાપવી તપી ગયેલાં પણ પતિને સર્વસ્વ માનતી નતી દેવી ચેતના પોતાના ઉદ્ગારરૂપે બોલે છે મારા દેવ ! મારા જીવનના આધાર ! મને આપના દર્શનનો લાભ આપો, મારે મદિરે પધારો, અને મારી સેજડીને શોભાવો. આપના દર્શન વગર મને તો જરાયે ચેન પડતું નથી હું તો જળી રહી છું અને મારા ચારીરમા અને મનમા ભડકા બળે છે વિરહદશાના આવા હાલ છે ચેતનાને કઈ કળ વળતી નથી અને ચારીર તો આશુ તડકતડક થઈ રહ્યું છે (૧)

આવી પોતાની દશા પોતાના બહેનપણી પાસે વર્ણવતા એને વધારે ખેદ થાય છે તે આગળ વધે છે —

કહા કહુ ફહુ કહત ન જાયત, વીન સેજા મ્યુ જીજે ?

સોહુ માર્દ સરિ ! કાહુ મનાગો, આપ હી આપ પતિજે ઠરિસન૦ ૨

અર્થ—હું તે શું કહું ? (હવે તો) કહેવાનું કઈ પણ (યાદ) આવતું નથી (કારણ કે કહેવાની વાત પણ શરમ ઉપજાવે તેવી છે) વગર નેજડીએ તે કેમ કરીને સુવાય ? શા સુખે સુવાય ? બહેન ! સોગન બાઈ, આમહુ ઠરી, ગમે તેમ કરીને મારા પતિ દેવને મનાવો-સમ તરો પડી તો એને પોતાને પોતાની મેળે આતરી થઈ જશે, નિશ્ચય આવી જશે (૨)

વિવેચન—મારા દેવ ! હું કહી કહીને શું કહું ? કેટલું કહું ? કોની પાસે કહી સંભળાવું ? મને તો બાર કહેવાનું તૃણતુ પણ નવી અથવા આ મારા ધરની વાત હોઈ, પતિપત્ની વચ્ચેની હરીફત હોઈ, એ કહ્યા બતાવતા પણ શરમ આવે છે સત્તાની ધરના ઊદ્ગ્ર ઉવાડે નહિ, એ પોતાના ધરની વાત સર્ખીઓ પાસે અત્યંત સંકેત્ય પૂર્વક કહે છે એ કહે છે, બહેનો ! આ મારા ધરના વાત તમને કહેતા પણ લાજ આવે છે પતિ વગર સેજડી નહિ, સેજડી વગર ઊઘ નહિ, ઊઘ વગર શાંતિ નહિ, શાંતિ વગર ચેન નહિ, અને ચેન વગર નિરાત નહિ આવી મારી સ્થિતિ છે એનું તમારા પાંચે શું વર્ણન કરું ? હવે તો બહેનો ! તમે જઈ મારા પતિદેવને સોગન બાઈને-દઈને સમજાવીને મારે

પાંદાતર—સેન-સેરા સો-સા સખિ-સરિ કા-ગી

શબ્દાર્થ—હા=શું કહું=કાઈ કહેત=કહેવાનું ન આવત=આવતું નથી સેજ=શય્યા ગુ=

કેમ જાગે=રોબો સુવાય સોહુ=સમ કાહુ=ગમે તેમ કરી આપ હી=પોતે જાતે પતિજે=આતરી કરી લે, ચો-સી કરે

મદિરીએ લઈ આવેા છે પતિને અને પત્નીને વાધો પડે ત્યારે તેની સાટે સીએ પતિદેવને મનજવવા વાય છે પતિદેવને થેર લઈ આવવાનો આ પત્નિ એક સ્ત્રી છે કદાચ લોક લાજના માર્યા કે તમને નારાજ કરવાનાં અનિચ્છાવાળા પતિદેવ મારે મદિરે પધારે તો મારી મેન્ડી પવિત્ર થાય અને મારા શરીરમા બગતો વિરુદ્ધઅગ્નિ શમે અને બીજે લાજારાનો માર્ગ તો પછી નનાબ ઉપર ગખવાનો છે કોઈ વખત તો એને જરૂર પ્રતીત પડશે કે હું કેવા છું, અને મારા તેમના તરફ જીવી સાચી ભક્તિ છે કા તો તમે એમને મનાવી લાવો અથવા એને પોતાને પ્રતીત વાય ત્યા મુખી વાત મૂકી દો, બીજે ઉપાય મને સૂઝતો નથી મનજવતી વાત નહિ અને તો પછી કુદરત ઉપર બેઠી એ જ યોગ્ય ગતિય મનખોટની ખાતરી થશે અને સાચુ મનજશે ત્યારે આકૂકા મારે મદિરે આવી લાગશે.

અવધા બહેનો ! તમે મારા પતિદેવને સોગન ખાઈ ખાઈને શા માટે મનાવો છો ? એને અતે સાચી વાતની પ્રતીત થશે અને એ જાતે મારે ત્યા ચા'યા આવશે મારામા હોય નથી, મારા તેમના તરફનો રાગ પવિત્ર છે, તો પછી મનામણા-તેકા ચા માટે ઠરો છો ? એ તો અતે પોતે જ સમજી જશે અને જાતે જ રા યા આવશે (પ્રથમનો અર્થ વધારે બધેચેલો લાગે છે)^૧

દેડર દરાની સામુ જેઠાની, યુદ્ધી સર મિલ રીજે,

‘જાનદવન’ વિનુ માન નરહ ઝિન, કાર જવન જા સીજે દરિસન૦ ૩

અર્થ—મારા (લઈ પડેલા કે થતા) દેડ, દેરાણી, મામુ અને જેઠાણી એ સર્વે એકઠા નળી જઈને મારા ઉપર વિદાય છે મારા નાથ જાનદવન પ્રભુ વગર મારા બ્રાહ્મણ ગમે તેટલા કશોટા ઉપાય કરીએ તોપણ હવે તો લખુનાન પછુ પડતા નનાં માટે મારા બ્રાહ્મણનાથ ! મને આપના દર્શન આપો (૩)

વિવેચન—મારા દેડ-દેરાણી, મામુ-જેઠાણી બધા અર અદર મળી જઈને વગર કારણે મારા ઉપર શુસ્તે થાય છે કારણ કે એ સર્વે મારા સાચા દેડ-દેરાણી કે મામુ-જેઠાણી નથી, થઈ પડેના છે દેડને ચ્યાને પ ગતી વિજયજી કામગમને મૂકે છે, દેરાણી

પાકાતર—જેઠ-ગોરદો દેરાની-દોમારાની જેઠાની-જિઠાની યુદ્ધી-સુધીની સત-સનહિ વિનુ-મીન. કોટ-કોટી પ્રતમા જેનુ પ૦ ૩૩ કરે છે દરિસન નહીં ગાતી વખત તેનો ઉપયોગ છે

શમ્ભુદર્થ—દેડર=દેડ પતિનો ભાઈ દેરાની=રેની પત્ની મામુ=પતિની માતા જેઠાની=પતિના મોગભાઈની વડુ યુદ્ધી=એમ જ, વિના કારણુ સમ=સર્વ મિત્ર=નળીને બીજે=શુસ્તે વાય છે વિદાય છે મીનુ=વર નાન=જીવન જીવતુ તે ઝિન=લગારમાન લખુ ગાર=કોટ માટે જતન=પ્રયત્ન સલામ મીને=કરવામા આવે

૧ કાકુ નો અર્થ જમે તેમ કરીને થાય છે તો માટે' એમ પણ માન મને અર્થની ઉપર પડતા કરી છે -વિવેચનકાર

સ્થાને લોગપરિણતિ-દેવી રતિ-ને મૂકે છે, સાસુ સ્થાને ભગવતી લોકન્થિતિને મૂકે છે, અને લોભદશાને જેઠાણી સ્થાને મૂકે છે એ ગદ્યા યદ્ય પડેલા મગાઓ તો મારી ઉપર ખાજ કરે છે એમને લાગે છે કે હું બહુ સાક્ષર્ષ કરનારી છું

અથવા મારા પતિના નાનાભાઈ ગૃહીધર્મ, તેમની આ સદ્ગુણરક્તતા,^૧ જે મારી દેરાણી થાય, મારા જેઠ યતિધર્મનાં પત્નાં દેવી સદ્ભાવસારતા,^૨ જે મારી જેઠાણી થાય, કે મારાં સાસુ મહાદેવી વિરતિ (ચારિત્રરાજની પત્ની)^૩ એ નર્વ તો મારા ઉપર રીસે ભરાય છે તેમને એમ લાગે છે કે હું પતિને કબજે રાખી શકતી નથી અને તેમને બ્યા ત્યા ભટકવા હઉં છું, તેમા મારી ઓછી આવડત છે આ કારણે તેઓ મારા ઉપર ખિન્ન થઈ સખીના મનામતા થાલે તેમ નહીં અને દેરાણી-જેઠાણી ખીજે ભરાય છે મારા દેવ' આપના વગર મારા પ્રાણ લાપુવાર પથ્થુ ટકે તેમ નથી આ છેલ્લી વાત તફન સાચી છે માન સખીઓ મનામણા કે આગ્રહ કરે કે મારા ઉપર માન દેર-દેરાણાં ખીજે એ સર્વ વાત માપ મન પર ન લેા અથવા જરૂર લેા, માર તો આપને એક જ વાત કહેવાની છે કે આપના વગર આ ચેતના એક લઘુમાત્ર પથ્થુ ટકે તેમ નથી, એને ટકાવવા હજારો ઉપાયો લેવામા આવે કે તેની અનેક રીતે સંભાળ લેવામા આવે તે સર્વ નડામા છે અને આપ મારા છે અને હું આપની છું આપ મારે ત્યા પધારા, મને દશન આપી મારાં આખોને પવિત્ર કરો અને મારી સેજડીને શોભાવો ધન્ય મારા પતિદેવ' વાહ વાહ મારા આનંદધન (૩)

ઉપમ હાર—ખરી વાત તો એ છે કે અદરથી ચેતનાને હજુ પ્રાણીજીવનના દર્શન દરવાના સાથે તલસાટ જ નાગ્યો નથી બ્યારે એને મનમા માચી તાલાવેની લાગશે ત્યારે એ પતિ ગમે ત્યા રખડતા હશે ત્યાથી એને પકડી પાડશે આ તો પતિદેવ રખડ્યા ડરે છે અને દેવી ચેતના મૂર્ખાગત દશામા પડી ગયા છે મત્યારે દેવીને સળવળાટ થયો છે બાકી બંનેનો મેગ બ્યારે બેમરો એટલે પછી દેર દેરાણી, જેઠ જેઠાણી કે માસુ નણુદની ખીજની કે મમ તવટનાં કાર્ષ જરૂર નહિ રહે માટે ખરી વાત તો ચેતના અને ચેતનનો મેગ મેળવવાનાં છે અને એ વાત બની તો પછી બાકીનું સર્વ ચાતુ આવશે આવા ભાવના ખીજ પડો આવી ગયા છે તેથી આ પત્ના આશય ઉપર જ વધારે ધ્યાન એચવાની જરૂર રહે છે મુઠો પતિદેવને ઘેર લઈ આવવાનો છે, શુદ્ધ ચેતનાનો અને ચેતનદેવનો મેગ કરાવવાનો છે અને બાકીનાં સર્વ બાળતો વ્યવહારનજરે વિરહી સ્ત્રીની દશાને બતાવવાનો છે વચ્ચુત તો ચેતના-ચેતનનો એકીભાવ છે, અને તેઓ દ્વં છે, વિયોગની સ્થિતિમા છે, વિરહદશામા છે એમ કહેવું એનો અર્થ માત્ર એટલો જ છે કે ચેતનદેવ હજુ પરભાવમા

૧ ઉપનિતિભવપ્રયાગ્યા ભાગાતર, પ્ર ૪ પ્ર ૩૫, ૧ ૧૦૮૬

૨ એગન પ્ર ૧૦૫૪

૩ એગન પ્ર ૫ પ્ર ૩૪, ૫ ૧૦૬૪

નમણુ કરી રહ્યા છે આ ગિહિતિ નવાય અને ચેતન પોતાના સ્વભાવે આવાં તથા એટલે આ સર્વ વિરહગાન અને દર્શનકળનાનો છેડો આવી બચ તેમ છે

‘દર્શન’ શબ્દ એકથી વધારે પારિભાષિક અર્થમાં જોઈ શકેલા વપરાયેલ છે દર્શનનો અર્થ મેળાપ ધાય-જેમ કે મને તમાગ દર્શન હાવ કેટલાયે વખતથી થયા નથી જોવાની ક્રિયાના અર્થના અર્થ દર્શન શબ્દ વપરાયો બાકી દર્શન એટલે તત્ત્વજ્ઞાનની વિચારણા એવો પણ અર્થ ધાય, જેમ કે-જોઈ દર્શન, આખ્ય શન વગેરે. કર્મવિચારણામાં દર્શન શબ્દ દર્શનાવશ્યક સાથે વપરાય છે ત્યાં દેખવું, જોવું એ અર્થમાં એ શબ્દ વપરાય છે જ્ઞાનની સાથે તેની સરખામણીમાં એ શબ્દ વપરાય ત્યાં તેનો અર્થ સામાન્ય બોધ મુમજવો. આમ જોતે કે ધનુ ધનુ એ દર્શન છે, જ્યારે ચાર પગવાળાં, પીળા કે સફેદ રંગનાં, અમુક આકારના ઝીંગડાવાળી ગાયનો બોધ ધાય તે તેનું જ્ઞાન છે દર્શનનો અર્થ શ્રદ્ધા પણ ધાય છે જ્ઞાનમાં બહુવાની વાત, ચારિત્રમાં વર્તનની વાત હોય છે ત્યારે દર્શનમાં શ્રદ્ધાની વાત હોય છે નમ્યદર્શન સાથે દર્શન શબ્દ આ અર્થમાં વપરાય છે આવા અનેક અર્થો દર્શન શબ્દના છે અહીં તો નવમ અર્થમાં જ તે વપરાયેલ છે

ચેતના પતિને મળવા આવુર છે, અને પતિના મેળાપ માટે એ વીર ઇચ્છા બતાવે છે અને સખી સાથે ગહેણુ મોકલે છે વીરગયેલી રાણીઓ બને પવિત્ર હોય ત્યારે જે દયા અનુભવે છે, અને જે આવુરતા બતાવે છે, તેનો આ પંખા આલાપ કર્યો છે, વિરહી દેવીની આકાંક્ષા અત્ર સુદામ રાતે વણુવી છે અને ચેતન માલજે તા ઘરની બેરીની આરણુ કણુજોડર કરી તેનાં મિત્રા દૂર કરી શકે તેવી તેનામાં શક્તિ છે માટે દેવ આ વિનિતિ માલજો અને દેવીની આકાંક્ષા પૂરા પાડા! (૬૨)

૫૬ નાણુ મુ

ભૂમિકા—શુદ્ધ ચેતના પતિવ્રતા પત્ની છે, અનાદિ કાળના વિરહથી હેરાન વધેલી છે, પણ આર્થ પત્ની હોઈ, એના વિચારે પતિદેવ સખીના જ છે એને આપણે સોગમાં પંખા પતિના માર્ગની નિરીક્ષા કરતી જોઈ એને રિસાર્થ ગયેલીને મનાવવાના પ્રયત્ને અંતરમાં પંખા તપાસ્યા એની ભાવવાની રાતના વિરહગાન એનવનમાં પંખા સાલજ્યા માત્રનમાં પદમાં માળાપ, બતભાત, લાજકાજ સર્વ પ્રાકૃપતિ આનંદધન છે એને આલાપ જેલેવતી રાગના સાલજ્યો અને પતિદર્શનનાં ગળના માગલા આવુરમાં પંખા વિચારી ગયા ચેતનાની વિવિધ દશાનુ વર્ણન કરતા પદોની સખ્યા સાક ટકાની ઉપર ધાય તેમ છે, અને તલોચ્ય વ્યવે આ વિવચની મહત્તા પર જુ. ૧ જુ. ૧ દિગ્ગિજિન્દુથી ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે આ કેદસ્થ સુદા પ્રજા વિચારવા ચોખ્ય હોઈ ખાસ ખ્યાવમાં રાખવા ચોખ્ય છે

ચેતનરાજ પરપરિપુતિમા ખૂબ અટવાઈ ગયા છે એની બાહ્ય વૃત્તિ મુખ-આરામ અને જાન-તાન-સુલતાન તરફ યદ્યર્થ છે એના માત્ર રાજ્ય પગ કોઠ, માન, માયા, લોકો સામાન્ય સ્થાપી રીધુ છે અને અત્યારના એના બાહ્ય આચાર કે આતરનો અભ્યાસ કર્યો હોય તો એ શુદ્ધ ચેતનાનો વહાલો પતિ છે કે એને મહાપતિવ્રતા પતિપ્રાણ પત્ની છે, એ વાત પણ ભાગ્યે જ માનવામાં આવે એનો ઇદ્રિયોના વિષયો તરફનો પ્રેમ, એની મનાર રસિકતા, અને એની અતરવાટમાં ચાલુ રહેલી ખટપટો વિચારવામાં આવે તો એને ચેતના જેવી શાત, વિચક્ષણ, આદરવતી પત્ની હશે એમ માનવામાં પણ આવે નહિ—આવી ચેતન કેવના દશા છે

અને ચેતનાના નજરે જોઈએ તો એના શુદ્ધ પતિનતને જ એ એને અનેક પ્રકારના વિમાસણો થયા કરે છે કોઈ વાર એને પતિની દશા તરફ ખેદ આવે છે, કોઈ વાર એને પતિ ઘેર આવશે કે નહિ એ બાબતમાં ગદા થાય છે, કોઈ કોઈ વાર પતિના સ્વાગતે નાટકિયાના વેશ સાથે સરખાવવાનું એને મન વધી આવે છે (પદ ચૌત્રીગમુ) અને કોઈ વાર વળી એને કંતોડા મીઠો લાગે છે અને લોક ખાટો લાગે છે (પદ ૪૦મુ) આવી વિવિધ દશા અનુભવતી આર્થ બાળા મર્વ સહન કરી લે છે, પણ એ પતિને તજવાનો કે એની સાથે દૂરગોડા કરવાનો સંકટ પણ ટરતી નથી આ એની મહત્તા છે

પતિપ્રાણ પત્નીને નવરાગના વખતમાં કેવા કોડ થાય છે તેનું શબ્દચિત્ર ખાતે આલેખવા યોગ્ય છે પ્રાણીના હૃદયમાં બે પ્રકારની વામના હોય છે એક વૃત્તિ પૌદ્ગલિક વિષય મેલન તરફ, અર્હીવી અને તેજલો નાની લીધેલો લાભ લઈ લેવા તરફ અને ભવિષ્યના આદર્શ કે ભાવના તરફ આખર્ષીયામણા કરવા ઉત્સુક હોય છે, ત્યારે બીજી વૃત્તિ તેથી જીદથી રાતે લાખી નજરે જોવા તરફ, અર્હીના લાભને ભોગે વિકાસમાં પ્રગતિ કરવા તરફ અને આતરને ઓળખી તેને ધ્યાવવા તરફ હોય છે આ બાહ્યાત્મદશા અને અતરાત્મદશાને પુરુષાકાર (personality) કરનામાં આવે ત્યારે અતરાત્મદશાને કેવા કોડ થાય, એની ભાવના કેવી હોય, તેને પત્નીનું રૂપ (Personification) આપી તેના હૃદયમાં થતા કોડ-કોહોને અત્ર વિચારવામાં આવે છે

આ બીજા પ્રકારના કોડની વિચારણા એક પત્ની તરીકે કેવા પ્રકારની હોય તેની ગણનામાં સાથે સાથે આર્થ પત્નીના આદર્શ કેવા અપદ્દ હોય, એના પતિ એને ગમે તેટલી તરડોડતા હોય છતાં એ પતિ તરફ કેવો મહાભાવ ઢાળવતી રહે, તેના સ્પષ્ટીકરણની પણ આ પદમાં યોજના છે પત્નીના કર્તવ્યદર્શનની નજરે અને શુદ્ધ ચેતનાના ભાવવાહક કતાદર્શક શબ્દચિત્ર તરીકે આ પદ અણમોલ છે, એટલો ઉપોદ્ધાત કરી આ પદનો ભાવ મક્ષિપ્ત રીતે જોઈ જઈએ વિવેચનમાં આ બંને પ્રવાહ એકધારા સાથે સાથે ચા-ચા આવશે એ પર લક્ષ્ય બેચી આગળ વધીએ

૫ ૧

(મુને મહારા નાહલીયાને મલ્લાના કોડ-એ દેવી)

મુને મહારા નાહલીયાને મલ્લાના કોડ,

રાસુ માઠી ! કોઈ મુને વીજો રહેમો છોડ મુને ૧

અર્થ—એતના કહે છે કે મને મારા વહાલા નાવ-પતિને મળવાના કોડ છે તેને મળવાની હું બહી ઉમેદ રાખુ છું પણ માઠી ! અત્યારે તો બીજો કોઈ કોડ વળગી થો છે (૧)

વિવેચન—આથ પત્નીની ઇચ્છા પોતાના નાથને મળવાની હોય છે એ નાથને ‘નાહલીયા’ કહી એના પર વધારે પ્રેમ બતાવે એના એની લાલચીક મહત્તા છે એના પતિ રાતે સખડતા રોય, કે એને નિરસ્કારતા હોય, એ એના મનિર ન આવતા મા પીતીને નહેલે જતા હોય કે એને જનમભરનો વિરહ સાલતા હોય, પણ એના કોડ પતિને મળવાના જ હોય છે એની મનોભાવનાના નાથ તો પતિદેવ જ હોય છે ૨ પતિપ્રાણ આન્શ સતી નિરહી અવસ્થામાં કહે છે કે મારા નાહલીયાને મળવાના હું તો મનોરથ રાખ્યા જ કરું છું, અને મને તો અત્યાર કોઈ બીજો કોડ વળગી ગયો છે ભૂતનો વળગાડ નાપુતને પરાધીન બનાવી દે છે દેવી કહે છે કે હું તો મારા નાથને મળવાના કોડ રાખુ છું, પણ અત્યારે તો જાણે મારા મુને ગગ, અજ્ઞાન આદિ અનેક કોડ વળગી પડ્યા છે, અને પરિણામે મારા પતિદેવ, જેની નાથે મારી પારમાર્થિક એકતા છે, એ તો બાપે ભૂતના વળગાડથી ભરખાયલા રોય તેમ જ્યા ત્યા જેમ તેમ નાથે-દૂરે છે, અને મા ! કોડ હું મને તેટલા નાપુ પણ તેનો અમત થવા દેતા નથી મારા ઉચ્ચ માદર્શો અને માદર્શ કોડ હોવા જતા બાપે મારા દેવને કોડ વળગ્યું હોય તેવી તેમની અને તેમની સાથે અબેદલાવ માનતી મારી દગ્ગા થઈ ગઈ છે

‘હું રાખુ’-આનો અર્થ બે પ્રકારે શક્ય છે એક તો ‘રાખુ’ના કર્મ તરીકે ‘કોડ’ને લઈ શકાય, એટલે કે ‘હું મારા નાહલીયાને મળવાના કોડ રાખુ છું’ આ અર્થ મુયેચિત

શબ્દાર્થ—મુને = મને મહારા = મારા પોતાના નાહલીયા = નાવ(નુ પ્રેમાન ૩૫) વહાલા પતિ નાવિક, સ્વામી કોડ = મનોભાવ, અતરની બેઠ વનેમો - વળગ્યો લાગ્યો કોડ = એ જાતનુ ભૂત, વળગાડ મોટા મગર.

૧ ત્રતમા ને આ પદ મળ્યું નથી પાછાતર ઉપવચ્ચ થરા નથી

૨ ‘નાવ’ના ‘નાહ’નું ‘નાહલીયા’ સંલિપિત રૂપ કરવામાં ભાગ કરામત છે એ નાનાનું ‘નાનમો’ અને સરખાતું ‘સરીખડા’ જેવું રૂપ છે, અને એમાં ખૂબ સામ્યમાન આવે છે કાવ્યમહાકવિમાં ખુબી મન્ય કરવાની આ ઉત્તમ રીતી છે અને સમ્પ્રદાયકાલુ ઉત્તમ દટાત પૂરી પાછાતર આ રચના ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે આડુનિષ્ઠાત્રી કાવ્યરચનામાં કવિ નાનાનાને આ પ્રમત્તના ગુન્થપ્રયોગની સારી નમૂનાકૃતિ બતાવી છે અને પછની ન રૂપે ખાસ ચર્ચવા અને સમજવા યોગ્ય દુષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે - વિવેચનકાર,

જગ્યાય છે અથવા ડોડ આગળ 'છે' અધ્યાહાર ગણી ત્યા વાડ્યને પૂરું કરીએ તો તેનો અર્થ હું મારું મન માડ માડ કરીને કબજે રાખું છું, મનમાં તો પતિને મળવાના ભારે કોડ થાય છે, પણ પતિના વર્તમાન વર્તનને લઈને એવી દશા વધે ગઈ છે કે બાણે કોઈ ભૂત કે પિશાચ વગળી પડ્યા હોય અને અનેક ચાળા કરાવે તેવી ચોતાની વિપરીત દશા થઈ ગઈ છે (૧)

મોઢનીયા નાહણિયા પાલે મહારે, જગ સવિ ઝજડ જોડ,

મીઠારોલા મનગમતા નાહજી વીળ, તન મન ધાયે ચોડ મુને ૦ ૨

અર્થ—માગ મનમોહન પ્રેમી નાવ વગર મારે મન તો આખી દુનિયા વેરાન જ ગલ જેવી છે મીઠું મીઠું બોલતા અને મારા મનને પસંદ આવતા મારા સ્વામીનાથ વગર મને તો મારા શરીરમાં અને મનમાં સખ્ત ચોટ લાગે છે, મારી આતુરતા વધી બધે છે અથવા તીવ્રતાને પાસે બિંધે બંધી બધે છે (૨)

વિવેચન—પ્રથમ વિરહી સતી પતિવ્રતાની નજરે રિચાર કરીએ આકર્ષણ કરનાર લહેરીલાલા પતિ વગર એને મન તો આખી દુનિયા વેરાન સમાન છે, એને કોઈ વાતમાં, કોઈ મ્યાનમાં કે કોઈ સગમાં મળ આવતી નથી અને મીઠું બોલનારા મારા મનમોહન પતિ વગર આખા શરીરમાં અને મનમાં આતુરતા થયા કરે છે એ અહીંથી આવશે કે પેલે માર્ગેથી આવશે કે એમને મેમકુશળ તો હશે?—આવા આવા વિચારોથી મનમાં અકળામણ અને શરીરે ચોટ થાય છે અને વિરહનો ઉડળાટ વધતો બધે છે

ચેતનાની પણ આવી જ દશા થાય છે એમાં ફેર માત્ર એટલો છે કે 'મીઠા બોલા' શબ્દનો પ્રયોગ વિરહી પત્ની બલઅનુભવ ઉપરથી કરે છે, ત્યારે ચેતના જ્ઞાનચક્ષુથી કરે છે એને તો દીર્ઘ ઢાળનો પ્રીતમ નાથે વિરહ છે તેથી તેણે મીઠાબોલાની મીઠી વાણી સાંભળી નથી, પણ એને ખમર છે કે પતિદેવ જે દિવસે રીઝશે તે દિવસે એ મુમધુર અને હુકર બોલશે ચેતનાને ચેતનજી વગર બીજું કાંઈ વહાલું નથી, એની નજરે પણ જગત વેરાન છે, સ્વાદ વગરનું છે

ચેતનાનું કંપેલું શરીર કે મન આ વખતે કેવા હોય તે 'ચોડ' શબ્દ બહુ વેધક રીતે બતાવે છે એને 'ચોટ' લાગવામાં વપરાતા 'ચોટ' શબ્દ માથે માથે ગણી રાડાય આવાત, મારણ કે મૂં લાગવાનો એનો ભાવ રમજી શકાય છે અને આતુરતાના અર્થમાં પણ એ સારો ભાવ પૂરા પાડે છે આવી રીતે પતિદેવને મળવાના ડોડ એવટી શુદ્ધ પત્નીની સ્થૂળ અને માનસિક દશા ડેની હોય તેનું વર્ણન કર્યું એ વર્ણનનો પૂર્વાર્ધ અડ પૂરા વચે ઉત્તર્ગર્ધમાં એથી પણ વધારે ચમત્કાર છે (૨)

રાખ્દર્થ—મોઢનીયા = મનમોહન ન લહેરી આપણું કામ તેમાં પાગે = વગર નિરાવ (૩૦ પાખી) વગર = દુનિયા સવિ = આખી ૧ ૮૩ = વેરાન ને = મનમાં મરીખું નાહજી = માથે માથે વિગ = વગર મોડ = તીવ્રતા, આતુરતા (આપણે મારા માટે દલિયાર વાવવાની ક્રિયા, આવાન મારજ મૂઠ)

વાઈ દોળીયો છાટ પટેલી તગઈ, માવે ન રેણમ ઝોડ,

અર સર મહારે મગ રં મહેરા, મહારે 'જાનદાન' ગરમોડ મુને ૦ ૩

અર્થ—શુ દોલિયો કે શુ હિરોળો, શુ પટેલી કે શુ તગઈ, નને તો રેશમી કપડાની
નોડ પણ ગમતી નથી એ ખીન સર્વે તો મારે લલા લલા છે, બેડ કીડ છે, મારે મુગટ
મણિ તો મારા આનંદધન છે (૩)

વિવેચન—નિરહી સ્ત્રીની નજરે આ જ ઉત્તમ ધર્મ વિચારી જઈએ. શુ દોલિયો કે
શુ મુલાગી રેશમી તગઈ, શુ હિરોળાખાટ કે શુ ચોઢવાની મુલાયમ ચાદર, અરે, નમે
તેવી નોડ લાખી હોય કે ગમે તેવા કાત નુર મૂલ્યવાન સાને ચણગાપા હોય, મારે
તો આરી આવી ત્રવં વસ્તુઓ ઠીક ઠીક જ છે એ સર્વ વસ્તુથી મારા હિલના આનંદધનને
મળવાના કોડ પુરાતા નથી કે એ વસ્તુથી હું ધરવ પામતી નથી માટે તો આનંદધન
નાવાના મુગટ છે, મારે એ સર્વંજ છે એમની ખોટ તો મારે નન ચાતુ જ છે અને
એમની એ ખાલી પટેલી જગ્યા તગઈ, ખાત્રા, હિરોળાખાટથી કે રેશમી વસ્ત્રો કે મૂલ્ય
વાન વસ્તુઓથી પુનઃ તેમ નથી

'લલા કે લહેરા'એ વાક્યમાં ઠોટા લાવ છે એ બીજે બતે સારી છે, પણ મારે
માટે તો એ ઠીકાઠી છે માટે જેને મળવાના કોડ છે એ મળે ત્યારે મારે દહાડો વળે
આ જાવદશનમાં કાન્યદક્ષિણે વાતુર્થ છે

આત્મ દક્ષિણે દોલિયા, ખાટ કે પિંછાડીનું સ્વાત ખાદ્ય અનુદાન કે ઉપચોદિયો ધર્મ
વ્યવહાર લે છે આવા ખાદ્ય અવલબનોને નિકાસમાર્ગમાં જંગ સ્થાન છે, ખાદ્યનાથી જ
આનંદમાં પ્રવેશ શક્ય છે અને ખાદ્યનાં ગાળના જ. પણ ચોટી કર્યા વગર ચેતના ઠહે
છે કે મારે નન એ સર્વં જાણ છે, પણ મારા મુગટમણિ તો મારા નાથ જ છે બ્યારે
હું મારા મુગટમણિને વિનાર હડુ છું ત્યારે ખાદ્યમારો ગમે તેવા લલા હોય, એની ઉપ
યુક્તતા ગમે તેટલી સ્વીકારવા હું તૈયાર હોઉં, પણ એ સર્વં નીકાડી છે મારા શિરમોડને
વિનાર હડુ છું ત્યારે પેલા દોલિયા-તગઈ સ્થાનને યોગ્ય આસારો, વ્યવહારો કે વ્યવસ્થાઓ
મને જરા પણ ગમતા નથી અહીં ખાદ્યચારની અપતા ન કરતા આનંદધને મેળાપને
મહત્તા અને મુખ્યતા બહુ સ્વલગીતે ગાપી છે એમ દોલિયા-તગઈને ફેફડી દેવાની વાત
નથી, પણ આનંદધનને શિરમોડ તરફ સ્વીકારાવવાનો આગ્રહ છે એમ દોલિયા-તગઈની
મૂલ્યવત્તા નયમ રાખવા છતાં નાધ્યને મહામૂલ્યવાન, મરોપગી અને અતિવિશિષ્ટ ઉચ્ચ

રામદર્શન—દાર્શન (અર્થ) શુ (જ) મરુડી નિવસાનો ઉચ્ચ મિનિર કાઈ) ગેલિયા =
૧૫૫ ગેલિયો, સ્ત્રાનો ખાટો ખાટ = ખાટો, હિરોળાખાટ પટેલી = ચોડવાની જાડી ચાદર કોડ = લાડ,
(મથ ૫૨ કપડુ ઘટ્ટુ તે) અવર = ખીન લગે = સર્વે, ખીન. લલા કે લહેરા = ખાત્રા હાવ તો લલા
વર = માથા (ના) મોડ = મુગ

સ્થાનની યોગ્યતાનો સ્વીકાર જતાવ્યો છે, એમા ભારે ડહાપણ અને વ્યવહાર નિશ્ચયનો સમન્વય છે જરૂર જણાતા ઢોલિયા-તળાઈ ફેંકી દેવાની ઉપયુક્તતા જણાય તો તેનો તેમા નિપેદ પણ નથી એ વાત પણ ધ્યાનમા રહે. એ સંબંધી જરૂરી અર્થ પદને અતે વિવેચનમા આવશે

સામાન્ય રીતે જોવામા આવે છે કે વરરાત્ર કરતા માધ્યાહ્ન સાજ કે જમણને વધારે અગત્ય આપવામા આવે છે આતર નિમ્મલ કે એકામતાને જદલે તમે આવે અમુક વખત પરિલેહણ કર્યા કે નહિ, કે પોષધ કર્યો તો તેની અંદર દેવવદન કે ચૈત્યવદન કર્યું કે નહિ-આવી આવી જાણતોને આમલપૂર્વક વળગી રહેવામા આવે છે આ સર્વ અનુષ્ઠાનોને યોક્ષ્ઠ સ્થાન છે, પણ અનેક વખત સાજનિયાની તહેનાતમા વરને જ ભૂતી જવા જેવું થઈ જાય છે એનો મગન્વય કરતા આવડે એ જૈનત્વ છે મારે મન એ માનની મા ભરાબર છે, અને યોગ્ય સ્થાને એની હાજરીની જરૂર હું સમજુ છું અને સ્વીકારુ છું, પણ મારે મન અગત્યનો વિષય તો મારા નાહલિયા આનંદધન દેવ છે ૧૬૫થી નહત્વનું સ્થાન હું માગ નાથને આપુ છું અને મને તો એને મગવાના જ સવિશેષપણે ડોડ થયા હર છે

યાદ ગણવાનું છે કે આપણામાનો મોટો ભાગ ઢોલિયો, તળાઈ કે ખાટ, પટેડીની જ ચિંતા કરનારો છે પ્રગનિપથમા એને અપૂર્ક જરૂરી સ્થાન પણ અમુક મર્યાદા મુખી છે જ, પણ કિયારસિદ્ધ છનડા એમા સર્વસ્વ માની લેવાની ભૂલ કરતા જોવામા આવે છે એને મન ખાદ્યાન્વારમા જરા સ્થલના વતી દેખાય અને તે સ્થલના આતર ધ્યાન, વિચારણા કે ચિતવનને અગે હોય, અને તે વિશિષ્ટ વ્યાન કે યોગપ્રગત નિવૃત્તિનો પરિપાક હોય, તોપણ તેમા તેમને વિસવાદ લાગે છે એમના સમજણ અને સતોષને માટે કહે છે કે એ માધન ધર્મો કીડ છે, નાશ છે અને કરવા યોગ્ય છે, પણ એ સર્વમા કેદ્રમ્યાને તો ચેતનગજને જ રાખવા ઘટે ચેતનના પ્રગતિનો વિરોધ ન કરે તે માધનોનો સ્વીકાર કરવાનો છે અને પ્રગત આત્માએ તો કંમસર ઢોલિયા-તળાઈને તેને મ્યાને રહેવા દઈ મૂળ મુક્તિ સ્થાને રહેલ ચેતનરાજને બહલાવવા જોઈએ આવા ડોડ મુદ્દ ચેતનાને વારવાર થાય છે મને તેને પૂગ પાડવા માટે તે અનેક મનોરથો કરી ઉમેઁ બર લાવવા માટે આત્મ જ્ઞાન કરે છે (૩)

ઉપસહાર—આ પદ ખાસ ભાત પાડે તેવા ઉદ્દગારથી ભરેલું છે એમા પ્રધાન સૂર તો શુદ્ધ ચેતનાનાં વેદનાનો છે, પણ બીજા પદોમા આવેલ વિરહજ્ઞાન અને આ પદના જ્ઞાનમા ઘણું તદાવત છે પાસકમા પદનાં સાખી અને ગોડી રાગના સૂરમા ચોખ્ખી વિરહ ગાથા વાચી, ઓગણતેરમા પદમા પ્રીતિનાં રીત જતાવી પોતાની વિરહદશાનું ચેતનાએ વર્ણન કર્યું, જ્યારે તોતેરમા પદમા પોતાને ઘરવાસ જ રહ્યો નવી એ દષ્ટિએ પતિમેજાપની તમન્ના ચેતનાએ જતાવી હવે પટી વિવરણ કરવાના ૧૦૪મા પદમા મેજાપનાં આતુરતા જતાવશે આવી રીતે વિરહજ્ઞાન તો ચેતનાએ ઘણું ગાયા અને હજુ ગાયો, પ્રથમ વિભાગમા પણ લગભગ દશ પદોમા વિરહજ્ઞાન ગાયા છે, પણ આ પદમા મનડાના ડોડ જતાવી એનું

જાન કરવા દ્વારા યોગીએ કમાવ કરી છે એમ ઠાલિયા-તળાઈની વાતને આગમ કરી વ્યવહાર-નિશ્ચયનો સમન્વય કરવાની હુકીકતને મહત્ત્વ આપવા દ્વારા સમસ્ત જગતના અને ખાસ કરીને જૈન સમાજના ઠીકણતા પ્રશ્નને સ્વાન આપ્યું છે. આબુખા-તુનો વિચાર કરતા કે છે લા બનો-બારો વર્ષોનો ઇતિહાસ વિચારતા, અને એવડે વર્તમાન યુગની ધર્મદુર્બળ દશાના આતરિત્ત દારો તપાસવામા આવે તો, ઠાલિયા-તળાઈને અપાયતું મહત્ત્વ અને વિચારે પાઠી કાંઈક ચેતનરાજની વાત નજર પર આવ્યા વગર રહે તેવું નથી.

એક માસિકમા એ નર્મ રાને Efficiency નો નાનડો લેખ વાંચ્યો તેનો ભાવ ઉપયોગી અને પ્રત્યુત હોઈ તે ખતાવી તેની સાથે આ પદના વિષયનો વિચાર કરી લઈએ, ઠારણ કે આ પંખા ઠાલિયા-તળાઈવાળી વાત તી પાછળ ભારે અગત્યનો મુદ્દા નમાયેલો છે.

વાત એમ બની કે એક મોટા સરાવરની વચ્ચે નાનકડું ગામડું (બે) હતું તેમા વસતા બે બોટમેનો(ખારવાઓ)એ રાત્રે જૂળ નાં પીધાં વાંદૂર થઈ રાત્રે બાર વાગે પોતાનાં બોટ લેગા થયા, હલેસા હાથમા લીધા અને ગાપીમા હલેસા મારવા લાગ્યા નાહુ ધોરજું તેઓ એક કવાડમા સરોવરને કાઠે પહોચી જવા ભેઈએ, ૧૫ મગસકુ થતા મુધી તેઓ હલેસા મારતા રહ્યા, તોપણ પેલા વલગાળેના બેટની બા-તુમા જ દા! વાત એમ બની હતી કે મધરાત્રે તેઓએ હલેસા મારવા શરૂ કર્યા ત્યારે વાણુની પાછળના ભાગ (માવર) સાથે બાધેલ દોરડું તેઓ ઓડણુ ભૂની ગયા હતા એટલે આખી રાત રૂંધાં પડી બેટની દરવી પ્રત્સિષ્ટા જ રૂંધાં કીધી અને મુખ્ય જમીને તેમને પહોચવું હતું તેને બદલે હતા ત્યાંના ત્યા જ રહ્યા!

આવી રીતે પ્રગતિને માર્ગે પડેલો જીવલાળી રખત આગમ વધવા માટે હલસા તો માર્યા જ કરે છે, પણ બે અત્યાર મુદ્દાની વાસનાઓ, રાગદ્વેષની પરિપુતિઓ, ઠામકોષાઠિ પરિપુતિના ધમાસતો અને લાવેગ વ્યવહારનાં આવીધૂટીઓ માથે લાગેલી ગાઠ એટલે ઓડી હોતી નથી તો એ ગમે તેટલા હલેસા મારે, પણ સવાર પડે ત્યારે એ તો બેટની આમપાસ પકર મારતો જ માત્રમ પડે છે અને બે બૂમિ પડે પડેલા માટે એલો સફર આદરા હતી તે તો એટલી ને એટલી જ દૂર રહે છે.

આમા આગમ વધતી વખતે ઠામ, કાધ, કાચ, નોમપાય સાથેની ગાઠ ગાપવાની વાત તો સર્વમાન્ય છે અને રિમાન્ટા ઘડ બેમી બાય તેવી છે. ગુલ અનુકાનો પૈની કેની સાથે ગાઠ તોડવી પડે અને કયા સળધ રાખી રાખે તે વાત અચાંપ છે. કોઈક નતે તો સાવ્યપ્રાપ્તિ મુધી ગુલ અનુકાનો માત્ર રાખવાનો આગ્રહ પડી દેખાય છે. વિચારવાનાં બામત એ છે કે એકડા ધૂટતા ન આવડે તેટલા વખત મુધી તો એકડા ધૂટવા ન ભેઈએ પણ મહાજગજિત અને બી નગજિનની બૂમિકાએ પહોચ્યા છતાં એકડા ધૂટ્યા કવાનો આગ્રહ વાતુ રાખવો એ ઘટતી વાત નવી. દરેક ગુલ અનુકાનની ઉપયુક્તાતા

તો છે જ, પણ એની ઉપરની ભૂમિકા આમાં જાય તો પછી એકદમ ધૂટાને બદલે નથી પોતાની પ્રગતિ થઈ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવા જેની આવડત આવી જાય તો એનો ઠોર તોડવાની જરૂર છે જ, પણ નિર્દોષપણે આત્માને પૂરી સકાય અને સાત્ત્વિક સ્વરૂપથી અતરઆવાપ નીકળી શકે તેણે હોય તો પ્રવચન યોગ્ય ઠોરવડી નીચે અને પછી આત્મ નિશ્ચયે એ ઠોર પણ તોડવા પડે જ ના ઉચ્ચ ભૂમિકાની વાત છે આપણા જેવી નામાન્ય વ્યક્તિઓ નાંદે સાધનધર્મોની ઉપયુક્તા પૂરેપૂરી છે, ખાતર જરૂરી છે અને આપણે તો દેશ ભારત ભારત જ કાઠે પહોંચી જવાનું છે ના વાત ચૂચવવાળી છે, પણ બહુ વિચારવા યોગ્ય છે

હાલના 'શુભ'નો ત્યાગ કરી 'શુદ્ધ'ને આદરવાની પ્રત્યાજ્ઞા છે એમા પાકી નિશ્ચયદષ્ટિ ઉપર ધ્યાન વધારે પડતું અપાય છે શુદ્ધના સ્વીકારની ના હોય જ નહિ, હોઈ શકે જ નહિ, પણ એમા ધારીવાન કંડી લેવા જતા પાપ પરવારી બેસવા જેવી સ્થિતિ થાય છે, અને નિરાશ ધ્યેય મગવાને બદલે આત્મવચનને ધ્યાન મળી જાય છે આ વાત લક્ષ્યમા રાખી આતર દષ્ટિએ વાત વિચારવા યોગ્ય છે અને પોતાના યોગ્યતાનું વધારે પડતું મૂંઝવે અસાવધપાત્ર અપાઈ ન જાય એનું ધ્યાનમા રાખવા જેવું છે આટલી ચેતવાની સાથે શુદ્ધનો સ્વીકાર કરવામા વાધા જેવું લાગતું નથી બાકી બહોળતાએ તો પ્રાણી ઠોલિયા-તળાઈમા જ રાચનારા હોય છે એ વ્યવહારને તોડી ચક્રતા નથી, એ મનોવિકાર પર વિજય મેળવી શકતા નથી અને પ્રગત આત્મદશાના વાત કરવાની કોની યોગ્યતા હોય તે ભાષી-વિચારી શક્તા નથી તેવાઓ માટે તો એક જ વિચાર રહે તેઓને ઠોલિયા-તળાઈ પણ ભલા રે ભલેના છે, ઠીકાઠીક છે, ઉપયુક્તતા યુગ છે, પણ શિરનો મુગટ તો આનંદધન જ છે, ચેતનરાજ જ છે આ દષ્ટિએ શુદ્ધનો સ્વાકાર છે, પણ શુભના ત્યાગના વાત જોણું પછે છે ઠોલિયા-તળાઈ નવાને સગદેવનાં પરિણતિ હોય કે મનોવિકારનો સંચાર હોય ત્યારે તેના ગાઠ ઘાપવાની ખાસ જરૂર છે, નહિ તો આખાં રાત હલેશા મારવામા આવે તોપણ સવારે સનાતનગર-એટની ફરતા જ દેશ ભારત હોવાની વાત ચોક્કસ બાહુ રહેતી હોવાય છે 'શુભ'ની ગાઠ ઠોડવાની વાત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે, અતિ જીની હાલની છે અને ઘણીવાર હાલ, વચના કે મનમનાવવાનું સ્થાન લઈલે છે તેમા સાવધતા કરતા અસાવધતાને વધારે સ્થાન મળે છે માટે એ ગાઠ ઘાપતા ખૂબ વિચાર કરવો ઠેકાણા વગરના અનેક પ્રાણીઓ પોતાને યોગપ્રગત, યોગી કે ધ્યાની માનતા અને ધર્મ-શુકલ ધ્યાનની ભાવના કરવા જતા પ્રથમ પગલા ચૂકી જતા બોચા છે એટલે સાચી વાત શોધી લેવી

બાકી મૂળ માર્ગ તો પ્રકટ છે, પોતાનો રસ્તો શોધી લેવા જેવો છે અને મળી જાય એટલે 'શરભોડ'ના સાથે એકાકાર સાધવા યોગ્ય છે સાચી પ્રગતિ થશે ત્યારે સર્વ સૂત્રી આવશે દરમ્યાન વગજેલા જોડનો વગગાઠ દૂર કરવા માટે લોખાન દેવો પડે તો દેવો, અને તનમા અને મનમા થતી ચોડ મૂકી દેવી વખત આવે ત્યાં સુધી ઠોલિયા-તળાઈને

હીકાહીક માની તેનો સવળે માગે જાણ લેવો અને તેની ગરજ મટી બાંધ ત્યારે તેને વિદ્યાની મૂકવા પથ પ્રકટ છે, આથી સ્પષ્ટ છે અને મનના કોડ પૂરા થઈ શકે તેવા સ્થિતિ છે દંડ ભાવના અને પ્રમગ યુવાર્થ પાસે ડોઈ બીજા અસાધ્ય નથી અત્યાગનાં લકનો લાભ લઈ નાહણીઆને મળવાના કોઈ પૂરા થો (૬૩)

૫૬ ચોરાણુમુ

ભૂમિકા—ચેતનાના બે પ્રાર પી શકાય એક વિશુદ્ધ ચેતના અને બીજી વિકૃત ચેતના છતાં બન્ને ચેતનસ્વભાવ છે અને અશુભમાવી જીવને પૃથક્ કરનાર તત્ત્વ છે ચેતન્ય એટલે જ્ઞાનવશ્વ, બાહ્યવાનો ધમ આ ચેતના તો સર્વ પ્રાણુ ધારણ કરનાર જીવમા અને મોક્ષમા મયેલા નિદ્રના જીવો, જે સર્વ કર્મોથી મુક્ત હોય છે, તેમા પણ હોય છે પણ ચેતના ત્યારે તમામમા અડતા પ્રાણીને અંગે વિચારાય છે તે વખતની ચેતના અને શુદ્ધ સ્વરૂપની ચેતનામા બહુ ફેર છે વિકૃત સ્વરૂપની ચેતના કુમતિનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે એનું જ્ઞાન ડેટલીક વાર અજ્ઞાનનું અને ડેટલીક વાર અત્ય જ્ઞાનનું રૂપ લે છે અને તે વખતે એ પરભાવમા રમણ કરે છે, મોહમા આસક્ત થાય છે, ચેતનને પોતાના કબજામા નાખી એને નવાવે છે, અને ડોઈ કોઈ વાર તફાત નિશ્ચેષ્ટ પણ કરી નાખે છે એને તે વખતે બ્યાલ રહેતો નથી કે ચેતનમા અનત શક્તિ છે અને ડોઈ વખત એ આયુ ભેર કરી નાખશે ત્યારે એ કોઈ રીતે પોતાના તાબામા નહિ રહે પ્રગલ્ભ નદાધ યુવતિની પેઠે એ ચેતનને તામામા સખવા પ્રયત્ન કરે છે, અને ચેતનને હેરાન-પરેશાન કરી મૂકે છે છતાં ચેતના અશુદ્ધ દશામા હોય ત્યારે પણ પતિ દેવને પોતાના સૌભાગ્યના રક્ત તળે તે તો જરૂર સમજે છે અને પોતે તેના ઉપર મડાણુ માણીને વઢી છે એ વાત બાહ્ય તો છે છતાં એનું અભિમાન એને પતિદેવ પર સામ્રાજ્ય પ્રભાવવા પ્રેર છે આમ પતિદેવ રખડતા-પઠાજતા હતા, તેવામા તેને સત્ય જ્ઞાન થયુ, સ્વપરનું ઝોળખાણુ થયુ, અને પતિદેવ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી નિરતરને માટે કુલદા કુમતિની ઝાયામાવી નીકળી ગયા અને શુદ્ધ સ્વરૂપમા મિસાજમા રાંધઈ ગયા આમ બન્નુ ત્યારે કુમતિને-અશુદ્ધ ચેતનાને-પોતાની ભૂલ સમજાવી, એને થયું કે પોતાના દેવને પોતે નકાના રખડાવ્યા અને આત્યા પછી એને જે પસ્તાયો વાય છે તેનું આ પદમા વર્ણન થયું છે

લેસ ટે ગાયને ખીલે બાધી હોય ત્યારે તે અનેક વ્યતના ચેતન્યામા કરે છે, ડોઈ નજીક આવે તો ધીક મારે છે, પણ એને તે વખતે બાન દોડતું નથી કે પોતાનું ભેગ આપ્યું ખીડા પર છે ખીલો ખમ્યો તો પોતાના બાર વાગી જશે, ઘટાબડુ એ જ્ઞાન ખીલો દાલો પડે ત્યાં કુધી આવતું નથી ખમ્યા પછી તો એ ઘર ઘર વેણાય છે અને આટકીના હાથમા

પડી તય છે દુ ખની વાત એ છે કે બીલો હોય ત્યાં સુધી ખીવાની કિંમત વતી નથી. ખરાને રાડયા પડી જ્ઞાન આવે છે, ગરથ જયા પડી જુદી સૂઝે છે, એવી દયા ય કુમતિની થઈ છે એ પતિ વિન્હો ચેલી થઈ ગઈ છે, અને પોતાના વિચારો તાવાના આગળના અન્ન જ્વૂ કરે છે

આવો પ્રમગ સ્પર્શનની કથા વિદુર કહે છે ત્યાં આવે છે^૧ ત્યાં સ્પર્શનનો ભવજી તુ મનો મિત્ર હોતો એ સ્પર્શનને પૂજા પોષતો હોતો પછી ભવજી તુને સદાગમ સાથે વ્યય થયો સદાગમની મલાહથી એણે સ્પર્શન માથે દોસ્તી ઓઠી કરવા માડી એ સ્પર્શનના કાણુમાંથી છૂટ્યા, એણે હ મેલનો નેની સાથેનો સબધ મૂકી દીધો અને અતે સ્પર્શનગરીએ જાણ્યો ગયો એ નગરમાં સ્પર્શન જઈ શકતો નથી, તેથી મિત્રવિરહો સ્પર્શન ગળાકાસો ખાતો હોતો આવા પ્રજારની સ્થિતિ અરે અશુદ્ધ ચેતનાની થઈ રહી છે પતિદેવ અહીં હતા ત્યારે એને હેરાન કરવાના પોતે બાકી રાખી નહોતી હવે પતિદેવ દૂર યયા ત્યારે એના નામ પર નિમાસા મૂકે છે એ પાછા પોતાને ઘેર આરે એવી જા કરે છે આરે વખતે અશુદ્ધ ચેતના કેવા પ્રકારના આલાપ કરે, કેવો કકળાટ કરે, આ પદમાં વર્ણન કરે છે પ્રથમ આ હયથી પદનો આગો અર્થ કરી જઈએ, પછી ન દષ્ટિબિંદુથી પણ એની વિચારણા શરૂ થાય છે તે પર કેવડે વ્યાન ખેંચવામાં આવશે

(રાગ-રામેરી)^૨

નિરાધાર કેમ મૂકી, શ્યામ! મુને નિરાધાર કેમ મૂકી ?

કોઈને નેહુ ને કુળસુ રીલ, સદુ આલાપ દુકી શ્યામ ० ?

અર્થ—ચેતના આનંદધનને કહે છે માગ નાવ ! મારા શ્યામમુદર ! દેવ ! મને ન આધાર વગરની ડેમ છોડી દીધી ? હવે હું તે ડોની સાથે રનેહ કરું અને કોની થે ખોટીવાલી કરું ? મારા બીજા સર્વ આલખનો તો દ્રઢ વખતના છે અથવા હું કઈ બેઠી છું (૧)

વિવેચન—પતિદેવ મોદમાં સિધાવી જયા પછી અહીં રખડીરખળી પડેલી ચેતના કાળો જાળ કરી મૂકે છે પ્રાણી સત્તાના મદમાં કે સ્થાનની ધૂનમાં હોય ત્યારે કેટલો ધામધૂમમાં થાય છે અને સ્થાનબ્રહ્મ માય ત્યારે કેવો નિર્માતૃય થઈ જાય છે તેનો આ દાખલો છે

પાદાંતર—નિરાધાર-નિરાધાર (લેખનઅશુદ્ધિ જાણ છે) કેમ-કાઈ શ્યામ-સામ નિરાધાર-નિરાધાર
ગાળદાર્વ—નિરાધાર=વગર આધારે સરકે કેમ=શ્યામ મોટું મૂળ=છોડી ડોડી દીધી શ્યામ=
ચેતના પતિ, સ્વામી કાળા દેવ અને=મને કાઈન=મને ને=રોહ કંટુ, વહાન કંટુ કુણ્ણુ=મની
સે=સર્વ આલખન=રોહા ટુપી=ખોઈ બેઠી (કિયાપ) થોડા વખત મોટા (વિશેષ)

૧ ઉપમિતભરપરયાકથા ભાષાંતર પ્ર ૩ પ્ર ૩, ૧ ૩૭૪ થી

૨ બી મા રાગ નોરહ વળે છે પ્રથમ રામેરી રાગ છે

પતિદેવ ! જ્યેષ્ઠને માટે ગયા, ત્યાર પછી દલી ક્રમતિ મુકતકઠે પસ્તાવો કરે છે મારા દેવ ! તમે તો મને અહીં જોડતી-અટૂલી મુકતને માર્યા ગયા, મારે તો હવે કોઈનો આધાર રહ્યો નથી, ઠાઈ સાથે મારે મોતવાચાલવાનું પણ રહેતું નથી મારા દેવ ! આપે આ શું કર્યું ? આપણો લાખો વરોડો વર્ષોના મ્નેક મૂરી દીધો અને મને તદ્દન વીનરી ગયા અને આમ તદ્દન મોઢાની કરી દીધી ? આપનો જીવ એવી નિયતિ નિપ નવતા કેમ ચાલ્યો ? (૧)

પ્રાણનાથ ! તું દૂર પધાયા, મુકા નેહ નિરાશી,
જળ જળના નિત્યપ્રતિ ગુણ ગાતા, જનમારો કિમ જાણી ? ક્યામં ૨

અર્થ—મારા પ્રાણાધાર ! મારા દેવ ! મારો મ્નેક ડ્રેડી દઈને, મને તદ્દન નિરાશ કરીને આપ તો દૂર ચાલ્યા ગયા (આપની ગેરહાજરીમાં) જેવા તેવા (મામૂલી-એ બદામતા) પ્રત્યેક માણુનના દરદાજ ગુણ ગાતા મારો ભવ હવે ઝડી રીતે જશે ? (૨)

વિવેચન—માગ નાથ ! આપ તો મારા બઈને ચોટલે દૂર ચાલ્યા ગયા કે ત્યા માગ અનેક મદદ કરનાગઓનો તમારા પગ દોર ચાલતો નથી ત્યા વિવધાભિવાય તમને આકર્ષા શકતો નથી, ખુદ મોહરાયની પણ આપની ઉપર મત્ત ચાલી ચકતી નથી મારા મ્નેક વિસારી આપ તો કયાના જ્યા ચા ચા ગયા છો એટલે માર તે હવે શું કરું ? હું તદ્દન નિરાશ વઈ ગઈ છું અરેરે ! પતિની ગેરહાજરીમાં મારે તો અનેક માણુસની વરદાજ ખુશામત કરવી પડશે, નાધાનું બાળત માટે તેમને મોટા ભા કરવા પડશે અને દ્રુદામાં પતિના મરણ બાદ હિંદુ વિધવાની જે સ્થિતિ વાય છે તેવી મારા દયા ધરો ! મારે માથે કેવા કેવા સન્નની પાગીઓ પડશે ? મારા નાથ ! માગ જન્મારો આ રીતે તો કેમ જશે ? (૩)

જેદનો પગ લઈને ચોલ, તે મનમા મુસ જાણે,
જેદનો પગ મૂકીને ચોલ, તે જનમ લગે ચિત્ત જાણે. ક્યામં ૩

અર્થ—હું જે કોઈની તરફથી લઈ તેની બાબતુ બોલુ છું તેના મનમાં તો તે મુખ લાગે છે, તે ચોલ ધાય છે અને જેની તરફથી છેડી દઈને બોલુ છું તે તો આપના જન્મારા ભર પોતાના પ્રિયને મારી તરફથી ખેંચી લે છે, તે મારા દુરમન વઈ પડે છે (૩)

પ્રાણાધાર—નેહ-નેહ નિત્ય-નિત્ય પ્રિય-પ્રિય

રામનાર્થ—પ્રાણનાથ=વહાલા ત્વાગીનાથ નેહ=સ્નેહ પ્રેમ નિરાશી=આશા વગર, ઉતારા ભગવાદ નિત્યપ્રતિ=દરદાજ જ માગી=બસ બની=પૂરી થતો જો

પ્રાણાધાર—મુખ-મુખ તાણે-તાણે

રામનાર્થ—પગ=તરફ, ચોલ તમારા પગની એકબાજુ આપ્રે=લાવે ચક્રીને=છાગી દઈને વાળી બાલુએ જઈને જન્મ લો=બચના છતાં મુખી મરતા મુની તાણે=ખેંચે વિરુદ્ધના પડે ચિત્ત ન મેળવે

વિવેચન—આપ બાલો છો કે આ અમારી દુનિયામાં તો જેનો પક્ષ કરીને યોદ્ધાએ તેને સારું લાગે અને જેનો પક્ષ ઠાવીને એનાવી ડેલના પક્ષની વાત કરીએ તે તો આખા ભવ મુધી પછી પોતાનું મન જ આપની સાથે ન મેળવે કોઈ મોહરૂપ તમા વખાણ કર તો તે વખતે તેને સારું લાગે છે, કોઈ વૈરાગ્ય વગેરેની વાત કર તો ચારિત્ર્યને સારું લાગે છે એ જ પ્રમાણે ધર્મમાં તમાનું ઉપગ્રાહ લઈએ તો નાસુ રાજી વાચ ત્યારે દેનણી જેઠાણી છલુકા કરે જ્યાં એક વખત બીજાના ઉપર આધાર રાખવાનો ધર્મો એટલે પડી નર્વના મો તો કેવી રીતે ગળી શકાય? એવું રાખવા જઈએ એટલે બીજાને જરૂર વેધ પડે. જ્યાં મુધી આપ મારી પાસે જતા ત્યાં મુધી તો મારે વાધો નહોતો, અને બીજા મારે માટે થું ધાર છે કે તું બોલે છે તેનો વિચાર કરવાની પણ હું ફરકાર કરતી નહોતી, પણ આપના ગયા પછી તો હું પરાધીન વઈ ગઈ છું, એટલે આ મારા પરાધીન દગામાં સામાના મન પર ગી અગર ધાય છે તે બેઈ છું ત્યારે જબાબ છે કે નર્વને ગળી રાખવાનું કામ મારે માટે અશક્ય છે જેનાં વિરુદ્ધ હું બોલુ છું એ મારા પર વેર વાળવાની તક મોધે છે? (૩)

વાત તમારી મનમાં આવે, કોણ જાગજી જઈ રાંત,

લલિત લલિત રાલ જો તેં દેસુ, આમ માલ ધન રોડુ. ક્યામં ૪

અર્થ—તમારી મર્વ વાતો તો મારા મનમાં આવ્યા જ કરે છે, પણ એને (એવી મોટી વાતોને) કોની પાસે દૃઢ્ય બોલીને જતાવું, કહી જણાવું? તે લહેંગી રમતિયાળ લાલા હોય કે ખરી પડતા દેડ ભડોળિયા ફુજન પુડુપ હોય તો તેની પાસે તો નહિ જેથી, સામાન્ય વસ્તુ જતાવું, તેની પાસે મારા માલમાંથી કે પૂછમાંથી ઉપરચોટિયા ફુજન કરાવું (૮)

વિવેચન—અને ત્વાગીનાય! તમારી તો અનેક વાતો મારા મનમાં હવે આવ્યા કરે છે આપની કુદરતી પ્રેમલીલા, આપનું નિરોપપણું, આપનો પત્ની પરનો પ્રેમ—એ તો બધું મારા પૂરતી વાત વઈ, પણ પછી આપે નિઃસંશય વેલ નૈસર્ગિક શક્તિ, આપની પરાપકાર વૃત્તિ, આપની સહનરીલતા, આપનો અન્યને સતાપ ન આપવાની ઇચ્છા અને આપની

પોઠાતર—આગળ—આગળે બોલુ—મોલુ

રાખનાઈ—વાત=મનમાં તમારી=તમારા સખધીની તમે જણાવેલી બોલુ=ગોઠી પાડે ખરી જતાવું વનિત=મનોહર સુદર, ગમતા અનિત=ખરી પડતા અટમતા ખન=ફુજન આન=સામાન્ય ખાસ નહિ એવું

૧ પદ—જ્યાં એમાં આવે ત્યાં પદબેદ જરૂર થાય છે અમુક દૃષ્ટિએ એ વાત સાચી પણ હોય પણ નીચી દૃષ્ટિએ એ વાત વિચારના જેવી પણ હોય સુવારના જેવી પણ હોય આ દૃષ્ટિગિન્દુ (નય)ના સિદ્ધાંતને સમજવા વગર પ્રમાણમાં નહીં અને પદબેદના કે પદબેદ થાય ત્યાં અવકાશ થયા વગર રહેતા નથી—વિવેચનકાર

ધ્યાન, એકાગ્રતા આદિ અનેક વાતો આવે ચાલે આવે છે ત્યારે મારા મનમાં શુભ શુ યદ્ય લય છે તમે મને જ દેખતા હતા, ત્યારે તમને હું ઓળખી શકી નહિ અને તમે મારાથી અજાણ થતા ગયા તેમ તેમ આપના નવા નવા શુભો વિચારતી હું આપની દૂર ને દૂર થતી ગઈ આ બધી મારી અવિચારિતા અને અવગતતા કેવી પાસે જઈને ઈહું ? આપની મહત્તા અને પ્રગતિશીલતા કેવી પાસે વર્ણવવા ભેમુ ?

મારી નજરે તો કાતો લહેરી લાલાઓ આવે છે તેઓ તો ઇંદ્રિયોના ભોગ ભોખવામાં મગ્ન હોય છે, અવધા મારી નજર ફૂલન પુરુષો હોય છે, તેઓ પરદારાગમન, ચાલી ચૂલી, નિંદા કે ધમાલમાં રસ લેનારા હોય છે, પારખ પાસેથી પડાવી લેવાની દાનતવાળા, અભિમાની, દભી, ક્રોધી કે માયાવી હોય છે આવાની પાસે તો મારા આ મારા બતાવી શકુ મારી પાસે માલમાં તો સત્તારવહેવાર છે તેમાંથી આવે ઉપર ઉપરનો માલ તેમને બતાવી શકુ મારાથી તેમની પાસે મન મૂકીને વાત થતી નથી અને મારા મનમાં પડના હું કોઈ પાસે ઉકેલી શકતી નથી. એટલે મારાથી કહ્યું જતું નથી અને સતુ જતું નથી આવી ક્ષેત્રી દશામાં મારા નાથ ! આવે મને કેમ મૂકી ઈધી ? (૪)

ઘટે ઘટે જા અતરનામી, મુજમાં જા નરિ દાનુ,

જે દેલુ તે નજર ન આવ, ગુણર વસ્તુ વિગતુ ક્યામં ૫

અર્થ—આપ અતર્યામી છો અને રેક શરીર કે મનમાં છો (એમ આપને માટે કહેવાય છે), પણ (નવાઈની વાત છે કે) હું આપને મારામાં કેમ દેખી શકતી નથી ? જેને મારા ઘટના જોવાનો હું પ્રયત્ન કરું છું તે મારી નજરમાં જ આવતો નથી ખાસ કરીને શુભ કરનાર વસ્તુ અદર છે તે નજરે પડતી નથી, તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ કે નિશ્ચય વતો નથી (૫)

વિવેચન—મારા નાથ ! આપને એક બીજી વાત પૂછી લઉં આપને માટે કહેવાય છે કે આપ તો ફરેડના ઘટમાં-અતરમાં છો, આપને માટે ‘અતર્યામી’ શબ્દનો ઉપયોગ પાડી શકાય છે, અને તમારું મારા નાથ ! મારા અતરમાં આપને તો હું દેખતી જ નથી. એ તો બાર આત્મચર્ચાની વાત છે

ખાદા દશામાં વર્તતી અશુદ્ધ ચેતના અતરત્તમદશામાં વર્તતી શુદ્ધ ચેતનાને કેમ એઈ યદે ? ખાદા દશામાં તો પૌંદ્રગલિક આનંદ, ઇંદ્રિયોના વિષયભોગો, ક્ષયાપરિણતિ

પાસતર—ઘટે ઘટે—ઘટ ઘટે મન જુલમર-જુલમર

શબ્દાર્થ—ઘટે ઘટે = સતના અતરત્તમમાં ઘટ = શરીર મન ૮ ૧ અતર્યામી = લક્ષમાં રહેના મુજમાં = મારામાં કા-કેમ જુલમર = દિલ કરનાર વિશિષ્ટ = (કિયા વિ) વિગત, ખાસ કરીને (વિશેષ) રીતે ખાસ (કિયાપ) નિષ્ક્રિય યા નિષ્ક્રિય મરેવા

અને લોકાન્ત જ હોય, ત્યા અતરગતમદ્યાના મરિનધર્મરાજ જ દય યતિધર્મો કે ભાવ
નાઓ કયાવી હોય ? ત્યા સયમ કે ત્યાગના આદર્શો કે આદોલનો કયાથી હોય ? ત્યા વીર્ય
દલામ કે વિનુદ વાજાઓ કયાવી હોય ? એટલે અશુદ્ધ ચેતનાનો આ પ્રશ્ન બરાબર છે
દરેકના ઘટમા અતરગતમા, અનત ગુણનો ધારી, પરમાત્મદયા પ્રાપ્ત કરવાની મત્તાવાળો
મહાન યોગીન્દ્ર બેઠો છે એને અશુદ્ધ ચેતના કેમ દેખી શકે ? એ છે, એ વાતનો અશુદ્ધ
ચેતના વિચાર પણ કેમ કરે ? એટલે એ ધોખો કરે છે કે મારા ઘરમા આપ તો શોધ્યા
જડતા નથી, ત્યારે આપ ઘટ ઘટમા છે તે વાત સાચી કે નહિ ? કે એ વાત એમની એમ જ
માર્યા કરી છે ?

અને વાત ખરી છે જ્યા સાત કોઠામા હુર્ગ ધ બસી હોય, ત્યાથી સુગંધની આવા
રાખવી તે જેટલો મિથ્યા પ્રયાસ છે, તેટલો જ અશુદ્ધ ચેતના કે કુમતિના દૃઢ્યમાથી
-અતરગતમાથી શુદ્ધ ચેતનને મેળવવાનો પ્રયાસ નકામો છે (૫)

હવે પપુ એ આગળ બધારે છે —

અર્થે સ્ત્રીની માટડી જોડ, વિણ અર્થે અતિ વૂઠ,

‘જાનકાન’ પ્રભુ વેગે પગારો, જિમ મન આજા વૂઠ દયામં ૬

અર્થ—ઘેઈ સુદત આપીને ગયેલ હોય તો તેની રાહ પણ જોડ, માર્ગપ્રતીક્ષા
પપુ કરે, પપુ જ્યા સુદત જ ન આપી હોય ત્યા તો પછી હું તલસી તનમીને કરપાત જ
કરુ માટે મારા આનંદધન પ્રભુ ! હરે તો આપ અડપથી પાડા પધારો, જેવી માગ મનશાની
આશા પૂડુ, મારા મનોરથ પૂરા કરુ (૬)

વિવેચન—મારા નાવ ! સુદત હોય તો તો હું રાહ જોડ પતિ પરદેશ ગયા હોય
અને વર્ષ દિવો આવવાની અવધ કરી ગયા હોય તો તેની સુદત ધ્યાનમા રાખી વાટ
જોવાનું પણ અને પણ આપ તો ઝડ અવધિ આપી ગયા નવી, આપ સાહિઅનત સ્થિતિએ
પરદેશ ચાલી ગયા છો, એટલે માની દયા તો કરપાત કરીને આખો રાતી કરવાની જ છે
આવી મારી નિરાધાર દયાનો વિચાર કરીને મારા આનંદધન પ્રભુ ! આપ જલદી પધારો,
મારી સેજીને શોભાવો, મારા મનની ઇચ્છા પૂરી કરો અને મારે મંદિરે આનંદમ ગગ
વગતાવો, અને મારા મનોરથો પૂરા કરો (૬)

ઉપમહાર—આવી રાતે અશુદ્ધ ચેતના-કુમતિએ મોડ ગયેલા પતિને માટે અખના
કરી, તેની માથે મોજ માપવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી અને તેને પાછા જલદી પધારવા વિનવિ
કરી આ એ દરિયિન્દુઓ વડનો ભાવ મનજવા પ્રયત્ન થયો અને આ અર્થ ૫

પાકાતર—કઠીની-કેદની અર્થે-અરો આઠા-આસ્યા

શબ્દાર્થ—અર્થે=ગુસ્તે કઠીની=મર્ષ અનિજિત સ્થાનમા કેદનારની વાટડી=રાહ માર્ગપ્રતીક્ષા
વિણ=વગર, સિરાય શૂડુ=કરપાત કરુ, તનમી, ભરાઈ જઈ વેગે=જનની, અડપી ગતિએ

।શીરવિજય નાટીએ કરેલ નો અનુસારે તેમના રજૂ કરેલા-દશવિદ મુદા પ્રમાણે છે અને તે સુચોચિત, સુલગત અને અર્થસમ છે

બીજા દષ્ટિબિંદુથી અર્થવિચારણા

આ પદનો બીજા દષ્ટિબિંદુથી પણ અર્થ વ્યક્ત છે એ નીતે અર્થ કરવા જતા એકાદ સ્થળે વાધો આવે છે, જરા અર્થ મોત્ત ના પડે છે એ મુદ્દા પ્રમાણે અર્થ કરવા જતા આખા પદને શુદ્ધ ચેતના-સુમનિના નુખમા મૂકી સમય પતિવિરહના અનેક પદો આવી યા છે એટલે એ પ્રકારનો અર્થસંકેત તો તુરત સમજી શકશે અતિ મનેપથી એ દષ્ટિએ અર્થ વિચારી જઈએ

પતિવિરહથી થેલી વયેલ પતિનતા સાચી જેવી સુમતિ (શુદ્ધ ચેતના), જેનો ભાદરવાની નતો વિરહમા જાણી છે અને અનેક વિરહગાનો ગાયા છે, તે અનદયન પ્રભુને પોતાને ત્યા પધારવા વિનંતિ કરતા હો છે —

(૧) મારા નાથ ! શ્યામમુર ! આપે મને તદન વાર આધારે કેમ મૂકા દીધી ? મારે તે હોને ડોળી નાથે નેહ કરવો ? અને ડોળી ત્રાથે જોવી યાત્રી કરવી ? આપે મને અવગણી એટલે મારા સર્વ અવલબનો ખલામ થઈ ગયા છે, દુઃકાર્થ ગયા છે પતિત્યક્તા કે પનિઅપમાનિતાને આધાર પણ કોણ આપે ?

(૨) માગ નાથ ! મારો સ્નેહ મૂકી, મને તદન નિરાશ કરા, આપ તો ફર પધારી ગયા હો, ઘયાના ડયા નીકળી ગયા હો, પરકીયામા લુબ્ધ થઈ ગયા હો, મને તદન ભૂલી યા હો. મારે તે ઠકળાટ પણ ડોળી પાને કરવો ? પતિવિરહાં થેલાં બનેલી મારી પાસે જેવા માણનો આપે તે રરકનાં પાડે આપના શુભ માતા મારો આખો જનમારા તે કેમ ક નિ જશે ? મારાથી આપણુ વાકુ તો બોલાય નહિ અને સારુ બોલુ એટલે મારુ ઠામ ક વાની કોઈ દરકાર રર ઠે ન પણ કરે ત્યારે આમ મારો આખો જનમારો રો જશે ?

(૩) અને વાત એ છે કે જેની નાત સાચી ઠ એમ કહુ તે તો હા થાય છે, પણ નાચી રીતે પદ કર્યા વિના જેની વિરુદ્ધ બોલુ તેનો હું પણ ક તી નથી એમ માની એ તો જનમ સુધી મારા સામે તાણેલાં નજરે લુએ છે હુ તો મુદ્દ દયામા ડોષનો પણ ઝડુ નહિ, પણ તેને તેમ લાગે છે અને મારે ઓશિયાળી સ્વિતિમા બધાના મો જાગવવા પડે છે, એટલે ડોષને સારુ-બોલુ લાગે કે તુરત મને સાર-ખાખ જાતો છે અને પતિની માનેલી હું ન દોવાવી માર દરકનો મારા માટેનો અભિપ્રાય નાખાવે પડે છે ઓશિયાળી વિધવાની જે ંશા વાય તે પતિવિરહે ના ! અત્યારે વઈ રહી છે

(૪) માગ નાથ ! તમારો આવાં આવી વાતો મારા મનમા તો ઘણી ઘણી આવે છે,

પણ તે કોને ઠહી જતાવું ? તમારાં વાત કોને સભજાવું ? ઘરની વાત કોની આગળ ઉઘાડી જુ ? તેઓ બે લહેરી કે લુચ્ચા, ડપટી કે હરામખોર હોય, તો તેને ભેઈ રહું છું અને તેમની પાસે તો મોટી મોટી વાત જ જુ છું અથવા તેમની પાંચે મારા અતરધન જોની જતાવું છું મારાવાં તેમની પાસે ઘરના ઊંદ્ર ઉઘાડા કરાય નહિ અને આમ માલ કે ધન ખોજી તો તેમા તેઓ મારો સુદાં સમજે નહિ આવા લહેરી લાલાઓ પાસે મારી વાત જરવામા મારો શુશ્રૂષવાર વળે નહિ અને મારું ડામ થાય નહિ તેમની પાસે તો મોટી મોટી વાતો થાય, સામાન્ય ઉઘાડી વાતો રજૂ કરાય, કારણ કે એમ ન કરું તો તેઓ તો મોટી ખટપટ કરે અને પતિની ગેરહાજરીનો લાભ લેવા ચત્ન કરે આ લહેરી લુચ્ચાઓની પાસે ઘરની વાત કેમ થાય ?

(૫) અને મારા નાથ ! આપ તો દરેકના ઘટ-અતરમા છો એમ મોટા જ્ઞાનીઓ ઠહી ગયા હો પણ મારા અતગ્મા આપને શોધું છું ત્યારે ત્યાં તો આપ ખોવાઈ ગયા જણાવ્યો હો મારા આપ પ્રત્યે ગમે તેટલો સ્નેહ છે, પણ આપ મૂર્તસ્વરૂપે મારા ઘટમા દેખાતા નથી અને જ્ઞાનદષ્ટિએ હું મારા ઘટમા આપના સખધી જે સ્વરૂપ દેખું છું તે તો નજરે આવતું નથી આપના અનંતજ્ઞાનાદિ ગુણો જ્ઞાનદષ્ટિએ દેખી શકું છું તે તો ત્યાં નજરે આવતા નથી, માત્ર ત્યાં ગુપ્તર વસ્તુઓ ખાસ દેખું છું, પણ આપ પોતે ત્યાંથી વ્યવ્યા ગયા હો એમ લાગે છે એટલે મારા ઘટમા-મારા હૃદયમા-આપને ગુણકર વસ્તુ દેખાય છે પણ આપ પોતે તો ત્યાં નજરે પણ પડતા નથી

(૬) હવે તો, ઠાઈ નહિ તો, આપ કાઈ અવધિ તો આપો, કે અમુક સમય પછી મારા ઘટમા આપ પધારશો એવી અવધિ હોય તો રાહ પણ ભેઉં, વાટ ભેઉં અને માનું કે અમુક અવધિ પૂરી થશે ત્યારે તો આપ જરૂર પધારશો ઠાઈ પયોપમ, સાગરોપમ, કાળચક્ર કે પુદ્ગળાવર્તોની મર્યાદા થાય તોપણ આશા બધાય અને વાટ ભેવાય અત્યારે તો ઠાઈ અવધિ નથી, કામકેકાણું નથી, આશા નથી, સમય નથી, ત્યાર મારે તો જૂરવા સિવાય ખીલું કાઈ નથી ! મારી આ દશા સાબળી મારા નાથ ! હવે વેગે પધારો, જલદી મારા ઘટમા તમારા યોગ્ય સ્થળે આવી જાઓ એવું મારો તમારી સાથેનો વિરહ થયેલો છે તે ખલાસ ઠરી મારા મનની આશા પૂર્ણ કરું

આ રીતે પણ બરાબર લાવ આવે છે અને સુમતિએ અનેક પ્રમગે ધારણ કરેલ વલણને અનુરૂપ અર્થ તે રીતે આપણને મળી આવે છે આ તદ્દન ઊલટા દષ્ટિબિન્દુથી કરેલ અર્થ જતાવે છે કે સાપેક્ષ દષ્ટિએ વિચારતા પરસ્પર દેખાતા વિરોધસત્ત્વોનો મનન્વય જોનદર્શન કરી શકે છે, અને એ સમન્વય-વ્યાપાર તે નયના જ્ઞાનની ખાસ વિશેષતા છે અને અનેગતવાની મહાન દ્વેષ છે

ઉપસહાર—આ પદના વિવેચનમા અનેક દષ્ટિબિન્દુઓ વિસ્તારથી ચર્ચેલા હોઈ તે

પર વધારે ચર્ચા કે અર્થસ્ફોટનની જરૂર લાગતી નથી ચેતનાની આ ઉપાધિ જાણીતી છે, એના વિરહુગાનો સમબંધ તેવા છે અને તેની આકાશ મુયોગ્ય છે કુમતિ એવા જ વિરહ ગાન કરે તે જરા વિચિત્ર લાગે તેવું છે, પણ પતિને રમણતી-ધમકાવતી-દબકાવતી સ્ત્રીઓ વિધવા થયા પછી પતિને માટે જે તત્ત્વાટ કરતી કે પદ્યાર્પણ કરતી જોવામાં આવે છે તે નજર તદ્દન સાચા લાગે છે માત્ર એવા મોડા આવેલા જાનની કે નડયા પછીના જહા પછની બહુ દિમિત નથી, પણ એની શક્યતા જરૂર છે

વાત એક જ છે કે ચેતનને એની ગુદ મિતિમાં વિચારવામાં આવે કે એની વર્તમાન જાત ધિન દશામાં વિચારવામાં આવે, પણ એ રેઠમાં એને વિચારવાનો રહે છે આખી આજીવનના આતરની રચના એના પરત્વે છે અને ગમે તેમ કરીને એને એના મૂળ સ્વરૂપમાં લઈ આવવાના આ વલણ છે, પ્રયત્નો છે એમાંનો ડોઈ પણ પ્રયત્ન લાગુ થઈ જાય અને ચેતનરાજ ઘેર આવે, ધરને મલાળે, ઘડે ગિર થઈ જાય અને ધરનાને ઓળખે તો ડામ થઈ જાય તેવું છે પછી એ કુમતિના છણકા જીએ કે મોડી આવેલી અક્ષલે વિચારે, એ કુમતિની ગુદ ચારિત્રભાવના જીએ કે પતિદેવ તરફની એકનિષ્ઠા જીએ, ગમે તે જોઈને ઘેર આવે અને રખડુપણું વિમારે એ માટે આ સર્વ ગાન છે અને ગમે તે મુદ્દાથી સત્ય સમન્વય અને સમજીને જિવાય તો આશા પૂર્ણ થાય તેમ છે (૬૪)

૫૬ પચાણ્ડુ

ભૂમિકા—જ્યાં મુધી એક વાત પર મન લાગતું નથી, ત્યાં મુધી એ વાત જામતી નથી, અને ચિરંજીવી, એકાગ્રતા કે શાંતિ આવતી નથી ઘણું જ પ્રાણી ઉપર ઉપરનો ખ્યાલ કરી વાતના આતર સ્વરૂપમાં જિતરતો જ નથી, અને તેથી વસ્તુનો જરા પ્રકાશ પડ્યા, ન પડ્યો, ત્યાં તો તે ખ્યાલ જ ખલાસ થઈ જાય છે, અને એક હકીકતથી ખીલ હકીકત પર મન લાગી જાય છે મન એ અજળ વસ્તુ છે એને એક ઠેકાણે લગાડવું એ ભારે મુશ્કેલ કામ છે આખો રાજયોગ મનના ચિરંજીવી માટે ચોખ્ખો છે અને ચમ, નિયમ, આસનાદિ સાધનો દ્વારા મનને ઠેકાણે લાવવા અને રાખવા માટે પ્રાણાયામ, પ્રત્યા હાર, વ્યાન, ધારણા અને સમાધિનાં હકીકતો ખતાવી છે આખો યોગમાર્ગ મનને વશ કરવા માટે જ રચાયેલ છે અને જાન કરીને ધ્યાનયોગની અનેક અટપની ખાજતો મનને એકાગ્ર કરવા માટે જ ચોખ્ખો છે છતાં મનને વશ કરવાની અને એને સ્થિર રાખવાની વાત સર્વ કાળમાં ખરું મુશ્કેલ દેખાતી છે પ્રાણી જોર કરીને, સચમ રાખીને, ડેવટે દળાવ રાંને પણ વ્યવયોગ અને કાયયોગ પર અકુર રાખી શકે છે, પણ મન તો એટલું લપટ (elastic) છે કે એને એક બાજુથી ખાવવા જઈએ ત્યાં ખીલ તરફ છટકી જાય છે સામાયિકની બે ઘડાની ગાતિમાં એને નિસત પડતી નથી અને જગલના એકાગ્રતા એ

એકાગ્ર થતુ નથી એને જેમ દળાવવા કે દાસલાવવા માગીએ છીએ તેમ એ વધારે દૂર નામતુ ફરે છે અને એને મયમના રાખવાના પ્રયત્નોને પણ તે કટલીક વાર તો ઉથલાવી નાખે છે મહાન યોગીઓને પણ એ ઠાધાવત્તા ઝરી મૂકે છે અને ખૂદ આનંદનંદ જેવા સિદ્ધ યોગીને મુખે પ્રભુ પાસે ફરિયાદ કરાવે છે કે ‘હે કુતુન્નિ ! મનકુ કેમે કરીને માનતુ નથી’ આ અતિ મહત્વનો યોગનો પ્રશ્ન છે એમતો તો એ સત્તરમા પ્રભુના ન્તવનમા ત્યા સુધી કહી નાખ્યું છે કે ડોઈ પ્રાણી ડહે કે તેણે મનને સાધ્યું છે, વરા કર્યું છે, તો પોતે તે વાત જ માનતા નથી આટલી મનની ગદ્ગદ છે

ઉપર જણાવ્યું તેમ, આખો ધ્યાનયોગ મન પર ઝાળૂ લાવવા માટે યોજાયેલ છે આત્મી હૃદયકત હોવા ત્તા ‘નિમ નિમ જતન કરીને ગણુ, તિમ તિમ અગણુ ભાગે,’ —એને (મનને) જેમ જેમ પ્રયત્ન કરીને કળતે રાખવાનો પ્રયામ કરવામા આવે છે, તેમ તેમ એ દૂર જ નાસતુ નથી છે અત્યારે જ તમે નિર્પુર્ય કરા કે આજે દૂધપાક ખાઓ / નથી તો દિવસમા અનેક વખત એની સંદેહાઈ, એમા પડેલા ચોખા કે બદામના કે પિસ્તાના ટુકડા તમારી આંતર આખ સન્મુખ આ ચા વગર નહિ રહે મતવળ, વચન કે કાયા પર સયમ પરાંતો પણ લાગી શકાય છે, પણ મન પર નયમ લાવવો એ ભારે મુશ્કેલ વાત છે અને સંસારમા પડેલા, પુરૂગળના વિલાસમા રાચેલા વહેવારુ પ્રાણી માટે એ તદ્દન અસંભવ નહિ તો ભારે મુશ્કેલ વાત છે છતાં મન પગ્ના કાળુ વગર છેડો નથી તે માટે અને પ્રકારે અને ઉપાયો યોગીઓએ બતાવ્યા છે એને માટે અનેક આસન, જપ, સ્વાન શોધન વગેરે બતાવ્યા છે અને શરીર પર જય કરવા કેટલાકે તો હઠયોગના પ્રયોગો પણ બતાવ્યા છે રાજયોગ અને હઠયોગના પરસ્પર સબંધ અને આદેયતાના ધણા રસિક વિષય પર અત્ર અર્ચા કરવા ન ચોભીએ, પણ મન પર વિજય મેળવવાની આવશ્યકતા સર્વ યોગીઓએ સ્વીકારી છે એમા બે મત નથી એ વાતને સ્વીકારી સમજી લઈએ

‘મન યવ મનુષ્યાણા કારણ વન્ધમોક્ષયો’ —એટલે સંસારબંધન કે કર્મબંધનુ કારણ મન છે અને સર્વ કર્મથી મુક્તિ મેળવવારૂપ મોક્ષપ્રાપ્તિનુ કારણ પણ મન છે—એ સૂત્રની પાછળ ભારે રહસ્ય રહેલું છે આખા ચક્રબ્રહ્મમા નાખનાર એ જ મનને જો ધળતે કર્યું હોય તો એ સંસારપાતનાથી બચાવે, આટલી મનના શક્તિ અને સ્થિતિ હોવાથી એને એક ઠેકાણે બાંધવાની ખામ જરૂર છે જેઓ યોગમા પ્રગતિ કરી રહ્યા છે, જેઓ સંસારનો સર્વથા ત્યાગ કરી રહ્યા છે, જેઓ જગલમા કે પર્વતના શિખર પર બેસી ચેતનરાજને ધ્યાયી રહ્યા છે, તેની વાત બાબૂ ઉપર રાખીએ, તો આપણા જેવા સામાન્ય વહેવારુ પ્રાણી માટે તો ભારે પૂરવણીનો મવાલ થઈ પડે પણ એમ મૂંઝાવાની જરૂર નથી એ મૂંઝવણ કેવી રીતે દૂર થાય તેનો ઉપાય આ પદના બતાવ્યો છે મનનારમા રહી સામાનિક કાર્યો કરનાર પણ ધારે તો યોગમાર્ગે પ્રગતિ કરી શકે છે એનો અર્હી માર્ગ સૂચવ્યો છે

પ્રાણીસમૂહના ત્રણ વિભાગ પાડવામા આ ચા છે જેઓ વિશુદ્ધ માર્ગ સ્વીકારી તેના

ઉપર જ સર્વ ધ્યાન લગાડી પ્રગતિમા જ રહ્યાપર્યા એકે તે 'સુસાધ્ય' કોટીના આત્મા છે તેઓનો ચેતનરાજ તક મળતા સહસ્રકાંટ સાધ્યે પહોંચી જાય છે આવા ચેતન ભારે આત્મભજનવાળા, પણ ઘણી નાની સખ્યામા હોય છે એ તો પુરૂષગુણપ્રમય છોડે એટલે એની સામુ ન જુએ, તમ્બી ત્યારે એક એક શું? એકસાથે ધડાકો અને છેડા છૂટી જાય એવી 'ધતા' જેવી એમની દશા હોય. અત્ર કથન છે તે એવા સુસાધ્ય કોટિના જીવ માટે નથી છે લો વિભાગ 'અસાધ્ય' કોટિનો છે એને પ્રગતિનો દાદર દેખાવાનો નથી, મળે તો ઓગળાવાનો નથી, અને કદાચ તેની નજીક એ આવી ચડે તો તેની પાસે જવાની તેની ઇચ્છા પણ યવાની નથી આ પ્રકારના પ્રાણીને પણ આ પદમા સ્થાન નથી પણ પ્રાણીનો ધણો મોટો ભાગ 'કષ્ટસાધ્ય'ના વચવા વિભાગ પર હોય છે એને પ્રગતિના પ્રત્યેક પગથિયે પગ ચિર કળવા પડે છે, એક પગનું આગળ ચડતા નેકડો ભવ કરવા પડે છે અને છતાં કોઈવાર ધમાલ કે વાવાઝોડુ ઘઈ આવે તો એકાં કે વધારે પગથિયા ઊતરી પણ જાય એવી સ્થિતિના હોય છે આ મન્યમમાર્ગી જીવો પૈકી કેટલાક ત્યાગી હોય છે, કેટલાક અવગમે માર્ગ પર પ્રયાણ કરના હોય છે અને કેટલાક ધીમી ઉતાવળી પ્રગતિ કરવામા ઉત્સુક હોય છે, છતાં ઇદ્રિયના વિપયોનો સર્વથા ત્યાગ કરનારા હોતા નથી

આ કષ્ટસાધ્ય વર્ગના પ્રાણીએ પોતાની ગ્થિતિ મુધારવા મધ્યમ માર્ગ કેવી રીતે મેવવો એની વાત અન કરી છે અહીં જરા સ્પષ્ટતાની ખાતર એક વાત જણાવવાની જરૂર છે કે બાહ્ય ત્યાગને અહીં સખધ નથી સસાગ્નો ત્યાગ કરવાવાળાનો મોટો ભાગ પણ વહસાધ્યની કોટિમા આરે છે, કારણ કે સ્વર્ગ ત્યાગ અને આતર ત્યાગ વચ્ચે થતો તફાવત છે આ પંખા જે વાત ઠરી છે તે આત્માને શોધનાર, તેની પ્રગતિ માટે પ્રયાગ કરનાર, તેના અતિમ સાધ્ય મોક્ષમા માનનાર અને છતાં ઇદ્રિયભોગ, વિષયવિકાર અને પુરૂષગના સખધને ન છોડનાર સામાન્ય કલા પગ રહેલા જીવોની જ છે એના સાધુ-શ્રાવકના વેશને સખધ નથી અદરની જાગૃતિ અને ત્યાગની વાતને વહેવાર દેખાવ કે વર્તન સાથે કદી પણ શૂન્યવા યોગ્ય નથી એ વાત લક્ષ્યમા ગખવી. આટલી પ્રસ્તાવના આ પદના સ્પષ્ટીકરણ માટે જરૂરી ધારી છે

પ્રભુનામ લેવાનું કારણ માત્ર સાધ્યને લક્ષ્યમા રાખવા પૂરતું જ છે પ્રભુ કાઈ મોક્ષ આપી શકતા નથી, અને પારકાનો આપેલ મોક્ષ મળી યહુ શકતો નથી માત્ર એ જેવા ત્યાગી ધઈ ચિદ્ધનાનદમા મગ્ન ઘઈગયા છે એવા પોતાને યતું છે એની સાધ્યસન્મુખતા માટે પ્રભુનામરટણ છે, પણ એના મહિમામા એક વિશેષતા છે તમે પત્નીની વાત યાદ ક થો તો નિકાર થયો, તમે માલ કે કેસની વાત કરશો તો અનેક વિકારો (-રોધ, માન, મત્યા, લોભ, ઇર્ષ્યા, અસૂયા, મત્સરાદિ) જાગ્રત થયો, યહુ પ્રભુનામ લેશો તો એમા કોઈ વિકાર નહિ જાગે, એમા કોઈ સ્વાર્થની વાતને પ્રાધાન્ય નહિ મળે, એમા શાત વાતાવરણ,

અસાધારણ પુરુષાર્થનો વિજય અને સર્વ ઉપાધિના ત્યાગની વાતો જ ધ્યાન પર આવશે
આટલો મહિમા પ્રભુની સેવનાનો છે એની અસર એવા ઢરનારને જબરી થાય છે એટલે
તમને જો ખરેખરી આત્મપ્રગતિની લલના લાગી હોય તો તમારા મનને પ્રભુમા જોડી દો,
અન્ય ઝામમા જોડાયેલા હો તો તે વખતે પણ અદરની આકાંક્ષા પ્રભુ તરફ જોડાઈ જવાની
રાખો એમા જોટલો વખત જાય તેટલો ધન્ય સમય ગણાવો જોઈએ માધ્યમે માટે આવી હો
લાગે ત્યારે જ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાની વૃત્તિ થાય છે પણ સંસારના વ્યવહારમા પડેલા—
આડાઅવળા વેપારની ચૂંચણીની ભળમા ચૂંચવાઈ ગયેલા—ને આજો વખત પ્રભુનામ
સ્મરણ કરવાનું અને નહીં, તેણે બનતી તકે પ્રભુનામોચારમા, પ્રભુસેવાના કાર્યમા રસ લેવો
જોઈએ અને ન બને ત્યારે એના તરફ પ્રેમભક્તિ અને તીવ્ર ઇચ્છા રાખવી જોઈએ
કારણ કે અમુક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ્યાં સુધી ખૂબ તીવ્ર ઇચ્છા ન થાય ત્યાં સુધી એ
મેળવવા માટે પ્રામાણિક પ્રયત્ન થતો નથી અને પ્રયાસ વગર તો કોઈ જાતનું પરિણામ
બતાવી શકાતું નથી માટે જ્યાં પહોંચવું હોય, જેવા થવું હોય, જેની પ્રાપ્તિ કરવી હોય,
તે ભાવ, તે સ્થાન અને તેની આદેશતા મન પર વારંવાર લાવવી ઘટે એટલા માટે કટ્ટમાધ્ય
મધ્યમમાર્ગી છોડેએ ચેતનને લાઈન પર રાખવા માટે પોતાના સાધ્ય મરિહત ભાવ તરફ
કેવી રીતે ધ્યાન આપવું ઘટે, અને તેની પ્રાપ્તિ માટે કેવી તાલાવેલી ધરાવવી ઘટે તેની
અત્ર વ્યવહાર દાખલા સાથે વાત કરી છે

૫૦

(રાગ-અર્ધજો વેનાન અને અરહિયો વેનાનિ)

જैसे जिन चरणे चित्त ल्याउ रे मना,

जैसे अरिहत के गुण गाउ रे मना.

जैसे०

उदर भरनक कारणे, गौआ वन में जाय,

चार चरे चिह्न दिस फिरै, राकी मुरति कछरूना माहि रे जैसे १

અર્થ—એવી રીતે હે મન! (ચેતન! આત્મા!) તું જિનેશ્વર મહારાજના ચરણ
કમળમા ચિત્ત લગાવ, હે મન! એવી રીતે તું અરિહત મહારાજના શુભ ગા, શુભ ગાન

પાસાતર—જैसे—એક પ્રતમા એને આ પકિતને ઠેકે નકે છે એનાની રીત પર તેનો આધાર
છે નરજી—ચરને ગોઆ—અહિયા ચર—ચરે વજરઆ—હોશ્યા નાહિ—માહે

રાજદાર્થ—જैसे—એવું એવી રીતે જિનવગ્ધુ = પ્રભુને પાને જિનેશ્વર ભગવાનમા, ભગવાનના
ચરણકમળમા ચિત્ત = મન લ્યાહિ = લગાડ લગાવ મના = હે મન! અરિહત = શત્રુને હાજીનાર કરાવાદિ
અતરિપુને હાજીનાર ગાહિ = ગા, ગાઓ હર ભરન = પેટ ભરવા, ચાગે ચરસા કારણે = માટે કાળે,
વારતે સાગ ગોઆ = ગાયો વનમે = જંગમમા રાર = રીતુ ધાસ ચરે = ધાસ રમેટ ફરીને ગોધીને ખાવ
નિદું = ચારે ચિ = દિગ્ધે ફિરે = ફર આયડે વાળી = તેનું મુરતિ = ધ્યાન મન વજરઆ નાહિ = વાહરડામા,
અચ્યામા નર હોય તો વાહડો, નારી હોય તો વાહી વાહક કે રાહરૂ એ બંને જાતિ સામાન્ય શબ્દ છે

કર. (કેવી રીતે ? તે પર દૃષ્ટાત આપે છે) પોતાનું પેર ભરવા માટે ગાય જગલમાં બચ છે, ચારો ચરે છે અને ચારે િશાએ હરે ફરે છે, પણ એનું મન-એનું ધક્ક્યાન-તો (સાથે આવેલા કે ઘેર રહેના) વાછડામાં (આખો વખત) હોય છે (૧)

વિવેચન—રખડુ મન ન્યા ત્યા દોડી બચ છે, તેને શિખામણ આપે છે મન પોતે પૌરુષલિંગ છે એ બાદ્ય સન્મુખ હોય ત્યારે ઇન્દ્રિય દ્વારા બાદ્ય વસ્તુના સ્પર્શમા આવે છે એને ઇન્દ્રિયના વિષયમાં લગાડયું હોય તો એ રસના સ્પર્શકા લીધા કરે, ત્રીમ સુગે જીવન સંકળ માને, સુગંધમાં રાચી બચ, સારા કપડામાં મોહી બચ, સારા ઘર-ખજાના સતોપાઈ બચ અને સારી, ગદી કે ઘેલી વાતોમાં મચી પડે પણ એ જ મનને જે પ્રભુ સેવામાં જોડયું હોય, તો એ સાચ્યને સન્મુખ રાખવાના કાનમાં ખૂબ મઠક કરે. સાચ્ય ન્યા સુધી સામે ન રહે ત્યા સુધી તેને માટે પાકો પૂરતો ચીવટવાળો પ્રયામ થતો નથી, એ તો આપણો હરોજનો અનુભવ છે. સારીના મનોરથ સસારી જ હોય. એને દીકરા નીકરીના વેરાવાળ કળ્યા, એને ધનના ઢગલા કરી સરવૈયા ગઢવા, આવી મુલક બાખતોમાં પડી રહેતું ગમે છે પણ એને નિર્લય હોય કે આ સર્વ ક્ષણિક છે, અને પોતાનું અવિચળ સ્વાન તો જુદું જ છે, એ જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે તેના જેવા થવા માટે તેને પોતાની ભાવના ભૂમિમાં રાખવા વટે, આખો વખત ન બને તો જ્યારે બને ત્યારે એના પર લય લગાડવી ઘટે, એમ થાય ત્યારે એવા થવાય અને એવા થવાય ત્યારે આ રખડાટને અવ આવે મધ્ય કાળના કષ્ટસાધ્ય વર્ગના પ્રાણી આ ભાવનાભૂમિમાં અરિહત મહારાજને કેવી રીતે ગળી શકે તેને માટે અહીં થોડા દાખલા આપ્યા છે

હે ચેતન ! તું એવી રીતે જિનેશ્વર મહારાજના ચરણમાં મનને લગાડ અને હે મન ! તું તારા સાચ્ય અરિહત પરમાત્માનું એ રીતે શુભગાન કર એ રીતે એટલે કઈ રીતે ? તેના દાખલા આપે છે પ્રથમ દાખલો તિર્યચની ભૂમિકામાંથી આપે છે બીજો દાખલો માનવીની ભૂમિકામાંથી આપે છે ત્રીજો દાખલો નટ-નાટકની ભૂમિકામાંથી આપે છે ત્રીજો દાખલો ખૂબ મનન કરવા યોગ્ય છે, આપણે એ દાખલાઓ વિચારીએ

પોતાનું પેટ ભરવા માટે ગાય જગલમાં બચ છે એ ચારે ચરવા માટે એતરે એતરે ફરે છે એની વાછડી તો એના માલિકના ઘેર બાંધેલી હોય છે, અને મા હરે-ફરે, ચરે કે ગાજરે, પણ એનું મન તો ઘેર રહેની પોતાની વાછડીમાં જ હોય છે આ પ્રમાણે ઉદરભરણ માટે કામ બાલે ત્યારે પણ તેની લલવા અને વૃત્તિ તો પોતાના ગચ્ચા તરફ જ હોય છે અહીં ચિત્ત અને મન એકાદર્શવાચી-પર્યાય શબ્દો છે ચિત્તનો વિષય નવું બલુવાનો અને મનનો વિષય જાણેલાનું મનન કરવાનો હોય છે, પણ આ પદમાં ચિત્ત અને મનને પર્યાયવાચી શબ્દો તરીકે વાપરેલા જણાય છે કહેવાની વાત એ છે કે અતસય કર્મના ઉપથી કે લોભાવળી કર્મ બાકી રહેના હોવાને કારણે કે ત્યાગ માટે જોઈતો પુરુષાર્થ કે હોય જોઈતું આત્મમય પૂરતા પ્રમાણમાં અહર નહોય તો કલાંવ સસારનો ત્યાગ વધી શકતો

નથી તેવા કારણે ઘરબાર કે કુટુંબપરિવારનો ત્યાગ ન થઈ શક્યો હોય તોપણ તેથી નાસીપાન થવું નહિ ન બની ગઈ તેને માટે મનમાં એક રાખવો, પણ ભાવના અને આદર્શ તો અપ્રત્ય રાખવા, અને ક્યારે એ આદર્શ પહોંચાય તેની ઊંચી પણ પાકી રત્ના રાખવી. આવી રીતે પોતાના કે પોતાના કુટુંબના ભરપૂરોપણ માટે વેપારધંધા કે નોકરી કરનાર પોતાનું કામ આવું રાખે ત્યારે પણ એની વૃત્તિ તો અદરબાનેથી ગાયત્રી જેવી રહે છે એ સંસારના કાર્યો કરતી તનીક કરે, સાક્ષીભાવે ડરે, એની માથે તાદાત્મ્ય વધા ન દે, અને મનના બ્યાર અને ત્યારે પોતાની મૂળ સ્થિતિએ પહોંચવાની ભાવના રાખે કાર્યની ક્રિયા બાંહે તે દરમિયાન પણ પ્રભુના નામમંત્રણ તરફ 'મુરત' રાખે અને એમ થાય એટલે એના કર્મબંધનમાં રસબંધ થશે. પાતળો પડે, એની વિકાસ બહુ ઓછી થાય અને એ રાંતે એ પોતાના સાધ્ય તરફ ધીમી પણ ચોક્કસ ગતિ લેતો રહે.

આમા સાક્ષીભાવે કામ કરવાની વાત કહી, સાસારિક ક્રિયા કરતી વખતે પણ 'મુરત' પરમાત્મપદ્મમંત્રણ અને નામોચ્ચારણની રાખવી અને કર્મોદ્દયે ત્યાગ ન થઈ શકે તો આદર્શ મુરપદ્મ રાખવો અને તેને અંતર સન્મુખ સર્વતા રાખવો એ અતિ મહત્વની વાત કરી. આ પ્રમાણે જીનનકેમ જોઈપાઈ બંધ તો ત્યાગ ન કરી શકનાર બાહ્ય નજરે સમારમ રહેલા અને પડેલા પ્રાણીને પણ વિકાસકેમમાં આગળ ધપવાનો રસ્તો સાપડી શકે તેમ [(૧)]

સાત પાંચ સાહેલીયા, હિન્મિત્વ પાળી જાય,

તાલી દિયે સહસ્ર હસે, વાલી મુરતિ ગગરૂના માહિરે. જૈસે ૦ ૨

અર્થ—(ખીજો દાખલો) પાંચ-સાત સાહેલી-સખીઓ સાથે હળીમળીને પાણી ભરવા બંધ, ત્યારે (રત્ને) અરસપરસ તાળી આપે, ઝુએથી ખડખડાટ હસી પડે, પણ (આખો વખત) એનું ધ્યાન તો (પાણી ભરેલ) ગાગર તરફ જ હોય છે (૨)

વિવેચન—એક ખીજો દાખલો આખી સાક્ષીભાવ અને સાધ્ય સન્મુખ દષ્ટિ ખીજી રીતે બતાવે છે. પનઘટથી પાણી ભરીને પાછી વળતી પાંચ સાત બહેનપણીઓ ભરેલા એકા સાથે રસ્તા પર બાહી આવતી હોય, વાતો કરતી હોય, સામેથી આવતી સખીઓ સામે જોઈ રહી તેને તાળી આપતી હોય, તેની સાથે ખડખડાટ હસતી હોય, ખીજી મળી વાત કરે ત્યારે તેમાં ટાપમી પૂરતી હોય, ઠકામરકરીમાં મોગન ખાતા સાથેનાં સખીને ગળે હાથ મૂકતી હોય, આવી અનેક ઘટના કરતી હોય, છતાં આખો વખત એનું ધ્યાન તો માથા પરની ગાગરમાં જ રાખે છે એટલે બાહ્ય નજરે એના ખડખડાટ અને ધમધમાટની પાળ

પાંચતર—ખડખડાટ—હિંચે-હિંચે હસે-હસે

શબ્દાર્થ—સાતપાંચ = પાંચ-સાત સાહેલીયા = હળીમળી સાખીઓ દિનનિન = હળીમળીને સાથે થઈને પાળી બન = પાળી માનના-ભરના ૦૧૪ તાલી ચિંચે = મરકરી કરતી હસતી ઉગવરી, જે સામ સામે રાખે લગાડી રતનાનો આજ નસકરીમાં કરતો ખડખડ = મોટેથી અવાજ કરીને ગગડ્યા = ગાગર, પાણી ભરવાનું નાનું વાસળ હિંચીમાં મોટા ધમને 'ગગરા' કહે છે

એની 'સુરત' તો ગાગર ઉપર જ રહે છે તેમ જ પ્રાદી કદાચ કર્મથીજે સત્તારમા હોય કે પૌદ્ગલિક પ્રસંગમા આવી પડયો હોય, પણ એના મનની ઠીકી ભાવના તો પોતાના મૂળ ધ્યેય તરફ જ હોય છે એની નજરમાથી ગાગર દૂર થતી નથી, એ જો ગાગરની ઉપેક્ષા કરતો નથી સત્તારમા રહેવું પડે તોપણ આત્માનું મહિત ન થાય અને એની પ્રગતિમા યગદા પડે એટલી દૃષ્ટિ જો પ્રાણીની રહે તોપણ એને નડાતમક લાભ તો જરૂર થાય સાવધાન પ્રાદી સત્તારમા જો તોપણ એ વધારે પડતું મહિત કરી ઉત્કાન્તિ બગાડી નાખે નહિ એ હોડે, જોડે, દુઝાને એની બ્યાપાર કરે, પણ એના નજર કન્સુખ અદર ખાનેથી ત્રિતશુણ્યાનની લોહુપના હોય છે, ત્રિત જેવા થવાની ભાવના હોય છે, પોતે ત્રિત થઈ જાય તેવા માર્ગે તિહરવાની વીન ઇચ્છા રોય છે આ બીજો દાખલો થયો (૨)

નડુમા નાચે ચૌક મેં ર, ભોર કરે વ્હસ સૌર,

વાસ પ્રી રત્તેં ચંદે, રામો ત્રિત ન ચહેં જુઠ ઠોર રે એસેં ૩

અર્થ—(ત્રાંલો દાખલો) બળાણીઓ-ન' બાહેર રસ્તા પર-એકમા નાચે છે અને ચારે તરફ લોકો ભાતભાતના લાખો અવાજ કરી રહ્યા હોય છે તે વખતે હાથમા વાસટો લઈ એ ઠોર પર ચંદે ત્યારે એનું ચિત્ત ખીણ કોઈ જગ્યાએ કે ઠેકાણે ચલાયમાન થતું નથી (૩)

વિવેચન—એ વધારે દાખલો આપે છે ઘાળીમા યગ રાખી ઠોર પર ચાલતો નટ જેવો હશે. એતાય ત્રીકુમા નટી પરના પ્રેન ખાતર કેલ્લો નાચ્યો-દૂધી તે વાચ્યુ હશે એવો બળાણીઓ બ્યારે હાથમા મોટો વાનડો લઈ ઠોરડા પર ચંદે છે, ત્યારે લોકો એના સાહસથી ચકિત થાય છે, 'એ પડ્યો ! એ ખતાસ !'—આવા અનેક જૂમજરાજા હજારો પ્રેક્ષકો કરે છે, ભરખનરના એકમા નીચે મોટે અવાજે ઢાલના ઢેકારા ઢેવાતા હોય છે સહાયક નટ એને ઉશકેરતો 'ચલત ખચ્યા' મુલાવતો હોય છે અને ચારે તરફ આશ્ચર્ય અને ઉશકેરણીનું વાતાવરણ રોય છે, પણ એનું મન તો વાસ પર જ હોય છે, પોતાની સમતા (equality) ન છૂટી જાય, પોતે જનીન લેગો ન થઈ જાય, એ ખ્યાવલી એ હજારો લોકોના નારા માંડા અવાજ કે ઢાલના ધ્વનિની દરજી કરતો નથી, એની નજર તો પોતાના યગના અશુભ પર અને હાથમા પકડેલા વાસ પર જ હોય છે આ રીતે તમે સમારના ગમે તે કામ કરતા હો, તે વખતે લોકો તરફ કે લોકોના હોવા તરફ ધ્યાન ન આપતા તમે તમારું ચિત્ત આત્મહિત તરફ લગાડીને ક્યારે અવસર મળે અને ત્રિતસેવા કરુ, ક્યારે અવસર મળે અને ત્રિતસ્તવન કરુ—તે વાત પર લક્ષ નાખીને જીવનનું સાકલ્ય થા છે, અતિમ બ્યેય

પાસાતર—લોમે-એકમે, લોમે તખ-નોમ વાસ-વાસ વરતે-વગતે

સામ્યાર્થ—નડુમા = ન, મળાણીમા શો મે = મનરના નોમ = જેનાર જનતા પમ્પિત નખ = સકો હમરો, મોની સખ્યામા ભાતભાતના માર = અનાજ ખૂનાગ વાસ = વાસગ નાણુ ની = પની હાવના લઈ વરતે = ઉપર (દોર) ઉપર) ગાસ એ સવાનો ઠોર કરું = મારી યેર = ઠે રો

પ્રાપ્તિ એ ભાગે છે—એ વાતને રખે વિચારતા તમે તમારા ધ્યેય પ્રભુચરણસેવા પ્રત્યે અથવા પ્રભુશુભગાન પ્રત્યે આખો વખત સુરત ગણ્યા નરા આવી ભક્તિ રાખ્યો તો જ તમારું અહિંસ અને પારલોકિક કાર્ય ઘરે એમ વ્યગની સૂચવી દીધું છે (૩)

જૂઞારી મનમે જૂઞાર, કામી કે મન કામ,

‘આનંદચંદ્ર’ પ્રભુ યુ કહે, કેમ લ્યો મગરતકો નામ રે જૈસે ૦ ૪

અર્થ—જેમ જૂઞારીના મનમાં જુઞાર હોય છે, જેમ વિપયાસક્રાંતા મનમાં વિપય (રમણ કરી ગંડેલ) હોય છે, આનંદચંદ્ર પ્રભુ કહે છે, તે પ્રમાણે તમે ભગવાનના નામનું રટણ કરો (૪)

વિવેચન—મહોપના કહીએ તો જુઞારીના મનમાં જુઞાર તરફ જેવો પ્રેમ હોય છે તેવો તમારા દિલમાં પ્રભુભક્તિ અને પ્રભુશુભગાન તરફ પ્રેમ હોવો ઘટે અથવા કામી પુરુષ જેમ સ્વપ્ન પોતાની સનમને જુએ છે, એની બોલાચાલા કે પ્રવૃત્તિમાં ઇદ્રિયવિચોની વાસના જ હોય છે, વિપયની ઇન્દ્રિયાવાળા પ્રાણીના મનમાં કામ જાન અને કામ જ હોય છે, તેવી રીતે તમે આખા સંસારને ભગવતમય જુઓ, એને માટે તલસાર કરો, એને માટે જાડી પ્રબળ ઇચ્છા કરો, એ મળે ત્યારે સર્વ મળ્યું, એ દૂર હોય ત્યારે જીવન અકાશ, નિરુસાહી, દમ વગરનું ધર્મ ગયું—આવી વૃત્તિનું પોષણ કરો, એટલે તમારો મનો માટે, આદર્શ સંપૂર્ણ છે અને અર્થ વગરના આટાકેસનો અત છે એમ સમજવું (૪)

ઉપસહાર—આમા દલને સ્થાન ન હોય, મનના મનાવણાન હોય, એમા માત્ર અતરના ઉમગકા હોય, હૃદયના દાવ હોય, પ્રેમના સિંચન હોય, આનંદના મેઘ હોય. આવી રીતે પૂર્ણ પ્રેમથી, અત્યંત ધનશથી, અતરના ઉમગકાથી પ્રભુસેવન તરફ અને પ્રભુશુભગાન તરફ હે મનડા! પ્રેમ લગાવ, એના ઉપર સ્થિર ધર્મ જા, એના ઉપર વારી જા બાણજાનની પરીક્ષા આપવા અર્જુનની નજરે જેમ બાણની આપી અને છેલ પાંદડાનો મધ્યભાગ જ દેખાતો હતો, તેમ ઉઘાડી આખ કે કાન છતાં તમારું ધ્યાન ચરણસેવા કે શુભગાન ઉપર લાગે તો પછીનો ભાગ જડી આવશે. આનંદચંદ્ર પ્રભુ તમને બલભણુ કરે છે કે હે મનજીભાઈ! તમે આ રીતે ભગવાન સાથે એકતાન ધર્મ જાઓ, આ રીતે એને માટે તાલાવેલી જગાવો, બાહ્ય કાર્યમાં નિર્લેપ ભાવ આપો, સાદીભાવે વહેવારું કામ કરવાની આવડત આવે અને આવર જીવન પરમાત્મશુભમાં રાત્રીમાની બસ ત્યારે આ દશા થાય અને એની તાલાવેલી લાગે તો એવા વપાની ભાવના બાજે બહુ રહસ્યથી ભરપૂર આ સૂચનો છે એ જીવી જાણવા યોગ્ય છે (૫)

પાંડાતર—ઇમ-તુમે ભગવત-ભગવતનુ

શબ્દાર્થ—જૂઞારી=જૂઞારી જૂઞારીઆ જૂઞાર=જુઞાર છૂત મળી=વિપરી, નિત્યન પદ, પરત્વી આસક્ત યુ=એમ લ્યો=રો, ભજે, વાં કરો

૫૬ છન્નુ મુ

ભૂમિકા—આપણું ઘડતર વિચારીએ તો તેમા એ પ્રકારની ગિચિતિ દેખવામા આવે છે આપણે બાહ્ય વ્યવહાર અને આપણે અંતરગ વ્યવહાર બાહ્ય વ્યવહારમા આપણે સ્પૂર્ણ સંબંધોના ભાવ ભાગવતા હોઈએ છીએ અને અંતરગમા ચેતન નાથે વ્યવહાર કરતા હોઈએ છીએ આ બાહ્યાત્મકદશા અને અંતરાત્મકદશા પર આપણે અનેક દૃષ્ટિ બિન્દુઓથી વિચાર કરવાના રહે છે, કારણ કે જ્યાં મુખી આ બંનેનો તફાવત આપણા ધ્યાનમા ન આવે અને એની સાથેના વર્તનમા એનો આકરણીય અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય ભાવ સમજી તે નિર્ણય અનુસાર વર્તનને ગોઠવી ન શકીએ ત્યાં મુખી આપણે નિમ્તાર થવો નથી. બહિરાત્મકદશામા આપણે અનેક પ્રકારના વ્યવહારો કરતા હોઈએ, રાગદ્વેષથી રંગાર્થ જતા હોઈએ, જ્ઞાતિ, પદ, લાભ, લોભ, માનમરતબાથી તથાઈ જતા હોઈએ, તે વખતે આપણે થોડે ભાગે બાહ્ય ભાવમા રમણ કરીએ છીએ અને આપણે ખરે અંતરભાવથી છે તેને વિચારી મૂકતા હોઈએ છીએ ઈર્દ્રિય, ધન, વિરયો અને રાગદ્વેષના જે ઢોઈ આવી જાવાં હોય તે સર્વમા મુખ્યત્વે બહિરાત્મભાવ વર્તતો હોય છે

આ બહિરાત્મકદશા પર વિજય કરવો અને અંતરાત્મકદશાને પકડી લેવી એ આખા યોગમાર્ગની ચાવી છે અંતરાત્મકદશામા સચમને ખાસ સ્થાન છે ઇન્દ્રિયો પર વિજય, કષાયો પર વિજય, રાગદ્વેષની પરિણતિ પર વિજય એ એનો નકાર (Negative) વિભાગ છે, જ્યાંદે ધ્યાન, અગ્રમજ્જતા અને એકાગ્રતા એ એનો ગચ્ચાત્મક (Constructive) વિભાગ છે

આ અંતરાત્મકદશા અને બહિરાત્મકદશા વચ્ચે અનાદિ કાળથી પરસ્પર વિરોધ ચાલ્યા કરે છે પ્રાણી પોતે આ વાત સમજે યતા અનેક વખત બાહ્ય ભાવમા જિતરી પડે છે, અને ન કરવાનું કરી બેસે છે એને ધનના ભામા લાગે છે, એને કલનકામિનોના કપિત તરંગો ધાય છે અને એ અર્થ, હેતુ કે પરિણામના વિચાર કર્યા સિવાય તદ્દન હુન્ધવી થઈ જાય છે અને નવાણુંને ધકકે ચઢી જાય છે એમા વગી કાઈ ધકકો વાગે, કે પોતાને અંગે કે સબંધે કોઈ હૃદયદ્રાવી પ્રસંગ જાની આવે, ત્યારે એ પાછો એકે છે, સહજ વિચારમા પડી જાય છે, પોતાને સંપૂર્ણ મુખી કે ભાગ્યશાળી માનવાની માન્યતામા પોતાની ભૂલ કે થતો જમ દેખે છે અને કાઈકે એકસરવા માટે છે ત્યાં વગી એકાદ લાલચનો પ્રસંગ આવે કે પાછો લપસી પડે છે, અને નીચે વધારે જિડા ખાડામા ખડતો જાય છે

બાહ્યાત્મકભાવમા લપટાવનારમા કષાયો અને નોકકાયો મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. એ ઉપરાંત ચાતાનેનીય, ભતિ અને નામ કર્મો, અંતરાય કર્મોનો સ્વયોપચય, ચારીરિક

અનુકૂળતા, પ્રતિકૂળતા વગેરેનો પણ એમાં હાથ જરૂર હોય છે, પણ એની ગાઢતા તો ઉપાયોને જ અવલભે છે. આ કારણે ‘કપાય’નો અર્થ એક સ્વાને ‘કપ’ એટલે ‘સસાર’ તેનો ‘આય’ એટલે લાભ એમ ઠરવામાં આવ્યો છે અને ખરેખર, એ સુચુક્ત નામાભિધાન કરવામાં આવ્યું છે. વેદનો ઉદ્દેશ અને નોકપાયો પણ બ્રાહ્મત્મભાવમાં પોતાનો સારો ફાળો આપે છે. આ મોહરાયના આખા કુટુંબનો ખરાબર પરિચય ઠરવાની જરૂર છે, તેની સામે ધર્મ કરનાર ચારિત્ર ધર્મરાજના કુટુંબી મયમનો અભ્યાસ ઠરવાની પણ એટલી જ જરૂર છે અને આ મોહરાય અને ચારિત્રગજના લુહા લુહા મુશ્કેલી, રેનાપતિઓ અને હવાલોદો વચ્ચે ચાલતી લડાઈ સમજવાની પણ એટલી જ જરૂર છે. આ હકીકતની વિશેષ માહિતી તો શ્રી ‘ઉપમિતિભવપ્રત્યાકથા’માં મળે તેમ છે, એનું સાદું અનુવરણ શ્રી ઉપાધ્યાય જીએ રચેલ ‘વૈગવ્યકટખલતા’માં છે. આપણે વિચારક હોઈએ તો આપણને અહર જોવારે તેવી અનેક વાતો ત્યાથી પ્રાપ્ત કરાવે એવી સ્થિતિ છે અને એક વાર સામે જોવાને બદલે અહર જોવાની રીત માપડે, નિમિત્તકારણને બદલે ઉપાગતકારણને શોધવાની સાચી જિજ્ઞાસા થઈ આવે અને બ્રાહ્મ દશાને બદલે અતરને અપનાવવાની ઈચ્છા થઈ આવે તો કામ વધે બધ.

આ બંને પ્રકારની દશાને જોઈ કરનાર તરફને પુરુષાકાંઠ આપીએ તો અતરદશાને રજૂ કરનાર સુમતિ, શ્રદ્ધા, મમતા આદિ પાત્રો છે. એ ચારિત્રધર્મરાજના આખા પરિવારને જોળખે છે. એ દશ ચતિધર્મોને પિળાને છે. એ ગૃહિધર્મને જોળખે છે અને એને વિરતિ, સદ્ભાવમારતા વગેરેનો ખાસ પરિચય છે. બ્રાહ્મત્મભાવને રજૂ કરનાર કુમતિ મોહરાયના આખા કુટુંબને જોળખે છે, એના મદદગારો, સેનાનીઓ મર્વનો એને પરિચય છે. આ શ્રદ્ધા અને કુમતિને અરસપરસ ટોઈ પ્રકારનો મેળ તદ્દી બાજતો નથી. કુમતિનું જોર હોય ત્યારે શ્રદ્ધા દૂર થઈ જાય છે અને શ્રદ્ધા આવી હોય તો અનેક રીતે કુમતિ આકંઠમાં ક્યાં કરે છે. એ રીતે કુમતિ અને શ્રદ્ધાનું યુદ્ધ હમેશા ચાલ્યા કરે છે. બંને ચેતન પર સામ્રાજ્ય મેળવવા માટે પ્રયાનો કર્યા કરે છે. બંને ચેતન બંધા મુઠ્ઠી પરભાવમાં રમણ કંતો હોય છે, ત્યારે કોઈવાર શ્રદ્ધા-સવેગ સુમતિને પડે આવે તોપણ વળી પાછો કુમતિને પડે આવ્યો બધ છે. આ બંને દરેક જ બંધા કરે છે. શ્રદ્ધા-સુમતિ પોતાની મર્યાદા મૂકતી નથી, પણ એને ચેતનના પલટાવા લાવ ઉપર ખેંદ વાય છે, અને કુમતિના આખા કુટુંબ નબધમાં દિલગીરી થાય છે અને તે દ્વારા પોતાના ચૌવનની અને ચેતનરાજની વિચિત્રતા માટે ખેંદ વાય છે. આવા એક પ્રમગનુ આ પદમાં વર્ણન કર્યું છે. અહીં બ્રાહ્મત્મભાવનું હલકાપણ પ્રતિપાદિત કરવા અને તેને આકાર નામાભિધાન આપી તેનું વિરૂપણ બતાવવા માટે સુમતિના મુખમાં મુયોચ્ય ખેંદ (કકળાટ) રજૂ કર્યો છે.

૫૮

(રામ-ધનાશી)

અરી મરો નાહેરી અતિવારો, મેં છે જોમન કિત જાડ ?

કુમતિ પિતા રખના અપરાધી, ન ઉઠાઈ વ જમારો અરી ૧

અર્થ—અરી (અખીઓ) ! મારા નાથ-પતિદેવને ખૂબ વારો, સારી રીતે સમજાવો હું આ મા ! જોખનના ભારને ઉપાડીને કયા બાઈ ? કુમતિના બાપ તો માગણીના-અધમ-બદક છે અને બાતે શુનેગાર હોઈ વ વપાત છે તે કાઈ મારો જન્મારો નહવા દે કે મને સારા વાના વવા દે તેવું નથી (૧)

વિવેચન—તોતેરમા પદમા પતિવિન્દે ધરવાસનું ઠેકાણું નથી એમ સ્પષ્ટાત કરી અને તોતેરમા પદમા મિત્ર વિવેક પાસે મીઠી વાતો કરી ધરવાટ બળવવાની મુમતિએ વાવ કરી અને સોળમા પદમા મુમતિને પતિ મેળાપ માટે નિશ્ચિન વાટ જોતી બતાવી અને અનેક મ્યાને વિરહગાન ગાયા ભાગવાની મેઘની રાતો વર્ષાવી અને કોઈ કોઈ સ્થાને કુબુદ્ધિ કુલટાને એના સાચા સ્વરૂપમા બતાવી, પણ ચેતના-મુમતિનું કાઈ વળ્યું નહિ, અનુભવમિત્રની દરમિયાનગીરી કામ આવી નહિ અને વિવેકમિત્રની મલાહ ચેતનદેવે સ્વપૂર્ણ પાળી નહિ એટલે પછી મુમતિ-ધ્રુવાને તો કંકળાટ કરવાનો જ રહ્યો

અરે મારી અખીઓ ! તમે મારા પતિદેવને ખૂબ વારો, મારી સ્થિતિની એની પાસે જોખવટ કરી એને ભટકતો બધ કરી દો હું યુવાન ખેરી, મારા પતિદેવની રાહ જોઈ જોઈ રહેતી, તે મારું જોખન લઈને કયા બાઈ ? મારાથી કાઈ પવચમી કે વેરયાની જેમ ઘેર ઘેર થોડું જ ભટકાય ? આ તો મને મૂંઢ માર પડે છે મારાથી કાઈ કંઈ જતું નથી અને સદુ જતું નથી, અને મારે છતે ઘણીએ ઘણી વગરની સ્ત્રીની દશા લોગવવી પડે છે તમે માગ પતિદેવ પાસે મારો આ પોતાર રજૂ કરો, અને મારી સાચી સ્થિતિ પર એમનું ધ્યાન ખેંચો તમે એમ કહો છો કે મારે પડ્યું પાતું નહાવી લેવું, પણ તમે મારી શોક કુમતિની કયા સાબળો. તમે એ કુમતિના કુટુંબીઓનો વિચાર કરો તો તમને જણાયે કે મારાથી એની સાથે રહી શકાય તેવું જ નથી એનો બાપ બીજા માગનારો અને અન્યને બીજા મગાવનારો છે, અને તે ઉપરાંત પોતે અનેક પ્રકારના અપરાધ કરનારો છે કુમતિનો બાપ મહામોહનગળ જ હોઈ શકે એનું કુળ નીચ છે એના બાપશયો અધમ છે એનો

શબ્દાર્થ—અરી = એની સ્ત્રીએ સ્ત્રી સંબોધન કરવાનું ૫૮ મેરો = મારો નાહેરી = નાથને પતિ દેવને અતિવારો = ખૂબ અટકાવો સારી રીતે મના કરો મેં = હું જોખન = મુવાની જુવાનીના ભાર લે = ઉપાડી કિત = કયા પિતા = બાપ બલના = બાહ્ય તુજ જાતિના બિખારી અપરાધી = ખુનેગાર ઉઠાઈ = નહવા દે, ચાનવા દે વ = વહનું નાનું રૂપ, નિશ્ચયારક એકવચન જમારો = જ મારો

૧ પ્રનમાયી આ ૫૬ મને મરું નથી તેથી કાઈ પાઠાતર ઉપરથી થયા નથી - વિવેચનકાર

પરિવાર તુચ્છ છે, અને એ બંને મુમનિજી ભેર ન થયા હેવા માટે બાર કારણોના રથે
 છે અને દોગ અને કપાય-વિપયના ક્રીડને તૈયાર કરી બારે ઉપાધિ કરે છે મુમનિ કહે
 છે કે તે માન જન્માસને નબળા હેતા થી, અને માર કોઈ કામ થવા હેતા નથી, અને
 પતિને રખડુ બતાવી મૂકે છે આવા ગયોગોગા નાડુ સરભોજન લઈને નાર તે કયા નવું? (૧)

મગે જાની કે સગાઈ સીની, સૌન પાપ ઉપજારો,

રહા રહીય દન પ્રકે કુટુર તે, જિન મૈરો કામ મિગારો અરી ૦ ૨

અર્થ—હારો માણસ બાળીને એની સાથે ૧૫૫—ગળધ બેડયો, પણ આ તે શું
 પાપ આવીને તડયુ ? (કે હું તો એનું મોટું પગ બેવા પામતી નથી.) આ મારા પોતાના
 ઘરના કુટુંબી માણસો, જેને મારું કામ તદ્દન બગાડી નાખ્યું અને મારા હાલકસાલ કરી
 દીધા, તેને તે શું નીચે ? કેવી રીતે કેવા કપકો આપીએ ? (૨)

વિવેચન—જુઓ, તમને એક બીજી વાત પણ કંઈ હજી એ તો મારા પતિદેવને
 મારા માણસ ધારીને એની સાથે સગપણ કર્યું એ વિચાર કયો કે એ પતિદેવમા અનત
 જ્ઞાન, અનતચર્ચન, અનતચારિત, અનતવીર્ય વગેરે શુભો ભરેલા છે એ સત્તાગતે અનત
 સુખના ધારી છે મારા પતિદેવમા કોઈ શુભતા ખામી નથી અને આ તો ઘરમાથી જ આન
 નીકળી પડી મારા કોઈ મહાપાપનો ઉચ્ચ થયો, કે શું યઈ ૧૫, પણ મારું તો અત્યારે
 ચર્ચ બગાડી નાખ્યું છે મારા ઘરનું ઠેકાણું નથા મારા નાથ મારે ત્યાં પણ પણ મૂકતા
 નથી અને એ સર્વ ડરનાર પેલું ઘરનું જ કુટુંબ છે કુમનિ, એના પિતા, એના સગા
 સ્નેહી સર્વ આવીને એકઠા વર્ધ જયા છે, અને મારા ઘરમા જ હું પરદેશી હોઉં એવી
 મારી સ્થિતિ કંઈ મૂકી છે ? આવા મારા પોતાના ઘરના કુટુંબને કહેવું પણ શું ? એ
 ઘરના માણસોએ મને જીવતી છતાં મરેલીની સ્થિતિમા મૂરી દીધી છે આવા પ્રકારનો
 ઠકણાટ મુમતિ પોતાની સખી પાસે કરે છે, પોતે એની જવાબદારીને અંગે પોતાના
 કોઈ બાણતા-અતણતા ધર્મ જયેલા પાપને સાદ કરે છે એ આર્યદ્વયા સતી પતિને કપકો
 આપતી નથી પણ પોતાની કાંઈ ભૂવ ધર્મ ગઈ હશે એવી વિચારણાને અંગે આત્માવલોકન
 કરે છે અને સખી પાસે વરાળ કાઢી ઉદ્ગારરૂપે પતિને વારવાત કહી બતાવે છે અને
 જે ઘરના કુટુંબે કામ બગાડી નાખ્યું છે તેના તરફ એક બતાવે છે (૨)

ઉપસહાર—આ પદની આખરે ‘જાનદધન’ નામ નથી આવતું, જે વિચારવા જેવું ॥
 આ પદમા એક-જે વાત ખામ ધ્યાન એ ચનારા છે આખા પદનો સુદો તો પરધર રખડતા

શબ્દાર્થ—ભગો = સારો ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ (અર્થ) બનકો = બાળીને સગાઈ = સગપણ સગધ
 ખતી = ખરી કૌન = મ્યું પાપ = દોષ ઉપજારા = ઉપન થયો, ‘નીમ્બો’, આવી પદો-ઓ કહા = શું
 કન = આ ઘરકે = પોતાના કુટુંબને = કુટુંબને જિન = જેને મૈરો = મારો મિગારો = ગગાડી નાખ્યું
 કામ મિગારો = નાડું કામ ખરામ કરી નાખ્યું નાગ દાહવાન કરી નાખ્યા

પતિની વિરહી સતી પત્નીના ઉદ્ગારોને અગે પતિદેવની-પોતાની વર્તમાન સ્થિતિ પર ધ્યાન ખેંચવાનો છે એમા સતી સાધ્વીની અડળામણ છે અને એના રહસ્ય છે સતી સ્ત્રીઓ વર્ગો સુધી વિરહ ખમે છે, પણ એને બ્યારે પતિને ઘેર આવવાની આશા પણ ન રહેતી હોય, ત્યારે જરૂર એને અડળામણ તો થાય જ તે વખતે પોતાની બહેનપણીઓ આગળ જે પ્રકારની વાતો-વિચારો નાંકળી પડે તેનો આ ૫૦ નમૂનો છે

કોઈ પણ પદને છેડે ‘આનંદવન’ અભિધાન ન આવ્યું હોય એવું જાણવામા નથી અભિધાનની ગેરહાજરી પદના કર્તૃત્વપણાને અગે શકા ઉત્પન્ન કરે તેમ છે, કારણ કે બધા પદોની પ્રણાલીથી એ ઊલટી વાત છે આ અર્થસ્પષ્ટ વિષયને બરા મ્થાન નથી અહીં તો મુમતિ-ચેતનાનો ઠકળાટ નાશળી એનું કામ ગણાડનારને ઓળખવાની પ્રેરણા છે છેવટે એક વાત તરફ ધ્યાન ખેંચવું જરૂરી છે કુમતિનું કુટુંબ પણ ધરતું જ છે, તે પણ અદર ધર કરીને જોખી ગયું છે, અને અત્યાર તો પતિદેવની માલિકી ન્વાધીન કરી બેઠેલ છે ધરના માણુમને ઠાકવામા મુરડેલી છે તેના પ્રતા ધર રી બેઠેલાને ઠાકવા વધારે મુરડેલ છે, તો પછી આ ધન રી બેઠેલ કુમતિ અને તેના સગાને ફર કરતા કેદલો વખત અને કેદની નાકિતનો ઉપયોગ કર્યો પડ્યો એ વિચારથી મુમતિ પોતાનો જન્મારો બગાડી મૃત્યુનાર માટે ‘બહાન’ કે ‘અપરાધી’ જેવા આકરા ચખ્ખો વાપરે તેમા કોઈ કે છર્ચા નથી, પણ વસ્તુનિર્દર્શન છે ૫૦ અર્થવાહી છે અને સાથા વગેરે દષ્ટિએ એનું કર્તૃત્વ શકાર્પક ૩ (૬૬)

૫૬ સત્તાણુમુ

ભૂમિકા—શ્રી તીર્થ દરદેવને ‘વીતરા’ કહેવામા આવે છે તેની પાછળ બહુ મહત્વનું રહસ્ય છે દુનિયામા રખાવનાર, દુનિયા સાથે સયોગ કરાવનાર અને દુનિયા સાથે ખટપટ કરાવી જીવનને અકારે બનાવનાર મોહરાજના બે પુત્રો નગકેસરી અને દેવગજેન્દ્ર છે તેનું વર્ણન ઉપમિતિલવપ્રત્યક્ષાના ચોથા અસ્તાવમા વિભાગથી જોના યોગ્ય છે આ બંને પુત્રો ભારે આકરા દોષા ઇલા તે બંને પૈકી રાગકેસરી વધારે રખડાવ નારો વાય છે એ મીઠો દુર્ગુણ છે, ન કળાય તેવી રીતે અનર ધૂસી જનાર છે વિરયા બિલાષ એનો મત્રી છે એના સ્પર્શન, ગૂંઝા, પ્રાણ, ચલુ અને ધોત્ર એ નામના પાત્ર બચ્ચાઓ છે અને આ જમતનો આજો પ્રપચ રનાર એ નિયયો છે કે દેખાવમા ભયક લાગે છે, સામાને કળાઈ આવે તેમ અને કંપકો ખવરાવે તેવો માધવીઓ છોડે છે, ત્યારે આ રાગજીભાઈ તો અવરથી કામ કરી ઘણું ઠાંગી નાખે તેમો આકરો મુત્તરફી હોવા છતા દેખાતો ડાહ્યોડમરો દીનરો છે એ પોતાનો દોષ માણુનો તરફ ચલાવે છે ત્યારે ભાઈભાડુ, સગા-સનેહી, મિત્રમા પ્રાણીને આમણ બનાવી દે છે અને એ વસ્તુ પર

પોતાના ઘર મૂકે છે ત્યારે ઘર, ઘરેલું, સચરચિલા, ધનદોલત, ખતના, વસ્તુઓ અને સ્ત્રીઓના પોતાનું માત્રાત્મ્ય સ્થાપે છે

રાગના વિષયો લાખા વખત ચાલતા નથી એ તો ચેરડી ખાધા પછી કુમ્મ્યા રહે તેમજ પદ્મ ખાડી રહેવા હેતા નથી, માત્ર પોતાની પાછા વિયોગનું દુઃખ, કલ્પવાટનો કકગટ અને નિઃસામાની પરપરા એની તરતમતાના પ્રમાણમા મૂકી જાય છે તેટલા નાદે આનંદ ધનના યોગમા સ્વપરના વિચેચનને મુખ્ય સ્થાન અપાતું છે આપણે કોણ છીએ, આપણો પર સાથે સબધ શે ઠારણે છે, કેટલા વખત મુખીનો છે અને કેવી રીતે પરિપૂર્ણ પામવાનો છે તેની વિચારણા સાથે પર વસ્તુને પર તરીકે ઓગળવી, તેના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરવો, તેના નબળાઈને માથા સ્વરૂપે ઓગળવો એ સાચું આત્મદર્શન છે અને તદનુસાર વર્તન થાય તો અતે મુક્તિ છે આ સ્વપર વિચેચનમા આત્મિક અને અનાત્મિક તકાવત જાણવો, કેહ, ધર, ધન, માલ સવનો પરમા સમારેશ થાય છે તે વાતની ઓખવટ કરવી અને તદનુસાર વર્તન કરવું એ સાચું યોગીજીવન છે, તામ્ય તરફ પ્રયાણ છે, અને જીવનનો સાર છે માટે છ દ્રવ્યોમા પુદ્ગલ દ્રવ્યને બરાબર ઓગળી લેવાની જરૂર છે પુદ્ગલના ચાર ભેદ છે સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ પ્રત્યેક સ્કંધમા સખ્ય, અસખ્ય કે અનંત પ્રકેર હોય છે એ સ્કંધનો એક ભાગ અથવા કાંઈ પણ ન્યૂન ભાગ તે દેશ, અને જોનો સપૂર્ણ જ્ઞાનીની બુદ્ધિએ પણ એક ભાગના બે ભાગ ન થઈ શકે એવો અતિ સૂક્ષ્મ સ્કંધનો અભિન્ન ભાગ-નિર્વિભાજ્ય રૂપ-તે પ્રદેશ એ સ્કંધની સાથે બંધવા સ્કંધરૂપે હોય છે ત્યારે તેને 'પ્રદેશ' કહેવામા આવે છે અને સ્કંધથી ભિન્ન કક્ષપના થાય ત્યારે તે 'પરમાણુ' કહેવાય છે અત્યારે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી દેખી શકાય છે તે પદ્મ સ્કંધ છે, અને પાર્ટિકલ (Particle) અથવા એટમ (Atom) ના નામથી જાણી-દેખી શકાય છે તે પણ સ્કંધ છે અને ઈલેક્ટ્રોન (Electron) પણ સ્કંધ છે પ્રદેશ કે પરમાણુ ચમચનુથી દેખી શકાતા નથી વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી દેખાતો પરમાણુ એ પુદ્ગલનો અતિમ અવિભાજ્ય ભેદ છે

પુદ્ગલને વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ દોષ છે વર્ણ પાંચ છે કાળો, લીલો, લાલ, પીળો અને સફેદ ગંધ બે છે સુગંધ અને દુર્ગંધ રસ પાંચ છે કડવો, તીવ્રો, કષાયલો-તુરો, ખાટો અને મીઠો સ્પર્શ આઠ છે કઠિન, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને ચીઠ્ઠો આ રીતે વીસ ભેદ વાય છે એ પ્રત્યેકના જાણ્યાત, અસજ્યાત અને અનંતભેદ તરતમભાવથી વાય છે ચીકાચ ચીકાચમા વધતા-જોછાપડુ હોય છે, તેમ જ સુવાળાપણમા પણ વધઘટ-ફેર ધણે હોય છે એટલે પ્રત્યેક પુદ્ગલમા તારતમ્ય પ્રમાણે સજ્યાત, અસજ્યાત અને અનંત ભેદ થાય છે

પુદ્ગલનો સ્વભાવ પૂરણ-ગલનનો છે સખ્ય, અધકાર, ઉદ્યોત, જ્યોતિ, હાયા, આતપ એ એનું ઔપાધિક લક્ષણ છે ચરીર, વાણી, મન, નિઃશ્વાસ અને ઉચ્ચ્વાસ એ પુદ્ગલોનું

કાર્ય છે તેમ જ સુખ, દુઃખ, જીવન, મરણ એ પણ એના ઉપર (કાર્ય) છે. આ વાત ખાસ સમજી લેવા જેવી છે, આપણુ યાત્રી પુરૂગમનુ જ અનેહુ છે આપણે બોલીએ છીએ એ વાણી પૌરૂગતિક છે, વચન કે ભાષા એ પુરૂગલન્ક છે આપણી મંગલશક્તિ, શુભ દોષ વિરચનને સમર્થન આપનાર દ્રવ્યમન પણ પુરૂગવ છે અને શ્વાનોશ્વાસ લેવામા આને તે પ્રાણવાયુ પણ પુરૂગલ છે અને તે જ પ્રમાણે પ્રીતિરૂપ પરિણામ નાતાવેનીયના ઉદયથી વાય તેને સુખ કહેવામા આવે છે તે, અને અસાતાવેનીયના ઉદયથી થતો પરિતાપ, જેને દુઃખ કહેવામા આવે છે તે પણ પુરૂગમનુ કાર્ય છે પુરૂગ પરિણામી દ્રવ્ય છે, મૂર્ત છે, સપ્રદેશી છે, અનેક છે મેરી (આકાશ (space))રૂપમા રહેનાર છે, સક્રિય છે, અનિત્ય છે, કારણરૂપ છે, અડર્તા છે, લોક ચાપી છે, ક્ષીરનીર પેઠે પરસ્પર અવગાદ હોવા છતા પ્રેશ સહિત છે એટલે અન્ય દ્રવ્યમા પ્રેશ કરેલ છતા વહી તદ્રૂપ થઈ જતા નથી એનો અધોગમન સ્વભાવ છે, ત્યારે જીવનો ક્ષિપ્તગમન સ્વભાવ છે.

સ્કંધની સાથે પ્રતિબદ્ધ વયેલ નિર્વિભાગ ભાગને 'પ્રદેશ' કહેવાના આવે છે, ત્યાર એ છૂટા પડી ગયેલ નિર્વિભાગ ભાગ હોય ત્યાર તેને 'પરમાણુ' કહેવામા આવે છે આ ૥ લો નિર્વિભાગ પરમાણુ ધારણરૂપ છે, જાતે નિત્ય છે, સૂક્ષ્મ છે અને ઉપર જણાવેલા પૈમી એક રસ, એક ગંધ, એક વર્ણ અને બે સ્પર્શથી યુક્ત હોય છે. આવા એક પરમાણુનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિયથી થઈ શકતુ નથી, એ આગમ કે અનુમાનથી જ સાધ્ય છે અને એ એના મર્મ અને હેતુથી અનુભિત થઈ શકે છે આપણને દષ્ટિગેચર થતા પદાર્થોનું અતિમ ધારણ આ પ માણ છે અને, અગાઉ જણાવ્યુ તેમ છે, તે અદ્વિત્ય હોવા ઉપરાંત અવિભાજ્ય છે આ અણુ-દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યનુ કાર્ય ન હોવાથી એને નિત્ય દ્રવ્ય માનનામા આવે છે, અને તે દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે પણ એ ક્યારેક સ્કંધના અવધવરૂપ બની સામુદાયિક અવસ્થામા રહે છે અને ક્યારેક સ્કંધથી અલગ થઈ વિશકલિત-ટૂટીલાઈ અવસ્થામા રહે છે આ પરમાણુની પર્યાયઅવસ્થા છે અને તેને ધરાધર લક્ષ્ય પર લાવવી એ આ પનો ઉદ્દેશ છે દ્રવ્યનુ આટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પુરૂગમના સ્કંધને બોળખાય, પ્રદેશ અને પરમાણુને ભેદ ખ્યાલમા રહે, એનો પૂર્ણ-ગતન સ્વભાવ નજરમા આવે અને એના પરિણામો ભાવની સાથે એની પરમાણુદશામા રહેલી નિત્યતા ધરતા સ્કંધ-શામા પર્યાયરૂપે પનટાતી અનિત્યતા લક્ષ્યમા આવે ત્યારે પુરૂગમ અને જીવનના નબળાની ચેતનવટ થાર આ સંતે દ્રવ્યનુયોગના ઉપયુક્તતા પણ ધ્યાનમા આવે અને જીવ-અજીવને સમજવામા રહેલી વિશિષ્ટતા પણ ધરાધર સમજાય.

પુરૂગમને સૂક્ષ્મતાથી વિચારતા એની અનિત્યતા ખ્યાલમા આવી જશે પરમાણુ નિત્ય હોવા છતા પર્યાય નજરે એમા પલટનભાવ ચાલુ જ રહે છે, અને આપણુ શરીર, ભાષા અને મન અને આપણા શ્વાનોશ્વાસ-નાણુ પણ પૌરૂગતિક છે આટલી વાત સ્પષ્ટ કરી હો આપણે અતિ ઉપદેશક પંની વિચારણામા પ્રેશ કરીએ પુરૂગલના સ્કંધો સડન-પન-વિધ્વસનને આધીન છે એ વાત ધ્યાનમા રાખવામાં આણુ પ ધરાધર સમ તઈ બધ તેન છે સાચા-જૂઠાનો ફાડ પાડતા યોગી ॥ કહે છે તે જુઓ —

૫૬?

(ગમ-ક-ચાણુ)

યા પુદ્ગલ્લા સ્યા વિસવાસા? હૈ સુપનેકા વાસા ર યા પુદ્ગલં

ચમત્કાર વિજલી દે જૈસા, પાત્રી વિચ પતાસા,

યા દેહીકા ગર્વ ન કરના, જગલ્લ હોયગા વાસા યા પુદ્ગલં ?

અર્થ—અથવા તો વસ્તુનો કે શરીરનો ભરોનો કેવો ? આ તો ખરેખર સ્વપ્નાનો વાસો છે (આખ જિઘડી ગઈ, એટલે ખેલ ખલાસ જેવો તમાસો છે) ! એ વીજળીના ચમકાસ જેવો ઝળકારો નાત્ર છે પાણીની અંદર પતાયુ મૂક્યું હોય તેમ તે આખરે ગળા જનાર છે માટે આ શરીરનો ગર્વ ન કરવો, એનું અભિમાન ન આણુવું, કારણ કે એનો આખર સુઘામ તો જ ગલભા જ થવાનો છે (લાકડામાં કે જમીનમાં) (૧)

વિવેચન—આપો ગમ લેવાનું છે હાલ તુરત પુદ્ગલ સાથે, ધરનાર, માલમમાલા, રાત્રચિહ્ન મર્વ પુદ્ગલ છે, અને તે પૂરણ-ગનને આધીન છે, ૫૦ વસ્તુ છે આવા પુદ્ગલનો શુ વિશ્વાસ કરો ? અહીંના વસવાટ તો જાણે એક સ્વપ્નાની માયા નરખંડો છે સ્વપ્નમાં જોયું કે રાત્ર્ય મળ્યું, અને આખ જિઘડી ગઈ, આખો ખેલ ખલાસ !

તા ૧૪-૪-૧૯૪૪ને રોજ મુખર્ષમાં નજરે જોયું લક્ષ્યાધિપતિ હતા, ઠરોડની આસપાસ પહોંચી ગયા હતા, સ્ટીમરના દારૂગોળાનો એક ધડકો થયો, દશપદર મિનિટ પછી બીજો થયો, શુ વધુ તે સમજાયું નહિ, ધરનાર વગરના ઘઈ ગયા, જમાવેલી મૂડી અને વસાવેલ ધરવખરી મૂડી નાસી છૂટ્યા અને રેવેલા ધનવૈભવના સ્વપ્ના' કઈડના ખલાસ ઘઈ ગયા આપણે તો આપણા છવતરમાં સુપનના ખેલ નજરે જોયા !

આ સુદા પર બે નુકર દાખલા આપે છે ઘોર અધારી રાત હોય, માથે વાદળા થઈ આવેલા હોય, પોતાની આસપાસ એક હાલ છેડે શી વસ્તુ પડેલ છે કે કોણ પ્રાણી બેઠેલ છે તે પશુ દેખાતું ન હોય, તેવા અધારમાં વીજળાનો ચમકારો વાય ત્યારે જરા ચળગાટ નજરે પડે છે, પશુ ખીજી લાંબો તો ઘોર અધકાર અને દારૂ મારવાનું જ ચાલુ રહે છે તેના જેવો આ પુદ્ગલનો નબધ છે જરા મળ્યું, ખાધું ન ખાધું, ત્યાં જાપડ્યા એટલે ખેલ ખલાસ છે અને પાત્રુ અધાનું ઘોઠું છે એવવા ખાડના પતાસાને

શબ્દાર્થ—યા=(અ-ય) અથવા સર્નામ હાલ ત્યારે વિભન્તિ લાગરા પહેલા મહત્ત્વ સંક્ષિપ્ત રૂપે તોના અને વક્તાને ગાં કરતાં નજીકના અન્ય સર્વને વાતુ પાતો રામ પુદ્ગલ=૩૫-રસ-ગધવાળી વસ્તુ, ધરીર (ગૌક) વિસવાસા=વિશ્વાસ, ભરેલા સુપનેકા=સ્વપ્નના વાસા=વાસ ધર અમત્કાર=વિરમન ચમકારો, ઝળકારો વિજલી=મિજલી, ચપના, વિષ્ણુ જૈસા=જેવા પતાસા=ખાડની પેતા જેવી ખતાસટ ફેલી=ધરીરધારી જ્ય ધરીર ગર્વ=અભિમાન વાસા=વસવાટ, ધર એક ઠેકાણે હમેશને માટે રહ્યું તે

૧ પ્રતભાથી આ પદ મળ્યું નથી અને તેના પાઠાતર પ્રાપ્ત થયા નથી -વિવેચનકાર

પાણીની વચ્ચે મૂક્યું હોય તો એને ગળતા વાર શી? તે પ્રમાણે આ પુદ્ગલ વસ્તુ, ઘર, શરીર કે મિલકત મર્વ વીજળીના ચમકારા છે, પાણી વચ્ચે પડેલા પતાલા જેવા છે અને મૃદાચ માત્ર શરીર મળી ગયું હોય, પ્રમાણના નારાગીપણ પ્રાપ્ત થયું હોય, તોપણ આ શરીરનો મર્વ કરવા જેવું નથી મનઃક્રમારે એનો મર્વ કર્યો ત્યારે બે ઘડી પછી માલુમ પડ્યું કે એ તો કેન્દ્રમય થઈ ગયું છે અને આખરે જ ગલનો વાસ અનિવાર્ય છે આવા જ ગલમા વાસ કરનાર શરીરનો ભરોતો થો કર્યો? એની આસનાવાસના શી?

‘હેહી’નો સામાન્ય અર્થ ‘શરીરધારી’ વાચ, અહીં હેહીના મર્વ કરતા હેહનો મર્વ ન કહેવો, એ વાત સબધ પર્યાય બધાએસતી લાગે છે અને હેહધારીનો મર્વ ગણવો હોય તો હેહ ધારવાનો મર્વ ન કર્યો એ પણ બેસે તેવી વાત છે જે બોહી સમજણે પુદ્ગલનાનદ્રીપણામાં રાચી રહેલ છે તેણે યાદ રાખવું કે હેહ, હેહિ-વ, પ્રાપ્ત થયેલ ધનમાલ ખર્ચના કે નાનકડું રાજપાટ કે શોકાર્ધ—એમાના કોઈનો મર્વ કરવા જેવું નથી એ સર્વ પર છે, અનત શુભવાળા આત્માને જટલી ગળનાર મહામાયા છે અને અતે નાશ પામી જનાર પારદી માયા છે એનાં ઇદ્રબળનો ભોગ વિચલણ પ્રાણી ન થાય. (૧)

જૂઠે તન ધન જૂઠે જોગન, જૂઠે હૈ ઘરવાસા,

‘આનદધન’ કહે સગ દી જૂઠે, સાચા શિવપુરવાસા યા પુદ્ગલ ૨

અર્થ—શરીર ખોટું છે, ધન, ઘર, માલની સમૃદ્ધિ ખોટી છે અને બેબનિયું પણ ખોટું છે અને છેવટે ઘરવાસ પણ ખોટો છે આનદધન મહારાજ તો (અનુભવથી) કહે છે કે એ મર્વ ખોટું છે, હાથિ- છે, માયાવી છે, શિવપુર-મોક્ષ-નો વાસો એ રાચી વાત છે (૨)

વિવેચન—શરીર પોતે ખોટું છે, નશ્વર હેહનો ભરોતો નહીં અને ધન તો જૂકું જ છે એ તો એક ભવમા ત્રપ્ત ભવ કરાવે છે પૂરની જેમ આવે છે, ધડાકા સાથે નાસી જાય છે, અને કોઈની સાથે જતું નથી અને ‘બેબનીઆનો લગ્નકો દહાડા ચાર બે’ અને એ ચાર દહાડામાં પણ દુખાટનો પાર નથી એની સાથે સંકલિત વ્યેથા દુઃખાનો, રોગો અને એક પ્રેમપાત્રને અંગે થતી હરીફાઈઓનો વિચાર કરીએ તો ચાર દહાડાના લટકાને લટકો માનતા પણ સહજ સંકેત થાય તેમ છે અને ઘરવાસ પણ જૂઠો જ છે કોઈ ઘર કે જમીન પાનસાત પેદી ચાલતી નથી આનદધન મહારાજ કહે છે કે આ રીતે તન-ધન-બેબન અને ઘરવાસ સર્વ જૂઠા છે, પુત્ર-પુત્રીઓ તરીકેની માન્યતા જૂઠી છે, સગાસ્નેહીઓના મગપણ જૂઠા છે, સ્ત્રી, માતા કે પિતાના સબધ જૂઠા છે—સર્વ બાહ્ય સબધો ખોગ છે કેટલાના નામ દઈએ? સર્વ ખોટું છે, નાશવત છે, દુખકારી છે, દૂરથી તજવા યોગ્ય ■

ત્યારે આ ખરામ, પેલું ખરાબ, તે ખરાબ અને સર્વ ખરાબ, ત્યારે કાઈ સાચુ, સાચુ,

શબ્દાર્થ—જૂઠું = ખોટું અગ્નિર પોતાનું નહિ તેનું બેબન = ચોવન જુવાની ઘરવાસા = ઘરમાં જેનું તે સગ દી = મધુ સર્વે ટિપ્પણ = મોક્ષભાગ, મુક્તિપુરી

સ્વીકાર્યે ખરું કે 'સજા'માં મર્વે આવી ગયું? યોગીગજ કહે છે કે શિવપુરનો વાસ એ સાચી ચીજ છે એ શાશ્વતી સુખપરપરા છે એ ચાગ દહાડાનું ચાદરણ ન હોઈ એમાં ચાલુ-અત વગરનો-નિરતરનો આનંદ છે અને એ અનંત શુભથી ભરેલ હોઈ સાચો વાસ છે, જે વાસમાં વસ્યા પછી કોઈ ખાલી ડરાવનાર નથી, જ્યાં કોઈ ભાગ પડાવનાર નથી, અને જ્યાંના અનંત આનંદને પરિસીમાં કે અટકાયત નથી એ શિવપુરવાસ માથો છે પૂર્વપ્રયોગથી, સગના અભાવથી, બધન તૂટવાથી અને તે પ્રકારના ગતિપરિણામથી કર્મનો સવંધા ક્ષય થતા ચેતન લોકને અતે ઊર્વ્વ ભાગમાં ચાલ્યો જાય છે એ શિવપુરનું સ્થાન લોકને અતે એક યોજનના ભાગમાં ઉપર આવેલું છે પ્રત્યેક સુખ આત્મા ત્યાં સ્થિરતાવી રહે છે ત્યાં વસનારના આંકે શુભ વિચારવા યોગ્ય છે —

નાળ ચ દસળ વેલે બન્ધાવાહ તહેવ સમત્ત । ઝસ્તયટિદ્ બરુવા અગુસ્તુ વીરિય હવડ ॥
આંકે કર્મના નાશથી આ આંકે શુભ શિવપુરવાસમાં ગયેલ પ્રત્યેક આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે —

(૧) પ્રત્યેક સિદ્ધને અનંત જ્ઞાન હોય છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સર્વંધા ક્ષય થઈ જવાથી લોકાલોકસ્વરૂપને એ જાણે છે

(૨) દશનાવરણીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય થઈ જવાને કારણે પ્રત્યેક શિવપુરવાસી લોકાલોકસ્વરૂપને સર્વંધા દેખે છે

(૩) શિવપુરવાસવાળાઓ નવું પ્રકારની બાધા-ખીડાથી રહિત હોય છે મનુષ્ય કે દેવનું ઊંચામાં ઊંચું સુખ કંપવામાં આવે તેનાથી અનંતગણુ આર્તિક સુખ નિરતરને માટે એ અનુભવે છે એનું વર્ણન અશક્ય છે મૂંગો નાપુંગ સાકર ખાય તેનો સ્વાદ વળુવી ન શકે, પણ અનુભવી શકે એવી એ સુખ પિ અતિમાત્રા અવર્ણનીય છતાં મનુભવ ગમ્ય છે આ અન્યાબાધ ન્થિતિ વેદનીય કર્મના નાશથી થાય છે

(૪) શિવપુરવાસીને અક્ષય મન્યકત્વ હોય છે આ સમ્યક્ત્વ શબ્દ ખાસ સમજવા યોગ્ય છે મોહનાંય કર્મના નાશથી આ શુભ ઉત્પન્ન થાય છે

(૫) શિવપુરવાસીની એક સ્વાને અલય સ્થિતિ થાય છે જન્મ-મરણના દ્વેતા ટળી જાય છે એક સ્વાને રહી અનંત શુભમાં રમણતા ઢરવાનો મહા મુદર લાભ મળે છે આયુષ્યકર્મના ક્ષયને પરિણામે આ શુભની પ્રાપ્તિ થાય છે

(૬) નામ અને રૂપની વિવિધતા નાશ પામી જાય છે દેવપણું, મનુષ્યપણું કે એક-બે-ત્રણ-ચાર-પાંચ ઇન્દ્રિય હોનાપણું કે શરીર, મધ્યણું, સસ્થાન વગેરે સર્વ ભાગો નાશ પામી માત્ર અરૂપી શુભ પ્રાપ્ત થાય છે નામકર્મના ક્ષય થવાથી આ અરૂપી શુભ પ્રાપ્ત થાય છે

(૭) જોડકર્મના ક્ષય થવાથી 'અશુરુલ્લભ' પ્રાપ્ત થાય છે સિદ્ધવાસી જીવો હલકા પણ નથી, ભારે પણ નથી, પણ અશુરુલ્લભ છે એ કાર્મિક સત્કાર કે સન્માન રહિત હોય છે એટલે વિષયની નજરે કે મળે એ જોડે તો તેઓ સત્કાર રહિત હોય જ બાકી અશુરુલ્લભ શુભ ખાસ વર્ચવા યોગ્ય છે

(૮) અને આત્મામાં સ્વભાવતઃ અનત જાગ હોય છે એ વીર્યાતત્ત્વ નામના ઝમંધી ઓષ્ધવધર્તુ દબાઈ ગયેલું હોય છે તે કર્મનો નાશ થતા એની અનત શક્તિ પ્રગટ થાય છે આ અનન શક્તિના ઉપયોગથી લોકને બલોકમાં અને બલોકને લોકમાં સ્ત્રી નાખવાની તાકાત પ્રગટે છે પણ શિવપુરવાસમાં કૃતકૃત્ય બયેલા મહાનુભાવો એ શક્તિનો ઉપયોગ સ્ત્રી કરતા નથી, કયો નથી અને કરવાના નથી.

આ બાકે શુદ્ધ શિવપુરવાસીના હોય છે એ વાનમાં જોનાર પોતાના નિઃશુદ્ધ પ્રકટ કરે છે અને તેની પ્રાપ્તિ પછી એ હમેશને માટે ચાલુ રહે છે એ દશા માટે બનતો સર્વ પુરુષાર્થ કરના યોગ્ય છે (૨)

ઉપસહાર—સ્વપરતુ વિરેચન થઈ જાય, પુરુષા અને આત્મા વચ્ચેનો લેન્ડ સમનર્થ જાય, મર્યાદિત વિચારણામાં પુરુષા ગમે તેટલા પોતાના લાગતા હોય, પણ તે પર છે, સ્વને વિકળતા કળાર છે, એના સાચા વાચની એને દૂર રાખનાર છે અને અતે ગમે તેટલા મીઠા લાગતા હોય તોપણ ધરભાવમાં રમણ કરાવનાર છે—આ વાત અને સ્ત્રીને જીવં જીવં બાધે વારવાર પુનઃનવર્ત સ્ત્રીને હેવા યોગ્ય છે પુરુષાનો સ્વભાવ નીચગામી છે, નાશને બધીન છે એતનનો પ્રભાવ ઉચ્ચ પાત્રી છે, અલ્પ, મરૂપી, અયાબાધ સ્થિતિને યોગ્ય છે અને અનત શક્તિને અમરકળાર હોઈ જીવ આપે તેનો છે આ વિચાર જ્ઞાની સાથે દેહ-સરીર પારકુ છે, નાશને માધીન છે એ વાત મમનજય તો દેહનો અધ્યાસ છૂટી જાય, ધરનો મોહ મળી જાય અને ડેવટે મગાવકાલા સખધી કે માનેવા આત્મજનોના સખધને સાચા રૂપે ઓળખાતા જીવનના આસરો તદ્દન પડદાઈ જાય એ વાતનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ કરના માટે જીવ અને પુરુષાના સ્વરૂપને બરાબર ઓળખવાની જરૂર છે પછી અતર વિકારો, તેમજુ જડપણ, તેનો પૌરુષિક સખધ, તે સખધના કારણે અને તેની અપકારીન નિવૃત્તિનો વિચાર કરવામાં આવશે તો જોષ, માન, માયા, લોભ અથવા હર્ષ, ઉન્માદ, ભય કે વેદોદયનો પૌરુષિક સખધ સનનશે, અને મોહની અજ્ઞાનતા અને મોહનો નિરોધ ખ્યાલમાં આવશે માટે સાચા-જુઝાનો બરાબર ફેડ પાડવો

સાચુ તેને કહેવાય એ હમેશને માટે પોતાનું બની રહે બાકી જે-પાચ દહાડા સાથે રહી ઉપર ઉપરનો આનંદ દેખાડે અને જાય ત્યારે સાગી પરેશાની કરાશે એને ‘સાચુ’ ન કહી શકાય આ સાચી વસ્તુની રોષ કરવા માટે કુનેહ, આવડત અને અભ્યાસની જરૂર છે, વસ્તુના ધર્મોનો ઠેક ખ્યાલ કરવાની આવશ્યકતા છે અને તે અભ્યાસ ખાતર ગમે તેટલો લોભ આપવાની અને તેમાં ઓતપ્રાત થઈ આરપાર નીકળી જવાની જરૂરીઆત છે

આખા યોગમાનનો સાર આ પ્રસાદીની વિચારણામાં છે અને એની પ્રાપ્તિ એ સર્વ પ્રયાસની સિદ્ધિનું ફળ છે શિવપુરવાસ સાચો છે, વિરચાથી છે, અનત છે, અલ્પ છે,

ત્યારે ધરવાન જૂઠો છે, સ્થૂળ છે, અમકારા જેવો છે એટલે માયા વાતને મેળવવા મુયોગ્ય પ્રયાસ કરવા યોગ્ય છે - તે પ્રયાસથી તે ૧૦ તેવો હોવાને તરત્તે તેની ખાતર પૂરતી શક્તિનો ઉપયોગ કરવા યોગ્ય છે 'શિવપુરુષાત્મની' ૧૭૩ પ્રાણી આરે છે ત્યારે એ નામકર્મની એની પ્રકૃતિને છેડા બે સમયમા દાય કરી નાખે છે ચૈત્વેનીકરણના એ બહુ કર્મોનો નાશ કરી દે છે ચરમચરીત્રી ૭૫ ચૈત્વમા સુખકાળના છેડા બે સમયે દેવદિક, વિદ્યાયોગનિદિક, પાન વર્ણ, બે નધ, પાત્ર ૨૩, આક સ્પર્શ, પાન ચરીર, પાન સુધાતન, પાન બધન, નિર્માણનામર્મ, છ નધયત્ત, અસ્થિ, અશુભ, દુર્ગ, દુસ્વર, અનાદેય, અચર, છ સમ્યાન, મયુવધુ, ઉપધાત, પરાધાત, ઉમ્મૂવાન, અપર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, ગુણ, સુસ્વર અને ૪૫ ઉપા. એ ૭૦ પ્રકૃતિઓ ખપારે છે અને છેલ્લે નમયે નનુધ્યદિક, નસત્રિક, યશ, આદેય, મુભગ, ત્રિનનામ અને પંચેન્દ્રિય ભતિ—એ ૧૦ પ્રકૃતિઓ ખપારે છે પછી 'અજરામઃ' નિ કલક ન્વડપે, નિકર્ના ધાવે' (નામકર્મ—આકની પૂન, વીરવિજય)—જાવી લબ્ય હકીકત શિવપુરુષાત્મમા જતા જતા ધાય છે અને પછી તો અનત કાગ વીવાલહેર વર્તે છે, ઉપાધિનો કર્વા અત આવી જાય છે અને ન્વરૂપ-રમણતા તમ્ય ઘર્ષ જાય છે એમા પુરૂષને મ્યાન નથી, એના પર આધાર નથી, એની સાથે સબધ રહેતો નથી અને એ ક્વિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો આ સર્વ પ્રયાસ છે (૬૭-૫હેતું વિવેચન)

સત્તાશ્રુમા પદનુ બીજી વિવેચન

ભૂમિકા—આ પદમા તાદી ભાષામા ઘણી જોડી રિચારણા જતાવી છે ભાષાચૈત્રી જોતા એનું કર્તૃત્વ સદ્વિધ રહે તેવું લાગે છે એ નિષય અન્યત્ર ન્વચિ પજી આત્મકર્મીને એ નવાલ મૂજવતો નવી, એને તો ઉપલબ્ધ થાય ત્યાંથી તાર જન્મ કરવો છે અને તેને પવાવી છવી જણવો છે આ દષ્ટિએ આ માત્ર પદમા બહુ માર્ગિક અને હૃદયને અસર કરે તેવી વાત કરી છે

આપણું પોતાનું વતન તપાસીએ તો જણાશે કે આ પ્રાણીને સર્વની વધારે પ્રેમ પોતાના ચરીર પર, ત્યાર પછી પોતાના ઘરખાર, મારમિલજત વગેરે પર હોય છે આ આખી માન્યતા ભૂલખરેડી છે, અને પરિણામે પરિતાપ નિપજવનારી છે એમ આ પદમા જતાવવા પ્રયાસ કર્યો છે આપણી આખી બાજુ બે વસ્તુઓ પર મરાણી છે એ વસ્તુઓ આખરે ક્ષણિક છે નુદર આરસાને ભાગતા વાર લાગતી નવી, બનિયાના ઉકરડા થતા જોઈએ છીએ, મહેલના ખંડેરા જોઈએ છીએ અને પૌદ્ગલિક પદાર્થ ગમે તેટલી ચીવટથી વસાવ્યો હોય, પણ અતે એનો નાશ અવશ્ય છે તો સમજી પ્રાણી આવી જેવડી વિનાચરીલ વસ્તુના સબધમા રાજે કેમ ? આપો એને છોડીને જવાનું અને એ પોતે વિનાશ પામવાની—આવે

બેવડા વિનાશપથ ત્યાં જ યો છે ત્યાં એવે માગે 'યો સમજુ' રહે? સ્વપ્નાની માયા કેવી છે તે આપણે ત્રીવ પદમાં 'સુપનદો ગજ સાચ કની નાનત'ના વિવેચનમાં વિચારી જમા છીએ અને એ એટલી સીધી સાદી, અને અણ વાત છે કે એના પર લેખ લખવાની તર નથી. પણ એ સીધી વાત ત્યાં એટલી બુઝાર્ધ બચ છે કે એના પર વાગવાર ધ્યાન બેસવાની તર નહે છે આ આખી બાજુ ખોટા પાયા પર મઠાયી છે એ બતાવનાર અનિત્યભાવ નાને આ પદમાં સ્વાન આપ્યું છે

યા પુદ્ગલઃ સ્યા તિસ્રાસા? કે સુપનઃ પામા ર યા પુદ્ગલઃ
 ચમત્કાર વિગ્લો દે જૈસા, પાની તિવ પતાસા,
 યા દેહીકા ગર્વ ન કરના, જગલ હોયના વાસા યા પુદ્ગલઃ ?

અર્થ—અરે, આ વસ્તુએનાં તે ભંગો શો કવો? ખરેખર, એ તો સુપનાના મહેલ-હરેલી છે એનો અમકારા તો જેની માગણી વીજળી તપાસ હે છે તેના જેવો છે, અવવા પાણીની વચ્ચે પડેલુ ખાડુ પતાયુ જેવો વખત દરે તેટલી તેની સ્થિતિ છે એટલે આ શરીર અને તેટલુ ચોભતુ કે તદુસ્ત લાગતું હોય તોપણ તેનું અભિમાન ન કરવું, કારણ કે આખર તો જગતમાં વાસ થવાનો એકલન છે (૧)

વિવેચન—પુદ્ગલનો મર્થ અહીં ખીર સમજવાનો છે એનું જ ગભીરવિજ્ઞ ગણિ જખાવે છે અને તે અર્થ સમુચિત જણાય છે પુદ્ગલના સમૂહને સરીઝ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે આવા તો અનેક પુદ્ગલ મૂકો છે આ પુસ્તક પણ પુદ્ગલ છે અને તમાની નામે ટેમલ-પુરશી કે બારી-ગાંધુ હોય તે સર્વ પુદ્ગલ છે પણ અત્ર પ્રસ્તુત વાત શરીરની છે આ શરીરનો ભરાસો શો? એને ગમે તેટલું ધાગના-પોષવામાં આયુ હોય, પણ અતે એ નાશ પામનાર વસ્તુ છે પુદ્ગલ સ્તન-પડન-વિધ્વ સલ્લગીલ હોય છે કોઈ મંદિર કે ઘર અનંત ગળ પડી શકતું નવી સ્વપ્ન આયુ, માત્ર નાગની હવેલી, અ = હિંદોળા ખાટ, અતરના કુવારા, મનમાં ભોગવ્યુ અને સ્વપ્ન ખલાસ થયું એટલે હતા ત્યાના ત્યા ! આરો સચાર છે! આયુ શરીર છે! એના પર બે મનના દાખલા આપે છે —

અધા? ઘોર ગત હોય, વચ્ચાહની હડી વરસતી હોય, આખી દુનિયા પર અધાર પિઝડી પથરાઈ ગઈ હોય, તેવાના વીજળીનો ઝળકારો ધાય, ત્યારે જે ચમત્કાર લાગે છે, તેવો આ પુદ્ગલનો અમકાર છે આપણા જીવનનો તમા વીજળીના અમકાર એટલે જ ગણાય અને પાણીની વચ્ચે પડાયું મૂક્યું હોય તે કેટલું દરે? ચાના પ્યાલામાં નાખેલ થવાયું દેવએતામાં ઓગળી બચ છે તેવી આ શરીરની સ્થિતિ સમજવી એટલા માટે આ દેહનો ગર્વ ન કરવો એના પર એક મનનો દાખલો વિચારવા જેવો છે

સનતકુમાર ચકવર્તી ખૂબ રૂપાળા હતા અને રૂપવાન તરીકે એના પ્રશંસા પણ ખૂબ વતી હતી. ઇંદ્રે એના રૂપની પ્રશંસા કરી એટલે એને જોવા બે દેવો આકાશમાર્ગે ચકવર્તીના રાજમહેલમાં આવ્યા ત્યારે બકી સ્નાન કરતા હતા. દેવો તો આકાશમાર્ગે આવી એને બેઠો રહ્યા, ખૂબ રાજ થયા, મુખ ઉપર નીચે હલાચુ, પ્રશંસા કરી હસ્યા. બકીએ તેનું વારણ પૂછ્યું જવાબમાં ઇંદ્રે તેના રૂપની પ્રશંસા કરી, તે હકીકત સાબળી રાજ થયા, પણ જરા ગૌરવ ધરી દેવાને કહ્યું કે મારું ખરું રૂપ જોવું હોય તો કલાકેક પછી રાજદરબારમાં આવજો. દેવોએ વધારે આશ્ચર્યપૂર્વક સલામ આપવા નમતિ દર્શાવી. ચકવર્તીએ વસ્ત્રપરિધાન કર્યું, તિવક-અજન કર્યું, અને સુવર્ણ, ચોતી, હીરા અને રત્નથી ભૂષિત થઈ, બનીઠની રાજસભામાં આવી સિંહાસનારૂઢ થયા. એના રૂપનો અભાર ઝગહગતો હતો. યોડી વારમાં પેલા બન્ને દેવો આવ્યા, રાજમલામાં બેઠેલ રાજાને દ્રશ્યો જોયો, અત્યંત ખેદદર્શક વિષાદ બહેરા પર બતાવ્યો અને ડોક જમણી-ડાણી ધુણાવી ચકવર્તીએ પૂછ્યું કે કેમ આમ બેઠી વાત કરો છો? તમે રાજ થવાને બદલે નારાજ કેમ થયા? દેવોએ જવાબમાં કહ્યું કે ‘બકીરાજ! તમારું આખું શરીર ઝેરમય વર્ધ ગયું છે જે મન તમાના ચરીરની આનંદ વખતે હતી તે અત્યારે નથી રહી’ બકી નવાઈ પામ્યા થૂંક નાખ્યું તે પર માણી બેઠી, ઝેરથી મરી ગઈ! શરીરની નિવિતિ આવી કે ચોનો ભરોસો ગો? એ તો બે કલાકમાં જેરી થઈ જાય, બ્યાધિમય વર્ધ જાય તો આ દેહનો ગર્વ ન જ કરવો. (૧)

જૂઠે તન ધન જૂઠે જોગન, જૂઠે હૈ પ્રવાસા,

‘આનંદધન’ રૂઠે સપ હી જૂઠે, સાવા શિવપુરવાસા યા પુદ્ગલ ૨

અર્થ—શરીર ખોટું છે, ધન પણ અસ્થિર છે અને આ (તારી) જીવાની પણ નતે જૂઠી છે અને આ તારા ઘરના ઘર અથવા તારા વસવાટો પણ સર્વ બનાવટી છે. આનંદધન કહે છે કે એ સર્વ જૂઠું છે, કૃત્રિમ છે, સાચો તો શિવનગરનો વાસ છે એ સ્થાયી છે, નિત્ય છે, અનંત છે, અન્ય છે.

વિવેચન—એટલા માટે શરીર ખોટું છે, પરાય છે, બ્યાધિને નોતરનાર છે, અને નતે બાગી-દાટી દેવા જેવું છે અને થોડા દહાડા ગળ્યું હોય તો ગધાઈ બેઠે તેવું છે જે સ્થાયી પોતાનું નહિ તેનો ભરોસો શો? અને ધન તો જૂઠું જ છે એને મેળવતા સુરકેલી, લગવતા સુરકેલી અને ખોવાઈ-ખરબાઈ જાય કે નુકસાની આપી દેવી પડે ત્યારે એ મનમાં જે ન્યાયા કરે છે તે વિચારતા એનું જૂલાપણું તો લીલા જેવું દેખાય છે લક્ષ્મી દેવી આધળી છે, અને અઠવવગરનાને ત્યાં જાય છે અને સમજીનો કસ કાઢે છે આવી ચળ લક્ષ્મી પગ ભરોસો શો? ‘હા રે માર જોળનીઆનો લટકો દહાડા ચાર જો’—જીવાની—આવી જીવાનીનાનો ભરોસો શો? ધરવાસ પણ ખોટો જ છે જે ધરને છોડ્યું પડે, જેને વારવાર સમરાવ્યું પડે, એનો ભરોસો શો અને એની સ્થિરતા કેટલી?

સાની વસ્તુ હોય તો તે એક જ છે બધા જન્મ-મરણ-મરણનો ભય નહિ, આધિ-ઉપાધિ નહિ, આવા સ્થાનમાં રહેવું એ સાચી વાત છે, બાકી સર્વ વાત યોદ્ધા છે, માટે પતાનાની પેઠે એ પીગળી ભય કે વીજળીનો ચમકારો પૂરો થઈ બધે તે પહેલાં તેનો બને તેવો લાભ લઈ લે. પરવસ્તુને પર તરીકે ઓળખવી, સ્વને સમજી લેવી, પગનો ત્યાગ કરવો, સ્વનો સ્વીકાર કરવો—આ આખો જૈન નીતિવિજ્ઞાનનો સાર છે એમાં સાધનોની યોજના આ મુદ્દા પર જ વધેલ છે એમાં અહિં મા, સયમ અને તપની પાછળ પણ એ જ મુદ્દો છે અને આખા યતિધર્મોની પાછળ, યોગપ્રગતિના માર્ગોની પાછળ અને કર્મોની ક્રિયા પાછળ પણ આ જ મુદ્દો છે સ્વ-પરતુ વિચેયન એ આખા જૈન શાસ્ત્રનો મુદ્દો છે અને તે પર અનેક દર્શિજન્મદુષ્ટી સૂત્રો, ટીકાઓ, વૃત્તિઓ, ઉપદેશો અને ગ્રંથોની રચના થઈ છે ભૂકાનો ત્યાગ કરવો, સાધનો સ્વીકાર કરવો, પરનો ત્યાગ કરવો, સ્વનો સ્વીકાર કરવો, ઐહિકનો ત્યાગ કરવો, આર્શનો સ્વીકાર કરવો, બાહ્યનો ત્યાગ કરવો, આત્મનો સ્વીકાર કરવો, અગ્નિરનો ત્યાગ કરવો, શાશ્વતનો સ્વીકાર કરવો—આવું જ્ઞાન જેને થયું તેણે સર્વ બંધન આત્મના જેણે આત્મ કર્યો તેને સર્વ મળ્યું આટલી વાત બરાબર બમ્મી ગઈ એનો નિસ્તાર થઈ ગયો. આટલી વાત આત્માર્થી માટે છે, બાકી બુદ્ધિના વિલાસ (૯૭-૧૧) વિવેચન)

૫૬ અઠ્ઠાણુ મુ

ભૂમિકા—કોઈ વખતે કવિઓ મસ્તીમાં હોય છે તે વખતે એનું ‘ઝવન’ અદ્ભુત રૂપ લે છે, એવે પ્રસંગે એ એવું સ્વરૂપ રજૂ કરી દે છે કે જેનો સામાન્ય નજરે ભાવાર્થ સમજવામાં ઘણી મુશ્કેલી દેખાય. આવા કવનો આનંદદાયક કૃતિમાં ઠેર ઠેર આવ્યા અને તેનો આશય સમજવા પ્રયત્ન થયા છે અને થાય છે. યોગીઓ મસ્ત દયામાં હોય છે, એને જગતના વ્યવહારની કાંઈ પડી નથી એ ચેતન સાથે ચીઘી વાત કરી શકે છે, એને અદ્વૈતી સીધો જવાબ મળે છે અને તેટલા માટે એની આત્મસ્વરૂપની વાતોમાં ઘણું વૈચિત્ર્ય દેખાય છે પણ સામાન્ય વ્યવહારનું આપણને અર્થ ન ભેગે એટલે એવા, આત્મસ્વરૂપની તાથે અનુસંધાન ઠરાવનાર કવનોને બાળુએ ન મૂંઝી ગયા એવા પદ પગ ખૂબ વિચાર કરવો, બને તેટલો અર્થ લઈ આવવા પ્રયત્ન કરવો, બેસે તેટલો ભાવ સ્પષ્ટ કરવો અને બાકીનું તાર્કિક અન્ય ભાવુક સુસુમ્ન કરી લેશે એમ ગમણું આ દૃષ્ટિએ આ ઉપર ઉપરથી વિચિત્ર લાગતા પદ પર ખૂબ વિચાર જન, આત્મદૃષ્ટિવાળા નાથે ચર્ચા કરી પદનો ભાવ સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે. આ પદ પર અને અને હવે પછીના હલમાં પદ પર કોઈ જગ્યાએ વિચારસ્પષ્ટતા ન જણાય તો તેટલા પૂરતી મારા પ્રાસસની ખામી સમજવી આત્માર્થીએ ત્યાંથી આગળ વધવું હત અને હવે પદો અતિ ઊંચા છે, ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અને ચર્ચા કે વિચારણા કરી પચાવવા યોગ્ય છે.

આવા અતિરૂઢ ભાવાર્થની બરેલુ એક પં અગાઉ આવી ગયું. પદ અડતાલીશ (૪૮)માં ‘માયડી મુને નિરખખ કીણુહી ન મૂંઝી’ શ્રીને જે વાત કરી છે તેમાં અદ્ભુતતા છે, વિશિષ્ટતા છે, ઉત્તતતા છે એમાં મહિપૂતાનો ભાવ બતાવના પ્રયાસ કર્યો હતો તે પ્રમાણે આ અને હવે પછીના નવાણુંમાં પદનું રહસ્ય તારવવાના ખૂબ પ્રયાસ કરવાનો છે એમાં કોઈ ભાગ ન સમજાય તો સ્વતંત્ર વિચાર કરવો, પણ પદને ‘અર્થ વગરનું’ કહી કાઢી નાખવા સૂચન કરવું એ મતિમાય બતાવે છે. મ્યાદાદ્યનીની એ વિશિષ્ટતા છે કે એ નયનો આદ્ય લઈ વિરોધાભાસને શમાવે, એ જુલ જુલ દૃષ્ટિબિંદુઓને લક્ષ્યમાં લઈ સમન્વય કરે અને પરસ્પર મેજ મેજવી આપે અશમત્યના દૃષ્ટિબિંદુ લક્ષ્યમાં લઈ એ મત્યશોધન કરે અને ચોગ્યને યથાગ્યને બેસાડે.

આ પદના ત્રી ગોણ છે એ ચર્ચા હાલ અસ્થાને છે, અહીં તે વાત પર વિચાર કરવાનો નથી. ગમે તેની કૃતિ હોય તે પ્રશ્ન મલગ છે અને યથાસ્થાને તેનો વિચાર થશે. અહીં તો પદનો ભાવ શો છે તે સમજવા યત્ન કરવો. પ્રસ્તુત છે કૃતિ-ચર્ચાને ભાવાર્થવિચારણા સાથે સંબંધ નથી આપણે સહાનુભૂતિ અને પ્રેમપૂર્વક પદને તેટલા માટે સમજવા યત્ન કરીએ.

ટેકનું પદ અને હરિયાળી અવધૂ આ શબ્દ ઘણો નૂતન જાતિના અને ચાલુ પ્રથામાં વપરાશ વગરનો કોઈ ખૂબ વિચારણા માંગે છે. હિંદી ભાષામાં એને માટે ‘અવધૂત’ શબ્દ

છે જે પ્રાણી વર્ણ અને આશ્રમનો ત્યાગ કરી કેવળ આત્માનુ દર્શન કરે છે, આત્મનિમગ્નન કરે છે, તેને ‘અવધૂત’ કહેવામાં આવે છે ગુજરાતી ભાષામાં તેને સ્થાને ‘અબધૂત’ શબ્દ વપરાય છે, અને તેનો ભાવ બાપો, જોગી કે વેરાગી થાય છે આ ‘અવધૂ’ શબ્દ અસલ ‘અબધૂત’ શબ્દનું પ્રાકૃત રૂપ હોય તેમ સમજાય છે ગુરુ દત્તાત્રયના ચેત્તિઓ શરીરે ભસ્મ લાગી હાથમાં ત્રીપિશેરા રાખી અલેક અલેક પોકારે તેને પણ ‘અવધૂ’ કહેવામાં આવે છે

પાંચમા પદને અંગે અર્થવિચારણા કરતા આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ વિચારાઈ હતી ત્યાં ડરેલ વિચારણા પર વ્યાન એવવામાં આવે છે એ અર્થ પ્રમાણે પોતાના નિશ્ચયથી ન ફરતાર, સ્થિર સંયમીનો એમાં સમાવેશ થાય છે એ વાત લક્ષ્યમાં રાખવી અહીં ‘અવધૂ’ શબ્દ સમોધનમાં વપરાયો છે કે ‘જોગી’ની સાથે જાય છે તે પણ વિચારણીય છે બંને રીતે અવ બરાબર થઈ શકે છે હે આત્મનુ!—એવો ભાવ પણ સુચોચ્ય છે અને જે અવધૂત જોગી આ પદનો ખુલાસો કરી આપે તે મારો ગુરુ છે—એવો ભાવ લેવો પણ સમાચીન જણાય છે

ગુરુ વગર જ્ઞાન થતું નથી, પુરતતવાચનથી રહસ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી, વસ્તુનું મૂલ તત્ત્વ ગુરુ વગર સમજી શકાતું નથી, એનું કારણ એ છે કે સર્વ રહસ્ય લખી શકાતા નથી, ધારી વાતો પર પરાએ બાંધી આવે છે, ગુરુમહારાજ શિષ્યને માથે બેસાડી સમજાવે ત્યારે જ લક્ષ્યમાં આવે છે અને એ માત્રાધિક ભાવના આર્યાવર્તમાં ધરમૂળથી સ્વીકારાયેલી ચાલી આવે છે અને તેનો યથાર્થ ઉપયોગ છે, એટલા માટે ખૂદ જ્ઞાનદેવનજી એકવીશમાં નમિ નાવળના સ્તવનમાં સમયપુરુષના પાંચ અંગ સાથે પરપરા—અનુભવને સમાન સ્થાન આપ્યું છે (૧) પૂર્વધરના છૂટક વાક્યની વ્યાખ્યા તે ચૂર્ણિ, (૨) સૂત્રમાં કરેલો અર્થ તે ભાષ્ય, (૩) સૂત્ર પોતે તે સૂત્ર, વચન માત્ર, (૪) પૂર્વધારોએ કરેલ અર્થ તે નિર્ધુક્તિ અને (૫) અન્ય લેખકોએ કરેલ વિશાળ્યા-ટીકા તે વૃત્તિ આને પચાગી કહેવામાં આવે છે આનંદવન ૭ કહે છે કે

સૂત્રી ભાષ્ય સૂત્ર નિર્ધુક્તિ, વૃત્તિ પરપર-અનુભવ રે,
સમય-પુરુષના અંગ કહ્યા એ, જે છે તે દુઃસ્વરે

આ પંક્તિ અદર રહેલ, પ્રથમ દૃષ્ટિએ તદ્દન વિચિત્ર લાગતી વાતનો જે ખુલાસો કરી આપે, એમાં નહેવો ભાવ જે સમજાવી આપે, તે મારો ગુરુ છે એમ સમજવું આ આખું પદ ધણી વિચિત્ર હકીકતથી ભરેલું છે, એની અદરની વાતો કોયડા જેવી છે એ જે ગી આપે, તે મારો ગુરુ છે નયને ઝોળખનાર, પ્રમાણને પિંજાવનાર, તુલનાત્મક જ્ઞાનના અજ્ઞાતી, સેદાબેનના તત્ત્વને ઝોળખનાર ખરા જ્ઞાની છે.

નયજ્ઞાનની મહત્તા આ રીતે અમળાયે એક પંક્તિ અનેક અર્થ કરવાનો અમત્કાર બુદ્ધિવિશિષ્ટતામાં છે અને છતાં પ્રત્યેક અર્થ દૃષ્ટિબિન્દુવી સ્તરે છે એ વાતનું રહસ્ય

સમજાયતો વિશેષ સમાવવાની આવડત સાથે વિવિધનાની બહાર રહેતો એકતાનુ રહ્ય સમજાય. આ ચમત્કાર નયજ્ઞાનમાં છે. આ ચમત્કાર અસત્યનો તેટલા પૂરતો સત્ય તારકે સ્વીકારમાં. અને આ ચમત્કાર એ અનેમતમતની અપૂર્વ વિચિત્રતામાં છે એ નૂતન નથી, હતા એક ગીતે અબૂતપૂર્વ છે, આ વાત જોસે તો જૈન તત્ત્વનો માર પ્રાપ્ત થયો છે એમ ઠાણુ.

હવે એક એક પદ કહેતા આવે છે અને તેનો નિવેડો કરવાનું સૂચવતા આવે છે. આપણે એ પદને સમજવાનો અને તેમાંથી રહુ-ચ-તારવત્પ્રકૃષ્ટ નિવેડો લાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ. એને જૈન પરિભાષામાં 'હરિયાલી' કહેવામાં આવે છે કોઈ પણ કોશમાં 'હરિયાલી'નો એવો અર્થ મળતો નથી, ત્યાં તો 'હરિયાલી' એટલે 'લીલોતર' કે તેની શોભા એ અર્થ આવેલ છે. હતા નારી બાળ પ્રમાણે આવા અર્થના 'હરિયાળી' શબ્દ જૈન પરિભાષામાં વપરાય છે અને હરિયાળીઓનું સાહિત્ય જૈનમાં પ્રસિદ્ધ છે. 'હરિયાળી', 'અન્યોક્તિ', 'વ્યાજસ્તુતિ' એ પ્રત્યેકમાં થયો છે. 'અન્યોક્તિ'માં કોઈને કહીને બીજાને સહજાવવાનું હોય છે, 'વ્યાજસ્તુતિ'માં વખાણના દેખાવ નીચે દીકા કે નિદા કરવાની હોય છે, ત્યારે 'હરિયાળી'માં દેખીતી વિરુદ્ધ લાગતી વાતનો મેળ મેળવવાનો હોય છે. આપણે આ દૃષ્ટિએ પ્રથમ ગાથા વિચારીએ.

૫૬

(રામ-આવારી)

અરૂ સો જોગી ગુરુ મેરા, ઇન પદ્મ કરે રે નિવેડા અવધૂં
તરસર ખેઠ મૂલ ગીન જાયા, ઝિન ફૂલે ફટ તાગા,

શાલા પત્ર નહીં ફટુ ઉનરૂ, અમૃત ગગને લાગા અવધૂં ૧

અર્થ—આ પદનો જે નિવેડો (ફેસલો) કરી આપે તે ઉઠાસી યોગી મારો શુદ્ધ સમજવો—છે (હવે એ પદ કહે છે) એક મોટું ઝાડ છે, એને મૂળ નથી, એની છાયા નથી, વગર ફૂલે એના પર ફળ જોડા છે, એ (ઝાડ)ને ડાળી નથી, પાદડા નથી અને એનું અમરફળ આકાશને લાગીને રહેતું છે (અથવા જોડે તાળવામાં લાગેલું છે) (૧)

શબ્દાર્થ—અવધૂં=પર્વ અને આશ્રમનો ત્યાગ કરી કેવળ આત્માને દેખવાવાળો યોગી, ઉત્તરીન, યોગી સો=તે મેરા=મારા ઇન=આ નિવેડા=ફેસલો, છેવટ. (હિંદી કાલમાં આ શબ્દ નથી) તરસર=સુદૃઢ શુદ્ધ બીન=મૂળ વગરનું જડ વગરનું મિન=વગર ફટ=મટોર, કુપળીઆ, પ્રધી શાખા=ડાળી પત્ર=પા કુ ઉનરૂ=એને અજોડ=આકાશમાં જોડે, તાળવામાં લાગા=લાઆ અમૃત=જેના પાનથી પ્રાપ્ત અમર ચર્મ જમ્ય તે પદાર્થ, જળ, રસ

૧ મારી પાસેની પ્રતિમા આ પદ નથી પાઠાંતર ઉપરથી નથી મળતે તો આગળ ઉપર દાખવ કરવા પ્રયત્ન થશે

વિવેચન—એક જાડ છે, પણ નથી એને મૂળ કે નથી એને છાયા, અને એને વગર ફૂલે ફળ લાગેલા છે, નથી એને ડાળી કે નથી એને પાદડા—આમાનુ કાઈ નથી—અને છતાં એનો અમૃતરસ આકાશને લાગીને રહેલો છે માત્ર અત્યાધારણુ-વિનિવૃત્ત વૃક્ષ તે કયું ? આનું તુલ્ય તમે કયાય જોયું, બાણ્ય, મનુષ્ય યુ છે ? આ વાતનો નિવેડો કરો.

આવું જાડ તે ચેતનરાજ પોતે જ છે ચેતનની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરીએ તો એ અનાદિ છે, એ કોઈ મૂળિયામાવી ફૂટી નીકળેલ જાડ નથી, એને કાઈ પાચે નવી, જેના ઉપર એનું ચલુતર થયું હોય એ અનતકાળથી છે, એ ને છે અને વસ્તુગતે એક સ્વરૂપે આ થો આલેલ છે કોઈ અન્ય મૂળમાવી ફૂલુગો ફૂટીને એ નીકળેલ નવી અને એના થડ કે મૂળ કોઈ અનેરી ધરતીમા દબાયલા કે છૂપાયલા નથી એ પોતે બંને સ્વથ ફાલેલફૂલેલ છે અને વગર પાચે એનો વિકાસ થતો જ આ થો છે ઇકાંતેરમા પદમા એને ‘અનત, અકોપી, અગિત, આશ્રિત’ વગેરે અનેક વિશેષણોથી વર્ણવેલ છે, એવો એ મહાપ્રભાવશાળી ચેતન પોતાના જોર પર રાણે છે, બંને અવિકાસી છે અને એના પોતાના વિમલ માટે કોઈ અન્ય પર આધાર રાખતો નથી કે એને અન્ય કોઈ એ જલ્પી—જમાવી આગળ ધકેલી દીધેલ નથી એનો કોઈ પિતા નથી, એની કોઈ માતા નથી, એને અન્ય કોઈએ પોતામાથી આડ્યો નથી. એ પોતાના જોરથી આગળ આવે છે, વગર મૂળે પોષણ મેળવે છે, વગર રેલાએ વિકાસ પામે છે અને વગર પાચે સ્થિત અને સ્થિર રહે છે આનો આ વગર પાયાનો ચેતનરાજ અજબ જાડ છે એના અનેક પર્યાયો ધાય છે ત્યારે તે અનેક રૂપે દાલતો અને ફુલોતો કેળાય છે એને બહો અને બહુ હોય, એનો મોટો પેપાર હોય, એની મોટર બહેર રસ્તા પર ફરતી હોય—એવા એવા એના અનેક ફળ કેળાય છે અને છતાં તે સર્વમા છે, સર્વથી પર છે અને તેના વગર ફળ, ફૂલ કે આળો સ સારવિસ્તાર અશક્ય હોવા છતાં, અને એ પ્રત્યેકમા હાજર હોવા છતાં, નથી એને મૂળ કે નથી એની છાયા, નથી એનું પાદડું કે નથી એની શાખા આવો અમલવિત એ વૃક્ષરાજ છે અને સર્વથા વધારે ધ્યાન ખેંચે તેની વાત તો એ છે કે એનો અમર રસ તો આકાશમા લાગેલો છે હરેક જાડનો રસ પોતામા હોય છે કે એના ફળમા હોય છે કે બહુ તો એના પાદડા કે છાલમા હોય છે, પણ ચેતનનો સાચો રસ તો એના અસલ-મૂળ સ્વરૂપમા છે એના પર્યાયો તો સપ્તવિલાસી છે, કષ્ટિત છે, આગતુક છે, પણ એનો સાચો જન તો ગગનમા છે, એની સાચી નિધરતા તો એના અનત આસિતરમણમા છે અને તે તો લોકને બે છે, ચૌદ ગજને છેડે છે, ત્રિદશિલા નામના કંપના બાળમા ભણેલાયલા ગગનસ્થાનમા રહેલા મ્યાને છે.

આવું અજબ વાતોથી ભરેલું જાડ ચેતનદેવ છે, એના કમલાવી ધર્મો વિચારીએ ત્યાર એ ગમે તેટલા ફાલેલ-ફૂલેલ લાગે, પણ બંને તે એક અવિલાબ્ય અને નવતર યજ્ઞિત છે એ એનું વ્યક્તિત્વ ત્રિકાલાબાધિત છે આવી રીતે જે આ પદનો નિવેડો કરી બાણે તે

ખરખર થોગી છે, એના મન-વચન-કાયાના યોગમા એકતા આવી છે, એ સ્વપરને ઓળખી ગયો છે અને તે મારો તો શું પણ આખી દુનિયાનો શુરુ છે

‘અમૃત ગગને લાગા’ એ વાત એવમૃત નયની અવેક્ષાએ બરાબર છે અને આખી ગાથાનો ઝોક એ વાક્યમા છે એ પર ખાસ ધ્યાન ખેંચવાનું છે એ ગમે તેટલી ક્રિયા કરે, એ ગમે તેનું ધ્યાન કરે, એ ગમે તેટલા તપ, ત્યાગ કે મયમ કરે, પણ એનું અમૃત તો લોકને અતે લાગેલું છે ગગનનો અર્થ તાજલું કરીએ તોપણ તે અતે પ્રાપ્ત થતી લોકાભિવ્યતિને ઉદ્દેશ્ય છે અને એ પણ એટલી જ મહત્ત્વની વાત છે જ્યાં સુધી એનું અમૃત સમારમા લાગેલું હોય, જ્યાં સુધી એને કોઈ પણ પૌદ્ગલિક કે વિકારી વસ્તુમા કે મનોભાવમા રસ લાગેલો હોય, ત્યાં સુધી એ સાચો તરુવર વતો નથી એની આખી તાલાવેલી એ અમૃતને સ્વાધીન કરવાની છે અને એ દશા પ્રાપ્ત વાય ત્યારે જ એ એના મૂળ સ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે (૧)

તરુવર એક પછી દોડ રઠ, ફર ફર ફર ચેલા,

ચેલેને જુગ જુગ જુગ તાયા, ફર નિરતર ચેલા. અષ્ટૃં ૨

અર્થ—એક ઝાડ પર બે પક્ષી બેઠા છે, એમાનો એક શુરુ છે અને એક ચેલો છે ચલાલોએ તો આખી દુનિયાને વીણી વીણીને ખાવા માડી છે અને શુરુ મહારાજ તો આખો વખત ખેલ ખેલી રહ્યા છે—રમત રમી રહ્યા છે (૨)

વિવેચન—એ મનના ઝાડ પર બે પક્ષી બેઠા છે એમાનો એક શુરુ છે અને બીજો ચેલો છે એ પક્ષી ચેલો તો આખી દુનિયાને ચૂરીચૂરીને ખાય છે—ચણી ચણીને ગટક કંથે જાય છે, અને શુરુ તો આખો વખત ખેલ ખેલી રહ્યા છે આ શું? આ વિચિત્ર પરિસ્થિતિ છે એમાથી જુદા જુદા ભાવ સાપડે છે ઝાડ તો એક જ છે, તેના પર બે પક્ષીડા બેઠા છે એક પક્ષી દોરનાર શુરુ છે અને બીજો દોરવણી સ્વીકારનાર ચેલો છે પણ એ બંનેના વર્તવમા ઘણો તફાવત છે ચેલો તો આખો વખત અનેક દાણા અણે જ જાય છે, પેટમા ઓચાં કરે છે અને શુરુ રમત ખેળા કરે છે આ વૃક્ષ કયું? આ શુરુ કોણ? અને આ ચેલો કયો?

‘તરુવર’ને તો આપણે ઉપરની પહેલી ગાથામા ભેઈ ગયા એ તો ચેતનરાજ પોતે છે આ ઝાડ પર બે પક્ષીઓ બેઠા છે એમા એક શુરુ છે અને એક ચેલો છે આપણે સત્તા વનમા પંખા ‘અપૂર્વ’ ખેલ’ની હકીકત ભેઈ ગયા છીએ ત્યાં પોતે જ બાલ છે અને પોતે જ બાલગર છે અને પોતે જ શુરુ છે અને પોતે જ ચેલો છે—એ શું છે તે પર વિસ્તારથી વિચાર કરી યા અહીં ચેતનવૃક્ષ પર બે પક્ષી બતાવી એકને શુરુ અને બીજાને ચેલો બતાવ્યો છે તેને આપણે ખારીકીથી વધારે ઓળખવા પ્રયત્ન કરીએ

આ ચેલો તે વ્યવહારમા ખેલતો ‘સસારી ભવ’ છે અને શુરુ તે સસારથી વિરક્ત થયેલ

શબ્દાર્થ—પક્ષી = પક્ષી દોડે = બે જુગ = આગ્રુ જગત ચુલ્લ નુપુ = વીણી વીણીને ખાવા = ખાઈ ખેના = રમ્યા, રમતા રહ્યા

અતિવિશિષ્ટ પાત્ર છે અને ખૂબ ગમજવા યોગ્ય છે સદ્બુદ્ધિ અદરવી જોડે છે અને ચેતન રાજની સાથે નિરતર રહેનાર હોવાથી એ નિત્યસહ-ચાંગી છે એ અન્ય તરફની પ્રેરણાની અપેક્ષા રાખ્યા વગર પોતાના પ્રયત્નથી-વ્યત પ્રેરણાથી-જ પ્રાપ્તિને અર્થ કરતા અસરકારક રીતે નિવારણ કરી શકે છે એ ગુરુત્વાને એટલા માટે છે કે એ પ્રાણીને દોષવાળી બરાબર આપી શકે છે દુષ્ટુદ્ધિ કુટિલ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે અને સદ્બુદ્ધિ પોતાના અતર વિલાસમાં-ચારિત્રમણુતામાં-ખેલવામાં રત્ન લે છે ત્યારે દુષ્ટુદ્ધિ આખા જગતના નિકાસોને ચુણી ચુણીને લોગવવામાં મથોડા માર્યા કરે છે આનો ભાવ પણ આ ગાથાને નીકળી શકે છે

અથવા ચેતનવૃક્ષ પર નેકી અને બહી નામના બે પક્ષીઓ બેઠા છે નેકી ગુરુસ્થાને અને બહી ચેતનાસ્થાને છે નેકાં જીવનખેડ ખેડ્યા કર છે અને બહાં આખી દુનિયાને વીણી વીણીને ખાય છે આ નેકાં-બહીનો સંગ્રામ નિરતર અદર ચાલ્યા જ કરે છે, અને પ્રાણીની ચક્ષિત, આવડત, હીપ્પોદક્ષિતા અને મન પર કાળુના પ્રમાણમાં નેકીની અવવા તો બહીની અતે રતેહ વાય છે અવવા નેકી અથવા સદ્બુદ્ધિ એ subjective element આત્મરહસ્ય તત્ત્વ છે, જ્યારે બહી અવવા દુષ્ટુદ્ધિ objective element બાહ્ય દર્શી તત્ત્વ છે આત્મરહસ્ય તત્ત્વ હ નેશા આત્માર્થે કાર્ય લે છે, જ્યારે બાહ્યદર્શી તત્ત્વ પરને કેમ સાદુ લાગે, પુદ્ગલવિલાસ કેમ વધારે લોભાય, અને કમસચ્ચ કેમ વધારે માય એમાં રત્ન લે છે આ આત્માર્થવૃત્તિ અને પરભાવરમણુતા એ લગભગ હરેક પદનો વિષય હોઈ અનેક દષ્ટિબિન્દુથી વિચારાયો છે, તેવી તે પર વધારે વિવેચનની જરૂર નથી આવી રીતે બે પક્ષીનાં ઘટના પણ તત્ત્વરને અગે ઘટી શકે છે અથવા ચેતનરાજ નામના એક તરુવર પર કુમન અને સુમન નામના બે પક્ષીઓ બેઠા છે એ મનને બરાબર સમજવાની જરૂર છે એ પૌદ્ગલિક છે, શરીરની અદર રહે છે એ સુલ અને અશુલ માર્ગે પ્રવર્તી શકે છે એન ઉપર પાંચ ઇંદ્રિયો, મહાભોહ, મહાપરિમહ, પાપસ્થાનકો, મનોવિકારો, કપાયો, નોકપાયો અને પ્રમાદો કાઠ કરે છે ત્યારે તે કુમન કહેવાય છે અને તે વખતે તે પૌદ્ગલિક વિષયોમાં માથુ મારે છે તે જ મન બે અદ્વધ્યાનમાં પડી જાય છે, તપ, ત્યાગ કે સયમના માર્ગો સ્વીકારે છે અને આત્મરમન્યુષ થાય છે તો તે સુમન કહેવાય છે પ્રયત્ન પ્રકારનું મન ચેતનાસ્થાને છે, જ્યારે બીજા પ્રકારનું મન ગુરુસ્થાને છે સુમન તો આત્મરમણુતાનો ખેલ ખેલે છે અને આતર આનંદમાં વિલાસ કરી નિબળદને અનુભવે છે, જ્યારે કુમન એશઆરામ, મોજમજ અને સ્થૂળ લોગવિલાસમાં માણી વિષયોને ચૂણી ચૂણીને લોગવવામાં મોજ માણે છે આ મનને બરાબર ઓળખવા માટે સસારબળરતું વર્ણન કરતા કાયા નામના ઓરડામાં પચાક્ષ નામના ગોખોમાં રહેલ ક્ષયોપશમ બારી સાથે કાર્નલ શરીર નામનો અદરનો ઓરડો બતાવી તેની અદર રહેલ ચિત્ત નામનું વાનરબન્ધુ વર્ણુ-ધુ છે એ બન્ધ્યાને

કેટલા ભયો છે અને કેટલા કેટલાવી એ હેરાન વર્ષ ત્રાસ પામી રખાયા કે ? કુટાયા કરે છે તે જલાવી એ વાનરખાયાના રક્ષણના ઉપાયો બતાવ્યા છે તે સર્વ વિચારવા યોગ્ય છે ।

આ રીતે બીજા અનેક દ્વંદ્વોને અહીં પરીકરે જોઈવી શકાય છે પશ્ચીસ્વાને ત્યાગ અને શોગને મૂકી શમય, ગૃહિ અને દીલાને મૂકી શકાય, વૈર અને ઉપશમને મૂકી શકાય આ રીતે દેખીતા વિરોધનો નિરંરો લાવવા પ્રયત્ન કર્યો આ હકીકત સમજે તે ખરો જોગી છે, અને તેને છવી જાણે તે મારો ગુરુ છે (૨)

ગગન મહાન્મ અયવિચ કૂસા, ઉદા હ ખમીના ગાસા,

સગુરા હોવે સા ખરખર પોવે, નગુરા જાવે પ્યાસા ખવધૂં ૩

અર્થ—આગશનકગનાં વચ્ચે એક દૂવો છે એ દૂવામા અમૃતનુ સ્થાન છે સદ્ ગુણી છાયામા રહેલા અને તૈયાર વયેલા દાય તે પેલા અમીરસને ધરાઈ ધરાઈને પીએ છે અને ગુરુ વગરના (નગરા-નગુરા) હોય તેઓ ત્યાથી તરસ્યા બંધ છે (૩)

વિવેચન—આગશનકગનાં વચ્ચે આવી જહેલા દૂવામા અમીરના વા ર છે ગુણી નિયત છામા રહેલા એ અમીરને ધરાઈ ધરાઈને પાંખે ઠ, પણ બાપડા નગરા હોય તે અનારમ મૂકી પહેાળીને પવુ અતે તરસ્યા પાછા આ યા બંધ છે આ જનનમકગની વચ્ચે દૂવો શા ? અને તેમાનું અમી કયુ ? પ્રથમ આપણા શરીરની વાત કરીએ એનો આત્મા સાથે નબંધ છે આત્મા એના સબંધમા આવા આખા પુદ્ગલને ચેતનવતુ બનાવે છે એની મતિ-નિયતિ કગનાર, એને એક સ્થાનેવી બાજે સ્થાને ફેરવનાર આત્મા છે એ ચેતનરાજ નફરથી નીકળી બંધ એટલે શરીર લાકડા જેવું નિશ્ચય વર્ષ બંધ છે એ શરીર આત્મા સાથે અગ્નિ-લોહ જેવો નબંધ ધગારે છે, જ્યાં પરસ્પર નગી જયેલા હોવા છતાં બન્ને અલગ છે અને અલગ પડી બંધ છે એ ચેતનની માસપાસ કર્મનો કચરો લાગેલો હોઈ, મેને ફેલાધ્યાસ કરારે છે, અતિ પવિત્ર આત્મા પાતે અનેક મહિન કામો કરાવે છે, અને એની પાડે વિવિધ નાન્ય નચાવે છે આવી રીતે અતિ પવિત્ર ચેતનને કર્મમગ ખરડી નાખે છે પણ આવી રીતે કર્મથી બ્યાસ વર્ષ જયેલા ચેતનના આંક કચક પ્રદેશો તો ગમે તેવા સંયોગના નિર્મળ રહે છે એ આંક પ્રદેશોને કર્મમગ લાગતો નથી એ અરૂપી હોવા છતાં વિગ્રહ રાન-લ્હાન-ચારિતના નમૂના રહે છે અને અત્યંત ખરડાયવા પ્રાપ્તિના મધ્યભાગે તં અવિચ્યુત રહે છે આપણા શરીરમા એનું સ્થાન નાહિની અંદર છે ચોદ રાજલોકમા બન્નમ મધ્ય સ્થાને મેરુ પર્વતની વચ્ચી ચૂલિકા પર ચાર દિશામા અને ચાર વિદિશામા

સમ્પ્રદર્શ—અવનિવ=વચ્ચે દૂવા=જમીનમાની પાણી મગ્ગા મટે જોડેન ખાડો ઉદા=સા અગમ=અમૃતનો રસ વાસા=સ્થાન સગુરા=સદ્ગુણમા ગુવાસમા વસેલા લરલર=ભરી ભરીને ફર્ડ કરાઈને નગુરા=ગુરુ વરના સદ્ગતથી બેસા પ્યાસા=તરસ્યા

આઠ રુચકપ્રદેશો વતે છે, તેની જરાબર સમ દિશાએ પ્રત્યેક આત્માના આઠ રુચકપ્રદેશો હમેશા નિર્મળ રહે છે ખરડાયલા ચેતનના આ નિર્મળ પ્રદેશો અનત આનંદના ચક્રચત્ર બતાવનાર નિર્મળ રત્ન તુલ્ય અમીના કુપા છે આત્મપ્રદેશ અસખ્યાતા છે અને લોકના આકાશપ્રદેશ પણ અસખ્યાતા છે એનાં તખ્યા સમાન છે એટલે લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ છે તેટલા પ્રત્યેક આત્માના પ્રદેશ છે આ રીતે જોઈએ તો મેરુપર્વતના રુચકપ્રદેશો અને ચેતનના આઠ રુચકપ્રદેશોની સમાનતા અને નિર્મળતા પોતાની મર્યાદિત કલ્પનામા આવી શકે તેમ છે

આ ગગનમંડળની વચ્ચે આવી રહેલા દ્રુવામા અમીનો રસ ભરેલો છે અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત આનંદ, અનત તેજ, અનત વીર્ય, અનત ઉપયોગ ત્યા શક્તિરૂપે ભરેલા છે ઇકિતેરમા પદમા પશુવેલો 'અનત અરૂપી અવિગત સાસતો અને મુદર સરૂપી મુલ । સોહામયો' આત્મારામ ત્યા બેઠો છે એનામા અનત શાંતિ ભરેલી છે, એનામા અદ્ભુત ગુણો વિન્યાસ છે અને એનામા ઉપશમરસ ભરેલો છે એનો જરાબર પરિચય તો સ્વદુશુર કરાવી શકે, આત્માને જરાબર ઓળખવા માટે શુરુજ્ઞાનની જરૂર છે સમજ્યા વગર એની શોધખોળમા પડાય તો ઘાળીખરી વાગ એ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી પરિણામે એ ગગનમંડળની વચ્ચે આવેલા દ્રુવા મુખી પહોંચ્યા છતાં, અનીરસ લેવાનો વિધિ ગુરુ દ્વારા ન બાણવામા આવે તો, અનેક વાર પ્રાતી તળાવે જઈને તરસ્યો પાછો આવે છે આવું કેમ બને તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અનત શક્તિવાળા આત્માને ધ્યાવવાની ચાવી શુરુ મારફત મળે છે એનું ધ્યાન કરવા માટે પ્રવચન ધારણા કરવી પડે છે, કારણ કે ધ્યાનની ઇચ્છા ડરનાર માણસે ધ્યાતા, ધ્યેય અને કળને જરાબર બાણવું જોઈએ પિંડરૂપ ધ્યેયનું સ્વરૂપ બતાવતા પાર્થિવી ધારણા કરવાની હોય છે તેમ કરવા માટે પ્રથમ તિર્યકલોક જેવડા શીરસમુદ્રને ધ્યાવવો એ સમુદ્રમા સોના જેવી ક્રાંતિવાણી હલન પાહડાનું ઢમળ ધ્યાવવું કમગની કેસરાઓની શ્રેણીમા પીળી ક્રાંતિવાળી મેરુપર્વત જેવડી કણિકા ચિંતવવી એની ઉપર સફેદ સિંહાસન પર બેઠેલા અને કર્મોનો નાશ કરવાને ઉદ્યમવત થયેલા એવા આત્માને- ચેતનરાજને ચિંતવવો આવા ચાતસ્વરૂપ, શોભવગરના આત્માનું ચિંતવન ડરવાથી પાર્થિવી ધારણા થાય છે એને ચિંતવતા અમીરસ પિવાય છે, અદ્ભુત આનંદ થાય છે, વિશિષ્ટ ધર્મ-શુકલ ધ્યાનના માર્ગ ખુલ્લા થાય છે

આ રીતે ચેતનનો વિચાર કરતા સમય છે કે પાર્થિવી ધારણાઉપ ગગનમંડળની વચ્ચે દ્રુવો છે રુચકપ્રદેશની નિર્મળતા ત્યા દૃશ્યમાન થાય છે એ ખરું અમૃત છે, વિશિષ્ટ તત્વ છે, પણ એને ઓળખવા માટે શુરુગમની જરૂર છે આવી રીતે વાયવી ધારણા કરવામા પણ શુરુગમની જરૂરીઆત છે જેચરી મુદ્રામા પણ માગદર્શનની જરૂર છે અને

૫૬ અઢાણુ મુ

એકઢરે સાથી પ્રગતિ કરવા માટે ગુરુની દોરવણી સ્વહિતકર છે. જોડી માન્યતાના જમમા અનેક પ્રાણી ફલાઈ ગયા. દેખીએ છીએ અને સાચી દોરવણી વગર હજી યોગમાર્ગના એકગન ઘૂટી બાણુનાર અને હઠયોગ કે રાજયોગનો તક્ષવત પશુ ન બાણુનાર શુકલ ધ્યાનનાં વાતો કરવા લાગી બલ્ય છે. વાતો કરે ત્યાં સુધી તો ડીક, પણ પોતે તે હરે પહોચી ગયા છે એવી વાતો કરે ત્યારે ઘણીવાર એ તમાવે જઈ તરસ્યા રહ્યા હોય એવો ભાસ થાય છે.

અથવા ગગનમંડળની વચ્ચે કૂવો તે મોક્ષસ્થાન-સિદ્ધશિલા ગણી શકાય. એનું સ્થાન જીએ જીએ આકાશમંડળમા બરાબર વચ્ચે છે, લોકને અતે છે અને ત્યાં ખરે જમાનો વાસ છે એ સિદ્ધ જીવો અત્યંત પવિત્ર અમૃતરસમય છે અને એની પ્રેરણા જેને મળે, એના જેવા વવાની જેને ઇચ્છા થાય, એની પવિત્રતાના રસમા જે ઇષોળાઈ બલ્ય તે એ રસને ધરાઈ ધરાઈને પીએ છે. પણ તેને જોળખાવનાર સદ્ગુરુ હોય તો જ એ અમીરસ પી શકાય છે. બાકી જે શુરુ વગરના અથવા અવિશુદ્ધ ગુરુને પનારે પડી ગયેલા ટાન છે એ એ રસનું મ્યાન નહોતું તોપણ એમાથી પ્રેરણા મેળવી શકતા નથી આ ભાવ બરાબર ભમે છે એમા અમૃત પીવા માટે કૂવા સુધી જવાનું નથી અને તેટલા પૂરતો ભાવ અપૂરો રહે છે, પણ પ્રેરણાની દ્રષ્ટિએ એ ભાવ પૂરતો લાગી બલ્ય છે.

અથવા ગગનમંડળ એટલે આપણું શરીર અને તેનો ચીડનો ભાગ તે પણ ગગન મંડળ ગણાય. મસ્તકની વચ્ચેથી બ્રહ્મરૂપ શરૂ થાય છે, તે નાભિ સુધી પહોચે છે આ ગગનમંડળની વચ્ચે, નાભિની અદર, આઠ ડુબકપ્રદેશરૂપ અદ્ભુત કૂવો છે અને ત્યાં અમીનો વાસ છે તેનું પાન કરવા પ્રત્યેક પ્રાણી ઇચ્છે ખરે, પણ સદ્ગુરુનો જેને યોગ થાય તે એ કૂવેથી પેટ ભરીને પાણી પી બલ્ય છે અને એ કોઈ નગરા બનાવે ગયા કે કુચરુને ધાળે પડી ગયા તો ત્યાં સુધી આવીને પણ તાન તરસ્યા બલ્ય છે. (૩)

ગગન મંડલમે ગડઆ વિહાની, ધરતી દૂધ જમાયા,

માલન ધા સો વિરલા પાયા, છાસે જમ મરમાયા અવધૂં ૪

અર્થ—આકાશમંડળની વચ્ચે ગાય વિચાણી—એને બચ્ચુ થયું એ (ગાય)નું દૂધ પૃથ્વી પર જમાવવામા આવ્યું એ (દૂધ)નું માખણ થયું તે તો અતુરને પ્રાપ્ત થયું, બાકી જમતનો મોટો ભાગ તો (માખણ લઈ લીધા પછી બાકી રહેલ) છાશથી છેતરાઈ ગયો, તેમા રાણ રાણ થઈ ગયો! (૪)

વિવેચન—આકાશમંડળમા ગાય વિચાણી, એનું દૂધ જમીન પર જનારું બનેલા

શબ્દાર્થ—ગડઆ=ગાયો. વિહાની=વિલાપી, પશુને પ્રસન્ન થાય તેને 'વિલાપ' કહેવાય છે. હિંદીમા તેને મળતો શબ્દ આવી અથવા 'ચિવાની' છે. ધરતી=પૃથ્વી. ઋયુતોક, તિહાનો જમાવા= એકઠું કર્યું. માખન=દહી. નોતરાથી નીકળતું તરલ નવનીત. યા=હવું. મો=તે વિરલા=અતુર પ્રીતિ, મનેન. હાને=છાશ. દો અર્થ કરાવું. પ્રવાહી જલ=ફુનિયા. ભરમાયા=જનાવ્યા. સતોત પાન્યા આનંદ પામ્યા છેતરાયા.

દૂધને વલોવતા તેમાંથી છાશ પણ વધે અને માખણ પણ થયું નહીં. બહાર વિરલાને માખણ પ્રાપ્ત થયું, જ્યારે જગતનો મોટો ભાગ તો છાશના ભરમાઈ ગયો. આ શું ? ગાય કઈ ? દૂધ શું ? માખણ કયું ? છાશ કઈ ? અને માખણ કેને મળ્યું ? અને છાશ કેને મળી ? અને કેાણ ભરમાયા ? સૂત્રસિદ્ધાન્તનાલંકારના કે પાંચમા પછી જીવના પદેડ ભેદ ગણાવવામાં રસ લઈએ, અને પડખે દાખાના વ્યાપારમાં એકડો જીવ એ પાઈ-દબાઈ બંધ, તેનો ઉપયોગ પણ ન કરીએ તો આપણે છાશમાં ન તો પાઈ ગયા અને માખણ વીસરી ગયા એમ સમજવું.

વર્તનના મૂળ વિચારો તો ભગવાનના સુખરૂપ ગગનમંડળનાથી નીકળ્યા એ ભાષા રૂપ ગાયનું દૂધ ગળુધરે પોતાની વાણીમાં કે સૂત્રસિદ્ધાન્તમાં જમાવ્યું, એકડું વધું તેનું અર્થજ્ઞ આચાર્યો, લેખકો અને અભ્યાસીએ કર્યું એ અર્થજ્ઞને પરિણામે માખણ પણ નીકળ્યું અને છાશ પણ નીકળી જેઓએ એમાંથી હેચને સમજી એનો ત્યાગ કર્યો અને ઉપાદેયને સમજી એનો સ્વીકાર કર્યો તેવા ભાગ્યવાન વિરલાના નસીબે તો ખરું માખણ આપ્યું, બાકી જેઓ સૂઠને ગાકીએ આધાં બની ગયા, નકામાં ગદગદના આજપ પાજના પડી ગયા, વાઢવિવાદની શુષ્કતામાં પડી ગયા, સ્વપ્રશ્નના કે પરનિહાના કે ત્યાગ કે સયમને બદલે કષાયોદીપનના માર્ગમાં નહીં ગયા, તે નર્વને છાશ મળી અને એવો વર્ગ ઘટ્ટો મોટો ઘઈ ગયો અને દુઃખની વાત એ છે કે જેને ભાગે છાશ આવી છે તે છેતરાઈ ગયા છે, એ એમ માની બેઠા છે કે એને ભાગે પણ માખણ જ આવ્યું છે અને પોતે નાલકાર છે ! એનો ભરમ દૂર થયો મુરકેલ છે આત્મવચના અને મનમનામણા એ એવી ચીજ છે કે એને તાગે પડેલા પોતે પોતાની ભાતને છેતરે છે એવું કહી મોઈ-નણી શકતા નથી અને પછી તો પ્રાણ વગરની કિંમત અને પરિણામ વગરની ચર્ચામાં પડી જવાય છે આ સર્વ છાશની છેતરામણ છે અને માન્યતાની મોટાઈ છે.

જ્ઞાનનું દૂધ વિરતિ છે જ્ઞાનનું દૂધ ત્યાગ છે, સયમ છે, પરિણતિની નિર્મળતા છે તેને બદલે પદવીનો મોહ યાચ ત્યાગે સમજવું કે શ્રી વીતરાગદેવના ગગનમંડળ જેવા સુખની વાણીમાંથી જે ભવ્ય મર્ત્વ નીકળ્યું અને જેનો સંગ્રહ-જમાવટ ગણુધરોએ કર્યો તેનું હોહન કરતા પોતાને ભાગે માત્ર છાશ જ આવી છે અને માખણ અદર ઊતરી ગયું છે અથવા કોઈ બીજાએ તારવી લીધું છે માખણ મેળવનાર ધન્ય પ્રાણીની સખ્યા નાની હોય છે, જ્યારે છાશ લઈ જનારા અને તેમાં ભરમાઈ જનારાની સખ્યા ઘણી મોટી હોય છે (૪)

યદ વિનુ પત્ર, પત્ર વિનુ ત્વઞ, વિનુ નિખ્યા ગુણ ગાવા;

માવનવાલેકા રૂપ ન રેસા, મુગુરુ સોહી વ્તાયા અવધૂં ૫

અર્થ—યદ=મૂળ પત્ર=પાંદડું વિનુ=વગર ત્વઞ=તુમડું (તુમડીનું દૂધ) તતુરાતી નીચેનો

ગોળાસનાનો ભાગ વિનુ નિખ્યા=જીવ વગર, વગર જીવવાળાએ ગાવા=માઈ બતાવ્યા માવનવાલા=માવાવાળા ગાનાર રેખા=લીંબી, ચિહ્ન સોહી=તે બતાવ્યા=દર્શાવું બતાવ્યું

એ વાર જ્યે અથવા જીલ વગરનાએ (૫ માત્રાના) ગુણુ ગાયા ગાવાવાળાનુ નથી
૩૫ કે નથી નિશાની (જણાતી), એને તો તદ્દગુણુએ જતાવેડ છે (૫)

વિવેચન—યદ વગર પાદકુ, પાદકા વગર તુળુ અને વગર જ્યે ગુણુગાન થયુ,
ચતુરુ ૩૫ પછુ ન દેખાયુ અને આ વાત મુગુરુએ જતાવી પ્રથમ નજરે આ આખી વાત
તબત અત્તલવિત અથવા અસમીચીન લાગે તેન છે તેને સમજવા ચલ કરીએ

આ ગાવા પર ખૂબ વિચાર કરતા મને એના પંચ ધ્યાનનો નહિમા સૂચિત થતો
હાન્યો છે એમા અનાહતનાદનો ધ્વનિ મે વારા પ્રચલ કર્યો છે એમા મત્રસજનો અતિ
વિશિષ્ટ પ્રયોગ હોય એવુ મને દેખાયુ છે આ યોગનો અતિ વિશિષ્ટ વિભાગ છે તેવી
પ્રથમ તેને સમજવા પ્રયત્ન કરી આ પદનો નિવેડો લાવવાના કાર્યમા આપલો મળો આખીએ
પંચ ધ્યાનનુ સ્વરૂપ બરાબર સમજવા માટે 'જ્ઞાનાર્ણવ' અને યોગસાત્ર (શ્રી હેનચદ્રા
માર્કૃત)૨ વિચારવા અહીં પદસ્થ ધ્યાનનુ આપુ સ્વરૂપ આખી સમય તેટલો અવગણ
નથી. 'જૈનદષ્ટિએ યોગ'મા (પૃ. ૧૬૧)મા એની રૂપરેખા જતાવી છે અહીં તેનો જરા ખ્યાલ
કરી જઈએ એટલે જૈન યોગમા એનુ ન્યાન ધ્યાનમા આવે

પંચ વ્યેયમા જુદા જુ. પદો છઈને ચેતનરાજનુ ધ્યાન કરવામા આવે છે આ
લાલચન ધર્મધ્યાન છે, અને બહુ લાભ કરના નીવડે છે એની અનેક રીતિ જતાવી છે
દા. વ, 'વાર્ધમાનુકા'મા નાસિ ઉપર કમગદગની સ્થાપના કરી તેના સોગ પાદકામા બ
ચી બ સુધીના મોળ સ્વરો પ્રત્યેક પાદકા પર મૂકી તેને ફરતા કરી તેનુ ધ્યાન લાય હૃદયમા
૨૪ પહુ અને એકે કપિ લાવાગા કમગની સ્થાપના કરી તેમા જ થી મ સુધીના પચીસ
વ્યજનની ચિતવના થાય વન પર અદ્વદગ કમગની સ્થાપન કરી ય વી હ સુધીના વ્યજનો
સ્થાપી ચિતવન થાય.

તે જ પ્રમાણે 'મત્રરાજનુ ધ્યાન' હ અક્ષરથી લાય છે અને તેના સર્વજ્ઞ જિનદેવનુ
ચિતવન લાય છે એ અતિ વિશિષ્ટ બીજતત્વ છે એના જમણુસ્થાન અને અતે થતી
પરમસ્થાનનિવૃત્તિ અત્યમવા અને અનુભવવા યોગ્ય છે એમાથી હવે અનક્ષરત્વ ધ્યાન
સુધી પહોંચી જવાય છે

એવી જ રીતે જે પ્રણવળીજનુ ધ્યાન કરી પંચ પરમેષ્ઠીનુ ચિતવન કરતા અતિ આનંદ
લાય છે અને પચ પરમેષ્ઠીપદના ધ્યાન માટે અટ્વળ કમગની સ્થાપનામા વચ્ચે કપિકા
પર અરિહત, ચાર દિશાના ચાર પત્રો પર સિદ્ધ, આ રાચ, ઉપાધ્યાય અને મુનિ અને ચાર
વિદ્યાના ચાર પત્રો પર દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપની સ્થાપના કરતા આત્મતત્ત્વનુ ચિતવન
લાય છે આવા અનેક પ્રકારના તપને યોગીઓએ જતા ચ છે

૧ ત્રકરપુ ૩૮ ૪ ૩૮૭-૪૦૮ (રાજ્યદ જૈન શાસ્ત્રમાગા પ્રમાણ)

૨ યોગસાત્ર અષ્ટમ પ્રમલ ૧૦ ૪૩-૪૪ (ભીમસિંહ માણેકે પ્રકાશન)

એ બાપ બાલે ત્યાર મુખેવી કાઈ ઉચ્ચારતુ કરનાનું હોતુ નથી, આત્મા બતરાત ।
 હગામા વતોં છે અને બાહ્ય ઉપાધિને વીસરી જઈ ચકે છે તે વખતે મનમા અદગ્ના
 ભાગમા એક બતનો 'મનાહતનાહ' બાલે છે એ પૂરે' અનનુભૂત દિવ્ય ગાન છે એ
 આત્મલય કેન્નાર મહાન આત્મનિર્મલ છે એ અદ્વૈત બાહ્ય વિસ્મરણ છે એ અતિ
 આત્મદાયા માતરગાન છે એ આતરગાન બાલે ત્યારે તેમા નવી હોતો તણુરો કે નથી
 હોતો સ્વિતાર, મને છતાં અહર એનો પુરુષાર્થ જોર પ્રકાશનો હોય છે એમા બહારના
 લકડારા વગર મહરથી શાંતિના ચમત્કાર રૂટે છે આની પરિસ્થિતિમા કાનમા 'મનાહતનાહ'
 બાલે છે જ્યારે સોડહ સોડહ હી ધૂન રાલે છે, જ્યારે જું ફોં નો બાપ બાલે છે, જ્યારે
 કમગંગની સ્વાપના હિંચ આકાશમા ગાગમ વધતી ડેનટે લોકના અનખા । મુધી પહોળી
 લય છે, ત્યારે આખો વખત અતરમા 'અજપાતપ' બાલે છે, કાનમા 'અનાહતનાહ'
 મુજાય છે આ આખી અતરાતમદલા પ્રમજવા જેવી છે, છપવા જેવી છે આ આતરનાહનું
 સ્વરૂપ આ ગાથામા ૧૫૫ છે એન મને જણાય છે

અનાહતમા જું અને ફોં બંને આરે છે એનું સ્વરૂપ અન્યથા બતાવતા લખે છે કે -

ૐ ત્રિદાકામહરોર્વસ્પતિદ્વાનવાક્ષસ્મ ।

માલમ્ સ્વન્દિ પાપૂપમિતુ તિદુરનાહત્મ ॥

એમા નવ અક્ષર મળેલા ગણાય છે ૧ ઓ કાર ૨ અનુસ્વાર ૩ ફં કાર ૪ ઊર્ધ્વ
 રકાર ૫ હ્રકાર ૬ હગાર ૭ નિમ્ન રકાર ૮ અનુસ્વાર ૯ ફં કાર આ અનાહતનો
 આગમ કોઈ પ્રથેમા હિંચ પ્રમાણે આપ્યો છે તે તપામી-વિચારી શોધવો ચો । અથવા
 ચિત્રેમા આ પ્રમાણે તેની આકૃતિ હોય છે પદસ્થ ધ્યાનમા એનો મહિમા
 ધણો છે કોઈ અનાહતમા માત્રા ઓકારનો જ સમાવેશ કરે છે

આ અજપાતપ અહર બાલે ત્યારે એક બતનો ચાલુ નાહ કાનમા
 ચાલે છે એને બંનેને માટે અજપાતપ અને અનાહતનાહ શબ્દો યોગ
 પ્રસિદ્ધ છે આ નાહ પાતે નગીત તુચ્છ છે, જીવામા જીવા સગીત કરતા
 પશુ એનું માધુર્ય ઉચ્ચ છે, ધ્યેયની નામે એકતા ંનને તેલુ છે, આત્માને અહર રમણતા
 કરાવે તેલુ છે

અને સોડહ સોડહની રટણ બાલે ત્યારે અવવા પદસ્થ ધ્યાનમા ધ્યાતા અને ધ્યેયની
 એકતા દેખાવા લાગે ત્યારે ધર્મધ્યાનના બીજ પાયામા ચિત્ત પ્રવેશ કરે છે, ધ્યાનમા રહે
 છે નુકલ ધ્યાનમા વિશિષ્ટ તત્વો પાને કે શૈલેશીકરણની ધ્યાનની પરાકાષ્ટાની નજરે તો
 આ ધર્મી પ્રાથમિક દશા છે, પણ સિદ્ધિમાર્ગનું પગથિયું હોઈ ઉપયોગી છે આ ગાન બાલે
 ત્યારે તેમા તણુરની જરૂર નથી, છપા નલાવવાની આવશ્યકતા નથી, કંઈને કમવો પડતો

૫૬ અંગ્રાજી સુ

નથી અને છતાં અનત સંગીતની અંદર ગાન ઊઠે છે, વધે છે, વાધે છે અને અતિમુન્દર અતર પ્રભાવ કરાવી ધ્યેય સાથે એકતાન કરાવી આપે છે

તબૂરામાં નીચેનું તુંબકું અને ઉપરનો દડ હોય છે તબૂરામાં ત્રણ તાર હોય છે તુબગનો પેલો થાય છે એ નાના વેલાને પત્ર-પાંદડ હોય છે અને ગાબુના રૂપગામાંથી નાના વડમાંથી તબૂરાનું તુંબકું જમીન પર થાય છે પપ્પુ આ ચેતનરૂપ તબૂરા તો ભારે વિચિત્ર છે એને થડ ન હોવા છતાં પત્ર છે અને પત્ર વગર તુંબકું તેના પર થાય છે અને છતાં પણ તુંબકે અને વગર જુલે શુભગાન થાય છે આ પદ્ધતિ ધ્યાન કરતા તબૂરા કે સિતાવડનો ખર્ચ પડતો નથી, તાર સાધવા પડતા નથી, કે ન્વરનો આરોહ-ભરોહ કરવો પડતો નથી. સંગીતમાં તો ગાનાર સાથે હોય છે, પણ આ જાંબ કે નાદનવણુના ગાનાર છે, છતાં તેનું રૂપ દેખાતું નથી, તે તો કાંઈ અંદર જીંડે જીંડે બેઠો છે અને વગર જણાયે ગાન કર્યું જ જાય છે

આવા વગર સિતારે, વગર જુલે અને વગર રકત મ્વરૂપે ગાનારને તો લઈશું જોગખાવી રાકે એને ખજાર ચોધવા જતા એનો પત્તા લાગે તેમ નથી, એને જોગખાણ કરાવી આપે તેવો કોઈ રનેહી કે મિત્ર નથી—એને તો સદ્ગુરુ બતાવી આપે, અને એ વાર એનું જોગખાણ થઈ જાય અને એનો પરિવશ મળી જાય તો લવની ભાવક ભાગી જાય

આવા વાર થડના પાદડાને, આવા વગર પાડાના તુંબકાને અને વગર તુંબકે અને વગર જુલે શુભગાન ચાલે અને ગાવાવાગાના રૂપને દેખ્યા વગર અનત સંગીત ચાલે ત્યારે જીવનની ખરી જોજ મળાય, ખાદ્ય ભાવનાથી અંદર કિતરી જવાય અને આવી રીતે આ દેખીતા નિરાધી લાગતા પાંદડો નિવેડો રી માપે, એ ભાવ જો અનુભવે અને જનારે તે ખરો જોગ છે, તે મારો યુગ છે, તેને પગલે હું ચાલવા પ્રયત્ન કરું છું અને તેમ કરી રૂપાતીત ભાવમાં લીન થવા હોતો ધરાતું છું

આમાં ગાનાર પર એક જ છે, જેને ગાઈને જેના જેવું વધુ છે તે મત્તારૂપે પોતે જ છે, અંદરનો બેસનાર પણ પોતે જ છે અને પોતે જ અનત સ્વરૂપે ધ્યેય બનવાની શક્તિ, મત્તા અને આવડતનો ધણી છે આ રીતે આ પદનો અનાદતનાદમાં અને અજપાલપના લય કરી નિવેડો લાવવા થતો કર્યો છે ધર્મધ્યાનના મીઠા પાયાના જીભની જડર રહેતી નથી એ વાતને મહી ખામ સમજ છે (૫)

आतम अनुभव विन नहीं जाने, अतर ज्योति जगावे;

घर अतर परखे सोही मूरति, 'आनन्दधन' पद पावे अरंभू० ६

अर्थ—आत्मिक अनुभव वगર એ ન જણાય, એને તો હૃદયની અંદર રહેલ

शब्दाश्च—मित्र=मित्र अतर ज्योति=अंदरूनी ज्योति जगावे=जगृत कर मने, जग्यावे परमे=दोमे मूरति=मूर्ति प्रतिमा, साधु, अमृत पावे=प्राप्त करे.

જ્યોતિ જ જગાવે, બ્રહ્મન કરે, જણાં એ આદર્શ(મૂર્તિ)ને હૃદયની અંદરનો ભાગ બરાબર ભેઈ-બાણી શકે અને એમ કરે તે આનંદધન પદને પ્રાપ્ત કરે (૬)

વિવેચન—નિવેડો કરવાના પદો ઉપરની પાચ ગાથામા પૂરા થઈ ગયા. હવે એવો નિવેડો કેાણ લાવી શકે અને પરમઆનંદરસધામ ક્યારે પ્રાપ્ત વાય એની વાત કરે છે એ વાત અનેક પદમા વિન્તારવી આવી ગઈ છે તેથી અત્ર આવશ્યક વિવેચન જ કરવાની જરૂર રહેશે ઉપર જે અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો ઉઠાવવામા આન્યા તેનો નિવેડો આત્માનુભવ વગર બાણી સઘાય તેમ નથી. એમા માત્ર બુદ્ધિનો વ્યાપાર બાની ગટે તેમ નથી, કારણ, બુદ્ધિ મર્યાદિત છે અને બુદ્ધિ દ્વારા મેળવેલ જ્ઞાનમા કે કરેલ નિર્ણયમા અખલનાને સ્થાન રહેવાનો સંભવ છે પણ જ્યારે સ્વત અનુભવ થાય, ત્યારે જ છેવટનો નિર્ણય થાય છે બુદ્ધિનો વિષય ‘વિષયપ્રતિભા’ નાનનો છે એમા વિષ-કટકતુ નાન થાય છે, પણ એને પ્રવૃત્તિ કે રહસ્ય-સુખવેદન થાયે કાઈ રખધ નવી એ નિર્ણય તો ‘તત્ત્વસંવેદન’ જ્ઞાન વાય ત્યારે જ પ્રાપ્ત વાય છે અને જ્યાં સુધી વસ્તુનો સ્વ માથેનો સંબધ રેદી ન શકાય, જ્યાં સુધી આખો બાહ્ય સંબધ આગ્રખાં તેનો સ્વ માથેનો મેળ કયા, કેટલો અને કયા સુધીનો છે તે પરખી ન શકાય, ત્યાં સુધી બાવાં પ્રાપ્ત વતી નવી અને વગર બાવીએ ગમે તેટલું વસ્તુજ્ઞાન પ્રાપ્ત વાય પણ એનો આત્મ લાભ મળતો નવી અને જ્યારે આત્માનુભવ થાય ત્યારે આદરવા અને ત્યાગવા યોગ્ય નુ છે તેનો નિશ્ચય વાય એવા નિશ્ચય સાથે અને સ્વસ્થ વૃત્તિએ જે જ્ઞાન વાય તે તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન કહેવાય છે વચ્ચે એવ આત્મ પરિણતિનત્ જ્ઞાન પણ વિચિત્ર નાનીઓએ બનાવ્યું છે એમા ત્યાગ ન કરા શકનાર, પણ વસ્તુને ઓળખનારનું સ્થાન આવે છે, પણ ખરું જ્ઞાન તો ત્યાગીતું સમજવું એમા આત્માનુભવ બરાબર થાય છે અને એ થાય ત્યારે જે જ્ઞાન વાય તે સાચી વસ્તુને ઓળખાવે છે, અને સાચી પ્રવૃત્તિ ટરાવે છે અહીં અપ્રસ્તુત છે ઇત્યા પ્રાગે જણાવી દેવાનું જ તત્ત્વ સંવેદન જ્ઞાનમા જ્ઞાન અને ચારિત્ર બંનેનો સમાવેશ વાય છે અને પ્રવૃત્તિ વગરના શુદ્ધ જ્ઞાનને—ફળ વગરના વસ્તુના પ્રતિભાસ પૂરતા જ્ઞાનને—લાંબા આત્મપરિજ્ઞાનમા કોઈ સ્થાન નથી આ નાત રમખાંય તેવી નહેલી છે પણ જીવલી કે જીવણી અતિ મુરડેલ છે

માટે વિચિત્ર યોગી કહે છે કે આ વાત આત્માનુભવ વગર નહિ જણાય માત્ર પરમાપ્તનો ગિદ્દાત બાણવાવાં કે ગપિતનાં લાખો, અળજે કે પ્રહેલિકા સુધીની ગણતરીથી કે સ્ટીમ કે વીજળીના મગની શિલાવી નહીં જપ્તાય એનો તો આત્મા સાથે—ચેતનજી માથે—સંબધ છે એને બાણવા માટે આત્મજ્ઞાન અને આત્માનુભવ અતિ જરૂરી વસ્તુ છે અને યોગીરાજ નો ભાર મૂકેને કહે છે કે એ વાતો આત્માનુભવ વગર નહિ બાણી શકાય, એનો ખરો ખ્યાલ તે વગર કદી નહિ આવે, એનો માતર પરમ્પર સંબધનો મેળ તે વગર નહિ એસે અને યોતાનો તેની માથેનો સંબધ સાચા સ્વરૂપે કની અગદશે નહિ માત્ર વસ્તુનો પ્રતિભાસ વઈ બંધ એ એની ખરી પિછાન નથી, એનો ચેતન સાથેનો સંબધ

અમન્ય અને તેનું સંવેદન થાય, તે સબધ કમજી તે વાતનું અંતર સંવેદન-વર્તન થાય, તે પ્રનાયે સ્વયં ભાવ બેગી બન્ય ત તરસવેદન છે, તે આત્માનુભવ છે, ત આત્મદર્શન છે અને તેનો સાચો મહિમા છે

માટે ખડુ સંવેદન તો આત્માનુભવ વગર ન થાય, એટલું જ નહિ પણ જે મૂર્તિ આત્મ સંવેદન કરવા ઉપરાંત અતર-જ્યોતિને બદલત કરે, જે ઉપર ઉપરના જ્ઞાનના અતરના હાઈના કિતરે અને અદરના ભાવની બરાબર પાંક્ષા ૬૦ તે માનદધનના પંને પ્રાપ્ત કરે

આમા ચાર વાત કા (૧) નરવસવેદન જ્ઞાન ભેદ્ય છે, (૨) આત્માનુભવ બરાબર ભેદ્ય છે, (૩) અતરની જ્યોતિ બરાબર બદલત થવી નેદ્ય છે, અને (૪) મદરથી સાચી પરીક્ષા થવી ભેદ્ય છે સ્વપરનું જ્ઞાન અને જિહાલુમા તેનું દર્શન અને પ્રતીતિ વાય ત્યારે અનંધનપંની પ્રાપ્તિ વાય.

ઠે કી બે પકિતના એકથી વધારે ભાવ બેર છે એ મૂર્તિ-માન્યને દુદયની અદ નો ભાગ બગબર પરીક્ષાથી ભેદ્ય-ભાવી શકે છે આમા 'મૂર્તિ'ને ઈર્મ ગણવામા આગ્ય છે અથવા 'નોટી મૂર્તિ'—એ બ્યક્તિ ઘટ-અતરને પરખી શકે છે અને એ ભાઈ-યોડી આનંદધન પંને પ્રાપ્ત કરી શકે છે આ ભાવમા 'મૂર્તિ'ને કર્તા ગણવામા આવેલ છે

અથવા 'મૂર્તિ'ને આખી ગાથાની ઈર્તા બતાવી શકાય એમ કરતા આરો અર્થ બેસે આત્માનુભવ વગર ન બોલે, પણ અતરજ્યોતિ બદલત કરે અને ઘટ-અતરને પરખે તે બ્યક્તિ (મૂર્તિ) આનંદધન પદ પ્રાપ્ત કરે. સર્વ ભાવ ન આશય લગભગ એકતરખો માયો આવે છે ઉપરાંત લા વિચરતિલાન જ્ઞાનમા વસ્તુત કાઈ માલ નથી, આત્મિક માયો આવે છે ઉપરાંત લા વિચરતિલાન જ્ઞાનમા વસ્તુત કાઈ માલ નથી, આત્મિક આનુભવ વગર એ વાત કદી જણાવી નથી અને નાચ બાણવાથી કાઈ વળે તેમ નથી, અનુભવ દરે, ત્યાર પછી આતર જ્યોતિને જગાડે અને ઘટ-અતરને પરખે ત્યારે કામ થાય તેમ છે, ત્યાં સુધી બધા કાંક્ષા છે આમા મગત્યની વાત subjective element આત્મવાન-આતરવાદની છે બહાર જોવાની વાત મૂંઝી દેવાય, મંદર ભેતા આવડે, ત્યાં સ્વપરની ઓળખાણ થાય, મ્વનો સ્વીકાર વાય, પ નો ત્યાગ વાય, એ વાતનો અનુભવ વાય, એ વાતની લય લાગે (જ્યોતિ નગે) અને એ વાત પરીક્ષાથી અતરમા ભમી જાય ત્યારે અનંત આનંદનું સ્વાન પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત કરે

આ છે ની ગાથાનો પ્રત્યેક શબ્દ ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે, પ્રત્યેકનો ભાવ ચમત્કાર નિમારના યોગ્ય છે અને દરેક શબ્દને ચોક્કસ મ્થાન છે આતર નાની આવશ્યકતા અને બાહ્ય ત્યાગની મહત્તા સમજાય અને તેના સંબંધકારની સાર્થકતા બેગી જાય ત્યારે આ ભાવો અદર અગી ૧૦૮ે તેવા અને તેમ થતા આ પદની અદર બતાવેલ દરેક ચૂંચવણનો નિરેડો ગાવી જાય તેમ

ઉપસહાર—એ નૂતનવલ્લભો નિવેડો ઝરનાર પછી ગુરુપદનું ગૌરવ ધારણ કરતો નથી, વ્યક્તિત્વના મોહથી લેપાતા નથી, યાગીપણા પદ ધારણ કરતો નથી કે બાહ્ય ઉપાધિને ગણકારતો નથી એની દશા જ જુદી હોય છે એનું વર્તન જ જુદા પ્રકારનું હોય છે એનું વાતાવરણ જ વિશિષ્ટ અને ખાસ બાત પાડે તેનું હોય છે આ વાતાવરણ જામે અને ગાદી તરફ જોવાને બંધે મદર જોવા પી ટેવ પડે, પ્રત્યેક ત્ર્યંબકે વર્તનનો અદર ત્રાધે સબધ બેસી નય અને માઘમા ઉપાધિ વાને ત્યાર મા પદમા વર્ણવેના નિરોધનો નિવેડો તુરત આવી જશે માટે અનુભવ કરા, અતર ત્યોતિ જગાવો અને ઘટ-અતરને પરબો તે ખરું આનંદનું આનંદ છે, ત્યા અનંત માનદર્શન છે, ત્યા સ પડે, સબધ કે મૂળવલ્લભો અત છે, ત્યા મગતી ત્યોત છે ને ત્યા છત્રે નિર્માણ-મોક્ષ છે, અદર જિતરો અને તે જલ્પજો, નહન્ય શાધા અને તે પ્રાપ્ત થશે, પૃથક્કરણ કરો અને તે તરી આવશે, વલોવો અને માખણ તરી આવશે આપણે રેષાર માખણ મેળવવાનો હોયો જોઈએ, છાશમા ભરમાઈ જલુ ન ઘટે, અને પ્રધાનથી માખણ મગે તેમ છે માટે અનુભવ જાવો અને ઘટ-અતરને પરબો

આવા મીત જે અદગ્ગા લગ્નિતિની આનુભવની પરીક્ષા કરી કેળાતા નિરાશાન થાનાં, એનું સ્વેદન કરે, એ નિવેગનો અનરમા સાક્ષાત્કાર કર તે ખરા યોગી છે, તે નારા ગુરુ છે, તે આખા જગતને દોરવાની માખનાર મકાલમા છે, તે ખરા અવધૂત છે અને તેને પરબો માત્ર સિર જૂકે છે

એ યોગીને બહાર ચોધવા જશે પદ તેમ નથી, એ પરીક્ષા કરવા પડે તેમ નથી ત ઘટ-અતરમા છે, એ ખરી ધ્યેય મૂર્તિ છે, એ ધ્યાતા છે, એ ધ્યાનથી પ્રાપ્ત છે અને ધ્યાન કરનાર પણ છે અને સ્વયં આનંદનો ઘન હોઈ આનંદપદને પામનાર પણ એ જ છે આ વાનનું જે સ્વેદન કરે તે ખરા ગુરુ છે અને સાચો યોગી છે પદનું વિશેષ વિવેચન કરતું અતાવરચક છે મુદ્દો પડના વિવેચનમા જ ગાતી-સમાઈ જાય છે (૬૮)

૫૬ નવાણુ મુ

ભૂમિકા—આ નવાણુ મુ પદ પણ રૂપાંકિત (હરિયાળી)¹ છે સામાન્ય દષ્ટિએ તદન વિચિત્ર લાગતી હકીકતનો તેમા ઉદ્ભેજ હોય છે અને તેનો મેળ મેળવવાનો તેમા કોયડો હોય છે પ્રથમ દષ્ટિએ કોયડા તદન અશક્ય કે અર્થવગરના લાગે છે, પણ જ્યારે એ કોયડો છાંડવી શકાય છે કે અન્યની નહની બાપી શકાય છે ત્યારે ખૂબ આનંદ થાય છે ઘટી વાર તો એમ પણ લાગે છે કે કોયડાની વાત આટલી સહેલી હતી અને છતા આપણને બેઠી નહિ એ તો સારે નવાળીની વાત બની કહેવાય ઘટી વાર કોયડો છૂટે ત્યારે આપણી

૫૬ નમ્યાશુ મુ

અ પત્તા માટે આપણને જરા હાસ્ય કે ખેદ પણ થાય છે આ સર્વ ગૂઢોક્તિઓ કોયડા જેવી જ છે એનો બ્યારે ખુલાસો જોગી જશે ત્યાર 'કળ્યો કોયડો કોડીને મૂલ' જેવું કશે. એનો ખુલાસો આત્મમત્તેનથી થાય છે, મ્વાનુભવથી વાય છે અને અતરંગ્યોત્તિની અભૂતિથી થાય છે આ કોયડો ઉકેલવા આપણે પ્રયત્ન કરીએ

અત્યાગ્ર મુખી આપણે 'ચેતના'ને શુદ્ધ સ્થાનકે મૂકી છે, એને ચેતનની પતિવ્રતા-વ્રતી પત્ની બનાવી છે, એની આર્યભાવનાને આપણે પ્રગટી છે એના વિરહગાન આપણે નૂંણા છે (પૃ. ૨૪૩), એની ભાદરવાની રાતની વ્યથા વિચારી છે (પૃ. ૫૧૩), એને પતિ-આગમનના રાહ જોતી અનુભવા છે (પૃ. ૧૬૩), એને રિસાયત્વી અને મનાતી દાખવી છે (પૃ. ૧૮૩), અને એને અનેક દશામા ભેઈ છે, પણ એને સર્વ નિર્દોષ, અખળા, પતિપ્રાણી, આર્ય પત્ની તરીકે જોળખી છે માત્ર અડતાલીશમા પં.મા એને લિટ્પ અધારના ફરિયાદ કરતી બતાવી છે, અને ડા ત્યા પણ એ પોતાના વિરૂપ આકારના યથેવ દશાવેવિધ્યને વર્ણવતી હતી તેમા તેનું શુદ્ધ ચેતનતત્ત્વ જરૂર અડકતું જ આપણે ભેળું છે આ પદમા એથી ઊલટી જ હકીકત બનતી જોવામા આવે છે અહીં ચેતનરાજ એની શુદ્ધ દશામા, કર્મભળથી મુક્ત, અનત આનંદના ઉપભોગ તરીકે દેખાય છે, ત્યારે એની સસારદશા-કર્માવરિત દશા-મા અનેક નકારનો નાચ નાચતી, વૈભવો માણતી અને રખડપટ્ટી કરતી દેખાય છે આ હકીકત એક જ વસ્તુના બે પાસા બતાવે છે કારણ કે ચેતન અને ચેતના બન્ને એક જ છે, અલેક બાવે વર્તે છે અને ચેતનની જ ચેતના હોય ત્યારે એને કઈ દશામા દશ્યમાન કરવામા આવે છે તેટલો જ માન પ્રશ્ન રહે છે સસારદશામા ચેતન વર્તેતો હોય ત્યારે તેની શક્તિનો ઉપયોગ પૌર્ણાલિક ભોગો ભોગવવામા થાય છે અને સસાર તો એવી થીજ છે કે એક વાર એને લસરતો મુક્યો એટલે એ પારે બાલુએ દેલાઈ બંધ છે અને વિસ્તારતી વાધતો બંધ છે આ સસારશાને પ્રકૃતિ ઘડી શકાય ચેતન બાહ્ય દશામા આવેતો હોય, અતરંગ્યાથી દૂર હોય, તે દશાને સમા બ્યા કહેવામા આવે છે અને પારવાર ત્યા શુદ્ધ ચેતનને અતિ વિશિષ્ટ દશામા વર્ણવી છે, તે ચેતનને બંધે ચેતનને ચેતના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપમા સમજી લઈએ અને ચેતનની રખડપટ્ટીની દશાને એનું વિકૃત સ્વરૂપ સમજીએ તો આ પં.મા 'પુરુષ' કોણ છે અને 'નારી' કોણ છે તે સમજાશે એ એક જ વસ્તુના બે પાસા હોઈ વસ્તુતત્ત્વ જરૂર રજૂ કરે છે કેટલાક તત્ત્વવેત્તાઓ દૈતવાગી દોય છે, તે પુરુષ અને પ્રકૃતિ બે તત્ત્વ માને છે પુરુષ બંધે પરમાત્મસ્વરૂપ કે તેનો અગ્ર હોય છે અને પ્રકૃતિ એને સસાર માથે સબધ રખાવનાર, માયામા રખડાવનાર, જમજાન ઉત્પન્ન કરનાર તત્ત્વ હોય છે અને આ બન્ને તત્ત્વને મૂળ તત્ત્વ તરીકે સમજનાર પણ અમુક અપેક્ષા સ્વીકારી માત્રમત્ત્વ સમજવા યત્ન કરે છે આ દષ્ટિએ પુરુષને શુદ્ધ આત્મ ઉપે- 'પુરુષ' તરીકે-જોળખીએ તો તેનો સસાર માથે સબધ કરાવનાર તત્ત્વને 'પ્રકૃતિ' કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે આ પુરુષ અને પ્રકૃતિને આ પદમા બરાબર જોગાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે

આ પદના કર્તૃત્વ બાબતમા પણ કેટલીક ચર્ચા છે તેમા ચેતના અને ચેતનના આખા સ્થાનો આ પદમા બદલાઈ ગયા છે એ હકીકત એના કર્તૃત્વની ચર્ચામા ઉપયોગી હકીકત અને સાધન પૂરા પાડે તેમ છે આનંદધનજીનો સમસ્ત ઓક ફરી જોતાં દેખાય ત્યા અન્યનું કર્તૃત્વ માનવાનાં આશ ઝાને જરૂર સ્થાન મળે, એ હકીકત પણ વિચારવા યોગ્ય છે આ દૃષ્ટિએ એ હકીકતની ચર્ચા યથાસ્થાને વશે અહીં તો આખો ઝોઝ આ પદમા ફેરવવો પડ્યો છે, તેના કારણેને અગે એ વાતને સખધ હોઈ તેનો અત્ર મકારણ નિર્દેશ કર્યો છે, પણ એ વાત ખાસ લક્ષ્યમા રહે તો અર્થવિચારણામા થતી નૂચવણને પણ નિકાલ થઈ જાય છે આ વાત લક્ષ્યમા ગમી અર્થવિચારણા અને વિવેચન ઠરેલ છે

જૈન તત્ત્વવેત્તાઓ જીવ અને અજીવ બન્ને પદાર્થ જુદા માને છે જીવ-અજીવનો સખધ થાય, આત્મા અને કર્મનો સખધ થાય, પણ છતાં બન્ને જુદા છે, અને છે એમ આ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ માને છે પુરુષનું ઉપાદાન કારણ પ્રકૃતિ જ્ઞાનનાર તત્ત્વવેત્તાઓ માયાવાદ માને ત્યારે આખું જ્રમાત્મક જ્ઞાન ગતી પુરુષનો અલેદ માનનારા હોય છે, ત્યારે ઠટલાક તત્ત્વજ્ઞો પ્રકૃતિને અલગ દ્રવ્ય ગણી એને આદિ પુરુષનાં અગાઉ પેદા થયેલી આદિ માયા ગણે છે કોઈ એને પચ્ચમહાભૂતનો અમુદાય માને છે કોઈ એને આદિ કાળજી માને છે આ રીતે દ્વૈતવાદ, ત્રિગિહ-અદ્વૈતવાદ, શુદ્ધાદ્વૈતવાદ અને ક્ષણાદ્વૈતવાદ નાંદળે છે એ નર્મને વિગતનાર તપાસવાનું અત્ર સ્થાન નથી તાત્પર્ય એ ઠ ઠે શુદ્ધ ચેતનથી અલગ પડતું માયાતત્ત્વ-ચેતનને સસારસરસો બતાવનાર તત્ત્વ-મા પ્રકૃતિ છે અને આ પદમા એને નારીનું સ્થાન માપીએ તો ચેતન પોતે પુરુષસ્થાને આવે છે કર્મમગ્નાં મુક્ત થયેલ જીવાત્માની આ હકીકત નનાં આ તત્ત્વત ધ્યાનમા ગખવાની ખાત જરૂર આ પદમા પડે છે, એટલું પ્રવચન મન પર લઈએ

ઠરેલ ગાથાને અતે પુનરાવર્ત બતા આ ટેલ (આકેલી)ના પદમા એમ પ્રશ્ન કર છે કે આ નીચે વાત ઠરવામા આવે તેમા પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે તે શોધો—જે આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપે ઓળખી જાય, જે એનો અને પુરુષગલ વચ્ચેનો સખધ જાણી જાય, જે એ સખધના સમય-કાળ જાણે, તેન આખી દુનિયાનાં બોખવટ થઈ જાય છે એક આત્માને બરાબર ઓળખી ગયો તેણે સર્વ જાણ્યું એ વાત તો અગાઉ એકથી વધારે વખત થઈ ગઈ છે એટલે આ નીચેની હકીકતમા પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે? એ બન્નેના અર્થજ્ઞેનો કયા કયા છે? જે દેખાય છે તે પુરુષનો વિસ્તાર છે કે નારીનો કે બન્નેનો? —એ સર્વ શુ છે તે બાબતનો વિચાર કરો

ઘણી વાર જ્ઞાન થયું છે એમ લાગે, છતાં તેમા પણ જ્રમ હોય છે વસ્તુને વસ્તુગતે ઓળખાય, એનું અમલ સ્વરૂપે જ્ઞાન થાય, તેને નાચું જ્ઞાન ચમજવું માત્ર વસ્તુનું પ્રતિભાસ જ્ઞાન થાય તેનો બહુ અર્થ નથી આગલા પદમા જણાવ્યું છે તેમ, તત્ત્વમ વેદન જ્ઞાનની ઉપયોગિતા છે વસ્તુતત્ત્વનું અદ્યથી નવેદન થાય, એ મ વેદન અનુસાર લાવનો નાચો

અમકા વાય, ત્યારે એ જ્ઞાનવિચારણાને સાચી વિચારણા કહી શકાય. બાકી પ્રયોગશાળામાં પ્રયોગો જ ખોટા થાય, પરિણામશુદ્ધિ બરાબર 'ચેક' (check) કરવામાં ન આવે અને સૂઝને ગાંઠે ગાંધી થઈ ગયાના ધોરણ પર માની લીધેલ આવડતના કાના પાયા મઠાય તો એ જ્ઞાનની વસ્તુત્વવે કાઈ અસર નહીં, તેનું કાઈ પરિણામ નથી, અને, ખરા રીતે જોતા, તેનો કોઈ સાર નથી આ ભાવ સમજી લઈ પ્રત્યેક ગાયત્રી આખરે આપણે અંદર પૂછવું કે શાઈ? આ દશા વર્તે છે, આવા હાલહવાલ વધા છે, એના સચાલક તરીકે કોણ છે? એમાં પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે? એનો ભેદ છે કે અભેદ છે? ઢાયમી છે કે ચેકા વખતનો છે? અને આ સર્વ શી ઘટના છે? કોણે શ્રી? શા માટે કરી? અને પોતે કયા ધસડાતો ભય છે?—એ સર્વની વિચારણા કરવી

પદ:

(રાગ—આસાવરી)

અવધૂં દેસો જ્ઞાન વિચારો, નામ કોણ પુરુષ કોણ નારી? અવધૂં

વમ્મન કે ઘર ન્હાતી ધોતી, જોગી કે ઘર ચેલી,

કમ્મા પદ પદ મરે રે તુરકડી તો, આપહી જાપ અક્ખી અવધૂં ?

અર્થ—મસ્ત વૈરાગી, જોગી આવા પ્રકારના નાનનો વિચાર કરે, અથવા હે અવધૂ—યોગી! આવા પ્રકારના બાવપણાનો વિચારક થા કે એમાં કોણ પુરુષ છે અને કોણ સ્ત્રી છે? આ વાતનો તું વિચાર કરી નિર્બોધ તાઠ, નિશ્ચય કર (આ ઉપસ્થિત કરેલા પ્રશ્નની વિચારણા માટે નીચેની હકીકતો—વિચારના સાધનો—રજૂ કરે છે) એ પ્રાણીને ઘેર ગઈ ત્યારે નહાવા-ધોવાની ક્રિયામાં અથવા નિત્ય નૈમિત્તિક ક્રિયા કરવામાં પરોવાઈ ગઈ અને એ જોગીને ઘેર ગઈ ત્યારે એ એના શાગિદ તરીકે કામ કરવામાં પલોટાઈ ગઈ અને મ્મમાં પડીને એ તરડી (મુસલમાન) પાપ થઈ અને છતાં એ ભોતે તો સ્વત એકલી જ રહી, એમની એક રહી! મસ્ત વિચારક (અવધૂ) આ બાબતનો વિચાર કર! (૧)

વિવેચન—આ સ સારદશામાં વર્તતી પ્રકૃતિ—આ સ સારદશામાં કર્મવશ વર્તતા

શબ્દાર્થ—અવધૂ = અવધૂત અગધૂત મસ્ત, વૈરાગી બાવો જોગી. એતો = એવા પ્રકારનો, એવો વિચારી = વિચાર, વિચાર કર-કરે વિચારવાન વિચારવાળો વિચારીને મનમાં જવાન આપે ગોઠવે વમે = ('વા એટલે વિખટિત લાગવાથી પૂર્વ પ્રથમા અથવા સંપત્તીનું એકવચન) તેમાં નારી = સ્ત્રી જન = જાનબ નાતી-ધોતી = યોગ્યતા રતી ચેરી = ચુગી સમગ્ર પૂરી પાડના-બળવરા આતુર વિષા, સ્ત્રી શાગિદ કવમાં = મુસલમાન ધર્મનો મૂળ મત્ર (લા ધનાહ ધલિલાહ મહમદ રસુલિલાહ) મ. પ્રથમા પ = મુસલમાન ચતુ તુરકડી = મુસલમાન (તિરકારમાં) બીની આપહી-જાપ = પોતે ભોતે એકલી એમની એક

૧ નારી પાનેની પ્રતમાં આ પદ નથી, પાછાંતર ઉપવંશ નરી બી મા પ્રમાણે લખેલ છે પાછાંતર મગસે તો આગળ ઉપર દાખલ કરવા પ્રમત્ત થશે -વિવેચનકાર

આત્માના નનયે સમયે પલટાના પયાયો-એ આખેલી ના તારિકતાએ કેવા કેવા ભાવો બજવા તેનો હવે વિચાર કરીએ કર્મને વશ પડેલ ચેતનના કેવા હાલ થાય છે અને ધયા છે તે તો કોઈ પણ ચરિત્ર વાતના આલમમાં માટે તેન છે સમવાદિત્યનું ચરિત્ર વિચારીએ કે પુનઃ નહાવીર પરમાત્માનું સત્તાવીશ બવનું ચરિત્ર વાનીએ, નેમનાવના બવો વિચારીએ કે આદિનાથ ભગવાનના પૂર્વ ભવો સાક્ષીએ અવવા પાર્થનાથના પૂર્વ ભવો વિનાગીએ તો આ છવે અનેક નાથા નામ્યા છે, અનેક પાઠો બજવા છે એમ જણાયા વગર નહે તેન નવી સસારહરામાં કર્મને વશ પડેલી આ વિરૂપ ચેતના જ્યારે ગ્રાહ્યજને ઘેર ગઈ ત્યારે એનો નહાવાધોવામાં ધર્મ માન્યો, સવારે સાજા મુખી એ-પાત્ર વાર આનંદરુપ, કોઈનો સ્પર્શ થાય તો નહાતું, સવારે નહીએ, તળાવે કે કૂવે જઈને સ્નાન કરતું એ વાતમાં એણે ધર્મ માન્યો અને નસારસરતી ચેતના ભોગીને ઘેર ગઈ તો ત્યાં એણે ચેતીનું રૂપ ધારણ કર્યું જોગીવર્ગમાં ચેલાચેલીનું કામ જણવું હોય છે વિગેષ હોડાણમાં ધર્મશ્રદ્ધા કે ખોકો વૈરાગ્ય ન હોય તો જોગીજનિને ચેલાચેલીની સખ્યા હગભગ સુનારી છવની પુત્રપુત્રીની સખ્યા જેટલું જ કામ કરે છે અને કેટલા સિમ્પ ધયા તે પર તેમની વેરાગી કે સાધુ તરીકેની કિમત થાય છે આત્માવાંપાનું મૂડી દઈ, મડના વિહારમાં પડી જનાર, માન-પૂજના આકર્ષણમાં ખેચાઈ તપ, ત્યાગ કે વૈરાગ્યથી બ્રહ્મ ધર્મ જનાર, માત્ર દુકાનદારી જમાવવા ખાતર વેશપત્તામાં માનનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ જ્યારે પ્રવૃત્તિરસમાં પડી જાય છે ત્યારે તેનામાં આ ‘ચેનીભાવ’ જનમ થયો છે એમ મનજી અને વિચિત્રા ઉદારનો હાવો કરનાર આ કહેવાતા સતો જ્યારે મઠ, ગણગચ્છ કે નમ્રાચના મોહમાં પડી જાય છે ત્યારે ત્યાં ચેનીભાવના ખેલ ખેલે છે એમ મનજી અવવા અડતાળીશના પંડા ‘જોગીએ મિલીને જોગણ કીધી, જતીએ કીધી જતણી’ એ બીજી ગાથા પર વિવેચન કરતા ‘જોગણ’ અને ‘જતણી’નું જે સ્વરૂપ અવિગુહ ચેતનાને અજે બતાવ્યું છે તે આ ચેતીશ્વરૂપ માટે વિચારી લેવું જ્યાં પોતાના કાર્યની મહત્તા માનવામાં આવે, પોતા સિવાય અન્ય સ્થાને મત્ય કે સાચુ વર્તન કે સાચો રસો ન હોઈ શકે ત્યાં આ સ્વપક્ષસ્થાપનભાવ આવી જાય છે અને નિષ્પત્ત ભાવનો ત્યાગ થાય છે કે એકાત્મકાદ આવી જાય છે આવો જોગીને જોગીભાવ કે કોઈ પણ પક્ષનો સ્વમતાબ્દ્ધ એ સવ આ ચેતીને ભાવ બતાવે છે એમાં માત્ર ચેનીમાં આનંદિત કે પરસ્પરીમધુતાના આલમમાં પડી જવાને બદલે આવો વિરતુવ અર્થ કરવામાં પડનો ભાવ વધારે બધેસતો આવે છે

તુરકડી—સુસલભાન ધર્મના અનુયાયીને તિરસ્કારમાં તુરકડો કે તરકડો કહેવામાં આવે છે જ્ઞાન અસલ તુર્કસ્તાનમાંથી એ ધર્મ વિકાસ પામી આવ્યો અથવા સુસલભાનોના ખલીશનું સ્થાન તુર્કસ્તાનમાં હતું તે કારણે હાસ્યમાં તેને તરકડો કહેવામાં આવતો હશે ‘તરકડી’ એટલે તુચ્છતાની પરાકાષ્ઠા ગણાતી હતી ‘વટલી ગ્રાહ્યજી તરકડીમાંથી જાય’ એ કહેવતમાં તરકડી શબ્દ અધમતાની સંશ્લેષ મહાથ છે આ વાતની ચોગ્યાચોગ્યતા પર અન્ય વિચાર કરવાનો નવી, પણ સામાન્યજાનમાં આ વાત પ્રવલિત હતી તેનું માત્ર દિગ્દર્શન છે

કલમો-મુસલમાન ધર્મનો ધાર્મિક મૂળ મત 'લા ઇલાહ ઇલિલ્લાહ મહમ્મદ રસુલિલાહ'—આ કુરાનનું મૂળસૂત્ર છે, ઇલામનું દીક્ષાવાક્ય છે કલમો પાંચે એટલે મુસલમાન થવું અથવા બનાવવું કોઈ પ્રાણી ન્યારે ઇસ્લામ ધર્મ અંગીકાર કરે છે ત્યારે હાનતામાલતા કલમા પઢે છે અને ઇસ્લામધર્મમય થઈ બચે છે આ રીતે ચેતના ન્યાય છે ત્યા તદ્દુપ થઈ બચે છે આખ ઉઘાડીને ડુનિયામા બાલીએ ત્યારે ત્યા જે જે વેશ છે એવહાર દેખાય તે તે મર્વ વિરૂપ દયામા વર્તતી પ્રત્યેક ચેતનાના કે એમ સમજી લેવું લોકો વેચનાર પવ્ત્ર ચેતના છે, અને ન્યાયાનને બિરાજમાન થતી ન્યાયમૂર્તિ પશુ ચેતના છે કમ્પરિલ્લામ મહારાજ અને દેવી ઝગપરિલ્લુતિ સમક્ષ જે જે નાટકો ભજવાય છે તે સસારદશામાં વર્તતી ચેતનાના છે એમ સમજવું આવી રીતે ચેતના અનેક માંગ અને અનવવા વેદામા દેખાય છે, અને છતાં તે પોતે અત એકીલી જ છે એ વાત ખૂબ સમજવા જેવી છે એની વિવિધતામાં રહેલા એકતા ખાસ વિચારવા જેવી છે અને એ ભાવ સ્પષ્ટ થાય ત્યાર બાદ એના અતરમા કોણ સી અને કોણ પુરુષના પ્રશ્નનો વિચાર કરવાનો છે

ઈર્માનગિ દશામા પ્રાણી અનેક નાચ નાચે છે, નવા નવા વેશ લે છે અને ઊલટા સૂનટા ભાવો ભજવે છે એ ખરી વાત, પણ ડાઘ એની અંદર રહેલા ચેતના તો સ્વત એન્દી જ છે, એકનાં એક જ છે, તેની તે છે અને સ્વયં બંતે અસલ સ્વરૂપે વ્યક્તિ ત છે મૂળભાઈ સિદ્ધરાજ જયસિંહ વાય કે ભત્રુંહા થાય, ઉદેપુરનો રાણો રાજસિંહ વાય કે પૃથ્વરાજ ચૌહાણ થાય, પપુ તે તો એક જ છે, સ્વયં પોતે મૂળભાઈ જ છે તે પ્રમાણે પરિવર્તિત સસારમા વ્યક્તિગત ચેતના ગમે તેવું રૂપ લે, ગમે તેવા શરીર ધારણ કરે, ગમે તે ગતિમા બંધ કે ગમે તેવું આદર્શ કે નિધ જીવન વહન કરે, પણ તે પોતે તો એક જ છે આ પ્રમાણે ચેતના-પ્રતૃતિ-સસારદશા તો અંદર એની એ રહે છે, એના બાહ્ય રૂપરંગ-ભાવ પલટાય છે, પણ એ બંતે દરવી નથી કે બદલાતી નવી કંઈવરિત દશામા આ નિયતિ થાય છે, આવા પર્યાયપલટનો વચા કરે છે પુરુષગતો પલટન સ્વભાવ છે અને પર્યાયનો અર્થ જ આ કમભાવી ધર્મો છે એમ અગાઉ મૂચવન થયું છે ચેતન પોતે પોતાના મૂળ ધર્મો તરફ ખેંચાય છે અને સસારકીચડમા ફળાઈ ગયેલી ચેતના પન્ભાવમા ભટક્યા કરે છે આ પ્રમાણે પરિસ્થિતિ છે આ બંને વાતને ધ્યાનમા લઈને વિચાર કરો કે આવા નવા નવા વેશ લઈ ચિત્રવિચિત્ર પાક ભજવનારમા સી કોણ છે અને પુરુષ કોણ છે? આખી વાતનો સાર સ્વ-પરના વિવેચનમા આવે છે વેશ ભજવવાનો પાલનની ભાવના વેશ ભજવવા પડતા હોવાની સ્થિતિ અને વેશનો હુલિકતા વિચારશે અને ચેતનરાજની અનત આનંદનય દશા અને વિરૂપ વેશ પાલન રહેલ અનંત સમયની પરવશતા વિચારવામા આવશે એટલે આમા નર કોણ અને નારી કોણ એ વાતનો ઘાટ બેસી જશે. (૧)

સસરો હમારો વાલો મોલો, સાસુ વાલકુમારી,
પિયુજી હમારો પોદે પારણીય તો, મેં હુ યુલવનહારી. અવધૂં ૨

અર્થ—મારો સસરો તો તદ્દન બલો માણસ (લગભગ બોટ જેવો) છે અને મારી સાસુ તો તદ્દન કુવારી બાલિકા છે માત્ર પતિ દેવ તો હજી પારણામા-ચોડિયામા પોદી ગયેલા છે અને હું અત્યારે એને હીંચકા નાખી રહી છું (હીંચકા નાખવા એ માતૃકાર્થ છે) ! મસ્ત થોગી ! અવધૂત ! આવા જ્ઞાનનો વિચાર કર ! (૨)

વિવેચન—આ બીજી ગાથા પણ બારે વિચારમા નાખી દે તેવી છે એમા સસાર દયા-અવિશુદ્ધ ચેતના-કહે છે કે તેનો સસરો (પતિનો આપ) તો બાપડો બાળો લોળો છે અને સાસુજી તો બાળકુમારી છે, અને તેના પતિદેવ તો હજી બાળક હોઈ પારણામા-ચોડિયામા તૂતા છે અને પોતે એને હિંચકા નાખે છે ! આ તદ્દન અસંબદ્ધ લાગે તેવી વાત છે, આકાશપુષ્પ જેવો વગર અર્થનો આત્મા લાગે છે બાળકુમારી સાસુને છોકરા કેમ થાય અને પરજીલો ચેતનાના પતિ હજી ચોડિયામા પોદેલા કેમ હોય અને બાળાલોળા સાસરાના પુત્ર તે કેવા અને કેણુ હોય ? આ આખી ઘટના બારે વિચાર, પરસ્પર સંબધ વગરની અને ન અને તેવી અમંગલ લાગે છે આપણે એનો ભાવ સમજવા ચલન કરીએ પ્રથમ આ મનના-સાસુને શોધી નહીએ, પછી ચોડિયુ હીંચકાવનાર બાઈસાહેબને બરાબર પિછાનીએ અને પછી એમા ‘કેણુ પુત્ર અને કોણુ નારી’ના જ્ઞાનનાં વિચારણા પર આવીએ

આ અતિ વિચિત્ર સંબધની ઘટનાનો મેળ શ્રી ઉપનિષદભવપ્રપચ્યાકથાના પાત્રોમાથી મેળવવા પ્રયત્ન કરીએ ત્યાં સસારી જીવનુ ચરિત્ર જૂ કરવાની શરૂઆત કરતા પ્રથમ બે પાત્રોને રંગભૂમિ પર રજૂ કર્યા છે મહારાજ ‘કર્મપરિણામ’ અને મહાદેવી ‘કાલ પરિણતિ’ આ બંનેનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ સમજવા માટે સદૃશ મંથન જોવો ! સંક્ષેપથી તે સ્વરૂપ રજૂ કરતા માલૂમ થાય કે એ મનુજગતિ નગરીના મહારાજા કર્મપરિણામ પરા કમળા સર્વથી વધાં લઈ તેવા છે, એના શક્તિનો વેગ ધ્રુવ પણ ઝેડી શકે તેમ નથી, અને તે પોતાની શક્તિવા સપૂણ વાકેદગાર હોઈ હુનિયાની તરફ તરખલાની નજરે જુએ છે, અને પોતાના હુકમનો પાકો અમલ કરાવે છે એ પ્રાકૃત યામનવાળા મહારાજાને રમતગમતનો ભાગ શોષ છે અને નાટક જોવામા એ અનાધારણુ રસ લે છે એ લોકો પાને અનેક વેશો લેવરાવે અને લોકોને વતી પીડાની અવગણના કરી અનેક આકાંગના

શબ્દાર્થ—સસરો = વરનો પિતા બાપો જોનો = જનો માણસ નિંદા, બોટ જેવો, બદ્ધ સાસુ = પતિની માતા બાલકુમારી = નાનકડી નાળા, કુમારી કન્યા, ઠાપરી પિયુજી = પતિદેવ (વરા મરકરીમા) હમારો = અમારો, મારો પોદે = જ્યે સજે પારણીએ = પારણામા, ચોડિયામા મેં = હું, હું = હું યુલવન હારી = દિવન નાખનારી

ખેડો ખેડારે જ લય છે અને એકના એક પાત્ર પાસે અનેક અવનવા પાઠો લજવાવે છે એ રાતનું 'સત્તા' નાટક બારે અદ્ભુત બને છે એમા મહામોહ, વિપચાલિલાપ, કપાય વગેરે ત્રણ મ્થાને કામ કરે છે એ કર્મપરિણામ રાતના અત પુરના મહારાણી કાલપરિવૃત્તિ પટ્ટરાણી તરીકે બિરાજે છે, અને મહારાતનુ અત્યત પ્રેમપાત્ર બનેલી હોઈ મહારાબને સજાક આપવાનું મમ મ્દે છે અને, ખરી ગીતે તો, આખું રાત્ર્ય આ મહાદેવી જ બહારે છે પતિપત્ની પરસ્પર પ્રેની હોઈ એકબીબના કામને જમારે છે અને પતિદેરે જે સગારનાટક માઠ્યુ છે તેમા અનેક ભવના બ્યાપારો વખતસર કંવાનો હુકમ કરવાનું જાય આ મહાદેવી ઢરે ડે દેવીને હુકમ આકરા હોઈ પ્રાણીને પાળે તો પડે છે આ રીતે વત્તા નાટકો મહારાત અને મહારાણી ભેવાના આનંદ લે છે અને કેટલીક વાર તો દેવી બાંધે ગત કરતા પશુ વધારે પ્રભાવશાળી તરીકે પોતાને બતાવે છે કર્મપરિણામ રાત્રનો દોર તો સત્તાર પર જ ચાલે છે, ત્યારે આ મહાદેવાનો પ્રભાવ તો નિર્વૃત્તિનગરીમા પપુ પડે છે આ મહારાત્ર અને મહાદેવો સનરા અને સાચુ સ્વાને છે, તેની ઘટના આપણે જોઈએ

મહારાત કર્મપરિણામ અને દેવી કાલપરિવૃત્તિ સર્વ લોકો પર શાસન કરતા હતા, હતા હુનિયામા એને વાઝિયા (નિર્બાજ) તરીકે જાહેર કરવામા આવ્યા હતા, અને મહારાણીને પણ પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થઈ આવી હતી અતે તેને મુદર સ્વપ્ન આવ્યા પછી મુમતિ-ભંચ પુરુષ-નામના પુત્રનો જન્મ થાય છે એ પુત્ર બાળભાવના પણ બારે થપા અને દુશળ હેવાથી રાત્રરાણી રાત્ર થાય છે પણ સર્વથી વધારે આનંદનું ઢારણુ તો સ્વાગમને થાય છે આ સર્વ હકીકત સદર ઉપનિતિભવપ્રપના થયવી જાણી લેવી આ મહારાત્ર અને મહારાણી અનત પ્રાણીના રાત્રરાણી હતા, જતા એના મત્રીઓએ એમના પર કોઈની નજર ન પડે તેટલા માટે તેમને વાઝિયા તરીકે જાહેર થયા હતા આવી લોકમાન્યતાથી લેવાઈ જઈને દેવી મહાદેવીને પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થાય અને રાત તે વાતને ન મતિ આપી તેને પુત્ર વથે એમ ઢહે છે, એ બતાવે છે કે રાત્ર પ્રયત્ન શાસનવાળો ટોવા છતા 'ભોળો' હતો અને દેવીને આખી જનતાનું માતૃત્વ નજરુ હતું, હતા અત્યાર સુધી એ હુનિયામા બાળકુમાની તરીકે જ જાણીતા થયા હતા મા મહારાત્ર કર્મપરિણામ અને દેવી કાલપરિવૃત્તિ અશુદ્ધ ચેતનાના સસરા-સાસુ વાય જે માણસને ભાષો-કંદોડો-અબજો પુત્રો હોવા છતા પોતાને અપુત્રીના માને અને જે બાઈનું તામાન્ય દેવ-દેવેદ્ર-ચકવર્તી સુધી ચાલે તે પોતાને વાઝણી સમજે અને પુત્રજન્મ માટે આકાંક્ષા કરે એટલે એને બાળકુમાની જ માનવા રહી

સત્તારી ઇવ અબ્યવહારરાશિમાથી નીકળી બ્યવહારમા આવે છે ત્યારથી તેને 'ભવિતવ્યતા' નામની સી પ્રાપ્ત થાય છે એ ભવિતવ્યતા હોણહાર ભાવ છે, પચ સમવાયી કારણમાનું એક (નિયતિ) છે અને આપણે જે અવિશુદ્ધ ચેતના અથવા પ્રકૃતિને વિરાસ

રહ્યા છીએ તે જ તે છે એ ભવિતવ્યતા (નિયતિ)નો સંસારો જીવ પર આકરો દોર હોય છે એ પોતાના પતિ સંસારો જીવને નાકે પકડીને સનારમા ભમાડે છે અને પતિદેવના ઘરનું આખું તત્ત્વ એ દેવી જ ચલાવે છે^૧ આ અસાધારણ સત્તાવાહિની પત્ની પતિ નાથે જ રહે છે, એના પર પૂણ કાળુ ચલાવે છે અને ગમે ત્યાં બચ ત્યાં એકભવસંવેદ શુટિકારે તેને આપે છે તેમા એક ભવમા ભોગવવાના આયુધ્ય વગેરે ઈર્ષાનો મધુચ્યય-એકીકરણ હોય છે આવી રીતે પતિ માટે ગોળી તૈયાર કરનાર-પતિને બાળાગોળી ખવરાવનાર-દેવી ભવિતવ્યતા તે આપણા દેવી અવિશુદ્ધચેતના છે, એ સ્વાધીનપતિકા છે, પતિ પર ભાર આકરો દોર ચલાવનારી મહામાયા છે પતિના ગમનાગમ, વિહારવર્તન અને રૂપ-રંગ-આકાર સર્વ પર એ ભવિતવ્યતા-મકૃતિદેવીના હાથ છે

ત્યારે પિયુષ બાળખેલ ખેલતા હોય, ત્યારે એનામા ધૌહગલિક ભાવની વળગણ વધાર પડતી હોય, ત્યારે પત્ની એને બાળકની જેમ 'બાળાગોળી' આપે છે આખા ભવમા ભોગવવાનાં નાનાં-મોટી બાળતોના સરવાળાને એકભવસંવેદ શુટિંગ ઠહેવામા આવે છે અને એક ભવ પૂરો થતા બીજી ગોળી તૈયાર કરી આ ભવિતવ્યતા પોતાના પતિદેવને આપી નવીન જગોએ મોકલી આપે છે ત્યારે એના નામ અન રૂપ ફરી નથ છે અને એ રીતે ચેતનરાજ પોતે એક આનેથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે ધકેલાયા કરે છે, અને એ પ્રમાણે ચાર ગતિના અનેક નાના-મોટા વિભાગોમા ફગોળાયા કરે છે આ પ્રમાણે એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જુલાવનાર તેની પત્ની ભવિતવ્યતા છે

આ 'એકભવસંવેદ' ગોળીનો આખો પ્રકાર સમજવા જેવો છે એને બનાવનાર કર્મપરિણામ મહારાજ છે એને બનાવવામા એક ભવમા ભોગવવા યોગ્ય કર્મપરમાણુનો સમૂહ હોય છે, અને તેની બનાવટમાં લોકસ્વભાવ, કાળપરિણતિ, નિયતિ અને ભવિતવ્યતાની સલાહ લેવામા આવે છે અને એની મોપણી દેવી ભવિતવ્યતાને વાય છે અને એ ગોળી આખા ભવમા પોતાનું કાર્ય ઝીણવટથી નાની-મોટી મર્મ બાળતોમા કરે છે આ હકાંકત પર સ્ત્રીખી નજર ભવિતવ્યતાની રહે છે, પણ તેની બનાવટમા કાળ, સ્વભાવ અને નિયતિનો બરાબર હાથ હોય છે આવી રીતે એકભવસંવેદ શુટિકા પૂરી થાય કે બીજા ભવ માટેની નવી ગોળી તૈયાર કરી આપવામા આવે છે અને પછી ત્યાં ગયા પછી તે બાકીનું કામ યત્નવત્ વાટચા કરે છે આ હકાંકત ઘોડિયામા જુલાવવાની સાથે બરાબર મળતા આવે છે અને તે જુલાવનાર દેવી ભવિતવ્યતા (નિયતિ) ઉર્દ અવિશુદ્ધ ચેતના છે

આવી રીતે સસરા, સાસુ અને પત્નીનો પરિચય આપ્યા પછી મૂળ પદની આ ગાથાને વિચારી બર્ધએ નસારમા સળકતા ચેતનાનો સારો કર્મપરિણામ મહારાજ

૧ ભવિતવ્યતાની સક્રિયતા વર્ણન માટે જુઓ ઉપનિતિઅવપ્રવાહ્યા ભાષાંતર, પ્ર ૨, પ્ર ૭, પ ૩૦૮ એકભવસંવેદ શુટિકા માટે જુઓ ઉપનિતિઅવપ્રવાહ્યા ભાષાંતર પ્ર ૨, પ્ર ૮, પ ૩૧૫ અને નોટ

તે માળો ભોળો જ છે. જેને જાણો-ડરેડો છેકરા હોવા છતાં પોતાની બાતને ડાઈ 'વાઘિયા' હોવા તે માની લેવાનું ભોળપણ દાખવે અને જેને આટલી વૃદ્ધ વયે પણ નાટક ભેવાના અને અન્ય પાત્રે અવનવા નાટકો કરાવવામાં નવ્ય આવતી હોય તે ભોળો રાજા જ લેવાય. અને મહાદેવી ડાળપરિણીતિ તો ખરેખર અવનવું અક્ષય-અનંત પાત્ર છે એનું સામ્રાજ્ય તો દેવ કર્મપરિણામના રાજ્યની બહાર પાડી આલે છે અને છતાં એ પણ સોનીભટાક દેવી છે. અનંત બાળકોની માતા હોવા છતાં એને લોકો 'વધ્યા' કહે જ્યારે એને પુત્રપ્રાપ્તિના કોઈ વાચ છે અને એક રીતે એ ખરેખર બાળી ભોળી કુવારડા છે, કમલુ કે એ પતિદેવ સાથે નાટક ભેવામાં રસ તો ઘણો લે છે, પણ એના રસના વિષય કમલુ કે એ પતિદેવ સાથે નાટક ભેવામાં રસ તો ઘણો લે છે, પણ એના રસના વિષય નેવનબુદ્ધિ ભેવામાં આવતી નથી એ તો પોતાને યોગ્ય વખત શોધી લે છે અને પતિ દેવની બાટકપ્રિયતાને અનુકૂળ વખતની તકો શોધી આપે છે બાકી ભવિતબ્યતા દેવીનું પારણું ખરેખર અદ્ભુત છે એ સ્વાધીનપતિના દેવી પતિદેવને નારે ગતિમાં ખુલાવે છે, એને વિદ્યાસોના અશીષ આપે છે અને બાળાગોરી કરાવી પતિદેવને આપે વખત પરાધીન અને બિધલુશીની દશામાં રાખે છે અને પતિદેવ પણ એની અશીષી અસર નાચે અહીં અને બિધલુશીની દશામાં રાખે છે અને પતિદેવ પણ એની અશીષી અસર નાચે અહીં તહીં (નારે ગતિમાં) અદ્ભુત કહે છે આ આકરા દોરવાળી ભવિતબ્યતાનો સમ્પત દોર તહીં (નારે ગતિમાં) અદ્ભુત કહે છે આ આકરા દોરવાળી ભવિતબ્યતાનો સમ્પત દોર વિન્તારથી સમજવા જેવો છે? આની અંદર બહુ બિડું રહ્યું છે પત્ની પારણું ખુલાવે એ વાત પ્રથમ દૃષ્ટિએ વિપરીત લાગે તેવી છે, પણ સીવશ પતિનો સાથે મહાવહીએ જે બાત વર્તન કરે છે અને પતિદેવને પોતાના આગીને ટેરવે રાખે છે તે હકીકતને ખુલાવનાર સાથે ખરાબર સંબંધ છે અને બગબર અવલોકન કરવાથી વાત બગી બાવ તેવી જણાય છે હવે આમાં સંયોગમાં પડેલ પતિદેવમાં-વેનરાગમાં કોણ પુરુષ છે અને કોણ બાળી છે તે શોધી કાઢી, સમજી લે. અનંત શક્તિનો ધણી ચેતનદેવ-આમાં સંયોગમાં નર-પુરુષ કહેવાય? ભવિતબ્યતા કે પ્રકૃતિ (સાચાદશા) આમાં સંયોગમાં નાનારી હોઈ અમળા કે પરાયત્તા કહેવાય? અચાર્યા સંયોગમાં ખરો પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે? રાજ્ય કોનું છે અને સત્તા કોની આલે છે? સ્વાધીન સ્વામી કોણ છે અને પરાધીન બાળી બાઈ કયા છે?—તેનો વિચાર કરો.

આ ગાથામાં એક નારે વિચિત્રતા છે તેનો ખુલાસો કરના જરૂરી જણાય છે પત્ની-ખરી પતિને પારણું ખુલાવે એ વાત અવનવી લાગે છે તેના અને જે ખુલાસા સૂચના તે રમૂ મરી કઉ —

૧ ભવિતબ્યતાને ખરાબર જોગબવા માટે ઉપગિતિવવનપ ચામ્યા ભાતાર (દિ આ) મા જુઓ નીચાં C નેજા પ્ર ૭ પ્ર ૭, પ્ર ૩ ૮-૧૮ પ્ર ૨, ૧ ૮ પ્ર ૩૧-૨૨ પ્ર ૨, પ્ર ૧૦, પ્ર ૨૨-૨૮, પ્ર ૩ પ્ર ૩૬, પ્ર ૬૮-૮૭ પ્ર ૪ ૧ ૪૦ પ્ર ૧૧૧-૩૦ ૧ ૫ પ્ર ૨, પ્ર ૧૩૩ પ્ર ૬ પ્ર ૧૬, પ્ર ૧૬૩૮ પ્ર ૭, પ્ર ૧૭ પ્ર ૧૮૩૭ વોરે એટલા સ્થાનો જોતા ભવિતબ્યતા દેવીનો પરિચય થઈ જાય નિવેશનકાર

(૧) શ્રી અનેક પાઠો ભજવે છે અને એને માટે લાભીતો શ્લોક છે એ કાર્યેનું મનો એટલે કામ કરવાનું આવી પડે ત્યારે ત્રણ આપવાનું કામ કરે છે એ પ્રમાણે એને દાસી, માતા અને રણા તથા ધરત્રી (પૃથ્વી)ના ઉપનામો મળેલા છે, એટલે કે એકને એક ભૈરા માતા, મત્રી, રણા વગેરેના પાઠો ભજવે છે આ ગીતે જોઈએ તો ચાતુ વ્યવહારથી પણ ભૈરા માન્યેષુ માતાનો પાઠ ભજવી, યોગ્યિ દુલ્લભે તો તેના વૈવિધ્ય માનવાનું નથી આ એક ખુલાસો છે

(૨) આ ભવિતવ્યતા શ્રી તદ્દન જુદા જ પ્રકારી ભૈરા છે એના શુભ અને એની ખાળિયતો ભારે નવીન પ્રકારની છે એનામા નોરવ સાથે વિલાસ છે, નગમાલ સાથે કડગાર્થ છે, ભારેખમપણા સાથે તદ્દન ઉપલક્ષિયાપણુ છે, અન્યત્ર પતિસ્નેહ સાથે તદ્દન ફરી ગયેલા મગજનું અગ્નિદ્રવ છે, સ્વાધીનતા નાથે પૂરા સ્વચ્છ છે હજુ એની વિચિત્રતાઓ આ પદમા આગળ દેખાવાની છે એ રીતે જોઈએ તો આવા વાતસ્થયથી ભરપૂર પણ કઈંદા જેવી ચડી તરોડે ચીતરાયલી આ મહાદેવીને એક પાર યોગજ્ઞ પધ્ધી એની વિચિત્રતાઓ ખની લેવી પડે તેવી જપાય છે

(૩) શ્રી મરીને માતા વાય, પતિ મરીને પુત્ર વાય, એવી સનાતની વિચિત્રતા બતાવવાને અંગે એક ભવના ધતા અદાર નાતના(સબધ)ની કથામા આનેલી સગપણુ-સબધની વિવિધતા અને અનેકતાનો આ પદમા ઉલ્લેખ પણ વાચી શકાય પણ આ ભાવ જરા દૂર ખેચી લય છે અને સાદા અર્થવાળા બાબતમાર્વા ખેચીતાળીને નુસ્ય શોધવાનો પશ્ચિમ જપાય છે, ઇત્યા તે પણ એક દષ્ટિબિન્દુ છે અને ખુલાસા તરીકે ધ્યાન ખેંચે છે

ગમે તે ખુલાસો યોગ્ય ગપીએ, પણ આ પદના વિભાગમા ભારે અદ્ભુત ધ્વનિ છે, તૂટ ભાવ છે અને તેને હવેની ગાથા સાથે વાચતા તેમા ભૈરીની વિચિત્રતા બરાબર ખેચી જશે એમ લાગે છે આ ગાથાનો ભાવ બેસારતા બે દષ્ટિબિન્દુ લીધુ છે તે જ સુચુક્ત છે અને ખીજુ દષ્ટિબિન્દુ શક્ય નથી એમ ધારવાનું નથી (૨)

ખરી ખૂબી કેવી ચેતનાની છે આપણે એ દેવીનો વિશેષ પરિચય કરીએ —

નहीं हु परणी नहीं हु कुमारी, पूत्र जणावनहारी;

काली दाढी को मे कोई नहीं छोड़चोतो, इजुएहु गालकुमारी. अथ० ३

અર્થ—નથી હું પરણેલી કે નથી હું કુમારી અને હું અનેક પુત્રોને જણનારી કે જણાવનારી (ધાત્રી) છુ મે તો જાણી દાઢીવાળો અલગેલો જીવાન કોઈ છોડ્યો નથી, દરેક સાથે મે સબધ કર્યો છે અને છતા હજુ પણ હું બાળકુમારી—ગ્રહચારી છુ !—અથૂ ! આવી હકીકતનો વિચાર કરો ! એનું હાઈ શોધો (૩)

શબ્દાર્થ—પરણી=પરખેલી વિવાહિતા કુમારી=કુમારી, વગર પરણેલી જણાવનારી=જણવાવ પ્રેરક, જણવાના કામમાં ન કરનારી કાળી દાઢીકા=કાળી તળીવાળો, યુવાન નહિ છોડ્યો=જવા દીધો નહિ, સાથે વિરાસ કર્યો હજુએ=તે છતા પણ બાલકુમારી=વગર પરણેલી અક્ષતયોગિ

વિવેચન—આ અવિશુદ્ધ ચેતના અથવા જ સારદશા કહે છે કે નથી હું પરણેલી કે નથી હું કુવારકા ! અને તે ઉપરાંત હું અનેક પુત્રોને જણનારી કે જણાવનારી છું આ થી વાત ? એક ને એક સ્ત્રી પરણેલી ન હોય અને કુવારકા પણ ન હોય એ કેમ બને ? અને જતા આટલેથી એ બાઈનું પૂરું જોગખાણ થતું નથી પરણેલી ન હોય અને કુવારી ન હોય તો પડી એ વેશ્યા—પવચસી હોય, અને એ વાતમા ટેકા ત્યાર પછીના વાગ્યથી ને એ બાઈ બોલે છે કે પોતે કોઈ કાળી દાઢીનો જુવાન જતો કર્યો નથી, છતાં હું હજુ પણ બાળકુમારી, નૈમિક પ્રાણ્યારિણી જ છું આ વાતનો વિરોધ સમજવા માટે એ દેવીનું સ્વરૂપ બરાબર ધ્યાનમા રાખવું જોઈશે

આ ભવિત-ચતાનું વર્ણન કરતા અને તેની પિછાણ આપતા કહે છે કે “મારે ભવિત-ચતા (નિયતિ) નામની એક સ્ત્રી છે વાસ્તવિક રીતે એ સ્ત્રી નથી, પણ સાડી પહેરનાર મોટો સૈનિક છે તેથી હું નામમાત્ર તેનો પતિ—બરતાર છું ખરેખરા હકીકત બે પૂઠો તો મારા ઘરની અને સર્વ લોકોના ઘરોની સર્વ બદરનાં બ્યવસ્થા (કર્તવ્યતા)નું તત્ત્વ એ બાઈ એકલી ચલાવે છે તેનામા એવી અદ્ભુત શક્તિ હોવાને લીધે તે પોતાના યોગ સંબંધી પુનુષ્કાર વગેરેની મદદની દરકાર પણ કરતી નથી અમુક ભાવ પોતાના પતિને અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ તેનો વિચાર કરતી નથી, અવસર ભેટી નથી, પ્રાણીને માથે બીજી આપત્તિઓ આવી પડેલી હોય છે તેની જાણના કરતી નથી, બુદ્ધિના વૈભવમા કોઈ બુદ્ધિપતિ જેવો હોય તે પણ તેને શંકી શકતો નથી, તેનું નિવારણ કરી શકતો નથી. પશકમની બાબતમા સર્વ દેવોનો રા ન ઇંદ્ર પતા તેને સ્ખલના ઠરી શકતો નથી અને યાગીઓ પણ તેની સાથે વધાનો ઉપાય મેળવી શકતા નથી. તદ્દન ન બની શકે તેવી બાબત લાગતી હોય તેને પણ તે મહાદેવી પોતાના હાથની રમત હોય તેવી રીતે એક સંપાનમા મહજ્જ કરીને શક્ય બનાવે છે સર્વ લોકોમાથી જે પ્રાણીનું પ્રયોજન જ્યારે, જ્યાં, જેવી રીતે અને જ્યાં સુધી કરવું હોય છે, તેને લક્ષમા લઈ વિચારી, તે પ્રત્યેક પ્રયોજનને તે તે પ્રાણીના સંબંધમા, તે વખતે, તે જગ્યાએ, તે પ્રકારે અને ત્યાં સુધી અમલમા મૂકે છે અને તેમ કરવામા ત્રણ લોકથી પણ તેનું નિવારણ થઈ શકતું નથી મતલબ કે અમુક કાર્ય અમુક પ્રાણીના સંબંધમા ક્યારે કરવું, કેવળ વખત સુધી કરવું, કઈ જગ્યા પર કરવું, કોના સંબંધમા રાખીને કરવું, અને કેવી રીતે કરવું એ સર્વ બાબતની ચાવી પર કરવું, કોના સંબંધમા રાખીને કરવું, અને કેવી રીતે કરવું એ સર્વ બાબતની ચાવી ભવિત-ચતાના હાથમા છે અને તેને કોઈ અટકાવી શકતું નથી, કારણ કે દેવતાના અધિપતિ ઇંદ્ર કે મનુષ્યોના મોગ રાજ ચક્રવર્તિને પણ કહેવામા આવે કે ‘તમારે ભવિત-ચતા અનુકૂળ છે’ ત્યારે તેઓ પણ હૃદયમા તણ થાય છે, મુખ પર પ્રસન્નતા દર્શાવે છે, આજો વિકસર કરે છે, એ પ્રમાણે કહેનારને ઇનામ આપે છે, પોતાની ભતને મોટી માને છે, મહોત્સવ કરાવે છે, આનંદહુણિ વગડાવે છે, પોતાનું કૃતકૃત્યપણું વિચારે છે અને પોતાનો નામ તરફ માને છે જ્યારે ઇંદ્ર અને ચક્રવર્તિ આ પ્રમાણે થાય છે તો પડી બીજા

મામાન્ય લોકોની વાત તો શી કરવી ? જ્યારે એ જ ઇંદ્ર કે ચંદ્રીને કહેવામા આવે કે 'તમારા ઉપર અત્યારે ભવિતવ્યતા (નિયતિ) અનુકૂળ નથી' ત્યાર તેઓ ભયથી ધરધર મૂંઝવા નહીં જાય છે, દીનતા બતાવે છે, ક્ષણવારમા મુખ રથામ કરી નાખે છે, આખો મીંચી જાય છે, કહેનારના ઉપર ગુસ્તે ધઈ જાય છે, વિતાથી જિહ્વા વિચારમા પડી જાય છે, ફિકરથી સુકાઈ જાય છે, મોટા શોક ॥ પડી જઈ પોતાના કર્તવ્યો પળ રૂંધી જાય છે અને તે (ભવિતવ્યતા)ને પ્રગટ કરવા માટે કયા ઉપાયો યોજવા તેનો વિચાર કરવા મંડી જાય છે" ॥

આ લખાણ નામણ વગર દેવી ભવિતવ્યતાનો પરિચય વડે થકે તેમ નથી. આ દેવીને મમજ્યા વગર આ ચૂકોક્તિ મમજ્ય તેમ નથી અને આવી લખાણ પ્રસ્તાવના વગર 'વામે કોણ પુરુષ કોણ નારી ?'ના નવાવનો જવાબ આપી શકાય તેમ નથી. આ દેવી-પત્ની ભવિતવ્યતાનો પૂરો પરિચય આપના ત્યાર પછી નીચેની હકીકત ઉમેરે છે "હુંકમા કહીએ તો તે બગવતી (ભવિતવ્યતા) કહી હોય ત્યારે જરા વાર પણ ચિત્તની શાંતિ તેઓને મળતી નથી અને કઈ રીતે તે સીધી વાય એ બામતનો ઉદ્દેગ વારવાર નનમા કરે છે જ્યારે ઇંદ્ર અને ચંદ્રીની આવા પ્રકારની ઘણા થાય છે તો પછી સામાન્ય પ્રજાઓના મબધમા તો શી વાત કરવો ? તે દેવી પણ એવો સખ્ત છે કે તેને પોતાને ગમે તે જ કરે છે, બીજા કોઈ પ્રાણી તેની પ્રાર્થના કરે, તેની પાસે રહવા બેને, કે તેને શીઝવાના ઉપાયો કરે તે કોઈની તે દરકાર કરતી નથી" છેવટે પતિદેવ ઉમેરે છે "હું પોતે પણ તેના એટલો બધો ભય ધરાવું છું કે તે દેવી યથેચ્છપણે જે કરે તે બહુ સારું છે એમ મારે માનવું પડે છે અને, એકે તું તેનો પતિ છું તોપણ, બધું તેના નોકર હોઉં તેવી રીતે 'જય દેવી, જય દેવી' એમ બોલતો બોલતો તેની પાસે એમું છું"

આ પત્ની પતિદેવને દોરકું બાધી દોરે છે, અને હરેક ભવ પૂરો થાય ત્યારે નવા ભવ માટે એક ગોળી આપે છે અને ગોળી ગલોક્ષમા સખી તેના રસ પતિદેવને ગળે ઉતારવાનો હોય છે, અને તેના નામ અને રૂપ એ રનને આધીન રહે છે દેવી ભવિતવ્યતાનો પતિદેવ નાથે આટલો મબધ છે બીજી વાત એ છે કે આટલા ગાઢ મબધવાળી પત્નીની માથે પતિદેવને દેહમબધ જરા પણ થતો નથી દેવી માત્ર એક ભવમા ભોગવવા ચોગ્ય કર્મોના સમૂહ પ્રાણીને આપે છે અને પછી વિતરાણ ઘઈ જાય છે આ એકભવમ વેદ ગુટિકા આપનાર દેવી, એક રીતે બ્રેઈએ તો, નમારી જીવને પરણેલી ન ગણાય, કારણ કે પરણવામા તો દેહમબધ થાય છે, ઘરબાર મકાન છે, લગ્નના હક્કો અને જવાબદારીઓ પરમ્પર ભોગવાય-લેવાય-દેવાય છે, ત્યારે આ સમબધમા તેવું કંઈ બનતું નથી. અહીં તો પ્રત્યેકચારી થયા પછી પ્રાણીના નામ અને રૂપનું સમુચ્ચય નિર્માણ કર્મનુસાર થાય છે, તેનો સમય યાગપરિણતિ દેવી સુકરેર કરે છે, લોકસ્વભાવ અને નિયતિનો સાથ લે છે

એટલે આ ભવિતવ્યતા તેને ગોઠવી આપનાર હોવા છતાં એ સચારી જીવને પરજીવી ન લાગે શકાય. સચારી જીવ અહીં સતીર બાધે, જન્મે, ભણે, વેપાર કરે, ઘર માટે, વૈભવ ભોગવે—તે સર્વની વિનય ભવિતવ્યતા પેની એકભાવમ વેદ ગોળીથી નક્કી કરે છે. દુઃખ આયુધ્ય અને આખો જીવનક્રમ મુકરર કરી દેવા તો સરૂઆતથી અતર્ધાન ધર્મ બાપુએ યેમી ભય છે આવા દેવાને પરજીવી કહેવા તે એક રીતે બરાબર નથી, કારણ કે તે ઘર માડતી નથી અથવા લામના હક્ક પૂરા પાડતી નથી એમ છતાં સચારી જીવના આખા જીવનનો ક્રમ મુકરર કરી તેને નાકથી દોરનાર દેવીને તદ્દન કુમારી કહેવી તે પણ બધ બેસતું નથી પારના ઘરનાં એને આવડી મોટી પચાત રી ? પારના કામમા માયુ માનવાનો એનો અધિકાર શો ? એટલે એ તદ્દન કુવારિકા છે એમ વહેવારુ કોઈ માણસ ન જ કહે.

આ અતિ અભિમાની સ્વાધીનપતિકા બાઈની ધૃષ્ટતા હજુ પણ જોવા-ભણવા જેવી છે એ પરજીવી નથી કે કુવારિકા નથી, છતાં એ અનેક પુત્રોને જણનારી કે, જણાવનારી છે સચારી જીવનો વચનલોક અજાવના અને અને સનારના રાખી ચક્કીમા પીલના-કર્મોતુ મૂળ પ્રત્યેક ભવના કાર્ય પર અવલોકે છે સારુ કામ કરનાર ગુણ કર્મો બાધ છે દાન, દયા, દમ, શમ, સવેગ, સાતિ, સ્થિરતા, બ્રહ્મચર્ય આદિથી સાચા કર્મો બધાય છે નિંત્ર, અભિમાન, દભ, હિંસા, માયા-કપટ, લોભ, લપટતા ચોક, ભય આદિથી અશુભ કર્મ બધાય છે અને પ્રાપ્તિ મનોવિકારને અનુરૂપ આકરા-પાતળા કર્મો બાધી સત્તારના રખડે છે એટલે આ અનેક કર્મોને જન્મ આપનાર દેવી ભવિતવ્યતા જ છે સુચારી પોતે છોકરા જણતી નથી, પણ ગામને ત્યાં છોકરાઓ જણાવે છે એવું કાર્ય આ દેવી ભવિતવ્યતા કરે છે એ સચારમા રખડવાનું ન હોય તો કર્મજનન ન હોય, કર્મજનન ન હોય તો આગળ રમદોળાવાનું ન હોય અને એ સર્વનું મૂળ કારણ પેલી ગોળી છે આ રીતે દેવી ભવિતવ્યતા અનેક છોકરાઓને જણાવે છે એ પોતે જતે છે એમ કહેવામા સહજ વાધો આને છે, કારણ કે એનો દેહરૂપ બધ સચારી જીવ સાથે થતો નથી, પણ એ પુત્ર જન્માવવાનું કાર્ય કરે છે અને તેનું પ્રળળ નિમિત્ત બને છે આ રીતે દેવી ભવિતવ્યતા વગર પરજીવી અને વગર કુવારિકા હોવા છતાં અનેક બાળકોને જણાવે છે

ભવિત યતા એટલે હોવાહાર વસ્તુનો સમુચ્ચય એ દેવી અતિ ગૌરવ સાથે રહે છે કે કાળી દાદીવાળો કોઈ પ્રાણી પોતે જતો કર્યો નવી, પ્રત્યેકને ભોગવ્યો છે આ વાક્ય વ્યવહાર નજરે જરા અસ્થિત્વવાથી સરપૂર લાગે તેવું છે, પણ તેમા ભારે તત્ત્વજ્ઞાન ભર્યું છે રખડુ વેરયા કે વ્યભિચારિણી કુલગ પોતાનું સુખ ગૌરવ બતાવવા હે છે કે પોતે સન્તને ભોગવ્યા, મહારાજને ભોગ વા-નગરોકને સપડાયા અને મોટા જોગી-જતીને પણ છોડ્યા નથી, ત્યાર આ બાઈ ૧ આગળ વધીને વહે છે કે એ તો કોઈ યુવકને જતો કર્યો નથી ! કાળી દાદી નિશાની છે કાળી દાદીવાળો એટલે જીવાન,

પણ તેનો ભાવ તો પ્રત્યેકપ્રાણી માટે છે—ભવિષ્યમા જેની કાળી દાઢી થવાની હોય અથવા ભૂતકાળમા જેની દાઢો કાળી થઈ ગઈ હોય. મતલબ, એ દેવીએ પ્રત્યેકને પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે અને દરેકની પાસે તોભા પોકરાવી ઠી ઉપર જણાવ્યું તેમ, એણે ઇન્દ્ર કે ચંદ્ર વતિને પણ છોડ્યા નથી, પછી સામાન્ય પ્રાણીની તો વાત જ શી કરવી? આવી કુલટા હોવા છતાં, અથવા કાળી દાઢીવાળા કોઈ જીવાનને મેં જતો કર્યો નથી છતાં, હજુ સુધી હું બાળકુમારી છું, નૈમિષિક પ્રલય-વારિણી છું આનું કારણ એક જ છે એ દેવી પ્રત્યેક પ્રાણી સાથે સબધમા આવે છે, એની નિતિ, આગતિ, યરીગ વગેરે અનેક બાબતોની વિગત ગોઠવી આપે છે, છતાં એને પોતાને એની સાથે કાંઈ પણ લેવા દેવા નથી પ્રાણીએ પોતે જે કર્મો બાધ્યા હોય, જે કર્મો ભોગવવાનો સમય આવી પહોંચ્યો હોય, જે કર્મો ભોગ વવાનો એ ગતિમા સ્વભાવ હોય તેનું સમુચ્ચયીકરણનું કાર્ય આ મહાદેવી કરે છે, પ્રાણીને પ્રત્યેક ભવમા જતી વખતે આ આખો જીવનક્રમ ગોઠવી આપે છે, પણ એ સર્વની સાથે પોતે તો અલિપ્ત જ રહે છે એ કર્મને ક્રમસર ગોઠવી આખા ભવના પ્રત્યેક પ્રસંગને યોજી આપે અને પત્ની આઘી બેઠી બંધ હોણહાર વસ્તુની તકલ્લના કરી આપનાર આ દેવી તો હજુ કાયા કુવારા જ છે માવી દેવીના પતિ! વિચાર કર! આમા પુરુષ કોણ અને નારી કોણ? આમા ધણી કોણ અને બૈરી કોણ? આ વાતની ચોખવટ થયે તો સમજશે કે આમા તારા માનેલા પુ,પાર્થને કયા અને કેટલું સ્થાન છે તું આખી વસ્તુ સ્થિતિનું કેદ્ર હોવા છતાં સાચી પહેરેલ બૈરી તને કેવો નાથ છે, તેનો વિચાર કર! પ્રાણી માને કે પોતે ધણી છે, પુરુષ છે અને ભવિતવ્યતા તેની ધરની રાણી કે બૈરી છે પણ વાસ્તાવિક રીતે એમા ધણી કોણ છે અને બાઈડી કોણ છે તે ખરેખર વિચારવા જેવું છે ભવિતવ્યતાનું ખરું સ્વરૂપ ખ્યાલમા આવશે, પણ સમવાયી ધરણુમા એનું સ્થાન મનમા બરાબર ચોખવટ સાથે સ્પષ્ટ થઈ જશે, તો આ ત્રીજી ગાથાનો અતર્ગત વિશેષ સમજમાં બરાબર આવી જશે

કોઈ પણ કાર્ય થવાને અગે પાચ સમવાયી કારણો બતાવવામા આવ્યા છે તે પાચેની હાજરી હોય તો જ કામ બને છે પાચમાનું એક પાપ કારણ હાજર ન હોય તો વાત ભાગી પડે છે તે પાચ કારણો પૈકી ભવિતવ્યતા એક હોઈ બહુ સરોપથી પાચ સમવાયી કારણોને વિચારી જઈએ —

૧ કાળ—વસ્તુઉત્પત્તિનો સમય પાકવો ભોઈએ અચુક ક્રતાક ગયા પછી જ દ્રઘનું દર્હી થાય, ઉન્હાળો બેસે ત્યારે જ આળો પાકે, સુવાનીમા કેશ કાળા થાય અને ઘડપણમા સફેદ થાય, ઉત્સર્પિણી—બવસર્પિણી આરા પોતપોતાનો ભાવ ભજવે.

૨ સ્વભાવ—વસ્તુનો સ્વભાવ હોવો ભોઈએ લીંબડા વાવે ત્યાં આભા ન થાય, સીને મૂછ ન ડોગે, અગ્નિની જ્વાળા ડોળી જ બંધ, સૂઠથી વાશુ ઉપશમે, હરડેવી રેવ લાગે, મતલબ, વસ્તુ કાળે પાકે તે ઉપરાંત તેનો તે પ્રકારે ઉત્પન્ન થવાનો સ્વભાવ હોવો ભોઈએ

૩ ભવિતવ્યતા (નિયતિ)—ભાવીભાવ તે પ્રમાણે બનનાર હોવો જોઈએ આમા પર કાળબળે મોર આવે અને સ્વભાવે તે ઘઈ આવે પણ તેમાના કઈક ખરી બચ, અને ભાવીભાવ હોય તેની કેરી (આખો) ધાય કાગ અને સ્વભાવ હોય છતા બધા મોગના આખા (કેરી) થતા નથી. નિયતિવત અણધાર્યું મગી બચ, ધારેલુ ફર હકી બચ. કોયલ ઉપર નીચેથી પાગધીએ બાણ તાડ્યુ છે, ઉપર બાજ પશી (સીંચાણ) તેના ઉપર ત્રાપી રહ્યો છે, પાગધીને સર્પ કરડે છે, તેની પીડામા બાણ છટકે છે, બાજને વાગે છે, બાજ મરી બચ છે, પારધી ઝેરવી પીડાય છે અને ચોગેરથી ફસાયેલી કોયલ બચી બચ છે આ રીતે કાગ અને સ્વભાવ હોય છતા ભાવીભાવ હોય તેમ બને છે, માત્ર કાળ અને સ્વભાવની અનુકૂળતાથી કામ બની આવતું નથી

૪ કર્મ—વસ્તુઉત્પત્તિ ૬ કાર્યનિર્માણમા તે પ્રકારની કર્મની અનુકૂળતા જરૂરી છે કાગ, સ્વભાવ અને ભાવીભાવ જેટલી જ અગત્ય કર્મની છે કર્મથી કેટલાયે અર્ધભૂખ સ્થિતિવાગાને દશાડો મગના જોવામા આવે છે અને ગવૃતરીખાજ રખડી પડતા જોવામા આવે છે રાયર કપલું, સાબમાદાપલુ, કીર્તિઅપકીર્તિનો વિન્નાર કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે

૫ ઉદ્યમ-પુરુષાર્થ—કર્મને ઉત્પન્ન કરનાર પણ ઉદ્યમ છે અને બાળીતી વાત છે કે સૂતેલા સિંહના મુખમા કોઈ હરણીયા આવીને પડતા નથી અનાજને પાકવાના સ્વભાવ હોય, સમય ઘઈ યો હોય, તેમ થયુ બનવા યોગ્ય હોય, અને તેણે કર્મ પણ હોય, છતા હાડલીમા જ્યોર્થા વગર મનાજ થતુ નથી વસ્તુત વિચારતા કર્મ પુત્ર છે અને ઉદ્યમ પિતા છે ઉદ્યમથી સર્વ શક્ય છે અને અનત પુરુષાર્થથી કર્મનો સર્વથા નાશ પણ ઘઈ શકે છે

આ પાત્ર કાનજો પૈકી આપણે મહાદેવી ભવિતવ્યતાને મા પદમા ભરાબર જોગખવા જોઈએ આણુ સમજણ માટે ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજીએ પાંચ સનવાથી કારણના પાત્ર સ્તવનો બનાવ્યા છે તે અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ વચેલ છે ઠકુ સ્તવન એ પાત્રે ગરલુનો સમન્વય કરનાર છે આ પ્રથમે છેડે એ છગે સ્તવનો પૂરવણી તરીકે આપ્યા છે અત્ર ભવિતવ્યતાનું ત્રીજુ સ્તવન પ્રસ્તુત હોઈ રજુ કરીએ પાત્રે ગરલોની વાત અનેકાતવાને ભારે ભર્થન કરે છે તેના વિચાર પણ કરવા યોગ્ય છે તે વાચન કરશે આ આપણી નાયિકા દેવી ભવિતવ્યતાનો પરિચય કરીએ —

૧ કાળ કીરયુ કરે બાપા જી, વસ્તુસ્વભાવ અનન્ય,
જો તરિ દોય ભાવિતવ્યતા જી, તો કીમ સીતે રે
પ્રાણી મ કરો મન જાળજી, ભાવીભાવ નિહાળ રે પ્રાણી મ કરો ૧

૨ જળનિધિ તરે જગત ફરે જી, કોડી જતન કરે કોય,
અણભાવી હોવે નહિ જી, ભાવી હોય તે હોય રે પ્રાણી ૨

૩ કપૂર દોવે અતિ ભજો રે જી, નકામો ૩ કામ ૪ સમુ

આખે માર વસતમા છ, ઘણે ઘણે કેઈ લાખ,
કેઈ ખર્ચા કેઈ ખાખડી છ, કેઈ આધા કેઈ સાખ રે પ્રાણીં ૩

આઉન જેમ ભરિતવ્યતા છ, નિષ્કુ નિષ્ક દિશિઉ ભય,
પરનશ મન માણસ તાહ છ નણું જેમ પુ કે સાય રે. પ્રાણીં ૪

નિયતિનરો નણચિતવ્યુ છ આવી મને તતકાળ,
પરસા સોનુ ચિતવ્યુ છ, નિયતિ ફરે નિમરાળ રે. પ્રાણીં ૫

શ્રમદત ચઢી તણાછ, નયણુ હણે પેનાળ,
દોય સહસ^૫ જસ દેવતા છ, દેહ તણા રૂખનળ રે. પ્રાણીં ૬

કોકુહો^૭ કોયન કરે છ, કેમ નખી રાકે પ્રાણ,
આહેડી^૮ શર તાડીઓ છ, ઉપર લગે સીચાપ^૯ રે. પ્રાણીં ૭

આહેડી નામે કસો છ, બાપ વાચો સીચાપ,
કેકુઓ હાડી ગયો છ, લુઓ લુઓ નિયતિ પ્રમાણ રે પ્રાણીં ૮

શસ્ત્રહથા^{૧૦} સમામમા છ, રાને પડ્યા છનત,
મરિમાધી માનવીછ, રાખ્યા નહિ રહત રે. પ્રાણીં ૯

આ નિયતિવાદ થયો આ પાચ સમવાધી કારપુની વિશેષ હકીકત અને ચર્ચા સમતિ તર્કમા આપવામા આવી છે પાચેની ઉપયુક્તતા સ્વીકારી સર્વ મતવાજાનો ત્યા સમન્વય થયો છે આપણી દેવી ભવિતવ્યતા કેટલા બળવાન છે, તેનો ખ્યાલ અહીં થાય છે એ દેવી ડોઈને છોડતી નથી, અને છતા બાળકુમારી છે, પરણેલી કે કુવારાં ન હોવા છતા અનેક બાળકોને જપ્તાવનારી છે આ રીતે દેવી ભવિતવ્યતા સમજાય તો બીજા ચારે કારણો તો હીવા જેવા સ્પષ્ટ છે (૩)

અઢી દ્રીપમે તાઢ છટૂલી, ગગન ઓશીકુ તલાઈ,

ધરતી કો ઝેહો આમ કો પિઝોઢી, તોય ન સોઢ મરાઈ. અવધૂં ૪

અર્થ—અઢી દ્રીપમા મારી સેજી—ખાટયો છે અને આકાશ તમાઈ અને ઓશીકુ

વાખ્ખાર્થ—અઢી દ્રીપ = મનુષ્ય લોક, મર્ત્યલોક (જન્મદ્રીપ, માતમી ખડ અને પુષ્કર અર્થ—કુલ ૨૧૧)
ખાટ = નારપાઈ ખાટનો ખટ્ટી = ખાટની મેજડી ઓશીકુ = ઓસીકુ, તમાઈ ઉપર કે નીચે માથાને અડવના માટેનો રતો જથ્થો (pillow) તમાઈ = ખાટના ઉપર રતી મિઝાનટ ધરતી = પૃથ્વી આભરી = આકાશની પિઝોડી = પઢેડી ઓઢનાની ભડી ચાર સોઢ = પાસું સ્ત્રોત માણસ મો રાંકવા કપડુ મોઢા પર લે છે તે પગથી માયા સુધી ઓઢી સુઈ જવુ તેને જલુ સોઢ ભરતી કહેવાય અને મોઢ ઓઢને ઓઢવાના મોઢા કે રતન કાડા (ખેનેકેટ) નીચે રાખવાનું મુંવાણુ વસ્ત્ર

૧ આમા ઉપર પાખી ભય તે કેરી ૨ બહારનો, પાખન ૩ તરખનુ ૪ તરિ ૫ મે હમત
૬ મોડી કરનાર ૭ કોનવુ ફૂજન ૮ સિમરી ૯ બાજ ૧૦ હથિારથી સખ્ત હથિારના ધનાયતા
૧૧ જગતમા ૧૨ રહેણુ—ઉપચાર કરેના

છ પૃથ્વીનો છેડા તે નેજી અને આલ (આકાશ)ને પહેલી કરી તોપણ મારા આખી સોડ ભરાણી નહિ, માત્ર આખુ શરીર ઢકાયું નહિ. આ બાબતનો તમે વિચાર કરો, એમા બિડા બિતરેલ (૪)

વિવેચન—જેન જુઓગ પ્રમાણે મનુષ્યની ઉત્પત્તિ અઢી દ્વીપ (જમ્બુદ્વીપ, ધાતકી ખંડ અને પુન્ડરદ્વીપ અર્થ)મા છે. અનખ્ય દ્વીપ અને અસખ્ય સમુદ્રની વચ્ચે આ અઢી દ્વીપ આવેલા છે. આ અઢી દ્વીપને ખાટલાનુ રૂપક આપીએ એ ખાટલાને ચાર પાયા છે તે દ્રવ્ય, મેત્ર, કાળ અને ભાવ છે. એમા માપણા મહાદેવી અવિશુદ્ધ ચેતના માડી પહેરેલા મૈત્રિની પેઠે ચેતનરાજ પર પોતાનો પુ ન બલાવે છે, અને દ્રવ્ય, મેત્ર, કાળ, ભાવ પ્રમાણે ચેતનરાજ ચારે તરફ જાય—આવે છે દેવી અવિશુદ્ધ ચેતના આ ખાટલા પર આગોટે છે અને દેવીની પાછા દેવ ચેતનરાજ ઘસડાયા કરે છે.

આવી મહાદેવીને માટે ઉપરનો ગગન-આકાશભાગ તે એનું ઓરડીકુ છે. ચાર પાયાથી એ દ્રવ્ય, મેત્ર, કાળ, ભાવને જાણે છે તે વખતે તેની ડોક ગગનને અઢીની રહે છે એમાથી જાણવા થોડા સ્વર્ ભાવને એ જાણે છે અને એ એનામા વિચારસ્પષ્ટતા ન હોય તો અજ્ઞાનને જ્ઞાન માની બેસે છે એના નજર ગગન તરફ રહે છે, છતાં એને તળાઈમા બિંદુ આવા બંધ છે. આ તળાઈનો વિદાસ એ આખો પરભાવરમણ્ય છે. એને ખાવા-પીવાના, કે ખેતવા-જૂદવામા જોજ આવે એ એનો તળાઈ પરનો આગોટવાનો આનંદ ડમજવા એ ખરા આનંદને જોગબતી ન હોવાથી બાહ્યનંદમા સંપૂર્ણતા માને છે અને પોતાની એ ઐકિક સૃષ્ટિમા ચેતનરાજને એવે છે. પછી તો એની મર્યાદા વધે છે, પણ એના સંસારસારતા તો એની એજ રહે છે. એની ખાટલી અઢી દ્વીપના હોય છે, છતાં એ ગગનમા જાય છે, દેવ, દેવેન્દ્ર, વિદ્યાધરના પ્રદેશમા જાય—આવે છે, નીચે તળાઈમા પ્રદેશમા પગલાવમા આગોટે છે, એની નીચે નારકીમા જાય છે અને ચાવતા ચાવતા લોકના ઉઠા સુધી જઈ આવે છે અને આખા આજની પિએડી ઓઠા લે છે, છતાં પણ એની સોડ ભરાતી નથી, એના ઠી જતી નથી, એને પૂરતો ગરમાવો થતો નથી. આ સ્વર્ પ્રાણીની ગતિ-આગતિને અગે સમજવું, અથવા ચૌદ રાત્રીલોકના પદાર્થજ્ઞાનને અગે સમજવું જેય પદાર્થની મર્યાદા લોકની અઢીની ગણાએ તો અઢી દ્વીપ બહાર ઉપર સાત રાજ અને નીચે સાત રાજ સુધી વાય અને નબ્બ ભાગની રેજ (margin) પણ સાત રાજ પ્રમાણુ વાય એ બોલે રાજલોકની અંતરના સર્વ જેય પદાર્થો અને ભાવોને જાણવા, સમજવા અને પૃથક્ કરવા એ ચેતનાનો વ્યવભાય છે. એની વિશુદ્ધિ ઓઝીવધતી હોય તેના પ્રમાણુમા એને જેય પદાર્થનું મધ્યમ અથવા અશુદ્ધ જ્ઞાન થાય છે, પણ એમાં એની સોડ ભરાતી નથી.

આ ગાથામા શ્રી આનંદખનજીએ અવિશુદ્ધ ચેતનાનું રેડકાણું બતાવ્યું છે. મનુજગતિ નગરીમા હોય ત્યારે એની મ્હાનમર્યાદા અઢી દ્વીપની હોય છે અને એ ખાટલા પર આગોટે

ત્યારે આખા આકાશને એ ઓશીકું કરે છે એટલે કે મનુજગતિયા એના જ્ઞાનની મર્યાદા તો એક પૃથ્વીના છેડા સુધી જાય છે, એ લોકાકાશ અને અલોકાકાશને પણ જાણે છે અને આકાશ સિવાય જોય પદાર્થની મર્યાદા જોઈ રાજલોકની હોઈ જોઈ રાજલોકના છેડા સુધી એની નજર પહોંચે છે, એના જ્ઞાનનો હવે ધરતીના છેડા છેડા સુધી જાય છે, એમા એ જોઈ રાજલોકના છેડા સુધીના આખા ધરતીવિભાગના પદાર્થો સૂર્ય કે બાહર બાપી શકે એટલો એનો જ્ઞાનનો વિષય હોય છે અને એ અઢી દ્વીપની નેજીમા સૂતા સૂતા આખા આજની પિંડોડી ઓઢી લે છે એમા ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા અને સૂર્ય, ચંદ્રના ગતિધાનો ઉપરાંત બાર દેવલોક, નવ પ્રેરેયક અને અનુત્તર વિમાનની પિંડોડી ઓઢે છે—આ નવું જોઈ છે, છતાં એની સોડ ભરાતી નથી આ ગાથા અવિશુદ્ધ ચેતનાની વધારેમા વધારે કાળ કે ઉદ્યનની મર્યાદા બતાવે છે

દેવા ભવિતવ્યતાની સોડ આ રીતે વગર ભરાયે પડેલી છે અને હજુ એમ ને એમ ચાલ્યા કરે છે આવી ભવિતવ્યતા (નિયતિ)ના પતિ ચેતનરાજ છે એમા ખરો પુરુષ કોણ અને ખરી ખેરી કોણ એ વિચારો, સોડ નહિ ભરાવાની બાજતમા ભવિતવ્યતા કાઈ પાછી પડે છે, એ વાત વિચારવા જેવી છે પ્રથમ ત્રણ ગાથામા તેનો જે દોર જણાવ્યો તેવો અહીં રહેતો નથી એ વાત લક્ષ્યમા રાખવા જેવી છે

એક વિશેષ લાવ આ ગાથાનો સ્કુરે છે ‘ખાટ’નો અર્થ ગુજરાતી ભાષામા હિં ડાળા ખાટ થાય છે હિંદીમા તો ‘ચારપાઈ’, ‘ખાટલો’ જ અર્થ આવ્યો છે અને ખટ્ટલી એટલે નાની ચારપાઈ—માચી જેવો અર્થ થાય છે અઢી દ્વીપ—મનુજગતિ નગરી—ની ખાટમા પડ્યા, હિં ચકો ખાધો, હિં ડાળાની ખાટની બનાવી, તેના ઉપર દેવી ભવિતવ્યતા સૂતા, આકાશનું ઓશીકું બનાવ્યું અને તળાઈમા પડી જીવમા પડી ગયા, નિંદરડી આવી ગઈ, જાગ્યા, પડખેની હકીકત જાણી, ઠેક પૃથ્વીના છેડા સુધીના પદાર્થોને સમજવા જેટલું જ્ઞાન થયું અથવા પાપપુણ્ય કરી હિં ચકો ખાઈ ધરતીના છેડા સુધી ચાલ્યા ગયા, માથે અને શરીરે લોકાકાશનું ઓઢવાનું (પછેડી) ઓઢ્યું, પણ એમા સોડ ન ભરાયો, દેહ પૂરો ઢકાયો નહિ આ લાવ પણ ભરાવર બેસે છે માત્ર એમા ઓશીકું અને તળાઈ જૂના પડતા નથી આવી ભવિતવ્યતાની શક્તિ છે, રખડાકપણ છે, પતિદેવનું નાક નાથવાની તાકાત છે હવે એમા ખરો પુરુષ પોતે કે પેની ખેરી તે વિચારો, તે જ્ઞાનને નમજો, એનો વિવેક કરો અને એનો આત્મસંબંધ વિચારો^૧ (૪)

૧ આટનો પ્રપત્ન આ ચોથી ગાથાનો અર્થ કરવા માટે કર્યો છે, તે વિચારવો એનો લાવ બરાબર જાણ્યો કે જાણ્યો હોય તેમ હલુ અને લાગ્યું નથી ‘અગ્રી દ્વીપ’ ગગન, ‘ઓશીકું’, ‘તળાઈ’ ‘છેડા’ ‘પિંડોડી’ અને સોડ ને વધારે ઝગઝગનાર કોઈ મળી આવશે એવી આશા રહે છે સુવ વાચકને સુરક્ષા થાય તો મારા અને જનતાના હિતને અર્થે મને લખી જણાવે અથવા રૂપરૂમા કહે એવી વિનંતિ છે આ ગાથામાં હલુ વિશિષ્ટ ગૂતા ■ એમ અને લાગ્યું છે —વિવેચનકાર.

મગનમહલ્મ ગાય વીજાળી, રમુષા દૂધ જમાઈ,
સડ રે મુનો માઈ' રંગેણુ વગેવ તો, તરત અમત કોઈ પાઈ અવધૂં ૫

અર્થ—આકાશમહલમાં ગાયને છૂગાછેડા થયા (પ્રસવ થયા), ગાયે જલ્દી અને એનું દૂધ પૃથ્વી પર જમાવવામાં આયુ અને ભાઈઓ માલગેા ! સર્વ વનોભૂત વલોવવાના શમમાં તો લાગી જાય છે, પણ એનો ખરો તત્ત્વ માલ-માખણ તો કોઈને જ મળે છે, કોઈક એનો સાર મેળવી જાય છે આ મુદ્દાની જામતનું જ્ઞાન વિચારો. (૫)

વિવેચન—આકાશનગરમાં ગાયને પશુનિ થઈ, એણે બાળક પ્રસવ્યું ગાય જ્યારે ભારે શરીરે થાય છે ત્યારે વસ્ત્રી જાય છે, પણ બચ્ચાને જલે કે તુરત તેને દૂધ છૂટે છે એ દૂધમાથી થોડું દૂધ બચ્ચાને ધવરાવવામાં વાપરવા દેવામાં આવે છે, બાકીનું દૂધ મેળવવામાં આવે છે અને તેનું દહીં વાય છે આ દહીંને ગેળીમાં ભરવામાં આવે છે પછી રવૈયાવી એ દહીંને વલોવવામાં આવે છે એ પ્રમાણે ઠરતા ગોળીના ઉપરના ભાગમાં માખણ એકઠું થતું જાય છે એ ખડુ સત્ત્વ છે કોઈ નમ્રીબદારને માખણ પ્રાપ્ત થાય છે, બાકી તો વલોણાની મહેનતના ખંભાના ધાર મળે છે

૬૮ના ૫૦ (ચિથી ગાથા)માં આવે મળતી ભાવના પર વિચારણા થઈ ગઈ છે તત્ત્વામૃત પામવાની દુર્લભતા ખાસ ધ્યાન જોએ તેવી છે વલોવ વલોવનારની ઈચ્છા તો તત્ત્વ માલ પોતાને હસ્તગત કરવાની ટોચ છે, પણ વલોવતા આવડે નહિ તો માખણ છાશ સાથે નંગી જાય માત્ર માખણને તારવી લેવું અને જરા પણ બગાડ થવા ન દેવો એ તો આકાશનું કામ છે અહીં ગગનમહલ એ ભગવાનની વાણી છે આકાશ દ્વારા એ કાન મુધી પહોંચે છે ગણધર દ્વારા એ રૂથાય છે (જમાવાય છે) અને વલોણા દ્વારા પ્રત્યેક માણી મુધી તે પહોંચે છે એ વલોણામાં કોઈ નમ્રીબદારને માખણ મળે છે, બાકી તો વખતસર દેવા માવે તો ઘણાખરા તેવા જાણેના છાશ મળે છે ખરો માલ અમૃત છે, તે તો કોઈ ભાગ્યશાન વિરલાભ મળે.

આખા શાસ્ત્ર વાંચી જાય, માલગી જાય કે ગોળી જાય, પણ એ પૃથક્કરણશક્તિ કે તુલનાત્મક શક્તિ ન આવી હોય તો દુરાનુભૂત પડી જાય તત્ત્વજ્ઞાનમાં એકાત મત થઈ ગયો કે તત્ત્વ દ્વર આયુ જાય છે, પછી એ વિચારણા કરે કે વાલવિવાહ કરે, પણ એનું પૂર્વબદ્ધ ચિત્ત તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી, એ સત્યના ખીણ જાણુ બોઈ શકતો નથી

શબ્દાર્થ—ગગનમહલ=આમલમહલ શુદ્ધ-નક્ષત્ર-તારણ સ્થાન તે ૩૫ મ કળા વીઆળી=પ્રસૂતી થઈ એણે જલ્દી અને છૂટાછેડા થયા વસુવા=પૃથ્વી જમીન (પર) જમાઈ=જમાયુ જન્મ્યું એકઠું કર્યું દૂધમાં દહીં કરવા માટે ગણ નાખે તે 'જમાયુ' કહેવાય મુનો=સાનગો વનોભૂત=માખણ કા વાલોવે વાસ વડે ધૂમરાવાની ક્રિયા કરવી તે, વનોવાસ કાર્ત્ત્વ=તત્ત્વ માલ, માખણ અમૃત=વનો વગેરો સાર માખણ પાઈ=પાય, મેળવે

ત્યારે આખા આકાશને એ ઓશીકું કરે છે એટલે કે મનુજગતિમા એના જ્ઞાનની મર્યાદા તો છેક પૃથ્વીના છેડા સુધી જાય છે, એ લોકાકાશ અને અલોકાકાશને પણ જાણે છે અને આકાશ સિવાય જેય પદાર્થની મર્યાદા ચોદ રાજલોકની હોઈ ચોદ રાજલોકના છેડા સુધી એની નજર પહોંચે છે, એના જ્ઞાનની હદ ધરતીના છેડા છેડા સુધી જાય છે, એમા એ ચોદ રાજલોકના છેડા સુધીના આખા ધરતીવિભાગના પદાર્થો સૂક્ષ્મ કે બાહર જાણી શકે એટલો એનો જ્ઞાનનો વિષય હોય છે અને એ અહીં દ્વીપની સેજરીમા સૂતા સૂતા આખા આખની પિછોડી ઓઢી લે છે એમા બ્રહ્મ, નક્ષત્ર, તારા અને સૂર્ય, ચંદ્રના ગતિસ્થાનો ઉપરાંત ખાર દેવલોક, નવ ઐરેયક અને અનુત્તર વિમાનની પિછોડી ઓઢે છે—આ સર્વ કરે છે, છતાં એની સોડ ભરાતી નથી આ ગાથા અવિશુદ્ધ ચેતનાની વધારેમા વધારે ફાગ કે ઉદ્ધનની મર્યાદા બતાવે છે

દેવી ભવિતવ્યતાની સોડ આ રીતે વગર ભરાયે પડેલી છે અને હજી એમ ને એમ ચાલ્યા કરે છે આવી ભવિતવ્યતા (નિયતિ)ના પતિ ચેતનરાજ છે એમા ખરો પુરુષ કોણ અને ખરી ઐરી કોણ એ વિચારો, સોડ નહિ ભરાવાની બાબતમા ભવિતવ્યતા કાંઈક પાછી પડે છે, એ વાત વિચારવા જેવી છે પ્રથમ ત્રણ ગાથામા તેનો જે દોર જણાવ્યો તેવો અહીં રહેતો નથી એ વાત લખ્યમા રાખવા જેવી છે

એક વિશેષ ભાવ આ ગાથાનો સ્ફુરે છે 'ખાટ'નો અર્થ ગુજરાતી ભાષામા હિંડોળા ખાટ થાય છે હિંદીમા તો 'ચારપાઈ', 'ખાટલો' ન અર્થ આવ્યો છે અને ખટૂલી એટલે નાની ચારપાઈ—માથી જેવો અર્થ થાય છે અહીં દ્વીપ—મનુજગતિ નગરી—ની ખાટમા પડ્યા, હિંચકો ખાધો, હિંડોળાની ખાટલી બનાવી, તેના ઉપર દેવી ભવિતવ્યતા સૂતા, આકાશનું ઓશીકું બનાવ્યું અને તળાઈમા પડી જઇમા પડી ગયા, નિદરડી આવી ગઈ, ભગ્યા, પડખેની હડીકત જાણી, ઠેક પૃથ્વીના છેડા સુધીના પદાર્થોને સમજવા જેટલું જ્ઞાન થયું અથવા પાપપુણ્ય કરી હિંચકો ખાઈ ધરતીના છેડા સુધી ચાલ્યા ગયા, માથે અને શરીરે લોકાકાશનું ઓઢવાનું (પિછોડી) ઓઢ્યું, પણ એમા સોડ ન ભરાણી, દેહ પૂરો ઢકાયો નહિ આ ભાવ પણ જરાબર બેને છે માત્ર એમા ઓશીકું અને તળાઈ જૂદા પડતા નથી આવી ભવિતવ્યતાની શક્તિ છે, રખડાઉપણ છે, પતિદેવનું નાક નાથવાની તાકાત છે હવે એમા ખરો પુરુષ પોતે કે પેત્રી ઐરી તે વિચારો, તે જ્ઞાનને સમજે, એનો વિવેક કરો અને એનો આત્મસંબધ વિચારો^૧ (૪)

૧ આટલો પ્રયત્ન આ ચોથી ગાથાનો અર્થ કરવા માટે કર્યો છે તે વિચારવો એનો ભાવ જરાબર જાણ્યો કે જાણ્યો દોષ તેમ હજી મને લાગ્યું નથી અગી દ્વીપ 'ગમન', ઓશીકું, તળાઈ 'છેડા', 'પિછોડી' અને 'સોડ'ને વધારે અગત્યનાર કોઈ મળી આવશે એવી આશા રહે છે સુઘ વાચકને સ્ફુરણ થાય તો મારા અને જ્ઞાતાના હિતને અર્થે મને લખી જણાવે અથવા ૩૫૩માં કહે એવી મિત્રિપિત્ર છે આ ગાથામા હજી વિશિષ્ટ દ્રુતા છે એમ મને લાગ્યું છે —વિવેચનકાર.

ગગનમહત્ત્વ ગાય વીઆળી, વસુધા દૃષ જમાઈ,
સડ રે મુનો માઈ! વગેણ વગેવ તો, તત્ત્વ અમૃત કોઈ પાઈ જવપૂં ૫

અર્થ—આકાશમહત્ત્વ ગાયને છૂટાછેડા થયા (પ્રસવ થયો), ગાયે જન્મ્યુ અને એતુ દૂધ પૃથ્વી પર જમાવવામા આવ્યુ અને ભાઈઓ સાબળો! સર્વ વલોહ વલોવવાના કાનના તો લાગી જાય છે, પણ એનો ખરો તત્ત્વ માલ-માખણ તો કોઈકને જ મળે છે, કોઈક એનો સાર મેળવી જાય છે આ મુદ્દાની બાબતનુ જ્ઞાન વિચારો (૫)

વિવેચન—આકાશમહત્ત્વ ગાયને પ્રસૂતિ થઈ, એતો બાળક પ્રનયુ ગાય ન્યારે ભારે થરીરે થાય છે ત્યારે વસુધા જાય છે, પણ બચ્ચાને જો કે તુરત તેને દૂધ છૂટે છે એ દૂધમાથી થોડુ દૂધ બચ્ચાને ધવરાવવામા વાપરવા દેવામા આવે છે, બાકીનુ દૂધ મેળવવામા આવે છે અને તેનુ દહીં થાય છે આ દહીંને ગોળીમા ભરવામા આવે છે પડી રવૈયાથી એ દહીંને વલોવવામા આવે છે એ પ્રમાણે કરતા ગોળીના ઉપરના ભાગમા માખણ એકઠું થતુ જાય છે એ ખડુ સત્ત્વ છે કોઈ નસીબદારને માખણ પ્રાપ્ત થાય છે, બાકી તો વલોહાની મહેનતના બહલામા છાગ મળે છે

દૃષ્ટમા ૫૦ (ચોથી ગાથા)મા આને મગતી લાવના પર વિચારણા થઈ ગઈ છે તત્ત્વામૃત પામવાની દુર્લભતા ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે વલોહ વલોવનારની ઇચ્છા તો તત્ત્વ માવ પોતાને હસ્તગત કરવાની હોય છે, પણ વલોવતા આવડે નહિ તો માખણ છાશ સાથે મળી જાય માત્ર માખણને તાગવી લેવુ અને જરા પણ બગાડ થવા ન દેવો એ તો આવડતનુ કામ છે અહીં ગગનમહત્ત્વ એ લગવાનની વાણી છે આકાશ દ્વારા એ કાન સુધી પહોંચે છે જલુધર દ્વારા એ ગૂંથાય છે (જમાવાય છે) અને વલોહા દ્વારા પ્રત્યેક પ્રાણી સુધી તે પહોંચે છે એ વલોહામા કોઈ નસીબદારને માખણ મળે છે, બાકી તો વખતસગ લેવા આવે તો ઘણાખરા તેવા લ થોને ઝાશ મળે છે ખરો માલ અમૃત છે, તે તો કોઈ ભાગ્યવાન વિરલાને મળે

આખા શાસ્ત્ર વાની જાય, સાબળી જાય કે ગોળી જાય, પણ એ પૃથક્કરણશક્તિ કે તુલનાત્મક શક્તિ ન આવી હોય તો દુરામહમા પડી જાય તત્ત્વજ્ઞાનમા એકાત મત થઈ ગયો કે તત્ત્વ દૂર ચાલ્યુ જાય છે, પછી એ વિચારણા કરે કે વાત્તવિવાદ કરે, પણ એનું પૂર્વબદ્ધ ચિત્ત તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી, એ સત્યની બીજી બાજુ જોઈ શકતો નથી

શબ્દાર્થ—ગગનમહત્ત્વ = આકાશમહત્ત્વ મુદ્—ક્ષાન-તારણ સ્થાન, તે રૂપ મહત્ત્વ વીઆળી = પ્રસૂતી થઈ એણે જન્મ્યુ, એને છૂટાછેડા થયા વસુધા = પૃથ્વી, જમીન (પર) જમાઈ = જમાવ્યુ જન્મ્યુ, એકઠું થ્યુ, દૂધમા દહીં મ્તવા માટે ઝાશ નાખે તે જમાવ્યુ કદરાય મુનો = સાંભળો વનોણું = માખણ કાપવા દહીંને વાસ વડે ધ્રુમકવાની ક્રિયા કરી તે વગેરવાનુ કાર્ણ તત્ત્વ = તત્ત્વ માત્ર, માખણ અમૃત = વનો વાનો સાર, માખણ પાઈ = પાચ મેળવે

અને સાધનધર્મોની વિચારણામાં તો આ વાત ભારે આકરૂ રૂપ લે છે. સાધનને સાધનની કોટિમાં રાખવાને બદલે એને નાધ્ય ધારી ચોટી સુદ્ધભૂમિકાઓ ઊભી કરી દે છે, અર્થ વગરના ચર્ચાઓમાં આખો હોદ્દો ભૂલી જાય છે, પરંપરાને અનુસરવાનો તમત્રામાં દેશ ગાળની વ્યવસ્થા કે વિચારણા ભૂલી જાય છે અને ચોતે જે રીતે સાધનધર્મો કહે તેનાથી જરા પણ જુદા ધરનારને ગમે તેટલા હલકા નબોધનો આપવામાં તેને જરા પણ સંકોચ થતો નથી આ પરિસ્થિતિ જ્યાં થાય ત્યાં તત્ત્વ-અમૃત પ્રાપ્ત થયું નથી એમ નમનજુ

ધર્મની બાળતમાં બાહ્યાડગરને નાધ્ય માનવામાં આવે, નિર્માય અધકારને શરૂ કરવાના ઇતિહાસવ્યતી ધારવામાં આવે, ત્યાં તત્ત્વામૃત મેઘવવાની ભાગ્યરીવતા પ્રાપ્ત થઈ નથી એમ નમનજુ માત્ર ક્રિયામાં પરિપૂર્ણતા માનવામાં આવે, ક્રિયા અતર્ગત રહેલા રહસ્યને મનજવાનો પ્રયત્ન પણ ન કરવામાં આવે, ત્યારે નમનજુ, એ પ્રાણીને ખરું તત્ત્વ-રહસ્ય પ્રાપ્ત થયું નથી

આ સુદાને વધારે લખાવવાની જરૂર નથી, પણ આ ૧ ધ્યાન જે ચવાની વાત એ છે કે ઉપરચોટિયે ખ્યાલ કરનાર અને ગતાનુગતિકતાને અપનાવનાર દુનિયામાં ઘણા હોય છે એ ધર્મભુદિએ બાલે છતાં એને હાલ જ મળે છે એ વાત બહુ બારીકાઈથી વિચારવામાં આવે તો જ નમનજુ તેમ છે ઘણી વખત તો ધર્મને નામે પચાત્ગતિ થઈ જાય છે, ક્રિયા કરવાને નામે મગજ ફરતી આંધી ચઢાવી દેવામાં આવે છે અને ધર્મિષ્ઠ દેખાવાના ડાળ કે જમમાં ધર્મોધતાને ચોપવામાં આવે છે અહીં તત્ત્વામૃતની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, પણ માત્ર છાશ મળી છે એમ બાલજુ

અવિરુદ્ધ ચિંતના કહે છે કે મે ગગનમંડળમાં વીંચાયેલ ગાયના દૂધને પૃથ્વી પર જમાવતા જોયું-મળ્યું છે એના બનેલા દહીંને ગોળીમાં ભરાતા જોયું છે, એને વલોવાતું જોયું છે, પણ એમાંથી તત્ત્વ-માખણ-નવનાંત લેનાર તો કોઈક ભાગ્યવાન જ જોયા છે એવા તો મને તજી લોકને અત્રે વાદ્યા જાય છે, મારે તેના સબધ છૂટી જાય છે, એટલે મોટા ભાગના લોકો, જેનો મારી સાથે સબધ છે, તે તો ખરેખર મધ્ય કક્ષામાં પડી રહ્યા છે અમૃતને તો કોઈ નચીબદાર મેળવે છે, મોટો ભાગ ઝાશમાં સતોવાઈ જાય છે, પણ મનમાં માની બેસે છે કે પોતાને ખરું તત્ત્વ-માખણ મળ્યું છે આવી દશા છે ધ્યાનમાં રાખવાતું કે ‘હાલ’ પણ નાખી દેવા જેવી ચીજ નથી કાંઈ ન મળે તેના પ્રમાણમાં છાશ પણ ઠીક છે, પણ જે હોસ, ઉત્સાહ અને આદર્શથી વલોણુ વલોવવામાં આવે છે તેના પ્રમાણમાં એ કાંઈ નથી

સુદાની વાત એ છે કે વલોણુ વલોવવાની રીત તો ઘણા જાણીને ગમે છે, પણ વલોવતા વલોવતા દુગ્ધમાં પડી જાય છે અને પછી કેમ કરીને ઠેકાણે આવતા નથી જે નીતિબ્રહ્મ થાય, તે તો ચવહારથી પણ નિઃ સંસારમાં હાસીપાન થાય છે અને કદાચ પાછા હશે છે પણ ધર્મભુદિએ એકાંતે ચઢી જાય છે, માત્ર ક્રિયાના સર્વસ્વ માની

અતે એને પતિને માટે લાગણી ધર્મ આવી, પતિનો રખડવાગે કયા કારણે ધાય છે તે તેના ધ્યાનમાં આવ્યું, પતિ સાથેના પોતાનો અજાગી ભાવ તેના લક્ષ્ય પર આવ્યો અને સત્તાગતે અનતગુણ ધારણ કરનાર અનત વીર્યવાન પતિના રખડવાગે પર એને લાગણી ધર્મ આવી એને આનંદધન ગુણે જતાવી આવું કે એનનસાગર પોતે તો અનત ગુણનો ભરેલો છે, સ્થિરતા-ચારિત્રમાં રમણ કરનાર છે અને અનત આનંદગ્રંથ છે એક 'આનંદ' શબ્દ જ એના ગાન પ્રમદાવી નાખ્યા એને મનમાં ધયુ કે આવા અપાર સપત્તિના નાથને નાકેથી હોરવા, અને જ્યાં ત્યાં ભટકે, એ પોતાના ભેવી આર્ય માનુનીને ચોક્કસ નથી. પતિના વિકાસ સાથે દેવી ભવિતવ્યતાનો પગ વિકાસ થવા લાગ્યો અને એને આટલો અને રખડવાગે પર કટાણો આવ્યો.

સાસરીએ અને પિયરીએ જ્યાર બેરી તાણ પરણેલી હોય છે ત્યાર એને સાસર અને પિયર જવાનો ખૂબ શોખ હોય છે ત્યાર દહાડા નાસરે રહે ત્યાં બાપને યે થી તેડું આવે, ખેડે બેનખા પિયર સધાવે, પોતે પિયરપનોતી (પિયરમાં ભાઈભાડુવાળી) હોય એટલે ત્યાં ચોખ દહાડા રહે એટલે વળાં નાસનાં તંડું આરે આમ ગ્રાસન અને પિયર એ નવી વહુના કાંઠો વિષય ગણાય છે સ્વતંત્ર છઠવાળી, મરણ પડે ત્યાર પિયર આની જનારી, હજુડા કરી પતિને હજાનવારી પ્રમદાને આખરે જણાવું કે પોતે સાસર-પિયર નાથ-આરે છે એમાં પતિદેવને ખૂબ પ્રધાન્ય ધાય છે, અને પોતે અનન્ય ભાવે પતિની મેવા કરી ચકતી નથી આ વિચારવાને અગે એણે નિર્ણય કર્યો કે હવે પછી હું સાસર-પિયર નહીં જઉં, ખેર ધરના પદેપા ધવાની દેવને મૂકી હર્ષ અને પતિ દેવની સેજડી બિઠાવી હું તો ત્યાં માખો વખત જાગર રહીશ આ રીતે પત્ની પોતાનો નિર્ણય મનમાં કરે છે, આટા મારવાની વાત મૂકી દે છે અને 'અવિનાશીની સેજડીએ, રંગ લાગ્યો મોરી સજની છ રે' ॥ જતામેલી દશાને સ્વીકાર કરે છે ઉપર અનેક વાર જોયું કે બ્રાહ્મણને ઘેર જાતી-ધાતી અને મુસલમાનને ઘેર કલમા પઢનાર અને અનેક નાથ નથાવનાર તો આ મહાદેવી જ હતા અને એ પતિને નાકેથી હોરવીને હેરાન પરેશાન કરી રહ્યા હતા એ દેવી એક કેઠાણે ધડીવાર પપ્પુ નિરાતે એમતી નહિ અને દેવને બેસવા હેતી નહિ ભવિતવ્યતા દેવી તે પ્રમાણે નિર્ણય કરી નાખે તે વખતે કેવો ફેરફાર ધર્મ નાથ, અતિમ સાધ્ય કેવી રીતે ગ્રાસ વાય તે વિચારવા પહેલાં આપતો સાસરી-પિયરિયાને ચોક્કસ લઈએ અને પતિદેવની સેજડી કરી, એમ બિઠાવી અને ક્યારે બિઠાવી તે જરા જોઈ લઈએ.

અવિશુદ્ધ ચેતનાના પિયરિયામાં મહામોહરાજનો આખો પરિવાર છે ચિત્તવૃત્તિઅટવીમાં આવેલ પ્રમત્તતા નદીની વચ્ચે આવેલ તદ્વિલસિત બેટના ચિત્તવિભેષમાંડવો નાખેલો છે તેની વચ્ચે તૃષ્ણા નામનાં વેદિકા પર વિપર્યાસ સિદ્ધાસન માટેયુ છે તેના ઉપર મોહરાજ બિરાજમાન થયેલા છે એની મહામૂર્તિ સાથે, ગિર્યાદર્શન પેનાપતિ અને તેની કુદર્શિ

ભાર્યા, મહારાજના રાજકેવરી અને દેવગજે દ્રુપદે, એની અનુક્રમે મૂંઢતા અને અવિવેકિતા ભાર્યાઓ, મકરધ્વજ નામનો નાનો રાજા, તેની રતિ નામની પત્ની, તેની પાને હાસાદિ પાવ પુત્રો, કપાય નામના મોળા બાળકો—એ આખો પિયરિયાનો પરિવાર છે એમના રહેવાના નગર રાજસ ચિત્ત અને તામસ ચિત્ત છે મહામોહરાત્રીની મદદમા જ્ઞાનસવરણાદિ સાત મોળા રાત્રીઓ છે અવિશુદ્ધ ચેતનાના આ સર્વ પિયરિયા ધાય મિથ્યાત્વ દશામાંથી તે ઊકે તે વખતે આ આખો પરિવાર તેને મદદ કરે છે આ પિયરિયાના પરિચય માટે ઉપમિતિ ભવપ્રપચાકવાનો ચોથો પ્રસ્તાવ વિચારી જવો

સાન્નિવક માનસપુર નગરમાં વિવેકપર્વત આરોહો છે તેના અપ્રમત્તત્વ શિખર પર જૈનપુર નામનું નગર છે તેની બહાર ચિત્તસમધાન નામના મહાપમા નિરુપૂઢતા નામની વેળી પર જીવવીર્ય નામનું મિહાસન છે તે પગ ચારિત્રધર્મસાજ નામના મહારાજ બેઠા છે દેવી વિરતિધી તેમને ચતિધર્મ નામનો પુત્ર ધયેલો છે એ રાજના સામાયિકાદિ પાચ મિત્રો છે ચતિધર્મ યુવરાજના કથ સહારાઓ છે અને પત્નીનું નામ સદ્ભાવસારતા છે ક્રોધો પુત્ર નૃહિધર્મ છે અને એનાં પત્નીનું નામ મદ્રુણુરક્તતા છે એ મહારાજનો સેનાપતિ સમ્યગ્દર્શન છે અને રાજમત્રી સદ્ગોષ્ઠ છે આ સદ્ગોષ્ઠ મત્રીને માલિનિ ગોષ્ઠ વગેરે પાચ મોટા મિત્રો છે રાજનો ખામ મદદગાર સતોષ નામનો લશ્કરી છે અને વળી તે સયમ નામના ચતિધર્મનો મિત્ર ધાય છે આ આખો ચેતનાના સાસરિયાનો પરિવાર છે અને અવિશુદ્ધ ચેતના વિશુદ્ધ થતી જાય તેમ એને આ સાસરિયાના પરિવાર સાથે સ્નેહસબંધ વધતો જાય છે આ આખો શ્વશુર પક્ષ સમજવા અને જોળખવા માટે સ્વદર અથનો ચોથો પ્રસ્તાવ જોનો ત્યાં એ પ્રત્યેકની વિગતવાર જોળખાણ આપવામાં આવી છે

અવિશુદ્ધ ચેતના આ સાસરિયા અને પિયરિયામાં આટા માર્યા કરે છે, અને કોઈ કોઈ વાર તો એને સાન્નિવકમાનસપુ થી ત્યાગન ચિત્ત કે રાજમ ચિત્તમાં જવામાં શરમ પણુ આવતી નથી અથવા બાહ્યાત્મભાવમાં રમણુ કરતુ તે પિયર સમજવુ ખાલુ-પીલુ, હસવુ-રડવુ વગેરે નવું બાહ્ય વ્યવહાર, ક્રોધ-માન-માયા-લોભ અથવા હાસ્ય-શોક-રતિ-ભય કે દુઃખ છાં એ સર્વ પિયરસબંધ છે, અને શાંતિ, ધૃતિ, ખીરજ, કૃપા, પ્રભાદ, મૈત્રી, કથા, કરુણા, શમ, દમ, સયમ વગેરે સાસરવાસ સૂચે છે જ્યાં પરભાવનો ત્યાગ કરી સ્વમા રમણુતા ધાય, જ્યાં બાહ્યાત્મભાવ દબાઈ અતરાત્મદશા વગૃત યાય ત્યાં શ્વશુરપક્ષનો સહચાર મમજાય છે આ બન્ને સાસરિયા અને પિયરિયામાં જલુ-જાવલુ ધયા કરે, બોડી વાર અતરભાવમાં રમણુતા ધાય અને વળી પાટા બાહ્ય ભાવમાં ઊતરી જવાય ત્યાં સાસુગ-પિયરિયાપણુ સમજવાનું છે પ્રમત્ત દશા અને અપ્રમત્ત દશામાં આવા જ પ્રસંગો બને છે

ઘણી વિચારણાને પરિણામે ચેતનાએ આ માસરે અને પિયર જવાની રીત છોડવા માધી ત્યારે એણે શુ કર્યું ? એણે તો પ્રીતમજીની સેજી જિજ્ઞાસી દીધી અને ત્યાં પોતાનો મનો જમાવ્યો એણે ન કરી લોકોની કર્યો પિયર જવાનો અને ન

સખધ વિચાર્યો સાસરીઆનો પતિની નેજી અને ત્યા પતિનો નહાવાર એણે ડગી લીધો અને તેમા આનંદમગળ માની લીધા પરિણામે બાહ્યભાવ અને અંતરાત્મભાવ વચ્ચે ઝેલા ખાવાની જે રીત અત્યાર સુધી ચાલુ રહી હતી તે અજમાઈ મઈ આ રીતે પૌદ્ગલિક ભાવ ઘટતો ગયો અને આત્માનુસંધાન થતુ ચાલ્યું અને પતિ-પત્નીનો એકાગ્રીભાવ વધતો ચાલ્યો આ દશા પ્રગતિપથે પ્રાપ્ત થાય છે પછી તો ધર્મધ્યાન અને શુકલ-ધ્યાનના પાયા પર પ્રગતિ થાય છે, સનાધિનાં એકનીનતાનો અનુભવ થાય છે, પૃથક્ત્વ અને એકત્વનો સાદાત્ અનુભવ થાય છે, ફરને જિવાય છે, પરને ભરાવર ઓળખી તેનો સમજપુર્ણ ત્યાગ થાય છે, આત્મસંવેદન થાય છે, લપકચેણીને માર્ગે ગતિ થાય છે, મન પર વિજય થાય છે, શૈલેગીરપુનો પ્રસ્તાવ થાય છે કર્મ પર વિજય થાય છે, સપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે, અનંત દર્શન થાય છે અને અંતે મનન જ્યોતિમા જ્યોતિ મળી જતા ચેતના અને ચેતનની એકતા મધાય છે

આ આખા પ્રગતિપથની વિચારણા બન કરવી મુશ્કેલી નથી વિવેચન ઘણું વધારે થઈ ગયું છે કથનમંડાવથી એ ભાગ માટે યોગ્ય યોગ્ય જવાબો આપીએ વાત એ છે કે જ્યારે આ પ્રકારે જ્યોતમા જ્યોત મળી જાય ત્યાર પછી ચેતનનું વ્યક્તિત્વ જરૂર રહે છે, એના અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-નીતિ-વિપયોગ કાયમ રહે છે, પછી એની ગતિ, આગતિ અને પરભાવરમણતા સર્વથા દૂર થઈ જાય છે અને એનો પગમ આનંદમા લય થઈ જાય છે, એનો સાસારિક ચૂગ આનંદ આત્મખ્યાતિમા નિમજ્જન પામી જાય છે, એ અજર-અમર-અવિનાશી-નિરજન-નિરાકાર દેહા પ્રાપ્ત કરી લોકને અને ચાલ્યો જાય છે, એની ચેતના અને એ પોતે સર્વ પ્રકારે એક થઈ જાય છે, વ્યાપ્તા, ધ્યાન અને ક્ષેપ સર્વ એક થઈ જાય છે, અને પછી તો ઉપર જહાડેની બહી દીપતી ખાદ-ખટ્ટલી કે આલની પિછોડી ખલાસ થઈ જાય છે, નાવા-ધોવાનું કે કુશન પઢવાનું ખલાસ થઈ જાય છે અને સાચા અમૃતને પ્રાપ્ત થવાનું ક્ષણ દેખીતી રીતે બેગી જાય છે

અને આ સ્થિતિ થાય ત્યારે ચેતનરાજ પછી 'આનંદધન તત સોઈ' (પદ ૫૫) માં વર્ણવેલ દશા પ્રાપ્ત કરે છે પછી એવી દશામા પુરુષ ડોણ ? અને નારી ડોણ ? અનંત શુભમા નિમજ્જન થઈ જાય, અનંત જ્ઞાન સ્વકીય થઈ જાય, મન પર વિજય થઈ જાય, બાહ્ય સખધ હમેગને માટે અટકી જાય અને જે અવિનાશીની સેજડી પ્રાપ્ત કરવાનું ચેતનાને મન થયું હતું તે પ્રાપ્ત થઈ જાય એટલે ચેતન અને ચેતનાનો ભેદ રહેતો નથી, અને ચેતન-ચેતના એક થઈ જતા અભેદભાવમા પછાં કોણ સ્ત્રી અને કોણ પુરુષ ? આ પ્રમાણે આકાંક્ષીનો આખો ભાવ ફરી જાય છે, અતિ અદ્ભુત આત્મદશા જાણત થઈ જાય છે અને તદ્દન અનનુભૂત ઉચ્ચત ભાવની એકતાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે (૬)

ઉપસહાર—આ પ્રમાણે આ વિચિત્ર પદનો-હરિયાળીનો-અર્થ ભાર્યો છે આખા પદમાં દોહિત છે તે બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે આ સિવાય અન્ય અર્થ હોવા ભેદ એ,

૫૬ મોમુ

ભૂમિકા—આ ૫૬ અવસ્થારૂઢી છે એનાવી નવરમા એક અતિ હસ્તનો પ્રવ ।
 પ્રાપ્ત થાય છે નીચેની દૂકી મોપ ખાત વિ હારવા યોગ્ય છે બાઈ! તારે શુ મોમુ છે?
 આવે મુદર દેહ મળ્યો છે, તને ડારી કેળવતાં નથી છે, તુ ચાચા-ખોટાનો વિરેક કી
 શકે તેટલી બુદ્ધિવશ્ચિત પ્રાપ્ત વઈ છે અને અનેક પ્રકારનાં અનુદૂળતાઓ મળી છે બીજી
 રીતે ભેદશ તો આ મનખાદેહ નાગરો પણ ભારે મુરકેલ છે કોઈ ઘોરા કે બગદ વયો
 હોત તો ભાર જે ચી જે ચીને તારો દ । નીચી નાન, પણ એના નિવાશશક્તિનો કે
 મહાબુદ્ધિનો કોઈ પણ ઉપયોગ । જરી યત્ન નહિ પરવશ જીવન, જો નવાની અશક્તિ,
 સાધનોના લાભ લેવાની અશક્તિ આદિ અનેક અગવડોના પરી તુ જશે તેમ જીવન પૂરું
 કરતા અથવા કોઈ હુકમી અતિ ॥ જન્મ્યો હોત તો કલેશનય જીવન પૂરું કરતા તને
 તો નુર દેહ મળ્યો, કુદર દેશ મળ્યો, વિચારશક્તિ મળી અને તને પત્તદ આરે તેવા
 અનેક સયોગો મળ્યા તે સર્વ તું નિચારી જો કદાચ તને એકાદ-એ બાબતની જીજ્ઞાસ
 હશે તો તે જીજ્ઞાસ ઉપર ધ્યાન ન આપતા તને કેટલી અનુદૂળતા મળી છે તે નિચારી જો
 એ રીતે તુ તારી અનુદૂળતાઓ નિચારીશ તો પાનાના પાના ભરાય એટલી વાતો તને
 જાહેર એ જે દોય તેને મોટી નાન, અને વિચાર કે દરિયાનુ કુલ પાણી તારે ઘેર વગે
 તેમ નવી, તારા ઘડામા પાણીને રાખવાની જેટલી શક્તિ હશે તેટલુ જ પાણી તુ સમુદ્ર
 માવી ભરી શકીશ આટલુ માનીશ તો તને ખૂબ મન આવશે જો તારો જીવનમાર્ગ
 ખૂબ મરગ થઈ જશે તું ખાની મૂખાઈ ઝાડી દે અને તારુ જે છે તે સમજી તેમા આનંદ
 માન, તને મળેલી તકોનો ઉપયોગ કર, અને તેડુ આવે ત્યારે આનંદમા ગાન કરતો અને
 સોડહ સોડહના ઉચ્ચાર કરતો જીએ ચઢા લ ઉપર જવાનો એ માર્ગ છે અને કલ્યાણ
 જરવામા તો નીચે જ જવાનુ છે અતરમાથી અનાહતનાહ જિકતા હોય, અને બક્ષિત કે
 વૈરાગ્યના પાનું ગાન ગાતા અહીંથી મીઠા ઉપર ચાંચા જવાય એ વાત તને મોહક નથી
 લાગતી? જો લાગતી હોય તો આ નાંચે જજામેલો નાર્ગ સ્વીકાર અને નકામો કલ્યાણ
 કે કલ્યાણ છોડી દે ।

૫૬

(રામ-અપ્રાદરી)

વેદર વેદર નહિ આવે, અસર વેદર વેદર નહિ આવે,

જ્યુ જાણે ત્યુ કર લે મળાઈ, જનમ જનમ મુલ પાવે અવસર ૧

અર્થ—અવસર ફરી ફરીને આવતો નથી, તક વારવાર પ્રાપ્ત થતી નથી, તેવી જ્યારે
 તે મળે ત્યારે બલાઈ કરી લે, જેથી જન્મોજન્મ સુખ પામે (૧)

રામ્પ્રાદર્શ—વેદર=ફરી વાર વેદર, વેદર=ફરીફરીને અવસર=તક, વપત જ્યુ=જેમ ત્યુ=તેમ.
 જાણે=મળે બનાઈ=સારુ કામ જનમજનમ=જન્મોજન્મ પાવે=મેળવે

વિવેચન—તુ બરાબર સમજી લે કે અત્યારે જેવી તક તને મળે છે તેવી વગર હાય આવતી નથી તુ ગમેડા કે બગદ થયો હોત તો તારે આ જો દિવસ મજૂરી કરે પ'ત અને છતા તારુ એક પણ કાર્ય તારે પોતાને સ્વાલીન રહેત નહિ એ ઉપાત એ વિવેકશક્તિ સાપડી છે, તુ હિતાહિત પાન્થી શકે છે, ગ્રામીન મનુભવોના લાભ લઈ શકે છે, જીવનની અચળતા ભેદ-ભાષી શકે છે, અને તારુ વાન્તવિક નિરવરતુ સુખ શુ કે અને કયાથી મળી શકે એમ છે, તે તોજવાનો તારામા ગતિ મારેની છે આપે અસ્ત્ર વારવાર મળતો નથી એ વિચય પર શાસ્ત્રમા દશ પ્રતિદ્ધ દષ્ટાનો કહેલા છે મનુસ્મૃત મળવો કેટલો દોહીલો છે તે તે તે દષ્ટો પ વી જલદુ છે હવે જ્યાં નવે કે તે તેના લાભ લે, લાભ કેવી રીતે લેવો તેનુ તને એક નાનુ મરખુ મૂત્ર યોગીશન કહે છે

અવસન્નો લાભ લેવાનુ સુદામ સૂત્ર એ છે કે જેમ અને તેમ, જેટલુ મહેનત અને તેના પ્રમાણમા લલાઈ કરે નુનિયાના લલાઈ કરવા જેવો ખીજો લાભ ને કે તે સમ હો કે ભિખારી હો, જે મયોગોમા હો ત્યા ભવાઈ કર એક પ્રાણી જેટલુ મહેનત કે કેવો જ્ઞાની છે એ મહત્ત્વની બાબત નથી, પણ એ અન્યનુ લાનુ કે જે કેટલો ક્ષણો આપે છે એ ખાસ ઉપયોગી બાબત છે એ એના માયાપણુને કહે છે અને એ એની જીવનચત્રાની સફળતાનુ અચૂક એધાણ છે એનુ કીય એક જનમ તને સુખ મળશે, આ ભવમા તને શાંતિ રહેશે અને તારો આત્મ સુખ માર્ગ પગ નહી જશે કે તને ભવાતમા પણ સુખ પ્રાપ્ત થશે.

આત્મસુખની ખરી વ્યાખ્યા એ જ છે કે એનો વિકાસમા ફેરફાર કરી દેવેલ લલાઈ કરવાવી એની પ્રગતિ વધારે ન થાય, તોપણ ને કે બરાબર રીતસરનો ધર્મ જાય છે અને એક વાર નાચે રસ્તે ચેતનજી કે જે બહુ અગવડતાની વાત રહેતી નથી, જનમેજનન સુખ વધતુ શાશ્વત સુખ પણ એ માર્ગે આગમ વધતા પ્રાપ્ત કરે છે સુખ પ્રાપ્ત થતા બતાવી છે અને એ માર્ગ અનિશ્ચિત હોઈ છેવટે સાધ્ય સુધી પહોંચે તે સુધી કર અને મળેલ અવતરનો લાભ લઈ લે (૧)

તન ધન જોવન સવ હી જૂઠો, પ્રાણ પન્નમ નાદ. ૨

અર્થ—શરીર, પૈસા અને જીવાની—એ સર્વ લાલિ, એ જીવનનું જીવી જાય તેવા છે (૨)

વિવેચન—તુ બરાબર વિચાર કરીશ તો તારો આ જીવનનું જીવી જાય તેવા છે

શબ્દાર્થ—જોનન=જીવાની સુવાસથા જૂઠો=મિથ્યા, પ્રાણ=પ્રાણ, પન્નમ=પૈસા, નાદ=શ્રી હિતરાખ્યન સૂત્ર
માના ને મન પદકમે=લક્ષ્યમાનમાં ભવે=ચાલ્યા જાય તેવા છે

૧ દશ દટાત મટે જીવો શ્રી હિતરાખ્યન સૂત્ર

કરાવનાર ત્રણ ચીજ છે સર્વથી પ્રથમ વધાર આસક્તિ કરાવનાર તારુ પોતાનું શરીર છે, બીજું, તારું ભેર પૈસા ઉપર છે, અને ત્રીજું, અત્યારે તું જીવાનીના રગમા મસ્ત થઈ ગયો છે તારે બને તેટલી મોજ માપવી છે, તારી પાને પૈસા મળે તો જોડલી અનુકૂળતા છે તેટલાનો તારે ઉપયોગ કરવાનો છે અને જીવાનીના ભેરમા તારે કામદેવની સેવા કરવી છે પણ જે ત્રણ વસ્તુ પર તું મુસ્તકીમ બન્યો છે એ કેટલી વાર ટકશે તેનો વિચાર કર્યો છે ?

તારા કેટલા સ્નેહીઓ ગયા ? જેની સાથે ગયો, હર્યો, ક્યો, તેમાના કેટલા આક્યા ગયા ? ત્યારે તું બેસી રહીશ ? અને પૈસા તા આજે હશે તો કાલે નથી ! કૈંકના પૈસા ગયા તો તારી નાનડીશી પૂછે તે શા હિસાબમા ? વગી, જીવાનાનો ચટગો તો આર દહાડાનો છે અને પછી તો 'ધડપણ ડોલે મોકલ્યું ?'—વાળાં વાત થશે જીવાની તો દાવાની છે અને આર દહાડાનું ચાંરણ છે તન, ધન અને ભોજનની તો વાત શી કરવી ? પણ મુઠ જીવન પણ પનક વારમા ચાલ્યું જશે સાથે વાત કરીને દુઃખ પડ્યા અને ઘેર પડોશ્યા ત્યાં માલજીયું કે દલાણુ ભાઈનું હાટફેલ થઈ ગયું (દુન્ય બધ પડી ગયું) ! ત્યારે, તું જેના પર મક્કમ રહે છે તે જીવન પણ અનિત્ય છે તો પછી, અત્યારે જે અવસર મળ્યો છે તેનો લાભ લઈ લે એ તન, ધન, ભોજન અને પ્રાપ્ત તો ગયો થકો છે અને કબૂકો લાગતા કૂટી બધ તેનો છે એનો શો વિશ્વાસ કરવો ? તક ગઈ વારવાર મળતી નથી અને મળે ત્યારે પ્રથમથી ઝોળખાતી નથી આ તક તો તું ઝોળખી શક્યો છે, તો એનો પૂરતો લાભ લે આવો અવસર ફરીફરીને નહિ મળે (૨)

તન છૂટે ધન કૌન કામકો ? કાયકુ કુપણ કહાવે ? અવસર ૩

અર્થ—(અને) શરીર છૂટી પડશે—પડી જશે, પછી પેસા શા ગમના છે ? (માટે) શા સારું ઠગૂન (છો એવું) કહેવતારે છે ? (૩)

વિવેચન—તું એક દષ્ટિબિન્દુથી વિચાર, તો તારી ઘણી ચૂંચવણ નીકળાં જશે તને એટલું તો મમળય છે કે શરીર ગમે તેટલા વર્ષ રહે, પાપુ અતે તો જવાનું જ છે તે વખતે સર્વ પૈસા તો અહીં છોડી જવા પડશે, તો પછી અત્યારે આપતો નથી, વાપરતો નથી અને હુનિયામા કૃપણ, મૂંછા રહેવાય છે અને કેટલીક વાર તો લોકો સવારના તારું નામ લેતા પણ મોકેલાય છે—એ તે તારા ડ્યા ડહાપણની વાત કહેવાય ? અતે છોડવાનું છે, તો અત્યારે તેનો મહુપયોગ કર, માગી રાંતે તેમાથી પરોપકાર કર, તારી અનુકૂળતા પ્રમાણે તેનાથી લેગેપયોગી કાચું કર અને અત્યારે સાપડેલી તકનો લાભ લે જેટલો ધનનો મહુપયોગ કરીશ તેટલું સાથે આવશે બાકી અહીં સોનાના ડુંગર મૂરીને જઈશ તો પછવાડે ગઈ આવવાનું નથી પૈસા મળ્યા હોય તો તેના ઉપયોગમા વિવેક રાખજો જરૂર

શબ્દાર્થ—છૂટે=છૂટી નાશ પામી ગયા પછી, પડી ગયા પડી કૌન=શા ? કામકો=કામનો, ઉપયોગનો કાયક=શા માટે ? કૃપણ=મૂંછા, ધન સધરી રાખનાર તેને ન ખરચનાર મેરી, કૃપણ માંવે=મહેરસાવે છે

હોય ત્યા અન્યના હિત માટે તેનો ઉપયોગ કરજે, યોગ્ય હોત્યા વાપરજે, એક વાવાને હજાર ઊગે તેમ વાપરજે અને મળેલ તકનો પેટ ભરીને લાલ લેજે યાદ રાખજે કે આનો અવસર વારવાર આવતો નથી

અહીં જે વાત કરી છે તે ખૂબ વિચારજો પૈસા હોય તો ફેંટી દેવાતા નથી, પણ જો તું એને ગોપી સખીશ, તો અતે તો એ ગમે તે ગતે જશે ના તો ચોર ચોરી જશે, કા તો તારો દેવાનાર દેવાજી કાઢશે, કા તો છોકરા કુપાત્ર નીવડશે અને કા તો તને સંટો કરવાનું મન થઈ આવશે નફાના 'કૃપણ' કહેવાઈય, તારુ નામ લેતા પણ ભદ્ર લોકોને મ કોચ વશે, માટે કહાપણ હોય તો ધનનો પરોપકારના કાર્યમાં બ્યય કર પૈસાનો સામાન્ય ઉપયોગ ભોગ છે, એ સ્વાર્થી છે, બીજો ઉપયોગ દાન છે, એ પરાવાઈ હોઈ પ્રશસ્ય છે એ બે ગીતે ધનનો ઉપયોગ નહિ કરવામાં આવે તો એનો નાશ ચોક્કસ છે યાદ રાખજે કે પ્રેમમાં અને કીર્તિની માઠાણા વગર સાચે રહેતે વાપરેવ ધન કહાં ખૂંટતુ નથી માટે યાદ રાખ કે, આવો અવસર વારવાર મળવાનો નથી અને અત્યારે તડ જોઈ યેઠાં તો પછી મોઢાં મોઢાં પસ્તાવો જરૂર થશે, પણ પડી ત નકામો છે (૩)

જાક દિલ્મ સાચ રસત હ, તાકુ જૂઠ ન માવ જવસર૦ ૪

અર્થ—જેના મનમાં નાચ વસ્તુ જામી ગઈ હોય તેને જૂઠી (અસત) વાત ગમતી નથી (૪)

વિવેચન—જેના મનમાં નાચ-સત્ય જામી ગયું હોય છે તેને જૂઠું ગમતું જ નથી, અને કુદરતી ગીતે જ તેને જૂઠ તરફ ઓકારી આવે છે નાચને કોઈ વાતની કે કોઈ અગ્નિનાં નાચ લાગતી નથી અને આખરે 'સાચ'નો જ વિજય થાય છે એક વાર સાચ ઉપર પ્રેમ થઈ ગયો પછી વાત એટલે મુઠી બને છે કે એના વાતાવરણમાં પણ મત્ય જામી બધ છે એ પોતે તો જૂઠું જોલે નહિ કે જૂઠું કામ કરે નહિ, પણ એની આસ પાસ જે નાણી આવે તેને પણ સાચની જાયા અસર કરે છે આ માનસવિદ્યાનો મહાલુત પ્રયોગ છે અને એ આપણા સપિમુનિઓની જાણમાં હતો

અહીં સાચ અને જૂઠ શબ્દોનો ઉપયોગ થયો છે તે માત્ર વ્યવહારપૂર્વક છે એમ જાણવાનું નથી સાચ અને જૂઠ એ ચારિત્રના અર્થમાં વપરાયા જણાય છે, એટલે એક વખત જે પ્રાણીના દિનમાં સંચારિત્રનાં ભાવના બગાળર બની ગઈ હોય તેને કોઈ જાતનું દુરાચરણ કરવાનું કે કુવિચાર કરવાનું મન જ થતું નથી. કહેવાની વાત એ છે કે તને અત્યારે બગાળર અવસર મળ્યો છે, તો તું તારુ આજી જીવન એવું સાચમય કરી દે, કે એમાં અસત્ર આચરણને સ્થાન જ ન રહે સત્યમય જીવનની ખલિકાની છે પાત

શબ્દાર્થ—જાક - જેના દિલ્મે = મનમાં અસત હે = એસે છે જ્યે છે તાકુ = તને જૂઠ = ખોટી વાત, ખરાબ દરકીત, અસત વસ્તુ આવે એને

જલયોગકાર કહે છે કે સત્યપ્રતિષ્ઠાયા ક્રિયાફલાધયત્વમ્ (૨-૩૬) એટલે એક પ્રાણીમા જ્યારે સત્ય બરાબર બની નય ત્યારે ક્રિયા (action) અને રૂઝ (result) એને આધીન થઈ બંધ છે આપણે જેને 'વચનસિદ્ધિ' કહીએ છીએ તે કશા તેને સફળ પ્રાપ્ત થઈ બંધ છે 'બ્રહ્મા! તેશ અરહા હોગા' આટલા વચનમાત્રથી નારુ વાય છે, આ વાત માનસવિદ્યાથી નિર્દય થઈ શકે તેવી છે વચનગિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા નાટે નહિ પણ જીવન સફળ કરવા નાટે જિવિમા સત્યનો વાસ કરાવવા પી જરૂર છે વચનગિદ્ધિ તે તેનું અનિવાર્ય પરિણામ છે એક વાર સાચી વસ્તુ ગરી એટલે પછી જૂઠી વાત તરફ મન નહિ જાય અત્યારે બરાબર અવતર નબો છે તો જીવન એવું કરી દે કે પછી એનો માર્ગ સરળ થઈ જાય અને એ સીધે રસ્તે જ ચાલ્યા કરે આવો અવસર વારવાર મળતો નથી અને મળેલી તક ગુમાવવી એમા ઝકાપણ ન પી (૪)

‘આનંદધન’ પ્રશ્ન ચત્ત પથમ, સમરી સમરી ગુણ ગાવે. અવસર ૫

અર્થ—(તે) મારત પથે આનંદપુર પ્રભુને સમરી સમરીને (તેના) ગુણ ગાય (૫)

વિવેચન—તુ ગમે ન પવમા હો, વિકાસમાર્ગમા ગમે તેટલો આગળ વધ્યો હો, તું તારા ચાલતા માર્ગે આનંદધન પ્રભુને સ્મર તારો આનંદ શું છે, જ્યા છે, કેવી રીતે પ્રાપ્ય છે, તેનો વિચાર કર અને આ મળેલી તકનો લાભ લે તું ગમે તં જ્ઞાતિ, વય, ધર્મ કે વ્યવસાયવાળો હો, પણ તું આત્માનંદને ઝોળખ, એના રસ લે, અને તારા અતરમા રહેલા પ્રભુને સ્મર, એના ગુણગાન કર, એમા મનને પરાવી રાખ અને પછી તું જોજ માપ તારે કાઈ બાબતમા મૂઝાવાનું નથી, આનંદધન પ્રભુના સ્મરણનો તારો અધિકાર સદૈવ જાગતો છે તારે તો જે-જે વાત વિચારવાની છે કે આત્મઆનંદને ઝોળખવાનો અને માપી લેવાનો આના અનસર વારવાર મળવાનો નથી, અને મળે ત્યારે તેને બરાબર જોગવી લેવાના જીવનનું નાકિય છે

અહીં ‘ચલન પવ’ એટલે વિકાસનું પદ સમજવું ફરેક વ્યક્તિ વિકાસના જુદા જુદા સ્તોપાન પર ન્થિત હોય છે અને પ્રયત્ન દ્વારા આગળ ધપી શકે છે તકનો લાભ લેવો હોય ત્યાર પોતે વિ । અને કયે પગથિયે છે તે પર ધ્યાન આપવાની જરૂર નથી આપણે જે હોઈએ, જ્યા હોઈએ, જેવા હોઈએ તેવા આપણે મળેલ તક અનુસાર આનંદ-આત્માનંદ-સહજનંદરસના ઘૂટકા પી શકીએ છીએ, પીવા જેટલી શક્તિ ન હોય તો એ રનાતમા આનંદધન પ્રભુનું સ્મરણ કરી શકીએ છીએ, અને તે રીતે આપણે વિદાસ સાધી શકીએ છીએ મળેલી તકનો ઝોળખા ઝોછો એટલો લાભ તો લેવો જ જોઈએ કે આપણે આનંદપ્રભુનું નિત્ય સ્મરણ કર્યા કરીએ ગુણગાન કરવાથી આદર્શ સન્મુખ હોય તો તેને પહોંચના પ્રયત્ન ઘાય છે અને એમ કરતા સુખાસ દ્વારા સાધક આદર્શને પહોંચી શકે

શબ્દાર્થ—ચત્ત=ચાલતા, સરિામ પથમે=માર્ગમા, સ્તામા સમરી સમરી=વાદ કરી, સ્મરણ કરી (વારવાર) ગાયે=ગાય

માટે અત્યારે જે તક મળી છે તેનો લાભ લઈ ખૂબ મોજ માણુ, આનંદરસને ઓળખ, એ રસાભાને સમજ અને તન્મય વધા નિર્ણય કર (૫)

ઉપસહાર—યાદ રાખજે કે આવા અવસરો વારંવાર મળતા નથી. વિદ્વાનદંત્રએ પુદ્ગળગીતામા કહ્યું છે કે ‘વારંબાર તી ચૂકિયા ચેતન, ઇણુ અવનર મત ચૂક’—એટલે આ ચેતનજીને અનેક વાર તકો તો જરૂર મળી છે, પણ જ્યારે અવસર આવે ત્યારે આ ભાઈસાહેબ મોળા પડી ગયા છે, અને પછી તો ‘લમ વેળા ગઈ જિલ્લમ, પછે ઘણો પસ્તાય’ એના જેવી વાત થાય છે, એટલે મળેલી તક શુભાવી નાખે. એક દરે અત્યારે જેટલી અનુકૂળતાઓ તને મળી છે તેનો જેટલો લાભ લઈને તેટલો આત્મવિકાસ થશે અને એમા તને ખરી મજા છે તારી સાથે જો કોઈ પણ ચીજ આવે તેવી હોય તો તે તારો વિકાસ છે આત્મા જેટલો ઉજ્જત થયો હશે તેટલો પય વપાણો અને સાધ્ય સન્નિધિ થયું એ તો ઉઘાડી વાત છે માટે આવો અવસર વારંવાર મળતો નથી તેથી તેનો બને તેટલો લાભ લે (૧૦૦)

૫૬ એકસોએકમુ

ભૂમિકા—આ પદનો ભાવ સ્પષ્ટ છે આત્મ નિયમ પ્રમાણે એના કર્તૃત્વની અર્થામા આ સ્વાને નહિ ઊતરીએ. એની ભાષા, સ્વનાપદ્ધતિ અને શબ્દચિત્ર આનંદધનની ભાષીતી સ્વીકારાયેલી કૃતિથી એટલા જુદા પડી લાય છે કે એના નકારાત્મક નિર્ણયમા બહુ અર્થાને સ્વાન રહેશે નહિ, છતાં એ વિષયની અર્થા તથોગ્ય સ્થાન પર સુતતત્ત્વે સમીપે અત્ર આનંદધનજીની પ્રાર્થનાપદ્ધતિ પર માત્ર વિચાર કરીએ.

આનંદધનજીના બાવીશ સ્તવનો પ્રસિદ્ધ છે, તેમા યોગ, તત્ત્વજ્ઞાન અને આત્મવાદના નિર્જરણા આત્મ પ્રવાહરૂપે દેખાય છે એમા પ્રભુ પાસે સીધી નાગણા કદી કરવામા આવી ભેદમા આવતી નથી, માત્ર એક સત્તરમા સ્તવનમા મનજને ઠેકાણે લાવવાની વાત કરતા તેઓશ્રી ગાઈ ગયા છે કે ‘મારુ મનકુ ઠેકાણે લાગે તો તમે તમારુ મન ઠેકાણે આપ્યું છે-વથ કયું છે-એ વાનને હું આવી માનું’ આ નાગણા પપુ આકર્ષક છે એટલે ચોવીશી પૈકીના બાવીશ સ્તવનોની ભાષા, ભાવ અને વિચારોના વિચારણા કરતા આ સ્તવનની દૃષ્ટિ ઉપર આભાવિત રીતે ઝાઝા તો પડી જ જશે, અને તે આનંદધનની શૈલીથી વન જુદા પ્રકારની છે એમ જરૂર લાગશે.

સ્તવનનો ઉદ્દેશ સ્તુતિનો હોય છે વિશિષ્ટ લેખકોએ સ્તવનમા અતિ ઉચ્ચ આશયથી આત્મજ્ઞાનના વિષય ઉતાર્યા છે એનની ભાવના તો સ્તુતિ દ્વારા પણ ચેતનરામને ઓળખવાની જ હોય છે એટલે એ જો સંસારમા ભમતા પણ એકત્વ, અન્યત્વ કે અનિત્યત્વ

ભેદ શકે છે, તેમ મહિરના પળુ ચેનનરાજને આમ બેસાડી તેને ધ્યાવે છે, તેનો પથડો નિહાળે છે, એના ચરણમાં આત્માર્પણ કરે છે અને સીધી સ્તુતિ કરતા પળુ ધ્યાન, યોગ અને આત્મતત્ત્વચિંતનના બિતરી બંધ છે આ વિશિષ્ટ દષ્ટિ હોઈ શકે છે એમ આપણે સ્વીકારીએ, તોપણ નધ્યમ કક્ષાના તથા સામાન્ય કક્ષાના પ્રાપ્તિઓને તેવા પ્રકારની વિચારણા પોતાની હઠની બહાર જતી લાગે તેના નવાઈ નથી

મારા દષ્ટિએ સ્તવન અને સંજ્ઞાપના ધણો દૂર છે અવધા હોવો ભેદીએ સ્તવન સ્તુતિપ્રધાન હોય છે, જ્યારે ન ત્યાં (સ્વાધ્યાય)માં સ્વનો અભ્યાસ વધારે હોય છે સંજ્ઞાપના ભાવનાને મુખ્ય ધ્યાન ઘટે છે તત્ત્વચિંતન, વૈરાગ્યઉપદેશ, મનસ્વરીકરણ અને પાપસ્થાનકોની ત્યાગદષ્ટિએ વિચારણા વગેરે બાબતો સંજ્ઞાપના આવે આ મારી વિચારણા બરાબર હોય તો સ્તવનમાં મુખ્યત્વે શક્તિયાગને વધારે સ્થાન હોવું ઘટે અને તેમાં ખાસ કરીને બાળલવો તો ભગવાન પાસે 'અતરબની મુલુ અલરેસર, મહિમા ત્રિજગ મુમાશિ રે' અથવા 'સિદ્ધાચગનિરિ ભેગ્યા રે, ધન લા મ હમારા' બોલતા જે રત અનુભવે છે તે મુમાદ્ધ અને સુપરિચિત હોઈ ખૂબ જમાવટ કરે છે

આનો અર્થ એ નથી કે વિશિષ્ટ દષ્ટિવાને પણ સામાન્ય કક્ષા ઉપર બિતરી જવું, એમાં વિશિષ્ટ ઋચિને સ્થાન નથી એ ભાવ પણ નથી, એમાં સ્તવન અને સંજ્ઞાપના પ્રદેશનો ગોટાળો થઈ જાય છે એમ બતાવવાનો ઉદ્દેશ પણ નથી પણ એક વાત મને ખેતી નઈ છે અને તે જે છે કે સામાન્ય કક્ષાના લવોને સહજ અર્થ પ્રાપ્ત થઈ જાય અને અદરનો આત્મા જરા હાલતોચાલતો થઈ જાય એવી કૃતિઓ ખૂબ મળી આવે છે એ દષ્ટિએ ભેટા આ પદ, જે સ્તવનની ઝોટિમાં આવે છે અને જેનો ઉપયોગ સગીતયાત્રી લોકોએ બહુ વખત કરે છે, તે ખૂબ બાણીતુ, લોકપ્રિય અને લાવવાહી સ્તવન છે

એમાં આ ચોવીશીના પ્રથમ તીથ કં શ્રી આદિનાથ ભગવાનના ચરિત્રનું લાવવાહી નિવેદન છે એમાં એમનો સંસારત્યાગ અને શોધનો સુદર મંદેશ છે અને એમાં એમને પગલે બાની તેને પગિણાને તેમના જેવા થવાના કોળ છે જાય છટાથી આ પંની વિચારણામાં આખું આદીશ્વરચરિત્ર લખી ગયાય. તેને માટે તો શ્રીત્રિપદિયવાગપુરુષચરિત્રના પ્રથમ પર્વની લલામણુ ટરવાનું જ બની શકે તેમ છે આદિનાથના ચરિત્રમાં કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ છે તે તરફ માત્ર ધ્યાન બેસીએ અને તેમ કરી આ સ્તુતિપ્રધાન પદને ન્યાય આપીએ

તાર્વં કરે દરેક ચોવીશીમાં ચોવીશ થાય છે ઉત્તરપિણી અને અવમપિણીમાં છ આ આરા હોય છે બન્ને મળીને એક આખું કાળચક્ર કહેવાય છે ઉત્તરપિણીમાં વસ્તુ, ઉત્પત્તિ, રસકસ, આયુષ્ય અને સંગવડ-સુખો વધતા જતા જાય છે, જ્યારે અવસરપિણી કાળમાં તે દિન પ્રતિદિન કેમગ વધારે આકરા, ફીણુ અને અસુખાકારોભર્યા થતા જાય છે બન્નેમાં ચોવીશ ચોવીશ તીથ કરનાર મહાપુરુષો થાય ૥ એમની પાને અનેક વિશિષ્ટ લક્ષ્મી

દેખાય છે અને એમના ઉપદેશને અનેક પ્રાણી ઝાલે છે તેઓ નવારસમુદ્ર તરાવી શકે તેવું તીર્થ સ્થાપે છે તીવ્રમા સાધુ-નાથવાના ઉચ્ચ ત્યાગમાર્ગ અને શાવક-શ્રાવિકાનો મધ્યમ ત્યાગમાર્ગ તેઓ બતાવે છે તેમનાથી નવાં ૫૦ પરા શરૂ થાય છે અને જનના મોક્ષમાર્ગ તરફ ગમન કરવા તૈયારી કરી તપ, ત્યાગ અને અહિંસાનો માર્ગ સ્વીકારે છે કિર્તિપિંહી કાળના ત્રાન આરામ અને અવસરપિંહી કાળના ચેલા આરામ આવા ચોવીસ ચોવીસ તીર્થ કરે થાય છે

આદિનાથ ભગવાન, જેમનું બીજું નામ કપલદેવ છે, તેઓના ૧૫૫ સુધી વર્તમાન ચોવીસીમા યુગલિક ધર્મ પ્રવર્તેલા હતા એક આ-પુરુષ સાથે જન્મે, કુદરતી સ્થિતિમા વૃક્ષ નીચે રહે, તેમના જરૂરનાં તફાન નાહી, ઝાડ કંપટર હોય, તેમાંથી ભેઈંએ તે જગલમા મળી રહે, વરસાદ, ગરમી કે ઠંડીનાં ઉપાધિ નહિ, અને જેન તેઓ વિશેષ પ્રગતિ ન કરી શકે તેમ મોટું પાપ બાધવાના પ્રસંગ પણ એકા હોઈ, તેઓ સાદા, સુખી જીવનનો લાભ લે અને જીવન દરમ્યાન સાથે જન્મેલા અને આ-પુરુષ તરીકે ત્રહચાર લાપે

આવા પ્રકારનો સાદા જીવનનો કાગ પૂરો થવા બારે ત્યારે આ યુગલિક ધર્મનો અંત આવે છે પ્રથમ હકાર-મનાર-ધિક્કારની નીતિ પ્રવર્તે છે લોકો કળા શીખતા થઈ જાય છે, શબ્દ અને પ્રલના ધર્મોનું ત્રીકરણ વાય છે, રાધવાની પરિસ્થિતિ બિભી થાય છે, ધરનાર બાધવાની શરૂઆત વાય છે અને સાથે શુના, તોફાન, ધમાલ વધતા જાય છે અને સાદા જીવનનો અંત આવતો જાય છે આવે પ્રસંગે જે આગેવાન હોય છે તેને અનેક નવીન બાળતોમા દોરવણી અને શિક્ષણ આપવાનું પ્રાપ્ત થાય છે એને સમાજ બધારણ ઘડવું પડે છે, લોકોને વ્યવહાર શીખવે પડે છે અને ઉપસ્થિત થતા અનેક નવા પ્રશ્નો પર સમાજદિએ દેવતા આપવા પડે છે, અને યત્ન થતા સમાજને તફાન અવનવા કોક આપવા પડે છે સમાજને પ્રગત થતા જીવો કે કાગલકમળ અટવાતો ગણવે એ વગી જુદો જ પ્રશ્ન છે પણ અનેક નુસખોમા આ યુગના દોરવણી કરનારના બારે આવડત, શક્તિ અને દૂર દેશિતા તો જરૂર હોવી ભેઈંએ. ભોળા બદ્રિક લોકોને લગભગ દરેકજ અવનવા પ્રશ્નો બેઠે તેને વડણ આપવાનું કામ આવે આગેવાન કરી બતાવે છે અને તેનાં વિશિષ્ટ આવડતને માન આપી લોકો તેને પૂજ્ય સ્થાને મણી આગેવાન પદ આપે છે અને આ રીતે રાજના પદની શરૂઆત થાય છે

આ નવાં સકીકત આદિનાથ પ્રભુના સમયમા-આ ચાલતી ચોવીસીની શરૂઆતમા-બનો એ ઉપગત શ્રી કપલદેવે વ્યવહારના ૧૧ પ્રયત્ન બતાવી સમાજ સ્થાપના કરી, તેમ જ ત્યાગમાર્ગની શરૂઆત, સ્થાપના અને પ્રચાર પણ તેમણે જ કર્યાં, એ વાત ખાસ નોંધવા જેવી છે એમણે સસાગત્યાગ દ્વારા ઉચ્ચ યત્નતાધનના રમ્યા સ્વીકાર્યા, બતાવ્યા અને અનેકને એ માર્ગે દોરી ખૂબ અભિપ્રાયિત રચી કરી આવી વિશિષ્ટ વ્યક્તિને અનેક પ્રમાર વિસિષ્ટ કરે છે

આદીશ્વરચરિત્ર ખૂબ ધ્યાન રાખી વિચારવા લાયક છે એમનો માતા તરફનો સ્નેહ જેટલો આકર્ષક છે, તેટલો જ ચથાવસર તેનો ત્યાગ પણ નમૂનેદાર છે એમણે વ્યાપાર વાણિજ્ય અને લલિતકળાનો નિર્દેશ કર્યો એ તેમનું ગૌરવ સૂચવે છે અને એમણે અહિંસા, સયમ અને તપોભય ધાર્મિક પ્રગતિના માર્ગો બતાવ્યા તે તેમનું આત્મિક ઉચ્ચ ભાવનામય જીવન બતાવે છે એ સાદા-સરલ જીવો પર રાજ્ય કરી શક્યા, તેની સાથે, જરૂર પડતા, એક વર્ષ મુઘી વગર ભોજને ઉપવાસ પણ કરી શક્યા, એ તેમના વિશિષ્ટ મનોદશા સૂચવે છે એ પોતાના સો પુત્રોને વિશુદ્ધ ધર્મ બતાવી સમારત્યાગ કરી શક્યા અને બ્રાહ્મી-સુદરીને અતિ ઉચ્ચ મન્દારવતી કેળવણી આપી શક્યા એ એમના ઉચ્ચ બ્રાહ્મી અને મન્દારી જીવનની પરાકાષ્ઠા બતાવે છે હાથીના કુલચળ પગ હાડહુ બનાવવાની કળા શીખવી શકે તે મહાપુરુષ મૈત્રી-કરુણાના પાઠો ગીખવી શકે કે દયા-દાનનો મહિમા દાખવી શકે એ અતિ નૃત્યવલ્લુખો પણ સમજી શકાય તેવો ઢોલકો છે

એમના નમયમા હરત અને ખાદુખલી-એમના જ પુત્રો-મહાસચકર શુદ્ધ ખાર વર્ષ મુઘી લડે અને એ વાતના સામે એ બેમાનો એક પુત્ર ચક્રસ્ત્ર અને પ્રભુને કૈવલ્યજ્ઞાન ધ્યાય ત્યારે પિતાના જ્ઞાનના મહિમાને પ્રથમ સ્થાન આપે, અને બીજો પુત્ર રણભૂમિને કૈવલ્યસિદ્ધિ બતાવે—એ આખા પ્રમથો મનને વિચારમા નાખી દે તેવા છે આવા મહાપુરુષના આપણે અત્યારે સ્તુતિ કરીએ છીએ

પૃ. ૧

(રાગ-આશાવરી)

મનુ પ્યારા મનુ પ્યારા, રિખમદેવ મનુ પ્યારા. (૧ આઠગી)

પ્રથમ તીર્થંકર પ્રથમ નરેસર, પ્રથમ યતિવ્રત ધારા, રિખમ ૧

અર્થ—મને-મારા મનમા-વહાલા લાગે છે, મને સ્નેહ લગાડે છે (કોણ ?) સવલ

શબ્ધાર્થ—મનુ = મને મનને પ્યારા = વહાલા, સ્નેહી પ્રેમપાત્ર રિખમદેવ = સ્વામદેવ, આદિનાથ પ્રથમ = પોતા, રાજ્યાતના, પહેલી સખ્યાવાળા તીર્થંકર = તીર્થ એટલે પાર બેસવાનો માર્ગ, તેને કરી આપનાર, તીર્થ જમાવનાર પ્રવર્તક પદમ પુરુષ નરેસર = નરેશ્વર મનુખના રાજ્ય ઉત્તમ પુરુષ યતિવ્રત = સાધુવ્રત (સરખાવો-આવકત) ધારા = ધારણકરનારા

૧ આ પદ સ્તવરૂપે ગણાય છે ત્રાવક બીમદીએ તેને ૧૦૨મા પં. તરીકે સ્થિર કર્યું છે કાઈ પ્રતમાં નથી, પણ બોજાને મુખથી સાલળેન છે એમા પાઠાંતર નથી લાગવહી હોઈ સમજવા યોગ્ય છે અને ચાતુ દમથી જુન નકારતુ હોઈ મળ આપે તેનું છે એ દૃષ્ટિ નજરમા રાખી એના પર વિવેચન કર્યું છે -વિવેચનકાર

૨ આકમ્પી—આ વળદ કદી રીતે બાલામા આવે છે તેની તપાસ કરવા યોગ્ય છે જેન સ્તવન -પં-સમગ્રીવર્મા દરેક ગાયોને અતે પુનરાવર્ત કરવાના પદને અને 'એ આંકડી' અથવા 'એ રેક' એમ લખેનું હોય છે ઢિંગીકામા 'રેક' વળના અર્થમાં લખેન છે કે મીતકા પ્રથમ દશમી પદ 'પણ એ

દેવ તીર્થ કર મને સ્નેહ લગાડે છે એ આદિ તીર્થને કરનાર છે, એ સર્વથી પહેલા મોટા રાજા છે અને સર્વથી પ્રથમ યતિમત લેનાર-દીક્ષા લેનાર-છે એ આદિનાથ મને પહોલા છે (૧)

વિવેચન—સપ્તભદ્રેવ પ્રભુ મને ખ્યાર છે આ વાત આપ્તીના વિભાગમાં ત્રણ વખત પુનરાવર્ત કરવાની છે પ્રેમી જ્યારે પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત કરે છે, ત્યારે એ પુનરાવર્તનને કોય માનતો નથી એ તો રાત-દિવસ, સમય મળે ત્યારે, વગર સકોચે, એના નમનું રજુ કર્યા કરે છે આનું રટણ કરતા આદિનાથના અનેક જીવનપ્રસંગો આ લાગુ પડે છે અને તે પ્રસંગને નિમિત્તે એ વારંવાર એનું નામ રટતો જાય છે એનો મુખ્ય પ્રગુભો આરજુનો છે એ નામનો જ્યારે અદરવી અજપાત્રપ આલે ત્યારે તો પછી વચર મગાડે, વગર સગીતના નાદે, વગર સાજે અને વગર લવપુસ્ટાળની લહેરે પણ એનો દર્શન આપી દે છે એવા જાપમા ન જોઈએ માળા, કે ન જોઈએ મણકા, ન જોઈએ ડિન્કર કે ન જોઈએ દક્ષિમીચન, એ તો અદરથી ચેતનરાજ પોતે જ જાપ જમા કરે છે એના અર્થ અનત આનંદમાં નિજજન થઈ જાય છે

આ આદિનાથ ભગવાન વર્તમાન ચોવીસીમા માધુ-લાધી-શાસ-કર ૩ દર્શનની સ્થાપના કરનાર પ્રથમ તીર્થ કર થયા તેમના સમય સુધી તો ભદ્ર કહેવામાં આવેલા જાડ નીચે રહી સાદુ જીવન ગાળતા હતા તથા યતિધર્મવાળા શ્રાવકધર્મ વગેરે તીર્થની રચના, ખાર અગની રચના માટે મુશ્કેલી જિનકલ્પ-સ્થવિરત્વ પના વિભાગો, વાદીમણની પદ્ધતિસરની ચોવન દર્શનની ગોઠવણ કરનાર આ પ્રથમ મહાપુરુષ વર્તમાન ચોવીસીમા વચ

અને તેઓ પહેલા રાજા થયા જ્યારે લોકોને શાસનની તોએએ એકઠા થઈ સપ્તભદ્રેવને રાજપદે સ્થાપ્યા, તેમની આ હકીકત આ યુગમાં ખાસ નોંધવા લાયક છે એને આ વિદ્યા કાળદોષથી કલ્પવૃક્ષોનો પ્રભાવ હણાવા લાગ્યો, જુગપિયાઓમાં ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા અને તેઓ હકાર, મકાર અને ધિક્કારની તોએએ ભગવાન પાસે માવા અસમજસ બનાવેલું નિવેદન લાગ્યા કે આપ અમારા રા ન થાઓ, કારણ કે અમારામાં આપ આવતો નથી. આપ અમારી ઉપેક્ષા ન કરી શકો” તેમની વિચાર

સન્નો એવો અર્થ કેમ થયા એની બુદ્ધિ આપી નથી ‘આકર્ષ’ ‘કિમતનો અકસ્તો’ જણાવે છે ‘આકર્ષ’ ના અર્થમાં ‘એક અક્ષર’ કહી કે ‘દ્રક’ એ અર્થ આપ્યો છે ‘કહી સન્નો અર્થ કવિતાનું સ્વરૂપ’ ‘આકર્ષ’ ને સ્થાને ‘આકર્ષ’ અને વધારે બધે એસતો જણાય છે તપાસ માને છે -વિવેચનકાર

૩૬
૧૧૫
૧૧૬
૧૧૭
૧૧૮
૧૧૯
૧૨૦

૧ કહી
નિવાસ

નાભિરાજ પાસે મોકલ્યા અને જાતે શબ્દપદનો સ્વીકાર કર્યો તે વખતે જુગલિયા જળ હઈ આયા અને પ્રભુને અભિષેક કર્યો આવા બોળા લોકોનો આટલો સ્વચ્છંદુરિત વિવેક જોઈ ઇન્દ્રે લેખને માઠે સાગી નગરી વમાવી આપવા કુબેરને આજ્ઞા કરી અને એ રીતે વિનીતા નગરીની સ્વાધિપત્ય ધર્મ આ રીતે પ્રથમ નરસિંહ પ્રભુ થયા તે વાતના પશુ નૂતનતા છે

અને, માવા મોટા રાજ્યના ભોગવવાવાળા હોવા છતાં, અને હાથે ડોઈ હરીફ ન હોવા છતાં, મર્વે સગ ત્યાગ કરી પ્રવશ યતિમત-લાધુનત લેનાર પશુ એ મહાપુરુષ હતા જ્યારે સર્વ વાતની અનુગતતા હોય, લોકોનો બાહુ હોય અને પોતામા આપડત હોય ત્યારે મર્વે સગનો ત્યાગ કરી યતિમત લેવું એ બ્યવહારદષ્ટિએ લોભાના બધા આવવા જેવું વિષમ મત છે અપેમાએ એ આકરો ત્યાગ છે અને હાથે કરીને અનેક અગવડો સ્વીકારી લેવાનો એ માર્ગ છે જેમા ઇન્દ્રિયદમન અને પરીવ્રજપરપરાતો પાગ નથી, જેમા સર્વ આરભ-સમારભનો ત્યાગ કરવાનો છે, જેમા મનવચનક્રિયાથી અખડ બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું છે, જેમા કોઈ પ્રકારના વાહનનો ઉપયોગ કરવાનો નથી, એવા તપ ત્યાગપ્રધાન યતિધર્મને આ જુગમા પ્રથમ સ્વીકારનાર આ મહાપુરુષ થયા, જેમણે બાર મામ મુખી પ્રાશુક અક્ષ ન મળવાને કારણે એકધારા ઉપવાસ કર્યા અને જેમણે ત્યાગનો મહિમા પોતાના કાષ્ઠલાથી બતાવી આપ્યો એ આદિનાથ ભગવાન મને ખ્યાર છે, (૧)

નાભિરાયા મરુદેવીનો નંદન, જુગલા ધર્મ નિવારા. રિરમ્બ ૨

અર્થ—પિતા નાભિરાજ અને માતા મરુદેવીના પુત્ર અને જુગલિયા ધર્મનું નિવારણ કરનારા અને તેનો છેડો લાવનારા (સપ્તભદ્રેવ પ્રભુ) અને વહાવા છે, મારામા વહાવ ઉત્પન્ન કરે છે (૨)

વિવેચન—નાભિરાજ અને માતા મરુદેવીના આ પુત્ર તરફ સ્વાભાવિક રીતે આકર્ષણ થાય તેમ છે પુત્રના તરફ અદ્ભુત વાતસલ્ય ધરનાર આ માતાનો પુત્રવિગ્ધનો વિલાપ જરૂર રસનો નમૂનો છે આવી પ્રેમાળ માતા અને પોતાની હયાતીમા પુત્રને ગભ્યપદે સ્થાપના પિતાના વહાલમેયા પુત્ર આદિનાથ મને ખરેખર ખ્યાર છે એ ભગવાને જુગલિક ધર્મનો ડેડો આપ્યો અને દુનિયામા બાહુ બ્યવહાર પ્રવતાબ્યો, તેની માથે ચોક્કસમાર્ગ પશુ ચાહુ કર્યો, એટલે તેમના ઉપર વધારે વહાલ આવે છે જુગલિયા ધર્મમા જીવનની માહાઈ હતી એ ખરી વાત, પશુ એમનામા સયમ, ત્યાગ કે ધ્યાનની મહત્તા ન હતી,

શબ્દાર્થ—નાભિરાયા = નાભિરાજ, સપ્તભદ્રેવા પિતાનું નામ મરુદેવી = મરુદેવી માતા નાભિરાજની પત્ની, સપ્તભદ્રેવ ભગવાનની માતાનું નામ નંદન = પુત્ર, લોકો જુગનાધર્મ = જુગલિક ધર્મ (વિવેચન) નિવારા = છેડો લાવનારા, નિવારણ કરનાર

એવે યુગલિયા બલે નરકમા ન જાય, પણ તેમનુ ડનારપન્નિમણુ તો ચાલુ જ રહેવાનુ હતુ અને, વિશિષ્ટ દૃષ્ટિએ, મોનાની ભેટી પવુ અને તો ભેટી જ ગણાય. આવા યુગલિક વર્તનો તેમણે ઊંડા આશ્ચર્યે આ યુગલિક ધર્મનો છેડો કાગળને આને છે અને મ્યાન પરત્વે હોય છે, પવુ તેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે એક મહાન વ્યક્તિનો જન્મ વાય છે અને એ આખી પુનર્ધટના ચોખ્ખા આપે છે આ વિદ્યન કાર્ય અતિ લાંબી નજર અને વિદ્યારણા માટે છે વળી, એ કાર્ય બારે ક-પન્નાશક્તિ, તર્કશક્તિ અને વિચારણા માટે છે આલુ કાર્ય કરનાર પર ભોખમદારી પવુ મોટી હોય છે અને તેના પ્રમાણમા તેનુ ખમીર પવુ ભવ્ય હોય છે એ કવનારને વહન હો (૨)

કેવલર્ડ પ્રમુદ્ધ મુગતે પોહોતા, આવાગમન નિવારા રિલ્લમ ૩

અર્થ—સપૂર્ણ જ્ઞાન (કૈવલ્યજ્ઞાન) મેળવીને ભગવાન મોઝે પહોંચી ગયા અને પોતાનુ (ગતિ-આતિમા) જલુ-આવલુ અટકાવી દીધુ એવા પ્રભુ અને ખ્યાગ છે (૩)

વિવેચન—આવા અપભદેવ ખૂબ દૃશ્યવન મારી આત્મસાધન કરવા લાગ્યા ત્યારે માતાના એક વડે સુત્રી ખરે તેલુ (પ્રામુક) અન્ન ન મગવાન ઠા છે ખાધા વગર રહ્યા, પણ લીધેલ નિયમને ચૂક્યા નહિ, કોઈ પાને મોજનની આવનારી નહિ અને એકધારે અહિંસા, સ્વયમ અને તપનો આકરો માર્ગ સ્વય સ્વીકા. લેનનરાજને અપનાવવા લાગ્યા અને એ દ્વારા વિચર-પાય પર લાગ્યાં મેળવા તેમણે નાર ધાતી ઠમોનો ક્યય કંગી મ પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું આ કેવલજ્ઞાન ધાય ત્યારે ભૂત, ભાવી અને વર્તમાનના નવે પદાર્થો અને ભારોને જાતી થકાય છે આવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને પણ આત્મપ્રગતિના મહાન માર્ગમા એ આકિંદેવ અટક્યા નહિ, ત્યાથી પણ આગળ વળી તેઓશ્રીએ ખાદીના નાર અધાતી કર્મો પર પધુ વિજય મેળવી સુન્નિવધુને પ્રાપ્ત કરી આવા રીતે જે સત્કારના તેઓ આગ્યા હતા તેનાવી ઉપરવટ વધ તેઓ હમેશને માટે મુક્ત થયા, અનત આનંદના મોગી થયા અને પુરુષાર્થનુ આત્મવિકાસમા શુ સ્થાન છે તેનો દાખવો બતાવી ગયા.

આ પ્રાપ્તિને મોટામા મોટી ઉપાધિ આવાગમનની છે એક તરારને જરા જમાવટ કરે ત્યા ત્યાથી ડપડવાનુ વાય આ એક ગતિમાથી બીજી ગતિએ જલુ, અને ક્યાય સ્થાયી નિચરતા ન મળે, એવી પ્રાપ્તિને ઠટાળે આવે છે પ્રભુ મોહના બેકા એટલે એમને આ આટા મારવાનો ઊંડો આવી ગયો. આવાગમનનો હમેશને માટે અત આરે એ મહુ મોટી વાત છે, અને આપણો એ આદર્શ છે એ આર્શ જેણે પ્રાપ્ત કર્યો છે તે આદિનાથ આપણી આરાધ્ય મૂર્તિ છે (૩).

શબ્દાર્થ—કેવલ = કૈવલ્યજ્ઞાન ભૂત-ભાવી-વર્તમાન સપૂર્ણ જ્ઞાન લઈ = મેળવી પ્રાપ્ત કરી, મુગતે = માટે સર્વ કમથી મુક્તિ પોહોતા = પહોંચી ગયા, ગયા આવાગમન = જલુઆવલુ નિવારા = નિવારુ, અટકાવું.

‘આનંદપન’ પ્રથમ ઇતની વિનિતિ, આ મર પાર ઉતારા. રિચમં ૪

અર્થ—આનંદપન (કહે છે, અથવા આનંદમય) પ્રભુ ! મારી માત્ર એટલી આજીજી છે કે મને આ સંસાર (રૂપ સમુદ્ર)ને પેલે છેડે ઉતારી આપો, મૂકી આપો ! આવા પ્રભુ-સખબદેવ મને ખ્યારા છે (૪)

વિવેચન—આટલી ચોખવટથી પોતાના પ્રેમપાત્રને જોખખી તેની પ્રથા કરી, પછી કુંડર માગણી કરે છે બધ એટલે સંસાર સંસારનું કારણ કમ’ કમ’ને પરિણામે સંગવડ પણ હોય અને અંગવડ પણ હોય એ કમ’ને સોગવડો કરવા નવા કમ’ બધાય એને સોગવવા પાછુ બટકલુ પડે આ રીતે સંસારનું ચક્ર ચાલ્યા કરે છે અને પ્રાણી ઉપરનીવે આવડયા કરે છે આ આખો સંસાર, એક રીતે ભેતા, દરિયા જેવો છે માટે ખ્યારા પ્રભુ પાસે નાનકડી માગણી કરે છે કે હે મારા ખ્યારા દેવ, મને આ સંસારસમુદ્રને સામે પાર મૂકી આપ, અને આ મારી દરેકજાની લાગણીકને છેડો લાવી આપ બસ, એટલુ થયું એટલે મારે વધારે કાંઈ જોઈતું નથી સંસારનો પાર હિતરો એ એક માગણીના રહેલી બન્યતા પર વિવેચન કરી શકાય તેમ છે એ બવપ્રપચ પર શ્રી સિદ્ધિ ગણિએ આખુ બબ્બ કથાનક લખ્યું, એના પર અનેક સૂત્રસિદ્ધાંતો રચાયા અને એને જાણી-સમજી ગયા છે અને ચર્ચા થઈ ગયા આ માગણી કરતી વખતે સમજી પ્રાપ્તી બરાબર જાણે છે કે એ જેની પાસે માગણી કરે છે તે કાંઈ ચોક્કસમાંથી પાછા આવી આપનાર નથી, પણ તબ’ વાતનો આધાર પોતાના પુરુષાર્થ પર છે અને તેથી જે મહાકાવ્યમાં એરો પુરુષાર્થ સાધ્યો છે તેનો આદર્શ પોતાની સંખુબ રાખવાની જરૂર છે આદિનાથ મને ખ્યારા છે તે મને મુક્તિ આપનાર છે એ તરીકે નહિ, પણ મુક્તિ મેળવવાના આદર્શ તરીકે મારા દિવમાં એ સ્નેહ નિપજારે છે અને એમા જ આદર્શપ્રાપ્તિનો મહિમા છે (૪)

ઉપસહાર—આ ઉવટની નોંધના માનસિક કે પાર્થિવ મૂર્તિપૂજની મહત્તા છે ક્ષેપ કે આદર્શ વગરનું જીવન નકામું છે, હોકાયત્ર વગરના વહાણ જેવું છે હોકાયત્ર આપણને ધંધે સ્થાનકે લઈ જતું નથી એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે, પણ હોકાયત્ર વગર ત્યા પહોંચાતું નવી એ વાત પણ એટલી જ મહત્વની છે ઘણી વખતે તદ્દન સાદા લાગતા પદ્મ કે સ્તવનના ભારે ભાવ બરેલો હોય છે અને ચાલુ સાદી ભાષામાં ઘણાં જાડી ભાવના લખી નાખેલ હોય છે, તેનો આ પદ સાદો હાજલો છે એ પદ પરથી આખુ આદિનાથચરિત્ર આખુ સંખુબ પસાર થઈ જાય તેમ છે, અને એનો સાદો ભાવ મર્મવેધી હોઈ આનંદમા તરબોળ કરી નાખે તેમ છે (૧૦૧)

શબ્દાર્થ—ઇતની = એટલીમાત્ર વિનિતિ = માગણી, આજીજી અરજી બવ = સંસાર પાર = છેડો, સામે કાંઠો ઉતારા = ઉતારો પહોંચાડો

૫૬ એકમોખેમુ

ભૂમિકા—સ્પષ્ટ અર્થવાળુ આ પં. છે આ પં. મારી પાસેના પ્રતમા નથી, તેમ જ પં. શ્રી ગભીરવિજયજી નોટમા લખાવે છે કે 'આ પં. ભેષક છે,' એટલે એની કૃતિ કરનાર કોણ છે તે ચકાસવું રહે છે આનંદધનજીના બીજા પદોના ચૈત્રી સાથે વિચારતા એ ચકા સુધરિત લાગે છે આનંદધનજીના પદો બહુ ઊંડા ભાવભર્યા અને આત્મજ્ઞાન તથા યોગરહસ્યના તલસ્પર્શી હોય છે આ પદમા ભાવ સુદર છે, પણ પ્રમાણમા ઉપર ચોગ્યો છે અને આનંદધનપદોના સામાન્ય ધોરણથી ઘણો અધૂરો-એણે પડતો-જાણ્યા પગર રહે તેમ નથી છતાં બ્યવહારજીવનને આ પં. ખાતે મોઘક હોઈ બહુ ભાવથી ભરેલ છે, ઉપદેશક હોઈ હું અને સ્પર્શે છે અને પ્રેરક હોઈ મુદામ પ્રશ્નને સ્પર્શે છે, તેથી એના કર્તૃત્વના પ્રશ્નને અર્થા પર રાખી, આપણે તેના ભાવ વિચારી જઈએ એની ભાષા હૃદય અને મગજ બંનેને અમરકારક થાય તેવી છે આ મૂળ પ્રશ્નનાં વિચારણા સહજ પડતે કરી છે બાકી તથોચ પ્રસંગ પર ઉપોદ્ધાત માટે મુલતવી રાખી આપણે પદના ભાવમા લયલીન થઈએ

૫૦^૧

(રામ-કાશી)

ए जिनके पाय लाग रे, तुने रुहीयें केतो ए०

आठोई नाम फिरे मदमातो, मोह निंदरीया शु जाग रे तुने० १

અર્થ—અરે ભાઈ! એ જિનેશ્વર ભગવાનને પગે લાગ તને તે કેટલું ઠીંકે? માટે પહોર-આખો દિવસ-આમ મદમસ્ત વર્તેને અભિમાનમા રૂંધ્યા કરે છે, પણ હવે આ તારી મોહ નિંદ્રાનાથી-અજ્ઞાનનાં ઊઘામાંથી-જાગ (૧)

વિવેચન—અરે એતન! તને તે કેટકેટલું ઠીંકે? જે જિનહેવનુ તારી પાસે અનેક વાર વર્ણન થયું છે, જે તગદેશવી રહિત છે, જે સર્વ ક્રોધોનાં ક્ષય કરી સસારને પાર પામી મુક્તિપદે ગિરાજમાન થયા છે, જે તને માર્ગદર્શન કરાવી ગયા છે, તેને તુ પગે લાગ પગે લાગવાનુ માત્ર એક જ કારણ છે માર્ગદર્શને નમ્સુખ રાખવાનુ આપણે જેવા થવું હોય તેને સન્મુખ રાખવા ઘટે, અને તેના જેવા થવાની નમત્રા ઊડાણમાથી નીકળી ઘટે જિનહેવ તો આપી કેવાના નથી, આત્મિક વસ્તુ કોઈથી ગાપી ચકાતી નથી, એને લેવા માટે બહાર જવુ પડે તેમ નથી, એની માગણી હાથ જોડી કોઈ પાસે કરવી પડે

શબ્દાર્થ—કેતો=કેટલું આઠોઈ=આઠે બગ=પહોર નવું કલાક નિંદરીયા=નિદ્રા, બેય શુ=માથી

૧ આ ૫૬ પ્રતમા ન હોવાથી પાદાતર પ્રાપ્ત થયેલ નથી

તેમ નથી,—પણ અદૃશી જ એ પ્રકટ વાય છે તારે એ તારુ ખરુ સ્વરૂપ જોવુ કે પ્રકટ કરવું હોય તો જિનદેવને પગે લાગ

તુ અનંત ગુણોથી ભરેલો છે, આનંદનુ ધામ છે, ચારિત્રમણતામા શાવનારો છે, પરમતત્ત્વના મધ્ય અજનાનો નાલિક છે અને અવિચલ શાંતિમા વસનારો છે તેને બદલે તે પોતે તારા સ્વિતિ કેવાં કરી મૂકાં છે તે જરા વિચારી જો તુ તો આઠે પહોર મદમા ઘેરાયેલો પડ્યો રહે છે, તને બે-પાંચ ગામનુ ધણીપદ મળી ગયું હોય, કે પાસ-પાસે નોકરની શોધાર્થ મળી ગઈ હોય તો તુ ધરતી પર પગ મૂકે નથી ! તારા નાના વર્તુળનાં કોઈ તા ! વખાણ કરે એટલે તારા જેવા ડાહ્યા, જ્યહાડુ કે કુશળ કોઈ દુનિયામા થયો નથી એમ માની લે છે આ વાત દૂકામા કરીએ તો, પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતપોતાના તાનમા મસ્તાન રહે છે, અને પોતાનું જ્યોતિષ સ્થાપવા મથામણ કર્યા જ કરે છે આ રીતે આઠે પહોર એના પનાર થાય છે એને જિઘ્રા સ્વપ્ના પણ આવા જ આવે છે ‘તું અને મારું’ની જામણ, પોતાના ન્યાનની મજા અને પોતાની આવડતના બહુગામા એ જીલો ને જીલો રહે છે પોતાની જાતનાં મજામા મોટાઈ માને છે

મોહ પ્રાણી ઉપર બે પ્રકારની અનર કંઈ છે કા તો એને દાડનો નિશી ચઢાવી એને ઠેકાણા વગરનો કરે છે, અથવા એનું ઘેન ચઢાવી એને જિઘ્રા નાળી દે છે મોહ ગતનું વર્ણન કરતા શ્રી સિદ્ધિંગણિ રહે છે

“એ મોહ રાજનું અવિદ્યા નામનું શરીર છે એ શરીર વૃદ્ધ હોવા છતાં આ દુનિયામા શુ કરી શકે છે, તે જણવા જેવું છે એ અનિત્ય વસ્તુમા નિત્યપણાનું જ્ઞાન કરાવે છે, અપવિત્ર વસ્તુને તે શુભ પવિત્ર અને નુકસાન મનાવે છે, દુષ્ટથી ભરપૂર વસ્તુને તે સુખરૂપ બતાવે છે, અનાતમ વસ્તુમા તે આત્મપણ દેખાડી આપે છે, એટલું જ નહિ પણ, શરીર વગેરે પુદ્ગલોમા તે મમતા ઉત્પન્ન કરી જાણે તે પ્રાણીના પોતાના હોય તેવા ભાવ પ્રાણીમા ઉત્પન્ન કરે છે આવી રીતે પરવસ્તુઓમા પોતાપણની શુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરીને પરિણામે પ્રાણીઓને તે પરભાવ ઉપર એટલા બધા આમક્રાંત બનાવી દે છે કે પ્રાણી પોતાનું (આત્મ) સ્વરૂપ નહિ જોળખાને નકામા અનેક પ્રકારના કલેશો પામે છે એ મોહનજનું અવિદ્યા શરીર, ઉપર જણાવ્યું તેમ, ઘડપણથી તરૂન છાણું વધે ગયું છે તેપણ તેનામા ખૂબ રક્ષિત હોવાને કારણે તે નિરતર મહાપરાક્રમી રહે છે એનું જોર એટલું બધું છે કે મોઝા મોટા પુદ્ર (શિવ-વંશજ), ઉપેન્દ્ર (વિષ્ણુ), નાગેન્દ્ર (શેષનાગ) ચંદ્ર અને વિદ્યાધરો તથા તેમ જાંબ મોટાઓ પણ એ દાદાની આજ્ઞાનું જરા પણ ઉત્તર ન કરી શકતા નથી”

મોહ રાજના વર્ણનનો આ તો એક ભાગ છે તેનો ખુલાસો ખાસ વાતવા યોગ્ય છે એનું અવિદ્યાશરીર મમજવા યોગ્ય છે એની મહામૂંઢતા પત્ની, મિથ્યાદર્શન મેનાપતિ,

એ સેનાપતિની કુદૃષ્ટિ બાર્યા, એ મોટા મહારાજના ગળકેચરી અને દેગજેન્દ્ર પુત્ર, એનો ઘણો મોટો પરિવાર, એનો મકરંવજ જેવો દેવને ન્યાપનાર સેનાની, એ સેનાનીની રતિ નામની પત્ની, એની પાસે બેઠેલા પાંચ મનુષ્યો, મન્નવજનો પુવેદ, સાવેદ અને પદ વેદનો પરિવાર, ચહેલાઈથી જમના સોળ કપાચ-બાળકો, એના ઓઝરાઓનો આખો મોટો પરિવાર અને એણે રચેલી ગ્રામી બાણનું વજુન વાચ્યુ, વિચાર્યું અને અવધાર્યું હોય તો નાહૂન પડે કે આ મોહની નિદ્રા એ રી વસ્તુ છે એ નિદ્રામાં પડેલાં માણસ નાગતો છતાં જીવે છે, મૃતો છતાં જાગે છે, બોડતો છતાં પરવશ નહે છે અને એકદરે એવું વિચિત્ર નામક જન્મે છે કે જાહે એ ઠીકના નાથતો હોય, જ્વળમા રાવતો હોય, મહારાજા દોરડે માંગની જેમ વર્તતો હોય તેગે લાગે છે

પ્રાણીની આખી બેટા જ જ્યાં પગધીન હોય છે, જ્યાં જાતી જાતમયકિત સ્વગિત થઈ જાય છે, ત્યાં એની અને નિદ્રાધીનની સ્થિતિમાં તફાવત રહેતો નથી. એ હાલતો-માલતો હોય તોપણ જીવતો લાગે છે આવી નિદ્રામાંથી ભાઈ, ભત્રાત્રા, પ્રમાદનો ત્યાગ કર, તારા વિશિષ્ટ સ્વરૂપને જોગળ, અને તારી પરિસ્થિતિને પિછાણું તું કોણું ? કેવી જીવમા પડી ગયો છે ? કોને આધીન પડી ગયો છે ? અને કેટલો નીચો ઠેર ગયો છે ?—તે વિચાર અને તારી મોહનિદ્રાને દૂર કર આ મોહ માત્મિક સૃષ્ટિમાં ખરેખર, નિદ્રાની સ્થિતિ ઉત્પત્ત કરે છે એ પ્રાણીને તદ્દા કરાવે છે, એની બુદ્ધિને વિરોધશૂન્ય બનાવે છે, એને સ્વપ્નદશાવત્ તરંગી બનાવે છે સમ્પ્રેમમાં કહીએ તો, નિદ્રાદશાની મર્વ પરિસ્થિતિ તેનામાં દેખાડી આપે છે આવી મોહનિદ્રામાંથી તું નાગ, અને માવાધાન થઈ જા (૧)

પ્રમુખી પ્રીતમ વિના નહીં કોઈ પ્રીતમ, પ્રમુખીની પૂજા ઘણી માગ રે તુમે ૦ ૨

અર્થ—આ પ્રભુ સિવાય તારા કોઈ ખરા પતિ નથી, નાથા માલિક નથી, એ પ્રમુખની પૂજા ઘણાં મોકળાશ કરનારી છે, મોટો આવરો તોડનારી છે (અથવા એ પ્રમુખ પ્રજાને તું ખૂબ મા ॥ લે, ચાચી લે) (૨)

વિવેચન—તું નોકર હો તો અન્યને થોડાં માન નહિ, તું સ્ત્રી હો તો પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઈને તારા પતિ માન નહિ, તું મજૂર હો તો પરમાત્મા સિવાય અન્ય કોઈને તારા ધણી માન નહિ. સ્ત્રીને પતિ કોણું હોય ?—જે એના પર સદા પ્રેમ રાખે, જે એના મુખદુખમાં આથી તરીકે રહે. માવા પ્રીતમ તો ખરા પ્રભુ છે, પરમાત્મા છે એ તને તુ ખમાથી ઉદ્ધરીને તેના જેવો બનાવી લાકે આવા પ્રમુખી પૂજ તું ખૂબ માગાં લે એ પૂજ તારી આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિને હમેશને મારે દૂર રનાર છે અને નિરતરના શુદ્ધ જ્ઞાનને ઉત્પત્ત કરનાર છે

‘પ્રીતમ’—આ શબ્દ પતિ, પ્રભુ કે ધણીનો લાવ બનાવે છે એ પ્રિયતમ શબ્દનું

નામ—પ્રીતમ = પતિ પ્રિયતમ માગ = માગ માગતીકર (ક્રિયા) અથવા મોકળાશ અતર (નામ)

૨ ઉપનિષદવચન-નાક્યાના એવા પ્રસ્તાવના આ સર્વનો વિસ્તાર છે

નાનુ સ્વરૂપ છે પ્રિયતમ એટલે સર્વથી વધારે વહાલા પ્રીતમજી પર અનેક પદા રચાયા છે ત્રિદાનજીનું દાસકંઠુ પદ ‘હો પ્રીતમજી, પ્રીતકી રીત, અનિલ તણ ચિત્ત ધારીયે’ એમ પ્રીતમજી ત કિં શુદ્ધ ચેતનજીને અવગોચર છે અને અનેક સ્થાનકે પતિને પ્રીતમ કહ્યા છે વહેવારના પતિ સાથેનો મળ ધ તો અદ્ય જાણે છે અને ચમરાજનું આવાહન આવે એટલે ખવાસ ધનારો છે, માટે ચેતનાને કહે છે કે પ્રભુજી પ્રીતમ વગર બીજા કોઈ તારા ખરા પ્રીતમ નથી ત્રિદાનજીના મહર પદમાં નમતા પતિને સમજાવે છે અને પતિ ઘેર આવે છે અહીં ચેતનાને કહે છે કે તારો ખરો પતિ તો પ્રભુ જ છે એ નિરજન, નિરાકાર છે, જ્યોતિસ રૂપી છે, અનંત આનંદના મગ્ન છે અને તું અને તે એક જ છે પ્રભુ તો આદર્શ છે, પણ એને તું પ્રિયતમ માનીશ એટલે તારામાં પ્રિયતમનું અનલ સ્વરૂપ પ્રકટ થશે, તું પ્રભુ જેવા ચેતનરાજની મનોવડ ધઈ જઈશ અને પ્રીતમ સાથેનો વિરહકાળ પૂરો થશે જ્યાં રાગ-દ્રેષ ન હોય, પૌરૂણિક ભાવમાં રક્ષ ન હોય, અને અનંત શુભમાં રમણતા હોય એ તારા પ્રભુ છે, એ તારા પ્રિયતમ છે અને એની વગરના પ્રીતમને તું શોધીશ નહિ એવા પ્રભુની પૂજા તું ખૂબ માગ

અવધા ‘માગ’ એટલે મોખાશ પ્રભુનો પૂજા ખૂબ મોકળાશ-છૂટ કરનાર છે અત્યારે તું રાગ-દ્રેષ-મોહ-જનિત નાના વર્તુળમાં અટવાઈ માસવારાની દુઃખામાં પડી ગયેલ છે, પણ પ્રભુજીના પૂજા તો ખૂબ વિશાળતા અને મોકળાશ કરનાર છે, તારી ન કુચિત દૃષ્ટિમર્યાદાને વિશાળ બતાવનાર છે, તારું આખું વાતાવરણ અનેરું કરનાર છે આ રીતે ‘માગ’ શબ્દને ક્રિયાપદ લઈએ તો માગણી કરવી અર્થમાં અને નામ લઈએ તો મોકળાશના અથ મા-ખસે રાતે સારો ભાવ રજૂ કરે છે

પ્રથમ ગાથા મૂલ્ય શુભને સીધો ઉપદેશ રજૂ કરે છે, ત્યારે આ બીજી ગાથા ચેતનાને ઉદ્દેશીને ઉપદેશક બોલતા હોય એવો ભાવ બેને છે દરેક વ્યક્તિને પ્રીતમ તરીકે સંબોધી શકાય, પણ તેમ કરવા જતા ભાવ જરા એથવો પડે છે (૨)

હવે પછીના ત્રીજી ગાથાનું પ્રથમ પાદ જિનેશ્વર દેવને અને છેલ્લું પાદ ચેતનને ઉદ્દેશીને લખાયેલું જણાય

મરઝા ફેરા ચારી ફરો જિનવદા, ‘આનંદધન’ પાય ત્યામ રે તુને૦ ૩
અર્થ—હે જિનવદ્ર ! આ સસારના ફેરાને અટકાવને આનંદધન બનાવી દો આ પ્રમાણે હું પગે લાગીને (આપને વિનંતિ કરું છું) (આવું જેની પાસે તમે યાચી શકો તેવા પ્રભુને પગે લાગો) (૩)

ત્રિવેચન—હે જિનવદ્ર ! આ સસારના ફેરા અટકાવી દઈને હવે તો મને આનંદધન કરી દો. આ સસારના ફેરા ફરીને હું તો થાકી ગયો છું એવી કોઈ ખતિ નથી, એવી કોઈ

રાખ્દાર્થ—વારી=અધ્યાત્મ પાય લાગ=પગે લાગીને

ચેતિ નથી, એવું કેઈ જ્ઞાન નથી, અને એવું કેઈ કુળ નથી, જ્યાં સર્વ જીવો અનનવાર જીવ્યા અને મર્યા ન હોય અને મારું આ ચક્રબ્રમણ અવિરતપણે ચાલ્યા જ કરે છે હવે મને એક સ્થાને જ્ઞાનદમ્બા અનતકાળ માટે બેસવાનું થાય એવું હે પ્રભુ ! હરી આપો, અને મારી આ રખડપટ્ટીને અળસાવી દો

ભવ એટલે નસાર સસાર તો એવો છે કે એને અવશ્ય જાણ્યો હોય તો એ આગમ વસ્તો જ ભય એમા ઇદ્રિયના વિષયો, ડપાયો તથા હાસ્ય-શોક-લથાદિ મનોવિકારો ભરેલા છે, એના બદમા એક વાર ચદયા પછી એમાથી નીકળવું ભારે માઠું બને છે ઉપર તથાવેલ મોહ મહારાજો એમા એવું તો સામ્રાજ્ય જમાવ્યું છે કે એ જ્યાં ત્યાંથી જીવે જી ! આકારે અદર ધૂસી જઈ પ્રાણીને હેરાન-પરેશાન -રી તદ્દન પગવશ બનાવી મૂકે છે અને એમ કેઠણે એને સ્થિર રહેવા હેતા નવી હે પ્રભુ ! મારા નાથ ! આ ભવના મારા ફેરાઓ હવે અગાધી દો, મને જ્ઞાનદમય બનાવી દો આ જ્ઞાનદ અને રતિ વચ્ચે ધવો ફેર છે જ્ઞાનદને આત્મા સાથે સંબધ છે, જ્યારે 'રતિ' પૌટંગલિખિ બાબતો કે વસ્તુઓમા વિલાસ માને છે અને 'ધન' શબ્દની પસંદગીમા તો ભારે ઊંડાણ છે લાભાનંદ મહાત્માએ પોતાના નામની સજ્ઞા 'જ્ઞાનદધન' રાખી ત્યાં જ્ઞાનદનો સમૂહ એ મર્થ બેસતો આવે છે મારો ભવનો ફેરો મટાડી હે જિનવદ્ર ! જ્ઞાનદમય કરી દો—આ પ્રાર્થના છે

અવધા હે જ્ઞાનદધન ! સસારના ફેગ મિટાવીને મને જિનવદ્ર-તીર્થે જર થવાનું માધ્ય પ્રાપ્ત કરી આપો, મને જ્ઞાનદમય કરી દો, મા ! સ્વચાળના દેરા ત્રણે અવધા મારા ભવના ફેરા વારી મને જિનવદ્ર બનાવી આપો તેથી જ્ઞાનદધનને તું પગે લાગ

તને તે શું કઠીએ ? અને કેટલું કઠીએ ? એવા વીતગગને પડે જાગ તારે એવા ધનુ હોય તો એને પગે લાગ, એને પગને ચાલ અને એની સેવા ઉઠાવ.

ઉપસહાર—આ બ્યવહાર પંથા ધણી ઊંડો ભાવ છે એની કૃતિ, શૈલી અને શમ્ભવના જોતા એ જ્ઞાનદધનની કૃતિ ન હોય એન માનવાને ધણા કારણો દેખાય છે નીચેના કારણો વિચારવા —

(ક) જ્ઞાનદધનજીની ભાષામા ઊંડો યોગ હોય છે, અહીં બ્યવહાર બાહ્ય વાતનો યોગ છે

(ઘ) જ્ઞાનદધનજીનું નત્યેક પદ એક મુદ્દા પર હોય છે, અને મેનો આશય કે લી પક્ષિમા મસુચ્ચયીકરણ કરીને મૂકેલ હોય છે આ પદ માં તે યૌનીથી ઊભરી રીતિ દેખાય છે

(ગ) જ્ઞાનદધન કહી સીધો ઉપદેશ આપતા નથી, એમનો ઉપદેશ અનુમિતિ (inference) થી હોય છે આ પદમા સીધો ઉપદેશ છે તે અન્ય પદોથી આ પદને જુદું પાડનાર તરવ દેખાઈ આવે છે

(ક) આનંદધનની ભાષા નૃદતત્વ (magistry) હોય છે, આમાં ઉપારી વાત છે એ આનંદધનની વાણીની ચૈત્રીની જુરી જ વાત છે એ માત્રના સુખદોનો પ્રદાન નથી. એ આ તો ભાત પાડનાર તત્ત્વ ડોહાં ખાસ નોંધવા લાયક છે

(ક) 'નમો મુજ નમો મુજ કે' માના 'એ જિનક પાપ લા' એવી વાત કરે નહિ, 'અમ હમ અમર ભયે ન મરએ' માના 'તુને કહીએ કેનો' માય એ મા વાણી નથી, પણ અન્યથા ધનના છે

(ક) પ્રથમ માયા જેને ઉદેલીને લખાણ છે, તમારી બીજાના દેર યર્ષ ભય છે અને ત્રીજી ગાવાના તો જે વાર પવરો લયો પડે છે અને ઉદય બદલવા પડે છે એ આનંદધનની પદ્ધતિથી જુરી જ કિંવા છે

(ક) અને 'પ્રીતિ'નું આખું તત્ત્વજ્ઞાન 'માયન જિવજી પ્રીતી'માં માનાર 'પ્રમુદ પ્રીતમ વિષુ કોઈ નહિ માન' એવી સાદી વાત કરે નહિ એની ચિત્તપ્રસન્નતાની વાત કે નિરુપાધિ પ્રીતિની વાત માણી ગેનોખી છે, અતિ ઉચ્ચ બુદ્ધિમાં પણ મુકાયેલી છે અને એમની નામાન્ય કૃતિની તદ્દન જુરી પડી લાયક તેની છે

આ તો કાવ્ય અને ભાષાદષ્ટિની ચર્ચા છે બાકી આ પદનો બાર સામાન્ય મુશ્મુને ખૂબ આ રસ કરનાર, તેમજ તેને વિચારના નાખી કે તેઓ અને આરંભને પ્રેરણાદાયી છે વારવાર કહીને કેનું કહેવું? અને શા માટે કહેવું? ચેતન! તારે એવા યુગ હોય તો એ જિનદેવને પગે વાગ, એ અદ્વૈતના આદાને તું જમાવી દે, નારામય બનાવી દે

આ પદ પ્રાથમિક દશાના પોતાના જાણે બહુ ઉપયોગી અને અભ્યાસ કરવા યોગ્ય હોઈ તેના પર બહુ જરૂરી વિવેચન કરવા પ્રેરણા વર્ધ છે; વિશેષ વિવેચનની જરૂર જણાતી નથી, કારણ કે ભાષા સમજીને અતરંગી ઉતારી શકાય તેવો છે છે ની એક વાત કરી વિવેચન પ્રત્યક્ષ કરીએ ઉપદેશમાં એક ને એક વાત ફરી ફરી કહેવામાં વાણી નથી. વાચકવર શ્રી ઉમાસ્વામિ મહારાજ તત્ત્વમરતિ જાનની યત્નશીલતા જ કહે છે કે 'તીર્થ'જ મહારાજે પ્રણીત ભાષા અવવા તેમના જાણકારોએ કહેવા ભાષાને અનેક વાર અનુક્રીત કરવામાં આવે તે પુષ્ટિ કરનાર જ વાચક છે જેમ વિષનાશ માટે નિઃશ્વરનો અનેક વાર ઉચ્ચાર કરવામાં આવે તે હોય નથી, તેમ ગગરૂપ વિષના નાશ માટે વારવાર એકની એક વાત કહેવામાં આવે તે પુનરુત્તિ હોયની કદાચ આવે નહિ જેમ એક વાગ આપેલું ઔષધ વ્યાધિનાશ માટે ફર ફરતે વિષમાં મુખી આપવામાં આવે તેમાં હોય નથી, તેમ રાગ નાશના વ્યાધિના નાશ માટે પુન પુન એક વાત કહેવામાં આવે તેવી રીતે જ અર્થપદની યોગ્યતા કરવી અને તેમ કરવું તે ઉચિત અને મુયોગ્ય છે જેમ કૃત્તિ માટે (ભરણ-પોષણ અવાવવા, રોટી પેદા કરવા) માણસ એકનું એક કામ 'રોટી' વારવાર કરે છે, તેમ

વિત્ત । કરનારી વાતો હેતુસર વારવાર ફરી ફરતે કરતી ।

આ હકીકત ધ્યાનના રાખવાથી પુનઃપુનઃ દોષનો પ્રસંગ લેખક કે કવનને માથે કદી ન આવે, અને સુદામ વાત આકારફેરે થયા કરે એટલા માટે ‘કેતો’ એટલે કેટલું કહેવું, એવા અર્થ સાથે કેટલાં વાર કહેવું એ વાત આ પદના ક્ષત્રી છે અને એમા દોષ નથી પણ પ્રેરણા દિષ્ટિએ ખાસ લાભ છે એ વાત પર ધ્યાન એવવાની જરૂર છે (૧૦૨)

૫૬ એકસોનણ્યુ

ભૂમિકા—વ્યવહાર શબ્દોમા આ પદમા બહુ ઉપયોગી વાત કરી દીધી છે એનો અર્થ સુગમ હોઈ બહુ વિવેચનના આવશ્યકતા રહેતી નથી એનો આશય સતેષમા વિચારી જઈએ —

સત્તારા શુભ પોતાના પેપાન-ધધાના પડયા છે, દોકરા-જેડરાના પેવિશાગ, અભ્યાસ અને ઉઠેરમા અટવાઈ ગયો છે, નોડન કરી પોતાનું સુત્રાન ચલાવવાના દાકા નારવામા રૂંદવાઈ ગયો છે, અને વાતમા ઘઈ માલ ન હોય એવા ડામેમા આત્મા જેવા ચીજને વાંસી સત્તારમા અટવાયા કરે છે, અને વિના કારણ અડવો અડધો થઈ નય છે

મધુ મજ છે મરા દિલ રાજી ર મધુ

ઝાઠ પહોરની ચોમઠ ઘડીયા, શો ઘડીયા જિન સાજી ર મધુ ૧

અર્થ—(હે ચેનન! હે શુભ!) તું પ્રભુને-પરમાત્માને ભજી લે, સેવી લે (તું એમ જ તેમા) મારું દિલ પ્રવત છે, એમા નને આનંદ છે એ, આ પહોરની કુલ ડાક ઘડીઓ થાય (તેમાથી ઘઈ નહિ તો) એવામા એવી બે ઘડી સુધી જિન મહારાજને સેવી લે (૧)

વિવેચન—સત્તારના રગમારનાઈ થેલા, ગાડી-વાડી-લાડીના ચક્કરમા પડી ગયેલા નાણુચને કહે છે કે ભાઈ! થોડો વખત પ્રભુને ભજી લે, એને યાદ કરી લે, એના નામની માગા ફેરવી લે, ઘઈ નહિ તો એટલું પણ કીચ, તોપણ મને તે વાત ગમશે જો ભાઈ!

શબ્દાર્થ—ભ/લે=ભજી લે સેવી લે પૂછ તે મેરા=મારા જિવનમા રાજી=પ્રીતી લહેરમા પહોર=ત્રણ દિના, વિચનો આઠમો લાગ. ધીવા=૨૮ મિનિટની એક ઘડી એક પહોરની સાડા સાત વગેરે એક વિચની સાડ ધીવા થાય દો=જે રાજી=પૂછ, સુસજ્જિત કરી મેવી

૧ પ્રવરતિ, નોડ ૧૨-૧૫ નો ભાવાર્થ

૨ સુપ્રિત મોની આશ્રિતિમા સાક ઝપેન છે ખરી વાત પણ સાકી છે પણ અસત પાક નોસકનો વાલે (૧) (ચર્ચા વિવેચનમા) આ પદ મારી પામેની પ્રતમા નથી સુપ્રિત ૫ મા નહુ આશ્રિતિમા ચોસકનો પાક છે -વિવેચનકાર

આખા રાત-દિવસના મળીને આઠ પહોર થાય છે અને એક એક પહોરની નાડાલાત ઘડી (૨૪ મિનિટ) વાય છે એ તો તને ખબર છે આખા દિવસની ચોમક ઘડી પ્રભુ ભજનમાં કાઢ તો તો બહુ સારું, પણ એટલું ન બને તો આખા દિવસમાં બે ઘડી તો પ્રભુભજન માટે અલગ પાડ એ તો માત્ર દિવસનો લગભગ ત્રીસમો ભાગ થયો. કાંઈ નહિ તો એટલો વખત તો પ્રભુસેવન માટે બુઢો પાક નતવળ, આઠ પહોર દહાડામાં બે ઘડી સામાયક જેટલો કાળ આત્મગુણવિચારણામાં કે પરમાત્માના ધ્યાનમાં કાઢ આખો દિવસ મજૂરી કર્યા કરાંગ, અને મોત આપશે ત્યારે આ સવ મૂકીને ચાલ્યો જઈશ, એમાં તે કાંઈ અઠાલી વાત છે ? માટે, કાંઈ નહિ તો, ડેવટ બે ઘડી તો માની લીધેલા વ્યવહારનો ભાર માથા પરથી ઉતાર અને કાંઈ નવીન વાતાવરણુ જિભુ કર, અત્યારના તારા વ્યવહારથી કાંઈક ઉત્ત્વ દશાનો સાક્ષા કાર થાય એવું કાંઈ કર ગમે તે કર, પણ બે ઘડી તારે પોતાને માટે દરરોજ અજગી ગઢ તળાવની પાળ તૂંશે અને પાણી ગલના માકશે, ત્યાર બુદ્ધિ આવશે, તે પણ નકામી છે અને પડી ખેદ કે પચ્ચાત્તાપ વશે તે પણ અર્થ વગરના છે માટે, કાંઈ નહિ તો, બે ઘડી તો પ્રભુભજન, આત્મચિંતનન ધ્યાન કે નિચાણમાં દરરોજ ગઢ ^૧ (૧)

દાન પુણ્ય કટુ ધર્મ કર છે, માહ માયાકૂ ત્યાગી રે. પ્રશ્ન ૨

અર્થ—અને ભાઈ! દાન, પુણ્ય અને એવું એવું કાંઈ ધર્મ (સાદુ ગામ) કરી લે અને તે માટે મોહ અને માયાને તણ દે (૨)

વિવેચન—અને ભાઈ! સામાન્ય જેટલો સમય પ્રભુપૂજન કે ભજનમાં કાઢીશ તેમાં તને ખૂબ શાંતિ વગશે આ દુનિયાના રખડાવનાર મોહરાગ છે આ મોહરાગનો ત્યાગ કર અને મોહરાગનો મત્ર ‘અહ અને મમ’ છે ‘હું’ અને ‘મારું’ એ મહામત્રને પરિણામે પ્રાણી પુદ્ગલમાં રાખે છે, ધનમાં માયે છે અને ગુમાનના નાચે છે આ મમતા મોહરાગની ધર્મપત્ની છે અને આખા ન રસનું મૂળ કારણ છે એ આખ પગ બધી ચઢાવી દે છે, અને

રાખકાર્થ—કટુ = કાંઈ ધર્મ = પુણ્ય કર્મ, સાદુ ગામ ત્યાગ = ત્યાગી, ડેડી દઈ, તણ દઈ માયા = મમતા, રેનદ મારાપણું

૧ ચોસક^૧ પાક સર્વ ાડકાને મુખે સાલતો છે, સબધ પૃથ્વી અને ખનિકાઓની નજરે એ જ અસન પાક હોય એમ માને છે, પણ જાપેન પુસ્તકની ડેલી આકૃતિમાં સહ^૨ પાક આપ્યો છે તે કાંઈ ગજુતરી સ્તર, હિસામી મણસરુ કામ જવાન છે બી મા ની પ્રથમ ત્રણ આકૃતિમાં ચોસક પાક છે માન ચોથીમાં સહ મા પાક જાપેન છે બાકી તો અનેક જૂનો વ્યવહારમાં રાનતી ભેવામાં આવે છે જે નજરે સાત ના ના જાત દિવસને અડ(૮)નાડિયુ કહી રકાષ તે નજરે આઠ પહોરની ૬૪ ઘડી જૂની રામતી હો એમ અને લાો છે પરંતુ ૧૭ માસ—અધિક માસ આવે તો પણ બાર માસ—મોનીએ ૩૫૫ દિનત માટે આખા કરીએ ત્યારે તિતિસપ્તહી રાઈવાણુ^૩ અને જે પખવાડિયામાં ચૌદ દિવસ થતા હોય કે સોગ થતા હોય તેમાં ઉમી રીતે પત્ર રાન-દિવસ કહીએ તો આઠ પહોરની ચોસક ઘડી પણ નેરાન ઔનવારિક નજરે એ માત્ર મુયોગ્ય છે અને કાળગણનાના ઉચ્ચાને પણ ધ્યાન હોઈ પૂર પડુઓએ એનો સંકાર મ્યો^૪ તરી એમ અને નાો છે -વિવેચનકાર.

અન્ય હજારો વાતો કરે છે, અને તેને જોડી દીડોથી પોષે છે આ મોહરાય અને તારા માયા-મમતાનો ત્યાગ કરી દે, તેના પર વિજય મેળવી લે નાયા એટલે મમતા એનો અર્થ હજાર-પ્રપચ પલ્લુ થાય, પણ અહીં સજ ધર્મી તેને મમતા અર્થમાં કમજોરી છે

અને હાઈ! કાઈ દાન-પુણ્ય કે એવા પ્રકારનો વ્યવહાર ધર્મ કાઈ કર અતે આ વાત વચાવેલી અને તે તારી પોતાની નાની ડીધેરી બાળી સુધિ છોડીને એક દિવસ જુ પચે તે વખતે બહાર કે તિએરી કોઈ સાથે આવવાની નથી. માટે કાઈ દાન કર, કોઈ સ્ત્રીપાત્રને આપ, સારી સરવાઓને આપ, યોગ્ય પીડિતને પોષ, દુકાળ, મહાકાંડ કે અજાણી હેશન વતારાને આશ્રય આપ. આનું કાઈ કરશે તે તારી સાથે આવશે. ત્યાગ-ધર્મની શરૂઆત દાનથી થાય છે અને દાનમાં પોતાની શક્તિ અને સામાની જરૂરીઆત પર નિગ્રાહ રાખવાની છે આટલું કાઈ કરીય તો તે સાથે આવશે, અને તને ટેકાડેપ થશે. દાનના પૈંગાના દાનથી જ અનુકવાનું નથી. એમાં વિદ્યાદાન, સેવાદાન, સેવાનમયદાન વગેરે અનેક બાબતોનો સમાવેશ થાય છે અને પુણ્યમાં સારા કૃત્યો સર્વ આવે છે અસહાયને સહાય, જરૂરવાળાને સલાહ, પ્રામાણિક વ્યવહાર, અવસરે ભિલા રહેવું, સ્વસ્થ વગેરે અનેક બાબતોનો પુણ્યમાં સમાવેશ થાય છે તારાથી અને તેટલું દાન-પુણ્ય કર અને પ્રેરિતે 'કષ્ટ'-ગાઈક ધર્મ કર આમ ને આમ તલ્લખી જઈશ અને વાત્યો જઈશ તો ખાની હાવે તને તારનાનો માર્ગ પલ્લુ નહિ મળે, માટે કાઈક કર, થોડું પલ્લુ કર, અને તારા જીવનને ઉજાગ

જેને આત્મપ્રગતિ સાધવી હોય તેને સર્વત્યાગનો માર્ગ જ શ્રેયકારી અને આદરણીય છે પણ એ મહાન સર્વસ્વત્યાગની શરૂઆત 'દાન' ધર્મથી થાય છે, કારણ કે વસ્તુ કે ધન પરની નાયા ઉડાકવી એ પલ્લુ શરૂઆતમાં તો મોટી વાન છે તેથી પ્રાથમિક પ્રગતિ-પંથમાં દાનધર્મને અત્યંત સ્થાન છે

'દાનપુણ્ય'—દાન અને પુણ્ય એમ પલ્લુ અર્થ થાય અને દાનરૂપ પુણ્ય એ અર્થ પલ્લુ થાય. 'દાનપુણ્ય ક્ષેત્ર' એ વાક્ય પ્રયોજિત છે અને સહજ સમજાય તેવું છે આ પ્રવામાં દાનપુણ્ય અથવા તેવા જ બીજા ધર્મ કરવાની વાન કરી ધર્મ એટલે ફરજી, ગંગ, સ્વણ અને સયોગો પ્રમાણે આ ધર્મમાં ફેરફાર થાય છે, અને વિવેક વાપરી પાત્ર વાન વાય તો મહાસાહ કરાવે છે ક્રીતિબાનને બહુ અગત્ય મળતી નથી, પણ કાઈ ન આપનારની સરખામણીમાં ક્રીતિદાન કરનાર પલ્લુ જોડો નથી સુપાત્રદાન સારું છે, અભયદાન (જીવિતદાન) શ્રેષ્ઠ છે અને અનુકાપાન હું ચ જતાવે છે દાનમાં વિવેકની જરૂર છે બૂલને વાવનારને એ ઠોગે નહિ આપવું થોડું અને ખડાઈ ઘણી હાકવી, નામનાનો મોહ રાખવો, એ બૂલને વાવનાનો પ્રકાર છે પણ દાનની શરૂઆતમાં તો તે પલ્લુ ઇષ્ટ ગણાય છે (૨)

૧ 'ધર્મ' શબ્દ અનેક અર્થ છે અહીં ધર્મ એટલે દાન કે એવું કોઈ સૂક્ત્ય ધર્મ શબ્દ ધરો. વિશાળ અને બહુઅર્થી છે નિવિરચનકાર.

‘આનંદધન’ કહે સમજ સમજ છે, આવર સોનેગા સારી રે પ્રશ્ન ૩

અર્થ—આનંદધન કહે છે કે હે લાઈ! જરા સમજ લે, સમજ લે, (નહિ નમજ તો) આખરે કુલ બાણ બોઈ નાખીય, વેડફી ઉડાડી નાખીય (૩)

વિવેચન—આનંદધન મહારાજ બાર મૂંઝીને કહે છે, વારવાર કહે છે, કે લાઈ! કાઈ સમજ લે આ તને દુકામા બાવ અમ તવવા ચલ કયો છે ને ધ્યાનના લઈ લે અને જરા ઊંડો ઊતર નહીં તો આખરે માખી બાણ હારી બેમીય મનુષ્યલવમા પ્રાણી ડેવી બાણ માટે છે તે આપણે જોઈએ જન્મ્યા પછી અભ્યાસ કર્યો, પરણ્યું, આપાર કે નોકરી મારવા વગેરે બાણ માડી અને એનો લાભ લેવામાં ન આવે તો અતે એક દિવસ એને મૂકવી તો પડવાની જ છે એ મૂંઝી વખતે પસ્તાયો થયે કે આજુ મળ્યું, આટની સગડતા હતી, પણ એનો લાભ ન લેવાણો અને અતે ખાધી મુઠ્ઠીએ આપ્યા હતા તે ઉઘાડે હાથે ચાવવાનું થવાનું આમ અને તો તો ભારે કઠણ વાન થાય એવું ન બને તેટલા માટે મમજી ભા, યાદ રાખ, કે આ બાણનો ત્યાગ તો જરૂર કરવાનો જ છે તે વખતે ગ્જાનિ ન થાય તેટનું તો ઓછામાં ઓછું કરવું જ જોઈએ આવી બાણ ગાઈ વાગવાર મળતી નથી, પરાધીન તિયયો કે પશીઓ લાખી બાણ માડી શકતા નથી, અને દેવો ડાહ્યા કહેવાય છે, પણ બાણનો લાભ બહુ લઈ શકતા નથી બાહી એકવી આર ઈદ્રિયવાગને બાણનો મવાલ જ નથી અને પરાધીન અને હુ ખી હોઈ બાણને સમજતા પણ નથી તને તો અત્યારે ભારે અનુકૂળતા છે તો એ વેડફાઈ ભય તે પહેલાં તેનો લાભ લે, અને એમાં મુલતવી રાખવાની વાત ન કર ધડપગમાં કાઈ કરશું એવી વાત ન કર—ડોને ખખર છે કે મદવાડ, અકસ્માત કે મન્ય કારણથી બાણ પહેની સહેલાઈ ભય તો પછી પસ્તાવાનું ગરજુ વઈ પડે માટે કાવ કરવાનું હોય તો આજ કર અને આજ કરવાનું હોય તે હમણાં કર એમ કહેવાય કે તું બાણ ભૂચો! કે તને તે માડતા જ ન આવડી એમાં કાઈ માલ નથી માટે માવો સહ બતાવનાર સૂરશુક તને કહે છે કે લાઈ! સમજ લે, જરાખર સમજ લે, તારી બાણને ઓળખી લે, અને મોહમાં તણ લઈ ગઈ દાનપુણ્ય કરી લે અને કાઈ નહિ તો બે ઘડી તારા પોતાના સામા કિંતને માટે કાઢ (૩)

ઉપમહાર—પૂજ્ય પંડ ગભીરવિજય ગપ્પિ લખાવે છે કે આ પદ શ્લોક છે એની કૃતિ જોતા કાન્યની નજરે જે મજબૂત યોગછાયાના ડવન યોગીરાજ આનંદધનજીએ કર્યા છે તેની કલાએ એ પહોંચતું નથી એમ મને લાગે છે, અને મારા પાસે આનંદધનજીના

શબ્દાર્થ—આખર=આખરે, છેવટે બોલેલા=બોલિત, હારી બેસીય મુમારી નાખીય, વેડફી નાખીય

૧ ભૂંડ્યો બાણ આ વિષય પર એમ લેખ લખ્યો છે તે વાચક યોગ્ય છે જુઓ ‘જૈન ધર્મ’ પ્રકાશ પૃં ૪૧, પૃં ૨૫૩ એ જ લેખ સાધને માર્ગે પૃં ૫૨-૬૦માં જુઓ -વિવેચનકાર

પોતની પ્રતિમા એ ઠ નહિ, એટલે એ પદની કૃતિ કોની છે તેનો પ્રશ્ન ઉપોદ્ધાત પર મુલતની રાખીએ છતાં વ્યવહાર માણસોને ઉપદેશદષ્ટિએ મધ્યમ ઝડાવાળાની વચગાળાની નજરે એનો ભાવ ખૂબ સરમ છે આ પદની કૃતિ વિદ્વાનદંડની કક્ષા સુધી જરૂર વધે ઠ એ મધ્યકાલીન યોગીઓના કવનોને અનુરૂપ છે અને ખાસ શિક્ષણીય હોઈ જનતાને ખૂબ લાભપ્રદ છે એટલે એના પર મુદ્દાસરનું વિવેચન કયું છે આ અને આવા બેપદ પદો વિનયવિલાસ, યશવિલાસ, વિમળવિલાસ કે ચિદાનંદની કૃતિઓની કક્ષામાં તો ૮૩ આવે છે, કમીર, સુરનાસ કે લોભના ઉપદેશમય પદો સાથે એની નજીના બરાબર વાચ છે અને જનતાને-આમવર્ગને-ખૂબ પ્રેમ હોઈ ગાન વખતે જ સમજના ઊતરી જાય એની સહજ લાક્ષણિક ભાનામાં હોઈ ખૂબ આનંદ આપે છે એના નૃત્યની વર્ના સાહિત્ય નજરે મન આપશે, પણ મુમુક્ષુને તો એના સાગ્ર નાથે કામ છે અર્ના તત્ત્વોચ્ચ સ્થાન માટે મુવતથી રાખી છે, છતાં આ પ્રસંગે એક વાત તો નોંધી લેવા યોગ્ય જણાય છે, આનંદધનના પદોમાં આત્મનિમજ્જન સર્વાંગી છે, એના કોઈપણ પદમાં મધ્યમ માં જોવામાં આવતો નથી, એમાં સુમતિ ગાયે તો પ્રાણજીવનના મર્વ સમાવેશ માગશે, એમાં વિરહનાશ સર્વ ઠાગનો હશે, એના ચેતનનું અમરત્વ શાશ્વત દેખાશે, એટલે એમાં દિવસના ત્રીશમાં ભાગમાં (બે વડી) પ્રભુભજનની વાત એમની ઉચ્ચ દષ્ટિએ ઠઠગી લાગે તેમ છે અને બીજી વાત જાનપુણ્યની એ ઠગી કરે નહિ એમને તો કર્મનો મર્વથા નાશ ભોઈએ છે, એમને ભગવત ભજન કરી પાઠ જણુ છે (પ્રથમ પદ), એમને વિલગ ગોઠતો નથી એટલે એ જ્ઞાનપુણ્યના માર્ગોની વાત ન કરે એમના પ્રભુપ્રેમની કહાણી અઠમ્ય છે (પદ ૪) આ દષ્ટિએ આ પદની કૃતિ મન્યની હોય એમ લાન્ધા વગર ગહે તેમ નથી

આટલી હકીકત હોવા છતાં મારા-તમારા જેવા મધ્યમમાર્ગી છુરોનાં આખ ઉધાડ નાર આ પદ છે તને રાને તે ઠગ, પણ થોડું જ્ઞાનપુણ્ય કરી જરા હળવો થા, અને ૨૪ શ્લોકમાંથી ૪૮ મિનિટ તારા ચેતનરાજ સાથે-તારી પોતાની માથે-બેસ, એને અવધાર, એટલું પણ ન બને તો કાઈ દાન ઠર (૧૦૩)

૫૬ એકમોચારસુ

ભૂમિકા—આ પદમાં એક અતિ અગમ્ય વાતની હકીકત જાહું અસરકારક કાવ્ય રૂપે રજૂ કરી છે એનું કર્તૃત્વ તો મહિંધ રહેશે જ, એ ઘણીખરી પ્રતોમાં આનંદધનના પંતમંદ્ર સાથે લભ્ય થતું નથી, પણ એ પ્રશ્નની વિચારણા, આપણા અગાઉના ધોરણ અનુવાર, ઉપોદ્ધાત કે સ્વતંત્ર લેખ પર મુલતની રાખી પદના અર્વાગૌરવ અને રહસ્ય-વિવેચનને અત્ર સ્થાન આપીએ

આ પદમાં અનેક પાઠાવરો

જો એમ અર્થ અને અનુભવથી ૫ ગલીર

વિજયજીએ લખાવેલ છે, તે તેના સ્વાન પર વિચારાશે અને એટલી સ્પષ્ટતા કરવાની જરૂર છે કે આ પદ કોઈ પ્રતભાવી મન્ય નથી એટલે પાઠાતર પણ અર્થ કે કલ્પના-સંભાવનાને આધારે કે નબળા પરથી સૂચિત છે એમ સમજવું

આ આખું પદ વિકાસ પામેલી સમતાના મુખમાં મુકાયવું છે અને તે મિત્ર અનુભવને ઉદ્દેશીને બોલાવ છે એ વાત ધ્યાનમાં રહે પ્રથમ વિભાગમાં અનુભવને ઉદ્દેશીને ૮-૧૩-૧૪ અને ૫૦માં પદો આપા ગયા છે અને આ દ્વિતીય વિભાગમાં એ ઢબના ઘણા પદો આવી ગયા છે એનું વિસ્તારથી વર્ણન પામક અને સિત્તેરમાં પડેને મથાળે આવેલ 'સાખી'ઓમાં થઈ ગયું છે, એટલે ઉલ્લેખ કરી અત્ર બીજી પ્રસ્તુત વાત એ જણાવવાની રહે છે કે આ પદનો વિષય ૮માં પદ સાથે ઘણો મળતો આવે છે એ પદમાં અનુભવને જાગૃત કરવાની જે વાત કરી છે તેની પૂર્વભૂમિકા આ પદમાં છે

વાત એ છે કે પ્રાણી હજી સમારકામાં રાચી રહેલ છે એનામાં આગળ વધવાની શક્યતા છે, એનાં સત્તામાં અનેક શુદ્ધિ છે, પણ હજી એ વિષયવાસનાથી ઉપર આવ્યો નથી એની અદર વિષયેશ્વરની પ્રબળતા છે એની સાથે શુદ્ધિપ્રાપ્તિ તરફ અભિસરણની પણ શક્યતા છે તુચ્છ મનોભાવને દર્યાવનાર દુર્ભૂતિ તેનામાં છે, તેનાં સાથે જ તેનામાં 'સમભાગે' લઈ જનાર ઉચ્ચ આશય કરાવનાર તત્ત્વો મોજૂદ છે આ શુભ તત્ત્વોના સરવાળાને આપણે 'સુમતિ' અથવા 'મમતા'નું નામ આપીએ છીએ

પ્રાણી પોતે પોતાના કર્મોના કર્તા છે એ ખરું, પણ એ નિમિત્તને આધીન હોઈ પરાભવને વડા પડી બાંધ છે અને તે વખતે એ અધમ કાર્યો કરે છે, ન બોલવાનું બોલે છે અને માઠા વિચારો કરે છે એવી પરાધીન દશામાં પાપુ એનાના મુઠર તરેણી શક્યતા અને હાજરી છે એ સુમતિ અથવા મમતા એવે વખતે પ્રાણીની રાહ ભેઈ જોડે છે, અને 'નિશ્ચિન ભેઉ તારી વાટડી' (પદ ૧૬૩) નો લાવ જતાવે છે આવે વખતે એ જે પ્રકારનું વર્તન કરે છે તેનું વર્ણન આ પદમાં ખૂબ સરસ રીતે કયું છે સુમતિ પોતે અતિપવિત્ર આર્થ નાધવી છે એની માર્ગપ્રતીક્ષા પતિ માટે છે, એની આતુરતા ચિરહૃદયના નાથ માટેની છે, અને એની લવના પતિ માટે છે એ પતિમાં રહેલી નત્તા કલ્પી શકે છે અને પતિને એ સ્વરૂપે નિહાળવાની પોતાની લાલસાને સ્વરૂપ-આકાર આપે છે

જેનનો આખો વિકાસમાર્ગ યોગદંષ્ટિએ જોતા તેમાં ઇદ્રિયનો સયમ, મન પર અકુશ અને કપાયો પર વિજય મુખ્યત્વે દેખાય છે તેના અનેક સાધનો જતાવતા વિકાસમાર્ગમાં ધ્યાનયોગને પ્રધાન સ્થાન આપ્યું છે શ્રીઉપનિષદિતિપ્રપચાક્યામાં આખા જૈન ધર્મનો સાર ધ્યાનયોગ જતાવ્યો છે અને તેની નિહિ માટે મન પ્રસાદ સાધવો જોઈએ અને તે અર્હિસતા વગેરે સુદ્ધ અનુષ્ઠાનથી સાધી શકાય છે એમ જતાવ્યું છે^૧ આ રીતે જ્યારે ધર્મ

૧ ઉપનિષદિતિપ્રપચાક્યાપાતર પ્ર ૮, ૫ ૧૯ ૫ ૨૦૭૯

451

(राग—आशावरी)

हठीली आरुया टेक न मेंटे, फिर फिर देखण जाउ हठीली० ए जाऊणी
उपनउठीली प्रिय छवि, निरखित उपति न होई,
नट मरिं डक इटकू रूभी, देत नगोरी रोई हठीली० ?

૧ એક જાતના બા પદ છે તે પ્રમાણે નીચેના પામતગે પ્રાપ્ત થયા છે —

પાકાંતર—આખા-આગે મેટું-મોટું અનિ-જન નિરખિત-નિરખત વૃપતિ-તપત નીચ પકિત-
કંઠે પરી ફેકે હટકે કંઠી

કલ્પે પ્રી દુઃક હલકું કલ્પી
સામર્થ્ય—હમીરી = જિંદી આખ્યા = આખો, નવુઓ રેક = પશુ, નિયમ મેર = મૂકે, ઢોડે ફિર
ફિર = ફરી ફરીને વારવાર દેખણુ = જોવાને અનુભવી-ઉત્તમીવાની જોઈ અને રૂપાંગની લાસરી
વાવાની મનોમોહન મનોહરની અથવા મનોહર પ્રિય = વડાની જીની = તસવીર માતિ નુરત નિરખિત =

અર્થ—છઠે વડેલી આખો પોતાની ટેક ઊડતી નથી (એને એમ ધાય છે કે) તોફાં દૂરી કરાને (એને) જોવાને જડા માથા છે. અભિયા લાજાની પ્રિય હબી જોવા જોતા એને ડહી ધરપત વતી નથી અને ડહાય કોઈ વખત આનંદ કરાને એને રોકુ, મના કરુ તો એ ઓશિયાળો ધઈ રહી પડે છે (૧)

વિવેચન—મના કહે છે કે પોતાની આખો હડે ચડી છે અને નીરખી નીરખીને પતિને જોવાની જે ટેક એણે લીધી છે તેને ને ઊડતી નથી. અનતગુણના ભરેલા પતિદેવને જોવા વાર રહી ચકાતું નથી કૃધાના પિતા વસુદેવે રૂપ એવું બનું કે એ બહાર નીકળે ત્યાં શ્રીઓ રોની સામી નજર માડીને જોયા જ કરે. આ તો બાહ્ય રૂપની વાત ધઈ, પણ ત્યારે આત્મરૂપની હાજરી હોય, ત્યારે એવા પ્રમુખ આત્મદેવ પર મનતા વારી બાય, એને વારવાર જોયા કરે, એ સ્વાભાવિક છે પતિદેવ એને પ્રેમભર્યે શ્રુએ કે નહિ એનો એમા નવાલ જ ન હોય, એ તો પતિને વારવાર દેખે, અને ધારીધારીને દેખે પતિને જોવાની એણે ટેક લીધી છે એની હબી ગમે તેટલી વાર જોવામા આવે તેથી ધરપત થતી નથી

દેવી સમતા કહે છે કે એ આખોને મના કરુ તો એ બાપડી ઓશિયાળી વઈને રહી પડે છે મતલબ, એને પતિદેવ તરફ એટલો પ્રેમ વાગ્યો છે કે એને ત્યા જતા અટકાવું તો એ રહી પડે છે

જોઈ જોઈને, જોના જોતા વૃપતિ = ધરપત, સંતોડ, ધરા ન હોઈ = નહી થતી નર = અડક છે, મેઝ મેસતા નહી નર મેને માટે મનાર હકરુ. બેમે છે અર્થ—આનંદ છ, જોરાસરી રક = અગુદ જાણ છે 'હુ' જોઈએ = જરા નાન રૂપ = ગરુ નિષ્ક-મના મુ કતી = કોઈ રાજ રખત નોરી = જાન વિનાની વી નાગોર પરથી આવેન રથાનિક રાજ છે અથવા નમુખી-ને સરમ, ઓશિયાળી દેત રાઈ = રાઈ પડે છે રહી પડે છે

૧ આ ગાથામાં ધા ૧૧ અપગ યાદો છે તે નિચારવા યોગ્ય છે મેઝુ એને ડાડુ અથવા મકુ નર મરિ ડકે હકુ કતી' જે આખો પાડ અગુદ જાણ છે રક ને ન તે 'હુ' જોઈએ અને એનો અર્થ 'જરાનાન યાય છે એમ પ ૧ બીરતિજીવજીએ તમા ૧૭ છે તેમને નર કરી' સ્થાને 'હક કરી' યાદો ઉચિત ગણવા છે એનો અર્થ જોરાસરી કરી એન જાણ્યો છે આ ૧૭ઠો કલાન એમણે અતરમાથી કંપુ નાયજના આનંદધનજીનાની જોઈ ગાથા પરથી રીધા દત્તે એમ જાણ્યું છે ત્યા પાડ આ પ્રમાણે છે મિઠા મ્યે ને ૧૮ કરી હકુ તો આન તબી પરે વાકુ હો કુલુજિન મનકુ કીમદી ન માગે' ત્યા તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે યાય છે 'આના મનને તપિ રાઈ સ્થાને મહાનરે દાસેનુ અથવા રોકુ તો સર્પની પેડે વજ ગતિને પામે રૂ, અર્થાત તરત અવળે માગે' જાય છે અથવા વાકુ નુ રૂ ધઈ જાય છે 'હકુ' એને '૧૮સેનુ એમ અર્થ' ત્યા યાદ છે આ પાઠને બીજો ગોડવો અને તે બાવ લાસ્ય પ્રયત્ન કરવો એ સારી વાત છે, પણ અસન એ પાઠ નેખમ્નો છે કે માન સબધ ઉપરથી ઉપજવી કાગે છે તેના નિર્ણય તો અસન પાડ પ્રત પરથી દસ્તાવેજ વાય ત્યારે જ થઈ શકે સૂચના નિચારવા યોગ્ય છે

નોરી આખો' એટલે ઓશિયાળી આખો અથવા કમનસી ૧ આખો એવો અર્થ યાય છે નોરી નર નાગોર (નાગોર) પ્રેરના નામ પરથી આ થો દાખ તેમ જણાય છે નોરા એને 'નગરી પણ યાય એટલે રાહોરી અથવા નાગરી એટલે રાજાદી એવો અર્થ' પણ યાય તેનો અર્થ 'એગરમ' છે, અને ધબી પર વારવાર નજર નાખ્યા મુ ત્યારે તેને માટે લાકુ પડે તેના તેમા બાન છે -વિવેચનકાર

આ પ્રમાણે સુમતિ કે સમતા પોતાનો આત્મદેવ તરફનો સુરાગ પ્રગટ કરે છે

માગર જ્યાં ટમાકે રહી, પીય ડરીફ ધાર,
લાજ હાગ મનમે નહીં, કાને પઝારે હાર ફરીલી. ૨

અર્થ—પોતાના પ્રિયની છબીને ધારી ધારીને ભેટી એ મગરની પેઠે ટમટમી રહેતી કે એના મનમા લાજશરમ કેવલ ડરીફ રવાન નથી અને કાનનાં આડે તે એ પહેડા નાખે છે (અથવા કાને એ ડારને પગડે છે) (૨)

વિવેચન—એ બાળો મગરની જેમ ટમટમીને રહી છે એટલે પતિ તરફ નીટ માટીને મઢી રહી છે મગરની આખરમા આખો વખત બાંધી બાંધી કરે છે મગરની આ ખાસિયત છે સુમતિ પોતાની પ્રિય છબીને ધારી ધારીને ભેટા કરે છે, પ્રેમની વાત બાંધી જ હોય છે એમા એ- વાર સાચી લાગણી વર્ષ બાંધી, પછી આખી દુનિયામા પતિદેવ અને પોતે જ છે એમ ધારી એના ઉપર જ સર્વ ધકલ્યાન મડાય છે, દુનિયામા એ સિવાય બીજા કોઈ વસ્તુ કે વહાલુ નથી એમ જ જાતે લાગે છે અને એ પ્રિયના વિચારની પૂન લાગે છે કોઈ પણ મનુષ્ય ઉપર પ્રેમ થાય ત્યારે મનની આ દશા થાય છે

સામાન્ય રીતે બલહારમા પતિની મામે ભેઈ રહેલુ એ બહેરમા અસભ્ય દેખાય છે પૂર્વકાળમા અને સમૂહત અત્યારે સી પોતાના પતિની બહેરમા લાજ કાઢે છે તેના બ્યબ્યાર્થ એ છે કે બહેરમા એ તેની સાથે ભજતા શરમાય છે આ લાજફી ડાગ તેના મન ઉપર અને તેની આખ ઉપર હમેશા લટકતી ગ્હેતી અને તેની ઉપગવટ થવાની તેનામા તાકાત નહોતી આ સામાન્ય સ્ત્રીની વાત થઈ પણ આ સુમતિબાઈ તો એવા નીકળ્યા કે એના મન કે આખ ઉપર લાજ-મર્યાદાનો ખાલ પણ નહિ, એ તો પતિના માર્ગ પર કે પતિની છબી પર ટમટમીને એકધ્યાન વર્ષ બરાબર લાગી પડી છે અને બહેરમા ઉઘાડી રીતે પતિદેવની છબીને મનમા ધારણ કરી તેના માર્ગનું નિરીક્ષણ કરી રહી છે અને બીજી રીતે લાજ લોકચર્યાના ભયથી બચે છે, પ્રાણીને પોતાની વાન પાચ માણુચન થાય તે ગમતુ નથી પણ આ સુમતિબાઈ તો એવા નમ્ર નીકળી પડ્યા છે કે એણે કાનની આડો તો પહેડો જ નાખી દીધો છે, એટલે બહારની કોઈની વાત માલજવાની ના પાડી દીધી છે કાનમા પૂમડા નાખવા કે કાન આડો પહેડો કે કપડુ દેલુ એટલે એ વાત સાલજવાની ના પાડવી અથવા તે તરફ પોતાનો અલગમે કે બેઠેઠારી બતાવવા, એ બાવ છે એટલે આ બાબતમા પોતાની વાતો ઘરે એ સાલજવાની પણ સુમતિબાઈ ના પાડે છે

પાકાતર—ટમાકે-ટમાઈ કે ધાર-દાર ડાગ-ડાગ કાન પગાર-કાન રહેવા

શબ્દાર્થ—માગર=મગર બો=બે રીતે ટમાકે રહી=ટમટમી રહી. પીય=પ્રિયની, વહાલાની ધાર=ધારીને તાકાતે (દાર પાક હોય તો સ્વાચ્છ) લાજ=લાજ, શરમ ડાગ=લાજી કાને=કાન ઉપર કાન આડો પગાર=પગડે છે, નાખે છે, પડે છે, અથવા પહેડો ડાર=બીજાના દીપો રાખવાની ખીતી અથવા તરવારનું રણ (કિંવાપદ દેણ તો) ડારીને, ડારીને, નાખીને

અથવા કાન ઉપર તરવારનું ફળ કે એવી કોઈ ચીજ પછાડે કે, જેના અવાજને પરિણામે બીજા લોકો વાતો કરે તે પર ધ્યાન આપવાની જરૂર જ ન પડે આવે અથવા નિર્મળ પ્રેમ સમતાનો પતિદેવ પર છે' (૨)

અટક તનક નહીં કાઢકા, હટક ન કક તિલકોર,

હાથી આપ મતે એ, પાવે ન મહાવત જોર. ઠીલીં ૩

અર્થ—એને કોઈના તરફથી અટકાયત થતી નથી અથવા થાય તો તે તેને ગણકારતી નથી અને કોઈ એને રોડ કે મના કરે તો એક તવના ફાવરા બેટલી પણ તે પાછી હાંકતી નવી હાથી જ્યારે પોતાના કોર પ્રમાણે હાંક કરી જાય છે ત્યારે તેના મહાવતનું જોર (તેની ઉપર) ફાવતુ નથી, ચાલતુ નથી (૩)

વિવેચન—આવી સમતાને કોઈના તરફથી અટકાયત થતી નથી અને કોઈ તેને અટકાવે તો તેવી એ જરા પણ અટકતી નથી જ્યારે સ્ત્રી એક વાતનો નિશ્ચય કરી બેસે છે, પછી તેને તેમ કરતા કોઈ અટકાવે તો તે લગાડ માત્ર પણ અટકતી નથી વ્યવહારમાં પણ સાંજોની આ ખાનિયત ઘણી વાર દેખવામાં આવે છે વ્યવહારના પ્રયોગમાં સ્ત્રીહાંકને રાજહાંક કે અધિકહાંક સાથે મૂલ્યમાં આવે છે આ હાંકનો દુરુપયોગ થાય છે તેમ તેનો સદુપયોગ પણ થાય છે 'તિલક કોર' એટલે તલનો છેડો એટલે લગાડમાં, જરા પણ આના ઉપર એક બરાબર સમજદારી જાય તેવો બધેતરનો દાખલો આપે છે આનંદ મોટા જીવનજીવન હાથીને માવત બે ફૂટની આકાળી(અકુશ)થી પોતાના કબજામાં રાખીને એને રોકે છે, અને ગાળુમાં રાખે છે પણ જ્યારે હાથી આપમને નહીં જાય છે, ત્યારે તેના ઉપર

પાકોતર—અકુશ—અકુશ હટક ન—હટક નહીં કક તિલકોર—કનિષ્ઠકોર હાથી—હથી મને—મતે પાવે ન—પાવે મહાવત—મહાવત

રાજહાંક—અકુશ—અકુશ તનક—જરા પણ કાઢકા=કોઈના હાંક=ઉપર હાંક લુઓ કક=એક તિલક=તલમાન, જરા પણ કોર=ગિનાગ છેડો હાની=હસી, માડા=મસ્ટ હાથી આપમતે=પોતાના મોરે, કોઈ મતના અકુશ વગર અકુશ=હાંક કર, અટક પાવે=રાવે, મેળે મહાવત=હાથીનો મરાર, હાથીનો રખાગી-હાંકનાર જોર=કોરત, ગમિત

૧ આ ગાયને બે પાંખીરવિજયજીના સ્મરિત અર્થો અન ગોધી લઈએ તેમની યુવના પ્રમાણે નાદ અગુહ પાડે તેને સ્થાને મારા યમ બેઈએ નિશ્ચિન બેડે તારી નાટી' (૫ ૧૬) તેના નાદ તેઓ અન મનાવે છે જ્યો મને 'બ્યોત' નેઈએ=બ્યોતિ આ અર્થ મને મરાનર જ્યો નહિ એટલે મે એને મોઘના નુસે કે ધાર રથાને તેઓ 'નાર' મુકે છે તેમના જવાબેના અર્થ પ્રમાણે નીચેના અર્થ પ્રથમની મે પકિતો વાચ મારાને જેની બ્યોતિ ટમટમી રી છે, તે કાદ પ્રિય હાંકીને દાર એને ટેટા પોતાને પ્રિય છે તેટલાને સ્વાગત આમજ જખાને છે અન્યથા પી રાગ (સાકી) તેની અનુ (=રાગ)ને મર્મ મનના જેવી થી અને કાન ઉપર જાયે જાયે પડેલા એના મો હોય તેથી તે સામ જી નથી, કોઈનો અગાર જરામાન પણ માનતો નથી' પનાસજીએ કરાવેલ આ આખી નોટ વિવાદા યોગ્ય હાંક અન તે રૂઢ કરી દીધી છે -વિવેચનગાર

માવતનું જોર ચાલતું નથી. પછી તો હાથી ગાડાતુર થઈ પોતાની મરજીમાં આવે તેમ મહાલે છે, કાવે ત્યા જાય છે અને પોતાની મરજી આવે તેમ ખરાડા પછી પાડે છે મહે ચઢેલા હાથીને જોયો હોય તો વાતનો ખ્યાલ આવે એ પ્રમાણે જ્યારે સુમતિ પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં આવી જાય છે ત્યારે તેના ઉપર કોઈનું જોર ચાલતું નથી, અને એ પોતાના નિર્ણય કરેલા માર્ગથી એક તરુ પછી ચાતરતી નથી

જ્યારે પ્રાણીની પ્રગતિ થાય છે ત્યારે તેની આતર દશા પછી આ રતિ ઉત્થાન પામતી આગળ વધતી જાય છે, ત્યારે એની સમતા વગર સંજોગે આ પ્રમાણે ધપતી જાય છે, અને ત્યારે એને કોઈ અટકાવી શકતું નથી આવી પોતાની ધયેરી અથવા વવાની દશાનું વર્ણન સુમતિ કહી બતાવે છે

મુન અનુમવ ! મીતમ વિના, પ્રાણ જાત રૂત ઠાહિ,

હૈ જન આતુર ચાતુરી, દૂર 'આનદધન' નાહિ રહીલીં ૪

અર્થ—ભાઈ અનુભવ ! સાલગ, પતિદેવ વગર આ જ ઠેકાણે મારા પ્રાણ ચાલ્યા જાય છે—જવાના છે અધીર પ્રાણીની ચાલાકી જે જનમાં હોય તેનાથી આનદધન દૂર નથી અથવા આનદધન તેના નાથ છે, રખેવાળ છે (૪)

વિવેચન—આ પ્રમાણે પરિસ્થિતિ હોવાથી સુમતિ પોતાના પ્રિય સ્નેહી અનુભવને કહે છે કે મારા મનની આવી સ્થિતિ હોવાને કારણે અનુભવ ભાઈ ! સાલગ, મારા પતિદેવ વગર મારો જાન આ ઠેકાણે જ નીકળી જાય છે, અને મને એને મળવાની એવી તો આતુરતા થયેલી છે કે મને લાગે છે કે આમાંથી તો મારા જીવ નીકળી જશે અધીર—આતુર પ્રાણીની ચાલાકી જેનામાં હોય તેનાથી આનદધન દૂર નથી—ન હોય—એટલો જ મનમાં દિલાસો છે આવા પ્રાણીના આનદધન નાથ છે, રક્ષણકાર છે, શિરમુગટમણિ છે આટલો જ મારા મનમાં દિલાસો છે અને એને આધારે જ હું ટકી રહી છું એ મારી મોટી આશા છે એ આશા પૂરી જરૂર થયે અથવા ધર્મ રહી છે એના પર આ જીવન અવલબે છે

છે તો ગાથાનો બીજો અર્થ પણ શક્ય છે પ્રથમની જે પક્ષિ સુમતિ અનુભવ પ્રત્યે બોલે છે અને છે-તી જે પક્ષિમાં અનુભવ મળ્યા તેને જવાળ આવે છે કે આતુરતામાં જો અતુરાર્થ હોય તો આનદધન તેનાથી દૂર નથી, મતલબ, તુ અતુરાર્થથી કામ લઈશ, તો આનદધન તો હાથવેતમાં છે, માટે ગલરા નહિ, હુંશિયારીથી કામ લે અને આવી પ્રાણ જવાની અને એવી નિરાશાની વાત છોડી દે આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં 'નાહિ'નો પાકાતર

પાકાતર—મુન—તુણ છા કાહિ—ધંકા વાહિ આતુર—આતુરી નાહિ—નાહ

શબ્દાર્થ—મુન=સાલગ મીતમ=પ્રાણનાથ ધપી જાત=જાય છે, ખનાસ થાય છે જવાના છે કન=અહો આ હસ જોર કાહિ=ઠેકાણે હું=છે આતુર=ઉદ્વિગ્ન અધીર ચાતુરી=અવહારદક્ષતા વાલાખી નાહી=નથી (અશુદ્ધ પાક જણાય છે નાહ જેવું એટલે નાથ રખવાળ)

‘નાહ’ કરી તેનો ‘નાથ’ અર્થ કરવાની ભાજગડ પડતી નથી તે દૃષ્ટિએ આ અર્થ પણ ખાત વિચારવા યોગ્ય છે

ખીજી રીતે પણ આ ગાથાના એ લા બે પદનો અર્થ શક્ય છે અને તેમ કરવામા આપુ પદ સુમતિના મુખમા ચાલુ રહે છે અર્થ આ પ્રમાણે થાય આ માણસ (સુમતિ પોતે) ખહુ આતુર છે અને અતુરાર્થ (ખોદુ દોઢડહાપણ) દૂર મુકાઈ ગયુ છે, માટે આનંદધન નાથ એનો રક્ષણહાર છે આ પ્રમાણે અર્થ કરવામા ‘નાહિ’ સ્થાને ‘નાથ’- ‘નાહ’ શબ્દ લેવો પડે છે આ અર્થ પન્યાસજીએ લખાવેલ છે અને તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે (૪)

ઉપસહાર—આ પ્રમાણે આપુ પદ સુમતિના મુખમા મૂકયુ છે અથવા છેલ્લી ગાથાના અનુભવ અને સુમતિ વચ્ચે આલાપ થાય છે આ બન્ને અર્થ લાવવાહી છે અને વિચારવા યોગ્ય છે ચેતનની પ્રગતિ જ્યારે આગળ વધે છે ત્યારે તો એ સદ્ગુણનો જ ડાર થઈ જાય છે, ત્યારે એના રાગ-દ્વેષ ધીમે ધીમે પાતળા પડી નષ્ટપ્રાય થઈ જાય છે, ત્યારે એની કર્મપરિણતિ હટતી જાય છે, અને એનાના સ્વભાવરમપુતા જામતી જાય છે તે વખતે એ અત્યંત વિશુદ્ધ દશા તરફ દ્રુવ ઝરતો જાય છે અને એના સ્વરૂપમા એ ઉત્તમ, આકર્ષક અને પ્રેમમય દેખાય છે એવા પતિને સુમતિ ભોંયા કરે, એના ઉપરથી આખ પાછી હઠાવી ન શકે, કે એના ઉપર નજર કરવાને એને કોઈ વારી શકે નહિ—એ સર્વ બરાબર વાત છે અને તે વાતને આ પદમા મુખ્ય કરી છે અને તે વખતે એની જે દશા થાય, અને તે વખતે સુમતિ અને ચેતનરાજનો જે મેળ દેખાય તે અત્ર વર્ણવેલ છે

એક વાત લક્ષ્યમા રાખવા જેવી છે પ્રાણીની પ્રગતિ થાય ત્યારે એ અતે શરીરને પણ તજે છે, મનને પણ તજે છે, અને સર્વ યોગો પર વિજય મેળવી એ અનંત ગુણનો સ્વામી બને છે આવા પતિદેવને આવતા જોવાની જેટલી તાલાવેવી સુમતિના મનમા હોય છે તેટલી જ તીવ્ર અભિવાધા એ રીઝેરીકરણ કરી આગળ વધી જાય તે વખતે તેના ઉપર નજર નાખવાની હોય છે આવા પતિને શુદ્ધ સ્વરૂપમા રમણ ઝરતા જોતા આખો પોતાનો ટેક છોડતી નથી, અને એને એ કામગાથી અટકાવવામા આવે તો એ ખાપડી રડી પડે છે આ આખો ભાવ ખૂબ વિશુદ્ધ દશા બતાવે છે આખા પદમા અનેક ભાવ સમાયેલા છે મગર અને હાવીના અકુશના ભાગે રસિક છે અને આતુરનુ આતુર્ય અને આનંદધનની અનાવતા અનેક પ્રકારે પ્રમોદભાવ લાવે તેવી આલાહજારી છે પદ સુદર છે, વિચારમા ના મીઠે તેવુ છે, અને ગમે તેલું લખ્યુ હોય, તેલું આનંદધનની લાપાપદતિનું અનુકરણ બરાબર કર્યું છે પદમા કોઈ કોઈ પ્રયોગ છાજી છે અને કેટલીક મુશ્કેલી સાચા પાઠ ન મળવાને અંગે થઈ છે, પણ એના રચયિતા આનંદધન પોતે ન હોય તોપણ એનો ખાસ તો જરૂર અંગ છે પદ ગાતા અને વિચારતા સહજાનંદમા રમણ કરાવે તેવુ હોઈ, એકાત વિચારણા અને બહાર સગીતમા ઉદાત્ત સ્થાન પ્રાપ્ત કરે તેવું છે પદ

તેરમામા અનુભવ પાસે સમતા જે ફરિયાદ કરે છે તેની સાથે પતિ માટે આ પદમા જે અલગ જુદા અને નિરીક્ષણ-ધૃષ્ટા વ્યક્ત હોય છે તેની સરખામણી કરતા આ પદ ખૂદ આગળ પ્રગટ થયેલી પરિસ્થિતિ સૂચવે છે, અને આનંદધનની નજીક નજીક ગતિ થતી જાય છે એ જાહેર આનંદની અને સમજી રાખવા જેવી વાત છે આત્મસન્મુખ ચેતના થાય, પરલાવધી પરાસુખ થાય અને સ્વસન્મુખ થઈ આગળ ધપતી જાય એટલે સર્વ મન કામના માર્ગે ચઢા ગઈ અને પૂરી થઈ ગઈ એમ સમજવું સુયોગ્ય છે (૧૦૪)

૫૬ એકસોપાયમુ

ભૂમિકા—આ પદમા વૈરાગ્યનો મહિમા વર્ણવ્યો છે, એટલે પ્રથમ વૈરાગ્યને ઓળખીએ વિષયો ઉપરનો પ્રેમ, તેનું આકર્ષણ, લોગ, તેને વારવાર લોગવવાની ધૃષ્ટા અને રચ્યાપચ્યા રહેવાના વારવાર વતા વિચારો આ પ્રાણીને સંસારમા રાખે છે ઇન્દ્રિયોના વિષયો એ જ ખરો સમાર છે અને એને એક વાર સરતો મૂકવામા આવે તો એ વધતો અને વધતો જ જાય છે જુદા ધાતુમાવી એ નીકળે છે અને ‘સરકવું’ એ તેનો અર્થ થાય છે આતરસદ્ધિમા કષાયો પણ એટલું જ આકરું કામ કરે છે આ વિષયો પર કાબૂ અને કષાયો પર વિજય એ જોન નીતિવિભાગ (Ethics)નો સાર છે જેને સમારથી કટાણો આવ્યો હોય તેને સેવવા યોગ્ય-અચૂક આસેવન કરવા યોગ્ય-અનાયણ છે અને એનો જેટલે અંશે વિજય થાય તેટલે અંશે પ્રાણી સાધ્યસન્મુખ થાય આ વિચકપાય પર વિજય એ વૈરાગ્યનું પરિણામ છે એટલે વૈરાગ્યને આપતું જરાબર ઓળખીએ મહામોહ સર્વ કર્મોમા રાજા સ્વાને આવે છે એના મુખ્ય ધામ રાજસ ચિત્ત અને તામસ ચિત્ત, એના બે લીકરા રાગકેસરી અને દ્વેષગજેન્દ્ર એ નગરોને લોગવે છે આ આખા મોહ રાજાનો પરિવાર શ્રીઉપમિતિભવપ્રપન્નાકથામા શ્રીસિદ્ધિવિં ગણીએ ખૂબ વિસ્તારથી ચોથા પ્રત્યાવમા વર્ણવ્યો છે એ પૈકી રાગકેસરી દેખાવમા નમ્ર હોવા છતાં આકરા રાજા છે અને માયા અને લોભનો પિતા થાય છે ખામ ધ્યાનમા રાખવા લાયક હકીકત એ છે કે વીતરાગની વીતરાગતામા રાગને આગળ કરવામા આવેલ છે એકે દેષ પર પણ તેમનો વિજય થયેલો હોય છે, છતાં રાગ પર વિજય એમવેલો વધારે આકરો હોઈ એની મુખ્યતા વીતરાગદશામા જણાવી છે નાનસલાસની નજરે આ ઘટ્ટી અગન્યની સાત છે અને પાકા અનુભવ અને અભ્યાસનું પરિણામ ટોડ, ખાસ ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય ખાજત છે

આવા ત્રકારના મીઠા દુરુણ ‘રાગ’ પર જેટલે અંશે વિજય થાય તેટલે અંશે સંસાર ઓસરતો જાય છે ‘જેટલે અંશે વૈરાગ્યમા પ્રગતિ તેટલે અંશે સાધ્ય પી સનીપના અને સંસાર પર અટકાયત’

ગાનમા આવી જાય ત્યારે વૈરાગ્યની મજા પર એજાન

જાગે છે એમા મનની જામણાને કે મનના મનામણાને સ્થાન નથી આવે વૈરાગ્યનો મહિમા છે 'વૈરાગી' શબ્દ તિરસ્કારના અર્થમાં વપરાય છે તેનું કારણ ઢોગ છે ઢોગ, દેખાવ કે ખાદ્યાચાર હોય ત્યાં ખરા વૈરાગ્યને સ્થાન જ નથી બાકી સાચી-અતરની ત્યાગવૃત્તિ હોય અને વિષયો પર કાબૂ તેની સમજણપૂર્વકનો હોય, ત્યાં તો પછી લબ્ધિ-સિદ્ધિના માર્ગમાં કાંઈ જિજ્ઞાસ રહેતી નથી અનેક પ્રકારની દેવસેવા કે મોટી તપસ્યા અથવા સસાર છોડી જગલમાં રહેવાનું કે બીજી ધર્મક્રિયા કરવામાં આવે, તેના ક્ષણનો આધાર વિરાગપ્રાપ્તિ ઉપર જ રહે છે સિદ્ધરૂપકરમાં સોમપ્રભાવાચે વૈરાગ્યના વિષયમાં બહુ મનના ચાર શ્લોક (૮૬-૯૨) લખ્યા છે છેલ્લા શ્લોકમાં તો તેમણે ખરેખર કમાલ કરી છે તેઓ લખે છે -

મોગાન્ કૃષ્ણમુક્તમોગવિષમાન્ રાગ્ય રજ સતિમ્ ,
 વ્યૂન્ વચનિવધનાનિ વિષયગ્રામ વિપાત્રોપમમ્ ।
 મૂર્તિ મૂર્તિસદ્ગોદરા તૃણમિવ ભૈળ વિદિત્વા ત્યજે સ્તંભાસકિમનાવિલા વિગ્મતે મુર્તિ વિરક્ત પુમાન્ ॥

—“ ઇન્દ્રિયના લોભોને કાળા લયકર સર્પના શરીર જેવા બાળીને, મોટા રાગ્યને ધૂળ મમાન બાળીને, બહુઓને જાધનના કારણરૂપ બાળીને, વિષયોને ઝેર મેળવેલા અન્ન સમાન બાળીને, સદિને રાખોડીની મળી જહેન મરખી બાળીને અને સ્ત્રીઓના સમઢને તરખલાના ઢગલા સમાન બાળીને તે મર્જ પકાર્યો ઉપરની આસક્તિ તણ ઢઈ, તેનાથી અનાસક્ત રહી, એટલે તેમના તરફ રાગદ્વેષથી અનાકુળ રહી, વૈરાગ્યવાસિત બની વિરક્ત આત્મા મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે”

યોગમયનો મુહો ચિત્તવૃત્તિ પર કાબૂ મેઢવવાનો રહે છે ઇન્દ્રિયના વિષયોમાં પ્રસાર પામતી વૃત્તિ પર નિરોધ કરવો એ યોગ છે એમ જાગવાન પત જલિ યોગસ્ત્રેત્રોની શરૂઆતમાં કહી એ નિરોધના ઉપાયમાં બે સીએને મૂકે છે અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય (૧-૧૨) અભ્યાસ એટલે આકર્ષલ-સ્વીકારલ વાતની નિરતર દીર્ઘ કાળ સુધી આસેવના કરવાથી વાત બમી જવાની રીત છે, અને વૈરાગ્ય એટલે દીઠલા અથવા માભણેલા વિષય ઉપર જેની તૃષ્ણા ન વતી હોય તેવા પ્રાણીની વશીકાર ખુદિ છે મતલબ, ઇન્દ્રિયના વિષયો કે સ્વર્ગ-મોહ-પ્રાપ્તિ તરફ અનાભોગ ખુદિ રહે તે વૈરાગ્ય કહેવાય છે તેટલા માટે ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવાના ઉપાય તરીકે વૈરાગ્યને બહુ ઉચ્ચ સ્થાન છે ઇન્દ્રિયવિષયોની તૃષ્ણારહિતપણું પ્રાપ્ત કરવું કે પરભવમાં દેવ-દેવેન્દ્ર-વિદ્યાધર-ચક્રવર્તીની પદવી મેળવવાની ઇચ્છારહિતપણું તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવો એ મુરકેલ કાર્ય છે, પણ એ ખરો વૈરાગ્ય છે અને ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવાનો પરમ ઉપાય છે, અને સત્ચારની રખડપટ્ટી દૂર કરવાનું પ્રખ્યાત સાધન છે, એ યોગદષ્ટિએ ખાસ નજરમાં રાખવા જેવું છે

શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વૈરાગ્ય ઉપર આખું અષ્ટક લખી દશમાં અષ્ટકમાં વૈરાગ્યના ત્રણ પ્રકાર બતાવે છે આત્મધ્યાન નામક, મોહગર્ભિત અને સંજ્ઞાનસંગત—આ ત્રણે પ્રકારે બરાબર ધ્યાનમાં ગળવા યોગ્ય છે છાંદ વસ્તુનો વિયોગ થાય, ન ગમે તેવી વસ્તુ મળી

જાય, તેને પરિણામે માનસિક શોભ થાય અને વસ્તુ તરફ અનુચિ વાચ તે આર્તધ્યાન નામક વૈરાગ્ય છે. બીરી કે ઠોકરો મરી જાય, જેલના જવાનુ વાચ, પૈસા ખોઈ ખેસાય કે આગ પાણીમાં નુકસાન થાય, ત્યારે ઉપરજોડિયો વૈરાગ્ય થાય છે તે આર્તધ્યાનાત્મક કહેવાય. આમા હેય ઉપારેય બુદ્ધિ હોવી નથી ઉદ્વેગ, વિરાદ, ક-પનાતરંગ આદિને વશ થઈ પ્રાણી વિરાગ કેખાડે તે માત્ર વ્યવહારદષ્ટિએ વૈરાગ્ય કહેવાય છે, એને આત્મવિકાસમા કશું સ્થાન નથી આવા વૈરાગ્યને કેટલાક દુષ્કર્મગર્ભિત વૈરાગ્ય પણ કહે છે મોહની પણ વૈરાગ્ય થાય છે મોહ એટલે અજ્ઞાન આત્માનુ સ્વરૂપ બરાબર જાણ્યા સિવાય એકાત દષ્ટિએ એને નિત્ય કે અબદ માનીને સમારની નિર્ગુણતા સમજીને વિરાગ થાય તે મોહ ગર્ભિત વૈરાગ્ય કહેવાય છે એમા સસાર તરફ, વિષયો તરફ અનુચિ વાચ છે, પણ વસ્તુનો અને આત્માનો સબધ બરાબર જોળખાયેલો ન હોઈને પૂરતો લાભ લઈ શકાતો નથી આ અજ્ઞાનજન્ય વૈરાગ્ય છે ઉચ્ચ કોટિના માન્યા વૈરાગ્યની ભૂમિકા સમ્યજ્ઞાન હોય છે વસ્તુને વસ્તુગતે જોળખી જીવ-અજીવનો પરસ્પર સબધ વિચારી ત્યાગવૃત્તિ થાય તે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય કહેવાય છે એ પ્રાણી, દ્રવ્ય-ગુણ-ધર્મોયને જોળખે છે, સસારજામણના કારણને સમજે છે અને વિશિષ્ટ બુદ્ધિ-સમજણપૂર્વક સ્વપરના વિવેચન સાથે ત્યાગ કરે છે તે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય છે સિદ્ધિસાધન આ વૈરાગ્ય થઈ પડે છે અને પ્રાણીને સાધ્ય સુધી પહોચાડી દે છે મોક્ષના સાધનમા આ વૈરાગ્યને ખાસ સ્થાન છે

આ વૈરાગ્ય એ સમ્યક્ત્વનું લિંગ છે, અને તેનો સમાવેશ 'નિર્વેદ' શબ્દમા કરવામા આવ્યો છે વિકાસમાર્ગમા એની ખૂબ ઉપયુક્તતા છે અને એની વિચારણામા પૂર્વપુરુષોએ અનેક વાતો અનેક પુસ્તકોમા કરી છે સામાન્ય રીતે જૈનધર્મના નાતિવિશાગનો કોઈ પણ મથ વાચવામા આવશે તો તેમા વૈરાગ્યની વાતો આન્યા વગર ભાગ્યે જ રહેશે વૈરાગ્યશતક જેવા આખા ગ્રંથો પણ આ વિષય પર લખાયા છે અને યુગારવૈરાગ્યતરંગિણી જેવો ગ્રંથ લખી તેના લેખકે (શ્રી સોમપ્રભસૂરિજીએ) તો કમાલ કર્યો છે વૈરાગ્યને અંગે શ્રી ભતૃંહરિએ આખું શતક લખ્યું છે એમા એણે હુનિયાની વસ્તુને નાચેના કાચો વાડુંવ્યા છે અને છેવટે જળાબ્યુ છે કે આ પ્રભાતે સર્વ વસ્તુને માથે ભથ છે, માત્ર નિર્ભય તો વૈરાગ્ય જ છે આ રહ્યો તે શ્લોક -

મોગ રોગમય, કુલે ચ્યુતિમય, વિત્તે વૃણાલક્ષ્ય, મૌને દૈયમય, યલ સિંધુમય, રૂપે જરાયા નયમ્ ।
નાલે વાદમય, ગુણ સંલમય, કાચે ક્ષ્ણાત્તાદ્ય, સર્વે વસ્તુ મયાવિત સુવિ નૃણા વૈગમ્યમગ્રામયમ્ ॥

આ હુનિયાની સર્વવસ્તુ ભયથી ભરેલી છે ભોગ ભોગવવામા આવે તેને છેડે રાગનો ભય રહે છે કુળવાનપણું હોય તો કોઈ અપવાદને કારણે નીચે ગળડી પડવાનો ભય માથે લટકતો હોય છે પૈસા તો તેના પર રાજ્યના કરો અને કાયદાનો ભય આણુ છે કોઈ પ્રાણી મૌન રહે છે એવા આશ્વેષનો તેને માટે ભય રહે છે બગવાન,

માણસને દુઃખનનો ભય રહે છે હસતીમલપતી સૌવનને આરે બેઠેલી ગામડાની ગોરી કે શહેરની શેઠાળીને માથે ઘડપણનો ભય ઝૂમતો હોય છે યાજ્ઞના અધ્યાત્મીને વાદવિનાદનો ભય રહ્યા કરે છે ગુણવાન માણસને હુન્ન-હરામખોર તરફથી હમેશા ભય રહે છે અંધેવટે આપણા શરીર ઉપર યમરાજનો ભય બેઠો જ છે આવી રીતે નાનીમોટી વસ્તુ ઉપર એક યા બીજા પ્રકારનો ભય ઝૂમતો રહે છે માત્ર વૈરાગ્ય એ એવો ભય છે કે જેને માથે કોઈ પ્રકારનો ભય નથી

૫૬

(રામ-આવાવરી)

અવધૂ વૈરાગ્ય વેટા જાયા, વાને સોજ કુટુમ સર સ્વાયા^૧ અવધૂ^૨
 જેણે માયામમતા^૩ સ્વાઈ, સુલદુઃસ્વ^૪ દોનો માઈ,
 કામક્રોધ^૫ દોનો સાર્, સ્વાઈ તૃષ્ણા^૬ વાર્, અવધૂ^૭ ૧

અર્થ—ભોગા ભાઈ ! વૈરાગ્ય નામનો બેટો-દીકરો થયો, તેણે શોધી શોધીને-ખોળી ખોળીને-આપુ કુટુંબ હડપ કર્યું, ખલાસ કરી નીધુ એણે માયા અને મમતા ખાધી એણે સુખ અને દુઃખ નામના બન્ને ભાઈઓને ખાધા એણે કામ અને ક્રોધ બન્નેને ખાધા અને એણે વગી તૃષ્ણાભાઈને પણ ખાધી (૧)

વિવેચન—આવો વૈરાગ્ય નામનો દીકરો જન્મ્યો અવધૂ શબ્દનો અર્થ અપોધ્ય, અપત્ર જેવો અગાઉ ક્યોં છે ભોળીને માટે પણ અણધૂત શબ્દ વપરાયો છે એમ અગાઉ જણાવ્યું છે શાસ્ત્રકાર અનેક સ્થાને ‘દેવાનુપિય’ શબ્દ વાપરે છે, તે અર્થ પણ એનો હોઈ શકે આ ઉપરાંત મને એમ સૂઝે છે કે ‘અવધૂ’ શબ્દ સંબોધનમાં ન હોય તો તેનો અર્થ ‘હવે’ એમ થયો ભોઈએ એ અવ્યય હોવાનો સંભવ મને દરેક સ્થાને સંભવ પશ્ચી લાગે છે ઘણા શિષ્ટ કવિઓ પોતાની કૃતિમાં પ્રથમ શબ્દ તરીકે ‘હવે’, ‘અને’, ‘હેણ’ કે એવો શબ્દ મૂકે છે આવા કોઈ અર્થ ‘અવધૂ’નો થયો ભોઈએ, પણ હિંદી શબ્દોપવી એવો અર્થ સૂચવન થતો નથી ?

પાઠાવર—દોનો-નો દોનો-ગુપ્ત

ગાખાઈ—અવધૂ = (અવધૂ) અપોધ્ય, અપત્ર ધૂખ, (અવધૂત) સન્યાસી, સાધુ યોગી, મદાત્મા વૈરાગ્ય = સંનિવૃત્તિ સચ્ચા ઉપરની આનંદિનો આનાવ ભેગ = પુન, દીકરો ભાગ = ઉત્પત્ત થયો, જ મ્યો વાને = એવો ખોજ = તોષી તોષીને સમ = સમસ્ત કન ખાયા = ખાઈ ગયો, નાશ કર્યો માયા = ભગ, પ્રપંચ પત્ર દોન ઉપરની આપનુસાર કામ કરનાર તેની કળિત સંનિ કપટ મમતા = મારાપણ પ્રેમ મોદ દોનો = બને માઈ = સ્ત્રીઓના નામ પાછળ લગાડાતો માનસુચક શબ્દ

૧ અવધૂ થીનીના પદો સર થાન છે ૫-૭-૨૩-૨૬-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦-૫ દરે ન્યાયે
 એ સ ૫૨ વિવેચન કયુ છે એના જ અર્થમાં અમ શબ્દ દરના પંચા વપરાયો છે આના નિધન

દીકરા એ પ્રકારના થાય છે એક કુળને અજવાળનારા અને બીજા કુળનો ધાત કરનારા વધારે સારો દીકરો થાય તો સાત કુળને તારે છે અને તેમ કરવામાં બનાવતી કુટુંબી યર્ષ પડેલાને મારી-ટૂટી બહાર ધકેલી મૂકે છે આ વૈરાગ્ય બેટો તો એવો થયો કે એણે શોધી શોધીને યર્ષ બેઠેલ નાદા તાદી, ભાઈભાઈ અનેકને દૂર કરી દીધા—આવો કરમી દીકરો થયો.

વૈરાગ્યમાં મુખ્ય વાત 'સ્વ-પરવિચેયન'નાં છે જ્યારે ખરો વૈરાય જન્મવા માટે જ્યારે અદ્વત્તુ આપુ કુટુંબ કરી જાય છે, આપુ શુવન નવીન આકાર ધારણ કરે છે, કર્તવ્યક્ષેત્રમાં મોટો પહોટો આવે છે અને અતરંગ સગા સાથે સ્વાને આવે અને પરભાવે દબાઈ જાય એટલે આખા શુવન-ચવહારમાં મોટું પરિવર્તન યર્ષ જાય છે અત્યાર સુધી વિષયો, અને કપાયોતુ ભેર હંતુ તેનું સાચું સ્વરૂપ સમજતા એના પર છીછી પડતી જાય છે, અને તેને સ્વાને ગમ, મલેહ, અનુકંપા, પ્રેમ, શાંતિ, સ્થિરતા અને આનંદ આવતા જાય છે, એટલે અત્યાસ સુધીના ઓઝખીતા કુટુંબનો નાશ યર્ષ જાય છે એ જાવ આ પદમાં બતાવવામાં આવ્યો છે.

અતરંગ કુટુંબમાં રાગદ્વેષજન્ય કુટુંબીઓ અને સાતિત્રાજનો મોટો પરિવાર એ અને વચ્ચે અદ્વર અધડા ચાલ્યા જ કરે છે ઉપમિતિભવપ્રપચ્યા રે એને શબ્દ ત્રિત્રમાં આજેખ્યા છે, વૈરાગ્યનો અવસર આવે અને સ્થિર થાય ત્યાં આ આખા રાગદ્વેષ જન્ય કુટુંબનો નાશ થતો જાય છે એવો કેવા કેવા કુટુંબીઓને ખાધા એની થોડાં વાત કરીએ.

પ્રાણીને સસાર સાથે જોડેલો રાખનાર માયા અને મમતા છે 'માયા' એટલે પૌદ્ગલિક વસ્તુ પર આધારણ, મનતા એટલે નારાપણું, માલેદી હક્ક આ માયા અને મમતા સસારને વધારનાર છે, પૌદ્ગલિક પ્રેમને જનાવનાર છે, પારકાને પોતાના મનાવનાર છે અને પ્રાણીને અધ કરનાર છે આ બન્ને ચેતનરાજની માસીઓ વર્ષ બેઠેલી છે વૈરાગ્ય બેટો ઘેર જન્મીને આ ચેતનરાજની માસીને ખાઈ ગયો, અને એણે ચેતનની પ્રગતિમાં જોડા સગપણને બહાને ડેટલું રૂધન કયું છે તે બતાવી આપ્યું અને પૌદ્ગલિક સુખ કે દુઃખ નામના બે ભાઈ યર્ષ બેઠેલા હતા તેને પપ્પુ એ વૈરાગ્ય બેટાએ ખલાસ કરી દીધા, જરા સગવડ પડે ત્યારે સુખ લાગે, જરા અગવડે દુઃખ લાગે, પરવસ્તુને પોતાના માનવી, અને પછી તેની પ્રાપ્તિમાં સુખ માનવું અને વિશેષમાં દુઃખ માનવું એ આખી માન્યતા જ જોડી છે આ સુખદુઃખ ભાઈઓ તે રાગકેસરીના મત્રી વિષયાભિવાપના પુત્રો છે અને સગા ભાઈ થાય છે, અને બીજી રીતે ચેતનરાજના પ્રત્યક્ષ મિત્રો પુણ્યોદય અને પાપોદયના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપો છે આ બંધ ચેતનના સગા ભાઈ નથી, પણ યર્ષ બેઠેલા અગ્રી વિવેચન, 'આનંદની કૃતિની ભાષા અને ખાસિયો'ની વિચારણા ઉપોદ્ધાતમાં થયે ઉપર કરેલ વિચારણા અને અધની મહત્તા તે વિવેચનની વિચારણા સાથે કરવાથી ખ્યાનમાં આવશે - વિવેચનકાર.

ભાઈભાઈઓ છે વૈરાગ્ય બેટો થયો એટલે એણે સુખદુઃખના આખા ખ્યાલાતો જ ફેરવી નાખ્યા, એટલે આ સુખદુઃખના દુન્યવી ખાતને એ વૈરાગ્ય બેટો ખાઈ ગયો.

મકરદેવ^૧—કામદેવ નામનો એ નગરમાં નાનો રાજા હતો એના પરિવારમાં પુત્રેક, સ્ત્રીવેક, નપુત્રવેક હતા આ કામદેવને વૈરાગ્ય બેટો ખાઈ ગયો અને ખૂદ મહામોહ રાજાના મોજરે પુત્રોમાં ક્રોધ નામના ચાર છોકરાને પલ્લુ ખાઈ ગયો ક્રોધને કપાયનું રૂપક ગણીએ તો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ સર્વ કપાયોને વૈરાગ્ય બેટો ખાઈ ગયો એમ સમજવું કઠિન પર સામાન્ય લાવવાનો માગ-વૈરાગ્ય-સરળ અને સીધો છે અને સંસારવૃક્ષના મૂળ કપાયો હોવાથી એના પર વિજય મેળવવો એ ભારે અગત્યની વાત છે.

અને તૃષ્ણાખાઈ તો બહા જબરા છે વિષયો ભોગવાતા ભય તેમ વધારે વધારે મેળવવાની ઇચ્છા રહ્યા કરે, ભોગમાં કંઈપિ તૃપ્તિ ન થાય, તેમ સમજના ઢગલાઓ દરવામાં અને વધારવામાં વિવેક, વિચાર કે ગણતરી રહેતા નથી. આ તૃષ્ણાખાઈને વેદિ કાનુ સ્થાન આપ્યું છે, એના ઉપર મોહરાજાનું આખું કુટુંબ બેસે છે આ તૃષ્ણા ખાઈને પાપ વૈરાગ્ય ખાઈ ગયો. આ તૃષ્ણાનો પરિવય ચૈત્ત્યમાં પડેલા થયો છે ત્યાં એને ભાડની દીકરી કહી છે, હુમ્મલી કહી છે, કપટકુટુંબની પોપણા કરનાર તરીકે વર્ણવી છે અને અનુભવને વિનમિત્ત કરી છે કે આવી રાડોનો સગ પતિદેવ કરે છે તેને તેમ કરતા વારે આવી તૃષ્ણાખાઈ પર જનારે વૈરાગ્યનો વરમાદ થયો ત્યારે આપોઆપ ખલાસ થઈ ગઈ (૧)

દુર્મતિ દાદી મત્સર દાદા, મુલ દેસત દી મૂઆ,

મગલરૂપી વધાઈ ગાવી, ઈ જવ નંદા હુવા અવધૂં ૨

અર્થ—દુર્મતિ નામની માદી મા અરે મત્સર નામનો દાદો એ છોકરાનું સુખ જોતા જ મરી ગયા અને એ જોગનો જ્યારે જન્મ થયો ત્યારે અતિ કન્યાલુકારી હકીકત તરીકે એના વધામણીઓ ખવાણી-ખેલાળી (૨)

વિવેચન—વૈરાગ્ય બેટો ઘઈ કાનો નહિ, એણે તો વીણી વીણીને બનાવટી સગાઓને શોધવા માડ્યા અને શોધી શોધીને ઘરની બહાર ધકેલવા માડ્યા એક પારકાની

સાબતર્વ—દુર્મતિ = દુશ્મિ દાદી = મોતીમા મત્સર = ઈર્ષિ, અદેખાઈ ગુમાન દાદા = ખૂટા માણસ માટે આરોગેના વાગે ગાપનેા ખાપ મેટો ભાઈ, પડો દેખત હી = દેખતા જ મૂઆ = મરી ગયા, ખનાસ થઈ ગયા વાની = મનાવી બહેર ખેવાઈ નાવી ભાખવામાં-ખજવામાં આવી જળ = જ્યારે મૂઆ = થયા, જ મૂઆ મગલ = કન્યાલુકારી ખુશાનીના અવસર વધાઈ = ખુશખબર, મુલ સમય પર ગાવું-અગાવું, સારો અવસરે આનંદ-પ્રસન્નતાસંસ્કૃત વચન.

૧ મકરદેવ નામના પર્શ્વન નાદિ શ્રી સિદ્ધિર્ષિએ આખું પ્રખરણ નખ્યું છે જુઓ ઉપમિતિભવપ્રપમાં કથા, ભાષાતર, પ્રેરતાવ ૬, પ્રકરણ ૧૪ પૃ ૮૬૭-૮૭૧

૨ સોગા માખંડોના વર્ણન માટે જુઓ સન્દ, પ્ર ૨૬૩, પ ૮૭૮-૮૮૨

અદેખાઈ કરનાર મત્સર નામનો દાદો થઈ બેઠો હતો એ એમ જ મનાવતો હતો. કે દુનિયામાં બધા ભલે હોય, પણ મારા જેવો શાણો, રૂપાળો, બાહોશ, દીર્ઘદ્રષ્ટા કોઈ નથી કોઈ જરા પ્રકાશમાં આવે તો તેને બેસાડી દેતા, અવલુંવાદ બોલતા તેને ચરમ ન આવે. અને દાદા થઈ પડેલા મત્સરભાઈ વળી દુર્મતિ (કુબુદ્ધિ)ને પરણેલા છે આ દુર્મતિ દાદી અને મત્સર દાદા તો વૈરાગ્ય બેટાનુ મોઢું બોતા જ મરી ગયા હંચુ નામાન્ય વૈરાગ્ય ધાય ત્યા ખોટી બુદ્ધિ અને પારકી ઈર્ષ્યાના ત્યાગ તો જરૂર થાય છે આને વૈરાગ્ય બેટો જન્મ્યો ત્યારે વધામણીઓ અપાણી, મગગરૂપ વધાઈ ગાવામાં આવી મગજ એટલે ખુશાલીનો અવસર અથવા મગજ એટલે માગલિક કવિએ 'વાચી' ક્રિયાપદ મૂકવામાં કાઈક જી હો ધ્વનિ મૂક્યો હોય એમ લાગે છે 'વાચુ' નો સામાન્ય અર્થ 'ગવાણી' તો બરાબર છે, એ ઉપરાંત નાપસંદગી સાથે કોઈની પૂછ કે સતતિ સળધી વાત કરવામાં આવે તેને પણ 'વાચુ' કહેવાય છે ક ની પાસે પાચ લાખની પૂછ હોય તેની વાત જરા કટાક્ષ પૂર્વક જ કરે, ત્યારે ક ની નજરે તેની પૂછ જ એ વાચી એમ કહેવાય છે મતલબ, આ વૈરાગ્ય સંપૂર્ણ જન્મ્યો ત્યારે પેલા ઉટપટાગ ગ્રામ્યોએ વહેવારદંડિએ એના જન્મની વધાઈઓ બિજવી, પણ એ ઉજવણીમાં પ્રેમ નહોતો, આ તો છેકરો થઈ ગયો એટલે જન્મ-અવસર બાળવી લેવો બોઈએ એવા વાત હતી ગરબુ કે થઈ પડેલા સગાઓ એના જન્મ-મવસરથી જ પોતાનું સ્થાન હચમચી ગયું છે એમ બરાબર સમજતા હતા. (૨)

પુણ્ય-પાપ પાહોણી સ્વાયે, માન-કામ દોડ મામા,

મોહનગરફા રાજા સ્વાયા, પીઝે હી પ્રેમ લે મામા. અવધૂં ૩

અર્થ—શુભ-અશુભ કર્મોના ફળ આપનારા પુણ્ય અને પાપ નામના પાટાશી હતા તે તેણે ખાધા અને અભિમાન અને કામ (વિષયે) રૂપ તેના મામા હતા (તેને પણ ખાધા, ખલાસ કર્યા) (વળી) એણે મોહ નગરના મહારાજા (મહામોહ કે કર્મપરિણામ)ને પણ પૂરા કર્યો અને પછી પ્રેમ હતો-રાગ રહ્યો હતો તેને પણ ગુમાવ્યો એટલે પ્રેમ બંતે જ રતો કરી ચાલતો થઈ ગયો (૩)

વિવેચન—અને વૈરાગ્ય બેટાએ ધરના થઈ પડેલા સગાઓ ખાધા એવું જ નહિ, પણ પુણ્ય અને પાપરૂપ પાટાશીને પણ એ તો ગળપ કરી ગયો. આ પાટાશીને ઓળખવા જેવા છે પુણ્ય એવે શુભ કર્મોના ઉચ ગયા ભવમાં સારા કાર્ય કર્યા હોય તેને લઈને શુભ કર્મોના બધ થાય અને તે કર્મની સ્થિતિ પાકે ત્યારે તેનું ફળ મળે.

પાટાશી—માનકામ-માનનોજ પ્રેમ લે-પ્રેમલે

શબ્દાર્થ—પુણ્યપાપ = શુભ-અશુભ કર્મોના ફળ પાટાશી = પાસે રહેનારા ખાપે = ખાધા, પૂરા કર્યા માન = અભિમાન કામ = ઇચ્છા, વિષયસભા મામા = વાતના ભાઈ મોહનગરકા રાજા = મહામોહ અથવા કર્મપરિણામ પીઝે હી = પડે મામા = તે નામે દૂર યશે સ્તે પડી ગયો પ્રેમ = રાગ (રૂપનો ભાઈ)

તેમા સુખનો અનુભવ કરાવે તે પુણ્ય, અને દુઃખ કે અપકરનો અનુભવ કરાવે તે પાપ. સુખ લોગવલું એટલે જો પૂછ હોય તેને વાપરી ખાતા જેવું છે. આખારના પાસજે વિચાર કરતા પ્રાણીને સુખ નમે છે, પણ એ આખો જવાલ પૌદ્ગલિક છે ખાણુ, જો ભય, માણ્ય કે ખતાસ, અને જેને છેડે કરાતા, નિયોગ કે પરચાની એ તે કોઈ વાસ્તવિક સુખ કહેવાય નહિ અને તે જ પ્રમાણુ પાપનુ નાજુલુ દુઃખના અનુભવથી અકબાઈ જવાનો કાઈ અર્થ નથી અહર બધું છે તે જ કનવારો બધા પ્રમયે રેલ્યા નહિ તો પછી ઉચ્ચ વખતે સત્તાપ કરવો એ સમજણુ વાતની વાત છે આના સ્વરૂપવાળા પુણ્ય અને પાપને એ વૈરાગ્ય બેટો ખાઈ ગયો એવો ભાવનુ જ પુણ્ય પણ આખરે સોનાની બેટી છે અને સત્તારમા રજાગાવનાર છે, અને પાપ-અશુદ્ધિય તો ગમતું નથી, પણ વાસ્તવિક રીતે બનને-પાપ અને-પુણ્ય-નકામા છે, કોણીને ફેળી દેવા યોગ્ય છે અને એન કરીને નવીન કમબધ અટકાવવા યોગ્ય છે અને તે અટકાવવાનો ઉપાય પુણ્ય ની રાચણુ નહિ કે પાપથી મૂઝાણુ નહિ એ છે

અને બેટો વૈરાગ્ય તો ભારે આકરા નાકળ્યે. એ નાન-નિશ્ચાલિમાન નાગના મામાને પણ ખાઈ ગયો રાજસચિત્ત નગરીના રાજા રાગકસરીનો રખવાળ મા મિથ્યાભિમાન છે, અને જે હિસાબે રાગકસરી અને દ્રોગજેદ્ર મામા ઘઈ બેટા છે અને રાજા મહામોહ દાન ઘઈ બેટા છે તે જ હિસાબે નાનાના ગામ(રાજસચિત્ત)નો રખવાળ મિથ્ય ભિમાન પણ મામો નાચ આ મિથ્યાભિમાનને બેટો વૈરાગ્ય ખાઈ ગયો અને એ જ હિસાબે કામદેવ-મકરધ્વજ પણ મામો ઘઈ બેટો છે, એ ચેતનરા અને પોતાના કબાલ ઘઈ નાચ નચાવે છે, મહાસ્થને ન છાજે તેવી બતના આચરણો તેની પાડે એકાતમા કરાવે છે એતુ સ્થાન મહામોહની બરાબર પાછળ છે એ નાનકડો મન જેવો છે અને એનો દોર મોટા દોર પર પણ ચાલે છે આવા 'કામ' નામના મામાને પણ પેલો વૈરાગ્ય બેટો ખાઈ ગયો મોહનગરતા રા 1 ધિરાજ મહામોહને પણ આખો ને આખો ખાધો જે સજાગવતની સત્તા મોટા દેવ, દેવેદ્ર, વિદ્યાધર, નકવતી પર ચાલે છે, જેનો દોર સ્વર્ગ, નર્ત્યલોક અને પાતાગમા સર્વવ્યાપી છે, તે મહામોહ પર વિજય મેળવનો આદર છે, પણ અશક્ય નથી તેતુ ભેર ઘણું મોટું દેખાય છે, પણ વૈરાગ્ય પાસે નથી ચક તેતુ નથી આવા મોટા મોહરાતને પણ એ વૈરાગ્ય બેટો ખાઈ ગયો એટલે પણ રાગકસરી-પ્રેમ તો આપોઆપ જ કૂચ કરી ગયો એ મોહરાતના કુટુંબીઓ એકબીજાને માતર રહે છે, એક માને એટલે બીજા નગાઓને બોલાવી લે છે અને ઘરનુ ઘર અને બાપનો માન હોય તેમ વર્તે છે પણ મોટા મોહ મોહ પર વિજય થયો એટલે એના શેખડા-પાદડા રાગ-દ્રેષ, મકરધ્વજ, કપાયો કે મામતો આપોઆપ રસ્તો ભાળી બધ છે અને પોતાની નાચસૂકનાથી ચેતનરાજને છૂટા કરી દે છે એટલે મોહ જતા રાગ પણ ગયો અહીં પ્રેમ એટલે ગગ સમજવાનો છે જેનાથી બેટાણુ વાય, બેટાણુ ધાય અને પરને સ્વ નાનવાનો ભૂન થાય તેવો પ્રેમ પણ અનાદરૂપીય છે આની

૫. એરોપાયમ

સાથે આત્મપ્રગતિનો પ્રેમ દુલ્લભ નહિ ભેડે વિશિષ્ટ પ્રગતિ થતા તો મોક્ષ અને
વચ્ચારને પણ સરખા જણવાની શુદ્ધિ થાય અને જામે છે મતવગ, સામાનિક આકર્ષણ,
પૌદ્ગલિક આસક્તિ કે પરભાવરમણવા જવા ભેઈએ, અને વૈરાગ્ય થાય ત્યારે એ વાત
સ્વતઃ બની આવે છે' (૩)

માવ નામ ધર્મો નેટાફો, મદિમા વરણ્યો ન જાઈ,
'આનંદધન' પ્રમુ માવ મગદ કરો, ઘટ ઘટ રણો સમાઈ અવધૂં ૪

અર્થ—એ (વૈરાગ્ય) બેટાતુ ભાવ-ભાવકુમાર-નામ ધારણ કરવામા-મહેર કરવામા
-આવ્યુ, પાડવામા આવ્યુ એનો પ્રભાવ તો વર્ણવી શકાય નહિ (એટલો મોટો ધર્મ ગયો)
નારા આનંદધન પ્રભુ! એ ભાવકુમારને-વૈરાગ્ય બેટાને-પ્રકટ કરો, પ્રત્યક્ષ બહાર લાવો એ
વૃંધમા, હૃદય હૃદયમા ગોઠવાઈ રહેલો છે, વખીને ડાહ્યા પડેલો છે, તેને બહાર લાવો (૪)

વિવેચન—આ બેટા વૈરાગ્યને 'ભાવ'નું નામ-કૃપનામ આપવામા આવ્યુ ભાવ
એટલે અતરની વૃત્તિ, નિર્ભંગતા, આદર્શની વિચારણા, શુદ્ધ પરિણામ જ્ઞાન, શિયળ, તપ
અને ભાવરૂપ ચતુર્ભુજ ધર્મમા ભાવને બહુ ઉચ્ચ ધ્યાન આપવામા આવ્યુ છે દ્રવ્ય અને
ભાવના તફાવત એ છે કે દ્રવ્યમા બાહ્ય દષ્ટિ રહે છે, જ્યારે ભાવમા અદરનો-અતરનો ખ્યાલ
નહે છે કેખાવમા સમાન ક્રિયા કરનારના અતરગ વિચારો અને જોડાણના ફેરને લઈને
ક્રિયાજનમા ઘણો તફાવત પડે છે એ આપણે અનેક પ્રસંગે જોયું છે આ રીતે ભાવનું
ઉચ્ચ સ્થાન છે, અને તે વૈરાગ્યની ખડુ ચોપણ પામે છે અથવા વૈરાગ્ય પોતે જ ભાવ
છે રાગરહિતપણ, વિરાગના એ વીતરાગની નજીકની દશા છે અથવા એ વીતરાગપણને
ઠેવડે પ્રાપ્ત કરાવે છે 'ભાવ'ને વિદ્યારમ્યમા ભારે મહત્ત્વનું સ્થાન છે રસોઈમા જે ધ્યાન
'મીઠા'ને આપવામા આવે છે તે સ્થાન પ્રગતિમા ભાવને આપવામા આવે છે

ભાન નિના દાનાત્કિ, ભણે બનુલો ધાન,
ભાન નસાગ મિસ્ત્રા થકી નૂરે કર્મ નિતન ૨

શબ્દાર્થ—ભાવ=અતરની ગમતી, રહેતી જ્ઞ પરિણામ ધર્મો=આપ્યું ધારણ કરાવું બેગોડા=
દીપ્તનો (વૈરાગ્યનો) નહિમા=પ્રતાપ, યશ પ્રભાવ વરણ્યો ન ભાઈ=વર્ણવી શકાય નહિ વર્ણવો ભય
નહિ, ભાન=સર વૈરાગ્ય બેટા, જેનું ભાવકુમાર નામ આપ્યું તે પ્રકટ કરો, પુત્રો કરો પ્રત્યક્ષ કરો ઘટ
ધાન=હરે હરે સમાઈ=વખી, ડાહ્યાઈ

૧ પ્રેમ નાનનું ગામ=ગામ-ગામ પશુ તે વૈરાગ્ય બેટા ખાઈ ગયો એવો અર્થ પણ સ્પષ્ટ છે ગામનો
અર્થ ગામ થઈ રહે પણ અત્યાર સુધી બધા ધર્મ પડેના સમાને ખાતાની વાત આવી છે તેમાં ગામને
ખાવાની વાત ખરીએ તો તે સ્થળને ઉદ્દેશ છે અને એમ કરતા જતા પ્રકમ્બ ૧ ધર્મ ભય છે તેથી મગ
અર્થ ઉપર સખ્યો છે તે વચ્ચે સુખ્યત લાગે છે વારનું ધ્યાન ખેંચતા આ બીજા રમ્ય અર્થ તરફ નાન
અને ધ્યાન ખેંચ્યું છે -વિવેચનકાર.

૨ નિતન એટલે જરૂર

આવી રીતે ભાવને તો રસાનુ મ્યાન મળેલું હોઈ એનું મહત્વ ભારે વધી જાય છે સમયસુધરે દાન-શીલ-તપ-ભાવનું ચોદાગિયું^૧ બનાવી દરેકને મુખે પોતપોતાની મહત્તા કરાવી છે છેવટે એ ચાર ધર્મક્રિયાના અંગે પોતપોતાનો કેસ શ્રીકૃષ્ણપ્રજ્ઞ પામે રમૂ કરવા આવે છે, અને ફેસલો માગે છે ત્યારે નર્વ પોતપોતાના સ્વાનમાં નુયોગ્ય છે એમ જણાવે છે અને છતાં એનો આખો એક તો ભાવ તરફ જ દેખાઈ આવે છે દાન, શિયળ અને તપ ત્રણે સારા છે, પણ ભાવ વગર અનુતાર્ય^૨ (અક્યથ્ય) છે એમ જણાવે છે આવો ભાવનો મહિમા છે ભાવ વગર મમે તેટલા દાન દેવામાં આવે, ધ્રુવસ્ય^૩ પાળવામાં આવે કે મોટા મોટા તપ^૪ કરવામાં આવે-એનું પૂરું ફળ જેમનું નથી ભાવના અનેક દાખલાઓ આપવામાં આવ્યા છે, એનું વર્ણન અનેક સ્થાને કરવામાં આવ્યું છે અને એની અતર્ગત બાર ભાવના તેમ જ મૈત્રી, પ્રમોદ, કાનુગ્ય અને માધ્યસ્થ્યનો સમાવેશ થાય છે એ સર્વ વિચારણા અન્યત્ર અનેક સ્થાને થઈ ગઈ છે આવા વૈરાગ્ય બેટાનું નામ 'ભાવ' પાડવામાં આવ્યું છે આ ભાવ માથે દ્વાયિક ભાવ આવા જાય, અતે એ ભાવ તનમય થઈ જાય એટલે કામ થઈ જાય છે

ભાવ પાંચ પ્રકારના છે ૧ ઔપગમિક, ૨ દ્વાયિક, ૩ ક્ષયોપશમિક, ૪ ઔદયિક અને ૫ પારિણામિક એનું વર્ણન કરવાનું આ મ્યાન નથી^૧ એ બહુ સમજવા જેવો વિષય છે અન્ય પ્રસંગે તે ચર્ચવાની ભાવના સંખી અત્ર પ્રસ્તુત વાત એટલી કરીએ કે અજીવમાં સદૃશ પાંચ ભાવવાળા પર્યાયોનો સ્વભવ નથી, તેથી એ પાંચે અજીવનું સ્વરૂપ થઈ શકતા નથી ઉપરના પાંચ ભાવ એકીસાથે બધા જીવોમાં હોય છે એવો નિયમ નથી મોક્ષમાં ગયેલ મુક્તાત્મામાં ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ બે ભાવ જ હોય છે સમારી જીવોમાં કેઈ ત્રણ ભાવવાળા, કેઈ ચાર ભાવવાળા અને કેઈ પાંચ ભાવવાળા હોય છે આવા પ્રકારના બે ભાવો ક્ષાયિક અને પારિણામિક જ માત્ર રહે અને બાકીના ભાવો ખસી જાય એ આખા જીવનનો હેતુ છે પણ તે સ્થિતિએ પહોંચવા માટે અતર્કિત, સમ્યક્ચરિત, ત્યાગ, વિરાગના ભાવની જરૂર છે અને તે ભાવનું અત્ર વર્ણન છે, અને વૈગય્ય બેટાને બીજી ઉપનામ આપ્યું છે તે આ ભાવ મમજવાનો છે આમાં પ્રાગતિક પ થી પડેલો અધ્યાત્મભાવ પણ આવી જાય છે એ મ્યાનમાં રહે

૧ ઠોકરો મોટો થાય ત્યારે તેનું નામ પાડવામાં આવે છે ઉપશમ ભાવ, ક્ષયોપશમ ભાવ અને ક્ષાયિક ભાવને સૂચવતું 'ભાવ' નામ આ વૈરાગ્ય બેટાનું પાડવામાં આવ્યું આ ભાવને જોળખવા માટે લોકપ્રકાશનો ભાવ અધિકાર જોઈ જવો ત્યા ખૂબ પૃથક્કરણ કર્યું છે આ ભાવ બેટાનો મહિમા મુખથી વર્ણવી શકાય તેમ નથી ત્રણ^૧ મારા નાથ ! આવા પ્રકારનો ભાવ મારામાં પ્રગટ કરા આ ભાવ પ્રત્યેક હૃદયમાં સમાઈ ગયેલ છે તેને

૧ જુઓ, જૈન પ્રબોધ ૫ ૪૯૩-૪૦૪
૨ વિવેચન મટે જુઓ તત્ત્વાર્થભાષ્ય અધ્યાય બીજો, સત્ર ૧-૬

૧૨૯. શ્રોત્રેન્દ્રિયના ત્રણ વિષયો—જીવશબ્દ, અજીવમાથી જોડેલ શબ્દ અને જીવઅજીવ સિદ્ધશબ્દ. આ પાંચ ઇન્દ્રિયના ત્રેવીંશ વિષયોમાં પસંદ આવે તેવા વિષયો જોવાવા, ન ગમે તેવા વિષયોને દૂર કરવા અને એ પૌદ્ગલિક આનંદમાં મોજ માણવી એનું નામ સંસાર છે, એનું નામ વિભાવ છે અને એનું નામ રખડપાટો છે.

આની ગ્રાથે ભમરાની ખાસિયત વિચારીએ એનું અવલોકન કરવાથી જણાયે કે એ આખો વખત એક કૂલ ઉપરથી બીજા ઉપર ખેને છે, બીજેથી ત્રીજે જાય છે અને એ રીતે કૂલની અહીં રહેલ મધ ચૂસવામાં કે એના નામક કરવામાં આનંદ માને છે, એની આસપાસ જીવનરવ કરી મૂકે છે અને રાત્રે દેખી ન શકે ત્યારે પ્રભાત પડવાની રાહ જોઈને બેસી રહે છે પણ આખો વખત એનું મન કૂલની કળિઓનું જ ધ્યાન કર્યા કરતું હોય છે. મસારસંકેત ચેતન પામે ઇન્દ્રિયના ત્રેવીંશ વિષયમાં એ જ પ્રમાણે આસપાસ હોય તે ભમરાની જેમ પ્રાણી એક વિષય પૂરો કર્યો કે બીજામાં ચેતવાની તૈયારી કરતો જ હોય છે. આવા જમરને ઉદેરીને ના પડનાં શરૂઆત કરી છે, તેનો ભાવ આપણે હવે વિચારીએ—

કિનં જન મયો રે ઉદાસી, મમરા ! કિનં

પણ તેરી કારી, મુલ તેરા પીરા, સવ ફૂલનકો વાસી. મમરા ! કિનં ?

અર્થ—આહો ભમરા ! તું કયા શુભને લઈને આજે ગમગીન થઈ રહ્યો છે ? તારી તો ઢાળી પાખો છે અને મુખકુ તાડુ પીડુ છે, અને તું મવં કૂલોમાં ફરનારો છે (તે છતાં આજ તું હિલગીર કેમ થયો છે ?) (૧)

વિવેચન—જાણી જમર ! તું તો આખો વખત જીવનરવ કરતો એક કૂલથી બીજા પર અને બીજાથી ત્રીજા પર ઝડપી કરે છે તારી બે કાળી પાખો છે અને તારું મુખ પીડુ છે અને તું બધા કૂલનો વમનારો છે આવા લહેરી ભમરા ! તું આજે ગમગીન કેમ દેખાય છે ? તારા માથે આજે શું અગવડ આવી કે તું આજે ખિન્ન થઈ ગયો છે ? બે પાખો રાગદેવને બતાવે છે રાગ અને દેવ એ મોહરાખના પુત્રો છે અતુકે નામે રાગદેસરી અને દેવ ગળેન્દ્ર છે મોહાત્મનું આખું રાજ્ય આ બન્ને છોડરાઓ ચલાવે છે રાગદેસરીને મૂઠતા નામની ભાર્યા છે હિરિરાગ, સ્નેહરાગ અને વિષયરાગ એના ખાસ મિત્રો છે અને એ રાજ્ય ચિત્તનો રાત દોઈ ચિત્તપ્રતિનો કબજો કરી બેઠેલ છે દેવગળેન્દ્ર નામે છોડરા તામત્ત ચિત્તનો રાત છે, અવિવેચિત્તા ભાર્યાનો પતિ છે અને ચિત્તપ્રતિનગરીમાં અવારનવાર આવે છે આ રાગ-દેવનાં તારી બન્ને પાખો આખો વખત ફેરવ્યા કરે છે અને તેમાં તને આજ મુખી આનંદ આવતો હતો માજે આમ કેમ ? અને તારું મુખ પીડુ છે તેને આધાર તું કૂલમાંથી રસ લેતો હતો આજે તને કેમ કટાખો આવ્યો ? શું મનોવિકારની લપ આડરી

રાખ્યાર્થ—ગિન=શા કન=કનુ વિરોધતા ભવા=થયો ઉદાસી=ગમગીન, ખિન, વેરાની, વિષય તરફ અપ્રીતિવાળો પપ્પ=પાપ પીરા=પીડા સમ=સર્વ, સવળા ફૂલકો=ફૂલનો, પુખ્તોનો. વાસી=રખનારા

લાગી ? શું રાગદ્વેષના સપાટાના આખરી પરિણામે ભયકર લાગ્યા ? શું કપાય અને નોકપાયની તુચ્છતા મમલાપી ? પ્રાપ્તી ગમે તેટલા વિષયો સેવે, એમા એને ધરવા થતો નથી : એમ લોકોનો યોગ નથી, તેમ ઇદ્રિયના ભોગો ભોગવાઈ રહ્યા અને જરા સમય નહોતો કે પાછા તે ભોગવવા મન થયા તરે છે તેને બદલે આજે તારામા ઉદ્દાસીનતા કેમ ? શા માટે ? કયા શુભે ? (૧)

સર કલિયનકો રસ તુમ લીનો, સૌ મ્યુ જાય નિરાસી મમરા ! કિનં ૨
અર્થ—તે તો બધી કમિઓનો રસ લીધો છે, એનો તુ આજે તફન હતાશ કેમ થઈ ગયો છે ? (૨)

વિવેચન—હરેક પ્રાપ્તિને કોઈ કોઈ વાર જીવનમા આવા પ્રસંગો બને છે તેને ચેતના ફરી વાર પૂછે છે કે મારા ચેતનરાજ ! તમે તો બધા કૂલોનો રસ લીધો, તમારી પુરગલાનદી વૃત્તિને ખૂબ પોષી અને તે મારે ખૂબ રાગ્યાકૂચા અને આજે તમે તફન નિરાશ થઈને કેમ બેસી ગયા છો ?—ચેતનાનો આ પ્રશ્ન બહુ મારાભાવિત છે આ ઘિતિની પાછળ ત્રણ કારણો શ્રીમા : હરિભક્તસૂરિ કથમા વૈરાગ્ય અણગમા બતાવે છે ૬ ખગર્જિત, મોહગર્જિત અને જ્ઞાનગર્જિત વૈરાગ્ય.

(૧) ઇદ્રિયવિયોગથી વિષયો તરફ અનર્ચિ થાય, ખરી કે છોકરા મરી નય અને ઉદ્દેગ થતા જે વૈરાગ્ય થાય તે વિપાદ અને દીનતાથી પૂર્ણ રિયતિ વ્યવક્રાન્તા વૈરાગ્યરૂપે દેખાય, પણ ખરી રીતે એ આર્તધ્યાન જ છે પૈશા ખોઈ બેને, તેવા પ્રસંગોએ, અથવા બાધિ વખતે કે સ્મરણમા જે વૃત્તિ થઈ આવે તે આ ૬ ખગર્જિત વૈરાગ્યની કક્ષામા આવે છે

(૨) સંસારને એકાત નિત્ય માનીને મથવા એકાત હાલિત માનીને અથવા માત્ર અસત્તાની માન્યતા ધારીને અજ્ઞાનજન્ય નિશ્ચયથી અથવા સંસારની અમારતા જોવાથી જે વૈરાગ્ય થાય તે મજ્ઞાન પર રચાયેલો હોવાથી મોહગર્જિત વૈરાગ્ય ગ્રહેવાય છે સારુ જીવન માનતા હોય અને નિમગ્નિત ઇદ્રિયવાળા હોય, પણ એના પાયામા અજ્ઞાન હોય તો એ વૈરાગ્ય આ કક્ષામા આવે છે

(૩) જ્ઞાનગર્જિત વૈરાગ્યમા આનુમાનુનાં તપામ, વિચારણા, વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન અને અન્યના રખડપટાના મૂળ તરણોનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન હોય અને સંસારત્યાગની ભાવના થાય તે નિર્ણયને જ્ઞાનગર્જિત વૈરાગ્ય કહેવામા આવે છે

ચેતના પતિદેવને પૂછે છે કે આજે તમે નિરાશ દેખાઓ છો તેની પાછળ શું ભાવ છે ? તમને આજે વસ્તુચિતિ સમજાણી છે કે માત્ર ઉપર ઉપરના કારણથી વિરાગવાન

શબ્દાર્થ—કરિયનકો = વગર ખીનેના ફૂનો લીનો = લીધો સૌ = તેથી તે (૧) નિરાસી = આશા રહિત, અનાસક્ત

ન્યા છે ? નિરાશામય સ્થિતિયાં તમે છેતરાઈ જતા નહિ. એવા સ્મશાનવૈરાગ્ય ટકતા થી પાછી પુરુષગાનદીપણીનાં લાવના બાગશે કે તમે હતા ત્યાંના ત્યાં થઈ જશો, અને નિઃસ્વ નિઃસ્વ સપ્ત પ્રાપ્ત કરી બેસશો તો થોડા પાછા પણ હઠી બેસશો એવું હોય તો ચેતને વસ્તુસ્વરૂપ મમજી, પુરુષગાન દેવલાવ વિચારી, પર્યાયલાવમા રહેલો પતનભાવ વિચારી અતરથી વિરાગ આણશો તો જ તે મ્હાથી ટકશે અને અનતમજી પર્યંત થાલે તેમો આનંદ આપશે બાકી તમે મને બહુ મૂંઝવો છો, અને વારવાર આવા વિરાગનો દેખાવ કરી પાછા સત્તાર તરફ ચાલ્યા જ્યાં છો અને મને મૂંઝવતા મયા છો—સુખુદિ, મદિયારણ, સુમતિ, ચેતના આવી રીતે પતિદેવને જરા સન્મુખ થતા દેખીને પૂછે છે એના પૂછવામા કેટલું નથી, પણ ભૂતકાળના કડવા અનુભવોને અંગે થઈ આવેલી એની સ્વાભાવિક મનોન્યથા છે (૨)

‘આનંદધન’ પ્રશ્ન તુમારે મિલ્નકુ, જાય કરત લ્યુ કાસી. મમરા ! કિન ૦ ૩
અર્થ—મારા ચેતનરાજ ! મારા આનંદધન પ્રભુ ! તમને મળવા માટે હું તો કાશીએ જઈને કરવત મુકાવવું—એટલી કડ મુશી કરવા તૈયાર છું (૩)

વિવેચન—એ ચેતનજીની અનત આનંદમય આદર્શ દશાને યાદ કરીને આર્થપત્નીને શોભે તેવા સ્વરૂપે છેવટે કહે છે કે હું તમારા ઉગ્રામીપણાથી તો લવચારી બહુ તેમ નથી, પણ મારે મનથી આપને મળવાની ખૂબ તીવ્ર ઇચ્છા છે, મને તો એમ થયા જ કરે છે કે આ મારો વિરહકાળ ક્યારે છૂટે ? તમે જરા ઉદાસી દેખાઓ કે વિપયમેવનમા બોધા પડે કે પરાણે ત્યાગ કરતા નિરાશ દેખાઓ તેમાં મને તમારા મેળાપની આશા થતી નથી હું તો તમારા માર્ગની પ્રતીકા કર્યા જ કરું છું કે મારા દેવ જ્યારે મારે મદિરે પધારે અને આ દીઘ કાળની વિરહબ્યથા મટાડે ! મે તમારે માટે વલોપાત કરવામા બાકી રાખી નથી, પણ તમે તો ભોગી લમરા, તમારે તો એક ફૂલેથી ઊઠી બીજે બેસવું છે, આ આપની ધરની જાને ઠી યાદ કરવી નથી, માન વિવાપ પર રૂયા કરવી નથી ! આજે તમે ફૂલ પર બેસવામા ઉદાસ દેખાઓ છો તેથી હું ઘઈ લેવાઈ જઉં તેમ નથી એવા ઉધામાઓ તો તમે અનેક વાર કર્યા છે હવે હું તો ખરેખર કટાણી છું, પણ મારી પ્રીતિ તો એની એ જ છે હવે તો મને એમ થાય છે કે કાશીએ જઈને કરવત મુકાવ ત્યાં જઈ ના પડી કડ કે મારા પતિ મને વશ થાય તેવું જરૂર જાની આવે દહ સકંપ અને પ્રવડ પ્રયોગને પરિણામે ધારણા મફળ થાય છે, પણ એમા જ્યારે પ્રાણી હારી બેસે છે ત્યારે આવા ઉધામા થાય છે કાશીએ જઈને કરવત મુકાવવું, ગિરનાર જઈ લેશવજ્ય ખાવો અથવા જાતનાન કંગી તેમા રૂબી મરવાની પ્રાચીન માન્યતા હતી એમ કરતી વખતે—આપધાત કરતી વખતે—દહ સકંપ કર્યો હોય તો તે વસ્તુ પત્રીના જન્મમુ મળે આવા અતિનિહનીય વિચાર અને અધવિચાસને પરિણામે અનેક પ્રાણીઓ આત્મ

રાખદાર્થ—મિલ્નકુ=મળતા માટે લ્યુ=તો, તક પર્યંત કાસી=ગિરનાર.

હત્યા કરતા એ વ્યવહાર માન્યતાનું રૂપ કરતા ચેતના પતિદેવને કહે છે કે હવે તો કાશી જઈને કરવત મૂકવાનું કામ કરું અને તેમ કરીને પણ તમને મળું, તમારી પ્રીતિપાત્ર થાઉં, તમારી સહચારિણી થાઉં—એવું નનમા વચા કરે છે (૩)

ઉપસહાર—ચેતનદેવને જમર નામે સંબોધવામાં બહુ ઉચ્ચ આશય જણાય છે એ જમર સંસારરાગી હોય ત્યારે વિષય ઉપર હરફર કરે છે અને એ જ ચેતન જ્યારે વિરાગી થાય છે ત્યારે અનુભવના મોત ઉપર બેસી જાય છે એટલે લમરાને નિરાશ અને ઉદાસી બનેલા દેખવાની તક લઈ મુબુદિ અદરથી જોર કરી કરી બતાવે છે કે તમે વિષયથી તૃપ્ત થયા નથી, પણ આવા હતાશ વર્ધ ગયા છો તો તમને જણાવું કે આમ નકામા નિબળ ન બની શેતો, તમારી ભાર્યા તમને નાગવા આતુર બેઠી છે, અને તમારી પાસે આખો વખત હાજર રહેવા માટે ગમે તેવો ભોગ આપવા તત્પર છે

કાનીએ જઈ કરવત મુકાવનારને એ ગે આદિનાથ પ્રમુખા સ્તવનમાં શ્રી આનંદધનનું મહારાત્રે વંદુ છે કે પતિ પાછા સતી થવા માટે કાઢની ચિતા પર માથે બગનાર સ્ત્રીને એ પતિ જ પરભવમાં મળે એવું કાઈ નથી, ‘એ મેગો નવિ હૃદયે સલમે રે’—આવા બાળમરણથી કાઈ મેગા થાય નહિ, કારણ કે ‘મેગો કામ ન વાય’—એટલે અનેક પ્રકારે અપેક્ષાતા એવા અજ્ઞાન મેગાપને ઉત્તેજન આપવાની આ કાશીના કરવતનાં વાતનો સ્ત્રીકાર નથી, માત્ર રૂપકરૂપે પ્રચલિત માન્યતાનું સૂચન કર્યું છે એનો આશય ગમે તેટલા ભોગે જ્ઞાનપૂર્વકનો વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી આત્મિક સાધવાની પ્રેરણા છે

આ પદની દૃષ્ટિ જોતા તેનાં સૈની નૂતન પ્રકારની લાગે છે તેમાં સ્ત્રીયો ઉપદેશ છે, માન્યની ભલક ઉપર વધારે પડતો બાર દેખાય છે અને કાશીના કરવતનાં વાત વગર મેગે કામલ કરવા જતા આઠકતરી રીત એ અતિ તુરંત પ્રધાનો સ્વીકાર થઈ જતો હોવાની વાત આનંદધન જેવા મિદ્ધ ચોગાં કરે નહિ, એટલે આકૃતિનું વર્ણન શકાસ્પદ છે પણ એનો આતર આશય પ્રેરક હોઈ વિચારપ્રીય છે

ચેતન ઉદાસી થયો છે તેટલાથી ચેતના છેતરાઈ જાય તેમ નવી કયા શુભે ઉદાસ થયો છે એ એની આખી પૃચ્છાનો આશય છે આની પશ્ચાદ્ભૂમિમાં સ્વરૂપાન હોય તો જ તેનું મૂલ્ય છે આ આખું પદ ચેતના જોલતી હોય તો તેનો એક ભાવ એવો પણ સ્ફુરે છે કે ચેતના જમરના ગુબ્બરના હાલિડ અટકાવમાં રાહ ઘટી નવી ઘણાં વારાખાઈ પાઈને અકરાતિયા થઈ જતા આવા તરફ ટટાળો આવે છે એમ ભોગી લમરાને કોઈ પાઈને અકરાતિયા થઈ જતા આવા તરફ ટટાળો આવે, એથી જરા પણ આનંદ પામવા જેવું નથી આનંદમિલન વાર વિષયસેવનથી ટટાળો આવે, એથી જરા પણ આનંદ પામવા જેવું નથી આનંદમિલન તો અડગ ચીજ છે એમાં ખૂબ તૈયારી ભેઈએ એના ત્યાગદષ્ટિએ ત્યાગ ભેઈએ એમાં વિવેકવિચારણા ભેઈએ એમાં સમજણપૂર્વકનો નયમ ભેઈએ અને એમાં અતરના ઉમળકા, અને હૈય—ઉપાદેશના અપદ્ધ વિલાગ ભેઈએ લમરાના ઉદાસીના કાવથી ચેતના

લેવાઈ નય તેમ નથી, એને નો ખરો ત્યાગ જોઈએ છે, એટલે એ તો ભમરાને પૂછે છે કે
 કેવાનુમિય! તુ કયા ગુણે અને શા કારણે ઉદ્ધત વર્ષ બેઠા અત્યારની બાહ્ય ત્યાગભાવની
 સ્થિતિમા આનંદધનના મિત્રને અવકાશ નથી એને માટે તો કાશીનું કરવત મુદ્રાવલુ
 પડે, અત્યારની સ્થિતિમા મહાન પ્રત્યતર કર્યો પડે અને તેમ થાય ત્યાર મિત્રન થાય
 કાશીનું કરવત ઉત્પ્રેક્ષા છે, એ વર્તમાન પરિસ્થિતિમા મહાન પલંગો માગે છે આ આશય
 આ પાનો હોય એન મને લાનમાન થાય છે અને એ દષ્ટિએ વિચારો એવા વિરસિ છે.
 આપુ પદ વિચારણીય છે અને તે ત્રી ગાથા આત વિચારણીય છે (૧૦૬)

૫૬ એકમેઆતમુ

ભૂમિકા-આ પદ શ્રી બીમશી માલોકની ચોથી આવૃત્તિ (આનંદધન બહેતેરી)મા
 ૧૦૭મા પદ તરીકે આપ્યું છે ૫ ગર્ભાવિરચયજીએ એનો અર્થ કર્યો નથી, કારણ કે
 એમની પાસે બહેતેરીની જે નકલ રાખવામા આવી હતી તે આવૃત્તિમા આ પદ મુદ્રિત
 થયેલ તહોતુ તેમા ૧૦૫ પદ હતુ અને વૈરાગ્ય યેઝવાજા પદથી એની પૂર્ણાવૃત્તિ થતી
 હતી નીચે અર્થ યેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે તેની જવાબદારી બહુ અશે મારી પોતાની છે
 આતમા-ચેતનસાજ ઉન્નત સ્થાન પામતો નય ત્યારે એનામ વિકાસ વધતો નય
 છે અને વિદાસમાર્ગનું પણ એવું છે કે એ એક વાર વધવા માટે ત્યારે દુઢકે ને ભૂમકે
 એમા પ્રગતિ થતી નય છે મિથ્યાત્વમાથી સમ્યક્ત્વ થતા અનેક ભયો વહી નય છે અને
 ઘણી વાર ગુણપ્રગતિમા એક એક પગધિયે નડના હંતરો-લાખો ભયો ધઈ નય છે યવ
 એક વાર રસ્તો હાથમા આવાં ગયો ત્યાર પછી પ્રગતિ ભારે જોસથી આગળ ધપે છે
 એને માટે એક હાખલો જ ભમ થયો સામા ગુણકાણાથી તેરમા સુધી પહોચતા પ્રાણીને
 માત્ર બે ઘડીનો કાળ લાગે છે-એકે ગુણની નજરે જોતા એ બંને ગુણુચ્ચાન વચ્ચે ઘણો
 મોટો અંતર છે પ્રાણી પડનાઈ યઈ નીચે જીતરતો નય ત્યારે જેમ એ તફન મિથ્યાત્વકથા
 સુધી પકેલાઈ નય છે, તેમ જ ત્યારે એની પ્રગતિ વચ્ચે માટે છે ત્યારે એ ખૂબ જોસથી
 આગળ પાછુ ધપે છે માર્ગાનુસારના ગુણોથી એ ત્યાગમાર્ગે આવે, દ્રવ્ય શ્રાવક, ભાવ
 શ્રાવક, દ્રવ્ય માધુ, ભાવ માધુ અને પછી તો ડયાયત્યાગ, હપકચેણી, ધર્મ-શુદ્ધ ધ્યાનના
 પાયાઓ અને શેલેશીઝરણુ-એમા ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરતો નય છે અને મન પર વિજય
 મેળવી એ અસાધારણ વીચ મેરવી આગળ ધપે નય છે આવા પ્રગત થતા ચેતનસામને
 ઉદેશીને આ પદ લખાયેલું છે વાત એ છે કે એક વાર પ્રાણી રસ્તે ચઢી ગયો, એની
 કર્મની ત્રધિનો લેહ યઈ ગયો, પછી એની પ્રગતિ વચ્ચે કરે છે

પ્રગત કરનારની ઝડપ ઓછાવધતી જરૂર હોય છે કેટલાક પ્રાણીઓ હીડીને વેગે
 ધીમે ધીમે આગળ વધે છે અને એક એક સ્થાનમા ઘણો લાખો કાળ કાઢે છે અને

કેટલોક પ્રાણી તેા મોટર કે એરોપ્લેનની ઝડપે આગળ વધે જાય છે કેટલાક આગળ વધતા પાછા પલ્લ પડી જાય છે અને વળી પ્રથમ પાંચે આવી પ્રયત્ન કરી ફરીવાર શ્રેણી નીચે છે પણ એક વાત એકઠા નોંધર્થ નથી, પ્રથિનો ભેદ ધર્મ નથી, તેા પછી અદર ઘણેકો પ્રકાર જતો નથી ।તિ ઓછીવધની હોઈ શકે છે અને ધર્મ પણ જાય છે, પણ એનો અને નિસ્તાર જરૂર વધારો એ શક્ય ધર્મ પણ જાય છે આપા પ્રથિભેદ ધર્મ થયે પ્રાણીની આ પદમા વાત છે બ્યક્ટિભેદ તત્ત્વનતા અને વિવિધતા જરૂર થાય છે પણ પ્રતિની મહત્તા-શાંતિતાને બાદ કરતા તેની પરિસ્થિતિ આ પદમા વધુથી તેવી બહેનતાએ હોય છે

જ્યારે પ્રાણી જ્ઞાન અને ક્રિયાનો મેળ મેળવે, જ્યારે એને જ્ઞાનપૂર્વકની ક્રિયામા રસ થાય, જ્યારે જ્ઞાન વગરની ક્રિયામા એને અપત્ત લાગે, જ્યારે ક્રિયા વગરના જ્ઞાનમા એને વધત્ત લાગે, જ્યારે ક્રિયાના રૂમા નયનને મુદ્દામ રવાન એના તરફથી આપવામા આવે, જ્યારે સમક્રિયાના હયે રવાનક પર એકસરખી દુઃખ, સફલતા અને ક્રિયાપરતા એને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે એનો (વેતનનો) વિકાસ જ્ઞાનનો જાય છે એવે વખતે એને જે જાસ વાય છે તેનું અત્ર વર્ણન કરવામા આવ્યું છે

વસત જાતુ એ સર્વ જાતુમા જાતુરાજ કહેવાય છે એમા આખી કુદરતનો આનંદ અવર્ણનીય હોય છે એ વસત જાતુ પર પ્રવિઓ મુગ્ધ બની ગયા છે એ વસત જાતુમા જેવી કુદરતની નિવિતિ થાય છે તેવી દશા જ્ઞાનવિભોની-વેતનરામની થાય છે, તે અત્ર જતાવવામા આવી છે

૫૧

(રામ-વસત)

નુમ જ્ઞાન વિભો પૂલી રસત, મનમગુરુ હી મુલસો વસત નુમ ૧

અર્થ—હે પ્રભુ ! તમારા જ્ઞાનરૂપ વસતજાતુ (હવે) કૃત્રી છે, ખીની છે અને તેથી નવરૂપ જમર મુખે વગે છે (મોજમા રહે છે) (૧)

વિવેચન—જ્ઞાનમય પ્રભુ ! આપની વસત અત્યારે બરાબર ખીલી છે, એટલે અદરથી જ્ઞાનનાં જાગૃતિ ધર્મ છે, ના રોનો સમ્યક્ જાસ થયો છે, દર્શનમોહનીયનો અધ કાન બેઠી નથી છે, અજ્ઞાનનાં અધતા નાશ પામી છે અને એક વાર અદર જ્ઞાનદીપક કાન બેઠી વયો છે, એટલે વસ્તુસ્વરૂપનુ નાનુ જ્ઞાન વાય છે, પ્રત્યેક વસ્તુનો એકબીજા સાથે શો પ્રકટ વયો છે એટલે વસ્તુસ્વરૂપનુ નાનુ જ્ઞાન વાય છે, પ્રત્યેક વસ્તુનો એકબીજા સાથે શો પ્રકટ વયો છે એટલે વસ્તુસ્વરૂપનુ નાનુ જ્ઞાન વાય છે અને વસ્તુને વસ્તુ તરીકે જોવાખાય છે આવા

શબ્દાર્થ—નુમ=આ તમે વિભો=પ્રભુ (સમોષન) વસત=જાતુ-વેતન નાસતી જાતુ, જાતુરાજ ફરી=ખીલી વધી નયુકર=બજમ કુખસો=મા' એ અપાદાન વિભક્તિનો પ્રત્યય છે મુખે, મુખથી

૧ આ ૫ બી મા ની રીત આગતિમાં જ ક પ્રતમાં ન હોઈ એના વિશેષ) પાકાતર લખ નથી

પ્રકારની જ્ઞાનવસ્તુ ખીલે ત્યારે અનેરો આનંદ ધાય છે તે જળાવવાની બાબે જ જરૂર હોય આનંદધનજી મહારાજ અન્યત્ર આ દિગ્દિને 'દ્વિત્ય નયણ' કહે છે એવા પ્રકારના નયણને લઈને જે માર્ગદર્શન ધાય તે દ્વિત્ય કહેવાય છે અને તેની મૂળ પ્રાપ્તિ તો કેવલજ્ઞાન સાથે ધાય છે એની વિચારણા બીજા અગ્નિનાથ ભગવાનના સ્તનના વિસ્તારથી યોગિરાજે પોતે જ કરા છે અને આપણે તેને વચાસ્થાને વિચારણા એ નયણની પ્રાપ્તિ ધર્મ નથી, પણ એ માગે ગમન શરૂ થયું છે તે વખતે અતર આત્મા કેવો અનુભવ કરે તેનું અન્ન વર્ણન છે. આ વર્ણન વિચારના જ્ઞાનનદીનાં વહેર કેવી બલ્ય અને આનંદપ્રદ હોય છે તેનો ખ્યાલ થયો, જ્ઞાન તો ખરો નકાશ છે એની મુક્તિ અર્થ છે વસ્તુ તત્ત્વના ભનરનો શુભરૂપ સાલબો હોય તો તેનો ખ્યાલ આ એ પોતાના પુનઃનિઃસર્ગી માલતી ઉપરથી શુભાખ પર અને ત્યાંથી ડમરા પર શુભન કરતો જાય અને એના વિહારમાં કોઈ જાતની અવકાશ ન ધાય, એવી ગીતે જ્ઞાનવિશેની વસ્તુ ખીલે છે ત્યારે ચેતનરાજ મમ્યજ્ઞાનના પ્રસ્તાવેમાં અહીં તહીં સમનાપૂર્વક પદ નિરકુશપરો શુભન કરે છે અને એકાંત નિબાનદ અનુભવે છે એવે પ્રસંગે સત્ત્વી બ્યાખ્યા કે શુભઅનુભવો સબધ કે કર્મ અને ચેતનો સબધ વિચારવામાં આવે, કે લોખરજન, લોકોત્તર રજનના પ્રશ્નો પર સાપેક્ષ દિગ્દિએ વિચાર કરવામાં આવે, કે સાધનધર્મોની ગ્રામ્યતા પર ભુદા ભુદા દિગ્દિદુષ્ટી મૂંઝાકન કરવામાં આવે, ત્યારે અદર જે આનંદ ધાય છે, જે પ્રાપ્તિ ધાય છે, જે સ્વરૂપાભાસ ધાય છે, તે અદ્ભુત છે અને અનુભવગ્રંથ જ છે આવી જ્ઞાનવસ્તુ ઉપર વિશેષ તમારી ખીલે છે તમારા સસંગે તમારા ગ્રાધકની એવી જ રીતે ખીલે એવી સહજ ઇચ્છા મારામાં જન્મત ધર્મ છે એ સ્વરૂપાનંદનો ખ્યાલ હું છું ત્યારે મધુકરનો શુભવાસ નજરે પડે છે અને તેવી મારી દશા ધાય એવો આદર્શ મારી સન્મુખ ખડો ધાય છે

સાહિત્ય અને સંગીતરનિકોએ 'જસવિલાસ', 'વિનયવિલાસ', 'જ્ઞાનવિલાસ' શબ્દો જરૂર લખ્યા હશે બ્યારે અદરથી ગાન ચાલતું હોય, તેવે વખતે ચેતનરાજ જે અચાર શાંતિ અનુભવે અને આતર શુભન રહેવે તેને 'વિલાસ' કહેવામાં આવે છે ઉપાધ્યાય શ્રી યથોવિનયજીના એવા વિલાસને 'જમવિલાસ' કહેવામાં આવે છે, ઉપાધ્યાય શ્રી વિનય વિનયજીના એવા આતર આનંદને 'વિનયવિલાસ' કહેવામાં આવે છે, અને જ્ઞાનવિમળસૂરિના એવા ચૈરવિહારને 'જ્ઞાનવિલાસ' કહેવામાં આવે છે એવા પ્રકારના વિલાસો જે કોઈ ચેતન કર તે વખતે તે જ્ઞાનવિશે ચેતો બલ્ય છે અને એની જ્ઞાનવસ્તુ વધારે ખીલતી બલ્ય છે એ વખતે મનમન જે શુભવાસમાં વસે છે તેનું અન્ન વર્ણન કર્યું છે (૧)

દિન ઝહે મય વૈરાગમાવ, મિથ્યામતિ રજનીકો ઘટાવ. તુમં ૨

શબ્દાર્થ—નિ=લિસ, (સા) હોવાનો સમય) નડે=ગેટા, લાગા વૈરાગમાવ=વૈરાગ્ય (જે એના મન મટે બુદ્ધો પદ ૧૦૫ મે) મિથ્યામતિ=કુમતિ કુર્મતિ, સારા ખરાના વિવેક વગરની ભુલિ રજનીકા=રાતનો (અધારનો સમય તેનો) ઘટાવ=કમી થતું નાના થતું

પારખ થતી જાય છે આ આત્મવિકાસ કરવો એ માનુષ્ય જીવન છે, જીવનની સફળતા છે એનું વિસ્તારથી વર્ણન કરતા ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્વિજયજી એક પદમાં જણાવે છે કે “સમતા રસના પાનમાં જ્યારે વિદ્યાનંદની મોજ બદલી જાયતી હોય છે ત્યાર તન અને મનની દુવિધા ચાલી જાય છે, પોતાની સર્વ દીનતાનો ડેરા આવી જાય છે ” અને પછી આગળ વધતા કહે છે કે, “પ્રભુશુભના અનુભવરસની આગળ-સરખામણીમાં-ખાતે રસ આવતો નથી”^૧ આવી અદ્ભુત રસકથા જ્યાં બહારમાં જાય ત્યાં પછી બાહ્ય ભાવને સ્થાન જ શું હોય? ત્યાં તો જે આનંદનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તે કોઈને કીધા-કચ્ચો જાય તેમ નથી આવી જ્ઞાનવસત કૂલે અને ફળે એવી ભાવના સાચા ભાવુકની હોય છે

આ પદના કર્તૃત્વ સંબંધી વિચારણા યથામથાને કરવામાં આવશે. આના ભાવુકને તો એના ભાવ સાથે કામ છે કર્તા ગમે તે હોય, તે હકીકત તેને મૂકીવતી નથી નાહિત્યની નજરે એ વાત ડેટલાક અગત્યની ગણે છે, તેમની જિજ્ઞાસાનૃસિને કામ આપે તેવી સામગ્રી પણ પૂરી પાડવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પણ તેમ કરવા જતા આખો પ્રક્રમભંગ થવા દેવો ન ઘટે તેવી એ આનંદધન અને આનંદસ્વરૂપ માટે આનંદ ચાતુર પર સામાન્ય વિવેચન વિચારવા વિશિષ્ટ છે આ અર્પણ આનંદ સ્વરૂપમાં તત્ત્વમયતા વધી એ વિશુદ્ધ, વિશિષ્ટ નિબળનંદ છે અને એને પ્રાપ્ત કરવાના અર્થ પ્રયત્ન હોઈ અધ્યાત્મરસિકનું તે પરમ સાધ્ય છે તે પ્રાપ્ત કરવા જ્ઞાનવસત કળે-કૂલે અને ફાલે તે માર્ગે આપણે પ્રગતિ કરીએ (૧૦૭)

૫૬ એકસોઆઠમું

ભૂમિકા—આ પદને અંગે ૫ ગંભીરવિજયજીએ લખાવેલ નોટસમાં જણાવ્યું છે કે આ ૫૦ સુરદાસનું છે એની કૃતિ, રચના અને શૈલી જોતા એ આનંદધનજીનું હોય તેમ જણાતું નથી એનો ભાનાર્થ સુદર છે, તેથી કૃતિ સંબંધીની ચર્ચા યોગ્ય સ્થાન પર મુલતવી રાખી અહીં માત્ર ભાવાર્થદષ્ટિએ એનું સ્વરૂપ વિચારી જઈએ ગમે તેની કૃતિ ઉપર સમ્યક્ વિચારણા કરવામાં આવે તો તેમાંથી વિચારક હોય તે મારતત્વ સમજી શકે છે એ દષ્ટિ ખ્યાવમાં રાખી આપણે આ પદનો ભાવ સંક્ષેપમાં સમજી જવા પ્રયત્ન કરીએ

દરેક મત કે સપ્રધાયમાં અન્ય સપ્રધાયવાળાની સોળત ન કરવા, તેનો પરિચય ન વધારવા અને તેના વધારે પડતા યાવહારિક સંબંધમાં ન આવવા સૂચન કરેલ હોય છે તેમાં કેઈ કેઈ વાર વ્યાવહારિક બળવૃત્તિ પણ હોય છે, એટલે કે પોતાના વાડાવાળો ખીલ વાડામાં જાયો ન જાય એ ધ્યાન હોય છે પણ એ ઉપરાંત એક ખીલ વૃત્તિ પણ હોય છે દરેક પ્રાણી પોતાને માટે ધર્મમાર્ગનો નિર્ણય કરી શકે તેટલા જાડા

જ્ઞાન અને રહસ્યશોધનનું મુરકેલ કાર્ય કરી શકે તેટલી આવડતવાળા હોતા નથી, અને ઘણી વાર બાહ્ય દેખાવ, વૃત્તિને આધેષ કરે તેવી ચર્ચા અને બહુધા વિતરણવાદમાં ફત્તારી જનારા હોય છે. આવા પ્રાણીને ચેતવણી આપના માટે પણ આગે ત્રિભંધ હોય છે ઉત્કટ બુદ્ધિશાળી પ્રાણી ચર્ચા કરી સત્યશોધનના પ્રયત્ન કરે તે એક વાત છે અને ઉપર ચોટિયા ચર્ચા કે વરઘોડા, મહોત્સવ કે જમણુમા અટવાઈ બંધ એ બીજી વાત છે, અને આ મધ્યમ કક્ષાના પ્રવાહમાં પડેલા અને પડખેઅડખે બીન હોય તેને આધાર લઈ પેટા માફક વિદ્યાર્થપથમાં પડી જનારા પ્રાણી ઘણી મોટી સખ્યાના હોય છે તેને ઉદ્દેશીને આવી વિચારધારાની રચના થઈ છે અને વાચ છે

પ્રાણીને વ્યાપારી મિત્રો મળે તો ત્યાં વેપારનાં વાતો જ ચાલે, અને જુગારી મળે ત્યાં છક્કાપચાના જ દેકારા દેનાય. મોખતળી અસર વર્તન—વારિત્ર ઉપર પડતા વગર રહેતી નથી મોટે ભાગે સમાન રીત, વ્યસન અને ધર્મવાળાની સોળત જ નામે છે, અને તેવી સંગતિ પસંદ કરવામાં ખૂબ સલાખ રાખવી જરૂરી છે, અને એ સબધી ચર્ચામાં જે ચેતવણી આપનામાં આવી છે તેમાં સાપ્રત્યિકતા નાથે જરૂરી સૂચનાના ભાવો પણ હોય છે એ ધ્યાનમાં રાખવું ધર્મપ્રિય ગ્રામીનો અધમા નાથે સબધ ટકી શકે નહિ, સત્ય બોલનારનો સબધ જૂકું બોલનાર સાથે બંધે નહિ અને સાહુકાર અને ચોરનો મેળ ખાય નહિ અમુક પ્રાણી કેવો છે તે બહુવા માટે તેના મિત્રોને ઓળખીએ તો તેનું વર્તન બાતી—સમજી શકાય છે, એટલા માટે વધારે તારા અને વારિત્રથીલનો પરિચય કરવાની વારંવાર સૂચના કરવામાં આવી છે

પ્રાણી નિમિત્તવાસી છે, એ આડુબાડુના સયોગોને ઘણી વાર આધીન થઈ બંધ છે સયોગ પર સામ્રાજ્ય સોગવનાર બહુ થોડા હોય છે, નિમિત્તને આધીન થઈ જનારની સખ્યા મોટી છે અને પોતાની વિચારણા પર મદાર બાધી આખો જીવનપથ યોજનાર અને જીવનનાર બહુ થોડા જ હોય છે આ વસ્તુસ્થિતિ હોઈ પ્રાણી નડામી અધરામણ કે માવાકુટમાં ન પડી બંધ તેગલા ખાતર તેને તેના સયોગો મુધારવા અને ગમે તેવાની સંગતિમાં ન પડી જવાની સૂચના આ પદમાં કરી છે તેમજ સાપ્રત્યિક ભાવના કરતા પ્રાણીના હિતની દૃષ્ટિ સવિશેષ હોય એમ સબધ ઉપરથી જણાય છે આગલી પ્રસ્તાવના આ પદની વિચારણાને અગે વિચારસ્ફુટતા ખાતર કરી મુરબાલ કે જાનદબનના સાપ્રત્યિકતા નહોતી એ તો એમની આખી વિચારધારાના અભ્યાસીને જણાવવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય. કબીરે ગાયુ ‘રામ રહીમ, કૃષ્ણ કરીમ સમાન’ તો જાનદબને ગાયુ ‘રામ કહો, રહેમાન કહો કાઉ, કાન કહો મહાકેવરી’ (પદ ૬૭૫) અને મુરબાલે હરિશ્ચંદ્રના પાણી જનતાને પાયા, ત્યાં સાપ્રત્યિક ભાવના ન, જ હોય આ દૃષ્ટિએ આ પદ વિચારી જઈએ.

તજ મન હરવિમુક્તનકો સગ

જાકે સગ કુલુદિ ઉપજત હે, પઢત મજનમઃ મગ. મજ૦ ૧

અર્થ—હે મન ! જે પ્રાણી હર (હરિ-વૃષ્ણ)થી ઉપરાઠા કે વિમુખ હોય તેની સોખત છોડી દે કારણ, જેની સોખતથી માઠી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે અને ભજનમાં ભગ પડે છે (તેની સોખત કરવી ન થયે) (૧)

વિવેચન—આ પદમાં ઉપદેશ આપે છે કે હે મનડા ! તુ જે પ્રાણી હરથી વિમુખ હોય તેનો સગ છોડી દે ‘હર’ ચાલેનો અર્થ તો શકર થાય છે અને મુરદાસનું આ પદ હોય તો ‘હરિવિમુખન’ ગ્રંથ વધારે સુચોગ્ય જાગે, કારણ કે મુરદાસમાં હરિભક્તિ રમખાંડ થતી દેખાય છે જે પ્રાણી હરથી વિમુખ હોય, જે પ્રભુભક્તિમાં સમય કે શક્તિના વ્યયને નકામો માનતા હોય, તેવાની સોખત તુ મૂકી દે તારે જે તારું ભવિષ્ય સુધારવું હોય તો હરિવિમુખ પ્રાણીને ઓછાથે યજ્ઞ તુ ઊતરીગ નહિ એટલા માટે ‘હૃ’ શબ્દ અહીં સાકેતિક સમજવાનો છે જેનો જે આશય હોય, જેના જે પૂજ્ય હોય, તેનાથી વિમુખ થયેલા, તેની વિરુદ્ધ વર્તન કરનારા અને તેનું હલકું બોલનારાનો નગ ન કરો જેની સોખતથી કુલુદિ થાય, ભગવાનના ભજનમાં ભગ પડી જાય, શ્રદ્ધા હીની પડે, એવાની સોખત ન કરવી અહનકમાં પદમાં નાપુસંગતિનો નહિમા વિસ્તારથી ગાયો છે, અહીં તેની બહારી બાબતની વાત કરી છે ખરાબ અથવા પ્રતિકુળ સોખતની કેવી અસર થાય તે પર મનનું લક્ષ્ય ખેચી તેના ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવા અહીં પ્રેરણા છે જે વિવિધ માણસની સોખતમાં પડી જવાય તો એ મનને ડાળી નાખે, મનમાં જે માન આપણા પૂજ્ય માટે હોય તેને ઓસરતું કરી દે અને ‘તમે ભારે મોટા ભગત થઈ ગયા !’ ‘તમે વેનલા છો—’ આવા આવા મેધુ ટોણા આપી વાતને નબળી પાડી દે છે

અને ભજન-સ્તવનો મહિમા તો ઓર છે ગીતગાનમાં ભારે એકતા જામે છે, આધિ-ઉપાધિ ભૂવી જવાય છે અને ચેતનસજની ખરી પિંછાણ થાય છે એવા ગીત-ગાન-ભજન-સ્તવનમાં જે સોખતથી ભગપુ પડે, જે અનિર્વચનીય આતર આનંદનો લાભ લેવાને બદલે પ્રાણી દુષ્કૃતિમાં પડી જાય તેવા પ્રાણીની મગતિ પરહરવી (૧)

પાઠાતર—હરિવિમુખન રથાને હરખ મુખન તજ-તજિ સગ-સગતિ :

રાખ્દાર્થ—ત = ઠાડી દે, મૂક, દૂર રાખે હરવિમુખનકો = જે પ્રાણી હરથી વિમુખ હોય, જે તેનાથી ઉપરાઠો થતો હોય જે તેના માનમાં ન હોય જે વિરાવી કે ઉઠાસીન હોય તેનો સગ = સોખત, સગતિ, પરિચય જડે = જેવા કુલુદિ = માઠી બુદ્ધિ ખરાબ બુદ્ધિ ઉપજત = થાય ભજન = હરિસ્મરણ ભગ = વિશ્વેષ

૧ આ પદ બોધેલ મહેતેગીમાં ની પાંચ પ્રતમાં છે અને ૫ મબીરનિજવચ્ચે નખાવેન નોટ્સમાં છે, તેથી તેને ૧૦૮ની સખ્યા આપી અહીં લખ્યું કર્યું છે -વિવેચનકાર

ત્હા મયો પય પાન પિલાવત, વિષ ન તજે મુપા,

સરકુ ત્હા અરગજા હેપન, મરકટ મૂપણ જા મજ૦ ૨

અર્થ—સર્પને દૂધનુ પાન કરાવવાથી શુ થાય ? એ કાઈ પોતાનુ ઝેર ન તણ દે અને ગધેડાને શરીરે સુધી વસ્તુનો લેપ કરવાથી શુ ? અને વાદરાને જગ પર ઘરેણા પહેરાવવાથી શુ ? (૨)

વિવેચન—ત્યારે બહોં એક પ્રશ્ન થાય છે કે જો તમારી વાન બરાબર હોય તો તમે એવા તમારા સોજતીને તમારા જેવો કાન કરો ? એ સવાલના જવાબમા મધ્યમ કક્ષાની સોજતમા કોણ કોના પર અસર કરી બાય તેના દાખલા આપે છે એ પ્રાણી પોતાના વ્યવસાય ઉપગતનો વખત પ્રયુક્તજનમા ગાળતો હોય, તેને એક મિત્ર મળે એટલે કા તો કેશકથા, ઓડવા કરે, કા તો લડાઈ કેટલી ચાલશે તેની વાતો કરે અને કા તો સમત્યા વગગની ધર્મની બાદ્ય માત્રા પર ટીકા કર, એ ગમે તે કરે પણ આપણા ભાઈ સાહેબના ભજન કે સ્તવન તો જરૂર અટકી બાય અને એ સચારસચિક પ્રાણી તો પોતાની વાત મૂકે નહિ, એની વર્નાના વિતકા જ દોય, એના પ્રત્તાવમા પુદ્ગલવાન કે નિવંદ્યલી જ દોય, એટલે એને મુધારવાની વાતને બહુ આ ભાઈ ધીમે ધીમે નીચે ઊતરતો બાય અને અતે બાવુ વ્યવહારમા ધમી પડે અને કોઈ વાર તેમા રૂબી પણ બાય એટલે સોજતીને મુધારવાનો વિચાર જ્યાં પહેલા પ્રાણી પોતે લપચી બાય તેની ચિંતા નધારે કરવાની છે ભજનમા ન માનનારા, ઉપ યોટિયા વર્ગ કળારા અને અન્યને ભજન-સ્તવનમાથી ભુલાવનારા માણસોનુ કેટલાક દાખલા આપી અન વર્ગન કહ્યું છે તમે સર્પને ડબોગા ભરી ભીને દૂધનુ પાન કરાવે, તો શુ વાય ? શુ એ પોતાનુ ઝેર મૂકી દેશે ? તમે ગધેડાના શરીર પર કેશર-વડનનુ વિલંપન કરે, તો એનામા ચવિત્રતા કટી વવાની છે ? એ તો તુરત ઉડરડા તરફ જઈ બૂંચા નડી જશે અને જનશે તો તમને પણ પોતાની સાથે જોવી જશે, અને, તમે તેની સાથે નહિ બઝો તો, પાછડે પગે જો-વાર પાદુ તમાન પેટ પર લગાવી દેશે. અને વાદરાને ઘરેણા પહેરાવવામા આવે તેનો અર્થ શો ? એ એના હાથ પહોચશે તો નવલખ વાદરાને ઘરેણા પહેરાવી દેશે. એ જ પ્રમાણે ધર્મ તરફ ડહાનુભૂતિ કે પ્રેમ વગરના પ્રાણી તરફ તમે ગમે તેવી લાગણી બતાવો અને તેને મીઠા ચખ્ખોથી વધાવી લો પણ એ મર્વો નકરને ઘરેણા પહેરાવવા જેવુ છે, એમા કાઈ સાર ન નીકળે, તમારો વખત નકામો બાય અને તમે પોચા હો તો તમારુ હોય તે પણ તરફ જોઈ ન જોતો તો એમા દીલાશ તો જરૂર આવી બાય ! ત્યારે આવો પરિણામ વગરનો અવવા ઊલટુ પરિણામ આવે તેવા પ્રયત્ન કોણ કરે ? (૨)

પાકાતર—કહા-કા

સાબ્દાર્થ—કહા=શુ બયો=શુ પયસાન=દૂધનુ પીણ પિલાવત=પાવામા આવે વિન=ઝેર બુયગ=સર્પ એરુ અરકુ=ગધેડાને અરગજા=કેસર, રાન કપૂરા મુગધી પતથો એકા કરીને તૈયાર એવ નુગધી પદાય લેપન=લેપ મ્હા=ગા મારે અરકટ=વાદરા બૂણુ=ઘરેણા જગ=સરીર

કોવાકુ કાઠા કપૂર ચુગાવત, શ્વાન નાહાવત ગગ,
જ્યુ પાપાણ વાણ નહિ મેદત, પીતો ખમ્યો નિયમ,
'જાનદધન' વે હે કાલી કવલ, ચદત ન દૂજો રમ.

મંજ૦ ૩

અર્થ—કાગડાને ચણવા માટે કપૂર નાખવામા આવે તેથી શુ? અને કૂતરા કઢાવ
ગગા નદીમા સ્નાન કરે તેથી શુ? તીર ગમે તેટલુ તીક્ષ્ણ હોય તોપણ તે પથ્થરને ભેદી-
ગાપી શકે નહિ, અને, બિલદુ એનું, ભાથુ પીળુ ધમ થઈ જાય. આનંદધન કહે છે કે એવા
(હરિવિમુખન) પ્રાણી, તો કાળા કામળા જેવા છે, એના ઉપર ખીને રગ ચઢી શકે નહિ
(એ તો એનો મૂળ કાળો રંગ જ રાખી રહે) (૩)

વિવેચન—જેમ તમે કપૂરને માટે બર નાખો છો, તેમ કાગડાને ચણવા માટે
કપૂરના નાના નાના ટુકડાઓ કરી નાખો તેમા શુ? તમે એમ આશા રાખો છો કે કાગ
ડાને કપૂર નાખવાથી એ એની કુદરતી કાળાશ તણ દેશે અથવા એની વિદ્યા પર એસવાની
ટેનને મૂકી દેશે, પણ બિલદુ એ તમને વિદ્યા તરફ-ત્યાજ્ય વસ્તુ તરફ-તર્ક જવા યત્ન કરશે,
તમે એને ફેરવી નહિ થકો! ત્યારે કાગડાને કપૂર ચણાવવાનો પ્રયત્ન તે કોઈ સમજી
માણસ કરે ખરો? અને કૂતરાને તે શુ ગગા નદીમા નવરાવવો? ગગા પવિત્ર નદી છે, એમા
સ્નાન કરાવવાથી ભવોભવના પાપ જાય છે અને શરીર પવિત્ર થાય છે આવી માન્યતા પર
જેર આપી ધારો ને કોઈ પ્રાણી કૂતરાને ગગામા સ્નાન કરાવે તો એમ કરવાથી એ પવિત્ર
થશે? તમજી માણસ એવો નિષ્કંઠ અને નકામો પ્રયત્ન જ ન કરે તમારુ બાપુ ગમે
તેટલુ તીક્ષ્ણ હોય પણ એ પથ્થરને ભેદી નહીં શકે એને પથ્થર સામે તાકવામા આવે તો
પથ્થરને તો કોઈ અસર પણ થતી નથી, પણ બાણને રાખવાનુ ભાણુ હોય તે પીળુ થઈ
જાય. 'નિયમ'નો અર્થ તૂણીર થાય છે એને વાસા પર બાધવાના આવે છે એમાથી એક
એક બાણ હાથ વડે જે ચી કામડા પર ચઢાવી મારવામા આવે છે આખા તૂણીરને પથ્થર
સાથે અકાળવામા આવે તો બાણની આગીના સઘર્ષથી તેમાથી તણખા જીંદે એન્દે ભાથુ
પાંજુ ધમ્મ થઈ જાય, પણ એથી પથ્થર ભાગે નહિ કે પીગળે નહિ એ પ્રમાણે હરિવિમુખ
પ્રાણીનો સંગ કરવા જતા એના પર તો અસર ન જ થાય, પણ આપણું ભાથુ
(—આત્મશરીર) ગરમાગરમ થઈ જાય પીળુ એ અગ્નિનો રંગ બતાવે છે અને ગરમી
અવસ્થા માનસ બતાવે છે નિસંગ પાકનો અર્થ પ ગણીરવિજય ગપિ નિશક કરે છે; એ
પીળુ—ગરમ થાય તેમા શકા નથા વાત એ છે કે પથ્થર પર બાણ મારવા જતા
બાણને ઈલા-હાનિ થાય છે, પથ્થર પર અસર થતી નથી

પાકાતર—પીતો-રાતો નિયમ-નિસંગ

રાતાર્થ—કોના = કાગડા સુગાત = ચણાનુ નાખનુ ચરાવનુ શ્વાન = કૂતરો, નાહાવત = નવરાવવો
ગગ = ગગા નદી જ્યુ = જેમ પાપાણુ = પથ્થરને બાપુ = તીર ગર મેલત = કાપી પીતો = પીજો
ખમ્યો = ચમ્યો નિયમ = ભાથુ-વેહે = તે છે કાલી કમન = કાળી કામળી નન = ચરે, નાનુ થાય દૂળે = બીજો

આનંદધન જો છે કે એ તો ઝાળી કામળ છે, એના ઉપર બાળે રગ કદી વઢી વડે જ નહિ કામળ સફેદ હોય તો તેને લાલ, પીળાં કે લીલી બનાવી શકાય, પણ કાળી કામળ હોય તો તો ત્રણ કાળમા ઝાળી જ રહેવાની, એના પર બીજો ગગ લાગે જ નહિ અને લગાડવાનો પ્રયાસ કરવામા આવે તો મહેનત માથે પડે (૩)

ઉપસહાર—હરિવિમુખ જે પ્રાણી હોય તેને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવા જતા એ સુધરે નહિ અને આપણે આપણુ કામ ચૂકી જઈએ સમજી વ્યવહારુ માણુમ આ વિમુખ પ્રાણીના સગમા પડી જાય તો તેનો રગ સામાને ન લાગે, પણ સામાનો રગ તેને જરૂર ઓછો-વધતો લાગે કાળિયા સાથે યોગિયાને બાધ્યો હોય તો ‘વાન’ (વર્ણ-રંગ) ન આવે, પણ ‘સાન’ (સમજણ-અજ્ઞવ) તો જરૂર આવે, અને બહીં સુદો સાનનો જ છે એની સોબતમા કુલુદિ થાય, મન રખડુ વધ જાય, સ્થૂળ ભાવ પર પ્રેમ થતો જાય, અને આપણે જે થોડુ ઘણુ ભજનસ્તવન કરતા હોઈએ, તેમા ભગાણુ પડી જાય અને આખરે ભજન ભૂની જવાય માટે આપણુ હોય તે જોઈ બેમાએ એવી યોગ્યતા ન થયેલુ, એવાને થાળે ન ચાલુ, એવાના પ્રસંગથી દૂર જોડુ

મન્યમ કલાના પ્રાણીઓ, જેઓ પોતાને માટે વીલ કમી શકતા નથી, જેઓ સામાન્ય ભુક્ષિના હોઈ સામા સાથે તરત મળતા થઈ જાય છે, જેમના મન પર અસર થતા વાર લાગતી નથી અને જે વર્ગમા દુનિયાનો મોટો ભાગ હોય છે, તેમણે અધર્મી, નાસ્તિક કે લગ્નકા વગરના પ્રાણીનો સગ કદી ન કરવો એમા પોતાનુ હોય તે ગુમાવવાનુ વાય છે, થોડુ પ્રાપ્ત કરેલ હોય તે હારી જવાય છે અને પોતાનો વિગ્રસમાર્ગ સાથે રન્તે હોય છે તેને બદલે વિનાશનો પથ સાપડે છે આપણી પાસે દૂધ હોય તો તે સર્પને પિપશવવામા ભારે ભોખમ છે એમા એનુ ઝેર વધે છે અને એ ઝેર દૂધ પાનારને પણ મારે છે આવી રીતે ડાખવામા ભાવ સમજી લેવો

મા પદમા હરિવિમુખનો સગ ન કરવાની વાત કરી છે તે અસાધારણ ભુક્ષિશક્તિ વાળાને માટે નથી, એ તો ચર્ચા, દલીલ કે વાતચીતથી સામાનુ ફિલ રજન કરી તેને ફેરવી શકે છે, પણ ચાલુ વહેવારુ પ્રાણી બન્યા ત્યાં અધઠાઈ-કેસારી જાય તો એણે થોડુ ભદ્રિક ભારે કે ભોળે ભારે મેગલુ દોય તે પણ ગુમાવી બેને છે તે પ્રાણીએ હરિ વિમુખ-ધર્મવિરુદ્ધ, આદર્શહીન પ્રાણીનો પરિચય ન કરવો આ વાત બહુ અનુભવને પરિણામે લખાયેલી જાણાય છે આપણી પાસે પાંચ મોસળી સારા હોય, અને બે સહેલા-ચેપાથેલા હોય, એ સાતેને એક કરડિયામા મૂકીએ, તો બે બગડેલા પોતાનો ચેપ પાંચ સારા મોસળીને લગાડે અને તેને બગાડે એમા પાંચ સારા હોય તે બેને સુધારી ન શકે સામાન્ય ચાલુ કલાને માટે આનુ બનતુ દરરોજ અનુભવાય છે માટે હરિવિમુખનો સગ ન કરવો મોહમસ્ત સસારી માર્ગો વિપયગામી હોય છે અને કાળ વઢવાને

બદલે એને બેનગુ ચડેલું લાગે છે અને બેનગુના આકારના બદલા માટે લીધેલ મહેનત પણ વીસરાઈ જાય છે, નામે અને ત્યાં સુધી એવો પ્રસંગ જ લેલો થયા ન હોયો.

‘હરખ(પ)મુખન’ એવો પાઠ પ્રતમા છે, એનો અર્થ મોટેથી હરખાયા કર તેવા હરખપદ્ધતિ માણીને જણાય છે એવા નામનો તમારા વખાણ કર્યા કર, તમારી પાને નીકી નીકી વાતો કર્યા -રે અને તમને આનંદકે મોતના રાખી તમને અન્યથા દોર્યા કર, તમને કદી વખત જ મળવા ન આપે અને તમને પુરૂષલાનદી બાંધી દે આના પ્રાણીના પશ્ચિમથી આપણાના કુબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, નિચારરહિતતા વધે છે અને બજન-રંગના ભગ પડે છે આવા પ્રાણી પર આપણે મક્કર જેવી ચાલતા ની, પણ આપણે યોદ્ધાધર્મ જાણીએ તેમા ભગ પાડે છે અને આપણને સાચો નામ સુકાવી દે છે નામે આવા હરખ પદ્ધતિ માણીને નોખત ન કરી હરખવી હરખવા થાય છે અને હરખની વચકથી મારાનું નિત્યોત્પન્ન એવું શુભાવી બેસાય કે ક એને કેકાને લાવવું અન્યથા નરિ તો ભાર મુરકેલ અને છે

આ પદ ઉપદાનનું હોય કે ગમે તેનું હોય, પણ તે માં બહુ અમલ્યની મુદ્દાન વાત કરી છે અને તેને માન પર લઈ ખાસ લક્ષ્યના રાખવા યોગ્ય છે (૧૦૮)

પરિશિષ્ટ ૧ પૂરવાણી પદ^૧

ભૂમિકા—૧૦૮ પદ થઈ રહ્યા તે ઉપરાંત છૂટાછવાયા ૫૦ મળે છે, તેમા આનંદ ધનનુ નામ કર્તા તરફે હોય છે તેનો પણ સંપ્રદાય તો જરૂર થવો જોઈએ એના કર્તૃત્વ માટે વિચારણા ચાલુ રીતે કોઈવાર વિવેચનમા અને કોઈવાર વિવેચનને છેડે અને મુમુક્ષુએ ઉપોદ્રુધાતમા વચે આ પદ શ્રીભુદિમા ૧૨ મહારાજના આનંદધનપદ-લાવાઈમા ૧૦૮મા પદ તરીકે રજૂ થયેલ છે એની શબ્દરચના જોતાં એ આનંદધનજની કૃતિ હોય એમ લાગતુ નથી જોકે આ પદમા આનંદધનનો ચાહુ શ્રદ્ધતા કે યોગમ્ભણના નથી, છતાં એમા એતનના વિકાસ માટે જોડી લાગણી અને તીવ્ર આકાંક્ષા તરવળી આવે છે એમા મેલીશમા તીર્થ કર શ્રી પાર્શ્વનાથ મહારાજની સ્તુતિ છે એમા ઉચ્ચ ભાવ અને સ્વર આશય પ્રાર્થનારૂપે સારી રીતે ગોઠવાયા છે

(રાગ-વેનારગ)

મેરે ए प्रभु चाहिए, नित्य हरिश्चन पाउ,

चरणरुमठ सेवा करू, चरणे चित लाउ मेर० १

અર્થ—હે પ્રભુ! નાવ! મારે તો એટલું જોઈએ કે આપના હરરોજ દર્શન કરુ, આપના ચરણરુમઠમાની સેવા કરુ અને આપની સેવામા મારા મનકાને લગાવી ઉઠે (૧)

વિવેચન—પ્રભુ! પાર્શ્વનાથ દેવ! મારે તો એટલું જ જોઈએ છે કે મને આપ ॥ દર્શન હરરોજ ધાય

दर्शन देवदेवस्य, दर्शन पापनाशनम् । दर्शन स्वर्गसोपान, दर्शन मोक्षसाधनम् ॥

-દેવાવિદેવના દર્શન પાપનો નાશ કરનાર છે, સ્વર્ગ (દેવલોક)ના પગથિયારૂપે છે અને મોક્ષનુ સાધન છે

દર્શનનો આલ્લો મોટો મહિમા છે વ્યવહારમા ચાલુ રીતે આપણે નાનપણથી ગાઈએ ઝીએ -

પ્રભુ હરિશન મુખ સ પદા, પ્રભુ હરિશન નરનિધ, પ્રભુ હરિશનથી પામીએ, સકળ પતારવ સિંધ.

આ રીતે તો સર્વ પદાર્થોની સિદ્ધિ પણ નિર્જનમા રહેલ છે એમા અનેક સુખની સંપત્તિ છે, એમા નવ નિધિ અને અષ્ટ મહાસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ છે, અને એ સર્વસ્વ છે આટલી હદ સુધીનો મહિમા 'દર્શન'નો ગાયો છે અને મોક્ષસાધનમા એને ખાસ નહતવનુ સ્થાન મળેનુ હોવાથી દર્શનને વિવિધ દૃષ્ટિએ સમજવા અને તેનો પરિવચ કરવાની જરૂર છે

૧ આ પદમા પાઠાતર પ્રાપ્ત થયેલ નવી

શબ્દાર્થ—મેર=મને પાડીએ=જોઈએ, પસ ૧૩ હરિશન=દર્શન (વિવેચન) પાડે=પામુ, મેળુ ૧૨૫=૫૧ અનુક્રમ, ચારિત્ર, સેવા પાડે=ગાડુ

‘દર્શન’ ગ્રંથ અનેક અર્થમાં લાપામાં વપરાય છે દા. ત. જૈન દર્શન, બૌદ્ધ દર્શન, સામ્ય દર્શન, વેદાંત દર્શન, જૈમિનીય દર્શન, નૈયાયિક દર્શન, વૈશેષિક દર્શન અહીં ‘દર્શન’ એટલે તત્ત્વજ્ઞાન (School of philosophy) મૂળ વસ્તુ, એના ધર્મો, એના પ્રકટીકરણો, મત્ય સ્વરૂપ, ઉત્પત્તિ, વિકાસ, વિસ્તાર અને અતિમ અવસ્થાનો વિચાર કરનાર જુદા જુદા દૃષ્ટિબિન્દુઓને ‘દર્શન’ કહેવામાં આવે છે અથવા ‘દર્શન’ એટલે જેવડું તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પછી બીજું દર્શનાવરણીય કર્મ આવે છે, તેમાં દર્શન એટલે વસ્તુનું સામાન્ય અસ્પષ્ટ જ્ઞાન એ અર્થ છે ગાયત્રી ગોત્ર, મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ, વજ્રનું વજ્રત્વ એ સામાન્ય છે આ દ્રષ્ટિકોણે એનું સ્પષ્ટતા વગર જ્ઞાન થાય તે દર્શન છે અને વ્યવજન, અર્થાવમ્બ, ઇકાં, અપાય અને ધારણાથી નિર્ણય વાય તે જ્ઞાન છે એ અર્થ દર્શનનો વિશિષ્ટ પ્રકાર છે ત્યાં એ તત્ત્વજ્ઞાનનો પારિભાષિક શબ્દ છે આ જાને અર્થો અત્ર વપરાયેલા ‘દર્શન’ શબ્દને કેટલા લાગુ પડે છે તે માટે નીચેનું વિવેચન વિચારો —

અહીં ‘દર્શન’નો વ્યવહારુ મર્થ છે આપણને કોઈ વ્યક્તિ મળે ત્યારે તેના દર્શન થયા કહેવાય તીર્થંકર દેવની મૂર્તિ કે ચિત્રના દર્શન કરવા જવું, એમને જ્ઞાન આપવું અને એની પાને જોવા રહી તેમના શુભગાન કરવા એ અર્થમાં પણ ‘દર્શન’ શબ્દનો ઉપયોગ થાય છે ‘આલો, દેરે જઈ ભગવાનના દર્શન કરી આવીએ’ અથવા ‘આપના દર્શન તો હાલ દુલભ થઈ પડ્યા છે’ આ અર્થમાં આ પદમાં દર્શન શબ્દ વપરાયો છે શ્રીદેવ-વદ્રજીએ ‘દર્શન’ શબ્દ પર પદ્યમંત્રનું આખું સ્તવન રચી તેની વ્યાખ્યામાં ‘તૂજ હરિશન મુજ વાહલું રે રાજ’ એવા માદા પણ અર્થગર્ભિત જ્ઞાન નીચે દર્શન શબ્દનું વિચારણીય સ્કોટન કર્યું છે એમાં મુદ્રાદર્શનથી માનીને આત્મદર્શન સુધી પ્રાણી ચાલ્યા જાય છે અને સમ્રાટ, એવભૂતનયની અપેક્ષાએ ‘દર્શન’ શબ્દમાં સ્વરૂપભાસન અને આત્માની મિલ્લિને કંઈ રીતે સમાવેશ જોઈ છે એનું આખું તત્ત્વ-રહસ્યલયું છે દર્શન કદનાર અવજી અને અઘાય પ્રભુને કંઈ રીતે મળે છે એની તેમાં સ્પષ્ટતા કરી છે

આવા પ્રકારનું ‘દર્શન’ મને મળે એટલું મારે તો જોઈએ છે આપ સાહેબનું ચાલુ દર્શન થયા કરે, આપ મારી ચલુ સન્મુખ રહો, આપ મારા હૃદયનું સન્મુખ રહો, આપ મારી યોગપ્રગતિમાં અભિમત સ્થાને રહો, આપ આલબન સ્થિતિમાં મારો ટેકો ધઈ રહો, એટલું મારે તો જોઈએ આ ‘દર્શન’ શબ્દ પર ‘નય’ને લગાડી ભારે સુદર અર્થ ઘટાવી શકાય તેમ છે તેથી શ્રી દેવવદ્રજીના સદર સ્તવનના તેમના પોતાના કરેલ નિવરણ અનુસાર ‘દર્શન’ શબ્દની વ્યાખ્યા અને નયધર્મના અત્ર પ્રસ્તુત હોઈ તેનો સાર નીચે પ્રમાણે વિનારી જઈએ —

પ્રભુમુદ્રાનું જેવડું તે ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપે સમ્યક્ત્વ (દર્શન) અતિ પવિત્ર છે, તેનું કારણ એ છે કે સમ્રાટનયે જીવ સિદ્ધ ઝમાન છે અને આવરણ ક્ષય કરી શોધ જાય છે ત્યારે એવભૂતનયે તેનું દર્શન સાર્વજનિક વાય છે સમ્રાટનય મત્તામાહી છે, જ્યારે શબ્દમાં વસ્તુના

નામપદના અર્થનો સમાવેશ થાય છે જ્યારે નર્વ પર્યાયની પરિણામકતારૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુ પ્રકટ થાય ત્યારે એવબૂત નય પ્રાપ્ત થાય છે તેવા માટે અરિહત ભગવાનના સ્વરૂપભાસન અને આસ્વાદન સાથે અવલોકન થાય તે શબ્દનયે પ્રભુનું દર્શન થયું સમજવું માત્ર આખરી પ્રભુનું દેખવું વાય, પણ યોગની વપગતા ના-ચા કરે અને અન્ય કાર્ય કે વસ્તુમાં ઉપયોગ રહે તે નૈગમનયે પ્રભુનું દર્શન થયું સમજવું આશાતના તથા વદન-નમનપૂર્વક પ્રભુસુદ્રા તથા પ્રભુના શરોરતું દેખવાનું વાય તે વ્યવહારનયે દર્શન સમજવું

અર્થ ઇન્દ્રિયથી પ્રભુને જીએ, સ્તવે, તેમાં એકાબતા કરે, ચપગતા મટાડી કે ત્યારે ઋતુસૂત્રનયે પ્રભુદર્શન થયું એમ સમજવું અતરગની પરિણતિ, ચેતનાનું આકર્ષણ, પ્રભુસુદ્રાએ એકાબતા, આત્મસત્તા પ્રકટ કરવાની અતર । અભિરુચિ સાથે પ્રભુનું તત્ત્વસ પઠારૂપ અવલોકન તે શબ્દનયથી થયેલ દર્શન સમજવું

આવે આ ‘દર્શન’ શબ્દનો મહિમા દેવવદ્રજીએ બતાવ્યો છે ખુદ આનંદધનજીએ પોતે દર્શન શબ્દનો મહિમા બતાવવા સારુ ચોથા અભિનંદન સ્વામીનું સ્તવન લખી કમાલ કરી છે ત્યાં દર્શનનું આખું તત્ત્વનાન નિર્ણયી નાખ્યું છે આખા મરજીજીવનનો ત્રાસ દૂર કરવા માટે દર્શનને ખાસ સ્થાન આપ્યું છે એ દર્શનપ્રાપ્તિ હુવંશ છે એમ બતાવી પ્રભુ કૃપાથી એની સુવભતા બતાવી છે અને માત્ર ‘દર્શન’ ‘દર્શન’ શબ્દની ખૂમો પાડવાથી એની તરસ છીપી શકે એમ નથી તે પણ બતાવી દીધું છે આ સ્તવન પર યથાસ્થાને વિવેચન કરવાની ઇચ્છા છે અને ત્યાં દર્શન પર વિસ્તારથી વિવેચન કરવાનું રાખી અત્ર માત્ર એટલું જ જણાવીએ કે ‘દર્શન’ જેવી સામાન્ય માગણી કરી, એમ લાગતું હોય તો તે જેવી તેવી વાત નથી. ‘પ્રભુ! માત્ર તમારા દર્શન મને દરદાજ થાય એટલું જ હું માગુ છું’-એટલી સામાન્ય લાગતી માગણીમાં કાઈ બાકી રાખ્યું નથી, માત્ર સુદ્રાદર્શનથી માંડીને સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ, આસ્વાદન અને અવલાનન તર્વનો એના સમાવેશ થઈ જાય છે

મદિરમાં ગયા, જરા ‘નિસીદ્ધી’ શબ્દ બો-ચા અને પછી ‘લે દેવ ચોખા, અને મેન મારો ઠેઠો’ એમ લૂછ લૂછ દર્શન કરી મદિર બહાર નીકળી જવું એનું નામ પણ દર્શન તો કહેવાય, પણ તેની ખરા ઉપયુક્તતા નથી, પણ જરા પ્રાથમિક નજરે તે પણ કાઢી નાખવા જેવું નથી અતિ વિશિષ્ટ આત્મદર્શન, જે એવબૂતનયે ડેવટે વાય છે, તેની યદુઆત ને । નનયના દર્શને જ થાય છે, એટલે આદર્શ દર્શનની નજરે ઉપર ચોટિયા બાદ્ય દર્શનની અગત્ય ઓછી લાગે, જરા પૂર્વાધ્યાસ તરફ અને પ્રગતિના પ્રાથમિક ત્રાનાચિહ્ન તરફ તેની પણ કિંમત છે આ ગીતે વિચારતા ગએ તે પ્રગરના દર્શનનું મૂલ્ય તો જરૂર છે અને સુદાના વાત એ છે કે દર્શન-દેખવું દરદાજ થયા કરે, તો ડોઈ વાર બાહ્યમાવી નતરમાં જરૂર જવાય છે, આદર્શને ઓળખવાનો પ્રયત્ન થાય છે, તેના જેવા થવાની રુચિ માપડે છે અને એ રીતે પ્રગતિને માર્ગે પ્રયાસ આગળ આગળ થતો જાય છે તેથી પ્રભુને હાથ બેડીને આ પ્રાપ્તિ વિજ્ઞાપિત કર છે કે ભગવાન । મારે એવું તો જરૂર એઈએ કે હું તમારા દર્શન દરદાજ પામું અને આપત્રીના ચરણકમલની નિત્ય સેવા કરું

પ્રભુના ચરણકમળની સેવા એટલે પ્રભુએ જે માર્ગ ઉપદેશ્યો છે તેની સેવા મમજવી. પ્રભુએ આત્મનાથના પ્રાધવાના માર્ગો બતાવ્યા છે અને તેના ઉદયમૂર્તિ, આત્મશક્તિ ગોપ થા વગર, જાનેવના કમ્પાની વાત કરી છે જાણદ્રવ્યના બે પિલા : પાણીએ તો યતિ ધર્મ અને ગૃહ્યધર્મના માર્ગો પ્રગતિપથની નાની-ચોટી પ્રજ્ઞાવિદ્યાઓ છે તેનું આસેવન કરવું, અથવા દ્રવ્યમાધુ-ભાવનાધુના લક્ષણો જાળવવા, મવવા દ્રવ્ય કે બાવધાવધના કાર્યોનું આસેવન કરવું, અથવા માર્ગાનુસારીના ગુણોને અનુક્રમવા—એ ત્રણ ચરણકમળની સેવા છે પછી અત્યાર પાપસ્થાનકનો ત્યાગ કરવો, કાચ પર જાગૂ લાવવો, ઈન્દ્રિયો પર સચન કરવો, યોગ્ય શુદ્ધિકારજની પરિચર્યા કરી તેમની પાસેથી યમમાર્ગ સીખવો, પૂર્વસેવા કરી માં પ્રાપ્તિ કરવી અને એ ગતે નાથનધર્મો પૈવી પોતાને જે અનુકૂળ જણાય તેની આસેવના કરવી એ ચરણકમળની સેવા છે.

સત્યમાર્ગ પ્રાપ્ત થવાનાં મુશ્કેલી તો જોવી જ છે, પણ પ્રાપ્તિ પડી તેનો સ્વીકાર અને તેનું સેવન પણ એટલા જ મુશ્કેલ છે ઘણા પ્રાણીઓ સાચો રમ્તો બાજુવા છતાં તેને અનુસરી શક્તા નથી, વસ્તુતઃ પદાર્થની અનિત્યતા જાણવા છતાં તેને અનુરૂપ વર્તન કરી શકતા નથી, તેવા માટે પ્રભુને-પોતાના આદર્શને-રિસિતિ કર છે કે પ્રથમ તો મારે આપના નિત્ય દર્શન જોઈએ, અને બીજી વાત, આપના ચરણકમળની સેવા એટલે આપ જે વાત ફરમાવો છે તેનું નિત્ય આસેવન જોઈએ.

ચરણમા ચિત્ત દર્શન અને સેવનની આદર્શની નમુખતા ધર્મ, પણ મનદુઃખ ત્યા રખડ્યા કરે છે એને બરાબર એક સ્થાનકે બાધનું જોઈએ આ મનના નિયમન માટે આજો ધ્યાનયોગ બતાવ્યો છે યોગાચાર્યેએ ધર્મશાન અને શુકવધાનના સેદો બતાવ્યા છે, પ્રાણાયામ, ધ્યાન, ધારણા અને સનાધિના ઉપાયો બતાવ્યા છે અને મનની વિચિત્રતા, મહત્તા અને આદર્શગત્યના અનેક પ્રકારે બતાવી છે પ્રભુચરણમા ચિત્ત લગાવવામાં એનું રખડુપણ કબજામાં આવે છે, એ એક ખીલે બધાય છે અને પછી તો મનસાધનાની વિશિષ્ટતાનો સાહારનાર થાય છે દર્શન પડી નેવન થાય અને સેવન પછી ચિત્તની એકાગ્રતા થાય આ પ્રગતિનો કેમ બરાબર બતાવ્યો છે આ ધ્યાનયોગની પરિસ્થિતિ શહેનીકરણ થાય છે એ વાત યોગજન્યથી જોઈ-આપી લેવી જરૂરો બાબતોની તારવણી મારા 'જૈન દૃષ્ટિએ યોગ' નામના પુસ્તકમાં કરો છે (૧)

મનપક્ષ કે માર્ગ મે, પ્રશ્ન પાસ પઠાઉ,

નીપટ નજીક હા રહુ, મેરે જીવ રમાડુ મેરે ૨

અર્થ—(અને મારે જોઈએ કે) મારા મનકમળના મહેવમા હું બંતે પ્રભુ (આપ)ની

પાસે બેસુ, (આપની) તફન નજીક રહું અને તેમ કરવામા મારા જીવને રમણ કરાવુ (૨)

વિવેચન—હવે ચેતન આગળ વધતો જાય છે શુભ ધ્યાન દ્વારા એત્વ સાધીને પછી વધારે ઉત્કટ ભાવના કરતો બચ છે આપણ મન ડમગ બેસુ છે ડમગ જળના કચરામાંથી જન્મે છે, જળમાં ત્રિદિ પામે છે અને જળની ઉપર રહે છે એ કનગની સ્થાપના હૃદયમાં, નાભિમાં, કેપાગમાં થાય છે એના આખી વિધિ પદ્મધ્યાનને મળે થો ત્રિશોભા બતાવી છે એમા પર્ણમાતૃકા અને મત્ર ૧૪ના ધ્યાન ભારે આત્મર્ષણ કરે તેવા છે મા કમળદગ જેવો, સુરોવર વચ્ચેનો એકદંડિયો મહેલ છે, તેના પાખડીઓ પર જુની જુદી સ્થાપના રવાની હોય છે એ એકંડિયા મહેલના વચ્ચે પ્રભુ વિરાજમાન થાય, માંડ દિશા વિદિશામાં સિદ્ધ, આશર્ચ, ઉપાધ્યાન, સાધુ, દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપના સ્થાપના થાય મવવા નસરો-ત્વર ચજન-ની સ્થાપના થાય ત્યાર અતરનો ઉદ્ગ થાય છે મનના એમ થયા કરે છે કે મારા નનડમગડપ મહેલના દેવ બેઠા છે દેવતા કૃતા સમર વીંછાય છે, આકાશમાં દેવદુહુભિ વાગી રહી છે, માથે અશોભુક્ષ ચાત-સ્વિગ ખડુ છે, પડવાડે ભામડગનો ઝગકાર દિગતને ઝગકારી રહ્યો છે અને એવા મહેલના કોઈ સ્થાન પર પ્રભુની પાસે હું પોતે બેઠો છું એટલે દર્શન પછી આનેરન, માતેવન પછી ધ્યાન, ધ્યાનને અગે પ્રભુસંપ્રખતા—માટલે મુખી પ્રગતિ નહીં હરે ભાવા પળુ ગા ૧૧ વધે છે

માવા પ્રભુના નજીક રહેવાનું, આવી કાર્ણશરી જગ્યાએ જરા વખત બેસવાનું મળે એમા કાર્ણધરપત થાય નહિં એટલે, કહે છે કે, આવા પ્રભુની પાસે બેગ પડી હું તો તેની તફન (નીપટ) નજીક રહું અને ત્યાં મારા જીવને ન્માડી ંકે, ત્યાંથી હંકું નહિં, એવું પાવુ મારે જોઈએ પ્રભુની નીપટ નજીક રહેવું એટલે પ્રભુનું નિરતર ધ્યાન, અને મનની જ્યાં ત્યાં રખડવાનાં પદ્ધતિ પર અતુલ આ અતિ વિશિષ્ટ યોગનાથના છે પ્રભુમા મનને પરોવી આદર્શ માથે રમણતા કરવા, તેમા એકતા સાધવી, અને એ પરિસ્થિતિ બાનુ બનાવે રહે તેવાં માગણી કરવા એ આત્મસિદ્ધિના માઈના ઘણી આજી પડતી પ્રગતિ બતાવે છે આ રીતે હે પ્રભુ! મારી વિરૂપિત એટલી છે કે મારા મન-મગડપ મહેનમાં હું આપની પાસે બેસું અને બની શકે તેટલો આપની નજીક રહું અને મારા જીવને આપનામાં રમણ કરાવુ આત્મશુદ્ધરમણતા એ ચારિત્ર છે, ઉત્કૃષ્ટ વર્તન છે અને અચરીરી સિદ્ધોમાં પળુ લભ્ય છે આવી શુદ્ધરમણતા પ્રતિપત્તિ પૂજામાં આવે છે, ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યપૂજનમાં વિશિષ્ટ ભાવનિયમન પરાકાષ્ટાએ પહોંચતું સપકારે છે અને પ્રભુની પૂજના તે પોતાની પૂજા હોઈ અને અતર મહેલ તે સાલબન પરાક-પનાને આધારે રવાયેલ હોઈ, ભારે શાન્તિનું વાતાવરણ જમાવે છે અને પરમ સુખની વાનકી રબૂ કરે છે (૨)

અતરજામી આગઢે, અતરિકુ ગુણ ગાડ,

‘આનંદધન’ પ્રમુ પાસજી, મ તો ઓર ન ધ્યાડ મેરે ૩

અર્થ—(અને હું ચાહું છું કે) મારા અતર્યામી (આપ-અતરાત્મા)ની પાસે મારા અદરના શુભ ગાઠિ આનંદના ગઠા! હે પાર્થનાથ દેવ! હું તો (એ સિવાય) અન્યનો વિચાર, ખ્યાલ કે ધ્યાન કરતો નથી (મારે તો ખસ, ઉપર કહી તેની બીજા જોઈએ) (૩)

વિવેચન—અને આ મહાન આદર્શ-પરમાત્મા-ની સન્મુખ, ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે, બેનીને મારા આતરિક શુભોનું ગાન કરું આતરિક શુભોમા આત્માનું પૃથક્ત્વ, એકત્વ, અમરત્વ, સચ્ચિદાનંદત્વ આદિ અતરાત્માની પિઞાન છે અતરાત્માના શુભો એ અતિમ સાધ્ય છે અને એની પરાગ્રાપ્તાએ પરમાત્મપદ આવે છે બાહ્ય સૃષ્ટિનો, ધન, કુટુંબ, ઘરખટલા, નાતજાતના સબધોનો, શબ્દ્યદ્વારી રમતો કે આદર્શોની ધમાલનો વિચાર ન કરતા, માત્ર ચેતનના અતરંગ શુભોનું ગાન કરું, કપાયત્યાગ, વિષયો પર સંયમ અને અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-ઉપયોગ પર વિચાર કરવો, પરભાવમા રમણ ન કરતા અતરંગ દશામા રહેલ શુભોનો શુભરવ કરવો—એ ઉચ્ચ આદર્શ છે, અતરાત્મદશાનો વિજય છે અને અદ્ભુત અનંતુભૂત આતરદશા છે આ આતરિક શુભગાન ચાલે એટલે પ્રભુ સન્મુખ બેઠેલ પ્રાણી પોતાની પ્રભુતા જોઈ શકે છે

પ્રભુ પાસજી! મારે તો આટલું જોઈએ મને આપના દર્શન નિરંતર થયા કરે, તમારા ચરપુત્રી સેવા યથા કરે, તમારામા મારું ચિત્ત લાગી બધ, હું તમારી સન્મુખ બેઝી જઉં, બને તેટલો તમારી નજીક આવું અને તમારી આગળ આતરિક શુભનું ગાન કર્યા કરું આટલું મને મળે તો ખસ છે (૩)

ઉપસહાર—જયવિધરાયમા કહે છે કે આપના શાસનમા ‘નિદાન’ કરવાની મનાઈ છે, પણ હું નિદાન કરું છું કે ભયોભવમા તમારા ચરપુત્રી રેવા મને મળજો એક વાર શાસનની પ્રાપ્તિ થાય તો બીજી સર્વ બાબતો મળી આવે એટલે આ માગણીમા જઈ પકડી છે દર્શન ધાય તો પછી પ્રભુ કેવા હતા અને પ્રભુ કેમ થયા એ મવાલ જરૂર ધાય અથવા માર્ગ સાપડે તો રસ્તો ધાય, એટલે આવી મીઠી-સાદી વગર પૈસાની માગણી કરી છે એ ખૂબ વિચારણા માગે છે કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રની બેતાવીશમી ગાથામા પ્રભુનું શરણુ ભવોભવ માટે માર્યું છે તે આ મારું જ છે અને અનેક શાસ્ત્રથમા પ્રમુદર્શનનો મહિમા વર્ણવ્યો છે તે અતિ ઉપયોગી અને વગર નાણાની માગણી છે આવી મીઠી-સાદી માગણી કરીને પોતાની અતિમ ભાવના થી તે અથકારે બહુ થોડા શબ્દમા રજૂ કરી છે તે જોય છે, આદરણીય છે, અને અતિમ સાધ્ય પહોંચાડનારી છે, એ ખાસ આ વધારાના પદમાથી ધ્યાન પર લેવા જેવું છે આ પદ ગમે તેણે બનાવ્યું હોય તે પ્રસ્તુત વાત નથી, પણ માગણી અને તે કરવાની રીત ખાસ વિચારમા લેવા યોગ્ય છે

શબ્દાર્થ—અતરંગની = અતર્યામી અતરાત્મા આગલે = પાસે અતરિક = અદરના ઓર = બીજા, બીજો ખાલિ = સેવુ ધ્યાન કરું

પરિશિષ્ટ-૨ હરિયાળી અથવા અવળવાણી

[જુઓ, પૃ ૯૬, ૫ ૮૦૬]

પદ ૯૮-૯૯ને જૈન પરિભાષામાં 'હરિયાળી' કહેવામાં આવે છે એવો શબ્દ મને કોઈ કોશમાં એ અર્થમાં વપરાતો મળી શક્યો નથી કોશમાં તેનો 'લીલાતરી કે તેની શોભા' એ અર્થ આપ્યો છે. ગમે તે રીતે, જૈન પરિભાષામાં એ શબ્દનો ઉપયોગ 'ઉપરથી વિચિત્ર લાગે તેવી હકીકત'ના અર્થમાં વપરાય છે તે નિર્વિવાદ છે એનું મૂળ શોધવાનો પ્રયત્ન કરું છું, હરિયાળ મને એને માટે જૈનેશ્વર સાહિત્યમાંથી જે હકીકત પ્રાપ્ત થઈ છે તે અત્ર રજૂ કરું છું.

જૈનેશ્વર સાહિત્યમાં ૯૮-૯૯માં પદના જેવા શબ્દપ્રયોગ કે કથનોને 'જિલટી વાણી' તરીકે ઓળખાવે છે, કોઈ કોઈ તેને 'અવળવાણી' કહે છે. અવળવાણી એટલે અવળી વાણી—આણું અર્થમાં વપરાય તેનાથી તદ્દન જુદી પડે તેવી વાર્તા, કેષીતી રીતે વિરુદ્ધ-વિચિત્ર લાગતી હકીકત. આને નરદૃષ્ટ અવકાર શાસ્ત્રના વિષય નામનું અંગ કહેવામાં આવે છે તેનો અર્થ કરતા જણાવે છે કે "એક પ્રકારની સત્ય વાતને તેથી જિલટી રીતે કહેવી કે માણસને તે સત્ય વાત અસંભવિત જેવી લાગે, તે કથન 'વિપર્યય' કહેવાય છે." સુદર વિલાસમાં આવા અનેક વિપર્યયો આપ્યા છે અને તેના ઉપર ગુદાર્થપ્રકાશિકા ટીકા લેખકે પોતે જ કરી છે. મનીષ મહેતા મા વિપર્યયના દાખલાઓ માટે આપ્યા છે એ સર્વને લઘુ પુસ્તિકાના આકારમાં શ્રીમત્તથુરામ શર્મા(બીલખા આશ્રમના અધિકારી)એ સ્પષ્ટીકરણ સાથે પ્રમિદ્ધ કર્યા છે તથા તેની પાછળ ખીરા બન્ધ તથા કમીરના જિવની વાણીના પદો આપ્યા છે આ લેખ તે પુસ્તિકાને આધારે તૈયાર કર્યો છે જાણવા ખાતર થોડા દાખલાઓ તેમાંથી રજૂ કર્યા છે.

પ્રસ્તાવનામાં આવી જિલટી વાણીનો હેતુ સમજાવતા લેખક મહાશય જણાવે છે કે—

■ કહેવાનો ઉપયોગી વિષય જો જિલટી રીતના શબ્દોમાં કહેવામાં આવે તો તે નિસ્ય નાચનારને તથા સાક્ષીનારને આશ્ચર્ય જેવો પ્રતીત થઈ તેના સાસ્ત્રિક અર્થ જણવા તેની વૃત્તિ વેગવતી થાય છે. મનુષ્યોના મનનો આ સ્વભાવ ધ્યાનમાં રાખી કેટલાક સપુરુષોએ જિજ્ઞાસુ જનોના હિતાર્થે જિલટી વાણી લખી છે."

સુદરદાસની અવળવાણી

આવી જિલટી વાણીનો ઉદ્દેશ વિશેષ સાથે ઉપયોગી જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો છે તે વાત નાનકડી પ્રસ્તાવનામાં બતાવી છે. અવળી વાણીના નમૂનારૂપે સુદરવિલાસના ગવૈયા રજૂ કરવામાં આવે છે તેના અર્થ સદર ટીકા અનુસાર શ્રી નથુરામ શર્માએ કર્યા છે તે જ અત્ર આપવામાં આવ્યા છે.

શ્રવણકુદૃષ્ટિ, સુને પુની નૈનહુ, જિહ્વા સુધે, નાસિકા બોલ,
 ગુદા ખાય, ઇન્દ્રિય જલ પીવે, બિન હી હાથ સુમેરહી તોલ,
 ઉચે પાય, મુરી નીચેકુ, ત્રીન લોકમે બીચરત ડાલ,
 'મુદરવાલ' કહે સુન જ્ઞાની, ભટ્ટી ભાતી યા અર્થહી ખોલ. (૧)

પોતાના સદ્ગુણએ ઉપદેશ કરેલા 'તત્ત્વમસિ' (તે બ્રહ્મ તું છે) એ મહાવાક્યને આદર પૂર્વક પોતાના કાન દ્વારા સાંભળી ત્યાં રહેતી પોતાની અતઃકરણની વૃત્તિ વડે તે મહાવાક્યથી પ્રતિપાદન કરાયેલા અતરતાત્મામાંથી અભિન પ્રજ્ઞાને કેળે એટલે વૃત્તિ વડે અનુભવે (શ્રવણકુદૃષ્ટિ), પ્રાણી પદાર્થના નામ-રૂપને મિથ્યા ગણી તેના અધિષ્ઠાનરૂપ પ્રજ્ઞાને નેત્ર દ્વારા નીકળેલી અતઃકરણની વૃત્તિ દ્વારા ચાલળે એટલે અનુભવે (સુને પુની નૈનહુ), જીભના અન્ન ભાગમાં ગ્રહેલી અતઃકરણની વૃત્તિ વડે ત્યાં રહેલા પ્રજ્ઞારૂપ અલૌકિક કમળના પરમાનંદ રૂપ ગદ્યને સૂધે એટલે બાણે (જિહ્વા સુધે), નાસિકા દ્વારા નીકળતા પ્રાણની સાથે મન તથા વાણીને ભેટીને 'સોહ' અથવા 'કંઠ' નો જપ કરવારૂપ સૂક્ષ્મ ઉચ્ચારપુ કરે (નાસિકા બોલ), ગુદા વડે ખાય એટલે મૂળખંડ વડે અપાન વાયુને પ્રાણની સાથે મેળવવા ઉપર ચઠાવે (ગુદા ખાય), કામજય માટે ઉપચય દ્વારા જળને પીએ એટલે વલ્લોની દ્વારા અદર ખેચે (ઇન્દ્રિય જલ પીવે), હાથ વિના, માત્ર ચિત્તવૃત્તિ વડે, વા પ્રાણકલા વડે મેરુદંડ-બરડાનાં કરોડરૂપ સુમેરુ-ને તોળે એટલે તેનું વાકાપાણું મટારી સીધા કરે (બિનહી હાથ સુમેરહી તોલ), બન્ને પાને જિયા તથા નસ્તકને નીચું રાખીને અર્ધાત વિપરીત કરણો જરીને જીવાત્મા ત્ર્યંબક યથેની કુડલિની સાથે નણ્ય મધિ (પ્રજ્ઞામધિ, વિબુદ્ધામધિ અને રુદ્રમધિ) રૂપ ત્રણ લોકમાં વિચરે-ગમનાગમન કરે (ત્રીજી પક્ષિત) મુદરવાલ કહે છે કે હે જ્ઞાની, સાંભળો અને આ કાળ્યનો તારી રાંતે અર્થ કરો (છેલી પક્ષિત)

આ સર્વ ચોગની વાત છે અને પાના અર્થ-વિવેચન બાળનાગને નમ્રભય તેવી છે કુડલિની વગેરે હકીકતો હકથોગના મધોમાંથી મળે તેમ છે ત્રણ લોકમાં વિચરવાની હકીકત પ્રથેન સદ્ગુણ વિચારક હોઈ' (પદ ૮૬)ના વિવેચનમાં આવી ગઈ (૧)

અથા ત્રીન લોકકુ દેખે, યૈરા સુને ખહુતભિધિ નાદ,
 નકલ ખાસ કમ નકી લેને, ગુગા કરં બહુત સવા,
 કુમ પંકરી ડાઘે પરવત, પશુ કરે નિરત અહુવા,
 બે કોઈ યાકો અર્થ બિચારે, 'મુદર' સોઈ પામે સ્વાદ. (૨)

૧. નેન, વડે રાગદોષપૂર્વક બહારના પદાર્થો નહિ જોનાર જ્ઞાનીરૂપ આધ્યાત્મ પોતાના અતઃકરણની વૃત્તિ વડે બ્રહ્મરૂપ નણ્ય લોકને -સર્વ કલ્પિત જ સારને -અનુભવે છે (અથા ત્રીન લોકકુ દેખે), બહારના અનુકૂળ -પ્રતિકૂળ રાગદોષને રાગદોષપૂર્વક સાંભળવાના સ્વભાવથી નિવૃત્તિ પામેલા ધ્યાનરૂપ બહેરા બનાહત ધ્વનિરૂપ નાના પ્રકારના નાદો સાંભળે છે

(ભેરા સુને અહુતમિથિ નાદ), નાસિકા દ્વારા જતા—આવતા પ્રાણ—અપાનને વશ રાખનારા અને પ્રતિષ્ઠાની સ્પૃહા નહિ રાખનારા યોગીરૂપ નકટા પોતાના હૃદયમા સ્થિર પ્રહારરૂપ કમળના આનંદરૂપ બંધને અનુભવે છે (નકટા બાસ કમલકી લેવે), વાણીથી સત્ય, હિન્દ, પ્રિય અને મિત બોલનાર અથવા વાણીથી પર રહેલા યોગીરૂપ મૂળા અજપાતપરૂપ બહુ સુંદર વાદ કરે છે (જુગા કરે બહુત સવાદ), કર્તાપણના તથા લોકતાપણના અભિમાનરૂપ વા રાગદ્વેષરૂપ હાથેના અભાવવાળા જ્ઞાનીરૂપ હૂંઠા અજ્ઞાનરૂપ મોટા પર્વતને પોતાના અત કરણરૂપ પૃથ્વીમાથી ઉઠારે છે, એટલે કે તેને નિવૃત્ત કરે છે (હૂંઠા પકરી ઉઠાવે પરવત), સ્કંધ-વિકંઠરૂપ પગથી રહિત જ્ઞાનીરૂપ પાગળા પોતાના સર્વવ્યાપક સ્વરૂપના અનુભવરૂપ નૃત્યનુ સુખ ભોગવે છે (પગ કરે નિરત અડલાદ) સુંદરદાસ કહે છે કે જે કોઈ મનુષ્ય આને) અર્થ વિચારે છે તે જ મનુષ્ય પ્રહારરૂપ ઉત્તમ યુગ્મને અનુભવ કરે છે (૨)

બુદ્ધિમાહી સમુદ્ર સમાનો, રાક્ષમાહી સમાનો મેર,
પાનીમાહી તૂબિકા રૂળી, પાહન તરત ન લાગી બેર,
તીન લોકને ભયા તમામા, સૂરજ કિયો સકલ અધેર
મૂરખ હોય સો અર્થવી પાવે, 'સુંદર' કહે રાખદને ફેર (૩)

સાક્ષી—ચેતનરૂપ પાણીના ટીપામા અપાર મસારરૂપ સમુદ્ર સમાયો, અર્થાત્ જ્ઞાનકાગમા સાક્ષી—ચેતનના વિવર્તરૂપે આ અપાર સમાર પ્રતીત થયો (બુદ્ધિમાહી સમુદ્ર સમાનો), પ્રહારકાર થયેલી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવૃત્તિરૂપ રાક્ષિ અજ્ઞાનરૂપ મેર પર્વત સમાયો (રાક્ષમાહી સમાયો મેર), સસારરૂપ પાણીમા શ્રદ્ધાહીન બુદ્ધિરૂપ તૂબિકા બૂલી, અર્થાત્ વારવાર જન્મ-મરણના અનુભવને પ્રાપ્ત થઈ માત્ર બુદ્ધિના આવા હાલહવાલ થયા (પાનીમાહી તૂબિકા રૂળી), અગાધ શ્રદ્ધાવાળા ચિત્તરૂપ પાપાણને ભવસાગરમા તરતા કાઈ પણ વાર ન લાગી, એટલે કે જ્ઞાન દ્વારા એ ચિત્ત કૃતાર્થ થઈ ભવસાગરને પાર પાચુ (પાહન તરત ન લાગી બેર), પ્રહારજ્ઞાનરૂપ સૂર્યે નામરૂપાત્મક સર્વ સસારના બાધરૂપ અધારુ કયું એ જોઈ ત્રણ લોકમાં સર્વ અજ્ઞાનીઓને આશ્ચર્ય થયું (તીન લોકને ભયા તમામા, સૂરજ કિયો સકલ અધેર), જે સસારયા ઉપરામરૂપ વૃત્તિવાળા જ્ઞાનીરૂપ મૂર્ખ હોય તે જ આ મારા કહેવા શબ્દોના અર્થને યથાર્થ અનુભવે છે, કેમ કે, સુંદરદાસ કહે છે કે, મારા કહેલા શબ્દમા અર્થનો ફેર છે (મૂર્ખ અને જ્ઞાનીનો ભાવ વિચારવા યોગ્ય છે) (૩)

કમળમાહીતે પાની ઉપજ્યો, પાનીમાહીને ઉપજ્યો સૂર,
સૂરમાહી રીતવતા ઉપજી, રીતવતાને સુખ ભરપૂર,
તા મુખકો ક્ષય હોય ન કમહુ, સદા એકરસ નિકટ ન ફેર,
'સુંદર' કહત સત્ય યહુ ઝહી, યામે રતી ન બનહુ ફેર (૪)

અત કરણરૂપ કમળમાથી પ્રહારભાવનારૂપ (પ્રહારકાવૃત્તિ કરવાના પ્રયત્નરૂપ) પાણી ઉપજ્યુ (કમલમાહી તે પાની ઉપજ્યો) પ્રહારભાવનારૂપ પાણીમાથી પ્રહારાનુભવરૂપ સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો (પાનીમાહીતે ઉપજ્યો સૂર), પ્રહારાનુભવરૂપ સૂર્યનાવી અંતકરણની શાંતિરૂપ

શીતગતા ઊપજી (સૂરમાદી શીતગતા ઉપજી), તે શાંતિરૂપ શીતગતાના અજ્ઞાનદરૂપ પરિપૂર્ણ સુખ રહું છે (શાંતલતાએ મુખ બરપૂર), તે અજ્ઞાનદરૂપ સુખનો કદી પખ નાથ થતો નથી. (તા સુખકા ક્ષય હોય ન કબહુ), તે સુખ સર્વદા એકરસ છે અને તે સંતીનુ પોતાનું સ્વરૂપ હોવાથી તે મગીપ પણ કહી શકાતું નથી તેમ તે દૂર પણ કહી શકાતું નથી (સદા એકરસ નિકટ ન દૂર) સુદરદાસ કહે છે કે આ વાર્તા એમ જાણાવેલી ઉપર શી રીતે સાચી છે, બીજી રીતે નહિ, અને એમા લેવ પણ મિથ્યા ન બલો (૪)

પાની જરૈ પુકારે નિગદિન, તાકૂ અમિ યુગાવૈ આઈ,
મે શીતન તૂ તપત બપા ક્યુ, વારનાર કહે સમજાઈ,
મરી કપા તોહી જો લાગૈ, તો તૂ જી શીતવ વ્હૈ નઈ,
કબહુ જરની ફેરી ન ઉપજૈ, 'સુદર' મુખમ રહે સમાઈ (૫)

અત કરણરૂપ જળ આધ્યાત્મિક આદિ નવ પ્રકારના તાપથી બને છે તે રાત્રિવસ-નિરતર-પોતાના તાપ સબધી પોકાર કર્યા કરે છે તે તાપને અજ્ઞાનરૂપ અમિ આવીને બોલવે છે, અને અત કરણરૂપ જળને અજ્ઞાનરૂપ અમિ આવાના 'વારવા' મમત્વથીને કહે છે કે - "તું તારામાથી ઉત્પત થયુ છુ, ને ગાંતગ છુ, છતા તુ કેમ તપેતુ રહે છે? મારા સ્વાચો કપાદો? જો તને લાગે તો તું પણ શીતગ વઈ બલ્ય, અને પગી તને કદી પણ તાપ ને ઊપજે, અને ઉત્પદ સુખમા અભોભાવ સમાઈ રહે." (૫)

કવિ ધીરાની અવળવાણી

અવળવાણીના આવા બીજા થાડા દાખલાઓ આપીએ ધીરા કવિએ આવા નવ પદો રચ્યા છે તેમાથી એક, અર્થ સાધે, નીચે આપ્યું છે - અર્થ થી નથુરામ શર્માના લેખ પ્રમાણે કર્યો છે જૈન પરિભાષા વિરેકી વાચનારે ખેસાડી લેવી. એનો સંકેત ૬૮-૬૯મા પદોના વિવેચનમા રજૂ થયો છે તે વિચારવાથી ધાતુ ભેગી જવા નહવ છે

અવળ લે લાગી રે, જાગીને જોયુ ઘરમા,
જમના સર્વે લાગી રે, મુહાગી મળ્યા ઊનમા, (૬૬)

અબાડીએ ગજરાજને મળિયો, ઘોડાને મળી ગયુ જીન,
વસતર ઉપર નાક સુહાણી, એમ સમ રને મળી ગયા ફીચુ,
સસે સિંહને ઘેરો રે, સાહુજાને રાખ્યો પગમા. અવળ૦ ૧
આખા ઘણે નાળિયેર વળયા, કંઠથીએ કેરીની લૂખ,
નાગરવેને દાખ બીજેરા, એની ચોલા બની છે અતિ ખૂબ,
ગગન દોચો ઘરમા, તેના દૂધ પીધા સરમા. અવળ૦ ૨
પાનક વરસે ને પથ્થર ભીજે, થઈ ગયુ ચિહ્નુ નિશી પાણી,
એ રે પાણીમા દેવી-દેવતા બૂધ્યા, રાગત રક અને રાણી,
અહા નિષ્કુ મહેંધર બૂધ્યા, જોગી બૂધ્યા કપામા અવળ૦ ૩

જનકદેશના મારી વિના, ગોરખ દત્ત કબીર,
એ જ દેશના મારી રુકુણ, હાલુ 'ધીરો' સધીર,
છત્ર મુક્તિ નિત્ય માલે રે, એના મન-મઝમાં અનખડ ૪

જ્યારે તત્ત્વ ધર્મને ચરીરમા રહેવા અત ડરલુમા એવુ ત્યારે પરમાત્માના પરમ પ્રીતિ વેપલ અને જ્યારે તે પરમાત્મા પ્રત્યક્તાપૂર્વક અનુભવાયા ત્યારે સર્વ પ્રકારની પ્રાપ્તિઓ દૂર ધર્મ ગર્ભ વિચાર કરીને એવુ તો માયારૂપ અબાડીએ પ્રસારૂપ ગંગરાજને મળ્યો હોય એમ પ્રતીત થાય છે, આ મારૂપ યોડાને મનોરૂપ છત્ર ગળા ગયુ હોય એમ દેખાય છે, અસ્ત્રાનરૂપ વસ્ત્ર ઉપર બાજુ વિમારૂપ (પ્રસારૂપ) વાજુ મુકાપી હોય એમ દેખાય છે, અને એવી જ રીતે પ્રસારૂપ અમુદ્રને નાનરૂપાત્મક પ્રપચરૂપ ફીલુ ણા ગયેલ દોય અન દેખાય છે મનોરૂપ અનરૂપે જીવાત્મારૂપ સિહને ઘેર્યો છે અને તે જીવાત્મારૂપ સિહને તેલે, અજ્ઞાનીને ન દેખાય તેમ, પગમા (પડામા) ગમ્યો છે (૧)

અત ડરલુની વૃત્તિરૂપ આખાનાં ગમે જ્ઞાનના ત્રાધન વિરેકાલિરૂપ નાગિયેર લામ્યા, દેવી સ્વપ્તિરૂપ કેમે નિનિધ શ્રદ્ધ સુખોડા કરીના યુનો અન સુપુમ્બારૂપ નાગરવલે ગણપતિ આદિ રૂપ બીનેશ-દ્રાક્ષ (કિન્નરનિષ) અથવા દ્રાક્ષ ને બીને : નાનના દન લાગેલ છે કે જેની ચોભા ગલુ જ બની છે ચિત-રૂપ આકાશને ચરીરમા દોહુ-અનુભવ વડે પ્રાપ્ત કર્યું- અને તે આકાશના આનંદરૂપ દ્વધને સામ્ર પીધુ (૨)

પ્રસારૂપ અમિ વરને છે, તે વામનારૂપ પચ્ચરને ભીંજે છે, તે પ્રસારૂપ અમિના વરસવાવી વાસનાઓ રૂપ પાપાણુ ગળીને વારે દિશાના આનંદરૂપ જળ વધ ગયુ તે આનંદરૂપ જળમા દેવી ને દેવો બૂડયા-આનંદ સર્વેને પ્રિય હોવાથી તે રૂપ થયા તાજ, રાક ને રાણી પણ તેમા બૂડયા પ્રહ્લા, વિપ્લુ ને મહેશ્વર પણ તેમા બૂડયા અને ચોગી તો શીમ જ તેમા બૂડયા (૩)

જનક-ઉત્પત્ત કરનાર-વિવર્તોપાદાનકારણ-પ્રહ્લા-દેશના અથવા જનકરાજના જ્ઞાનરૂપ દેશના અનુભવયુક્ત વામીઓ તો વિરવા જ છે, જેવા કે સ્તાત્રેય, ગોરખનાથ ને કબીરજી, શુકદેવ, હાલુજી ને ધીરજવાગો વીરા એ પાપુ એ જ દેશના વાસી છે એવા પુરુષો પોતાના મનોરૂપ મઝમા નિત્ય જીવનમુક્તિનો વિનશ્વ આનંદ અનુભવે છે (૪)

સત કબીરની અવગણવાપી

સત કબીરે અવગણવાપીના ઘણા પ્રયોગો કર્યા છે, એનો એક વાખલો ખાસ નોધી રાખવા જેવો છે નદરહુ પુસ્તિકાનુસાર તેનો ભાવાર્થ પણ તાગવી રહ્યો છે એની ભાષા હિદીમિશ્ર છે તેને હટના પદ સાથે નરખાવવા યોગ્ય છે અહીં ત્રાપુ ગાથા છે ત્યારે હટમા પદની જ ગાથા છે અસલ બ્યાવાતનો આધાર કબીરનો હોય તે બનવા એવું છે તેના પર આનંદધને કેટલો મુધારો કર્યો છે તે વાત પણ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે

અનધૂ' સો જોગી શુરુ મેરા, જો યા પદ કા કરે નિવેરા. (ટેક)
 તરુવર એક મૂલ બિન કામ, બિન હા રૂં લાગા,
 શાખા પન નહિ કછુ વાકે, અટ ગગન મુખી બાન્ધ અનધૂ ૧
 પાવ બિન નિરા, કરા બિન બાને, બિન જિહ્વા શુન નાવે,
 ગાનનહારેકૂ રૂપ ન રેખા, સદ્ગુરુ હોય લખાવે અનધૂ ૨
 પછીકા ખોજ, મીનકા મારના, કહે 'કબીર' વિચારી,
 અપનપાર પાર પુરુષોત્તમ, ના મૂરતિકી બલિહારી. અનધૂ ૨

હે અવધૂત! જે યોગી આ પદનો અનુભવની સ્થિતિ અર્થે કરે તે યોગી મારા શુરુ સમાન છે સત્ત્વરરૂપ એક વૃક્ષ, પ્રજ્ઞ સાથે તેનો વાસ્તવિક મળધ નહિ હોવાથી, મૂળ વિના ઊભુ છે તેને વાસ્તવિક પૂર્વાવસ્થારૂપ રૂપ લાગ્યા છે તેને વાસ્તવિક કાળો અને પાંચા કાઈ નથી પ્રકૃતિ, મહત્ત્વ, અહંકાર ને પાંચ તન્માત્રા એ આઠ ગગન એટલે મૂક્ત તત્ત્વો જેમા મુખ્ય છે એવા બાગમા આ સત્ત્વરરૂપ વૃક્ષ રહેતું છે (૧)

પ્રજ્ઞ-ચૈતન્ય પદ વિના નૃત્ય કરનારીમા નૃત્ય વસ્તુ હોય એમ જણાય છે (નિરત = નૃત્ય), હાથ વિના વાગ વગાડનારમા વાદ્ય વગાડતું હોય એમ પ્રતીત થાય છે, પ્રભુ આદિના શુભ ગાનારમા શ્રુત રહિત છતાં જાતે તે શુભ ગાતું હોય એમ પ્રતીત થાય છે તે જાનારનું જે વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે તેમા કોઈ રૂપ આદિ નથી જે સદ્ગુરુ-જ્ઞાની હોય તે આ વાતની સમજણ આપે છે (૨)

કબીરદાસ વિચારીને કહે છે કે આકાશમા પક્ષીનો અને જળમા માછલાનો માર્ગ શોધવો જેમ કઠિન છે તેમ પ્રજ્ઞનું સ્વરૂપ જાણવું પણ કઠિન છે કેશ, કાળ ને વસ્તુના પરિચયથી રહિત તથા સત્ત્વારના પાર-પરતીર-રૂપ જે પુરુષોત્તમ-પ્રજ્ઞ છે તે સ્વરૂપની બલિહારી છે (૩)

નોંધ—આ પદ હટમા પદ સાથે સરખાવવું હટમા પદમા ૬ ગાથા છે, આ પદમા ત્રણ છે હટમા પદનો ભાવ, શબ્દ તર્જન અલગ છે, આ પદનો ભાવ સાવ જુદો છે 'અવધૂ' મો જોગી શુરુ મેરા'ની ટેક બાદ કરીએ તો બાકી બન્ને વચ્ચે સામાન્ય તત્ત્વ લગભગ નહિ જેવું છે બનવા જોગ છે કે આવી અવજવાણીનો આધાર કબીર ઉપરથી શ્રી આનંદધને લીધો હોય અને પછી તે મૂળ હકીકતને પોતાની મ્લતત્ત્વ કૃતિ વડે વિચારી હોય બન્ને પદોના સ્વરૂપ, કૃતિ, ઘટના, વિચારધારા અને અંતિમ સાધ્યની બારીકીથી સરખામણ કરતાં બન્ને વચ્ચે સામ્ય લાગશે નહિ, અને આવા પદની ટેક સર્વ સામાન્ય હોય તો તેવી એ પદ કબીરનું હોવાય નહિ આની ચર્ચા ઉપોદ્ધાતમા થશે મહીં તો સરખામણી અને અર્થને બંને આ પદ તેના સાપ્રદાયિક અર્થ સાથે રજૂ કર્યું છે આનંદધનની કૃતિ સ્વતંત્ર છે અને અનુકરણશીલ હોવા છતાં મૌલિક છે એ વાતમા, સૂક્ષ્મ સરખામણી કરતા, ચકા રહે તેવું નથી કબીરનો સમય, આનંદધનનો સમય વગેરે અનેક બાબતો, પરંતુ અસામ્ય છે આ સરખામણી અને વિચારણા તદ્દોગ્ય ધ્યાનકે થશે અત્ર અવજવાણી-જિલ્લી પાણી-ના દષ્ટાંત તરીકે એ પદ રજૂ કર્યું છે

પરિશિષ્ટ-૩

શ્રીવિનયવિજયજૂત

શ્રીવીરજિનનુ પાત્ર સમવાયકારણનું સ્તવન

[જુઓ, પા. ૯૮, પૃ. ૮૧૧]

(ગોઠા)

- સિદ્ધારથ સુત વહીએ, જગદીપક જિનરાજ,
વસ્તુતત્ત્વ સપિ બહુએ, જલ આગનથી આજ ૧
- સ્વાદુવાદથી સપને, સકલ વસ્તુ વિખ્યાત,
અપ્ત ભગ સ્થના વિના, બધ ન બેસે વાત ૨
- વાદ વદે નય જૂઝુઆ, માપ આપણે કામ,
પૂરણ વસ્તુ વિચારતા, કોઈ ન આવે કામ ૩
- અધ પુરુષે એહ મજ, મદી અવયવ બેકેક,
દષ્ટિવત ભલે પૂર્ણ જાજ, અવયવ મેટી અનેક ૪
- સગતિ સકલ નયે ઠરી, ભુવવિયોગ શુદ્ધ બોધ,
ધન્ય જિનશાસન જગ જયો, જિહા નહીં ઘરો વિરોધ ૫

કાવ પહેલી

૧ કાળ-સમવાયકારણ કાળવાદીનો મત

શ્રી જિનશાસન જગ જયકારી, સ્વાદ્વાદ શુદ્ધ રૂપ રે,
નય એકાત મિથ્યાત્વ નિવારણ, અકલ અભગ અનૂપ રે શ્રી જિન૦ ૧

કોઈ દહે એક કાલતણે વચ, સકલ જનત ગતિ હોય રે,
કાલે ભપને કાલે વિલુતે, અવર ન કારણ કોય રે શ્રી જિન૦ ૨

કાલે ગર્ભ ધરે જગ વનિતા, કાલે જન્મે પૂત રે,
કાલે બોલે કાલે ચાલે, કાલે ઝાલે ધર સૂત રે શ્રી જિન૦ ૩

કાલે દૂધ મટી દહાં ઘાયે, કાલે ફલ પરિપાક રે,
વિવિધ પદારથ કાલે ઠપને, કાલે સહુ યાયે ખાક રે શ્રી જિન૦ ૪

જિન ચોવીયો બાર ચક્રવર્તી, વાસુદેવ બલદેવ રે,
કાલે કવલિત કોઈ ન દીસે, જસ કરતા સુર સેવ રે શ્રી જિન૦ ૫

ઉત્સર્પિણિ અવસર્પિણી આરા, ધ્યે ભુઈ ભુઈ ભાત રે,
પટ ઝળ કાલ વિશેષ વિવાદ, નિમિત્ત સિત્ત દિન સાત રે શ્રી જિન૦ ૬

કાલે બાવવિલાસ મનોહર, યૌવન કાલા કેશ રે,
વૃદ્ધ પાપ વલી પની વધુ એતિ દુર્બલ, રક્તિ નહીં લવલેશ રે શ્રી જિનં ૭

દાન બીજી

૨ સ્વભાવ—સમવાયકારણ સ્વભાવવાદી મત

તવ સ્વભાવવાદિ વદે જી, કાલ કિંચુ કરે રક,
વસ્તુ સ્વભાવે નીપજે જી, વિવૃત્તે તેમ જ નિશક,
સુવિવેક વિચારી જૂઓ, જૂઓ વસ્તુ સ્વભાવ (ટેક) ૧
છતે યોગ જોખનવતી જી, વાજણી ન જજો બાલ,
મૂઝ નહીં મહિલા મુજે જી, કરતલ ડોળે ન વાલ. સુવિવેક ૨
વિજુ સ્વભાવ નવિ નીપજે જી, કેમ પદારથ કોય,
અબ ન લાગે લીખકે જી, વાગ વસતે જોય. સુવિવેક ૩
ઝોરખિન્દ્ર કુણુ ચીતરે જી, કુણુ કરે અધારગ,
અગ વિવિધ સવિ જીવના જી, મુંદર નયન કુરગ. સુવિવેક ૪
કાટા ઝોર બળુલના જી, કોતે મણીયાલા કીધ,
કૂપ રગ ગુણુ જૂજુઆ જી, તરે ફલ કૂવ પ્રગિદ્ધ. સુવિવેક ૫
વિપધર મસ્તક નિલ વસે જી, મણિ હરે નિપ તત્કાલ,
પર્વત ધિર ચલ વાયરો જી, ભેદન મમિની જલ. સુવિવેક ૬
મન્દ્ર તુબ જલમા તરે જી, ખૂડે કાગ પહાપુ,
પાળી જાત ગયલે દિરે જી, ઇણિપરે સયવ વિજાણુ. સુવિવેક ૭
વાયુ સુંઠથી ઉપશમે જી, હરદે કરે વિરેય,
સીંઠે નહીં કપ કાગડું જી, રામિત સ્વભાવ અનેક. સુવિવેક ૮
દેશવિશેષે કાણુ જી, જૂયના થાય પાહાણુ,
ગાળ અસ્થિઓ નીપજે જી, મેન સ્વભાવ પ્રમાણુ. સુવિવેક ૯
રવિ તાતો શરી સીતલો જી, ભવ્યાદિક બહુ ભાવ,
છએ દ્રવ્ય આપ આપાણુ જી, ન તને કોય સ્વભાવ. સુવિવેક ૧૦

દાન ત્રીજી

૩ ભાવિ—સમવાયકારણ નિયતિનાદી મત

કાલ કિંચુ કરે બાપડો જી, વસ્તુ સ્વભાવ બેઠજી,
જો નવિ હોયે ભવિતવ્યતા જી, તો કિમ સીંઠે કજજ રે,
પ્રાણી મ કરો મન જબલ, ભાવિ ભાવ નિહાલ રે. પ્રાણી ૧

જલનિધિ તરે જગલ કરે છ, કોડ જતન કરે કોય,
 અણબાવી હોવે નહીં છ, ભાવિ હોય તે હોય રે પ્રાણી ૨
 આખે મોર વસતમા છ, ડાળે ડાળે કેઈ લાખ,
 કેઈ ખર્ચા કેઈ ખાખી છ, કેઈ આખા કેઈ સાખ રે પ્રાણી ૩
 વાઝલ જિમ ભવિતન્યતા છ, જિલુ જિલુ દિસિત્રે બાય,
 પરવશ મન માણસ તણુ છ, તુણુ જિમ પૂઠે ધાય રે પ્રાણી ૪
 નિયત વને વિજ ચિતલુ છ, આવી મલે તત્કાલ,
 વરસા સોનુ ચિતબું છ, નિયતિ રે વિમ્મસલ રે પ્રાણી ૫
 પ્રદાદત બકીતણા છ, નયણુ હુલે ગોવાલ,
 દોય સહસ્ત્ર જસ દેવતા છ, દેહતણા રખવાલ રે પ્રાણી ૬
 કોકૂહો કોયલ કરે છ, કિન રાખી શકે પ્રાણુ,
 આંહિરી ચર તાકીયો છ, ઉપર બમે ચીંચાણુ રે પ્રાણી ૭
 આંહિરી નાગે ડસ્યો છ, બાણુ લાગ્યો ચીંચાણુ,
 કોકૂહો ડીડી ગયો છ, બુઓ બુઓ નિયત પ્રમાણુ રે પ્રાણી ૮
 યજ્ઞ હવ્યા સમામના છ, ગને પડયા હવત,
 મદિરમાધી માનવી છ, રાખ્યા હી ન રહત રે પ્રાણી ૯

કાવ ચોથી

૪ પૂર્વકૃતકર્મ—સમવાયકારણુ કર્મવાદી મત

કાલ સ્વભાવ નિયત મતિ કૂડી, કર્મ કરે તે થાય,
 કર્મે નરય-તિરિય-નર-સુર-ગતિ છ, છવાતરે બાય
 ચેતન ચેતિયે રે, કર્મ સમ્રા નહીં કોઈ ચેતન ૧
 કર્મે રામ વસ્યા વનવાસે, સીતા પામે આવ,
 કર્મે લકાપતિ રાવણુનુ, રાજ થયુ વિસરાલ ચેતન ૨
 કર્મે ક્રીડી કર્મે કુજર, કર્મે નર ગુણવત,
 કર્મે રાગ સોગ દુખ પીડિત, જન્મ બાય વિલવત ચેતન ૩
 કર્મે વરસ લગે રિસહેસર, ઉદક ન પામે અન્ન,
 કર્મે વીરને બુઓ યોગમા રે, ખીવા રોખ્યા કશ ચેતન ૪
 કર્મે એક મુખપાલે બેમે, સેવક સેવે પાય,
 એક હય ગય રથ ચઢયા ચતુર આગલ ઉભાય રે ચેતન ૫

ઉદમ માની અથ તાપી પરે, જગ હીંડે હાહુતો,
કરમ બલે તે લહે સકલ ફલ, સુખ ભર સેજે સુતો રે ચેતન૦ ૬
ઉદમ એકે કીધો ઉદમ, કરીયો કરકાલે,
માહે ઘણા દિવસનો ભૂખ્યો, નાગ ન્હો દુખ ઠાલે રે ચેતન૦ ૭
વિવર કરી મૂકે તમ સુખમા, દિયે આપણો દેહ,
માર્ગે લહી વન નાગ પધાર્યા, કર્મ નર્મ ભુઓ એહ ચેતન૦ ૮

હાન પાચમી

૫ ઉદમ—સમવાયકારણ ઉદમવાદી મત

હવે ઉદમવાદી લણે એ, એ ચારે અમરથ તો,
મકલ પદારથ સાધવા એ, એક ઉદમ મમરથ તો ૧
ઉદમ કરતા માનવીએ, શું નવિ ગીએ કાજ તો,
રામે સ્થલુાયર તરીઓ, લીધુ લકા રાજ તો ૨
કર્મ નિયત તે અનુસરે એ, જેહમા શક્તિ ન હોય તો,
દેહલ વાઘમુખે પખીયા એ, પિંડ પેસતા એથ તો ૩
વિગ્ન ઉદમ કિમ નીકલે એ, તિલ માહિથી તેલ તો,
ઉદમથી જાચી નદે એ, ભુઓ એકે દ્રિય વેલ તો ૪
ઉદમ કરતા એક સર્મે એ, જેહ નવિ સીજે કંજ તો,
તે ફરી ઉદમવી હુવે એ, એ નવિ આવે વાજ તો ૫
ઉદમ કરી ઓર્ધા વિના એ, નવિ રધાએ નજ તો,
આવી ન પડે દોડાઓ એ, સુખમા પાખે જતન તો ૬
કર્મ સુત ઉદમ પિતા એ, ઉદમે કીધા કર્મ તો,
ઉદમથી ફરે ટલે એ, ભુઓ કર્મનો મર્મ તો ૭
દમકારી હતા કરી એ, કીધા પાપ જનત તો,
ઉદમથી તટ માસરો એ, આપ થયા અરિહત તો ૮
ટીપે ટીપે સર ભરે એ, કાકરે કાકરે પાલ તો,
ગિરિ જેહવા ગદ નીપજે એ, ઉદમશક્તિ નિકાલ તો ૯
ઉદમથી જલબિંદુઓ એ, કર પોષાણમાં હામ તો,
ઉદમથી વિદ્યા લણે એ, ઉદમ એદે દામ તો ૧૦

૧૧ છઠી

૬ સ્વાદ્વાદ મતે 'પૂર્વોક્ત' એકાતવાદીઓનું સમાનન

એ પાથે નયવાદ કરતા, થી જિન ચરણે આને,
અમિય સરસ જિનવાણી 'સુલીને', આનંદ' મંગ ન માને રે પ્રાણી;
સમકિત મતિ' મન આણે, નય એકાત મ તાણે રે પ્રાણી,
તે મિથ્યા મનિ બલે રે પ્રાણી 'સમકિત' ૧

એ પાથે સમુદાય, મિ'યા વિંધુ, કોઈ કાજ ન ચીડે,
અશુદ્ધિયોગે કરે તણી 'પરે, જે છુડે તે રીડે રે પ્રાણી 'સમકિત' ૨

આમહ આણી, કોઈ એડને, એહના 'ગે' વગર,
પણ સેના મેગી સકલ રહ્યાગા, છતે મુલદ લડાઈ રે પ્રાણી 'સમકિત' ૩

તતુ સ્વભાવે પદ ઉપજાવે, નવકમે રે વણાએ,
ભવિત-ન્યતા હોય તો નિપજે નહીં તો વિધન લાગુએ રે પ્રાણી 'સમકિત' ૪

તતુવાય ઉદયમ ભોક્તાદિક, ભાગ્ય મકલ સહગરી,
ધમ પાવે મત્રી સકલ પદારથ, ઉત્પત્તિ જુઓ વિચારી રે પ્રાણી, 'સમકિત' ૫

નિયતિવશે હુકુરમો ધર્મને, નિગોહ વણી નિકલીયો,
પુરયે, મનુજ ભવાદિક પામી, નદ્રગુને 'ઈ' મલિયો રે પ્રાણી 'સમકિત' ૬

ભવસ્થિતિનો પરિપાઠ થયો તજ, પડિત વીર્ય ઉલ્લસિઓ,
ભવ્ય સ્વભાવે શિવગતિ પામી, શિવપુર જઈને વડીઓ રે પ્રાણી 'સમકિત' ૭

'વર્ધમાન જિન ઇલિપરે 'વિનયે', શામનનાથક ગાયો,
સદ સકલ મુખ હોયે જેહથી, ન્યાદાન મમ પાયો રે પ્રાણી 'સમકિત' ૮

કુળશ

ધમ ધર્મનાયક, મુક્તિદાયક, વીર જિજીવસુ સચુરયો,
સય સત્તર સવત, વહિ-લોચન, વર્ષા હવ ધરા થણે,

થી વિજયદેવમુરિ. પટધર, થી વિજયપ્રભલ મુલિદ-એ,
ત્રીકીર્તિવિજય વાયડ-શિષ્ય ઇલિપર, 'વિનય' કહે આનંદ એ. ૧

પરિશિષ્ટ-૪ વિવેચનમાં આવતાં અવતરણો

- ૫ ૧૧ અનુભવ ॥ ચર વસ્તુકો રે, નાનુરો યહ ઠાન ॥
કલન મુનનકો કંધુ નહિ પ્યારે, આન દ્યન મનુરાજ (શ્રી આનદ્યનજીના પદો, પા. ૨૧)
- ૫ ૨૦ યયામિતત્પ્યાનાદ્ યા ।
(પાનદ્યન યોગપૂત, ૧-૩૬)
- ૫ ૨૫ વહમારણમમકલાણદાણપરધણવિલોચનાર્ણ ।
સધ્વનદ્વયો ઉદ્ધમા વસગુણિમા દ્વલસિકયાણ ॥ ૧૩૩ ॥
તિર્યયરે ઉ પમોસે સયગુણિમા સયસદ્વસ્તકોટિગુણા ।
કોઢાફોટિગુણા યા કુજ્જ યિયાનો ચકુતરા યા ॥ ૧૩૮ ॥ (ઉપદેશમાલા)
- ૫ ૩૦ ઉણ્ણેદ યા, વિગમદ યા, પૂવેદ યા ।
(નિશ્યાસર, મહાધારી દીક્ષા)
- ૫ ૩૬ મોક્ષે મથે જ સર્વેષ્વ નિશ્ચુદ્ધો મુનિસત્તમઃ ।
મોક્ષ સમાર મિહુ સમ ગણે, હસ્યો હોય તું આજ રે,
(શ્રી આનદ્યનજીના સાન્નિગિનસ્તવન)
- ૫ ૬૩ ન મહ્યા રામ અને ન મગી માયા
- ૫ ૬૨ મુચ્ચમર્થે ઘટીરસ્ય સર્વં યા મુચ્ચમુચ્ચતે ।
તત્રાપિ નાસિકા યેષ્ટા નાસિકાયાથ લેષ્મને ॥ (નુમારિત)
- ૫ ૭૦, ૩૮ મન પદ મનુષ્યાણા કારણં ચ ધમોદ્યવાઃ ।
(મનુષ્યનિઃ શ્વર્ગનિઃ ૨)
- ૫ ૭૬ દોશ દો ત દોશ દોડિયો, જેતી મનની કે દોઃ જિનેથર
તેમ પ્રતીત રિચારો કૂંડી, યુરુનમ લલચો રે લોઃ જિનેથર,
(શ્રી આનદ્યનજીના પર્મનાથગિનસ્તવન)
- ૫ ૭૫ બધ મોખ નિહચે નહિ, પુનઃ નિચ્ચે સાર અનત,
અચ્ચ અમાધિત કેમગુ હો, ત્રેમ શરીર લખત,
નિજ મરૂપ નિચ્ચ નય નિરખૂં, ચુલ્લ પરમય. મેરો,
હું હી અકંચ અનાદિ સિદ્ધ હું, અજરન અમર અનેરો
બધ મોખ નહિ હમરે કમહી, નહી ઉપપાત વિનાસ,
શુદ્ધ સરૂપી હમ સમ કાલે, યાનસાર પ. વાસ
(મીઠાનસારજી)
અહો અહો હું મુજને કહું, નમો મુજ નમો મુજ રે.
(શ્રી આનદ્યનજીના સાન્નિગિનસ્તવન)
- ૫ ૮૧ મહાવીર જિનેથર ઉપદિસે તુમે સાલગળે ચિત લાઈ રે,
ભેદ છે. કરો આતમ, અરિહુ તરૂપી ધાય રે. મહાવીર જિનેથર ઉપદિસે
(શ્રી યસોવિજયજીના શ્રીપાણરાસ ખડ ૪, લાખ ૧૧)
- ૫ ૯૬ ન સાર જાઈ ન સાર ઝોળી ન ત ઠાણ ન ત ફુલ ।
ન આયા ન મુમા જત્ય, સર્વે જીવા અજતસો ॥ (વરાઅચતક, ગાથા ૨૩)

५. १३१, ३६१ बुरली लाभ्य सून निरुक्ति, वृत्ति परपर अनुबन्ध रे,
समयपुरुषाणा अग कथा ये, जे छे ते दुर्लभ रे
(श्री आनन्दनन्दन नेमिनाथस्तवन, भाषा ८)
५. १३३, १४६ गच्छता छेद भहु नयख निहायता, तत्त्वनी पात करता न लावे,
उरभरपुष्टि निज काज करता थम, मोह नदीआ कयिऊत गजे
(श्री आनन्दनन्दन अनन्तनस्तवन)
५. १३३ अद्विजातम भूदा जग जेता, भाषा के दूद रहैता,
धर अतर परमात्म लावे, दुरलभ प्राणी तेता,
अमरू राम राम जग गावे, विरवा अवध यगावे (श्री आनन्दन कृत पं २७)
५. १३४ जोगीअे भिसीने जोगल दीधी, जतीअे जतणी बनानी,
कोछअे मुडी, कोछअे लोथी, कोछअे केस अणेरी,
कोछ जगावी, कोछ मुती छाडी, वेदन छिनुही न भेरी. (श्री आनन्दनन्दन कृत प ४८)
५. १३८ गुणपर्यायवद् द्वयम् । (तत्त्वार्थप्रियमसून अ. ७, अ. ७७)
५. १४१ वलवानिन्द्रियघामो विहासमपि कपति । (अनुसूति, २-२१५)
- यस्य संकलेशजननो रागो नास्त्येव सर्वथा ।
न च द्वेषोऽपि सत्त्वेषु शमे घनव्यानल ॥
न च मोहोऽपि सज्ज्ञानच्छादनोऽनुदवृत्तकृत् ।
त्रिलोकस्यानमहिमा महादेव स उच्यते ॥
यो धीतराग सर्वशो य श्चाश्वतमुखेभ्यर ।
क्षिप्रकर्मकलातीत सयथा निष्कलस्तथा ॥
या पूज्य सारदेवाना, या ध्येय सर्वयोगिनाम् ।
य क्ष्म्रा सयनीतीना महादेव स उच्यते ॥ (श्री हरिभक्तप्रियुक्त महादेवचरित)
(जहाओपनिषद्)
५. १४२ मह ब्रह्मास्मि ।
५. १४४ भववीजाकुरजनना रागाद्या क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा या विष्णुर्वा इरा जिनो वा नमस्तस्मै ॥
(श्री हेमचन्द्राचार्यकृत महादेवरोता श्लोक ४४)
- पक्षपातो न मे धीरे न द्वेष कपिलादिषु ।
मुक्तिमद्वचन यस्य तस्य कार्य परिग्रहः ॥ (श्री हरिभक्तप्रियुक्त लोकतत्त्वनिर्णय)
५. १८७ समानशीलन्यसनेषु सख्यम् ।
५. १५२ जाड्य चियो हरति सिञ्चति वाचि सत्य मानोव्रति दिवति पापमपात्रोति ।
चेत प्रसादपति दिषु तनाति कीर्ति सत्सङ्गति कथम किं न करोति पुताम् ॥
(श्री लक्ष्मणकृत नीतिवचन, श्लोक ४६)
५. १५३ सङ्गः सर्वात्मना स्याज्यः स चेत् त्यक्तु न शक्यते ।
स सङ्गिः सङ्ग कतम्य मेपजम् ॥ (द्वितीयोऽध्याय, अधि, श्लोक ६१)

- ૫ ૧૫૫ યાંચિત્તયામિ સતત મયિ સા વિરક્તા સાઽપ્ય-યમિચ્છન્તિ જન મ જાઽયલકા ।
યસ્માદ્દત્તે ચ પરિતુષ્પતિર્વાચિશ્ચન્વા, ચિદ્ ત્વા ચ ત ચ મન ચ દમા ચ માં ચ ॥
(શ્રી અનુદરિત નીતિગ્રંથ, પ્રક ૧)
- ૫ ૧૬૦ યસ્તુ વિચારતઃ પ્યારતે મત પ્રાપ્તે વિધામ,
રસ સ્વાદત સુખ રૂપજે મનુષ્ય યાકા નામ ।
(શ્રી ગુણસીલચર્યા સમપત્તા નાદક)
- ૫ ૧૬૪ અમ પીઆના પીઆ મતનાના, વીન્ને અધ્યાતમ નાસા,
આનંદન વ્યતન બેઝે, હમે લોક તમાસા આશ્મ નીર કી કયા કી ?
(શ્રી આનંદવનશ્ચર્યા પદ ૨૮)
- ૫ ૧૭૦, ૧૭૧, ૧૭૩ ગતિ-મદ્ય-મજ્જય (દયાર્થાનિયુક્ત નિયુક્તિ ગાથા ૩૫૧)
- ૫ ૧૭૧ કાન પાક કારણ મિ મે, સદિગ્ધ મિદ્ધ યે નય,
બીન વન્યા કૂને રહે, અર્થો વ્યવત નનય
- ૫ ૧૭૨ ઉદ્ઘાષેણ વસ્ત્રમેણ યલ્લભ ધોરિયલ પુરિનજારવરકમેણ ।
(ઉપાલ દયાસુત્ર ચુત ૩૬)
- ૫ ૧૮૭ નદમિ છાઝમચ્ચિય નાણે ।
(આસ્થાનિયુક્તિ)
- ૫ ૨૩૩ યદા કિઞ્ચિદ્ દોઽહ દિપ દ્ય મદાન્ધ સમમય,
તદા સદ્ગોઽસ્મીત્યમગ્દરલિપ્ત મમ મન ।
યદા કિઞ્ચિત્ કિઞ્ચિદ્ પુષ્પનનસકાદ્યગતં,
તદા મૂર્ઝાઽસ્મીતિ ઝર દ્ય મદો મે ક્યગત ।
(શ્રી અનુદરિત વૈરાગ્યસતક પ્રત્યેક ૩૨)
- ૫ ૨૩૪ મહાપદ્મ પદ્મધ્વા વાત્યો મકરચ્છલો ।
મુકુન્દકુન્દનીલાશ્ચ સર્વશ્ચ નિધયો નય ॥
- ૫ ૨૪૫ આપ રાજાનમે રે, અનૂ સ । નગનમે રહેના (શ્રી અવિગ્નચર્યા સમ્બાધ)
- ૫ ૨૪૭ જા પર જા ફર સય સનેહ, સો તહિ મિલહિ ન કહુ સમદહા (ગુરુગી ૧૬૪)
- ૫ ૨૪૭ તથા ૨૪૮ બહ પ્રહાસિમ તત્ ત્વમસિ સોઽહમ્ ।
(બોધોપનિષદ, બૃહદારણ્યકોપનિષદિ)
- ૫ ૨૫૦ મર્યો અનત નાર નિન સમગ્યો, અમ ગુણ-દુ અ વિસરે,
'આનંદન' નિપટ નિકટ અક્ષર દો, તહિ સમરે મો મરે
અમ હમ અમર વસે ન મરે (શ્રી આનંદવનશ્ચર્યા પદ ૪૨)
- ૫ ૨૫૦, ૨૫૩, ૮૦૨ સોઽહમ્ ।
(તત્ત્વાર્થોપનિષદ, અ. ૨, સ. ૮)
- ૫ ૨૫૩ ઉપયોગો લક્ષણમ્ ।
(તત્ત્વાર્થોપનિષદ, અ. ૨, સ. ૮)
- ૫ ૨૫૪ કુશલિ કુમત કુરિય ગતિ, મુશ્કલિ રાધિકા નારી,
ચોપ બેઝે રાધિકા, છતે કુળજાહારી
(શ્રી આનંદવનશ્ચર્યા પદનો પદની સાખી)

कुपय, कृष्टिय, कुलुद्धि सग जेवडे, अपनी पत क्यु, हारे।
(श्री. आनंदनन्दन ५० १४)

५. २६१ भूय आरित्रगु ओ लघु, समष्टिहृदि निजान,
शीव सलिल धरे बिक, तम हुये मुग्ध प्रभापु. (वराहपुत्र श्री यशोविजय)

५. २६१ सभता विपु जे अनुसरे, प्राणी पुण्यना काम,
छार उपर ते लीपापु आनर बिनाम. धन धन ते दिन भाइरो -
(श्री विनयविजयकृत आरावनास्तन)

५. २७८ तैसी नीत हारम मे, तसी हरिमे होय,
यल्या लय वैकुण्ठमे, पदा न पडै डेय.

५. ३०६ भित विनेक पाते कहे, सभता सुनि गोवा,
आनदधन प्रभु आनरो, सेजडी रग रोवा
(आनंदनन्दन ५० ११)

५. ३१३ आपलो चेतनमान जे, ओक चेतनाधार रे,
अनर सनि स योगधी, ओह निज पन्डर सार रे शातिजिन ओक मुग्ध निजति
(श्री आनंदनन्दनकृत चरितनिस्तवन)

पगो मे सासबो अण्णा नाणरसणसंजुओ ।
ससा मे बाहिरा भागा सचे सजोगलपलणा ॥ (सयारापारिती)

५. ३२५ जे पग जाणइ से सव्य जाणइ ।
(आनारागसुत १ ३, ४ १)

५. ३२७ सर्वभावेपु कतूत्र दातूत्र यदि सम्मतम् ।
(श्री देवनागनागकृत नीतरागस्तोत्र)

५. ३८४ नाण च वसण चेच भग्नायाइ तदेव सम्मत ।
अपक्षयठिई मरुता मगुल्लहु घोरिय हयई ॥

५. ४०२ कुं विद्वाकारहरोष्यरेफविद्वातवाक्षरम् ।
मालाध स्यन्दि पीयूषविन्दु विदुरनादितम् ॥
(नुसावित)

५. ४१६ कार्यपु मन्त्री, भोज्येषु माता
५. ४२१ ४२२ भा निनयनिगयल्लुत क्षतिव्यता-सभरायमानानु आनन आप्यु छे
(श्रुत्यो ५ ५०६)

(पातनयनोपम २-३६)

५. ४३६ सत्यप्रतिष्ठाया क्रियाफलाध्ययम् ।

५. ४६४ भोगान् कृष्णभुजङ्गमोगविपमान् राज्य रत्न सचिभ,
धन्धुन् यच्चनिबन्धनानि विषयग्राम विषाद्योपमम् ।
भूति भूतिसहोदरा तृणमिव लेज विदित्वा त्यजं
न्तेष्वासक्तिमनाविलो विलभत मुक्तिं विरक्तं पुमान् ॥
(श्री योगप्रभाचार्यकृत विरक्तार श्लोक ६२)

५. ४८५ भोगे रोगमय, कुले ज्युतिमय, चित्ते नृपालाद् भय
मौने दैन्यमय बन् रिपुमय, रूपे जराया भयम् ।
शाले पादमय, गुणे खलमय, कामे हतात्माद् भय
सर्वे वस्तु भयावित भुवि नृणा वैराग्यमेवात्मयम् ॥ (श्री अर्जुनसंहिता वराहपुत्र)

૫ ૪૭૧ ભાન નિના દાનાદિકા, બાલો અનૂલો ધાન,
ભાવ રસા । મિથ્યા ધકી, તૂટે કર્મ નિવાન.

(શ્રી સમયમુદરદ્વૈત દાન-વીરનાથ-માસનું ચોકાગિયું)

૫ ૪૮૧ વર્ણન વેષવેશસ્ય વર્ણન પાપનાશનમ્ ।
વર્ણન સ્વર્ગસોપાન વર્ણન મોક્ષસાધનમ્ ॥
પ્રભુ દરિશન મુખ સંપત્ત, પ્રભુદરિશન નવનિધ,
પ્રભુ દરિશનથી પામીએ, સકલ પદારથ સિધ

પરિશિષ્ટ-૫ મૂળ પદો

૫૬-૫૧ ભાદ્રપદની ઘોરરાત્રિ , પ્રભાત બાનુ ઉદય ૫૦ ૭

(રાત્ર-પ્રભાત)

ભાદુ કી રાતી કાતી સી વહે, છાતીય છીન છીન છીના,	ભાદુ કી૦ ૧
પ્રીતમ સબ છબી નીરખકે હો, પીઉં ! પીઉં ! પીઉં ! કીના,	
વાહી બીચ આતક ઠરે હો, પ્રાણુ હરે પરચીના	ભાદુ કી૦ ૨
એક નિસિ પ્રીતમ નાઉ કી હો, વિસર ગઈ સુધ નાઉ,	
આતક ! અતુર વિના રહી હો, પીઉં પીઉં પીઉં પીઉં પાઉ	ભાદુ કી૦ ૩
એક સુમે આલાપકે હો, કાને અડાને ગાન,	
સુધર બપોહા સૂર ધરે હો, દેવ હૈ પીઉં પીઉં તાન	ભાદુ કી૦ ૪
રાત વિભાવ વિલાત હૈ હો, ઉન્નિત મુભાવ સુભાન,	
સુખતા સાથ મતે મિલે હો, આવ્યે 'આનંદધન' માન.	ભાદુ કી૦ ૫

૫૬-૫૨ આનંદમયમહિમા , આનંદ સર્વસ્વ ૫૦ ૧૪

(રાત્ર-જનજનની)

મેરે માન આનંદધન, તાન આનંદધન.	(ટેક)
માત આનંદધન, તાત આનંદધન,	
ગાત આનંદધન, જાત આનંદધન	મેરે૦ ૧
રાજ આનંદધન, કાજ આનંદધન,	
સાજ આનંદધન, લાજ આનંદધન	મેરે૦ ૨
આભ આનંદધન, ગાભ આનંદધન,	
નાભ આનંદધન, લાભ આનંદધન	મેરે૦ ૩

૫૬-૫૩ ૫૦ ૧૬

(રાત્ર-સોરઠ મુવતાની નટરાગિણી સહેલી)

સારા દિલ લગા હે બ સીવારેસૂ, બ સીવારેસૂ પ્રાનપ્યારેસૂ,	સારા૦
મોરમુકુટ મકરાકૃત કુણલ, પીતામ્બર પટવારેસૂ	સારા૦ ૧
અન્દ્રચકોર ભયે પ્રાન પપૈયા, નાગરનંદુલારેસૂ,	સારા૦
ઇન સખીકે ગુન ગન્દ્રય ગાયે, 'આનંદધન' ઉછવારેસૂ	સારા૦ ૨

૫૬-૫૪ વ્યાજમા મૂડી ફૂલ, તારણહાર શેઠ પૃં ૨૪

(રામ-પ્રભાતી, આસાવરી રાત્રી સંગે છંદાથી આવિયા—એ દેશી)

મૂલડો થોડો ભાઈ! વ્યાજડો 'ધણેરો', કેમ ઠરી દીધો રે બાપ ?
તલપદ પૂછ મેં આપી સઘળી રે, તોહો વ્યાજ પૂરું નવ થાય મૂલડો ૧
આપાર ભાગો જલવટ ઘલવટે રે, ધીરે નહિ નિગાની માય,
વ્યાજ ઝોડાવી કોઈ ખદા પરકરે રે, તો મૂલ આપું નમ આપ. મૂલડો ૨
હાટડું માડું રે ફડા માલેક-ચોકમા રે, સાજનીઆનું 'મનડું' મનાય,
'આનંદધન' પ્રભુ શેઠશિરોમણિ રે, બાહુડી ઝાલવો રે આપ. મૂલડો ૩

૫૬-૫૫ આત્મપ્રાપ્તિ પૃં ૨૬

(રામ-ધન્યાશી)

ચેતન ! આપા કેસે લેહાઈ, ચેતનં
મત્તા એક અખડ અભાધિત, છંદ સિદ્ધાત પખ બેઈ ચેતનં ૧
અવ્યય અરુ બ્યતિરેક હેતુ કો, સમજ કપ-જમ ખોઈ,
આરોપિત સખ ધમં 'ઔર હૈ', 'આનંદધન' તત સોઈ ચેતન ! આપા કેસે લેહાઈ ? ૨

૫૬-૫૬ પરચૂડ ને સ્વચૂડ પૃં ૪૨

(રામ-ધન્યાશી)

બાહુડી અબળા બેર કિરયુ કરે, પીઉડો પરધર જાય,
પૂરવ દિસિ પશ્ચિમ દિસિ રાતડો, રવિ અસ્તગત થાય બાહુડી ૧
પૂનમ નિશિ સમ ચેતન જાણીએ, અદ્રાતપ મમ નાણુ,
વાહલબર જિગ દલધિતિ આણીએ, પ્રકૃતિ અનાજત જાણુ બાહુડી ૨
પરધર ભમતા સ્વાહ કિશો લહે ? તન ધન યૌવન હાણુ;
નિન દિન દીસે અપયશ વાધતો, નિજ જન ન માને કાણુ બાહુડી ૩
ફલવટ છાડી અવટજિવટ પડે, મન મેહુવાને ઘાટ,
આધો આધો મિલે બેહુ જાણુ, કોણુ દેખાડે વાટ ? બાહુડી ૪
બધુ વિવેકે પીઉડો ખૂઝવ્યો, વાર્યો પરધર-સગ,
'આનંદધન' સમતા ધર માણે, વાધે નવ નનરંજગ બાહુડી ૫

૫૬-૫૭ અદ્ભુત નાટક-ખેલ પૃં ૫૦

(રામ-આસાવરી)

દેખો એક અપૂરવ ખેલા,
આપ હીં બાણ, આપ હીં બાણગર, આપ ગુરુ આપં ચેલા દેખો ૧

लोक-अलोक गिय आप गिराजित, ग्यानप्रकाश अकेला,
 नाथ, छल तहा यद भैठे, जिहा सिधु का भेवा, हेजो० २
 वाज्वाह भट नाह सहुमे, किसके भिस्के गोला ?
 पाछाछु को बार काही छडावत, ओक तारेडा गोला हेजो० ३
 पदपद पदके जोग सिरि अस, क्योँ कर गज पद तोला ?
 'आनदधन' प्रभु आय भिलो तज, भिट लय मनका गोला हेजो० ४
 - पद-५८ विरछव्यथा, भेगाप ५० ५८

(राज-वसत)

१. -भ्यारे आय भिलो कडा येते भत,
 भेरा विरछ व्यथा अकुलात घात. भ्यारे० १
 २. ओक पेनाभर न भावे नाग,
 न लूषण नही पट सभाज भ्यारे० २
 मोहन रास न दूखत तेरी आसी,
 महनो लय है घरकी दासी भ्यारे० ३
 अनुभव लयके करे विचार,
 कह हेजे द्वै वाकी तनमे सार भ्यारे० ४
 लय अनुभव जई समझये दत,
 घर आये 'आनदधन' लये व १ त. भ्यारे० ५

पद-५९ ५० ६६

(राज-कलाधु)

मोक्ष डोळि डेसी हू तडो,
 मेरे काम ओक प्राणलवनस, और भावे सो भडो मोक्ष० १
 मे आयो प्रभु ! मरन तुमारी, लागत नाही धडो,
 लुजन छडाय कहू औरनस, करहु व कर ही सडो मोक्ष० २
 अपराधी मित्त छान जगत जन, डेरिक लात यडो,
 'आनदधन' प्रभु निहये मानो, छह जन रावरा यडो मोक्ष० ३

पद-६० 'आतारतमदराना गुजन ५० ७३

(राज-स्यारन)

अज मेरे पति गति देव निरजन,
 भटक्ष कडा कडा सिर पटक्ष, कडा कछे जनरजन अज० १

ખજન દગન દગ ન લગાડું, ચાકું ન ચિતવિત અજન,
સજન ઘટ અતર પરમાતમ, સકલ દુરિત ભયભજન અખં ૨
એહિ કામગવિ એહિ કામઘટ, એહિ સુધારસ મજન,
'આનંદધન' પ્રભુ ઘટ પન કે હરિ, કામ મત ન ગજમજન અખં ૩

પદ - ૬૧ : પૃં ૮૨

(રામ-જ્યજ્ઞવતી)

મેરીકું તુમતે જુ કહા, ફરીકે હોનૈ ન બેરી રે મેરીં ૧
જોસે રેખ મેરી, મનસા ફખ ઘેરી રી,
બકે સગ ખેલો સો તો, જગતકી મેરી રી મેરીં ૨
શિર છેદી આગે ધરે, ઔર નહીં તેરી રી,
'આનંદધન' કી ભો, ભો કહું હું બનેરી રી મેરીં ૩

પદ - ૬૨ વિરહબ્યથામા આરાધિકિરણુ પૃં ૮૭

(રામ-માર)

પિયા બિન સુખ ભુલ મુઠી હો,
વિરહ-ભુયગ નિસા સમે, મેરી સેજડી ખૂલી હો પિયાં ૧
લોયણુ પાન કયા મિટી, કિસકુ કહું સૂધી હો ?
આનંદકાલ ઘર આનંદી, છુટી આસ વિહુલો હો પિયાં ૨
વેદન વિરહ અથાહ હે, પાણી નવ નેબ હો,
કૌન હબીબ તબીબ હૈ, ટારે કર કરેબ હો પિયાં ૩
ગાલ હથેલી લગાય કે, સુરસિધુ સમેલી હો
અસુખન નીર વહાય કે, મિચુ કર-વેલી હો પિયાં ૪
શ્રાવણુ-લાહુ ઘનઘટા, વિચ વીજ જબુકા હો,
સરિતા સરવર સળ ભરે, મેરા ઘટસર સળ સૂકા હો પિયાં ૫
અનુભવ ખાત બનાય કે, કહે ભૈચી ભારે હો,
સમતા, હુક ખીરજ ધરે, 'આનંદધન' આને હો પિયાં ૬

પદ - ૬૩ ઉદ્ધારમાટે આપેશ્વરપ્રાર્થના પૃં ૯૬

(રામ-માર)

નજનાયસે સુનાય વિણ, હાથોહાથ વિકાથો,
વિચકો કોઉ જનકુપાલ, સરન નજર નાયો.

જનની કહું, જનક કહું, મુત મુતા ગહાયો,	
ભાઈ કહું ભગની કહું, મિત્ર થનુ ભાયો	મજા ૨
રમણી કહું રમણ કહું, રાઉ રજા ઉતાયો,	
સેવક પતિ ઉઠ ચઢ, કાંટ ભૂગ ગાયો	મજા ૩
કામી કહું નામી કહું, રોગ ભોગ માયો,	
નિસપતિધર દેહ ગેહ ધરી, વિવિધ વિધ ધરાયો	મજા ૪
વિધ નિવેધ નાટક ધરી, ભેદ આઠ છાયો,	
ભાષા પદ વેદ આર, સાગ શુદ્ધ પદાયો	મજા ૫
તુમસે ગજરાજ પાય, ગર્દભ બદી ધાયો,	
પાયસ મુનહકા વિસારો, સીખ નાજ ખાયો	મજા ૬
લીલાભુલ દુક નચાય, કહો જુ દાસ આયો,	
શેમ શેમ પુલકિત હું, પરમ લાભ પાયો	મજા ૭
ઔરિ પતિત કે ઉધારન તુમ, કહિસો પીવત મામી,	
મોતું તુમ કબ ઉધારો, ફૂર કુટિલ કામી	મજા ૮
ઔર પતિત કેઈ ઉધારે, કરણી મિતુ કરતા,	
એકકા હી નાઉ લેઉ, જૂઠે બિરુદ ધરતા	મજા ૯
કરની કરી પાર ભયે, બહોત નિામ સાખી,	
શોભા ઈં તુમકુ નાય, અપની પત રાખી	મજા ૧૦
નિપટ અજ્ઞાની પાપકારો, દાસ હૈ અપરાધી,	
બનુ બે સુધારહો, અખ નાય લાજ સાધી	મજા ૧૧
ઔરકો ઉપાસક હું, કૈસે કોઈ ઉધાર,	
દુવિધા થહ રાખો મત, યાવરી વિચાર	મજા ૧૨
ગઈ સો તો ગઈ નાય, ફેર નહીં કીજો,	
દારે રશો દીગ દાલ, અપનો કરી લીજો	મજા ૧૩
દાસકો સુધારી લેહું, બહુત કહા કહિયે,	
‘આનંદધન’ પરમ રોત, નાઉકી ભિવહિયે	મજા ૧૪

પદ - ૬૬ જડવાસનો અત ૫૦ ૧૦૮

(રામ-વસત)

અબ ભગો પરમ શુર પરન દેવ પ્યારે,

મેહું હમ તુમ બિન્દ ભેદ

અબ ૧

આ-પી લાજ નિજોગી મગારી જાન,	
મુહિ આન મનાવત વિવિધ ભાત.	અખ૦ ૨
અલિ પર નિમૂંદી કુલટી કાન,	
મુનિ તુલિ મિલન બિન્દ દેલ હાન.	અખ૦ ૩
પતિ મતવારે જોર રગ,	
રમે મમતા જલિકાકે પ્રસંગ	અખ૦ ૪
અખ જાતો જાવાસ અત	
ચિત કૂલે 'આનંદધન' ભય વસત.	અખ૦ ૫

૫૬-૬૫ વિરહીની દશા અને આશા ૫૦ ૧૧૪

(સાખી)

રાસ શશિ તારા કલા, જોની જોઈને ભેસ,
રનતા સુમતા કબ મિલે, સાગી વિરહસોલ

(રાગ-જોગી)

પીયા બિન કોન મિંગવે ર, વિરહવિધા અસસલ.	પીયા૦ (ટક)
નીહ નિમાળી આપ તેરે, નાહી મુજ દુષ દેખ,	
દીપક સર ડોલે ધરે આરે, તન થીર ધરે ન નિમેષ.	પીયા૦ ૧
સસિ સરિણુ તારા જગી રે, બિનગી દામિની તેગ,	
રથણી દયણુ મતે દગો આરે, મયણુ સયણુ વિનુ વેગ	પીયા૦ ૨
તનપિંગર જૂરે પર્યો રે, જોડી ન લકે છુટ કસ,	
વિરહાનલ જલજા જહી આરે, પખ મૂલ નિરવસ	પીયા૦ ૩
ઉસાસાસે વઠાઉકે રે, વાહ વહે નિશિ રાડ,	
ન મને ઉસાતા મની આરે, હટકે ન રથણાં માહ	પીયા૦ ૪
ઇહ વિધિ છે જે ઘરધણી રે, ઉલનુ રહે ઉદામ,	
હર વિધિ આઈ મૂરી કરે આરે, 'આનંદધન' પ્રભુ આસ	પીયા૦ ૫

૫૬-૬૬ સ્વરૂપદર્શનના પરિણામ ૫૦ ૧૨૬

(રાગ-આઠારી)

સાધુ ભાઈ ! અપના રૂપ દેખા,	
સાધુ ભાઈ ! અપના રૂપ દેખા	
કરતા કોન કોન કુની કરની ?	
કોન માગેગા લેખા ?	સાધુ ભાઈ ૧

સાધુ સગતિ અરુ ગુરુકી કૃપા તૈ,

મિટ ગઈ કુલકી રેખા,

‘આનદધન’ પ્રભુ પરચો પાવે,

‘વેતન’ એ દિલ લેખા

સાધુ ભાઈ ૨

૫૬-૬૦ મતઝઔદાર્ય - મતસહિષ્ણુતા ૫૦ ૧૩૭

(રામ-આશાવરી)

રામ કહો રહેમાન કહો કોઈ જ્ઞાન જ્ઞો મહાદેવ રી,

પારસનાથ કહો કોઈ બ્રહ્મા, સકલ બ્રહ્મ સ્વયંભેવ રી

રામ ૦ ૧

ભાર્ગવેશ કહાવત નાના, એક મૃત્તિકા રૂપ રી,

તૈસે ખડ કંપનારોપિત, આપ અખડ સ્વરૂપ રી

રામ ૦ ૨

નિજ પદ રમે રામ નો કહિયે, રહિમ કરે રહિમાન રી,

કરે કરમ કાન સો કહિયે, મહાદેવ નિરવાણુ રી

રામ ૦ ૩

પરતે રૂપ પારસ સો કહિયે, બ્રહ્મ ચીને સો બ્રહ્મ રી,

ઇહ વિધ સાધો આપ ‘આનદધન,’ વેતનમય નિ કમ રા

રામ ૦ ૪

૫૬-૬૮ સાધુસગતિ - સતસંગ ૫૦ ૧૪૭

(રામ-આશાવરી)

માધુ સગતિ જિનુ કૈમે પછે, પરમ મહારમધામ રી,

કોટિ/કપાય કરે ને બીરો, અનુભવકથા વિસરામ રા

સાધુ ૦ ૧

શીતલ સદૃશ સત સુરપાદપ, નેવે સદા સુછાઈ રી,

વહિત દુલે દલે અનવહિત, ભવમતાપ છુઝાઈ રા

સાધુ ૦ ૨

ચતુર વિરથી વિરજ ન નાહુ, ચરણકમળ મરદ રી,

કો હરિ ભગતિ વિહાર દિધાવે, ગુરૂ નિરજન બદ રી

સાધુ ૦ ૩

દેવ અમુર ઇંદ્ર પદ બાહુ ન, રાજ ન કાજ નમાજ રી,

સગતિ સાધુ નિરતરે પાવુ, ‘આનદધન’ મહારાજ રી

સાધુ ૦ ૪

૫૬-૬૯ પ્રીતની પ્રીત, અસદ્ધા વિહરશા ૫૦ ૧૫૪

(રામ-અહિયો વેનાન)

પ્રીતકી રીત નહિ હો, પ્રીતમ, પ્રીતકી રીત નહિ,

મે તો અપનો નરવ સંગારો, પ્યારે કી ન લઈ હો

પ્રીતમ ૦ ૧

મે વસ પિય કે પિય સગ બીર કે, ચા ગતિ ડિનહી સીખઈ,

કૃપકોરી જન બંધ મનાવો, ને કહુ બઈ સો બઈ

પ્રીતમ ૦ ૨

વિરહાનવ જાના અતિહિ કહિન હૈ, મોતે સહા ન ગઈ,

‘આનંદપન’ પ્રભુ ગ્રધન ધનધારા, તમ હી દે પડઈ દો.

પ્રીતમ૦ ૩

૫૬-૭૦ સાખી—આત્માનુભવરસકથા, મતવાળા અને નિમતા પૃ૦ ૧૬૦

૫૬—સમતા અને મદા-પ્રભુઆ ભનનો નિયાસ । ૧૧૬

(સાખી)

આતમઅનુભવ રસકથા, ખ્યાલા પિયા ન જાય,

મતવાલા તો હિંદિ પર, નિમતા પરે પચાય.

(રામ-વચન પમાડ)

છબિલે જાવન નરમ કહે, આલિ ગરમ કરત કહા વાત.

ટેક

માઠે આગે નામૂકો કોઈ, વરજુન કરત ગિવાન,

અજ હૂં કપન્ટે કોથરા હો, કહા કરે સરધા નાર.

છબિલે૦ ૧

ચૌનતિ મહિલ ન હારહી હો, કેસે આત ભરતાર,

ખાનો ન પીનો છન જાતમે હો, હલત ભાનત કહા જાડ

છબિલે૦ ૨

મમતા ખાટ પરે રમે હો, બૌર નિંદે દિન રાત,

કૈનો ન કૈનો છન કથા હો, ભારે હી આવત જાત

છબિલે૦ ૩

કહે સરધા સુનિ સામિની હો, એતો ન કીન્ને ખેદ,

હેરે હેરે પ્રભુ આવહી હો, વહે ‘આનંદપન’ મેદ

છબિલે૦ ૪

૫૬-૭૧ પરમાત્માના ગુણો—એકનીશ અને બીજા, આત્માનો આનંદ

પૃ૦ ૧૭૮

(રામ-માર)

અનત અકરપાં અવિગત સાસતો હો, વામતો વસ્તુ વિચાર,

નહજ વિલાસી હાસી નવી કરે હો, અવિનાશાં અવિકાર

અનત૦ ૧

જ્ઞાનાવરણી પચ પ્રકારનો હો, દરસણના નવ ભેદ,

વેદની મોહની હોય હોય વલણીયે હો, આહખો ચાર વિચ્છેદ

અનત૦ ૨

શુભ અશુભ નામ હોય વખાણીએ હો, ઉંચ નીચ હોય જોત,

વિધન પચક નિવારી આપથી હો, પચમ ગતિપતિ હોત

અનત૦ ૩

યુગપદ ભાવી શુભ જગતીયના હો, એકનીશ મન આણ,

અવર અનતા પરમાગમ ધકી હો, અવિરોધી શુભ જાણ

અનત૦ ૪

સુંદર સદ્ગી સુભગ ચિરોમણિ હો, સુખ સુખ આતમરામ,

તન્મય તણિય તસુ ભજન કરી દો, ‘આનંદપન’ પદ ઠામ

અનત૦ ૫

૫૬-૭૨ ઘરઘાટ- મીઠા મિત્ર પાસે મીઠી વાતો, ઘરઘાટ જાળવવાની
ચેતનાની ખેવતા પૃં ૧૯૩

(રમ-કેલતા)

મેઝે માણ મજી ! સુપુ એક વાતા,
મિઠડે લાલન વિન ન રહું રલિયાતા મેરે ૧
રગીત રૂનડી લડી પીઠા, કાથા મોપારી અરુ પાનકા પીઠા,
માગુ સિદ્ધ સદલ ઠરે પીઠા, તનકકા કાકોરે વિગ્ધા ઠીઠા મેરે ૨
જહા તહા હુહુ ઢોલન મિત્તા, પલુ મોગી નર વિપુ નથ સુગ મીતા,
નયગી વિહાણી દહાડા થીતા, અજહુ ન માગે મોહિ છેહા દીતા મેરે ૩
તનરગ કૂદ ભર નની ખાટ, સુન સુન કલિયા વિલુ ઘાટ,
દગરગીઢી કૂલી પહેરુગી નાન, આવે 'આનદધન' રહે ઘરઘાટ મેરે ૪

૫૬-૭૩ ઘરનાસ- પતિવિરહે કેકાણા મગરનો ઘરનાસ, પતિમેળાપત્ની ભારે
તમજા પૃં ૨૦૦

(ગમ-લાગે)

બોલે લોખા ! હું રહુ તુમ લતા હાના,
મહુએ સાજન વિષુ કેમા ધન્વાસ ? બોલે ૧
તેજ મુહાલી આહાલી રાતા, ફૂલડી વાડી ઓર મીતલ વાતા,
તયની સહેલી ઠરે સુખ માતા, મેરા તન તાતા મૂઆ વિગ્ધા માતા બોલે ૨
ફિરફિર ભેડ ધરાપી અગાગા, તેરા છિપના પ્યારે ! લોક તમાસા,
ઉચલે તનતે લોહી માગા, સાઈગાની એ ધરાપી છોડી નિરાસા બોલે ૩
વિરહ કુલાવે મો મુજ કિયા, ખબર ન પાવો ધિગ મેરા છ મા,
હહી વાયદો ભો બતાવે (મેરા) કોઈ પીયા, આવે 'આનદધન' કરુ ધર દીયા બોલે ૪

૫૬-૭૪ જ્ઞાને કરાવેલી કુબુદ્ધિની પિદાણ પૃં ૨૦૭

(રમ-વસત)

યા કુબુદ્ધિ કુમરી કૌન લત, જિહા મીઝે ચેતન આન ગાત યાં ૧
કુચિત સાખ વિશેષ પાઈ, પરમ સુધારમ વારી લઈ યાં ૨
છ આશુ કછુ ઓર નાહી, ગલે પડેગી પવડ માહી યાં ૩
રેખા છેદે વાહી નામ, પડીએ મીઠી સુસુણ ધામ યાં ૪
તે આગે અધિકાર તાહી, 'આનદધન' અધિકેરી તાહી યાં ૫

૫૬-૭૫ વિવેકની દરમિયાનગિરિ માટે યાચના પૃં ૨૧૩

(રાગ-વસત)

ખ્યારે લાલન બિન મેરો કુન હવાલ ?	
સમજે ન ઘટકી નિહુર લાલ	ખ્યારે ૧
વીર વિવેક ! જુ માણ માયિ,	
ઠહા પેટ દઈ આગે ઊપાઈ ?	ખ્યારે ૨
તુમ ભાવે સો કીજે વીર !	
સોઈ આન મિલારો લાલન ધીર	ખ્યારે ૩
અમરે ઠરે ન જાત આધ,	
મન નચલતા મિટે સમાધ	ખ્યારે ૪
નય વિવેક વિચાર કીન,	
‘આનંદધન’ ઠીને અધીન	ખ્યારે ૫

૫૬-૭૬ અહીં અને તહીં પોતાના અને પરશ્યા સરખામણી પૃં ૨૨૦

(રાગ-વસત)

ખ્યારે પ્રાણજીવન ! એહ સાચ જાન,	
ઉત બરકત નાહિ ન તિલ સમાન	ખ્યારે ૧
ઉનસે ન માથુ દિન નાહિ એક,	
ઇત પકરિ લાલ છ-‘રી’ કરિ વિવેક	ખ્યારે ૨
ઉત શકતા માયા માન કુળ,	
ઇત મજ્જતા મૂઢતા નીજ કુટુબ	ખ્યારે ૩
ઉત આસા તિસના લોભ કોહ,	
ઇત શાત દાત સતોપ સોહ.	ખ્યારે ૪
ઉત ડલા કલઠી પાપ વ્યાપ,	
ઇત એલે ‘આનંદધન’ ભૂપ આપ	ખ્યારે ૫

૫૬-૭૭ પ્રભુનામમા લય પૃં ૨૨૭

(રાગ-રાગી-રાગરિ)

હમારી લય લાગી પ્રભુ નામ, હમારી લય લાગી પ્રભુ નામ,	
આમ ખાસ અરુ ગુમલખાને, દર અદાલત નહિ ઠામ	હમારી ૧
પચ પચીસ પચાસ હજારી, લાખ કિશોરી દામ,	
ખાચે ખરચે દીગે બીનુ જાત હૈ, આનન કર કર સ્થામ	હમારી ૨

‘ ઇનકે ન ઉનકે ચિવકે ન જીવકે, ઉરજ રહે વિનુ ઠામ,
સત સયાને કેઈ જતાયો, ‘આનદધન’ ગુણુ ધામ. હુમારીં ૩

૫૬-૭૮ જગતગુરુ પાસે ચેલાભાવ, ગુરુ-ચેલાના ઘરોનો મર્મ,
લેયા આનદધનની અકથ્ય કહાણી ૫૦ ૨૩૨

(રાગ-રાઘી)

જગત ગુરુ મેરા, મે જગતકા ચેરા,
મિટ ગયા વાદવિવાદકા ઘેરા જગતં ૧

ગુરુકે ઘરમે નવ નિધિ સારા, ચેરુકે ઘરમે નિપટ અધારા,
ગુરુકે ઘેર સખ જરિત જરાયા, ચેરુકી મદિયામે છપર છાયા જગતં ૨

ગુરુ મોહી મારે થબહડી લાહી, ચેરુકી મતિ અપરાધીની ઢાહી,
ગુરુકે ઘરકા મરમ ન પાયા, અકથ્ય કહાણિ ‘આનદધન’ ભાયા જગતં ૩

૫૬-૭૯ ઘરમા ઘૂસેલી પરાઈ જણુસ ૫૦ ૨૩૭

(રાગ-જેજેવતી)

ઐસી ટેસી ઘરવસી, જનસ અનેસી રી,
યાહી ઘર રહિયે જગવાહી, આપદ હે ઇમી રી ઐસીં ૧

પરમ મરમ ટેસી, ઘરમઉ પેસી રી,
યાહી તે મોહની મેસી, જગજ સમેસી રી ઐસીં ૨

ઠેરીસી ગરજ મેસી, ગુરજ ન ચખસી રી,
‘આનદધન’ સુને સી બદી, અરજ ઠહેસી રી ઐસીં ૩

૫૬-૮૦ પરચો—પારકો અને પોતાનો ૫૦ ૨૪૩

(રાગ-સારંગ)

ચેતન ! શુદ્ધાતમકુ ધ્યાવો,
પર પરચે ધામધૂમ સદાઈ, નિજ પરચે સુખ પાવો,
ચેતન ! શુદ્ધાતમકુ ધ્યાવો ૧

નિજ ઘરમે પ્રભુતા હે તેરી, પર સગ નીચ કહાવો
પ્રત્યક્ષ રીત લખી તુમ ઐસી, ગહિયે આપ સુહાવો ચેતનં ૨

વાવત તુંહ્યા મોહ હે તુમજો, તાવત મિથ્યા ભાવો,
સ્વસ વેદ ગ્યાન વહી કરિયો, છડો જ્રમક વિલાવો ચેતનં ૩

સુમતા ચેતન પતિકું ઇલુ વિધ, કહે નિજ ઘરમે આવો,
આતમ ઉચ્છ સુધારસ પીયે, સુખ ‘આનદ’ પદ પાવો ચેતનં ૪

૫૩-૮૧ ચેતન હયાણુ, પ્રજ્ઞાછીણી; આનંદપદે બેસાણુ, તન્માર્ગનિદર્શન,
મોહનો વિચારણાક્રમ પૃં ૨૪૯

(ગગ-ચારન)

ચેતન! ઐત્રા જ્ઞાન વિચાર,
મોહ સોધ મોહ મોહ, મોહ આ ન લીયા નારો ચેતન ૧
નિશ્ચય સ્વલક્ષણુ મલબી, પ્રજ્ઞા છંતી નિહારા,
ઇહ છેતી મધ્યપાતી દુવિધા, કરે જડ-ચેતન કારો ચેતન ૨
તમ છેતી ઠર મહીયે ભે ધન, સો તુમ મોહ ધારા,
જોહ જાનિ દો તુમ મોહ, જો હે સમજો ધારા ચેતન ૩
કુલદા કુન્નિવ કુણુદિ કુતા, છડો જો નિજ મારા,
સુખ 'આનંદ' પદે તુમ બેસો, સ્વપન્ન નિન્નારો ચેતન ૪

૫૬-૮૨ મદનગિત વામાનદન, પ્રદયચર્યુ યોગમા સ્થાન પૃં ૨૫૬
(સાન-સુતી રાડી)

પ્રભુ! તો સમ અવન ન કોઈ જાવકમે,
હરિ હર પ્રદા વિશ્રુતે મોતો, મદન જાતો તે પતકમે પ્રભુ ૧
જ્યો જલ જગમે અગન બુજાવત, વડવાનવ મો પીયે પતકમે,
'આનંદધન' પ્રભુ વામારે નદન, તેરી જામ ન હોત પતકમે પ્રભુ ૨

૫૬-૮૩ સ્થાનસ્થાનના જો ધાણુ, અતર્યામીનુ વાતાવરણુ, અવસર ન ચૂકવા
મેરણુ પૃં ૨૬૩

(ગગ-મારુ)

નિરપૂહ દેશ મોહામણો, નિર્ભય નગર ઉદાર હો, વસે અતરનમી,
નિર્મળ મન મની વડો, રાજા વસ્તુવિચાર હો વૃં ૧

કેવલ કમલાગાર હો, સુખ સુખ શિવગામી!

કેવલ કમલાનાથ હો, સુખ સુખ નિકામી!

કેવલ કમલાવાસ હો, સુખ સુખ ગુલગામી!

આતમા! તું ચૂકીશ મા, સાહેબા! તું ચૂકીશ મા!

રાજિદા! તું ચૂકીશ મા, અવસર લટી જા (જો આકણી)

નહ સતોપ કામગોચર, નાધુ નગતિ દહ પોણા હો, " "

પોણિયો વિવેક સુવખતો, આગમ પાયલ તોણ હો, વમે ૨

દહ વિતવાસ વિલામરા, સુવિનોદ વિવહાર હો, " "

મિત્ર વૈરાગ્ય વિહુડે નહિ, કોડા સુન્તિ અપાર હો, " ૨૬ વમે ૩

ભાવના બાર નદી વહે, સમતા નીર ગભીર હો,
ધ્યાન ચહિવચો ભર્યો રહે, સમપન ભાવ સમીર હો
ઉચ્ચાલો નગરી નહીં, દુષ્ટ દુકાલ ન લેગ હો,
ઈતિ અનીતિ વ્યાપે નહિ, 'આનંદધન' પદ લોગ હો

વલે ૪

વલે ૫

૫૬-૮૪ જિનરાજની લગની, પ્રભુની બલિહારી, ધ્યાનયોગીની પૂર્વસેવા.

૫૦ ૨૭૬

(રામ-ધમન)

લાગી લગન હુમારી, જિનરાજ ! સુખ સૂચો મે
કાઠુંકે કહે કબાઠું નહિ છૂટે, લોડલાજ સખ ડારી,
જેસે અમલી અમલ કરત મમે, લાગ રહી બધુ ખુમારી
જેમે યોગી યોગધ્યાન મે, મુરત ટરત નહીં ટારી,
તેસે 'આનંદધન' મનુહારી, પ્રભુને હું બલિહારી

લાગી ૦

જિનરાજ ૦ ૧

જિનરાજ ૦ ૨

૫૬-૮૫ ભાવી મેળાપને તલસતી વિરહી ચેતના ૫૦ ૨૮૧

(રામ-માનવી ગાડા)

વારી હું બોલડે મીઠડે,
તુમ વિનુ મુજ નહિ સરે રે સુરિજન, લાગત ઓર અનીઠડે
મેરે અયકુ ઝલ ન પરત હે, બિનુ તેરે મુખ દીઠડે,
પ્રેમ પોચાલા ખીવત ખીવત, લાલન ! સખ દિન નીઠડે
પુહ કૌન કહાણુ હુંહ, કિસકુ લેણુ ચીઠડે,
'આનંદધન' પ્રભુ સેજડી પાઉ, (તો) ભાગે આન વખીઠડે

વારી ૦ ૧

વારી ૦ ૨

વારી ૦ ૩

૫૬-૮૬ મુમતિ-વિવેકનુ સભાપણુ, આનંદલીનતાનો માર્ગ ૫૦ ૨૮૭

(રામ-ધમન)

સલ્લે સાહિબ આગે મેરે, આલી રી, વીર વિવેક કહો સાચ
મોસુ માન્ય ઠહો મેરી મો, મુખ પાયો કે નાહિ,
કહાની કહા કહું બિહારી, ડોરે ચતુર ગનિ માહી
ભલી ભઈ ઇત આવહી હો, ધન્ય ગતિકી નાત,
સિદ્ધ સિદ્ધત રસ પાકી હો, દેખે અપૂરવ રીત
વીર કહે ચેતી કહું હો, આએ આએ તુન પામ,
કહે સુમતા પરિવાર તુ હો, હમ હે મનુભવન

સલ્લે ૦

સલ્લે ૦ ૧

સલ્લે ૦ ૨

સલ્લે ૦ ૩

સરથા સુમતા ચેતના હો, ચેતન અનુભવ આહિ,
સગતિ દેશ નિજ રૂપ કી હો, લીન્દો 'આનંદધન' નાલી.

૮૧૬૦ ૪

પદ - ૮૭ ચેતનનો પોતાનો પરિવાર, એને લાગુ પડી ગયેલો પરિવાર
૫૦ ૨૯૯

(રાગ-ખમ ૧)

વિવેકી પીરા ! સદા ન પરે, વરજે કયુ ન આપકે મીત

વિવેકી૦

કહા નિગોડી મોહની હો, મોહત લાલ ગમાર,

વિવેકી૦ ૧

વાકે ઘર મિથ્યા સુતા હો, રીઝ પરે કહા યાર.

ક્રોધ માન બેટા ભયે હો, દેત નપેટા લોક,

વિવેકી૦ ૨

લોભ જમાઈ માયા સુતા હો, એક વડયા પગિમોક

નર્ધ તિયિ કહા જલણા હો, પૂછે સુમતા ભાવ,

વિવેકી૦ ૩

ધરકો સુત તેરે મતે હો, કાલ લો કરત વડાવ

તવ સમતા ઉદમ ઠીયો હો, ગેટયો પૂરવ નાજ,

વિવેકી૦ ૪

પ્રીત પરમસુ ભેરકે હો, દીનો 'આનંદધન' રાજ

પદ - ૮૮ ચેતનનુ ખેમકુશળ અને વ્યવહાર - નિશ્ચય ૫૦ ૩૧૦

(રાગ-ધમાન)

પૂછીયે આતી ! ખબર નહીં, આયે વિવેક વધાય.

(ટેક)

મહાનક સુખકાં વરનિકા, તુમ આવત હન જાત,

પૂછીયે૦ ૧

પ્રાનભવન આધાર ન હો, ખેમકુશલ કહો વાત.

અચલ અખાધિત દેવકું હો, ખેમ શરીર લખત,

પૂછીયે૦ ૨

વિવહારી ઘટવધ કયા હો, નિહજે સરમ અનત

બધ મોખ નિહયે નહી હો, વિવહારે લખ દોય,

પૂછીયે૦ ૩

કુશલ ખેમ મનાદિદી હો, નિત્ય અખાધિત હોય

સુન વિવેકસુખતે નર્ધ હો, વાની અમૃત સમાન,

પૂછીયે૦ ૪

સરથા સમતા દો મિત્રી હો, દયાઈ 'આનંદધન' તાન.

પદ - ૮૯ ચેતનની મહેલવ્યાપકતા ૫૦ ૩૧૮

(રાગ-ધમાત્રી)

ચેતન મકલ વિચાપકે હોઈ ચેતન૦

સત અસત શુન પરજ્ય પરનીત, ભાવ સુભાવ ગતિ દોઈ ચેતન૦ ૧

સ્વ પરરૂપ વસ્તુકી સત્તા, મીઝે એક ન દોઈ,
સત્તા એક અખડ અબાધિત, યહ સિદ્ધાંતપણ હોઈ ચેતન૦ ૨
અનવય વ્યતિરેક હેતુકો, સમજી રૂપબ્રમ ખોઈ,
આરોપિત સખ ધર્મ 'ઓર હૈ, 'આનદધન' તત્ત સોઈ ચેતન૦ ૩

૫૬-૯૦ સાખી — ગૂઢ રહસ્ય પૃ૦ ૩૨૯

૫૬ — મોટી વહુની કાર્યપદ્ધતિ પર નાની વહુના છણુકા મમતાનો
અશ્રુતપૂર્વ કંકળાટ પૃ૦ ૩૩૪

(મોરો)

અણુ ભેવતા લાખ, ભેવે તો એકો નહિ,
લાખી ભેવણ સાખ, વાહાલા વિણ એલે ગઈ

(રામ-સોરઠ)

મોટી વહુએ મનમમતુ કીધુ, મોટી વહુએ
પેટમે પેસી મમતા રેસી, વેન નાહી સ્વામીજીને કીધુ મોટી૦ ૧

ખોળે ખેસી મીઠુ ભોલે, કાઈ અનુભવ અમૃતજલ પીધુ,
હાની હાની છરકડા કરતી, જરતી આખે મનડુ વિધુ મોટી૦ ૨

લોકાલોકપ્રકાશક હૈયુ, જણતા ગરજ સાધુ,
અગોચર ગે રગભર રમતા, 'આનદધન' પદ લીધુ મોટી૦ ૩

૫૬-૯૧ નાની વહુના નખરા પર મોટી બહેનની સમાલોચના પૃ૦ ૩૪૦
(રામ-માન)

વારો રે હોઈ પરધર રમવાનો ઢાલ, નાહાની વહુને પરધર રમવાનો ઢાલ,
પરધર રમતા ધઈ જૂઠાખોલી, દેશે ધરીજીને આલ વારો૦ ૧

અલને ચાલા કરતી નિટે, લોકડા નહે ડે છિનાવ,
આલમના જાણ જણના લાવે, હાથે ઉપાસે ચાલ વારો૦ ૨

બાઈ રે પાટાસણ ! જૂઓ ને લગારેક, ફાગટ ખાતે ગાલ,
'આનદધન' સુર ગે રમતા, ગોરે ગાલ અણૂકે ગાલ વારો૦ ૩

૫૬-૯૨ વિરહી ચેતનાની દર્શનઆકાશ પૃ૦ ૩૪૭

(રામ-કાનડો પ્રત પ્રમાણે-પૂર્ણી)

દરિસન પ્રાનજીવન ! મોહે લીજે,
ખિન દરિસન મોહી કલ ન પરતુ હે, તલક તલક તન છીજે દરિસન૦ ૧

કહા ઝહુ કહુ કહત ન આવત, ખીન સે ન મ્યુ જીજે ?
સોહુ ખાઈ સખિ ! કાહુ મનાયો, આપ હી આપ પતિજે દરિસન૦ ૨

હેઉર દેરાની સાસુ જેઠાની, યુદ્ધી મળ મિત્ર ખીજે,
 'આનન્દધન' બિનું પ્રાન ન રહે ઊન, કોર જતન જો કીજે દરિમન ૩

૫૬-૬૩ નાથમેળાપના કોડ પૃં ૩૫૩

(મુને મહારા માધવીઆને મનરાગ કોડ-એ દેઘી)

મુને મહારા નાહલીયાને મલવાના કોડ,
 હુ રાખુ માડી ! કોઈ મુને ખીજે વલેગો જોડ મુને ૧
 મોહનીયા નાહલિયા પામે મહારે, જગ નવિ જિજડ જોડ,
 મીઠામોહા મનગમતા નાહલુ વીણુ, તન મન યાયે જોડ મુને ૨
 કાઈ ઢાવીયો ખાટ પછેડી તલાઈ, ભાવે ન રેરામ છોડ,
 અવર સમે મહારે ભવા રે ભલેરા, મહારે 'આનન્દધન' રામજોડ મુને ૩

૫૬-૬૪ ચેતનાની નિરાધાર દશાના ગાન - પૃં ૩૬૦

(રામ-રામેરી)

નિરાધાર કેમ મૂકી, રયામ ! મુને નિરાધાર કેમ મૂકી ?
 દોઈન નેહુ ને કણમુ જોણુ, સહુ આવળન હુકા રયામ ૧
 પ્રાપ્તનાથ ! તુમે ફર પધાર્યા, મૂકો નેહુ નિરાશી,
 જણુ જણુના નિભપ્રતિ શુણુ ગાતા, જનમારો દિમ તરી ? સ્થામ ૨
 જેહનો પક્ષ લઈને જોણુ, તે મનમા હુખ આણે,
 જેહનો પક્ષ મૂકીને જોણુ, તે જનમ લગે ચિત્ત વાણે સ્થામ ૩
 વાત તુમારી મનમા આવે, કોણુ નાગજા જઈ જોણુ,
 લલિત ખલિત ખલ જો તે દેખુ, આમ માલ ધન જોણુ સ્થામ ૪
 ઘટે ઘટે છો અતરજામી, મુજના કા નવિ દેખુ,
 જે દેખુ તે નજર ન આને, શુણુડર વસ્તુ વિશેષુ સ્થામ ૫
 અવધે કહીની વાડી જોઉં, વિણુ અવધે અતિ મૂડુ,
 'આનન્દધન' પ્રભુ રેગે પધારો, જિમ મન આશા પૂડુ સ્થામ ૬

૫૬-૬૫ જિનચરણુસેવા, પ્રભુગુણુગાન, એમા લય લગાડવા મનહાને પ્રેરણા
 પૃં ૩૭૦

(રામ-અનકજો વેનાવન, યાને અનકિયો વેનાવિ)

એસે જિનચરણુ ચિત્ત વ્યાક રે મના,
 એસે અરિહત કે શુણુ ગાઉ રે મના એસે ૦

ઉદર ભરનકે કારણે, જોઆ વન મે લાય,
ચાર ચરે ચિહ્ન દિસ રિરે, વાકી મુરતિ વછડ્યા માહિ રે એને ૦ ૧
સાત પાવ માહે પીયા, હિલમિવ પાણી નય,
તાની દિયે ખડખડ હસે, વાકી મુરતિ ગગડ્યા માહિ રે એને ૦ ૨
નહુઆ નાવે ચોક મે રે, લોક કરે લખ સોર,
વાસ મહી વરતે ચડે, વાકો ચિત્ત ન ચલે ગહુ ઠોર રે એને ૦ ૩
જૂઆરી મનમે જૂઆ ર, કામી કે મન ગમ,
'આનંદધન' પ્રત્યુ કહે, ઇમ ક્યો ભગવતકો નામ રે એને ૦ ૪

૫૬-૬૬ વીરંગલ કુટુંબ, પતિને વારણ ૫૦ ૩૭૭

(રાગ-ધનાશ્રી)

અરી મેરો નાહેરા અવિવારો, મે લ જોખન તિ ભઉ ?
કુમતિ પિતા બળના અપરાધી, ન ડનાઈ વ જમારો અરાં ૦ ૧
બલો બાનીકે સગાઈ ઠીની, કૌન પાપ ઉપનરો,
કહા કહીયે ઇન ધરકે કુટુંબતે, તિન મેરો કામ પ્રિયારો અરાં ૦ ૨

૫૬-૬૭ દેહનો ભરોસો, સાચાજૂઠાનો ફેહ ૫૦ ૩૮૨

દેહ પુદ્ગલનો ક્ષણિકે રગ, નાચુ શુ અને કયા

(રાગ-કાપા)

યા પુદ્ગલના કયા વિ વામા ? હું સુપનેકા વાગા રે યા પુદ્ગલ ૦
ચનરડાર વિજલી કે જેવા, પાની બિડ પતાવા,
યા દેહીકા ગર્વ ન કરના, જગલ હોધગા વાસા યા પુદ્ગલ ૦ ૧
જૂઠે તન ધન જૂઠે જોખન, જૂઠે હૈ ધરવામા,
'આનંદધન' કહે સમ હી જૂઠે, સાચા ચિવપુરવામા યા પુદ્ગલ ૦ ૨

૫૬-૬૮ શુ ચવણુનો નિવેડો કમી આપે તે સાચો યોગી અને મારો ગુરુ ૫૦ ૩૮૨

(રાગ-આઠાવરી)

અવધૂ સો જોગી ગુરુ મેરા, ઇન પદકા કરે રે નિરેકા અવધૂ ૦
તરુવર એક મૂવ બીન છાયા, પ્રિન ફૂલે રલ લાગા,
શાખા પત નહીં ગહુ ઉનકૂ, અમૃત ગગને લાગા અવધૂ ૦ ૧
તરુવર એક પછી દોઢ બેઠે, એક ગુરુ એક ચેલા,
ચેલેને બુઢા ગુણ ગુણ ખાયા, પુરુ નિગતર ખેલા અવધૂ ૦ ૨

ગગનમંડલમે અધવિન કૃષા, ઉહા હે અમીકા વાસી,	અવધૂં ૩
મનુરા હોને મો ભરભર પીરે, નનુરા બને ખ્યાતી	
ગગનમંડલમે ગઠિયા વિહાની, ધરતી દૂધ જમાયા,	અવધૂં ૪
માખન વા મો વિરવા પાયા, છાને જગ ભરમાયા	
થડ મિનુ પન, પત્ર મિનુ તુંબા, બિન જિજ્ઞાસા ગુણ ગાયા,	અવધૂં ૫
ગાવનપાલેકા રૂપ ૧ રેખા, સુગુરુ સોલી બતાયા	
આતમ અનુભવ મિન નહીં જાને, અતર જ્યોતિ જગાને,	અવધૂં ૬
ધર અતર પરખે સોલી મૂરતિ, 'આનંદધન' પદ પાવે	

૫૬ - ૬૬ મહાદેવી નિયતિ એનો દોર, તોર અને અધિકાર પૃં ૪૦૯
(ગણ-આવારરી)

અવધૂં એસો જ્ઞાન વિચારી, વાગે કોણ પુરુષ કોણ નારી ?	અવધૂં ૦
ખમ્મન કે ધર નડાતી ધોતી, ભેળી કે ધર મેની,	અવધૂં ૧
વલમા પદ પદ બઈ રે તુરકડી તો, આપરી આપ અકેની	
સનસો હમારો બાલો ભોલો, મામૂ બાવકુમારી,	અવધૂં ૨
પિયુજી હમારો પોઠિ પારપીએ તો, મેં જુગાવનહારી	
નહીં હું પરત્વી નહીં હું કુવારી, પુન જગાવનહારી,	અવધૂં ૩
કાલી કાલી કો મે કોઈ નહીં છોડયો તો, હજુએતું બાલકુમારી	
અઠી દ્રીપમે ખાટ ખટ્ટલી, ગગન એળીકુ તડાઈ,	અવધૂં ૪
ધરતી કો ડેરા આજ કી પિઠોટી, તોય ન સોડ ભરાઈ	
ગગનમંડલમે ગાય વીઆતી, વમુધા દૂધ જમાઈ,	અવધૂં ૫
સઉ રે સુનો ભાઈ ! વલોણુ વલોવે તો, તત્ત્વ અમૃત કોઈ પાઈ	
નહીં નહિ સાક્ષરીએ ને નહીં નહિ પીયરીએ, પીયુજીકા સેજ મિઝાઈ,	અવધૂં ૬
'આનંદધન' કહે સુનો ભાઈ સાધુ તો, જ્યોત સે જ્યોત મિલાઈ	

૫૬ - ૧૦૦ અનસર મળ્યો છે, તક ન ચૂકે પૃં ૪૩૨
(ગણ-આવારરી)

ઘેઠેર ઘેઠેર નહિ આવે, અવસર ઘેઠેર ઘેઠેર નહિ આવે	અવસર ૦ ૧
જ્યુ જલે ત્યુ કર લે ભલાઈ, જનમ જનમ સુખ પાવે	અવસર ૦ ૨
તન ધન ભેખન નળ હી જૂઠો, પ્રાણ પવકમે જાવે	અવસર ૦ ૩
તન છૂટે ધન કોન કામકો ? કાયકુ કૃપણ કહાવે ?	અવસર ૦ ૪
બકે દિલમે સાવ બસત છે, તાકુ જૂઠ ન ભાવે	અવસર ૦ ૫
'આનંદધન' પ્રભુ વલત પથમે, સમરી મમરી શુણ ગાવે	

૫૬-૧૦૧ આદિનાથને વિનતિ, ભવપાગ છિતરવાનો આદર્શ પૃં ૪૪૦
(રામ-આશાવરી)

મનુ ખ્યારા મનુ ખ્યારા, રિખભદેવ મનુ ખ્યારા	(એ આકાશી)
પ્રથમ તીર્થ કર પ્રથમ નરેસર, પ્રથમ ચતિવત ધારા	રિખભં ૧
નાલિતાયા મરુદેવીકો નદન, જુગલાધર્મ નિવારા	રિખભં ૨
કેવલ લઈ પ્રભુ મુગતે પોહોતા, આવાગમન નિવારા	રિખભં ૩
‘આનંદધન’ પ્રભુ ઇતની વિનતિ, આ ભવ પાર ઉતારા	રિખભં ૪

૫૬-૧૦૨ પ્રભુપાદવદન, વ્યવહારુ ઉપદેશ પૃં ૪૪૫
(રા-કાશી)

એ જિનકે પાય લાગ રે, તુને કહીયે કેતો. એ	
આઠોઈ ભમ ફિરે મદમાતો, મોડ નિ રીયા શુ ભગ રે	તુને ૧
પ્રભુજી પ્રીતમ વિના નહીં કોઈ પ્રીતમ, પ્રભુજીની પૂલ ઘણી ભાગ રે	તુને ૨
ભવકા ફેરા વારી કરો જિનચત્રા, ‘આનંદધન’ પાય લાગ રે	તુને ૩

૫૬-૧૦૩ ભજનમહિમા, મીઠી સમજાવટ પૃં ૪૫૧

પ્રભુ ભજ લે ગેરા દિલ સણ રે	પ્રભુ ૦
આઠ પહોરકી ચોસઠ ઘડીયા, દો ઘડીયા જિન સાણ રે	પ્રભુ ૦ ૧
દાન પુણ્ય કષ્ટ ધર્મ કર લે, ગોલ માયાદુ લાણ રે	પ્રભુ ૦ ૨
‘આનંદધન’ કહે સમજ સમજ લે, આખર જોમેગા ગાન રે	પ્રભુ ૦ ૩

૫૬-૧૦૪ સુમતિ અને પ્રીતમ, મેળાપની આગળપાછળ આતુરતા પૃં ૪૫૭
(રામ-આશાવરી)

હકીલી આખ્યા દેડ ન મેટે, ફિર ફિર દેખણ બાઉ	હકીલી (એ આકાશી)
દયલછબીલી પ્રિય છબિ, નિરખિન તુપનિ ન હોઈ,	
નટ કરિં ડક હુંકુ કણી, દેત નગોરી રોઈ	હકીલી ૦ ૧
માગર જ્યો ટમાકે રહી પીય છબીકે ધાર,	
લાજ ડાગ મનમે નહીં, ઢાને પઝરે ડાર	હકીલી ૦ ૨
અટક તનકે નહીં કાહુકા, હટક ન ઇકે તિલ ગેર,	
હાથી આપ મતે અટે, પાવે ન મહાવત જોર	હકીલી ૦ ૩
સુન અનુભવ ! પ્રીતમ વિના, પ્રાણ બલ ઇત કારિ,	
હૈ જન આતુર આતુરી, ફર ‘આનંદધન’ નાહિ	હકીલી ૦ ૪

૫૬-૧૦૫ વૈરાગ્યભાવ . પૃં ૪૬૮

(રાગ-આગાસી)

અવધૂ વૈરાગ્ય જેટા જાયા, વાને ખોજ કુટુંબ સખ ખાયા	અવધૂં
જેજે માયા-મમતા ખાઈ, મુખ-કુખ દોનો ખાઈ,	
કામ-ક્રોધ દોનો ખાઈ, ખાઈ તૃપ્તિ ખાઈ	અવધૂં ૧
દુર્નંતિ દાદી મત્સર દાન, મુખ દેખત હી મૂળા,	
મગલરૂપી વધાઈ વાની, જો જળ જેગ હુવા	અવધૂં ૨
પુણ્ય-પાપ પાડોશી ખાએ, માન-કામ દોડ નામા,	
મોહનગરકા ગબ ખાયા, પીછે હી ગ્રેમ તે જામા	અવધૂં ૩
ભાવ નામ ધર્યો જેટોડો, મહિમા વરણ્યો ન જાઈ,	
‘આનંદધન’ પ્રભુ ભાવ પ્રાપ્ત કરો, ઘન ઘટ રહ્યો સમાઈ	અવધૂં ૪

૫૬-૧૦૬ ભ્રમરનો લાલિત્ય ગુણરવ, ઉદાસીનતા અને આનંદમિલન પૃં ૪૭૪

કિન ગુન ભયો ર ઉઠાની, ભનરા ! કિન	
પખ તેરી કાની, મુખ તેરા પીરા, નખ ફૂલનદો વાસી	ભમરા ! કિન ૧
નખ વનિયનકો રમ તુમ લીનો, નો વધુ તય નિરામી	ભમરા ! કિન ૨
‘આનંદધન’ પ્રભુ તુમારે મિલનકુ, જાય કરવત વધુ કાની	ભમરા ! કિન ૩

૫૬-૧૦૭ જ્ઞાનવન્મત પૃં ૪૭૬

(રાગ-વન્મત)

તુમ જ્ઞાન વિભો ફૂલી વસત, મનમધુર હી મુખસો વસત	તુમ ૧
દિન બદે ભયે વૈરાગ્યભાવ, મિથ્યામતિ રજનીકો ઘટાવ.	તુમ ૨
ભાંડુ ફૂલી ફૂલી મુરચિ વેજ, આતા જન સમતા સગ કેવ	તુમ ૩
જાનત ખાની પિક મધુર રૂપ, સુરનર પશુ ‘આનંદધન’ સ્વરૂપ	તુમ ૪

૫૬-૧૦૮ નિર્ધર્મો સતત્યાગ પૃં ૪૮૬

તજ મન હરિમુખનકો સગ	
બકે સગ કુખુદિ ઉપજત હે, પડત ભજનમે ભગ	તજ ૧
કહા ભયો પય પાન પિલાવત, વિષ ન તજે ભુયગ,	
ખરકુ કહા મરગજ લેપન, મરકટ જૂપણ મગ	તજ ૨
ઝોવાકુ કહા કપૂર સુગાવત, જ્ઞાન નાહાવત ગજ,	
જયુ પાપાણ બાણ નહિ બે-ત, પીનો ભયો નિપજ,	
‘આનંદધન’ વે હે કાની ઝગજ, જલન ન ફર્યો રગ	તજ ૩

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પાકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૨૧	ચાતુ પ પર આવી એ	ચાતુ પ૯ પર આવીએ
૪	૧૦	આશા-પાસતુ	આશા-પાસતુ
૮	૨૦	ગરીઝ	ગરિઝ
૪	૨૬	કુરસ	કુરસ
૫	૧૬	વિવેકને જો બરાબર	વિવેકને જો બરાબર
૬	૨૦	ચૈતન્ય ભાવ	ચૈતન્યભાવ
૮	૨૮	પ્રાપ્તવા	પ્રાપ્ય
૯	૩	૮ માઠ થયા છે	૭ માઠ થાય
૯	૬	વિહર ઘેરીને	વિરહોરીને
૮	૯	અર્થ-વિભાજ	અર્થ-વિભાવ
૯	૨૧	પરને પિઝાનાયા	પરને પિઝાનાય
૧૦	૮	અનત	અનત
૧૧	૪	અનુભવગોચર	અનુભવગોચર
૧૪	૮	આત્મશુદ્ધિરમતા	આત્મશુદ્ધિરમણતા
૧૫	૪	અનદ છે	આનંદ છે
૧૫	૨૫	સામગ્રી મધ્યે છે	સામગ્રી જોડ્યે છે
૧૬	૨૦	લાભનદિ	લાભાનદિ
૧૭	૯	(Pessimistic)	(Pessimistic)
૧૮	૨૪	ગાન અને કિંમત ગાનને સહસ્થાન બાનને સહસ્થાન આપનાર	ગાન અને કિંમત બાનને સહસ્થાન આપનાર
૨૦	૪	અશુદ્ધ જીવ્યાન	અશુદ્ધ જીવ્યાન
૨૦	૫	તથાભિમત	થથાભિમત
૨૦	૬	તે મથ	તેમથ
૨૦	૮	એ મર	એમથ
૨૨	૨૪	એક આખ મીચને	એક આખ મીચીને
૨૩	૮	જ્ઞાન-નરણીય	જ્ઞાન-નરણીય
૨૩	૮	આનંદાદન	આનંદાદન
૨૫	૩	ગોરુ	ગોરુ
૨૫	૭	ભરત-વક્રવર્તી થી	ભરત-વક્રવર્તીથી
૨૯	૮૮	સતત્વ	સતત્વ
૩૦	૧૦	ઉપચદ્ વા,	ઉપચદ્ વા,
૩૧	૨૩	અનુભવ તો એનું તે જ	અનુભવ તો તેનું તે જ
૩૧	૨૪	જ્યાં દ્રવ્ય હોત	જ્યાં દ્રવ્ય હોય

પૃષ્ઠ	પદિકા	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૪	૬	કાઈની નજર	કાઈની નજર
૪૪	૨૭	વાદળોને	વાદળોને
૪૫	૧૫	બહેનગલી	બહેનપણી
૪૮	૯	પરવર-સપ	પરવર-સપ
૪૯	૧૦	‘ અનુભવગૌચર	‘ અનુભવગૌચર
૪૯	૨૮	બીજા નાટક	બીજા નાટક
૫૪	૩૨	મોના-રૂપે છે	મોના-રૂપે છે
૬૦	૨૦	નથી પહેરવા	નથી પહેરવા
૬૦	૨૫	વાતોમા સોણુના	વાતોના સોણુના
૬૪	૮	માની બીટેની	માની લીધેની
૬૪	૨૦	(અવિભાવો)	(અવિભાવો)
૬૮	૧	પ્રભુ સરન	પ્રભુ । સરન
૮૧	૧૫	આત્મભાવના	આત્મભાવના
૭૪	૨૧	બરને	બરને
૭૫	૧૫	આજપા - જાપનો	આજપા - જાપનો
૮૮	૨૪	(Insomnia	(Insomnia
૯૦	૨૦	અધાદ	અધાદ
૯૧	૭	કોની પામે જ્યુ	કોની પામે જ્યુ
૯૬	૧૨	જલ્થ	જલ્થ
૧૩૩	૧૪	અમુક	અમુક
૧૩૪	૭	જોગણુ કરી	જોગણુ ની
૧૫૭	૩૧	મેતનજી	મેતનજી
૧૬૦	૨૮	અથવા મત્ત	અથવા
૧૬૧	૮	આવનામાં	આવનાના
૧૬૪	૧૨	મત વાના	મતવાના
૧૭૧	૧૧	મદુકિત	મદુકિત
૧૮૯	૨૦	પરમાત્મા	પરમાત્મા
૧૯૬	૧૯	શ્વેતકાર	શ્વેતકાર
૧૯૯	૧૧	દાખના તરીકે	દાખના તરીકે
૧૯૯	૨૧	અવત	આવડત
૨૦૬	૨૨	આડતરી	આડતરી
૨૦૬	૨૩	કવિની	કવિની
૨૧૪	૨૪	હુનાનુ	હુનાનુ
૨૧૪	૨૯	જલુનાનો	જલુનાનો
૨૨૦	૨૫	પ્રાણજીવન	પ્રાણજીવન ।
૨૨૩	૧૬	(નો સહવાસ)	(નો સહવાસ)

પૃષ્ઠ	પાત્રિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૨૩	૨૫	મુકુતા	મુકુતા
૨૨૮	૬	એટલા	એને
૨૨૮	૧૫	દોચ	દીચે
૨૩૪	૫	સવચ	સવચ
૨૩૫	૧૪	આપી રહેલ છે,	આપી રહેલ છે,
૨૫૬	૨૩	પણી -	પાણી
૨૪૮	૧૪	- અહ વહ્વારિમ -	- અહ વહ્વારિમ -
૨૫૦	૭	મરેગી	મરેગી
૨૫૩	૧	ધન	ધન
૨૫૬	૧	પુરવણીની	પુરવણી
૨૬૧	૩૧	શિવ સનિવ ધરે	શીવ સનિવ ધરે
૨૬૧	૩૨	શિવ	શીવ
૨૬૪	૫	સોહામણો	સોહામણો
૨૬૭	૭	ઝડપી લે	ઝડપી લે
૨૬૮	૨૩	કિડાનો	કીડાનો
૨૭૬	૩૦	વાત્મિકી	વાત્મીકી
૨૮૫	૧૩	એની	એવી
૩૦૮	૨૬	કાર્યની	કાર્યની
૩૧૬	૧૦	પરમા)	પરમા)
૩૧૮	૮	આત્મધનનું	આત્મધનનું
૩૨૧	૨	,	,
૩૩૪	૧૩	(રાગ-એરડી)	(રાગ-સોરડ)
૩૩૪	૨૪	ફેટમે	ફેટમે
૩૩૭	૨૦	ચેતનારાજ	ચેતનારાજ
૩૩૭	૫૪	વારવાર	વારવાર
૩૩૮	૨	સ્વાત	સ્થાત
૩૩૯	૧૭	કારનાનો	કરવાનો
૩૩૯	૨૦	અનનુશ્વત	અનનુશ્વત
૩૪૭	૨૪	(રાગ-કાનડા પ્રત પ્રમાણે-પૂરની)	(રાગ-કાનડા પ્રત પ્રમાણે-પૂરની)
૩૫૨	૨૧	(Personify)	(Personify)
૩૫૮	૫	ઉચ્ચ	ઉચ્ચ
૩૬૦	૨૭	નિરાધાર-નરધારા પછી ઉમેરવાનું —	કોઈન-કોઈ નેડુ-નહો કથ્થસુ - કોણુઈ કુડી-કુડી
૩૭૧	૬	સગકડા	સગડમ
૪૭૩	૧૬	નાચ્યો-દૂધો	નાચ્યો-દૂધો

પૃષ્ઠ	પદિત	અનુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૮૪	૧૦	સમત્ત	સમ્મત
૩૮૪	૧૦	અકચચોદર	અકચચોદર
૩૮૫	૨	દખાઈ	દખાઈ
૩૮૫	૨૮	એતપ્રાત	એતપ્રાત
૩૮૮	૮	ચર્ચી	ચર્ચી
૩૮૯	૨	એના	એના
૩૯૦	૧૨	અને અને હવે	અને હવે
૩૯૦	૨૭	સમજવા	સમજવા
૩૯૮	૩૦	માર્ગદર્શનની	માર્ગદર્શનની
૪૦૧	૧૯	સ્થાપન	સ્થાપના
૪૦૨	૨૦	માના	માન
૪૦૩	૨૧	પર	પપુ
૪૧૬	૭	પ્રકારી	પ્રકારની
૪૨૪	૧૩	ભવિન્નતા	ભવિન્નતા
૪૨૫	૭	પ્રસૂતિ	પ્રસૂતિ
૪૨૬	૫	ચેતનાના	ચેતનાના
૪૩૬	૨૭	ઓઝા	ઓઝા
૪૪૮	૪	હાગરો	હાગરો
૪૫૫	૨૫	આનંદધનજી	આનંદધનજી
૪૬૪	૧૦	ત્યજસ્ત્વભાવકિ-	ત્યજસ્ત્વભાવકિ
૪૬૭	૨૧	પૌદ્ગલિક	પૌદ્ગલિક
૪૭૧	૧૫૩	પૌદ્ગલિક	પૌદ્ગલિક
૪૮૬	૧	તત્ર ૧	તત્ર ૧
૪૮૭	૨	તત્ર ૨	તત્ર ૨
૪૮૮	૩	તત્ર ૩	તત્ર ૩
૫૦૭	૨૪	વિજયપ્રભવ	વિજયપ્રભવ
૫૦૯	૩૧	કચમ	કચમ
૫૧૧	૧૮	શાસ્ત્ર	શાસ્ત્ર
૫૧૧	૩૦	ત્યજસ્ત્વભાવકિ —	ત્યજસ્ત્વભાવકિ —

નીચેના પદોના રાગ નીચે મુજબ સમજવા —

૫૬ ૫૮-વસત ૫ ૬૮-આવાનરી ૫૦ ૬૯-અનિયો, વેનાનત-૫૦ ૭૮-વસત ૫૬ ૭૫-
-વસત ૫૨ ૭૬-વસત ૫૦ ૭૭-રાગડી-રાગડી ૫૦ ૭૮-રાગડી ૫૦ ૭૯-જેજેતી
૫૬ ૮૧-સારંગ ૫૦ ૮૮ ધમાવ

